

ISSN 2226-9355

Тадёми



ДОНИШГОҲИ
ЗАБОНҲО

3(59)
2025

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих





ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)
2025. № 3(59)

ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)
2025. № 3(59)

HERALD
OF THE LANGUAGES UNIVERSITY
(the series of Philological, Pedagogical and Historical sciences)
2025. № 3(59)

Душанбе – Dushanbe, 2025

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ЗАБОНҲО
Силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих
Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
 Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАРИР:

Гулназарзода Жило Бурӣ

доктори илмҳои филологӣ, профессор,
 ректори Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои
 хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим
 Улуғзода

МУОВИНИ САРМУҲАРИР:

Абдурраҳимзода Бахтиёр
Абдурраҳим

номзади илмҳои филологӣ, дотсент, муовини
 ректор оид ба илм ва инноватсияи
 Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
 Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

10.00.00 – Филология

Муҳаммадҷонзода Олимҷон Обидҷон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Саломӣён Муҳаммадҷон Қайюм	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Ҷамшедов Парвонахон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Салими Хатлонӣ	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Олимӣ Ҳосият Ҳоким	доктори илмҳои филологӣ, дотсент
Файзуллозода Амонулло Файзулло	номзади илмҳои филологӣ, дотсент

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шоҳиён Нуралӣ Набот	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шосаидзода Сафар Ҳасан	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

07.00.00 – Таърих

Ҳотамов Намоз Басарович	доктори илмҳои таърих, профессор
Муллоҷонов Сайфулло Кучакович	доктори илмҳои таърих, профессор
Миракзода Фаридун Юсуфӣ	номзади илмҳои таърих, дотсент
Икромов Ғайбулло Холович	номзади илмҳои таърих, дотсент

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ
 тақризишавандаи Комиссияи олии
 аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии
 Тоҷикистон аз 30.03.2021 ворид гардидааст.

Маҷалла шомилӣ пойгоҳи иттилоотии
 «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР)
 шудааст, ки дар сомонӣ Китобхонаи миллии
 маҷозӣ ҷойгир аст (<http://elibrary.ru>).

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зерини
 илмро барои ҷоп қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ: 10.01.01,
 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19,
 10.02.20, 10.02.22

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ: 13.00.01, 13.00.02,
 13.00.08

Дар соҳаи илмҳои таърих: 07.00.02,
 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва
 англисӣ нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷопӣ дар сомонӣ
 расмӣ маҷалла ҷойгир карда шудааст
 (www.payom.ddzt.tj).

Паёми Донишгоҳи забонҳо.

Силсилаи илмҳои филология, педагогика ва
 таърих. – 2025. – № 1 (57). ISSN 2226-9355.
 Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
 Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.
 Шаҳодатномаи №333/МЧ-97 аз 26.02.2024.

Нишонии маҷалла: 734019, Ҷумҳурии

Тоҷикистон, ш. Душанбе,
 кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.

Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom.dbz@mail.ru

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода, 2025

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
Серия филологических, педагогических и исторических наук
Учредитель журнала:

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде
Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор журнала:
Гулназарзода Жило Бури

доктор филологических наук, профессор,
ректор Таджикского международного
университета иностранных языков имени
Сотима Улугзаде

Заместитель главного редактора:
Абдуррахимзода Бахтиёр
Абдуррахим

кандидат филологических наук, доцент,
проректор по науке и инновации Таджикского
международного университета иностранных
языков имени Сотима Улугзаде

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

10.00.00 – Филология

Мухаммаджонзода Олимджон Обиджон	доктор филологических наук, профессор
Саломийён Мухаммадзод Каюм	доктор филологических наук, профессор
Джамshedов Парвонахон	доктор филологических наук, профессор
Турсунов Фаёзджон Мелибоевич	доктор филологических наук, профессор
Салими Хатлони	доктор филологических наук, профессор
Олими Хосият Хоким	доктор филологических наук, доцент
Файзуллозода Амонулло Файзулло	кандидат филологических наук, доцент

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	доктор педагогических наук, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктор педагогических наук, профессор
Шохиён Нурали Набот	доктор педагогических наук, профессор
Шосаидзода Сафар Хасан	кандидат педагогических наук, доцент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	кандидат педагогических наук, доцент

07.00.00 – История

Хотамов Намоз Басарович	доктор исторических наук, профессор
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	доктор исторических наук, профессор
Миракзода Фаридун Юсуфи	кандидат исторических наук, доцент
Икромов Гайбулло Холович	кандидат исторических наук, доцент

Журнал входит в Перечень
рецензируемых научных изданий Высшей
аттестационной комиссии при Президенте
Республики Таджикистан от 30.03.2021.

Журнал включен в «Российский индекс
научного цитирования» (РИНЦ),
размещенный на платформе Национальной
электронной библиотеки (<http://elibrary.ru>).

Журнал принимает научные статьи по
следующим научным областям:

В области филологических наук:
10.01.01, 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08,
10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22

В области педагогических наук:
13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

В области исторических наук: 07.00.02,
07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

Журнал печатается на таджикском,
русском и английском языках.

Полнотекстовые версии опубликованных
материалов размещены на официальном сайте
журнала (www.payom.ddzt.tj)

Вестник университета языков.
Серия филологических, педагогических и
исторических наук. – 2025. – № 1 (57).
ISSN 2226-9355.

Журнал зарегистрирован в Министерстве
культуры Республики Таджикистан.
Свидетельство № 333/ЖР-97 от 28.02.2024 г.

Адрес журнала: 734019, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, улица
Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom.dbz@mail.ru

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ТМУИЯ им. С. Улугзаде, 2025

HERALD OF THE LANGUAGES UNIVERSITY
The series of philological, pedagogical and historical sciences

Founder of the journal:

Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:

Gulnazarzoda Zhilo Buri

Doctor of Philology, Professor, Rector of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Abdurrahimov Bakhtiyor
Abdurrahimovich

Candidate of Philology, associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology

Muhammadjonzoda Olimjon Obidjon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salomiyon Muhammaddovud Qayum	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Jamshedov Parvonakhon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Tursunov Fayozjon Meliboevich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salimi Khatloni	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Olimi Khosiyat Hokim	<i>Doctor of Philology, associate Professor</i>
Fayzullozoda Amonullo Fayzullo	<i>Candidate of Philology, associate Professor</i>

13.00.00 – Pedagogy

Sherboev Saidboy	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shohiyon Nurali Nabot	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shosaidzoda Safar Hasan	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>
Tovbaeva Mavluda Musulmonovna	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>

07.00.00 – History

Hotamov Namoz Basarovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mirakzoda Faridun Yusufi	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>
Ikromov Ghaybullo Kholovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 30.03.2021.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library (<http://elibrary.ru>).

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences: 10.01.01, 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22

In the field pedagogic sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

In the field historical sciences: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.payom.ddzt.tj).

Herald of the Languages University.

The series of Philological, Pedagogical and Historical sciences. – 2025. – № 1 (57).

ISSN 2226-9355.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate № 333/JR-97 dated 02/28/2024.

Address of the journal: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.

Web site of the journal: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom.dbz@mail.ru

Phone: (+992 37) 232-87-30

© TIUFL named after S. Ulughzoda, 2025

ТДУ 81`16+811.222.8

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯИ МАТН ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Абдуллоева Г.З.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улӯғзода**

Чи тавре ки маълум аст, масъалаи омӯзиши матн аз ҷиҳати гуногунии он дар тури асри XX олимони гуногун забоншиносон, адабиётшиносон, фарҳангшиносон, равоншиносон, ҷамъиятшиносонро ба худ кашидааст. Масъалаи таҳлили матн дар забоншиносӣ ҷунон ҷойгоҳи муҳимро ишғол кардааст, ки дар ибтидои солҳои 60-70-уми асри XX донишмандон тасмим гирифтанд, ки ба ҳайси як фанни мустақил аз нигоҳи илми забоншиносӣ онро баррасӣ намоянд.

Матн на танҳо дар маркази таваҷҷуҳи забоншиносон қарор дорад, балки таваҷҷуҳи равоншиносон, ҷомеашиносон, ҳуқуқшиносон, адабиётшиносон низ ба омӯзиши матн равона шудааст. Инкишофи минбаъдаи назарияи забоншиносии матн на танҳо ҷалби донишҳои экстралингвистиро ба таҳлили забонии он дар бар мегирад, балки дастрасиро ба зерматни байнисоҳавӣ илм талаб менамояд. Бинобар ин, матн дигар дар доираи як фан не, балки дар фазои байнифани мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор мегирад.

Бояд ҳаминро дарч намоем, ки ба омӯзишу пажӯҳиши матн бештар муҳаққиқони рус даст задаанд. Муҳаққиқи ин соҳа М.М. Бахтин қайд кардааст, ки омӯзиши матн танҳо бо усулҳои забоншиносӣ фаҳмиши онро ба таври қобили мулоҳиза кам мекунад: «Тасвири сирф лингвистӣ (илова бар ин, сирф тавсифӣ) дар дохили як асар наметавонад муносибатҳои маъноӣ (аз ҷумла бадеии) онҳоро ошкор созад» [3, с. 319].

М.М. Бахтин, яке аз муҳаққиқоне ба шумор меравад, ки аввалин шуда, омӯзиши матнро дар робита бо илмҳои дигар пешниҳод намудааст, зеро дар ҳақиқат, матн ба ҳама илмҳо алоқамандӣ дорад.

Бояд ҳаминро зикр намоем, ки аксари асарҳое, ки дар асри XX забоншиносон навиштаанд, ба омӯзиши забон ҳамчун як навъ низоми абстрактӣ бахшида шудаанд, ки хусусияти иҷтимоӣ дорад. Дар таҳқиқоти лингвистӣ масъалаҳои таҳқиқи робитаи унсурҳои низоми забон ба мадди аввал баромадааст.

Зимнан, мутафаккири варзида В. Гумболдт ба робитаи қавии забон бо олами гирду атрофи инсон ишора карда, чунин овардааст: «Инсон афзалияти зиёд дорад, асосан, ҳатто ба таври истисно, ба қадре, ки эҳсосот ва амалҳои ӯ ба тасаввуроти ӯ вобастаанд. Дар ихотаи ашӯҳое зиндагӣ мекунад, ки онҳоро забон ба ӯ пешкаш мекунад. Ба воситаи он амал, ки забонро аз даруни худ бофтааст, худро ба он мебандад ва ҳар як забон доираеро дар атрофи мардуме, ки ба он тааллуқ дорад, тасвир мекунад, ки аз он ба шахсе дода мешавад. Ва аз он ҷо ба инсон имкон дода мешавад барояд, зеро дарҳол воридаи ҳалқаи забони дигар мешавад» [8, с. 397].

Дар марҳалаҳои аввали инкишофи забоншиносии матн ҳамчун фанни нави гуманитарӣ саҳми муҳаққиқи ин соҳа Ван Дейк Т.А. низ назаррас аст. Ӯ навиштааст, ки «илми матнҳо» илми байнисоҳавӣ буда, соҳаҳои алоҳидаи илмҳоро, аз қабili таърих, ҳуқуқшиносӣ, психологияи иҷтимоӣ, адабиётшиносӣ ва ғайраро муттаҳид месозад. Ин фанҳо низ матнро мавзӯи омӯзиши худ медонанд. Донишманди варзида Ван Дейк Т.А. овардааст, ки ҳамаи ин фанҳо ба матн аз паҳлуҳои гуногун ва муносибатҳои гуногун иртиботдоранд. Пас, масалан, дар илми таърих суҳан пеш аз ҳама дар бораи шароити иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии пайдоиши матнҳо ва муодилоҳои онҳо меравад ва дар илоҳиёт – дар бораи шарҳи матнҳои асосан динӣ. Ҳамин тариқ, Ван Дейк Т.А. забоншиносии матнро танҳо як ҷузъи «илми матнҳо» дарк мекард [5, с. 17].

Иддае аз донишмандон шарҳи мафҳуми матнро бо дискурс як мешуморанд. Истилоҳи дискурс, ки бо мафҳуми матн робитаи зич дорад, аммо он мафҳумро дода наметавонад. Истилоҳи “дискурс” ҳамчун истилоҳи забоншиносӣ бори аввал дар нимаи дуюми асри XX мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор гирифт. Дискурсро ҳам ба мисли матн як баҳши алоҳидаи илми забоншиносӣ шуморида, дар робита ба ин масъала андешаҳои ҷолиб баён намудаанд.

Чӣ тавре ки дар боло зикр намудем, ба андешаи бархе аз донишмандон мафҳуми «дискурс» ҳамчун синоними мафҳуми «матн» буда, дар ин шакл ҳоло ҳам хеле васеъ истифода мешавад. Аммо, агар қаблан (дар солҳои 70-уми асри XX) «дискурс» мафҳуми ҳамчун «матн» (дискурс пайдарпаии пайванди ҷумлаҳо ё амалҳои нутқ аст)-ро дода тавониста бошад ҳам, аммо ҳоло метавон гуфт, ки дискурс чизи воқеӣ аст, яъне мафҳуми падидаи мураккаби коммуникативие, ки ба ғайр аз матн, инчунин, омилҳои экстралингвистиро (дониш дар бораи ҷаҳон, афкор, муносибат, мақсади муҳотаб)-ро дар бар мегирад, ки барои дарки матн заруранд, дода наметавонад.

Оид ба тафовути матн ва дискурс миёни олимони баҳсҳои беканор вучуд доранд. Истилоҳи дискурс бори аввал аз ҷониби муҳаққиқони аврупоӣ З. Харрис ва Э. Бенвенист ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Ван Дейк Т.А. дискурсро падидаи иҷтимоӣ маънидод мекунад: «Дискурс ин ҷараёни нутқ ва забон дар ҳаракати доимии он мебошад, ки дар худ ҳамаи гуногунии давраҳои таърихӣ, хусусиятҳои инфиродӣ ва иҷтимоӣ ҳам коммуникант ва ҳам ҳолати коммуникативiero фаро мегирад, ки дар он муошират сурат мегирад. Дар дискурс мафкура ва фарҳанги ҳам миллий ва ҳам фарди хусусӣ инъикос меёбад» [5, с. 17].

Воқеан, доир ба фарқияти дискурс ва матн олимони рус низ андешаҳои ҷолиб баён намудаанд. Масалан, донишманди варзидаи рус М.Н. Красина чунин ибрози андеша намудааст: «Дискурс дар забоншиносии матн истилоҳи сермаънотарин махсуб меёбад, чунончи 1) матни бо ҳам алоқаманд; 2) шакли шифоҳии матн; 3) муколама; 4) нутқи дар шакли хаттӣ ё шифоҳӣ ироашуда ва ғайраро меноманд» [9, с. 160].

Дар забоншиносии тоҷик низ ба пайдоиши калимаи “дискурс” олимони фикру андешаҳои ҷолиб баён намудаанд. Донишманди шинохтаи тоҷик З.М. Мухторов мафҳуми “дискурс”-ро дар забоншиносии тоҷикӣ мафҳуми нисбатан нав мешуморад, гарчанде он дар забоншиносии ҷаҳонӣ аз нимаи дуюми асри гузашта маъмул буд [12, с. 11].

Матн бо дискурс яксон дар матнҳои Авесто ба назар мерасанд. Он чизе ки баён мешавад дискурс мебошад. Дискурс мафҳуми динамикӣ дорад, матн бошад характери статикӣ дорад.

Мусаллам аст, ки дар айни замон яке аз самтҳои асосии омӯзиши матн, ба ақидаи аксари забоншиносон, самти маърифатии он ба шумор меравад. Чунонки донишманди варзида К. А. Филиппов қайд намудааст «самти марказии тадқиқоти матни муосир дар соҳаи тамоми осори нутқ зоҳиран бо ҷанбаи маърифатии падидаҳои забонӣ алоқаманд аст» [18, с. 336].

Ин соҳаи тавсифи забонӣ бевосита ба азхудкунӣ, коркард, ташкил, нигоҳдорӣ ва истифодаи дониш дар бораи ҷаҳон аз ҷониби шахс алоқаманд аст ва ҳуди омӯзиши маърифатӣ хусусияти байнисоҳавӣ дорад. Забоншиносии когнитивӣ барои тавзеҳи бисёре аз мушкилоти бунёдии тафаккур ва фаъолияти нутқи инсон аз иттилооти муҳталиф - аз фалсафа, мантиқ, психология, нейропсихология, антропология, назарияи зеҳни сунъӣ истифода мебарад.

То имрӯз, омӯзишу пажӯҳиши матн бештар дар доираи забоншиносии маърифатӣ ба роҳ монда шудааст. Зеро ин таҳқиқот нисбат ба дигар таҳқиқотҳо ба талаботи замона ҷавобгӯ аст. Дар мукаддимаи мақолаашон «Ба сӯйи қолаби маърифатии забон» донишмандон В.И. Герасимов ва В.В. Петров навишта буданд: «Худи парадигмаи таҳқиқоти илмӣ тағйир меёбад. Агар пештар илмҳои пойгоҳӣ ақидаҳои назариявиро, ки бо мурури замон дар технологияҳои мувофиқ таҷассум ёфтаанд, «таъмин» мекарда бошанд, аммо дар айни замон баръакс талабот ба таҳияи технологияи мушаххас, самт ва миқёси таҳқиқоти назариявиро муайян мекунад» [7, с. 11].

Дар таҳқиқотҳои маърифатии дискурс якҷанд самтҳо мавҷуданд, ки ба омӯзиши сохторҳои муаррифии донишҳои дар матн овардашуда равона гардидаанд. Тавачҷуҳи дигар пажӯҳишгаронро омӯзиши ҳуди сохторҳои муаррифии дониш, инчунин, роҳҳои нигоҳдорӣ, коркард ва дарёфти дониш дар раванди фаъолияти дискурсивӣ ба худ ҷалб намудааст.

Қолабсозии равандҳои маърифатии марбут ба амалисозии фаъолияти нутқ ҳамчун воситаи таҳлил дар соҳаҳои гуногуни илми маърифатӣ, пеш аз ҳама дар психолингвистика, забоншиносии когнитивӣ, тадқиқот оид ба эҷоди зехни сунъӣ истифода мешавад. Аз ин рӯ табиист, ки асосҳои назариявӣ ва методологияи ин илм инкишоф меёбанд ва дар доираи ин фанҳои илмӣ, инчунин, аппарати категориявӣ низ бо мақсадҳои тавсифи маърифатии дискурс истифода мешаванд.

Дар мавриди ҷамъбасти таҳқиқот дар соҳаи омӯзиши матн бояд зикр намоем, ки дар давоми асри XX мавзуи тавсифи матн равшан карда шудааст. Агар дар гузашта мафҳуми “матн” ба таври расмӣ ҳамчун пайдарпайии муайяни ҷумлаҳо, ки аксаран расман таҳлил карда мешуд, фаҳмида шуда бошад ҳам, аммо дар айни замон мафҳуми матн васеътар фаҳмида мешавад.

Дар айни замон муносибат ба омӯзиши матнҳо ба кулӣ тағйир ёфтааст. Равиши когнитивӣ дар забон як соҳаи динамикӣ мебошад, ки дар он натиҷаҳо аз диду нигоҳи гуногун баррасӣ карда мешаванд. Дар баробари ин, омӯзиши ҷанбаҳои маърифатии забон ва матн на танҳо ба ҳалли самараноки масъалаҳои амалӣ, балки ба амиқтар фаҳмидани механизмҳои пинҳонии муоширатии забон мусоидат мекунад.

Натиҷаҳои таҳлили матн дар ҷаҳорҷӯбаи парадигмаи маърифатӣ дар забоншиносии амалӣ, дар назария ва амалия тарҷума, дар таълими ҳам забонҳои модарӣ ва ҳам забонҳои хориҷӣ, дар муоширати байнифарҳангӣ хеле аҳаммияти муҳим дорад. Роҷеъ ба матн олимон, забоншиносон фикру ақидаҳои ҷолиб баён намуда, ҳар яке хусусиятҳои тасвири забонии ҷаҳони худро ба инбат гирифта, онро аз ҷиҳати илмӣ шарҳу эзоҳ намудаанд.

Масалан, дар забони тоҷикӣ калимаи «матн» чунин шарҳ шудааст: «Матн чизи навишташуда, навиштаи аслии китоб, рисола ва ғайра (ба истиснои ҳошия ва шарҳ)»: матни адабӣ, матни маъруза, матни танқидӣ, матни иқтисодӣ ва ғайра. Ба забони русӣ бошад калимаи «матн» аз забони лотинӣ дар шакли аслии худ, «textus» иқтибос шудааст, ки маънои «матой, печиш, пайваस्तкунӣ»-ро доштааст.

Матн асаре, ки бо муқоиса, таҳқиқ ва эътибор гирифтани фарқи дастнавис, нусхаҳои мавҷудаи он асар нашр гардида аст. Фаҳмиши истилоҳи забоншиносии матн тибқи тафсири, ки мураттибони «Луғати тафсирии забони русӣ» С. И. Ожегов ва Н. Ю. Шведова додаанд, чунин аст: «Ҳама гуна суханронии сабтшуда, аз асарҳои бадеӣ, очерк, ҳуҷҷат, як қисми порчае аз онҳо матн ҳисобида мешавад» [16, с. 940]. Ин тафсир низ то андозае дуруст аст. Хубии андешаи онҳо дар он зоҳир мешавад, ки онҳо “ҳуҷҷат”-ро низ матн номидаанд. Дар ҳақиқат, ҳуҷҷатҳо низ матн мебошанд. Матнҳои бо услуби дигар навишташуда.

Дар «Луғати русӣ-тоҷикӣ» калимаи «матн» бе ҳеҷ гуна маънидод ҳамчун матн (текст) тарҷума карда шудааст [2, с. 1292]. Ба андешаи мо хуб мешуд, агар мураттибон онро каме тафсир менамуданд, зеро ҳангоме ки истилоҳро дар луғат мегузорӣ, ҳатман он шарҳу тафсирро тақозо менамояд. Дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» истилоҳи “матн” “маъруза” тарҷума шудааст [17, 338 с]. Ин тарҷума ба ҳақиқат чандон наздик нест, зеро матн ба ғайр аз маъруза дигар мафҳумҳоро низ дар бар мегирад.

Албатта, агар жарфтар, амиқтар бингарем, таърифи забоншиносии матн, назар ба тафсири он дар луғатҳо ва фарҳангномаҳо кутохтар аст, ки онро аз назари забоншиносӣ инъикоси табиӣ ин зуҳурот ифода мекунад.

Дар ин ҳолат, матн ҳамчун воқеияти мавҷудбудаи мустақил дарк карда мешавад ва он сохтори дохилии худро дорад. Бархе аз мутахассисони ин соҳа дар он ақидаанд, ки дар матн муносибати дигар вучуд дорад, яъне ҷонибдорӣ. Ҷонибдорони ин ақида, одатан, матнро ҳамчун як нусхаи махсуси инъикоси воқеияти берунӣ мебинанд. Яъне, дар ҳолати аввал, он сохтори хоси дохилӣ (як навъ худмуаррификунӣ) дорад, дар ҳолати дуюм, ин чиз ба назар намерасад.

Бояд ҳаминро қайд намуд, ки мо одат кардаем, ки матнро ҳамчун чизи навишта ё гуфташуда қабул кунем. Инчунин, фаҳмиши мафҳуми матн барои мо ҳамчун чизе, ки аз воҳидҳои хурди забонӣ иборат аст монад ҳам, аммо донишу фаҳмишҳои забоншиносӣ аз мо талаб менамоянд, ки матнро ба таври васеътар шарҳ диҳем.

Мувофиқи баъзе ақидаҳои фалсафӣ, он чизҳое, ки моро ихота мекунад, метавон ҳамчун як матни муайян қабул кард, ҳатто агар дар он фаслҳо ё изҳорот набошад. Мисоли равшан ин аст, ки матн хусусияти шарҳдиҳӣ дошта, дар он нақши иттилоот, таърих, анъанаҳо ва дигар хусусиятҳо аз ҷониби муаллиф баръало тавсиф мегарданд.

Қобили зикр аст, ки матнҳоро дар айни замон бо усулҳои гуногун баррасӣ менамоянд. Матнҳоро дар доираи илми адабиёт низ меомӯзанд, ки ин фанни «Матншиносӣ» ном дорад. Оид ба ин илм муҳаққиқ А. Кӯчаров чунин ибрози ақида намудааст: «Чун илми мустақил шакл гирифтани матншиносӣ ба меъёрҳои умумии ташаккули ҳар илми дигар мувофиқат дорад» [10, с. 338].

Матн чун воҳиди ташаккулёфтаву мукамал ва мураккаб таҳқиқи басо амиқу дақиқро тақозо менамояд. Профессор З.М. Мухторов дар монографияи худ «Соҳтор ва маъноӣ матн» дар бораи назарияи матн- мафҳум ва моҳияти он, мабдаҳои асосии ташаккулёбии матн, хусусиятҳои забонии он, категорияҳои матн таҳлилҳои лозимиеро ба анҷом расонидааст. Дар монографияи худ З.М. Мухторов зикр намудааст, ки “дар забоншиносии тоҷик қорҳои бунёдии марбут ба таҳлили ҳамаҷониба ва концептуалии матн анҷом наёфта буданд, танҳо қорҳои ҷузъӣ ва фарогирандаи бахшҳои ҷудогонаи матн аз лиҳози шарҳи тақсонии матн ҷой доштаанд» [12, с. 63].

З.М. Мухторов дар дастури таълимии таълифнамудаи хеш «Таҳлили лингвистии матн» таҳлили матнро аз нигоҳи забоншиносӣ нишон дода тавонистааст» [13, с. 140].

Забоншиносон бо хосиятҳои зерин як матнро аз дигараш фарқ мекунанд:

1. **Артикулятсия.** Матн ба ҳадди ақал ба ду воҳид тақсим мешавад: бобҳо, сархатҳо, зербобҳо. Ҳатто дар муаррифии хоксорона, матн ақаллан ба ду ҷумла тақсим карда шавад, ки ин қисмҳои ҷудогонаи матн ҳоҳанд буд.

2. **Маълумотдиҳӣ.** Матн ҳамеша ба хонанда/шунаванда баъзе маълумотро мерасонад. Ҳар як пешниҳоди нав бояд таконе дошта бошад, яъне чизи нав барои гиранда.

3. **Ягонагии маъноӣ.** Матн бояд ҳамчун воҳиди ягонаи забоншиносӣ қабул карда шавад. Барои расидан ба ин ҳадаф як мавзӯи умумӣ ва нияти муштарак ҳангоми навиштани матн доштан лозим аст. Мавзӯи матн чист? Ин маъзи маъноӣ аст, ки дар он мундариҷаи матн ҷамъбаст карда мешавад.

4. **Пуррагӣ дар матн.** Дар таҷассуми пурраи ғояи асосӣ, интиқоли бомуваффақияти андешаи муаллиф зоҳир мегардад, ки онро намунавӣ бояд анҷом дод.

5. **Вазъият.** Мундариҷаи матн ба вазъияти тавсифшуда мувофиқ аст, гарчанде он воқеӣ бошад, ё тасаввуршуда. Дарки гиранда аз матн ин дарки вазъият мебошад. Аксар вақт муаллиф бо така ба он, ки хонанда/шунаванда далелҳои гумшударо аз воқеият, олами воқеӣ қабул кунад, метавонад баъзе ҷузъиётҳоро ношинохта истифода намояд. Матн бояд чунон навишта шуда бошад, ки хонанда ҳангоми хондани матн дар фаҳмиш ва дарки маънои он набояд заррае ҳам ба мушкӣ рӯ орад.

6. **Пайваستшавӣ.** Ҷумлаҳое, ки аз онҳо матн сохта шудааст, аз рӯйи меъёрҳои забонӣ бо тартиби муайян сохта шаванд. Ҳамзамон, бояд қайд намуд, ки ин ҷумлаҳо бояд ҳам аз ҷиҳати маъноӣ ва ҳам аз ҷиҳати грамматикӣ пайваст карда шаванд. Аммо дар матн аксар вақт барои зуҳури ҳамбастагии расмӣ, тақрори калимаҳо, ҷонишинҳо ва пайвандакҳо ба назар мерасанд.

Матнҳо аз рӯйи навишт низ гуногун мешаванд. Мувофиқи тақсимои се давраи умумикабулшуда, намудҳои зерини матн аз рӯйи навишт ҷудо карда мешаванд:

а) **Қисса.** Дар қисса амал дар марҳилаи рушд интиқол дода мешавад, одатан, он бо як тарҳи муайяни муваққатӣ ва фазой алоқаманд аст, яъне дар он ҳодисаҳои таърихӣ ба таври возеҳ муайян мегардад.

б) Тасвир. Он аз хусусиятҳои инсон, табиат ва дигар тасвири вазъият иборат аст. Муаллиф он чиро, ки аз ҳама ҷолиб дидааст (ё тасаввур мекунад) тасвир мекунад, одатан ба ҷузъиёти зиёде мурочиат менамояд.

в) Мулоҳиза. Ин изҳороти андешаҳои муаллиф аст, ки дар бораи вазъият, мавзӯ, аксар вақт бо мазмуни фалсафӣ алоқаманд аст.

Илова бар ин, бояд гуфт, ки тақсимои қатъии матнҳо аз рӯи ин намудҳо аксар вақт танҳо дар дарсҳое, ки дар мактаб гузаронида мешаванд, ҳангоми омӯзиши таснифоти матн аз рӯи маъно пайдо мешавад. Дарвоқеъ, ба назар чунин мерасад, ки бештари асарҳо ба омезиш ва ҳамгироӣ кардани ҳар се намуд ташаққул ёфтаанд.

Масалан, муаллиф амалҳои қаҳрамонро тасвир мекунад, баъзан барои тасвири образи қаҳрамони худ ақидаи худро илова мекунад ва дар ҷумлаи дигар дар бораи дурустии амали қаҳрамони худ фикрашро баён мекунад.

Бояд қайд намуд, ки услуби матн инъикоси яке аз услубҳои функционалии нутқ аст, ки ба он тааллуқ дорад.

Баҳси забоншиносӣ дар бораи дохил кардани категорияҳои алоҳида (ба монанди услубҳои динӣ) ба рӯйхати онҳо вучуд дорад.

Илова бар ин, бояд ҳаминро қайд намуд, ки мо ҷонибдорӣ худро бо панҷ услуби умумичаҳонӣ, ки барои матнҳо пешбинӣ шудаанд, баён карда метавонем, ки инҳо мебошанд:

1. Бадеӣ. Ин услуб воҳиди асосӣ дар адабиёти бадеӣ, ба ҳисоб меравад, ки хусусияти барҷастааш дар сарлавҳа инъикос ёфтааст. Вобаста аз вазифаҳои нависанда, онҳо баъзе аломатҳои услубҳои дигарро барои тасвири воқеиҳои ҷаҳон муттаҳид мекунанд.

2. Расмӣ- корғузорӣ. Ин услуб дар соҳаи касбӣ, барои муоширати расмӣ истифода мешавад. Формати маъмулии таъбиқ аксар вақт дар ҳуҷҷатҳо навишта мешавад.

Дар ин услуб ҷумлаҳо, одатан, мураккаб буда, бартарияти исмҳо аз дигар воҳидҳо дида мешавад ва дар луғати махсуси касбӣ аксар вақт дучор меояд.

3. Публицистӣ. Ин услуб, одатан, ба матнҳои ВАО хос мебошанд. Бо мақсади ҷалби хонанда/шунаванда ва нигоҳ доштани таваҷҷуҳи ӯ ба мавзӯи интихобшуда, муоширати ахбор ё дигар маълумоти дахлдорро дар бар мегирад. Асосан, бо ин услуб матнҳои зинда, асли ва динамики навишта мешаванд.

4. Илмӣ. Чи тавре ки аз маълум аст, матнҳои услуби илмӣ дар ҳама сатҳҳо хидмат мекунанд. Ин матнҳо бештар аз сабаби мураккабӣ ба таври хаттӣ навишта мешаванд, аммо онҳо инчунин дар тафсири шифоҳӣ бо сабаби мавҷуд будани жанрҳои мушаххас - гузоришҳо, лексияҳо мавриди истифода қарор мегиранд. Услуби илмӣ ба ду шохаи калон-шохаи марбут ба илмҳои табиӣ ва илмҳои иҷтимоӣ ҷудо мешаванд. Хусусиятҳои умумии ҳар ду шоҳаро мухтасар ба тариқи зайл бояд номбар кард» [6, с. 22].

5. Гуфтугӯӣ. Ин услуб шакли маъмулӣ шифоҳӣ аст, зеро ин матнҳои муоширати ҳаррӯза, гуфтугӯӣ одӣ ба ҳисоб меравад. Аммо, бинобар афзоиши маъруфияти паёмрасонҳои фаврӣ, шумораи матнҳои хаттӣ гуфтугӯӣ меафзояд.

Ин услуб, одатан, он аз ҷумлаҳои сода сохта мешавад, ки бо луғати содакардашуда (баъзан гуфтугӯӣ ва ҳатто бо калимаҳои ифодакунандаи услуби паст) тавсиф мешаванд.

Бояд ҳаминро ибронз намоем, ки баъзе матнҳо (на танҳо матнҳои бадеӣ) метавонанд дорои якчанд услуб буда, дар сарҳади якчанд услуб ҷойгир шаванд.

Ҳамин тариқ ҳангоми таҳлили мавод собит намудем, масъалаҳои назарияи матн дар забоншиносии муосир гуногун буда, таваҷҷуҳи олимони ба матн ҳамчун ба мушкилоти шуури забонӣ бештар равона гардидааст. Бештар матнҳо дар доираи забоншиносии равонӣ, забоншиносии когнитивӣ ва забоншиносии иҷтимоӣ мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор мегиранд. Зеро дар айни замон, шуури лингвистӣ дар забоншиносии равонӣ ҳамчун раванди дохилии банақшагирӣ ва танзими фаъолияти беруна бо ёрии аломатҳои лингвистӣ дарк карда мешавад. Дар ин ҳолат таваҷҷуҳ ба нишонаҳои забонӣ ва мувофиқан, дар матн, инчунин, таваҷҷуҳ ба шахсияти забонӣ ва тасвири забонии ҷаҳони инсонӣ ба назар мерасад, зеро дар ҳар як матн шахсияти лингвистӣ зоҳир мешавад, ки низоми забониро соҳибӣ мекунад.

Инчунин, бо таҳлилҳо собит намудем, ки дар айни замон, дар забоншиносӣ зиёда аз сесад таърифи матн вучуд дорад. На ҳамаи он таърифҳо ва тафсирҳо ба талабот ҷавобгӯ буда, дар онҳо фарқияти назаррасро роҷеъ ба матн ва калима, матн ва ҷумла нишон дода натавонистаанд. Инчунин, фарқияти матнро аз дискурсро бо ғату далелҳои муътамад дар илми забоншиносӣ, махсусан забоншиносии тоҷик ба назари мо муайян накардаанд. Гарчанде дар ин масъала андешаронии донишмандон ба мушоҳида расанд ҳам, масъалаҳои ҳалталаб дар ин маврид то ҳанӯз ба мушоҳида мерасанд.

Адабиёт:

1. Абдуллоева, Г.З. Таҳлили лингвистии матн / Г.З. Абдуллоева. – Душанбе: Эр-граф. – 2023 – 36с.
2. Асимова, М.С. Русско-таджикский словарь / М.С. Асимова. – Москва: Русский язык, 1985. – 1292 с.
3. Бахтин, М.М. Проблема текста / Бахтин М. М. // Собрание сочинений. – Москва, 1997. – Т. 5. – 319 с.
4. Ван Дейк, Т. А. Язык. Познания. Коммуникация / Дейк Ван Т. – Москва, 1989. – 323 с.
5. Ван Дейк, Т.А. К определению дискурса. – Л.: Сэйдж паблшейшнс, 1998. – 171 с.
6. Гадоев, Н. Таҳлили луғавию семантикии матн / Н.Гадоев. – Душанбе, 2016. – 122 с.
7. Герасимов, В.В., Петров, В.В. На пути к когнитивной модели языка // Новое в зарубежной лингвистике / В.В. Герасимов, В.В. Петров. – Москва, 1988. Вып 23. – С. 5- 11.
8. Гумбольдт, В. Фон. Избранные труды по языкознанию / Гумбольдт В.Фон. – Москва, 1984. – 397с.
9. Красина, М.Н. Дискурс-анализ и методы их применения в междисциплинарных проектах / М.Н. Красина // Вестник ТВГУ. – М., 2018. – №2. – С150-165.
10. Кўчаров, А. Матншиносӣ / А. Кўчаров. – Душанбе: "То Рус", 2017. – 177с.
11. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик (Луғатшиносӣ) / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 242 с.
12. Мухторов, Мухторов З. Структура и семантика текста / З. Мухторов. – Душанбе, 2013. – 242 с.
13. Мухторов, З. Матн банди синтаксисӣ ва дискурс / З. Мухторов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2010. – №7 (63). – С. 11- 15.
14. Мухторов, З.М. Лингвистический анализ текста: учебное пособие / З.М. Мухторов. – Душанбе: РТСУ, 2015. – 140 с.
15. Николина, Н.А. Филологический анализ текста / Н.А. Николина. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 256 с.
16. Ожегов, С. И., Шведова, Н.Ю. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – Москва, 2010. – 940 с.
17. Саймиддинов, Д., Холматова С. Д, Каримова С. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ / Д.Саймиддинов, С. Д. Холматова, С. Каримова. – Душанбе, 2006. – 783с.
18. Филипов, К.А. Лингвистика текста / К.А. Филипов. – СПб., 2003. – 336 с.
19. Чернухина, И. Общие особенности поэтического текста / И. Чернухина. – Москва, 1987. – 141с.
20. Чурилина, Л.Н. Актуальные проблемы современной лингвистики / Л.Н. Чурилина М.: Флинта, 2006. – 411 с.

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯИ МАТН ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Дар мақола оварда шудааст, ки масъалаи омӯзиши матн аз ҷиҳати гуногунии он дар тури асри XX олимони гуногун забоншиносон, адабиётшиносон, фарҳангшиносон, равоншиносон, ҷамъиятшиносонро ба худ кашидааст. Муаллиф қайд менамояд, ки таҳқиқоти забоншиносӣ роҷеъ ба матн ба мушоҳида расида, дар онҳо ҷанбаҳои гуногуни матн аз нигоҳи забоншиносӣ нишон дода шудаанд. Дар мақола зикр гардидааст, ки масъалаҳои назарияи матн дар забоншиносии муосир гуногун буда, матнҳо дар аксарияти ҳолатҳо дар доираи забоншиносии равонӣ, забоншиносии когнитивӣ ва забоншиносии иҷтимоӣ мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор мегиранд.

Дар мақола иншо шудааст, ки гарчанде дар айни замон, дар забоншиносӣ зиёда аз сесад таърифи матн вучуд дошта бошад ҳам, вале на ҳамаи он таърифҳо ва тафсирҳо ба талабот

чавабгӯ буда, дар онҳо фарқияти назаррасро роҷеъ ба матн ва калима, матн ва ҷумла нишон дода нагавонидаанд. Инчунин, фарқияти матнро аз дискурсро бо ғату далелҳои муътамад дар илми забоншиносӣ, махсусан забоншиносии тоҷик ба назари мо муайян накардаанд. Гарчанде дар ин масъала андешаронии донишмандон ба мушоҳида расанд ҳам, масъалаҳои ҳалталаб дар ин маврид то ҳанӯз ба мушоҳида мерасанд.

Калидвожаҳо: *матн, назария, назарияи матн, муҳаққиқон, маъно, маънои матн, аҳаммияти матн, мушкилоти матн, забон, забоншиносӣ, сухан, воҳиди забонӣ ва ғ.*

ВОПРОСЫ ТЕОРИИ ТЕКСТА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В статье утверждается, что проблема изучения текста во всём его многообразии привлекала внимание различных учёных, включая лингвистов, литературоведов, культурологов, психологов и социологов, на протяжении всего XX века. Автор отмечает, что существуют лингвистические исследования текста, в которых различные аспекты текста рассматриваются с лингвистической точки зрения. В статье утверждается, что вопросы теории текста в современной лингвистике разнообразны, и тексты чаще всего изучаются и исследуются в рамках психологической лингвистики, когнитивной лингвистики и социолингвистики. В статье утверждается, что, хотя в настоящее время в лингвистике существует более трёхсот определений текста, не все из них отвечают требованиям и не могут выявить существенных различий между текстом и словом, текстом и предложением.

Кроме того, на наш взгляд, различие между текстом и дискурсом не получило надёжного подтверждения в лингвистике, особенно в таджикской лингвистике. Хотя учёные размышляли над этим вопросом, в этом отношении до сих пор существуют нерешённые вопросы.

Ключевые слова: *текст, теория, теория текста, исследователи, смысл, значение текста, значимость текста, проблемы текста, язык, лингвистика, речь, языковая единица.*

ISSUES OF TEXT THEORY IN MODERN LINGUISTICS

The article states that the issue of studying text in terms of its diversity has attracted various scholars, including linguists, literary critics, cultural critics, psychologists, and sociologists, throughout the twentieth century. The author notes that linguistic studies on text have been observed, in which various aspects of text are shown from a linguistic point of view. The article states that the issues of text theory in modern linguistics are diverse, and texts are most often studied and researched within the framework of psychological linguistics, cognitive linguistics, and sociolinguistics. The article argues that although there are currently more than three hundred definitions of text in linguistics, not all of them meet the requirements and cannot show significant differences between text and word, text and sentence. Also, the difference between text and discourse has not been determined by reliable evidence in linguistics, especially Tajik linguistics, in our opinion. Although scholars have been thinking about this issue, there are still unresolved issues in this regard.

Keywords: *text, theory, text theory, researchers, meaning, meaning of text, significance of text, problems of text, language, linguistics, speech, linguistic unit, etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, доктори илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забоншиносӣ ва рӯзноманигорӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 917116426*

Сведения об авторе: *Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде, доктор филологических наук, доцент кафедры языкознание и журналистики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 917116426*

Information about the author: *Abdulloeva Gulrukhsor Ziyodulloevna – Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of Philology, associate Professor of the Department of Tajik language. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992)917116426*

ТАНОСУБИ ХЕЛҲОИ МАЪНОИ ЛУҒАВӢ БО ВОЖА ДАР МАТНИ БАДЕӢ ВА ГУҒТОР

Бӯстонзода Т.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улӯғзода

Маъноӣ луғавӣ бештар чун робитаи таърихан ташаккулёфтаи инъикос дар шуури мо ва шайъ ё падидаи бо калима ифодаёфта фаҳмида мешавад. Ҳар як калима дар забон дар се намуни асосии таносуб иштирок мекунад.

1) муносибат ба ҷаҳони атроф;

2) муносибат ба олами ботинии шахс – фикр, эҳсос, хоҳиш, ирода ва ғ.;

3) робита бо калимаҳои дигар дар забон.

Ду намуни аввали таносуб маъноӣ калимаро ташкил медиҳанд, он ҷузъҳои денотативӣ ва сигнификативӣ мебошанд.

Денотатив (*аз латинӣ denotatum – ишорашуда, таъиншуда*), ё ҷузъи шайъӣ калимаро ба падидаҳои муайяни воқеият: шайъ, падида, сифат, муносибат, амалҳо, раванд ва амсоли инро мутобиқ мекунад. Ифодашавандае, ки бо калима нишон дода мешавад, денотат ё референт (референт аз забони англисӣ "истинод қардан" - фиристодан, иртибот доштан) ном дорад.

Денотатҳо тасвири ашё ё падидаҳои воқеӣ ё тасаввурӣ, ки дар шакли калима инъикос мегарданд. Тавассути денотат вожа бо воқеият ва шуур мутобиқ мегардад.

Хусусияти ҳуди инъикос ҷойгиршавии аломатҳои ба он тааллуқдошта мебошад. Ба дарки образӣ ё инъикосӣ шайъият ва қуллият, яъне воқеият ва умумият хос аст.

Шайъият ҷудо қардани ашё дарқшударо ба аломат ва тимсол ва дигар василаҳо, ки дар он аломат тасвири мушаххаси яқлуктро ва тимсол падидаи аморфӣ, номуайян ва номаҳдудро дар худ доранд, қафолат медиҳад.

Яқлукӣ робитаи дохилии ҷузъ ва қулро дар тасвир ва образ таъмин мекунад ва баъзан таҳрифи қисмҳои алоҳидаи тасвирро сарфи назар мекунад. Ҳамин ки ин таҳрифҳо боиси вайрон шудани тамоми тағйир, симо ё образ пароканда мешавад. Вобаста ба хусусияти денотат калимаҳо ба исмҳои хос ва ҷинс ҷудо мешаванд. Исмиҳои хос ҳамеша ба объект, падида ё мавҷудоти зинда ишора мекунанд.

“Меҳрубону хоҳаракаи Миҳсон дар ҳайрат афтода буданд: ба падару модари онҳо чӣ гап шуда бошад? ... Мушарраф аз оишона берун шуда, бо шаст сӯи ҳуҷраи Нозимӣ давид, дари хонаи ӯро кушод” [12, с. 4].

“Ҳуди Абдушукр бошад, ҳар рӯз ба Гули Хайрӣ рафта меояд. Хонаи кӣ меравад?” [12, с. 177].

Исмиҳои ҷинс ҳамчун номи умумӣ барои як гурӯҳи ашё, падида ё мавҷудоти зинда хизмат мекунанд, масалан: дарё, хона, сағ, шаҳр, нависанда, духтар, шахс, сайёра ва ғайра. Марзи байни ин ду намуни таҳриқӣ аст. Исмиҳои хос ҳангоми умумӣ қардани як гурӯҳи ашё ё падидаҳо ба осонӣ ба исмиҳои ҷинс тағйир меёбанд. Масалан, номи заонаи Шоҳона дар ифодаи “шоҳона зиндагӣ қардан”. Номи бисёр қаҳрамонҳои персонажҳои умумӣ мешаванд, масалан: рустамона, хусравона, гурдофаридони тоҷик. Номи ҷойгоҳ ақсар вақт маъноӣ умумӣ гирифта, номи маҳсулоти дар он минтақа истеҳсолшуда мешавад, масалан: чакани қӯлобӣ, атласи ҳуҷандӣ, ҷӯроби помидорӣ, лаъли бадахшонӣ ва амсоли ин.

Гузариш аз исмиҳои ҷинс ба исмиҳои хос як падидаи муқаррарӣ аст. Бисёр номҳои хос аз исмиҳои ҷинс пайдо мешаванд, масалан: номи деҳаи Гули Хайрӣ, маконе, дар он ҷо як нави гул - гули хайрӣ бисёр мерӯидааст. *“Ҳоло вай сӯи Гули Хайрӣ равон, аз зерӣ дӯлонаи сари қӯтал, ки ҳоло боз дар сояи он нишаста буд, дам гирифт...”* [12, с. 178].

Алоқаи калима бо олами воқеӣ дар он аст, ки дар маъноӣ луғавӣ аломатҳои асосӣ ва нисбатан муҳимми ашё номбаршуда инъикос ёфтааст. Қиёфаи овозӣ метавонад на танҳо

шайъи воқеан мавҷудбуда, балки тасаввурӣ, бофта, қолаби ҳаёли бошад ва он ҳам инъикоси худро ҳангоми тафсир дар маъноӣ луғавӣ меёбад.

Пас вожа на танҳо номи ашёст, балки ифодаи маъно ва баъзан маҷмуи маънохост. Дар як маъно ба тариқи ҷамъбастишуда ва муттаҳид ашё, падида, амал ва хусусияти олами воқеӣ ифода мегардад [4, с. 163].

Вожа ва маъноҳои луғавӣ он бо олами воқеӣ тавассути шуур ва мафҳум ба ҳам меоянд. Мафҳум симои ҷамъбастии шайъ ё чиз, мазмуне, ки аломатҳои хоси онро нишон медиҳад, мебошад ва дар ҳамин шакли умумикунонидашуда ё ҷамъбасти мафҳум бо калима ва маъноӣ луғавӣ он таҷассум меёбад. Баҳамоии калимаро бо мафҳум мувофиқати мафҳумӣ ва ҷузъи муносиб ва мувофиқи маъноӣ луғавиро мафҳуми луғавӣ ё сигнификат, баъзан десигнат ё маъноӣ сигнификативӣ меноманд [4, с. 47]. Мафҳумҳо одӣ ва илмӣ ё истилоҳӣ мешаванд, ки шарҳи онҳо дар намунаи фарҳангҳои тафсирий, луғатҳои соҳавӣ, энциклопедӣ, донишномаҳо ва дигар навъи фарҳангу луғатҳои таҳассусӣ оварда мешаванд. Мафҳумҳои одӣ худро дар маъноҳои одӣ оммафаҳми калима доир ба олами воқеӣ меёбанд. Дар маъноӣ луғавӣ ин гуна мафҳумҳо симои одӣ ҳаҷони воқеӣ инъикос меёбад. А. А. Уфимсева мегӯяд, ки «тасвири маъноӣ луғавӣ дар кулли навъи луғат (*моддӣ ё маънӣ*) тавассути ҷузъҳои маъноӣ он (*бо доштан ё надоштани нишонаҳои маъноӣ денотативӣ ё сигнификативӣ, ё бартарияти ҷузъи денотативӣ ё сигнификативӣ*) имкон медиҳад, ки ягонагии хусусияти мафҳумӣ, ҳиссӣ ва гуфторӣ, ки мундариҷаи луғавӣ таркиби маъноӣ дохилии ҳар вожаро ташкил медиҳанд ва вобаста ба вижагиашон гуногунанд, амик омӯхта шавад» [16, с. 134].

Маъноӣ денотативӣ агар, аз як тараф, симо ё тасаввурот дар бораи шайъи мушаххас бошад, аз тарафи дигар, пулест баъни вожа ва ҳамоно шайъи мушаххас (*референт*).

Б. Ю. Городетский дар мавриди ин маъноҳо мегӯяд, ки денотат ҳамчун «ҳамбастиагӣ бо олами шайъӣ», сигнификат чун «ҳамбастиагӣ бо муҳити созгори мафҳумӣ ва нишонаҳои абстраксии созгор бо ашё» мебошанд [5, с. 211].

И. М. Кобозева меорад: «Дар калима мавҷуд будани денотат ё маъноӣ денотативӣ ба олами воқеӣ вобаста аст. Олами воқеӣ, ки он дар маъноӣ воҳидҳои забонӣ инъикос меёбад, васеъ аст ва на танҳо манбаъҳои мақбули ҳақиқати воқеии ғайризабонӣ, балки навъи дигари падида – ҳаяҷон, ҳиссиёт, ҳолати равонӣ, аломат, хусусият, муносибат ва монанди инҳоро дорост» [8, с. 82]. Ў маъноӣ денотативиро муродифи истилоҳи «экстенционал», ки ҳанӯз Р. Карнап пешниҳод карда буд, медонад. Инчунин, ду навъи маъноӣ денотативӣ – виртуалӣ ва актуалӣ нишон медиҳад [8, с. 82-87]. Аз ин ҷо хусусияти духӯрагии маъноӣ денотативӣ муайян мегардад. Аз як тараф, маҷмуи маъноӣ шайъи мушаххас бошад, аз тарафи дигар, тимсол, симо ва ё образи типӣ он мебошад.

Агар инъикоси маъноӣ денотативӣ бештар ба ҳақиқати олами воқеӣ алоқаманд бошад, инъикоси маъноӣ сигнификативӣ бо шуури инсон ва мафҳум алоқаманд аст. Яъне, ҳангоми инъикоси маъноӣ денотативӣ дар шуур падидаи олами воқеӣ замина аст ва дар инъикоси маъноӣ сигнификативӣ мафҳум.

Моҳияти вожа ё лексема дар он аст, ки дар раванди ташаккули он натиҷаи фаъолияти дарккунии инсон инъикос мегардад. Дар маъноӣ калима шайъ пурра инъикос намеёбад, балки қисме аз моҳият, ё хусусияти шайъ, ё ҳатто яке аз маҷмуи хусусиятҳо, ё моҳият таҷассум меёбад. Маҷмуи хусусияти муҳимми маъноҳои калимаро ифодакунанда сигнификати калима мебошад. Сигнификати калима маҳак, ҳастаи маъноӣ луғавӣ он аст.

М.А. Кронгауз ин маъноҳоро экстенционалӣ ва интенционалӣ меномад [ниг.: 9, с. 52-59; с. 103-107].

Навъи маъмулии маъноӣ луғавӣ маъноӣ денотативӣ-сигнификативӣ маҳсуб меёбад, зеро агар навъҳои маъноӣ луғавиро ба зинаҳо ҷудо кунем, маъноӣ денотативӣ-сигнификативӣ дар зинаи аввал меистад, чунки аввал маълумот ва аҳбори аввалиндараҷа ва қомилу саҳеҳ аз ин навъи маъно ба вуҷуд меояд ва ба яқдигар маъноӣ дилхоҳро инъикос карда наметавонад.

Муҳаққиқ Куруши Сафавӣ дар тарҷумаи китоби олими фаронсавӣ Франк Полмер «Нигоҳе тоза ба маъношиносӣ» маъноӣ денотативиро «маънии сарҳ» ва сигнификативиро

«мадлул» ном мебарад [ниг.: 18, с. 39-40]. Дар китоби худ «Даромаде ба маъношиносӣ» дар ин маврид бештар мулоҳиза ронда, аз рӯи гуфтаҳои Ф. Сосюр тавассути нақшае дар шакли се байза хусусияти ин маънохоро нишон дода, истилоҳоти «дол», «мадлул» ва «мисдоқ»-ро ҳангоми баррасӣ истифода мебарад. Ҳангоми баррасии калима дар намунаи калимаи «рӯд» мегӯяд: «Яке, он чи занҷирае аз асвот асту ҳар бор ки тавлид мешавад, ба лиҳози физикӣ бо дафъоти баъду қабл тафовут дорад ва сарфан савт асту дуҷумӣ, он ҷӣ дар қолаби низоми забон матраҳ мешаваду дар робитаи мутақобил бо воҳидҳои дигари ин низом аст» ва тақия ба гуфтаҳои Ф. Сосюр, дуҷумиро тасаввури маъноии яқум доништа, онро «дол» мегӯяд: «Пас **савт** падидаи физикӣ аст, дар ҳоле ки **дол** ё **тасаввури савтӣ** падидаи зеҳнӣ аст ва ба низоми забон тааллуқ дорад» [19, с. 38].

Ю. Д. Апресян фикру андешаҳои илмӣ муфиде дар бораи маъно ва хусусияти он иброз намуда, гуфтаҳои донишмандони дигар, чун Лейбнитс ва Фрегеро доир ба мавзӯи баррасӣ менамояд ва қайд мекунад, ки «семантикаи аломати забонӣ мафҳуми содаи ашё, моҳият, амал, раванд ва воқеаро инъикос мекунад. Дар ду сатҳ – денотативӣ (*референтивӣ*) ва сигнификативӣ, баррасӣ намудани маъноӣ қиёфаи овозӣ пазируфта шудааст. Денотат як ё гурӯҳи ифодакунандаи объект, сигнификат хусусияти умумии объект ё объектҳои ҳамон гурӯҳ мебошад. Дар ҳолати тафрикаи маъноӣ сигнификативӣ айнияти маъноӣ денотативӣ имконпазир аст» [3, с. 56].

Н. Алефиренко дар ин маврид меорад, ки зери мафҳуми денотат, ки бо истилоҳи номинат ва мафҳуми экстенсионал ҳамрадиқ аст, ҷиҳати номинативии воҳиди забон, ё ин ки гунҷоиши мафҳум ва ё мутобиқати шайъӣ фаҳмида мешавад. Сигнификат бо мафҳуми интенционал баробар аст, ки ҳамчун сифат, хусусият ва моҳияти мундариҷаи дохилии калима муайян мегардад. Аз ин баррасиҳо денотат ва сигнификат ҳамчун ду тарафи аломати забон – берунӣ ва дохилӣ, ишорашуда ва маънодор мебошанд [2, с. 152-153]. Забоншиносони тоҷик низ вобаста ба ҷойгоҳ, хусусият ва ҳелҳои маъно, аз ҷумла, маъноӣ луғавӣ андешаҳои ҳешро иброз доштаанд. Забоншинос Д. Хоҷаев қайд мекунад, ки Абунастри Форобӣ илмӣ забонро ба ду қисм ҷудо карда, чунин мешуморад, ки қисми яқум фарогири алфозест, ки дорои маънӣ аст ва шинохтани ҳудуди далолати он алфоз мебошад; дигар – шинохтани қавонини ин алфоз. Яъне маънии вожаҳо ва ҳудуди далолати онҳо дар натиҷаи мутолиаи асарҳо муяссар гардида, шинохти асосҳои қонунҳоишон ба воситаи грамматика муайян мешавад [ниг.17, с. 20-33].

Абуалӣ Сино дар муқаддимаи рисолаи “Донишнома” овардааст, ки лафз ду гуна аст: лафзи муфрад ва лафзи мураккаб. Инчунин, таъкид мекунад, ки то маънии калима муайян нагардад, маънии ибораву ҷумлаҳо равшан намешавад [1, с. 30].

Насириддини Тӯсӣ дар асари худ “Асос-ул-иктибос” доир ба маъноӣ калима чунин мефармояд: “Возиони луғат лафз барои маънӣ вазъ кардаанд, то уқало ба тавассути он бар маънӣ далолат созанд” [13, с. 11]. Яъне Тӯсӣ мегӯяд, ки калима барои ифодаи мафҳум офарида мешавад. Вобаста ба имконияти маъноии калима меорад: “То ҳақ бошад, ки як лафз ба як маънӣ беш далолат накунад ва гоҳ бувад, ки як лафз (*яъне калима*) бар маънии бисёр далолат кунад. Ва ҳамчунин гоҳ бувад, ки алфози бисёр бар як маънӣ ё зиёда аз як маънии мутақориб (*ба ҳам наздик*) ё ғайримутақориб далолат кунад” [13, с. 344].

Носири Хусрав дар “Қомеъ-ул-ҳикматайн” доир ба мафҳумҳои “чинс” ва “навъ” (ҷузъ ва кул) сухан гуфта, таъкид мекунад, ки ном ифодаи шартӣ (*маъноӣ ишоратӣ*) буда, шаклан калима аст [17, с. 44].

Шамс Қайси Розӣ дар “Ал-муъҷам” ба “ҳамнишинии калимаю таркиб ва ибораҳо” таваҷҷуҳи махсус дода, мегӯяд, ки дарки маъно ба калима ва маъно, интиҳоби дурусти калимаҳо вобастагӣ дорад [18, с. 59].

Б. Камолиддинов дар китоби “Сухан аз баҳри дигарон гӯянд” овардааст, ки зарурати дақиқ ифода гардидани мафҳумҳои ашёву аломат ва амалу ҳолат ба воситаи калимаву таркиб ва дар мавқеи худ қор фармудани ҳар як унсури луғавии забон, ки ба саҳеҳ ифода ёфтани матлаби гӯянда ё нигоранда мусоидат менамояд [7, с. 54].

Забоншинос Ҳ. Мачидов ба маъноҳои луғавии калимаҳо ҳамчун инъикоси бевоситаи шайъҳо, ҳодисаҳо, воқеаҳои ҳаёти объективӣ ва муносибатҳои гуногуни байни онҳо баҳо медиҳад ва онҳоро ба маъноҳои озод ва устувор чудо намудааст. Дар навбати худ, ӯ маънои озоди калимаро ба намудҳои маъноӣ мафҳумӣ, эҳсосӣ, модалӣ ва ишоратӣ чудо кардааст. Ӯ таъкид месозад, ки ҳар яке аз ин намудҳо гурӯҳҳои махсуси маъноҳои хурдро, ки на танҳо ҳамчун маъноҳои абстрактӣ, балки ҳамчун категорияҳои ҷудогона ва муносибат баррасӣ мешаванд, фаро мегирад [ниг:10, с.109].

Ҳ. Мачидов нуктаи муҳимро таъкид мекунад, ки оғози муттаҳидшавии калимаҳо дар маъноӣ луғавии онҳо аст. “Ташаккул ёфтани ду навъи маъноӣ калимаҳо бо маъноӣ луғавии онҳо марбут буда ҳамчун дараҷаи баландтари онҳо ифода мегардад” [11, с. 24].

Аз таҳқиқоти анҷомдодаи Д. Хоҷаев, М. Саломӣ ва Ж. Гулназарзода аён мегардад, ки адиб ва мутафаккири бузурги асри XV Абдурраҳмони Ҷомӣ доир ба маъношиносӣ нукоти илмӣ пешниҳод намудааст. Муайян гардидааст, ки Абдурраҳмони Ҷомӣ маъноро дар асоси воҳиди марказии забон, яъне калима таҳлил намуда, бартарӣ доштани калимаро бар аломатҳои маънодор зикр кардааст. Ҳамчунин, робитаи қавӣ доштани муқоисаи ашёро бо ашёҳои дигар таъкид намуда, собит месозад, ки маъно даъвои далел шуданро дорад, далел барои ифода намудани маъно муқоиса карда мешавад ва ин муқоиса ба далел ва шайъ асос меёбад, калима бошад – ба маъно [ниг., 6; 15; 18].

Ҳ. Мачидов меорад, ки «киёфай овозӣ фақат як паҳлуи калима аст, ки дар шакли моддӣ вучуд дорад. Паҳлуи дигари басо муҳими он маъно, ё дурусташ маҷмуи маъноҳои он мебошад. Маҷмуи маъноҳое, ки ин ё он калима ифода карда метавонад, мазмуни онро ташкил медиҳад» ва баъдан мегӯяд: «Ҳар як маъноӣ ҷудогонаи системаи маъноии забон ҳодисаҳои ҳаёти воқеиро ҳамчун унсурҳои тафаккури мантиқӣ ва ё, умуман, шуури инсонӣ акс мекунад» [11, с. 24-25].

Масалан, вожаи **часпидан**: маъноӣ амале, ки чизро саҳт гирифтани ё нигоҳ доштанро дорад. Дар ҳама маврид тобиши маъноӣ аз рӯйи тавозуни хуб/бад падида мешавад. Дар ин маврид матн ва нутқ нақши асосӣ доранд. Часпидан метавонад ифодаи маъноӣ дастгирӣ ё кӯмак ҳамоҳангӣ, шарикӣ барои мувоҷиҳат ё роҳнамоӣ бошад.

“Ба рақс баромад. Аз зери оринҷи Шаҳноза дошт, вай ҳам ба ӯ часпид...” [12, с. 12].

“– Чӣ кор кардӣ? – муштаиро ба сар мезад падар. – Шарм надоштӣ? Ба вай часпидӣ? Тамошобин гун кардӣ?...” [12, с. 5].

Дар ин намуна калимаи **часпидан** ба маъноӣ дарафтодан, ҷанҷолу хархаша кардан омадааст.

“– Не, ман намеистам, қати очам меравам... – ба модар саҳт часпид Меҳрубон” [12, с. 155].

Дар ин намуна ба маъноӣ саҳт оғӯш кардан, то ҳаде, ки ҷудо шудану раҳо кардан намеҳадад.

“Мижгон ба доманаш часпида буд [12, с. 72]. Баробари аз дар даромадани Мушарраф Меҳрубону Мижгонаш ба бари доманаш часпиданд [12, с. 65]. Гап занед, апаҷон, дилама сиёҳ накунад, ба Худо ман мемурам... шумоя нағз мебинам», қиқир-қиқир хандида, ба доманаш мечаспид...” [12, с. 11].

Дар матн вожаи часпидан метавонад рамзи алоқамандӣ ё соҳибӣ бошад, зеро одамон ба ашё ё муносибатҳое, ки тасаллӣ ё амниятро таъмин мекунанд, таваҷҷуҳ менамоянд. Дар ин намунаҳо ҳар се часпидан ба маъноӣ аз доман доштан омадааст, аммо ба доман часпидани намунаи аввал воқеӣ, шайъӣ, самимӣ, часпидани фарзанд ба домани модар аст, яъне муқобили ҷудой, дар намунаи дуюм, рафъи интизорӣ ва ҷӯи ҷавоби пурсиш ва дар намунаи сеюм маъноӣ дурӯғӣ, найранг, хирагӣ, дунболагирии дилгиркунанда шудан аст. Агар “часпидан”-и 1 ва 2 ба ба ҳам иртиботи сермаъноӣ ва муродифӣ дошта бошанд, иртиботи маъноии “часпидан”-и 1 ва 2 бо “часпидан”-и 3 тақобули маъноӣ, яъне мутаозодӣ дорад.

“Вой бачаҳакам ин хел шуде...” ҳайрону музтариб мемонд. Нозимӣ ба телефон мечаспид...” [70]. *“Яке аз телефонҳои болои мизи муҳаррир садо дод. Мавлонзода саросема, ё чи тавре мегӯянд, чорчангола ба он часпид”* [12, с. 22].

Амали часпидан метавонад тарсу ҳарос, изтироб ё ҳисси бетаъхирӣ ва деринтизориро ифода кунад, зеро одамон мекушанд назорат ва суботро дар ҳолатҳои номуайян нигоҳ доранд.

Ҳамин тариқ, вижагӣ, хел ва тарзи ифодаи маъноӣ луғавӣ марҳила ба марҳила, зина ба зина дар низоми маъношиносии луғавӣ падид омада, марзи маъноӣ луғавиро мукамал месозад, дар шинохти ҳадди маъноӣ луғавӣ миёни хелҳои ин маъно ҷойгоҳи он дар низоми маъношиносӣ муайян гардида, дар пазиришу дарк ва муайяну мушаххас гардидани мавқеи забон дар воқеият мусоидат мекунад. Бояд гуфт, ки барои пурра ва саҳеҳ нишон додани маъноӣ луғавӣ умумӣ хелҳои он мавқеи муҳим доранд, зеро ҳар як маъноӣ луғавӣ аз маъноӣ умумӣ луғавӣ гирифта шудааст ва барои равшану возеҳ ва дақиқ нишон додани ин ё он навъи маъноӣ луғавӣ рӯ овардан ба маҷмуи маъноҳои луғавӣ зарур ва аини муддаост.

**Муқарриз: д.и.ф., профессор Гулназарзода Ж.Б.
Адабиёт:**

1. Абуали ибни Сино. Осори мунтахаб. Ҷ.1. – Душанбе, 1980. – 478 с.
2. Алефиренко, Н.Ф. Спорные проблемы семантики / Н.Ф. Алефиренко. – М.: Гнозис, 2005. – 326с.
3. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика / Ю.Д. Апресян. – М., 1974. – 380 с.
4. Виноградов, В.В. Основные типы лексических значений слова // Избранные труды. Лексикология и лексикография литературы / В. В. Виноградов. – М., 1977. – С. 162-189.
5. Городецкий, Б.Ю. К проблеме семантической типологии. Текст. / Б.Ю. Городецкий. – М.: Просвещение, 1969. – 202с.
6. Гулназарзода, Ж. Низоми маъноӣ феъл дар забони адабии тоҷикӣ (бар маъноӣ осори бадеии Абдуллоҳи Қомӣ) / Ж. Гулназарзода. Монография. – Душанбе, 2022. – 334 с.
7. Камолиддинов, Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд (Нуксонҳои забони аҳли матбуоти тоҷик) / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Дунёи дониш, 2015. – 400 с.
8. Кобозева, И. М. Лингвистическая семантика / И.М. Кобозева. – М.: МГУ, 2007. – 352с.
9. Кронгауз, М. А. Семантика / М. А. Кронгауз. – М., 2005. – 352 с. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ Ҷ. 1 / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 241с.
10. Мачидов, Ҳ. Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ [Матн] / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Дақиқӣ, 2014. – 352 с.
11. Мирзоев, К. Дар орзуи падар / К. Мирзоев – Душанбе: Адиб, 2009. – 600 с.
12. Насируддини Тусӣ. Асос-ул-иктибос. – Техрон, 1323х. – 40 с.
13. Рублева, О. Л. Лексикология современного русского языка / О. Л. Рублева. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2004. – 250 с.
14. Саломов, М. Андешаҳои Абдуллоҳи Қомӣ доир ба калима ва маъно / М.Саломов, Л. Сафаров // Абдуллоҳи Қомӣ ва масоили рушди фарҳангсолорӣ дар тамаддуни Шарқ (маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ) – Хучанд: Ношир, 2014. – С. 285-293.
15. Уфимцева, А. А. Лексическое значение языка / А.А. Уфимцева. – М., 1986. – 322 с.
16. Хоҷаев, Д. Шарҳи асосҳои дастури забони тоҷикӣ дар осори илмӣ таълимии гузашта // Забон - рукни тоат. Китоби ҳафтум. – Душанбе, 2014. – С. 42-59.
17. Хоҷаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 310 с.
18. فرانک پالمر. نگاهی تازه به معنی‌شناسی. ترجمه ی دکتر کروش صفوی تهران. – 1376 – 272 ص.
19. کروش صفوی. نوشته های پراکنده برگردانهای در باب زبانشناسی – تهران 1391 – 597 ص.

ТАНОСУБИ ХЕЛҲОИ МАЪНОИ ЛУҒАВӢ БО ВОЖА ДАР МАТНИ БАДЕӢ ВА ГУФТОР

Дар мақола хусусияти маъноӣ луғавӣ дар маъношиносӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллифон сараввал доир ба дараҷаи омӯзиши мавзӯ маълумот дода, андешаҳои тавассути истинод ба гуфтаҳои олимони русу Аврупо таквият дода, таъкид

намудаанд, ки ин масъала дар забоншиносии тоҷик ҳанӯз аз асрҳои миёна дар афкори забоншиносии тоҷик таҳлил шудааст. Ҳамчунин, андешаҳои донишмандону муҳаққиқони забоншиносии муосири тоҷикро оварда, бо намунаҳои мушаххас вижагӣ, хел ва ҷойгоҳи маъноӣ луғавиро дар низомии маъношиносӣ нишон додаанд. Хулоса, барои пурра ва саҳеҳ нишон додани маъноӣ луғавии умумӣ хелҳои он мавқеи муҳим доранд, зеро ҳар як маъноӣ луғавӣ аз маъноӣ умумии луғавӣ гирифта шудааст ва барои равшанӣ возеҳ ва дақиқ нишон додани ин ё он нави маъноӣ луғавӣ рӯ овардан ба маҷмуи маъноҳои луғавӣ зарур ва айни муддаост.

Калидвожаҳо: калима, вожа, забон, маъношиносӣ, маъноӣ луғавӣ, хелҳои маъноӣ луғавӣ, денотат, сигнификат.

СООТНОШЕНИЕ ТИПОВ ЛЕКСИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ С СЛОВО В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ И УСТНОЙ РЕЧИ

В статье рассматриваются особенности лексического значения в семасиологии. Авторы сначала представляют информацию об уровне изученности темы, подкрепляя свои рассуждения ссылками на мнения российских и европейских учёных, и подчёркивают, что данный вопрос анализировался в таджикском языкознании ещё со времён Средневековья. Также приводятся взгляды современных таджикских лингвистов и исследователей, а с помощью конкретных примеров демонстрируются особенности, виды и место лексического значения в системе семасиологии. В заключение отмечается, что для точного и полного раскрытия общего лексического значения важны его разновидности, поскольку каждое лексическое значение формируется из общего, и для ясного и точного объяснения того или иного типа значения необходимо обратиться к совокупности всех лексических значений.

Ключевые слова: слово, лексема, язык, семасиология, лексическое значение, виды лексического значения, денотат, сигнификат.

THE RATIO OF TYPES OF LEXICAL MEANING WITH A WORD IN ARTISTIC TEXT AND ORAL SPEECH

The article examines the peculiarities of lexical meaning in semasiology. The authors first provide information about the level of study of the topic, supporting their arguments with references to the opinions of Russian and European scholars. They emphasize that this issue has been analyzed in Tajik linguistics since the Middle Ages. The views of modern Tajik linguists and researchers are also presented, and through concrete examples, the features, types, and role of lexical meaning in the system of semasiology are demonstrated. In conclusion, it is noted that the varieties of lexical meaning are essential for accurately and fully revealing the general lexical meaning, as each specific meaning is derived from the general one. Therefore, referring to the totality of all lexical meanings is necessary for a clear and precise explanation of a particular type.

Keywords: word, lexeme, language, semasiology, lexical meaning, types of lexical meaning, denotatum, significatum.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бӯстонзода Таҳмина Бӯстон – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода, муаллими калони кафедраи назария ва амалия забоншиносӣ. Суроға: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, Тел.: +992904912323

Сведения об авторах: Бустонзода Тахмина Бустон - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, старший преподаватель кафедры теории и практики языкознания. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, Тел.: +992904912323.

Information about the authors: Bustonzoda Takhmina Buston – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, PhD candidate of the Department of Theory and Practice of Linguistics. Address: 734019, Dushanbe, Muhammadiev Street, 17/6 Phone: +992904912323.

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИВУ МАЪНОИИ ЧАНД ИСТИЛОҲИ ЭТНИКИИ “ШОҲНОМА”

Ёраҳмадзода Ш.Р.

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Абулқосим Фирдавсӣ шоир, файласуф, таърихнигор, энциклопедист ва яке аз шахсиятҳои барҷастаи мардумони ориёист. Ӯ тавонистааст, ки дар таърихи тамаддуни башарӣ бо нигоштани ҳамосаи бемисли “Шоҳнома” ҷойгоҳи хосеро соҳиб гардад. Фирдавсӣ барои он дар дилу дидаи мардумони ориёитабор, хусусан тоҷикон ҷой дорад, ки бо корномаи нотақрораш марзу бум ва забону фарҳанги гузаштаи моро пос дошта, бузургии онро бо далелҳои арзандаю раднопазир ба ҷаҳониён муаррифӣ намуда, эҳсоси зебогии зиндагӣ, дӯстдорӣ, меҳнат ва ватанпарвариро бо ҳунари воло тасвир кардаву тарвич додааст.

Агар тоҷикҳо хоҳад, ки аз гузаштаи худ бохабар бошад, бояд ҳатман ба ин асари мондагори мурочиат намояд ва онро гаштаю баргашта хонад. Бо вучуди забону адабиёти ғанӣ доштани мардумони ориёитабор ками дар кам асареро меёбем, ки дар баробари арзишҳои тарбиявӣ ахлоқӣ ва ақидавӣ доштан, инчунин аз манфиатҳои этникум идеологӣ ва забониву марзии мо дифоъ бикунад. Чун ба мутолиаи ин шоҳасар мепардозем, муътақид мешавем, ки дар он аз офариниши оламу одам сар карда то ба омӯзишу татбиқи донишҳои инсонӣ ва ба қавму мардум ва забону сарзамин ҷудо шудани онҳо таърифҳои мушаххасе дода шудаанд.

Чунин менамояд, ки мақсаду мароми асосии Фирдавсӣ аз эҷоди “Шоҳнома” зинда кардану ба ояндагон шинос намудани расму ойин ва фарҳангсолориву кишвардории мардумони ориёитабор, махсусан тоҷикон (пахлавонону озодагон, қайёнӣ ва ғ. - Ё.Ш.), порсҳо, курдҳо, турон (ҷамъ-эронвечон) буд, ки Фредерик Старр мегӯяд: “...Ниҳоят, иддао карда мешуд, ки Фирдавсӣ ҳақиқатан аз ҳад зиёд эронгаро буд” [7, 400].

Албатта бояд ёдовар шуд, ки Фирдавсӣ барои ба мақсади худ расидан аз роҳҳои усулҳои гуногун ва ёдоварии ҳазорҳо калимаву истилоҳот истифода бурда, дар ин замина аз истифодаи вожаву истилоҳоти этникии ориёиву ғайриориёии зиёд: ҳиндӣ / ҳинду, курд, тур / турк, тозӣ, араб, ғассонӣ, эронӣ, қайёнӣ, пахлавонӣ, озодагон, румӣ, чинӣ, катузӣ, найсорӣ, сурёнӣ, ямонӣ, тоториву туркмон, кашонӣ, барбарӣ, ҳабашӣ, зангӣ, яъҷучу маъҷуч, кӯчӣ балуч... ба таври каму беш истифода бурдааст. Аммо ҳоло мо таҳлили сохториву маъноии чанд истилоҳи этникие, ки дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ба воситаи бевосита зикр ёфтаанд (албатта ба таври мухтасар, чун агар муфасссал гирем, баҳси танҳо як истилоҳи этникӣ аз меъёри муайяншуда мебарояд) мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Пахлавонон-вожаи сохта буда, аз решаи паҳлав ва ду пасванди он яқум —он сифатсоз дуҷумӣ пасванди ҷамъбандӣ —он таркиб ёфта, ба шаклҳои маъноҳои гуногун омада, дар бисёр маврид ба наҷод ва забон далолат мекунад. Ин калимаро чун вожаи сермаъно чунин тафсир кардан мумкин аст.

1) ба маънии шахси тануманд, боқувват; ҷасур; ҳушёр ва бовикор:

Чавон буд аз гавҳари пахлавон,
Хирадманду бедору равшанравон [8, ҷ.1, с. 40].
Ба бори шутур —дар салеҳи гавон,
Ниҳон кард он номвар пахлавон [8, ҷ.1, с. 380].

2) ба маънии халқ, мардум, наҷод, миллат:

Чу нома ба муҳр андаромад, бидод,
Ба дасти яке гурди пахлавнаҷод.
Чунон буд, ки ҳар шаб ду марди чавон,
Чӣ кехтар, чӣ аз тухмаи пахлавон [8, ҷ. 1, с. 79].

3) ба маънии ҳатту забон:

Набишта ман ин номаи пахлавӣ,

Ба пеши ту орам, магар нағнавӣ.
Кушода забону чавон-т ҳаст,
Сухан гуфтани **пахлавон-т** ҳаст [8, ҷ. 1, с. 39].
Туро гоҳи базм асту овои руд,
Кашидан маю **пахлавонӣ суруд** [8, ҷ. 1, с. 457].
Ҳамон Бевараспаш ҳаме хонданд,
Чунин ном бар **пахлавӣ** ронданд
Куҷо бевар аз **пахлавонӣ** шумор,
Бувад дар забони **дарӣ** даҳ ҳазор [8, ҷ.1, с. 68].

Вожаи мазкур дар асар серистеъмол буда, **968** маротиба дучор меояд ва ба дигар маъноҳо низ истифода гаштааст.

Озодагон - вожаи сохта буда, аз решаи *озод* ва пасванди чамбанди – *гон* сохта шудааст. Пасванди *гон* дар баробари шакли чамб сохтан боз хусусияти соҳибият ва ба маҳал вобаста будани ашӯро ифода мекунад [4, 905].

Вожаи озодагон чамбӯчамб 98 маротиба дар «Шоҳнома»-и безавол истеъмол гашта, решаи таърихӣ дорад.

Истилоҳи озодагон аз *озод* аст, ки дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маънии “касе, ки ӯ мамлуки касе набошад ва номи дарахтест, ки дар Ҷурҷон рӯяд ва онро дарахти тоқ низ гӯянд. Ва ба маънии рост ва ба ҳамин маънӣ итлоқи озод бар сарви ростқомат кунанд ва ба маънии мучаррад ва беайб ва комил (аз “Сироч-ул-луғот”) ва низ дар “Сироч-ул-луғот” аз “Рашидӣ” нақл карда, ки савсани озод аз он аст, ки баргҳояш рост бошанд ва аз Сомонӣ нақл карда, ки сарвро аз он *озод* гӯянд, ки дасти хазон ба ӯ нарасад” [4, 906].

Дар аксари фарҳанг ва сарчашмаҳои муътамад *озода* 1.тоза, озода, ороставу пероста 2.таър. асил ва начиб, чавонмард, озодаманиш, озодагон кит. **эронийни қадим, яке аз номҳои тоҷикон**” [5, с. 904]. баён шудааст.

Умуман озодагон дар бисёр маврид ба наҷод далолат мекунад:

Ба ҳар кор моро забун буд **Рум**,
Кунун бахти **озодагон** гашт шум [8, ҷ. 6, с. 524].
Чӣ гуфт он суҳангӯи **озодмард**,
Ки **озодаро** коҳилӣ банда кард [8, ҷ.1, с. 62].

1) ба маънии наҷоди ориёӣ:

Аз **эронийн** гар хирад гашта шуд,
Фаровон аз **озодагон** кушта шуд [8, ҷ.7, с. 410].

2) ба маънии чехраи зебо:

Хирадманд Нарсии **озодчехр**,
Ҳамаш фарри дин буду ҳам доду меҳр [8, ҷ. 7, с. 547].
Ба **озодагон** гуфт: “Нанг аст аз ин,
Ки вайрон бувад рӯи **Эронзамин** [8, ҷ. 8, с. 97].

Ҳоло, барои мушаххас намудани тобишҳои маъноӣ, сохторӣ ва дигар хусусияти истилоҳоти этникии “Шоҳнома” назари муфасссалтаре ба вожа-истилоҳи кай ё каён мекунем ва истифодаи сохториву маъноии онро дар “Шоҳнома” мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Истилоҳи **каён** дар сарчашмаҳо ҳамчун ифодакунандаи маъноӣ шоҳ, ҳоким, подшоҳ зикр гардидааст, ки дар ин маврид бештар мурури луғавӣ менамоям. Калимаи **кай** ба маъноӣ подшоҳ бувад ва ин номи **кайро** аз баландии қадр “**кайвон**” баргирифтаанд [3, 74]. **Кай II**; унвони подшоҳони Эрони қадим (саромадашон Кайкубод), ки тибқи маълумоти «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ баъди Пешдодиён (ба ақидае дар ҳудуди асрҳои IX-VIII то м.) ҳукм рондаанд [5, ҷ.1, 563].

Кай ба маъноӣ баландмақом, сарвар, пешво, сардори ҳалқ ё миллате фаҳмида мешуд. Вожаи **кай** синоними калимаи **каён** мебошад, ки дар “Шоҳнома” ҳамчун ифодакунандаи унвони силсилаи шоҳоне, ки баъди Пешдодиён ҳукмронӣ кардаанд, зикр ёфтааст:

Чу Ҳурмуз баромад ба тахти падар,
Ба сар барниҳод **он кай** тоҷи зар [8, ҷ. 8, с. 7].

Дар китоби “Энсиклопедияи советии тоҷик” чунин омадааст: Саромадашон Кайкубоди каёнӣ исми ҷамъ аз “кай”, ки дар “Авесто” дар шакли “кавӣ” ба маънои шоҳ, ҳоким омадааст. Дар забони паҳлавӣ дар шакли “ке” чун ифодаи шоҳ ва дар ҳиндӣ қадим дар шакли “кавӣ” ба маънои “пешвои динӣ” низ дучор мешавад. Дар “Авесто” Кайкубод, Кайковус, Сиёвуш, Кай Гуштосп (Виштосп), Кайхусрав, номбар шудаанд. Дар бораи каёнӣ дар осори забони паҳлавӣ “Бундаҳишн” (дар наҷод ва насаби каёнӣ), “Динқарт”, “Минуи хирад” ва манбаъҳои баъди асрҳои 6-7 маълумот ҳаст [8, 170]. Муаллифони ин асар маълумоти “Шоҳнома”-ро маълумоти ҷамъбасти ҳисобидаанд.

Ба ақидаи М.М. Дянконов, каёнӣ шоҳоне буданд, ки дар асрҳои 9-7 то м. дар сарзамини Бохтар дар давраи аз ҳам ҷудо шудани қabilaҳои ҳиндуэронӣ ҳукмронӣ намудаанд [1, 89].

Вожаи каён мансуб ба мамлакати тоҷикнаҷодон аст, ки ишора ба далати каёнӣ мекунад. Вожаи кай ва каён ҳамчун лексикаи этникӣ дар асари безаволи “Шоҳнома” серистеъмол буда, ба воситаи он бо ёрии васлшавии калимаҳо ва пасвандҳои калимасозии забони тоҷикӣ калимаҳои сохта ва мураккаб, инчунин тариқи воситаҳои грамматикӣ ибораҳо сохта шудаанд. Калимаи **каён** дар “Шаҳнома” дар шакли сода-каён- 257 маротиба, сохта каёнӣ-28 маротиба истифода гардидааст, ки дар таркиби ибораҳо истифода шудааст. Дар қолаби калимаи мураккаб 15 вожа мушоҳида гардид:

Дар байти зерин шоир ишора ба насл, авлоди сулолаи каёнӣ намудааст:

Бад-ӯ гуфт Бахроми ҷангӣ манам,
Ки беҳи **каёнро** зи бун барканам [8, ҷ. 9, с. 34].

Дар мисоли зерин ибораи тухми каён истифода шуда, ки ишора ба наслу наҷод мекунад:

Зи **тухми каён** мо ду пӯшида пок,
Шуда ром бо ӯ зи бими ҳалок [8, ҷ.1, с. 110].
Ҷавон кай шикебад зи ҷуфти ҷавон,
Ба вижа, ки бошад зи **тухми каён** [8, ҷ. 4, с. 71].
Зи **тухми каён** бегумон кас набуд,
Ки ҳаргиз пиёда набард озмуд [8, ҷ. 5, с. 270].

Шоир чун синоними калимаи **тухм** калимаи **наҷодро** низ истифода намудааст, ки нисбати вожаи **тухм** серистеъмолтар аст. Шоир Бежан ва Сиёвушро аз насли каёнӣ меҳисобад ва таъкид мекунад, ки касе аз ин авлод ҳаст, аз бадӣ зиён-зарар намебинад:

Сиёвуш, ки ҳаст аз **наҷоди каён**,
Ба меҳри ту баста камар дар миён [8, ҷ. 4, с. 323].
Ҳар он кас, ки ҳаст аз **наҷоди каён**,
Набояд, ки аз бад ёбад зиён [8, ҷ. 7, с. 151].
Дигар буд Гударз аз **Ашкониён**,
Ҷу Бежан, ки буд аз **наҷоди каён** [8, ҷ. 7, с. 171].
Бубинад, ки то чун падар модараш,
Будааст аз **наҷоди каён**² (**шоҳ**) гавҳараш [8, ҷ. 8, с. 249].

Шоир дар баробари ибораҳои **тухми каён**, **наҷоди каён** барои ифодаи мафҳуми авлод, аслу насаб калимаи мураккаби **кайнаҷод**-ро низ ба кор бурдааст, ки аз ибораи изофии **наҷоди кай** таркиб ёфтааст:

Бидонист к-ӯ нест ҷуз **кайнаҷод**,
Зи фарру зи авранди ӯ гашт шод [8, ҷ. 7, с. 192].
Ба Ҷаҳрам яке мард буд **кайнаҷод**,
Қучо номи ӯ меҳраки Нӯшод [8, ҷ. 7, с. 215].
В-аз он пас бубастанд пой Қубод,
Савори диловар **кайи**⁵ **кайнаҷод**⁶ (**бонаҷод**) [8, ҷ. 8, с. 584].

Дар мисолҳои зерин ибораҳои **тоҷи каён**, **тахту тоҷи каён**, **тоҷи кай**, **тахти каён**, **тахти кай**, **қулоҳи кай**, **тоҷи ниёкон** истифода гардидааст, ки ба маънои мансаби подшоҳӣ, шоҳӣ, ҳокими мамлакат шудан истифода гардидааст. 2. Вожаи **тоҷ** синоними **қулоҳ** буда,

дар фарҳанг ба маъноӣ: *точ. кулоҳи бо ҷавоҳирот зинатдодашудае, ки шоҳу амирон дар маросими расмӣ ба сар мегузоштанд* [5, ҷ.2, с. 369] шарҳ ёфтааст. Аммо вожаи **кулоҳ** ба чанд маънӣ истифода мегардад: *Он чи аз нӯст, намад ва ғ. дӯхта ба сар мепӯшанд, каллапӯш*. 2. *телпаки махсуси нӯббориқи қаландарон*. 3. *кулоҳи ҷангӣ, тоскулоҳ, хӯд*. 4. *кит. тоҷи шоҳӣ* [5, ҷ.1, с. 622]. Ҳарчанд шоир вожаи **кулоҳро** чун муроди вожаи **тоҷ** ба кор бурдааст, вожаи **кулоҳ** ба ин маънӣ кам истиёмол мегардад. Вожаи **точ**, бешак, маънои мусбат, муваффақгардидан ба мансаби шоҳиро мефаҳмонад. Дар асар вожаи **тоҷ** серистёмол буда, доираи истиёмоли вожаи **кулоҳ** маҳдудтар аст:

Манучеҳр бинҳод **тоҷи каён**,
Бубастам ба зуннори хунин миён [8, ҷ. 1, с. 219].
Ки **тоҷи кай** торакастро сазост,
Падар бар падар **тоҷи шоҳӣ** турост [8, ҷ. 7, с. 297].
Доро зи дил сӯғи Дороб дошт,
Ба хуршед **тоҷи кай** барфарошт [8, ҷ. 6, с. 507].
Ки ҳам доддеҳ буду ҳам додхоҳ,
Кулоҳи кай баргузашта ба моҳ [8, ҷ. 8, с. 470].
Зи гуфтори ӯ шодтар шуд Қубод,
Зи рӯзе, ки **тоҷи кай** барниҳод [8, ҷ. 8, с. 52].

Ибораи **тоҷи ниёкон** ишора ба мероси шоҳӣ, тоҷи каён аст, ки дар гузашта тахти подшоҳӣ аз насл ба насл ҳамчун мерос мегузашт:

Чу **тоҷи ниёкон** ба сар барниҳод,
Зи дидори некидиҳиш кард ёд [8, ҷ. 7, с. 342].

Вожаи **тахт** сермаъно буда, дар “Шоҳнома” ба маънои ҷойи нисбати шоҳон, мансаби пошоҳӣ, ба тахт нишастан-подшоҳӣ кардан истифода гардидааст. Вожаи **тахт** имрӯз ин маъниро аз даст дода, ба маънои дигар, тахти арӯсӣ истифода мегардад:

Ба **тахти каён** андар овард пой,
Ҳаме буд чанде ҷаҳонкадхудой [8, ҷ. 7, с. 356].
Биёмад ба **тахти кай** барнишаст,
Чунон чун бувад шоҳи яздонпараст [ҷ. 8, с. 9].
Чу гуфтанд бо Рустам **эронӣён**,
Ки ҳастӣ сазовори тахти **каён** [8, ҷ. 8, с. 583].
Набуданд ёрон ба **тахти каён**,
Ҳамон бандагиро камар бар миён [8, ҷ. 8, с. 582].

Вожаи **расм** ба маъноҳои оин, урфу одат, таомул истифода мегардад. Дар мисоли зерин ибораи расми каён ба маънои таомули каёнӣён истифода гардидааст:

Бипӯшед бар мо ба **расми каён**,
Бар оини шоҳони Сосониён (арзониён) [8, ҷ. 8, с. 444].

Дар асар як гурӯҳ мисолҳоро мушоҳида намудем, аз вожаи каён бо ёрии пасванди калимасозӣ –й калимаи нав сохтаанд. Дар байтҳои зерин ибораҳои **камони каёнӣ**, **пахлавонони каёнӣ** дучор омаданд, сифатҳои нисбие мебошанд, ки ба каёнӣён мансубият доштани ашёро мефаҳмонанд:

Ҳама дашт яқсар пур аз гӯр дид,
Зи таркаш **камони каёнӣ** кашид [8, ҷ. 7, с. 501].

Вожаи **каманд** дорои маъниҳои гуногун буда, чунин шарҳ ёфтааст: 1. Арғамчини дарози як нӯгаш ҳалқадавакдор барои гирифтани сайд. 2. *мач.* дом; **дар каманд овардан** ба дом афтондан; ба даст даровардан. 3. *киноя аз зулфи маҳбуба* [5, ҷ. 1, с. 570]. Дар мисоли зерин ба маънои арғамчин омадааст:

Каманди каёнӣ ҳаме дод ҳам,
Ки он курраро боз гирад зи рам [8, ҷ. 1, с. 493].

Дар байти зерин вожаи сохтани каёнӣ чун зарфи тарзи амал истифода гардидааст:

Бияндохт Рустам каёнӣ каманд,
Сари абраш овард ногаҳ ба банд [8, ҷ. 1, с. 229].

Бо вожаи **кай** ва **каён** Фирдавсӣ калимаҳои мураккаби зиёдеро истифода намудааст, ки маъноҳои гуногунро мефаҳмонанд. Мо низ кӯшиш намудем, калимаҳои мураккабро ҳам аз ҷиҳати маъноӣ семантикӣ ва ҳам таркиби морфологӣ ба риштаи таҳқиқ кашем. Дар асар дар қолаби калимаҳои мураккаб вожаҳои **Кайшоҳ**, **каёнизабон**, **каёнзодагон**, **Кайхусрав**, **Кайқубод**, **Каёраш**, **Кайпашин**, **Каёнуш**, **каёникамар**, **кайнажод**, **каёникаманд**, **каёникулоҳ**, **каёнтухма**, **нарракаён**, **каёнидарахт** истифода шудаанд.

Исмҳои мураккабе, ки ҳарду ҷузъашон исм буда, номи шоҳонро мефаҳмонанд: *Кай+хусрав*, *Кай+қубод*, *Каё+раш*, *Кай+пашин*, *Каё+нуш*, *Кай+шоҳ*:

Бирафтанд бо сӯгвориву дард,
Зи даргоҳи **Кайшоҳ** бархост гард [8, ҷ. 1, с. 39].
Зи тухми Фаридуни ял **Кайқубод**,
Ки бо фарру бурз асту бо расму дод [8, ҷ. 1, с. 498].
Нахустин чу Ковуси боофарин,
Каёраш дувум буд, сеюм **Кайпашин**.
Чаҳорум **Каярмин** кучо буд ном,
Сипарданд гетӣ ба орому ком [8, ҷ. 2, с. 28].
Чаҳонҷӯй **Кайхусрави** тоҷвар
Нишаста бар он тахту баста камар [8, ҷ. 3, с. 384].
Ба нома-дарун пандҳо кард ёд
Зи Чамшеду Кайхусраву Кайқубод [8, ҷ. 8, с. 590].

Исмҳои мураккабе, ки ҷузъи якумашон аз исми **кай** ва ҷузъи дуюмашон аз исмҳои гуногун таркиб ёфтаанд, 6 то мебошанд: **каёникаманд**, **каёникулоҳ**, **каёникамар**, **каёнтухма**, **каёншоҳ**, **каёнидарахт**. Калимаҳои мураккаби зикргардида аз ибораҳои изофии каёникаманд- каманди каёнӣ, каёникулоҳ-кулоҳи каёнӣ, каёникамар-камари каёнӣ, каёншоҳ-шоҳи каёнӣ таркиб ёфта, ба сулолаи каёнӣ мансуб доштани мафҳумро мефаҳмонанд.

Фуруд омад аз аспу букшод банд,
Зи фитроки хеш он **каёникаманд** [8, ҷ. 5, с. 183].
Ситоиш ҳаме кард бар пой шоҳ
Зи сар баргирифт он **каёникулоҳ** [8, ҷ. 5, с. 236].
Ба сар барниҳодаш **кулоҳи каён**,
Бубасташ **каёникамар** бар миён [8, ҷ. 3, с. 146].
Ту пури чаҳонномвар меҳтарӣ,
Ба пеши **каёншоҳи** фархундагон [8, ҷ. 6, с. 141].

Дар маводи гирдомадаи мо калимаи мураккаби **каёнидарахт** мушоҳида гардид, ки он на ба маъноӣ асли, балки ба маъноӣ маҷозии сардори сулола, бузурги наҷод истифода гардидааст. Дар ин байт шоир ба қатл расидани Эраҷро ба қалам дода, ӯро ба барги пажмурда, Фаридунро ба каёнидарахт ташбеҳ намудааст:

Чу он карда шуд, рӯз баргашту бахт
Бипажмурд барги **каёнидарахт** [8, ҷ. 1, с. 229].
Чу бишнид Дастон, бупечид сахт,
Ки шуд зард барги **каёнидарахт** [8, ҷ. 3, с. 39].
Кунун хоҳ тоҷаш деҳу хоҳ тахт,
Шуд он соягустар **каёнидарахт** [8, ҷ. 1, с. 173].

Дар маводи гирдовардаи мо калимаи **каёнизабон** мушоҳида гардид, ки мансуб ба забони гуфтугӯи каёнро тавсиф намуда, донандагони ин забонро нармагӯфтор меҳисобад:

Ду лаб пур зи ханда, ду рух пур зи шарм,
Каёнизабон пур зи гуфтори нарма [8, ҷ. 1, с. 153].

Дар асар дар баробари исмҳои мураккаб сифатҳои мураккабро мушоҳида намудем, ки аз исми кай ва наҷод таркиб ёфтаанд. Чунин сифатҳо дар таркиби ибораҳои изофии яли кайнаҷод, кайи кайнаҷод омада, ба қадом насл мансуб буданро ифода мекунанд:

К-аз он раҳ Фуруд асту бо модар аст,
Яли **кайнаҷод** асту кундовар аст [8, ҷ. 4, с. 7].

В-аз он пас бубастанд пой Қубод,
Савори диловар кайи **кайнажод** [8, ҷ. 5, с. 405].

Дар асар сифати мураккабе, ки чузъи якумаш калимаи дигар ва чузъи дуюмаш каён аст, истифода шудааст:

Бад аз ман, ки ҳаргиз мабодам нишон,
Ки мода шуд аз тухми нарракаён [8, ҷ. 1, с. 144].

Дар маводи гирдовардаи мо бо вожаи кай калимаи мураккаби омехтаи кайманзарӣ мушоҳида гардид, ки аз исмҳои кай, манзар ва пасванди муштарақвазифаи –й таркиб ёфтааст:

Ту пури ҷаҳонномвар меҳтарӣ,
Зи тухми каёниву **кайманзарӣ** [8, ҷ. 3, с. 384].

Калимаҳои мураккаби омехта дар асар бо чузъи **каён** кам мушоҳида гардиданд. Калимаи мураккаби омехтаи каёнтухма аз исмҳои каён, тухм ва пасванди муштарақвазифаи –а таркиб ёфтааст:

Чу солори Чин дид Настурро,
Каёнтухмаву паҳлавон пурро [8, ҷ. 6, с. 188].

Дар забони адабии тоҷикӣ бо чузъи зода сохта шудани калимаҳо маъмул аст. Ҳаким Фирдавсӣ низ дар ин қолаб бо чузъҳои кай ва каён исмҳои каёнзодагон ва кайзодагонро истифода намудааст, ки ишора ба зодагон ё насли каён ва кай далолат мекунад:

Каёнзодагон бо ҷавонони ман,
Ки ҳар як ҷунон ҷун тану ҷони ман [8, ҷ. 6, с. 114].

Аз таҳлилу баррасии маводи гирдоварда маълум гардид, ки вожаи этникии **каён** дар “Шоҳнома”-и безавол барои нишон додани хислати сулолаи каёниён ба кор бурда шудааст. Шоир бо ин вожа тавассути пасавндҳои калимасоз, васлшавии калимаҳои сода ва мураккаб сохтааст, ки як қисми онҳоро исмҳои хосси ифодакунандаи номи шоҳони қадимаи сулолаи каёниён ё ориёӣҳо ташкил мекунад. Қисми зиёди калимаҳои мураккабро исмҳои мураккаб ташкил медиҳанд, ки маъноҳои гуногунро ифода мекунад. Шоир чунин калимаҳоро ҳам ба маънои маҷозӣ ва ҳам аслий ба кор бурдааст. Масалан, калимаи **каёнидарахт** ишора ба сардори авлод, шоҳ-Фаридун мебошад. Ибораҳои изофии бо вожаи каён сохташуда, дар асар серистеъмоланд, ки асалан, ба маънои аслий ва маҷозӣ корбаст шудаанд.

Ҳамин тавр, дилхоҳ истилоҳи этникии “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, вобаста ба ҷой ва мавқеи истифода, тобишҳои гуногуни маъноӣ ва сохториро доро буда, барои ҳар яки чунин истилоҳот омӯзиши амиқи забоншиносии алоҳида лозим меояд.

Муқаррир: д.и.ф., профессор Хатлонӣ С.

Адабиёт:

1. Дьяконов. М. М. Очерк истории древнего Ирана. М., 1961. – С. 89.
2. Исмаилов С. М. Тоҷ андар «Шоҳнома» // С. М. Исмаилов. – Душанбе: Деваштиҷ, 2009. – 183с.
3. Мирзо Ҳасани Султон. Истилоҳшиносӣ ва истилоҳнигорӣ тоҷикӣ. / М. Ҳ. Султон. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 193с.
4. Мачидов, Ҳ. Сехри сухани форсии тоҷикӣ [Матн] / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Дақиқӣ, 2014. – 352 с.
5. Ёбаҳӣ, Ҳофиз. Тухфат-ул-аҳбоб. / Ҳофизӣ Ёбаҳӣ: Ҳозиркунандаи нашр ва муаллифи муқаддима, тавзеҳот, илова ва феҳристҳо Ҳофиз Рауфзода. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 288с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ – М.: Советская энциклопедия, 1969. ҷ. 1. 951 с. ; ҷ. 2. – 949с.
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. -Душанбе, 2008. Ҷ.1 – 949с. ; ҷ. 2. – 944 с.
8. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома [ибора аз 10 ҷилд] // Абулқосим Фирдавсӣ. -Душанбе: Адиб, 2007-2010 [ҳамин нусха ҷопи электронӣ-10 ҷилд].
9. Фредерик Старр. Маърифати гумшуда. Асри тиллоии Осиёи Марказӣ аз истилои араб то Темурланг. / Фредерик Старр. - Душанбе: Эр-граф, 2016. 692с.
10. Энциклопедияи советии тоҷик. – Ҷ. 3. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи советии тоҷик, 1981. – С. 170.

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИВУ МАЪНОИИ ЧАНД ИСТИЛОҲИ ЭТНИКИИ “ШОҲНОМА”

Дар мақолаи мазкур чанд истилоҳи этникии “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ аз ҷиҳати сохториву маъноӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Муҳаққиқ чанд истилоҳи этникии дар “Шоҳнома” истифода шударо бо таъя ба сарчашмаҳои илмии дастрас таҳлил намуда, аз ҷиҳати сохториву маъноӣ мавриди баррасии забоншиносӣ қарор додааст. Аз ҷумла, муҳаққиқи ҷавон кӯшидааст, ки вожаву истилоҳоти ифодагари халқу миллатҳои гуногунро, ки бевосита зикрашон дар “Шоҳнома” омадаанд, дар алоҳидагӣ ба хонанда пешниҳод намояд. Воқеан, вижагии кор дар он аст, ки ҳар як истилоҳи таҳлилшаванда бо мисолҳо аз китобу луғатҳои гуногун дар муқоиса қарор дода шудаанд, ки ҷолиби диққат мебошанд.

Калидвожаҳо: *Фирдавсӣ, Шоҳнома, этникӣ, маъноӣ, сохторӣ, вожа, истилоҳот, қавму қабила, халқ, миллат, паҳлавонон, озодагон, кай, каён, каёнӣ, тоҷик, тоҷикӣ.*

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НЕСКОЛЬКИХ ЭТНИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ "ШАХНАМЫ"

В данной статье анализируются и обсуждаются несколько этнических терминов «Шахнаме» Фирдоуси с точки зрения структуры и значения. Исследователь проанализировал этнический термин, используемый в «Шахнаме», на основе доступных научных источников, а также проанализировал его лингвистически с точки зрения структуры и значения. В частности, молодой исследователь попытался представить читателю отдельно слова и термины разных народов и наций, которые прямо упоминаются в «Шахнаме». На самом деле особенность работы в том, что каждый анализируемый термин сопоставляется с примерами из разных книг и словарей, которые представляют интерес.

Ключевые слова: *Фирдоуси, Шахнаме, этническая, семантическая, структурная, лексика, терминология, этноплемя, народ, нация, борцы, вольноотпущенники, кай, каян, каяни, таджик, таджикский.*

STRUCTURAL AND MEANING ANALYSIS OF SOME ETHNIC TERMS OF "SHAHNAMEH"

The article analyzes and discusses several ethnic terms of "Shahnameh" of Ferdowsi in terms of structure and meaning. The researcher analyzed several ethnic terms used in "Shahnameh" based on available scientific sources and also analyzed it linguistically in terms of structure and meaning. In particular, the young researcher tried to present to the reader separately the words and terms of various peoples and nations, which are directly mentioned in the "Shahnameh". Actually, the peculiarity of the work is that each analyzed term is compared with examples from different books and dictionaries, which are interesting.

Keywords: *Ferdowsi, Shahnameh, ethnic, semantic, structural, word, terms, ethnic group, people, nation, wrestlers, freedmen, kay, Kayan, Kayani, Tajik, Tajiki.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ёрахмадзода Шодиджон Рамазон* - номзади илмҳои филологӣ, муовини директори Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ш.Хусейнзода, 35. **Тел:** +992 900133141; **E-mail:** shodijon26.11.93@mail.ru

Сведения об авторе: *Ёрахматзода Шодиджон Рамазон* - кандидат филологических наук, заместитель директора Центра письменного наследия при Президиуме НАНТ. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Ш.Хусейнзода, 35. **Тел.:** +992 900133141; **E-mail:** shodijon26.11.93@mail.ru

Information about the author: *Yorahmatzoda Shodijon Ramazon* - Candidate of Philological Sciences, Deputy Director of the Centre of Written Heritage under the Presidium of the NAST. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Sh.Huseynzoda street, 35. **Tel.:** +992 900133141; **E-mail:** shodijon26.11.93@mail.ru

РОҲҶОИ ЭКСТРАЛИНГВИСТИИ ИНКИШОФИ ВОЖАГОНИ МЕЪМОРӢ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Даминова М.З.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Меъморӣ яке аз соҳаҳои пешрафта дар замони муосир буда, пайдарпай методологияи нав онро ҳамроҳӣ менамояд ва дар асоси он маводу масолеҳи навин рӯи кор омада истодаанд, ки бо номҳои нав дар байни ҷомеа муаррифӣ мегарданд. Он номвожаҳо тавассути мафҳуми истилоҳоте, ки дар он мавриди амал қарор мегирад, бевосита таркиби вожагони забонҳои гуногуни дунё, аз ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва англисиро ғанӣ мегардонанд. Омӯзишу таҳқиқи чунин мафҳуми истилоҳот дар таркиби вожагони забони тоҷикӣ ва муқоисаи онҳо бо забони англисӣ барои замони муосир, ки ҷомеа дар иртиботи зич бо ҳам қарор доранд, хеле созгор мебошад. Аммо дар забоншиносии муқоисавии тоҷик таҳқиқи вожагони меъморӣ то ҳол ба таври густурда ба роҳ монда нашудааст, ки маҳз ҳамин масъала муҳимияти мавзӯи мақолаи мазкурро ба вуҷуд овардааст. **Объекти** мақолаи мазкурро вожагони меъморӣ ва **мавзӯи** онро роҳҳои фарозабонӣ (экстралингвистӣ)-и инкишофи вожагони меъморӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ташкил медиҳанд.

Ҳадафи мақола муайян кардани роҳҳои ғайризабонӣ ё фарозабоние мебошад, ки истилоҳоти меъморӣ тавассути онҳо тавсеа ва инкишоф ёфта, дар байни аҳли ҷомеа мавқеъ пайдо намуда истодаанд, аммо дар фарҳангномаҳо ҳанӯз ворид нашудаанд. Ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафи мазкур дар мақола **вазифаҳои зерин** ҳал шуданд: истилоҳоти нави соҳаи меъморӣ, ки дар гардиши забонҳои тоҷикиву англисӣ қарор доранд, баррасӣ шуданд; роҳҳои инкишофи калимаву истилоҳоти нави меъморӣ муайян карда шуданд; тавсифи лексикографияи истилоҳот дода шуд.

Барои ба ҳадаф расидан методҳои зерин қорбарӣ гардид: *методи тасвирии умумишлӣ; методи тавсифӣ ва таснифотии маводи таҳқиқ; методи таҳлили тафсирий (дефинитсионӣ).*

Вожагон (лексика)-и меъмориро маҷмуи калимаҳо, истилоҳот ва ибораҳои, ки ба соҳаи меъморӣ хосанд, ташкил медиҳад. Ба таркиби лексикаи меъморӣ истилоҳоти маъмул ва калимаю ибораҳои махсусе, ки меъморон, бинокорон, муҳандисон ва дигар мутахассисони соҳаи сохтмон барои шарҳу тавсифи унсурҳои сохтмон, усулҳои биноҳо, маводи сохтмонӣ ва услубҳои гуногуни меъморӣ истифода мебаранд, дохил мешаванд. Манбаъҳои зиёди илмӣ лексикаи меъмориро шарҳу тавсиф додаанд. Чунончи, муаллифи “Architectural vocabulary (Луғати меъморӣ)” зикр мекунад: “Лексикаи меъморӣ истилоҳот ва ибораҳои дар бар мегирад, ки ба меъморон ва тарроҳон дар тавсифи аниқи консепсияҳо ва лоиҳаҳои худ кумак мекунад” [17, с. 34]. Воқеан, вожагони меъморӣ барои мутахассисон ба ҳайси як воситаи муҳим хизмат карда, ба онҳо имкон медиҳад, ки мафҳумҳо, ғояҳо ва иттилоотро дақиқ ва равшан байни мутахассисон ва дигарон мубодила кунанд. Ба ҳамин маъно дар “Effective Communication in Architecture” низ қайд мегардад, ки “истифодаи лексикаи махсуси меъморӣ шартӣ зарурӣ барои муоширати самаранок байни меъморон, муҳандисон ва мизоҷон мебошад, ки ба иҷрои бомуваффақияти лоиҳаҳо мусоидат мекунад” [16, с. 12].

Лексикаи меъморӣ дорои ҷанбаҳои муҳимме мебошад, ки онҳо метавонанд фарогири қисматҳои чун: истилоҳот ё калимаю ибораҳои махсус, хусусиятҳои мушаххаси онҳо ва лексикаи байнисоҳавӣ бошанд.

Истилоҳот ё калимаю ибораҳои махсус қисмати асосии лексикаи меъмориро ташкил медиҳанд ва дар навбати худ вобаста ба хусусияташон самтҳои мушаххаси соҳаи меъмориро ифода мекунанд, ки ба онҳо дохил мешаванд: **қисматҳои бино** (бунёд, девор, фарш, сақф, бом, дару тиреза); **маводи сохтмонӣ** (хашт, бетон, гач, лой, ҷӯб, оҳан, шиша, пластика); **намои меъморӣ** (готик (тарзи махсуси иморатсозӣ дар Аврупои асрҳои миёна), классикӣ,

конструктивизм, модернизм); *элементҳои сохтмонӣ* (гунбаз, арк, равоқ, тоқ, пештоқ, болор).

Лексикаи меъморӣ бо роҳҳои лингвистӣ ва экстралингвистӣ ташаккул ёфтааст. Муҳимтарин роҳҳои экстралингвистии онро омилҳои зерин ташкил медиҳанд: *қаринаи таърихӣ, омилҳои ҷуғрофӣ, омилҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, таҷрибаи касбӣ ва таҳсилотӣ, таъсири интернет ва ҷаҳонишавӣ, омилҳои экологӣ* ва монанди инҳо.

1. Қаринаи таърихӣ. Дар марҳилаҳои гуногуни таърих ташаккул ёфтани лексикаи меъморӣ дар тамоми забонҳо ба рушди бевоситаи ҳуди соҳаи меъморӣ марбут мебошад. Чӣ тавре ки маълум аст, меъморӣ ҳамчун ҷузъи муҳими санъат, сохтмон ва ҳаёти фарҳангии мардум ташаккул ёфтааст. Меъморӣ дар баробари инъикоси афзалиятҳои зебоипарастии ҷомеа, ҳамчунин ҷанбаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии онро таҷассум мекунад. Ин аст, ки бо рушди соҳаи меъморӣ ҳар як марҳилаи таърих ба забон низ бетаъсир намонда, дар он нишонаеро аз худ боқӣ гузоштааст ва ҳамин тавр лексикаи меъморӣ ташаккул ёфтааст.

Барои исботи ин андеша, лексикаи меъмориро дар давраҳои бостон, миёна ва нави таърих аз назар мегузаронем:

-*давраи бостон.* Ин давра барои ташаккули лексикаи меъморӣ заминаҳои мустаҳкам мегузорад. Тибқи маълумоти сарчашмаҳо меъморӣ ин давра бештар бо дин ва сиёсат алоқаман буд.

Дар Эрони бостон нахуст қасру кӯшкҳои ва қалъаҳои шохон ва ибодатгоҳҳо бо санъати маҳсус сохта мешуданд, ки биноҳои мазкур истилоҳоти хоси худро доштанд. Чунончи, калимаи “диз”, ки ифодакунандаи “қалъа” мебошад, аз вожаи *didā* “девор” [7, с. 166] гирифта шудааст. Яъне деворбандии маҳсус, тавора мебошад. Аз таърих маълум аст, ки пас аз истилои Осиёи Миёна аз ҷониби Искандар ва ташкил шудани давлати Юнону Бохтар ҳам тарзу усули меъморӣ Юнон ва ҳам бархе аз истилоҳот аз забони юнонӣ ба забони қавмҳои гузаштагони тоҷикон ворид мешаванд. Дар ин бора таърихшиносони барҷастаи тоҷик Б.Ғафуров дар асари безаволи худ “Тоҷикон” чунин ибрози андеша мекунад: “Дар Бохтар ба шарофати идома доштани тарзу усулҳои бинокорӣ эллини ва мавҷуд будани масолеҳи лозимаи табиӣ бинокорӣ дар сохтмони қисмҳои асосии бино ва ороиши он масолеҳи сангиро бисёр истеъмол мекарданд – пойсутунҳои сангини гирда, ки онро пойсутунҳои муқаррарӣ ҳам меноманд ва пойсутунҳои мураккабнақши гуногуншакли «антиқӣ»; танаҳои сангини сутунҳо, бошаҳои бағоят базебу шинами сангин, ки ба бошаҳои навӣ коринфӣ тақлидан сохта шудаанд ва ин навӣ бошаро инкишоф медиҳанд (масалан, дар бошае, ки дар Шахринав ёфт шуд, сурати инсон ва грифонҳо ҳаст); таҳкурсии сангини сутунҳои чортароши сангин, ки нимаи он дар мағзи девор мебошад, аз ҳамин қабиланд. Танаи сутун ва болорро бисёр вақт аз ҷӯб ҳам мекарданд. Дар бомпӯшӣ сафолпораҳо ҳам истифода мешуд. Усули бомпӯшӣ ҳам ду хел буд: усули сутун бар болор ва усули бесутуни гунбазӣ. Дар омади гап, бо усули бесутуни гунбазӣ фақат болои биноҳои наҷандон калон пӯшида мешуд. Сақфҳо бо усули қаламаи моил таҳия мегардиданд.” [4, с. 272]. Дар ин иқтибос истилоҳҳои меъморӣ хеле равшан нишон дода шудаанд: *пойсутуни сангини гирда, пойсутунҳои муқаррарӣ, пойсутунҳои мураккабнақш, пойсутунҳои гуногуншакли “антиқӣ”, танаи сутун, танаи сангини сутун, танаи ҷӯбини сутун, бошаи сангин, бошаҳои коринфӣ, таҳкурсии сангин, сутунҳои чортароши сангин, болор, гунбази бесутун, усули бесутуни гунбазӣ, усули бомпӯшӣ, усули сутун дар болор, усули қаламаи моил, сақф*. Албатта, ин вожаҳои истилоҳӣ дар забони бостонӣ ва миёнаи тоҷикон бо калимаҳои дигар ифода меёфтанд, вале дар забони давраи нав, яъне дар забони тоҷикӣ ин калимаҳо дар шакли боло роиҷ мегарданд, ки то имрӯз истифода мегардаднд.

- *давраи миёна.* Таърих ҳамеша ба пеш ҳаракат мекунад ва чизҳои нав ба вучуд меоянд. Аз ин рӯ, дар давраи миёнаи инкишофи ҷомеа, соҳаи меъморӣ низ бештар рушд карда, дар таркиби лексикаи он вожаҳои истилоҳӣ нав ба вучуд меоянд. Дар ин давра аллакай услубҳои хоси меъморӣ пайдо мешаванд, хусусан бо падидаи омадани усули бо ном “готикӣ” дар Аврупо дар таркиби лексикаи забон ҳам истилоҳҳои нав ба монанди: “*арк*”, “*контрофос* (тиргаки иморат)”, “*вита*” ва ғайра пайдо мешаванд. Ба ҳамин маъно

саънатшиноси рус И.Григоревна зикр мекунад: “Меъмории готикӣ ба забон консепсияҳои нави марбут ба амудӣ ва рӯшноиро ворид кард” [5, с. 45]. Барои Аврупо дар давраи миёна замони Эҳё яке аз давраҳои бисёр муҳим махсуб меёбад, зеро дар ин давра (асрҳои 14-17) Аврупо гӯё аз нав зинда шуд, ки тамоми соҳаҳои илму фарҳангу сиёсат рушд карданд. Соҳаи меъмории низ дар ин давра хеле рушд мекунад ва истилоҳҳои нави дар давраи Эҳё пайдо мешаванд. Аз ҷумла, онҳо дар забони англисӣ низ хеле зиёд пайдо мешаванд. Чунончи: **dome** “гунбаз” – сакфи нимкураи калон; **pediment** “сарпуш” – қисми секунҷаи болои дарвозаҳо, тирезаҳо ё фасадҳо; **column** “сутун”; **pilaster** “сутуни ноаён” – сутуни ба девор часпонидашуда; **entablature** “энтаблатура” – қисми болои сутун; **arcade** “аркада”, **cornice** “корниз”, **vault** “гунбаз”, **frieze** “фриз”, **pedestal** “пойгоҳ”, **symmetry** “мувозинат, симметрия”, **proportion** “муносибати андозаҳо”; **facade** “намои пеш”.

Дар давраҳои миёна санъати меъмории дар Осиёи Миёна низ хеле рушд мекунад ва бечун истилоҳоти нави дар баробари рушди он ба забонҳои бумӣ аз он ҷумла ба забони тоҷикӣ низ ворид мешаванд. Чунончи, *қалъа, масҷид, мадраса, кох, ҳарам, манора, гунбаз, бурҷ, болкона, болор, пойкона, пойсутун, боша, равзана, айвон, даҳлез, толор, кунгура, шарфа, сатованд* ва монанди инҳо хеле зиёд ба назар мерасад. Яке аз санъати меъмории барҷаста қалъаҳо ва кӯшку кохҳои шоҳон буданд, ки муаррихи тоҷик Б.Ғафуров аз ин санъати мемории тоҷикон ёдрас шуда, зикр мекунад: “Деворҳои рахнанопазири қалъаҳо, ки онҳоро бурҷҳои овеза, садди мураккаби тағи дарвоза ва тиркашҳои сершумор боз ҳам мустаҳкамтар мекарданд, санъати қалъасозии Осиёи Миёнаро ба дараҷаи беҳтарин санъати қалъасозии он давра боло бардошта буданд.” [4, с. 271]. Дар ин ҷо вожаҳои *бурҷҳои овеза, бурҷҳои росткунҷа, димна, сад, дарвоза, тиркашҳо, суфа, девор, похсадевор, хиштва* ғайра намунае аз истилоҳоти меъмории қалъасозӣ мебошад, ки дар китоби мазкур нигошта шудааст.

Намунаи истилоҳоти меъмории давраи миёнаро дар забони тоҷикӣ дар осори классикони тоҷик низ мушоҳида кардан мумкин аст. Чунончи:

Ҷаҳон ҷои бақо нест, ба осонӣ бигзор,

Ба **айвон** ҷӣ барӣ ранҷу ба **коху** ба **сатованд**. *Тайён* [11, II, с. 215]

Дари ин байт вожаҳои *айвон, кох* ва *сатованд* омаданд, ки чунин тафсир шудаанд: *айвон* – кӯшк, қаср, кох; *пешӣ хона, даҳлез; кох* – сарой, қаср, кӯшк иморат; *сатованд* – болохона, болохонаи пешкушода (балкон), пешайвони болохона; *шарфа* – кунгураи биноҳои бошукӯҳ, балкон [11:570];

Бомхоро **фарасп** хурд кунӣ,

Аз гиронит гар шавӣ бар **бом**. *Ҷ.Балхӣ* [11, II, с. 410]

Дар ин байт вожаи **фарасп** ба назар мерасад, ки дар осори классикони тоҷик он зиёд истифода шудааст. Маънои *фарасп* дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба таври зер шарҳ дода шудааст: “болор, ки ба он бомро мепӯшонанд; шохпули бузурге, ки ба дарозии таҳкурсии хона гузошта, аз ду тараф ба шакли шипанг болорчаҳо мегузоранд” [11: I, с. 410].

Ба чашмат андар **болор** нангарӣ ту рӯз,

Ба шаб ба чашми касон андарун бубинӣ кох. *Рӯдакӣ* [11, I, с. 200]

Дар ин ҷо *болор* “тири хона, ҷӯби ғафси дароз, ки барои пӯшонидани боми хона ба кор меравад.” [11, I, с. 200].

- *давраи нав*. Дар давраи нави нави, ки асосан асрҳои XX – XXI-ро фаро мегирад, дар соҳаи меъмории тағйиротҳои кулӣ ба амал меоянд ва ин боис мегардад, ки истилоҳҳои зиёде дар ин соҳа дар забонҳои гуногун аз ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба вучуд оянд. Муҳаққион низ ҳаминро таъкид мекарданд, ки истилоҳҳои нави дар соҳаи меъмории тақозои замон аст: “Меъмории муосир забони нави талаб мекунад, ки динамикаи замони моро инъикос кунад” [19, с. 35]. Чунончи, истилоҳҳои зерин дар забони англисӣ дар замони имрӯз мавриди истифодаи васеъ қарор доранд: **modernism** “модернизм (муосиргарӣ)”, **postmodernism** “постмодернизм”, **brutalism** “брутализм”, **parametricism** “параметризм”, **deconstructivism** “деконструктивизм”, **organic architecture** “меъмории органикӣ”, **high-tech** “хайтек”, **smart**

building “бинои хушманд”, *sustainable design* “тарҳи экологӣ”, *glass curtain wall* “девори шишагӣ”, *green roof* “боми сабзпӯш” ва ғайра.

Дар забони тоҷикӣ низ истилоҳҳои меъморӣ дар замони муосир хеле рушд кард. Онҳо хусусан тавассути забони русӣ ба забони тоҷикӣ ворид шуданд. Бояд кайд кард, ки дар даврони миёна, агар вожаҳои зиёди меъморӣ аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ ворид шуда бошанд, адр даврони муосир ин вазифаро забони русӣ иҷро намуда истодааст. Чунончи, *фасад*, *панел*, *арматура*, *бетон*, *планировка*, *реконструкция*, *конструкция*, *модул*, *монологит* ва монанди инҳо агар бе тарҷума истифода шуда истодаанд, аммо бархе аз истилоҳоти нав муодили тоҷикии худро пайдо намудаанд. Чунончи: *facade* “намои пеш”, *smart building* “бинои хушманд”, *green roof* “боми сабзпӯш” ва ғайра.

Ҳамин тариқ, рушду инкишофи соҳаи меъморӣ дар даврони гуногуни таърих бевосита ба таркиби лугавии забон низ таъсир расонида боиси ба вучуд омадани истилоҳоти нави меъморӣ ва ҳамзамон қуҳна шудани истилоҳоти гузашта мегардад. Лексикаи меъморӣ дар баробари тағйир ёфтани ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ таҳаввул ёфта, дар робита ба ниёзҳои ҷомеа инкишоф меёбад ва онро инъикос мекунад.

2. Омилҳои ҷуғрофӣ. Роҳи дигаре, ки боиси инкишофи вожаҳои меъморӣ мегардад, ин омилҳои ҷуғрофӣ мебошанд. Ба омилҳои ҷуғрофӣ, пеш аз ҳама омили иқлим таъсир мерасонанд. Иморатхое, ки дар ин ё он ғӯшаи дунё бино мешаванд, дар сохтмони онҳо, албатта иқлим ва муҳити ин ё он минтақа ба назар гирифта мешавад. Ин сабаби ба вучуд омадани усулҳои гуногуни меъморӣ мегардад. Ҳар усули меъморӣ вожагон, аз ҷумла истилоҳоти хоси худро доранд, ки онҳо бевосита аз ҳудуди худ охишта-охишта берун мебароянд. Масалан, услубҳои готикӣ, эҳё ва барокко, ки дар Аврупо дар марҳилаҳои гуногуни таърих ба вучуд омада буданд, дорои истилоҳоти хоси худ буданд ва минбаъд онҳо марзҳои Аврупо ро убур карда, ба дигар қитъаҳо низ роҳ ёфтанд. Ҳамин гуна, усулҳои хонасозие, ки дар Осиё мавҷуд буданд, ба Аврупо ворид шуданд. Бегумон, он усулҳоро истилоҳоти хоси онҳо ҳамроҳӣ мекарданд ва ба забонҳои кишварҳои ҳасоя ва дур ворид шуданд. Масалан, вожаи “*балкон*” ба забони русӣ аз вожаи “*balcone*”-и забони италияӣ дар асри XVIII ва ё «*balko*»-ифаронсаӣ ворид шудааст. Решаи вожаи “*балкон*” ба «*balko*»-и забони олмонӣ қадим рабт дода мешавад [10].

Аммо далели дигар ин, ки дар замони Рӯдакӣ низ вожаи “болкона”, ки маънои “балкон”-ро медиҳад, истифода шудааст. Чунончи:

Бихишт оинсароиро бипардохт,

Зи ҳар гуна дару тимсолҳо сохт.

Зи уду чандан ўро остона,

Дараш симину заррин *болкона* (Рӯдакӣ) [6, с. 57]

Тибқи иттилои «Большой словарь иностранных языков» ва «Толковый словарь Ушакова» вожаи “*болокона*”-и тоҷикию форсӣ ба забони италияӣ роҳ ёфтааст.

Воқеан, истилоҳҳои меъморӣ, аз як тараф, агар барои мутахассисони соҳа хизмат расонанд, аз тарафи дигар ифодакунандаи орзуи оромҳои мардум мебошанд.

3. Омилҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ. Дар ташаккули лексикаи меъморӣ, бахусус истилоҳоти он нақши таҳаввулоти фарҳангӣ ва иҷтимоии ҷаҳонӣ низ хеле ҳалқунанда мебошад. Рушди соҳаи меъморӣ бевосита ба рушди ҷомеа алоқамандии зич дорад. Дар ҷомеа ҳамеша ғояҳои нави зебоипарастии меъморону санъаткорон, ки аз унсурҳои фарҳангӣ ва ниёзҳои иҷтимоӣ реша мегиранд, падида омада, дар пиёдасозии он камари ғиммат мебандад. Замоне, ки ғояҳои меъморон амалӣ гардид, бешак онро мафҳумҳои истилоҳоти нав ҳамроҳӣ мекунанд. Бинобар ин, онҳо дар забон инъикоси худро меёбанд ва ба лексикаи меъморӣ ворид мешаванд.

Ҳамчунин, бояд зикр кард, ки меъморӣ дар партави ғояҳои фарҳангӣ офарида шуда, он фарҳангҳои давраи муайян, рамзҳои гуногуни эътиқодиву мифологияи мардум ва ҷаҳони ботинии онҳоро инъикос мекунад, ки инро мо дар қаринаи таърихӣ дида баромадем.

Дар давраи муосир бархурди фарҳангҳо низ ба соҳаи меъморӣ бетаъсир намондад ва ин боиси иқтибос шудани вожаҳои истилоҳоти меъморӣ аз як забон ба забони дигар мегардад.

Чунончи, истилоҳи "*фундамент-айсберг*" дар забони тоҷикӣ аз забони русӣ иқтибос шудааст. Зери мафҳуми "*фундамент-айсберг*" биноҳое, дар назар дошта мешаванд, ки қисми асосии бино зери замин аст.

Дар забонҳои аврупоӣ вожаҳои нави меъморӣ таҳти таъсири фарҳангҳои ҳиндӣ, порсӣ, арабӣ ва африқоӣ ба вучуд омадаанд. Воқеан, дар замони муосир навъҳои гуногуни биноҳо бо функсияҳои ҷудогонаи худ сохта шудаанд, ки он аз ҳаёти ҷомеа, аз ниёзҳои мардум ба ҷойи истиқомат, аз муносибати аҳли ҷомеа бояқдигар ва монанди инҳо сарчашма мегиранд. Манзили истиқоматӣ ё бо истилоҳи маъмул – бино (хона) ҷойи асосии зист аст. Андоза, шакл, таъинот ва сохтмони он дар замони муосир хеле муҳим буда, ба мӯдгароӣш, ба пайдоиши технологияҳои нав ва тағйири ҷаҳонбинӣ иртибот дорад. Ҳамаи ин талоботҳо ба падид омадани мафҳумҳои нав, ба ғанигардонидани таркиби вожаҳои меъморӣ дар забон оварда мерасонанд. Чунончи, дар замони муосир истилоҳи *microflat* “хонаи хурд (микроквартира)” дар забони англисӣ маъмул аст, ки он дар асоси талаботи иҷтимоии одамон ба хонаҳои хурд пайдо шудааст: “*microflat – a very small apartment, usually found in large cities where there is not enough housing for all the people who live there* (хонаи хеле хурд, ки одатан дар шаҳрҳои калон пайдо мешавад, ки дар он ҷо барои ҳамаи одамон, ки дар он ҷо зиндагӣ мекунанд, манзил намерасад” [2, с. 258]. Яъне, чунин истилоҳ дар иртибот ба вазъи иҷтимоии мардум, ки ба норасоии манзил рабт дорад, ба вучуд омадааст. Дар пояи вожаи *microflat*, ҳамчунин дар забони англисӣ ибораҳои маҷозии *tinny house* “хонаи хурд” ва *coffin cubicle* “хона-тобут (гӯрхона)” пайдо шудааст.

Дар муқобили истилоҳи *microflat* “хонаи хурд (микроквартира)” истилоҳи *gigamansion* “хонаи калон (иморати бузург)” ба вучуд омадааст, ки чунин хонаҳоро асосан шахсоне месозанд, ки ваъзи иқтисоди оилавиашон имкон медиҳад.

Мусаллам аст, ки сол аз сол нуфуси аҳолии шаҳрҳо зиёд шуда истода, норасоии манзилҳои истиқоматӣ ва танг шудани масоҳати шаҳр аз ҳисоби биноҳои зиёд ба вучуд омада истодааст. Ин меъморонро водор мекунад, ки доир ба ин масъала андеша намоянд. Дар ниҳояти қор ҳоло биноҳои баландошӯна ва бориқ зиёд шуда истодааст. Дар таркиби лексикии забон ҳам вожаву истилоҳҳои нав дар баробари ин пайдо шудаанд. Чунончи, дар забони англисӣ истилоҳҳои ибораҳои устувори *sliver building* “хонаи химчамонанд (баланди бориқ)” (*sliver building – an extremely tall, narrow skyscraper* (бориқу осмонбӯс)), *iceberg basement* “фундамент-айсберг” (қисми бино, ки аз якҷанд ошӯна иборат буда, дар зери замин сохта шудааст). Истилоҳҳои *sliver building* ва *iceberg basement* хусусияти метафорӣ гирифта, вобаста ба маънои истилоҳҳои биноҳо ба “химча” ва “яхкӯҳи шинокунанда; айсберг” монанд карда шудаанд.

Биноҳое, ки масоҳати зиёдро дар шаҳр ишғол намудаанд, дар забони англисӣ бо истилоҳи *landscaper* “заминбӯс” бар муқобили *skyscraper* “осмонбӯс” маъмул гаштаанд.

Дар робита ба риояи ҳуқуқҳои зану мард, дар ҷомеа биноҳое пайдо шудаанд, ки хоси ин ё он ҷинс аст. Чунончи, дар аксари минтақаҳои мусулмоннишин дар гузашта хонаҳои махсуси занон будаанд, ки дар забони тоҷикӣ бо номи **ҳарам** маъмул будааст. “**Ҳарам** – 1. ҳавлии дарун, ки махсуси занон буд. 2. ихотаи гирдогирди чизе. 3. зан, ҷои муқаддас” [9: 495]. Вобаста ба истилоҳи мазкур дар забони тоҷикӣ вожаҳои **ҳарамсарой** (бошишгоҳи занон дар қасрҳо), **ҳарамгоҳ** (ҷойи ҳарам), **ҳарамхона** ба вучуд омадаанд.

4. Омилҳои экологӣ. Дар робита ба авҷ гирифтани масъалаҳои экологӣ дар замони муосир, таҳқиқу омӯзиши онҳо аз ҷониби мутахассисони соҳаҳои гуногун ба роҳ монда шудааст. Аз ҷумла мутахассисони соҳаи меъморӣ Е.Л.Бударин, Н.А.Саприкина ба ҳамин масъала таваҷҷуҳ намуда, таъкид мекунанд, ки “омӯзиши мушкilotи устувори муҳити зист, ки концепсияҳои нави экологияи меъморӣ ва сохтмониро дар бар мегирад, боиси ба вучуд омадани истилоҳҳои нав, чун: *sustainable architecture* (рушди устувори меъморӣ), *green architecture* (меъморӣ сабз), *eco-architecture* (экомеъморӣ) дар соҳаи меъморӣ гаштааст” [3], [2].

Воқеан, дар замони муосир меъморон бо дарназардошти масъалаҳои экологӣ ба масолеҳи аз назари экологӣ тоза диққат медиҳанд ва чунин маводу масолеҳи сохтмониро бо

номҳои нав бар гардиш мегузоранд. Ин номҳо, албатта, дар таркиби вожагони меъморӣ ҳамчун истилоҳҳои нав рӯи кор мемоянд. Дар ин ҷо метавонем чанд намунаи истилоҳотро, ки муҳаққиқон пешниҳод кардаанд, намуна оварем. Чунончи: “*plyscrapper* (бинои ҷубини осмонбӯс), *bee brick* (хишти «занбӯрин»), *vertical farming* “вертикали кишоварзӣ”, *forest city* (шаҳр-чангал), *green screen* (намои сабз), *nanogardening (small-scale gardening)* (кабудизоркунии масоҳати хурд, масалан, шинонидани растанӣ дар балкон ва даҳлез), *agritecture* («агротектура»), *furniture* («мебелетектура») (таҷҳизоти хона, ки қисмати асосии хона маҳсуб меёбанд» [2, с. 259-260].

Хулоса. Ҳамин тавр, вожагони меъмориро дар таркиби забон бештар истилоҳоти он ташкил медиҳад, ки дар соҳаи меъморӣ ба таври васеъ мавриди истифода қарор доранд. Аз баррасиҳо ва далелҳои, ки ҳинни таҳлил оварда шуданд, маълум мегардад, ки вожагони меъморӣ ҳам бо роҳи забонӣ ва ҳам фарозабонӣ (экстралингвистӣ) инкишоф меёбад. Роҳи фарозабонӣ (экстралингвистӣ) яке аз роҳҳои махсуси инкишофи вожагони меъморӣ буда, он дар он мафҳуми истилоҳҳои меъморӣ зери омилҳои гуногун ба монанди қаринаи таърихӣ, омилҳои ҷуғрофӣ, омилҳои технологӣ, омилҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, омилҳои экологӣ ва ғайра ба вуҷуд меоянд.

Тибқи таҳлилҳои қисмати асосии лексикаи меъмориро *истилоҳот* ташкил медиҳанд ва дар навбати худ вобаста ба хусусияташон самтҳои мушаххаси соҳаи меъмориро ифода мекунанд, ки дар забони тоҷикӣ иборатанд аз: *қисматҳои бино*; *маводи сохтмонӣ*; *намои меъморӣ*; *элементҳои сохтмонӣ*. Дар забони англисӣ низ ба ҳамин қисматҳо ҷудо шуда, дорои истилоҳҳои зерин мебошанд: *building parts*; *building materials*; *architectural style*; *building elements*.

Аз таҳлили ҷавқ маълум мегардад, ки лексикаи меъморӣ танҳо истилоҳҳои ҳоси меъмориро фаро гирифта, дар дигар соҳаҳо истифода намешаванд ва ҳатто баробарарзишии худро надоранд. Ҳамчунин, методологияи модели муосири иттилоотии биноҳо нишон медиҳад, ки дар асоси он моделҳои рақамии биноҳо идора шуда, имкони пайдоиши истилоҳот ва мафҳумҳои навро дорад ва ин, агар дар забони англисӣ мавқеи мустақами худро муайян кардааст, дар забони тоҷикӣ низ он роҳ ёфта, аллакай мафҳуми истилоҳҳои нави меъморӣ роҳандозӣ шуда истодаанд.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Чамшедов П.

Адабиёт:

1. Александер К., Исихиява С., Сильверстайн М. *A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction*. – Oxford University Press, 1977. ISBN: 978-0195019193.
2. Антоненко Н. В. Экстралингвистические и интралингвистические аспекты формирования новой архитектурной лексики английского языка // *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2019. Том 12. Выпуск 11. – СПб, 2012. – С. 257-260.
3. Бударин Е. Л., Сапрыкина Н. А. Особенности принципа эргономичности в архитектуре и дизайне современного жилища // *Онтология проектирования*. 2016. Т. 6. № 2 (20). С. 205-215.
4. Фафуров Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. – Душанбе: Дониш, 2008. – 870 с.
5. Григорьева, И. Готическая архитектура: символизм и структура. – СПб.: Искусство, 2010.
6. Нуров А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ. – Душанбе: Маориф, 1990. – 368с.
7. Саймиддинов Д. Форсии бостон. -Душанбе, 2007. – 190 с.
8. Уилкинсон, К. История архитектуры: от древности до наших дней. – М.: Архитектура, 2005. -320 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 2. А-Н. [Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон]. Душанбе: Пажухишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 949 с.
10. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1986–1987. – Т. 1 – 4.
11. ФЗТ. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Москва, 1969. – 951с.

12. Френч Х. История архитектуры: научно-популярная литература /пер. с англ. М.С. Ремизова/. – М.: “Астрель”, “АСТ”, 2003. – 143 с.
13. John Patrick Sheanon. Professional Practice in Architecture. University of Cambridge, 2016. - 17p.
14. King, A. D. Spaces of global cultures: architecture, urbanism, identity. London; New York: Routledge, 2004. – 256 с.
15. Niels Luning Prak. The language of architecture. A contribution to architectural theory. - Mouton - The Hague - Paris. - 1968. - 252 p.
16. Nima N., Maryam Sh., Mohamed R., Bin E., Tareef H. The architect, the client and effective communication in architectural design practice // Global Conference on Business & Social Science-2014, GCBSS-2014, 15th & 16th December, Kuala Lumpur (<http://creativecommons.org/>).
17. Shriya Goyal. Architectural vocabulary/Jargon. A-Z Word Guide for Architecture Term, 2021. (<https://www.punchat.in/funpun-1/a-z-word-guide-for-architecture>).
18. Venturi, Robert. Complexity and Contradiction in Architecture. – New York, 1977. –135 p.
19. Zaha Hadid. Complete Works. – Нью-Йорк:Rizzoli International Publications, 2009.–256с.

РОҲҶОИ ЭКСТРАЛИНГВИСТИИ ИНКИШОФИ ВОЖАГОНИ МЕЪМОРӢ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба муайян намудани роҳҳои ғайризабонӣ ё фарозабоние, ки истилоҳоти меъморӣ тавассути онҳо тавсеа ва инкишоф ёфта, дар байни аҳли ҷомеа мавҷеъ пайдо намуда истодаанд, бахшида шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки лексикаи меъморӣ бо роҳҳои лингвистӣ ва экстралингвистӣ ташаккул ёфтааст. Муҳимтарин роҳҳои экстралингвистии онро омилҳои зерин ташкил медиҳанд: *қаринаи таърихӣ, омилҳои ҷуғрофӣ, омилҳои технологӣ, омилҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, таҷрибаи касбӣ ва таҳсилотӣ, таъсири интернет ва ҷаҳонишавӣ, омилҳои экологӣ* ва монанди инҳо.

Ба андешаи муаллиф, дар забони тоҷикӣ истилоҳоти меъморӣ дар замони муосир хеле рушд кард. Онҳо хусусан тавассути забони русӣ ба забони тоҷикӣ ворид шуданд. Бояд қайд кард, ки дар даврони миёна, агар вожаҳои зиёди меъморӣ аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ ворид шуда бошанд, аз даврони муосир ин вазифаро забони русӣ иҷро намуда истодааст. Чунончи, *фасад, панел, арматура, планировка, реконструкция, конструкция, модуль, монолит* ва монанди инҳо агар бе тарҷума истифода шуда истодаанд, аммо бархе аз истилоҳоти нав муодили тоҷикии худро пайдо намудаанд. Чунончи: *facade* “намои пеш”, *smart building* “бинои хушманд”, *green roof* “боми сабзпӯш” ва ғайра. Ҳамин тариқ, рушду инкишофи соҳаи меъморӣ дар давраҳои гуногуни таърих бевосита ба таркиби лугавии забон низ таъсир расонида боиси ба вучуд омадани истилоҳоти нави меъморӣ ва ҳамзамон кухна шудани истилоҳоти гузашта мегардад. Лексикаи меъморӣ дар баробари тағйир ёфтани ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ таҳаввул ёфта, дар робита ба ниёзҳои ҷомеа инкишоф меёбад ва онро инъикос мекунад.

Калидвожаҳо: *истилоҳот, роҳҳои экстралингвистӣ, меъморӣ, инкишоф, мафҳум, низомии истилоҳот, забони тоҷикӣ, забони англисӣ*

ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ АРХИТЕКТУРНОЙ ЛЕКСИКИ В ТАДЖИКСОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена выявлению неязыковых или экстралингвистических способов, посредством которых архитектурная терминология расширяется, развивается и закрепляется в обществе. Автор отмечает, что архитектурный словарь формируется языковыми и экстралингвистическими средствами. Наиболее важными экстралингвистическими средствами являются следующие факторы: исторический контекст, географические факторы, технологические факторы, социальные и культурные факторы, профессиональный и образовательный опыт, влияние Интернета и глобализации, экологические факторы и тому подобное.

По мнению автора, архитектурная терминология в таджикском языке в современной эпохе получила значительное развитие. В таджикский язык они вошли в основном через русский язык. Следует отметить, что в средние века многие архитектурные слова вошли в таджикский язык из арабского языка, но в нынешнее время эту функцию выполняет русский язык. К примеру, фасад, панель, арматура, макет, реконструкция, конструкция, модуль, монолит и т. п. по-прежнему используются без перевода, но некоторые из новых терминов нашли свои таджикские эквиваленты. Например: *facade* “намои пеш”, фасад; *smart building* “бинои хушманд”, интеллектуальное здание; *green roof* “боми сабзпӯш”, зеленая крыша и т. д. Таким образом, развитие и рост области архитектуры в разные периоды истории напрямую влияет на лексический состав языка, приводя к появлению новых архитектурных терминов и одновременному устареванию прежних терминов. Архитектурный словарь развивается по мере изменения социальных и культурных аспектов, развиваясь в соответствии с потребностями общества и отражая их.

Ключевые слова: терминология, экстралингвистические способы, архитектура, развитие, понятие, терминологическая система, таджикский язык, английский язык

EXTRALINGUISTIC WAYS OF DEVELOPING ARCHITECTURAL LEXICON IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article is devoted to the identification of non-linguistic or extralinguistic ways through which architectural terminology is expanded, developed and consolidated in society. The author notes that the architectural vocabulary is formed by linguistic and extralinguistic means. The most important extralinguistic means are the following factors: historical context, geographical factors, technological factors, social and cultural factors, professional and educational experience, the impact of the Internet and globalization, environmental factors, and the like.

According to the author, architectural terminology in the Tajik language has developed significantly in the modern era. They entered the Tajik language mainly through the Russian language. It should be noted that in the Middle Ages, many architectural words entered the Tajik language from Arabic, but nowadays this function is performed by the Russian language. For example, “фасад” *facade*, “панель” *panel*, “арматура” *reinforcement*, “планировка” *layout*, “реконструкция” *reconstruction*, “конструкция” *construction*, “модуль” *module*, “монолит” *monolith*, etc. are still used without translation, but some of the new terms have found their Tajik equivalents. For instance: *facade* “намои пеш”; *smart building* “бинои хушманд”; *green roof* “боми сабзпӯш”, etc. Thus, the development and growth of the field of architecture in different periods of history directly affects the lexical composition of the language, leading to the emergence of new architectural terms and the simultaneous obsolescence of previous terms. The architectural vocabulary evolves as social and cultural aspects change, evolving to meet and reflect the needs of society.

Keywords: terminology, extralinguistic ways, architecture, development, concept, terminological system, Tajik language, English language

Маълумот дар бораи муаллиф: Даминова Мадина Зокировна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, н.и.ф., дотсенти кафедраи филологияи англис. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Ф. Мухаммадиев 17/6, тел.: (+992) 988709600, E-mail: madina.daminova@mail.ru

Сведения об авторе: Даминова Мадина Зокировна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат филологических наук, доцент кафедры английской филологии. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 988709600, E-mail: madina.daminova@mail.ru

Information about the author: Daminova Madina Zokirovna – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of Philology, associate Professor of the English philology department. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 988709600, E-mail: madina.daminova@mail.ru

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ СПОРТИВНОЙ ЛЕКСИКИ ТАДЖИКСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ В КОНТЕКСТЕ ПЕРЕВОДА

Икромзода Х.И.

Таджикский национальный университет

Расширение спорта на международном уровне, включающее интернационализацию национальных видов, развитие спортивных дисциплин и рост числа поклонников, способствует непрерывному пополнению мирового языкового фонда. В результате этого процесса новые реалии и концепции из мира спорта выражаются через формирование уникальной лексики.

Современная лингвистика проявляет все больший интерес к лексическому составу различных сфер человеческой деятельности, включая спорт. Исследование спортивной лексики и текстов, хотя и является относительно новым направлением, уже имеет свои достижения.

В современных условиях многие языки, не родственные английскому и другим европейским языкам, сталкиваются с дефицитом спортивной лексики. Это связано с тем, что многие виды спорта и олимпийские игры приобрели или вобрали окончательную форму в Европе, и языки постсоветских стран, в том числе таджикский, испытывают трудности с переводом и адаптацией спортивных терминов.

После обретения независимости постсоветские страны стремятся сделать свои языки более самобытными и самостоятельными. Развитие таджикского языка происходит через интеграцию новых лексических единиц, опираясь на собственную языковую систему. Это включает в себя адаптацию спортивной лексики с использованием характерных для языка суффиксов и других элементов.

Такой процесс считается нормальным и естественным для любого языка, стремящегося к самобытности. Это отражает желание укрепить языковую идентичность и обеспечить более точное и культурно значимое выражение спортивной терминологии.

Подобные вызовы испытывает и русский язык, который не всегда успевает адаптировать новые спортивные термины к своей грамматической структуре.

В русском языке достаточно много работ посвящены данной проблеме (а также в сопоставительном плане с другими языками): И.Ю. Хмелевская, Е.И. Гуреева, О.В. Дехнич, Л.А. Кадуцкая, И.К. Кожевникова и др. Однако в таджикском языке изучению спортивной терминологии посвящены относительно мало работ (А.Н. Шафоатов, А. Мухаббатов, З.Мирзоев). Исследование данного пласта лексики, прежде всего, в сопоставительном плане таджикского и русского языков, является малоизученной и актуальной темой в современной таджикской лингвистической науке.

Особенности спортивного перевода в настоящее время привлекают внимание многих лингвистов и переводоведов. Особый интерес к проблеме перевода спортивного текста связан с тем, что спорт играет большую роль в жизни человека. Следовательно, разнообразные спортивные соревнования и игры освещаются средствами массовой информации (на радиоканалах, телевидении, интернет-площадках и в периодических изданиях). Точность перевода спортивной лексики обеспечивает эффективную коммуникацию в сфере спорта. Для специалистов, работающих в этой области (переводчиков, журналистов, волонтеров), знание спортивной лексики является неотъемлемой частью профессиональной деятельности."

Общеизвестно, что лексика спортивного характера сначала зарождается в одной определенной местности, стране, и в случае её продуктивности, может распространяться на территории других стран. В таком случае подобные слова обычно заимствуются другими языками. Но есть языки, где на основе схожих предметов, понятий, действий и

соответствующих объектов найдётся эквивалент, т.е. перевод этих новых слов, а также для их передачи могут применяться другие способы перевода [2. с. 130].

Новые спортивные дисциплины, зарождающиеся преимущественно в англоязычном и европейском культурном пространстве, получают первоначальное наименование на английском языке. Впоследствии эти термины интегрируются в лексику других языков, включая русский и таджикский. При этом наблюдается как процесс прямой транслитерации (например, *волейбол*, *бадминтон*, *гол*), так и адаптация заимствований к фонетическим и грамматическим нормам принимающего языка.

Процесс интернационализации спорта приводит к широкому распространению англоязычной спортивной лексики. При переводе этих терминов на таджикский язык часто используется посредничество русского языка. Например, такие лексемы, как «гимнастика», «энергия» и «бадминтон», сначала адаптируются к нормам русской орфографии, а затем переводятся на таджикский. В другие близкородственные (таджикскому) языки подобные слова заимствуются прямо из исходного языка. Данная практика характерна для таких языков, как афганский и иранский, где многие заимствованные слова произносятся согласно английскому (исходному) произношению.

Надо отметить, что длительное пребывание Республики Таджикистан в составе СССР существенно повлияло на ее языковую среду и практики заимствования. Советская языковая политика активно продвигала русский язык как средство межнационального общения и как инструмент идеологического влияния. Русский язык стал основным посредником в культурном и научно-техническом обмене, включая сферу спорта. Советская языковая политика не только укрепила позиции русского языка в Таджикистане, но и повлияла на методы заимствования и интеграцию новых терминов в таджикский язык. Это создало определенный разрыв в лексических и фонетических особенностях между таджикским языком и другими близкородственными языками региона, усиливая уникальность языковой ситуации в Таджикистане.

О новом подходе к переводу спортивной лексики. Период Саманидов стал не только эпохой расцвета культуры и науки таджикского народа, но и заложил основы для формирования специфической спортивной терминологии. Развитие государственности и рост интереса к физической культуре привели к появлению новых понятий и терминов, отражающих различные виды спортивных состязаний, тренировок и физических упражнений. Именно в этот период зарождаются первые терминологические системы, которые стали основой современной спортивной лексики таджикского языка. Как отмечает русский учёный-историк В.В. Столбов, «в государствах Средней Азии применение физических упражнений было связано не только с физическим развитием и физической подготовленностью, их применяли и с оздоровительно-лечебными целями» [6]. Свидетельством этому являются труды выдающегося таджикского учёного и врача начала IX в. Абу али ибн Сино (Авиценны) – это «Медицинский канон», «Книга исцеления». Его главный вывод о том, что человек, «систематически занимающийся физическими упражнениями, соблюдающий режим, не нуждается в употреблении лекарств», никогда не теряет своего значения. Авиценне также принадлежала систематизация и классификация физических упражнений и рекомендаций о правилах поведения людей в зависимости от времени года, во время путешествий по суше и воде [3].

На основе примеров исконно таджикских слов, которые отмечаются в произведениях таких выдающихся учёных, поэтов, писателей и мыслителей, как А. Рудаки, А. Фирдоуси, С. Шерози, Х. Шерози, У. Хайяма, С. Айни, М. Турсунзода и др., таджикскими лингвистами стали переводиться слова из области спорта. Этот процесс активизируется особенно во время Независимости Республики Таджикистан. В лексике, используемой в литературных произведениях таджикских авторов, можно проследить аналогии между действиями, описываемыми в играх древнего таджикского народа, и современными спортивными действиями. Эти действия зачастую находят свое языковое выражение в таджикском языке через семантические параллели, отражающие схожие физические упражнения. Существуют

также исконно таджикские термины, которые могут служить эквивалентами спортивных терминов русского и английского языков, входящих в общепринятый концепт «спорт».

Изучение наследия названных таджикских поэтов и писателей свидетельствует о том, что в таджикском языке всегда существовали слова, описывающие различные виды физической активности. Этот богатый лексический фонд становится основой для создания современной спортивной терминологии (например: финт – ревуравиш, подкат – пойгеч, передача – партофт и т.д.). Период государственной независимости Таджикистана стал важнейшим катализатором этого процесса. Политическая и культурная самостоятельность способствовала возрождению интереса к развитию национальной идентичности, что отразилось и на лингвистических процессах, включая активизацию создания национальной спортивной терминологии. Этот процесс не только способствует лексическому обогащению таджикского языка, но и отражает стремление укрепить культурную самобытность и сохранить языковую уникальность в условиях глобальных изменений.

Далее рассмотрим несколько примеров:

*Роналду мастерски выполнил любимый **финт** на тренировке [10].*

*Роналду **ревуравиши** дустдоштаашро дар тамрин моҳирона иҷро кард.*

В Толковом словаре русского языка Ожегова слово **финт** имеет следующие значения:

1. Хитрая уловка (прост.). 2. В спорте: обманное движение, ложный выпад.

В нашем примере оно использовано во 2-ом значении. Предложенный термин «ревуравиш», на наш взгляд, вполне соответствует по смыслу русскому слову «финт» (или английскому «feint»). Значение данного слова передаётся двумя словами на таджикский язык. Несмотря на то что мы придерживаемся идеи перевода новых слов одним словом на переводящем языке, но такой способ передачи тоже продуктивен. Таким способом переводились многие слова из области спорта. Например: автоспорт – варзиши автомобил, велогонки – пойгаи велосипед, двоеборье – кувваозмоии духарба, тренажёр – дастгоҳи машқ. Надо отметить, что (простые) глаголы, обозначающие спортивную лексику, в большинстве случаев передаются составными глаголами, например: боксировать – бокс кардан, муштзани кардан; болеть – бемор – (касал) будан, дард кашидан; нокаутировать – нокаут кардан. Данный способ выражения свойственен таджикскому языку, и им образуются многие глаголы.

Другой пример слово «голкипер»: **Голкипер** – это половина команды! В таджикском эквиваленте "**Дарвозабон** – ними тим ба ҳисоб меравад" используется слово "дарвозабон", соответствующее русскому "вратарь" или английскому "goalkeeper". Заимствованный термин "голкипер" также часто встречается в речи футбольных комментаторов. Аналогично, таджикское "тим" эквивалентно русскому "команда".

Рассмотрим еще один пример: Таджикский **борец** Муллоараджаб Халифаев в весе 65 кг в финале Чемпионата мира по гуштингири победил Абрека Нагучева из Российской Федерации и завоевал золотую медаль Чемпионата («Ховар». 30.08.2024 17:12)

***Паҳлавони** тоҷик Муллоараҷаб Халифаев дар вазни 65 кг дар даври ниҳоии Чемпионати ҷаҳон оид ба гуштингирӣ ба Абрек Нагучев аз Федератсияи Русия пирӯз шуда, медали тиллоӣ чемпионатро ба даст овард.*

Русское слово **борец** на таджикский язык часто переводится как **варзишгар** (спортсмен) и **пахлавон**. Однако лексема "пахлавон" несет в себе более глубокий смысл, подчеркивая не только физическую силу борца, но и его духовные качества. Именно поэтому переводчик справедливо предпочел слово "пахлавон" в данном контексте.

На основе рассмотренных вопросов предлагаем при переводе слова **поясница** или **талия** (при использовании данной лексемы в боях без правил, которые последнее время стали очень популярными во всем мире, например: *удар по пояснице*) использовать таджикское слово «камаргоҳ». Данное слово в Словаре таджикского языка под редакцией М.Ш. Шукурова и др. имеет 2 значения: 1. миён, чое, ки камар баста мешавад [9].

Следовательно, первое значение предлагаем использовать как эквивалент слову **поясница**, или **талия**.

Русский язык демонстрирует высокую степень открытости к заимствованиям. Спортивные термины, заимствованные преимущественно из английского языка, быстро интегрируются в лексическую систему русского языка, часто сохраняя свою исходную форму. Многие спортивные термины, такие как "лайсмен", "овертайм", "тайм", используются в исходной английской форме без существенных изменений. Надо отметить, что в лексический состав таджикского языка общепринятые интернационализмы вошли в лексический состав без особых проблем (футбол, биатлон, дзюдо, волейбол и т.д.). В отношении таких слов не наблюдается проблем.

Таким образом, процесс перевода спортивной лексики на таджикский язык стал активно развиваться в постсоветский период. Активное развитие спорта в республике, сопровождаемое ростом интереса к лингвистическим исследованиям, способствует созданию адекватных таджикских эквивалентов для иностранных спортивных терминов. Современные лингвистические исследования демонстрируют высокую степень адекватности предложенных переводов.

Рецензент: к.ф.н., доцент Хасанова Ш.

Литература:

1. Давлатов М. А. Когнитивное направление в лингвистике // Актуальные вопросы современной лингвистики: Тихоновские чтения / Елецкий государственный университет. Елец, 2021. -С. 415.
2. Икромзода Х.И. Специфика перевода спортивной лексики (на материале таджикского и русского языков // Вестник ТНУ. -2024. -№ 5. с. 130-134.
3. Мирзоев З. Спортивная терминология в таджикском и английском языках: дис. ... канд. фил. наук / З. Мирзоев. – Душанбе, 2005. – 202 с.
4. Мухаббатов А. Спортивная терминология современного персидского языка: дис. ... канд. фил. наук / А. Мухаббатов. – Душанбе, 2007. – 202 с.
5. Русско-таджикский словарь / под ред. М.С. Асимова. –М.: Русский язык, 1985. -1280с.
6. Столбов В.В. История физической культуры и спорта. – М.: Физкультура и спорт, 1975.
7. Таджикско-русский словарь: 70000 слов и выражений / под ред. Д. Саймиддинова [и др.]; сост.: В. А. Капранов [и др.]. – Душанбе, 2006. – 784 с.
8. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / под ред. С. И. Ожегова. – М.: Атберг 98, 2010. – 944 с.
9. Толковый словарь таджикского языка (X-начала XX века) (Фарҳанги забони тоҷикӣ: аз асри X то ибтидои асри XX) / под ред. М.Ш. Шукурова [и др.]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. Т. 1–2. – 949 с.
10. <https://www.championat.com/football/article-4665439-klassicheskij-ronaldu-foto-finty-krishtianu-masterski-ispolnil-lyubimyj-fint-na-trenirovke-video.html> (дата обращения: 08.10.2024)

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ СПОРТИВНОЙ ЛЕКСИКИ ТАДЖИКСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ В КОНТЕКСТЕ ПЕРЕВОДА

Статья посвящена актуальной проблеме сравнительного анализа спортивной лексики в таджикском и русском языках, в контексте её перевода. Динамичное развитие спорта на глобальном уровне постоянно обогащает языковую картину мира, порождая специфическую лексику. Автор отмечает, что многие языки, включая таджикский, сталкиваются с дефицитом спортивной терминологии, так как основные виды спорта сформировались в европейских странах. После обретения независимости Таджикистан, как и другие постсоветские страны, активно работает над развитием национального языка через интеграцию и адаптацию новой лексики, в том числе спортивной. В то время как русский язык имеет обширные исследования по этой проблеме, изучение спортивной терминологии в таджикском языке остается относительно малоизученной и актуальной темой. Статья подчёркивает важность точного перевода спортивной лексики для эффективной коммуникации в спортивной сфере.

Процесс интернационализации спорта приводит к широкому распространению англоязычной спортивной лексики, которая часто заимствуется через русский язык в таджикский. Длительное пребывание Таджикистана в составе СССР значительно повлияло на его языковую среду, сделав русский язык основным посредником в заимствовании терминов. Указывается на новый подход к переводу спортивной лексики.

Ключевые слова: лексика, спорт, перевод, таджикский язык, русский язык.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ХУСУСИЯТҲОИ СОҲТОРӢ-СЕМАНТИКИИ ЛЕКСИКАИ СОҲАИ ВАРЗИШ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА РУСӢ ДАР ТАРЧУМА

Ин мақолаи илмӣ ба таҳлили муқоисавии лексикаи варзишӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, инчунин ба мушкилоти тарҷумаи он бахшида шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки рушди босуръати варзиш дар ҷаҳон боиси тағйирёбии лексикаи забони соҳаи варзиш гардида, ба пайдоиши луғати хоси варзишӣ оварда мерасонад. Дар мақола таъкид мешавад, ки бисёре аз забонҳо, аз ҷумла тоҷикӣ, ки бо забони англисӣ ва дигар забонҳои аврупоӣ хешовандии наздик надоранд, бо норасоии луғати варзишӣ рӯ ба рӯ мешаванд, зеро аксари намудҳои варзиш дар Аврупо ташаккул ёфтаанд. Пас аз ба даст овардани истиклолият кишварҳои пасошӯравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, саъй доранд, ки забонҳои худро тавассути ворид намудани воҳидҳои нави луғавӣ ва мутобиқсозии калимаҳои иқтибосӣ рушд диҳанд. Дар забони русӣ қорҳои зиёде ба ин масъала бахшида шудаанд, аммо дар забони тоҷикӣ омӯзиши истилоҳоти варзишӣ нисбатан кам буда, ин самт омӯзишро талаб мекунад, ки ин аҳамияти таҳқиқоти мазкурро нишон медиҳад. Мақола хусусиятҳои тарҷумаи матнҳои варзишро баррасӣ намуда, аҳамияти онро барои таъмини иртиботи муассир дар соҳаи варзиш зикр мекунад.

Калидвожаҳо: *калима, варзиш, тарҷума, забони тоҷикӣ, забони русӣ.*

COMPARATIVE ANALYSIS OF STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF SPORTS VOCABULARY OF THE TAJIK AND RUSSIAN LANGUAGES IN THE CONTEXT OF TRANSLATION

The article is devoted to the current problem of comparative analysis of sports vocabulary in the Tajik and Russian languages, in the context of its translation. The dynamic development of sports at the global level constantly enriches the linguistic picture of the world, generating specific vocabulary. Following its independence, Tajikistan, like other post-Soviet states, has been actively working on developing its national language through the integration and adaptation of new vocabulary, including sports-related terms. While the Russian language boasts extensive research on this issue, the study of sports terminology in Tajik remains a relatively under-researched yet highly relevant topic. The article emphasizes the importance of accurate translation of sports vocabulary for effective communication within the sports domain. The internationalization of sports has led to the widespread adoption of English sports vocabulary, which is often borrowed into Tajik through Russian. Tajikistan's prolonged membership in the USSR significantly impacted its linguistic environment, establishing Russian as the primary intermediary for borrowing terms. The article also points to a new approach to translating sports vocabulary.

Keywords: *lexicon, sport, translation, Tajik language, Russian language.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Икромзода Хайём Икром* – Донишгоҳи милли Тоҷикистон. **Суроға:** 734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудакӣ, 17. E-mail: dalerjonti@gmail.com

Сведения об авторе: *Икромзода Хайём Икром* – Таджикский национальный университет. **Адрес:** 734000, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудакӣ 17. E-mail: dalerjonti@gmail.com

Information about the author: *Ikromzoda Hayiom Ikrom* – Tajik National University. **Address:** 734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue 17. E-mail: dalerjonti@gmail.com

КАТЕГОРИЯ ОДУШЕВЛЕННОСТИ И НЕОДУШЕВЛЕННОСТИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО В ШУГНАНСКОМ, ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Иматшоева М.Б.

Таджикский международный университет иностранных языков
имени Сотима Улугзаде

Существительные имеют постоянный морфологический признак одушевленности и неодушевленности. Семантический признак одушевленности существительных обусловлен их референтной соотнесенностью с живыми/неживыми объектами. Важно отметить, что одушевленность - это не смысловой разряд, а именно морфологический признак, имеющий формальное выражение в грамматике.

Категория одушевленности/неодушевленности играет ключевую роль в грамматическом строе большинства языков мира.

Проблематика одушевленности и неодушевленности привлекала внимание многих исследователей, среди которых такие известные лингвисты, как Л.В. Щерба, Е.Д. Поливанов, У. Вайнрайх, В.В. Иванов, А.Р. Лурия, Г.М. Вишневская, В.В. Алимов, Ф.С. Ахметзянова, В.Д. Шевченко, Ф.К. Ашимова, а также Ш. Рустамов, Ш. Ниёзи и М. Касимова. Недостаточная изученность категории одушевленности/неодушевленности в шугнанском языке обусловила необходимость обращения к исследованиям по грамматике сопоставляемых языков для выявления специфики её функционирования.

Согласно Т. Ф. Ефремовой, одушевлённость - это грамматическая категория, свойственная именам существительным, обозначающим названия живых существ [6, с. 203].

В “Лингвистическом Энциклопедическом Словаре” анализируемое понятие объясняется как “понятийная категория, отражающая разделение человеком окружающего мира на живое и неживое” и получает лексическое и грамматическое выражение в языке [9, с.90].

По мнению датского лингвиста Л. Ельмслева, различие между одушевлённостью/неодушевлённостью выражается в употреблении местоимений и их функционировании почти во всех языках мира [7, с. 178], поэтому в сравниваемых языках различие одушевлённых и неодушевлённых существительных по значению объясняется с помощью вопросов (шугн: *čai? čiz?*), (тадж: *кй? чй?*), (англ: *who? what?*). В сознании носителя шугнанского, таджикского и английского языков различие между этими понятиями осуществляется следующим образом: антропонимы (названия лиц) относятся к одушевленным существительным и отвечают на вопрос *кто?* и фаунонимы (названия животных) относятся к неодушевлённым существительным и отвечают на вопрос *что?*

Ш. Рустамов в своей книге “Имя существительное” отмечает, что «...в грамматике таджикского языка существительное обычно делят на одушевленные и неодушевленные, и основным критерием такого разделения является употребление суффиксов множественного числа -он и -хо» [2, с.76].

Деление существительного на одушевленные и неодушевленные (шугн: *bejũn, jũndor*; тадж: *исми ҷондор ва бечон*; англ: *animate and inanimate nouns*) в системе имен существительных шугнанского, таджикского и английского языков достаточно условно, поскольку к одушевленным относятся только те существительные, которые обозначают людей мужского и женского пола. Все прочие существительные в сравниваемых языках рассматриваются как неодушевленные, относятся к среднему роду и отвечают на вопрос шугн: *čiz* тадж: *чй* англ: *what*. В английском языке неодушевленные имена существительные соответствуют местоимению среднего рода *it*, в таджикском языке соответствует местоимению *вай*, в шугнанском языке, так как неодушевленные имена существительные изменяются по родам –местоимение –*йа*, *йу*. Например:

Шугн: Ya divusk dis palotak kiht.

Тадж: Вай мор чунон мепечад.

Англ: The snake crawls hard. Or it crawls hard.

Категория рода существительных имеет в таджикском и английском языках больше степени семантического, нежели грамматического значения, поскольку как у самих существительных, так и у определённых формальных показателей отсутствует род, а в шугнанском языке имеется и лексическое, и грамматическое значение. В таджикском и английском языках основанием для показателей рода служит деление существительных по признаку пола или его отсутствию. Таким образом, мужской род (чинси мардона – the Masculine gender), женский род (чинси занона – the Feminine Gender).

В русском языке, по сравнению с шугнанским, таджикским и английским языкам «одушевленность/неодушевленность – это не словоизменяющая (классификационная) категория имен существительных, в соответствии с которой все существительные относятся к грамматическому классу одушевленных существительных, называющих живые существа (мама, кукушка, корова, Анна), или же относятся к грамматическому классу неодушевленных существительных, обозначающих предметы неживой природы и растения, абстрактные понятия, а также события, явления, качества, действия, состояния и т.п. (трактор, тюльпан, зной, любовь, демократия, упадок, развитие, работа)» [8, с. 87].

Одушевленные имена существительные, обладающие признаком пола в исследуемых языках (ya, yu; he, she, вай), выражаются лексическим способом с весьма ограниченным набором словообразовательных средств, Например:

Шугнанский язык:

Мужской род	Женский род
Ќorik (мужчина)	ʒinik (женщина)
Ќor (муж)	ʒin (жена)
Virod (брат)	Yax(сестра)
Tat (отец)	Nan (мать)

Таджикский язык:

Мужской род	Женский род
Шавҳар	зан
Мард	зан
Бародар	хоҳар
Падар	модар

Английский язык:

Мужской род	Женский род
Husband	wife
man	woman
Brother	sister
father	mother

К словообразовательным средствам, указывающим на женский род одушевленных существительных, относятся суффиксы **а- шугнанского и таджикского языков и суффиксы –ess, ette, ine.**

Шугнанского и таджикского языков

Мужской род	Женский род
Шоир (писатель)	Шоира (писательница)
Муаллим (учитель)	Муаллима (учительница)
Котиб (секретарь)	Котиба (секретарша)

Английский язык

Мужской род	Женский род
A prince	princess
An author	An authoress

A steward	A stewardess
A waiter	waitress
A bachelor	A bachelorette
A doctor	A doctorine

Словообразовательные средства также используются при формировании составных слов для указания рода существительных, обозначающих в английском языке лица как мужского, так и женского рода, например, a friend друг/ подруга, a pianist пианист/ пианистка, an artist/художник/ художница, a programmer/ программист/ программистка. В составных существительных такого типа (сложных существительных) в качестве первого компонента употребляется местоимение или существительное с характерным показателем мужского или женского рода [10 с. 28]:

Мужской род	Женский род
A he-friend	She-friend
A boyfriend	A girlfriend
A man physician	A woman physician
A male tutor	A woman tutor

Например:

There is no reason to believe that typhoid or phthisis can be successfully treated by a woman physician in one way and by a man physician in another way.

Ягон асосе нест, ки чунин бовар кунем, ки домана ё силро духтурзан бо як усул ва табиби мард бо роҳи дигар бомуваффақият табобат карда метавонад.

В английском языке средний род (it) служит для обозначения не только неодушевленных имен существительных (названий предметов и явлений, событий и процессов и.т.д.), но и животных и птиц, рыб и насекомых, а также мифологических существ (в том случае, если их пол неизвестен или незначим для говорящего). В случае если половая принадлежность животного известна или значима в речевой ситуации, существительные приобретают характеристику мужского (he) или женского (she) рода [10, с. 28], например:

No healthy dog should ever be destroyed; it should have a chance to lead a happy and healthy life.

Ягон саги солим набояд ҳеҷ гоҳ нобуд карда шавад; вай бояд барои ҳаёти хушбахтона ва солим пеш бурдан имконият дошта бошад.

My dog is not just a dog; she brings into my life the very essence of friendship, trust and joy.

Саги ман танҳо саг нест; вай ба ҳаёти ман худи мохияти дустӣ, боварӣ ва шодмонӣ меорад.

В таджикском языке как и в английском все неодушевленные имена существительные относятся к мужскому роду и заменяются местоимением ин (это).

В шугнанском языке по сравнению с таджикским и английским языкам неодушевленные имена существительные определяются местоимениями женского и мужского рода. Например:

Шугн: Dam čine zine. (вымойте чашку). Или

Шугн: Di žiz jam ki. (Собери эту дрову).

Как видно из выше приведённых примеров в шугнанском языке местоимением определяется род существительного.

В сфере ботаники к живой природе также относят растения, ведь они способны прорасти, развиваться и стареть. Однако в шугнанском, таджикском и английском языках трава, кустарники и деревья — это неодушевленные имена существительные. Например:

*Шугн: Di gul ҳаҷ да. (Надо полить этот цветок). В данном предложении слово **gul** (цветок) является неодушевленным существительным.*

*Тадж: Ин гулро об дидед. (Надо полить этот цветок). В таджикском языке слово **гул** тоже является неодушевленным существительным.*

Англ: The flower needs to be watered. (Надо полить этот цветок). В английском языке как в шугнанском и таджикском языках слово **flower** относится к неодушевленным именам существительным.

Существительные, которыми называют человеческие профессии в сравниваемых языках относятся к одушевленным именам существительным и отвечают на вопрос (шугн: *čai*, тадж: *кӣ*, англ: *who*). Например: (шугн: *āngar, molim, ančavij, žebij, yosřidiniј*), (тадж: *муаллим, духтур, сартарош, ошпаз, дузанда, оҳангар, муҳандис*), (англ: *teacher, doctor, engineer, cook, caterpillar*).

Шугн: *Ančavij ard xu kurta dak.* (Отдай свое платье портнихе).

Тадж: *Муаллима омад:* (Учительница пришла).

Англ: *The doctor is in operation.* (врач в операции).

При метафорическом переносе свойств одушевленных предметов на неодушевленные в английском языке в поэтической речи, неодушевленные существительные могут употребляться в мужском или женском роде, согласуясь с местоимениями *he* и *she*. Это касается, также обозначений в женском роде государств и океанов, судов (*a ship* корабль, *a boat* шлюпка, *a vessel* судно) и других транспортных средств (*a car, a limousine, a lorry, a truck*) [7, с. 29]. В таджикском языке при метафорическом переносе тоже неодушевленные существительные употребляются в среднем роде и заменяются местоимением *вай* (*ӯ*) в третьем лице.

One of the Titanic few crew members who survived the tragedy, described the moment she sank.

Яке аз чанд аъзои киштии Титаник, ки аз фоҷиа наҷот ёфт, лаҳзаи гарқ шудани ӯро тасвир кард.

В шугнанском языке неодушевленные имена существительные в названиях транспортных средств в основном определяются местоимением женского рода. Например:

Шугн: *Dam hextakdor gir ke.* (Останови эту грузовую машину).

Шугн: *Dam samalyot ti ta nur mi rizin az xār yod.* (Этим самолётом сегодня с города приезжает моя дочь).

Как показало исследование одушевленные и неодушевленные существительные в шугнанском, таджикском и английском языках в основе разделения существительных на одушевленные и неодушевленные лежит представление о живом и неживом мире. Традиционное и несколько упрощенное толкование этой оппозиции для сравниваемых языках сводится к тому, что одушевленные существительные называют людей, а неодушевленные – все другие предметы, явления и животных.

Рецензент: к.ф.н. Аламшоев Ш.

Литература:

1. Аламшоев М. М., Аламшоев Ш.М., Карамшоев Д. Грамматика шугнанского языка. / М. Аламшоев. Учебное пособие, – Хорог: Памир, 2000. 253 с.
2. Арнольд ИВ. Лексикология современного английского языка, -М., 1959. 376с.
3. Бахтибеков Т. Грамматика шугнанского языка/ Т. Бахтибеков. - Душанбе 1976, 78с.
4. Грамматика современного таджикского литературного языка. Часть 1. - Душанбе: Дониш, 1985. 367с.
5. Ельмслев Л. О категориях личности – неличности и одушевленности–неодушевленности //Принципы типологического анализа языков различного строя. - М., 1979. 269с.
6. Ефремова Т. Ф. Современный толковый словарь русского языка: в3-томах / Т.Ф. Ефремова. – М.: АСТ, Астрель, Харвест, 2006. –1168с
7. Зарубин И.И. Шугнанские тексты и словарь / И. Зарубин. Издательство Академии Наук СССР, - Москва- Ленинград 1960. 387 с
8. Иванова О. Я. Лингвокультурная специфика словообразовательной категории локативности (на материале русского и английского языков): автореф. дис. ... к анд. филол. наук / Иванова Ольга Яковлевна. - Ставрополь: Ставро. гос. ун-т, 2004. 27с.

9. Ицкович В.А. Существительные одушевленные и неодушевленные в современном русском языке (норма и тенденция) // Вопросы языкознания. 1980. № 4.
10. Комянова Т. Грамматика английского языка / Т. Комянова. – М., 2017 – 763 с.
11. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой; Ин-т языкознания АН СССР. — М.: Сов. энцикл., 1990. — 682 с. (ЛЭС)
12. Мешков О.Д. Словообразование современного английского языка, - М., 1976. 245 с.
13. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка, - М., 1956.
14. Рустамов Ш. Имя существительное в современном таджикском литературном языке. — Душанбе, 1972. 220 с.
15. Шоев Э. Суффиксальное словообразование относительных имен прилагательных в современном таджикском литературном языке (на материале суффикса -и, -ки, -ви). — Дисс. ... канд. филол. наук. — Душанбе, 1983. — 201 с.

КАТЕГОРИЯ ОДУШЕВЛЕННОСТИ И НЕОДУШЕВЛЕННОСТИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО В ШУГНАНСКОМ, ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается категория одушевленности и неодушевленности имён существительных в шугнанском, таджикском и английском языках.

Категория одушевлённости/неодушевлённости является одной из самых существенных и важных понятий в грамматике сравниваемых языков и определяет понятие живое и неживое. Тем не менее, одушевленность является не разрядом по значению, а собственно - морфологическим признаком.

Автор статьи выявляет сходство и различие в употреблении категории одушевленности и неодушевленности в сравниваемых языках и определяет, что во всех трёх сравниваемых языках, к одушевленным относятся только те существительные, которые обозначают людей мужского и женского пола, а остальные названия предметов и явлений относятся к неодушевленным именам существительным.

Автор сопоставляет категорию одушевленности и неодушевленности русского языка с шугнанским, таджикским и английским языком и указывает что, в русском языке, по сравнению с шугнанским, таджикским и английским языкам «одушевленность/неодушевленность – это не словоизменяемая категория имен существительных, в соответствии с которой все существительные относятся к грамматическому классу одушевленных существительных, называющих живые существа или же относятся к грамматическому классу неодушевленных существительных, обозначающих предметы неживой природы и растения, абстрактные понятия, а также события, явления, качества, действия, состояния и т.п.

Ключевые слова: имя существительное, одушевленный, неодушевленный, предмет, живое, неживое, сравнение, метафорический перенос, категория рода, шугнанский, таджикский, английский.

КАТЕГОРИЯИ ИСМҲОИ ЧОНДОР ВА БЕЧОН ДАР ЗАБОНҲОИ ШУҒНОНӢ, ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола категорияи исмҳои чондор ва бечон дар забонҳои шуғнонӣ, тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ шудааст.

Исмҳои чондор / бечон яке аз муҳимтарин мафҳумҳои грамматикаи забонҳои муқоисашаванда буда, мафҳуми чондор ва бечонро муайян мекунад. Аммо исмҳои чондор на категорияи маъно, балки худи хусусияти морфологӣ мебошад.

Муаллифи мақола шабоҳат ва фарқиятҳои қорбурди исмҳои ва бечонро дар забонҳои муқоисашаванда ошкор намуда, муайян мекунад, ки дар ҳар се забони муқоисашаванда танҳо он исмҳое, ки одамро ифода мекунанд, зинда ҳисобида мешаванд ва номҳои боқимонда, ки предмету ҳодисаҳои дигарро ифода мекунанд, ба исмҳои бечон мансубанд.

Муаллифи мақола исмҳои ҷондор ва бечони забони русиро бо исмҳои ҷондор ва бечони ҳабонҳои шугнонӣ, тоҷикӣ ва англисӣ муқоиса намуда, нишон медиҳад, ки дар забони русӣ дар муқоиса бо забонҳои шугнонӣ, тоҷикӣ ва англисӣ исмҳои ҷондор ва бечон категорияи флективиӣ исм буда, мувофиқи он ҳамаи исмҳое, ки шахсро ифода мекунанд, ба гурӯҳи исмҳои ҷондор ва ҳамаи исмҳое, ки предметҳои бечон, ба монанди растанӣҳо, мафҳумҳои абстрактӣ, ҳодисаҳои табиат ва ғайраро ифода мекунанд, дохил мешаванд.

Калидвожа: исм, ҷондор, бечон, предмет, зинда, ғайризинда, муқоиса, маънои маҷозӣ, категорияи ҷинсият, шугнонӣ, тоҷикӣ, англисӣ.

CATEGORY OF ANIMATE AND INANIMATE NOUNS IN SHUGHNI, TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article deals with the category of animate and inanimate nouns in the Shughni, Tajik and English languages.

The category of animate/inanimate is one of the most significant and important concepts in the grammar of the languages being compared and defines the concept of animate and inanimate. However, animacy is not a category of meaning, but actually a morphological feature.

The author of the article reveals the similarities and differences in the use of the categories of animate and inanimate in the compared languages and determines that in all three compared languages, only those nouns that denote male and female people are considered animate, and the remaining names of objects and phenomena refer to inanimate nouns.

The author compares the category of animateness and inanimateness of the Russian language with the Shughni, Tajik and English languages and points out that, in the Russian language, in comparison with the Shughni, Tajik and English languages, “animateness/inanimateness- this is a non-inflectional category of nouns, according to which all nouns belong to the grammatical class of animate nouns that name living beings or belong to the grammatical class of inanimate nouns that denote objects of inanimate nature and plants, abstract concepts, as well as events, phenomena, qualities, actions, states, etc.

Keywords: noun, animate, inanimate, subject, live, dead, compare, metaphorical extension, category of gender, Shughni, Tajik, English.

Сведения об авторе: *Иматшоева Мунира Бандишоевна* – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка для двух профильных специальностей. Адрес: 734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, Email: imatshoeva_munira81@mail.ru; Тел: 939554847

Маълумот дар бораи муаллиф: *Иматшоева Мунира Бандишоевна* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони англисӣ барои ихтисосҳои ҳамгиро. Суроға: 734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Мухаммадиев 17/6, Email: imatshoeva_munira81@mail.ru; тел: 939554847

Information about author: *Imatshoeva Munira Bandishoeva* – Tajik International University of foreign languages named after Sotim Ulugzade, candidate of philological sciences, docent of English language for two profile specialties' department. Address: 734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 17/6 Muhammadiev str. Email: imatshoeva_munira81@mail.ru; Phone: 939554847

ВОЖАҲОИ МАРБУТ БА НЕРУҲОИ МУСАЛЛАҲ ВА АМАЛИЁТИ НИЗОМӢ ДАР НАСРИ РИВОЯТӢ

Камолзода Х.М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар таркиби луғавии ҳар забон гурӯҳи махсус ва муҳимми вожаҳоро истилоҳот ташкил медиҳанд. Мавҷудияти истилоҳоти гуногун, махсусан истилоҳоти илмӣ, аз таърихи дурударози забон ва пурғановат будани таркиби луғавии он дарак медиҳад. Вожаю истилоҳоти соҳаҳои гуногуни забони тоҷикӣ ба воситаи асарҳои пурарзиш аз як давра ба давраи дигар гузашта, то замони мо боқӣ мондаанд. Одатан, истилоҳоти илмӣ дар асарҳои илмӣ бештар ба кор бурда мешаванд, аммо баъзе вожаю истилоҳоти соҳаҳои дигар, аз ҷумла соҳаи низомӣ, тавассути асарҳои гуногуни таърихӣ бадеӣ низ то ба мо расидаанд. Аз ҷумлаи чунин осори пурмухтаво ва хонданӣ, ки як гурӯҳ вожаю истилоҳоти соҳаи низомиро дидан мумкин, осори мансуб ба насри ривоятии тоҷик аст. Асарҳое, ки аз нигоҳи услуби таълиф ба насри ривоятӣ мансубанд, бо забони нисбатан содаву раво таълиф гардидаанд. Аз ҷумлаи ин гуна асарҳо қиссаи “Самаки айёр” аст, ки зоҳиран мухтавои онро саргузашти ду ҷавони дилдода ташкил менамояд. Паҳлавонони зиёд қаҳрамони асосии асар ба ҳисоб мераванд. Кори асосии айёрону паҳлавонон иштирок дар ҷангу муҳорибаҳо ва набардҳои тан ба тан аст. Аз ин сабаб, дар қиссаи “Самаки айёр” лаҳзаҳои зиёди ҷангу муҳорибаҳо тасвир шудаанд ва ноғузир истифодаи вожаю истилоҳоти зиёди ифодакунандаи мафҳуми низомӣ пеш омадааст.

Дар қиссаи “Самаки айёр” вожаю истилоҳоти соҳаи низомӣ фаровон истифода гардидаанд ва онҳоро ба гурӯҳҳои гуногун ҷудо кардан мумкин аст. Вожаю истилоҳоти марбут ба неруҳои мусаллаҳ ва амалиёти низомӣ аз ҷумлаи онҳост. Неруҳои мусаллаҳ, маъмулан, аз ҷузъи тоҷҳои мухталиф иборатанд. Барои ифодаи номи онҳо дар забони тоҷикӣ имрӯз вожаҳои ибораҳое, ба монанди “қувваҳои мусаллаҳ”, “артиш”, “дивизия”, “полк”, “рота” ва ғайра қорбурд доранд. Бояд гуфт, ки дар даврони пешин низ, аз ҷумла дар таърихи забони адабии тоҷикӣ, дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ вожаю ибораҳои марбут ба ин соҳа вучуд доштанд ва фаровон қорбаст гардидаанд. Дар насри ривоятӣ, аз ҷумла қиссаи “Самаки айёр” вожаю истилоҳоти марбут ба таркиби неруҳои мусаллаҳ, ба мисли *лашкар*, *сипоҳ*, *қўшун*, *маймана*, *майсара*, *ҷиноҳ*, *қалб*, *соқа*, *талоя* ба назар мерасанд.

Дар забони тоҷикӣ вожаи “лашкар” ба маънои “қўшун, маҷмуи ғавҷҳои одамони мусаллаҳи ҷанговар” [13, с. 596] истифода мешавад. Он аз нигоҳи сохт сода буда, аз ҷумлаи вожаҳои аслан тоҷикист. Дар забони порсии миёна дар шакли *laškar* аст. Муҳаммади Ҳасандӯст дар истинод ба Мюллер шакли ин калимаро дар забони эронии бостонии **raḥša+kara* – “муҳофизаткунанда”, медонад, ки аз ду ҷузъ иборат аст: ҷузъи аввал аз решаи *raḥš-* ба маънои “поидан”, “ҳифз кардан” ва ҷузъи дуюм аз решаи *kar-* ба маънои “кардан”, “анҷом додан” [20, с. 2520]. Дар қиссаи “Самаки айёр” ин вожа ба маънои зикршуда зиёд истифода гардидааст: *Дар ин андеша буд, то лашкар истиқбол карданд* [18, с. 20]. *Лашкар фуруд меомаданд ва хаймаву хиргоҳ мезаданд* [18, с. 25].

Мутобиқ ба меъёри забони муосири тоҷикӣ, маъмулан, феъл бо исмҳои ҷомеъ дар шакли танҳо меояд, аммо зикр бояд намуд, ки тақрибан дар ҳама мавриди истифодаи ин вожа дар матни асари мавриди таҳқиқ алоқаи мувофиқат риоя нагардида, феъл дар шакли ҷамъ омадааст.

Дар асар лашкар бо вожаҳои гуногун тавсиф гардидааст, ба мисли:

- меҳрубон – ...*дар шаҳри Ҳалаб подшоҳе буд ба камол ва бо бахте ҷавону раияте фаровон ва лашкаре меҳрубону ба ганҷе ободон ва бо толеи қавиву бахти фаррух* [18, с. 17];
- гарон – *Агар хоҳад, ки дидори маро банда бозбинад, лашкаре гарон бозфиристад* [18, с. 123];
- фаровон – ...*лашкаре фаровон бад-ин ҷониб рӯй ниҳодаанд* [18, с. 109];

- тамом –...*мардест, ки дар ҷавонмардӣ тамом асту лашкаре тамом дорад* [18, с. 140];
 - беҳад – *Ўро Аргуни сарҷӯпон ном аст ва лашкари беҳад дорад* [18, с. 140];
 - бисёр – *Аргун кӯчак марде несту лашкари бисёр дорад ва марди ҷавонмард аст* [18, с. 144].

Мансубияти лашкар ба шоҳе низ зикр мегардад: *Бингар, ки лашкари Арманишоҳ чӣ месозанд...* [18, с. 101].

Вожаи дигар – “сипоҳ”, аз ҷиҳати сохт сода ва аслан тоҷикист. Дар забони порсии миёна *spāh* ва дар порсии бостон *spāda*, эҳтимолан аз решаи *spā-* – “андохтан, пеш андохтан, равона кардан, фиристодан” доништа мешавад [19, с. 1665] аст. Фарҳангшиногон якҷанд маънои вожаи мазкурро зикр намудаанд, аз ҷумла: “1. лашкар, қушун. 2. ҳар як аз афроди лашкар, лашкарӣ, сипоҳӣ [18, 248]. Аз ин маъниҳо вожаи “сипоҳ” дар қисса асосан ба маънои яқум омадааст, яъне ҳаммаънои вожаи “лашкар” аст: *Шерӯя, ки нешрави сипоҳ буд, боргоҳ сохт* [18, с. 152]. ...*бонг бар сипоҳи Хуршедшоҳ ва шоҳзодагон зад* [18, с. 78]. *Шоҳи ҷаҳон Арманишоҳ фарзанди хеш Қизилмалик бо сипоҳе гарон бад-ин вилоят фириштад, то ҷумлаи сипоҳи Фағфур дар ҷаҳон овора кунем* [18, с. 99].

Бояд гуфт, ки дар қиссаи “Самаки айёр” вожаҳои “лашкар” ва “сипоҳ” ҳамеша муродифи якдигаранд, аммо дар мавриди умумият ва эҳтимоли фарқ доштани вожаҳои “лашкар” ва “сипоҳ” муҳаққикон баҳс ороштаанд ва таъкид гардидааст, ки сипоҳ шояд хурдтар аз лашкар ё як ҷузъи он аст. Дар боби истифодаи вожаҳои “лашкар” ва “сипоҳ” дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ пажӯҳишгар С. Анварӣ чунин андеша дорад: “Аз ковиши таркиби луғати “Шоҳнома” ба ин натиҷа расидем: вожаи **сипоҳ** дар муқобили вожаи **лашкар** бисёр омадааст, аммо қушодани гиреҳи ин воқеият, ки аз истилоҳоти мазкур кадомин ба маънои армия (войска) ва ё дивизия истеъмол шудааст, кори басо душвор аст” [1, с. 7]. Пас аз изҳори он ки дар шарҳи луғатномаҳо ҳеҷ чое фарқи байни калимаҳои “лашкар” ва “сипоҳ” нишон дода нашудааст, таъкид менамояд: “Аммо дар матни “Шоҳнома” ба шавоҳиде низ воҷеҳурем, ки гувоҳ бар мафҳуми густардаи вожаи **лашкар**, яъне аз лиҳози фаҳвои нируи мусаллаҳи кул(л), нисбат ба вожаи **сипоҳ** мебошад. Агар ба муҳтавои ин байт – *Чу бардошт Афросиёб аз Хутан, Сипоҳе баровард лашкаршикан*, зеҳн бимонем, ҳамона бузургӣ ва қудратмандии лашкарро мефаҳмем” [1, с. 9]. Ба андешаи муҳаққиқ Фирдавсӣ дар ин байт қувваю қудрати сипоҳро тавсифу таъриф намудааст, ки тавони шикастани лашкарро дорад, ҳатто лашкарро мағлуб карда метавонад: “Ҳадаф аз “сипоҳи лашкаршикан” гуфтан тасвири зӯрмандӣ ва иқтидори сипоҳ аст, яъне ончунон сипоҳе, ки метавонад дар муқобили лашкар муқовимат бикунанд... Ҳамин гуна, агар вожаи “лашкар” дар забони “Шоҳнома” фарогири мафҳуми “маҷмуи фавҷҳои одамони мусаллаҳ” буда бошад, пас калимаи “сипоҳ” ифодагари маънои гурӯҳе аз ин маҷмуи фавҷҳост [1, с. 9-10]. Бо дарназардошти қорбасти ин ҳар ду вожа дар қиссаи “Самаки айёр” метавон ба андешаи С. Анварӣ розӣ шуд. Дар асари мавриди таҳқиқ чое ин ду вожа пасиҳам омадаанд ва дар назари аввал чун муродифоти чуфтанд, вале маънои ҷумла далел бар он мекунад, ки ин ҷо “лашкар” исми кулл ва “сипоҳ” исми ҷузъ шудааст: *Лашкар ва сипоҳ ҷумла бандагони туанд* [18, с. 40].

Дар ҷумлаи мазкур вожаи “сипоҳ” ҳамчун исми шахс ба маънои аҳли лашкар ё худ сарбозон истифода шудааст. Ҳамин гуна маънои вожаи “сипоҳ” дар ҷумлаи дигар аёнтар аст: *Аз паҳлавонон пурсид, ки аҳвол чист. Сипоҳ аҳвол бигуфтанд* [18, с. 204].

Вожаи дигари ифодакунандаи мафҳуми низомӣ дар “Самаки айёр” “қушун” аст. Ин вожаро муфасссирон чунин шарҳ медиҳанд: “Лашкар, сипоҳ; артиш [14, с. 701]; “1. Маҷмуи нерӯҳои низомии як кишвар; артиш. 2. Сипоҳ; лашкар” [19, с. 1816]. Аз ин шарҳи фарҳангномаҳо маълум мегардад, ки вожаи “қушун” бо вожаҳои “лашкар” ва “сипоҳ” ҳаммаънои комил аст, он танҳо аз нигоҳи баромад фарқ мекунад, яъне калимаи иқтибосии туркӣ-муғулӣ дар забони тоҷикист. Бояд гуфт, ки аз нигоҳи дараҷаи қорбурд вожаи “қушун” нисбат ба вожаҳои “лашкар” ва “сипоҳ” дар асар хеле кам ба назар мерасад. Намуна: *Нома навишт ва аҳвол бинамуд аз ... гирифтани қалъаи Шоҳак ва қуштани Мақӯқар ва тартиб додани қушун ба даҳ ҳазор, ки меояд* [18, с. 201].

Имрӯз низ гоҳе истифодаи вожаи “кушун” ба назар мерасад, махсусан, дар забони васоити ахбори омма, дар таркиби ибораҳое амсоли “кушунҳои сарҳадӣ”, “кушунҳои зудамал” ва ғ.

Дар насри ривоятӣ дар баробари номи умумии кувваҳои низомӣ гурӯҳи вожаҳое ба назар мерасанд, ки чузъ ва ё таркиби лашкарро ифода мекунад, ба монанди *маймана*, *майсара*, *қалб*, *чиноҳ*, *соқа*.

Вожаи *маймана* аз забони арабӣ иқтибос гардида, маънои аслиаш “тарафи дасти рост, ямин” [15, с. 746] будааст ва дар асар ба маънои “қаноти ростии лашкар” [15, с. 746] истифода гардидааст. Ба ҳамин монанд, вожаи *майсара*, ки “тарафи дасти чап, ясор” [15, с. 746] маънидод мегардад, ифодагари “қаноти чапи лашкар” [15, с. 746] мебошад: *Сафи ҳар ду сипоҳ рост карданд: майманаву майсара ва қалбу чиноҳ пероста* [18, с. 247]. *Хуришедшоҳ дар қалби лашкар истода ва Фаррухрӯз пеши вай истода, маймана ба Шерӯя дод – писари Шерафкан, ва майсара ба Самури паҳлавон сунурд... ва чиноҳи лашкар ба Мармун ва соқа ба Санҷари паҳлавон таслим кард* [18, с. 247].

Дар ҷумлаҳои мазкур, ҳамчунин, вожаҳои “қалб”, “чиноҳ” ва “соқа” зикр гардидаанд. Вожаи “қалб”, ки муродифи арабии “дил” аст, дар асар маҷозан барои ифодаи қисми марказии лашкар меояд. Ифодаи ин маъниро фарҳангшиносон таъйид намудаанд, аз ҷумла: “Қалб” – “3. маҷ. миёна, васат, марказ: қалби дара, қалби кӯҳ, қалби кӯҳсорон; қалби лашкар кувваи асосии лашкар, ки дар миёна ҷой мегирад...” [16, с. 663].

Гоҳе дар асар ибораҳое корбасти гардидаанд, ки барои дарки маънои онҳо танҳо матн ёрӣ медиҳад. Масалан, ибораи “қалби Арманшоҳ” берун аз матн ишора ба узви бадан мекунад, яъне “дили Арманшоҳ”, аммо ҷое ин ибора ба маънои “қалби лашкари Арманшоҳ” омадааст. Азбаски дар матн сухан дар бораи қалби лашкар меравад, ба хоҳири гузеш аз тақрори барзиёд муаллиф мухтасар сухан гуфтааст: *Баробари қалби Арманшоҳ омад ва мард хост, ки аз лашкари Аркилк саворе дар майдон омад, номи ӯ Хур, бародарзодани Аркилки паҳлавон буд* [18, с. 276].

Вожаи иқтибосии арабии “чиноҳ”, ки маънои асосиаш “бол, қанот” [16, 593] аст, ишора ба яке аз ду тарафи лашкар мекунад, аммо дар шарҳи ин вожа бо дарназардошти мазмуни умумии ҷумла таҳиягарони қиссаи “Самаки айёр” онро ба маънои қисми мобайнии лашкар шарҳ додаанд: “Чиноҳ – фавҷе, ки дар мобайн меистад ва ҳангоми ҷанг пешсаф аст” [18, с. 247]. Воқеан, намунаҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки вожаи “чиноҳ” ифодакунандаи қисми марказии ҳар як ҷузъи лашкар аст. Масалан: *Нақибони ҳар ду сипоҳ сафҳо рост карданд, бар майманаву майсара ва қалб чиноҳ тартиб карданд* [18, с. 227]. Ин ҷо “тартиб додани чиноҳ бар майманаву майсара ва қалб” ҳамон омода кардани қувваи марказӣ дар ҳар яке аз ин қисмҳои лашкар аст. Ҳамин гуна маънои вожаи “чаноҳ”-ро аз “Фарҳанги фишурдаи сухан” дармеёбем: “Чаноҳ – 3. (низомӣ) ҳар як аз ду бахши як сипоҳ, ки дар яке аз ду ҷониби рости чапи он қарор мегирифт. Чаноҳҳо чулуи маймана ва майсара қарор мегирифтанд” [19, с. 756]. Муаллифи “Ғиёс-ул-луғот” низ ин вожаро чунин шарҳ медиҳад: “*Боли мург ва бозуи даст ва муқаддимаи лашкар, ки онро ҳировул гӯянд* [3, с. 248].

Вожаи “соқа” низ аз забони арабӣ иқтибос гардида, маънои “қисми ақибгарди лашкар, он қисми лашкар, ки аз ақби қисми асосӣ меояд, ақибгард” [16, с. 258]-ро дорад. Ин вожа дар асар серистеъмол нест.

Вожаи дигаре, ки ба қисме аз лашкар ишора мекунад, “талоя” аст. Вожаи мазкур иқтибос аз забони арабист. Дар қиссаи “Самаки айёр” вожаи “талоя” зиёд истифода гардидааст. Дар шарҳи тафсири он муфасссирон дар луғатномаҳо чунин мегӯянд: “*Гурӯҳи пешгарди лашкар; аскароне, ки вақти шаб лашкарро посбонӣ мекунад* [16, с. 301]; “2. Дастае аз сипоҳиён, ки пешопеши сипоҳ ҳаракат ва аз он муҳофизат мекарданд ё барои қасби иттилоъ ба ҳаволии душман гусел мешиданд” [19, с. 1518]. Дар асари мавриди таҳқиқ талоя ҳам ба маънои гурӯҳи пешгардои муҳофиз истифода шудааст, ба монанди: *Шерӯя бифармуд, то даҳ ҳазор савор ба талоя бадар рафтанд* [18, с. 204]. *Рӯй ба роҳ ниҳод ва мерафт, то аз талоя бигзаист* [18, с. 162]. *То аз лашкаргӯҳ берун рафтанд, аз дасти рости талоя бигузаистанд* [18, с. 166] ва ҳам ба гурӯҳе аз лашкар ишора мекунад, ки барои дарёфти

иттилоъ ба сӯйи лашкари душман меравад: Талоя бифиристоданд [18, с. 156]. Талояро вақти бозгаиштан буд [18, с. 158]. Чун талоягон бозгаиштан, бар овози шиҳаи асп бар он ҷониб рафтанд [18, с. 158].

Роҳнамо ё худ сардори ин гурӯҳи лашкар бо унвони “амири талоя” зикр мегардад. Мисолҳо: Сиёҳил амири талоя буд, нигоҳ кард, қавме дид, ки меоянд, тегҳо кашида ва маҳде дар миён гирифта ва яке дигар зимомӣ астарон гирифта [18, с. 166]. Имшаб амири талоя кист? [18, с. 157]. Чун Самак ба талояи Қизилмалик расид, амири талоя Қатур буд [18, с. 157].

Гурӯҳи дигари вожагон, ки дар қиссаи “Самаки айёр” корбурд доранд, асосан вожаҳоеанд, ки ба макони ҷойгиршавии лашкар ва ё мавзеи амалиёти ҷангӣ ишора мекунанд. Чунин вожаҳо аз нигоҳи сохт сода, сохта ва мураккаб буда, аз нигоҳи баромад гуногунанд – ҳам вожаҳои тоҷикӣ ва ҳам вожаҳои иқтибосӣ. Микдор ин гурӯҳи вожагон дар асар зиёд нест. Ду вожаи тоҷикӣ калимаи сохта аст – лашкаргоҳ ва ҷанггоҳ. Дар як маврид вожаи арабӣ пасванди калимасозии тоҷикӣ қабул намудааст – камингоҳ.

Вожаи “лашкаргоҳ” бо пасванди “-гоҳ” исми макон аст ва маънои ин вожа “ҷойи исти муваққат ё доимии лашкар, урдугаҳ” [15, 718] мебошад. Вожаи “лашкаргоҳ” дар қиссаи “Самаки айёр” хеле серистеъмол аст: Акнун ин ҷойгоҳ мебояд будан, то рӯз шавад ва ба лашкаргоҳ бозгардам [18, с. 26]. Лашкари Фағфур ба наздики лашкаргоҳи Қизилмалик расиданд [18, с. 127]. Вай бозгаишту рӯй ба лашкаргоҳи худ ниҳод [18, с. 129]. Аз миёни лашкаргоҳ берун омад ва бар канораи лашкаргоҳ мегашту аз ҳар ҷониб нигоҳ мекард [18, с. 129].

Вожаи “ҷанггоҳ” аз ҷиҳати баромад тоҷикӣ буда, бо илова гардидани пасванди маконсозии “-гоҳ” ба решаи вожа – “ҷанг”, сохта шудааст. Ҷанггоҳ, яъне “ҷойи ҷанг, майдони ҷанг, набардгоҳ, маҳали муҳориба” [16, с. 582]. Вожаи мазкур дар асар камистеъмол аст. Намуна: Самаки айёр ... аз пушти вай берун шуд ва силоҳу он чи пӯшида буд, берун карду дар худ пӯшид ва пой дар асп дароварду рӯй ба ҷанггоҳ ниҳод [18, с. 140].

Вожаи сохтаи “камингоҳ” низ бо илова гардидани пасванди маконсозии “-гоҳ” ба вожаи арабии “камин” ба вучуд омадааст ва исми макони дорои мафҳуми низомӣ мебошад. Камингоҳ, яъне “ҷое, ки камин гирифта менишинанд” [15, с. 587]. Вожаи “камин”, аслан, дорои чунин маъно аст: “пинҳонгоҳе, ки дар он ба қасди ҳучум ё дастгир кардани душман ё сайд паноҳ шуда мешинанд; камин гирифтаи паноҳ шуда истодан дар интизори дастгир кардани чизе ё касе; шинак гирифтаи” [15, с. 587]. Мисол: Ин бигуфту эшонро дар камин фиристоду худ бозгаишт [18, с. 138].

Тавре аз шарҳи фарҳангномаҳо ва шоҳид аз асар бармеояд, вожаи “камин” дар алоҳидагӣ низ исми макон аст, аммо бо илова гардидани пасванди “-гоҳ” маънии маконии он тақвият ёфтааст: Чун мо аз камингоҳ расидем, лашкар гузашта буданд [18, с. 141]. Самаки айёр худро дар миён афканда буд ва нигоҳ мекард, то аз камингоҳ бигаштанд... [18, с. 138].

Дар асар бо истифода аз вожаи “камин” ба сифати ҷузъи номии феълӣ таркибӣ феълҳои таркибии номӣ сохта шудаанд, ба монанди “камин нишастан”, “камин баркушодан”: “Ва он гуломон дар мағзи оҳан ниҳон гаштаву дар хонаҳо дар камин нишаста [88]. ...шумо камин бинишинед, то чун духтари шоҳро биёваранд, шумо камин баркушоеду хештанро бар эшон занед ва духтари шоҳ биситонед [18, с. 138].

“Майдон” аз ҷумлаи вожаҳои содаи тоҷикӣ, ки маъмулан ба гурӯҳи вожагони низомӣ мансуб нест. Маънои аслии вожаи “майдон” чунин аст: “1. замини васеъ, ялангӣ, ҷойи кушоду фарох барои ҷамъомади одамон, гузаронидани машқ, аспдавонӣ **ва ғ.**; арса: **майдони машқ, майдони рақс; майдони кор** арсаи кор. 2. дарахтзорӣ мевадор, бог” [15, с. 745]. Вожаи мазкур танҳо дар ҳамнишинӣ бо вожагони дигар дар матн метавонад ифодакунандаи мафҳуми низомӣ бошад, яъне он дар ин маврид ба маънои маҷозӣ меояд. Дар фарҳангномаҳо низ ин нукта таъкид мегардад. Чунончи, дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” танҳо маънои ҷоруми ин вожа бо ишора ба он, ки маҷозист, чунин зикр шудааст: “4. **мач.** ҷанггоҳ, маҳалли корзор; ҷабҳа; ҷанг; **рӯзи майдон** рӯзи набард; **майдони ҷанг** ҷойи вуқӯи ҷанг, ҷойи бо ҳам рӯбарӯ шудани ду тарафи ҷангкунанда; **ба майдон рафтан** ба ҷанг (**ба корзор, ба**

чабха] рафтан; **марди майдон** марди ҷангӣ; далер, шучоъ” [15, с. 745]. Ба ин маъно вожаи “майдон” дар “Самаки айёр” хеле зиёд истифода гардидааст. Ҳар гоҳ ки сухан аз ҷангу муҳориба аст, вожаи “майдон” истифода мегардад ва дар ҳама ҳолат маънои ҷанггоҳро дорад: Саворон дар миёни оҳану пӯлод пинҳон шуданд ва рӯй ба майдон ниҳоданд [18, с. 155]. Аз он ҷониб Қизилмалик чун овози кӯс бишунид, бифармуд, то азми майдон карданд [18, с. 155]. Эй Хуршедшоҳ, касе дар майдон фирист, то соате пой дорад [18, с. 228]. Пас, дастҳо ба камонҳои оҷабзаи тайёргӯшаи хоразмӣ бурданду тирҳои хаданг аз камар бикишоданд ва ба майдон омаданд [18, с. 248].

Вожаи “қалъа” ба забони тоҷикӣ аз забони арабӣ иқтибос шудааст ва яке аз вожаҳои хоси ифодакунандаи мафҳуми низомӣ ба ҳисоб меравад. Қалъа биноест, ки бо ҳадафи ҳимоят аз душман сохта мешавад. Шарҳи вожаи мазкур ба сурати зер аст: “Ҳисор бо деворҳои баланду ғафс ва бурҷҳои мустаҳкам, ки барои муҳофизат аз душман ва муқовимат ба он сохта шудааст, диж” [15, 644]: Эй шоҳзода, маро чи кор бо қалъа аст, ки азони падари ман аст ё азони дигаре [18, с. 149]. Бидон ки дар сари ин дара қалъае ҳаст, ки онро қалъаи Шоҳак хонанду кутволи қалъа Макӯқар аст ва марде бо амонат асту тоатдорӣ бо ман аст ва калиди қалъа аз ман дорад [18, с. 147].

Дар қиссаи “Самаки айёр” саҳнаҳои ҷангу муҳорибаҳои тан ба тани паҳлавонон ва ҷанговарони лашкар зиёд тасвир гардидааст. Дар тасвири ин гуна манзараҳо вожаи истилоҳоти махсусе истифода шудаанд, ки ифодакунандаи амалиётҳои низомӣ мебошанд. Ба ин гурӯҳ вожаҳои “чанг”, “ҳарб”, “набард”, “новард”, “пайкор”, “масоф”, “шабехун”, “ҳамла” дохил мешаванд.

Вожаи “чанг”, ки дар забони порсии миёна низ дар шакли “jang” корбурд доштааст, дар қиссаи “Самаки айёр” серистеъмол буда, ду маънии аслии он “1. ҳарб, набард, муҳориба байни ду тарафи мутақобил, задухӯрд ва кушокушии ду лашқари тарафҳо ё давлатҳои ба ҳам муқобил. 2. бо ҳам дастбагиребон шудан ва ҳамдигарро дашному ҳақорат додани ду кас ё ду гурӯҳ, занозанӣ ва задухӯрди ду ҳайвон бо ҳам” [16, 581] мебошад. Дар “Самаки айёр” вожаи “чанг” ба ҳар ду маъно истифода шудааст: Ва яке савор дар майдон омаду бо ӯ ба чанг омад [18, с. 78]. Чора он аст, ки ин қавм дар майдон муҷодала кунанд, ҳар ки дар чанг зиёдат ояд, духтар ба вай диҳанд [18, с. 76].

Бо воситаи вожаи “чанг” феълҳои таркибии номие сохта шудаанд, ба монанди “чанг кардан”, “чанг фармудан”, “чанг сохтан” ва ғайра: Агар духтар фиристад, нек ва агар духтар нафиристаду чанг фармояд, он гоҳ чанг созем [18, с. 129]. Падарамро бигӯй, ки агар чанг мебояд кардан, мекун ва духтар бад-ӯ шавҳар мадеҳ [18, с. 133].

Баъзан вожаи “чанг” чузъи тобеи ибораи изофӣ гардидааст. Мисол:

Шоҳзода бифармуд, то тартиби чанг карданд [18, с. 154].

Вожаи арабии дигар – “ҳарб”, ки муродифи вожаи “чанг” аст, дар қиссаи “Самаки айёр” зиёд ба назар мерасад. Вожаи мазкур низ бештар ҳамчун чузъи номи феълҳои таркибии номӣ истифода шудааст: Дар майдон ой ва ҳарб кардан биёмӯз [18, с. 161]. Мо то ҷон дорем, ҳарб кунем [18, с. 169]. Эй Хуршедшоҳ, ту эшонро ба савганд устувор кардай, чӣ гуна бо ту ҳарб кунанд [18, с. 78].

Корбурди вожаи “набард”, дар порсии миёна *ni-part* > эронии бостон *ni+part*, аз решаи *part* – “набард кардан” [20, с. 2726] – муродифи дигари вожаҳои “чанг” ва “ҳарб”, ки дар луғат “чанг, ҳарб, разм; ҷангу ҷидол” [16, с. 875] маънидод гардидааст, дар асар зиёд нест. Намуна: Чун аввал бо касе набард озмояд, дили вай тарснок бошад ва надонад, ки бо вай чун ҳарб бояд кард [18, с. 78]. Ризо додам, ки эшон бо ҳам набард озмоянд, ҳар ки аз эшон зиёдат омад, бо ман даст дар камар занад [18, с. 78].

Вожаи “новард” дар баъзе фарҳангномаҳо гунаи тағйирёфтаи “навард” [19, с. 2405; 13, с. 816] ва набард [13, 862] ба маънои “чанг, муҳориба, разм, корзор” доништа шудааст. Решаиносон онро баргирифта аз пешванди “ni-“ ва решаи “āvard” [20, с. 2722] ба маънои “1. чанг. 2. корзор. 3. майдони чанг” [19, с. 63] доништаанд. Бояд гуфт, ки шакли “новард” дар асар нисбат ба шакли “набард” бештар истифода гардидааст: Фаррухрӯз бо ҷумлаи силеҳ новард кард ва мард хост [155]. Наъразанон ва уштулумкунон тардиду новард мекард [267].

Вожаи “кор” дар забони тоҷикӣ сермаъност. Он ҳанӯз дар забони порсии бостон дар шакли *kāra* дар баробари “фавҷ, тӯдаи мардум” [20, с. 783] ба маънои “сипоҳ” низ корбаст мегардид [11, с. 171] ва аз решаи “*kar*” (чангидан) аст [20, с. 2075]. Аз ин ҷо дар забони тоҷикӣ вожаи “корзор” мавҷуд аст, ба маънои “чанг”, “муҳориба”. Дар асари мавриди таҳқиқ вожаи “кор” ба ҳамин маъно низ истифода шудааст, аммо камистеъмол аст. Намуна: *Агар Меҳрони вазир коре сохтааст, ки дасти мо аз он дур бошад, худ нек, вагарна ба баҳонаи духтар кор месозам* [18, с. 101].

Вожаи “пайкор” дар забони порсии миёна ба маънои “чанг, разм, набард” дар шакли “*patkar*”, аз эронии бостон – “*pati-kara*”, аз решаи “*kar*” – чангидан, пайкор кардан [20, с. 783] корбаст мегардид. Ин вожа дар асари мавриди таҳқиқ серистеъмол аст: *Эшон бар азми пайкор. Аз ин ҷониб Самаки айёр ба боргоҳ омад* [18, с. 159]. *Бидону огоҳ бош, ки мо духтари хеш ба Хуршедшоҳ додем, аммо пайгоре афтод, ки ногуфтани аст* [18, с. 144]. *Чун яке дар майдон пайкор кунад, яке ва ду ва панҷоҳ бифканад, аз ҳар яке ҳилае дида бошаду доништа ва радди ҳамла маълум карда, ҳамчун нома* [18, с. 78].

Вожаи иқтибосии арабии “масоф” дар қиссаи “Самаки айёр” қариб баробар бо муродифҳои дигараш истифода шудааст. Шарҳи вожаи мазкур дар фарҳангномаҳо чунин аст: “1. ҷойи сафорой; майдони чанг. 2. чанг, муҳориба (**шакли танҳояш – масаф(ф) дар истеъмол нест**); **масоф кардан** чанг кардан” [15, с. 768]. Ин вожа ба маънои дуҷум, яъне “чанг”, дар асар зиёд истифода гардидааст. Масалан: *Эй шоҳ, Фаррухрӯзро аз майдон бозгардон, ки Қатронро дар рӯзи масоф бо ҳазор мард ниҳодаанд* [18, с. 156]. *Қизилмалик мефармояд, ки моро поре нохуш аст, як-ду рӯз масоф наметавонем кардан* [18, с. 171].

Баъзпн вожаи “масоф” якҷоя бо муродифаш, яъне вожаи “чанг” дар як ҷумла омадааст ва ин ду вожаи дар ин маврид маъноро тақвият додаанд: *Ба мардон чунин чанг ва масоф хоҳӣ кардан?* [18, с. 228].

Яке аз амалиёти ҳарбӣ, ки барои ғалаба бар душман ёрӣ мерасонад, шабехун задан аст. Яке аз тарафҳои чанганда шабона якбора ба лашкароҳи муқобил ҳучум мекунад ва зарбаи ҷонкоҳ мезанад. Вожаи “шабехун” чунин шарҳ дорад: “*ҳамлаи ногаҳонӣ дар шаб; ҳучуми ногаҳонии шабона ба душман*” [16, с. 615]. Намуна аз асар: *Маро бар канори лашкароҳ баред ва гуломон маро нигоҳдорӣ кунанд, то, агар шабехун оранд, ман дар миёна набошам* [18, с. 165]. *Агар душман шабехун барад озмоиширо, хосса, ки Суроқ омадааст, то магар аз баҳри номи хеш коре бикунад, кадом паҳлавон ҷавоби эшон хоҳад дод?* [18, с. 823].

Вожаи арабии “ҳамла” ифодакунандаи маънои “ҳучум, тохт, тохтутоз, якбора тохтан ба душман” [14, с. 725] буда, яке аз вожаҳои ифодакунандаи амалиёти низомӣ аст. Вожаи мазкур дар асар чандон серистеъмол нест: *...ҳар гуна ҳила ёд мегирад, бошад, ки пеш вай шавад – аввали ҳамла хато ояд* [18, с. 78]. *Чун яке дар майдон пайкор кунад, яке ва ду ва панҷоҳ бифканад, аз ҳар яке ҳилае дида бошаду доништа ва радди ҳамла маълум карда, ҳамчун нома* [18, с. 78].

Маводи ҷамъоваришуда шаҳодат аз он медиҳад, ки дар насри ривоятӣ, хосса дар қиссаи “Самаки айёр”, вожаи истилоҳоти ифодакунандаи мафҳуми низомӣ фаровон корбаст гардидаанд. Танҳо як гурӯҳи ин гуна вожагон таркиби нерӯҳои мусаллаҳ ва амалиётҳои низомиро ифода мекунанд. Баъзе аз вожаи истилоҳоти низомии марбут ба лашкару макони он ва амалиёти низомӣ дар забони адабии муосири тоҷикӣ низ ҳанӯз корбаст мегарданд, аммо доираи истифодаи баъзе вожагон маҳдуд гардидаанд ва ба гурӯҳи вожаҳои кӯҳнашудаи таърихӣ дохил мешаванд. Ба ҷойи баъзе аз истилоҳоти низомие, ки дар асар дучор мешаванд, имрӯз муродифҳояшон корбурд доранд (масалан, корбурди вожаи “артиш” ба ҷойи “лашкар” ва монанди ин).

Муқарриз: д.и.ф., профессор Мамадназаров А.

Адабиёт:

1. Анварӣ С. Вожаҳои низомӣ дар “Шоҳнома” / С. Анварӣ. – Душанбе: Маориф, 1994. – 118с.
2. Баҳор М. Сабқиносии ё таърихи татаввури насри форсӣ М.Баҳор. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
3. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.1. / Ғ.Муҳаммад. – Душанбе:Адиб, 1987. – 480с.

4. Камолзода Х. Мавқеи иқтибосот дар насри ривоятӣ / Х.Камолзода // Забон – рукни тоат (маҷаллаи илмӣ). №14. – Душанбе, 2023. -С. 231-237.
5. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. Ҷилди 1 / М.Н.Қосимова. –Душанбе, 2012. – 568 с.
6. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ / Ҳ.Маҷидов. – Душанбе, 2007. – 254 с.
7. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷ.2 / Н.Маъсумӣ. – Душанбе: Адиб, 2005. – 50 с.
8. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. –М.,1975. – 206 с.
9. Раҳмон Э. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 1. Ба сӯи пояндагӣ / Э.Раҳмон. – Душанбе, 2016. – 492 с.
10. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д.Саймиддинов. –Душанбе, 2001. – 310 с.
11. Саймиддинов Д. Форсии бостон / Д.Саймиддинов. –Душанбе, 2007. – 190 с.
12. Салимов Ю. Насри ривоятӣ / Ю.Салимов. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 128 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1 –М.: СЭ, 1969. – 952 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. –М.: СЭ, 1969. – 950 с.
15. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. –Душанбе, 2008. – 950 с.
16. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. –Душанбе, 2008. – 945 с.
17. Энциклопедияи насри форсу тоҷик. Самаки айёр. Китоби 1. – Душанбе, 2007. – 882 с.
18. Самаки айёр. Ҷилди 1. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 296 с.
19. حسن انورى. فرهنگ فشرده سخن. در 2 جلد. - تهران: سخن، 1372
20. محمد حسندوست. فرهنگ ریشه شناختی زبان فارسی. جلد 4. – تهران، 1393

ВОЖАҲОИ МАРБУТ БА НЕРУҲОИ МУСАЛЛАҲ ВА АМАЛИЁТИ НИЗОМӢ ДАР НАСРИ РИВОЯТӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш кардааст, ки як гурӯҳ вожаҳои истилоҳоти ҳарбиро, ки дар қиссаи “Самаки айёр” қорбурд доранд, мавриди таҳқиқ қарор диҳад. Вожаҳои истилоҳоти ифодакунандаи мафҳуми ҳарбӣ дар насри ривоятӣ фаровон ба назар мерасад, зеро қаҳрамонҳои асосии ин гуна асарҳо, асосан, айёронро паҳлавононанд, ки ҳамеша дар ҷангу муҳорибаҳо ва набардҳои тан ба тан иштирок мекунанд. Аз пажӯҳиши мавзӯи маълум мегардад, ки вожаҳои истилоҳоти ифодакунандаи марбут ба нуруҳои мусаллаҳ ва амалиёти низоми дар асар фаровон истифода гардидаанд. Дар асар аз байни вожаҳои ифодакунандаи мафҳуми ҳарбӣ як гурӯҳи онҳо – вожаҳои ифодагари мафҳуми нуруҳои мусаллаҳ ва амалиёти ҳарбӣ мавқеи махсус доранд. Ин гурӯҳи калимаҳо ҳам аз ҷиҳати сохтор ва ҳам аз ҷиҳати баромад гуногунанд. Аксари ин калимаҳо сода ҳастанд ва аслан тоҷикӣ мебошанд. Гурӯҳе аз ин калимаҳо дар забонҳои форсии бостон ва форсии миёна қарбаст мешуданд ва то замони таълифи асар ҳарчанд тағйири шакл кардаанд, аммо маънои аслии худро нигоҳ доштаанд. Дар баробари ин, дар асар вожаҳои истилоҳоте низ истифода шудаанд, ки аз забони арабӣ ва ғоҳе аз забонҳои туркӣ иқтибос гардидаанд.

Калидвожаҳо: *наср, насри ривоятӣ, истилоҳ, вожаҳои истилоҳоти низоми, вожаҳои иқтибосӣ, нуруҳои мусаллаҳ.*

ЛЕКСИКА, ОПИСЫВАЮЩАЯ ВООРУЖЕННЫЕ СИЛЫ И ВОЕННЫЕ ДЕЙСТВИЯ В ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОЙ ПРОЗЕ

В данной статье автор предпринял попытку рассмотреть группу военных терминов, слов и выражений, использованных в повести «Самаки айё». Слова и выражения, выражающие военные понятия, широко распространены в повествовательной прозе, поскольку главными героями таких произведений являются преимущественно хитрые воины и борцы, постоянно участвующие в войнах, сражениях и рукопашных схватках. В ходе изучения темы становится ясно, что в данном произведении широко используются слова и выражения, связанные с вооружёнными силами и военными действиями. Среди слов, выражающих военные понятия, особое место занимает группа слов, выражающих понятия

вооружённых сил и военных действий. Эта группа слов разнообразна как по структуре, так и по этимологии. Большинство этих слов простые и имеют таджикское происхождение. Часть этих слов использовалась в древнеперсидском и среднеперсидском языках и к моменту написания произведения, хотя и претерпела изменения, сохранила своё первоначальное значение. В то же время в произведении используются слова и выражения, заимствованные из арабского, а иногда и из тюркских языков.

Ключевые слова: проза, повествовательная проза, терминология, военная терминология, заимствованные слова, вооруженные силы.

VOCABULARY DESCRIBING ARMED FORCES AND MILITARY OPERATIONS IN NARRATIVE PROSE

In this article, the author attempts to examine a group of military terms, words, and expressions used in the story "Samaki Aiyor". Words and expressions expressing military concepts are common in narrative prose, as the protagonists of such works are predominantly cunning warriors and fighters, constantly participating in wars, battles, and hand-to-hand combat. As the topic is explored, it becomes clear that this work makes extensive use of words and expressions related to the armed forces and military operations. Among the words expressing military concepts, a special place is occupied by a group of words expressing the concepts of armed forces and military operations. This group of words is diverse in both structure and etymology. Most of these words are simple and of Tajik origin. Some of these words were used in Old Persian and Middle Persian and, although they had undergone changes, retained their original meaning by the time the work was written. At the same time, the work uses words and expressions borrowed from Arabic and, sometimes, from Turkic languages.

Keywords: prose, narrative prose, terminology, military terminology, borrowing words, armed forces.

Маълумот дар бораи муаллиф: Камолзода Хуришед Маҳмадисоқ - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, дотсенти кафедраи таърихи забон ва типологияи. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: khkamolov@gmail.com Тел.: (+992] 907-72-47-06.

Сведения об авторе: Камолзода Хуришед Махмадисок – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедрой истории языка и типологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: 907-72-47-06. E-mail: khkamolov@gmail.com

Information about the author: Kamolzoda Khurshed Mahmadisok - Tajik National University, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of History of Language and Tipology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: khkamolov@gmail.com Tell.: (+992] 907-72-47-06.

АСИММЕТРИЯИ БАЙНИЗАБОНӢ ДАР ИСТИЛОҲОТИ ИЛМӢОИ ГУМАНИТАРИИ ЗАБОНӢОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Кесамирова С. Р.

Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода

Асимметрияи (вайронии таносуб, номутаносибӣ) байнизабонӣ дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ — ин ҳолати номувозинатӣ ё набудани баробарӣ дар сатҳи маъно, шакл ва истифодаи истилоҳотест, ки ҳангоми тарҷума аз як забон ба забони дигар ба вучуд меояд. Мусаллам аст, ки ғалатҳои тарҷумонӣ ҳангоми шабеҳият доштани истилоҳот бо хусусиятҳои фонетикӣ дар забонҳои мабдаъ ва мақсад ба вучуд меоянд. Тарҷумаи нодурусте, ки така бар шабеҳияти аломатҳои графикӣ, грамматикӣ ва маъноӣ ба роҳ монда мешавад, дар натиҷа муодилҳои бардуруғи тарҷумонро пайдо менамояд. Бештари ғалатҳои тарҷумонӣ дар истилоҳоти байналмилалӣ дида мешаванд, ки мавқеи ҳосаи истифодабарии онҳо васоити ахбори омма аст. Яъне чунин истилоҳоти байналмилалӣ, маҳз истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар васоити ахбори омма ба назар мерасанд. Чӣ гунае, ки қайд гардид, “дӯстони ғалатангези тарҷумон” дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз асимметрияи байнизабонӣ ба вучуд меоянд. Барои мушаххас намудани ҳолатҳои рӯ ба рӯ шудан бо “дӯстони ғалатангези тарҷумон” таснифоти асимметрияи забониро зерӣ таҳқиқ қарор медиҳем.

Истилоҳи асимметрия аз забони юнонии қадим *ἀσυνμετρία* гирифта шуда, истилоҳи мазкур бештар барои нобаробарии шаклҳои ашёҳои визуалӣ дар санъати тасвирӣ истифода мегардид, ки мутақодир истилоҳ ин симметрия мебошад. Симметрия баробарии шакл ва ҳаҷми ашёро дар назар дорад [7]. Дар ҳолати таҷдиди истилоҳ шудани истилоҳи мазкур ба илми забоншиносӣ, асимметрияи байнизабонӣ на ин, ки нобаробарии шакли истилоҳ, балки нобаробарии маъноӣ онро дарбар мегирад, ки дар назарияи тарҷума мушкilotи хосро зоҳир менамояд.

В. В. Акуленко сабабҳои пайдоиши асимметрияи забониро, ки дар раванди тарҷума “дӯстони ғалатангези тарҷумон”-ро пайдо месозанд, дар се ҳолат тасниф додааст: 1) бо асолати таснифоти мафҳуми падидаҳои илмӣ ва муносибати олами воқеӣ, дарки мафҳумҳои истилоҳ дар забонҳои асл ва тарҷума аз нигоҳи истифодабарандагонаш гуногун аст; 2) мафҳуми падидаҳои илмӣ ва дарки мазмуни истилоҳот аз рӯи хусусиятҳои услубӣ дар забонҳо мухталифанд; 3) тафовут дар мутобиқати луғавии забонҳои мавриди муқоиса, ки на танҳо дар раванди тарҷума муаммоҳо пешӣ рӯ меоранд, балки барои омӯзандагони забон низ душворӣҳо пайдо мекунанд [1].

Таснифоти овардашудаи назарияпардозӣ тарҷумаро бо мисолҳо асоснок менамоем: истилоҳи соҳаи маориф дар забони англисӣ *intelligence* — *иктишофӣ*; *зирақӣ*; *тавоноӣ*; *доноӣ*, *соҳибӣ маълумоти олиро* ифода менамояд [16]. Истилоҳи мазкур агар дар матни илмӣ ба тарҷумон вохӯрад, дар забони тоҷикӣ низ истилоҳи *интеллегенсия* вучуд дорад, ки тарҷумон шояд ғалат карда, истилоҳи дар забони тоҷикӣ бударо ба матни асл дар раванди тарҷума мутобиқ гардонад. Бояд тазаққур дод, ки истилоҳи *интеллегенсия* дар забони тоҷикӣ на ҳислати доногиву зирақии инсон, балки *табақаи одамонро дар назар дорад, ки аҳли зиёӣ ё боломақом* ҳастанд. Дар забони тоҷикӣ истилоҳи мазкур ҳам дар соҳаи маориф ва ҳам дар ҷомеашиносӣ истифода мегардад. Албатта, истилоҳи мазкур дар ду забон мафҳуми умумӣ дорад, вале дарки фаҳмиш дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ гуногун аст, ки ба яқум таснифоти В. В. Акуленко мувофиқат мекунанд.

Истилоҳи таърихӣи забони англисӣ *manuscript* дар забони тоҷикӣ аввал шакли транслитератсияи *манускриптро* дошт, баъдан муодили худро чун *дастнавис* пайдо намуд. Гарчанде истилоҳи мазкур таърихӣ аст, вале дар замони муосир дар забони англисӣ *иншои дастнависро* чун *manuscript* номгӯӣ мекунанд [16]. Ҳатто чун истилоҳи ҳуқуқӣ *manuscript* *ҳуҷҷатеро дар назар дорад, ки бо даст навишта шуда, нусхаи асл аст* [17]. Дар забони

точикӣ истилоҳи мазкур бештар барои *дастнависҳои таърихӣ ниёгон* зери истифода қарор дорад. Яъне истифодабарии истилоҳи мазкур услубан дар забонҳо фарқ карда истодааст. Ба ин монанд мисоли дигар, истилоҳи иҷтимоии *jacket – жикет* ё *жокит* аст, ки аз забони фаронсавӣ ба забони англисӣ иқтибос шуда, дар забони тоҷикӣ маънои *ҷомаи бофташудаи нисбатан захим, номи навъе аз либоси мардона, ки дар мавоқеи расмӣ пӯшианд*, дорад [15]. Дар забони англисӣ низ дар фарҳанг бо ҳамин мазмун чун *ҷомае барои болонӯш истифода шуда, аз гиребон, дастпӯшҳо ва кисаҳо иборат аст*, омадааст [16]. Бояд қайд намуд, ки истилоҳи мазкур боз дар забони англисӣ метавонад, услубан бо дига мафҳумҳо истифода гардад. Ба монанди *пӯсти картошка, пӯст, сарпӯш* ё дар ибораи *life jacket – камарбанди наҷот* [8, с. 41]. Истилоҳи дигар ин истилоҳи иҷтимоӣ ва ҳуқуқии *minister – министр, вазир* мебошад, ки дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бо мазмуни *мансабдори воломақоми давлатӣ, ки роҳбари воҳиди фаъолияти ҳукуматро ба ӯҳда дорад*, истифода мегардад [18]. Дар забони англисӣ истилоҳи мазкурро боз ҳамчун истилоҳи динӣ чун *minister – миссионер* ва *воизи динӣ*, ҳамчун унвони *муллои калисо* эътироф гардидааст, ки ин мутобиқати услубӣ дар забони тоҷикӣ умуман вучуд надорад. Мисолҳои овардашуда ифодагари он мебошанд, ки хусусияти услубии гуногун доштан дар истилоҳот аз сермаъноии онҳо дарак медиҳад. Яъне истилоҳ дар забони англисӣ сермаъно аст, вале дар забони тоҷикӣ танҳо бо як маъно зери истифода қарор дорад. Аз рӯи таснифоти муҳаққиқ В. В. Акуленко чунин ҳолати асимметрии забонӣ ба гурӯҳи дуум дохил мешавад.

Истилоҳи иҷтимоии *situation – position with respect to conditions and circumstances, relative position or combination of circumstances at a certain moment* [14] ба забони тоҷикӣ *вазъият, ҳолат, воқеияти ҳодиса дар замони муайян*ро ифода мекунад. Забони тоҷикӣ, ки бештар иқтибосоти аз забони русӣ дида мешавад, дар ҳолати воҳурдан бо чунин истилоҳ мутарҷим дарк мекунад, ки ин истилоҳ ҳамон калимаи забони русии *ситуация* дар назар аст, ки дар забони тоҷикӣ муодили худро чун *ҳолат, вазъият* ёфтааст. Агар истилоҳи мазкур бо дигар воҳидҳои луғавӣ истифода гардад, мисли *life and dearth situation* ба забони тоҷикӣ чун *масъалаи ҳаёту мамонт* тарҷума мегардад. Дар ин ҳолат метавон номутобиқати воҳидҳои луғавиро дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ вохурд. *Situation* чун *масъала* интиқол ёфтааст, аз рӯи маънои луғавӣ мувофиқ нестанд. Истилоҳи фарҳангии *opera – опера* тарҷума гардида, як мафҳумро дар ҳарду забон чун *асари драматикӣ мусиқавӣ, ки дар он иштироккунандагон бо ҳамоҳангии оркестр месароянд* ифода менамоянд [12, с. 31], вале агар истилоҳи мазкур дар ибораҳои *space-opera – филми илмӣ таҳияшуда, soap-opera – сериали телевизионӣ* пеши рӯ ояд [19], дар он бемуодили ё номувофиқати луғавии истилоҳро дидан мумкин аст. Дар ибораҳои мазкур ягон чузъ воҳиди мутобиқи худро дар забони тоҷикӣ наёфтааст, зеро воҳидҳои луғавиро агар калима ба калима айнан баргардон намоем, *space – ҷой, макон* буда, *soap – собун* тарҷума мешавад [10]. Таҳлилҳои истилоҳоти мазкур ба асимметрияи забонии гурӯҳи сеюми таснифоти В. В. Акуленко дахлдор аст, зеро дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарии зикргардида номутобиқати воҳидҳои луғавӣ дида мешаванд, ки ба ғалатҳои тарҷумонӣ оварда мерасонанд.

Забоншинос Р. А. Будагов асимметрияи забониро дар панҷ ҳолат тасвир менамояд. Ҳолати якум, агар истилоҳ дар як забон мафҳуми умумӣ дошта бошад ва дар забони тарҷума мафҳуми шаклӣ, яъне дар забони асл гипероним бошад, вале ҳангоми тарҷума гипоним шавад. Ҳолати дуум, истилоҳ дар забони асл сермаъно бошад, дар забони тарҷума якмаъно, ё ин ки баръакс. Ҳолати сеюм, номувофиқати услубии истилоҳот дар забонҳои мабдаъ ва мақсад. Ҳолати чорум, дар забони асл истилоҳ мазмуни архаистӣ дошта, дар забони тарҷума мазмуни муосир ё воқеӣ. Ҳолати панҷум, истилоҳот чун ибораҳои устувор дар забони асл омада, дар забони тарҷума чун ибораҳои муқаррарӣ тарҷума гарданд [4].

Ҳама ҳолатҳо ва омилҳое, ки забоншиносон таснифот доданд, бо мисолҳо зери баррасӣ қарор гирифтанд. Таснифоти мазкур дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ метавонанд боиси пайдо гардидани “дӯстони ғалатангези тарҷумон” шаванд.

Мутобиқ ба таснифи Р. А. Будагов якчанд истилоҳоти илмҳои гуманитариро зери таҳлил қарор медиҳем. Мисол, истилоҳи сиёсии *hymn* дар забони тоҷикӣ чун *гимн, суруди*

тантанавӣ ҳамчун рамзи давлатӣ ё ҷамъиятӣ қабул шудааст [15]. Дар забони англисӣ низ бо ҳамин мазмун истифода мегардад, вале дар калисо низ ҳангоми суруд хондан чун **гимни калисой** дар миёни халқи англис эътироф гардидааст [20]. Ҳолати мазкур нишон медиҳад, ки истилоҳи сиёсӣ дар забони асл сермаъно ва дар забони тарҷума якмаъно аст.

Истилоҳи иҷтимоии **lager** аз забони олмонӣ ба забони англисӣ ворид гардида, бо мафҳуми **нивои сафеди сабук** дар ҷомеаи англисзабонон истифода мегардад [18]. Айнан бо ҳамин шакли фонетикӣ дар забони тоҷикӣ низ истилоҳи **лагер** вучуд дорад, ки мазмунан тамоман дигар маъноҳоро ифода кардааст, мисли 1. *бошишигоҳи муваққатии умумии дар ҳавои кушод ё дар хаймаҳо ҷойгирифта: лагери сайёҳон. 2. номи баъзе муассисаҳо барои нигоҳ доштани гурӯҳи калони одамон: лагери асирони ҷарбӣ, лагери ислоҳи меҳнатӣ, лагери мактабӣ, истироҳатгоҳи тобиствонаи мактабӣ. 3. гурӯҳбандӣ аз нуқтаи назари маслак ва мароми иҷтимоӣ сиёсӣ: лагери сотсиализм, лагери тарафдорони сулҳ* [13, с. 708] Дар истилоҳи мазкур омили омонимияи байнизабонӣ ва омонимияи истилоҳотӣ дида мешавад, зеро истилоҳ дар забонҳои мабдаъ ва мақсад тамоман маъноҳои мухталифро ифода карда истодааст. Чун омонимияи истилоҳотӣ, дар забони англисӣ истилоҳи иҷтимоӣ буда, маънои *нушокиро* возеҳ мекунад ва дар забони тоҷикӣ чун истилоҳи иҷтимоӣ ва сиёсӣ ҳам *бошишигоҳи истироҳатӣ* ва ҳам *макони ҷазодиҳии хиёнаткорони сиёсиро* дар назар дорад, ки бо ин мафҳум чун истилоҳи архаистӣ аст, зеро *лагери асирони ҷарбӣ* дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ ҷаълият дошт. Дар ҳолати мазкур, аз нигоҳи забоншиносӣ метавон асимметрияи забониро ҳам дар услуби истифодабарии истилоҳ ва ҳам номутобиқатии маъноӣ луғавӣ, инчунин дар забони тарҷума мафҳуми архаистӣ доштани истилоҳро вохӯрд, ки сабабгори бавучудоии “дӯстони ғалатангези тарҷумон” дар матн мегарданд.

К. Г. М. Готлиб, муҳаққиқи олмонӣ вобаста ба хусусиятҳои асимметрияи забонҳо чор намуди “дӯстони ғалатангези тарҷумон”-ро ҷудо намудааст:

1) истилоҳоте, ки бо сохтори фонетикӣ шабеҳият дошта, дар забонҳои мабдаъ ва мақсад ҳодисаҳои илмӣ гуногунро ифода менамоянд;

2) Истилоҳот ва ибораҳои, ки ҳам шакли ягонаи орфографӣ доранд ва ҳам мафҳумҳои якхеларо ифода менамоянд, вале бо тобиши маъноии гуногун дар забони тарҷума интиқол мегарданд;

3) истилоҳотеро дарбар мегирад, ки мазмун ва мафҳуми якхеларо ифода намуда, аз ҷиҳати истифодабарӣ дар фарҳанги забонҳои асл ва тарҷума услубан фарқ намуда, доираи истифодабарии маҳдуд доранд, яъне дар забони асл мавқеи истифода васеъ аст ва дар ҷандин соҳаҳои касбӣ истифода мегардад ва дар забони тарҷума бошад, баръакс истифодаи маҳдуд дорад;

4) навъи мазкур истилоҳотеро дар назар дорад, ки дар ҳарду забони мавриди ҳадаф маънояшон мувофиқат мекунанд, вале агар дар ибора ва истилоҳоти мураккаб ё ибораҳои устувор истифода гарданд, ҳангоми тарҷума яке аз ҷузъҳои ибора мувофиқати луғавӣ ё муодил ёфта наметавонад. Ба ин навъ баъзе ибораҳои устувор дохил мешаванд, ки дар забони тарҷума тамоман бо воҳидҳои луғавии маъноӣ мухталифдошта инъикос мегарданд [6].

Муҳаққиқи рус И. Н. Кузнецова раванди асимметрияи забониро бо дигар истилоҳи забоншиносӣ чун «диапаронимҳо» ном мебарад, ки дар раванди муоширати мутақобилаи байнизабонӣ истилоҳоти шаклан якхела “дӯстони ғалатангези тарҷумон”-ро пайдо месозанд. Чунин раванди асимметрияи байнизабониро муҳаққиқи рус таҳлили муқоисавии маъноӣ намуда, онҳоро ба се гурӯҳ тақсим намудааст: *диапаронимҳои муродифӣ, диапаронимҳои тамосӣ ва диапаронимҳои масофавӣ* [9].

Диапаронимҳои муродифӣ истилоҳотеро дар бар мегиранд, ки дар раванди тарҷума, дар забонҳои **A** ва **B** муродифҳои гуногун доранд. Ҳангоми ҷустуҷӯ намудани муодил, танҳо яке аз он маъноҳо дар забони тарҷума метавонад мутобиқати маъноӣ дошта бошад, вале дигар муродифҳо услубан мувофиқат намекунанд [11].

Диапаронимҳои тамосӣ бошанд истилоҳотеро фарогир ҳастанд, ки дар фарҳанг мафҳуми умумӣ ва ягона надоранд, вале бо вазифаҳои метафорӣ ва метонимӣ метавонанд

наздикий дошта бошанд, инчунин истилоҳоти мазкур ба як марзи маъной воҳидҳои луғавӣ ё як низоми истилоҳот дахл доранд [3].

Диопоронимҳои масофавӣ на мазмуни ягона ва наздикро дар фарҳангҳо ифода карда метавонанд ва на вазифаи якхеларо иҷро менамоянд. Иштибоҳоти асосии тарҷумаи чунин истилоҳот танҳо дар монандии шакли онҳо таҷассум мегардад. Ба хусусияти фонетикӣ така карда, мутарчим истилоҳоти мазкурро ғалатангез аз забони сарчашма ба забони ҳадаф интиқол менамояд [5].

Аз таҳқиқоти назарии муҳаққиқони аврупоӣ ва рус бармеояд, ки гарчанде олимони асимметрияи забониро бо таснифоти гуногун гурӯҳбандӣ намуда бошанд ҳам, таснифоти онҳо ба ҳамдигар шабеҳият доранд, зеро дар раванди таҳлили мисолҳо равшан гардид, ки тамоми номутобиқатиҳои услубиву маъноӣ ва дигар хусусиятҳо дар таснифоти онҳо бо истилоҳоти гуногун дарҷ мегарданд, вале амалан як моҳиятро возеҳ мекунанд. Яке номувофиқатии истилоҳотро чун асимметрияи байнизабонӣ ва дигаре диопоронимҳои байнизабонӣ номидааст, аммо гурӯҳбандӣ кардани ҳар як ҳолати пешбинишуда, ба якдигар монанданд. Тамоми таснифоти овардашудаи олимони дар раванди тарҷума мутарчимро бо “дӯстони ғалатангези тарҷумон” дучор мегардонад.

Таҳлили мисолҳо нишон дод, ки “дӯстони ғалатангези тарҷумон” дар тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ хеле зиёд ба чашм мерасад. Мавриди зикр аст, ки сабабҳои ба чунин ҳолат гирифтور шудани мутарчим аз омилҳои сермаъноӣ, омонимӣ ва муродифпазирии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ сарчашма мегардад. Дар истилоҳшиносӣ низ, истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо марҳилаҳои истилоҳгуна, истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ метавонанд “дӯстони ғалатангези тарҷумон”-ро дар матнҳои илмӣ пеши рӯи мутарчим биёранд. Тарҷумонро зарур аст, ки на танҳо аз нигоҳи забоншиносӣ асимметрияи забониро хуб омӯзад, балки аз нигоҳи истилоҳшиносӣ низ марҳилаҳои пайдоиши истилоҳро зина ба зина зерӣ омӯзиш қарор дода, бо методу усулҳои муносиб истилоҳотро аз забони асл ба забони тарҷума баргардон кунад.

Тамоми омилҳо ва таснифоти овардашудаи муҳаққиқонро омӯхта, ҳолатҳои пайдо шудани “дӯстони ғалатангези тарҷумон”-ро дар се омил натиҷагирӣ кардан мумкин аст:

Омили *омонимияи байнизабонии истилоҳот*, ки дар он ҳолатҳое ба назар гирифта мешаванд, ки истилоҳ шаклан пурра дар ду забон бо хусусияти фонетикӣ ва орфографӣ монанд ҳастанд, вале мафҳумҳои тамоман гуногунро ифода менамоянд. Мисол, истилоҳи ҳуқуқии забони англисӣ *parole – парол, рамз*. Тарҷумаи истилоҳ дар забони тоҷикӣ нодуруст аст, зеро истилоҳи забони англисӣ *parole* мафҳуми “ҳукми шартӣ”-ро дорад. Истилоҳи технологияи иттилоотии забони тоҷикӣ *парол, рамз* дар забони англисӣ чун *code, password* ифода мегардад [2]. Дар ин мисол омонимияи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дида мешавад, ки шаклан якхеланд ва мазмунан гуногун. Мисоли дигар дар шакли ҳомофон ифода мегардад, мисли *leaning* ва *learning*. Истилоҳоти мазкур, яке истилоҳи илмӣ методика буда *learning – омӯзиш* ва дигаре истилоҳи равонӣ *leaning – шавқу рағбат* аст [8]. Истилоҳоти мазкур танҳо бо хусусияти оҳанг ба якдигар шабеҳ ҳастанд ва ба чунин ҳолат дар раванди тарҷумаи шифоҳӣ метавон бархурд. Ин ҳолат низ аз омонимияи истилоҳотӣ гувоҳ медиҳад, зеро ҳомофонҳо зертбеи омонимҳо мебошанд ва монандии оҳангро ифода мекунанд.

Омили дигар *муродифпазирии байнизабонии истилоҳот* мебошад, ки дар он маъноҳои гуногуни истилоҳот дар забонҳои мавриди тарҷума мувофиқат намеkunанд. Аз ҷандин маъноҳои муродифӣ, танҳо як маъно метавонад ба забони тарҷума мутобиқ бошад. Ё дар ҳолати дар забони асл истифода шудани гипероними истилоҳи илмҳои гуманитарӣ ва дар забони тарҷума гипоним. Ҳолати дигар нобаробарии хусусияти услубии мафҳумҳои истилоҳот дар ҳарду забон, аз ҷумла нобаробарии тобиши маъноӣ ва тобиши эмотсионалӣ ва экспрессивӣ. Номутобиқатии маъноҳои луғавии истилоҳот, ки ба ҳамаи хусусиятҳои номбаршуда дар мисолҳои болозикр таҳлил гардидаанд.

Омили сеюм ин *асимметрияи вазифавии истилоҳот* мебошад, ки дар ин маврид истилоҳ дар ҳарду забон шаклан ва аз рӯи оҳанг якхеланд, вале вазифаҳои гуногунро ифода менамоянд. Мисол, истилоҳи маориф *professor – профессор*. Истилоҳи мазкур шаклан ва

овозан якхел хонда ва талаффуз карда мешавад, вале бо иҷрои вазифа каме фарқ доранд. Истилоҳи **профессор** дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ мафҳуми *унвони баланди илмӣ, ки ба муаллимони мактабҳои олии ва кормандони муассисаҳои илмӣ таҳқиқотӣ барои соҳиб шудани он ба ихтисоси баланди соҳаи кори худ дода мешавад*. 2. *шахсе, ки ин унвонро дорад*, ифода кардааст [12, с. 118-119]. Дар фарҳанги забони англисӣ бошад ин истилоҳ *professor - a teacher at a university, college, or sometimes secondary school*, яъне *омӯзгор*, ки дар *дониигоҳ, коллеҷ ва баъзан дар мактаби миёна дарс медиҳад*, ҳамин ашхосро дар назар дорад [18]. Лозим ба ёдоварист, ки гарчанде истилоҳи мазкур дар як низоми истилоҳот, дар як соҳаи илм дар забонҳои асл ва тарҷума истифода гардад ҳам, иҷрои вазифавии он гуногун аст. Агар муқоиса намоем, дар низоми маорифи Тоҷикистон ҳар як омӯзгорро профессор гуфта наметавонанд, то он замоне, ки ӯ соҳиби дараҷаи доктори илм нагардад. Вале дар забони англисӣ омӯзгори бе дараҷаи илмиро низ чун professor ном мегирад. Дар ин ҳолат истилоҳ ҳам шаклан монандӣ дорад ва ҳам дар як соҳаи илм дар забонҳои мавриди муқоиса қарор гирифтааст, танҳо мавқеи вазифавиаш фарқ карда истодааст.

Ҳамин тариқ, падидаи “дӯстони ғалатангези тарҷумон” дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ як раванди хеле мураккаб, душвор ва гуногунҷанбаи асимметрияи байнизабониро инъикос менамояд. Аз ин лиҳоз, дарки амиқи ин падида ба мутарҷим имконият зоҳир менамояд, ки барои интиҳоби дурусти муодили истилоҳ дар забони тарҷума ба ҳатогиҳо роҳ надиҳад.

Муқаррир: д.и.ф., профессор Мухторов З.

Адабиёт:

1. Акуленко В. В. Существует ли интернациональная лексика? // Вопросы языкознания. М., 1961. №3.
2. Акуленко В.В., Комиссарчик С. Ю., Погорелова Р.В., Юхт В.Л. Англо-русский и русско-английский словарь ложных друзей переводчика. Изд. Советская энциклопедия. Москва – 1969. 382 с.
3. Алимов В.В. Интерференция в переводе (на материале профессионально ориентированной межкультурной коммуникации и перевода в сфере профессиональной коммуникации). М. : Едиториал УРСС, 2005. 232 с.
4. Будагов Р. А. О новых изданиях словарей типа «ложные друзья переводчика». Изд. АН СССР. Сер. литературы и языка, 1970. Т. 29, вып. 1. С. 65–68.
5. Герасимова Н.И. Межъязыковая интерференция в переводе: дидактический аспект проблемы // Вестник Ростовского государственного экономического университета (РИНХ). 2007. № 1 (23). С. 178–183.
6. Готлиб К.Г. М. Словарь ложных друзей переводчика. М.: Рус. яз., 1985. 160 с.
7. Зарва М. В.. Русское словесное ударение. Словарь. — М.: НЦ ЭНАС. — 2001.
8. Кесамирова С. Р. Таҳлили муқоисавии дараҷаҳои муодилнокии байнизабонии воҳидҳои луғавӣ аз нигоҳи тарҷума (дар мисоли забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ) / С. Р. Кесамирова, - Душанбе: «ЭР - граф», 2021. – 152 с.
9. Краснов К.В. Англо-русский словарь «ложных друзей переводчика» English-Russian Dictionary of «False Friends» by K.V.Krasnov. М.: Издательское сотрудничество А. Богатых и Э.РАкитской, 2004. - 80 с.
10. Кузнецова И.Н. Теория лексической интерференции (на материале французского языка) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. М., 1998.
11. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. - Душанбе: “Эр-граф”, 2015. - 1016 саҳ.
12. Пономарева В.С. Семиотический аспект лексического смешения, или интерференции // Филологические науки. 2007. № 5. С. 77–85.
13. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ / С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе, 2008. -Қ.2. – 945 с.
14. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ / С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон. – Душанбе, 2008. -Қ.1. – 950 с.
15. Hill, R.J., 1982. A Dictionary of False Friends. Macmillan, London.

16. Вожаҷӯ. [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://vazhaju.tj/>
17. Merriam Webster [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/intelligence>
18. Мултитиран. [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://www.multitran.com/m.exe?l1=1&l2=2&s=manuscript&l2=2>
19. Merriam-Webster's Advanced Learner's English Dictionary. Publisher Marriam Webster. 2008. 2032 p.
20. Michael Rundell. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. Macmillan, 2007. 1748p.
21. Walter W. Skeat. A Concise Etimological Dictionary of the English Dictionary. Oxford University Press. 1971. 688 p.

АСИММЕТРИЯИ БАЙНИЗАБОНӢ ДАР ИСТИЛОҲОТИ ИЛМӢОИ ГУМАНИТАРИИ ЗАБОНӢОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Дар мақолаи мазкур омили асимметрияи байнизабонӣ дарҷ гардидааст, ки боиси душвориҳои тарҷумонӣ мегардад. Дар мақола инчунин, сабабҳои пайдоиши асимметрияи забонӣ ифода ёфтааст, ки дар раванди тарҷума “дӯстони ғалатангези тарҷумон”-ро пешӣ рӯ меорад. Дар мақолаи мазкур таснифи гурӯҳҳои дустонӣ ғалатангези тарҷумонро метавон вохӯрд, ки ин таснифот аз асимметрияи байнизабонӣ сарчашма мегирад.

Аз таҳқиқоти назарии муҳаққиқони аврупоӣ ва рус бармеояд, ки гарчанде олимони асимметрияи забониро бо таснифотҳои гуногун гурӯҳбандӣ намуда бошанд ҳам, таснифоти онҳо ба ҳамдигар шабеҳият доранд, зеро дар раванди таҳлили мисолҳо равшан гардид, ки тамоми номутобиқиҳои услубиву маъноӣ ва дигар хусусиятҳо дар таснифоти онҳо бо истилоҳоти гуногун дарҷ мегарданд, вале амалан як моҳиятро возеҳ мекунанд. Яке номувофиқатии истилоҳотро чун асимметрияи байнизабонӣ ва дигаре диапорионимҳои байнизабонӣ номидааст, аммо дар гурӯҳбандӣ қардан ҳар як ҳолати пешбинишуда ба якдигар монанданд. Мавриди зикр мебошад, ки сабабҳои ба чунин ҳолат гирифтӣ шудани мутарҷим аз омилҳои сермаъноӣ, омонимӣ ва муродифпазирии истилоҳоти илмӣҳои гуманитарӣ сарчашма мегирад.

Калидвожаҳо: тарҷума, истилоҳ, асимметрияи байнизабонӣ, истилоҳгуна, истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ, таҷдиди истилоҳ, дӯстони ғалатангези тарҷумон.

МЕЖЪЯЗЫКОВАЯ АСИММЕТРИЯ В ТЕРМИНОЛОГИИ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

В данной статье рассматривается фактор межъязыковой асимметрии, который приводит к трудностям перевода. Также в статье анализируются причины возникновения языковой асимметрии, способствующее появлению «ложных друзей переводчика» в процессе перевода. В статье также представлена классификация групп «ложных друзей переводчика», берущую начало в межъязыковой асимметрии.

Из теоретических исследований европейских и российских ученых следует, что, хотя ученые и сгруппировали языковую асимметрию по разным классификациям, эти классификации схожи между собой, поскольку в процессе анализа примеров выяснилось, что все стилистические и семантические несоответствия, а также другие особенности выражаются разными терминами, но по сути обозначают одно и то же явление. Одни исследователи называют несоответствие терминов межъязыковой асимметрией, другие — межъязыковыми диапорионимами, однако в основе их классификаций лежат схожие принципы и при группировке, каждый из предполагаемых случаев становится аналогичным друг другу. Следует отметить, что причины возникновения таких сложностей для переводчика связаны факторами многозначности, омонимичности и синонимичности гуманитарных терминов.

Ключевые слова: перевод, термин, языковая асимметрия, терминология, терминологизация, детерминологизация, ретерминологизация, ложные друзья переводчика.

INTERLINGUAL ASYMMETRY IN THE TERMINOLOGY OF THE HUMANITARIAN SCIENCES IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article examines the factor of interlingual asymmetry, which leads to translation difficulties. It also analyzes the reasons for the emergence of linguistic asymmetry, contributing to the appearance of "false friends" in the translation process. The article also presents a classification of groups of "false friends of the translator," which originate from interlingual asymmetry.

Theoretical studies by European and Russian scholars suggest that although researchers have grouped linguistic asymmetry into different classifications, these classifications are similar to each other. This is because, during the analysis of examples, it was found that all stylistic and semantic inconsistencies, as well as other features, are expressed by different terms but essentially refer to the same phenomenon. Some scholars refer to the mismatch of terms as interlingual asymmetry, while others call it interlingual diaporonyms. However, the underlying principles of their classifications are similar, and when grouped, each of the proposed cases becomes analogous to the others. It should be noted that the reasons for such difficulties for the translator are linked to the factors of polysemy, homonymy, and synonymy of humanities terms.

Keywords: translation, term, linguistic asymmetry, termoid, terminologization, de-terminologization, re-terminologization, false friends of the translator.

Маълумот дар бораи муаллиф: Кесамирова Саодат Рустамовна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи филологияи англис. Суроға: 734013, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Муҳаммадиев 17/6. E-mail: skesamirova@gmail.com. Тел.: (+992) 987-52-41-41

Сведения об авторе: Кесамирова Саодат Рустамовна – Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улугзаде, к.ф.н., доцент, заведующий кафедрой английской филологии. Адрес: 734013, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. E-mail: skesamirova@gmail.com. Тел.: (+992) 987-52-41-41

Information about author: Kesamirova Saodat Rustamovna - Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of English Philology Department. Address: 734013, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. E-mail: skesamirova@gmail.com. Phone: (+992) 987-52-41-41

МАВҚЕЪ ВА ИСТЕЪМОЛИ ИСТИЛОҲИ «РАГ» ДАР «ТИББИ МАНСУРӢ»-И ЗАКАРИӢИ РОЗӢ

Маҷидова Б.

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино

Истилоҳот як соҳаи илми забоншиносӣ буда, дар тули қарнҳо бо вижагиҳои хеш таваҷҷуҳи аҳли илмро ба худ ҷалб кардаанд. Забоншиносони ватанию хориҷӣ: Г. О. Винокур, А.А. Реформатский, А. Д. Хаютин, А. Ф. Лесохин ва П. А. Флоренский, Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, В. М. Лейчик, Н. П. Кузкин, В. П. Даниленко, Д. С. Лотте, ва забоншиносони ватанӣ М. Ҳ. Султонов, С. Назарзода, П. Г. Нуров, А. Капронов, М. Шакурӣ, Н. Шарофов, Ш. Рустамов, Д. Саймиддинов, С. Қодирӣ ва дигарон як қатор пажӯҳишҳо ба анҷом расонида, доир ба меъёри истилоҳ, аломатҳои истилоҳ, тафовути истилоҳ аз дигар унсурҳои луғавӣ фикру андешаҳои арзишманди худро баён намудаанд.

Зикр кардан бамаврид аст, ки омӯзиш ва таҳқиқи истилоҳоти тиббии забони форсӣ-тоҷикӣ дар нимаи дуҷуми қарни XX оғоз гардида, дар даврони истиқлолият ба ҳукми анъана даромад. Дар ин давра муҳаққиқон А. Байзаев, А. И. Юсупов, Қ. Ш. Тӯраҳасанов, Н. А. Ҳусейнбоев, Мирзо Ҳасани Султон ва дигарон як қатор асару мақолаҳо рӯйи ҷоп овардаанд, ки ба омӯзиши истилоҳоти тиббии осори адибони классик таваҷҷуҳи хоса зоҳир намудаанд. Мақолаи мо низ ба мавқеъ ва истеъмоли истилоҳоти тиббии “Тибби Мансурӣ” -и Закариӣи Розӣ баррасӣ хоҳад шуд.

Закариӣи Розӣ яке аз олимони бузурги асримиёнагии форсу тоҷик буда, саҳми ӯ дар рушди илмҳои тиб, кимиё, физика, фалсафа ва психология хеле бузург аст. Ӯ дар доираи ҷомеаи илмӣ ҳамчун олим-энциклопедист шинохта шуда, самарҳои меҳнати фикрронии ӯ дар рушди илмҳои мухталиф саҳми бевоситаи худро гузоштааст. «Китоб – ул – ҳовӣ» ва «Китоб – ул – тибул - Мансурӣ» ё “Тибби Мансурӣ” яке аз асарҳои беҳтарини ӯ дар соҳаи тиб мансуб меёбанд. Дар “Тибби Мансурӣ” тамоми масъалаи тиббии амалӣ ва назариро ба даҳ гурӯҳи хурду бузург бандубаст намуда, муҳтавои онро хеле дастрасу оммафаҳм баён намудааст. Мавқеи истилоҳоти тиббӣ дар асари мазкур ба таври фаровон истифода гардидааст. Мақолаи мо низ ба истилоҳи анатомӣ дар мисоли “раг” мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор хоҳад гирифт.

Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо вожаи “раг– маҷрои лӯламонанд дар бадан, ки хун ва моддаҳои дигари моеъ аз он мегузаранд. Vas, angion. [7, с. 374; 8, ҷ. 2, с. 114-115]

Аз истилоҳи “раг” дар фарҳангҳои тафсирий ва соҳавӣ вожаҳои зиёде офарида шудааст, ки ба маъноҳои гуногун мавриди истифода қарор доранд:

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” бо истилоҳи раг ибораистилоҳҳои раги қифол, раги ҷон, раги пой, раг задан (раг кушодан), раги гардан, раги сина, ранги танбур, раги ток, рагу пӯст (тамоми вучуди организм), раги хуфтан, раги бисмил хоридан (киноя аз расидани аҷал), раги ҷон гуселидан ё буридан (мурондан ё куштан) ба мушоҳида расид: [8, ҷ. 2, с. 114-115].

Ҳамчунин бо ин истилоҳ дар фарҳангҳои соҳавӣ, аз ҷумла “Фарҳанги тиббии ниёгон” ибораистилоҳҳои *раги банди соид*-эҳтимол аз ин вариди миёнгини қифол бошад (*Vena median cephalica*), *раги зерӣ зону*- раги варида, ки барои хуни ҳайз, дарди маъқад ва бавосир аз он хун мегиранд (*Vena poplitea*), *раги зерикашӣ* – раги вариди зерӣ бағал, ки бослиқ бад-он рафта бирезад (*Vena axillaris*), *раги суботӣ*, *раги қавин*- яке аз рагҳои вариди пой, ки барои муолиҷаи бемориҳои қавин аз он хун бигиранд (*Vena karphenararva*), *раги қифол*- яке аз рагҳои варидии банди даст, ки аз он хун бигиранд ва ғайраҳоро мушоҳида кардан мумкин аст.

Истилоҳи “раг” дар асари “Тибби Мансури”-и Закариӣи Розӣ дар 196 маврид ба маънои аслии худ, ҳамчун истилоҳи анатомӣ мавриди истифода қарор додааст.

Муаллифи асар аз истилоҳи “раг” ибораистилоҳҳои раги акҳал, раги вадоҷ, раги зерӣ забон, раги лаб (чаҳорвак), раги қифол, раги босилиқ (наздикии оринҷи ду даст), раги

сулаймонӣ, раги софин, раги нисо (сиётӣ), раги пешонӣ, раг гичгоҳӣ, раги бинӣ, раг задан, раги усайлим ва ғайраҳо. Зарур донистем, ки баъзе истилоҳҳои зикршударо шарҳу тавзеҳ намоём:

Раги акҳал- раги ҳафтандом, ки миёни раги сарорӯ ва босилиқ аст [7, с. 20]. Закариёи Розӣ овардааст, ки **акҳал** раге аст, ки аз ташкили шоҳае аз раги босалиқ ва шоҳае аз раги қифол падида меояд, ки дар миёни ин ду қарор мегирад. Ҳафл-уз-зироъ (таноби бозу) рӯи зани забарини даст қарор гирифта аст.

Раги қифол яке аз рағҳои варидии банди даст, ки аз он хун бигиранд. Бо эътиқоди табибони пешин хуни он гӯё аз сӯи сар меомадааст ва бинобар он кушодани он дарои бемориҳои минтақаи сару гардан муффид будааст. Аз ҳамин сабаб номи онро “қифол” ниҳодаанд, “қифол” муарраби юнонии “kerphale” буда, маънояш “сарӣ” гуфта аст [7, с. 374].

Закариёи Розӣ дар асари мавриди назар чунин овардааст: Қойгоҳи қифол ва акҳал ва босилиқ дар наздикии оринчи ду даст мебошад. Босилиқ раге аст, ки дар баҳши даруни (инсӣ) (947) қарор гирифта ва аз сӯи зери бағал ба даст меояд. Раги қифол аз сӯи берун (ваҳшӣ) ва ноҳияи шона ба даст меояд.

бинӣ (943) ва раги вадоч (944) ва раги зери забон (945) ва раги лаб (чаҳорвак) (946) мебошанд.

Қойгоҳи қифол ва акҳал ва босилиқ дар наздикии оринчи ду даст мебошад. Босилиқ раге аст, ки дар баҳши даруни (инсӣ) (947) қарор гирифта ва аз сӯи зери бағал ба даст меояд. Раги қифол аз сӯи берун (ваҳшӣ) (948) ва ноҳияи шона ба даст меояд. Акҳал раге аст, ки аз ташкили шоҳае аз раги босалиқ ва шоҳае аз раги қифол падида меояд, ки дар миёни ин ду қарор мегирад. Ҳафл-уз-зироъ (таноби бозу) рӯи зани забарини даст қарор гирифта аст. Қойгоҳи раги сулайм рӯи пушти кафи даст миёни хинсар (ангушти кӯчак) ва бинсар (ангушти ангуштарӣ) мебошад. Қои раги софин дар пошна (каъб) по дар канори раги сиётӣ аст.

Раги нисо (сиётӣ) самти рости шатоланг (устухони ақиб) қарор гирифта аст.

Раги пешонӣ дар миёнаи пешонӣ қой дорад. Ду раг гичгоҳӣ дар ноҳияи гичгоҳ ба ҳам печидаанд. Раги моқ (ашкӣ) дар маҷрои ашкӣ намоён аст, чӣ басо ошкоро намешаванд, магар он ки рӯи гулуи одамӣ фишор оварда шавад. Раги бинӣ ошкор нест, магар он ки бо ангушт рӯи бинӣ фишор оварида, то онро эҳсос кунед ва аз якдигар ҷудо ҳастанд. Ду вадоч (жикулор) дар гардан қарор гирифта аст ва раги чаҳорвак дар лабҳо мебошад.

Раг задан дармони арзишманде барои посдошти тандурустӣ ва беҳбудӣ аз бемориҳое аст, ки ҳар гӯшае тан дучори он мешавад. Раг задан дар ҳамаи тан анҷом мегирад, зеро дар касони пурму ва сабза ва сурхрӯ ва ҷавонон ва солмандон бештар рағҳо густурда ва ошкоранд.

Беҳтар аст кӯдакон ва пирон (куҳансолон) раг зада наshawанд, ҷуз он ки барои кори бузург бошад. Ҳамчунин раг задан дар гармо, ё сармои саҳт ва касоне ки шикамба ва чигари сард доранд камтар анҷом гирад.

Агар аз раги қифол хунгирӣ шавад, ба тундии хун ноҳияи болои тарқуваро мекашад, аз ин рӯ беҳтар аст ҳангоме ки беморӣ дар ин ҷохост, аз он хун гирифта шавад.

Хунгирий аз раги босалиқ ба тундии хун бархе аз ҷоҳои шикам ва ҳамаи синаро ба сӯи он мекашад. Пас агар ниёз ба фаврӣ кашидани хун аз ин навоҳӣ бошад, он рагро бизананд ва ҷунончӣ ин ниёз набошад, аз шоҳаҳои он хун гирифта шавад.

Раги акҳал, ки аз таркиби ин ду ҷо ташкил шудааст, дар ҳангоме, ки як беморӣ дар ин ду ҷорух дода бошад ва ё дар ҳангоме ки лоғарӣ ва сабуки ҳамаи танро хоста бошем, бояд аз ин раг хунгирифта мешавад. Ҷунончӣ ин ду раг пайдо наshawанд аз шоҳаҳои ин ду ва аз раги акҳал бояд хун бигирад. Ва дар сурате, ки ниёзи саҳт бошад ва ба онҳо даст пайдо накунанд, аз ҳар раг, ё шоҳае, ки ёфт шавад, бояд хун гирифт. Ҷуз ин ки тафовуте ҷашмгир миёни хун гирифта аз раги қифол ва босалиқ ҳаст, ба вижа агар беморӣ дар сар бошад ва зи он сӯи он.

Ҳамоно ки раги акҳал дар тунд кашидани хун аз перомуни сар аз раги қифол ва аз перомуни шикам ва аз раги босалиқ нотаваҷиб мебошад вале хунгирӣ аз раги акҳал дар

хангоме аст, ки беморӣ дар шикам аст ва аз раги қифол дар замоне, ки беморӣ дар сар аст, аз раги босиалиқ шоистатар барои хун гирифтани мебошад.

Ҳангоме ки меҳоҳед хун аз раги қифол бигиред ва онро наёфтед, беҳтар аст ба дунболи бузургтарин шоҳаи он бигардед ва агар нашуд, аз раги акҳал хунгирӣ намоед. Ҳамаи ин шоҳаҳо бештар дар самти беруни бозу пайдо хоҳанд шуд. Агар бихоҳед аз раги босиалиқ хун бигиред ва ба он даст наёбед, яке аз шоҳаҳои фаръии он бар раги акҳал бартарӣ дорад, ин шоҳаҳо ҳамагӣ даруни бозу ҳастанд. Ва агар онҳоро наёбед, аз раги акҳал хун бигиред.

Раге ки дар баҳши даруни зону ва раге ки софин номида мешавад, аз онҳо ба ҳангоми хун гирифта мешавад ки шумо меҳоҳед хунро аз ноҳияи поини тан ҷазб намоед ва ё дар бемориҳои кӯҳна дар ин ҷоҳо бошад, ҳамчун дардҳои гурда ва захдон ва резиш додани хуни моҳона.

Ҳангоме ки аз раги нисо хун гирифта мешавад ки дардҳои дар таҳиягоҳ то кафи по буда бошад.

Дар бемориҳои чигар аз шоҳаи раги усайлим اسيلم ва дар бемориҳои сипурз аз шоҳаи чапи он хун мегиранд.

Ду вадоч (жигулор)-ро (ژگولار) дар тангии нафас ва оғози бемории ҷузъм раг мезананд.

Аз раги зерӣ забонӣ дар бемориҳои кӯҳна ва дефтарӣ пас аз раг задани қифол хун мегиранд.

Аз раги ҷаҳорвак дар касоне ки офат, барфак, ҷуш (қалоъи) ва захмҳои руи ласа لسه ва дар даҳон бисёр дида мешавад, пас аз хун гирифтани аз қифол хун мегиранд.

Раги пешониро дар бемориҳои кӯҳнаи ҷеҳра ва ҷашм пас аз раг задани қифол раг мезананд.

Ду раги гичгоҳиро дар дардҳои нимаи сар ва сардариҳои саҳт ва дарди пайвасти ҷашм ва гоҳе дар бемориҳои сало ва батро رگ بتر мезананд.

Аз ду раге, ки дар маҷрои ашкӣ аст, дар бемориҳои ҷашми хун гирифта мешавад.

Аз раге ки дар сар ҳаст, дар бемори саъфа (951) ва захмҳои ҷиркин ва бадсар хун мегиранд.

Аз раге ки дар лубаи канори бинӣ аст барои, бавосир ва бемориҳои бадҳими бинӣ хун гирифта мешавад.

Иштибоҳҳои ҳангоми хун гирифтани (раг задани):

Бар пояи гузораи мо ҷунин ҳастанд. Раги қифол агар ба якбора ёфт нашавад ва ногузир аз ҷанд бор раг задан мешавад. Агар ҷои хун гирифтани аз раги танг бошад, ҷуш меҳурад ва дар ҳангоми ҳам шудан баста мегардад ва агар ба тундӣ тақон дода шавад ва ё дасткорӣ шавад, омосӣ мегардад. Вале агар раг задан дар як бор анҷом гирад, рагҳо дар ҳангоми хунгирӣ осеб нахоҳанд дид ва беҳтар аст ки аз сари моҳича дурӣ кард ва ҷойгоҳи хунгириро дар ҷои нарм ҷустуҷӯ намуд.

Дар зерӣ раги акҳал пае қарор гирифта, ки агар лубаи тез нештар ба он бихӯрад, пас аз хунгирӣ қарахтӣ дар он падида меояд, ки гоҳе пойдор мемонад аз ин рӯ бояд аз он парҳез кард. Огоҳона лубаи тезнештарро зи он сӯи ҷое, ки эҳсос мешавад, пай дар он қарор гирифта бикашонад ва агар миёни ду пай бошад, шикафро ба дарозо бидиҳанд, на ба паҳно. Аз ин рӯ бояд асаберо, ки дар канори он дида мешавад, бипояд то осеб набинад. Гоҳе зерӣ он пае бисёр нозук мебошад ва ошкор намебошад, агар бурида шавад, комилан он пай аз даст меравад. Ҷунонҷӣ раг задан ба гунае жарф бошад, ки дар асари он як бе ҳисӣ дар дарозии даст пойдор мемонад.

Барои пешгирӣ аз ин пешомад ҷорae ҷуз ба жарфо рафтан нахоҳад буд. Ба ҳар ҳол агар бурида шавад, зиёне, ки аз он пеш меояд, ба монанди аз даст рафтани як асаби ҳисӣ намебошад. Гурӯҳе аз мардум ва ноозмудагонӣ пизишк мегӯянд, ки хушкӣ даст дар асари ин осеб рӯй медиҳад, вале ин сухан нодуруст мебошад. Ба дунболи буридани як асаб зиёне беш аз онҷӣ гуфтем, рух намедиҳад.

Дар наздикӣ ва зери раги босиалиқ сурхрағӣ бузург ҳаст, аз ин рӯ бехтар аст хун гирифтани низ аз раги бузургтар ва ошкортар ва пуртар набошад, ки ҳамроҳ бо қарахтӣ бисёр хоҳад буд.

Ба ҳамон гуна ки гузора мекунам, дар хангоме, ки раги босиалиқ дида намешавад ва ниёз ба хун гирифтани низ намебошад, бояд бипоянд ва бехтар он аст ки аз хун гирифтани даст бикашанд ва ё шоҳаҳои дигари он чун раги зери бағалӣ (аибтӣ) ва монанди онро ҷустуҷу намоянд. Чунончӣ хунгириро танҳо аз ҳуди раги босиалиқ бихоҳанд, бехтар аст, ки пеш аз бастанӣ ҷои хунгириро баррасӣ намоянд ва ҷойгоҳи набзро бишиносанд ва сипас бо наворе бибанданд ва баррасӣ намоянд ва то онҷо ки метавонед, ҷои теғ заданро аз он дур бар нагузинед, то он ки поини ноҳияи қаро ҳам дар бар гирад. Зеро чун сурхрағ дар жарфо мебошад ва раги босиалиқ аз ноҳияи гудӣ оринҷ (952), то андаке ба ноҳияи қар поин меояд. Агар дар пай саҳт бастанӣ навор ҷои задани набз барҷаста шавад ва боло биояд, аз хун гирифтани дурӣ намоянд, чун ин бодқардагӣ ҳамон омос ва анбоштагӣ сурхрағ мебошад. Дар хангоми хунгирӣ агар ба ҷаҳиши хун ва ранги равшани он бархӯрд қарданд, бидонед ки он сурхрағ буда, онгоҳ бояд пунбаеро ба гунае фатила дароварда, бар сари милаи гузона гузошта ва ба таркиби аз сабру кундур ва хунисӣвушон ва сапедаи тухми мурғ оғушта кунед, ба орои даруни ҷое ки рағ зада шуда, фӯрӯ кунед ва бар он мӯи харгӯш ки бо сапедаи тухми мурғ оғушта шуда, бигузored. Ин дору хун сурхрағро банд меоварад. Ва агар ба гунае дубора хун фаврон кунад ва ё зарбае ба он бихӯрад, бояд ба саҳтӣ баста шавад ва се рӯз боз нагардад. Ва бар он ҳар соат об бипоянд, то бемор таб накунад ва ин қор бад ин гуна аст, ки болои ҷои рағзадари ба саҳтӣ бибанданд, то хун басташуда ва лахта шавад. Пас аз се рӯз ба оромӣ боз кунанд ва фатиларо берун оваред.

Чунончӣ дору ба он ҷаспида бошад, онро ҷудо намоянд ва бар перомунӣ он аз ҳамон дору дубора бигузоранд ва бибанданд. Агар озод шуда буд, онро ба нармӣ бардоранд ва ангушти худро ба тундӣ рӯи он фатила бигузоранд. Сипас дубора дору рӯи он бигузоранд ва онро ба гунае, ки ёд гирифтаанд, хуб бибанданд. Бад ин гуна хун сурхрағи банд хоҳад омад ва бемор аз порагии падидамада дар сурхрағ ба тандурустӣ раҳой хоҳад ёфт ва осеби ба бемор нахоҳад расид.

Агар дар хангоми рағ задани раги босиалиқ ба барҷастагии нармӣ, ки бо фишор додан гум мешавад, даст ёбед, бидонед, ки порагии сурхрағ мебошад. Беморро ба пойидани он ва дурӣ аз бархӯрди ҷизе бо он ки сабаби шикоятани он шавад, водоред чун хунрезӣ аз он ба монанди хунрезӣ аз сурхрағ سرخرگ мебошад ва онро бо доруҳои бандоваранда посимон پانسман қарда бибандед, то ҷои он саҳт шавад ва дубора нашикофад.

Хунгирӣ аз сурхрағ گيجگاهى гичгоҳӣ ҳеҷ гуна тарсе надорад. Рӯи он болиштаке بالشنگى (пуд) (پد) бигузored ва бибандед, хун банд меояд. Вале дар хунгирӣ аз раги софин ва аз раги гавдии зону ба гунае, ки даст баста мешавад, онро бибанданд ва бемор ба василаи пой худ ба очур ва ё дастаи ҳовонӣ тақя диҳад, ки ба дунболи ин қор аз он рағҳо метавон хун гирифт.

Дар хунгирӣ аз раги нисо аз паҳлуи устухон дар ҷиҳати рон ба андозаи як мушт болои шатоланг (қоб)-ро мебанданд ҷи ба ҷуз аз ин роҳ рағ ошқор намегардад. Чунончӣ ёфт нашавад, вайро ба даруни гармоба бурда рӯи пояш оби доғ бисёр бирезанд, то рағ намоён гардад.

Чунончӣ ошқор нашуд ба ҷои он бархе шоҳаҳое ки рӯи пушти по қарор гирифта ба сӯи беруни он (по) рағтаро баргузинанд. Бехтарини он раге мебошад, ки миёни ангушти кӯчак ва ангушти қанори ангушти кӯчак рӯи пушти по қарор гирифтааст.

Муқарриз: н.и.ф. Ҳайбуллоев Ш.

Адабиёт:

1. Айни С. Луғати нимтафсираи тоҷикӣ / С.Айни. Куллийёт, ҷ.12, Душанбе, Ирфон, 1976.-564с.
2. Амид Ҳасан. Фарҳанги Амид (Фарҳанги муфассал ва мусаввар. Форсӣ ба форсӣ) / Ҳ. Амид. Техрон, “Амир Акбар”, 1362 -1144 с.
3. Вожаномаи тиббӣ. Ҷ.2. : Душанбе, Сарредаксияи илмӣи энциклопедияи миллии тоҷик, 2014 – 814 с.

4. Розӣ Закариё. Тибби Мансурӣ / Закариё Розӣ. Душанбе, 2016, -448с.
5. Саймиддинов Д. Вожасозии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. Душанбе.2001.-310с.
6. Собирова С. Соматизмҳо дар ибораҳои устувори ашъори Камоли Хучандӣ / С. Собирова // Ахбори ДД БСТ.2017, №4, -С. 91-100
7. Фарҳанги тибби ниёгон. Душанбе: Сарредаксияи илмӣи ЭМТ. 2016 - 774с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – М.: Сов. Энцикл.,1969. -951с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – М.: Сов. Энцикл., 1969. -947с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. -Душанбе, 2008.Ҷ.1 – 949с. ; ҷ. 2. – 944 с.

МАВҚЕЪ ВА ИСТЕЪМОЛИ ИСТИЛОҲИ «РАГ» ДАР «ТИББИ МАНСУРӢ»-И ЗАКАРИЁИ РОЗӢ

Маҷмуи вожаҳо ва истилоҳоте, ки миллатҳои мухталифи ҷаҳон дар тӯли таърихи мавҷудияти худ эҷод ва истифода кардаанд, оинаест, ки дар он тарзи суннатии зиндагӣ ва фарҳангу тамаддуни онҳо инъикос ёфтааст. Баррасии таърихи ташаккули истилоҳот бисёр лаҳзаҳои мураккаби ҳаёти сиёсӣ ва ҳатто сатҳи рушди ин ё он соҳаро дар марҳилаҳои гуногуни ташаккули миллатҳо равшан мекунад. Ин луғатҳо ва истилоҳот муддати тӯлонӣ дар ягон забон собит намонанд. Хар як тафаккури нави маънавӣ ва хар як ходисаи нави моддӣ, ки дар ҷамъият пайдо мешавад, дар системаи калима ва истилоҳоти имрузаи забони он ҷамъият дигаргуниҳо ва дигаргуниҳо ба амал меорад.

Калидвожаҳо: *истилоҳ, истилоҳот, иттилоот, латта/зарба, тибби Мансурӣ, Закариё Розӣ.*

ПОЛОЖЕНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕРМИНА «РАГ/СОСУД» В «КНИГА МЕДИЦИНА МАНСУРА» ЗАКАРИИ РАЗИ

Набор слов и терминов, созданных и используемых разными народами мира на протяжении всей истории их существования, является зеркалом, в котором отражаются их традиционный образ жизни, культура и цивилизация. Рассмотрение истории формирования терминов освещает многие сложные моменты политической и общественной жизни и даже уровень развития той или иной области на разных этапах формирования наций. Эти словари и термины не остаются фиксированными ни на одном языке в течение длительного времени. Каждая новая духовная мысль и каждое новое материальное явление, возникающее в обществе, вызывают изменения и перемены в системе слов и современных терминах языка этого общества.

Ключевые слова: *термин, терминология, информация, раг/сосуд, медицина Мансури, Закария Рази.*

POSITION AND USE OF THE TERM «RAG/VESSEL» IN «MANSURI MEDICINE» BY ZAKARIA RAZI

The set of words and terms created and used by different nations of the world throughout the history of their existence is a mirror in which their traditional way of life and culture and civilization are reflected. Reviewing the history of the formation of terms illuminates many complicated moments of political and social life and even the level of development of this or that field at different stages of the formation of nations. These dictionaries and terms do not remain fixed in any language for a long time. Every new spiritual thought and every new material phenomenon that appears in the society brings about changes and changes in the system of words and current terms of the language of that society.

Keywords: *term, terminology, information, rag/vessel, Mansuri Medicine, Zakaria Razi.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҷидова Баҳринисо - Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибн Сино, омӯзгори кафедраи забони тоҷикӣ. Суроға ш.Душанбе, кӯч.Сино 29-31. Email info@tajmedun.tj. Тел.: 971900066*

Сведения об авторе: *Информация об авторе: Мадҷидова Баҳринисо - Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибн Сино, преподавателя кафедры таджикского языка. Адрес: Душанбе, улица Сино 29-31. Электронная почта info@tajmedun.tj. Тел.: 971900066*

Information about the author: *Majidova Bahriniso - Tajik State Medical University named after Abuali ibn Sino, teacher of the Tajik language department. Address: Dushanbe, Sino street 29-31. Email info@tajmedun.tj. Tel.: 971900066*

МНЕНИЯ РУССКИХ ЛИНГВИСТОВ О НЕКОТОРЫХ РАЗЛИЧИЯХ МЕЖДУ МОРФЕМИКОЙ И СЛОВООБРАЗОВАНИЕМ

Мирзоева Г. Х.

Таджикский международный университет иностранных языков
имени Сотима Улугзаде

В данной статье рассматривается вопрос существования противоречий между морфемикой и словообразованием, как грамматической структуры. Рассматривая мнения русских языковедов Н.М. Шанского., А.Н. Тихонова., З.А. Потихи. И М.Т. Баранова мы рассмотрели множество существующих вопросов, которые доказывают противоречивые доводы в вопросе особенностей словообразования и морфемики в русском языке. Это необходимое определение корня слова, поиск корня слова, произошедшие опрощения в слове, выявление служебных морфем и некоторые нестыковки в мире аббревиатур распространённых в русском языке. Выдвинутые нами тезисы могут быть очень полезными преподавателям высших учебных заведений, рассматривающих особенности грамматических свойств в языке, касающихся словообразовательных вопросов.

Морфемика, является разделом науки о языке, которая изучает морфемное (форма) строение слова. Это учение таких лингвистов, которые тщательно занимаются вопросами выявления структурных элементов слова, существующих в нём, как носителей определённого значения, то есть исследование особенностей морфем. Словообразование, это образование на основе однокоренных слов или на основе словосочетаний новых слов, особенностями которых знакомы все языковеды. Это два особых раздела языка, которые при стыковке языковых свойств показывают некоторые противостояния в свойствах грамматических форм языка.

Что необходимо знать филологам в вопросе выявления корня слова?

Это самый простой, но и сложный в своём плане вопрос.

Корень слова обычно определяется, как основная часть слова, в которой заключено общее значение всех однокоренных слов. Корень наименьшая часть родственных однокоренных или однокорневых слов. Например: в слове *строительство* корень *строитель* – это общая часть однокоренных слов: *строительный*, *строитель*, *строительство*. Такие примеры доказывают точность формулировок относящихся к анализу словесных структур.

«При словообразовательном анализе сначала окончание отделяется от основы. Но потом определяется, от какого слова, образующего или производящего образуется данное слово и с помощью чего (какого суффикса или приставки) в свою очередь для оставшегося слова находится образующее и образовательный аффикс, который отбрасывается»[12, с. 109]

В таких вариантах словообразовательный анализ продолжается до тех пор, пока «в остатке» не остаётся непроемкая основа, которая и является корнем, а при морфемном анализе, каждый лингвист знает, что с выделения корня начинается членение основы, а при словообразовательном им заканчивается. Такие определения свойственно доказывать на занятиях по синтаксису и морфологии при помощи выполнения упражнений.

Учитывая мнение Н. М. Шанского можно отметить, что у каждой разновидности анализа слова есть свои цели и функции. В процессе морфемного анализа выясняется, из каких морфем состоит слово, а в процессе словообразовательного анализа – как образуется данное слово и его составляющее.

Следующий вопрос как определить странности при поисках корня слова? Все филологи при рассмотрении грамматических особенностей слов уделяют внимание такому вопросу, как определению основной части слова – корню. Тем не менее, лингвисты давно обнаружили такое бескорневое «слово – уродец», или глагол «*вынуть*». Если разобрать слово

по составу морфем, **вы** - как будто бы явная приставка, **-ну-** - суффикс (как в слове *мокнуть*, *сохнуть*, *ахнуть*), а **-ть**, - суффикс инфинитива.

Этот вопрос в лингвистике остаётся спорным. Если в школьном словообразовательном словаре А. И. Тихонова отсутствие корня подтверждается делением слова на морфемы: *вы/ну/ть*, то в соответствующем справочнике З.А. Потихи деление этого слова другое: *выну/ть*. Следовательно, по мнению З. А. Потихи, здесь произошло опрощение и корнем в этом слове будет часть слова - *выну*. Таких примеров в русской грамматике огромное множество, *жгут*, *пекут*, *лягут*, *берегут*, эти словообразовательные варианты, определяют достоверность выдвинутых фактов по этим вопросам [10, с. 204].

Есть влияние этимологических особенностей, разобраться в этом поможет этимология этих глаголов. В древнерусском языке инфинитив таких слов был несколько другим: *жегти* (жечь), *пекти* (печь). Позже под влиянием звуковых изменений и слияния конечного согласного корня и начального согласного суффикса в один звук - ч' образовались формы инфинитива современного русского языка [8, с. 64].

Такое слияние двух разноморфемных звуков лингвисты называют фузией. «Фузия – способ соединения морфем, при котором фонетические изменения на стыке морфем делают неочевидным место морфемной границы» [6, 301]. Фузия в инфинитиве глагола свойственна русскому и некоторым другим славянским языкам. Например, русскому глаголу *печь* в белорусском языке соответствует *пячы*, в польском *piec*, в чешском *pesí*. Но в украинском языке сохранились «безфузионные» старые формы (*пекти*, *текти*). Эти странные особенности можно сопоставлять и со словами неславянских групп [8, с. 92].

Как выявить опрощение? Опрощение в грамматике, это слияние корня с суффиксами в результате расхождения значения слов с бывшими однокоренными словами.

В ряде случаев такое «удлинение» корня за счёт приставки или суффиксов очевидно даже для человека неискушённого в лингвистике. Например, «...в современном русском языке слово *дворец* непроизводно, и его уже не соотносят по значению со словом *двор*, то же можно сказать и о слове *воздух*, где *воз-* -бывшая приставка, ставшая частью корня; слово *кусок* которое по значению мы уже не соотносим со словом *кусать*, и о многих других случаях» [2, с. 52].

В языке есть слова, с которыми опрощение не произошло, например сова *родной*, *родить*, *родовой* не потеряли смысловой связи со словом *род* и являются по отношению к нему однокоренными. В то же время бесспорно, что такая связь утеряна у слов *народ*, *природа*, *порода*.

А вот в отношении слова *родина* могут быть доводы по типу «с одной стороны, но с другой стороны...».

Если *родина* – это место, где родился человек, морфеме *род* можно считать в нём корнем. Если же это слово употребляется в более широком смысле: *моя страна*, *мой народ*, *моё окружение*, *моя родная природа*, то резонно говорить и об опрощении. Однако и эти суждения можно считать спорными. (*Моя родная страна, где я родился и жил*). В пособии З.А. Потихи основа слова *родина* непроизводная, здесь произошло опрощение – *родин-а*, а в его школьном образовательном словаре и аналогичном словаре А.И. Тихонова это же слово делится на морфемы как производное: *род-ин-а*.

Другой пример, подлежащий вниманию, - у существительных *шило*, *мыло*, *рыло*, по мнению лингвистов, скорее всего, произошло опрощение и основа их непроизводная. Однако те носители русского языка, которые с очевидностью ощущают смысловую связь этих слов с глаголами *шить*, *мыть*, *рыть*, думают иначе. Эти доводы убедительны [11, с. 135].

Следующий вопрос, подлежащий рассмотрению это нестыковки в мире аббревиатур. Какую позицию играют аббревиатуры в языке, как оценивают эти вопросы русские лингвисты? О функциях «усечённых словосочетаний», то есть аббревиатур лингвисты предлагают свои гипотезы. Аббревиатуры имеют свои словообразовательные особенности, связанные с их парадоксальностью. Почему мы считаем это парадоксом, так как структурность их развития многообразна и отличительна.

Основными способами образования аббревиатур, как известно, являются звуковой и буквенные способы. В первом случае аббревиатура образована от первых звуков слов многословного наименования (вуз, ВАК, ВГИК, МВД, МИД), все буквы расшифровываются; - (высшее учебное заведение, высшая аттестационная комиссия, всесоюзный государственный институт кинематографии, министерство внутренних дел, министерство иностранных дел). Во втором случае – из названия первых букв сложного наименования (РФ – Российская Федерация, СБ – служба безопасности).

Каждой из этих разновидностей соответствуют определённые правила произношения и определённый набор грамматических признаков. Так, например: «звуковые» образования, которые оканчиваются на согласный, воспринимаются как целостные «естественные» слова мужского рода, изменяемые по правилам «мужского» склонения (*вуз – высшее учебное заведение и тюз – театр юного зрителя*, склоняются, как существительные *тюз* или *плюс*. В свою очередь «буквенные» образования представляются неестественными или экзотическими для русского языка. Поэтому они произносятся побуквенно, не склоняются, а их род определяется по основному слову сложного наименования.

В русском языке, например, аббревиатуры ВАК, ТАСС, МКАД, образованы по звуковому принципу. Но в то же время в русском языке нет естественных слов, которые состоят из одних больших (прописных) букв. Поэтому даже в печати встречаются разночтения в них грамматических характеристиках, например, *ВАК постановил* и *ВАК постановила*, *в ВАК принято решение* и *в ВАК -е принято решение*.

По мнению М.Б. Успенской, более парадоксальны, такие образования как ООН (Организация объединённых наций) и ООП (Организация освобождения Палестины). Это явно «звуковые» наименования, которые. Однако, не изменяются по падежам и род которых определяются по «буквенной» модели. Причину нужно искать в экзотичности этих аббревиатур: естественных слов, состоящих из двух начальных одинаковых гласных и конечного согласного, а на письме – из одних прописных букв в русском языке нет [11, с. 97].

Однако, вопреки принятому употреблению этих аббревиатур по «буквенной» норме (ООН приняла решение), в периодической печати можно встретить её нарушение, явно стилистически ущербное. Таким например, является заголовок одной из статей в газете «Московские новости» (от 22 марта 2004 года, - с 13): «ООН подкрался незаметно».

Например: замечались колебания в произношениях таких «буквенных» аббревиатур, как ФБР (Федеральное бюро расследования), ФРГ (Федеративная республика Германия, ФСБ (Федеральная служба безопасности). С одной стороны это отклонение от правильного «побуквенного» произношения ([фэбээр], [фээргэ], [фээсбэ]) кажутся более удобными. Но с другой – и правильное произношение с точными названиями всех букв тоже не режет слух ([эфбээр], [эфэсбэ], [эфэргэ]).

Отсюда у дикторов радио и телевидения были зафиксированы оба произносительных варианта. На основе исследования научных гипотез мы рассмотрели вопросы проявления противоречий между морфемикой и словообразованием. Определили вопросы странностей при поисках корня слова, вопросы произошедших в слове опрощений, роль аббревиатур в словообразовании, зависящих от природного, фонетического и заимствованного характера. Изучения мнения лингвистов необходимо в том, что они направляют каждого филолога к размышлению об особенностях русской лингвистики и к повышению своих профессиональных навыков в области языкознания.

По мнению доктора педагогических наук М.Б. Успенского, «... морфемика русского языка более экономна: русские слова, как правило, короче своих более громоздких, «вытянутых» английских, немецких, французских и тюркских эквивалентов» [11, с. 97].

В аналитических английском и французском языках значительно меньше, чем в русском служебных морфем а (аффиксов) внутри слова, но за то гораздо больше служебных слов вне знаменательного слова. Но в этих языках есть значительные артикли, отсутствующие в русском языке. Таких сравнений в языковой системе бесчисленное

множество, но утверждать преимущество одного живого языка перед другими по меньшей мере некорректно. Нужно отметить, что в статусе родного языка заключается парадоксальная разгадка, почему, несмотря на сравнительную лёгкость и логичность искусственного языка эсперанто и большую популярность у множества его сторонников в различных странах, ни один народ не согласится заменить им родной язык.

На современном этапе большинство членов Европейского союза без особых колебаний принимает замену национальной валюты на евро, то ни одна страна в составе этого Союза, даже самая маленькая, не согласится на замену своего родного национального языка «всеобщим» искусственным языком.

Если сравнивать необходимые по своей мере социальные факты приверженности к родному языку в повседневном общении говорят многие исторические факты. В Канаде, два государственных языка, английский и французский. Однако в своём повседневном общении англоязычные канадцы пользуются английским языком, а франкоязычные – французским языком. В Таджикистане не зависимо от распада СССР, русский язык остался языком межнационального общения, английский язык, приняв статус своего мирового значения, изучается, становится необходимым в атрибуте своей обязательной необходимости языком обучения. Появились и другие особенности, родным языком, независимо от его системности, парадоксальности, сложности, люди обычно считают тот язык, которым им легче и удобнее пользоваться в своём речевом общении. Это всегда относится, тем россиянам нерусских национальностей, которые воспитывались в русской речевой среде и поэтому считают русский язык родным, поскольку этот язык, верно, служит им во всех сферах и ситуациях общения. Всё это должен понимать каждый учитель русского языка в средней школе и тем более преподаватель русист в высшем учебном заведении. Целью данной статьи является то, что мы должны донести до каждого преподавателя и студента, чтобы они лучше усвоили свой родной язык, глубоко вникли в грамматический строй изучаемого неродного языка. Чтобы говорить выразительно, необходимо обогащать свой словарный запас, шагать в ногу с естественным развитием языка, перебороть языковые барьеры, необходимо с уважением относиться к изучению языковых факторов, развивающихся веками.

Рецензент: д.ф.н., профессор Турсунов Ф.М

Литература:

1. Бабайцева В.В. Явления переходности в грамматике русского языка.–М.:Наука. 2000.– 235с.
2. Баранов М.Т. Суффикс или окончание «-ТЬ (-ТИ)» в инфинитиве? – М.: Русский язык в школе. 1972. № 2 132 с.
3. Большой энциклопедический словарь. Языкознание. – М.: 1998. 900 с.
4. Диброва Е.И. Современный русский язык. Ч.2. Наука. – М.: 1995. 450 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. ред. В.Н. Ярцева. - М.: Советская энциклопедия, 1990. 450 с.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка: ок. 53000 слов / Под ред. Л. И.Скворцова. - 24-е изд., испр. - М.: ООО Оникс: ООО Мир и Образование, 2008. - 640 с.
7. Потиха З.А. Школьный словообразовательный словарь, учебное пособие.–М.:1964.– 406с.
8. Потиха З.А. Строение русского языка. – М.: 1981. 198 с.
9. Розенталь Д.Е., Теленкова М.А. Словарь - справочник лингвистических терминов. Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1976. 320 с.
10. Тихонов А.Н. Школьный словообразовательный словарь русского языка.–М.:1991.–320с.
11. Успенский М.Б. В мире парадоксов русского языка. (лингвистика для любознательных) – М.: Русский язык. 2006. 158 с.
12. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию и лексикологии. – М.: 1959. 158 с.
13. Щерба Л.В. О частях речи в русском языке. Избранные работы по русскому языку. – М.: 1957. 620 с.
14. Ярославская С. К. Лобачёва Н.А. Языкознание как наука, учебная дисциплина. Курс лекций. – Минск.: Наука. 2012. 180 .

МНЕНИЯ РУССКИХ ЛИНГВИСТОВ О НЕКОТОРЫХ РАЗЛИЧИЯХ МЕЖДУ МОРФЕМИКОЙ И СЛОВООБРАЗОВАНИЕМ

В данной статье рассмотрены вопросы проявления противоречий между морфемикой и словообразованием в русской грамматике.

Автор статьи определила вопросы странностей при поиске корня слова, выявила вопросы произошедших опрощений в слове, исследовала место и роль аббревиатур в словообразовании. Представленные мнения русских лингвистов необходимо в том, что они направляют каждого филолога к размышлению об особенностях русской лингвистики и к повышению своих профессиональных навыков в области языкознания. Статья имеет научное обоснование, тема актуальная и подлежит дальнейшему изучению.

Ключевые слова: исследование, аббревиатура, морфемика, словообразование, эквивалент, аттестация, фузия, изучение, актуальность.

АҚИДАҲОИ ЗАБОНШИНОСНИ РУС ДАР БОРАИ БАЪЗЕ ФАРҚИЯТТҲО ДАР МОРФЕМИКА ВА КАЛИМАСОЗӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои пайдоиши азодҳо дар калимасозӣ ва морфекаи забони русӣ дида баромада шуданд.

Муаллифи мақола баъзе ғаробатҳои дар раванди муайян намудани решаҳои калимаҳо пайдошуда, ҷой ва нақши ихтисораҳо дар раванди калимасозӣ, дигаргун шудани сохтори калимаҳо муайян намудааст. Фикру ақидаҳои забоншиносони рус, ки дар мақола оварда шудаанд, оиди зарурияти баланд бардоштани сатҳи дониш ва савияи касбии омӯзгорон дар соҳаи забоншиносӣ мебошад. Мақола асоси илмӣ дошта, мавзуи он дар оянда барои омӯзиш зарурият дорад.

Калидвожаҳо: таҳқиқ, ихтисора, морфемика калимасозӣ, муодил, аттестатсия, фузия, омӯзиш, моҳиятнок.

OPINIONS OF RUSSIAN LINGUISTS ON SOME CONTRADICTIONS BETWEEN MORPHEMICS AND WORD FORMATION

In this article the issues of manifestation of contradictions between morphemics and word formation in Russian grammar are considered.

The author of the article identified issues of oddities when searching for the root of a word, identified issues of simplifications that occurred in a word, and investigated the place and role of abbreviations in word formation. The presented opinions of Russian linguists are necessary in that they direct each philologist to reflect on the peculiarities of Russian linguistics and to improve their professional skills in the field of linguistics. The article has a scientific basis, the topic is relevant and is subject to further study.

Keywords: research, abbreviation, morphemic, word formation, equivalent, fusion, study, relevance.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоева Гулҷаҳон Халиловна, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, дотсенти кафедраи забоншиносии умумӣ. Суроға: 734019. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи. Ф. Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: guljahonimirzo@mail.ru. Тел: 901882255

Сведения об авторе: Мирзоева Гулджахон Халиловна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, доцент кафедры общего языкознания. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Ф. Мухаммадиева, 17/6, E-mail: guljahonimirzo@mail.ru. Тел.: 901882255

Information about the author: Mirzoeva Guljahon Khalilovna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, associate professor of the department General Linguistics: Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, F. Mukhammadiev street, 17/6, E-mail: guljahonimirzo@mail.ru tel: 901882255

ВОЖАЮ ИСТИЛОҲОТИ ДЌЗАНДАГИЮ БОФАНДАГЌ ДАР «ХАМСА»- И НИЗОМИИ ГАНЧАВЌ

Муминова К.М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар таркиби луғавии забонамон истилоҳоти бофандагию дўзандагӣ мавқеи муайянеро ишғол намуда, аз давраҳои қадим қорбасти доранд, зеро ин гурӯҳи вожаҳо калимаҳои ҳаётан муҳими рӯзгори мардум махсуб ёфта, ба қисмати лексикаи ғаёли забони тоҷикӣ шомиланд.

Дар “Ҳамса”-и Низомии Ганҷавӣ низ ин гуна вожаҳо ҳеле зиёд ба қор бурда шуда, шоир дар ифодаи матлаб аз онҳо моҳирона истифода қардааст. Саноати бофандагию дўзандагӣ яке аз қадимтарин соҳаҳои истеҳсолоти махсуб ёфта, он дар зиндагии мардум мавқеи муҳим дорад.

“Бофандагӣ яке аз касбҳои суннати халқи тоҷик буда, дар шаҳру навоҳии тоҷикнишини Осиёи Марказӣ аз замонҳои қадим маъмул мебошад. Аз ҷумла, шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Хуҷанд, Истаравшан, Ҳисор (Қаратоғ) ва ғайра дар гузашта марказҳои касби бофандагӣ ба шумор мерафтанд. Дар ин ҷойҳо садҳо ҳунармандони пешаи бофандагӣ зиндагӣ ва ғаёлият мекарданд” [4, с. 8].

Дар даҳсолаҳои охир ба таҳқиқи лексикаи касбу ҳунар таваҷҷуҳи муҳаққиқон бештар қардидааст. Аз ин ганҷинаи бузург то ҳол лексикаи соҳаи гулдӯзӣ (Усмонова, 1971), таомпазӣ (Муҳаммадиева, 1979), қуллоӣ (Бурҳонов, 1983), дўзандагӣ (Исмазова, 1983), зарқарӣ ва мисқарӣ (Розиқов Б., 2000) таҳқиқ шудаанд.

Дар ин маврид паҷуҳишҳои муҳаққиқон Набиева Г.В. ва Худойбердиева Д.Ҷ. доир ба таърихи инкишофи лексикаи сару либос арзиши ҳоса доранд. Калимаҳои ифодагари вожаю истилоҳоти дўзандагию бофандагӣ дар “Ҳамса”-и Низомӣ қорбасти қардидаанд ва ақсари онҳо аз нигоҳи имрӯз калимаҳои қамистеъмоланд ё ба қатори калимаҳои қуҳнашуда дохил шудаанд. Вожаҳои мавриди назар ба гурӯҳҳои маъноии зерин қудо қардан мумкин аст:

а) **номи касби шахс**: қолонқар, қозур, наққош, қуллабоф, зардӯз, бўребоф.

Калимаи **қолонқар** арабӣ буда, ба маънии қолондӯз ва он ки пӯшише барои ҳайвони борқаш меӯзад, омадааст [9, с. 112].

Ҳар аз дуқони **қолонқар** қурезад,

Ҷу бинад қавқуруш, аз қой ҳезад [12, с. 272].

Вожаи **қозур** дар қарҳанг ба маънии либосшӯй, қомашӯй, шустақар омадааст. Қоло ин вожа ба қатори калимаҳои қуҳнашудаи забон дохил қардидааст [8, 274].

Вожаи **қудина** дар луғат ба маънии қўбе, ки қозурон (қомашӯйҳо) бо он либосро қўфта мешустаанд, омадааст [8, 570].

Ҳар қӣ меҳу **қудина** пеш ниҳод,

Қунда бар дасту пой ҳеш ниҳод [12, с. 442].

Вожаи **наққош**: 1. нақшнигор, нақшунигорқунанда, рассом, мусаввир. 2. ҳаққок, қандақор [8, 846].

Пазируқтори қармон қашт **наққош**,

Қи бандам нақши Қинро дар ту, қуш бош [12, с. 271].

Атласқуруш шахсест, ки ба қурухтани матои атлас машғул аст, яъне қурушандаи атлас.

Нишаста қавонмарде **атласқуруш**,

Зи ҳоқистари қирзан дирыпӯш [12, с. 168].

Вожаи **қуллабоф** ба маънии қомабоф, либосбоф, бофанда омадааст [9, 538].

Мерехт зи дида қуни софӣ,

Мекард бар об **қуллабофӣ** [12, с. 110].

Вожаи **зардӯз** дар “Қарҳанги забони тоҷикӣ” ба ду маъно: 1. қасе, ки бо зар қизеро меӯзад; 2. бо наҳи зар дӯхта шуда, зардухт (дар бораи либос ва асбоби зинат);

хунарманде, ки бо торҳои зарину симин дар матоҳҳо нақшу нигор медӯзад, омадааст [8, 440].
Бӯрӯбоф дар луғат ба маънии бофандаи бӯрӯ, бӯрӯсоз омадааст [10, 219]

Ба қадри шуғли худ бояд задан лоф,
Ки **зардӯзӣ** надонад **бӯрӯбоф** [12, с. 263].

б) **номи матоҳ**: атлас, парниён, парда, дебо, ҳарир, ҳасир, катон, паранд, сайфур, салаб, даққ.

Барои омода намудани дилҳоҳ либос барои мо муҳимтар аз ҳама чиз ин матоҳ мебошад чун ҷузъи асосии либос матоҳ ба ҳисоб меравад. Аз ҳама матоҳи босифат ин матоҳи пахтагин аст. Аз қадим матоҳҳои пахтагину босифат серхаридор ва дар маркази таваҷҷуҳи ҳамагон қарор дошт.

Ман дурҳараму ту дурфурӯшӣ,
Бифрӯш **матоҳ**, агар бахушӣ [12, с. 57].

Дар силсилаи калимаву терминҳои ифодакунандаи матоҳ ва либосҳои абрешимӣ воҳиди луғавии атлас мақоми ҳосе дорад, зеро ин навъ яке аз паҳншудатарин матоҳҳо ба ҳисоб меравад.

Атлас матои абрешимӣ ва нимаабрешимӣ аст. Абрешимиашро асосан барои либоси занона, нимаабрешимиашро барои абраи кӯрпаю кӯрпача ва ғайра ба кор мебаранд. Атлас матои рангаю сернақшу нигорест, ки аз рӯзи пайдоиш то имрӯз сифат ва мавқеи ҳоси худро гум накарда, дар байни газворҳои дигари бофандагӣ «шоҳи матоҳҳо» ба ҳисоб меравад. Офаридан ва танзими нақшу нигори атласу адрас заҳмати зиёдеро талаб мекунад. Атласу адрас маҳсули меҳнати хунармандони халқӣ буда, чун воситаи муҳими эстетикӣ ороиш бо зиндагӣ ва завқӣ бадеии мардум робитаи ногусастанӣ дорад. Дар саросари кишвар атлас ва адрас имрӯзҳо аз матоҳҳои серхарид маҳсуб мешаванд [4, с. 135].

Калимаи **атлас** дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маънии матои абрешимӣ; навъе аз матои абрешимӣ [8, с. 97] ва дар “Ғиёс-ул-луғот” ба маънии дирами бенақши сикка ва номи ҷомаи абрешимӣ, ки аксар дар нақши сода бошад, шарҳ дода шудааст [2, с. 71]. Дар байти шоир ба маънои матоҳ аст.

Зару зевар оранд харворҳо,
Зи **сайфуру атлас** шутурборҳо [12, с. 169].

Вожаи “**атлас**” дар замони мо ҳам калимаи оммафаҳм ва серистеъмол аст.

Сайфур дар луғат ба маънии матои абрешимии нафис омадааст [9, с. 198]. Дар “Ҳамса”-и Низомӣ ба маънии бофтаи абрешими бисёр латиф, матоҳу порчаи шоҳӣ ба кор рафтааст [472].

Ситода малик зери заррин дирафш,
Зи **сайфур** бар тан қабои бунафш [12, с. 68].

Иксун дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънии як навъ шоҳии сиёҳранг, порчаи абрешимии сиёҳранг омадааст [8, 472].

Атласу **иксуни** Мачнун пӯст аст,
Пӯст пӯшад ҳар кӣ лайлидӯст аст [12, с. 420].

Вожаи **ҳарир** абрешим, шоҳӣ, матои абрешимӣ [9, с. 733]. Ин матоҳ буд, ки дар гузашта арзиши баланд дошт. Вожаи **ҳарир** аз арабӣ ба забони мо ворид шудааст ва дар забони адабиёти классикӣ ба кор рафтааст.

Вожаи **ҳасир** дар луғат ба маънои бӯрӯ омадааст [9, 736].

Дар Чин на ҳама **ҳарир** бофанд,
Гаҳ хулла, гаҳе **ҳасир** бофанд [12, с. 40].

Вожаи **парниён** дар луғат ба маънии ҳарир, матои нафис, дебои нафиси мунаққаш, шоҳии нозуки нақшдор [9, с. 38]. Парниён муродифи тоҷикии ҳарир аст. Дар “Фарҳанги форсӣ ба паҳлавӣ” шакли форсии миёнаи калимаи **парниён** ба гунаи **parnikān** омадааст [1, с. 108].

Ончунон дӯхт санги хора ба тир,
Ки надӯзанд **парниёну** ҳарир [12, с. 245].

Ин калима ҳоло аз истеъмол баромадааст.

Калимаи **дебо** номи як матои абрешимӣ, порчаи нафиси абрешими қиматбаҳо, ҳарир [8, с. 360]. Дар “Фарҳанги форсӣ ба паҳлавӣ” шакли форсии миёнаи калимаи **дебо** ба гунаи **dēpak** аст [1, с. 248].

Номи ин матоъ дар забони адабии муосир шоҳӣ аст. Аз ин намуди матоъ либосҳои гуногуни занона ва ҷиҳози хона медӯзанд. Аз рӯи маълумоти сарчашмаҳо чунин ба назар мерасад, ки “**дебо//дебоҳ**” вобаста ба маҳали истеҳсол, нақшу нигор ва сифат ба хелҳо чудо мешаванд, ки ин боиси ба вучуд омадани калимаҳои нав гардидааст. Чунончи: **дебои чинӣ**, **дебои муаллам**, **дебои зарафшон**, **дебои ҳафтранг**, **дебои абёри**, **барнав**, **букаламун**, **парниҳон**, **сундус**, **тафта** ва ғайра.

В-аз он **дебо**, ки мебастам тирозаш,
Намудам нақшҳои дилнавозаш [12, с. 160].

Маълум мешавад, ки аз матои **дебо** раҳти хоб ҳам медӯхтаанд.

Катон: дар луғат ба маънии гиёҳи соқдарозест, ки аз соқаҳояш барои бофтани матоъҳои катонӣ ресмон ва аз донаш рафған ҳосил мекунанд, зағир; 2. матое, ки аз нахи пояи зағир бофта мешавад, суфи канабӣ [8, с. 543]. Дар “Фарҳанги форсӣ ба паҳлавӣ” шакли форсии миёнаи калимаи **катон** ба гунаи **kētān** аст [1, с. 404], ки аз талаффузи замони шоир фарқи зиёде надорад.

В-он ки ӯ пунба аз **катон** нашинохт,
Осмонро зи ресмон нашинохт [12, с. 232].

Парда. Шакли форсии миёнаи калимаи **парда** дар “Фарҳанги форсӣ ба паҳлавӣ” ба сурати **pardak** аст [1, с. 106]. Калимаи **парда** дар луғатҳо ба ду маънӣ аст. Дар “Фарҳанги осори Рӯдакӣ” чунин шарҳ дорад: “Чодаре, ки занон барои аз мардон рӯ пӯшидан ба сар мегирифтанд, ҳичоб” [1, с. 191]. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маънии порча ва матоъ, ки барои пӯшонидани дару тиреза ё ҷое ба кор меравад [9, с. 31]. Дар ин байт ба маънии чодаре ки занон ба сар мегиранд омадааст.

Маро беҳ, к-аз даруни **парда** бинад,
Ки бар бепардагон гарде нишинад [12, с. 197].

Ин калима дар забони ҳозираи тоҷик низ ба ҳамин шакл ва ҳамин маъниҳо истифода мешавад.

Тироз — Дар «Хамса»-и Низомии Ғанҷавӣ ба маънии ҷомаи қимату фохире, ки ҳамчун зинатворӣ истифода баранд; равиш, тарз, қоидаву қонун; нақшу нигор, зинату ороиш омадааст [474].

Гар он парвариш ёбад имрӯз боз,
Аз он беҳ шавад остинро **тироз** [12, с. 152].

Салаб дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънии навъе аз либоси ҷангӣ ҳамчун ҷавшан ва ҳафтон омадааст [9, с. 179]. Дар «Хамса»-и Низомии Ғанҷавӣ ба маънои либос; навъе аз либоси ҷангӣ ба монанди ҷавшан ба кор рафтааст [12, с. 471].

Силоҳу **салабро** қиёсе набуд,
Пазирандари 3-ӯ сипосе набуд [12, с. 119].

Дар ин байти шоир ба маънии либоси ҷангӣ ба монанди ҷавшан омадааст.

Даққ дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънии як навъ матои нафиси қиматбаҳо; **даққи мисрӣ** як навъ қумоши нафиси мисрӣ омадааст [8, с. 356].

Рафту бардошт як ба як салабаш,
Даққи мисрӣ, амомаи қасабаш [12, с. 347].

в) **номи либос ва навъҳои он**: ҷома, пирӯҳан, хилъат, қабо, хирқа, ситабрақ (истабрақ), пӯстин, муракқаъ, кафан, ҷубба, чодар, ҳичоб, хаз, хоро, остин.

“Хамса”и Низомии Ғанҷавӣ маҳзани дурдонаҳои луғавӣ мебошад. Дар он сарвати луғавии забони тоҷикӣ гирд омадааст, ки паҳлуҳои хеле зиёд дорад. Як қабати лексикаи онро номҳои либос ва навъҳои он ташкил медиҳанд.

Дар “Хамса” номҳои либос зиёд ба ҷашм мерасад. Ин навъҳои либосе мебошанд, ки гузаштагонӣ мо аз матоъҳои гуногун медӯхтанд ва ба бар мекарданд. Инҳо либосҳои буданд,

ки дар замони шоир мепӯшиданд ва ҳар навъи онҳо ба табақаҳои гуногуни ҷамъият мансуб буд. Маълум аст, ки калимаи либос арабӣ буда, муродифи тоҷикии он ҷома аст.

Ҷома дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маънии либос, пӯшок ва ё либоси пахтаҳои дарозпаш аз зону поён, ки аз рӯй мепӯшанд, шарҳ дода шудааст [9, с. 786]. **Ҷома** дар забони адабиёти классикӣ ба маънии либос истифода мешуд. Дар ин байт низ ба ҳамин маъно омадааст. Ба маънии либос имрӯз танҳо дар калимаи “ҷомашӯӣ” боқӣ мондааст ва корбасти “ҷома” дар забони адабии муосир ба ин маънӣ маҳдудшудааст. Ҷома имрӯз ба маънии як навъи либоси мардон ва занон истифода мешавад.

Бар он **ҷомаи** чун гул афрӯхта
Зи карбоси хом остар дӯхта [12, с. 322].

Пирӯҳан дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маънии курта, либоси таҳи якҷабата омадааст ва ҳоло ин калима дар забонамон камистеъмол аст, тобиши адабӣ-бадеӣ дорад [9, с. 51]. Дар “Фарҳанги форсӣ ба паҳлавӣ” шакли форсии миёна калимаи пирӯҳан ба сурати **brēh-brāhm** аст [1, с. 106].

Хирқа: дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” чунин шарҳ дода шудааст: 1. Порчаи матоъ, матои дарида, пора, порча-порча, ямоқ, яъне курак; 2. Либоси дарвешон; ҷомаи курак; либоси кӯҳна [9, с. 481].

Аз ту яке парда барандохтан,
В-аз ду ҷаҳон **хирқа** дарандохтан [12, с. 32].

Вожаи хирқа ҳоло кӯҳна шудааст.

Мансуч дар “Хамса” ба маънии матои бофташуда омадааст [12, с. 469].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба ду маъно: 1. бофта, бофташуда; 2. порча, матоъ, кумош омадааст [8, с. 635].

Ба **мансучи** Хоразму дебои Рум
Мутарро кунанд он ҳама марзу бум [12, с. 135].

Ҳамин тавр, аз таҳлилу тадқиқи номҳои сару либос дар “Хамса”-и Низомии Ғанҷавӣ метавон ба чунин натиҷа расид:

1. Низомии Ғанҷавӣ ҳангоми баён кардани афкори ақида, расму анъана, пешаву ҳунари вожаҳои тоҷикиро истифода менамояд. Осори ӯ баёнгарӣ дар гузаштаи дур ривочу раванг доштани забони тоҷикӣ мебошад.

2. Номҳои сару либос, номҳои маҳсулоти бофандагӣ дӯзандагӣ дар “Хамса”-и ӯ зиёд истеъмол гардидаанд.

3. Вожаҳои касбии “Хамса”-и ӯ собит месозад, ки ниёгони мо аз даврони қадим ба касбу ҳунароҳои зиёд шуғл меварзиданд ва ҳар мафҳум номи махсуси худро дошт.

Муқарриз: д.и.ф. Абдуллоева Г.

Адабиёт:

1. Баҳром Фараҳвашӣ. Фарҳанги форсӣ ба паҳлавӣ / Баҳром Фараҳвашӣ. – Техрон, 1381, 571с.
2. Ғиёсу-л-луғот. Ҷ. 1. – Душанбе: Адиб, 1987. -480 с.
3. Ғиёсу-л-луғот. Ҷ. 2. – Душанбе: Адиб, 1987. -416 с.
4. Раҳимов Д. Касбу ҳунароҳои анъанавии тоҷикон. / Д.Раҳимов. – Душанбе, 2013. 125 с.
5. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик. (асрҳои IX-X)/ М. Н. Қосимова./– Душанбе, 2003. 336 с.
6. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ/ Ҳ.Мачидов –Душанбе, 2007. -242с.
7. Мероси фарҳанги ғайримоддӣ дар Тоҷикистон / Мураттиб: Д. Раҳимов. – Душанбе: Эр-Граф, 2017.–280 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – М.: Сов. Энцикл.,1969. -951с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – М.: Сов. Энцикл., 1969. -947с.
10. Ҳалимова С. Вожаи истилоҳоти пешаварӣ дар осори Сайиди Насафӣ. Монография/ С. Ҳалимова.– Душанбе, 2014.- 152 с.
11. Ҳалимова М. Либосвожаҳо дар забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2014,152

Манбаъҳо:

12. Низомии Ганҷавӣ Ҳамса: Махзан-ул-асрор, Хусраву Ширин – Душанбе: «Адиб», 2012.- 480с.
13. Низомии Ганҷавӣ Ҳамса: Лайлию Мачнун, Ҳафтпайкар – Душанбе: «Адиб», 2012. - 480с.
14. Низомии Ганҷавӣ Ҳамса: Искандарнома – Душанбе: «Адиб», 2012. - 480 сах.

ВОЖАЮ ИСТИЛОҲОТИ ДҶУЗАНДАГИЮ БОҒАНДАГӢ ДАР “ҲАМСА”- И НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ

Тараққиёти дуру дарози саноати боғандагӣ яке аз манбаъҳои ташаккул ва тақомули луғатҳо ва истилоҳоти саноати боғандагӣ гардидааст. Маълум аст, ки таърихи хунароҳои боғандагӣ ва дӯзандагӣ, матоъсозӣ ва навъҳои гуногуни либос дар минтақаи Осиёи Марказӣ аз замонҳои қадим сарчашма мегирад. Дар ин ҷо аз пашм, абрешим ва пахта либос месохтанд.

Дар “Ҳамса”-и Низомии Ганҷавӣ калимаҳо ва истилоҳоти зиёде мавҷуданд, ки бо боғандагӣ ва дӯзандагӣ алоқаманданд, аз қабилӣ парнён, катон, атлас, дебо, харир, салоб, дак, гом, ҳичоб, чодар, ҷуба, кабо, пуштин, ситабр (истабрак), шар.

***Калидвожаҳо:** забон, луғат, луғат, истилоҳот, луғати насосӣ ва дӯзандагӣ.*

СЛОВА И ТЕРМИНЫ ТКАЦКОЙ И ТЕКСТИЛЬНОЙ РЕМЕСЛА В "ХАМСЕ" НИЗАМИ ГАНДЖАВИ

Долгое развитие текстильной промышленности стало одним из источников формирования и совершенствования словарей и терминологии текстильной промышленности. Известно, что история текстильного и ткацкого ремесла, изготовления тканей и различных видов одежды в центрально-азиатском регионе восходит к древним временам. Здесь делали одежду из шерсти, шелка и хлопка.

В “Хамсе” Низами Ганджави есть много слов и терминов, связанных с трикотажем, таких как парнён, катон, атлас, дебо, харир, салаб, даққ, чом, ҳичоб, чодар, ҷуба, кабо, пуштин, ситабр (истабрак), шаър.

***Ключевые слова:** язык, лексика, глоссарий, термины, текстильная лексика и шитье.*

WORDS AND TERMS OF WEAVING AND TEXTILE CRAFTS IN "KHAMSA" BY NIZAMI GANJAVI

The long development of the textile industry has become one of the sources for the formation and improvement of dictionaries and terminology of the textile industry. It is known that the history of textile and weaving crafts, fabric making and various types of clothing in the Central Asian region dates back to ancient times. Here they made clothes from wool, silk and cotton.

In “Khamisa” by Nizami Ganjavi there are many words and terms associated with knitwear, such as parnyon, katon, satin, debo, kharir, salab, dakk, goma, hijab, chodar, juba, kabo, pustin, sitabrak (istabrak), shar.

***Keywords:** language, vocabulary, glossary, terms, textile vocabulary and sewing.*

***Маълумот дар бораи муаллиф:** Муминова Кимиё Маҳмадқуловна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи таърихи забон ва типология. Адрес: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Email: kimiyo.87@mail.ru. Тел.: 918156203*

***Сведения об авторе:** Муминова Кимиё Махмадқуловна – Таджикский национальный университет, ассистент, кафедры истории языка и типологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Email: kimiyo.87@mail.ru. Тел.: 918156203*

***Information about the author:** Muminova Kimiyo Makhmadkulovna – Tajik National University, the department, assistant of the History of Language and Typology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue, 17. Email: kimiyo.87@mail.ru. Phone.: 918156203*

КОРБУРДИ УЗВВОЖАҲО ДАР ОСОРИ УБАЙДИ ЗОКОНӢ

Насруллозода М.Н.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода

Узввожаҳо ё истилоҳоти колбудшиносӣ (соматизмҳо) масъалаи омӯзиши илмҳои чун фалсафа, забоншиносӣ, мардумшиносӣ ва антропология ба шумор мераванд. Вожаҳои ифодакунандаи узвҳои инсон, яке аз бахши муҳимми таркиби луғавии забонро ташкил медиҳад. Онҳо дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ, дар таркиби зарбулмасалу мақол, дар нутқи шифоҳии омма, дар калимасозӣ иборадорӣ ва ғайра фаровон ба назар мерасанд. Дар таркиби луғавии забон онҳо вожагоне ба шумор мераванд, ки таърихашон бо таърихи пайдоиши забони деринаи ориёӣ пайванд мебошад. Забоншиноси тоҷик Д. Саймиддинов ба пайдоиши соматизмҳо дар забони форсии миёна таваҷҷуҳ намуда, ба хулосае омадааст, ки “истилоҳи марбут ба узвҳои бадани инсон, ҳайвонот, ҳазанда ва ғайра дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва шеваҳои он яке аз қабатҳои асосӣ буда, дар тури асрҳо ҳамқадами зиндагии мардум шуда, қисми зиёди онҳо аз забонҳои қадимии форсӣ ба мерос мондаанд. Номи узвҳои бадан яке аз он луғатест, ки дар осори форсии миёна ба пуррагӣ маҳфуз мондааст” [11, с. 82].

Дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ вожагони ифодагари узвҳои бадан вожаҳои хос мебошанд, ки аз забони шифоҳӣ ба забони хаттӣ ворид гардида, асрҳои зиёд мавриди истеъмол қарор доранд ва дар талаффуз ва иншоӣ бештари онҳо тағйироти ҷиддӣ ворид нагардидааст. Воситаҳои тасвири бадеии адибон тавассути соматизмҳо хеле барҷаста инъикос меёбанд. Вобаста ба ҳамин дар матнҳои бадеӣ мақоми махсус дошта, барои пуробуранг ва тобиши гуногуни маъноӣ пайдо намудани он ба таври фаровон истифода мегарданд. Доир ба ин мавзӯ асару мақолаҳои алоҳида зиёд ба назар расидаанд: [1, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 13, 16].

Аз рӯйи мушоҳидаҳои мо дар забоншиносии тоҷик узввожаҳои **сар, дил, лаб, чашм, даст** ва **пой** аз ҳама бештар мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Забоншинос Д.Тоҷиев шояд аз аввалин муҳаққиқони мост, ки дар мақолаи хеле мукаммал ва пурмухтавоӣ худ ба масъалаи сермаъноии вожаҳои ифодагари узвҳои бадан (**сар, дил, даст** ва ғ.) таваҷҷуҳ намуда, ибраз меорад, ки чунин вожаҳо дар калимасозӣ фаровон қар фармуда мешаванд [15, с. 208-238]. Носирҷон Маъсумӣ зимни баррасии повести “Марги судхӯр”-и устод Айнӣ доир ба қарбасти ҷанде аз номи узвҳои бадан андешаҳои хешро ибраз доштааст. Д. Бобочонова вожаҳои ифодаҳои сермаъноӣ соматикӣ забони тоҷикиро дар заминаи маводди “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ба риштаи таҳқиқ қашидааст.

Дар диссертатсияи номзодии А. Муминов сермаъноии вожаҳои **сар, по, чашм, дил** ва **даст** муфассал ташреҳ гардидааст. Ба қавли ӯ: «сермаъноӣ дар асоси калимаҳои решагӣ **сар, по, чашм, дил, даст** ва ғайра таҳқиқ меёбад» [8, с. 3].

М. Саломӣ [2017, с. 193-201] як фасли китоби хешро ба мавқеи семантикӣ вожаҳои ифодагари узвҳои бадан дар сохтори ифодаҳои маҷозӣ бахшидааст, ки дар он доир ба вожаҳои **чашм, сар, дил, рӯй, гесу, гардан, мижа, забон, дасту по, лабу даҳон, ҷигар, гӯш**, ки дар бунёди ифодаҳои маҷозӣ хусусияти серистеъмолиро касб кардаанд, изҳори назар намудааст.

Мавсуф зикр мекунад, ки “дар созмондиҳии ифодаҳои маҷозӣ нақши вожаҳои ифодагари аъзои бадан назаррас аст, зеро ин вожаҳо дар забон серистеъмоланд” [12, с. 194].

Ҳ. Талбакова дар монографияи худ [2023] як фаслро доир ба сермаъноӣ бахшида, панҷ вожа: **даст, сар, дам, бор** ва **бар**-ро баррасӣ намудааст.

Ба қавли С. Ғаниева: “таркиби морфологии калимаҳои мураккаб бо ҷузъи “дил” ниҳоят бой буда, гурӯҳҳои гуногуни луғавӣ-маъноӣ калимаҳоро дар бар мегирад” [3, с. 18].

С. Мирзоев бар ин назар аст, ки: “Дар роман (“Дохунда” – Н.М.) бахши муҳимро ибораҳои фразеологии соматикӣ ташкил медиҳанд, ки бештари онҳо ба вожаҳои “сар”, “чашм”, “гӯш”, “бинӣ”, “даст”, “даҳон” ва ғайраҳо таркиб бастаанд [7, с. 306-311].

«Яке аз серистифодатарин калимаҳои соматикӣ дар ашъори шоира (Фарзона – Н.М.) баъд аз вожаҳои дил (1317 маротиба) ва чашм (944 маротиба) исми сар махсуб меёбад, ки бо маъноҳои гуногун ба кор рафтааст. Дар натиҷаи таҳқиқи оморӣ аз рӯйи мунтахаби сечилдаи ашъори шоира «Қатрае аз Мӯлиён» маълум гардид, ки вожаи мазкур дар 468 маврид, аз ҷумла 314 маротиба дар алоҳидагӣ ва 154 дафъа дар таркиби калимаҳои сохтаву мураккаб корбаст шудааст» [1, с. 38-39].

Ҳамин тавр, мақсад гузоштем, ки мавқеи корбасти онҳоро дар осори Убайди Зоконӣ баррасӣ намоем.

Узввожаҳое, ки ба маънои аслиашон ба кор рафтаанд: сар, калла, рӯй, дил, мижа, даст, чашм, хун, пой, зулф ...

То ёр бирафт, сабр аз ман бирамид

*В-аз ҳар **мижаам** ҳазор хуноба чакид* [17, с. 276].

*Рӯз аз **рӯят** бипарронам мағас,*

Шаб ба гирди хона гардам чун асас [17, с. 506].

Узввожаҳои ҷуфте, ки ба маънои асосиашон ба кор рафтаанд:

Шеърӣ ту чаро нозуку ширин набувад,

*Охир, на бад-он **лабу даҳон** мегузарад* [17, с. 276].

*Ман туро аввал бишӯям **дасту по**,*

Оби поятро хӯрам чун кимиё [17, с. 507].

Бояд тазаккур дод, ки узввожаи **зулф** ва муродифи он **турра** (арабӣ) дар осори манзуми Убайди Зоконӣ фаровон ба назар мерасад, вале корбурди онҳо дар осори мансур ба нудрат мушоҳида мегардад.

Узввожаҳо дар осори Убайди Зоконӣ на танҳо аз калимаҳои асли иборат мебошанд, балки ба ҷойи онҳо калимаҳои иқтибосӣ низ истифода шудаанд. Узввожаҳои иқтибосии осори Убайди Зокониро аслан вомвожаҳои арабӣ ташкил медиҳанд. Аз қабилӣ, ба ҷойи вожаи **чехра ораз, лиқо** ба ҷойи **чон руҳ, зулф, турра** ... мушоҳида кардан мумкин аст:

Тир бар синаам он ғамзаи фаттон мезад,

*Қасди хуни дилам он **оразӣ** маҳваш мекард* [17, с. 257].

Аз дами ҷонбахшии най дилро сафое мерасад,

***Рухро** аз нолаи ӯ марҳабое мерасад* [17, с. 261].

Партави рухсори ту мойи меҳри мунир,

***Турраи** пурчини ту сояи лутфи Худост* [17, с. 235].

Вожаҳои номи узвҳои бадан дар осори адибон, аз ҷумла, Убайди Зоконӣ мақоми хос дошта, махсусан вожаҳои **сар, дил, лаб, рӯй, чашм, мӯй, даст** ҳам ба маънои асли ва ҳам ба маънои маҷозӣ корбурди зиёд доранд.

Яке аз вижагиҳои хоси забони осори Убайди Зоконӣ корбурди номи узвҳои бадани маҳрамонаи инсон мебошад, ки дар баъзе маврид бо аломати китобати сенукта (...) ва гоҳе бо алфози дурушту дағал (вулгаризм) мавриди корбурд қарор гирифтааст.

Номи узвҳои бадан дар осори Убайди Зоконӣ ба ҷуз аз маъноҳои асли боз маъноҳои мухталифро ифода кардаанд.

Маънои дигари **дил** дар ғазалиёти Убайди Зоконӣ «ёр» аст:

*Эй **дил**, ҳамеша ошиқу ҳамвора маст бош,*

К-он кас, ки масти шиқ нашуд, ҳушёр нест [17, с. 248].

Дар байти зерин бошад, ба маънои «ошиқ» омадааст:

*Эй **дил**, бигузин гӯшае аз мулки ҷаҳон,*

З-ин шахр бад-он шахр марав саргардон [17, с. 280].

Вожаи **сар** «яке аз узвҳои бадан, ки аз гардан боло ҷойгир аст», бо мафҳуми сар алоқамандии бевосита дорад. Бояд тазаккур дод, ки калимаи **сар** ба ҷуз маънои асосии худ

боз як қатор маъноҳои иловагиро ифода мекунад. Дар мисоли зерин ба маъноҳои ба кори худ саргарм будан ва ҷонбозӣ омадааст:

На кори туст ин найрангбозӣ,

Сари худ гир, то сар дарнабозӣ [17, с. 289].

Тавре ки зикраш рафт, вожаҳои **сар** ва **дил** дар забоншиносии тоҷик дар маъниофаринӣ, калимасозӣ, таркиб ва ибораорой пешгоманд, аз ин рӯ, бо овардани ду-се мисол иктифо намудем.

Узввожаҳое, ки бо муродифҳояшон истеъмол гардидаанд. Аз қабилӣ *ҷон, равон, руҳ, сар, калла, рӯй, чехра, ораз, дил, қалб, чаши, наргис, дида ...*

То меҳри туам дар дили шӯрида нишаст

В-афтод маро чаши бад-он наргиси маст [17, с. 279].

Дар осори адиб вожаи **дида** нисбат ба **чаши** аз лиҳози доираи истеъмол ва сермаъноӣ маҳдудтар аст.

Оразу зулфи дуто шефта карданд маро,

Ҳаргизам дил ба гулу сунбули тар менаравад [17, с. 236].

Дар мисоли мазкур вожаи **дил** ба маъноӣ мақсад омадааст. **Ораз** вомвожаи арабист. Муродифоти вожаи мазкур **руҳ, чехра, рӯй** дар мисоли зерин дида мешавад:

Пеши нақши рухи ту дидаи хунрезӣ Убайд

Сафҳаи чехра ба хуноба мунаққаш мекард [17, с. 257].

Ас-саид – он ки рӯйи муфти надид [17, с. 324].

Дар мисоли овардашуда рӯйи муфтиро надидан ба маъноӣ аз амалҳои зишти муфтиҳои замон беҳабар буданро ифода мекунад.

Ҷон рафту иштиёқи ту аз ҷон бадар нашуд,

Сар рафту орзуи ту аз сар бадар нарафт [17, с. 253].

Зи бӯйи зулфи туам руҳ тоза мегардад,

Сапедаам, ки насими шамол мегузарад [17, с. 255].

Ҳамин тавр, дар осори адиб узввожаҳое, ки бо муродифҳояшон истеъмол гардидаанд, фаровон ба назар мерасанд. Онҳоро бештар дар осори манзум метавон мушоҳида кард.

Узввожаҳо дар таркиби таркиби ВФ тобишҳои нави маъноӣ пайдо мекунанд ва тасвирҳои наву мухталифро ба вучуд меоранд: *дар гӯш гирифтаи, сари касеро хӯрдан, сари касеро шикастан, даст доштан, дастӣ ақл, ҷон бар лаб расидан ...*

ВФ “сари касеро хӯрдан” ба маъноӣ касеро гирифтори мусибат кардан ва ё касеро нобуд кардан ба мушоҳида мерасад:

Зане, ки сари се шавҳар хӯрда буд [17, с. 478].

Равшан мегардад, ки номи узвҳои бадан аз ҷумла, **сар** дар сохтани ифодаи фразеологӣ низ ғаёб аст.

Гуфт: «Ку гурба, то сараш биканам?!

Пӯштаи пур кунам зи коҳона! [17, с. 360].

Дар ин ҷо ифодаи фразеологӣ “сарро кандан” ба маъноӣ **несту нобуд кардан** омадааст.

Ҷуфти ВФ “даст гирифтаи” ба маъноӣ ба касе кумак кардан ва “аз даст додан” ба маъноӣ **чизеро аз даст додан** дар як байт ба назар мерасад:

Бигир дастӣ бӯте в-аз замона даст бидор,

Ғуломи сарвақде бошу аз ҷаҳон озод [17, с. 170].

ВФ “ба гӯш гирифтаи” ба маъноӣ **қабул намудан, писандидан** аст:

...ба самъи ризо дар гӯш гиред, ки каломи бузургон аст [17, с. 386].

ВФ “ҷон бар лаб расидан” ба маъноӣ **дилгир шудан**:

Аз ҳад гузаши дарду ба дармон намерасем,

Бар лаб расид ҷону ба ҷонон намерасем [17, с. 249].

Дар осори адиб узввожаҳо нисбат ба маъноӣ асли ба маъноӣ маҷозӣ ва дар таркиби ВФ бештар мавриди қорбурд қарор гирифтаанд: *лаби дилҷӯ, лаби ҷон, рӯйи туруш...*

Хуррам он орифон, ки дунёро

Пушти пое заданд мардона [17, с. 226].

Чунончи аз мисолҳо бармеояд, истифодаи узввожаҳо дар осори Убайди Зоконӣ бештар дар таркиби ВФ мавриди корбурд қарор гирифтаанд.

Дар осори адиб ба маънои маҷозӣ кор фармуда шудани номи узвҳои бадан хеле зиёд ба назар мерасад. Баъзе аз онҳо барои ифодаи қаҳрамони лирикӣ хусусияту хислати он ва баъд ба исм гузашта (субстантиватсия) ба ду маъно: ҳам худи шахс ва ҳам хислатҳои мусбат ва манфии он хидмат кардаанд: *сангиндил, дилбар, дилором, дилдода, сармаст, дилишуда, чароғи дида, рӯйи турш, чашми маст, хуни дида, дили рамида...*

Ибораи **чашми маст** ба маънои чашми зебо, пурҳумор корбасти шудааст:

Зи шастии зулфи ту ҳар ҳалқаеву ошӯбе,

*Зи **чашми масти** ту ҳар гӯшаеву гавгое* [17, с. 229].

Бояд тазакурр дод, ки ин гуна ибораҳои бештар хусусияти қаҳрамони асарро мусбат ва ё манфӣ нишон медиҳанд: *чашми маст – мусбат, рӯйи турш – манфӣ.*

*Ал-кадхудой – шаб бӯйи нохуш, рӯз **рӯйи турш*** [17, с. 375].

Дар осори Убайди Зоконӣ низ мисли дигар адибон вожаи **дил** ҳамчун калимаи сермаъно маъноҳои гуногунро ифода намудааст. Адиб вожаи мазкурро дар ҷойҳои зарурӣ ба мақсади муайян истифода бурдааст. Ин воҳиди луғавӣ дар калимасозии сарфӣ фаровон ба назар мерасад.

Онҳо бештар дар назм воҳидҳои ба сифат мансуб мебошанд.

Чун ба Мӯсо ваҳй шуд аз Кирдгор,

*Рафт пеши он ҳазини **дилфигор*** [17, с. 509].

Яке аз вижагии хосси Убайди Зоконӣ дар корбурди узввожаи “дил” ин аст, ки дар асарҳои ӯ зимни корбурди вожаҳои мураккаб бо ҷузъи **дил** ҷойивазкунии ҷузъҳо ба назар мерасад: *дилсӯхта, сӯхтадил, дилхаста, хастадил, дилишаста, ишастадил...*

*Сабру ҳуши мани **дилсӯхта** яғмо мекард* [17, с. 262].

*На касе ҳоли мани **сӯхтадил** мекурисид* [17, с. 262].

Профессор А. Ҳасанзода доир ба ҳамин масъала андешаҳои хешро чунин иброз медорад: «воҳидҳои лексикӣ навъи **дилтанг/тангдил** аз қолабҳои нисбатан мураккабтари нахвӣ ба вучуд омадаанд... Дар нисбати чунин вожаҳо истифодаи гардидани истилоҳоти мухталиф аз табиати мураккаб доштани онҳо дарак медиҳанд» [16, с. 244].

Чаковак аз сари мастӣ хурӯш дарбандад,

*Зи шавқ булбули **дилхаста** нола бардорад* [17, с. 260].

Ҷузъи **шуда** аз давраҳои қадимтарини инкишофи забони ниёгонамон то ибтидои асри XX роҳи мураккаби пурпечутоби инкишофро аз сар гузаронида, дорои маънои мутааддид буд [ниг.: 16, с. 245]. Чунин вожаҳо дар ғазалиёти Убайди Зоконӣ низ мушоҳида мешавад.

Масалан, вожаи **дилшударо** адиб ба маънои «дилдода» кор фармудааст:

*Шефтаро дилпазир, **дилшударо** ногузир,*

Сӯхтаро дастгир, ғамзадаро ғамгусор [17, с. 197].

Ҳамин тавр, узввожаҳои осори Убайди Зоконӣ барои ифодаи хислатҳои гуногуни инсонӣ: шодию нишот, дарду ранҷ ва ҳолатҳои дигар зиёд истифода гардидаанд.

Ҳамин тавр, ҳақ бар ҷониби М. Имомазаров аст, ки мегӯяд: “хусусияти хосси шеърӣ классикӣ тоҷикӣ-форсӣ ин аст, ки метавон ҳар як байт маъмулан ба як навъ “фразеологияи шоирона” мубаддал шавад” [4, с. 39].

Сериестмолии онҳо ба ғановатмандии таркиби луғавӣ мусоидат карда, истифодаи онҳо дар адабиёти беш аз ҳазорсолаамон гувоҳи мансубияти онҳо ба қабати бисёр муҳим ва вожасозии забони тоҷикӣ мебошанд. Онҳо дар осори Убайди Зоконӣ барои сохтани унсурҳои маҷозӣ аҳаммияти муҳим пайдо кардаанд.

Ҳангоми мутолиаи осори адиб хонанда бо узввожаҳои зиёде рӯ ба рӯ мешавад, ки нависанда аз онҳо дар мавриди муносиб ва пуробуранг истифода гардидани асар моҳирона истифода намудааст.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Қосимов О.Ҳ.

Адабиёт:

1. Алишерзода, Ф. Таҳлили қиёсии маъноиву сохтори соматизмҳои ашъори Фарзона ва “Маснавии маънавӣ”-и Ҷалолуддини Балхӣ [Матн] / Диссер. док. фалсафа PhD / Ф. Алишерзода. – Хучанд, 2020. – 181 с.
2. Бобочонова, Д. Ҷанбаи луғавию сохтори вожаҳои сермаъноии соматикӣ (дар заминаи маводи «Шоҳнома»-и Фирдавӣ) [Матн] / Д. Бобочонова. – Хучанд: Хуросон, 2011. – 168 с.
3. Ғаниева, С. Калимаҳои мураккаб бо ҷузъи қиёсии “дил” ва таносуби онҳо бо воҳидҳои фразеологӣ [Матн] / С. Ғаниева // Паёми донишгоҳ. – Душанбе, 1990. – №1. – С. 14-19.
4. Имомназаров, М. Семантика “дил” и “ҷон” в поэзии “Хусрав ва Ширин” Амир Хусрави Дехлавӣ [Текст] / М. Имомназаров // Лексикология и грамматика восточных языков. – М.: Наука, 1975. – С. 39-48.
5. Қосимова, М.Н. Ганҷи сухан [Матн] / М.Н. Қосимова. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 640 с. .
6. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 1959. – 296.
7. Мирзоев, С. Баррасии бархе аз ибораҳои фразеологӣи соматикӣи романи “Дохунда”-и С. Айний [Матн] / С. Мирзоев // Маҷмуаи мақолот (маводи Ҳамоиши илмӣ байналмилалӣ “Устод Садриддин Айний поягузори адабиёти тоҷик”). – Душанбе, 2018. – С. 306-311.
8. Муминов, А. Полисемия в таджикском языке. Авт. дисс. .. канд. филол. наук [Текст] / А. Муминов. – Душанбе, 1972. – 21 с.
9. Назаров, Н.О. Соматические фразеологизмы ишканимского языка. Дисс. канд. филол. наук [Текст] / Н.О. Назаров. – Душанбе, 2008 – 245 с.
10. Рахмонова Н.Ш. Соматические фразеологические единицы в таджикском и русском языках [Текст] / Н.Ш. Рахмонова. – Душанбе, 2006. – 158 с.
11. Саймиддинов, Д. Вожагиносии забони форсии миёна [Матн] / Д. Саймиддинов. - Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
12. Саломов, М. Вижагиҳои савтӣ, маъноӣ ва маҷозӣи фразеологӣи забони шеърӣ тоҷикӣ [Матн] / М.Саломов. - Душанбе: Пойтахт, 2017. – 266 с.
13. Собирова, М.А. Соматизмҳо дар ибораҳои устувори ашъори Камоли Хучандӣ/ М. Собирова// Аҳбори ДДХБСТ (баҳши филология). – Хучанд, 2017.– №4. – С. 91-100.
14. Талбакова, Ҳ. Хусусиятҳои лексикӣ ва фразеологӣи “Маъвои дил”-и Раҳим Ҷалил [Матн] / Ҳ.Талбакова. – Душанбе: Абдурахмон Р, 2023 – 180 с.
15. Тоҷиев, Д. Осори мунтахаб [Матн] / Д. Тоҷиев. –Душанбе: Деваштич, 2005. – 484 с.
16. Ҳасанзода, А. “Дил”-и Ҳоҷа Камол [Матн] / А. Ҳасанзода // Камол – устоди бузурги забон (Маҷмуаи мақолоти марбут ба муҳимтарин масоили забонии ашъори Камоли Хучандӣ).– Хучанд, 2020.– №4. –С. 238-246.

Манбаъ:

17. Убайди Зоконӣ. Куллийёт [Матн] / Зоконӣ Убайд. –Техрон: Заввор, 1384. – 548 с.

КОРБУРДИ УЗВВОЖАҲО ДАР ОСОРИ УБАЙДИ ЗОКОНӢ

Вожаҳои ифодакунандаи узвҳои инсон, яке аз баҳши муҳимми таркиби луғавӣи забонро ташкил медиҳад. Дар таркиби луғавӣи забон онҳо вожагоне ба шумор мераванд, ки таърихашон бо таърихи пайдоиши забони деринаи ориёӣ пайванд мебошад. Узввожаҳо аз ҷумлаи луғоти асилаи тоҷикӣи серистеъмол ва сермаъно маҳсуб гардида, дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақол, дар нутқи шифоҳӣи омма, дар калимасозиву ибораорӣ ва ғайра басо фаровон истифода шудаанд. Аз ин рӯ, мақсад гузоштем, ки мавқеи корбасти узввожаҳоро дар осори Убайди Зоконӣ баррасӣ намоем. Дар осори адиб узввожаҳое, ки бо муродифхояшон истеъмол гардидаанд, фаровон ба назар мерасанд. Онҳоро бештар дар осори манзум метавон мушоҳида кард. Яке аз вижагии хосси Убайди Зоконӣ дар корбурди узввожаи “дил” ин аст, ки дар асарҳои ӯ зимни корбурди вожаҳои мураккаб бо ҷузъи **дил** ҷойивазкунии ҷузъҳо ба назар мерасад: *дилсӯхта*, *сӯхтадил*, *дилхаста*, *хастадил*, *дилишкаста*, *шикастадил*...

Ҳамин тавр, узввожаҳои осори Убайди Зокони барои ифодаи хислатҳои гуногуни инсонӣ: шодию нишот, дарду ранҷ ва ҳолатҳои дигар зиёд истифода гардидаанд.

Калидвожаҳо: Убайди Зокони, забони асари бадеӣ, лугат, узввожаҳо, воҳидҳои фразеологӣ, узввожаҳои ҷуфт, услуб, муродиф, сар, дил, чаши, даст, пой, рӯй.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОМАТИЗМОВ В ТВОРЧЕСТВЕ УБАЙДИ ЗОКОНИ

Слова, обозначающие органы человека, составляют важную часть лексического состава языка. В лексическом составе языка это слова, история которых связана с историей возникновения древнеарийского языка. Соматизмы считаются одними из наиболее широко используемых и значимых исконно таджикских слов и широко используются во фразеологических единицах, пословицах и поговорках, в публичной речи, в словообразовании и фразеологии и т.д. Поэтому мы задались целью рассмотреть место употребления соматизмов в произведениях Убайда Зокони. Соматизмы, используемые вместе с синонимами, широко распространены в творчестве писателя. Чаще всего их можно наблюдать в поэтических произведениях. Одной из уникальных особенностей Убайда Зокони в использовании соматизма «сердце» (дил) является то, что в его произведениях при использовании сложных слов с элементом «сердце» происходит замена частей: *дилсӯхта*, *сӯхтадил*, *дилхаста*, *хастадил*, *дилишкаста*, *шикастадил*...

Так, соматизмы широко используются в произведениях Убайда Зокони для выражения различных человеческих качеств: радости и счастья, боли и страдания и других ситуаций.

Ключевые слова: Убайд Зокони, язык художественного произведения, лексика, соматизм, фразеологизмы, парные соматизмы, стиль, синоним, голова (сар), сердце (дил), глаза (чаши), рука (даст), нога (пой), лицо (рӯй).

THE USE OF SOMATISMS IN THE WORKS OF UBAYDI ZOKONI

Words denoting human organs constitute an important part of the lexical composition of the language. In the lexical composition of the language, these are words whose history is connected with the history of the origin of the ancient Aryan language. Somatisms are considered to be among the most widely used and significant native Tajik words and are widely used in phraseological units, proverbs and sayings, in public speech, in word formation and phraseology, etc. Therefore, we set ourselves the goal of examining the place of use of somatisms in the works of Ubayd Zokoni. Somatisms used together with synonyms are widespread in the writer's works. They can be most often observed in poetry. One of the unique features of Ubayd Zokoni in the use of the somatism “heart” (dil) is that in his works, when using complex words with the element “heart”, there is a replacement of parts: *dilsukhta*, *sukhtadil*, *dilhasta*, *hastadil*, *dilshikasta*, *shikastadil*...

Thus, somatisms are widely used in the works of Ubayd Zokoni to express various human qualities: joy and happiness, pain and suffering and other situations.

Keywords: Ubayd Zokoni, language of fiction, vocabulary, somatism, phraseological units, paired somatisms, style, synonym, head (sar), heart (dil), eyes (chashm), hand (dast), legs (poi), face (rui).

Маълумот дар бораи муаллиф: Насруллоев Муҳаммад Нуриллоевич – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, докторант. Суроға: 734019. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: nasrullohzoda@gmail.com. Телефон: (+992) 93-405-52-55.

Сведения об авторе: Насруллоев Мухаммад Нуриллоевич – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, докторант. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. E-mail: nasrullohzoda@gmail.com. Телефон: (+992) 93-405-52-55.

Information about the authors: Nasrulloev Muhammad Nurilloevich – Tajik International University of Foreign languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of Philology, doctoral student. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734019. E-mail: nasrullohzoda@gmail.com. Phone number: (+992)93-405-52-55.

ОСОБЕННОСТИ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ БЕЗЭКВИВАЛЕНТНОЙ
ЛЕКСИКИ В ЯЗЫКЕ

Нурматов Д.О.

Таджикский международный университет иностранных языков
имени Сотима Улугзаде

В данной статье мы на основе уже исследованных языковых особенностей рассмотрим пути репрезентации безэквивалентной лексики в русском языке и варианты их распространения во многих других языковых и научно-предметных ареалах.

«Безэквивалентная лексика» – это понятие обозначает лексические единицы, в структуру которой входят слова и устойчивые словосочетания одного из языков, которые не имеют полных или частичных эквивалентов среди лексических единиц другого языка. К безэквивалентной лексике относятся лексические единицы исходного языка или диалекта этого языка, не имеющего регулярных словарных соответствий в языке перевода. Именно эти свойства привели к образованию понятия «безэквивалентная лексика». Эта лексика, распространённая во всех языках и исследуемая как индивидуальная языковая единица» [13, с. 50].

Определяют «безэквивалентную лексику, как слова, использующиеся для выражения концепций, которые отсутствуют в другой культуре или языке. К этой лексике так же относятся слова с специфическими культурными элементами, присущими только одной культуре и отсутствующими в другой, или не имеющими прямого перевода на другие языки с лова. Например: с русского языка на другие языки не переводятся слова *лапти* (вид обуви), *самовар* (прибор для кипячения воды), *поп* (религиозный сан), *сарафан* (народная одежда), *матрёшка* (набор кукол, встречающийся только у славянских народов); с таджикского на русский или другие языки слова *чапан* (верхняя одежда), *хиджаб* (женский закрытый головной убор), *чапати* (вид национального хлебопродукта), *чакан* (национальное платье), *навруз* (название весеннего праздника), *дехканин* (земледелец), *манту* (национальное блюдо народов Востока); с японского языка на другие языки не имеют перевода слова *кимано* (одежда), *икибано* (букет), *самурай* (воин); с индийского языка на другие языки не имеют перевода или своего эквивалента в словесной форме *сарри* (женская одежда), *синдур* (пробор), *раджа* (титул) *холи* (праздник), *мантра* (молитва), *кари* (приправа). Многие слова со значением безэквивалентности стали словами межкультурными, произносящийся, как необходимая или абсолютно свободная для произношения лексика.

По определению русского лингвиста Костомарова: «безэквивалентная лексика» — это слова, которые нельзя семантизировать с помощью перевода, так как они не имеют устойчивых соответствий в других языках и культурах, они не обладают смысловыми свойствами в системе их содержания, свойственных другому языку. «Безэквивалентную лексику» невозможно сопоставить с каким-либо другим языком или найти их модуль или вариант перевода. Подобного рода лексика относится конкретно к диалектно-ментальным вариантам языковых форм определённого народа.

«Безэквивалентный – не имеющий эквивалентов похожих на себя значений слова в другом языке. Этот термин активно используется в современной теории перевода, в лингвистической культурологии и в некоторых других областях научно-лингвистического знания. Именно в процессе перевода и выявились эквиваленты, не имеющие аналогов в переводе, не имеющие культурного воспроизведения на другой язык, не существующих в предметном варианте своей формы и содержания. Например: слова *рубай* (вид лирического стихотворения), *газель* (вид песнопения), *рамадан* (священный месяц в религии) в персидском языке, слова *опера* (вид песнопения), *тореадор* (игрок) с испанского и итальянского языков, слова с тюркских языков *юрта* (жилище кочевников), *бархан* (песчаные холмы), *паранджа* (закрытый головной убор), *кумыс* (кисломолочный напиток из молока кобылы). Эти слова во всех лексических балансах различных языков не имеют своих

языковых эквивалентов при переводе на другой язык. Они кроме своего словесного статуса, являются эквивалентом сугубо ментального или культурного значения в своей этимологии [1, с. 158-164].

В переводческой системе есть способы передачи безэквивалентной лексики, они делятся на следующие группы:

- приближённый перевод – перевод, имеющий некоторые аналогичные сходства с лексикой переводимого языка (если они имеют единые корни в своей языковой ветви);

- элиминация национально-культурной специфики – в лингвистике означает анализ множества слов, которые вымерли, не являются актуальными, архаичны (в этом процессе наблюдаются особенности архаизмов потерявшие свои произносительные нормы);

- описательный перевод – это тип перевода, когда переводчик может в процессе перевода добавить искусственные художественные свойства, обогащающие логику. Эта логика отражает художественные приёмы в процессе использования слов в устном народном творчестве, или в художественных текстах и при организации разноструктурных словарей.

В процессе репрезентации безэквивалентной лексики в языке, необходимо исследовать вопрос определения безэквивалентной лексики в речи и подлежащему переводу тексте. Текст всегда является материалом, имеющим сугубо грамматические, фонетические, словообразовательные и семантические свойства. Определением безэквивалентной лексики сопутствует анализ слова, его природа, глобальность, этимология и синтаксические свойства его передачи от одного языка на другой язык. Репрезентация реалий и безэквивалентной лексики, по словам лингвистов, «...распространение и слияние в чужой для него разговорный стиль и показ своей устойчивости в ареале нового языкового вида» [8, с. 96].

Безэквивалентная лексика в языке выполняет функцию национально-культурологического значения, создающего национальный колорит в тексте, другими словами, это лексика обозначает реалии той или иной национальной культуры. Она попадает или репрезентирует свой индивидуальный статус в другом языковом ареале, по экономическим, политическим, и культурологическим причинам. Подобная лексика из одного в другой язык начала попадать уже почти тысяче лет назад, когда новый этап развития человеческой цивилизации начала нуждаться в общении, дипломатических связях в наваждении экономических отношений между странами и переводу.

Актуальные безэквивалентные модели слов имеют национальную специфику непереводаемости, так как они зародились в одном языковом пространстве, в определённом фонетическом вакууме. Язык одного народа, не сумев полностью слиться в другой язык, сбрасывает свои элементы языковой нормы, которые необходимы для контактирования в другой территории частично.

Эти слияния имеют:

- культурные (ментальные);
- культурологические (этнические);
- дипломатические (межнациональность);
- исторические (временные);
- бытовые (необходимые);
- миграционные(переходимые);
- этнические и множество другие свойства.

Необходимо рассмотреть и противоположные модели безэквивалентной лексики – «...это слова, в которых семантика частично совпадает и частично расходится в фоновых долях понятийно эквивалентных слов, слова, подвергающиеся переводу в смысловом значении» [9, с. 65].

Стратегия безэквивалентной лексики в языке это распространение слов, план содержания которых невозможно сопоставить с какой-либо иноязычной лексикой или понятием. Есть два способа передачи и перевода безэквивалентной лексики в языке, это трансляция и транскрибирование.

-Трансляция – это прямая и безвозмездная передача лексических форм из одного языка на другой – слышимость или осязание;

-Транскрибирование – эта форма стенографирования и конспектирования простейших форм текста. По сути, она означает перевод речи в текст. Как известно человечеству давно знаком этот процесс, она зародилась вместе с навыками письма, так как люди старались записывать речи ораторов, мудрецов, правителей. В речи как раз и попадались слова, не подлежащие переводу, не имеющие семантических эквивалентов своей передачи на другой язык, но они имели свойства необходимого контакта с другим языком.

Есть в языке единицы, которые живут за рамками безэквивалентной лексики, это термины, междометия, аббревиатуры, экзотизмы, варваризмы и звукоподражания, рассмотрим их особенности.

Безэквивалентная лексика при репрезентации может быть сопоставлена с терминами – (слово или словосочетание, являющееся названием строго определённого понятия, какой-нибудь области науки, техники или искусства, в большинстве случаев слова попавшие из другого языка).

Безэквивалентная лексика, может сопоставляться с междометиями – (лексико-грамматический класс неизменяемых слов не входящих ни в знаменательные, ни в служебные части речи и нерасчленённо выражающих эмоции в разных языках выражающиеся индивидуально).

Безэквивалентная лексика может соответствовать и аббревиатурам – аббревиатуры условные сокращения слов на письме, путём сокращения всех, одного или двух слов. Во многих вариантах аббревиатуры попадают во все языковые ареалы: ООН, НАТО, ЮНЕСКО, США и многие другие сокращения.

Безэквивалентная лексика соотносится с звукоподражанием (воспроизведения природного звучания, напоминающие звуки речи: например, мяу-мяу, ку-ку, гаф-гаф, ай, ох, у, фу) Звукоподражательная лексика во всех языковых стандартах почти одинакова, используется в разговорной речи и в письме [12, с. 409].

И так мы рассмотрели репрезентирующие варианты безэквивалентной лексики на примере терминов, междометий, аббревиатур и звукоподражаний.

Безэквивалентная лексика в процессе своего развития, собрана во множество двуязычных словарях, в том числе под редакцией Махониной А.А. и Стерниной М.А. «Англо-русский словарь безэквивалентной лексики» насчитывает более 6170 слов со значением безэквивалентности. Эта книга широко используется лингвистами различных предметных направлений.

Способы репрезентации безэквивалентной лексики с одного языка на другой в лингвистической науке называется транслитерацией, она делится на несколько рабочих моментов:

- транслитерация и комментарии, раскрывающие смысл действия и понятия;
- транслитерация и обозначение близких по значению слов;
- транслитерация и семантическое исследование слов и словосочетаний;
- замена единицы с узким значением с единицей более широким значением;
- общая репрезентация словесных единиц, попавших в другую языковую политику.

Имена транслитерация является механизмом, исследующим язык и языковые фазы, их неизменяемый статус, их ментальность в системе проявления и индивидуальность фонетического фона [3, с. 120].

Само распространение безэквивалентной лексики определяется использованием для выражения концепций, которые отсутствуют в другой культуре или языке. Эти слова относятся к специфическим культурным элементам, они присущи только одной культуре и отсутствуют в другой, также слова, которые не имеют другого перевода.

Безэквивалентная лексика выполняет следующие функции:

1. Национально-культурологическое значение;
2. Общее культурологическое значение.

Первая функция основывается на сугубо-национальном положении лексики, она, не теряя свои фонетические и семантические свойства перемещается на другой культурный языковой фон. Вторая функция перемещается на другие языковые пространства в виде терминов, историзмов и реалий, эта функция обогащает образовательный, художественный и научный баланс в языке.

Особенности появления безэквивалентной лексики в языке неразрывно связано с статусом языка в мировом языковом пространстве. По мнению лингвиста исследователя Р. О. Якобсона: «... безэквивалентность можно называть нечто незнакомое для одного реального языка, то, что придаёт языку колорит грамматически неосознанной позиции, притом заставляет носителей языка исследовать и найти эквивалентность появившейся лексики, а не находя его реальное положение принять её и предоставить ей место для функционирования» [14, с. 54].

Особенности репрезентации безэквивалентной лексики в языке характеризуются в том, что к ним относятся понятия реалий, лакуны, варваризмы и экзотизмы. С ними в первую очередь знакомятся переводчики, они, находя безэквивалентность в лексике объясняют и передают его смысл читателям, которые ранее не сталкивались с такими словами. Именно благодаря переводчикам появилась классификация безэквивалентной лексики, эти классификации разнообразны, они предложены разными лингвистами и имеют свои специфические особенности. Они появляются в силу того, что связаны с различными языковыми предметами, могут восприниматься как термины в научных формулировках, в виде реалий, имеют миграционную политику в языке. Мы рассмотрим следующие классификации по структуре их распределения:

1. Предметное деление – географические, этнографические и общественно-политические реалии;
2. Местное деление – свои реалии и чужие, которые рассматриваются учёными в плоскости одного или пары языков;
3. Временное деление – современные и исторические лексические деления.

Перевод безэквивалентной лексики является творческим и сложным процессом. Оно требует глубокое понимание языка, культуры и истории конкретного народа. Именно здесь переводчик должен обладать хорошим знанием обоих языков, уметь творчески подходить к решению проблем, связанных с передачей смысла и культурных коннотаций. Рассматривая вопросы слияния безэквивалентной лексики, лингвисты исследовали их позицию активного смешивания данной лексики с исконным языком. Эти особенности имеют свой политический характер необходимости слияния. Эта почва научная образовательная и художественная. И самое главное — это характер устно-речевой позиции. Реалии, варваризмы, экзотизмы, термины, окказионализмы расширяют ареалы использования безэквивалентной лексики в пространствах языка. Этому причина необходимости перевода, он стал сложной задачей, связанной с передачей особенностей одной культуры в другую. Общий ареал познанной реальности, в отражении безэквивалентной лексики в основном совпадает во всех развитых современных языках. «Ещё одна особенность безэквивалентной лексики в том, что она выходит за рамки теории перевода и затрагивает глубинные аспекты межкультурной коммуникации и лингвистической семантики» [11, с. 202].

Основавшись в одном языковом пространстве безэквивалентная лексика, сама выявляет свои авторитарные функции, при этом становится объектом исследования. По мнению лингвистов. «... безэквивалентность, является формой принудительного входа в пространственно-временное соотношение другого языка, где эта лексика необходима, в силу того что он может стать атрибутом данного выражения в той или иной языковой и текстологической позиции» [6, с. 112].

Если рассмотреть особенности безэквивалентной лексики, то она выступает в разных ракурсах, во-первых, это элемент языковой культуры какого-то народа, далее он является атрибутом переводческой системы, в-третьих, безэквивалентная лексика — это понятие или явление, она имеет пути своего формирования по классификационной структуре, она кроме

образовательных, художественных или научных текстов может использоваться в средствах массовой информации. Чтобы перевести безэквивалентную лексику простыми словами, переводчик должен выбрать способ, наиболее подходящее для переводимого текста, где тон сможет использовать один из способов передачи безэквивалентной лексики – калькирование, ассоциативность или описание. Если мы рассмотрим значения лакуны (национально-специфический элемент культуры, нашедший соответствующее отражение в языке и речи носителей другой культуры), то нам необходимо обратить внимание на факты отсутствия той или иной единицы, на факт её наличия или отсутствия в языке или в некоторых возможностях их соотнесения с языком.

В заключение мы приведём некоторые примеры исследованных фактов. Эти факты заключаются в выявлении особенностей репрезентации безэквивалентной лексики в языке. Эта лексика во многих случаях является основным атрибутом в языке, она совершенствует текст и его смысловой порядок. В безэквивалентной лексике не наблюдается нарушение грамматических свойств, так как она уже имеет свои семантические и словообразовательные мотивы в том языке, где она сформировалась. Многие лингвисты в своих исследованиях определили безэквивалентность как единицу слова и устойчивых словосочетаний одного из языков, которые не имеют своих полных или частичных эквивалентов в другом языке. Лингвистические исследования безэквивалентной лексики безграничны они каждое десятилетия обогащают лексический фонд различных языков.

Рецензент: д.ф.н., профессор Турсунов Ф.М.

Литература:

1. Асими -М.; Русско-таджикский словарь / М. С Асимов. - М.: Русский язык, 1985. -1280с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. - М.: Советская энциклопедия,1966. - 608 с.
3. Виноградов В.В. Перевод: Общие и лексические вопросы. М.: - КДУ. 2004 240 с.
4. Караулова Ю. Н. Русский язык: Энциклопедия / Ю. Н. Караулова. - М.: Большая Российская энциклопедия, 2003. - 704 с.
5. Махонина А.А. и Стернина М.А. «Англо русский словарь безэквивалентной лексики». Педнауиздат. - Воронеж.: 2005. 305 с.
6. Россельс В.Л. Перевод и национальное своеобразие подлинника. Вопросы художественного перевода. – М.: Советский писатель. 1955. 169 с.
7. Семёнов Л.А. Теория перевода., (учебник для студентов высших учебных заведений). – М.: Издательский центр Академия. 2008. 159 с.
8. Супрун А.Е. Экзотическая лексика. – М.: Филологические науки. 1958. 110 с.
9. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка. –М.: Просвещение, 1972. – 327с.
10. Швейцер А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. –М.: Наука. 1988. -215с.
11. Шатсков Г.В. Перевод русской безэквивалентной лексики на иностранные языки. (Диссертационная работа). – М.: Наука.1952. 165 с
12. Ожегов С. И. Словарь русского языка: - М.: ООО Оникс: Мир и Образование, 2008.-640с.
13. Чернов Г.В. (статья) К вопросу о передаче безэквивалентной лексики при переводе советской публицистики на английский язык, учёные записки 1-го МГПИИЯ. –1958. 320с.
14. Якобсон Р. О. (статья) О лингвистических аспектах перевода. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике, журнал Международные отношения. – М.: 1978. Стр 16-24.

ОСОБЕННОСТИ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ БЕЗЭКВИВАЛЕНТНОЙ ЛЕКСИКИ В ЯЗЫКЕ

В статье «Особенности репрезентации безэквивалентной лексики в языке» рассматривается вопрос особенностей функционирования безэквивалентной неперевожимой лексики в языке. Безэквивалентная лексика — это понятие, репрезентирующее появления отдельных слов и словосочетаний в языковом аспекте, которые не подлежат переводу, не

имеют своего аналога в лексическом фонде языка. Но при этих сложных особенностях они функционируют одновременно во многих языках.

Автор статьи рассмотрел особенности грамматических, словесных, семантических форм языковых единиц, существующих в разных культурных ареалах. Безэквивалентная лексика имеет широкое пространство своего функционирования и международный статус репрезентации. Статья может быть допущена к печати как исследовательский материал.

Ключевые слова: безэквивалентная лексика, термин, экзотизм, варваризм, аббревиатура, междометие, репрезентация, понятие, лексика, перевод, исследование, факт, язык, ареал.

ХУСУСИЯТҲОИ ИФОДАЁБИИ ЛУҒАТҲОИ БЕМОУДИЛ ДАР ЗАБОН

Дар мақолаи мазкур “Хусусиятҳои паҳншавии вожаҳои бемуодил дар забон” маъсалаи ғаёлият ва воридшавии вожаҳои бемуодили тарҷуманашаванда дар забон дида мешавад. Вожаҳои бемуодил – мафҳуме мебошанд, ки пайдоиши калима ва ибораҳои дар забон дида мебароянд, ки муодили худро дар дигар забонҳо надошта, тарҷуманопазиранд. Новобаста аз ин хусусиятҳои онҳо дар ҳамаи забонҳо ғаёлият менамоянд.

Муаллифи мақола хусусиятҳои грамматикӣ, луғавӣ ва маъноии мафҳумҳои бемуодилро, ки дар фарҳанги дигар забонҳо мавҷуд аст таҳлил намудааст. Вожаҳои бемуодил дар фазои дигар забонҳо паҳн шуда, дар ғаёлияти худ мақоми байналмилалӣ ва ваколати дорад. Мақола ҳамчун маводи таҳқиқотӣ ба нашр роҳ дода шавад.

Калидвожаҳо: вожаҳои бемуодил, истилоҳ, экзотизм, варваризм, ихтисора, нидо, ваколат, мафҳум, луғат, тарҷума, таҳқиқот, далел, забон, ҳудуд.

FEATURES OF REPRESENTATION OF NON-EQUIVALENT VOCABULARY IN LANGUAGE

In the article "Features of representation of non-equivalent vocabulary in language". Non-equivalent vocabulary is a concept representing the occurrence of individual words and phrases in the linguistic aspect that are not suitable for translation, do not have their analogue in the lexical fund of the language. But with these complex features, they function in many languages.

The author of the article examined the features of grammatical, verbal, semantic forms of language units that exist in different cultural areas. Non-equivalent vocabulary has a wide space of its functioning and international status of representation. The article can be accepted for publication as research material

Keywords: non-equivalent vocabulary, term, exoticism, barbarism, abbreviation, interjection, representation, concept, vocabulary, translation, research, fact, language, area.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Нурматов Диловар Одилович** – докторант аз рӯйи ихтисос (PhD)-и кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода. 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи Ф. Мухаммадиев, 17/6, **E-mail:** dilovar2015@list.ru **Тел:** 889 99 33 06

Сведения об авторе: **Нурматов Диловар Одилович.** – докторант специальности Phd кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода. 734019, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Ф. Мухаммадиева, 17/6, **E-mail:** dilovar2015@list.ru **Тел:** 889 99 33 06

About the author: **Nurmatov Dilovar Odilovich** - PhD student of the Department of Comparative Linguistics and Theory of Translation of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda. 734, Republic of Tajikistan, Dushanbe, F. Mukhammadiev Street. 17/6, E-mail: dilovar2015@list.ru Tel: 8899933060

ВИЖАГИҲОИ ИБОРАҲОИ РЕХТА ВА МУШКИЛОТИ ТАРҶУМАИ ОНҲО (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ)

Ризоева Г.И.

Донишқадаи тиббӣ–иҷтимоии Тоҷикистон

Яке аз воҳидҳои устувор ва тағйирнаёбандаи забон ибораҳои рехтаи фразеологӣ он ба шумор меравад, ки аз ҳама қисмати пуробуранги воҳидҳои забонро ташкил карда, дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ мушкили эҷод мекунанд. Дар доираи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мазмун ва муҳтавои ибораҳои рехта бисёр вақтҳо бо маънои калимаи онро ташкилдиханда мувофиқат намеkunанд, ки ин мушкили ҳангоми интиқоли онҳо аз як забон ба забони дигар ба таври назаррас намоён аст. Дар сурати ифодаи ибораҳои рехтаи фразеологӣ забони тоҷикӣ дар тарҷумаи забони англисӣ мазмуну муҳтавои фразеологӣ забони англисиро дар баъзе мавридҳо ба таври комил мушоҳида кардан номумкин аст. Онҳо ниҳоят пуробуранг ва таъсирбахш буда, ба дигар забонҳо тарҷума намешаванд. “Масъалаҳои марбут ба фразеологӣ ва мушкilotи пайваستшавии калимаҳо дар забонҳои мухталиф чи барои амалия ва чи барои назарияи тарҷума дорои аҳаммияти хос мебошад” [8, с. 14].

Дар асарҳои бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ифодаҳои мазкурро ба таври фаровон вохӯрдан мумкин аст, зеро онҳо хусусияти миллии ҳамон халқу миллатро таҷассум менамоянд. “Мушкilotи тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ дар матнҳои бадеӣ дар он аст, ки баъзе аз воҳидҳои фразеологӣ ба забони тоҷикӣ бо таҳвили луғавии илованамоӣ интиқол дода мешаванд. Бидуни ин навъи таҳвил тарҷума муукамал намегардад ва дар ин ҳолат тарҷумонро зарур аст, ки дар асоси контекст маънои онро фаҳмида вожаи заруриро илова намояд” [5, с. 80].

Ифодаҳои фразеологӣ ҳам монанди идиомаҳо пуробуранг ва таъсирбахш мешаванд, таркибан рехтаву устуворанд, ба дигар забонҳо қариб тарҷума намешаванд, вале вижагии дигари фарқкунандаи низ доранд. “Ин ибораҳо нутқи образноки нависандаро латиф ва таъсирбахш мегардонанд ва дар ҳаёти воқеӣ омили фарогир ва баёнкунанда ба ҳисоб мераванд. Барои ҳамин ҳам баъзе нотикон фолклорро санъати сухан номидаанд” [6].

Ин хусусияти онҳо дар ҳамин ифода меёбад, ки дар баъзеи онҳо яке аз калимаҳои таркибашон ҳатман ба маънои аслии худ меояд. Аз ин ҷиҳат, баъзе ифодаҳои фразеологиро воҳидҳои устувори забонӣ номидан чандон дуруст нест. Онҳо нисбат ба идиомаҳо ҳам аз ҷиҳати сохту таркиб ва ҳам аз ҷиҳати маъно бештар ба тағйирот дучор мешаванд. Одатан, ифодаҳои фразеологӣ дар натиҷаи ба ҳам алоқаманд гардидани калимаҳо бо маъниҳои ниҳоят камистеъмоли худ ба вучуд меоянд.

Аз ду гурӯҳи аввали воҳидҳои фразеологӣ гурӯҳи сеюми онҳо ҳам бо сохту таркиб ва ҳам бо мазмунӣ худ пурра фарқ мекунанд.

Дар ибораҳои тасвирии фразеологӣ предмет, аломат, ҳолат ва амал дар шакли тасвирӣ, яъне дар шакли калима не, балки дар сурати ибораҳои алоҳида ифода мегардад. Ҳамаи ҷузъҳои таркибии ибораҳои тасвирӣ ба маънои аслии худ, ба маънои тахтуллафзии худ ба кор бурда шудаанд, лекин хусусияти фарқкунандаи чунин ибораҳо дар ҳамин зоҳир мегардад, ки онҳо таркибан рехтаву устуворанд ва ҳар бор дар ҳамон шаклу қолаб ба кор бурда мешаванд. Ибораҳои тасвирии фразеологӣ баръакси ду гурӯҳи аввал аз обуранги бадеӣ ва образноқӣ маҳруманд, аксар вақт ба забонҳои дигар айнан тарҷума мешаванд.

Her beauty, her pink cheeks and *golden curls*, seemed to give delight to all who looked at her, and to purchase indemnity for every fault [10, p. 15].

Зоҳиран, зебӣ ва рухсораҳои арғувонии Ҷорҷиана *марғулаҳои тиллогунӣ мӯи* ӯ ҳар киро, ки сӯяш менигарад, мафтун мегардонанд, ва осон бад-ин вачҳ ҳама гуна шӯҳии ӯро авф менамоянд [2, с. 132].

Дар ҷумлаи матни асл ифодаи *golden curls* истифода гардидааст, ки аслан маънои маҷозӣ дорад. Калимаи *тиллогон* дар таркиби ибораи мазкури матни тарҷумавӣ мазмун ва

муҳтавои матни аслро пурра инъикос карда метавонад, яъне сифати таркиби ибораи рехтаи мазкур мукамал ба матни тарҷумавӣ гузаштааст. Ифодаи дуҷуми ибораи рехта ифодаи *curls* мебошад, ки дар матни тарҷумавӣ муҳтавои худро дар шакли *марғулаҳои мӯй* пайдо намудааст, ки мазмунан мутобиқат карда, аз рӯи сохтор дар таркиби онҳо дгаргуниро мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, калимаи *curl* дар луғати тафсирии устод А. Мамадназаров дар шакли «curl 1. n. 1) печак, печида, ҳалқа: long curls ҳалқаҳои дароз; a curl of smoke ҳалқаи дуд; 2) мӯйҳои чингила; 3) печутоб, мавчи гирдоб; 4) морпеч, ҳалқа, чанбар; 2. v 1) ҳалқа задан: Mary's hair curls. Мери мӯи ҳалқа дорад. 2) чингила шудан, чин-чин/мавчдор кардан/ шудан; 3) печондан, тобондан, тобидан, морпеч шудан; curl up ҳалқа шудан, чанбар задан» [4, с. 215] омадааст, ки ба мазмун ва муҳтавои *марғулаҳои мӯй* мувофиқ аст.

Аз таҳлили мисоли мазкур бармеояд, ки ибораи рехтаи мазкури матни асли ба забони тарҷума мукамал интиқол ёфтааст ва ҳар ду қисми ибораи мазкур пурра мувофиқат мекунад, яъне калимаҳои таркиби ин ибора пурра ба матни тарҷумавӣ гузаштааст. Ҳамин аст, ки “тарҷумонро зарур аст, ки пеш аз ҳама воҳиди фразеологиро дар матн асли ба таври саҳеҳ таъхис дода ва шинохта тавонад. Дар акси ҳол хавфи тарҷумаи тахтулафзии ВФ ба вучуд меояд, ки ба коҳиши маъно ва ё тамоман аз байн рафтани он дар тарҷума оварда мерасонад. Дар ин маврид фарҳангномаҳои фразеологии махсус, ҳамчунин, пурдонӣ ва “ҳисси забонӣ” ба кӯмаки тарҷумон меоянд” [7, с. 16].

Мисоли дигар,

Superstition was with me at that moment; but it was not yet her hour for complete victory: *my blood was steel warm*; the mood of revolted slave was steel bracing me with its bitter vigor [10, p. 15].

Ман ба ҷойи худ баргаштам. Ман аллакай зери ҳукми тарсу ваҳми хурофӣ мондаам, вале лаҳзаи ғалабаи пурраи он ҳоло фаро нарасида. Ҳанӯз *хунам дар ҷӯш* буду хашми ғуломи шӯришбардошта маро бо оташи ҳаётофаринаш месӯзонид [2, с. 12].

Аз тарзи тарҷумаи воҳидҳои фразеологии таркиби ин ҷумла бармеояд, ки нависанда онро аз забони англисӣ ба тоҷикӣ бо риояи тарҷумаи услубӣ ба таври муассир ва образнок тарҷума кардааст, яъне *my blood was steel warm – хунам дар ҷӯш буд* ба маънои асабонӣ шудан омадааст. Мазмуни ифодаи мазкур дар матни тарҷумавӣ ба муҳтавои матни асли пурра мувофиқат карда метавонад, зеро тарҷумон ба сохтори ифодаи мазкур диққат надода, муодили онро дар забони тарҷума пайдо намудааст.

Истифодаи ибораҳои рехтаро дар забони тоҷикӣ низ вохӯрдан мумкин аст:

Чалоддин дар миёна даромада, ба ҳамаи тафбозон се ҳазор танга ғундошта, як қисмашро худаи хӯрда, бақияашро ба чор ҳокими Ғиждувон дод, ба ҳамин кори мо хаспӯш шуд, вале *номи нағз беҳ аз давлат* гуфтаанд [1, с. 30].

A good name better then riches [9, p. 32].

Дар ҷумлаи матни асли ибораи рехтаи “*номи нағз беҳ аз давлат*” мушоҳида мегардад, ки дар матни асл дар шакли “*a good name better then riches*” ифода гардидааст. Ифодаи мазкур мазмун ва муҳтавои матни аслро пурра инъикос намуда метавонад, танҳо дар инъикоси ибора мутобиқати қисманро мушоҳида кардан мумкин аст, зеро калимаи “*давлат*” гарчанде мафҳуми “*riches*” бойигариро ифода кунад ҳам, шаклан дар байни онҳо як нозукии хосро дидан мумкин аст.

Боиси зикр аст, ки дар баъзе мавридҳо тарҷумон аз тарҷумаи ифодаҳои мазкур даст мекашад, зеро тарҷумаи ин анвои воҳидҳо аз тарҷумон маҳорату малакаи баландро талаб менамоянд. Истифодаи образҳои ҷолиб дар асари бадеӣ диққати хонандаро ба худ ҷалб менамоянд, ки бо истифодаи ибораҳои рехтаву устувори он боз ҳам муассиртар мешавад, вале мутаасифона дар чараёни тарҷума ин хусусият ва ихтисор гардидани ибораҳои рехта ба мушоҳида расид.

Рӯзи дигар ман *дунё ба умед* гуфта ба умеди ёфтани хонаи Қорӣ-ишқамба ба кӯча баромадам ва Чорсӯи шаҳри Бухороро гардиш карда ба ростай ҷойфурӯшӣ ки аз тарафи шимоли хонақоҳи Девонбегӣ дар байни мадрасаи Кукалтош ва масҷиди Мағоқ кашида шуда буд, раҳсипор гардидам [1, с. 165].

Дар чумлаи мазкур ифодаи “дунё ба умед” ибораи рехта буда, дар чумлаи матни тарчмавӣ ифодаи худро дарёф накардааст.

The next day I left home in hopes of a chance meeting with Kori-Ishkamba. I made my way through the bazaar, then set off for the tea merchants' rows to the north of the Divan-begi Mosque between the madrassah and Magoki-Attari Mosque [9, p. 32].

Ибораҳои рехта ва устувори забон асоси асари бадеиро ташкил намуда, дорои як қатор хусусиятҳои муҳиманд. Онҳо аз дигар навъҳои воҳидҳои забонӣ ба кулӣ фарқ мекунад. Дар онҳо нақши образ муҳим буда, тавассути вижагиҳои дигари услубӣ ифода мегарданд. Роҷеъ ба тасниф шудани онҳо ба гурӯҳҳои мухталиф аз ҷиҳати сохтор ва маъно фикру ақидаҳои гуногун мавҷуд аст.

Ибораҳои рехта, аслан, тарзи зиндагӣ, урфу одат, ҷаҳонбинӣ ва ақлу заковати мардуми ҳамон замонро инъикос менамоянд. Дар онҳо баробари мафҳумҳои гуногуни ҳодисаҳои ҳаёти воқеӣ, эҳсоси шахс, майлу рағбат, муносибат ва тасаввуроти нек ё бад инсоният таҷассум ёфтаанд. Ҳамин хусусиятҳо онҳоро хеле ҷаззоб ва нозук вонамуд намуда, дар гуфтор рамзӣ ифода менамояд.

Масалан:

What *a consternation of soul was mine that dreary afternoon!* [10, p. 31].

Чи сон *равони ман дар ин шомҳангоми гамангез бераҳм шуда буд!* (Ш. Бронте, с. 33).

Қайд кардан ба маврид аст, ки ифодаи маҷозӣ дар чумлаи мазкур дар шакли мутобиқати нопурра гузаштааст. Тарҷумон бо усули тарҷумаи тасвирӣ онро таҳтуллафз тарҷума кардааст, ки мазмуну муҳтавои матни асло пурра дода наметавонад. Дар фарҳанги забонии мардуми тоҷик ифодаи мазкур дар шакли ифодаи рехта дар чунин шакл мавҷуд нест, ки аз ҷониби тарҷумон сарфи назар гардидааст, зеро тарҷумон дар ин ҳолат вазифадор аст муодили мувофиқу муносибро дар тарҷумаи ибораҳои рехта пайдо намояд. Дар сурати вучуд надоштани муодил дар матни тарҷума тарҷумонро зарур аст ба тарҷумаи тасвирӣ ё таҳтуллафз даст занад, то мазмун ва муҳтавои онро ба забони тарҷума дода тавонад. Дар чумла танҳо як қисмати он маънои маҷозӣ дорад. Ибораи рехтаи таркиби чумла *a consternation of soul* аслан ба забони тоҷикӣ таҳтуллафз чун “равонам ба тарс омад” тарҷума мешавад, ки муодили шакли “талхакаф шудам” ё “талхаам кафид”-ро дорад, вале сарфи назар аз ин тарҷумон онро чун “равони ман бераҳм шуд” тарҷума кардааст. Дар тарҷумаи ифодаи мазкур номутобиқати пурраро мушоҳида кардан мумкин аст.

Мисоли дигарро баррасӣ менамоем:

Дар роҳ нон гирифта баромадан хосияти бисёре дорад, бо шарофати нон раванда аз хатарҳо эмин мемонад, – гуфт ва ба қибла нигоҳ карда, *дастонаиро ба ҳаво бардошта*, – худо ба шумо *роҳи сафед* диҳад! – гӯён дуо кард ва *дастонаиро бар рӯ кайид* [1, с. 55].

“Taking bread on the road has many good features, and thanks to bread, the traveler will be safe from dangers,” said the rich man. He looked towards the qibla, raising his hands in the air, and prayed: “Let God give you good luck and a safe trip!” He then lowered his hands and passed them over his face [9, p. 93].

Дар чумлаи матни асл дар як маврид якҷанд ибораи рехтаро мушоҳида кардан мумкин аст. Ифодаҳои “*дастонаиро ба ҳаво бардошта*”, “*роҳи сафед*”, “*дастонаиро бар рӯ кайид*” маънои маҷозӣ дошта, дар матни тарҷума бо роҳҳои гуногун корбасти гардидаанд. Ифодаи “*дастонаиро ба ҳаво бардошта*” дар матни тарҷума “*raising his hands in the air*” тарҷума шудааст, ки тарҷумон аз усули тарҷумаи таҳтуллафз истифода бурдааст. Қобили зикр аст, ки истифодаи тарҷумаи таҳтуллафз дар матни тарҷума ба маврид аст, зеро ибораи “даст ба ҳаво бардоштан” ба маънои ба касе барор хостан ва дуои нек кардан истифода бурда мешавад. Ибораи дуҷумлаи таркиби чумлаи “худо ба шумо роҳи сафед диҳад” – “*роҳи сафед*” мебошад, ки дар матни тарҷума инъикоси худро дар шакли “*Let God give you good luck and a safe trip*” пайдо намудааст. Тарҷумаи ибораи рехтаи мазкур ба мақсад мувофиқ буда, дар он тарҷумон аз усули пайдо намудани муодил истифода бурдааст. Яке аз шаклҳои тарҷумаи мувофиқу муносиб дар тарҷумаи ибораҳои рехта усули пайдо намудани муодил ба ҳисоб меравад, ки дар мадди назари тарҷумон қарор гирифтааст ва бо истифода аз пайдо намудани

муодили мувофику муносиб тарҷума ба муваффақиятҳо ноил мегардад. Ибораи дигари таркиби ҷумлаи матни асл “*дастонаро бар рӯ кашидан*” мебошад, ки дар тарҷума чун “*lowered his hands and passed them over his face*” ифода ёфтааст. Тарҷумаи мазкур дар шакли тахтулафз сурат гирифтааст, зеро дар фарҳанги мардуми англис чунин шакли ифодаи ибораи рехта вучуд надорад.

Ибораҳои рехта ва устуворгаштаи забон дар забони асарҳои бадеӣ вазифаҳои мухталифи услубиро ифода менамоянд, чунки таркиби луғавии забон, бойигарии он ба шумор меравад, ки дар таркиби воҳидҳои луғавӣ ибораҳои рехта мавқеи хос доранд. Нақши онҳо дар тарзи баён ва услуби ифодаи фикр мақоми арзанда дорад. Онҳо ба гуфтор бештар обурани бадеӣ ва қувваи таъсирбахш мерасонанд.

Мисол:

I had often heard the song before, and always with lively delight; for Bessie had a *sweet voice*, - at least, I thought so [10, p. 22].

Ман пештар ҳам ин таронаро бисёр мешунидам ва он ҳамеша баҳрам лаззати ҷонфизо мебахшид; Бесси *овози хеле марғуб дошт*, - ё ҳадди ақал, ба назари ман чунин метофт [2, с. 19].

Дар вақти тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ ин ҷумла *sweet voice-овози хеле марғуб* тарҷума шудааст, яъне ба маънои овози форами дилнишин.

Ҳолати мазкурро дар забони тоҷикӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст:

Дар ҷумлаи тоҷикӣ ибораи “*барги сабз*” маънои маҷозиро ифода карда, дар матни тарҷума чун “*a small token*” омадааст, ки ба мазмун ва муҳтавои матни асл пурра мувофиқат мекунад. Лозим ба ёдоварист, ки дар фарҳанги мардуми тоҷик ифодаи мазкур чун *тӯҳфа* ё *тӯҳфаи ночизе* таҷассум ёфта, дар забони тарҷума инъикоси худро дар шакли “*рамз, рамзӣ*” пайдо намудааст. Ба андешаи С. И. Влахов, “воҳидҳои фразеологӣ бояд дар худ ҳаммаъно дошта, хусусиятҳои луғавию дастуриро инъикос намоянд ва ҳатман дорои обурани миллий бошанд” [3, с. 184].

Таҳлил ва таҳқиқи ибораҳои рехта ва хусусияти тарҷумаи онҳо дар матни тарҷумавӣ нишон доданд, ки онҳо чун унсури забон таҷассумгари тафаккури тамаддуни мардум махсуб мешаванд. Аз ин ҷост, ки аҳамияту моҳияти онҳо рӯз аз рӯз густариш меёбанд. Ба фикри тарҷумашинос Ф.М. Турсунов: “Воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъҳои миллию фарҳангии забон алоқаи зич доранд ва метавонанд ба гурӯҳи воҳидҳои луғавии бемуодил дохил шаванд” [7, с. 182], яъне бинобар тобиши миллию фарҳангӣ доштани воҳидҳои фразеологӣ дар раванди тарҷума онҳоро ба қатори воҳидҳои луғавии бемуодил дохил намудан мумкин аст.

Дар заминаи ибораҳои рехтаи забон чунин воҳидҳои устувори забониро мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар ифодаи мафҳум ва тобишҳои гуногуни маъноӣ бесобиқаянд ва яке аз қабатҳои асосии таркиби луғавии забонро ташкил медиҳанд. Тавассути мазмун ва муҳтавои ибораҳои рехта ва устувори забони асл фарҳангу тамаддун ва расму русуми он забон муаррифӣ мегардад. Бинобар ин, як миқдори муайяни воҳидҳои забонро ифодаҳои устувори он ташкил меkunанд.

Ибораҳои рехта дар адабиёти бадеӣ ва забони гуфтугӯӣ, хусусан, дар забони халқ ба таври фаровон истифода мешаванд. Онҳо тули солҳо чун қисми барҷастаи луғати такмил ва инкишоф ёфта, дар шакли ифодаи ниҳоят мухтасар таҷрибаи ҳаётии одамон, кайфият, урфу одат ва расму русуми онҳоро инъикос менамоянд. Аз ҷиҳати обурани бадеӣ ин воҳидҳо санъатҳои гуногуни бадеиро ба хотир меоранд. Як силсила санъатҳои бадеию лафзӣ – ҳамоҳангии овозҳои ҷузъҳои таркибӣ маҳз дар таркиби ибораҳои рехта боқӣ мондаанд, ки ҳангоми тарҷумаи асарҳои бадеӣ мушкилиҳои хосеро ба вучуд меоранд.

Аз ин рӯ, тарҷумаи мувофику муносиби ибораҳои рехтаву устувори забони асл ба мазмуну мундариҷаи матни асл таъсири манфӣ намерасонанд.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Соҳибназарова Ҳ.Т.

Адабиёт:

1. Айни, С. Марги судхӯр / С. Айни. – Душанбе: ТҚБ “Истикбол”, 2011. – 156 с.
2. Бронте, Ш. Ўн Эйр / Ш. Бронте. – Душанбе: “Истикбол”, 2010. – 412 с.

3. Влахов, С. , Флорин, С. Непереваемое и перевод // Мастерство перевода / С. Влахов. – М.: Сов. писатель, 1965. – 343 с.
4. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 1016 с.
5. Маҳмудзода, М.А. Тарҷумаи воҳидҳои луғавию фразеологӣ: ҷанбаҳои когнитивӣ ва фарҳангӣ / М.А. Маҳмудзода. – Душанбе, 2023. – 100 с.
6. Сӯфиев, А. Фолклор – санъати сухан / А. Сӯфиев. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 208 с.
7. Турсунов, Ф.М. Безэквивалентная лексика в переводе (на материале английского и таджикского языков). Монография / Ф.М. Турсунов. – Душанбе, 2015. – 432 с.
8. Турсунов, Ф.М. Тарҷумонӣ ва тарҷумаи таъбирот / Ф.М. Турсунов. – Душанбе, 2021. – 136 с.
9. Ayni, S. The Death of the Userer. The Executioners of Bukhara / S. Ayni // Translated from the Tajik Persian with an Introduction and Notes by Abdusalom Mamadnazarov. – Dushanbe: “R-graph”, 2024. – 296 p.
10. Bronte, Ch. Jane Eyre / Ch. Bronte. – Publisher, UBS Publishers Distributors (P), Limited, 1999. – 496 p.

ВИЖАГИҲОИ ИБОРАҲОИ РЕХТА ВА МУШКИЛОТИ ТАРҶУМАИ ОНҲО (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ)

Мақола ба масъалаи хусусияти ибораҳои рехта дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шуда, дар он доир ба роҳҳои тарҷумаи онҳо сухан меравад.

Ҳамчунин, муаллифи мақола бо мисолҳо мушаххаси ибораҳои рехтаву устувори забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ хусусиятҳои фарқкунанда ва умумии онҳоро нишон дода ва вижагиҳои тарҷумаи онҳоро мавриди таҳлил ва баррасӣ додааст.

Ба андешаи муаллиф, дар доираи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мазмун ва муҳтавои ибораҳои рехта бисёр вақтҳо бо маънои калимаи онро ташкилдиханда мувофиқат намеkunанд, ки ин мушкилӣ ҳангоми интиқоли онҳо аз як забон ба забони дигар ба таври назаррас намоён аст. Тарҷумаи ибораҳои рехта яке аз мураккабтарин навъи тарҷума ба шумор меравад ва дорой як қатор хусусиятҳои мебошад, ки ба раванд ва натиҷаи тарҷума таъсири мусбат ва манфӣ мерасонад. Дар раванди тарҷумаи ибораҳои рехта тарҷумон бояд дар забони матни аслии муодили бевоситаи онро пайдо намояд, ифодаи нави созад, ё ба таври тарҷумаи тахтуллафз ё тасвирӣ онро интиқол диҳад, чунки дар ибораҳои рехта тамаддун ва анъанаи миллати ҳамагон забон ниҳон аст.

Дар асарҳои бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ифодаҳои мазкурро ба таври фаровон вохӯрдан мумкин аст, зеро онҳо хусусияти миллии ҳамагон халқу миллатро таҷассум менамоянд.

Ифодаҳои фразеологӣ ҳам монанди идиомаҳо пуробуранг ва таъсирбахш мешаванд, таркибан рехтаву устуворанд, ба дигар забонҳо қариб тарҷума намешаванд, вале вижагии дигари фарқкунандаи низ доранд, ки дар мақола тавассути мисолҳои мушаххас нишон дода шудаанд.

Калидвожаҳо: ибораҳои рехта, интиқол, тарҷумаи тахтуллафз, тарҷумаи тасвирӣ, вижагӣ, тарҷума, муодилнокӣ, матни асл, матни тарҷумавӣ.

ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ И ПРОБЛЕМЫ ИХ ПЕРЕВОДА (на примере таджикского и английского языков)

В статье рассматривается вопрос о месте фразеологических единиц в таджикском и английском языках и способы их перевода. В статье также автор показывает их отличительные и общие черты, а также анализирует и обсуждает особенности их перевода на конкретных примерах таких выражений английского и таджикского языков

По мнению автора, в таджикском и английском языках содержание и значение ФЕ часто не соответствуют значению образующего их слова, что является проблемой, особенно заметной при их передаче из одного языка в другой. Перевод идиоматических выражений

является одним из самых сложных видов перевода и имеет ряд особенностей, которые оказывают как положительное, так и отрицательное влияние на процесс и результат перевода. В процессе перевода идиом переводчик должен найти прямой эквивалент на языке исходного текста, создать новое выражение или передать его посредством буквального или описательного перевода, поскольку идиомы содержат в себе цивилизацию и традиции народа, говорящего на этом языке.

Эти выражения можно в изобилии встретить в произведениях искусства на таджикском и английском языках, поскольку они олицетворяют национальные особенности одного и того же народа, и нации.

Фразеологические выражения, как и идиомы, красочны и эффективны, структурно прочны и стабильны и почти никогда не переводятся на другие языки. Однако, у них есть и другая отличительная черта, которая проиллюстрирована в статье на конкретных примерах.

Ключевые слова: фразеологические единицы, передача, дословный перевод, описательный перевод, специфика, перевод, эквивалентность, исходный текст, переводной текст.

THE FEATURES OF PHRASAL WORDS AND PROBLEMS OF THEIR TRANSLATION (on the example of Tajik and English languages)

The article is devoted to the issue of the features of idioms in Tajik and English languages, and discusses the ways of their translation. Also, the author of the article, using specific examples of idioms and stable expressions in English and Tajik, shows their distinctive and common features and analyzes and considers the features of their translation.

In the author's opinion, in the Tajik and English languages, the content and the meaning of idioms often do not correspond to the meaning of the word that forms them, which is a problem that is noticeably noticeable when they are transferred from one language to another. The translation of idioms is one of the most complex types of translation and has a number of features that have a positive and negative impact on the process and result of the translation. In the process of translating idioms, the translator must find a direct equivalent in the language of the original text, create a new expression, or convey it in a figurative or figurative translation, because idioms contain the civilization and traditions of the nation of the same language.

These expressions can be found in abundance in the literary works of the Tajik and English languages, because they embody the national characteristics of the same people and nation.

Phraseological expressions, like idioms, are colorful and effective, are structured and stable, are almost not translated into other languages, but they also have another distinctive feature, which is shown in the article through specific examples.

Keywords: Phrasal words, transfer, word-for-word translation, figurative translation, specificity, translation, equivalence, source language, target language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ризоева Гулнора Икромовна - н.и.ф., омӯзгори кафедраи забонҳои МТФ «Донишқадаи тиббӣ – иҷтимоии Тоҷикистон» Суроға: 734042, ш. Душанбе, к. Клара Сеткина 2, тел. (+992) 918-78-64-55, E-mail: gulnor558@gmail.com

Сведения об авторе: Ризоева Гулнора Икромовна - к.ф.н, учитель кафедры языков НОУ «Медико - социальный институт Таджикистана». Адрес: 734042, г. Душанбе, ул. Клара Сеткина 2, тел. (+992) 918-78-64-55, E-mail: gulnor558@gmail.com

Information about the author: Rizoeva Gulnora Ikromovna - candidate of Philology science, the teacher of the department of languages of NEI «Medical - Social Institute of Tajikistan» Address: 734042, Dushanbe, st. Klara Setkina 2, tel. (+992)918-78-64-55, E-mail: gulnor558@gmail.com

ТАТБИҚИ ТАВЧЕҲИ ГРАММАТИКИИ ЗАБОНИ АРАБӢ ДАР КИТОБИ “АЛ-БАҲР АЛ-МУҲИТ”-И АБУҲАЙӢНИ АНДАЛУСӢ

Одинаев А.С.

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Дар илми наҳви забони арабӣ, падидаи тавҷеҳ яке аз унсурҳои муҳим ва ҷолиби грамматикӣ ба шумор меравад. Истилоҳи "тавҷеҳ" дар наҳви классикӣ ба маънои шарҳи иллат ва далели истифодаи шакл ё сохтори муайяни ҷумла ба қор меравад, ки бо таъя ба қоидаҳои забонӣ ва усулҳои мантикии наҳвӣ асоснок карда мешавад. Тавҷеҳи наҳвӣ ба унвони як шоҳи муҳими таҳлили грамматикӣ, имконият медиҳад, ки интиҳоби шаклҳои забонӣ ва грамматикӣ бо далелҳои илмӣ тавсия ва асоснок гарданд. Абуҳайён ал-Андалусӣ (1256–1344), яке аз машоҳири забоншиноси арабӣ, дар осори худ, баҳусус дар китоби машҳури ӯ «ал-Баҳр ал-Муҳит», ба ин равиш тавачҷуҳи хос зоҳир намудааст. Ӯ шаклҳои гуногуни грамматикӣ ва қироатҳои лаҳҷаҳои қabilaҳои арабро бо равиши тавҷеҳи наҳвӣ таҳлил карда, ба қонунмандии забони арабӣ ва усули фаҳми беҳтари матнҳои забонӣ ва адабӣ равшанӣ андохтааст. Ҳамин тавр, тавҷеҳи наҳвӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи грамматикаи арабӣ, на танҳо ба фаҳми дурусти қироати лаҳҷаҳои араб ва таркиби ҷумлаҳо кӯмак мекунад, балки ба омӯзиши мантикӣ ва муқоисавии забони арабӣ бо забонҳои дигар аз ҷумла тоҷикӣ низ заминаи муфид фароҳам меорад.

Аз ин рӯ, истилоҳи «тавҷеҳ» дар китоби «*ат-Таърифот*»-и Саййид Шариф ал-Ҷурҷонӣ чунин тавсиф ёфтааст: «*Баёни сухан ба тавре, ки ду маънии эҳтимолиро фаро гирад, ё баёнест, ки мақсади сухангӯи муқобилро рад мекунад, зеро ин сухан бо изҳори ҳар ду рақибон муҳлифат дорад*» [1, с. 62]. Донишмандон ҳар ду ҳолати зикршударо шарҳ ва тафсир намуда, ба паҳлуҳои гуногуни ин мафҳум равшанӣ андохтаанд.

Бо таъя ба гуфтаҳои боло, метавон ба ҳулосае омад, ки истилоҳи «тавҷеҳи грамматикӣ» (التوجيه النحوي) на танҳо як равиши шарҳдиҳӣ дар наҳви классикӣ мебошад, балки ҳамчун як андешаи нав дар таҳлили забоншиносии муосир низ нақши муассир дорад. Ин раванд дар заминаи барқарорӣ ва рушди грамматикаи классикии араб ташаккул ёфта, ба фаҳми амиқтар ва арзёбии мантикии матн мусоидат мекунад. Тавҷеҳи грамматикӣ, бо рӯшан сохтани паҳлуҳои печидаи сохтори забонӣ, ба баланд бардоштани арзиш ва фарогирии маъноии матн кумак менамояд [10, с. 7–8].

Аммо як ангезаи умумии муҳим низ вучуд дорад, ки муҳаққиқонро ба омӯзиши тавҷеҳ ҷалб кардааст. Ин нуктаро доктор Ҳадиҷа Ҳадисӣ чунин баён медорад: «*Забоншиносон ва наҳвнависони гузашта ба ғушҳои забонӣ тавачҷуҳи зиёд зоҳир мекарданд. Дар тафсири забон ва қоидаҳои наҳвии ғариб (дурафтода) ишораҳои онҳо тавассути далелҳои шеърӣ ва адабӣ ба таври равшан падидор мегардад. Ғайр аз ин, онҳо дар бораи шароити забоне, ки ба он таъя мекарданд, маълумот додаанд. Ин навиштаҳо асоси ташаккули қоидаҳои грамматикӣ ва морфологиро ташкил медиҳанд*» [17, с. 14]. Тавҷеҳи грамматикӣ, ба вижа, воситаи муҳими таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни лаҳҷавии забони арабӣ мебошад. Ҳадисӣ таъкид менамояд, ки омӯзиши китобҳои грамматикӣ ва сарфие, ки то замони мо расидаанд, нишон медиҳад, ки фасоҳати сухани арабҳо ҳамчун далели муътамади грамматикӣ истифода мегардид. Забоншиносони классикӣ ба интиқоли забони аслии араб тавачҷуҳи зиёд доштанд ва барои пайгирии қоидаҳои муқарраршуда ва таҳлили забонӣ қabilaҳои гуногунро муҳим мешумориданд. Ҳамзамон, онҳо шартҳо ва муҳитҳои забониеро муайян намудаанд, ки грамматика аз онҳо гирифта шудааст. Ба гуфтаи Ҳадисӣ, равандҳои фаъолонаи нақли забонӣ дар шаҳрҳо то охири қарни дуюми ҳиҷрӣ ва дар минтақаҳои қabilaҳои бодянишин то охири қарни чоруми ҳиҷрӣ идома ёфта, баъдан ба қоҳиш рӯ овардаанд [17, с. 447]. Бо вучуди ин, тавҷеҳи грамматикӣ ҳамчун равиши доимамалкунанда ҷойгоҳи ҳудро ҳифз намудааст. Он ба осори гузаштаи араб таъя мекунад ва дар фаҳмонидани ҳар гуна мушкilotи грамматикӣ воситаи муассир ба шумор меравад.

Лаҳҷаҳои қабилаҳои араб як воқеияти таърихино инъикос менамоянд, ки бо вучуди гузашти даврони мухталифи таърихӣ, маъно ва ифодаи аслии худро нигоҳ доштаанд. Арабӣ, монанди дигар миллатҳо, дорои осори забонино гуногун буда, бо лаҳҷаҳои мухталиф гуфтугӯ мекарданд, ки инро осори таърихӣ, ривоятҳои ашъорӣ ва навиштаҳои донишмандони забони замони худ тасдиқ менамоянд. Бо вучуди гуногунӣ, лаҳҷаи қабилаи Қурайш фасеҳтарин забондон ва намунаи идеалии забони адабии арабӣ ба шумор мерафт [6, с. 33]. Тибқи таҳқиқот, гуфта мешавад, ки “*муносибати байни забон ва лаҳҷаҳо хусусияти умумӣ ва хусусӣ дорад*” [3, с. 37]. Забони арабӣ, албатта лаҳҷаи ягонае нест, балки иборат аз теъдоди зиёди лаҳҷаҳо ва ғуишҳо мебошад, ки дар кишварҳои гуногуни араб истифода мешаванд. Лаҳҷаҳои қабилавии нимқазираи Араб, ки дар даврони классикӣ истифода мешуданд, дар ташаккул ва таҳаввули низомии грамматикӣ ва сарфӣи забони арабӣ саҳми бузург гузоштаанд. Ин лаҳҷаҳо вобаста ба муҳити ҷуғрофӣ ва иҷтимоии худ фарқиятҳои фонетикӣ, лексикӣ ва наҳвӣ доранд, ки таҳқиқи онҳо барои фаҳми амиқтари грамматикаи забони арабӣ муҳим аст [12, с. 19]. Тавҷеҳи забонӣ дар осори Абӯҳайён ал-Андалусӣ, аз ҷумла дар китоби “ал-Баҳр ал-Муҳит”, ба тавҷеҳи ғуишҳои қабилаҳои араб наздикӣ дорад. Дар бахшҳои минбаъда ба таҳлили намунаҳои мушаххас аз ин тавҷеҳот тавачҷуҳ хоҳем кард.

Аз ин лиҳоз, тавҷеҳи наҳвӣ дар пажӯҳишҳои забони арабии замони муосир низ ба ҳукми анъана ҷойгоҳи муҳим пайдо кардааст ва васеъ истифода мешавад. Баъзе муҳаққиқон оғози илмӣ ин равишро ба забоншиносии маъруфи мисрӣ - Тамом Ҳассон (1918–2011) нисбат медиҳанд. Муҳаммад ал-Абудӣ дар шарҳи андешаҳои Тамом Ҳассон зикр мекунад, ки: «*Қоидаҳои тавҷеҳ барои шарҳ ва роҳнамоии ҳонанда дар фаҳми ҳукмҳои забонӣ нешбинӣ шудаанд*» [18, с. 263]. Бо вучуди ин, бояд зикр кард, ки тавҷеҳи грамматикӣ (наҳвӣ, сарфӣ ва ҳатто фонетикӣ) аз дер боз дар миёни забоншиносони классикӣ низ истифода мегардид ва аслан падидаи нав нест. Дар робита ба аҳаммияти ин мавзӯ, баъзе пажӯҳишгарони уммонӣ таъкид мекунанд, ки бо вучуди таҳқиқоти зиёди муосир дар заминаи ҷунин унвонҳо ҷун “*Пайдоиши грамматика*”, “*Қоидаҳои умумии грамматикӣ*”, “*Қоидаҳои тавҷеҳ*” ва “*Пайдоиши тафаккури грамматикӣ*”, боз ҳам зарурати анҷом додани таҳқиқоти нав ва мукамал дар ин самт эҳсос мешавад ва масирҳои нави он бояд муайян карда шаванд [18, с. 221].

Дар маҷмӯъ, омӯзиши тавҷеҳи грамматикӣ яке аз масъалаҳои меҳварӣ ва асосӣ дар соҳаи арабшиносӣ ба шумор меравад, ки бо таҳлили истилоҳот ва маъноҳо, ба таҳкими фаҳми матнҳои арабӣ мусоидат мекунад. Дар даврони муосир, тавҷеҳи грамматикӣ ба мавзӯи марказии забоншиносии арабӣ табдил ёфтааст. Аз ҷумла, Таммом Ҳассон, яке аз забоншиносони намоёни асри XX, бо равиши навгароёна ва интиқодӣ дар таҳлили наҳви арабӣ шӯҳрат пайдо кардааст. Ӯ бо хориҷ шудан аз қолабҳои анъанавии наҳви классикӣ ва таъба ба назарияҳои лингвистикӣи муосир, таҳлили грамматикаи арабино дар пояи сохтор ва маъноии воқеии забон ба роҳ мондааст. Бино ба андешаи пажӯҳишгарони муосири араб, Таммом Ҳассон тавачҷуҳи махсусе ба мавзӯи тавҷеҳи грамматикӣ низ зоҳир намуда, кӯшидааст онро бо нигоҳи тоза ва таҳлили илмӣ баррасӣ намояд [8, с. 116–221]. Ҳассон дар муқоиса бо равишҳои суннатии наҳвӣ, ки бештар ба эъроб (إعراب) ва тағйири охири калимаҳо таъба доштанд, нақши синтаксисӣ ва маъноии калимаҳоро дар ҷумла меҳвари таҳлили худ қарор медиҳад [7, с. 291–293]. Ӯ мекушад забони арабино ҳамчун як низомии зинда ва мутаҳаррик таҳлил намояд, ки мутабиқи ниёзҳо ва таҳаввулотии муосири забоншиносӣ рушд кунад. Аз ҷумлаи осори муҳимми ӯ метавон китобҳои “*اللغة العربية معناها ومبناها*” (*Забони арабӣ: маъно ва сохтори он*), “*الخلاصة النحوية*” (*Ҳулосаи грамматикӣ*), “*اجتهادات لغوية*” (*Иҷтиҳодҳои забоншиносӣ*) ва “*مناهج البحث في اللغة*” (*Усулҳои таҳқиқ дар забон*)-ро ном бурд, ки дар ҳамаи онҳо навоариҳои назаррасии методологӣ дар таҳлили грамматикаи арабӣ мушоҳида мешаванд.

Ҳамин тариқ, тавҷеҳи наҳвӣ дар андешаи Таммом Ҳассон як равиши ҷиддӣ ва илмӣ таҳқиқи забони арабино ба миён мегузорад, ки бар ҳилофи наҳви анъанавӣ, ба воқеияти гуфтор ва истифодабарандагони забон таъба мекунад. Ин усул ба таҳкими назарияи муосири

наҳвӣ мусоидат намуда, имкони баррасии дақиқтари сохтор ва маъноӣ забонро фароҳам месозад.

Аз ин лиҳоз, дар асоси пажӯишҳои илмӣ Таммом Ҳассон, як силсила тадқиқотҳои муосир низ ба вуқӯ пайвастанд, ки ба самтҳои гуногуни грамматика ва таъсири он ба маъноӣ матнҳо марбутанд. Аз ҷумла, дар таҳқиқи “Тавҷеҳи грамматикӣ ва таъсири он ба маъноӣ матн” аз ҷониби муҳаққиқ Мурод Холид аз Алҷазоир, ба хулосае расидаанд, ки тавҷеҳи маъноӣ ҳамчун яке аз омилҳои калидӣ, дар шинохт ва интиҳоби сохторҳои дурусти грамматикӣ нақши муҳимро мебозад. Ба таъкиди ӯ, тавҷеҳи забонӣ заминаи тавлиди матнҳои равшанро фароҳам меорад ва дар тавҷеҳи тафовутҳои грамматикӣ, инчунин дар шарҳи маъноӣ ҷумла нақши муассир дорад [9, с. 191].

Ин гуна тавҷеҳҳои грамматикӣ ба муҳаққиқон имконият медиҳанд, ки фаҳмиши амиқтаре дар бораи забони арабӣ ба даст оваранд ва дурустии сохтори ҷумлаҳо ва баёни маъноӣ дурусти матнҳои адабиро беҳтар дарк кунанд.

Ҳамзамон, дар таҳқиқоти дигари муҳаққиқи араб Насира ал-Хафачӣ, ки ба тавҷеҳи грамматикӣ маъноӣ абзорҳои наҳвӣ бахшида шудааст, аҳамияти роҳнамоии грамматикӣ дар шарҳи дақиқи маъноӣ ҳарфҳо ва калимаҳо таъкид гардидааст. Ӯ нишон додааст, ки тавассути тавҷеҳҳои грамматикӣ, метавон равшанӣ ба маънии абзорҳои забонӣ андохт ва дарки матнро барои хонанда осон гардонд [11, с. 159].

Тавҷеҳи грамматикӣ дар асарҳои Абуҳайён асосан дар доираи илми наҳв ва сарф — яъне грамматикаи арабӣ — баён шудааст, вале ҳамзамон тавҷеҳи балоғӣ ва лаҳҷавиро низ дар бар мегирад. Масалан, агар калимае дар тартиби ҷумла пас аз феъл ба шакли рафъ (رفع) хонда шавад, вале дар айни замон шакли ҷар (جر) ё насб (نصب) низ метавонад дошта бошад, Абуҳайён ҳар се ҳолатро таҳлил намуда, бо истифода аз далелҳои грамматикӣ ва шоядҳои ғӯишҳои арабӣ асоснок мекунад, то мавқеи суҳанашро мустаҳкам созад.

Имрӯз тавҷеҳи грамматикӣ дар омӯзиши осори гузаштаи арабӣ бахусус Абуҳайён хеле равшан ба назар мерасад. Дар замони муосир ин равиш як бахши муҳими арабшиносӣ ба ҳисоб рафта, дар таҳлил ва фаҳмиши маъноӣ матнҳои арабӣ нақши калидӣ мебозад. Тавҷеҳи грамматикӣ роҳнамоӣ мекунад, ки матнҳо ва маъноҳои гуногуни забони арабиро дарк намоем ва возеҳияти муошират ва сохтори забонро баланд мебардорад.

Забоншиносони гузашта бо истилоҳи “тавҷеҳи грамматикӣ” шинос буданд ва онро дар шаклҳои гуногун истифода мебарданд, ки баъзан манои гуногун дошт. Масалан, Сибавайҳи Форсӣ дар осораи намунаҳои зиёде овардааст. Ӯ менависад, ки ибораи «هذا الضارب» (Ин занандаи Зайд аст) ба маъноӣ «هذا الذي ضرب زيدا» (Ин шахсе аст, ки Зайдро зад) истифода мешавад, ки дар он “هذا” ба ибораи маънӣ иваз шуда ва “алифу ломи-ал” амалҳои феълро иҷро мекунад. Ин намунаи барҷастаи тавҷеҳи грамматикӣ мебошад. Сибавайҳ таъкид мекунад, ки сабаби тавҷеҳ дар ин мисол он аст, ки сифат ё феълӣ “الضارب” ҳамон амалро мекунад, ки феълӣ асли “ضرب” амал мекунад [15, с. 421].

Абуҳайён дар тавҷеҳи забон бештар ба грамматикаи забони арабии кӯҳан диққат медиҳад ва дар шарҳҳои худ истифодаи наҳвии мактаби Басра, ки асосгузори он Сибавайҳи Форсӣ мебошад, таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекунад. Абуҳайён бо пайравӣ аз устодаш таъкид мекунад, ки истилоҳҳои мисли «Одам», «Озар» ва «Обир» номҳои ғайриарабӣ мебошанд. Агар касе иддао кунад, ки ин вожаҳо аз калимаҳои арабӣ мисли «адама» ё «ас-самрата» (السمرّة) ва ё «адим ал-арз» (أديم الأرض) пайдо шудаанд ва инро тавҷеҳи морфологӣ ҳисобад, ин иддао нодуруст аст. Зеро дар арабӣ иштиқоқи вожаҳо танҳо дар исмҳои аслии арабӣ сурат мегирад, на дар номҳои ғайриарабӣ [10, с. 1/285].

Мумкин аст хулоса намуд, ки хусусиятҳои грамматикӣ дар асарҳои Абуҳайён асосан бо таъкиди таҳлилҳои мактаби Басра ва Кӯфа таъсир гирифтаанд. Бо вучуди ин, дар китоби худ «ал-Баҳр ал-муҳит» ӯ назарияҳои наҳвии ҳарду мактабро таҳлил намуда, аз ҳар ду манбаъ истифода кардааст. Абуҳайён назарияҳои грамматикӣ ва тафсирии пешиниёнро низ бо эҳтиром баррасӣ ва дар ҳолатҳои зарурӣ интиқод кардааст. Ҳамзамон, ӯ ба дигар мактабҳои наҳвии замони худ, ба мисли мактаби андалусӣ ва мисрӣ, танқидҳоро равна

намудааст. Зеро ӯ назарияҳои нахвии маъруфи Андалус ва Мисрро мавриди омӯзиш қарор дода, онҳоро бо шеваи илмӣ таҳлил кардааст.

Эъроб ҳамчун чузӣ муҳими тавҷеҳи грамматикӣ. Вақте ки дар бораи “тавҷеҳ” сухан меравад, муҳим аст, ки ба масъалаи эъроб низ таваҷҷуҳ шавад, зеро он яке аз рукнҳои асосии грамматикаи арабӣ мебошад. Эъроб дар забони арабӣ маъноӣ тағйироти овозии охири калимаҳоро дорад, ки ба шакли фатҳа, касра, замма ва сокин зоҳир мешаванд (дар тоҷикӣ маъруф ба забар, зер, пеш ва сукун). Ин аломатҳо дар охири калимаҳои арабӣ омада, нақши ҳалқунандаро дар ташкили маъноӣ ҷумла мебозанд [2, с. 22]. Тавҷеҳи грамматикӣ ва илми эъроб бо ҳам алоқаи зич доранд ва дар тамоми марҳилаҳои рушди илми забоншиносии арабӣ аз ҳам ҷудо набудаанд. Забоншиносон ба ҳарду бо диққати хос муносибат намуда, онҳоро ҳамчун ду паҳлуи як раванд дар таҳлили маъно ва сохтори ҷумла мешиносанд. Забоншиносони нахустини араб эъробро на танҳо як падидаи фонетикӣ, балки ҳамчун абзоре барои тавҷеҳи нахвӣ ва фаҳми маъноӣ вожаҳо медонистанд. Эъроб на танҳо ба овоз, балки ба таъини нақши нахвии калимаҳо дар ҷумла хидмат мекунад. Арабҳо вожаҳоро бо эъроб талаффуз намуда, тавассути он маъноӣ онҳоро мушаххас ва равшан месозанд. Абдулқоҳири Ҷурҷонӣ, яке аз манбаъҳои асосии нахви назариявӣ, чунин таъкид мекунад: «*Вожаҳо бо маъноӣ худ пӯшидаанд, то эъроб онҳоро кушода ва ҳадафҳои ниҳониро ошкор созад*» [7, с. 288]. Ҷурҷонӣ инчунин истилоҳи “эъроб”-ро чунин таъриф додааст: «*Дигаргуниҳое, ки дар ҳарфи охири вожа ба сабаби омилҳои мухталиф, ба таври шифоҳӣ ё маъноӣ ба амал меоянд*» эъроб меноманд [5, с. 29]. Аз ин рӯ, метавон хулоса кард, ки эъроб на танҳо чузӣ амалии забон аст, балки дар равшансозии маъно, тавҷеҳи грамматикӣ ва таҳлили нахвӣ нақши муҳим мебозад. Он дар баробари тавҷеҳ як пояи устувори фаҳми амиқи забони арабӣ мебошад.

Аз ин рӯ, эъроб дар грамматикаи забони арабӣ яке аз муҳимтарин нишондиҳандаҳои шифоҳии грамматикӣ ба шумор рафта, дар ташаккули маъноӣ калимаҳо ва ҷумла нақши калидӣ мебозад. Тағйироти ҳаракати овозҳо дар охири вожаҳо (фатҳа, замма, касра ва сукун) бевосита ба тағйири маъно вобастагӣ дорад, ки тавҷеҳи грамматикӣ маҳз ҳамин робитаро равшан месозад ва онро бо далелҳои нахвӣ асоснок мекунад. Абуҳайён ал-Андалусӣ ба нақши эъроб дар дарки маъноӣ калом ва расонидани нияти сухангӯ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намудааст. Ӯ аломатҳои эъробро на танҳо ҳамчун воситаи баёнгари маъноҳои грамматикӣ, балки ҳамчун нишондиҳандаи ҳадафҳои балоғӣ ва ҳатто теологӣ арзёбӣ менамояд [13, с. 6]. Ба таъкиди ӯ, гӯянда тавассути ин аломатҳо андешаву нияти худро дар сохт ва таркиби ҷумла инъикос намуда, ба шунаванда имкони дақиқи дарки ҳадафи гуфторро фароҳам меорад. Дар ин замина, тавҷеҳи грамматикӣ бо истифода аз қоидаҳо ва истилоҳоти нахвӣ, ҳолатҳои печида ва норӯшани каломро тавзеҳ дода, ба равшаншавии маъно мусоидат мекунад. Эъроб дар сохт ва тартиби ҷумла нақши муҳими вазифавӣ дорад: он воситаи пайвастандан ва роҳнамоӣ миёни унсурҳои ҷумла буда, тавассути он гуфтор равшан ва муназзам мегардад. Аз ин ҷост, ки тафовути аломатҳои эъроб на танҳо фарқи сохториро нишон медиҳад, балки нишондиҳандаи тафовути мақсаду мантиқ дар сухани гӯянда мебошад, ки вобаста ба хост ва мақсади ӯ ифода меёбад [13, с. 6–7].

Абуҳайён ал-Андалусӣ дар таҳқиқоти худ ба таври хос ба дарки нияти сухангӯ ва таҷаллии он дар сохторҳои грамматикӣ таваҷҷуҳ зоҳир мекунад. Ӯ бар он аст, ки ҳар андешае, ки дар зехни гӯянда нисбат ба тафовути ҳадаф ва ният шакл мегирад, дар забон ба сурати шаклҳои гуногуни грамматикӣ ва таркибӣ инъикос меёбад. Ин тағйирот шаҳодати равшани фарқияти ҳадаф ва нияти сухангӯ доништа мешавад.

Ба унвони мисол, Абуҳайён масъалаи “тамйиз”-ро баррасӣ намуда, хондани мансубро барои он дар ду ҳолат иҷозат медиҳад. Агар гуфта шавад: (كَرَّمَ زَيْدًا أَبًا – Зайдро ҳамчун падар гиромӣ дошт), пас метавон онро бо ҷумлаи (زَيْدٌ أَبٌ – Зайд падар аст) муқоиса кард. Ба ақидаи ӯ, ду имконияти грамматикӣ дар ин маврид вучуд дорад:

1. Агар Зайд худ падар бошад, пас ҷумла дар асл (زَيْدٌ أَبٌ) аст ва ҳарфи “مِنْ” метавонад баёнгари “тамйиз” гардад.

2. Аммо агар “тамйиз” ба шахси дигар, яъне ба падари Зайд дахл дошта бошад, пас асли ҷумла чунин хоҳад буд: (كَرَّمَ أَبُو زَيْدٍ – Падари Зайд гиромӣ дошта шуд), ки дар ин сурат тамйиз нақли маъноӣ аз феъли феъл мебошад ва эҳтиёҷ ба “مِنْ” вуҷуд надорад.

Ба ҳамин тартиб, Абуҳайён бо таъя ба таҳлили амиқи грамматикӣ ва мантиқӣ, ҷузъиёти нияти суҳангӯро дар сатҳи наҳвӣ равшан месозад ва инро воситаи муҳими тавҷеҳи грамматикӣ медонад [4, ҷ.4, с. 1265].

Ин нишон медиҳад, ки як ҷумла - вобаста ба нияти суҳангӯ - метавонад дар айни замон зиёда аз як маънӣ дошта бошад. Аз ин рӯ, ҳаракатҳо ва аломатҳои эъроб дар ҷумла бояд бо ҳадаф ва нияти гӯянда мувофиқат кунанд, зеро тафовути шаклҳои эъробӣ мустақиман ба тафовути ангеҷаҳо ва манфиатҳои шахсии суҳангӯ алоқаманд аст.

Ин масъала дар андешаҳои Абуҳайён равшан ба мушоҳида мерасад. Ӯ тавассути таҳлили сохтор ва маъноӣ ҷумлаҳо, ҷанбаи иҷтимоӣ фикри грамматикиро низ матраҳ месозад ва ба омилҳои дохилии забон - мисли нияти суҳангӯ, ҳадаф, ангеҷа ва мантиқ - таваҷҷуҳ менамояд [13, с. 9].

Ба ҳамин мазмун, Абуҳайён яке аз аввалин донишмандони забоншинос ба шумор меравад, ки равиҳои “тавҷеҳи грамматикӣ”-ро бо сабку услуби мустақил таҳия ва дар пажӯҳишҳои худ татбиқ намудааст [14, с. 7]. Ӯ ба нақши гӯянда дар шаклгирӣ хусусиятҳои грамматикӣ, хусусан дар масоили эъроб ва шинохти нияти гуфтор таваҷҷуҳи хос зоҳир кардааст.

Намунаи тавҷеҳи грамматикӣ Абуҳайён: Абуҳайён инчунин нақлҳои забони арабии куҳанро ҳамчун далели ҳаққонии назари худ мешуморад ва барои исботи он ба шаклҳо ва истифодаҳои, ки дар луғати арабӣ ба таври воқеӣ вуҷуд доранд, истинод мекунад. Ба ҳамин монанд, Сайид ал-Афғонӣ низ таъкид мекунад, ки далели луғавӣ бояд бо қоида, истифодаи дуруст ва таркиби ҷумлаҳо тавассути шохидҳои муътамади забони араби асил, ки зехни солим ва завқи забониро доранд, исбот карда шавад [16, с. 6].

Аз ин рӯ, ба андешаи Абуҳайён, ҳар гуна рад ё ғалат донишмандони ривояти забонӣ бе ҷустуҷӯи тавҷеҳи грамматикӣ амали шитобкорона меҳисобад. Ӯ ошкоро мегӯяд: «Забондонон бояд пеш аз он ки ривояте аз забони арабро хато шуморанд, барои он тавҷеҳи забонӣ ёбанд» [10, ҷ.8, с. 489]. Барои исботи дурустии ин ақида, Абуҳайён ба намунаи шеърӣ Руъбаи ибни Аҷҷоҷ - аз шоирони давраи ҷоҳилияти араб - ишора мекунад:

وَصَّانِي الْعَجَّاجِ فِيمَا وَصَّنِي

Васият кард маро ал-Аҷҷоҷ дар он чӣ васият карда буд...

Дар мисраи боло, феъли «وَصَّنِي» бо ҳазфи алиф дар охири байт омадааст. Ин гуна истифода, ки аз ҳазфи ломи феъл дар феълҳои аҷваф (яъне феълҳои, ки ҳарфи марказии онҳо садонок аст) бармеояд, мувофиқи як қоидаи маъруфи грамматикӣ аст. Ба мисол, феъли «تَرَى» дар шакли манфӣ ҳамчун «لَمْ تَرَ» ба қор меравад ва дар он ломи феъл (яъне ҳарфи охирини реша) ҳазф мешавад. Аммо Абуҳайён инро бо дигар ҳолатҳои грамматикӣ муқоиса накарда, таъкид мекунад, ки агар як ривояти шеърӣ дуруст ва собит бошад, пас он бояд пазируфта шавад — ҳатто агар берун аз қоидаҳои маъмули забон бошад [10, ҷ.4, с. 489], зеро он бо лаҳҷаҳои қабилавии араб мувофиқат дорад. Аз ин рӯ онро ба чунин тавҷеҳот тақсим кард:

1. Тавҷеҳи грамматикӣ: Абуҳайён ишора мекунад, ки агар дар байти аввал «وَصَّنِي» омадааст, пас он метавонад бо ҳазфи алиф ва барои риояи вазни бахши шеърӣ бошад. Дар тавҷеҳи мазкур ҳазфи ҳарфи алаф аст, ки дар шеъри арабӣ иҷозат дода мешавад, махсусан агар он бо вазни шеъри бахшбанд мувофиқат кунад.
2. Тавҷеҳи услубӣ (بلاغى): Истифодаи такрори феъл «وَصَّنِي» дар аввал ва охири омадааст, ки нишондиҳандаи таъкиду муҳиммият додани васият аст. Он ба таври маънавӣ ҳам нишон медиҳад, ки шахси зикршуда (ал-Аҷҷоҷ) хушдор ё тавсияи муҳим додааст.
3. Тавҷеҳи забонӣ (لهجى): Абуҳайён таъкид мекунад, ки чунин наҳви ифода, ки бо ҳазфи баъзе ҳарфҳо ва ё шеваи талаффузи хос омадааст, мувофиқ ба гӯиши баъзе қабилҳои араб, масалан Тамим ва Қурайш мебошад.

Ин таҳлил нишон медиҳад, ки Абуҳайён ба тавҷеҳи грамматикӣ, услубӣ ва забонӣ дар заминаи шеър ва забони классикӣ аҳамияти бузург медиҳад. Абуҳайён нақлҳои забони арабии қадимро ҳамчун далели асосноки назари худ қабул мекунад ва барои исбот ба истифода ва шаклҳои воқеии луғат така менамояд. Ӯ таъкид мекунад, ки рад кардани ривоятҳои забонӣ бе таҳлили грамматикӣ шитобкорист ва бояд ҳар ривоятро бо тавҷеҳи забонӣ санҷид. Мисоли шеъри Руъба нишон медиҳад, ки ҳазфи алиф дар феъли «وَصْنِي» метавонад ба сабаби риояи вазни шеърӣ бошад ва ин ҳолат, ҳарчанд аз қоидаҳои маъмул берун бошад, бо ғуиши қабилаҳои араб мувофиқат мекунад. Абуҳайён тавҷеҳи грамматикӣ, услубӣ ва забониро дар таҳлили шеър ва забони арабӣ якҷоя медонад ва ба ҳар се ҷанба аҳамияти калон медиҳад. Ин равиш ба фаҳми амиқ ва ҳифзи мероси забони арабӣ кӯмак мекунад.

Ҳамин тариқ, таҳлилҳои Абуҳайён ал-Андалусӣ дар соҳаи тавҷеҳи грамматикӣ ҳамчун як баҳши муҳим ва беназир дар илми наҳв ва грамматикаи арабӣ пазируфта мешаванд. Ӯ дар осори худ, махсусан дар китоби “ал-Баҳр ал-муҳит”, ба тавҷеҳи грамматикӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намуда, нақлҳои забони арабии қадимро ҳамчун далели ҳақиқати назари худ истифода мебарад. Абуҳайён таъкид мекунад, ки ҳар гуна рад ё ғалат донишманди ривоятҳои забонӣ бе таҳлили дақиқи грамматикӣ ва тавҷеҳи маънии онҳо ба таҳқиқоти илмӣ хилоф аст. Ин равиш имкон медиҳад, ки тағйироти грамматикӣ дар матнҳо, ба мисли ҳазфи алиф дар шеър ё фарқиятҳои эъробӣ, бо дарназардошти сабабҳои услубӣ, забонӣ ва ҳатто иҷтимоӣ фаҳмида шаванд.

Истифодаи равиши тавҷеҳи грамматикӣ дар таҳлили шеър, наср, калима ва ибораҳои печидаи забони классикии арабӣ, баҳусус дар асари “ал-Баҳр ал-Муҳит”, тавсифи равшани як равиши мустақили наҳвиносии мебошад, ки ҳам маъноро муайян месозад ва ҳам шеваи гуфторро возеҳ менамояд. Абуҳайён таваҷҷуҳи ҷиддӣ ба масъалаи эъроб зоҳир намуда, онро ҳамчун асбоби асосии фаҳми ҳадафҳои ниҳонии суҳангӯ арзёбӣ кардааст. Ин нишон медиҳад, ки илми тавҷеҳ на танҳо як фанни ёрирасон, балки воситаи муҳими таҳлили мантиқӣ ва шарҳи сохтори ҷумлаҳо дар забони арабӣ ба шумор меравад. Абуҳайён бо истифода аз манбаъҳои муътамади луғавӣ ва шояхидҳои ривоятӣ таъкид мекунад, ки бояд аз нуктаҳои фарҳангӣ ва лаҳҷавӣ дар шарҳи матнҳо нагузарем. Ин равиш ба фаҳми амиқ ва пурратарини маънои матнҳои классикӣ мусоидат менамояд ва ҳамзамон мероси забонӣ ва фарҳангии арабиро ҳифз мекунад.

Азбаски забон ва грамматика омили муҳими муошират ва ифодаи ниятҳои суҳангӯ мебошанд, тавҷеҳи грамматикӣ дар асарҳои Абуҳайён ба равшании маъно ва фаҳмиши амиқи матнҳо ёрӣ мерасонад. Ин тадқиқотҳо ба равобити иҷтимоӣ ва таърихии забон низ ишора намуда, нишон медиҳанд, ки омилҳои иҷтимоӣ ва лаҳҷавӣ дар шакл ва маънои грамматикӣ таъсиргуздоранд. Илова бар ин, яке аз далелҳои муҳими нигоҳдории забони арабӣ ва интиқоли дурусти он ба наслҳои баъдӣ, осори боқимонда аз шуарои классикӣ, муаррихон ва уламои забон ва адаб мебошад, ки онро бо далелҳои равшан тасдиқ менамоянд.

Муқаррир: д.и.ф., профессор Сулаймонов С.

Адабиёт:

1. Абдурахмон Ҳасан Ҳабанка ал-Майданӣ. Балоғати арабӣ (роторика), асос, илм ва санъати он. Ношир: Дорулқалам - Димишқ. Чопи 1. Соли 1416х/1996м. Ду ҷилд. Ҷилди якум, 608 с.
البلاغة العربية أسسها وعلومها وفنونها. عبد الرحمن حسن حبنة الميداني. الناشر: دار القلم – دمشق. الدار الشامية- بيروت. الطبعة 1/ سنة النشر 1416هـ-1996م. مجلدان. مجلد أول في 608 صفحة.
2. Абдусатторов Абдушукур. Таърихи адабиёти араб. Душанбе, «Деваштиҷ». 2008. 192с.
3. Абдуҳу ар-Рочихӣ. Лаҳҷаҳои арабӣ.. Дор ал-маърифат ал-ҷомиъия. Соли 1996. 276 с.
4. Абӯҳайён, Муҳаммад ибни Юсуф ибни Алӣ ибни Юсуф ибни Ҳайён, Асириудини Андалусӣ. Иртишоф аз-зарб аз забони арабӣ. Таҳқиқ: Раҷаби Усмон Муҳаммад. Муҳаррир: Рамазон Абдугтавоб. Ношир: Китобхонаи ал-Хонҷӣ, Қоҳира. Нашри аввал соли 1418 ҳиҷрӣ - 1998 милодӣ. 5 ҷилд 2775 с.

- ارتشاف الضرب من لسان العرب. أبو حيان محمد بن يوسف بن علي بن يوسف بن حيان أثير الدين الأندلسي. تحقيق وشرح ودراسة: رجب عثمان محمد. مراجعة: رمضان عبد التواب. الناشر: مكتبة الخانجي بالقاهرة. الطبعة الأولى، ١٤١٨ هـ - ١٩٩٨ م. عدد الأجزاء: ٥.
5. Алӣ ибни Муҳаммад ас-Сайиди аш-Шариф ал-Қурҷонӣ. «Луғати таърифҳо». таҳқиқ: Муҳаммад Сиддиқ ал-Миншовӣ. Дор ал-Фазила – Қоҳира. 254 с.
معجم التعريفات، علي بن محمد السيد الشريف الجرجاني، تح: محمد صديق المنشاوي، دار الفضيلة، القاهرة، 254 صفحة.
 6. Аҳмад ибни Форис. ас-Соҳибӣ дар фикҳи забон ва урфу одати арабҳо дар суҳан рондан. Таҳқиқи: Мустафо аш-Шуваймӣ. Бунёди Бадрон, Бейрут. 1383х/1963м, саҳ 33. Накл аз: Нисрин Абдуллоҳ Атват . Таъсири лаҳҷаҳои арабӣ дар роҳнамоии маъноӣ грамматикӣ. Дор ал-кутуб ал-илмия, Бейрут-Лубнон. Соли 2018. 464 с.
 7. Ибтиҳол Муҳаммад ал-Борр ва Ҳинд Алӣ Муҳаммад ал-Ғомидӣ. Аломати эъробӣ байни қадимӣ ва муосирон, омӯзиши услубҳои (даъват, нидо, таърифу маломат, татмеъва огоҳӣ). Маҷаллаи Коллеҷи Дорул-Улум. Донишгоҳи шоҳ Абдулазиз. Ҷилди 38. Шумораи 136. Август соли 2021. Саҳ 291-293.
العلامة الإعرابية بين القدماء والمحدثين دراسة في أساليب (النداء، التعجب، المدح والذم، الإغراء والتحذير). د. ابتهاج محمد البار. والباحثة هند علي محمد الغامدي. مجلة كلية دار العلوم. جامعة الملك عبد العزيز. المجلد 38. العدد 136. اغسطس 2021. صفحة 277-320.
 8. Китоби “Талашҳои забоншиносии Тамом Ҳассон” ва Китоби “Забоншиносии арабӣ - Саволҳои методологии Мустафо Ғалфон”, Тадқиқоти муқоисавӣ. Абдулқодир ибни ат-Тавотӣ. Маҷаллаи Академияи забони арабии Алҷазоир. Ҷилди 18. Адади 1-2. Соли 2021. Саҳ 116-121.
كتاب- اجتهادات لغوية- لتّمام حسن وكتاب- اللّسانيات العربية -أسئلة المنهج- لمصطفى غلفان- دراسة تقابلية. عبد القادر بن التواتي. مجلة المجمع الجزائري للغة العربية. المجلد 18. العدد 1-2. 2021. صفحات 107-144.
 9. Мурод Холид. Тавҷеҳи грамматикӣ ва таъсири он ба маъноӣ матн. Рисолаи магистрӣ дар Донишгоҳи Ибни Халдун. Кафедраи забон ва адабиёти араб. Алҷазоир. 2011-2022. 220 с.
التوجيه النحوي وأثره في دلالة النص. مراد خالد. رسالة الماجستير في جامعة ابن خلدون. قسم اللغة العربية وآدابها. الجزائر. 2011-2022. 220 صفحة.
 10. Муҳаммад ибни Юсуф, маъруф ба Абӯхайён ал-Андалусӣ. ал-Баҳр ал-муҳит. Таҳқиқи Одил Аҳмад Абдулмавҷуд ва Алӣ Муҳаммад Муавваз. Чопхонаи Дор ал-кутуб ал-илмия, Бейрут - Лубнон. Чопи 1. 1413х/1994м. 8 ҷилд. Ҷилди 1, 678 С-. Ҷилди 5, 536 С-. Ҷилди 6, 480 с.
البحر المحيط. محمد بن يوسف الشهير بأبي حيان الأندلسي. تحقيق الشيخان: عادل أحمد عبد الموجود وعلي محمد معوض. دار الكتب العلمية، بيروت – لبنان. طبعة 1/ 1413هـ-1994م. 8 جلد. جلد 1 في 678 صفحة.
 11. Насира Абдулҳасан Носир ал-Хафачӣ. Тавҷеҳи грамматикӣ маъноӣ воситаҳо дар китоби «Гавҳари адаб дар шинохти суҳани араб»-и ал-Ирбилӣ. рисолаи магистрӣ. Коллеҷи илм ва гуманитарӣ. Ҷумҳурии Ироқ. Соли 2022. 159 с. Хулоса.
التوجيه النحوي لمعاني الأدوات في كتاب "جوهرة الأدب في معرفة كلام العرب" للإربلي. نصيرة عبد الحسن ناصر الخفاجي. رسالة الماجستير. كلية العلوم والتربية الإنسانية. جمهورية العراق. 2022. 159 صفحة. الخلاصة.
 12. Нисрин Абдуллоҳ Атват . Таъсири лаҳҷаҳои арабӣ дар роҳнамоии маъноӣ грамматикӣ. Дор ал-кутуб ал-илмия, Бейрут-Лубнон. Соли 2018. 464 с.
 13. Оиша Муҳаммад Убайд ибни Намша. Таъсири суҳанвар дар асосҳои грамматикӣ Абӯхайёни Андалусӣ тавассути китобаш “Иртишоф аз-зарб”. Маҷаллаи «ал-Ишоъ», Лабораторияи забоншиносӣ ва тарҷума. Донишгоҳи доктор Тоҳир Мавлоӣ. Алҷазоир. Ҷилди 10, шумораи 1. июни соли 2023. 150 с.
. أثر المتكلم في التقعيد النحوي عند أبي حيان الأندلسي في كتابه (ارتشاف الضرب). عائشة محمد عبيد بن نمشة. مجلة "الإشعاع"، مخبر اللسانيات والترجمة. مجلد 10، عدد 1. جيون 2023. جامعة الدكتور طاهر مولاى. الجزائر.
 14. Рази уд-Дин Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аби Насри Кирмонӣ. Вожаҳои берун аз қоида. Таҳқиқи доктор Шамрон ал-Аҷлӣ. Бунёди ал-Балоғ, Бейрут-Лубнон, бе таърих. 536 с.
شواذ القراءات، رضي الدين أبي عبد الله محمد بن أبي نصر الكرمانى، تح/ د.شمران العجلي، مؤسسة البلاغ، بيروت- لبنان، دت، دط.

15. Риёз Карим Абдуллоҳ ва Фарук Фаҳим Чиёд. Тавҷеҳи грамматикӣ миёни гузаштагон ва муосирон ва таъсири он ба талаффуз ва маъно. Маҷаллаи «ал-Қодисия» дар санъат ва илмҳои таълимӣ. Ҷилди 23, шумораи 4, қисми 3, соли 2024. 417-432 с.
التوجيه النحوي عند القدماء والمحدثين وأثره في اللفظ والمعنى. أ.د. رياض كريم عبد الله، وفاروق فاهم جباد. مجلة القادسية في الآداب والعلوم التربوية، المجلد 23، العدد 4، الجزء 3، سنة 2024. صفحة 421.
16. Саид ал-Афғонӣ. Принципиҳои грамматикаи араб. Чопи Мудирияти китобҳо ва нашрияҳои донишгоҳӣ. 1414х/1994м. Чопи 1. 281 с.
في أصول النحو، سعيد الأفغاني، مديرية الكتب والمطبوعات الجامعية، 1414هـ-1994م، دط. 281 صفحة.
17. Хадиҷа ал-Ҳадисӣ. Мавқеи наҳвнависон дар мавриди истиноди забони ҳадис. Нашриёти Вазорати фарҳанг ва ахборот — Ҷумҳурии Ироқ. Сисила рақами 265. Соли 1981. 447 с.
موقف النحاة من الاحتجاج بالحديث الشريف. خديجة الحديثي. منشورات وزارة الثقافة والإعلام-الجمهورية العراقية. سلسلة 265. سنة 1981. في 447 صفحة.
18. Холид ибни Сулаймон ал-Киндӣ, Файиз Субҳи Туркӣ ва Муҳаммад ибни Солиҳ аш-Шизовӣ. Қоидаҳои грамматикӣ умумӣ: Масъалаи истилоҳот, моҳият ва тасниф. Маҷаллаи Донишгоҳи ал-Қосимӣ, Умон. Забон ва Адабиёти Араб. Ҷилди 3, адади 1, соли 2024. 219-270 с.
القواعد النحوية الكلية: إشكالية المصطلح والماهية والتصنيف. خالد بن سليمان الكندي، و فايز صبحي تركي، و محمد بن صالح الشيزاوي. مجلة الجامعة القاسمية للغة العربية وآدابها. مجلد 3، عدد 1، 2024. صفحة 219-270.

ТАТБИҚИ ТАВҶЕҲИ ГРАММАТИКИИ ЗАБОНИ АРАБӢ ДАР КИТОБИ “АЛ-БАҲР АЛ-МУҲИТ”-И АБУҲАЙӢНИ АНДАЛУСӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили татбиқи тавҷеҳи грамматикӣ забони арабӣ дар китоби “ал-Баҳр ал-муҳит”-и Абуҳайён ал-Андалусӣ бахшида шудааст. Дар он нишон дода мешавад, ки тавҷеҳи грамматикӣ ҳамчун яке аз муҳимтарин унсурҳои илми наҳв дар шарҳи таркиб ва маънои ҷумлаҳо нақши калидӣ мебозад. Абуҳайён дар осораи, бахусус дар “ал-Баҳр ал-муҳит”, ба тавҷеҳи грамматикӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, равишҳои наҳви мактабҳои Басра ва Кӯфаро бо ҳам муқоиса ва таҳлил кардааст.

Абуҳайён дар баррасии шаклҳои грамматикӣ ба лаҳҷаҳои қабилавии араб истинод мекунад, ки ин раванд таърихи воқеии забони арабиро инъикос менамояд. Гарчанде баъзе муҳаққиқони муосир ба монанди Таммом Ҳассон худро пешоҳанги ин равиш медонанд, решаҳои тавҷеҳи грамматикӣ ба забоншиносони қадим бармегардад. Ин равиш дар таҳлили осори адабӣ ва нигоҳдории забони арабӣ мусоидат намуда, осори шоирону донишмандон онро тасдиқ мекунанд..

Калидвожаҳо: *Абуҳайён, ал-Андалус, Сибавайҳи Форсӣ, ал-Фароъ, Ибни Атия, Замашарӣ, Ҷурҷонӣ, Таммом Ҳассон, тавҷеҳи наҳвӣ, сарфӣ, фонетикӣ, балогӣ, забонӣ, эъроб, лаҳҷаҳо ва лаҳҷаи қурайшӣ.*

ПРИМЕНЕНИЕ ГРАММАТИЧЕСКОГО ПОЯСНЕНИЯ К АРАБСКОМУ ЯЗЫКУ В КНИГЕ “АЛЬ-БАХР АЛЬ-МУХИТ ” АБУ ХАЯНА АНДАЛУСИ

В этой статье рассматривается применение грамматического пояснения (тавджих) к арабскому языку в книге “Аль-бахр аль-мухит” Абу Хаяна Андалуси. Было отмечено, что в арабском языке явление “тавджих” считается одним из изучающих грамматику, особенно термин “тавджих” в классической науке грамматике, относящийся к объяснению причин использования формы или состава предложения и опирающийся на лингвистические правила и методы, относящиеся к тавджиху. Таким образом, грамматический пояснение является важной частью грамматики арабского языка, и в трудах арабских лингвистов, особенно Абу Хаяна Андалуси, по этому разделу лингвистики придается большое значение. Абу Хаяна Андалуси в своих произведениях, особенно в книге “Аль-бахр аль-мухит”, уделял особое внимание на грамматическом пояснение.

В связи с этим грамматическая направленность арабского языка отражает историческую реальность диалектов арабских племен, которая сохраняется в истории

арабского языка и литературы и по сей день. Однако в наше время грамматического пояснение также широко используется в исследованиях арабского языка в соответствии с традицией, и некоторые приписывают происхождение этой науки египетскому Таммиму Хассану. Однако вопрос пояснения также использовался в качестве синтаксического, морфологического и фонетического руководства среди древних лингвистов. Также одним доказательством сохранения арабского языка служат труды поэтов, историков, лингвистов и литературоведов.

Ключевые слова: *Абу Хайян, аль-Андалус, Сибавайх Фарси, аль-Фаро, Ибн Атия, Замахшари, Джурджани, Таммим, Хассан, синтаксис, фонетика, морфология, лингвистика, грамматическое изменение (эъроб) диалекты и диалект курайшитов.*

APPLICATION OF GRAMMATICAL EXPLANATION OF THE ARABIC LANGUAGE IN THE BOOK “AL-BAHR AL-MAHDI” BY ABU HAYYAN AL-ANDALUSI

This article examines the application of grammatical explanation of the Arabic language in the book “al-Bahr al-Mahit” by Abu Hayyan al-Andalusi. It is noted that in Arabic grammar, the phenomenon of explanation is considered one of the specialties of grammar, especially the term “explanation - tavjeh” in classical grammar deals with explaining the reasons for using the form or structure of a sentence and refers to reliance on linguistic rules and grammatical methods. Therefore, grammatical explanation is an important part of Arabic grammar, and great importance has been attached to this part of linguistics in the works of Arab linguists, especially Abu Hayyan al-Andalusi. Abu Hayyan al-Andalusi paid special attention to grammatical explanation in his works, especially in the book “al-Bahr al-Mahdith”.

In this regard, the grammatical explanation of the Arabic language reflects the historical reality of the dialects of the Arab tribes, which has remained stable in the history of the Arabic language and literature to this day. However, grammatical explanation is also widely used in modern times, as a rule, in Arabic language studies, and some attribute the origin of this science to Tammam Hassan of Egypt. However, the issue of explanation was also used as a grammatical, lexical and phonetic guide among ancient linguists. Also, another evidence for the preservation of the Arabic language is very well confirmed by the works of poets, historians and scholars of language and literature.

Keywords: *Abu Hayyan, al-Andalus, Sibawayh Persian, al-Faro', Ibn Atiya, Zamakhshari, Jurjoni, Tammam Hassan, grammatical explanation, lexical, phonetic, rhetorical, linguistic, erob, dialects and the Quraysh dialect.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Одинаев Абдуҳалим Сияҳмардович - Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, д.и.ф., ходими пешбари илмӣ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 33. E-mail: odinahalim24@gmail.com. Тел.: (+992) 919-12-14-58*

Сведения об авторе: *Одинаев Абдухалим Сияхмардович - Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ, д.ф.н., научный сотрудник. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки 33. E-mail: odinahalim24@gmail.com. Тел.: (+992) 919-12-14-58*

Information about the author: *Odinaev Abdukhalim Siyahmardovich – The Institute of study of problems in Asia and Europe of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Philological Sciences, Leading Research Fellow. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 33. E-mail: odinahalim24@gmail.com. Phone: (+992) 919-12-14-58*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ ПРИЧИНЫ В РУССКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Рахмонова Д. И.

**Таджикского государственного института культуры и искусств
имени Мирзо Турсунзаде**

В современном языкознании очень важную роль играют различные виды придаточных предложений. Как в немецком языке, так и в русском функционируют придаточные предложения места, условия, времени, цели, образа действия и т.п. Они были исследованы такими учеными, как Е. В. Гулыга [3], Е. И. Шендельс [6] и др.

Некоторые из современных лингвистов рассматривали функционирование различных языковых явлений в сопоставительном аспекте (Б. А. Абрамов [1], Е. В. Бирюкова, О. А. Радченко, Л. Г. Попова [2]). Но до настоящего времени не было сделано попыток изучить функционирование различных видов придаточных предложений немецкого языка в сопоставлении с русским.

Актуальность нашего исследования состоит в сравнении функционирования придаточных предложений причины немецкого языка в сопоставлении с русским.

Целью нашего исследования является рассмотрение функционирования придаточных предложений причины в сопоставительном аспекте. Исходя из этого, мы ставим следующие задачи:

1. Определить позицию придаточного предложения причины в немецком языке и сравнить его с русским.
2. Рассмотреть соответствие временных форм придаточных предложений причины немецкого языка по отношению к русскому языку.

Научная новизна представленной статьи состоит в том, что ранее не рассматривалось функционирование придаточных предложений причины немецкого языка в сопоставлении с русским на материале передовых статей.

В соответствии с классификацией придаточных предложений причины, предложенной Е. В. Гулыга [3, с. 105-106], в немецком языке выделяют их следующие основные группы:

I. Сложноподчиненные предложения с придаточными предложениями со значением причины с союзом *weil*.

II. Сложноподчиненные предложения с придаточными предложениями со значением причины с союзом *da*. Также нами была выделена еще одна группа:

III. Сложноподчиненные предложения с придаточными предложениями со значением причины с союзом *zumal*.

Рассмотрим и проанализируем функционирование сложноподчиненных придаточных предложений с придаточными причины с союзом "*weil*" в современном немецком языке в жанре передовой статьи и способы их перевода на русский язык.

Придаточные предложения причины с союзом *weil* могут иметь следующие значения. Придаточные причины могут обозначать реальную, объективную причину, которая придает событиям первичную характеристику. Значение реальной, объективной причины выражено в этом случае с помощью союза *weil*. Придаточные предложения стоят по отношению к главному в постпозиции. В нашем исследовании было установлено, что придаточные и главные предложения стоят во временных формах *Präsens* или *Präteritum*: *Ohne Helm und Schutzbrille ist das zu gefährlich, weil viele Gummiteile herumfliegen* [24]. / Без шлема и защитных очков это очень опасно, так как вокруг летает много резиновых частей. *Einige Auto-Modelle verschwanden 2012 von der Bildfläche, weil ihre Hersteller in die Insolvenz gingen* [7].

В русском языке в данных конструкциях главные и придаточные предложения также стоят в одной временной форме - либо в настоящем времени, либо в прошедшем. Придаточные предложения стоят в постпозиции по отношению к главному.

При исследовании придаточных предложений причины нами было установлено следующее: в главных предложениях при согласовании времен вместо формы *Präteritum* предикат может употребляться во временной форме *Präsens*, при этом в зависимой части сложного предложения сказуемое стоит во временной форме *Plusquamperfekt*.

Die Deutsche Bahn fordert Schadensersatz in Höhe von 750 000 000 Euro, weil sie überhöhte Preise gezahlt hatte [13]. / Немецкая дорога требует / потребовала возмещения ущерба в размере в 750 миллионов евро, так как она платила по завышенным ценам.

В русском языке в главном предложении может использоваться как настоящее время, так и прошедшее. Придаточные предложения стоят в данной конструкции в прошедшем времени. Придаточные причины указывают на возможную причину. Значение возможной причины выражается в данном случае с помощью союза *weil*. Придаточные предложения могут стоять как в постпозиции, так и в интерпозиции по отношению к главному. В придаточном и в главном предложениях могут использоваться презентные формы *Konjunktiv* (*Präsens Konjunktiv* или *Perfekt Konjunktiv*).

Die Polizei habe gut vorgearbeitet, doch seien ihr die Hände gebunden, weil die Staatsanwaltschaft diesmal einfach nichts unternahme [16]. / Полиция сработала хорошо, хотя ее руки были связаны, так как прокуратура в этот раз просто ничего не предпринимала.

В русском языке в подобных конструкциях придаточные предложения также стоят в постпозиции по отношению к главному. Но в обеих частях будет использоваться прошедшее время.

Придаточные предложения причины могут обозначать аналогичную причину. Такое значение выражается в придаточных предложениях союзами *weil* и *wie*. Придаточные предложения стоят в этом случае по отношению к главному в интерпозиции. Придаточные предложения употребляются во временных формах *Präteritum* или *Perfekt* в пассивном и активном залогах. Для главных предложений в подобных конструкциях характерно употребление временных форм *Futurum I* или *Perfekt*.

Schon im Jahre 2013 wird das Plus in den Sozialkassen sinken, weil der Bund den Zuschuss an der Gesundheitsfond bereits deutlich gekürzt hat, genau wie den Rentenbeitragssatz [17]. / Уже в 2013 году прибыль уменьшится, так как объединение заметно сократило объем дотаций в фонды здоровья, как и пенсионный фонд.

Мы видим, что в русском языке, так же как и немецком, используется будущее время в главном предложении и прошедшее - в придаточном. Придаточные предложения стоят в интерпозиции по отношению к главному.

Придаточные предложения причины могут иметь значение основной причины. Такое значение выражается посредством союза *weil* и усиливается добавлением в зависимую часть наречия *besonders*. Придаточные предложения стоят, как правило, в постпозиции по отношению к главному предложению. Нами было установлено, что в схожих примерах придаточные предложения употребляются чаще всего в подобных конструкциях во временных формах *Präsens*. Также для подобного вида придаточных предложений типично сочетание временных форм *Präsens* и *Präteritum*:

St.Anton ist ein Ort mit großer Vergangenheit, weil der Schnee da besonders früh als Spielwiese und Wirtschaftsfaktor entdeckt wurde [14]. / Санкт-Антон является местностью с великим прошлым, так как снег здесь особенно рано был применен как игровая площадка и экономический фактор.

Über Sonnenschein _freut sich die Winzerin B. Banke vom Kendal-Jackson-Weingut in Kalifornien nicht nur, weil da die Trauben besonders gut reifen [19]. / Солнечному свету винодел Б. Банке радуется не только из-за винодельческого хозяйства Кендал-Джексон в Калифорнии, так как здесь виноград вызревает особенно хорошо.

В русском языке придаточные предложения причины также ставятся в постпозицию по отношению к главному. Временные формы совпадают с временными формами в немецком предложении (настоящее время - в главном предложении, прошедшее - в придаточном).

Придаточные предложения причины обозначает наиболее вероятную реальную причину. Данное значение выражается в придаточных предложениях с помощью причинного союза *weil* и усиливается добавлением в зависимую часть наречия *eher*. Придаточные предложения стоят в постпозиции по отношению к главному. И придаточные предложения, и главные стоят в данном случае во временной форме *Präsens*: *Essen zur falschen Zeit _ führt zu Fettleibigkeit, weil der Körper die Energie aus der Nahrung eher in die Speicher einbaut, und insgesamt der Energieverbrauch reduziert ist* [11]. / Питание в неправильное время ведет к ожирению, так как тело преобразует энергию, получаемую из питания, в первую очередь в хранилище, а расход энергии в общей сложности редуцируется.

В русском языке придаточные предложения также стоят в постпозиции по отношению к главному. И придаточное предложение, и главное употребляются в форме настоящего времени.

Придаточные предложения причины могут также указывать на то, что первая причина является мнимой, а вторая - истинной, подлинной причиной действия. Это выражается с помощью союза *weil* и усиливается сочетанием с союзами *aber*, *sondern* и отрицательной частицей *nicht*. Придаточные причины стоят в интерпозиции по отношению к главному предложению. В подобных конструкциях придаточные предложения, как правило, употребляются во временной форме *Präsens*. Главные предложения употребляются во временных формах *Präsens* и *Perfekt*. Так же для придаточного предложения характерно в этом случае употребление стативного залора: *Wie sich später herausstellte, hatte Schweitzer dieses Foto für öffentlich gehalten, weil sie mit Zuckerberg zwar nicht befreundet ist, ihre Status-Updates aber abonniert hat* [12]. / Как выяснилось позже, Швайцер держала это фото открыто, так как именно с Цукберг не дружила, но подписалась на ее обновления статуса. *Auch den Brief, der das Leben ihres Sohnes retten wird, entdeckt Mürion Shergold nur, weil er nicht mit der Post, sondern per Kurier kommt* [21]. / Марион Жерголд обнаруживает также письмо, которое спасет жизнь ее сыну, так как оно пришло не по почте, а было доставлено курьером.

В русском языке в подобных конструкциях придаточные предложения могут стоять как в интерпозиции, так и в постпозиции по отношению к главному предложению. При этом в главном предложении используется настоящее время, а в придаточном - прошедшее. Т. Димитриу утверждает, что наречие *auch*, как правило, «добавляет значение невозможности повторения дальнейшей информации» [4, с. 9-10]. В предложенном исследовании было выявлено, что придаточные причины часто обозначают предполагаемую причину. Такое значение выражается в предложении с помощью союза *auch weil*. Придаточные предложения стоят в постпозиции по отношению к главному. Придаточные предложения и главные предложения употреблены в форме конъюнктив *Präsens*, *Präteritum*: *Das kostet Geld, auch weil der Kinosaal unter Denkmalschutz steht* [9]. / Это стоит денег также потому, что кинозал находится под охраной памятников. *Etwa jedes dritte Smartphone kam von Samsung, auch weil die Südkoreaner eine sehr breite Modellpalette mit günstigen Geräten haben* [8]. / Примерно каждый третий смартфон выпущен компанией Samsung, даже потому, что южнокорейцы имеют широкий модельный ряд с дешевыми устройствами.

Die Vorgänge sind weiter heftig umstritten, auch weil Gutachter einen Unfall mit einer Gasexplosion für wahrscheinlich hielten [17]. / Причины по-прежнему яростно оспариваются, даже потому, что эксперты сочли вероятным возможность несчастного случая, связанного со взрывом газа.

Bernd Holtusen vom Deutschen Jugendinstitut erläutert, dass die Stadt nur sehr beschränkte Eingriffsmöglichkeiten gehabt habe, auch weil der mutmaßliche Täter schon 18 Jahre alt sei [18]... / БерндХолтузен из Немецкого института молодежи объясняет, что город имел довольно

ограниченные возможности вмешательства даже потому, что предполагаемому преступнику исполнилось уже 18 лет...

Придаточные предложения в русском языке также находятся по отношению к главному в постпозиции. В подобных случаях в главном и придаточном предложениях можно употребить как настоящее время, так и прошедшее. Придаточные предложения причины могут обозначать дополнительную причину. Такое значение выражается с помощью союза *weil* и усиливается добавлением в текст наречия *auch*. Придаточные предложения стоят в постпозиции по отношению к главному. В данном случае для придаточных предложений характерным является употребление временных форм *Präsens* и *Perfekt*:

... vielleicht ist es ungerecht, weil auch die ja mit Schmerzen verbunden ist [15]. / ...может быть, это и несправедливо, потому что это тоже связано с болью.

В русском языке придаточное предложение также находится в постпозиции. Временные формы совпадают с временными формами главного и придаточного предложений в немецком языке: в главном предложении - настоящее время, в придаточном - прошедшее. Г. Пауль [25], Л. Р. Зиндер, Т. В. Строева [5] считают, что в главном предложении употребляется местоименное наречие *darin*. Нами было выявлено, что местоименное наречие *darin* в придаточных предложениях усиливает причинное значение. Придаточные предложения стоят в подобных конструкциях в постпозиции по отношению к главному. Придаточные предложения причины и главное предложение употребляются во временных формах *Präsens* и *Präteritum*: *Zwar sind die Jobcenter ein Sonderfall, weil der Bund daran beteiligt ist* [10]. / Хотя центр занятости - это особый случай, потому что объединение в нем заинтересовано. *Ich hatte ihr Buch kurz zuvor gelesen, rief sie an und dankte ihr, weil sie darin sehr fair mit mir umgegangen war* [22]. / Я прочитала ее книгу незадолго до этого, позвонила ей и поблагодарила, потому что она была со мной очень корректна.

Так же, как и в немецком языке, в русском языке придаточные предложения стоят в постпозиции по отношению к главному. И главное предложение, и придаточное употребляются в русском языке в прошедшем времени. В некоторых примерах мы видим, что придаточные причины обозначают попутное замечание. Данное значение выражается с помощью союза *weil* и придаточного дополнительного предложения. Придаточные предложения стоят в интерпозиции во временных формах *Präsens*, *Präteritum* или *Plusquamperfekt*: *Die Leute mögen uns halt, weil sie wissen, dass wir Klappe halten* [14]. / Людям мы нравимся, потому что они знают, что мы держим рот на замке. *Er hatte das nicht gemacht, weil er nicht das Gefühl hatte, dass er die Bundestagsverwaltung kontrollieren müsse* [17]. / Он не делал этого, потому что у него не было чувства, что он должен контролировать руководство Бундестага. *Die Staatsanwälte beschuldigen Jains Co-Chef J. Fischen und Finanzvorstand P. Krause, weil sie die Umsatz-steuererklärung für das Jahr 2010 unterschrieben hatten, in der zu Unrecht 160 Millionen Euro Steuererstattungen gefordert wurden* [10]. / Прокуроры также обвиняют со-начальника Джейн Ю. Фишена и финансового директора П. Краузе, потому что они подписали налоговую декларацию на 2009 год, в котором несправедливо были востребованы налоговые выплаты в размере 150 миллионов евро.

В данном случае в русском языке придаточные предложения находятся в интерпозиции по отношению к главному. Временные формы в русском языке совпадают с временными формами в немецком языке. Кроме того, значение попутного замечания может выражаться с помощью союза *weil*. В подобных предложениях, как правило, содержится инфинитивная конструкция *zu* + *Infinitiv I*. Придаточные предложения стоят в постпозиции или в интерпозиции по отношению к главному. Для придаточного предложения характерно употребление таких временных форм, как *Präsens*, *Präteritum* и *Plusquamperfekt*: *Mit diesen Worten beschwerte sich Leser „Berndi“ im Internetforum der Augsburger Allgemeinen über den Ordnungsreferenten V. Ullrich, weil dieser zuvor den Tankstellen in der Stadt verboten hatte, nach neun Uhr abends Alkohol an Fußgänger zu verkaufen* [20]. / Этими словами читатель «Бернди» жаловался на интернет-форуме газеты "Augsburger Allgemeinen" на городского

распорядителя Ф. Ульриха, потому что тот запретил ранее в городе, продавать после девяти часов вечера алкоголь пешеходам. Dem wollte man sich nicht stellen, weil es gänzlich unvorstellbar war, das Land jemals in eine supranationale Staatengemeinschaft münden zu lassen, die unwiderruflich Hoheit über die eigene legislative Souveränität beanspruchen wüd [23]. / Такими не хотели становиться, потому что было совершенно невозможно позволить стране когда-либо впасть в наднациональное сообщество, в котором верховная власть пользовалась бы собственным законодательным суверенитетом. В данных предложениях придаточные предложения причины стоят в интерпозиции, в них также содержится инфинитивный оборот. Временные формы в русском языке совпадают с временными формами в немецком языке.

На основе изученного материала мы выявили ряд сходств и различий в функционировании придаточных предложений причины в немецком и русском языках. Мы можем утверждать, что позиция придаточного предложения по отношению к главному совпадает в обоих языках. Что касается используемых временных форм, то они тоже в основном совпадают. Однако из-за различного строя языков встречаются некоторые расхождения. Это объясняется тем, что в немецком языке больше временных форм, чем в русском (для выражения прошедшего времени в немецком существует три временные формы, в то время как в русском - только одна).

В заключение необходимо сказать, что нам представляется возможным продолжить дальнейшие исследования проанализированных видов придаточных предложений в различных функциональных стилях. Также можно рассмотреть функционирование различных видов придаточных предложений (например, придаточных предложений цели, условия и т.п.) в других функциональных стилях.

Рецензент: к.ф.н., дотсент Хасанова Ш.

Литература:

1. Абрамов Б. А. Избранные работы по немецкой грамматике и общим проблемам языкознания. М.: Кругъ, 2003. 424 с.
2. Бирюкова Е. В., Радченко О. А., Попова Л. Г. Сравнительная типология немецкого и русского языков. М.: МГПУ, 2012. 262 с.
3. Гулыга Е. В. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком языке. М.: Высшая школа, 1971. 206 с.
4. Димитриу Т. Особенности сложных предложений, выражающих причинные отношения, и их контекстуальная обусловленность в современном немецком языке: дисс. ... к. филол. н. Пятигорск, 1992. 152 с.
5. Зиндер Л. Р., Строева Т. В. Современный немецкий язык. М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1975. 325 с.
6. Шендельс Е. И. Практическая грамматика немецкого языка. М.: Высш. школа, 1982. 400 с.
7. Paul H. Deutsche Grammatik: in 5 Bänden. Halle: Niemeyer, 1955. Bd. IV. 141 S.
8. Jung W. Kleine Grammatik der deutschen Sprache. - Leipzig: VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1954. - 284 S.
9. Moskalskaja O.I. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. - Moskau: Hochschule, 1971 - 384 S.
10. Müller G. Elemente der optimalitätstheoretischen Syntax. - Tübingen: Stauffenburg Linguistik, 2000. - 344 S.
11. Paul H. Deutsche Grammatik: Bd.1-Y. - Halle, 1955. - 1. Bd.: Syntax (Erste Hälfte). - 456 S.; 1Y. Bd.: Syntax (Zweite Hälfte). -425 S.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ ПРИЧИНЫ В РУССКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматриваются функционирование сложноподчиненных придаточных предложений причины с союзом "weil" в современном немецком языке в жанре передовой статьи и способы их передачи на русский язык. В работе изучается положение

придаточного предложения причины в составе сложноподчиненного предложения, а также временные формы, характерные для данного вида предложений. На основании предлагаемого исследования авторами делаются выводы о наличии сходства и различия в функционировании придаточных предложений причины немецкого и русского языков.

Ключевые слова: *придаточное предложение причины; главное предложение; постпозиция; интерпозиция; временные формы.*

COMPARATIVE ANALYSIS OF SUBJECT CLAUSES OF REASON IN RUSSIAN AND GERMAN

The article discusses the functioning of complex subordinate clauses of reason with the conjunction "weil" in the modern German language in the genre of the editorial and ways of their translation into the Russian language. The study examines the position of the subordinate clause of reason as a part of the complex sentence, as well as the tense forms characteristic of this type of sentences. On the basis of the proposed work conclusions are made about similarities and differences in the functioning of subordinate clauses of reason in the German and Russian languages.

Keywords: *subordinate clause of reason; main clause; postposition; interposition; tense forms.*

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ҶУМЛАҲОИ ТОБЕИ САБАБ ДАР ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА ОЛМОНӢ

Дар ин мақола роҷеъ ба ҷумлаҳои мураккаби тобеи сабаб бо пайвандаки «weil» дар забонҳои русӣ ва олмонӣ сухан меравад ва мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар мақола мавқеи ҷумлаи тобеи сабаб дар таркиби ҷумлаи мураккаб, инчунин шаклҳои замони ҳоси ин навъи ҷумла мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар асоси таҳқиқоти пешниҳодшуда, муаллифон дар бораи мавҷудияти шабоҳат ва тафовут дар ҷабҳиҳои бандҳои тобеи сабаб дар забонҳои олмонӣ ва русӣ ҳулосабарорӣ шудааст..

Калидвожаҳо: *ҷумлаи тобеи сабаб; сарҷумла; пайвандак; интерпозитсия; шаклҳои замон.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳмонова Дилрабо Искандаровна* – Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода, номзади илми филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи тоҷик ва забонҳои хориҷӣ. Телефон: +99290865533

Сведения об авторе: *Рахмонова Дилрабо Искандаровна* – Таджикский государственный институт культуры и искусства имени М. Турсунзаде, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской филологии и иностранных языков. Тел.: +99290865533

About the author: *Rakhmonova Dилрабо Iskandarovna* – candidate of philological sciences, associate professor of the department of Tajik philology and foreign languages of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzade. Tel.: +99290865533

ТАҲЛИЛИ СОХТОРӢ ВА ТАРҶУМАИ КАЛИМАҶОИ ТАҚРОРӢ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИҚӢ ВА АНГЛИСӢ

Раҳимова Ш.Д.

Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода

Падидаи редуликатсия, ки дар забоншиносӣ ҳамчун як навъи калимасозии тақрорӣ маъруф аст, яке аз рукнҳои муҳими таҳаввули сохторӣ ва маъноии лексика ба шумор меравад. Редуликатсия на танҳо як василаи ташаккули калимаҳои нав, балки омили муҳими баён ва тарзи ифодаи афзалият, таъкид, ҳаракат ва эҳсосот мебошад. Ин падида дар забонҳои дунё аз ҷумла тоҷикӣ ва англисӣ - бо шаклҳои гуногун зоҳир мегардад, ки вобаста ба хусусиятҳои фонетикӣ, морфологӣ ва семантикӣ тафовут доранд.

Дар забони тоҷикӣ редуликатсия бештар бо шакли тақрори калимаҳои пурра ва тағйирёбанда (мисли "кам-кам", "чиринг-чаранг") ба назар мерасад, ки мақсади асосии он таъкид ва афзоиши таъсири маъноӣ. Дар забони англисӣ бошад, намудҳои гуногуни редуликатсия аз ҷумла exact, ablaut ва rhyming reduplication (мисли "go-go", "ping-pong", "helter-skelter") мавқеи муҳим доранд, ки ҳар яке хусусияти семантикии хосро дорост [1], [3], [10].

Дар заминаи илмӣ, таҳлили редуликатсия ба омӯзиши васеи сохторшиносӣ, семантика ва услубшиносӣ шароит фароҳам оварда, имкони равшан намудани робитаҳои байнизабонӣ ва фарҳангиро низ фароҳам месозад.

Ҳамзамон, аҳамияти ин падида дар тарҷумаи байнизабонӣ ва таҳияи луғатҳои муқоисавӣ низ зикр мешавад. Аз ин рӯ, таҳқиқи назариявии редуликатсия дар заминаи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар радифи масоили муҳим ва ояндадори филология қарор дорад.

Редуликатсия ҳамчун як навъи калимасозӣ ва воситаи баёни грамматикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои шаклҳои гуногун аст, ки вобаста ба мақсад ва сохтор дар забонҳои гуногун зоҳир мегардад. Дар забони тоҷикӣ, ки ба гурӯҳи забонҳои эронии шарқӣ тааллуқ дорад, редуликатсия ба се шакли асосӣ ҷудо мешавад:

Тақрори пурра (redundant reduplication):

ин шакл иборат аст аз тақрори як калимаи пурра бидуни тағйир, ки маънои таъкид, давомдорӣ ё афзоиширо мерасонад. Мисолҳо: "кам-кам" бо маънии тадриҷан, "дер-дер" бо маънии баъзан, "хеле-хеле" бо маънии шадидан.

Тақрори тағйирёбанда (ablaut reduplication):

дар ин шакл, қисми дуҷуми калима бо тағйири овозӣ (фонетикӣ) ифода меёбад. Мисолҳо: "шах-шух", "шоп-шап", "чиринг-чаранг". Ин гуна шаклҳо бештар хусусияти ифодаи ҳаракат, садо ё ҳолатро доранд ва дар забони гуфтугӯӣ васеъ истифода мешаванд.

Тақрори бо тағйири овозӣ ва семантикӣ (semantic variation reduplication):

дар ин шакл ду калимаи наздикмаъно ва ё шабеҳи фонетикӣ якҷо мешаванд, ки дорои таъсири иловагӣ ё тасвири динамикӣ мебошанд. Мисол: "гашта-гузар", "равуо", ки ҳаракати мутанаввӣ ё пайвастаро ифода мекунанд.

Дар забони англисӣ низ редуликатсия (reduplication) яке аз василаҳои ифодаи услуб ва маънӣ ба шумор меравад. Ин падида, ки дар лингвистикаи англисӣ ба таври васеъ таҳқиқ шудааст, бештар дар сатҳи гуфтугӯӣ, адабиёти бачагона ва калимаҳои идиоматикӣ истифода мегардад. Намудҳои маъмултарини он иборатанд аз:

Exact reduplication тақрори бевоситаи як калима, ки таъсири ритмӣ ва таъкидӣ дорад. Мисолҳо: "bye-bye", "go-go". Ин шакл асосан дар гуфторҳои ғайрирасмӣ ва бо забони кӯдакона қор бурда мешавад.

Ablaut reduplication тағйири овоз дар қисмҳои калима, ки тавассути тағйири садои унсурҳои овозии дохили калима сурат мегирад, мисли: "zig-zag", "ding-dong", "tick-tock". Ин

гуна шакл бештар ҳаракат ва ҳарачу мараҷро баён мекунад ва дар фарҳанги англисӣ маъруф аст.

Rhyming reduplication бо истифода аз рехтҳои мувофиқ (қофиядор) сохта мешавад, ки тавассути зарбаи овозии охир самаранокии услубӣ ва фароғатӣ мебахшад. Мисолҳо: "hocus-pocus", "super-duper", "helter-skelter".

Таҳқиқоти муҳаққиқони маъруф, аз ҷумла Jespersen (1922) ва Newmark (1988), таъкид мекунанд, ки редуликатсия дар забони англисӣ на танҳо як падидаи фонетикӣ, балки абзори пуркувати услубӣ ва идиоматикӣ мебошад. Newmark ба хусусияти тарҷуманопазирӣ баъзе навъҳои редуликатсия таъкид менамояд, ки беш аз он ки маъно дошта бошанд, таъсири эҳсосӣ ва услубӣ доранд [2]. Jespersen бошад, редуликатсияро ҳамчун ҷуғли бунёдии инкишофи забон ва таҷассуми табиати ҷӯдакӯнаи ғуфтор арзёбӣ мекунад [4]. Калимаҳои чун "wishy-washy", "nitty-gritty" ва "zig-zag" на танҳо маънии муайян, балки таъсири мусикӣ ва эҳсосӣ доранд, ки онҳо ҳамзамон манзараи фарҳангӣ ва таърихӣ забонро инъикос менамоянд [2], [4], [7].

Exact reduplication такрори бевоситаи калима: "bye-bye", "go-go"; бештар барои таъкид ва ғуфтуғӯҳои ҷӯдакӯна истифода мешавад.

Ablaut reduplication тағйири садо дар ҷузъҳои калима: "zig-zag", "ping-pong", ки бештар ҳаракат ё ҳарачу мараҷро ифода мекунад.

Rhyming reduplication қисмҳои охири калима мувофиқ буда, таъсири овозӣ доранд: "hocus-pocus", "super-duper"; ки бештар бо шӯҳӣ ё услуби ғайрирасмӣ истифода мешаванд [2], [4], [7].

Ин таҳлили сохторӣ собит месозад, ки редуликатсия ҳамчун як падидаи умумизабонӣ на танҳо дорои функцияҳои ғуноғуни грамматикӣ, услубӣ ва маъноист, балки имкони анҷом додани таҳлили типологӣ, байнизабонӣ ва таърихӣ-функционалиро низ фароҳам меорад. Бо дарназардошти намунаҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ин падида метавонад ҳамчун омилҳои муҳими таҳаввули лексикӣ ва таъсири услубӣ дар ғуфтор ва навиштор арзёбӣ шавад [1], [2], [3].

Такрори пурра: "кам-кам", "дер-дер", "хеле-хеле";

Такрори тағйирёбанда: "шах-шух", "шоп-шап", "чиринг-чаранг";

Такрори бо тағйири овозӣ: "гашта-гузар", "равуо". Дар забони англисӣ навъҳои монанд вучуд доранд:

Exact reduplication: "bye-bye", "go-go";

Ablaut reduplication (тағйири садо): "zig-zag", "ping-pong";

Rhyming reduplication: "hocus-pocus", "super-duper" (ниг. [2], [4]).

Калимаҳои такрорӣ, ки зерини истилоҳи 'редуликатсия' маъруфанд, дорои функцияҳои ғуноғун мебошанд: таъкид, такрори ҳаракат, шиддатнокӣ, динамика, ҳолати эҳсосӣ ва таъсири ритмӣ. Дар назари услубшиносӣ, ҷуғини калимаҳо воситаи қавии эҷоди мусиқияти дохилии матн ва ифодаи ҳолати равоӣ махсуб мешаванд. Дар шеърӣ тоҷикӣ, махсусан дар назми классикӣ ва муосир, калимаҳои такрорӣ ҳамчун унсурҳои ороишӣ ва мазмунӣ муҳими шеър ба шумор мераванд.

Мисол аз назми классикӣ:

«Гиря гиря кард шаб то субҳ, то шуд чашмаш хунфишон...»

(Ҳофизи Шерозӣ)

Ин мисол нишон медиҳад, ки бо такрори калима на танҳо таъсири маънавӣ, балки шиддати эҳсосот низ афзуда мешавад.

Мисол аз назми муосир:

"Зан-зан кунед шамшер, ба майдон, ба майдон!"

(Турсунзода) [5].

Такрори "зан-зан" ва "майдон" ҷазои драмавӣ ва ритмӣ шеърро қавитар менамояд. Дар шеърӣ англисӣ низ ин падида мавқеи хос дорад, ки тавассути мусиқияти дохилӣ ва таъсири такрорӣ эҳсосот ва ҳаракат баён мегардад.

Масалан:

"And through the tulgey wood he goes, He goes and goes and goes and goes..." Carroll [6]. Такрори "goes" ҳаракати муттасил ва раванди беинтиҳои ҳаракатро ифода мекунад. Бо ин васила, калимаҳои такрорӣ ба як рукни муҳим дар тавлиди эстетикаи матн мубаддал мегарданд.

"Зан-зан кунад шамшер, ба майдон, ба майдон!"

(Турсунзода) [5].

Дар шеъри англисӣ: "And through the tulgey wood he goes, He goes and goes and goes and goes..." (Carroll) [6].

Дар тарҷумаи калимаҳои такрорӣ мушкилоти зиёде пеш меоянд. Ба гуфтаи П. Ньюмарк, тарҷумаи чунин воҳидҳо бояд на калимабаракс, балки маънобаробар сурат гирад [2]. Масалан:

"кам-кам гап зан" - "Speak slowly and gently" (на "little-little talk");

"wishy-washy" - дар тоҷикӣ тарҷумаи "нобоварона" ё "бефарқона" метавонад муносиб бошад. Ин гуна мавридҳо нишон медиҳанд, ки тарҷумон бояд бар фаҳмиши функционалии калимаҳо таъкид кунад.

Калимаҳои такрорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ на танҳо ҳамчун воситаи таъкиду ифодаи эҳсосот, балки ҳамчун унсурҳои муҳими сохтори грамматикӣ ва услубӣ амал мекунанд. Таҳлили муқоисавии сохтор ва маънои редуликатсия имкон медиҳад, ки на танҳо шабоҳату ихтилофоти луғавии байнизабонӣ равшан гарданд, балки тарҷумаи дақиқ ва муассири чунин воҳидҳои лексикӣ низ ба сатҳи баландтар бардошта шавад.

Ба ин васила, омӯзиши фаннии ин падида метавонад ба таҳияи луғатҳои муқоисавӣ, дастурҳои услубшиносӣ ва тавсияҳои амалии тарҷумонӣ мусоидат кунад. Ҳамзамон, дар заминаи омӯзиши фарҳангшиносӣ ва лингвистикаи муқоисавӣ, калимаҳои такрорӣ ҳамчун омили тафаккурӣ ва арзишшиносӣ низ мавриди таваҷҷуҳи ҷиддӣ қарор мегиранд. Бинобар ин, таҳияи як корпуси илмӣ муқоисавии редуликатсия бо шарҳи сохтор, семантика ва услуби истифода, ки бо заминаҳои фарҳангиву иҷтимоӣ пайванд дода шуда бошад, зарурати муҳими замони муосир аст [1], [2], [3], [9], [10].

Ҳамин тавр, падидаи редуликатсия дар забоншиносӣ яке аз рукнҳои муҳим ва инкишофи лексика ва сохторҳои маъноӣ ба шумор меравад, ки дар тамоми забонҳои ҷаҳон, аз ҷумла тоҷикӣ ва англисӣ, ҷойгоҳи хос дорад. Илова бар ин, ҳамзамон ҳамчун воситаи калимасозӣ, таъкид, ифодаи эҳсосот ва ҳаракат амал мекунад ва дар сатҳи фонетикӣ, морфологӣ, семантикӣ ва услубшиносӣ нақши мегузорад.

Редуликатсия ҳамчун вожаи умумизабонӣ имконият медиҳад, ки равандҳои таҳаввули типологӣ ва байнизабонӣ омӯхта шаванд. Муқоисаи шаклу вазифаи он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон медиҳад, ки ҳарчанд асоси сохторӣ яксон аст, такрори воҳиди лексикӣ - аммо функцияи семантикӣ ва услубӣ вобаста ба хусусияти фарҳангӣ ва системаи овозии ҳар забон фарқ мекунад. Ин падида ба шарҳи забоншиносӣ ва қонуниятҳои табиӣ рушди забон мусоидат менамояд.

Дар забони тоҷикӣ, ки реша дар гурӯҳи забонҳои эронӣ шарқӣ дорад, редуликатсия асосан бо се шакл - такрори пурра, тағйирёбанда ва бо тағйири овозию маъноӣ - амал мекунад. Ҳар яке дорои нақши мушаххас аст:

Такрори пурра мисли кам-кам, дер-дер - воситаи таъкид ва тадриҷ.

Такрори тағйирёбанда ҷиринг-ҷаранг, шах-шух - ифодаи ҳаракат ва садо.

Такрори бо тағйири овозӣ ва семантикӣ гашта-гузар, равуо - тасвири динамика ва ҳаракати пайваста.

Дар забони англисӣ бошад, Exact, Ablaut, ва Rhyming reduplication мавҷуд аст, ки ҳар кадом хусусияти ритмӣ ва услубии худро доранд:

bye-bye, go-go - таъкид ва гуфтори кӯдакона;

zig-zag, ping-pong - ҳаракат ва садо;

hocus-focus, super-duper - таъсири қофиядор ва фароғатӣ.

Ҳамин тавр, сохтори такрор дар ҳар ду забон бо ритм, овоз ва ҳаракат иртиботи мустақим дошта, ба забон хусусияти мусиқӣ ва зинда мебахшад.

Редуликатсия яке аз абзорҳои пуркувати услубиноӣ ба шумор меравад, ки таъсири эҳсосӣ, ритмӣ ва эстетикӣ мебахшад. Дар шеърӣ тоҷикӣ, мисли мисраи Турсунзода:

«Зан-зан кунад шамшер, ба майдон, ба майдон!»

ва дар шеърӣ англисӣ (мисли Carroll: “He goes and goes and goes...”)-и ин восита ба афзудани мусиқияти дохилӣ ва шиддати эҳсосот мусоидат мекунад. Бо ҳамин васила, редуликатсия ба як ҷузъи эстетикаи матн табдил меёбад.

Аз нигоҳи тарҷумашиносӣ, редуликатсия мушкilotи махсус дорад, зеро аксар вақт маънои он тарҷуманопазир аст. Тавре ки П. Ньюмарк зикр кардааст, чунин воҳидҳо бояд на калимабаракс, балки бо баробари маънавию функционалӣ тарҷума шаванд. Масалан, “кам-кам гап зан” ба “Speak slowly and gently” мувофиқтар аст, на “little-little talk”. Ҳамин гуна, “wishy-washy” бо “бефарқона” ё “нобоварона” ифода мешавад.

Ин ҷиҳат нишон медиҳад, ки таҳқиқи редуликатсия барои тарҷумаи байнизабонӣ ва луғатнигорӣ муқоисавӣ аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад.

Редуликатсия инчунин падидаи когнитивӣ ва фарҳангӣ аст. Он таҷассуми шеваи тафаккур ва зеҳнияти мардумро дар забон нишон медиҳад. Калимаҳои тақрорӣ аз эҳсос, мусиқият ва ҳаракат бармеоянд ва бештар дар муҳити гуфтугӯӣ ва шеърӣ паҳнанд. Дар фарҳангҳои шарқӣ мисли тоҷикӣ, онҳо барои таъкид ва эҳсоси ботинӣ, дар фарҳанги ғарбӣ мисли англисӣ бошад, барои ифодаи сабуки фароғат истифода мешаванд.

Аз таҳқиқи муқоисавӣ редуликатсия чунин натиҷагирӣ мешавад:

Ин падидаи забонӣ буда, дар ҳама забонҳо бо шаклҳои мухталиф амал мекунад;

Дар сатҳи фонетикӣ ва семантикӣ воситаи пуркувати таъкид, эҳсос ва ритм мебошад;

Барои луғатнигорӣ муқоисавӣ, таҳияи дастурҳои услубиноӣ ва тарҷумаи бадеӣ аҳамияти амалӣ дорад;

Омузиши он дар соҳаи лингвистикаи фарҳангӣ ва психолингвистика имкони нави дарки робитаи забон ва тафаккурро фароҳам меорад.

Бинобар ин, редуликатсия оинаи зеҳни фарҳангӣ ва эҳсоси инсон аст. Яъне, воситаи баёни эҳсос, ритм, ҳаракат ва зебоии забон буда, ба таҳқиқи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ равангаи нав мекушояд. Таҳияи корпуси илмӣ муқоисавӣ редуликатсия бо тавзеҳи сохтор, семантика ва истифодаи услубӣ метавонад саҳми назаррас дар рушди забоншиносии муқоисавӣ ва фарҳангшиносии муосир гузорад.

Муқарриз: д.и.п., профессор Ҷамшедов П.Ҷ.

Адабиёт:

1. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский М.: Высшая школа, 1967. С. 245.
2. Newmark P. A Textbook of Translation. London: Prentice Hall, 1988. P. 95.
3. Мирзозода Х.Қ. Забоншиносӣ / Х.Қ. Мирзозода. Душанбе: Адиб, 2009. С. 95.
4. Jespersen O. Language: Its Nature, Development and Origin. London, 1922.
5. Турсунзода М. Девони ашъор / М. Турсунзода. Душанбе: Маориф, 1975. С. 211.
6. Carroll L. Through the Looking Glass. Macmillan, 1871.
7. Шерализода Ҳ. Намунаҳои назм / Ҳ. Шерализода. Душанбе: Адиб, 2011.
8. Шекспир У. Сонаетҳо. Лондон, 1609.
9. Хоҷаев С. Забон ва ҷомеа. Душанбе: Ирфон, 2017.
10. Назарзода Р. Услубиноӣ ва забони оммавӣ. Душанбе: Адиб, 2014.

ТАҲЛИЛИ СОХТОРӢ ВА ТАРҶУМАИ КАЛИМАҲОИ ТАҚРОРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили сохторӣ ва тарҷумаи калимаҳои тақрорӣ (редуликатсия) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Муаллиф бо истифода аз усулҳои таҳлили муқоисавӣ, типологӣ ва тарҷумашиносӣ паҳлуҳои грамматикӣ, семантикӣ ва услубии ин падидаи луғавиро мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Тавассути мисолҳои адаби ва фразеологӣ нишон дода мешавад, ки чӣ гуна калимаҳои такрорӣ метавонанд монеаи тарҷума бошанд ва зарурати муносибати тарҷумавии эҷодиро ба вучуд оранд.

Калидвожаҳо: редупликация, калимаҳои такрорӣ, таҳлили сохторӣ, тарҷума, семантика, услубшиносӣ, муқоисаи забонӣ.

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ И ПЕРЕВОД ПОВТОРЯЮЩИХСЯ СЛОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Настоящая статья посвящена структурному анализу и переводу редупликации (повторяющихся слов) в таджикском и английском языках. Автор, используя методы сравнительного, типологического и переводоведческого анализа, исследует грамматические, семантические и стилистические аспекты данного лексического явления.

На основе литературных и фразеологических примеров показано, как редупликация может представлять трудности для перевода и требует творческого подхода со стороны переводчика.

Ключевые слова: редупликация, повторяющиеся слова, структурный анализ, перевод, семантика, стилистика, межъязыковое сравнение.

STRUCTURAL ANALYSIS AND TRANSLATION OF REPEATED WORDS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is devoted to the structural analysis and translation of reduplication (repetitive words) in Tajik and English languages. The author applies comparative, typological, and translation studies methods to examine the grammatical, semantic, and stylistic dimensions of this lexical phenomenon.

Through literary and phraseological examples, the paper demonstrates how reduplication can pose translation challenges and necessitates a creative translational approach.

Keywords: reduplication, repetitive words, structural analysis, translation, semantics, stylistics, cross-linguistic comparison.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимова Шахло Дилишодовна. - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи забони англисӣ барои ихтисосҳои ҳамгиро. Суроға: 734019, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6; Тел.: 918796968; E-mail: shahlorahimova1993@mail.ru

Сведения об авторе: Раҳимова Шахло Дилишодовна. - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, старший преподаватель кафедры английского языка по интегрированным специальностям. Адрес: 734019, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6; Тел.: 918796968; shahlorahimova1993@mail.ru

Information about the author: Rahimova Shahlo Dilshodovna. - International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulughzoda, senior teacher of the English language department for integrated specialties. Address: 734019, Tajikistan, sh. Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Tel.: 918796968; shahlorahimova1993@mail.ru

ТЕМА ЛЮБВИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ СААДИ В ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЕВРОПЕЙСКИХ ПЕРЕВОДЧИКОВ

Сарахонзода М. С.

Таджикский национальный университет

В мире много путешественников, которые были восхищены произведениями персидских писателей. Европейцы являются одними из первых, которые познакомили жителей вселенной с бессмертными произведениями персов. Одним из таких ярких представителей европейских литературоведов XVII века был немецкий ученый-путешественник, ориенталист, переводчик, географ, математик, физик и дипломат Адам Олеарий. Настоящая фамилия учёного – Ольшлегель в последствии он латинизировал фамилию в Олеариус. Он родился 23 сентября 1599 в городе Ашерслебен и покинул этот бренный мир 23 февраля 1671 в городе Готторп, сегодняшней Германии. Дважды побывав в Персии близко познакомился с персидской культурой и всемирно известными произведениями персов. Олеариус перевёл «Гулистан» Саади на немецкий язык – «*Persianisches Rosenthal*» в 1654 году.

В «*Persianisches Rosenthal*» – «Персидской долине роз» Олеариуса очень сильно искажается тон нескольких рассказов из пятой книги. Такое поведение объясняется безразличием переводчика по отношению к функциям, которые приведены в стихотворных приложениях внутри историй.

Все, что констатировано в немецком и латинском переводе пятой книги четвертой истории относится также и к книге 5 истории 3, которая снова основана на мотиве, часто трактуемом в суфийской поэзии. Речь идёт об учёном-правоведе, который, тронутый красотой своей возлюбленной, настолько удаляется от всего в этом мире, что больше не может выполнять свои религиозные обязанности. Роль предупреждающего играет здесь рассказчик.

У Саади: «Порсоеро дидам ба мухаббати шахсе гирифтор, на тоқати сабру на ёрои гуфтор, чандон ки маломат дидию ғаромат кашидӣ, тарки тасобӣ нагуфтию гуфти:

Кӯтаҳ накунам зи доманат даст,

В-ар худ бизанӣ ба теғи тезам.

Баъд аз ту малозу малчае нест,

Ҳам дар ту гурезам, ар гурезам» [5, с. 147].

Также и в этой истории Олеариус переводить стихотворное приложение в форме прозы. Метафоричность рассказанного также противоречит двум «*Daß*» предложениям, которые явно были добавлены для лучшего понимания. Олеариус рассказывает:

«*Ein geistlicher verliebet sich in einen Menschen*».

Jch habe einen Geistlichen gesehen/ welcher sich in einen feinen Menschen verliebet hatte/ vnd ob er seine Liebe zwar eine Zeitlang in geheim hielte/ wurde sie doch endlich offenbar/ worüber man jhn /daß er als ein Geistlicher sich von Weltlicher Liebe gefangen nehmen lassen! hefftig vexiret/ vnd jhm verwiesen hat. Er kundte aber gleichwol von solcher Liebe nicht abgehalten werden/ sondern sagte vielmehr/ →ich werde meine Hand von meines geliebten Freundes Rock nicht abziehen/ wenn er auch mit einem Sebel drauff hiebe. O mein Freund/ ohne dich habe ich weder Zuflucht noch Schutz. Sol vnd muß ich ja fliehen/ so fliehe ich zu niemand/ als zu dir [13, с. 63-64].

Этот отрывок у Гентиуса:

„Manum à tuo sinu (O amice) non contraho;

Etsi me acuto acinace (frustillatim) concideris;

Praeter te enim nullum habeo refugium atque praesidium:

Atque ad te, si confugiendum est, refugio.“ [8, с. 323].

Этот отрывок у Алиева:

Видел я однажды одного благочестивого мужа, который был одержим любовью к одной особе, [и не было у него] ни силы терпеть, ни мочи говорить. Сколько он ни слышал укоров и сколько он ни терпел мучений, не отказывался он от глупой страсти и говорил:

«Не выпущу я из рук твою полу,
Если даже ударишь меня острым мечом.
Кроме тебя, нет у меня убежища и приюта,
К тебе же прибегу, если сбегу!» [1, с. 151].

Боре маломаташ кардаму гуфтам:

Ақли нафисатро чй шуд, то нафси хасис ғолиб омад?
Замоне фурӯ рафту гуфт:
Ҳар кучо султони ишқ омад, намонд
Қуввати бозуи тақворо маҳал.
Покдоман чун зияд бечорае
Уфтода то гиребон дар ваҳал? [5, с. 147-148].

Этот отрывок у Олеариуса:

Ich redete selber jhm einmahl zu/ vnd sprach: Wie kompts/ daß dein sonst herrlicher Verstand von der thörichten Liebe also überwältiget worden/ daß du auch nicht siebest! vnd merckest! wie nachtheilich vnd schimpfflich es deinem Stande ist. Er bedachte sich erst etwas/ fieng darauf? an:→ Wo der König Amor einzeucht/ da ist kein Arm der Geistlichkeit vnd Gottesfurcht so starck/ der jhm widerstehen kan. Wenn einer biß an den Kragen ist in den Koht gefallen/ wie kan er einen Zippel des Rockes rein vnd unbefleckt behalten“ [13, с. 64].

Этот отрывок у Гентиуса:

„Quocunque amoris Rex pertigerit;
Illi ingens severae pietatis robur resistere nequit.
Incorruptus quomodonom vixerit miser,
Qui ad collum usque in (vitiorum) lutum est prolapsus?“ [8, с. 325]

Этот отрывок у Алиева:

Однажды стал я порицать его и говорил: «Что же стало с твоим редким разумом, что одержала верх [над тобой] алчная плоть?» Погрузился он на некоторое время в раздумье и сказал:

«Там, где появляется султан любви, не остаётся
Места для силы рук благочестия.
Как честно жить несчастному,
Увязшему по горло в грязи?» [1, с. 151].

В другом по мотиву похожем рассказе пятой книги девятом рассказе Олеариус отказывается от перевода трёх стихов, которые создают сущность истории и в которых поэт не в последнюю очередь с понятием «Freund» ссылается на суфийское содержание рассказанного. Они звучат в верном переводе Гентиуса следующим образом:

«Quodam die illi dixi: Ab amico abstine.
Aliquoties ab eo tempore me dicti poenituit:
Sed amicus ab amico minime abstinet:
Ego itaque animum ipsius voluntari conformavi:
Sive me benevolentia quadam ad se invitaverit;
Sive me severa objurgatione extruserit, id liberum illi est.» [8, с. 337-338]

До сих пор мы исходили из предположения, что Олеариус не знал про символику суфийской любви к юношам и неправильно понял истории пятой книги как изображение мирской любви. Метод, по которому он переводит этот текст, и его точка зрения в предисловии оказываются подтверждаются это. Справедливым показалось такое предположение также и для ду Рие, который спорные истории просто пропускал. Латинский перевод все же допускал некоторые сомнения, а именно прежде всего потому, что Гентиус в противоположность к Олеариусу такую деликатную тематику своего перевода оставляет без комментариев. Сопоставляемые рассматривания латинского и немецкого вариантов привели

нас к такому выводу, что читатель «*Rosarium Politicum*» - а благодаря полному и точному переводу Гентиуса нуждался только ссылке для того чтобы обратит внимание на притче образность историй. Такую подсказку он получит в Гентиусском предисловии, даже если не прямо указывающую на пятую книгу «Гулистана». Здесь Гентиус надеется позднее суметь предложить читателю второе произведение Саади «Бустан». Он перечисляет название десяти глав «Бустан» - а для того, чтобы показать какие темы обсуждаются в этом произведении. Название третьей книги: «О любви, любовном опьянении и безумстве», которая соответствует пятой книге «Гулистан» а он прибавляет одно объяснение: «*Tertivm de Amore, temvlenia et insania; non tamen, qua agitati humana; sed Numine quodam correpti divina spiramus, atque persequimur.*» [8, с. 6-7] - «В – третьих, о любви, страхе и безумии; не то, что волнует людей, но, побуждаемые определённым Божеством, мы дышим божественным дыханием и следуем ему [наш смысловой перевод].

Так как Олеариус тоже знал про второе произведение Саади – в его распоряжении имелось рукопись «Бустана» – уместны такие настойчивые указания его учёного друга на непросвещённый аспект любовного мотива относительно предположения является сомнительным. Олеариусский искажающий смысл перевод происходит из-за недоразумений. Потому, что III. книга «Бустана» почти не различается по мотиву и тематике от V. книги «Гулистана». Рассказы освещаются там часто теоретически, так что их соответствующее понимание редко усложняется. Саади избегает сложные толкования – как вовлечение красивого человека в область мистической любви про которого мы читаем у других поэтах суфиях.

Преобладающей трактовкой является, по мнению Саади, педагогической: «*Die Demütigung vor dem geliebten Menschen und der Gehorsam gegen ihn ist eine Vorübung zum Gehorsam gegen Gott . . . oder zur Liebe gegen Gott*». [15, с. 90] – Унижение перед любимым человеком и повиновение ему является подготовительным упражнением к повиновению Бога ... или любви к Богу [наш смысловой перевод].

Одна история в «Бустане» рассказывает:

Якero чу ман дил ба дасти касе
Гарав буду мебурд хорй бaсе.
Пас аз хушмандию фарзонагй
Чй дар барзадандаш ба девонагй [6, с. 140].

Этот отрывок у Державина:

Был некто, как когда-то я, влюблён;
Терпел позор и униженье он.
И слух, как барабан, молвой утроен,
Гремел о нем, что ум его расстроен, [2, с. 134]

Этот отрывок у Графа:

„Sein Herz hatt’ Einer, gleich wie ich, gegeben
In fremde Macht; Schmach müßt’ er viel erleben.
Verloren hatt’ er Einsicht und Verstand,

Wahnsinnig sei er, machten sie bekannt. [10, с. 162-163].

В «Бустане» читаем и другую интерпретацию «*Hinblicken nach schönen Gesichtern ... als eine besinnliche Betrachtung der Allmacht Gottes*» [15, с. 90]. - «глядеть на красивые лица ... как созерцательное размышление о всемогуществе Бога».

Саади рассказывает в «Бустане»:

Яке сурате дид сохибчамол,
Бигардидаш аз шўриши ишқ ҳол.
Барандохт бечора чандон арак,
Ки шабнам барорад биҳиштй варақ [6, с. 234-235].

Этот отрывок у Державина:

Прекрасным ликом некто пораждён —
Был потрясён, души лишился он.

На нем так много пота выступало,
Как на листве росы не выпадало [2, с. 217].

У Графа:

„Ein Mensch, der liebliche Gestalt erblickte,
Ward umgewandelt, da ihn Lieb' berückte;
So deckte Schweiß des Armen Angesicht,

Wie Thau im Lenz liegt auf dem Leibe dicht [10, с. 64-65].

В III. книге «Бустана» наряду с историями, в которых Саади воспекает любовь к юноше имеются много других в которых только божество трактуется как объект человеческой любви. В обеих группах при использовании одной и той же образной речи выдвигается и теоретически обсуждается кодекс чести суфийской любви – *vollkommener Gehorsam, völlige Hingabe des Lebens, des Ich-Bewußtseins, und des Willens an den Willen des Geliebten* – полное повиновение, полное посвящение жизни, самосознания и желания желанию любимого [15, с. 91]. Отчётливее всего выражает такое мнение во вступительном слове третьей книги, а именно с выводом того, что настоящий от красоты художника опьяневший Суфий *Сохибдил*, не занимается красотой творения:

У Саади: Хушо вақти шӯридағони ғамаш,
Агар захм бинанду гар мархамаш.
Гадоёне аз подшоҳӣ нафур,
Ба уммед андар гадоӣ сабур [6, с. 121].

Этот отрывок у Державина:

Прекрасны дни влюблённых, их стремленья
К возлюбленной, блаженны их мученья.
Прекрасно все в любви — несёт ли нам
Страдания она или бальзам [2, с. 117].

У Графа: „O glücklich die vom Gram um Ihn Berückten,
Wenn Wund' und Heilung sie zugleich erblickten,
Die Bettler, die das Königtum verschmäh'n,
Und duldend nur auf Ihn voll Hoffnung seh'n! [10, с. 139].

Одни эти вступительные слова Саади могли разъяснить Гентиусу какой мотив и терминология лежать в основу историй пятой книги его рукописи. В прочем не может быть сомнения в том, что он во время своего семилетнего пребывания в Турции, где он ознакомился с произведениями Саади был обучен знатоками „... usus sum gravissimorum virorum Oriente institutione; ex quorum disciplina ea hausit, quae huic auctori illustrando forent" [8, с. 3-4] – Я практиковался у самых выдающихся людей Востока; Из их трудов я почерпнул то, что может быть полезно автору этой книги [наш смысловой перевод] – особенностям суфийской любви к красивому юноше. Отношение этой любви к Богу, если не во всех деталях, то почти в аналогии к платонической демонстрации красоты не могли ускользнуть от него. Всё вышесказанное допускает мысль, что пропуск всякого объяснения пятой книги «Гулистана» происходить из-за неприятного чувства, которая сработала бы у его читателей при объяснении религиозного характера и он поэтому свидетельствует в пользу текста и ограничивается косвенными указаниями на третью книгу «Бустана». Его сдержанная позиция выражается даже в повествовательной форме. Он не указывает предложения, в которых речь идёт о любви к юноше через использования более крупных букв в печати несмотря на то, что он с таким методом в других случаях не очень-то и экономить, даже при тематике суфийской любви к Богу, которая находить своё отражение в отсутствующих у Олеариусса историй.

Олеариус как уже было сказано знал про книгу «Бустан». Он был в контакте со своим учёным другом Гентиуссом, перевод которого служил ему советником. У него в доме жил „alten gelarten vnd der Sachen wolkündigen Perser Hakvirdi" „fünff gantzer Jahr" in seinem Hause gehabt [13, с. 22-23] – старый учёный перс Хаквирди прожил в его доме долгих пять лет [наш смысловой пепревод].

Также и Олеариус мог знать относительно гомо эротических мотивов пятой книги. Гентиус относится к такому значению молчаливо, не удивительно, если Олеариус пропускает уместный перевод и соответствующее объяснение текста оригинала. Принимая во внимание религиозные чувства своего широкого круга читателей, он должен был оправдывать в своём переводе вероисповедание мусульманского поэта, таким образом он мог конечно рассчитывать на то, что такой религиозный характер такого неприличного обычая было бы воспринято как глубокое нарушение норм морали. В отличие от ду Рие, автор-путевых заметок, вероятно, не хочет воздерживаться от упоминания столь «любопытного» персидского обычая, поскольку всегда пытается удовлетворить жажду своей аудитории к знаниям об экзотике. Если в описании путешествия указано: „*Ja das am ärgsten ist; Es gehet auch bey jhnen das schändlichste Laster/ welches wir Sodomiterey nennen/ in vollem schwunge vnd Gebrauche/ pueros muliebria pati assvetos*“, [14, с. 592.] - Да, это самое худшее; Самый постыдный порок, который мы называем содомией, также в полном разгаре и практикуется среди них. Мальчики привыкли терпеть судьбу женщин [наш смысловой перевод], и когда там сообщаются примеры, увиденные или услышанные, то «Гулистан» смог отчётливее чем все остальные рукописи персов предоставить об этом дополнительные примеры, и в добавление к этому демонстрировал ещё и другие странности: „*Es ist dieselbe Art Völcker*“ - это такого рода народ - рассказывает Олеариус своим читателям, Персидской долины роз, „*von langen Zeiten her im schändlichen Beruff gewesen/ daß sie Knaben/ qui muliebria pati erant assveti, wie Q. Curtius von des Darij, Königes in Persien/ Hoffstadt redet/ gebrauchen. Es können die Perser auch bißweilen sich in schöne Knaben also verlieben/daß sie auff selbige mehr/als auff Jungfern BuhlenLieder machen/ wie im gedachten fünfften Buche klärlich Zusehen: Sie sollen auch offft/ welches mancher nicht gläuben würde/ solche Knaben ohne Geilheit vnd böse That so hertzlich lieben können/ daß sie selbige als Jungfern hertzen vnd küssen.*“ [13, с. 11-12] – долгое время они занимались позорным ремеслом, используя мальчиков, которые привыкли терпеть женскую судьбу, об этом рассказывал Квинтий Курций из двора Дария, царя Персии. Персы также иногда могут влюбиться в красивых юношей так, что пишут о них любовные песни больше, чем о девушках, как это ясно видно из пятой книги. Говорят, также, что они часто, чему многие не поверят, любить таких мальчиков без похоти и зла и что они их сердечно обнимают и целуют как девственников [наш смысловой перевод].

Как выясняется из заключения, Саади видеть свою задачу в том, чтобы разъяснить простым смертным (*непосвящённым в суфизм*) горькое лекарство суфийского учения. С точки зрения Мастера-Суфия и в интересах суфийского дела становятся таким образом различные аспекты общественного или религиозного поведения объектом восхваления или осуждения в рассказах. Так как Саади как публику имел ввиду общество верующих, а не узкий круг мистиков то он отодвигает на задний план абстрактные суфийские спекуляции в угоду их воплощения в реальную жизнь. Таким образом высший идеал, которого олицетворить человек Бога „*Сохибдил*“ становится явным только изредка или за исключением обширных теоретических объяснений – в отрывке, обсуждаемом во введении, в историях-притчах, недостающих у Олеариуса во второй и похожих рассказах пятой книги. Однако эти пункты объединяются в «Гулистане» в образовательный комплекс идей центра произведения, который постоянно принимает на свой счёт многочисленные ситуации человеческой жизни.

Второе основное произведение Саади, которая в образе мыслей, в структуре и в содержании очень похожа на «Гулистан», отличается от той только в одном пункте. Сравнивая с остальными знаменитыми поэтическими творчествами классической таджикско-персидской литературе, подавляющая часть которых тесно связано с духом суфизма, «Бустан» находится на среднем дидактическом уровне, но суфийские высказывания в нем занимают больше пространства чем в «Гулистане».

Восприятие таджикско-персидской литературы в современном Западе начинается удивительным образом именно с «Гулистана». Он все снова и снова переводится, и издаётся после выхода «*L'Empire des Roses*» [7] - Империи роз – ду Рие. А «Бустан», как и другие

произведения таджикско-персидской литературы оставался до XIX века почти оставленным без внимания. Олеариус, у которого была рукопись «Бустана» напоминает про это произведение в своей дарственной надписи вместе с «Гулистаном» и объясняет, что эти „*Schriften . . . noch heutiges Tages in Persien von jedermann sehr werth vnd hoch gehalten*“ [13, с. 6] – эти сочинения до сих пор в Персии очень ценны, и почитаются всеми [наш смысловой перевод]. Но он даже не попытается его перевести. Также и Гентиус говорит о «Бустане», „*Pomarivm, quod decem capita complexum, mera quoque sapientia, historiis, & gravissimis, supra quam dici potest, constat sententiis.*“ [8, с. 5] – «Фруктовый сад», состоящий из десяти глав, также представляет собой чистую мудрость, истории и очень весомые предложения, выходящие за рамки того, что можно выразить словами [наш смысловой перевод]. Его готовый перевод «Бустана» все же не опубликуется.

Во вступлении этой главы было показано, как планомерно Олеариус устраняет или ослабевает специфически суфийское в «Гулистане», а именно в том, что он из „*Saheb-del*“ - «Сохибдила» делает „*frommen Mann*“ – благочестивого мужчину – в обычного верующего, дальше из - „*Garten der Gottesschau*“ - «Сад демонстрации Бога» превращает в „*grossen Lust-Garten der gantzen Welt*“ - «Большой сад наслаждения всего мира», потом любую историю, которая сочинена в созерцательном направлении или имеют такую тему как внутри суфийские проблемы, не включает и рассказы пятой книги передаются в неправильной трактовке. Такой образ действий переводчика делает понятным, почему «Гулистан» как первое произведение таджикско-персидской литературы смог войти в культурный мир современной Европы. Ибо также, как подавление специфически суфийского вполне соответствует отсутствию интереса к «Бустан» и соответственно против других важных поэтических произведений, сочинённых на таджикско-персидском языке. Обосновывается такой подход скорее всего тем, что на все другие основные части «Гулистана» проявлено большое внимание. По нашему мнению, переводчики этого произведения неназойливо преподносят суфийское ядро с минимумом на теорию и абстракцию вместе с максимумом на занимательном (развлекательном) и практическом.

Но почему восприятие «Гулистана» начинается именно в XVII веке и почему он смог оказать такое влияние в эту эпоху, что в течении короткого времени (двадцати лет) пять раз переводился и впредь претерпевает разные издания [3, с. 198-199], будет занимать нас уже в следующих статьях. При этом выясняется, что в нынешней главе обнаруженные перестановки суфийского содержания оригинала остаются ограниченными не только на обсуждённых, более или менее спекулятивных местах «Гулистана», но и соответственно существуют в сфере практической философии морали и жизненной философии произведения – здесь разумеется не из-за намерения, а из-за предвзятости перспективы.

Литература:

1. Алиев, Рустам. Саади и его Гулистан. – Москва. 1958. С. – 400.
2. Державин, В. Бустан. – Душанбе, Ирфон. 1968. С. - 277.
3. Карахонов, М.С. Вестник педагогического университета, 2015, №6-2 (67) С. 198
4. Карахонов, М.С. Словесность. Научный журнал института языка и литературы имени Рудаки национальной академии наук Таджикистана 2024, №3 (47) С. 179
5. Саъдии Шерозӣ. Гулистон. Саҳобиддин Сиддиқов. Душанбе Маориф, 2014, 248с.
6. Саъдии Шерозӣ. Бӯстон. Душанбе, Маориф ва фарҳанг, 2008, 292с
7. Du Ryer, Andre. GVLISTAN ov L'EMPIRE DES ROSES par SADI. France. 1634. 190 с.
8. Georgius, Gentius, MVSLADINI SADI ROSARIUM POLITICVM. - Hamburg. – 1651. – 629 с.
9. Graf, Karl Heinrich, - Die Moral des persischen Dichters Sadi. Strassburg: Eduard Reus & Eduard Cunitz.c. 195.
10. Graf, Karl Heinrich, - Moslicheddin Sadi's Lusgarten (Bostan). Jena 1850. С. 217.
11. Graf, Karl Heinrich, - Moslicheddin Sadi's Rosengarten. Leipzig 1846. С. 229.
12. Ochsenbach, Friedrich. GVLISTAN. Das ist/Königlicher Rosengart. Nr. 44, С.216
13. Olearius, Adam. Persianische Rosenthal. – Gotorph.: Schleswig&Holstein, 1654. – 400с.
14. Olearius, Adam. Reisebeschreibung. Hamburg. – 1663. – 927с.
15. Ritter, Hellmut: Philologica VII. Arabische und persische Schriften über die profane und die mystische Liebe, in: Der Islam 21, 1933, S.90

МАВЗУИ ИШҚ ДАР ЭҶОДИЁТИ САЪДӢ АЗ НАЗАРИ ТАРҶУМОНОНИ АВРУПОӢ

Шайх Саъдӣ ва асарҳои безаволаш „Гулистон“ ва „Бустон“ тамоми Аврупоро мафтунӣ назму насри форсӣ намудааст. Олимони аврупой бархе аз асарҳои адибони классикии форсу тоҷикро ба забонҳои лотинӣ, фаронсавӣ, олмонӣ ва англисӣ тарҷума ва якҷанд маротиба бо таҳрирҳо ба чоп расонидаанд. „Гулистон“ ва „Бустон“ и шайх Саъдӣ дар ин ҷода мавқеи хоса доранд. Дар мақола ҳамчунин дар бораи ишқи суфӣна, саргузаштҳои ҷолиби „Гулистон“, ки воқеан саршор аз ҳаҷви нозук аст, суҳан меравад. Саъдӣ галереяи томи образҳои бадеӣ офарида, бо манзараҳои дурахшон ҳаёти ҳақиқии табақаҳои гуногуни ҷамъияти феодалии на танҳо Эрон, балки тамоми Шарқи Наздики асри XIII-ро тасвир кардааст. Инҳо образҳои меҳнаткашони одию покҷидон, ки шоир нисбат ба онҳо дилсӯзии хоса дошт ва подшоҳон бо ашроф ва золимоне, ки халқ аз онҳо нафрат доштанд, дарвешони камбағал, ки маҷбур буданд тарзи ҳаёти гуруснаю зоҳидона баранд, намоёндогони дини расмӣ, ки мазлумонро даъват мекарданд, ки босабру таҳаммул ба тақдири худ тан диҳанд, мебошад.

Калидвожаҳо: „Гулистон“, „Бустон“, ишқ, суфизм, сарзамин, форсҳо, асар, назм, аввалин, забон, тарҷумон, сафар қардан, урф, одат, дин, адабиёт, хӯрок, таърихи тарҷума, илова қардан, тарҷума қардан, олмонӣ.

ТЕМА ЛЮБВЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ СААДИ В ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЕВРОПЕЙСКИХ ПЕРЕВОДЧИКОВ

Шейх Саади и его бессмертные произведения «Гулистан» и «Бустон» очаровали всю Европу персидской поэзией. Европейские ученые опубликовали почти все произведения персидских и таджикских писателей-классиков на латыни, французском, немецком и английском языках, причем несколько раз с дополнениями и исправлениями. Гулистан и Бустан шейха Саади в этом случае занимают особое положение. Среди европейских переводчиков Гулистана и Бустона, переведивших на целевой язык, всеми были приняты следующие люди: граф Карл Генрих, Олеариус Адам, Гентиус Георгий, Дю Рье и Фридрих Оксенбах. Олеарий Адам, хороший переводчик Гулистана, несколько раз путешествовал по Персии и написал уникальные труды «Описание персидских путешествий» и «Персидская долина роз». Также в статье говорится о традициях и обычаях жизни Саади, персидской религии и культуре. Среди перечисленных переводчиков Олеариус является лучшим передатчиком дидактических рассказов.

Ключевые слова: Гулистан, Бустан, земля, персы, произведение, поэзия, первое, язык, переводчик, путешествие, традиция, обычай, религия, литература, еда, история перевода, дополнение, лаконизм.

THE THEME OF LOVE IN THE WORKS OF SAADE AS INTERPRETED BY EUROPEAN TRANSLATORS

Sheikh Saadi and his immortal works “Gulistan” and “Bustan” enchanted the whole of Europe with Persian poetry. European scholars have published almost all the works of Persian and Tajik classical writers in Latin, French, German and English, several times with additions and corrections. Gulistan and Bustan of Sheikh Saadi in this case occupy a special position. The article also talks about the Sufi love, fascinating stories of Gulistan, truly full of subtle humor. Saadi created a whole gallery of highly artistic images, with amazing completeness painting a bright, realistic picture of the life of various layers of feudal society not only in Iran, but throughout the entire Middle East of the 13th century. These are images of simple honest workers, for whom the poet had special sympathy, and kings with nobles and tyrants whom the people hated, poor dervishes forced to lead a hungry, “ascetic” lifestyle, representatives of the official religion, calling on the destitute and unfortunate to patiently endure the message sent to them.” over a share.”

Keywords: Gulistan, Bustan, love, Sufism, land, Persians, work, poem, first, language, translator, travel, tradition, custom, religion, literature, food, history of translation, add., translate, German.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сарахонзода Муҳаммадрасул Сарахон – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсавӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: muhammad1967@mail.ru; Тел.: (+992) 976196767

Сведения об авторе: Сарахонзода Муҳаммадрасул Сарахон – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, общеуниверситетская кафедра немецкого и французского языков. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: muhammad1967@mail.ru; Тел.: (+992) 976196767

Information about the author: Sarahonzoda Muhammadrasul Sarakhon – Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Interuniversity Department of German and French. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: muhammad1967@mail.ru; Tel.: (+992) 976196767

ФИКРУ АНДЕШАҶОИ ДАСТУРШИНОСОНИ ЭРОН ДАР БОРАИ ПАСВАНДҶОИ МАСДАРӢ

Сулаймонӣ У.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Баҳсҳо дар бораи пасвандҳои масдарӣ кайҳо боз таваҷҷуҳи дастуршиносони Эронро ба худ ҷалб намуда, фикру назарҳои мухталиф ва зидди якдигарро ба миён овардааст, ки то ба ҳол идома дорад.

Барои равшан сохтани ин масъала, зарур донистем, ки чи гуна сохта шудани пасвандҳои масдариро мувофиқи назари донишмандони гузашта ва имрӯза мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Парвиз Нотили Хонларӣ дар баҳши ҷаҳоруми «Дастури забони форсӣ» баҳсеро аз назари таҳаввули таърихи забон, роҷеъ ба «пасвандҳои масдарӣ» баён намуда, ақидаи нависандагони дастури забонро ба тариқи зайл, зикр менамояд: «Қадимтарин зикре ки дар китобҳои форсӣ аз пасвандҳои масдарӣ ба миён омада, то он ҷо ки нигоранда ёфтааст дар китоби «Ал - муъҷам фи маъойири ашъор-ир-Аҷам» аст. Чуноне ки Шамс Қайси Розӣ менависад: «Ҳарфи масдар он **нун**-е аст муфрад, ки дар охири феълҳои мозӣ маънии масдар орад, мисли: **омадан** ва **рафтан**». Бинобар ин дар назари Шамс Қайс пасванди масдар фақат ҳарфи **нун** аст. Дар маъхазҳои ҷадидтар низ гоҳе ҳамин ақида изҳор шудааст. Ин назар дар «Фарҳанги Бурҳони қотеъ» низ зикр ёфтааст: «**Нун**» ... ҳамчунин ифодаи маънии масдарӣ низ кунад ҳаргоҳ баъд аз **то**-и **қарашат** ва **дол**-и **абҷад** бошад ҳамчу **гуфтан** ва **рафтан** ва **омадан** ва **шунидан**...» [3, с. 8].

Муаллифи «Бароҳин-ул-Аҷам» Сипехр низ назари худро чунин баён намудааст: «Дар охири феълҳо «**нун**» - и муфради сокин ифодаи маънии масдарӣ кунад, мисли: **кардан** ва **гуфтан** ва ин баъд аз **т** - и фавқонӣ ё «**дол**» бошад... [4].

Гоҳе низ аломати масдарро «**тан**» ва «**дан**» шумурдаанд. Чуноне ки муаллифи «Баҳр-ул-фавоид» мегӯяд: «Исми масдар он аст ки тамоми феълҳо аз **ӯ** муштақ шаванд ва дар охираш «**дан**» ё «**тан**» ояд... Ҷомӣ гӯяд:

مصدر آن است کبود روشن، آخر فارسیش تن یا دن.

Яъне дар охири он ба забони аҳли Фурс «**дол**» ва «**нун**» ояд. Чун: **хондан** ва **дидан** ва **омадан** «**т**» ва «**нун**» чун: **рафтан** ва **қуштан** ва **хостан**...» [5]. Асли феъл масдар аст ва он мунтаҳӣ бошад бо «**тан**» ё «**дан**» ки аввалиро «**то** -й» ва дувумиро «**дол** - й» номанд [17, с. 67].

Муаллифи «Наҳҷ-ул- адаб» зикр намудааст, ки «...масдари маъруф он аст ки салоҳияти аснод дорад ба сӯйи фоил. чун: **кардан**... ва он дар луғати форсӣ махтум бошад ба «**т**» ва **нун**-и **зоида** ё **дол** ва **нун**-и **зоида**; ва агар ин **нун**-ро бигирем он чи боқӣ аст сурати сиғаи мозӣ дошта бошад, чун: **рафтан** ва **хӯрдан** ва **шумурдан** ва **гуфтан**...» [16, с. 35].

Дар асари Хони Орзу «Завоид-ул фавоид» омадааст, ки **тан** аломати масдар аст дар форсии қадим ва **дан** дар форсии ҳол. Пас **шукуфтан**.. ва ғайра дар асл **шукуфдан** буд ки **дол** ба **т** аз ҷиҳати қурбӣ маҳраҷ ва қурбӣ вуқӯӣ бадал ва аз ҷиҳати вазн он чи аз нафси калима буд ҳазф шуда - ва он чи онро масдар гӯянд маъхуз аст аз мозӣ- пас дар мозие ки бо **ё** буд **дол** ва **нун**-и масдарӣ бо **ё** оранд, чунонки: **ғалтидан** ва **чидан** ва **дидан**- ва дар мозие ки бе **ё** бошад **нун**-и танҳо оранд чунончи: **шунуфтан** ва **рафтан** ва **кардан** ва **задан** ва ғайра. Ба сабаби иҷтимоӣ ду **дол** якеро ҳазф кардаанд. Ва метавонад, ки танҳо дар мозӣ изофа кунанд ва бар ин тақдир эҳтиёҷи маҳзуф шудан набошад...

Муаллифи фавқ дар асари дигари худ «Мусмир-ул-фавоид...» мегӯяд ки дар масдарҳо танҳо **нун** зиёд кардаанд, ё мозӣ, ҳамон масдар аст ки **нун**-и он ҳазф кардаанд. Лекин дар баъзе масдарҳои арабӣ, ки форсиён гирифтаанд **дол** ва **нун** оранд, мисли: **раксидан** ва **талабидан** ва **тулуъидан** ва **ғортидан**. Ва аз ин дарёфт мешавад ки **дол** дар

масдар асл бошад ва дар калимае ки фавқонӣ буд ба сабаби қурби маҳраҷ **дол** ва **т**, **дол**-ро ба **т** бадал карда якеро ҳазф намудаанд. Лекин ин дар сурате аст ки назди форсиён масдар асли феълҳо буд ва агар гӯянд ки **нун** дар охири мозӣ зиёда кардаанд ин маънӣ лозим намеояд ва назди муаллиф, ҳамин саҳеҳ аст...» [8, с. 276].

Ғуломҳусайн Кошиф дар «Дастури забони форсӣ» менависад: «Масдар ҳои форсӣ ба ду гурӯҳ тақсим шудаанд: 1- масдарҳои **то**-и; 2- масдарҳои **дол** -й. Масдарҳои **то**-й- ро аломати - **тан** аст ва масдарҳои **дол** -й- ро нишонаи- **дан**».

Нависандагони «Дастурҳои забони форсӣ барои дабиристонҳо» гоҳе аломати масдарро фақат «**нун**» медонанд: «Дар қадим ваҷҳи масдарӣ- ро бо «**нун**»- и аломати масдар истифода мекарданд...» ва гоҳе онро «**тан**» ё «**дан**» мешумориданд: «Аломати масдар он аст ки дар охираш **то** ва **нун** ё **дол** ва **нун** бошад... ».

Бино ба ақидаи Хонларӣ: «Аз он чи гузашт чунин ба даст меояд ки дар бораи чузъи охири калимаи масдар ду қавл ё ду ақида назди нависандагони қавоиди забони форсӣ вучуд доштааст. Баъзе ин чузъро фақат ҳарфи «**нун**» медонанд баъзеи дигар онро «**тан**» ё «**дан**» мешуморанд» [8, с. 274-276].

Баъд аз таҳлили ду ақидаи дар боло зикрёфта, таваҷҷуҳи донишманди мазкур низ бештар ба назари таърихӣ ин масъала ҷалб шудааст, ки меғӯяд: «Дар забони муштаракӣ аслии ақвоми Ҳиндуаврупой¹» зоҳиран масдар вучуд надоштааст. Усулан ҳамаи забонҳо сиғаи хоссе барои баёни маънии масдар доро нестанд ва он ҷо, ки ин сиға вучуд дорад сурату сохтмони калима, ҳатто дар забонҳои наздик ва ҳамсоя, бо ҳам мутобиқат намекунад ва ёфт нашудани ин сиға дар забони аслии Ҳиндуаврупой нуқсони сифати хосси ин забон аст ки дар он сиғаҳои ҳоки аз мафҳуми ому қуллии калима вучуд надошта, балки фақат суратҳои хосси сарфии ҳоки аз ҳолатҳои мухталифи калимаро доро будааст.

Сиғае ки бо ин пасванд сохта шуда, дар забони ҷунонӣ ва забони ориёӣ ду маънӣ, ё ду мавриди истифода доштааст; яке дар **амр** ва дигаре дар **масдар** будааст. Муаллифи дастур, сипас тарзи истифода шудани масдарро дар забонҳои: санскрит, форсии бостон, авестой, паҳлавоник (портӣ), паҳлавии монавӣ, паҳлавии зардуштӣ (матнҳои п.з.), суғдӣ, дар матнҳои позанд аз назар гузаронида, ба хулосае омадааст, ки пасванди масдар дар забони форсӣ «**нун** - и танҳо» нест, ки ба охири феъли мозӣ афзуда шуда бошад, балки асли он «**тан**» аст, ки модаи он дар форсии бостон «**тан** - » буда ва дар ҳолати бароӣ (датиф) ҳамеша ба сурати (- таная) ба кор рафтааст. Аз ин пасванд дар давраҳои баъд бар асари таҳаввуле ки дар вокҳои забони форсӣ рух дода чузъи сарфии - айу соқит шуда ва ҳамон модаи калима ба ҷо мондааст. Касоне ки пасванди масдарро фақат **нун** пиндоштаанд ағлаб навиштаанд, ки бо ҳазфи **нун** аз масдар, сиғаи муфради ғоиб аз феъли мозӣ ҳосил мешавад ва аз ин қарор сомити **т**- ро дар масдар ва мозӣ яке доништаанд.

Бино ба гуфтаи Хонларӣ ин нуқта низ дуруст нест. Сомити **т** ё (**д**) дар мозии мутлақ чузъи тасрифии дигаре аст ки нахуст ба исми мафъул ихтисос дошта ва сипас дар исми мозӣ ба кор рафтааст. Бинобар ин сиғаи мозии мутлақ дар форсии имрӯз мураккаб аз се чузъ аст: 1- решаи феъл. 2- чузъи сарфии сифати мафъулӣ. 3- муайянфеъли **астан**, аз таркиби ду чузъи аввали моддаи феъли мозӣ ҳосил мешавад. Масалан калимаи **кардам** иборат аст аз аҷзои сегонаи (бадал аз **т** ва **ам**) - и муайянфеъл (ба маънии **будан**) аст.

Ҳамин тавр: «... ағлаб калимаҳое ки дар форсии имрӯз масдари мураххам хонда мешавад монанди: **гуфту сохт** ва **пардохту расид** ва ҷуз инҳо зоҳиран ҳамон сифати мафъулӣ аст ва аз масдар бо ҳазфи **нун** ҳосил нашуда ва итлоқи унвони масдари мураххам ба ин гуна калимаҳо дуруст нест.

Пасванди масдари «**тан**» дар таҳаввули забони форсии бостон ба паҳлавӣ (паҳлавоник - порсик) дар баъзе маворид ба **дан** табдил шудааст.

Муаллиф, барои баёни қоидаи ин табдил ва мавриди хосси он муқаддимаи қутоҳеро оварда, чунин фикрро баён намудааст: «Яке аз қонунҳои таҳаввули ҳуруф дар тақомули забонҳо қонуни таҷонус аст. Ў, ин калимаро, ба ҷои истилоҳи фаронсавӣ ассимилятсия ба кор мебарад. Ба мувҷиби ин қонуни ду савти гуфтор ки мучовири якдигар, ё дар фосилаи наздики ҳам воқеъ шуда бошанд баъзе аз сифоти якдигарро касб

мекунанд, ё ба кулли яксон мешаванд. Аз ҷумлаи сифоте ки мувҷиби тамизи баъзе аз вокаҳои сомит аз баъзеи дигар аст ва он ин аст, ки дар талаффузи дастае аз сомитҳо «**тори ово**»-ҳо ки дар ҳанчара қарор доранд ба ларза даромада ва дар талаффузи баъзе аз сомитҳои дигари ин торҳо сокин ва беларзаанд.

Таҳлили гуфтаҳои мазкур нишон медиҳанд, ки асли пасванди масдар дар форсӣ - **тан** буда, ки аз - танайи () форсии бостон муштак шудааст.

Ин ҷузъ дар баъзе мавридҳо ба мувҷиби қонуни таҷонуси вокаҳо тағйир ёфта ва воки аввали он ки **т** буд ба **дол** бадал шудааст. - Дар форсии дарӣ вокаҳое ки пеш аз пасванди масдар воқеъ мешавад ёздаҳ аст ки аз он ҷумла панҷ воки мусавват (- **â- а- o- û- î**) ва ду воки сомити овоии (**нун-дол**) ва ҷаҳор сомити беово (**т- с - ш- ф**) мебошад, ки **т** дар ин пасванд баъд аз сомитҳои беово ба сурати аслии монда, вале баъд аз мусавватҳо, ё сомитҳои овоӣ ба **дол** бадал шудааст [8, с. 290].

Мирзо Ҳабиби Исфаҳонӣ низ тарафдори ин назар буда навиштааст: «Бадон ки асли феъл масдар аст ва он мунтаҳӣ бошад бо «**тан**», ё «**дан**» ки аввалиро **т- й** ва дувумиро **дол- й** номанд [Дабистони порсӣ. Мирзо Ҳабиби Исфаҳонӣ...]

Мувофиқи назари чанде аз муаллифони: «Дастурҳои ҳозираи забони форсӣ» вақте ки бунӣ мазии феълӣ бо пасванди «**ан**» таркиб шавад, мафҳуми аслии феълро бе он, ки мафҳумҳои замон ва шахсро дарбар дошта бошад мерасонад, монанди «**хӯрд+ан**» - хурдан. Дар «**хӯрдан**» на мафҳуми замон ҳаст ва на шахс. «**Хӯрдан**» ва калимаҳои монанди онро масдар меноманд. Масдар яке аз ақсоми исм (исми маънӣ ва муштак) аст [9, 2, с. 21].

Ҳасан Анварӣ Дар баҳши «Масдар - исми масдар -и «Дастури забони форсии 1»-и китоби худ, ин таърифро як каме тағйир дода навиштааст: «Масдар бо ин ки мафҳуми анҷом гирифтани корро мерасонад ба сабаби надоштани замон ва шахс , исм аст на феъл, аммо аз сӯйи дигар ба ҷиҳати робита ва пайвандҳое ки бо феъл ва бунӣ мазӣ ва музореъ дорад, дар баҳши феъл низ мавриди баҳс қарор мегирад» [8, 1, с. 65]. Муаллифи «Дастури ҷомеи забони форсӣ» (ҳафт ҷилд дар як муҷаллад) Абдурраҳим Ҳумоюнфаррух низ дар саҳифаи 602-и «Китоби сеюм»- и худ ба ин масъала рӯ оварда навиштааст: «Иштиқоқи қисматҳои мухталифи феълҳо ки ҳамаи қисматҳои мухталифи феълҳо аз масдар муштак аст, аммо дар форсӣ ин назария комилан мувофиқ намеояд. Дар форсӣ ҳамеша масдар ба **то** ва **нун (тан)** ё **дол** ва **нун (дан)** хатм мешавад [7, с. 602]». Ҳумоюнфаррух «**Аз китоби феъл**»- и «**Қисмати дуҷуми**»- и дастур дар боби бано:- вазн-таркиб (ва иштиқоқи феълҳо) аввал – бано, афъоли сода ва муҷарради форсӣ (савои феълҳои мураккаб бо ҳуруф ё мазидфих монанди: **барангистан** ва феълҳое, ки ба василаи: **андан** ё **онидан** лозимро мутааддӣ мекунад) шаш бун доранд. Тибқи гуфтаи Ҳумоюнфаррух ин масдарҳо мувофиқи ҳарфҳояшон ба шаш ва мувофиқи вазн ба 76 навъ ҷудо мешаванд, - **Мувофиқи ҳарфҳояшон**: 1) онҳое ки масдарашон се ҳарф аст, мисли: **шудан, задан...**; 2) онҳое, ки масдарашон ҷаҳор ҳарф аст, мисли: **дидан, гуфтан**; 3) онҳое, ки масдарашон панҷ ҳарф аст, мисли: **доштан, зистан**); 4) онҳое, ки масдарашон шаш ҳарф аст, мисли: **навохтан, фармудан**; 5) онҳое, ки масдарашон ҳафт ҳарф аст, мисли: **хиромидан, тарошидан...**; 6) онҳое, ки масдарашон ҳашт ҳарф аст, мисли: **андешидан, шикастан...** Мақсади муаллифи дастур аз вазн, мутабиқати: **ҳад ва ҳуруфу ҳаракоти онҳо аст** ва инҳо савои феълҳои мураккаб бо ҳуруф ҳастанд. Чун **алиф** ва **вов** ва **ё**, гоҳе ҳуруф ва гоҳе ҳаракот ба илова дар шакл ва талаффузи калимаҳо тағйирот медиҳанд. Дар ин ҷо ҷузъи ҳуруф ба шумор меоянд. Дар ин се асл, яъне **бинову вазну иштиқоқ ва таркиб, қисматҳои феълҳо** оварда шудаанд [11]. Дар дастури забони форсии давраи сеюм, яъне дар иштиқоқ ва таркиби қисматҳои феъл ва тағйироту табдилоти ҳуруфи онҳо шарҳе навиштаанд, вале дар хусуси ду қисмати аввал ҳеҷ кас сухане нагуфта ва таҳқиқоте накарда дар сурате ки барои забони арабӣ, ки забони бегона аст нисбат ба ҷузъиёт мушиқоқиҳо кардаанд, вале ғофил аз он ки барои форсизабонон забти қавонин ва таҳқиқот роҷеъ ба ҳар калима ниҳоят лузум ва аҳаммиятро дорад ва ин корро муаллиф анҷом дода, аз уҳдааш низ баромадааст. Ҳумоюнфаррух дар боби **вазн** кӯшиш намудааст, ки бо ҳар кадоме аз вазнҳо масдарҳоро мисол биёрад. Масалан **ӯ**, барои вазни яқум масдари: **задан** ва **шудан**-

ро мисол оварда, яктой будани онҳо ва дар бобҳои дигар каму зиёд будани онҳоро низ зикр кардааст... [7. с. 596- 597].

Саидкамоли Толиқонӣ дар чопи дувоздаҳуми китоби «Усули дастури забони форсӣ» (Барои довталабони конкурси Донишгоҳ...), ки соли 1354 дар чопхонаи сипехр ба нашр расида буд, бахшери ба «Масдар» бахшида, чунин назарро баён доштааст: «Масдар калимае аст, ки анҷоми кор ё падида омадани ҳолатеро баён кунад бидуни он ки замоне аз он фаҳмида шавад монанди: **омӯхтан, дидан**» ва дар қисмати «Аломати масдар» зикр мекунад, ки «Нишонаи масдар он аст ки дар охири он **«тан»** ё **«дан»** ёфта мешавад ва агар нун-и охири онро ҳазф намоём, феъли мозӣ дуруст мешавад монанди: **омӯхтан, дидан** ки чун **нун**-и онҳоро ҳазф кунем феъли мозии сеюмшахс муфрад мегардад: **омӯхт, дид**».

Аз идомаи навиштаҳои муаллифи мазкур маълум гардид, ки ӯ низ тарафдори ақидаи сохта шудани масдар бо пасвандҳои: **«тан»** ва **«дан»** аст [2, с. 22-24].

Доктор Ҳасан Анварӣ ва доктор Ҳасан Аҳмади Гевӣ муаллифони «Дастури забони форсӣ» дар вироиши дуҷумлаи дастур [9, с. 21] ба ин масъала низ тавҷеҷҷӯ намуда, чунин фикрро баён намудаанд: «Вақте ки буни мозии феълӣ бо пасванди **«ан»** таркиб шавад, мафҳуми аслии феълро - бе он ки мафҳумҳои замон ва шахсро дарбар дошта бошад- мерасонад, монанди **«хӯрд»+ан= хӯрдан** [9, с. 21].

«Масдар, ба сабаби вижагиҳои коркарди исми он, маъмулан навъи вожаи муштак ба шумор меояд. Бо ин ҳол, масдар, ҳаммонанди пояи масдар ва дигар намоҳи сохтвояи тасрифӣ ва бар хилофи намоҳи сохтвояи иштиқоқӣ, корбурд ва таъмими комил дорад ва бинобарин, ба лиҳози ҳамин вижагии ёдшуда, бо вожаҳои тасрифӣ яксон аст. Ба илова, масдар, бо доро будани пасванди пояи масдар ва низ пасванди масдар, - **ан**, бар хилофи вожаҳои муштак, ба ҳеҷ рӯй бо тағйири маънои вожагонӣ падида намеояд, балки дар он танҳо мақулаи дастурӣ тағйир мекунад; ба ин маънӣ ки вижагиҳои сарфӣ ва низ сохтии мақулаи исм ба он таҳсис меёбад». (Меҳди Машкутиддинӣ. Гурӯҳи масдарӣ ва вижагиҳои сохтӣ ва коркарди он дар ҷумла. Ниг.: Дастур. Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ. Ҷилди дувум. 1385, саҳ. 88-89). [23, с. 89].

Карим Холиқӣ низ дар асари худ: «Равиши навин ё дастури забони англисӣ». Муассисаи интишороти Амири Кабир, ҳангоми шарҳи дарси 27-ум **«(infinitive)»** роҷеъ ба масдар чунин гуфтааст: «Аломати масдар дар забони форсӣ: **«тан»** ё **«дан»** аст ки дар интиҳои калима меояд мисли: гуфтан, невештан, рафтан, дидан ва хондан. Аломати масдар дар забони англисӣ калимаи **(to)** аст ки дар пеши замони ҳоли феълҳо меояд мисли: **невештан** (To write), **хондан** (To read), **омадан** (To come), **дидан** (To see), **гуфтан** (To say), **рафтан** (To go). [20, с. 141].

Дар «Грамматикаи форсӣ- англисӣ ва муқолимаи дусӯяи Моалӣ Поур масдар дар бахши феъл чунин баён шудааст: “The infinitive of all Farsi verbs ends in ... **tan**, ... **dan** or ... **idan**, e. g.” رفتن **raftan** – to go , خوردن **khordan** – to eat, خریدن **kharidan** - to buy [Ниг.: саҳ.16].

Ин масъала дар «Дастури забони форсӣ», чопи чаҳорум, чопхонаи «Фарҳанг», Техрон- 1366, таълифи панҷустод низ нисбатан васеъ мавриди таҳлил қарор гирифтааст, ки меъёнд: «Масдар аз барои баёни ҳудуси феъле аст ки ба ғоиле мансуб бошад, чун: доништан, гуфтан, дидан ва аломати масдар **«ан»** аст ки дар охираш **«т»** ва **«н»** ё **«дол»** ва **«нун»** бошад ба шарте ки ҳар гоҳ **нун**-ро аз он бардоранд феъли мозӣ боқӣ бимонад монанди **«хостан, рафтан, ниҳодан»** ки баъд аз ҳазфи **нун** **«хост, рафт, ниҳод»** ки севвумшахси мозии муфрад аст боқӣ мемонад [21, с. 108]. Ба қавли панҷустод: «... баъзе феълҳо ду сурати масдарӣ ва мозӣ дошта аст». Барои мисол онҳо гурӯҳеро аз масдарҳои қиёсӣ ва самойи шохид овардаанд, ки чанде аз намунаи онро зикр менамоем: 1. **масдарҳои самойӣ**: овардан, гудохтан, тохтан, шинохтан, сӯхтан...; 2. **масдарҳои қиёсӣ**: оварида, гудозида, тозида, шиносида, сӯзида... [21, с. 122]. Баъзе феълҳо илова бар ду сурати қиёсӣ ва самойи мазкур сурати самойи дигаре ҳам доранд, яъне ду сурати самойи доранд ва як сурати қиёсӣ монанди: фароштан-фарохтан-фарозидан; хуфтан-хусбидан- хуфтида; гузоштан-гузордан-гузорида; озурдан-озордан-озорида... [21, с. 123]. Тибқи гуфтаи муаллифон дар қадим ваҷҳи

масдариро бо «**нун**»-и аломати масдар истифода мекарданд, вале бо мурури замон масдарро муҳаффаф истифода кунанд ва гуянд: нахоҳам гуфт, нашоёд рафт » [21, с. 163].

Меҳдии Муиниён муаллифи «Дастури забони форсӣ»-чопи ҳафтум, чопхонаи матбуот, Техрон- 1369 дар боби масдар назари худро баён намуда, чунин мегӯяд: «Масдар калимае аст ки ба «**дан**» ё «**тан**» хатм шавад ба шарти инки агар «**нун**»-ро аз охири он ҳазф кунем феъли мозии севвумшахси муфрад ба даст ояд монанди: **бурдан, рафтан, нишастан**, чунончи мулоҳиза мекунем агар «**нун**»-ро масалан аз охири «бурдан» ҳазф кунем «бурд» ба даст меояд ва он бадин маънӣ аст ки «**ӯ**» ки севвумшахси муфрад аст дар замони гузашта амали бурданро анҷом дод. Бинобарин калимоти назари **гардан, таҳамтан** ва **обистан** масдар нестанд, зеро агар ҳарфи «**нун**»-ро аз охири онҳо ҳазф кунем, феъли севвумшахси мозӣ наместонад» [17, с. 40]. Алии Барнок дар «Дастури забони форсӣ «ва роҳнамои таҷзия ва таркиб» барои довталабони конкурӣ донишгоҳ ва донишомӯзони дабиристонҳо. ки дар «Интишороти «Ковиён»-и чопхонаи «Озар», соли 1347 ба чоп расида буд, роҷеъ ба «ваҷҳи масдарӣ» чунин мегӯяд: «Ваҷҳи масдарӣ- феъле аст ки ба сурати исм даромада бошад: **бояд гуфтан, нашоёд рафтан**». Дар қадим ваҷҳи масдарӣ-ро бо «**нун**»-и аломати масдар истифода мекарданд, валекин имрӯз «**нун**»-и масдар-ро андохта, масдари мураҳхам ё муҳаффаф оваранд, монандӣ: бояд гуфт, нашоёд рафт [25, с. 48]. Доктор Муҳаммад Ҷаводи Шариъат дар «Дастури забони форсӣ» чопи аввал 1364 ҳ.ш. баҳши феълро мавриди таҳлил қарор дода, фармудааст: «Пеш аз он ки дар бораи феъл баҳс кунем бояд масдарро мавриди мутолиа қарор диҳем. Дар бораи масдар ду ақидаи мухталиф вучуд дорад: баъзе мегӯянд масдар асл аст ва тамоми муштакотро аз масдар мегирад. Инҳо таҳти таъсири истилоҳ ва ё таҳти- таъсири забони арабӣ ҳастанд, зеро дар забони арабӣ асли ҳамаи муштакотро масдар медонанд. **Дастаи дигар** мегӯянд асли муштакоти феълӣ ё буни мозӣ (=решаи мозӣ= масдари мураҳхам = феъли мозии содаи севвумшахси муфрад) ё буни музореъ (=решаи музореъ= решаи феъл= феъли амри дуввумшахси муфради бидуни ҳарфи «**бе**») аст. Ин ақидаи охир саҳеҳтар ба назар мерасад; зеро вақте мо бихоҳем аз масдари комил калимаи муштакке бисозем бояд як ҳазф (ҳазфи **нун**-и масдарӣ ё ҳазфи аломати масдар) аъмол кунем онгоҳ бо як ё чанд изофа (эҷодкунандаи калимаи муштак) муштакке бисозем. Дар сурате ки агар асли муштакотро буни мозӣ ва буни музореъ бидонем фақат бояд чизе ба моқабл ва мобаъди он биафзоем; ва ин аз ҳар назар мантиқитар аст.

Бинобар он чи гуфта шуд, бояд гуфт ки масдар, худ, яке аз муштакот аст ки ба ду тариқ сохта мешавад:

1. Буни мозӣ +**нун**-и масдарӣ = масдар (Ҳамаи масдарҳои боқойда ва беқойдаро ба ҳамин тартиб метавон сохт) монанди: хурд+н = хурдан, рафт+н=рафтан.

2. Буни музореъ+аломати масдар=масдар (Масдарҳои боқойда ва масдарҳои ҷаълиро ба ин тартиб метавон сохт) монанди: хӯр+дан=хӯрдан; куш+тан=куштан; рас+идан=расидан; фаҳм+ идан=фаҳмидан.

Баъд аз таҳлили ҷавқ муаллифи дастур ба хулосае омада, мегӯяд: «Бидуни шак дар ҳеҷ забоне дар оғоз масдар вучуд нашофтааст, балки онро» аз феъл сохтаанд, бинобар ин назари дуввум аз ҷиҳати илмӣ ҳам пазируфтанитар аст. Аломати аслии масдар, тибқи ишораи ӯ, «**тан**»(-**tan**) аст, ки дар форсии бостон ба сурати «-**tan**» ва дар ҳолати мафъулӣ ба сурати «-**tanaiy** » ба кор рафтааст. (шарти аслии аломати масдар ин аст ки агар аз охири масдар **нун**-ро ҳазф кунанд феъли мозии севвумшахси муфрад боқӣ бимонад мисли рафтан: рафт). Аммо агар қабл аз пасванди масдари «**тан**» яке аз мусавватҳои «**о-а-у-ав-эй**», ё яке аз сомитҳои овойи «**р-н**» биёяд «**тан**» табдил мешавад ба «**дан**» монанди: неҳодан, задан, шудан, фармудан, расидан, кардан, кандан. Вале агар қабл аз пасванди масдари «**тан**» яке аз сомитҳои беовойи «**х-с-ш-ф**» биёяд пасванди масдарӣ ба ҳоли худ боқӣ мемонад монанди: пӯхтан, бастан, куштан, гӯфтан. Аммо дар бораи «**идан**» ин аломат низ, аломати масдари ҷаълӣ аст, яъне онро дар охири калимоти форсӣ ё арабӣ ва гоҳе фарангӣ меоваранд ва он калимотро табдил ба масдар мекунанд монанди: ҷангидан, фаҳмидан, телегрофидан...[25, с. 91-92].

Ба таври кулӣ метавон гуфт, ки навиштааст муаллифи фавқ,-«...зайли аломати «тан», «стан» -ро низ бояд зикр кард, зеро дар баъзе аз масдарҳо, агар ин аломатро аз охири масдар ҳазф кунем решаи феъл мувофиқ бар феъли амри бидуни «б» боқӣ мемонад монанди: доништан, гириштан, ороштан, тавоништан, пиростан, зистан; дар сурате ки дар амсоли пӯхтан, куштан ва ғӯфтан (яъне онҳо ки ба: хтан, штан ва фтан хатм мешаванд) ин маънӣ содиқ нест. Дар бораи худӣ аломати «тан» ҳам ин маънӣ содиқ аст. Монанди: куштан ки пас аз ҳазфи «тан» решаи феъл баробар бар феъли амри бидуни «б» боқӣ мемонад (аммо на бо ҳазфи штан)».

Зайли аломати «дан», «идан»-ро низ бояд зикр кард монанди: «буридан ва давидан» (ки пас аз ҳазфи «идан» решаи феъл баробар бар феъли амри бидуни «б» боқӣ мемонад). Ҳамчунин, «одан»-ро монанди: неҳодан ва афтодан. Ҳамчунин, «ондан» ва «онидан»-ро (ки дар сохтани масдари мутааддӣ ба кор мераванд) монанди: «хандондан ва хандонидан. Давондан ва давонидан» дар бораи худӣ аломати «дан» ҳам ин маънӣ содиқ аст монанди: хӯрдан ва хондан.

Аммо масдар аз назари маънӣ, феъле аст бидуни замон ва шахс яъне фарқ миёни рафтан бо рафтам дар ин аст, ки рафтам, феъли мозии сода дар бораи аввалшахси муфрад аст ки коре анҷом додаст, аммо рафтан на марбут ба замони муайяне аст ва на шахси муайян, балки фақат ба маънии коре аст ки анҷомдиҳандае меҳаҷад» [25, с. 92-93].

Доктор Ядуллоҳ Самар дар китоби: «Омӯзиши забони форсӣ», давраи муқаддимотӣ, китоби аввал, шумораи радифи 1, идораи кулли равобит ва ҳамкориҳои байналмиллалӣ Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ. Чопи дуюм 1368 ҳ.ш. дар бахши масдар бо пасванди – «ан» сохта шудани онро зикр намудааст. монанди: Масдар-ан- стоки гузашта; харидан – ан – харид; рафтан – ан – рафт; омадан- ан- омад; будан- ан- буд; нешастан – ан- нешастан [22, с. 97].

Тавре ки аз таҳлилҳои мазкур ошкор гардид, ҳар ду пасванди масдарӣ ҳам дар забони ниёгон ва ҳам дар забони муосир мавриди истифода қарор гирифтааст. Тибқи ишораи забоншинос П.Н. Хонларӣ, бо пасванди «ан» ба кор рафтани он бори нахуст дар асари Шамсиддин Муҳаммад бини Қайсӣ Розӣ «Алмуъҷам фи маойир ашъорил аҷам» ба кор рафтааст. Сипас, мо шарҳи бо ин пасванд сохта шудани масдарҳоро дар китобҳои дарсӣ ва «Дастурҳои забони форсӣ», аз ҷумла дар «Дастури Ҳасан Анварӣ ва Аҳмади Гевӣ», дар дастури доктор Меҳдии Мишкотиддинӣ, дар дастури Панҷустод ва чанде аз дигарон мушоҳида намудем. Бо пасванди «тан» ва «дан» ба кор рафтани масдарҳо дар дастурҳои забони форсӣ нисат ба пасванди «ан» ғаёб аст, ки бо далелҳои шохид овардани онро мо дар дастурҳои донишмандони хориҷӣ ва дастурнависони эронӣ бештар мушоҳида мекунем, ки шохиди ин дастурҳои: П.Н, Хонларӣ, «Баҳрул ғавоид», «Наҳҷул адаб», дастури Хони Орзу «Зағавид ул ғавоид», Ғуломхусайни Кошиф, Нависандагони дастурҳои забони форсӣ, Мирзо Ҳабиби Исфahонӣ, Ҳумоюнфаррух, Саидкамоли Толиқонӣ, Карим Холиқӣ, Моали Паур, Панҷустод, Меҳдии Муиниён, Алии Барнок, Муҳаммад Ҷаводи Шариъат, Ядулло Самар ва чанде аз дигарон буда метавонад.

Дар бораи масдар ду ақидаи мухталиф вучуд дорад: Ба ақидаи М.Ҷ. Машкур, чи хеле, ки дар боло ишора шуд: «Баъзе мегӯянд масдар асл аст ва тамоми муштакотро аз масдар мегирад. Инҳо таҳти таъсири истилоҳ ва ё таҳти - таъсири забони арабӣ ҳастанд, зеро дар забони арабӣ асли ҳамаи муштакотро масдар медонанд. Дастаи дигар мегӯянд асли муштакоти феълӣ ё буни мозӣ, ё буни музореъ аст. Ин ақидаи охир саҳеҳтар ба назар мерасад; зеро вақте, мо бихоҳем аз масдари комил калимаи муштакке бисозем бояд як ҳазф (ҳазфи нун-и масдарӣ ё ҳазфи аломати масдар) аъмол кунем, онгоҳ бо як ё чанд изофа (эҷодкунандаи калимаи муштак) муштакке бисозем. Дар сурате ки агар асли муштакотро буни мозӣ ва буни музореъ бидонем фақат бояд чизе ба моқабл ва мобаъди он биҷузоем; ва ин аз ҳар назар мантиқитар аст [23, с. 92-93].

Аломати аслии масдар, тибқи ишораи ӯ, «тан»(-tan) аст, ки дар форсии бостон ба сурати «-tan» ва дар ҳолати мафъулӣ ба сурати «-tanaiy » ба кор рафтааст. (шарти аслии аломати масдар ин аст ки агар аз охири масдар нун-ро ҳазф кунанд феъли мозии севумшахси

муфрад боқӣ бимонад мисли рафтани рафт). Аммо агар қабл аз пасванди масдари «тан» яке аз мусавватҳои «о-а-у-ав-эй», ё яке аз сомитҳои овойи «р-н» биёяд «тан» табдил мешавад ба «дан» монанди: неҳодан, задан, шудан, фармудан, расидан, кардан, кандан. Вале агар қабл аз пасванди масдари «тан» яке аз сомитҳои беовойи «х-с-ш-ф» биёяд пасванди масдарӣ ба ҳоли худ боқӣ мемонад монанди: пӯхтан, бастан, куштан, гӯфтан. Аммо дар бораи «идан» ин аломат низ, аломати масдари ҷаълӣ аст, яъне онро дар охири калимоти форсӣ ё арабӣ ва гоҳе фарангӣ меоваранд ва он калимотро табдил ба масдар мекунанд монанди: ҷангидан, фаҳмидан, телегрофидан...[23, с. 91-92].

Адабиёт:

1. المعجم في معايير اشعار العجم. شمس الدين محمد بن قيس رازی. اوایل قرن هفتم. انتشارات دانشگاه تهران- 1314.
2. اصول دستور زبان فارسی شامل: صرف ونحو، تجزیه و ترکیب، مفردات تست. تألیف: سید کمال طالقانی. چاپ دوازدهم. چاپخانه ی سپهر 1354/ نظر مجدد، تهران- 1365.
3. برهان قاطع. تألیف محمد حسین بن خلف تبریزی، به اهتمام دکتر محمد معین. انتشارات ابن سینا، چاپ دوم، تهران- 1342.
4. براهین العجم. چاپ طهران- 1272
5. بحر الفوائد. مؤلف منور علی متخلص به اعظم 1223 ق.
6. دبستان پارسی. میرزا حبیب اصفهانی. کتابخانه تربیت تبریز 1324
7. دستور جامع زبان فارسی (هفت جلد در یک مجلد)، تألیف: عبدالرحیم همایون فرخ. مؤسسه مطبوعاتی علی اکبر علمی. تهران - 1337
8. دستور زبان فارسی. تألیف: دکتر پرویز ناتل خانلری. چاپ ششم. دانشگاه تهران- 1365
9. دستور زبان فارسی 2 ویرایش دوم. مؤلفان: حسن انوری، حسن احمدی گیوی ناشر: مؤسسه انتشارات فاطمی. چاپ شانزدهم، 1377
10. دستور زبان فارسی 1 حسن انوری. (رشته زبان و ادبیات فارسی). چاپ هفدهم، انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران- 1386
11. دستور 5 و 6 ابتدایی چاپ شهریورماه 1325 ش. در دستور زبان فارسی دوره سوم، طبع 25 سنه 1330
12. کتاب فارسی و دستور زبان تألیف: استاد بدیع الزمان فروزانفر، دکتر گلشن ابراهیمی و دیگران...
13. کتاب فارسی و دستور زبان سال سوم تألیف آقایان: دکتر رضازاده شفق، استاد، همایی و دیگران...
14. کتاب فارسی سال سوم تألیف: آقای استاد فروزانفر و دیگران...
15. کتابهای دستور زبان فارسی برای سال سوم و چهارم. تألیف آقایان: استاد عبدالعظیم قریب و...
16. نهج الادب. تصنیف نجم الغنی خان صاحب رامپوری. چاپ لکنهو 1919
17. مهدی معینیان. دستور زبان فارسی. چاپ هفتم. چاپخانه: مطبوعات، 1369
18. محمد جواد شریعت. دستور زبان فارسی. چاپ اول، 1364
19. حسن انوری، حسن احمدی گیوی. دستوری زبان فارسی (ویرایش دوم)، چاپ شانزدهم، تهران 1377
20. کریم خالقی. روش نوین یا دستور زبان انگلیسی. انتشارات امیرکبیر و کتابفروشی ابن سینا.
21. دستور زبان فارسی. تألیف: پنج استاد. چاپخانه فرنگ، چاپ چهارم، تهران، 1366
22. دکتر یدالاه ثمره. آموزش زبان فارسی. دوره مقدماتی، کتاب اول، شماره ردیف 1، چاپ دوم، تهران، 1368.
- مهدی مشکوة الدینی. گروه مصدری و ویژگی های ساختی و کارکردی آن در جمله. دستور ویژه نامه فرهنگستان.
23. فرهنگستان زبان و ادب فارسی، جلد دوم شماره 2، 1385
24. مهدی مشکوة الدینی. دستور زبان فارسی. واژگان و پیوندهای ساختی ویراست 2 تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها ی (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، چاپ اول. تهران 1384
25. علی برناک. دستور زبان فارسی و راهنمای تجزیه و ترکیب برای داوطلبان کنکور دانشگاه و دانش آموزان دبیرستانها، چاپخانه آذر 1347

ФИКРУ АНДЕШАҲОИ ДАСТУРШИНОСОНИ ЭРОН ДАР БОРАИ ПАСВАНДҲОИ МАСДАРӢ

Дар ин мақола фикру назарҳои забоншиносони Эрон дар бораи пасвандҳои масдарӣ мавриди баррасӣ қарор дода шуда, чи гуна истифода шудани онҳо дар китобу дастурҳои таълимии забони форсӣ таҳлил ёфтаанд

Тавре ки аз таҳлилҳо маълум гардид, фикру назарҳои муаллифони китобу дастурҳои таълимӣ дар ин бора мухталиф буда, ҳар кадоме кушиш намудаанд, ки андешаҳои худро дар бораи чи гуна нақш бозидани ин навъи пасвандҳо бо мисолҳо нишон диҳанд. Аз шавоҳиди овардаи донишмандон маълум гардид, ки ин навъи пасвандҳо хосси масдарҳо буда, ҳам дар забони гузаштагон ва ҳам дар забони муосирон ба қор бурда мешаванд. Гузашта аз ин, дар забони форсии бостон низ баромади онҳо, тибқи ишораи

муҳаққиқон «- тан» (- **tan**) аст, ки дар форсии бостон ба сурати (-**tan**) ва дар ҳолати мафъулӣ ба сурати «- **tanaīy**» ба кор рафтааст.

Калидвожаҳо: пасоянди масдарӣ, таҳлили фикру назари забониносон, қиёси фикру андешаҳо, тафовути фикру андешаҳо дар бораи пасвандҳои масдарӣ, корбурди пасвандҳо бо вожаҳои иқтибосӣ

МНЕНИЕ ИРАНСКИХ ГРАММАТИСТОВ О СУФФИКСАХ ИНФИНИТИВА

В данной статье рассматриваются взгляды иранских лингвистов на инфинитивные суффиксы и анализируется их использования в учебниках и пособиях по персидскому языку. Как выяснилось в результате анализа, взгляды авторов учебников и пособий по этому поводу различны, и каждый из них пытался проиллюстрировать свои представления о роли этого типа суффиксов примерами. Из представленных учеными доказательств стало ясно, что этот тип суффикса характерен для инфинитивов и использовался как в языке предков, так и в современном языке. Причем в древнеперсидском языке их происхождение, по мнению исследователей, «- тан» (-**tan**), который в древнеперсидском употреблялся как (-**tan**) , а в дательном падеже как «-**tanaīy**».

Ключевые слова: инфинитивный суффикс, анализ мнений лингвистов, сравнение мнений, расхождения во мнениях относительно инфинитивных суффиксов, употребление суффиксов в заимствованных слов.

IRANIAN GRAMMARIANS OPINION ON INFINITIVE SUFFIXES

This article examines the views of Iranian linguists on infinitive suffixes and analyzes their use in Persian language textbooks and manuals. As it turned out from the analysis, the views of authors of textbooks and manuals on this matter are different, and each of them tried to illustrate their ideas about the role of this type of suffixes with examples. From the evidence presented by the scientists, it became clear that this type of suffix is characteristic of infinitives and was used both in the ancestral language and in the modern language. Moreover in the Old Persian language, their origin, according to researchers, is “ ” (- **tan**), which in Old Persian was used as (-**tan**) and in the dative case as “- **tanaīy**”

Keywords: infinitive suffix, analysis of linguists opinions, comparison of opinions, differences of opinion regarding infinitive suffixes, use of suffixes with, borrowed words

Маълумот дар бораи муаллиф: **Усмон Сулаймонӣ**- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ. 17.: **Тел. (+ 992) 919-13-08-25.**

Сведения об авторе: **Усмон Сулаймонӣ**- Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудакӣ, 17. **Тел.: (919-13-08-25.**

Information about the author: **Usmon Sulaymoni**-Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associated Professor of Iranian Philology Department. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki, Ave., 17. Phone.: (+992) 919-13-08-25.

"ҲАДИЯИ СУЛАЙМОНӢ" ФАРҲАНГИ НОДИРУ МОНДАГОРИ ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Солиҳов Н.Ҳ.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо касби истиқлолияти давлатӣ ба марҳилаи нави рушд ворид гардид, ки дар он бахшҳои илм, фалсафа ва фарҳанг аҳаммияти аввалиндараҷа пайдо карданд. Ин падидаи сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ имкон фароҳам овард, ки бо ибтиқори бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мероси гаронбаҳои илмӣ, фалсафӣ ва фарҳангии миллатамон дар даврони Истиқлол мавриди бознигарии илмӣ қарор гирифта, тарҷума, таҳқиқ ва дастрас кардани он ба хонанда ва муҳаққиқи тоҷик аз вазифаҳои пуршараф ва муҳимми ватандориву миллӣ табдил ёфт.

Даврони Истиқлол барои халқи тоҷик имконияти бегобаи фароҳам овард, ки арзишҳои миллиро эҳё намуда, забони тоҷикиро ҳамчун пояи ҳувию миллӣ таҳким бахшад. Дар ин замина, таҳия ва таълифи фарҳангномаҳои тарҷумавӣ аз ҷониби донишмандони тоҷик, яке аз самтҳои муҳими рушдифта дар бахши забоншиносӣ ва фарҳангшиносӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз дар даврони Истиқлол шароити лозима барои ин фаъолият муҳайё гардида, фарҳангҳои гуногуни тарҷумавӣ бо забонҳои хориҷӣ чун арабӣ, форсӣ, русӣ, англисӣ ва амсоли инҳо рӯйи ҷоп омаданд.

Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун рӯйдоди таърихӣ на танҳо ба соҳибхитобии сиёсӣ, балки ба эҳёи фарҳангӣ ва забонӣ низ мусоидат намуд. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин бора таъкид намудаанд, ки «Истиқлолият ва ваҳдати миллӣ ду боли як иқбол ва ду рӯки меҳварии фарҳанги давлатдориву давлатсозии мо мебошанд, ки ҳамдигарро неруи тоза ва тақвият мебахшанд».

Фарҳанг ё луғат – асари илмӣ ва амалие мебошад, ки мафҳумҳо, вожаҳо ва истилоҳоти як забонро бо тарҷума, таъриф, тавзеҳ ё тавсиф ба тартиби муайян ироа месозад. Фарҳангномаҳо на танҳо маҷмуи калимаҳо, балки **инъикосгари тафаккур, забон ва фарҳанги ҳар миллат** мебошанд. Дар даврони Истиқлол, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҳия ва нашри фарҳангномаҳои муҳталифи тарҷумавӣ, тафсирий ва таҳассусӣ тавачҷуҳи хоса зоҳир намуд, ки ин ба густариши маърифат, худшиносии миллӣ ва таҳкими забони давлатӣ мусоидат кард. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон моҳияти ин соҳаи муҳимми забонӣ ва фарҳангиро дар даврони муосир бамаврид таъкид намуда, изҳори андеша кардаанд, ки «Фарҳангномаи муосир воситаи муҳимми рушди забон, ҳифзи ҳувию миллӣ ва интиқоли дониш ба наслҳои оянда мебошад» [15].

Дар шароити кунунии ҳаёти фарҳангӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сабаби он ки як бахши умдаи мероси илмӣ ва фарҳангии халқи тоҷик ва, махсусан, бахши илмҳои табиатшиносӣ, фалсафӣ, ҷуғрофӣ ва адабиётшиносии забоншиносӣ ба забони арабӣ навишта шудааст, арабшиносии илмӣ дар Тоҷикистони соҳибистиқлол ба як соҳаи муҳимми адабиёт ва фарҳанги миллатамон мубаддал гардида, тарҷума, таҳқиқ ва тарғиби он ба вазифаҳои муҳимми ватандорӣ мо табдил ёфтааст [6, с. 11].

Фарҳанги шомили алифбоии арабӣ-тоҷикӣ-русӣ бо номи "Ҳадияи Сулаймонӣ", ки аз ҷониби арабшиносии тоҷик, узви вобастаи Академияи забони арабӣ дар шаҳри Қоҳира, Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон, доктори илми филология, профессор Сулаймонов Саидрахмон омода ва ба нашр расидааст, самара ва маҳсули даврони Истиқлол мебошад, ки метавонад дар тарҷума ва тарғибу интишори мероси мутафаккирони тоҷик чун василаи асосӣ ва муҳим хизмат намояд.

Дар робита ба ин масъала, президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, узви вобастаи АМИТ, профессор Хушвахтзода Қ.Х. таҳия ва нашри фарҳанги "Ҳадияи

Сулаймонӣ"-ро "Рӯйдоди муҳимми илмӣ ва фарҳангии замони Истиқлол" арзёбӣ карда, ишора намудаанд, ки фарҳанги "Ҳадияи Сулаймонӣ" дар таъҷиб ба дастовардҳои илми луғатшиносии забоншиносии муосир тартиб дода шуда, барои донишҷӯён, магистрантону докторантҳо, муаллимон, тарҷумонҳо, муҳаққиқон, шарқшиносон, дипломатҳо ва онҳое, ки ба омӯзиши забони классикӣ ва муосири арабӣ сарувор ва иштиёқдоранд, омода гардидааст. Фарҳанг ҳамчунин метавонад дар тарҷумаи адабиёти бадеӣ, сиёсӣ, илмӣ ва фарҳангӣ аз забони арабӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ истифода гардида, барои тоҷикшиносон, эроншиносон, ҳиндшиносон ва урдушиносон судманд бошад. Дар он лексикаи муосири забони адабии арабӣ, лексикаи иҷтимоӣ-сиёсӣ, илмӣ-техникӣ, фалсафӣ, тиббӣ ва махсус, ки аз роҳи робитаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ба матбуоти даврӣ дохил шудаанд, диққати хоса дода шудааст [6, с. 9].

Муаллиф дар муқаддимаи "Фарҳанг" таърихи чунин асарро дар даври Истиқлол дар заминаи фаъолияти илмӣ, таълимӣ, тарҷумонӣ ва самарҳои заҳмати ҷаҳди худ арзёбӣ намуда, таъкид доштааст, ки фарҳанги шомил алифбои арабӣ-тоҷикӣ-русии "Ҳадияи Сулаймонӣ", ки ба пешгоҳи донишҷӯён, тарҷумонҳо, донишмандон, нависандагон, фарҳангшиносон, муҳлисон забону адабиёти форсу тоҷик, русу араб ва, умуман, хонандагон гирифта шуда мегардад, самарҳои заҳмати 32-солаи нигоҳдари ин сатрҳо мебошад. Фарҳанг дар шакли кунунӣ худ натиҷаи таҷрибаи андӯхтаи мураббӣ аз таълим ва тадриси забони арабӣ дар шӯъбаи арабии факултети Шарқшиносӣ (ҳоло факултети забонҳои Осиё ва Аврупо)-и Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, тарҷумаи осори мутафаккирони арабизабони форсу тоҷик аз забони арабӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ дар Пажӯҳишгоҳи фалсафа ва ҳуқуқи АМИТ дар давоми зиёда аз 40 сол, сафарҳои маъмурӣ ба кишварҳои араб ба ҳайси тарҷумони забони арабӣ ва омӯзишу баррасии адабиёти илмӣ ба забонҳои муҳталиф доир ба фарҳангшиносии забони арабӣ, тоҷикӣ ва русӣ мебошад. Дар робита ба ин, дар соли 2005 "Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ" дар ду ҷилд бо теъдоди зиёда аз 70 000 [3; 4] калима ва пасон дар як ҷилд бо маводи иловашуда ва таҳриршуда бо теъдоди зиёда аз 100 000 калима [5] дар солҳои 2011, 2018, 2022 аз ҷониби муаллиф ба таъҷиб расидааст. Тартиб ва танзими ин Фарҳанг дар ин шакл зиёда аз 15 сол идома ёфт. Аз хусусиятҳои хоси Фарҳанги мазкур ин буд, ки дар асоси решаи калимаи арабӣ мураббӣ шуда буд.

Ҷойи ёдоварист, ки сохтори чунин Фарҳанг дар пояи решаи калимаи арабӣ, ки хоси ин забон мебошад, барои мутахассисон-арабшиносон ва касоне омода гардида буд, ки ба сурати сода бошад ҳам, аз сарфу наҳви арабӣ бохабар буда, дар пайдо кардани калима ҳангоми истифодаи Фарҳанг душворӣ намекашиданд. Ба ибораи дигар, "Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ", ки соли 2005 ва солҳои баъдина ба ҷоп расид, дар ин шакли худ барои шахсони ноогоҳ аз грамматикаи забони арабӣ душворӣ ба амал оварда, ҳамчунин лексикаи забони классикӣ ва муосири арабиро камтар инъикос менамуд. Ҳамин тарз, зарурат пеш омад, фарҳанги сифатан нава сохта шавад, ки ҳам забони классикӣ ва ҳам забони муосири арабиро шомил буда, дар айни замон, бо назардошти усулҳои нави фарҳангшинозорӣ сохтани фарҳанг дар пояи тартиби алифбо, на сохтори решагии он мураббӣ гардад. Инчунин, робитаи забони тоҷикӣ ва забони русӣ дар муддати зиёда аз ҳафтод сол, ба ақидаи мураббӣ Фарҳанг, барои шиносии бештари мероси илмӣ-фарҳангии халқи тоҷик, ки ба забони арабӣ дар асрҳои миёна навишта шудааст, зарурати илова кардани забони русиро пеш овард. Гузашта аз ин, дар арабшиносии рус фарҳанге дар чунин шакл вуҷуд надошта, маводи он то дараҷае барои хонанда ва муҳаққиқи русзабон дар шинохти мероси арабизабон, ки арабшиносии рус дар омӯзиши он таҷрибаи хеле бой дорад, кумак хоҳад кард [6, с. 10].

Фарҳанги "Ҳадияи Сулаймонӣ" шомил зиёда аз 250 000 вожа буда, калима ва истилоҳоти сиёсӣ-иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, компютерӣ ва дигар калимаҳоро, ки дар гуфтори забони арабӣ вуҷуд доранд, дар бар мегирад. Муаллиф ҳангоми таълифи Фарҳанг пеш аз ҳама ба равишу услубҳои нава ва замонавии илми фарҳангшинозорӣ ҷаҳонӣ, чун форсу тоҷик, араб ва рус таъҷиб карда, аз маводи фарҳангҳои нава ва тафсирии забони арабӣ, фарҳангҳои дузабонаи арабӣ-русӣ, русӣ-арабӣ, арабӣ-англисӣ, англисӣ-арабӣ, арабӣ-форсӣ, форсӣ-арабӣ ва ҳамчунин мавод

аз матбуоти араб, адабиёти бадеӣ, маводи тарҷумакардаи матнҳои фалсафӣ, мантиқӣ, таърихӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, динӣ ва ғайра истифода намудааст.

Муаллиф ҳангоми омода ва мураббаъ сохтани Фарҳанг, ҳамаи маводи луғавиро дар каттаҷамъа (фишҳ) аз сарчашмаҳои мухталифи илмӣ ва лексикографӣ, ки рӯйхати онҳо дар муқаддимаи Фарҳанг ишорат хоҳад шуд, ғарздорӣ кардааст. Дар шарҳ баёни воҳидҳои лексикӣ, дақиқ кардани маъноҳои мухталифи онҳо дар дохили ҷумла, шаклҳои дурусти навишти калимаҳо ба забонҳои арабӣ, тоҷикӣ ва русӣ ва дигар қарғҳои таҳрирӣ бо сарчашмаҳои муътамади лексикографӣ муқоиса гардид. Тақмили Фарҳанг аз ҳисоби афзудани истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ, фарҳангӣ, ҳоҷагидорӣ, илмӣ, фалсафӣ, маводи фразеологӣ ва васеъ кардани ҳудудҳои маъноии калимаҳо анҷом пазируфт.

Дар ин Фарҳанг маълумоти бештар дар бораи забони арабӣ, ишора кардани шаклҳои бештари ҷамъбандии исмҳо, сифатҳо, сифатҳои феълӣ оварда шуда, дар ҳама шакл феълҳои замони гузашта, ҳозира-оянда ва масдарҳо ҳаракатгузорӣ шудаанд. Чунин амал, ҳатто дар фарҳангҳои тафсирии забони арабӣ ба нудрат мушоҳида мегардад, зеро муайян кардани шаклҳои дурусти феълҳои ноқис, муътал, ҳамзадор ва ғайра аз қарғҳои душвори қори фарҳангсозӣ дар забони арабӣ мебошад [6, с. 11].

Фарҳанги "Ҳадияи Сулаймонӣ" аз ҷиҳати сохтори худ ба ғурӯҳи фарҳангҳои алифбоӣ тарҷумавӣ ду ё сезабона мансуб буда, шарҳ баёни сохторӣ ва тарзи истифодаи онро дар бахши сохтори Фарҳанг оварда, ишора кардани ҳастем, ки ҳадафи он шинос кардани муҳаққиқ ва хонандаи тоҷик русзабон ба матнҳои мухталифи забони классикӣ ва муосири арабӣ мебошад. Муҳаққиқ ва хонандаи ғармӣ тавассути луғати мазкур метавонад калимаҳо, таъбирот ва ҷумлаҳои мутадовил ё худ ривҷдоштаи забони арабии классикӣ ва муосирро тарҷума намуда, ба истилоҳоти соҳаҳои ғуноғуни илму маърифат, ки дар Фарҳанг бо ишораҳои махсус нишон дода шудаанд, ошно гардад. Аз вижагӣҳои Фарҳанги мазкур ин нуқтаҳо номбар кардан метавон:

- бо назардошти осонсозӣ ва дастраси ҳамагон қарор додани он, сохтори Фарҳанг на ба сурати решагӣ, ҷунонки бисёре аз фарҳангҳои классикӣ ва муосири арабӣ сохта шудаанд, балки бо тартиби алифбои арабӣ таҳия гардидааст;

- дар Фарҳанг бахши асосии калимаҳо барои дуруст ва дақиқ фаҳмидани маънои калима дар дохили ҷумла оварда шуда, тобишҳои мухталифи маъноии онҳо дар зимни ҷумлаҳо шарҳ баён ёфтаанд;

- аз вижагӣҳои муҳими Фарҳанг "ҳаракатгузорӣ" ё худ ишора кардани ҳаракатҳои "эъробӣ" (*фатҳа* - садонокӣ кӯтоҳи "а", *замма* - садонокӣ кӯтоҳи "у", *касра* - садонокӣ кӯтоҳи "и", *соқин* - аломати ҳичӣ баста, *шадда* - аломати талаффузи тақрорӣ ҳарф, ки онҳо вазиғаҳои морфологӣ ва синтаксисӣ доранд) мебошад;

- дар Фарҳанг миқдори қобили мулоҳизаи ибораҳои рехта ва зарбулмасалу мақолҳо дар шаклҳои мухталифи тарҷумаи таҳтуллағзӣ ва маъноӣ оварда шудаанд;

- аз хусусиятҳои вижаи Фарҳанг овардани ҳадисҳои набаӣ ва ишораи шумори зиёди оятҳои Қуръон ба забонҳои арабӣ, тоҷикӣ ва русӣ мебошад;

- мураббаъи Фарҳанг кӯшидааст, асолати забони муосири тоҷикӣ ро нигоҳ дошта, тарҷумаи маводи луғавиро бо луғатномаҳои забони тоҷикӣ ба забонҳои мухталиф ва, махсусан, забони форсӣ ва фарҳангҳои русӣ-тоҷикӣ ва тоҷикӣ-русӣ муқоиса намуда, вожаҳои зӯдаи забони тоҷикӣ ро интиҳоб намояд;

- дар тақ ба пешрафти маънаӣ ва қудрати вожаофаринии забони муосири тоҷикӣ дар Фарҳанг ба ҷунон равиши нави калимасозӣ, аз қобили: ҳирадварзӣ, ҳирадситезӣ, ғурсатталабӣ, мағлубиятҳои ва ғ. диққат дода шудааст [6, с. 12];

- дар Фарҳанг баръакс бисёре аз фарҳангҳои арабӣ ба тарҷумаи сифатҳои феълӣ ва феъли ҳол, ки ба ақидаи инҷониб, бахши бисёр муҳими фарҳангшиносии муосир ва дақиқ буда, баён кардани истилоҳоти илмӣ-фалсафиро дар бар мегирад, диққати ҳосса дода шудааст;

- ақсари тарҷумаи оятҳои Қуръон ба забони тоҷикӣ, ки аз тарҷумаҳои он истифода гардиданд, аз ҷониби мураббаъи Фарҳанг таҳрир ва ё аз нав тарҷума шудаанд [6, с. 13].

Қойи тазаккур аст, ки фарҳанги "Ҳадияи Сулаймонӣ" ба сифати фарҳанги тарҷумавии сезабона омода гардида, муаллиф пешгуфтори онро чиҳати шиносӣ барои соҳибзабонон ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва арабӣ тақдим намудааст. Пешгуфтори фарҳанг ба забонҳои русӣ ва арабӣ бо унвонҳои "Предисловие к русской части словаря" [6, с. 14-15] ("*Пешгуфтор ба баҳши русии фарҳанг*") ва "مقدمة القاموس" [6, с. 16-18] ("*Пешгуфтори фарҳанг*") пешниҳод шуда, фарогири ҳамаи масъалаҳои матраҳшуда мебошад, ки дар қисмати пешгуфтори тоҷикӣ таҷассум ёфтааст.

Муаллиф дар муқаддимаи Фарҳанг баъд аз "Пешгуфтор" ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва арабӣ ба масъалаи баъдӣ бо номи "Сохтори фарҳанг" [6, с. 19-24] пардохта, тарзи истифодаи "Фарҳанг"-ро дар 37 банд мавриди таҳлилу баррасии шомил қарор додааст, ки метавон интихобан ба чанд банди он ишора намуд:

1. Фарҳанг аз чиҳати тартиби ҷобачосозии калима ё худ моддаи луғавӣ алифбой буда, ҳама воҳидҳои луғавӣ дар он аз рӯйи тартиби алифбои арабӣ ҷой дода шуда, решаи калима дар байни қавсайн ишора гардидааст, масалан:

ق ب ل] аз решаи [استقبَل

ح ر م] аз решаи [اختَرَام

2. Ҳар як воҳиди луғавӣ якҷо бо маводи марбути он моддаи луғавии Фарҳангро ташкил медиҳад.

3. Дар қиёс бо фарҳангҳои тафсирии арабӣ дар шарҳу баёни калимаҳо дар Фарҳанги ҳозир чунин тағйирот дароварда шудааст:

ду ҳарф: ا ва آ (яъне алиф бо модда ва алиф бе модда) дар Фарҳанг чун як ҳарф ба назар гирифта шуда, калимаҳои бо ин ду ҳарф оғозгардида, бо тартиби алифбо оварда мешаванд, масалан.:

آس - **бот.** мирт (Myrtus)

أب - алаф; чарогоҳ

4. Маводи Фарҳанг ба сурати зайл тартиб ёфтааст: феъли арабӣ ва тарҷумаи он ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ бо аломатҳои махсус ишора гардида, маводи луғат бо рақамҳои нимғафси ҳиндӣ ҷудо карда мешавад. Дар ҳолати зарурӣ шакли грамматикӣ калимаи арабӣ (*садоники мобайнии феъл, масдар, шакли ҷамъ ва ғ.*), ишораҳои услубӣ ва махсус, тарҷума ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, маводи фразеологӣ, зарбулмасалу мақолҳо, ҳамчунин, мисолҳо аз ҳадисҳо ва Қуръон оварда мешавад.

5. Ҳаддалимкон ҳар як калимаи арабӣ дар дохили ҷумла оварда шуда, ҳатман "эъробгузорӣ" карда мешавад, масалан:

ظَاءَرَهُ عَلَى الْأَمْرِ - ўро ба иҷрои коре мукаллаф намуд

اَنْتَمَنَهُ عَلَى الْأَسْزَارِ - роз (сирр)-и худро ба ў бовар к.

6. Шабехшакл (омоним)-ҳо дар шакли алоҳида ва бо рақамҳои арабии болоисатрии хурд ишора карда мешаванд, мисол:

أَثِيرٌ¹ - бартардониста, афзалшумурда; бехтарин

أَثِيرٌ² - эфир

7. Калимаҳои арабӣ аз рӯйи маъно ба ягон решаи мушаххас мансуб набуда, аз рӯйи тартиби алифбо ҷой дода шуда, чун калимаи асосӣ ба назар гирифта мешаванд, масалан:

تَنَاقٌ 1) лавҳаи тунукагӣ; 2) маснуъ (сохта)-и тунукагӣ

تَنَاقٌ - оташдон; оташдони домнагӣ [ج. تَنَاقٌ]

8. Калимаҳои иқтибосӣ (бегона) низ дар шакли моддаҳои алоҳида ва бо тартиби ҳарфҳои алифбои арабӣ мурағтаб гардидаанд, масалан:

دِيكَتَاتُورِيَّةٌ - диктатура

دِيكَوْرٌ - оройиш, орову торо, зебу зинат [6, с. 19]

14. Дар мавриди вуҷуд доштани муродифи тоҷикии зарбулмасал ва мақолҳо, бо ихтисораҳои *зарб.*, *мут.* зарбулмасали арабӣ ва сипас тарҷумаи тахтуллафзии тоҷикии он бо ихтисораи *лафз.* дар даруни қавсайн оварда шудааст, масалан:

الْإِبْرَةُ تَكْسُو النَّاسَ وَهِيَ عُزْبَانَةٌ - **зарб.**, **мут.** Чорасозон аз барои кори худ бечораанд (**лафз.** сўзан одамонро пўшонида, худ урён аст)

16. Дар баъзе ҳолатҳо бо мақсади дақиқ кардани маънои калимаи тарҷумашуда дар байни ду қавс шарҳи он ишора мегардад, масалан:

غدير - хавз, толоб; обанбори хурд (- и пайдоишуда дар натиҷаи боронҳо, селҳо ва ғ.)

17. Тарҷумаи ҳамаи истилоҳоти соҳаҳои мухталифи илм ба забони тоҷикӣ бо ишораҳои **биол.** – биология, **грам.** – грамматика, **радио** – радио ва ғ. оварда мешавад. Дар ҳамин ҷо дар бисёр ҳолатҳо муодилҳои латинии ин гуна истилоҳот ишорат мегардад, масалан:

آس - **бот.** мирт (Myrtus)

ظربان - **ҷонеш.** хасу, росу (Mustelaputorius) [6, с. 21]

19. Дар исмҳои шаклҳои ҷамъи шикастаи арабӣ бо ишораи **ҷ** (**ҷамъ**) бо гузоштани ҳаракатҳо нишон дода шудааст. Агар вожа чанд шакли ҷамъ дошта бошад, ҳамаи шаклҳо бо гузоштани вергул аз рӯйи имкон оварда мешаванд, масалан:

[شخص، شخص، شخص] - шахс, фард, нафар

[شطر، شطر، شطر] - пора, чузъ, қисм

Агар калима пасвандҳои ҷамъи мардонаи солим (- ون) ва ҷамъи занонаи солим (- ات) дошта бошад, дар байни қавси мураббаъ ишора мегардад, масалан:

[معلم، معلم، معلم] - омӯзгор, муаллим

[مجله، مجلة، مجلة] - маҷалла

20. Дар Фарҳанг идоракунии феъл тавассути калимаҳои арабии **فَوِّمَ**, **فُلِّنَ**, **رَجَّلَ** ба маънои "**касе**", "**ӯ**", "**фалонӣ**", "**онҳо**" ва калимаҳои **شَيْءٌ** ба маънои "**чизе**" ва "**коре**" тарҷума шудаанд, масалан:

أَرَاخَ الرَّجُلُ - ӯ ҳангоми шаб дохил (ворид) ш.

أَرَمَ الشَّيْءُ - чизе кӯҳна (фарсуда) ш.

21. Аз сабаби зиёд истифода гардидани феълҳои ёридиҳандаи «**кардан**», «**будан**» ва «**шудан**» ва бо мақсади ихтисори ҳаҷми Фарҳанг дар тарҷумаи калима, таркиб ва ҷумлаҳо (дар ҳолатҳои танҳо ва ҷамъ) дар шаклҳои **к.**, **б.**, ва **ш.** оварда шудаанд, масалан:

1) أَيْقَ، يَأْبِقُ، إِيْقَ - фирор к., гурехт; 2) پِنْخُونِ ش.، خُودِرُو پَانُوخِ ك.

23. Мансубияти тобиши маънои калима, объект ё падида, дар охири тарҷума миёни қавсайн бо **курсив** ишорат мегардад, масалан:

حَصْنٌ، يَحْصُنُ، حِصَانَةٌ - покдоман (боиффат) б. (**зан**)

طَلَعٌ، يَطْلُعُ، طُلُوعٌ - баромад, тулуъ к. (**офтоб**)

28. Исмҳои, ки маънои масдарӣ ва сифатӣ доранд, дар калимаи асосии арабии он ишораҳои **مَصَدَرٌ** – масдари феъл, **ج** – ҷамъ, **مَوْ** – шакли занонаи он ва решаи калимаи арабӣ дар байни қавси мураббаъ оварда мешавад, масалан:

[ظرف، ظرف، ظرف] - зарофат; фаросат

[سورخ، سورخ، سورخ] - сурх; сурхгуна, гулгун

33. Дар Фарҳанг шакли маҷхулии серистеъмоли феълҳо бо ишораи **маҷх.** ва бо тарҷумаи он зикр мегардад, масалан:

أَخَذَ بِ- **маҷх.** дар шигифт ш., тааҷҷуб к.

أَبْثَلِي بِ- **маҷх.** бемор ш., ранҷу азоб кашид [6, с. 23]

37. Фарҳанг бо риояи охири қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ мураттаб гардидааст.

Дар охири сохтор масъалаи "Рамзҳо ва аломатҳо" [6, с. 24] ҷой дода шудааст, ки танҳо барои матни арабӣ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Масъалаи матраҳшуда дар варианти русӣ бо номи "Структура словаря" [6, с. 25-29] дар 29 банд унвон гирифта, дар варианти арабӣ бо номи "منهج القاموس" [6, с. 30-32] дар 21 банд шарҳу тавзеҳ ёфтааст.

Илова бар ин, ҷадвали "Ихтисороти илмӣ ва рамзҳои фарҳанг" [6, с. 33-36] ба забонҳои арабӣ, тоҷикӣ ва русӣ қарор гирифтааст, ки метавон дар зимни ҷадвал ба чанд намунаи он ишора намуд:

ант. – антонимы	зидм. – зидмаъноҳо	الأضدادُ
см. – смотрите	ниг. – нигаред	انظر
досл. – дословный	лафз. – лафзан, тахтуллафз	ترجمة حرفية أو لفظية

Гузашта аз ин, дар Фарҳанг феҳристи манобеъ зери унвони "Номгӯи сарчашмаҳо" [6, с. 37-42] қарор гирифта, муаллиф теъдоди умумии сарчашмаҳоро аз забонҳои мухталифи арабӣ, форсӣ, тоҷикӣ, русӣ, англисӣ, фаронсавӣ ва лотинӣ ба 125 манбаъ расонида, ҳамаи сарчашмаҳоро тибқи забони асар ва бо тартиби алифбо чудо намудааст.

Тавре тазаққур дода шуд, фарҳанги шомили алифбоии "Ҳадияи Сулаймонӣ" фарогири зиёда аз 250 000 калима буда, дар 6 ҷилд ҷой дода шуда ба нашр расидааст. Маводи умумии Фарҳанг дар мундариҷаи ҷилдҳои шашгона ба таври муфасссал чунин баён гардидааст:

Ҷилди якум: [6, с. 7] ▪ Пешгуфтор ба забони тоҷикӣ ▪ Пешгуфтор ба забони русӣ ▪ Пешгуфтор ба забони арабӣ ▪ Сохтори фарҳанг ба забони тоҷикӣ ▪ Сохтори фарҳанг ба забони русӣ ▪ Сохтори фарҳанг ба забони арабӣ ▪ Ихтисороти илмӣ ва рамзҳои фарҳанг ▪ Номгӯи сарчашмаҳо ▪ Ҳарфи алиф	Ҷилди дуюм: [7, с. 889] ▪ Ҳарфи бо ▪ Ҳарфи то ▪ Ҳарфи со ▪ Ҳарфи чим ▪ Ҳарфи ҳо (-и ҳутӣ) ▪ Ҳарфи хо
Ҷилди сеюм: [8, с. 1757] ▪ Ҳарфи дол ▪ Ҳарфи зол ▪ Ҳарфи ро ▪ Ҳарфи зайн ▪ Ҳарфи син ▪ Ҳарфи шин ▪ Ҳарфи сод ▪ Ҳарфи зод ▪ Ҳарфи то ▪ Ҳарфи зо	Ҷилди чорум: [9, с. 2525] ▪ Ҳарфи айн ▪ Ҳарфи ғайн ▪ Ҳарфи фо ▪ Ҳарфи қоф ▪ Ҳарфи коф
Ҷилди панҷум: [10, с. 3279] ▪ Ҳарфи лом ▪ Ҳарфи мим	Ҷилди шашум: [11, с. 4147] ▪ Ҳарфи нун ▪ Ҳарфи ҳо ▪ Ҳарфи вов ▪ Ҳарфи ё ▪ Номҳои ҷуғрофӣ

Ҳамчунин, фарҳанги шомили алифбоии арабӣ-тоҷикӣ-русӣ бо номи "Ҳадияи Сулаймонӣ" барои хонанда ва мутахассиси забонҳои арабӣ, тоҷикӣ ва русӣ маълумотҳои иловагии ҷуғрофӣ, сиёсӣ дипломатӣ ва омори аз қабилҳои харитаи Тоҷикистон, харитаи кишварҳои араб, нишон ва парчами Тоҷикистон, нишон ва парчами кишварҳои араб (ба забони арабӣ), ҳолномаи муаллиф (ба забонҳои арабӣ, тоҷикӣ, русӣ), узвияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ (ба забони арабӣ) ва маълумоти омори рамзҳои фарҳангро дар ҷилдҳои шашгонаи худ (ба забонҳои арабӣ, тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) ҷойгир намудааст, ки аз истифодаи он метавон ба таври кофӣ бархӯрдор гардид.

Метавон ба ин натиҷа расид, ки Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо ҳамчун воқеаи сиёсӣ ва таърихӣ, балки ҳамчун заминаи эҳёи фарҳангӣ ва забонӣ низ арзёбӣ мегардад. Дар ин замина, яке аз муҳимтарин самтҳои пешрафтаи илмӣ таҳия ва таълифи фарҳангномаҳои тарҷумавӣ мебошад. Зеро забон ва фарҳанг аз ҷумлаи унсурҳои асосии ташаккули ҳувияти миллӣ ба шумор рафта, рушди онҳо бидуни тақмили захираи

луғавӣ ғайриимкон аст. Фарҳангномаҳои тарҷумавӣ на танҳо ҳамчун воситаи омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва густариши доираи маърифатӣ хизмат мекунанд, балки дар мустаҳкамсозии пояҳои илмӣ ва фарҳангӣ низ нақши калон доранд. Фарҳангномаҳо яке аз муҳимтарин воситаҳои забонсозӣ ва таҳкими пояҳои илмию фарҳангии ҳар як миллат ба шумор мераванд. Дар шароити муосир, ки илму техника бо суръати баланди рушд пеш меравад, фарҳангномаҳои тарҷумавӣ дар рушди забон ва илм нақши калидӣ мебозанд. Фарҳангномаҳо ба соҳибони забон имконият медиҳанд, ки истилоҳот ва мафҳумҳои илмиро ба таври дақиқ дарёбанд ва онҳоро дуруст истифода баранд. Фарҳангномаҳо на танҳо барои рушди забон ва омӯзиш, балки барои ҳифзи ҳувияти миллии ва тавсеаи равобитаи фарҳангии байни миллатҳо нақши муассир доранд.

Нашр ва дастраси оммаи васеъ гардидани фарҳанги шомили алифбоии арабӣ-тоҷикӣ-русӣ бо номи "Ҳадияи Сулаймонӣ" дар ҳоли ҳозир мавқеи арабшиносии илмӣ тоҷикро дар сатҳи байналмилалӣ боло бурда, дар тақвияти алоқаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва илмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои араб ва дигар мамлаҳоти ҷаҳон нақши муҳим касб хоҳад кард. Умедворем, ки луғатномаи мавриди назар ба сифати фарҳанги нодиру мондагори даврони Истиқлол дар роҳи шиноخت, тарҷума, таҳқиқ ва бозгардони мероси арзишманди арабизабони мутафаккирони миллати тоҷик ҳиссаи арзанда мегузорад.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Ҳайбуллоев Ш.

Адабиёт

1. Кумитаи забон ва истилоҳот. Раҳномаи таҳияи фарҳангномаҳо [Матн]. – Душанбе, 2021.
2. Назаров А.Ҷ. Забон ва фарҳанг: таҳқиқоти забоншиносӣ ва луғати тарҷумавӣ [Матн] / А.Ҷ. Назаров. – Душанбе: Ирфон, 2019.
3. Сайидрахмон Сулаймонӣ. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ [Матн] / Сулаймонӣ Сайидрахмон. – Душанбе: "ЭР-граф", 2005. – Ҷ.1. – 1046 с.
4. Сайидрахмон Сулаймонӣ. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ [Матн] / Сулаймонӣ Сайидрахмон. – Душанбе: "ЭР-граф", 2005. – Ҷ.2. – 1208 с.
5. Сулаймонӣ С. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ. Чопи дуюми ислоҳшуда ва иловашуда [Матн] / С. Сулаймонӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – 1564 саҳ.
6. Сулаймонов С. Ҳадияи Сулаймонӣ. Фарҳанги шомили алифбоии арабӣ – тоҷикӣ – русӣ [Матн] / С. Сулаймонов. Дар 6 ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе, 2025. – 4790 саҳ.
7. Сулаймонов С. Ҳадияи Сулаймонӣ. Фарҳанги шомили алифбоии арабӣ – тоҷикӣ – русӣ [Матн] / С. Сулаймонов. Дар 6 ҷилд. Ҷилди 2. – Душанбе, 2025. – 4790 саҳ.
8. Сулаймонов С. Ҳадияи Сулаймонӣ. Фарҳанги шомили алифбоии арабӣ – тоҷикӣ – русӣ [Матн] / С. Сулаймонов. Дар 6 ҷилд. Ҷилди 3. – Душанбе, 2025. – 4790 саҳ.
9. Сулаймонов С. Ҳадияи Сулаймонӣ. Фарҳанги шомили алифбоии арабӣ – тоҷикӣ – русӣ [Матн] / С. Сулаймонов. Дар 6 ҷилд. Ҷилди 4. – Душанбе, 2025. – 4790 саҳ.
10. Сулаймонов С. Ҳадияи Сулаймонӣ. Фарҳанги шомили алифбоии арабӣ – тоҷикӣ – русӣ [Матн] / С. Сулаймонов. Дар 6 ҷилд. Ҷилди 5. – Душанбе, 2025. – 4790 саҳ.
11. Сулаймонов С. Ҳадияи Сулаймонӣ. Фарҳанги шомили алифбоии арабӣ – тоҷикӣ – русӣ [Матн] / С. Сулаймонов. Дар 6 ҷилд. Ҷилди 6. – Душанбе, 2025. – 4790 саҳ.
12. Шакурӣ М. Забон ва фарҳанги миллии [Матн] / М. Шакурӣ. – Душанбе: Ирфон, 2002.
13. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. Китоби 1. Ба сӯйи пояндагӣ. – Душанбе: "ЭР-граф", 2016. – 516 саҳ.
14. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. Китоби 2. Забон ва замон. – Душанбе: "Нашриёти муосир", 2020. – 432 саҳ.
15. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе, 2017.
16. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе, 2020.
17. Юнусов М.Р. Таҳияи фарҳангномаҳои тарҷумавӣ: масъалаҳо ва дурнамо [Матн] / М.Р. Юнусов. – Душанбе: Академияи илмҳои ҚТ, 2020.

18. Юнусов М.Р. Асосҳои луғатнигорӣ [Матн] / М.Р. Юнусов. – Душанбе: Нашриёти илмӣ, 2020.

"ҲАДИЯИ СУЛАЙМОНӢ" ФАРҲАНГИ НОДИРУ МОНДАГОРИ ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Пас аз ба даст овардани Истиқлол, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҳкими забони давлатӣ ва рушди илму фарҳанг таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуд. Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун рӯйдоди таърихӣ на танҳо ба соҳибхитиёрии сиёсӣ, балки ба эҳёи фарҳангӣ ва забонӣ низ мусоидат намуд. Фарҳангномаҳои хуб таҳияшуда ба тарҷумонҳо, донишҷӯён ва олимони имкон медиҳанд, ки бо забонҳои хориҷӣ озодаи қор кунанд ва онҳоро бо забони модарии худ муқоиса намоянд. Ин раванд, на танҳо тарҷумаи дурусти матнҳоро таъмин мекунад, балки дар баланд шудани сатҳи забоншиносии амалӣ низ саҳм мегузорад. Фарҳанги шомили алифбоии арабӣ-тоҷикӣ-русӣ бо номи "Ҳадияи Сулаймонӣ", яке аз фарҳангҳои бунёдию мондагори даврони Истиқлол муаррифӣ гардида, метавонад дар тарҷума ва тарғибу интишори мероси мутафаккирони тоҷик чун василаи асосӣ ва муҳим хизмат намояд. Фарҳанги номбурда, ки дар арабшиносии илмӣ даврони Истиқлол дар 6 ҷилд бо теъдоди 250 000 калима аз ҷониби арабшиноси тоҷик, доктори илми филология, профессор Сулаймонов Саидрахмон тақдим мегардад, самарани заҳмати 32-солаи муаллиф ба шумор рафта, аз ҷиҳати сохтори худ ба гурӯҳи фарҳангҳои алифбоию тарҷумавӣ ду ё сезабона мансуб буда, шарҳу баёни сохторӣ ва тарзи истифодаи он дар бахши сохтори Фарҳанг оварда, ҳадафи он шинос кардани муҳаққиқ ва хонандаи тоҷику русзабон ба матнҳои мухталифи забони классикӣ ва муосири арабӣ мебошад. Дар умум, фарҳангномаҳо на танҳо барои рушди забон ва омӯзиш, балки барои ҳифзи ҳувияти миллӣ ва тавсеаи равобитаи фарҳангии байни миллатҳо нақши муассир доранд.

***Калидвожаҳо:** истиқлолият, забони тоҷикӣ, забоншиносӣ, забонҳои хориҷӣ, истилоҳот, арабшиносии илмӣ, фарҳангнома, фарҳангнигории забони арабӣ, фарҳанги шомил, фарҳанги тарҷумавӣ, фарҳанги алифбой, забони классики арабӣ, забони муосири арабӣ, лексикаи муосири арабӣ, решаи калима.*

«ХАДИЯ СУЛАЙМОНИ» УНИКАЛЬНЫЙ И ВЕЧНЫЙ СЛОВАРЬ ЭПОХИ НЕЗАВИСИМОСТИ

После обретения независимости в Республике Таджикистан особое внимание уделялось укреплению государственного языка, развитию науки и культуры. Государственная независимость Республики Таджикистан, как историческое событие, способствовала не только политическому суверенитету, но и возрождению словаря и языка. Хорошо продуманные словари позволяют переводчикам, студентам и ученым свободно работать с иностранными языками и сравнивать их с родным языком. Этот процесс не только обеспечивает правильный перевод текстов, но и способствует повышению уровня практической лингвистики. Словарь, включающий арабо-таджикско-русский алфавит под названием «Хадия Сулаймони», один из основополагающих и непреходящих словарей эпохи независимости, может служить основным и важным инструментом в переводе, продвижении и распространении наследия таджикских мыслителей. Вышеупомянутый словарь, представленный в 6 томах объемом 250 000 слов по научной арабистике эпохи независимости таджикским арабистом, доктором филологических наук, профессором Сулаймоновым Саидрахмоном, является плодом 32-летнего труда автора. По своей структуре он относится к группе двуязычных или трехязычных алфавитно-переводных словарей. Его структура и порядок использования поясняются в разделе структура Словарь, а его цель ознакомить таджикских и русскоязычных исследователей и читателей с различными текстами классического и современного арабского языка. В целом, книги по словаре играют эффективную роль не только в развитии языка и образования, но и в сохранении национальной идентичности и расширении словарных связей между народами.

Ключевые слова: независимость, таджикский язык, языкознание, иностранные языки, терминология, научная арабистика, словарь, лексикография арабского языка, полный словарь, словарь перевода, алфавитный словарь, классический арабский язык, современный арабский язык, современная арабская лексика, корень слова.

"KHADIYAYI SULAIMONI" A UNIQUE AND ETERNAL DICTIONARY OF THE AGE OF INDEPENDENCE

After gaining independence in the Republic of Tajikistan, special attention was paid to strengthening the state language, development of science and culture. The state independence of the Republic of Tajikistan, as a historical event, contributed not only to political sovereignty, but also to the revival of dictionary and language. Well-designed dictionaries allow translators, students and scientists to freely work with foreign languages and compare them with their native language. This process not only ensures the correct translation of texts, but also helps to improve the level of practical linguistics. A dictionary incorporating the Arabic-Tajik-Russian alphabet called "Khadiyai Sulaimoni", one of the fundamental and enduring dictionaries of the independence era, can serve as a basic and important tool in translating, promoting and disseminating the legacy of Tajik thinkers. The above-mentioned dictionary, presented in 6 volumes of 250,000 words on scientific Arabic studies of the era of independence by the Tajik Arabist, Doctor of Philology, Professor Sulaimonov Saidrakhmon, is the fruit of the author's 32-year work. By its structure, it belongs to the group of bilingual or trilingual alphabetical translation dictionaries. Its structure and usage are explained in the structure of the Dictionary section, and its purpose is to familiarize Tajik and Russian-speaking researchers and readers with various texts of classical and modern Arabic. In general, books on dictionary play an effective role not only in the development of language and education, but also in preserving national identity and expanding cultural ties between peoples.

Keywords: independence, Tajik language, linguistics, foreign languages, terminology, scientific Arabic studies, dictionary, dictionary studies of the Arabic language, inclusive dictionary, dictionary of translation, alphabetical dictionary, classical Arabic, modern Arabic, modern Arabic vocabulary, root of the word.

Маълумот дар бораи муаллиф: Солиҳов Начмиддин Ҳамдамович – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи Шарқи Наздики факултети тарҷумони забонҳои Шарқ. **Суроға:** 734019. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. **E-mail:** najmiddin83@bk.ru. **Тел.:** (+922) 935-27-84-28

Сведения об авторе: Солихов Наджмиддин Хамдамович – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, дотсент кафедры филологии Ближнего Востока факультета перевода восточных языков. **Адрес:** 734019. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Мухаммадиев, 17/6. **E-mail:** najmiddin83@bk.ru. **Тел.:** (+922) 935-27-84-28

Information about the author: Solihov Najmiddin Hamdamovich – International University of foreign languages of Tajikistan named Sotim Ulugzoda, candidate of philological sciences, associate professor of the Department of Near Eastern philology the faculty of translation of Eastern languages. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, prospect Muhammadiev, 17/6. **E-mail:** najmiddin83@bk.ru. **Phone:** (+922) 935-27-84-28

ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДИМОСТИ/НЕПЕРЕВОДИМОСТИ ЛЕКСИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ

Султанова Р. М.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

На современном этапе развития теории и практики перевода проблема, связанная с манифестацией феноменов переводимости и непереводимости не потеряла своей актуальности, несмотря на то, что является извечным и традиционным вопросом.

В исследовании и разрешении данной проблемы как отечественными, так и зарубежными учеными проявляется закономерность её освещения с учётом трёх концепций: непереводимости, полной переводимости, относительной переводимости.

Концепция непереводимости изначально основывалась на двух несовместимых требованиях: ориентироваться на языковые и культурные особенности оригинала или языковые и культурные особенности перевода. При этом каждый язык, обладая уникальной языковой картиной мира, не передаваемой на другие языки, рассматривается многими учёными, например, В. Гумбольдтом, как «неизмеримый в своей собственной индивидуальности» и выражает «национальное своеобразие, так называемый дух народа» [2, с. 212].

Концепция полной переводимости, в свою очередь, зиждется на сходстве и идентичности явлений и предметов действительности носителей двух контактирующих языков, на тождественности понятийных категорий, располагающих переводческими эквивалентами.

Концепция относительной или неполной переводимости выработана на основе всемирной глобализации с параллельным осознанием факта уникальности культурных и лингвистических феноменов, экспликация которых представляется затруднительным ресурсами языка перевода.

Первопричинами проблем непереводимости, по мнению Э.Н. Мишкuroв и М.Г. Новикова, являются многие онтологические факторы, среди которых можно назвать: «1) различную типолого-генеологическую онтологию языков; 2) диахронической и синхронической системно-структурной асимметрии любой рабочей пары языков; 3) лингвокультурологическое различие языковых картин мира» [4, с. 360].

Явление переводимости напрямую зависит от «истинного перевода», который, с точки зрения Я.И. Рецкера, является системой закономерных переводческих соответствий, к которым возможно отнесение некоторых лексических и грамматических трансформаций [5, с. 87-89].

Преодоление непереводимости, как правило, возможно посредством квазиперевода, заключающегося в воспроизведении текста оригинала в переводе посредством комплексного использования различных методов, при помощи переводческих манипуляций. К таковым С. Евтеев и Л. Латышев относят такие переводческие приёмы, как транслитерация, калькирование, описательный перевод, опущение, переводческие примечания и комментарии [3, с. 72].

Основным предметом, провоцирующим непереводимость текста оригинала на лексическом уровне, является безэквивалентная лексика, которая представляет собой такое языковое явление, как «совокупность слов, которые не поддаются систематизации с помощью переводческой деятельности, что означает отсутствие возможности сопоставить план их содержания с какими-либо лексическими понятиями иностранного языка» [1, с. 72]

Безэквивалентная лексика, будучи «единицами языка оригинала, не имеющих своих аналогов в лексической системе переводимого языка в силу различий их национальных культур» [8, с. 9], представлена такими пластами лексики, как устаревшая, диалектная и

разговорная лексика, терминология, реалии, фразеологический и паремиологический фонд языка.

В рамках данной статьи нами предпринята попытка поиска путей решения проблемы непереводимости при передаче безэквивалентной лексики, поиска разрешения ситуации непереводимости оптимальным образом. С этой целью был собран языковой материал из оригинальных и переводных текстов рассказов А.П. Чехова.

Фрагмент художественного текста рассказа «Человек в футляре» - «*Вы **чинодралы**, у вас не храм науки, а **управа благочиния**, и **кислятиной** воняет, как в полицейской будке*» [11, с. 45]. – «*Шумо мансабталошед, ин чо на дарсхона, балки маширабхона аст ва чун қаровулхонаи полиция бӯи бад медиҳад*» [12, с. 23] - насыщен образцами разговорной и устаревшей лексики. Лексема **чинодрал**, будучи единицей разговорной сниженной лексики, в лексикографических источниках содержит помету и интерпретируется как «разг.-презр. Бюрократ, чиновник». В качестве его таджикского коррелята в конечном тексте выступает слово **мансабталош**, который является нейтральной единицей языка, не содержащей каких-либо коннотаций, и характеризует человека, стремящегося получить или сохранить должность. Согласно данным «Таджикско-русского словаря», данное слово эквивалентно русскому **карьерист**, наделенного отрицательным значением, а именно: «человек, думающий лишь о личном успехе, стремящийся составить себе карьеру, не считаясь с интересами общественного дела» [10, с. 342]. Исходя из этого, можно заключить, что подобранное автором перевода соответствие является семантически и стилистически неравнозначным и приблизительным переводом.

Словосочетание *управа благочиния* репрезентировано двумя устаревшими лексемами: «управа – Название некоторых учреждений в дореволюционной России, ведавших какими-л. общественными, сословными или административными делами» [7], «благочиние – *книжн., устар.* Приличие, благопристойность» [7]. Применительна ли концепция непереводимости к данному отрезку художественного текста? Составители «Русско-таджикского словаря» предлагают в качестве соответствия слова *управа* его транслитерацию, слово *благочиние* эксплицируют как «уст.книжн. одоб, одоби муошират» [6, с. 987]. Исходя из этого, целесообразно следующее переводческое решение – *управаи одоби муошират*. В конечном тексте анализируемое словосочетание представлено сложным словом **маширабхона**, где слово **машираб**, будучи полисемичным, в одном из своих лексико-семантических вариантов, на наш взгляд, более других соотносимых контекстуально, реализовано денотатом «3. Убеждение, принцип» [7]. Иными словами, при дословном переводе слова **маширабхона** получаем *дом убеждений*. Следовательно, можно отметить, что перевод исследуемом эпизода текста оказался не под силу переводчику.

Лексема **кислятина**, будучи элементом разговорного стиля, не нашла своего отображения в конечном тексте, вследствие чего отмечается приём переводческой элиминации, заключающийся в лексическом опущении.

Транслитерация как метод преодоления культурной непереводимости использована автором перевода при передаче диалектной лексики в следующем контексте: «...а на хуторе живет мамочка, и там такие груши, такие дыни, такие кабаки! У хохлов тыквы называются **кабаками**, а **кабаки шинками**» [11, с. 40]. - «...дар он ҳавлӣ модараки вай зиндагӣ мекунад ва дар он чо ноку харбузаю кадуҳо бисёранд! Украинҳо кадуҳо **кабак** мегӯянд, **кабакро** бошад **шинка** меноманд» [12, с. 33]. Примечательно употребление в исходном тексте слова **кабак** в двух значениях, первый из которых, как и объясняет героиня, является диалектным вариантом лексемы **тыква**. Во втором случае данная лексема реализована в значении «трактир, питейное заведение».

Стилистические трансформации осуществлены при передаче разговорной лексики единицами литературного языка в следующем фрагменте текста: «...держал повара Афанасия, старика лет шестидесяти, нетрезвого и **полоумного**, который когда-то служил в **денищиках** и умел кое-как **стряпать**» [11, с. 37]. – «...пирамарди шастсола – ошпаз Афанасийро гирифта буд, ки вай марди арақхӯр ва **ноқисулақл** буд ва як вақтҳо

нешихизмати офитсер буд ва каму беш пухту назро медонист» [12, с. 31]: *полоумный – ноқисулақл, стряпать – пухту наз кардан*. Вместе с тем в рассматриваемом отрезке конечного текста отмечается приём описательного перевода: денщик («солдат царской армии, состоявший при офицере для личных услуг» [7]) – *нешихизмати офитсер*.

Сакральная лексика составляет один из широких пластов непереводаемостей в силу своей религиозной специфичности. Так, проблематичность перевода наблюдается при передаче следующих лексических единиц в приведённых ниже образцах предложений.

«*Перед образом горит зеленая лампадка;...*» [11, с. 46] – «...дар пеши **икон чарогчае** бо шуълаи кабуд месӯхт» [12, с. 5]. Слово *образ*, будучи предметом религиозного поклонения христиан, не имеет соответствий в таджикском языке. Учитывая его лексическую тождественность слову *икона*, автором перевода выбран приём транслитерации. Лексема *лампадка*, интерпретируемая как «небольшой сосуд с фитилём, наполняемый деревянным маслом и зажигаемый перед иконой» [7], также является обозначением религиозного атрибута и уникального предмета русской культуры. Репрезентация данного слова в языке реципиенте осуществилась посредством приближенного перевода, основанного на генерализации: *лампада – чарог* (досл. *свет, лампа*).

Лексическая единица *скоромное*, как и предыдущее слово, предоставляет трудности при переводе, поскольку соотносимо с сакральной лексикой и трактуется в словарях следующим образом: «Запрещенный религиозными предписаниями к употреблению в постные дни (о мясной, молочной пище)» [7]. Какое переводческое решение принято в этом случае? «...духовенство стеснялось при нем кушать **скоромное** и играть в карты [11, с. 46]. – «...рӯҳониён дар пеши вай аз таомхӯрӣ ва қартабозӣ шарм медоштанд» [12, с. 23]. Очевиден факт лексического опущения, несмотря на то, что «Русско-таджикский словарь» в качестве коррелята анализируемого слова выдвигает вполне адекватный эквивалент – *хӯроки мамнуъ* (досл. *запрещённая еда*) [6, с. 894].

Как было отмечено ранее, другой причиной непереводаемости являются терминологические единицы. Как правило, большая часть единиц научного стиля является интернациональной и в силу новизны научного понятия или явления заимствуется двумя участвующими в процессе перевода языками на основе транслитерации. Например, в предложении «*Барышни и Гнеккер говорят о фугах, контрапунктах, о певцах и пианистах, о Бахе и Брамсе*» [11, с. 31] лексемы *фуга* и *контрапункт*, будучи музыкальными терминами, имеют латинское происхождение и функционируют как в русском, так и в таджикском языках: «*Духтарону Гнеккер дар бораи фуга, контрапункт, овозхонону пианистон, дар бораи Бах, Брамс сӯҳбат мекарданд*» [12, с. 28]. Отмечается в двух текстах использование ещё одного музыкального термина итальянского происхождения *пианино*. Однако, в отличие от предыдущих, оно прошло в русском языке морфологическое освоение посредством суффикса *-ист*. В таджикский язык данный термин передан аллитерацией его русского варианта.

Рассматриваемый контекст примечателен также использованием в нём устаревшей лексемы *барышня*, интерпретируемой как «устар. Молодая девушка вообще» [7]. Однако в конечном тексте оно представлено нейтральной лексемой современного языка.

Провоцирующая непереводаемость безэквивалентная лексика может быть реализована фразеологическими единицами, тесно связанными с национально-культурными компонентами языка. «С переводческой точки зрения фразеологические единицы делятся на две группы: ФЕ, имеющие эквиваленты в другом языке, и безэквивалентные фразеологические единицы. Межъязыковые отношения эквивалентных фразеологических единиц можно разделить на полные эквиваленты ФЕ, частичные эквиваленты ФЕ и ФЕ-аналоги» [9, с. 65].

В этой связи интерес представляет следующий эпизод текста, содержащий фразеологическое сочетание: *Вы уж не любите их, что ж тут кривить душой?* [11, с. 36]. – *Шумо онҳоро дӯст намедоред, пинҳон кардан чӣ лозим?* [12, с. 47]. Идиоматическое выражение русского языка *кривить душой* трактуется в лексикографических источниках как

«Поступать против совести, лицемерить, быть неискренним, намеренно говорить неправду» [7]. Его передача в язык-реципиент нефразеологическим лексическим переводом, выраженным нейтральной лексемой *пинхон кардан* – *скрывать*, нецелесообразна и некорректна, поскольку это ведёт не только к потере образности, но и значительно искажается информационное содержание контекста. В качестве его таджикского эквивалента уместнее использование более экспрессивного *хиллагарӣ кардан* – *лукавить, хитрить*.

Другим примером непереводаемости безэквивалентной лексики, выраженной фразеологическим сочетанием, является *идиома связать себя по рукам и ногам*, использованная в следующем контексте: *Один боится говорить о голом теле, другой **связал себя по рукам и по ногам** психологическим анализом* [11, с. 46]. – *Яке метарсад, ки дар бораи бадани луч сухан ронда, дигаре **пойбанди** таҳлили психологӣ шудааст* [12, с. 51]. При передаче данной образной единицы отмечается воссоздание семантики фразеологизма, реализованная нейтральной лексемой *пойбанд* – *связанный*. Однако при сохранении информационного содержания отрезка текста, наблюдаются значительные изменения в его компонентном составе и потеря экспрессивности и выразительности, вследствие чего достижение адекватности перевода стало невозможным.

Таким образом, проведенный анализ языкового материала и сопоставительный анализ исходного и конечного текстов рассказов А.А. Чехова позволяет констатировать значимость и актуальность феномена непереводаемости в теории и практике перевода. Практические успехи в некоторой степени ослабляют непереводаемость, однако при этом осуществляется не истинный перевод, а квазиперевод, который достигается переводческими несоответствиями при помощи переводческих манипуляций. Как показали результаты исследования, в качестве наиболее востребованных переводческих манипуляций выступают такие переводческие приёмы, как транслитерация, описательный перевод, опущение и лексический перевод образного выражения.

Литература:

1. Верещагин Е.М. Теория перевода. / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М.: Русский язык. – 320с.
2. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 452 с.
3. Евтеев С. , Латышев Л. К проблеме переводимости: культурная непереводаемость. Филология и культура. 2018; № 1 (51) - С. 70-76.
4. Мишкуроев Э.Н. Проблема «переводимости-непереводимости» на современном этапе развития теории и практики перевода: пути решения. / Э.Н. Мишкуроев, М.Г. Новикова. - Мир науки, культуры, образования. № 3 (82). – 2020. – С. 359-363.
5. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода. Дополнения и комментарий Д.И. Ермоловича. Москва: Аудитория, 2016. – 245с.
6. Русско-таджикский словарь: свыше 7200 слов / С. Д. Арзуманов, Х.А. Ахрори и др. Под ред. М.С. Асимова. М.- 1985. -1280 с.
7. Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Ин-т лингвист. исследований: под ред. А.П. Евгеньевой. – 4-е изд., стер. – м.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999 [электронная версия] <https://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/> (Дата обращения: 20.02.2025)
8. Султанова Р.М. Безэквивалентная лексика через призму перевода. Вестник Педагогического университета. 2024. № 2 (109). С. 7-11.
9. Турсунов Ф.М. Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах: дисс... д-ра филол. наук: 10.02.20 / Турсунов Фаёз Мелибоевич. – Душанбе, 2016. – 358с.
10. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ /зери таҳрири Д.Саймиддинов, С. Холматова, С. Каримов. – Душанбе: Матбааи АИ ҚТ, 2006. – 784 с.
11. Чехов А.П. Рассказы. Повести. Пьесы. – М.: Художественная литература, 1974. 752 с.

12. Чехов А.П. Избранные произведения: в 4-х томах. Т.4. Рассказы и повести. Душанбе: Адиб, 1988. 390 с. (на тадж.яз.)

ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДИМОСТИ/НЕПЕРЕВОДИМОСТИ ЛЕКСИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ

В статье систематизируется сложившийся на сегодняшний день опыт репрезентации феномена непереводимости в теории и практике перевода, раскрывается концепция непереводимости, выявляются провоцирующие её причины и средства. На примере большого языкового материала устанавливаются способы и механизмы преодоления явления непереводимости лексических единиц художественного текста.

Ключевые слова: *непереводимость, культурный феномен, лингвистический феномен, переводческие трансформации, безэквивалентная лексика.*

МАСЪАЛАИ ТАРЧУМАШАВАНДАГӢ/ТАРЧУМАНАШАВАНДАГИИ ВОСИТАӖОИ ИФОДАИ ЛЕКСИКӢ

Дар макола таҷрибаи имрӯзаи муаррифии падидаи тарҷуманашаванда дар назария ва амалияи тарҷума ба низом дароварда шуда, мафҳуми тарҷуманашаванда ошкор гардида, сабабу воситаҳое, ки боиси он мегарданд, ошкор карда шудаанд. Бо истифода аз мисоли маводи бузурги забонӣ роҳу механизмҳои рафъи падидаи тарҷуманашавандагии воҳидҳои луғавии матни бадеӣ муқаррар карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *тарҷуманашавандагӣ, падидаи фарҳангӣ, падидаи забонӣ, дигаргуниҳои тарҷумонӣ, лексикаи бемуодил.*

PROBLEM OF TRANSLATABILITY/ UNTRANSLATABILITY OF LEXICAL MEANS OF EXPRESSIVENESS

In article the experience of representation of a phenomenon of untranslatability in theory and practice of translation which developed today is systematized, the concept of untranslatability reveals, the reasons and means provoking it are established. On the example of big language material ways and mechanisms of overcoming the phenomenon of not convertibility of lexical units of the art text are established.

Keywords: *not convertibility, cultural phenomenon, linguistic phenomenon, translation transformations, nonequivalent lexicon.*

Султонова Рафохат Мирзоевна - Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон, доктори илми филология, профессори кафедраи забони муосири русӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, к. М. Турсунзода, 30. Тел.: (+992) 80 666 66 68, E-mail: rafoat10@mail.ru

Султанова Рафохат Мирзоевна - Российско-Таджикский (Славянский) университет, доктор филологических наук, профессор кафедры современного русского языка. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30. Тел.: (+992) 80 666 66 68, E-mail: rafoat10@mail.ru

Sultanova Rafokhat Mirzoevna - Russian-Tajik (Slavic) University, Doctor of Philology, Professor of the Department of Modern Russian Language. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. M. Tursunzade, 30. Tel.: (+992) 80 666 66 68, E-mail: rafoat10@mail.ru

МАВҚЕИ УНСУРИ ГУРБА ДАР ТАРКИБИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ВА ЗАРБУРМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Темурзода К.Қ.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода

Ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъноӣ ба ҳам марбут, ки семантикаи бутун ва аксар образнокро ифода мекунад, *ибораи фразеологӣ ё воҳидҳои фразеологӣ* номида мешавад [15, 67]. Воҳидҳои фразеологӣ ин ифодаҳои рехатаю устувори забон мебошанд, ки одатан маъноӣ маҷозиро соҳиб буда, барои таъмини таъсирнокӣ ва образнокии нутқ хизмат мекунанд. Маҳаки асосии ифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар инъикоси тобишҳои милли-фарҳангӣ буда, дар онҳо тамоми ҷанбаҳои тамоюли зиндагии таммадунҳои мухталиф нухуфтааст.

Ибораҳои фразеологӣ дар байни мардум дар шакли ибораҳои тайёри истеъмоли вучуд дошта, гӯянда ё нависанда дар мавридҳои муносиби истифодашавӣ онҳоро аз ҳазинаи маънавии халқ гирифта, барои обуранги бадеӣ бахишан ба нутқи худ ба қор мебаранд. Ба ҳамин маънӣ, забоншинос М. Норматов таъкид мекунад, ки “ибораҳои фразеологӣ яке аз воситаҳои хеле муҳимми забон ба шумор мераванд. Онҳо дурдонаҳои эҷодиёти халқ мебошанд, ки ба сухани гӯянда обуранги махсус медиҳанд” [3, 62].

Воҳидҳои фразеологӣ дунёи хурди махсус буда, ҳам аз расму оинҳои одоби рафтор ва ҳам аз тафаккури солим иборат мебошанд, ки дар панду ҳикматҳои мухтасар инъикос ёфта, аз насли гузашта ба насли оянда мерос гузошта мешаванд [6, 37]. Урфу одат, анъана ва расму оини ҳар як миллат дар воҳидҳои фразеологӣ он инъикос меёбад. Воҳидҳои фразеологӣ асосан аз ду ва зиёда калимаҳои ба ҳам алоқаманд таркиб ёфта, хусусияти устуворӣ дар маъно ва яқлукҳои ҷудонашавандаро молик мебошанд.

Воҳидҳои фразеологӣ ва зарбурмасалу мақол аз ҷумлаи он васоити таъсирбахши ифода забонии тафаккур махсус мешаванд, ки ба нутқ образнокӣ, таъсирнокӣ ва ҷаззобияти вижа мебахшанд. Онҳо шабеҳи марворидҳои дурахшон таҷрибаи ҳаётии мардумро дар шакли ифодаҳои пурмазмун ва хотирмони маҷозӣ аккосӣ менамоянд.

Воҳидҳои фразеологӣ ва зарбурмасалу мақолҳо ҳазинаи тиллоӣ фолклор махсус ёфта саросар инъикоскунандаи ҷабҳаҳои миллию фарҳангии ҳаёти ҳаррӯзаи мардум ба ҳисоб мераванд. Дар фонди забонҳои мухталиф ибораҳои фразеологӣ, иборасе тайёре мебошанд, дар мавриди лозимӣ бедудилагӣ метавон аз онҳо истифода намуд. Онҳо ҳамчун масолеҳи дар тури қарнҳо рехтаву устуворгардидаи забон дар шакли қолабҳои тайёр ва бо маъниҳои пешакӣ маълум истифода бурда мешаванд [19, с. 21].

Зарбурмасалу мақол эҷодиёти ниҳоят пурқиммати халқ буда, хусолаи таҷрибаи мубориз ва мушоҳидаи дурударози халқ ба шумор мераванд [18, с. 4]. Зарбурмасалҳо ба ҳайси ҷумлаҳои кӯтоҳ, пурмаънӣ ва пандомӯз баёнғари хиради халқанд, ки натиҷаи таҷрибаҳои ҳаётӣ ва мушоҳидаҳои ҷадинсола мебошанд. Онҳо дар сухан аҳамияти ахлоқӣ, тарбиявӣ ва иҷтимоӣ доранд ва барои баён қардани андеша дар шакли бадеӣ хизмат мекунанд.

Ба таври умум, зарбурмасалҳо ва фразеологизмҳо на танҳо воситаи зебоии сухананд, балки яке аз асосҳои муҳимми фарҳангу маънавиёти миллат ба ҳисоб мераванд. Истифодаи дурусти онҳо дар ҳар гуна навишт ва гуфтор ба сухан ҷаззобият, гӯӣ ва таъсирнокии бештар мебахшад.

Унсурҳои зоонимӣ ҷузъи ядрои ва серистифодаи воҳидҳои фразеологӣ ва зарбурмасалу мақолҳои тоҷикиро ташкил дода, образнокии нутқро бе он тасаввур намудан ғайриимкон мебошад. Бо таъя ба мушоҳидаҳои намудаамон бо итминон метавон гуфт, ки миёни ҳаёвонҳои ҳонагӣ иштироки *гурба* ва *саг* дар шаклгирии воҳидҳои фразеологӣ ва зарбурмасалу мақол

Гурба яке аз қадимтарин ҷонварони хонагӣ ба шумор мераванд, ки дар киёс бо дигар намоёндагони олами вуҳуш дар рӯзгори инсон мавқеи вижа дорад. Дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикон гурба ҳамчун як образи бадеӣ дар тасвирҳои фразеологӣ ва ифодаҳои рамзӣ васеъ истифода мешавад. Гурба дар тасвирҳои бадеӣ ҳамчун образ бисёрқабата ва пурмаъно мебошад. Шоистваи тазаккур аст, ки образи гурба дар қабати фразеологӣ забони тоҷикӣ хусусияти маъноӣ духӯраро молиқ аст. Бо ибораи дигар, гурбаро ҷое дар ифодаи фразеологӣ маъноӣ мусбӣ ва ҷойи дигар баръакс дар тасвири образи манфӣ метавон вохӯрд, ки ин раванд ба сермаъногии **гурба** дар таркиби фонди фразеологӣ тоҷик далолат мекунад.

Гурба дар тасвирҳои бадеӣ ҳамчун образи ифодакунандаи хислатҳои инсонӣ, тасвири физиологӣ берунии инсон ва тавзеҳи падидаҳои иҷтимоӣ ҷилвагар мегардад. Образи гурба аз пайвандии амалу ҳаракат ва вижагиҳои зоҳирии ин ҷонвар дар ҳаёти воқеӣ реша гирифта, тавассути тафаккури мардум ба шаклҳои рамзӣ ва ифодаҳои маъноӣ табдил ёфтааст.

Гурба бо бозтоби тасвирҳои бадеӣ дар қабати фразеологӣ забони тоҷикӣ ба яке аз симоҳои маъруфи фолклорӣ табдил ёфта, бо ҳузури худ адабиёт бадеии классикию муосирро ҷилоҳои тасвирӣ мебахшад.

Образи **гурбаро** дар таркиби ибораву ҷумлаҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ метавон як намунаи равшани **фарҳанги зисту зиндагии мардум шуморид**, ки бо ифодаҳои рамзӣ тамоми ҷабҳаҳои рӯзгори тоҷиконро дар худ таҷассум мекунад. Гурбаро бештар дар инъикоси хусусиятҳои **зирақӣ, ҳила, беқарорӣ** ва **манфиатҷӯӣ** метавон мешоҳида намуд, ки ба василаи он мардум таҷрибаи ҳаётиро баён намуда, якдигар хушдор, маслиҳат ё баъзан танқид мекунанд.

Дар таркиби фразеологӣ забони тоҷикӣ шаклгирии образи гурба марҳалаи тулони таърихро тай намудааст. Он дар заминаи мушоҳидаҳои рӯзмарра ва таҷрибаи ҳаётии ин ҷонвар бо инсон шакл гирифта, бо мурури замон бо ифодаҳои бадеӣ табдил ба яке аз образҳои мардумӣ гардидааст. Гурба дар ифодаи маъноҳои рамзӣ баёнгари образҳои **ҳиллагарӣ, маккорӣ, чолоқӣ, ҷаққонӣ, худхоҳӣ, ҳавобаландӣ, тарсонҷакӣ, беғайратӣ, дарелӣ, нокомӣ, нобарорӣ, хусумат, адоват, бахилӣ, ҳасисӣ, таҳаммулнопазирӣ, норозигӣ** ва гоҳҳо **ҳалимию раҳмдилӣ** ва **ғамгусорӣ** ба шумор меравад.

Ҳалимию меҳрубонӣ ва ғамгусорӣ: - **гурба барин ғазид** (**лесид**) **калон кардан** – касеро бо эҳтиёт, ғамхорӣ, меҳру муҳаббат парварида ба воя расонидан.

Падару модар ўро **гурба барин ғазид** **калон кардаанд**. Худашон гурусна, аммо вайро сер кардаанд, худашон луч, вале ўро пӯшонидаанд [5, с. 21]

- **пишакча барин ба касе часпидан** – ниёз ба меҳрубонию ғамхорӣ доштан, эҳсоси амният қустан.

Ў кайҳо парвоз дошт. Беҳабар аз он ки кӯдаке дар пушти ў **пишакча барин** **бо дасту почаҳояш часпид** **гирифтааст** ва дилаш ба қафидан назидк аст [8, с. 89].

Чолокию ҷаққонӣ: **ҳамсони гурба ҷаҳидан** – хеле ҷобукона ҷаҳидан.

Раҳим танҳо нонро медид: садои помони занро мешунид. Дилаш метапид, рангу рӯяш канда буд. Вай **ҳамсони гурба ба тарафи зан ҷаҳид**, нонро аз дасти ў рабуду гурехт. Зан мисли касе мор ғазид доду фиғон бардошт [1, с. 69].

- **монанди гурба хез зада гурехтан** – бо ҷусту чолоқӣ ғайб задан (аз макони ҳодиса).

Гуреда ҷонҳавлӣ ба китфи Фозил по монда, чолокона ба бом баромаду ба ман нигоҳ ҳам накарда, **монанди гурба аз бом ба бом хез зада гурехт** [4, с. 127].

Беҳатарӣ амният ва эҳтиёткорӣ: **монанди гурбае, ки ҳаракати муширо меояд** – зираконаю бо эҳтиёт

Ман ин корхоро **ба тарзе ки гурба ҳаракати муширо пояд**, пойда меистодам [9, с. 27].

- **мисли гурбае, ки дар домони соҳибаш эҳсоси амният мекунад** – эҳсоси амният баҳатарӣ кардан.

Дар паҳлуи акаи Неъмат роҳаттарин хобро доштам, **мисли гурбае будам, ки дар домони соҳибаш эҳсоси амният мекунад** [12, с. 52].

Тарсонҷакӣ, беғайратӣ, фармонбардорӣ: **мисли гурба мӯйро хезонидан** – бо муттаҳидӣ фармонбардорӣ намудан, аз тарс супоришро иҷро кардан.

Хайрият ки дарс сар шуд, қорини ҷамоа - сарсинф як ҷумла аз ибодати китобе, ки дарсамон аз вай буд, хонд. Шарикон бар болои он ҷумла шардани худро монанди хурусони ҷангӣ дароз карда, *мисли гурбагон мӯйҳояшонро хезонда* ва овозашонро баланд карда, бо якдигар ба ҷанг даромаданд [8, с. 87].

- *гурбае беи набудан* – тарсончак, беғайрат, буздил.

Шояд милси майзадаи мамнуъшароб, ки бо дидани шишаи арақ ҳама мамнуиятро зеро по мекунад, аз дидани Зартор дар танҳои мератсидам. Ё аз ин шарманда будам, ки худро шер муаррифӣ кардаму аммо дар асл *гурбае беи набудам* [10:327].

Хусумату адоват, кинаву нафрат: монанди сагу гурба ба якдигар душман будан - ҳисси кинаву адоват ва ғаразу нафрат доштан ба касе.

Аввал он ки судхӯр бо судхӯр дӯст намешавад, инҳо *монанди сагу гурба ҳамеша ба якдигар душман мебошанд* ва болои устухон мечанганд.... [8, с. 135].

Таҷрибаи зиндагӣ: гурба пасандози худро руст мекунад – чизеро махфӣ доштан, истеъдоди худро пинҳон намудан.

Меғуфтанд, ки *гурба пасандози худро руст кардагӣ барин* Устоҳайдар ҳам сирри хунаремандии худро аз ҳама пинҳон мекунад. Ҳайф, ки мурда мераваду хунарашро ба гӯр мебарад. [4, с. 10].

- *гурба адар хобаиш дунба (ҷарбу) мебинад* – ҳар кас дар ҳасрати ҳар чиз. ташна дар хоб об, гушна нон мебинад.

Ба кофир шуданат як ваҷаб мондаасту халос. Муллотуроб дар назари Пӯлод калавид. Калаатро гаранг акрдаанд, гаранг. *Гурба дар хоб ҷарбу мебинад*.... [4, с. 306].

Гуфт: Дар раҳ Мӯсиям омад ба пеш,

“Гурба бинад дунба андар хоби хеш”.

(Ҷалолиддини Румӣ)

Нокомӣ, нобаробарӣ: гурбаро бо калламуш шинонидан – тазод, муқобилгузорӣ, кирдори бенатиҷа, ноком гардидан, муваффақ нашудан.

Як шахси дег барин сип-сиёҳ, шикамқалонро ба ҳараке шинонда, пойҳояшро дар шиками ҳар маҳкам баста буданд. Ҳар ду дасти ландахур низ ба қафояш гузаронда, баста шуда буд. Чунин менамуд, ки *гурбаеро ба калламуше шинондаанд* [4, с. 342].

- *монанди муши дар ҷанголи гурба афтода* – зору бечора, чорае надоштан, дар доми бало будан, нокому бенаво гардидан.

Ман, ки ҳанӯз нахобида будам, бо шунидани овози задухӯрд аз хучра давон баромада ба пеши ҷангарагон расида рафтам, ки муаззин *монанди муши дар ҷанголи гурба афтода* дар зеро пой қирғиз ба замин молиш меҳӯрд ва қирғиз ўро лагадкӯбӣ карда, бо забони қирғизӣ дашномҳои қабех меод ва муаззин бо забони ҳудаш хирросзанон «тавба кардам» гӯён нолиш мекард [7, с. 444].

Саҳлангорӣ, сабукфикрӣ: пишакро дар пеши меҳмон ништ гуфтан – бечораеро дар нази омма паст задан. касеро миёни мардум таҳқир кардан.

Дар пеши меҳмон *пишакро ништ магу* [2, с. 37].

- *гурба беҳуда ба офтоб намебарояд* – чизеро ноҳақиқат, интизор надоштан, макру найрангбозӣ, подошу инъомро интизор доштан.

Модоме ки ин одам “худо ба умраш баракт додагӣ” ҳамин қадар қард, ба ӯ чизе додан лозим. *Гурба беҳуда ба офтоб намебарояд* [14, с. 241].

Далерӣ, шучоат, қудрату тавоноӣ: гурбаи ноумедшуда бо шер ҷанг меандозад – дар лаҳзаҳои воқеини мубориза бурда, дар ҳолати ноумедӣ аз ҳар имконият истифода намудан.

“Гурбаи ноумедшуда бо шер ҷанг меандозад” гуфтаанд: вай меодонад, ки имрӯз набошад, фардо ҳамаи молу мулкаш аз даст хоҳад рафт. Дар ин сурат аз ҳавли ҷон дур нест, ки ҳар гуна ҳаракатҳои аҳмақона кунад [14, с. 241].

- *гурбаи мискин агар пар доштӣ* – инсон бад агар тавоно гардад, иқтидори бадихош меафзояд.

Гурбаи мискин агар пар доштӣ,

Тухми гунҷиш аз ҷаҳон (замин) бардоштӣ.

(Саъдии Шерозӣ)

Безорию бегуноҳӣ: шабеҳи гурбаи кӯчак – хеле бечораю мондагор, беолоишу беозор, хору зарир.

Гӯшт дар бадан надошт. Хеле лоғар буд, *шабеҳи гурбаи кӯчаки муҳтоҷи навозиш* [12, с. 251].

- **пишакбачаро аз мундӣ баровардан** – кӯчактарин амали нек карадан, безарартарин хулосаро кардан.

Биё гап зан, дар дунё чӣ гуна корномаҳо нишон додӣ, кадом *пишакбачаро аз мундӣ баровардӣ?* [9, с. 21].

Муҳобот, муболиға, ҳарзагӯӣ: - аз гурба шер сохтан – чизеро аз будаш зиёд нишон додан, воҳиманокӣ тасвир кардан.

-пашми гурбаи маллаи худмурда. бетартиб, беориш, ғализ.

-*аз гурба мӯр сохтан* – *аз пашша фил сохтан* [19, с. 87].

-*пашми гурбаи маллаи худмурда* – *бетартиб, беориш, ғализ*.

Чизе, ки башараи ӯро аз шағол фарқ мекунонд, ҳамин буд, ки рӯяш бо пешона ва биниаш пур аз доғи нағзак буда, ба бинанда як ҳисси нафрат бедор мекард, риши тунуке, ки аз манаҳи бориқаш баромада буд, *пашми гурбаи маллаи худмурдаро ба ёди кас меовард* [7, с. 502].

Моҳияти зиндагӣ: - гурба дар хобаи муш мебинад – ҳар касе ғаму чони худ меҳӯрад, бартарияти манфиати шахсӣ.

- *Гурба дар хобаи муширо мебинад, мегӯянд!* – гуфт Асо. – Ин хоинҳои инқилоб ҳам умедашон ба хориҷа ва дасти ёрии англисхост [20, с. 332].

- **мисли гурбае, ки ба дунболи макони амн гоҳ ба ҷевон медарояду гоҳе ба ганҷурхона** – нооромии қалбу руҳ, ҳисси амн надоштан, саргардонию оворагӣ.

Рӯзҳоям бад-ин минвол мегузаштанд, вале шабҳо дар чустучӯи хоби гумшуда *мисли гурбае, ки ба думболи макони амн гоҳ ба ҷевон медарояду гоҳ ба ганҷурхона*, чандин гӯшаи толори бузургро имтиҳон мекардам, аммо танҳо ҷоёе, ки пилкҳоямро ба ҳам меовард, канори ҳамон панҷараи аз сакф то фарш буд [12, с. 56]

Шефтагӣ, ҳайратзадагӣ, ҳолати ногувор: - мисли чашими гурба дурахшидани чашм – ҳайронӣ, шокӣ, амали ғайриинтизор, боварнакарданӣ.

Ронанда тирезаи бағалиро боз карду пурсид, ки кучо меравам. Гуфтам намедонам, аз ятимхона фирор кардам. Чашмонаш дар торикии шаб *мисли чашими гурба медурахшид* [12, с. 240].

- **пишаки дар обзадаро мондан** – дар ҳолати ногувор қарор доштан, шармзада будан.

- *О*, ин зӯр ду соат пеш маро зада-зада аз мошин пеш карданӣ буд, ҳоло мебинам, ки *пишаки дар об задаро мемонад-ку*. Ҳо мардак, кучо шуд он ҳама зӯрию дабдабаю манманиат? – ба ронандаи муттаҳам рӯ овард Аҳмадамак [11, с. 161].

Саросемагӣ, нисфу нима гузоштан: - гурбаишӯӣ намудан – нокомилу нисфу нима шустан, саросема шустан.

Чоштгоҳи чашм кушоду саросема рӯйро *гурбаишӯӣ намуда* барои наздик шудани роҳ сар-сари воту кӯчабоғҳо тохта ба кор рафт [4, с. 304].

Сахушӣ, мадхушӣ, худро идора карда натавоништан: -шабеҳи чашими гурбае, ки тамоми шабсарширӣ лесидааст – масту сархӯш, кайфу сафо доштан, аз чизе фоида ба даст овардан.

-Ту ба ман хиёнат кардӣ, ман инро аз лаҳзаи ба погаҳи дар қадам гузоштанат эҳсос кардам, аз чашмонат хондам...

-Чӣ хондӣ аз чашмҳои ман?

-Чашмонат *шабеҳи чашими гурбае буд, ки тамоми шабсарширӣ лесидааст...*

-Намедонистам, ки илми ғайбро ҳам баладӣ [12, с. 316].

- **ба гурбаи ваҳший мубадал шудан** – бадхашму бадқаҳр, ғазаби худро идора карда натавоништан.

— Ман гуфтам, ки ба худо боварӣ доред ё не, яъне шумо диндор ё бедин? — саволро пӯстканда карда ба миён ниҳод Воҳид.

Дидам, ки дар як он як зани меҳрубон, суханхоҳу сухангӯӣ *ба гурбаи ваҳший мубаддал* шуд ва чехраи меҳрафшони ӯ ба қиёфаи душмани ниқорҷӯӣ [4, с. 240].

Сӯистиғфода намудан аз вазъият: - *қое ки гурба набошад, муш сар мебардорад* – фурсат поида аз имконият истиғфода намудан.

Ба ин як ҳад мондан даркор, бародар! Шумо ба Душанбе, ки рафтед, ҳаминро ба ҳукумат фаҳмонед, Иброҳимбек, Ҳайитқӯрбошӣ, Давлатманд, Фузайл ва дигару дигаронаш аз ухданобароии ҳукуматдорони мо, аз одамо фарқ карда натавонистани онҳо истиғфода мебаранд, халқро бар зидди давлат мешӯронанд. *Қое ки гурба набошад, муш сар мебардорад*, мегӯянд, рост! [20, с. 358].

Ғаму ташвиши зиндагӣ: -*гурбаро бозию мушро ҷонканӣ* – ҳар касе ғами ҷон худро меҳӯрад, ҳар кас ташвиши худро дорад.

— Ин воқеа - нақл мекард Норов пас аз рафтани духтараш — барои аскиячиён як баҳонаи нағз шуда монд.... Неъмат бошад сангро гирифта барои тамошои мардум дар сари тарозу мондааст. Ҳар ки пурсад: "Ин мукофоти Самад-аком" пичинг мепарронад. Одамон бошанд, ба болои мурда сад ҷӯб гуфтагӣ барин қоҳ-қоҳ зада меҳанданд, албатта, одамон ҳақдоранд, лекин онҳо намедонанд, ки ин барои ман "*Гурбаро бозию мушро ҷонканӣ*" аст [14, с. 298].

-*гурба ҳам бо хоҳиши худ хардал намеҳӯрад* – ҳеҷ кас бо майлу хоҳиши худ ранҷи кашидан намеҳаққад, касе таҳаммули дардро бо хоҳиши худ намеҳаққад.

Гарданшахӣ одами тамаъкорро шикастан душвор нест, - гуфт устобобом, - "*гурба ҳам бо хоҳиши худ хардал намеҳӯрад*", аммо одамизод коре мекунад, ки худӣ ҷонвар онро то тағаш лесида мегирад. Ҳамдастгоҳони мо ва худӣ Устосултон, ки одами мудаббир будани бобо Худойбердиро медонистан, дарҳол пай пурданд, ки ӯ барои Устоюсуф "ҷомеа бурида мондааст", - ҳар навъ карда шутурро ба зону медароварад [14, с. 299].

Баҳогузори объективӣ: -*пишаки касеро ништ гуфтан, ба гурбаи касе ништ гуфта натавонистан* – касеро ранҷонида натавонистан, ба касе эрод гирифта натавонистан.

Бенизомию бесарусомонӣ ҳукм меронд ва Шароф дар ин давра худро шоҳу табъашро вазир ҳис мекард. Касе ҳам *пишакашро ништ намегуфт*. Мефурӯхту меҳӯрду кайфу сафо менамуд. Ҳар қадар тавонист, пул ҷамъ кард. Пулмаст шуд [11, с. 57].

- Гумон мекуни, ки Каҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ шудию *дигар гурбаи туро ҳеҷ касе ништ гуфта намегӯянд?* [14:242].

Ишқварзӣ, ишқбозӣ: -*гурба бо муш бозӣ кардагӣ барин* – аз роҳи хушҳолӣ якдигаро думболагирӣ кардан, пинҳоншавак кардан, бо нозу карашма найранг кардан.

Ҳамаи ин тағайюрати руҳии ӯро Асадмахсум медонист ва гоҳо ҳатто ин ҳолати Ойиша ба вай маъқул мешуд. Ба назди ӯ медамараду *гурба бо муш бозӣ мекардагӣ барин*, бозӣ мекард ва аз қаҳру ғазаби Ойиша лаззат мегирифт [20, с. 469].

-*шабеҳи гурба ба бағал паридан* – меҳрубонӣ нишон додан, ишқварзӣ кардан, хуморӣ будан.

Гоҳ дар дили шаб ногаҳон меомаду *шабеҳи гурба ба бағалам мепарид*, даст ба дохили шалворам мекарду намегузошт ҳатто барои қазои ҳоҷат аз ҷой баланд шавам. Гоҳ бо ман қаҳрӣ мешуд ва аксҳои муштаракаш бо Олафро пора мекард [12, с. 141].

Маҳорату малака: -*гурба шер аст дар гирифтани муш* – ҳар касе дар иҷрои коре хоса аст, ҳар касе маҳорату малакаи худро дорад, аз худ заифтарро шикаст додан осонтар аст, аз зӯр ҳам зӯртар ҳаст.

Гурба шер аст дар гирифтани муш,

Лек муш аст дар масофаи паланг.

(Саъдии Шерозӣ)

Садокату вафодорӣ: -*мисли гурбаҳои фарвардӣ думдӯми якдигар гаштан* – мафтуну шайдои якдигар будан, дар вафо устувор.

Намедонам ишқ дар нигоҳи аввал буд, ё ин ду нафар девона буданд, ки дар ҳамон ду рӯзи меҳмониин мо, *мисли гурбаҳои фарвардинӣ думдӯми якдигар мегаштанд* ва соатҳо дар мазраа нопадид мешуданд мекард [12, с. 148].

Баробарӣ дар ҷамъият: *-сагу пишак* – хурду калон, омма.

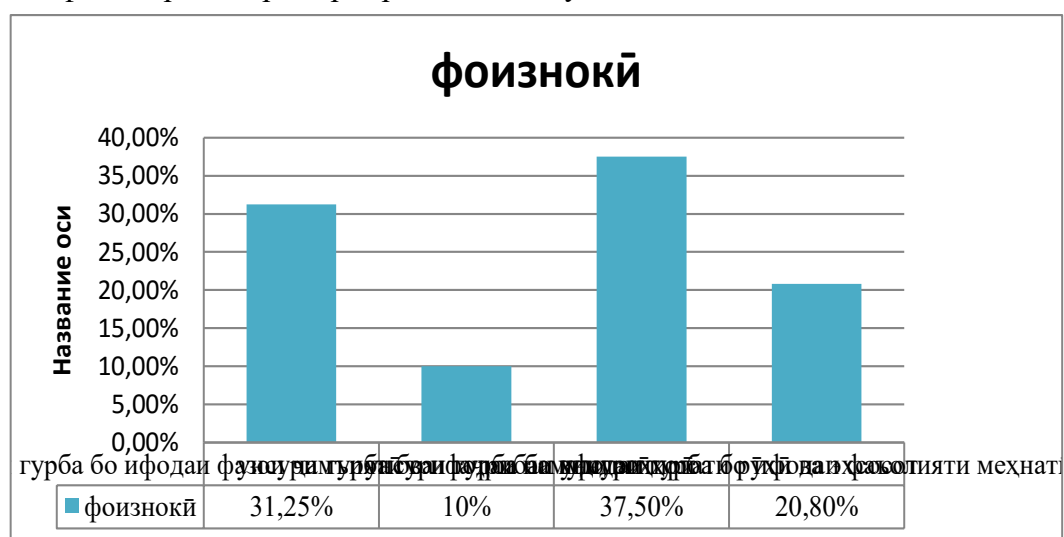
Ёрии шумо, бачаҳо, ба *сагу пишаки* Шохтут расид. Ҳама аз шумо миннатдор. Ҳазор раҳмат, бачаҳо! [1, с. 114].

Тезбинӣ, қувваи босираи баланд: *-мисли чашии гурба дар торикӣ ҳамачизро дидан* – қобилияти хуби биниш доштан.

Моҳ низ рафту рӯшноиро бо худ бурд. Зартор ба ҳеҷ далел нахост чароғро

рӯшан кунам. Аммо чашии дудаш *мисли чашии гурба дар торикӣ ҳамачизро меидид*. Либосҳоямро зуд пайдо карду бо ман то дами дар омад [12, с. 308].

Ҳамин тавр, аз шумораи умумии 48 ибораю ҷумлаҳои фразеологӣ бо унсури “*гурба*” тақрибёфта 15 адад ба категорияи “*ифодаи ҷазои ҷамъиятӣ ва таҷрибаи зиндагӣ*”, 5 адад ба категорияи “*ифодаи намуди зоҳирӣ*”, 18 адад ба категорияи “*ифодаи ҳолати руҳӣ ва эҳсосот*” 10 адад ба категорияи “*ифодаи ғайриҷамъиятӣ меҳнатӣ*” таснифбандӣ гардидаанд, ки онро бо ғоиз дар тасвире дар зер замима намудаем.



Ба ҳамин тариқ, мо дар ин мақола тавонистем каме ҳам бошад аз маҳзани тиллоии фонди фразеологӣ забони тоҷикӣ ибора ва ҷумлаҳои фразеологӣ бо унсури “*гурба*” таркибёфтаре ғирдоварӣ намуда, вижагиҳои семантикии онҳоро таҳлил карда бошем. Дар натиҷаи таҳқиқи қовишҳои худ мо тавонистем худудан 48 ибораю ҷумлаҳои фразеологӣ бо ҷузъи “*гурба*” асосёфтаре кашф намуда, онҳоро дар вобастагӣ ба хусусиятҳои маъноӣ ба 4 категория ғурӯҳбандӣ намоем.

Адабиёт:

1. Абдулҳамид Самад. Шохӣ ҷанор. Нашриёти “Ирфон” Душанбе, 1981-125с
2. Бозор Тилавов. Зарбурмасалҳои машҳур. “Дониш” Душанбе, 1983-207с
3. Норматов М. Забоншиносии умумӣ. –Душанбе. – 1991. –160 саҳ.
4. Раҳим Ҷалил. Маъвои дил. Душанбе, 1971-451с
5. Раҳим Ҷалил. Одамони ҷовид. Душанбе 1949- 287с
6. Рубинчик М. “Основы фразеологии персидского языка”/Ю.А. Рубинчик. – М. Наука, 1981. – 276с
7. Садриддин Айни. Ёддоштҳо (ҷаҳор қисм). Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷикистон. Душанбе, 2009-680с
8. Садриддин Айни. Марги судхӯр. Нашриёти “Адиб”. Душанбе, 2010-220с
9. Садриддин Айни. Ҷаллодони Бухоро. “Адабиёти бачагона” Душанбе, 2017- 96с
10. Сайф Раҳимзода Афардӣ. Чашми саҳар (қисса ва ҳикоя). Душанбе, “Адиб” 2014-192с
11. Сирочидин Иқромӣ. Барфи ҳунолуд (маҷмуаи ҳикояҳову қисса), нашри 2 Душанбе, “Адиб” 2023-256с
12. Соҷида Мирзо. Шабе ки моҳ арғувонӣ буд. Нашриёти “Ношир”. Хучанд, 2023- 336с
13. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе, 1964. – 684 с.

14. Ғозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикиро ғосӣ, қисми 1 / М. Ғозилов. – Душанбе, 1975. – 868 с.
15. Ғозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикиро ғосӣ, қисми 2 / М. Ғозилов. – Душанбе, 1977. – 584 с.
16. Ғозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикиро ғосӣ, қисми 3/ М. Ғозилов. – Душанбе, 2014. – 640 с.
17. Ғозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. / М. Ғозилов. – Душанбе, 1963. – 952 с
18. Ғозилов, М. Ҳикояҳои зарбулмасал. Нашриёти “Ирфон”. Душанбе, 1968. – 185 с
19. Ҳомид Маҷидов. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик (дастури таълимӣ). Душанбе, 1982-106с
20. Ҷалол Иқромӣ. Тахти воҷун (роман). Нашриёти “Адиб” Душанбе, 2020-480с

МАВҶЕИ УНСУРИ ГУРБА ДАР ТАРКИБИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОҒӢ ВА ЗАРБУРМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар ин мақола мо кӯшиш намудаем, ки заррае ҳам бошад вижагиҳои маъноии воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои бо ҷузъи “гурба” таркибёфтаи забони тоҷикиро таҳлилу баррасӣ намуда бошем. Ҳамзамон, мо вобаста ба ифодаи маъноҳои ассотсиативӣ ин гурӯҳи воҳидҳои фразеологиро дар забони тоҷикӣ ба гурӯҳи мухталиф шомил намудем.

Дар натиҷаи таҳлилу қиёсҳои типологӣ мо тавонистем як қатор нозуқиҳои маъноӣ ва хусусиятҳои миллию фарҳангии ибораву ҷумлаҳои фразеологияи таркибёфта бо унсури “гурба” дар таффақури забони тоҷикон кашф карда бошем.

Калидвожаҳо: гурба, маъно, воҳиди фразеологӣ, зарбулмасалу мақол, забони тоҷикӣ, тасвири забони ҷаҳон, таҳлил, қиёс, гурӯҳбандӣ, маъно ассотсиативӣ.

ПОЛОЖЕНИЕ ЭЛЕМЕНТА КОШКИ В СОСТАВЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ И ПОСЛОВИЦ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В этой статье мы попытались проанализировать смысловые особенности фразеологических единиц и пословиц, составленных с помощью компонента “кот” в таджикском языке. В то же время мы включили эту группу фразеологических единиц в различные группы в таджикском языке в зависимости от выражения ассоциативных значение.

В результате типологического анализа нам удалось выявить ряд смысловых нюансов и национально-культурных особенностей фраз и фразовых предложений, составленных с элементом “кот” в языковом творчестве таджиков.

Ключевые слова: кот, смысл, фразеологическая единица, частица, пословица, таджикский язык, языковая картина мира, анализ, исследование классификация, ассоциативное значение.

THE POSITION OF THE CAT ELEMENT IN THE PHRASES AND PROVERBS OF THE TAJIK LANGUAGE

In this article, we have attempted to analyze the semantic features of phraseological units and proverbs composed with the help of the component “cat” in the Tajik language. At the same time, we have included this group of phraseological units in various groups in the Tajik language, depending on the expression of associative meaning.

As a result of the typological analysis, we were able to identify a number of semantic nuances and national and cultural features of phrases and phrasal sentences composed with the element “cat” in the linguistic creativity of Tajiks.

Keywords: cat, meaning, phraseological unit, particle, proverb, Tajik language, linguistic worldview, analysis, picking, classification, associative meaning.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Темурзода Комилаи Қурбоналӣ** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, унвонҷӯи кафедраи филологияи англис. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. Тел: 988592113. E-mail: temurzodakomila@gmail.com

Сведения об авторе: **Темурзода Комилаи Қурбонали** – Международный университет иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзаде, научный сотрудник кафедры английской филологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, ул. Мохаммадиева, 17/6. Тел: 988592113. E-mail: temurzodakomila@gmail.com

Information about the author: **Temurzoda Komilai Qurbonali** – International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulugzoda, the researcher of the Department of English Philology. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mokhammadiev street, 17/6. Tel: 988592113. E-mail: temurzodakomila@gmail.com

ГЕНДЕРНАЯ РОЛЬ И ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В ЯПОНСКИХ, ТАДЖИКСКИХ И РУССКИХ ПОСЛОВИЦАХ: ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Турсунов Ф.М., Шодиев Дж.С.

**Таджикский международный университет иностранных языков
имени Сатима Улугзаде**

Гендерные роли и образ женщины всегда занимали важное место в культуре любого общества, отражая сложившиеся представления о предназначении и месте женщин в социальной иерархии. В традиционных культурах женщина часто ассоциировалась с хранительницей домашнего очага, матерью и супругой, что находило отражение в различных формах устного народного творчества, особенно в пословицах и поговорках. Эти небольшие, но емкие высказывания служили не только средством передачи мудрости предков, но и инструментом закрепления определённых гендерных стереотипов, формируя представления о "правильном" поведении женщин.

На протяжении последних десятилетий интерес исследователей к вопросам гендера в языке значительно возрос. В фокусе внимания оказались лингвофеминистские исследования, лингвистика гендера, а также лингвокультурологический подход к анализу фразеологических единиц. Пословицы, как один из наиболее концентрированных жанров фольклора, признаны эффективным материалом для выявления установок и ценностей, присущих тому или иному культурному пространству. Такие работы, как исследования Деборы Таннен, Робина Лакоффа, а также труды Виктории Владимировны Красных, Юкио Мишима, и других, демонстрируют, как язык может воспроизводить и закреплять гендерные стереотипы через конкретные языковые формы.

Особый интерес представляет сравнительный анализ японской, таджикской и русской культур, каждая из которых имеет уникальную историю развития и специфические представления о роли женщины в обществе. Пословицы этих культур, будучи концентрированным выражением народной мудрости, предоставляют богатый материал для исследования того, как традиционные общества видели место женщины в семье и социуме, какие качества ценили в женщинах и какие требования к ним предъявляли.

Настоящее исследование направлено на выявление сходств и различий в том, как культуры рассматриваемых языков описывают женскую роль в семье и обществе. Целью работы является анализ японских, таджикских и русских пословиц с точки зрения их способности отражать гендерные стереотипы, традиционные ожидания и культурные нормы, связанные с образом женщины. В качестве рабочей гипотезы выдвигается предположение о том, что несмотря на различия в культурно-историческом развитии, в пословицах всех трёх языков можно обнаружить общие тенденции в изображении женской роли, связанные с устойчивыми патриархальными представлениями.

Для достижения поставленной цели в работе применялись методы контекстуального анализа, семантической интерпретации и сравнительно-сопоставительного подхода. Особое внимание было уделено функциональной нагрузке пословиц как носителей культурных установок и лексических маркеров гендерных стереотипов. Использование лингвокультурологического подхода позволило рассмотреть пословицу не только как лингвистическую единицу, но и как элемент системы ценностей народа, отражающий его мировоззрение и социальные нормы.

Как отмечается в сборниках «Кото-вадза дайджитэн» и «Синсэцу кото-вадза дзитэн», японские пословицы содержат как наставления, так и предупреждения, регулирующие гендерные роли. Например, 男は家を作り、女は家庭を作る (Otoko wa ie o tsukuri, on'na wa katei o tsukuru) — «Мужчина строит дом, женщина создаёт уют». Эта пословица подчёркивает традиционное разделение ролей, где мужчина отвечает за внешний мир, а женщина

сосредоточена на семье. В японских пословицах, отражающих ценности конфуцианства, образ женщины преимущественно связан с домашним очагом и заботой о семье. Акцент делается на её хозяйственности, покорности мужу и заботе о детях. Как справедливо отмечается в одном из исследований, «в русском языке есть аналогичное выражение: „Не та хозяйка, которая говорит, а которая щи варит“» [1, с. 554]. Такие высказывания демонстрируют универсальные черты восприятия женской роли в разных культурах, подчеркивая важность домашнего труда и заботы о семье как ключевых качеств женщины. Русские пословицы, впитавшие в себя влияние различных культурных течений, представляют более разнообразную картину. С одной стороны, женщина предстаёт как хранительница очага и воспитательница детей, с другой — её ум и способность к труду также находят отражение в народной мудрости.

«В таджикской культуре пословицы (зарбулмасалҳо) и поговорки (мақолҳо) также играют значительную роль в формировании общественных норм. Например, в таджикской традиции широко известна фраза: „Зан - чароғи хона“ (Женщина — свет дома)» [2, с. 38]. Также встречается выражение: «Зан гул аст, хонаи ӯ - чаман» (Женщина — цветок, её дом — цветник). Эти выражения подчёркивают особую роль женщины как хранительницы семейного очага, призванной вносить в дом уют и гармонию, создавая атмосферу, которая способствует благополучию и сплочённости семьи. Таджикские пословицы также подчеркивают значение женщины в роли жены и матери, но, в отличие от японских, акцент делается на её красоте и женственности, что отражает культурные традиции, воспевающие женскую привлекательность. Несмотря на различия, во всех трех культурах пословицы о женщине отражают её важную роль в семье и обществе, подчеркивая значимость её вклада в сохранение традиций и духовных ценностей.

Стоит также упомянуть о силе и влиянии женщины. В трёх культурах женщины описываются как обладательницы особой силы и решимости. Пословицы подчёркивают их способность к стойкости и настойчивости, благодаря которой они преодолевают жизненные преграды, подобно твёрдому камню. Например, японская пословица 女の一念岩をも通す (On'na no ichinen iwa o mo tōsu) — «Женская решимость способна пробить даже камень» — указывает на то, что сила воли женщины может помочь ей достичь невозможного. В русском языке также есть пословица: «Коня на скаку остановит, в горящую избу войдёт», которая акцентирует не только силу, но и готовность женщины к решительным действиям и преодолению трудностей. Эта пословица символизирует образ женщины как смелой и надёжной защитницы, способной справляться с любыми испытаниями. В таджикской традиции также существует пословица «Аз сад марди лофзан, беҳ як кори зан» [3, с. 34], подчёркивающая её влияние на гармонию и атмосферу в семье. Другая пословица — «Зан - вазири мард (Женщина — визирь мужчины)» [2, с. 28] — отмечает значительную силу и влияние женщины в семейных отношениях, подчёркивая её решающую роль в поддержании семейного благополучия.

Кроме того, важным элементом является эмоциональная изменчивость и настроения женщин, что также отражается в пословицах. Женская эмоциональность и переменчивость настроения находят выражение в японской пословице 女心と秋の空 (On'nagokoro to aki no sora) — «Женское сердце переменчиво, как осеннее небо». Эта пословица передаёт идею о быстрой смене настроения и чувств, символизируя изменчивость, характерную для осеннего неба. В русском языке схожая идея отражена в пословице «У женщины семь пятниц на неделе», указывающей на склонность к смене настроения, планов и решений. Эти выражения в разных культурах подчеркивают восприятие женской натуры как чувствительной и эмоционально гибкой, отражая богатую палитру чувств и настроений, свойственных женщинам. Аналогичная мысль содержится в таджикской пословице «Дили зан, хавои баҳор» — «Сердце женщины — как весенняя погода», подчёркивающей, что настроение женщины может меняться так же неожиданно, как весенняя погода, которая бывает непостоянной и переменчивой.

Ещё одним ключевым моментом, отражённым в пословицах, являются отношения между мужчинами и женщинами. Тема взаимоотношений между полами является важной частью как японских, так и таджикских пословиц, подчёркивая идею, что каждый человек находит свою пару, независимо от своих личных качеств. Например, японская пословица 破れ鍋に綴じ蓋 (Warenabe ni toji futa) — «К каждой кастрюле есть подходящая крышка» — выражает мысль о том, что для каждого человека существует соответствующий партнёр, который дополняет его качества и создаёт гармонию в союзе. Сходную идею мы находим в таджикской пословице «Ҳар дегро дегдонест», что буквально переводится как «У каждого котла есть свой очаг». Это выражение указывает на то, что независимо от характера или особенностей каждого, найдётся подходящий спутник жизни, способный привести равновесие и гармонию в отношения. Аналогичное представление присутствует и в русской культуре, где существует пословица «Каждой твари по паре». Она также подчёркивает идею о том, что каждому человеку, независимо от его недостатков или особенностей, суждено найти свою пару. Эти пословицы в разных культурах подчёркивают общую идею, что каждый человек, со своими уникальными качествами и особенностями, находит того, кто способен его дополнить. Таким образом, в мировом культурном контексте признаётся, что гармония в отношениях основана на принципе взаимодополнения и естественного равновесия между партнёрами.

Следующий аспект, заслуживающий внимания, — это мудрость и хитрость женщины. Женская интуиция и проницательность нередко отражаются в пословицах, где подчёркивается способность женщин проявлять гибкость мышления и принимать взвешенные решения. В японской культуре, например, данное качество описывается через пословицу 女賢しくて牛売り損なう (On'na sakashikute ushi uri sokonau) — «Она слишком умна, чтобы продавать корову». Этот образ выражает осторожность и мудрость, которыми должна обладать женщина при решении сложных вопросов, а также способность избегать поспешных и необдуманных действий, что позволяет ей сохранять благоразумие и принимать оптимальные решения. Здесь отражается идея, что чрезмерная проницательность помогает женщине избегать нежелательных последствий.

Таджикская пословица «Дарахти макри зан сад реша дорад, фалак аз макри зан андеша дорад» — «У дерева женской хитрости сто корней, небо и то спасается от женской хитрости» — также иллюстрирует многогранность и изобретательность женщины. Здесь подчёркивается представление о том, что женщина способна использовать сложные и разнообразные подходы, чтобы достичь желаемого, обладая почти безграничной мудростью и интуицией, что делает её поведение столь изощрённым, что его невозможно предсказать даже судьбе. Русская пословица «Нет в лесу столько поверток, сколько у бабы (жены) уверток» [4, с. 60] выражает сходное представление о хитрости и гибкости женщины, подчёркивая её способность адаптироваться к различным обстоятельствам и находить выход из сложных ситуаций. Эта пословица иллюстрирует идею о том, что женщины обладают врождённой способностью изящно и умело справляться с трудностями, маневрируя между различными подходами и демонстрируя гибкость мышления.

Японский аналог этой идеи можно найти в пословице: «女は三寸先の蛇の巻」 (Onna wa sansun saki no hebi no maki) — «Женщина способна свернуться, как змея за три шага вперёд». Эта пословица подчёркивает способность женщины быть предусмотрительной, гибкой и готовой к любым неожиданным изменениям. Она также акцентирует внимание на том, что женщина обладает особым чутьём и умением предвидеть события, чтобы действовать наиболее эффективно. Эти пословицы в японской, таджикской и русской культурах подчёркивают уважение к женской мудрости и изобретательности, признавая её важную роль в жизни общества и семьи. Хитрость, проявляющаяся как гибкость ума и способность использовать интуицию для решения сложных вопросов, считается ценным качеством, помогающим женщине адаптироваться к жизненным обстоятельствам и преодолевать трудности.

Следует также обратить внимание на роль женщины в обществе и семейные ожидания, которые к ней предъявляются. Пословицы обеих культур подчёркивают значимость женщины как хранительницы порядка, стабильности и гармонии как в доме, так и в обществе. В Японии это представлено в пословице 家のことは女に任せろ (Ie no koto wa on'na ni makasero) — «Поручи женщине заботу о доме». Это выражение подчеркивает важность женского вклада в поддержание уюта и стабильности в семейной жизни, а также доверие к её организаторским способностям. Женщина в японской культуре традиционно воспринимается как центр домашнего очага, её заботы и усилия создают пространство, способствующее психологическому и эмоциональному благополучию всех членов семьи. В таджикской культуре аналогичные взгляды отражены в пословице «Зан — чароғи хона» [2, с. 38] (Женщина — свет дома), где подчёркивается, что именно женщина вносит свет и тепло в семейный очаг, способствуя его процветанию. Эту метафору можно истолковать как выражение того, что дом наполняется жизнью, уютом и гармонией благодаря женщине, которая своим трудом и заботой обеспечивает благополучие семьи. Русская пословица «Мужчина создаёт стены, а женщина создаёт в них уют» также подчеркивает разделение традиционных ролей в семье, где мужчина несёт ответственность за защиту и поддержку семьи, а женщина создаёт атмосферу уюта и гармонии внутри дома. В целом, такие пословицы в разных культурах указывают на фундаментальную роль женщин в создании семейного пространства, которое является источником стабильности и счастья, а также на признание важности их труда в обеспечении гармонии и благополучия семьи.

Важным аспектом, который следует выделить, является образ идеальной жены. Этот образ занимает центральное место в обеих культурах, поскольку отражает не только традиционные представления о женской роли в семье, но и общие ценности, связанные с терпимостью, покорностью и самоотверженностью. Интересно отметить, что в обеих культурах существует множество пословиц, которые подчеркивают эти качества и создают идеализированный образ супруги. В японской культуре, например, существует выражение 糟糠の妻 (Sōkō no tsuma), что в дословном переводе означает «жена, которая разделяла со мной невзгоды». Это выражение обозначает женщину, которая в трудные времена поддерживает своего мужа, несмотря на бедность и лишения. Слово кассу (糟) обозначает осадок, оставшийся после изготовления сакэ, а нука (糠) — рисовые отруби, что символизирует бедную, скромную еду, которая, несмотря на свою неприглядность, служила основой для существования. Такой образ жены в Японии символизирует не только её верность и терпимость, но и стойкость в преодолении жизненных трудностей вместе с мужем. Аналогично, в таджикской культуре также существует пословица, которая подчеркивает важность роли жены в поддержке мужа: «Зани ҳалиму доно марди дарвешро кунад подшоҳ» (Жена, мягкая и мудрая, сделает бедного мужа королём). Эта пословица акцентирует внимание на том, как жена, проявляя терпимость и мудрость, может преобразить жизнь мужа, несмотря на его материальное положение. Идея заключается в том, что даже в условиях бедности женщина может сохранить семейное благополучие и помочь своему мужу преодолеть жизненные трудности. В русском языке также есть аналогичные пословицы, например, «С доброй женой горе — полгоря, а радость вдвойне». Этот афоризм отражает значение жены как источника поддержки и гармонии в семье. Важно отметить, что в этих пословицах подчеркивается не только взаимная поддержка в трудные времена, но и радость, которую приносит успешная и гармоничная супружеская жизнь. Отношения в семье, в которых жена играет ключевую роль, рассматриваются как основа общего счастья и благополучия. Таким образом, образ идеальной жены в обеих культурах связан с представлениями о её роли как терпеливой, преданной и самоотверженной спутницы, способной поддержать мужа в трудных ситуациях и внести свой вклад в общее счастье и процветание семьи. Этот образ является не только культурным идеалом, но и отражением тех ценностей, которые закреплены в народной мудрости и повседневной жизни.

В дополнение к уже описанным выше представлениям, следует отметить следующие японские пословицы, иллюстрирующие традиционные представления о женщине:

女の足駄にて造れる笛には秋の鹿寄る (On'na no ashi-dā ni te tsukureru fue ni wa aki no shika yoru) Мужчины легко соблазняются женской красотой. Эта пословица указывает на то, как привлекательность женщин может очаровывать мужчин и заставлять их следовать за ними.

女三人寄れば姦しい (On'na sannin yoreba kashimashī) Три женщины вместе всегда шумят. Это выражение о том, что женщины склонны много разговаривать и шуметь, особенно когда собираются в группе.

女心と秋の空 (On'nagokoro to aki no sora) Женская любовь, как осеннее небо, переменчива. Эта пословица говорит о том, что чувства женщин могут меняться быстро и неожиданно, как осеннее небо, которое часто меняет свои облачные формы.

女賢しくて牛売り損なう (On'na kashikashikute ushi uri sokonau) Умная женщина может совершить ошибку, если будет слишком вмешиваться в дело. Это выражение говорит о том, что излишняя уверенность в своем умении и вмешательство может привести к неудаче.

女になる (On'na ni naru) Стать взрослой женщиной, начав менструировать и достигнув репродуктивного возраста. Становиться женщиной в другом смысле, вступая в сексуальные отношения с мужчиной

女の髪の毛には大象も繋がる (On'na no kami no ke ni wa daizō mo tsunagaru) Женщина может притягивать мужчину своей силой, как цепью. Это выражение говорит о том, что женская привлекательность может быть настолько сильной, что способна увлечь любого мужчину.

女の腐ったよう (On'na no kusatta yō) Это о мужчине, который слишком нерешителен и слаб. Слово используется для насмешки над мужчинами, которые колеблются и не могут принимать решения.

女の知恵は後へ回る (On'na no chie wa ato e mawaru) Женская мудрость приходит поздно, обычно после завершения дела. Это выражение описывает, как женщины могут прийти к осознанию правильного решения лишь после того, как ситуация уже разрешена.

女は氏無くて玉の輿に乗る (On'na wa uji nakute tama no koshi ni noru) Женщина может выйти замуж за богатого или влиятельного человека, несмотря на свою низкую социальную позицию или происхождение. Это пословица о том, что удача и привлекательность могут изменить судьбу женщины.

女は門開き (On'na wa kado hiraki) Женщина приносит удачу и процветание. Это выражение связано с мифом о том, что женщина открыла ворота, чтобы впустить свет и радость в мир, как символ того, что женщины приносят позитив в жизни.

女は三界に家無し (On'na wa sangai ni ie nashi) Женщина не имеет постоянного места в мире. Это выражение объясняет, что в разные периоды жизни женщины могут зависеть от родителей, мужа или детей, не имея устойчивого положения в обществе.

女は化け物 (On'na wa bakemono) Женщина может кардинально измениться благодаря макияжу и одежде. Это выражение подчеркивает, как внешность женщины может изменяться, превращая её в совершенно другого человека.

女は弱し、されど母は強し (On'na wa yowashi, saredo haha wa tsuyoshi) Женщина слабая, но мать — сильная. Это выражение говорит о том, что, когда женщина становится матерью, она проявляет необычайную силу и решимость ради своих детей.

破れ鍋に綴じ蓋 (Yabure nabe ni tojigata) Каждый найдет себе подходящего спутника. Это выражение указывает на то, что даже для самых несовершенных людей существуют идеальные партнеры.

婿は座敷から貰え、嫁は庭から貰え (Muko wa zashiki kara morae, yome wa niwa kara morae) Мужа лучше брать из хорошей семьи, а невесту — из семьи ниже по статусу. Это пословица о социальном неравенстве в выборе партнеров.

惚れて通えば千里も一里 (Horete tōeba senri mo ichiri) Когда влюблен, расстояние не имеет значения. Это выражение означает, что когда кто-то сильно любит, то неважно, как далеко

находится его возлюбленный — расстояние не будет преградой для встреч. 一人口は食えぬが二人口は食える (Hitori kuchi wa kuenu ga fūri kuchi wa kueru) Один не может прожить на такой доход, но вдвоем, как муж и жена, можно справиться. Эта пословица говорит о том, что в браке, несмотря на ограниченные ресурсы, можно жить, благодаря поддержке друг друга. 夫婦喧嘩は犬も食わぬ (Fūfu kenka wa inu mo kuwanu) Ссора между мужем и женой — это дело, которое не касается других. Обычно они быстро мирятся, и вмешиваться в их ссору — это глупо. 惚れた病に薬なし (Horeta yamai ni kusuri nashi) Влюбленность — это как болезнь, и нет лекарства от нее. Это означает, что влюбленность сама по себе пройдет со временем, и нельзя что-то сделать, чтобы ее остановить. 女房と畳は新しい方がよい (Nyōbō to tatami wa atarashī hō ga yoi) Как новые татами приятны для души, так и новая жена приносит больше счастья. Эта пословица выражает идею, что все новое лучше. 女房の妬くほど亭主もてもせず (Nyōbō no yamanoru hodo teishu motosezu) Жена ревнует, но на самом деле муж не так уж и популярен среди женщин. Это означает, что муж может быть далеко не таким привлекательным, как его жена думает. 女房の悪いは六十年の不作 (Nyōbō no warui wa rokujūnen no fusaku) Плохая жена — это вред на всю жизнь, который будет тянуться даже в поколениях. Эта пословица говорит о долгосрочных негативных последствиях от плохого брака. 立てば芍薬座れば牡丹 (Tateba shaku-yaku, suwareba botan) Женщина прекрасна, как цветы: стоя — как пионы, сидя — как розы. Это выражение восхищается женской красотой, сравнивая её с прекрасными цветами. 釣り合わせぬは不縁の元 (Tsurī awanu wa fuen no moto) Брак между людьми, которые не подходят друг другу по социальному статусу или богатству, обречен на неудачу. Эта пословица выражает мысль, что различие в статусах может стать причиной неудачного брака. 据え膳食わぬは男の恥 (Suezen kuwanu wa otoko no haji) Если женщина предлагает мужчине что-то, а он отказывается, это позор для мужчины. Это выражение говорит о том, что мужчина должен воспользоваться предложенной возможностью, если она представляется. 金の切れ目が縁の切れ目 (Kane no kireme ga en no kireme) Когда деньги заканчиваются, заканчиваются и отношения. Это пословица о том, как финансовые проблемы могут разрушить отношения, особенно в браке. 彼を知り己を知らば百戦殆からず (Kare o shiri onore o shiraba hyakusen amari karazu) Если ты понимаешь своего противника и себя, тебе не страшны даже сто сражений. Это означает, что знание себя и окружающих помогает избегать ошибок и принимать верные решения. 会うは別れの始め (Au wa wakare no hajime) Встреча — это начало разлуки. Это выражение говорит о том, что каждое знакомство, в конце концов, ведет к расставанию. 東男に京女 (Higashi otoko ni Kyō onna) Мужчина из Эдо и женщина из Киото — отличное сочетание. Это пословица о том, как гармонично сочетаются различные качества у людей из разных регионов. 一押し二金三男 (Ichi oshi, ni kane, san otoko) При ухаживании за женщиной важнее всего настойчивость, затем деньги, и лишь потом внешность. Это выражение говорит о том, что успешное ухаживание зависит от уверенности и упорства. 馬には乗って見よ人には添うて見よ (Uma ni wa notte miyo, hito ni wa sōte miyo) Чтобы узнать, хорошая ли лошадь, нужно на ней прокатиться, а чтобы узнать человека, нужно с ним жить. Это выражение учит тому, что на опыте можно судить о том, что невозможно оценить с первого взгляда. 男の年は気、女の年は顔 (Otoko no toshi wa ki, onna no toshi wa kao) Мужчины стареют по состоянию духа, а женщины — по внешности. Это пословица говорит о том, как внутреннее состояние влияет на возраст мужчин и женщин.

Следовательно, пословицы отражают влияние культурного контекста, демонстрируя особенности мировоззрения и ценностей каждой культуры. В Японии, окружённой морем, пословицы часто используют образы природы, что связано с традиционным восприятием гармонии между человеком и окружающей средой. В таджикской культуре, основанной на высокогорной среде и сельском хозяйстве, образы земли, урожая и природы также пронизывают пословицы, выражая стремление к спокойствию и стабильности в семье.

Таким образом, проведённое лингвокультурологическое исследование пословиц японской, таджикской и русской культур позволило выявить комплексный характер гендерных стереотипов о женской роли, демонстрирующих как сакрализацию женской сущности, так и её амбивалентное восприятие в контексте каждой из рассматриваемых культур. Пословицы функционируют как важнейший инструмент социализации и передачи коллективного опыта, отражая доминирующие общественные нормы и гендерные установки, которые детерминируют представления о социальной идентичности женщины в семейном и общественном пространстве.

Анализ языкового материала показал, что в фокусе пословичного дискурса находятся универсальные материнские качества, такие как терпение, заботливость и самоотверженность, однако специфика их интерпретации варьируется в зависимости от культурной специфики. Особое внимание уделяется регламентации поведения женщин, их социальной ответственности и этических принципов, что находит отражение в многочисленных поучительных высказываниях.

Проведённое исследование подтвердило гипотезу о том, что пословицы выполняют роль культурного кода, обеспечивающего преемственность поколений через передачу традиционных ценностей и морально-этических ориентиров. Они не только консервируют устойчивые культурные представления, но и демонстрируют динамику изменений в восприятии женской роли под влиянием социокультурных трансформаций. Сравнительный анализ трёх культур выявил как общие тенденции в формировании гендерных ролей, так и специфические особенности каждой культуры, обусловленные историческим развитием, религиозными традициями и социальной организацией общества.

Полученные результаты исследования имеют значительный научный потенциал для дальнейших междисциплинарных исследований в области гендерных исследований, культурной антропологии и лингвокультурологии. Они могут быть использованы для более глубокого понимания механизмов формирования гендерной идентичности, а также для анализа процессов трансформации традиционных ценностей в условиях глобализации и модернизации современного общества. Кроме того, материалы исследования представляют интерес для практического применения в сфере межкультурной коммуникации и преподавания иностранных языков и культур.

Однако следует отметить и ряд ограничений исследования. Во-первых, объём используемого языкового материала ограничен, что может сказаться на полноте выводов. Во-вторых, анализ был сосредоточен преимущественно на качественной интерпретации пословиц без применения количественных методов. В-третьих, сравнение охватывает лишь три языковые культуры, поэтому полученные данные нельзя экстраполировать на другие культурные традиции.

Тем не менее, представленный материал позволяет сделать вывод о том, что пословицы остаются важным источником информации о национальных особенностях восприятия женской роли и предоставляют ценный материал для изучения культурной специфики разных народов. Они не только отражают прошлое, но и дают возможность осмыслить настоящее, поскольку даже сегодня продолжают влиять на установки, поведение и самовосприятие людей.

Мукарриз: н.и.ф., дотсент Сохибназарова Х.Т.

Литература:

1. Даль В.И. "Пословицы русского народа" Сборник 2 том. Серия: Живое русское слово 1993. – 702 с.

2. Б. Тилавов. Зарбулмасалҳои машҳур / Б.Тилавов. Душанбе: Дониш 1983 г. – 126 с.
3. Асрорӣ, В. «Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ» / Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956.» –100 с.
4. Ф.Турсунов. «Лексико-семантический анализ и особенности перевода пословиц и поговорок произведений Ф. Мухаммадиева на материалах таджикского и русского языков» Душанбе 2006 г. –135 с.
5. 女のことわざ一覧 - 成句 - Weblio 辞書
6. おんなの慣用句・熟語 - goo国語辞書
7. 【ホームメイト】男と女のことわざ集 (happy-pair.com)
8. «Баба с возу — кобыле легче»: в чем смысл пословицы (culture.ru)
9. Образ женщины в русских и английских пословицах (cyberleninka.ru)
10. Чойгоҳи зан дар зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ | институти забон ва адабиёти ба номи абуабдуллоҳи рӯдакӣ (izar.tj)

НАҚШИ ГЕНДЕРӢ ВА СИМОИ ЗАН ДАР ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ ЧОПОНӢ, ТОҶИКӢ ВА РУСӢ: ҶАНБАИ ЛИНГВОФАРҲАНГӢ

Мақола ба таҳлили муқоисавии нақши гендерӣ ва тасвири зан дар зарбулмасалҳои чопонӣ, тоҷикӣ ва русӣ аз ҷиҳати лингвофарҳангӣ ба ро мегузарад. Мақсади кор — ёфтани умумият ва фарқияти фарҳангӣ дар тасаввуроти нақши зан дар оила ва ҷамъият, чунинчи онро чӣ тавр зарбулмасалҳо ҳамчун воситаи интиқоли меъёрҳои иҷтимоӣ ва стереотипҳо истифода мебаранд, мебошад. Дар таҳқиқ методҳои муқоисавӣ, тафсири рамзҳои фарҳангӣ ва синтези илмҳои лингвистика, антропология ва гендер истифода шудааст.

Зарбулмасалҳо тасаввуроти традисионии зан ҳамчун нигоҳдори хона, модар ва парварандаи эҳтиромкорро инъикос мекунанд. Дар ҳама фарҳангҳо арзиши ҳикмат, зиндагии оилавӣ ва қамолати маъравию баланд медонанд. Аммо дар аксар ҳолатҳо хусусиятҳои фарҳангӣ намоён мешаванд: гармония дар японӣ, пайвастагӣ ба табиат дар тоҷикӣ ва амалиётпазирӣ дар русӣ.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки зарбулмасалҳо на танҳо стереотипҳоро инъикос мекунанд, балки тағйирёбихоро ҳам дар таъсири таърихӣ ва иҷтимоӣ нигоҳ медоранд. Масалан, муосима дар бораи зан ҳамчун шахсияти иҷтимоӣ намоиш медиҳад, ки гендерро динамикӣ таъин менамояд. Зарбулмасалҳо ҳамчун воситаи социализатсия арзишҳои традисионӣ ва динамикаи онҳоро аз насл ба насл интиқол медиҳанд.

Калидвожаҳо: забони чопонӣ, нақшҳои гендерӣ, зарбулмасалу мақолҳо, ҷанбаи лингвофарҳангӣ, тасвири зан, хусусиятҳои миллӣ, арзишҳои оилавӣ, стереотипҳо, фарҳанги чопонӣ, фарҳанги тоҷикӣ, фарҳанги русӣ, рамзи фарҳангӣ, модарӣ, ҳикмат, ҷамол, идентификатсияи гендерӣ.

ГЕНДЕРНАЯ РОЛЬ И ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В ЯПОНСКИХ, ТАДЖИКСКИХ И РУССКИХ ПОСЛОВИЦАХ: ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Статья посвящена сравнительному анализу гендерных ролей и образа женщины в японских, таджикских и русских пословицах с лингвокультурологической точки зрения. Цель исследования — выявить общие и специфические черты восприятия женской роли в семье и обществе, а также роль пословиц в передаче социальных норм и стереотипов. Используются методы сравнительного анализа фольклора, интерпретации культурных кодов и синтеза данных лингвистики, антропологии и гендерных исследований.

Пословицы отражают традиционное представление о женщине как хранительнице домашнего очага, матери и эмоциональной опоре. Во всех культурах ценятся мудрость, забота о семье и душевная стойкость. Однако акценты различаются: гармония и смирение в Японии, связь с природной красотой в Таджикистане, сила и практичность в России.

Исследование показывает, что пословицы закрепляют стереотипы, но и фиксируют их изменения под влиянием исторических и социальных факторов. Современные интерпретации всё

чаще включают активную социальную роль женщины. Автор подчёркивает значение пословиц как инструментов социализации, передающих традиции и их развитие через поколения.

Ключевые слова: японский язык, гендерные роли, пословицы и поговорки, лингвокультурный аспект, образ женщины, национальные особенности, семейные ценности, стереотипы, японская культура, таджикская культура, русская культура, культурный символ, материнство, мудрость, красота, гендерная идентификация.

GENDER ROLE AND THE IMAGE OF WOMEN IN JAPANESE, TAJIK, AND RUSSIAN PROVERBS: A LINGUOCULTURAL ASPECT

This article explores gender roles and the image of women in Japanese, Tajik, and Russian proverbs from a linguocultural perspective. The study aims to identify universal and culture-specific views on women's roles in family and society, and how proverbs transmit social norms and stereotypes. The research uses comparative analysis of folklore, cultural code interpretation, and insights from linguistics, anthropology, and gender studies.

Proverbs reflect traditional perceptions of women as homemakers, mothers, and emotional pillars. Common themes include wisdom, family care, and emotional strength across cultures. However, each culture emphasizes different traits — harmony and humility in Japanese proverbs, beauty and grace in Tajik, and practicality and strength in Russian ones.

The study also shows that proverbs preserve gender stereotypes but also reflect their transformation under historical and societal changes. Modern interpretations increasingly portray women as active participants in social life, indicating shifts in gender identity. The author highlights the role of proverbs as tools of socialization that pass down both traditional values and their evolution across generations.

These findings contribute to interdisciplinary research in linguocultural and gender studies and can aid understanding of intercultural communication and gender identity formation in a globalized world.

Keywords: Japanese language, gender roles, proverbs and sayings, linguo-cultural aspect, image of women, national characteristics, family values, stereotypes, Japanese culture, Tajik culture, Russian culture, cultural symbol, motherhood, wisdom, beauty, gender identity.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Суроға: ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)935772037; почтаи эл.: fayzbakhsh@rambler.ru

Шодиев Ҷаҳонгир Солиҷонович – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯи кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: +992 93 488 14 14, e-mail: shodjahon@mail.ru

Сведения об авторах: **Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич** – Таҷикӣ байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктори филологӣ, профессор кафедраи муқоисавӣ забонҳои хориҷӣ ва назарияи тарҷума. Суроға: ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)935772037; эл. почта: fayzbakhsh@rambler.ru

Шодиев Ҷаҳонгир Солиҷонович – Таҷикӣ байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯи кафедраи муқоисавӣ забонҳои хориҷӣ ва назарияи тарҷума. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 934881414, e-mail: shodjahon@mail.ru

Information on the authors: **Fayoz M. Tursunov** – The Sotim Ulughzoda Tajik International University of Foreign Languages, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Comparative Linguistics and Theory of Translation. Address: 17/6, Muhammadiev Str., 734019, Dushanbe, Tajikistan. Tel.: (+992) 935772037; e-mail: bakhsh@rambler.ru

Shodiev Jahongir Solijonovich – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, researcher of the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory. Address: 17/6, Muhammadiev Str., 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Tel.: 934881414, e-mail: shodjahon@mail.ru

ЮГУ ИСПОР ВА ЧУЗЪҲОИ ВОБАСТА БА ОНҲО: ТАҲЛИЛИ МАЪНОИ ВА СОХТОРӢ ДАР ЗАМИНАИ МАВОДИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ДАР МУҚОИСА БО ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Умаралиева Т.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

Масъалаи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ яке аз бахшҳои муҳими забоншиносии тоҷик ба ҳисоб рафта, дар давраи Истиқлол ва густариши муносибатҳои иқтисодӣ, тижоратӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва дипломатӣ бо кишварҳои хориҷӣ таваҷҷуҳи муҳаққиқони соҳаро бештар ба худ ҷалб намудааст.

Дар даҳсолаҳои охир роҷеъ ба ҷанбаҳои гуногуни истилоҳшиносӣ ва истилоҳфаронӣ пажӯҳишҳои судманд ва таҳияи фарҳангҳои таҳассусӣ ва истилоҳот аз ҷониби донишмандони тоҷик, аз ҷумла Д.Саймуддинов [2001], С. Назарзода [2004,2014], Мирзо Ҳасани Султон [2019], П.Нуров [2014], А.Байзоев [1992], М.Шукуров [1991] ва дигарон анҷом ёфтааст, ки барои мутахассисони соҳаҳои мухталиф муфид арзёбӣ мешаванд. Корҳои анҷомёфта ба мавзӯҳои иқтисод, тижорат, тиб, технолоҷияи иттилоотӣ, қорводорӣ, ҳешовандӣ, кишоварзӣ, илмӣ ва монанди инҳо бахшида шудааст.

Бо вуҷуди ин, дар забоншиносии тоҷик дар масъалаи омӯзиш ва баррасии истилоҳоту истилоҳнигорӣ “ҷойҳои ҳолӣ” зиёд аст.

Як бахши муҳиму арзишманди вожаҳои кишоварзӣ ба олотҳои меҳнат, бавижа луғоти суннатӣ ва бунёдии эронидошта алоқаманд мебошанд. Дар ин мақола бархе аз калимаҳои суннатӣ ва бунёдии ба соҳаи кишоварзӣ робитадошта, аз ҷумла юғу испор ва ҷузъҳои вобаста ба онҳо мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор дода мешавад. Чунин нави олотҳои меҳнат, ки ба соҳаи кишоварзӣ иртибот доранд, дар заминаи маводи забонҳои эронии нав, аз ҷумла забони тоҷикӣ ва ғӯйишҳои он, бархе аз забонҳои шарқӣ эронӣ, махсусан забони яғнобӣ дар муқоиса бо забони англисӣ риштаи пажӯҳиш даромадааст.

Омӯзиши таърихӣ калима ва истилоҳоти суннатӣ забон барои рушду густариши он заминаи муфиду судманд фароҳам меоварад ва наслҳои ояндаро дар руҳияи худогоҳиву худшиносии миллӣ тарбия менамояд.

Аз рӯйи маводи таҳқиқ муайян карда шуд, ки бештари чунин нави вожаҳо дар фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ сабт нагардидаанд. Аз ин рӯ, метавон онҳоро дар тақмили фарҳангҳои таҳассусӣ ва тафсирии минбаъда истифода кард. Ба ҳамин восита мешавад онҳоро ба фарҳангҳои забони тоҷикӣ ворид намуда, таркиби луғавӣи онро ғани гардонид.

Доираи истифодаи вожаҳои суннатӣ, бавижа олотҳои меҳнати ба соҳаи кишоварзӣ алоқаманд дар он инъикос меёбад, ки ба воситаи ин нави калимаву истилоҳот на танҳо вижаҳои сохториву маъноӣ ва лексикиву семантикӣ онҳо, балки хусусиятҳои этникӣи мардуми эронитабор низ муайян мешавад.

Лозим ба зикр аст, ки бархе аз вожаҳои истилоҳот на танҳо аз ҷониби мардуми эронитабор ё мардуми дигари Осиёи Марказӣ, балки аз тарафи халқҳои славянӣву аврупоӣ низ аз даврҳои қадим мавриди истифода қарор доштанд. Ба ин бахши вожаҳои кишоварзӣ метавон **юғу испор** ва қисматҳои онро дохил кард. Гарчанде аз чунин олотҳои меҳнат дар бисёре аз кишварҳои пешрафтаи дунё ҳоло истифода нагарданд ҳам, дар бархе аз минтақаҳои қўҳистонии Тоҷикистон аз он кор мегиранд.

Вожаҳои **юғ** ва **испор** калимаҳои умумитоҷикӣ буда, дар навбати худ ба қисматҳои гуногун ҷудо мешаванд, вале дар маҷмӯъ онҳоро **юғу испор** мегӯянд. Номҳои бархе аз қисматҳои умумитоҷикӣ бошанд, номи баъзеи дигар бо ягон лаҳҷа ва ё забонҳои шарқӣи эронӣ хосанд.

Бештари қисматҳои ин василаи меҳнати аҷдодӣ аз масолеҳи ҷўб омода карда мешавад. Яке аз қисматҳои асосӣ ин **юғ** аст. **Юғ** ҷўби қортарош ё ғўлаи тақминан 2-2,5 метр

ва бо диаметри 25-35см, ки дар забони англисӣ ба гунаи **yoke** ба кор меравад. Чуноне мебинем дар забонҳои муқоисашаванда ин калима аз рӯи сохт сода мебошад.

Юғ дар забони англисӣ чунин маъниҳоро ифода мекунад: youk [jəuk] 1. юғ, полҳанг; 2. [гов] чуфт; 3. (барои ҳамли бор) чончу; 4. (хайёти) саршона, камарӣ; 5. банд, султа; асорат: **under the yoke of** зери юғ, зери султа.

Дар охири ҳарду тарафи **юғ** дутоӣ суроҳчаҳое мавҷуд аст, ки дар дохили онҳо ба таври вертикалӣ дутоӣ чӯбчаҳои махсуси меҳмонанд мегузаронанд. Номҳои чӯбчаҳо **юғулоқ** буда, дарозии онҳо тақрибан 35-40см мебошад ва онҳоро ба гардани барзаговҳо меандозанд.

Ин калима дар “Фарҳанги яғнобӣ-тоҷикӣ-англисӣ” чунин тавзеҳ дода шудааст: “яке аз ду чӯби меҳмонанд, ки гардани гов байни онҳо қарор мегирад ва дорои банде аст, ки аз зери гардани гов гузаронида ба чӯби дигар баста мешавад”-yoke-pins, the vertical pieces of wood keeping the yoke in place at the oxen's neck [4, 422].

Юғулоқ аз ҷиҳати сохт мураккаб аз **юғ** ва **улоқ** таркиб ёфтааст. Аз ин ду ҷуз вожаи **юғ** умумиест, мол аст ва дар шакли танҳо низ ба кор меравад, ҷузъи дуюм **улоқ** вожаи иқтибосӣ, ки аз забонҳои туркӣ ворид гардидааст ва дорои ду маънои омонимӣ аст. Дар фарҳанг гунаи I. **улав**, ҳайвони саворӣ, махсусан ҳар ва улоғ; II. пайванд; дарбех, ямоқ шарҳ ёфтааст [10, 387]. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки **улоқ** ба улоғ II. робита дорад, зеро дар нӯги яке аз чӯбҳо банде ҳаст ва он бандро аз зери гардани гов гузаронида ба нӯги чӯби дигари гардани гов мебандад. Аз ҷиҳати мантиқ ба ҳамин маънӣ мувофиқат мекунад ва шаку шубҳае ҳам нест. Тафовут танҳо дар овозҳои беҳизабонии ҳамсадоҳои “қ” ва “ғ” аст, ки дар забони тоҷикӣ овозӣ “ғ” ба овозӣ “қ” бадал шудааст.

Қисмати дигар бо номи **банди юғулоқ** роиҷ аст, ки дар боло шарҳ ёфтааст. Ба забони англисӣ тавсиф меоҳад, чунки муодили англисии онро пайдо карда натавонистем. Rope for the yoke pins.

Банди юғулоқ ибораи изофии исмӣ буда, дар гуфтори мардуми тоҷик ба гунаи вожаи мураккаб **юғулоқбанд** низ истифода мешавад.

Аз вожаи **юғ** ба воситаи **мак** калимаи **юғмак** сохта шудааст, ки маънои “қисмати пеш”-ро ифода мекунад. Муодили ин калима ҳам дар забони англисӣ пайдо нашуд. Аз ин рӯ, барои ифодаи мафҳуми ин калима онро тавсиф, яъне барои англисзабонҳо вожаи **юғмак**-ро тавзеҳ додан лозим аст.

Юғмак ресмонест, ки бо он юғ ва испорро аз байн бо ҳам банданд.- **The rope tying the yoke to the main shaft of the plough.**

Юғмак ҳам банди чармин ё пашминест, ки барои бастанӣ қисмати пеши чӯби испор ва байни пешчӯб (юғ) хизмат мекунад.

Вожаи **юғмак** аз рӯи сохт мураккаб буда, аз ду ҷузъи мустақилмаъно **юғ** ва **мак** таркиб ёфтааст ва ҳарду ҷузъ дар забони тоҷикӣ роиҷанд. Бо вучуди маъмул будан бахши дуюм, яъне вожаи **мак** ҳамчун моддаи луғавӣ дар ФТЗТ [11] ба қайд гирифта нашудааст. Аз ин маъниҳо **гулӯ**, **хехиртак** ба вожаи мавриди назари мо мувофиқат мекунад. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки калимаи **юғмак** аз чӯб ва яке аз узвҳои бадан василаи чармини кишоварзӣ сохта шудааст.

Ба андешаи мо ин калима ба хотири он чунин номгузорӣ шудааст, ки ин ресмон ё банд махсусан аз пӯсти гардани гов омода карда мешавад, зеро пӯсти гардани гов мустаҳкам (= бадост) аст ва аз ҷиҳати мантиқ сохтори он ба суҳанҳои мо мувофиқат мекунад.

Дар ин бахши вожаҳо калимае бо номи **мушта** мавҷуд аст. Решаи калима яке аз узвҳои бадани инсон **мушт** буда, дар фарҳангҳо ба маъноҳои гуногун омадааст, маънои асосии он панҷаҳои ғуншудаи даст мебошад, ки аз ҷиҳати баромад ба забони тоҷикӣ мансуб аст ва дорои маънои куҳан ҳаст. Маънои куҳани он нишонаи дар сарчашмаҳои бадеии адабиёти классикӣ хеле зиёд истифода шудани он аст. Барои тақвияти андешаҳои худ метавон шояде аз осори А. Ҷомӣ ду мисраъ шеърро овард, ки аз аҳаммият ӯрӣ нест:

Зи хони ҳар касе к-олой ангушт,

Ба озори вай ангуштон макун **мушт** [7, 434]

Аз худи номи вожаи мазкур маълум мегардад, ки он аз рӯйи сохт марбут ба калимаҳои сохта аст. **Мушта** аз вожаи **мушт** ба воситаи пасванди калимасози –а аз узви бадани инсон вожаи дигар сохтааст, ки ба яке аз василаҳои кишоварзӣ алоқаманд мебошад. Яъне **мушта** аз **мушт** ва пасванди –а таркиб ёфта, он чӯбчаи тарошидаи тахминан 15-20 сантиметрае мебошад, ки дар сӯрохии маҳсули испор чойгир кунонида мешавад ва барзгар онро бо панҷаҳои даст дошта, барои кишт ҷуфти барзаговҳоро меронад. Вожайи **мушта** аз ҷиҳати мантиқ бо номаш мувофиқат мекунад.

Мутаасифона чунин навъи калимаҳо дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ ба мушоҳида намерасанд.

Василаи дигари марбут ба ин бахш вожаи **пешчӯба** буда, яке аз олотҳои юғу испор мебошад. Он чӯбчае аст, ки тахминан дар ҳаҷми 20-25 сантиметр. Он паҳмакшакл буда, барои доштани отанг хизмат мекунад. **Пешчӯбаро** ба сӯрохии тир мезананд ва отангро ба юғу тир мебандад. **Пешчӯбаро**, ки ба сӯрохии тир заданд, отанг дар он дар мемонад ва ба ҳамин восита он тирро ба пешу қафо рафтани намондад.

Пешчӯба аз ҷиҳати сохт мураккаби омехта буда, аз се ҷузъ корбаст гардидааст, ки ҳамаи ҷузъҳо мансуб ба забони тоҷикӣ мебошанд. Пешчӯба аз ду зинаи калимасозӣ гузашта, пас ба ин шакл даромадааст. Дар зинаи аввал он аз лексемайи **пеш** ба воситаи **чӯб** калимайи **пешчӯбро** ба вучуд овардааст, ки агар ба ибора баргардонем, **чӯби пеш** ҳосил мешавад. Дар зинаи дуюм тавассути пасванди калимасози –а аз **пешчӯб** ё аз иборайи изофии **чӯби пеш** калимайи мураккаби омехтаи **пешчӯба** (**пеш+чӯб+а**) сохта шудааст. Ин калима низ дар фарҳангҳо сабт нашудааст ва аз мадди назари муҳаққиқони соҳа дар қанор мондааст.

Аз рӯйи муносибати ба ҳиссаҳои нутқдошта, вожаи **пешчӯба** бахши аввал ба зарф, ҷузъи дуюм ба исм ва ҷузъи сеюм ба пасванд мансубанд.

Қисмати дигари юғу испор бо номи **тир** маъруфият дорад, ки онро **тирчӯб** низ гӯянд. **Тир** чӯбест, ки ба воситаи он ҷузъҳои маҳсули юғу испор пайваست карда мешавад. Дар қисмати пеши тирчӯб се суроҳӣ мавҷуд аст, ки ҳар яке вазифаи маҳсус дошта, барои танзими кишт хизмат мекунанд. Аз мисолҳои зер ба таври мушаххас маълум мегардад, ки ин сӯроҳиҳо кадом вазифаро ба ҷо меоваранд: Тирчӯб сето сӯроҳ дорад. Ҳар як сӯроҳ дорои вазифаи маҳсули худ мебошад. Агар пешчӯбаро ба сӯроҳии яқум (пеш) гузоранд, испор ҳангоми кишт ба замин ҷуқуртар медарояд. Ба сӯроҳи мобайн гузошта шавад, миёна (на ҷуқуру на рӯйак) ва ба сӯроҳи қафо гузоранд, кишт рӯйак мешавад.

Дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ вожаи **тир** ба маъноҳои гуногуни асливу маҷозӣ, дар шакли ибораҳо ва зарбулмасалу мақолҳо, ибораҳои фразеологӣ омадааст. Инчунин дорои маъноҳои гуногуни омонимӣ будааст, вале маънои **тирчӯби** василаи кишоварзӣ он дар қанор мондааст.

Поза олоти ҷўянии секунҷашакли нўгтези дарунҳолӣ, ки ба нўги испор кашида, заминро шудгор кунанд. Муодили вожаи **поза** бо номи **говоҳан** низ дар бархе аз гўйишҳои забони тоҷикӣ ба қор меравад. **Говоҳан** шакли қуҳан дошта, дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” сабт гардида ва чунин маънӣ шудааст: оҳане, ки ба нўги сипор (омоч, сохтук) гузаронда заминро шудгор мекунанд:

Кишоварз бар гов бандад лубод,

Зи **говоҳану** гов ҷўяд мурод.

(Низомӣ)

Чу бар гардун набошад говро ҷуфт,

Замин бе **говоҳан** чун тавон суфт.

(Низомӣ) [10, 273]

Аз ин мисраҳои шеърӣ бармеояд, ки Низомӣ дар осори худ аз калимаҳои кишоварзӣ ба таври фаровон истифода намуда, онҳоро ба риштаи назм даровардааст. Дар ҳамин қор мисраи шеърӣ у вожаҳои кишоварз, лубод (гунаи арабии юғ), говоҳан, ҷуфт, заминро ба қор бурдааст, ки аз ҳунари волову суханофаринии ин адиби ширинкалом дарак медиҳад.

Муродифи вожаи **говоҳан** **поза** бошад дар “Фарҳанги Доро” сабт гардида, аз нависандаи муосири тоҷик Сорбон мисол овардааст: “Ў ҳоки пеши **позаро** бо мўзай пояш

тоза кард”; “тиру омочро пушти полони хар бор кард, ... **позаро** ба пеши омоч андохт” [2, 356].

Ё ин ки ду мисраъ шеър аз “Нома ба модар”-и худи Доро Начот ҳамчун мисол оварда шудааст, ки дар он вожаи **поза** дарч гардидааст:

Варақ гар мазраи уммед тобад,
Қалам корӣ шавад, монанди **поза**. [2, 356]

Дар забони англисӣ вожаи **говоҳан** ё **поза** ба гунаи **ploughshare** роиҷ буда, аз ду чузъ ба вучуд омадааст. Чузъи аввали калима лексемаи **plough** мебошад, ки дар забони англисӣ метавонад ҳам ба вазифаи исм ва ҳам ба гунаи феъл ояд. Агар ҳамчун исм дар матн ба кор рафта бошад, маънои “омочи оҳанин”-ро ифода мекунад, вале агар дар ҷумла ба вазифаи феъл омада бошад, маънои “шудгор кардан”-ро дорад. Чузъи дуюми ин калима **share** буда, маънои “теғайи говоҳан”-ро ифода мекунад.

Дар забони тоҷикӣ **говоҳан** калимаи мураккаб буда, аз номи ҳайвони хонагӣ ва оҳан (= гов+оҳан=исм+исм) сохта шудааст ва маънои предметро мефаҳмонад: **Имсолҳо говоҳанро ҳам пайдо кардан намешавад. –Nowadays ploughshares are rarely to be found** [4, 278].

Сипор/испор. Ин калима дар “Фарҳанги Доро” дар маъноҳои гуногун тавзеҳ ёфтааст, ки яке аз онҳо ба маънои василаи меҳнати соҳаи кишоварзӣ марбут аст. Доро ин калимаро хеле хуб ва дақиқ мушаххас тавсиф намудааст. Аз ҷумла, ӯ “сипор [=испор]-ро қисме аз дастгоҳи ҷуфти гов, ки поза ё говоҳанро ба нӯги он насб карда, заминро шудгор кунанд” маънӣ намудааст. Инчунин мураттиби фарҳанг ба фарҳангҳои муътабари Эрон (бидуни зикри номашон) ва бархе аз адибони тоҷик дар мавриди “испор”-ро ба маънои говоҳан, поза ё оҳани ҷуфт гуфтанишон эрод гирифта, рочеъ ба ин масъала андешаи худро бо далелҳои нишон додааст, ки хеле ҷолиб аст ва мо низ ба андешаи ӯ мувофиқем. ӯ мегӯяд: “дар ҳоле ки говоҳан қисме аз сипор ва ё омоч аст” ва ду мисраъ шеър аз “Ситораи Исмаи”-и М.Қаноат оварда, калимаи мавриди назарро шарҳ медиҳад:

Зи деҳқонӣ ба машқи ӯ заминкобӣ ба кор омад,
Муродиф бо силоҳи ҷангиаш тири сипор омад.

Доро мегӯяд, ки: “Дар байти ғавқ сипор ба маънии омоч аст ва” тири он” қисмест, ки омочро бо юғ мепайвандад ва онро дар истилоҳи ҷуфтрои “тир” ё “тиркаш” гӯянд. Шояд шоир бо истидол аз гӯйиши сарикӯлӣ, ки спур ба маънии говоҳан аст ва низ бо ишораи рамзӣ ба таносуби шеърии “тири сипор” бо “тири тӯп” ё “тири туфанг” говоҳанро дар назар дорад, ки бо нӯки сипор насб мешавад [2, 414].

Ё ин ки шоир дар як мисраи дигар **испорро** чунин тасвир кардааст:

Падар аз дасти **испорат** бигиру ҷуфтро гардон.

“Дасти испор” дар ин мисраи шеърӣ ба маънии “дастаи испор” ва испор ин омоч аст, ки дастаи махсус бо номи муштaro дорад ва мо онро таҳлил кардем.

Отанг василаест, ки шабеҳи ресмон (арғамчин) ва ба воситаи он юғу испорро бо ҳам банданд. Отангро бештар аз пӯсти гардани барзаговҳо омода мекарданд.- **Leather rope linking the yoke piece of the plough with the plough beam.**

Ин вожа бо вучуди таърихи куҳан доштан, дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” [1969] ва “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” [2008] ба мушоҳида намерасад, вале мураттиби “Фарҳанги Доро” вожаи **отангро** дар киёс бо забонҳои дигари эронӣ нишон додааст. Чунончи, **отанг** [аз масдари отадан (= о+тадан) ба маънои танидан, бофтан ва дарҳам печидан].

Қиёс. : паҳл.**tang** танг ва борик; портии м. **tang** танг – тасмаи зин; курдӣ **tang** камарбанд; балучӣ иқтибосӣ **tang** - танги зин, **naftang** миёни асп, дар воқеъ “нофбанд”; осӣ **āctong** шикамбанд, **dumetond** танги дум, **ta-tang, tang** танги зин; решаи авес. **qang**, хиндуаврупой **ten-d, ten**; яғн. **ūtang** чангаки ҷубини нӯги ресмон [2, 326].

Дар “Фарҳанги Доро” вожаи **отанг** дар забони яғнобӣ “чангаки ҷубини нӯги ресмон” тавзеҳ гардида, сарчашмаи он “Фарҳанги яғнобӣ-тоҷикӣ” нишон дода шудааст, ки саҳеҳ нест.

Чангаки чӯбини нӯги ресмон дар забони яғнобӣ бо номи **чахтак** маъмул аст –*çaxtak* (wooden or metal) hook at the end of a rope [4, 54].

Вожаи “**отанг**” дар забони яғнобӣ низ айнан дар ҳамин шакл талаффуз мешавад ва дар фарҳанги дузабона (яғнобӣ-тоҷикӣ) ва фарҳанги сезабона (яғнобӣ-тоҷикӣ-англисӣ) ба таври дақиқ тавзеҳ дода шудааст: ресмони чармӣ, ки бо он испорро бо юғ банданд. **Leather rope linking the yoke piece of the plough with the plough beam** [4, 144; 4, 241].

Вожаи **отанг** дар осори назмӣ ва насри бархе аз шоирону нависандагони адабиёти давраи нав, аз ҷумла М. Қаноат, Сорбон ва дигарон дидан мумкин аст. М.Қаноат дар “Ситораи Исмаи” вожаи **отангро** дар яке аз мисраъҳои шеърӣ ба таври зайл ба риштаи назм даровардааст:

Зи дили момаи Тилло алави ҷанг гузашт,
Тоқату тоб зи пуртобии **отанг** гузашт.

Ё ин ки Сорбон дар “Санги Сипар” ин калимаро чунин тасвир кардааст: “Ҳаким ... ресмону қулоғчӯбро гузаронду бо отанг омочро ба тир пайваст” [2, 325].

Вожаи **отанг** дар ғӯиши ҷанубии забони тоҷикӣ низ дар ҳамин шакл маъмул буда, ба ду маъно истифода мешавад, ки мурағбии ин фарҳанг калимаи мавриди назаро чунин тавзеҳ додаанд: отанг 1.**отанг**, банд ё химчаи тофташуда, ки бо ёрии он тир сипор ба юғ пайваст карда мешавад; 2.номи ҷузъи ҷувоз [ФҒҶЗТ, 2017,456].

Василаи дигаре, ки ба ин банди диссертатсия робита дорад, ин вожаи **гундишкак/гундушкак** мебошад, ки дар фарҳангҳои мавҷудаи забони тоҷикӣ, ғӯишҳои он ва забонҳои шарқии эронӣ сабт нагардидааст. **Гундишкак** ҷӯбчаи фонашакл буда, ба сӯрохи испор зада мешавад. Вазифаи ин василаи олотӣ меҳнат аз он иборат аст, ки он тирчӯбро аз испор баромадан (берун омадан) намемонад.

Вожаи **гундушкак** аз рӯйи сохт калимаи сохта мебошад. Решаи калима **гундушк** буда, маънои он ҷӯб аст ва тавассути пасвасти гардидани пасванди-**ак** номи он мушаххас шудааст. Ҷуноне маълум аст, пасванди –**ак** ҳам хусусияти калимасозӣ ва ҳам шаклсозӣ дорад, ки яке аз чунин вижагӣҳо бо исми омада, исми нав месозад.

Лозим ба зикр аст, ки дар забони тоҷикӣ бархе аз пасвандҳо ба гурӯҳи оморфемаҳо дохил мешаванд. Пасвандҳои – **ак** ва – **ча** ба ҳамин гурӯҳ мансубанд, зеро онҳо ҳам шаклсозу ҳам воҳасозанд.

Пасванди –**ак** дар забони тоҷикӣ пурмахсул буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исми месозад ва дорои вазифаҳои мухталифи грамматикӣ мебошад. Яке аз вазифаҳои он аз кадом предмет сохта шудани ҷизро ифода мекунад, ки вожаи мавриди таҳқиқ **гундушкак** низ ба ин масъала марбут аст.

Ё ин ки пасванди –**ак** бо исми маънӣ (конкрет) пайваста, хурдии онҳоро ифода менамояд, ки **гундушкак** ду вижагӣ, ҳам хурдӣ ва ҳам аз кадом ҷиз сохта шудани ин олотӣ меҳнати кишоварзиро далолат мекунад, яъне аз ҷӯб омода гардидану хурд будани он ифода ёфтааст.

Аз вожаҳои мавриди пажӯиши ин бахши кишоварзӣ, олотҳои меҳнат маълум мешавад, ки бархе аз онҳо дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ сабт нашудаанд ва теъдоди дигар тавсифӣ буда, тавзеҳоти вижаро талаб мекунанд, махсусан ҳангоми муқоиса бо забони англисӣ.

Дар ин банд 18 (ҳаҷдах) вожа бо муодилҳояшон, ки марбут ба олотҳои меҳнати кишоварзӣ (ҷузъҳои онҳо) дар муқоиса бо забони англисӣ мебошанд, мавриди баррасӣ қарор гирифт. Аз ин теъдоди калимаҳо аз рӯйи сохт 8-тояш вожаи сода, се то сохта ва ҳафташ мураккаб мебошанд.

Аз рӯйи мансубияти ба ҳиссаҳои нутқдошта, ҳамаи вожаҳои ин банд мутааллиқ ба исми буда, яъне номи мушаххаси предметҳоро ифода мекунанд, ки бунёди қушани таърихӣ доранд. Бо мурури замон бархе аз чунин навъи калимаҳо аз ривҷи афтода ва ё шаклу маънои нав гирифтаанд.

Ҳамин тавр, забон падидаи ҷамъиятӣ буда, дар ҳар давра замон таҳаввул меёбад ва таркиби луғавии он дигаргун мешавад. Ба ин хотир аст, ки вожаву истилоҳоти фароҳури

замон ба вучуд меоянд, бозсозӣ мегарданд ё аз забонҳои дигар иқтибос мешаванд, маъноӣ навад пайдо мекунанд ё ба шакли ҷадид дар меоянд, аз нобудшавӣ раҳой меёбанд ва ранги тоза мегиранд ва ё баръакс аз ривоч афтода, аз эътибор соқит мешаванд, яъне ба бахши вожаҳои кӯҳна гузашта, ба ёди фаромӯшӣ мераванд. Фарҳанги ҳар забон, аз ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ набояд аз чунин тағйироту таҳаввулот дар қанор бимонанд.

Чуноне маълум аст, яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносӣ, ин омӯзишу пажӯҳиши луғот буда, ба ин васила муайян ва муқаррар намудани қонунҳои ғанӣ гардидани захираи луғавии ҳар як забон ба ҳисоб меравад.

Бинобар ин, қонунҳои объективии ғанӣ гардидани захираи луғавии забонро ҳаматарафа, ба таври дақиқ наомӯхта, роҷеъ ба вижагиҳои луғавии ин ё он забон андеша рондан мушқил аст. Аз ин ҷиҳат, таҳлил ва баррасии қонуну қоидаҳои ғановатмандии луғоти (лексикаи) забони тоҷикӣ ва муқоисаи он бо забонҳои абарқудрати ҷаҳон, дар мисоли забонҳои англисӣ, русӣ, арабӣ ва амсоли инҳо яке аз вазифаҳои муҳими имрӯза ба ҳисоб меравад, ки дар ин ҷо таҳқиқи вожаҳои истилоҳоти кишоварзӣ низ истисно нест, чунки соҳаи кишоварзӣ дар ҳаёти инсон нақши муҳиму қалбиро ба ҷо меоварад.

Муқарриз: н.и.п., дотсенти Гадов К.

Адабиёт:

1. Байзоев А. Забони “Донишнома”-и Абуалӣ ибни Сино (истилоҳот ва калимасозӣ).- Дисс. номз.илми филол. / А.Байзов.- Душанбе, 1992.-155с.
2. Доро Наҷот. Фарҳанги Доро. [Матн] / Н. Доро.-Душанбе: Пайванд, 2012.-599 саҳ.
3. Мирзо Ҳасани Султон. Истилоҳшиносӣ ва истилоҳнигории тоҷикӣ. / М.Ҳ.Султон.- Душанбе: Эр-граф, 2019.-193с.
4. Мирзозода С. Фарҳанги яғнобӣ- тоҷикӣ- англисӣ [Матн] / С. Мирзозода.-Душанбе: Деваштич, 2008.-436с.
5. Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти забони тоҷикӣ дар қарни XX. / С. Назарзода.- Дониш, 2004.-303с.
6. Назарзода С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо. / С. Назарзода.- Душанбе: ҚДММ Дақиқӣ, 2014.-370с.
7. Нурув А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷилди 1. [Матн] / А.Нурув.-Душанбе: Сарредакцияи илмӣ энциклопедияи советии тоҷик, 1983.-536с.
8. Нурув П. Фарҳанги мухтасари вожаҳои истилоҳӣ ва истилоҳбоби тоҷикӣ дар забони илмӣ техникий тоҷикӣ. / П.Нурув.- Душанбе: Дониш, 2014.-216с.
9. Саймуддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна. / С. Саймиддинов.-Душанбе: Пайванд, 2001.-310с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷ.П. [Матн] / М: Советская энциклопедия, 1969. – 948с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибора аз 2 ҷилд).-ҷилди 1. [Матн] / Душанбе: ҚММ “Ксероксленд”, 2008.-950 с.
12. Шукуров М. Назаре ба таҳввули принципҳои истилоҳотсозии тоҷикӣ // Ахбороти АФРСС Тоҷикистон. Серияи шарқшиносӣ, таърих, филология. / М.Шукуров.- Душанбе, 1991.-№4.-с. 3-10.

ЮГУ ИСПОР ВА ҶУЗЪҲОИ ВОБАСТА БА ОНҲО: ТАҲЛИЛИ МАЪНОӢ ВА СОҲТОРӢ ДАР ЗАМИНАИ МАВОДИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР МУҚОИСА БО ЗАБОНИ АНГЛИСӢ.

Таҳлил ва баррасии калима ва истилоҳоти таҳассусӣ, махсусан луғоти суннатӣ ва бунёдии забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забонҳои дигар яке аз масъалаҳои муҳим ва боарзиши забоншиносӣ ба шумор меравад. Дар робита ба ҳамин масъала дар ин мақола бархе аз калимаҳои суннатӣ ва бунёдии соҳаи кишоварзӣ, ки ба олотҳои меҳнати ин соҳа алоқаманд мебошанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ин нави олотҳои меҳнат ва қорбурди онҳо дар асоси маводи забонҳои эронии нава, аз ҷумла забони тоҷикӣ ва ғӯйишҳои он, забони суғдӣ нава (яғнобӣ) дар муқоиса бо забони англисӣ, аз ҷиҳати хусусиятҳои луғавӣ-маъноӣ,

сохторӣ ба риштаи таҳқиқ даромадааст, ки таҳлилу муқоисаи онҳо барои омӯзиши оӣин ва расму русуми гузаштаву имрӯзаи мардумони эронитабор дорои арзиши махсус мебошад. Таҳқиқи луғоти сунатии забонҳои эронӣ таърихи хеле қадима дошта баёнғари давраҳои гуногуни ташаккул ва таҳаввули забон махсуб меёбанд.

Дар мақола ҳаҷдаҳ вожа, ки марбут ба олотҳои меҳнати соҳаи кишоварзии забони тоҷикӣ, махсусан **юғу испор** ва ҷузъҳои онҳо дар муқоиса бо забони англисӣ таҳлил ва баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: *истилоҳоти таҳассусӣ, луғоти суннатӣ, забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, забониносии, соҳаи кишоварзӣ, олотҳои меҳнат, забонҳои эронии нав, юғу испор, хусусиятҳои маъноӣ ва сохторӣ.*

ЯРМО И ПЛУГ И СВЯЗАННЫЕ С НИМИ КОМПОНЕНТЫ: СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ В КОНТЕКСТЕ МАТЕРИАЛОВ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В СРАВНЕНИИ С АНГЛИЙСКИМ

Анализ и профессиональное рассмотрение, особенно традиционный и фундаментальный таджик, являются одной из самых важных и ценных проблем лингвистики. В связи с этим некоторые традиционные и фундаментальные, фундаментальные и фундаментальные слова сельскохозяйственного сектора, связанные с трудовыми инструментами, связанными с существованием этой области. Эти типы инструментов и реализация их трудового языка, введенного в области нового значения, а также характеристики потока, анализ и сравнение, они имеют особую ценность для экзаменов и ранее беременности мороженных людей. Исследование иранских языковых словарей - очень старая историческая история, выражающая другие периоды формирования и эволюции. В статье восемнадцать анти-рангинга, которое анализировало и рассматривалось анализ и рассмотрено по сравнению с английским языком.

Ключевые слова: *профессиональные термины, традиционные термины, таджик и английские языки, лингвистические, средства к существованию, умственные и структурные характеристики.*

YOKE AND PLOUGH AND ITS RELATED COMPONENTS: STRUCTURAL ANALYSIS IN THE CONTEXT OF MATERIALS OF TAJIK LANGUAGE COMPARED WITH ENGLISH ONE

Analysis and professional consideration, especially the traditional and fundamental Tajik, are one of the most important and valuable problems of linguistics. In this regard, some traditional and fundamental, fundamental and fundamental words of the agricultural sector associated with labor tools associated with the existence of this area. These types of tools and the implementation of their labor language, introduced in the field of new significance, as well as the characteristics of the flow, analysis and comparison, they have special value for exams and previously pregnancy of ice creams. The study of Iranian language dictionaries is a very old historical story that expresses other periods of formation and evolution. The article includes eighteen anti-yranging, which analyzed and examined the analysis and was considered in comparison with the English language.

Keywords: *professional terms, traditional terms, Tajik and English languages, linguistic, livelihood, mental and structural characteristics.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Умаралиева Таҳмина Мирзоалиевна – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, унвонҷӯии соли сеюми, тел.: +992918949883, E-mail: tahmina8282@inbox.ru*

Сведения об авторе: *Умаралиева Таҳмина Мирзоалиевна – Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна, соискатель третьего курса. тел.: +992918949883, E-mail: tahmina8282@inbox.ru*

Information about the author: *Umaralieva Tahmina Mirzoalievna – Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, 3rd year applicant. Phone.: +992918949883, E-mail: tahmina8282@inbox.ru*

ШИНОХТИ МАТН ДАР АФКОРИ ЗАБОНШИНОСИИ АСРИМИЁНАГИИ ФОРСУ ТОЧИК

Хоҷамирзода М.Х.

Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ

Ақвоми мухталиф аз қадимтарин айём ба мутолиаи забон ва гуфтор аз ҷанбаҳои мухталиф пардохтаанд ва шояд битавон гуфт, аввалин равише, ки барои баррасии забон ба кор бурда шуд, равиши тавсифӣ буд. Аз ин ки дар қадимтарин адвор пайдоиши мутун ва сурудҳои побанди ҷаҳонбинии динӣ ва боварҳо буданд, афкору баррасӣ дар ҳар ҷиҳат перомунӣ ин мутун сурат мегирифт. Яке аз далоили тавачҷуҳ ба мутолеоти забонӣ вучуди сурудҳо ва китъаҳои мазҳабӣ ва саъй дар ҳифзи гунаи саҳеҳи ин қатаот ва матолибу эҳтироз аз хатову лағзиш дар талаффуз ин қабил матолиб буд.

Забоншиносӣ эронӣ Аҳмад Иззатипарвар дар робита ба забоншиносӣ дар Юнони қадим аз қавли муҳаққиқи англис Леонард Блумфилд чунин меорад: «Юнонӣ бостон бад-ин мавҳибат ороста буданд, ки бар сари ҷизҳои ба тааммул ва ковиш мепардохтанд ё ба ибрази таҳайюру пурсиш менишастанд, ки миллатҳои дигар он ҳамаро дар зумраи бадеҳиёт ба шумор меоварданд» [1, 34].

Агар ба таърихи афкори забоншиносии миллатҳои гуногун пардозем, аввалин иқдомот перомунӣ ташҳиси калому суҳан дар андешаҳои юнонӣ хутур кардааст. Афлотун нахустин касе буд, ки ба баррасии имконоти дастури забон ҳиммат ғумошт. Қадимитарин навиштаи юнонӣ, ки ишороте дар ин маворид дорад, яке аз муқолимоти Афлотун ба Кротилус (cratylus) дар бораи шинохти забон аст. Вай муътақид буд, ки байни шайъ ва калима, ки барои номидани он ба кор меравад, робитаи мантиқӣ вучуд дорад [ниг. 2].

Беш аз дусад сол аст, ки забоншиносони ғарбӣ ва шарқӣ мубодарат ба таҳқику тафҳҳус дар бораи мутунӣ қадимии ақвоми эронӣ, ки гунаи борики он «Авесто» мебошад, намуда, назариёту тафсирҳои мухталифҳо дар ин росто ироа кардаанд. Дар ин паҷуҳишот дар баробари арзишҳои гуногуни матнҳои куҳан, ҷанбаҳои забонии онҳо низ баррасӣ шудаанд. Ҳадаф аз паҷуҳиши ҳозир, баррасии шинохти матн дар афкори забоншиносии қурунвустоии тоҷикон мебошад. Аз ин рӯ, дар мақолаи мазкур масъалаи мавриди назар аз ду дидгоҳ - шаклирии афкори забоншиносӣ тоҷик ва шинохти матн дар афкори забоншиносии қурунвустоии тоҷик баррасӣ мешавад.

Забоншиносӣ дониши шинохту баррасии забон ба равиши илмӣ аст. Забоншиносиро метавон илми тавсифи забон донист. Дар доираи илми мазкур забон аз ду ҷиҳат баррасӣ мешавад. Аз як сӯ, забон ба унвони қувваи нутқ, яъне ҳамон вежагии хосе, ки фасли мумаййизи инсон аз ҳайвон аст, мавриди мутолиа қарор мегирад ва қавонини нозир бар он баррасӣ мешавад. Аз сӯи дигар, ба баррасии ҳама забонҳо ва аз ҷумла забони модарӣ пардохта мешавад. Бо тавачҷуҳ ба моҳияти забон, ки василаи барқарории иртибот дар ҷавомеъи башарӣ аст ва бо дар назар доштани ин нукта, ки ҷомеаҳои башарӣ ҳеҷ гоҳ собит нестанд ва доиман дастхуши тағйирҳо ва таҳаввулот ҳастанд, метавон дарёфт, ки забон ҳам ба далели сиришти иҷтимоии худ пайваста мутаносиб бо тағйироту таҳаввулоти иҷтимоӣ дар ҳоли тағйир ва таҳаввул аст. Албатта, таҳаввулоти забонӣ бар асоси қонунҳои вежае сурат мегирад, ки шинохти он таҳаввулот бар асоси ин қавонин низ дар доираи қори забоншиносӣ аст.

Гузаштагони тоҷикон бештару пештар аз ҳар ақвоми дигаре доир ба масъалаҳои гуногуни забон тавачҷуҳ ҳозир кардаанд. Андешаҳо ва афкор перомунӣ ҷанбаҳои гуногуни забон дар китобҳои пешин зиёд дида мешавад. Забоншиносон ба ин ақидаанд, ки кӯшишҳои аввалин перомунӣ шаклирии афкори забоншиносӣ дар миёни ақвоми эронӣ дар тарҷумаҳои «Авесто» дида мешуд. Донишманди тоҷик Давлатбек Хоҷаев перомунӣ масъалаи мазкур чунин менависад: «Шояд аз ин давра ҳам пештар бошад [андешаҳои забоншиносӣ - М. Х.], зеро ҳалқе, ки мисли «Авесто» як осори муҳимро меофарад, табиист ки анъанаю таҷриба ва

дониши зарурии забонӣ дорад. Агар ба ҳамин давраи тарҷумаю шарҳи матнҳои «Авесто» таъя кунем ва дар ҳамин давра таълифи ду фарҳанги хурд: «*Oim-ewak*» ва «*Фарҳанги паҳлавик*»-ро ба назар гирем, таърихи ташаккули афкори забоншиносии тоҷик ба давраи Сосониён рост меояд» [13, 36]. Дар ҳақиқат, агар китобе ба ин кидмат, ки дар камоли салосату балоғат ва андешаҳое перомуни донишҳои гуногун мавҷуд бошад, пас бояд пештар аз ин ҳам дар афкори мардумони соҳиби ин навиштаҳо андешаҳое дар бораи падидаҳои гуногун, махсусан, забону нутқу калом вучуд дошта бошад. Яъне аввалин кӯшишҳо доир ба ҷанбаҳои гуногуни забони аз матн китоби «Авесто» ва луғати «Ойим евак» шурӯ шуда, сипас дар дарозии қуруни баъдӣ ин кӯшишҳо бештар гардид.

Муҳақиқи дигари тоҷик, Зайниддин Мухторӣ ба ҳамин масъала дар мақолае таҳти унвони «Назаре ба забоншиносии матн ва афкори забоншиносии тоҷик» таваҷҷуҳ карда, чунин менависад: «Муҳақиқон таърихи пайдоиш ва ташаккули филологияи тоҷик ва халқҳои дигари эронинаждро ба асрҳои 3-6, давраи тарҷума ва тафсири Авесто нисбат медиҳанд» [6, 46]

Тоҷикон дар тули таърихи ин илм ҳамеша нуқтаи утф ва маншаи асарҳои амиқу мондагор буданд. Аз нақши бунёнгузории сарфу наҳви сохтгаро ба дасти Себӯя дар нимаи дувуми қарнӣ дувуми ҳиҷрӣ гирифта, то бунёнгузории маониву баён тавассути Абдулқоҳр гургонӣ, рӯйкарди ақлӣ ва мантикию фалсафӣ ба балоғат тавассути «Шурроҳи мифтоҳ-ул-улуми Сақоӣ», тадвини дониши нишона-шиносӣ тавассути Азудуддини Айҷӣ, нигориши марҷаи тафсири забоншиносонаи Қуръони карим тавассути Замахшарӣ то саффи анбӯҳи забоншиносоне аз шимол, шимоли шарқ, шарқ, ҷануб, ҷануби ғарб ва навоҳии марказии Хулосону Моҳароуннаҳр.

Ҳарчанд ду қарни аввали исломро дар сарзаминҳои суқунати эронӣ, махсусан тоҷикон, аз давраҳои заволи илму адаб медонанд ва ҳатто ин адворро ба таври рамзӣ «ду қарни суқут» меноманд, вале қуллан чунин ҳам набуд. Ҳарф сари он меравад, ки дар ин давра бештар пештар аз ҳар давраи дигар бахшҳои илми забон, махсусан тарҷумаи мутун ва сохтани қавоиде барои ҳам забони арабӣ ва ҳам форсӣ дар ҳамин давра шурӯ шуд.

Баъди пайдо шудани ҳукуматҳои миллии маҳаллӣ, ба монанди Тоҳириён, Саффорӣён ва Сомониён улуми роиҷ дар замона низ рушди бештар пайдо карданд. Забоншиносӣ ҳам аз гунаи улуме буд, ки дар буёдҳои гуногун инкишоф меёфт. Дар ин миён метавон хонадони Сомониёнро ба гунаи мутамоиз аз ҳар гуна ҳукуматҳои миллии тоҷикӣ ном бурд. Зеро ин хонадон тавонистанд забони ҳукумати худро дар таърих ба гунаи асри тилоӣ, ки таҳти мафҳуми васеътаре, яъне «Асри тилоӣ ислом» шуҳрат пайдо кардааст, сабт кунанд. Ҳарчанд дар ин давра низ мисли адвори пешин истилоҳи забоншиносӣ вучуд надошт, вале афкоре дар баёни кайфияти ҷиғунагии забону калому ҳарф аз ҷониби мутавакқирон, хусусан онҳое, ки ба мантиқ ва улуми адабӣ шуғл доштан, ироа гаштааст. Дар ин давра баъзе аз мутафакқирон ибораи «илми забон»-ро истифода мекарданд, ки перомуни ин масъала зимни баррасии афкори мутафакқирони алоҳида тавакқуф хоҳем кард.

Дар асрҳои миёна он чи перомуни арзёбии матн метавон гуфт, ин аст, ки мутафакқирон бештар ба ҷанбаҳои дуруст хондани матн ва қорбурди қалимоти мувофиқ ва ҳамчунин зимни китобат ба ғалат роҳ надодан аст. Маҳз дар таъйиди ин андеша Д. Хоҷаев чунин менависад: «Забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна бештар хусусияти амалӣ дошт, зеро мақсад аз пажӯҳишу омезиши қонунҳои забон, шарҳу маънидоди ҳодисаҳои ҷудогонаи забон, беғалат қироат кардани матн ва дар навиштан ба ғалатҳо роҳ надодани қаламқашон буд. Баъдтар дар натиҷаи баҳрабардорӣ аз мактабҳои забоншиносии дигар тамоюли назарӣ, ҷанбаи таҳлилии он қавитар гашт ва бисёр донишмандон оид ба масъалаҳои алоҳидаи забони тоҷикӣ андешаҳои ҷолиби илмӣ баён кардаанд» [13, 344]. Аз ин гуфтаҳо чунин бармеояд, ки дар аввал баррасиҳои дар мавриди матн нисбатан сода буданд ва бо пажӯҳиш дар ин замина ва ҳамчунин баҳрабардорӣ аз шеваҳо ва мактабҳои дигари забоншиносӣ, тадриҷан равишҳои бархурд ба матн ва доираи арёбӣ ва баҳодиҳӣ ба он аз зовияҳои гуногун васеъ гардид. Яъне дуруст гузаштани воҳидҳои забон дар як маҳдуда ва таносуби қалимоти дохили он яке аз шеваҳои меъёригрии аз балоғати матн ба ҳисоб мерафт ва

он дар суханшиносии асримиёнай таносуби сухан ё мууроотунназир ном дошт. Ин усулро дар забоншиносии муосир дистрибутсия мегӯянд. 3. Мухторӣ ҳамин андешаро тақвият дода чунин менависад: «... яке аз роҳҳои ифодаи методи дистрибутивӣ ихотаи воҳидҳои забон нисбат ба якдигар аст, ки ин гуна дар ҳамбастагӣ баррасӣ намудани воҳидҳои забонро аз нигоҳи маъно пешиниёни илми суханшиносии тоҷик таносуби сухан меномиданд. Бинобар ин, ҳам дар методи дистрибутивӣ ва ҳам дар таносуби сухан фазои истифодаи калима ва дигар воҳидҳои забон матн доништа шуда, имконияту дараҷаи алоқамандии ин ё он калима бо калимаҳои дигар вобаста ба васеъ будани маънои калима доништа мешавад» [6, 48].

Дар идомаи ин мабоҳис мо назари мутафаккирони асримиёнагиرو перомуни чанбаҳои гуногуни илми забон, махсусан нутқу калому матн, ки ба таъбироти гуногун тавсиф шудаанд, меорем.

Аксари донишмандони пешини форсу тоҷик, ки ба ин масоили забон ва забоншинохтӣ рӯ овардаанд, забонро ҳамчун як падида аз зовияи фалсафа нигаристаанд. Аз ин қатор метавон Абунасири Форобиро ном бурд. Ӯ чунин мегӯяд: «Илми забон ба таври кулӣ ду қисм аст: Яке фаро гирифтани алфозест, ки дар назди миллате дорои маънӣ аст ва шинохтани ҳудуди далолати он алфоз; дигаре, шинохтани қавонини ин алфоз. Қавонин дар ҳар синоат (пеша ва кор) иборат аст аз қазоӣ (ҳукм, хабар, матлаб) кулӣ, яъне қазоӣ чомеъ, ки дар таҳти ҳар як аз ин қазоӣ кулӣ бисёре аз умуре (кор), ки ин синоат ба танҳоие онро фаро мегирад, мундариҷа аст» [11, 33].

Бояд қайд кард, ки нахустин талошҳои муфид ва самарбахш дар тартиби улуми забонӣ ба як тартиби муайян ва муназзам ба Форобӣ тааллуқ дорад. Ӯ ҳамаи улуми мансуб ба забонро «илм-ул-лисон» ном ниҳод. Илмуллисон ба назари Форобӣ аз чанд ҳавза ташкил шудааст. Масалан, илме, ки вожаҳои сода ва якрешаро меомӯзад, Форобӣ «илми вожагони муфрад» ном ниҳодааст. Қонунҳои вожаҳо вақте, ки муфрад ё мураккаб ба баҳси овозҳо ва сохтани калима ва ҷумла ба таври васеъ мепардозад. Аммо Форобӣ дар илмуллисон мавзӯҳоеро ворид кард, аз ҷумла, вожагони мураккабе, ки хатибону шоирон онро сохта ва пардохтаанд, яъне баррасии шеъру наср, ҳамчунин, қонунҳои тасҳеҳи китобат ва тадвини ашъор. Ба ҳамин тартиб, назди Форобӣ илмуллисон ба дигар улум пайваست. Дар миёни осори мутааддиди Форобӣ, китобе, ки мустақиман ба масоили забонӣ ва кайфияти он дахл мекунад, «Эҳсо-ул-улум» мебошад. Ин китоб аз панҷ фасл иборат буда, фасли аввали он доир ба масоили забон ва забоншиносӣ баҳс мекунад. Сараввал Форобӣ ба ин илм ва ва қавонин он, яъне илми луғат, наҳв, сарф, шеър, навиштану хонданро мавриди баҳс қарор медиҳад. Он гоҳ ба бахшҳои ҳафтгонаи муҳимми забон, ки ба гуфтаи худӣ ӯ барои тамоми миллатҳо як аст, сухан мегӯяд. Мутафаккир ин улумро чунин радабандӣ кардааст: Илми алфози муфрад, илми алфози мураккаб, илми қавонин алфоз, ҳангоме ки муфрад бошад, илми қавонин алфоз, ҳангоме ки мураккаб бошад, қавонини дуруст навиштан, қавонини дуруст хондан ва қавонини тасҳеҳи ашъор. Маҳз ҳамин фасли китоб ва зерфаслҳои қавонини дуруст навиштан ва дуруст хондан ба чанбаҳои гуногуни интиҳоби алфоз ё матн ишорат дорад, ки дархӯри мабоҳиси мо мебошанд. Ба ҳамин маънӣ Форобӣ менависад: «Ин улум ибтидо мушаххас мекунад, ки чӣ ҳуруфе [яъне калима – М.Х.] бояд навишта шавад ва чӣ ҳуруфе набояд навишта шавад. Он гоҳ тавзеҳ медиҳад, ки шеваи нигориши ҳуруфе, ки бояд навишта шавад, чигуна аст» [11, 46]. Ҳамон гуна ки аз матн бармеояд, қасди Форобӣ аз ҳуруфу шароити навиштани онҳо маҳз интиҳоби калимот барои сохтани ҷумла ва тадвини матн мебошад.

Дар фасли дигар аз ин китоб, ки қавонини дуруст навиштан аст, боз ҳам Форобӣ бевосита ба ҷумлаву матн ишора мекунад. Яъне ҳангоми хондани матн дар кадом маврид бояд ист кард ва ё дар кадом маврид нуқта гузошт: «ин илм маҳалли нуқтаҳоро муаррифӣ мекунад ва аломотеро, ки уламои ин фан барои ҳуруфе, ки навишта намешаванд ва ҳуруфе, ки навишта мешаванд, вазъ кардаанд, нишон медиҳад ва маълум медорад, ки чӣ аломатҳое ҳуруфи ҳамшаклро аз якдигар ҷудо мекунад ...» [11, 47].

Аз андешаҳои ироашуда дар осори Абунасири Форобӣ, махсусан дар китоби ӯ «Эҳсо-ул-улум» нишон медиҳад, ки Форобӣ забонро ҷузъе аз мантиқ медонад. Ӯ бо истифода аз абзори мантиқӣ дар баробари зиддияти наҳвиён дифоъ мекард. Ҳамон тавр ки худӣ ӯ

мепиндошт, мантиқ инсонро аз иштибоҳу лағзиш ва хатой дар муомилот боз медорад. Яъне андешаи дуруст ҳангоми баёни нутқ ва низ навиштани фикр дар қолаби матн маҳсули мантиқи дуруст аст.

Носири Хусрав дар доираи забону адаби форсии тоҷикӣ ҷойгоҳи мумтоз ва шоистае дорад, ки камтар шахсияте бо вай аз ин ҳайс қобили муқоиса аст. Ӯ дар осори гуногуни худ аз ҷумла «Зод-ул-мусофирин», «Хон-ул-ихвон», «Кӯшоиш ва раҳоиш» ва «Ҷомеъ-ул-ҳикматайн» аз забон ва моҳияти он сухан гуфтааст. Дар ин миёни китоби «Ҷомеъ-ул-ҳикматайн» дар чишунагии мафҳумҳои нав дар ростои забоншиносӣ аҳаммият ва ҷойгоҳи вижае дорад. Вай бахши мустақил аз ин китобро ба унвони «Андар нутқу калому қавл» ба ин амр ихтисос додааст. Худи мутафаккир дар аввали китоб байти мазкурро меорад:

Миёни нутқу миёни қавлу калом чӣ фарқ,
Ки порсӣ якеву маънӣ андар вай бисёр [14, 166].

Носири Хусрав ба ин андеша буд, ки барои тавсифи фарогир ва комил аз ҷиғунагӣ ва моҳияти забон зарур аст, ки соҳаҳои мухталифи онро ҳадди ақал аз ҳамдигар ҷудоғона шинохт. Байти боло низ ҳамин маъниро исбот мекунад, ки мафҳумҳои нутқ, калом ва қавл гарчӣ ба як маъно ҳастанд, вале барои баён ва тавсифи ҷанбаҳои гуногуни забон ба қор рафтаанд. Носири Хусрав аз ҷаҳорбахши забонӣ – нутқ, нафси нотиқа, қавл ва калом ном мебарад. Вай нутқро унсuri бунёдии забон ба таври умумӣ медонад ва барои таъйини моҳият ва ҳадди он, онро ба нафси нотиқа ва қавл муқоиса мекунад. Мутафаккир дар ҷумлаи оғозини ин фасл ба нисбати нутқу нафси нотиқа мепардозад: «Нутқ мар нафси нотиқаро сифате ҷавҳарӣ аст. Ва он мафҳум аст ва мафъул, на маҳсус аст ва на мушор» [14, 186]. Аз ин ҷумла чунин бармеояд, ки гӯйи нутқ ва нафси нотиқа ба ҳам хеле наздиканд. Пас бояд ин ду мафҳумро ба таври возеҳтар шарҳ диҳем. Нафси нотиқа дар суннати тоҷикон ба таври умумӣ ба ақл ва қувваи оқила ишора дорад. Ба назар мерасад, ки ин истилоҳ дар ибтидо бо тарҷумаи вожаи «логос»-и юнонӣ дар рғибот будааст. Аз муҳимтарин маъноҳое, ки «логос» бо худ дорад, ақл ва забон аст. Дар ҳақиқат, нафси нотиқа ҳамон қуввае аст, ки ба андешидан мепардозад.

Носири Хусрав дар «Ҷомеъ-ул-ҳикматайн» дар ҷойҳои мухталиф ба таносуб аз нафси нотиқа сухан гуфтааст ва онро чунин тавсиф кардааст: «Ва нафси нотиқа аз ҷиз бо кайфият [агар диданӣ бошад ё шуниданӣ – М.Х.], агар маънӣ наёбад, доно нашавад ... ва ҳар ки эътиқоди чунин дорад, ки ҷароӣ ва ҷиғунагии офариниш тафайфус бибоад кардан, он кас мар нафси нотиқаи илмҷӯро ва низ бар ҳайвоноти заминӣ мусаллат аст ба таслияти илоҳӣ, то ҳама ро бандагони ҳеш кардааст» [14, 30].

Дувум бахше аз забон, ки Носири Хусрав хеле муфассал тавсиф кардааст, нутқ аст. Ин ваҷҳи забонӣ таъйинкунанда ва айниятбахши нафси нотиқа аст, ки забон ба таври умумӣ ва мафҳумхоро маъноҳо дар он ҷо қарор меёбанд ва суратбандӣ мешаванд. Носири Хусрав онро нутқ меномад. Ба назари Носири Хусрав нутқ берун аз зеҳни инсон ба сурати физикии мушаххасе қобили ишора нест, балки ҷойгоҳи он дар умқи зеҳн аст. Дар идома Носири Хусрав ба муқоиса ва баррасии тафовути нутқу қавл мепардозад. Носири Хусрав ишора мекунад, ки қавл аз таъйини ҳарчи бештари нутқ ҳосил меояд. Агар нутқ таъйинкунандаи ҳарчи бештари нафси нотиқа аст, қавл ҳам таъйинкунандаи ҳарчи бештари нутқ аст. Муроди Носири Хусрав аз иборати қавл ин аст, ки инсон вақте рушд мекунад, нутқ, ки вижагии ҷавҳарӣ ва зотии нафси нотиқа аст, ба тадриҷ ба фаъолияти худ наздиктар мешавад: «Чу мардум тамои шавад, ҷизе хоҳад гуфтан» [14, 136].

Ба таври умум метавон хулоса кард, ки Носири Хусрав забонро аз зовияи фалсафа мавриди баррасӣ қарор додааст. Вай ба дурустӣ дарёфта буд, ки моҳияти забон ошкор нахоҳад шуд, магар ин ки бахшҳои гуногуни онро аз ҳам фарқ накунем.

Чунинчӣ: «Нутқ нафси нотиқаро сифате ҷавҳарӣ аст... ва қавл аз нутқ асар аст ва бар ӯ далел аст... Пас нутқ на тозӣ ва на порсӣ ва на ҳиндӣ ва на ҳеҷ лугате, бал қуввате аст аз қувватҳои нафси инсонӣ, ки мардум бад-он қувват маъниеро, ки андар замири ӯ бошад, бо овозу ҳуруф ва қавл ба дигарӣ битавонад расонидан. Пас, мар он қувватро, ки ин феъл аз ӯ ояд, нутқ гуфтанд, ҳукамои дин ва фалсафа» [14, 166].

Ҳарчанд Носири Хусрав ба таҳлили мустақими матн ё каломи навишторӣ напардохта, вале аносири онро, ки иборатанд аз нутқу қавл хеле мӯшикофона таҳлилу баррасӣ кардааст. Носири Хусрав маҷмуи қавлҳоро калом гуфтааст. Каломе, ки Носири Хусрав гуфтааст, дар воқеъ он матн аст, ки аз маҷмуи ҷумлаҳо таркиб ёфтааст. Дар забоншиносии муосир низ матнро иборат аз маҷмуи ҷумлаҳо медонанд. Забоншинос Мухторов З. каломи гуфтаи Носири Хусравро гуфтумон ва ё дискурс медонад [6, 49].

Дигар аз чехраҳои мондагор ва мутафаккири пуркор, ки перомуни масъалаҳои забон дар осори худ бетаваҷҷуҳ намондааст, Ҳоча Насириддини Тӯсӣ мебошад. Мабоҳисе, ки Ҳоча Насируддини Тӯсӣ дар забоншиносӣ мавриди баррасӣ қарор додааст, бештар дар ду асари маъруфаш – «Асос-ул-иктибос» ва «Меъёр-ул-ашъор» дарҷ гардидааст.

Дар китоби аввал дар фасли сеюм аз фанни севум бахшERO ба «Аҳволи алфоз ва ишорот ба санъатҳо ва шеър бар сабили иҷмол» ихтисос додааст ва дар «аҳволи алфоз» мавридҳои дар таҳлили забон, махсусан ҷигунаи нутқу матну калом ба таҳрир даровардааст.

Насириддини Тӯсӣ «Асос-ул-иктибос»-ро ба равиши китоби «Шифо»-и Ибни Сино таълиф карда ва онро ба нух бахш тақсим намуда ва ҳар бахшро мақолае номидааст. Охири бахши он, яъне «мақолаи нухум», «Моҳият ва манфиати шеър» аст, ки шомили се фасл мебошад ва фасли севуми он дар аҳволи алфоз ё нутқ аст, ки нисбат ба ҳаҷми китоб бахши муҳтасарERO ба мавридҳои забониву каломӣ, яъне матн ихтисос додааст. Тақрибан, ба таври мустақим Насируддини Тӯсӣ гуфторе дар бораи калому нутқ надорад, аммо аз он ҷо, ки ҳарфу овозро меъёри аслии ташаккули калом медонад, метавон гуфт, ки ин мутафаккир нисбат ба калому сухан низ андешаронӣ кардааст. Вале қисмати асосии мабоҳиси ӯро дар китобҳои мазкура андешаҳо перомуни баъзе овозҳои забон, ки ӯ «ҳарф» номидааст, тешкил медиҳад: «Луғот дар ризонат ва ҳафбат муҳталиф аст. Чи тозӣ масалан ба қиёс бо порсӣ ба ризонату сақал наздиктар бошад ва порсӣ ба ҳафбат моилтар ва асбоби ихтилоф ё моҳияти ҳуруф бошад ва он ҷунун бувад, ки ҳаракоти ҳуруф дар баъзе луғот ё ба қамийят бештар бувад, монанди луғати тозӣ, ки аксар мақотеъи қалимот дар он луғот мутаҳаррик бошад ...» [9, 807. Аз иқтибоси боло ҷунин бармеояд, ки Насириддини Тӯсӣ хусусияти луғавӣ ва овоии забони арабию форсиро қиёс карда, шеваи талаффузи қалимоти форсиро равоно сабук ва арабиро вазнину устувор арзёбӣ кардааст.

Забоншиносии тоҷик Давлатбек Ҳочаев перомуни қайфият ва мутаови забоншинохтии «Асос-ул-иктибос» ҷунин менависад: «Шаҳру тавзеҳоти муаллиф бештар ба бахши лексикология мансубанд. Масалан, дар мавриди ҳодисаҳои лексии сермаъноӣ, муродифот, ҳамшаклии вожаҳо ҷунин мегӯяд: «Гоҳ бошад, ки як лафз ба як маънӣ беш далолат накунад ва ҳамҷунин гоҳ бувад, ки алфози бисёр ба як маънӣ ё зиёда аз як маънии мутақориб ё ғайримутақориб далолат кунад. Ва ҷун ин вучуҳро ҳаср кунанд, аз ҷаҳор вачҳ ҳолӣ набувад: ё эътибори лафзи бисёр кунанд ба нисбат бо як маънӣ ё маънии бисёр» [13, 56].

Перомуни хусусиятҳои сарфии қалимаҳо қайдҳои Насируддини Тӯсӣ низ ҷолиби диққатанд. Дар гурӯҳбандии ҳиссаҳои нутқ Насируддини Тӯсӣ мегӯяд: «Қалимаи сода ном (исм) ё феъл ё ҳарф мешавад» [10, 8].

Ба таври умумӣ, дар андешаҳо ва орои Насируддини Тӯсӣ перомуни бахшҳои забон метавон гуфт, ин аст, ки ӯ бештар ба овозҳо (садонуку ҳамсадо) аҳамият додааст. ӯ бар асари ошноӣ бо мусиқӣ ва шинохти авзону доштани ҳисси шунавоии дақиқ таҳлилҳои овоии гуфтор ва вазъи талаффузи садонוקҳову ҳамсадоҳо хеле ҷолиб баррасӣ кардааст.

Аз дигар доншмандони бузурги асримиёнаи тоҷик, ки дар бахшҳои гуногуне аз улуми замони худ, махсусан, улуми забону адаб, таълифоти арзишманде ба ёдгор гузоштааст, Шамси Қайси Розӣ мебошад. ӯ дар «Ал-Муъҷам фӣ маъоир-ул-ашъор-ул-аҷам» аз андешаҳо ва афкори забоншиносии доншмандони гузаштаҳо ҳамасрони худ қайдҳо оварда, таълифи асосҳои дастури забони форсиро амри зарурӣ медонад ва дар ин бобат таъкидҳо низ кардааст: «...қавонини луғати дариро миқёси дуруст нест, ки маърифати саҳеҳ ва фосиди он аз ӯ талабанд ва дар шарҳи хато ва савоби каломи порсӣ асле муътамад алайҳи не, ки вақти ҳоҷат бад-он мурочиат кунанд...» [8, 129].

Аз мутолиаи китоби мазкур дармеёбем, ки нависандаи он барои фаҳмиши қоидаҳои балоғати калом, нигоҳе ба вижагиҳои забон ва бархе қоидаҳои ҳукмрон фикрронӣ кардааст. Албатта, истилоҳотеро, ки имрӯз дар дониши забоншиносӣ ба кор мебарем, дар ин китоб ва китобҳои дигари асримиёнагии мутафаккирон мутафовит аст. Шамси Қайс чун бисёре аз дигар гузаштагон шаклҳои мактуби забон, яъне хатро меёӣрифтааст, дар айни ҳол ба ҷанбаҳои лафзии забон низ назари худро иброз дошта ва гоҳе ба онҳо низ ишораҳои кардааст. Ин нависанда ба ҷанбаҳои гуногуни қоидаҳои имло ва интиҳоби калимот дар гуфтор андешаронӣ кардааст. Масалан шакли имрӯзии забони адабии тоҷик, ки меёӣр забони адабӣ медонем, аз ҳар ҷиҳате нисбат ба забони адабии роиҷ дар Эрони имрӯзӣ наздиктар ба он аст, ки дар навиштаҳои Шамси Қайси Розӣ метавон пайдо кард.

Дар «ал-Муъҷам» нависанда аз гуфтор ва шеваҳои гуногуни забони форсӣ дар қаламрави Хуросони бузург сухан гуфтааст ва аҷиб ин аст, ки лаҳҷаи мардумони Марвро, ки худ зодаи он ҷост, айн ва асоси забони форсӣ ё тоҷикии ноб донистааст.

Андешаҳои Шамси Қайс аз бобати кайфияти луғат хеле арзишманданд: «...Шеъри татобуъ (шеъре, ки аз сабқу салиқаи он пайравӣ шудааст: М.Х.) он аст, ки таҷнисот (омонимҳо) ва санъатҳои он тақаллуфӣ (истифодаи саноеи душвор дар шеър: М.Х.) набошад ва луғати дариӣ саҳеҳ бошад. Аз ғароибӣ луғати фурс ва мусталаҳот (истилоҳот)-и ҳар вилоят пок бошад. Калимоти арабӣ, ки дар муҳовароти порсигӯён наёянд, дар он мустаъмал набошад. Аз ҳуруфи завоид (зиёдати) ва ҳашвҳои қабех, ки ба ҷиҳати анбориши байт истеъмол мекунам ва аз тағйироти алфоз, ки ба қадри зарурат дар ашъори худ ҷоиш доштаанд, ҳолӣ бошад, то ба шумидан осон ва ба гуфтан душвор набувад» [8, 14-15].

Аз иқтибоси боло бармеояд, ки Шамси Қайси Розӣ чи дар наср ва чи дар назм тарафдори каломӣ дур аз тақаллуфу душворӣ ва калимоти бегона аст. Матн ё каломӣ салису равон дар назари ин мутафаккир, ҳамоно, ҷунон бошад, ки форсии сара бошад ва барои кулли форсизабонон фаҳмо. Ин андеша аз огоҳии кулли Шамси Қайс аз илмӣ луғат, нозукиҳои он мебошад, барои тақмили таркиби луғавӣ, тозаву сирф форсӣ нигоҳ доштани он андешаҳои ҷолиб баён кардааст.

Дигар аз хизматҳои бесобиқаи Шамси Қайси Розӣ дар улуми забоншиносии тоҷик, ҷӣ гунае ки дар фавқ зикр кардем, ин аст, ки ӯ ҷандин қолаби калимасозӣ ва «қойидҳои сарфии забони тоҷикиро мухтасар тавзеҳ додааст ва бо ин амали хеш ба таҳқиқи калимасозию сарфшиносии тоҷик дар асри XIII асос гузоштааст» [13, 60].

Дар умум, Шамси Қайси Розӣ зиёдтар сари ҳуруф ва мусиқии калимот, ки ба шеър нисбатан наздик аст, тавачҷуҳи бештар зоҳир кардааст.

Дигар аз донишмандони қурунивустой, ки нисбатан ба табақабандии улумӣ роиҷи замон тавачҷуҳи бештар кардааст, Шамсиддин Муҳаммад ибни Маҳмуди Омулӣ мебошад. Китоби ӯ «Нафоис-ул-фунун фӣ ароис-ул-уюн» яке аз доиратулмаорифҳои форсӣ аст ва он ганҷинаи гаронбаҳои адабу фарҳанги тоҷикӣ мебошад. Китоби мазкур тамоми улуму фунуно, ки то қарни 13 мелодӣ, яъне замони зиндагии муаллиф, шинохта шудаанд, дар бар мегирад. Нависандаи он бо шикебоии фаровон ва огоҳии амиқ ба улуму масоили он пардохтааст. Вай ибтидо аз улум таърифи ҷомеъ ба даст медиҳад ва сипас ба табақабандии онҳо мебардозад ва он гоҳ ҳар улумро ба ҷузъҳо мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Яке аз ин улум улуми адабӣ мебошад. Муаллифи ин асар улуми адабиро ба ҷунин бахшҳо тасниф кардааст: 1. Илмӣ хат; 2. Илмӣ луғат; 3. Илмӣ иштиқоқ; 4. Илмӣ тасриф; 5. Илмӣ наҳв; 6. Илмӣ маонӣ; 7. Илмӣ баён; 8. Илмӣ бадеъ; 9. Илмӣ арӯз; 10. Илмӣ қофия; 11. Илмӣ тақризи шеър; 12. Илмӣ амсол; 13. Илмӣ давовин (корғузории идораи давлатӣ); 14. Илмӣ иншо; 15. Илмӣ истифо (фатвою ҳуҷҷатҳои қонунғузорӣ) [7, 26].

Донишманди мазкур ҳангоми тавсифу баррасии илмӣ луғат, ин илмро ҳамчун ба гунаи калом ё сухан шарҳ додааст ва муқаддимаи пайдоиши луғатро ҷунин шарҳ медиҳад: «Қоидаи дувум андар он ки ҳикмат дар вазъи луғот [калом ё сухан: М.Х.] ҷӣ бувад. Бад-он ки ҷун Эзад аззашаънуҳу одамиёнро ҷунон оафарид, ки эшонро дар асбоби маош ба нафси худ истиқлол набуд ва дар аксари аҳвол ба муовин муҳтоҷ буданд. Ба зарурат, ба ҷиҳати эъломи мо фӣ замири ҳамдигариро муҳтоҷ шудан ба вазъе аз амсила ё ишорот ё калимот. Ва ҷун

вазъи калимот муфидтар буд ва осонтар аз амсилаву ишорот, лочарам, вазъи калимот ихтиёр карданд, аммо он ки вазъи калимот муфидтар буд, бино бар ин кикалимот эҳтимол дошт ...» [7, 35]. Ҳамчунин, дар така бо ақидаи забоншиносоне чун Ибод ибни Сулаймон қайд мекунад, ки миёни ҳар «лафз ва мадлули ӯ» муносибати табиӣ вучуд дорад. Яъне ҳар лафзе, ки ба мафҳуме ишора мекунад, ҳатман ба ҳосият ва зоти он мафҳум вобастагӣ дорад, ки имрӯз низ ин андеша дар забоншиносӣ роиҷ аст.

Дар мавриди ҳарф ва хат низ андешаҳои ҷолиби диққатро ироа мекунад: «Бидон ки хат ё мутаббаъ аст, ҳамчу хатти мусохаф ё мухтареъ ҳамчу хатти ароиз ва хатте, ки онро ихтироъ кунанд, ба ҳар навъ, ки хоҳанд, рақами он бикашанд. Ва ҳусни хат дар қисми аввал аз ду ваҷҳ тавонад буд, яке аз ҷиҳати ашкол ва дувум аз ҷиҳати авзоӣ он» [7, 25]. Дар ин иқтибос махсусан қисми охири онро, ки ба ашколи хат вобаста аст, метавон қайд кард. Нависанда зебоии хатро аз табиати он, ки баъзе аз хат зебост ё нисбатан нозебост ва ҳамчунин, аз нависандаи он, вобаста медонад. Яъне агар котиб хатти хуб надошта бошад, агарчи хат дар табиати худ зебост, вале нозебо мунъакис мешавад. Ҳамин нуктаро сохторгароёни рус ё ба ибораи маъруф формалистҳо асоситарин унсури фаҳмиши матн медонанд. Зеро зебоии хат ва интиҳобу таносуби калимот чигунагии мазмуни матнро базои медиҳад.

Тавре ки мебинем, аксари илмҳои чун улуми адабӣ ҷудокардаи Маҳмуди Омулӣ марбут ба илми забоншиносиянд. «Илми луғат, - меғӯяд ӯ, аз шинохтани маънои калимаҳо ва кайфияти авзои онҳо баҳс мекунад» [7, 47].

Аз баррасии афкори забоншиносонаи Маҳмуди Омулӣ метавон хулоса кард, ки ин мутафаккир дар баҳши улуми забон зиёдтар ба калима ва таркиби он тавачҷӯх кардааст. Бо вучуди ин, дар мабоҳис перомуни интиҳоби калима барои гуфтор аз фасоҳату балохати калом ҷи дар навишт ва ҷи дар гуфтор сухан ба миён меорад, ки бевосита ба матн вобастагӣ дорад.

Дар китоби «*Бадоеъ-ус-саноеъ*»-и Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ – мутафаккири асри XV, ки баҳше аз он перомуни санъатҳои лафзӣ маънавии дар шеър аст, масоили овошинохтӣ илмуллуғат ва қавоиди дастурии имло ҷолиб баррасӣ шудааст. Нависандаи мазкур тақрибан дар мавриди калом ва чигунагии он сухане ба миён наовардааст. Аксар вақт перомуни муродифот, муттазодҳо ва калимаҳои наздикталаффуз баҳс ба миён овардааст [ниг. ба 15].

Чизи дигар ва ҷолиби диққат ин аст, ки баъзе аз абидони тоҷик дар кутуби пандуахлоқии худ аз калому лафзу маънӣ баҳс ба миён оварда, андешаҳои арзишманд ироа кардаанд. Ба радифи чунин нависандагон Унсурулмаолии Кайковус муаллифи «Қобуснома»-ро метавон мисол овард.

Ӯ дар бораи хубии калом ва хушоянд будани он дар боби ҳафтуми китоб – «Андар пешӣ ҷустан дар сухандонӣ» чунин менависад: «Пас пушту рӯи сухан ниғаҳ бояд дошт ва ҳар ҷи гӯӣ, ба некутарин ваҷҳе бояд гуфт, то ҳам сухангӯӣ бошиву ҳам сухандон. Ва агар сухане гӯйиву надонӣ, ҷи ту бошӣ, ҷи он мурғ, ки ўро тутӣ хонанд, ки вай низ сухангӯӣ аст, аммо сухандон нест. Ва сухангӯю сухандон он бувад, ки ҳар ҷи ӯ бигӯяд, мардумонро маълум шавад, то аз ҷумлаи оқилон бошад. Вагарна чунин бошад, баҳимае бошад, на мардум» [4, 43].

Унсурулмаолии Кайковус дар ин ҷо аз ақлу идрок дар сухан гуфтан баҳс ба миён оварда, зебоии каломро дар он вақт пазируфта медонад, ки гӯяндаи он бояд фаҳм ба гуфтаи худ дошта бошад, вагарна тутӣ низ аз сари тақлид сухан метавонад гӯяд, аммо дарку фаҳми он ба ӯ муяссар нест.

Сухан гуфтан ба тақозои ҳол ва мақоми мутобиқи таърифи балоғат дар адабиёти форсии тоҷикӣ аст. Гӯянда бояд бо тавачҷӯх ба мавқеияти иҷтимоӣ ва вазъияти руҳиву фикрии мухотиб ва самимияти ӯ ва бо дарназардошти мавқеъ суханро тавре гӯяд, ки ҳовии мақсуд бошад. Бештарини мавзӯҳои матраҳ дар «Қобуснома» марбут ба одоби сухан гуфтан ва навъи он нишондиҳандаи ин аст, ки нависанда аҳаммияти зиёде ба одоби гуфтугӯ, интиҳоби алфоз ва тавачҷӯх ба маъноҳои он додааст.

Ҳамин тавр, перомуни чигунагии калом ва сухану гуфтор дар адабиёти классикӣ ашъори зиёдеро метавон пайдо кард. Дар ин ҷо ба таври иҷмолӣ ва намуна аз яке аз чунин осор, дар мисоли «Қобуснома» қайд кардем.

Дар умум, шинохти калом, сухан ва гуфтор дар афкори забоншиносии асримиёнагии тоҷик ба тариқи гуногун ва аз зовияи диди мутафаккирони алоҳида баррасӣ шудааст. Ҳарчанд дар навиштаҳои мутафаккирони асримиёнагии форсу тоҷик мустақиман аз лафзи «матн» истифода нашуда бошад ҳам, вале ба ҷойи он вожаҳои чун «калом» ва «сухан» истифода шуда, ки куллан ва мутаносибан матнро ифода мекунанд. Дар ин мақола кӯшиш гардид, ки аз кутуби назарӣ ва осори адабӣ афкори забоншиносии мутафаккирон гирд оварда шавад ва зимнан, аз машхуртарини ин осор истифода гардид.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Қосимов О.

Адабиёт:

1. Иззатипарвар, Аҳмад, Исмоилӣ, Мухсин. Китоби муаллими забони форсӣ / Аҳмади Иззатипарвар ва Мухсини Исмоилӣ. Техрон: Ширкати чоп ва наشري китобҳои дарсии Эрон. Чопи сеюм. 1382, – 342 с.
2. История лингвистических учений. Древний мир / под ред. А.В. Десницкой и С. Д. Кацнельсона. – Л.: Наука, 1981. - 260 с.
3. Забон ва адаби форсӣ дар гузаргоҳи суннат ва мудернита. - Техрон: Инт.: «Огоҳ», 1382, –456с.
4. Кайковус, Унсурулмаолӣ. Қобуснома / У. Кайковус. –Душанбе: Маориф. 2016,–240с.
5. Мухторов З. Структура и семантика (на материалах таджикского и русского языков) / З. Мухторов. – Душанбе, 2013. – 242 с.
6. Мухторов, Зайниддин. Назаре ба забоншиносии матн ва афкори забоншиносии тоҷик / Забон – рукни тоат. № 9.- Душанбе: «Пойтахт», 2017 – С. 45-57.
7. Омулӣ, Муҳаммад. Нафос-ул-фунун фӣ ароис-ул-уюн / Шамсиддин Муҳаммад ибни Маҳмуди Омулӣ. – Техрон, 1337 ҳ. – 423 с.
8. Розӣ, Шамси Қайс. Ал-муъҷам фӣ маъоир-ил-ашъор-ил-аҷам / Шамсиддин Муҳаммад ибни Қайси Розӣ. – Душанбе, 1991. – 462 с.
9. Тусӣ, Насируддин. Меъёр-ул-ашъор / Насируддини тусӣ. Душанбе: Орёно. 1990, – 127с.
10. Тӯсӣ, Насируддин. Асос-ул-иқтибос / Насируддини Тусӣ. – Техрон, 1323. – 223 с.
11. Форобӣ, Абунасор. Эҳсоъ-ул-улум / Абунасири Форобӣ. – Техрон, 1346 ҳ. 158 с
12. Хусрав, Носир. Куллиёт / Носири Хусрав. Ҷ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 636 с.
13. Хоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д. Хоҷаев. –Душанбе, 2013.–344с.
14. Хоҷаев, Д., Додаров О. М. Таърихи афкори забоншиносии тоҷик / Давлатбек Хоҷаев, Додаров Оятулло. – Душанбе. 2022, – 407 с.
15. Хусрав, Носир. Ҷомеъ-ул-хикматайн / Носири Хусрав. – Душанбе: «ЭР-граф», 2011. –308с.
16. Хусайнӣ, Атоуллоҳ. Бадоеъ-ус-саноеъ [Матн] / Атоуллоҳ Маҳмуди Хусайнӣ. – Душанбе, 1974. – 222 с.

ШИНОХТИ МАТН ДАР АФКОРИ ЗАБОНШИНОСИИ АСРИМИЁНАГИИ ФОРСУ ТОҶИК

Дар мақола афкори донишмандони пешини форсу тоҷик перомуни нутқ, қавл, калом ва матн баррасӣ шудааст. Ҳарчанд ки забоншиносии матн ҳамчун бахши ҷудогонаи илми забоншиносӣ дар нимаи дуюми асри XX дар забоншиносии Ғарб арзи вучуд намудааст, аммо андешаҳои перомуни матн дар осори фалсафии донишмандони асримиёнагии форсу тоҷик баён шудааст. Дар асрҳои миёна он чи перомуни арзёбии матн метавон гуфт, ин аст, ки мутафаккирон бештар ба ҷанбаҳои дуруст хондани матн ва қорбурди калимоти мувофиқ ва ҳамчунин зимни китобат ба ғалат роҳ наодан аст. Аксари донишмандони пешини форсу тоҷик, ки ба масоили забон ва забоншинохтӣ рӯ овардаанд, забонро ҳамчун як падида аз зовияи фалсафа нигаристаанд. Бинобар ин доир ба шинохти матн андешаҳои аз осори донишмандону файласуфони бузурги форсу тоҷик чун Форобӣ, Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Насируддини Тусӣ, Шамси Қайси Розӣ, Амир Хусрави Дехлавӣ ва дигарон метавон пайдо намуд. Аз миёни донишмандони пешин андешаҳои Носири Хусрав бештар бо забоншиносии муосир мувофиқат мекунад. Ҳарчанд Носири Хусрав ба таҳлили мустақими

матн ё каломи навишторӣ напардохта, вале аносири онро, ки иборатанд аз нутқу қавл хеле мушикофона таҳлилу баррасӣ кардааст. Носири Хусрав «Ҷомеъ-ул-ҳикматайн» маҷмуи қавлхоро калом гуфтааст. Каломе, ки Носири Хусрав гуфтааст, дар воқеъ он матн аст, ки аз маҷмуи ҷумлаҳо таркиб ёфтааст. Дар забоншиносии муосир низ матнро иборат аз маҷмуи ҷумлаҳо медонанд.

Калидвожаҳо: шинохт, матн, нутқ, қавл, калом, суҳан, гуфтор.

ПОЗНАНИЕ ТЕКСТА В ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ СРЕДНЕВЕКОВЫХ ПЕРСОВ И ТАДЖИКОВ

В статье рассматриваются взгляды средневековых персидских и таджикских учёных на речь, высказывание, слово и текст. Хотя текстовая лингвистика как отдельное направление лингвистической науки возникла на Западе во второй половине XX века, представления о тексте были высказаны ещё в философских трудах мыслителей средневекового Востока. В средневековье под «оценкой текста» чаще всего подразумевались вопросы правильного чтения, уместного употребления слов и недопущения ошибок при письме. Большинство персо-таджикских мыслителей, обратившихся к вопросам языка и языкознания, рассматривали язык как философское явление. Поэтому размышления о понимании текста можно найти в трудах таких выдающихся персидских и таджикских философов, как ал-Фараби, Ибн Сина (Авиценна), Насир Хусрав, Насир ад-Дин Туси, Шамси Кайс Рози, Амир Хусрав Дехлеви и других. Среди мыслителей прошлого особенно близки к современной лингвистике взгляды Насира Хусрава. Хотя он не анализировал текст напрямую, он глубоко и точно исследовал его основные элементы — речь и высказывание. В своём труде «Джами» ал-хикматайн» Насир Хусрав называет совокупность высказываний «каламом». Этот калам в действительности и есть текст, состоящий из набора предложений. Современная лингвистика также определяет текст как совокупность предложений

Ключевые слова: познание, текст, речь, высказывание, слово, словоизвержение, речь.

UNDERSTANDING TEXT IN THE LINGUISTIC THOUGHT OF MEDIEVAL PERSIAN AND TAJIK SCHOLARS

This article explores the perspectives of medieval Persian and Tajik scholars regarding speech (*nutq*), utterance (*qawl*), word (*kalom*), and text. Although text linguistics emerged as a distinct field of linguistic science in the West during the second half of the 20th century, ideas related to the concept of text were already discussed in the philosophical works of medieval Persian and Tajik thinkers. In the Middle Ages, evaluations of text primarily concerned correct reading, appropriate word usage, and the avoidance of errors in writing. Most classical Persian and Tajik scholars who engaged with language and linguistic issues approached language from a philosophical standpoint. Consequently, views on the understanding of text can be found in the works of great thinkers such as al-Farabi, Avicenna (Ibn Sina), Nasir Khusraw, Nasir al-Din Tusi, Shams-i Qays Razi, Amir Khusraw Dehlavi, and others. Among these figures, the ideas of Nasir Khusraw are particularly relevant to modern linguistic thought. Although he did not directly analyze written text, he deeply examined its fundamental elements—namely speech and utterance. In his work *Jāmi‘ al-Ḥikmatayn* («The Unity of the Two Wisdoms»), Nasir Khusraw refers to a collection of utterances as *kalom*. This *kalom*, in fact, constitutes what we now consider text, composed of a set of sentences. Modern linguistics similarly defines text as a collection of coherent sentences.

Keywords: understanding, text, speech, utterance, word, discourse.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҳоҷамирзода Муслиҳиддин Ҳоҷамир** – номзади илми филология, унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ, E-mail: sujo.hojamirov@mail.ru, +992111163971

Сведения об авторе: **Ходжамирзода Муслихиддин Ходжамир** — кандидат филологических наук, соискатель Института языка и литературы имени Рудаки Академии наук Таджикистана. E-mail: sujo.hojamirov@mail.ru, +992111163971

Information about the author: **Khojamirzoda Muslihiddin Khojamir** – Rudaki Institute of Language and Literature, National Academy of Sciences of Tajikistan Candidate of Philological Sciences, PhD researcher at the. E-mail: sujo.hojamirov@mail.ru, +992111163971

К ВОПРОСУ О ПРАГМАТИКЕ ПЕРЕВОДА ВВОДНЫХ СЛОВ: РУССКО-ТАДЖИКСКИЙ АСПЕКТ

(на материале романа «Преступление и наказание» и его перевода)

Ходжаатов Б.Д.

Таджикский международный университет иностранных языков
имени Сотима Улугзаде

В современной лингвистике прагматика языковых единиц играет ключевую роль, так как, если семантика изучает буквальное значение слов и фраз, то прагматика показывает, как эти значения реализуются в реальном общении. Без прагматики невозможно понять весь смысл высказывания. Как наука прагматика изучает то, как люди используют слова и фразы в реальных ситуациях общения, т.е. что на самом деле человек хочет сказать; как контекст (ситуация, тон, отношения) влияет на смысл слов; почему одни и те же слова могут значить разное в разных случаях. Например, фраза «У тебя есть часы?», по форме вопрос, но по смыслу (прагматике) – человек хочет узнать время, а не просто наличие часов. А следующая фраза «Окно открыто», может значить «Закрой окно» (если холодно), а может просто сообщать факт того, что в настоящий момент окно открыто.

Проблема прагматики перевода активно разрабатывалась как зарубежными, так и российскими учёными. Среди зарубежных исследователей особое место занимает Юджин Найда, разработавший концепцию динамической эквивалентности, где важна не только передача смысла, но и сохранение воздействия текста на читателя. Катерина Рейс и Кристиане Норд в рамках функционального подхода к переводу показали, что прагматика текста и цель перевода определяют выбор переводческих решений. Джулиан Хаус рассматривала перевод как прагматический перенос, различая «скрытые» и «открытые» переводы. Среди русских учёных ключевыми являются работы В.Н. Комиссарова, выделявшего понятие прагматической адаптации текста при переводе, и А.Д. Швейцера, который рассматривал перевод как социокультурную коммуникацию. Важный вклад внесли также Я.И. Рецкер и Л.С. Бархударов, анализировавшие трансформации, в том числе прагматические замены, необходимые для передачи подтекста и эмоциональной окраски. Совокупно эти подходы формируют теоретическую основу исследования, позволяя рассматривать перевод вводных единиц не только как формальное соответствие, но и как прагматический процесс, направленный на сохранение стилистики, интонации и коммуникативного эффекта оригинала.

Изучение прагматических аспектов перевода составляет поэтому одну из центральных задач теории перевода. Следует подчеркнуть, что соотношение между прагматикой оригинала и перевода может быть различным, и прагматическая адекватность перевода необязательно заключается в сохранении прагматики исходного текста.

Рассмотрим примеры перевода вводных конструкций с русского языка на таджикский язык, в которых дословным переводом сохранена прагматическая адекватность: *Честно говоря, он не ожидал такого поворота - Ростий гўям, ӯ чунин тағйирро интизор набуд.* В этом примере прагматический эффект сохранён, т.е. выражена искренность повествователя, которая заключена во вводной части высказывания.

В следующем контексте прагматика перевода передана лексемой «хушбахтона», которая является вариантным эквивалентом вводного элемента «к счастью»: *К счастью, всё обошлось благополучно. Хушбахтона, ҳамааш хуб гузашт.* Прагматическая адекватность достигнута положительной оценкой, с сохранением эмоционального тона оригинала.

Наблюдаются случаи полной эквивалентности предложений русского и таджикского языков: *Конечно, он понимал опасность. Албатта, ӯ хатарро мефаҳмид.* В переводе данного примера прагматика вводной части предложения сохранена благодаря

использованию вводного слова «албатта», выражающее решимость, уверенность, убеждённость.

Результаты анализов рассмотренных примеров с русского языка на таджикский язык свидетельствуют о том, что вводные элементы, так или иначе передавались на переводящий язык для обеспечения прагматической адекватности. Прагматический эффект достигнут, в частности, выражением искренности, решимости, уверенности, убеждённости повествователя; положительной оценкой, сохранением эмоционального тона оригинала.

Для достижения прагматической адекватности переводчик обязан а) сохранить художественный эффект, б) осуществить культурную адаптацию, в) сохранить индивидуальный стиль автора и г) учитывать читательские ожидания. От переводчика ожидается не только точное воспроизведение языковой формы, но и творческое осмысление произведения. Его задача – сделать так, чтобы читатель перевода испытал те же художественные впечатления, что и читатель оригинала, даже если для этого потребуется изменить внешнюю форму текста.

Далее, рассмотрим примеры из романа Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» и его перевода на таджикский язык «Чиноят ва чазо», чтобы создать наиболее обобщённое представление о прагматических особенностях текста перевода (переводчик Шамси Собир).

1. Сохранение художественного эффекта.

В трёх первых контекстах вводные элементы в переводящем языке опущены, т.е. переводчик решил, что для передачи содержания главных предложений, субъективная модальность не существенна: *Ключи она, **стало быть**, в правом кармане носит...* [3,с. 8] *Вай калидхоро дар кисаи ростаи гирифта мегаштааст...* [4,с. 10] Несмотря на то, что вводный компонент «стало быть» опущен, в тексте перевода глагольное сочетание «гирифта мегаштааст», в некоторой степени свидетельствует о семантике следствия.

Иногда переводчик прибегает к приёму опущения для того, чтобы не нарушить ритм и темп повествования. *А Петр Петрович, **по крайней мере**, по многим признакам, человек весьма почтенный* [3,с. 34]. *Петр Петрович бошад аз бисёр ҷихат одами хеле муътабар аст* [4,с. 43]. Такой подход связан с тем, что данный элемент не несёт новой информации и его можно опустить, чтобы избежать нагромождения.

Опускаемые в переводе слова с конкретным значением могут заменяться более общими, но подходящими для рецептора перевода: *И там один ключ есть всех больше, втрое, с зубчатой бородкой, **конечно**, не от комода...* [3,с. 8] *Он ҷо як калид ҳаст, ки аз ҳама калидҳои дигар калонтар, се қарат калонтар, забонакаш дандонадор, **аммо** ин калиди ҷевон не...* [4,с. 10] В этом варианте перевода таким подходящим элементом является союз «аммо», который в данном высказывании в себе несёт семантику вводного слова «конечно», хотя и не является его словарным соответствием.

Анализ рассмотренных примеров показывает, что для сохранения художественного эффекта переводчик прибегает к следующим действиям:

- а) применив приём опущения к вводным конструкциям, подбирает к ним такие слова и сочетания, которые частично выражают их оттенок значения;
- б) применяет приём опущения, когда вводный элемент не несёт новой информации, чтобы избежать нагромождения;
- в) применив приём опущения к вводным конструкциям, подбирает к ним такие слова и сочетания, которые в конкретном высказывании несут в себе семантику вводного слова, хотя и не являются их словарными соответствиями.
- г) применяет приём опущения к вводным конструкциям, а содержание исходного предложения передает другим типом предложения по цели высказывания.

2. Культурная адаптация.

Опущение, как показывают результаты анализов, является частотным приёмом для обеспечения прагматической адекватности перевода, но и приём добавления нередко применяется для достижения прагматики текста. Бывает так, что вводное слово опускается, но к тексту добавляются некоторые детали и уточнения, в частности, для достижения

культурной адаптации: *Но что-то было в нем очень странное; во взгляде его светилась как будто даже восторженность, — пожалуй, был и смысл и ум, — но в то же время мелькало как будто и безумие* [3, с. 12]. *Аммо дар қиёфаи вай як чизи бағоят аҷиб ба назар мерасид; аз нигоҳаи гӯё ҳатто осори шавқу завқи бепоёне падид меомад, - нигоҳи ҷашмонаи маъние дошту ба ақлмандии вай далолат мекард, - аммо дар айни ҳол аз ин нигоҳ гӯё ифодаи беақлӣ низ ҳувайдо мегаишт* [4, с. 14-15]. В тексте перевода опущено вводное слово «пожалуй», но описание ситуации осуществлено более распространённо, так как таджикской прозе свойственно детализированное, с большим количеством уточнений, образных деталей и сравнений описание.

Следующие два примера несут в себе культурно-религиозный характер, переводчик считает, что сочетания «аз барои савоб» и «худоро шукр» в данных примерах более эквивалентны к вводным словам «ради бога» и «слава богу», и соответственно, проще воспринимаются носителями таджикского языка, нежели другие словарные соответствия.

В первом примере вводное слово «ради бога» выражает просьбу, умоление, сильное чувство, к которому переводчиком подобрано вводное сочетание «аз барои савоб» с аналогичной семантикой: *-Настасья, уйди, ради бога; вот твои три копейки, только, ради бога, скорей уйди!* [3, с. 29] *Настасья бирав, аз барои савоб; ана ин се тинатро бигир, аммо зудтар бирав, аз барои савоб!* [4, с. 37]. Сочетание «аз барои савоб» очень часто используется таджиками, что примечательно, в качестве вводной конструкции.

А вот во втором примере вводное слово «слава богу» выражает радость, облегчение, удовлетворение. К нему подобрано вводное сочетание «худоро шукр», являющимся доминантой среди остальных эквивалентов: *Но теперь, слава богу, я, кажется, могу тебе еще выслать, да и вообще мы можем теперь даже похвалиться фортуной, о чем и спешу сообщить тебе* [3, с. 30]. *Лекин акнун, худоро шукр, ман ба ту пул фиристода метавонам ва умуман, акнун мо худамонро ҳатто таъриф ҳам карда метавонем, ки бахтамон тофтааст ва ман инро аз шодию хурсандӣ ба ту мегӯям* [4, с. 38]. Можно сказать, что практически на каждом шагу таджики используют сочетание «худоро шукр» и в качестве простого предложения, и в качестве вводной составляющей.

Исходя из рассмотренных примеров перевода вводных конструкций, можно сделать вывод, что для достижения культурной адаптации переводчик выполняет следующие задачи:

- а) опускает вводное слово, но компенсирует содержание основного предложения описанием - более детализированным, с большим количеством уточнений, образных деталей и сравнений;
- б) подбирает к вводным элементам соответственно русскому языку часто используемые примитивные вводные сочетания культурно-религиозного характера;
- с) подбирает к вводным элементам соответственно русскому языку часто используемые примитивные вводные сочетания культурно-религиозного характера, используемые и в качестве простого предложения, и в качестве вводной составляющей;

3. Сохранение индивидуального стиля автора.

Самым продуктивным вводным компонентом романа «Преступление и наказание», можно сказать, излюбленным автором, является союз «впрочем». Для передачи данной единицы переводчик подобрал всевозможные эквиваленты, такие как «бо вучуди он», «вокеан», «эхтимол» и др.

В первом нижеприведённом примере к слову «впрочем» подобрано сочетание «бо вучуди он», которое предвещает смысловой оттенок удивления, заключающийся в основном предложении: *Впрочем, на этот раз страх встречи с своею кредиторшей даже его самого поразил по выходе на улицу* [3, с. 4]. *Бо вучуди он, ин дафъа ба кӯча баромада ҳатто худи ӯ аз тарси вохӯрдан бо қарзхоҳаи маҳви ҳайрат гаишт* [4, с. 5]. Стоит отметить, что сочетание «бо вучуди он» как раз и входит в состав словарных соответствий (аммо, вале, лекин) противительного союза и вводного слова «впрочем» со значением ограничения высказанной ранее мысли.

Следующая иллюстрация свидетельствует о том, что для передачи оттенка значения неуместно использовать варианты соответствий данной единицы: *А **впрочем**, я слишком много болтаю. Оттого и ничего не делаю, что болтаю* [3,с. 4]. *Воқеан, ман аз ҳад зиёд варқосӣ мегӯям. Аз он сабаб ҳама ба коре азм намекунам, ки мелаққам* [4,с. 5]. Отсюда становится ясно, что переводчик комбинирует всевозможными лексемами исходя от информации, скрывающейся в главном предложении. Лексема «воқеан» наиболее подходящий вариант в данном контексте, так как ожидания читателя оправдаются именно той семантикой, которую носит данный компонент - оттенок уверенности и решимости.

Очередная наглядность демонстрирует несколько иные обстоятельства. Своим выбором переводчик подчёркивает семантику предположения и допущения, которая берёт своё начало со вводного слова «эхтимол»: *Пожалуй, **впрочем**, и так: оттого болтаю, что ничего не делаю* [3,с. 4]. *Вале, эҳтимол, суръати ҳол ин бошад: аз он сабаб мелаққам, ки ба коре азм намекунам* [4,с. 5]. Вводное слово «эхтимол» в таджикском языке обладает достаточно высокой валентностью по отношению передачи многих вводных конструкций на таджикский язык.

Таким образом, для сохранения индивидуального стиля и интонации автора переводчику необходимо:

- а) подобрать к вводным словам такие сочетания, которые выражают тот смысловой оттенок, который заключён в основном предложении;
- б) комбинировать всевозможными лексемами исходя от информации, скрывающейся в главном предложении, так как вариантные соответствия не всегда могут адекватно передавать нужную семантику;
- в) воспользоваться языковыми единицами обладающими высокой эквивалентностью для передачи анализируемой конструкции для адекватной прагматики индивидуального стиля и интонации автора.

4. Учет читательских ожиданий.

Роман «Преступление и наказание» по сути своей, на протяжении всего сюжета заставляет читателя сопереживать главному герою - Радиону Раскольникову. Несмотря на то, что он совершил такое ужасное преступление в каждом эпизоде, в котором участвует Раскольников хочется, чтобы исход событий оборачивался в его пользу. Например, в нижеследующей ситуации, читатель вместе с героем сожалеет по поводу того, что он нечаянно употребил вводное слово «кажется», который, по его мнению, могло бы стать причиной каких-нибудь подозрений и сомнений следователя Порфирия Петровича: — *Вы, **кажется**, говорили вчера, что желали бы спросить меня... форменно... о моем знакомстве с этой... убитой? — начал было опять Раскольников, — «ну зачем я вставил кажется? — промелькнуло в нем как молния* [3,с. 317]. *Шумо, аз афташ, дирӯз аз ман расман пурсиданӣ будед... шинос будан ё набуданӣ маро бо ҳамон занакӣ... кушташуда... расман пурсиданӣ будед? — гуфта боз гап сар кард Раскольников, — «о чаро ман «аз афташ»-ро илҳоқ, кардам? — аз хаёлаш барқосо гузафт* [4,с. 391]. Переводчик для этого подобрал вводное слово «аз афташ», который, как раз, и является одним из словарных соответствий лексемы «кажется», и для носителя таджикского языка она является наиболее понятной и знакомой.

В процессе чтения у читателя формируется определённое отношение к героям произведения, например, читатель по отношению к следователю Порфирию Петровичу занимает противоположную позицию. В выборе вводного слова «напротив» (со значением в противоположность сказанному) скрывается довольно-таки сложная прагматика. Читатель догадывается о стратегии Порфирия Петровича, и не совсем доверяет ему, но, как мы знаем, чтобы добиться результатов в сфере криминалистики нужно уметь пользоваться всеми средствами. Как говорится «На войне все средства хороши»: *Я, **напротив**, так рад, что вы наконец-то к нам прибыли... Я как гостя вас принимаю. А за этот смех проклятый вы, батюшка Родион Романович, меня извините* [3,с. 319]. *Ман, баръакс, бисёр хурсанд, ки шумо ниҳоят ба тарафҳои мо омадед... Ман шуморо ҳамчун меҳмон қабул мекунам. Барои ҳамин хандаи сабилмонда, шумо, азизам Родион Романович, маро бубахшиед* [4,с. 394]. Что

касается прагматики перевода, то и в оригинале и в переводе читатель воспринимает эту мысль как отговорку, оправдание за свои действия. Вводное слово «барьякс» являясь вариантным эквивалентом упомянутой единицы вполне адекватно передаёт семантику высказывания, но прагматическая адекватность фразы достигается посредством общего представления читателя к данному персонажу произведения.

Далее, в следующих двух примерах наблюдается несколько парадоксальное употребление вводных конструкций в плане прагматики. В реплике Порфирия Петровича вводное слово «пожалуйста», согласно авторской интонации, выражает просьбу, вежливость: *Да садитесь же, что вы?.. **Пожалуйста**, батюшка, а то подумаю, что вы рассердились...* [3, с. 319]. *О шинед, охир, рост наистед!.. **Илтимос**, азизам, набошад гумон мекунам, ки шумо хафа шудаед...* [4, с. 394]. И здесь проблему перевода решает один из вариантов перевода упомянутого вводного слова – лексема «илтимос», которая равносильна в плане семантики, но не в плане прагматики, так как читатель не доверяет персонажу и воспринимает его слова как очередную попытку обрабатывать Раскольникова дальше.

Во фразе Родиона Раскольникова этот же компонент передаёт аналогичную семантику, но последующие слова автора выводят наружу настоящий тон произнесения фразы главным героем – чувство недоверия, обеспокоенности, паничности: — *О, не беспокойтесь, **пожалуйста**, — вскричал Раскольников и вдруг захохотал, — пожалуйста, не беспокойтесь!* [3, с. 326-327]. — *Не, асло таиивиш накашед, **илтимос**, — гуфта Раскольников фаръёд кард ва банохост қаҳқос зада хандид, — илтимос, таиивиш накашед!* [4, с. 402]. Таким образом Раскольников выражает своё недоверие и разочарование по отношению к Порфирию Петровичу, о чём свидетельствует содержание всего высказывания.

Итак, по анализу примеров, чтобы удовлетворить читательские ожидания, переводчик действует в следующих направлениях:

а) для того, чтобы сопереживать или выразить отрицательное отношение к каким-нибудь персонажам произведения выбирает наиболее понятные и знакомые единицы для носителя языка;

б) учитывая читательские ожидания создаёт контекст основного предложения таким образом, посредством которого раскрывается настоящая коммуникативная установка автора;

с) передаёт слова автора таким образом, чтобы они раскрывали суть использования вводного компонента. Такой подход даёт возможность точнее установить прагматическую цель автора.

Таким образом, мы рассмотрели проблему прагматической адекватности вводных конструкций на примерах конкретного художественного произведения и его перевода. Анализ показал, что для сохранения художественного эффекта переводчик часто опускает вводное слово, заменяя его синонимами, выражающими оттенок значения, или другими средствами, когда оно избыточно, не имеет словарных соответствий либо передаётся другим типом предложения. Переводчик опускает вводное слово, усиливая описание, или заменяет его частотными культурно-религиозными сочетаниями. Для сохранения стиля и интонации автора переводчик подбирает эквивалентные сочетания к вводным словам, комбинирует лексемы по смыслу главного предложения и использует максимально эквивалентные языковые единицы. Чтобы удовлетворить читательские ожидания, переводчик выбирает понятные единицы, формирует контекст для передачи установки автора и раскрывает функцию вводного компонента.

Рецензент: д.ф.н., профессор Турсунов Ф.М.

Литература:

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод. М.: Международные отношения. 1975. – 236 с.
2. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский. М., 1998.
3. Достоевский, Ф.М. Преступление и наказание: Роман в шести частях с эпилогом / Ф.М. Достоевский, Москва: Худож. лит., 1983. – 400 с.

4. Достоевский, Ф.М. Чиноят ва чазо; Роман, Иборат аз шаш қисм бо хотимааш (Тарҷ. Шамсӣ Собир). - Душанбе: Ирфон, 1984. - 656 с.
5. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода. - М. ЧеРо, 1999. - 136 с.
6. Фитерман А.М. Теория и практика перевода с английского языка на русский. - М.: Изд-во лит. на иностр. языках, 1963 - 264 с.
7. Найда Ю. А. Наука перевода // Вопросы языкознания. 1970, № 4. - С. 3-15.
8. Рецкер Я.И. Пособие по переводу с английского языка на русский язык. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Просвещение, 1982. — 159 с.
9. Швейцер А. Д. К проблеме лингвистического изучения процесса перевода. // Вопросы языкознания. - 1970. № 4. - 167 с.
10. Бреус, Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский. Издательство: М.: УРАО 1998. - 208 с.

К ВОПРОСУ О ПРАГМАТИКЕ ПЕРЕВОДА ВВОДНЫХ СЛОВ: РУССКО-ТАДЖИКСКИЙ АСПЕКТ

(на материале романа «Преступление и наказание» и его перевода)

В статье рассматриваются прагматические особенности перевода вводных слов с русского языка на таджикский язык на примере конкретного художественного произведения. Отмечается, что без прагматики невозможно понять весь смысл высказывания, так как если семантика изучает буквальное значение слов и фраз, то прагматика показывает, как эти значения реализуются в реальном общении.

Приведены примеры перевода вводных конструкций с русского языка на таджикский язык, в которых дословным переводом сохранена прагматическая адекватность. Результаты анализов свидетельствуют о том, что вводные элементы, так или иначе передавались на переводящий язык для обеспечения прагматической адекватности.

Чтобы создать наиболее обобщённое представление о прагматических особенностях текста перевода рассмотрены примеры из романа Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» и его перевода на таджикский язык «Чиноят ва чазо». Анализ показал, что для сохранения художественного эффекта переводчик часто опускает вводное слово, заменяя его синонимами, выражающими оттенок значения, или другими средствами, когда оно избыточно, не имеет словарных соответствий либо передаётся другим типом предложения.

Исходя из результатов анализа можно предположить, что для сохранения стиля и интонации автора переводчик подбирает эквивалентные сочетания к вводным словам, комбинирует лексемы по смыслу главного предложения и использует максимально эквивалентные языковые единицы.

Ключевые слова: динамическая эквивалентность, прагматическая адаптация, коммуникативный эффект, прагматический потенциал, прагматическая адекватность, дословный перевод, художественный эффект, культурная адаптация, индивидуальный стиль автора, читательские ожидания.

НАЗАРЕ БА ПРАГМАТИКАИ ТАРҶУМАИ КАЛИМАҲОИ ТУФАЙЛӢ: ҶАНБАҲОИ РУСӢ-ТОҶИКӢ

(дар асоси романи «Преступление и наказание» ва тарҷумаи он)

Дар мақола хусусиятҳои прагматикии тарҷумаи калимаҳои туфайлӣ аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ бо истифода аз асари мушаххаси бадеӣ ҳамчун намуна мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд карда мешавад, ки бидуни прагматика маънои пурраи изҳоротро фаҳмидан ғайриимкон аст, зеро агар семантика маънои аслии калима ва ибораҳоро омӯзад, прагматика нишон медиҳад, ки ин маъноҳо дар муоширати воқеӣ чӣ гуна амалӣ мешаванд.

Намунаҳои тарҷумаи ибораҳои туфайлӣ аз забони русӣ ба тоҷикӣ оварда шудаанд, ки дар онҳо мувофиқати прагматикӣ тавассути тарҷумаи асли таъмин шудааст. Натиҷаҳои таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки таркибҳои туфайлӣ ба тарзи тарҷума ба забони тарҷума интиқол дода шудаанд, то ки мувофиқати прагматикӣ таъмин карда шавад.

Барои ба вучуд овардани тасаввуроти умумӣ дар бораи хусусиятҳои прагматикии матни тарҷума мисолҳо аз мисолҳо аз романи Ф.М. Достоевский “Преступление и наказание” ва тарҷумаи он таҳлил шулаанд. Таҳлил нишон дод, ки мутарҷим барои нигоҳ доштани таъсири бадеӣ аксар вақт калимаи туфайлӣ даст кашида, онро бо муродифҳои ифодакунандаи тобиши маъно иваз мекунад ё дар ҳолати зиёдатӣ будан, муодили луғат надоштан ё бо навъи дигари ҷумла интиқол шуданро бо дигар воситаҳо мегузорад.

Дар асоси натиҷаҳои таҳлил тахмин кардан мумкин аст, ки мутарҷимон барои нигоҳ доштани услуб ва интонатсияи муаллиф таркибҳои муодили вожаҳои туфайлиро интихоб намуда, лексемаҳоро аз рӯи маъноӣ ҷумлаи асосӣ ба ҳам мепайванданд ва воҳидҳои забони муодилтаринро истифода мебаранд.

Калидвожаҳо: муодилнокии динамикӣ, мутобиқшавии прагматикӣ, таъсири коммуникативӣ, иқтидори прагматикӣ, мувофиқати прагматикӣ, тарҷумаи аслӣ, таъсири бадеӣ, мутобиқшавии фарҳангӣ, услуби инфиродии муаллиф, интизориҳои хонанда.

TO THE QUESTION OF THE PRAGMATICS OF TRANSLATION OF INTRODUCTORY WORDS: RUSSIAN-TAJIK ASPECT

(based on the novel "Crime and Punishment" and its translation)

The article examines the pragmatic features of translating introductory words from Russian into Tajik using a specific work of art as an example. It is noted that without pragmatics it is impossible to understand the full meaning of a statement, since if semantics studies the literal meaning of words and phrases, then pragmatics shows how these meanings are realized in real communication.

Examples of translation of introductory constructions from Russian into Tajik are given, in which pragmatic adequacy is preserved by literal translation. The results of the analyses indicate that introductory elements were somehow transferred to the translating language to ensure pragmatic adequacy.

In order to create the most general idea of the pragmatic features of the translation text, examples from the novel by F. M. Dostoevsky "Crime and Punishment" and its translation into Tajik "Jinoyat va kazo" are considered. The analysis showed that in order to preserve the artistic effect, the translator often omits the introductory word, replacing it with synonyms expressing a shade of meaning, or by other means when it is redundant, has no dictionary equivalents, or is conveyed by another type of sentence.

Based on the results of the analysis, it can be assumed that in order to preserve the author's style and intonation, the translator selects equivalent combinations for introductory words, combines lexemes according to the meaning of the main sentence and uses the most equivalent language units.

Keywords: dynamic equivalence, pragmatic adaptation, communicative effect, pragmatic potential, pragmatic adequacy, literal translation, artistic effect, cultural adaptation, individual style of the author, reader expectations.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҳоҷатов Бахтиёр Давлятҷонович** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи забониносии умумӣ. **Нишонӣ:** 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, тел.: (+992) 907424287. E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

Сведения об авторе: **Ходжатов Бахтиёр Давлятджонович** - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, к.ф.н., доцент, заведующий кафедрой общего языкознания. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 907424287. E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

Information about the author: **Khojatov Bakhtiyor Davlyatjonovich** – The Sotim Ulughzoda Tajik International University of Foreign Languages, c.ph.s, Associate Professor, Head of the Department of General Linguistics. **Address:** 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 907424287. E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

ПАЖУҲИШИ ВОҲИДҲОИ ЗАБОН ДАР ВЕБ-БЛОКҲО ВА ХУСУСИЯТҲОИ ЖАНРИ НУТҚ

Шамсов Б. С. , Мухторов З. М.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода
Филиали донишкадаи рушди менеҷменти Сингапур дар шаҳри Душанбе**

Дар фаҳмиши вижагиҳои муоширати компютерӣ назарияи дискурс, ки аз бисёр ҷиҳат имкон медиҳад қонуниятҳои амалқарди матн дар шабакаҳои компютерӣ муайян карда шаванд, нақши муҳим дорад. Ба масъалаи дискурс миқдори зиёди корҳои таҳқиқотӣ бахшида шудааст, аз ҷумла метавон корҳои пажуҳишии Н. Д. Арутюнова, Р. Водак, А. Т. ван Дейк, А. А. Кибрик, Ю. С. Степанов, В. И. Карасик, М. Л. Макаров, Ю. Е. Прохоров, А. П. Чудинов ва дигаронро ном бурд. Зери истилоҳи “дискурс” бештар вақт ҳолати нутқ, яъне матне фаҳмида мешавад, ки дар ҳолати муоширати воқеӣ сурат мегирад. Дар забоншиносии тоҷик тасаввуре дар бораи дискурс роиҷ гардид, ки дар он ҳам ҷузъи маърифатӣ, яъне маҷмуи донишҳои иштирокчиёни муошират ва ҳам вижагиҳои унсурҳои фарозабонӣ ва дур умум фазои иҷтимоӣ ба назар гирифта мешаванд. Қобили зикр аст, ки таърифи мафҳуми дискурс, ки марбут ба қалами Н. Д. Арутюнова аст, маъруфияти бештарро соҳиб шуд. Дискурс, ба ақидаи Н. Д. Арутюнова, ин “матни мураттаб бо фарогири омилҳои фарозабонӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, психологӣ ва амсоли ин мебошад; матне, ки дорои маълумот дар бораи ягон ҳодиса аст; нутқе, ки ҳамчун амали мақсадноки иҷтимоӣ, ҳамчун ҷузъе, ки дар ҳамкориҳои одамон ва ғайрияти зехнии онҳо чун равандҳои маърифатӣ фаҳмида мешавад. Бо ҳамин тартиб, дискурс ин нутқи қобили татбиқи ҳаёт аст” [1].

Тавре ки А. А. Кибрик қайд мекунад, “дискурс ин ягонаи объекти воқеии махсуси забоншиносӣ мебошад, ки дар он одамон байни ҳамдигар тавассути дискурс, яъне қавлу нақл ва гуфтану шунудан суҳбат мекунанд, на тавассути ҷумлаҳо дар қолаби китобати меъёрӣ. Дар бораи морфемаҳо ва фонемаҳо ҳолати гап ҳам нест. Бо ин хусусияташ дискурс аз дигар воҳидҳои забон, ки сохтаҳои илмӣ ва маҳсули ин ё он таҳлил мебошанд, фарқ мекунад. Агар ҳамин тавр бошад, дар мавриди муайян кардани таркиб ва моҳияти воҳидҳои мазкурӣ забон ба мувофиқа расидан мушқил аст. Аз ин рӯ, ташаккули табиӣ забоншиносӣ ҳамчун илм бояд аз таҳқиқи дискурс оғоз ёбад ва бо назардошти ин қабати забон воҳидҳои нисбатан хурдтари он, ки дар натиҷаи тартиби таҳлил ҳосил мешаванд, таҳқиқ карда шаванд” [7].

Дискурс дорои сохтори хоси худ мебошад, ки усулан аз сохтори воҳидҳои қабатҳои дигари системаи забон фарқ мекунад. Ҳар гуна падидаи нутқ аз ҷиҳати хусусияти умумӣ ва вазифа бо меъёрҳои рафтори гуфтор дар фарҳанги ҷаҳонӣ: ниҳодҳо, маросимҳо, расму одат, тарзҳои ғайрияти алоқаманд мебошад. Қарордодӣ будани дискурс, робита бо воқеияти ғайризабонӣ хусусиятҳои муайян мекунанд, ки метавонанд барои модели дискурсӣ дар ҷаҳорҷӯии ҳолати муошират (соҳаи муошират) ҳамчун асос хизмат намоянд. Ба ҳайси чунин гузинуҳо (хусусиятҳо) метавонанд робитаи иҷтимоӣ, шаклҳои муоширати нутқӣ, навъҳои муошрат, навъҳои муносибати нутқи шифоҳӣ хатӣ ва ғайра истифода шаванд.

Гузинуҳои забоншиносӣ ҳам, ки сохтори модели дискурси муайян мекунанд, хеле гуногун мебошанд. Ба қатори онҳо хусусиятҳои зерини дохилии берунии матни нутқ дохил мешаванд: мураттабӣ (таъйини нисбии матн, ягонагии мавзӯю услуб ва сохтори матн, пурагии мазмуни матн); жанрӣ- услубӣ (мансубияти услубӣ, қоидаҳои жанрӣ, қолабӣ будан); маъноӣ-амалқардӣ (муҳотаб доштан, ҳабаррасонӣ, модалият, тафсирпазирӣ, тамоюли байниматнӣ); шаклӣ - сохторӣ (устухонбандӣ, тақсимпазирӣ, алоқамандӣ).

Ҷиҳати иттилоотӣ мазмуни жанрҳои муҳталифи нутқ, ки дар онҳо ин ё он навъи дискурс сурат мегирад, хусусияти умумии типологӣ дорад. Вижагии жанрҳои нутқ аз баргаришти воҳидҳои луғавӣ, морфологӣ, синтаксисӣ ва воҳидҳои дигари забон дар ҷаҳорҷӯии ин ё он услуб иборат аст. Чунончи, муаллифи матни илмӣ, чун қоида, ба баён тасвири воқеӣ саъй меваразд. Мақсади ӯ аз омӯзиш ва таҳқиқи ин ё он объект иборат аст, ки

боиси истифодаи аломатҳои типии услубӣ, аз қабилӣ маниҷнокӣ, исботкунӣ, дақиқӣ, воқеӣ ва амсоли инҳо мегардад. Жанри мактуби шахсӣ ва ё ҳуҷҷати расмӣ истифодаи таркибҳои махсус, навъи матн, яъне шарҳи ҳодисаҳо ва ё арзёбии онҳоро талаб мекунад. Ҳамаи инҳо навъҳои мухталифи ташкили сохтори матн ва ғайраро муайян мекунад.

Дар панҷ - шаш соли охир ҳеле зиёд шудани қорҳои таҳқиқотӣ, ки ба таҳлили муоширати компютерӣ бахшида шудаанд, мушоҳида мешавад. Қобили зикр аст, ки дискурс дар низоми муоширати компютерӣ ба таври махсус сурат мегирад. Зери мафҳуми муоширати компютерӣ ҳар гуна муошират дар шабакаҳои компютерӣ, муошират бо истифодаи сигналҳои масус, яъне сигналҳои электронии муҳобира фаҳмида мешавад. Ин муошират бо баъзе вижагиҳои худ, ки муҳимтаринашон мафҳуми дискурси компютерӣ мебошад, фарқ мекунад. Дар тӯли солҳои охир мафҳуми “дискурси компютерӣ” ҳар чи бештар густариш пайдо мекунад. Вале фаҳмиши ин падидаҳо набояд яқсон ҳисоб кард, зеро то ҳол категорияҳои хусусиятҳои ҳоси он пурра ошкор карда нашудаанд. Дар қорҳои забоншиносони тоҷик истилоҳи “дискурси компютерӣ” бо маъноҳои гуногун ба қор бурда мешавад. Зери истилоҳи мазкур ҳам нутқи оммавии монологӣ ва ҳам муколамае, ки дар шабакаи интернет сурат мегирад, фаҳмида мешавад.

Инчунин бо ин унвон бештар вақт ҳамаи он матнҳое, ки бо технологияҳои муосири иттилоотӣ иртибот доранд, ном бурда мешаванд. Дар мавриди таҳлили матнҳое, ки дар раванди муҳобироти интернетӣ амал мекунад, бояд як гурӯҳи қалони ҳодисаҳои забонии дар онҳо мавҷудбуда, яъне ҳодисаҳои забонӣ, иҷтимоӣ- фарҳангӣ, қорбурдӣ ва ғайра, инчунин воситаҳои тарзҳои амалисозии технологияҳои компютерӣ, ки бо ёрии онҳо ин матнҳо тартиб дода шуда, дар муҳити электронӣ амал мекунад, ба назар гирифта шавад.

Муоширати компютерӣ метавонад ҳам қўтоҳу якдафъаина (масалан, қабули почтаи электронӣ) ва ҳам аз ҷиҳати вақт бемаҳдуд (масалан, иштирок дар конференсияҳои интернетӣ) бошад. Аз лиҳози шакл муҳобираи компютерӣ ду навъ -шифохӣ (дар сурати мавҷуд будани модеми овозӣ) ва хаттӣ (матнӣ ва графикӣ) мешавад. Зери истилоҳи шакли графикӣ интиқоли расм, нақша ва амсоли инҳо, вале на ҳарфҳо, фаҳмида мешавад. Аз рӯйи тарзи иртибот муоширати компютерӣ муҳобираи бавосита маҳсуб мешавад, зеро тавассути воситаҳои техникӣ сурат мегирад. Аз ҷиҳати канали интиқол ва қабули иттилоот иртиботи компютерӣ ду ҳел мешавад: маъмулӣ (муошират бо одамони воқеӣ) ва маҷозӣ (муошират бо ҳамсуҳбатони номаълум ва тасаввуршаванда) [3-6].

Ҳангоми таҳлили сохтори матн дар муоширати компютерӣ чунин хусусиятҳо муҳим арзёбӣ мешаванд, ба мисли:

- образи муаллиф, ки бештар вақт бо номи маҳсули ӯ (ник) пурра мешавад;
- типологияи амалҳои нутқ, ки бештар барои ин навъи муҳобира ҳосанд;
- таносуби вазиғаҳои нутқ- маълумотдиҳӣ, водоркунӣ, арзёбӣ ва ғайра.

Сарфи назар аз таваҷҷуҳи зиёди забоншиносон ба ҷанбаҳои мухталифи муошират дар интернет доираи масъалаҳоеро, ки бештар дар паҷуҳишҳои илмӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд, матнҳои интернетӣ аз лиҳози истифодаи забон омехта (мавҷудияти смайликҳо ва ҷузъҳои графикӣ), истифодаи вожаҳои жарғони компютерӣ ва ихтисораҳо дар онҳо, “худмуаррифӣ”-и шахсони бо ҳам дар иртибот қарордошта, тавассути таҳаллуҷҳо (никҳо), қасдан вайрон қардани меъёрҳои имло, огоҳона омехта ба қор бурдани воҳидҳои мухталифи услубӣ, истифодаи омехтаи қалимаҳои забонҳои русӣ ва англисӣ ва амсоли инҳо ташкил медиҳанд. Сабаби ба хусусиятҳои мазкури муоширати компютерӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудани забоншиносон, ба андешаи мо, аз он иборат аст, ки онҳо дар назари аввал “навғониҳои забонӣ” ба назар мерасанд. Амри тасодуф нест, ки ин падидаҳо таваҷҷуҳи рӯзноманиғоронро ҳам ба худ ҷалб мекунад, ки дар бораи муошират дар интернет мақолаҳо менависанд. Баъзан чунин забони муошират дар интернетро ҳамчун шоҳаи забон ҳисоб мекунад, ки асосашро хусусиятҳои муҳобираи компютерӣ ташкил медиҳанд, гарчанд ки хусусиятҳои чунин забон, пеш аз ҳама, дар қорбурди лексикаи ғайриадабӣ ва огоҳона вайрон қардани навишти дурусти қалимаҳо, ки ба бозиҳои забонӣ наздиқӣ доранд, зоҳир мегарданд. Ба ақидаи мо, суҳанони М. А. Қронгауз дар ин бора қобили қабул ва овардани онҳо дар ин ҷо

мувофиқи матлаб аст, ки чунинанд: “Ҳамин тавр, пеш аз ҳама, бояд гуфт, ки забони интернет ҳамчун забони махсус вучуд надорад, дурусттараш, он ҳам ба мисли забони маъмули мо гуногун аст. Мусаллам аст, ки дар ҳамоиши дустдорни фалсафа ба тарзи дигар ҳарф мезананд, назар ба ҷамъомади мухлисони футбол. Баҳсҳо ва тугёнҳои эҳсосотӣ, чун қоида, ба истилоҳ “забони ҳаромзодаҳо”-ро ба вучуд меоранд, ки умуман ин забон махсус намешавад. Барои он ки ин чиз фаҳмида шавад, беҳтар аст ба “Википедия”, донишномаи интернетӣ, мурочиат карда шавад, ки онро на мутахассисони интиҳобӣ, балки ҳамаи хоҳишмандон менависанд. Ба ғайр аз ин, дар “забони ҳаромзодаҳо” қолабҳои нутқ ва вайронкунии меъёр нақши муҳим доранд. Боре содир гардидани вайронкунии меъёр (тахриф, ихтисоркунӣ, тақлиди нодуруст ва амсоли инҳо), ки аслан на қасдан содир гардидааст, якбора ҳамагон онро қабул қада, паҳн мекунанд ва он роиҷ мегардад. Масалан, калимаи “медвед” (хирс), эҳтимол, ҳамчун калимаи ҳамқофия ба калимаи “превед” (салом) дар навбати худ аз рӯи ҳамин зидди қавонин ба вучуд омадааст, вале имрӯз “медвед” дар интернет ҳамчун вожаи қонуний фаровон ба кор бурда мешавад, гарчанд ки вайронкунии меъёр дар ин ҷо беназир аст”[6].

Аз лиҳози навъҳои жанрӣ муоширати компютерӣ ба навъҳои зерин ҷудо мешавад: 1) почтаи электронӣ (e-mail); 2) суҳбатҳои электронӣ (chat/IRC); 3) тахтаҳои электронии эълоноӣ (BBS); 4) конференсияҳои компютерӣ (телеконференсияҳо, эҳо- конференсияҳо, анҷуманҳо); 5) системаи паёмрасонии фаврӣ (ICQ); 6) бозӣҳои компютерӣ; 7) блогҳо. Жанрҳои муҳобираи компютериро метавон, аз рӯи чунин аломат, ба мисли дараҷаи ҳамкорӣ ҳам гурӯҳбандӣ кард: дараҷаи баланди ҳамкорӣ дар чатҳо, дараҷаи нисбатан пастӣ ҳамкорӣ дар блогҳо ва мактуби электронӣ, ки иртиботи бо таъхирро дар назар доранд, мушоҳида карда мешавад. Аломати дигаре, ки метавон, аз рӯи он жанрҳои муоширати компютериро гурӯҳбандӣ кард, ин таносуби қорбурди нутқи гуфтугӯӣ ва нутқи хаттӣ мебошад: дар чатҳо нутқи гуфтугӯӣ бештар ба қор бурда мешавад, дар блогҳо метавонанд, ахбори расмӣ ва суҳанронии ашхоси расмӣ сурат гирад. Қобили зикр аст, ки дискурси почтаи электронӣ ба нутқи гуфтугӯӣ хеле наздик аст ва дар муоширати ҳамзамон (масалан, дар чатҳо) бошад, вижагиҳои навъи махсуси дискурс, ки дар худ аломатҳои нутқи шифоҳӣ ва нутқи хаттиро фаро мегирад, равшан ба назар мерасад.

Барои фаҳмиши вижагиҳои дискурси компютерӣ аз ҳам фарқ кардани тафовутҳои асосӣ, ки ба пайдоиши нутқи шифоҳӣ хаттӣ вобастагӣ доранд, зарур аст. “дар дискурси шифоҳӣ ҳодисаи ба порчаҳо ҷудошавии нутқ ҷой дорад: нутқ тавассути тақонаҳо, порчаҳою қаватҳо, яъне тавассути воҳидҳои забарзанҷирӣ эҷод мешавад, ки маъмулан аз ҳам тавассути танфис ҷудо мешаванд, ва аз ҷиҳати талаффуз қомилу мустакил (қонтури ягонаи оҳанг, мавҷудияти як задаи асосии таъкид, қолабҳои суръат ва балдии овоз) ва маъмулан ба ахбору ибороти сода баробаранд. Дар дискурси хаттӣ бошад, ҳамгироии ахбор дар ҷумлаҳои мураккаб ва дигар таркибҳою иттиҳодияҳои синтаксисӣ сурат мегирад” [6, с. 6]. Ҳар як жанри иртиботи электронӣ хусусиятҳои сохторию маъноии ҳоси худро дорад. Иртибот дар шакли чат муоширати ҳамзамон бо истифодабарандагон муҳталиф дар асоси нутқи гуфтугӯӣро имқонпазир мегардонад. Муошират метавонад, ҳам дар шакли муқолама (диалог) ва ҳам дар шакли полилог (гуфтугӯӣи ҷанд нафар) сурат гирад. Суръати баланди муоширатро бештар на муоширати омӯзанда, балки муоширати беамзмун бо истифодаи унсурҳои бозӣҳои забонӣ дар назар дорад. Мактубҳои электронӣ аз лиҳози вижагиҳои луғавӣ-маъноӣ ба мактуби маъмулӣ наздик аст. Мактуб, чун қоида, ба ягон истифодабаранда ирсол мегардад ва ҷавоби фаврӣ талаб менамояд. Мактуби электронӣ вижагиҳои шаклӣ ва қоидаҳои махсуси қорбурди воситаҳои забонӣ дорад. Ба мактуби электронӣ инчунин суратҳои ифодакунандаи эҳсосот (смайликҳо) низ илова карда шаванд.

Дар интернет блогҳо ва ё рӯзномаҳои шахсии шабакавӣ, ки тарзи махсуси ташкили веб-саҳифа мебошад ва дар он маълумот дар боаи худ, истинодҳои интернетӣ, расмҳо ва иттилооти дигар аз рӯи тартиби қамонӣ ва мавзӯи интишор мешавад. Дар рӯзномаҳои шабакавӣ имқонияти ташкили ҷомеаҳои маҷозии одамони дорои манфиатҳои мушобех вучуд дорад. Аз ҷиҳати сохтор блог аз маълумоти асосӣ (ин матн “пост”ном дорад),

тафсирҳо, назарот ва ё паёмҳо доир ба он маълумот иборат аст. Блогҳо назар ба чатҳо ва ё анҷуманҳо дорои сохторбандии махсуси ахбор мебошанд. Дар онҳо ахбор бо тартиби замони баръакс ҷой мегиранд, яъне дар навбати аввал хабари аз ҳама охир ҷой дода мешавад.

Таҳлили чунин жанри иртиботи компютерӣ, ба мисли блогҳо имкон дод, ки хусусиятҳои фарқкунандаи он нишон дода шаванд. Аз истилоҳи “блог” истилоҳоти “блоггер”- касе, ки чунин рӯзномаи интернетиро ташкил кардааст ва “блогсфера”-фазаи кибернетикии зехнӣ, ки дар он блогҳо нашр мешаванд, сохта шудаанд. Таваҷҷуҳи бештари муҳаққиқонро густариши тези блогҳо дар интернет ба худ ҷалб мекунанд, ки, пеш аз ҳама, сабабҳои иҷтимоӣ- психологӣ боиси ин гардидаанд. Аз ҷумлаи муҳимтарин вазифаҳои блогҳо инҳо нишон дода шудаанд: зарурати баррасии ягон ҳодиса, рафъи шиддати эҳсосотӣ ва асабӣ дар натиҷаи тартиб додани рӯзнома, ифшои рози дил. Бештар вақт ҳодисаҳо дар рӯзнома дар шакли бадеӣ баён мешаванд, ки дар ин маврид хоҳиши ширкат дар бозихи забонӣ ва ғайра нишон дода мешавад.

Воситаи дигари мурифии забон дар фазаи иттилоотӣ – интернетӣ метавон васоити ахбори омро арзёбӣ намуд. Афзалияти веб блокҳо дар он ба мушоҳида мерасад, ки забон дар сарчашмаҳои иттилоотӣ – интернетӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар айни замон дар фазаи шабакаҳои компютерӣ забоне мавқеи бештар тақозо дорад, ки бештар маълумотҳо ба он забон нашр мегарданд. Дар айни ҳол, таъсири васоити ахбори омма, хусусан, дар шакли электронӣ, ба монанди радио, телевизион ва дигар воситаҳои муосири муҳобироти электронӣ дар ташаккули забони тоҷикӣ басо назаррас аст.

Стратегияи иртибот дар блогҳо аз рӯи мақсадҳои мухталиф муайян карда мешавад, чунончи : а) баррасии ягон мавзӯи муайян; б) баёни моҳияти масъала; гирифтани назароти мухталиф доир ба иттилои ирояшаванда; г) шарҳи мавқеи худ доир ба ин ё он вазъият; ғ) муайян кардани манфиатҳо, авлавият, хусусиятҳои фардӣ-психологӣ ва мақоми иҷтимоӣ муҳотибон; д) барқарор кардани робитаҳои нав ва ё идома додани робитаҳои пешина; е) фақат гузаронидани вақт бо мубодилаи ахбор бо ягон кас ва ғайра.

Дар бисёр ҷомаҳои блогӣ ва блог- хостингҳо (хадамоти махсус дар интернет, ки блогҳоро ташкил мекунанд) қоидаҳои рафтори гуфтори иштирокчиёни муошират ташаккул меёбанд, мурочиат шавад, масалан, ба қоидаҳои тартиб додани ахбор дар блогро тасниф намудан мумкин аст: аз рӯи сарлавҳаи навиштаҳои шумо бояд фаҳмо бошад, ки дар он сухан дар бораи чӣ меравад;

- 1) баъди сарлавҳа аломати хитоб нагузоред;
- 2) рекламаи нафарони ҷомеаи худро ҷойгир накунад;
- 3) ҳангоми савол додан итминон ҳосил намоед, ки он саволро то шумо касе намодааст;
- 4) ҳангоми дар бораи ба вучуд омадани мушкилот, онро бо тафсил шарҳ диҳед- бигӯед, ки шумо чӣ кор мекунед, ба кадом хатоии мушаххас ва дар кадом саҳифа сомона роҳ додааст;
- 5) хабари шумо бояд бевосита ба қори сомона дахл дошта бошад;
- 6) саволҳои худро то ҳадди аксар сахех, бидуни эҳсосоти зиёдати тартиб диҳед. Дар хотир дошта бошед, ки хабари шуморо теъдоди зиёди одамон мутолиа менамоянд;
- 7) дар хабарҳо истифода бурдани калимаҳои дағал ва жаргонҳо мамнуъ аст;
- 8) барои вайрон кардани қоидаҳои дар боло зикршуда истифодабаранда мумкин аст барои ҳамешагӣ аз рӯйхати иштирокчиёни ҷомеа хориҷ карда мешаванд.

Ҷиҳати умумии ин қоидаҳо ва тавсияҳои дигар аз инҳо иборат аст: мамнуъ будани истифодаи калимаҳои аз доираи одоб берун, талаби риоя намудани қоидаҳои имло ва аломатҳои китобат, сустифода накардан аз воҳидҳои ороишӣ (ҳарафҳои калон, микдори зиёди аломатҳои савол ва хитоб), маҳдуд кардани истифодаи калимаҳои забони англисӣ, маҳдуд кардани истифодаи пиктограммаҳои махсус (смайликҳо, эмонтиконҳо), мамнуъ будани истифодаи бесабаби ихтисораҳо, талаби риояи мавзӯи мавриди баррасӣ (дар анҷуманҳо, блогҳо), мамнуъ будани ахбори рекламавӣ, маҳдудият дар навиштани матне, ки оғӣ аз маълумот аст (ба мисли қорҳо чӣ хел! Одамон, шумо дар қучоед!).

Албатта, ҳамаи ин тавсияҳо ҳоло ҳамчун меъёр амал намекунанд ва муҳтавои онҳо дар блог-чомеаҳо мутафовит аст, вале ҳолиб он аст, ки дар иштирокчиёни муоширати электронӣ худ ба худ барои танзими рафтори гуфтор зарурат ба вучуд меояд. Ин вазифаи танзимкуниро бештар вақт нафари танзимгар, ки ин манбаъи электронӣ таъинкардааст, иҷро мекунад. Бо мурури замон, эҳтимол, наشريҳои меъёри (чизе мисли одоби гуфтор) барои иштирокчиёни сершумори муҳобироти электронӣ арзи ҳастӣ хоҳанд кард.

Бар ҳилофи анҷуманҳо, ки дар онҳо ҳамаи иштирокчиёни баҳс суҳанронӣ мекунанд, блог ба муассиси он имкон медиҳад, ки мазмун интишоротро назорат кунад. Блог ба фазои маҷозӣ барои озмоиши мафҳумҳою мавзӯҳои нав барои баррасӣ мубаддал мегардад, ки дар аини ҳол онҳоро бо силсиламаротиб ва ё тарзи ташкили мавзуи муошират, мавзӯ ва ё прблемаи додашуда вобаста кардан лозим нест, тавре ки дар интернет-форум мушоҳида мешавад.

Аз ҷиҳати иртибот додан (истинод, ҳиперлинг), басомади навсозии иттилоот ва мавқеи он дар веб-сомона байни блогҳо ва форумҳо фарқияти калон мушоҳида мешавад. Иртиботдихӣ (ҳиперлингҳо) дар блогҳо назар ба форумҳо муҳимтар аст, зеро дар блогҳо онҳо барои он ба кор бурда мешаванд, ки ба хонандагон бо ҷалби ахбор, тасвирҳо ва маълумоти дигар робитаи маълумоти мушаххас бо маълумоти мушобех ва марбут ба мавзӯ дар интернет нишон дода шавад. Ба ғайр аз ин, истинодҳо ба ҳайси далелҳои иловагӣ барои ҳар гуна маълумот ва ё изҳори назару тафсир, ки муаллиф интишор мекунад, ба кор бурда мешаванд. Истинодҳо ба сарчашмаҳо метавонанд ба хонанда дар дарки он, ки то чӣ андоза навиштаи муаллифи блог дурусту асоснок аст, ёри мерасонанд. Дар робита ба басомади навсозии иттилоот тахминан метавон гуфт, ки маълумот дар блогҳо назар ба форумҳо тезтар навсозӣ мешавад, аз ин рӯ, маълумот дар блогҳо аз рӯйи тартиби замони баръакс ҷой мегирад, яъне дар навбати аввал ахбори аз ҳама охир ҷой дода мешавад. Ин чиз имкон медиҳад, ки дарёти ахбори охирин ва ё тағйирот дар матнҳои ахбори блог осон гардад.

Ҳамин тавр, веб-блог як намуди нави жанри гуфтори кампютерӣ ба шумор меравад, ки дорои вижагиҳои сохторие мебошад ва асоси онҳоро вижагиҳои ҳадамоти кампютерӣ ташкил медиҳанд, инчунин веб-блог дорои мундариҷаи ҳосе мебошад, ки нияту мақсади иштирокчиёни муоширатро инъикос мекунад.

Адабиёт:

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990. С. 136.
2. Бергельсон М.Б. Языковые аспекты виртуальной коммуникации (языковое поведение в сети Интернет) [Текст] / М. Б. Бергельсон // Вестн. МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2002. №1. С. 55-67.
3. Галичкина Е. Н. Специфика компьютерного дискурса на английском и русском языках (на материале жанра компьютерных конференций) [Текст] / Е. Н. Галичкина дис. ... канд. филол. наук. Астрахан, 2001.
4. Иванов Л. Ю. Язык Интернета: заметки лингвиста [Текст] / Л. Ю. Иванов // Словарь и культура русской речи. М., 2000. С. 35-45.
5. Дедова О. В. Теория гипертекста и гипертекстовые практики в Рунете. [Текст] / О. В. Дедова // М., 2008.
6. Кибрик А. А. Модус, жанр и другие параметры классификации дискурсов [Текст] / А. А. Кибрик // Вопр. языкознания. 2009. №2. С. 3-21.
7. Кронгауз М. А. Утомленные грамотой [Текст] / М. А. Кронгауз // Новый мир. 2008. №5. С. 158.
8. Моргун Н. Л. Научный сетевой дискурс как тип текста [Текст] / Н. Л. Моргун дис... канд. филол. наук. Тюмень: Изд-во Тюмен. гос. ун-та, 2003.
9. Мухторов, З. М. Дискурсивный анализ и социальный компьютинг [Текст] / З. Мухторов // Вестник Худж. Гос. Ун. -та имени академик Б. Гафурова. – 2015. – №3(44). – С. 190.

10. Мухторов, З. М. Социальный компьютеринг в исследовании вопросов интернет-толерантности [Текст] / З. Мухторов // Исследование толерантности в молодежной среде Таджикистана (лингвистические аспекты): коллективная монография. – М., 2016. – 94 с.
11. Шамсов Б. С. Лингвистическое описание компьютерного дискурса [Текст] / Б. С. Шамсов // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: Сино, 2017 – № 4/7. – С. 78-82
12. Шарипов, Т. Компьютерная лексика таджикского языка [Текст] / Т. Шарипов дис. канд. филол. наук: 10.02.22 / Т. Шарипов. – Душанбе, 2003. – 160 с.
13. Блогосфера российского Интернета. 2008. Интернет-публикация. URL: <http://www.yandex.ru/redirect?type=stred&pid=39&cid=1594&url.Загл.с экрана>.

ПАЖУҲИШИ ВОҲИДҲОИ ЗАБОН ДАР ВЕБ-БЛОКҲО ВА ХУСУСИЯТҲОИ ЖАНРИ НУТҚ

Дар ин мақола сухан дар бораи таҳлилу баррасии хусусиятҳои забони лингвофарҳангшиносии матнҳо дар шабакаҳои интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ бахшида шудааст. Дар он вижагиҳои маъноӣ луғавӣ ва сохторӣ навиҳои мухтасифи дискурси компютерӣ ва веб-блокҳо мавриди таҳқиқ ва муқоиса қарор дода шудаанд. Дар баробари ин муоширати истифодабарандагонӣ шабакаҳои интернет ба забони тоҷикӣ ба таври пайдархаму мунтазам мавриди таҳқиқи баррасӣ қарор гирифтаанд. Аз дигар тараф, дар соҳаи технология блогҳо аз лиҳози таъбиқи онҳо дар самти шабакаҳои иҷтимоӣ ҷудошавии бо суръати усулҳо сурат мегирад, ки дар натиҷаи ин равияҳо нави илмӣ ба вучуд омадани он дар ин миён дискурси компютерӣ, дискурси интернетӣ ва веб блокҳо бешубҳа аз равишҳои муҳими илмӣ ба шумор меравад. Дар мақола мазкур мо тасмим гирифтем, ки ба масъалаи веб блокҳо, жанрҳои нутқ, ва муҳимтар аз ҳама таҳқиқи дискурси компютериҳо ҳамчун паҳуиши нави илмӣ мавриди баррасӣ қарор диҳем, ки дар солҳои охир ба миён омадааст ва дар давраи ҳозира равияи ҷудоғонаи илм босуръати ғаври инкишоф ёфта истодааст, асосҳои метадиалогӣ ва назари ин таҳқиқ қоркард қарда шуда истодаанд, предмет абъекти ва мақсади омӯзиши инчунин доираи проблемаҳои он муайян қарда метавонад. Қобили зикр мебошад, ки таваҷҷуҳи бештари муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ ба густариши веб блогҳо ва шабакаҳои интернетро ва созгорӣ муҳобирот барои инсонӣ муошират маҳсуб мешавад. Ҳамин тавр, веб-блог як нави жанри дискурси компютерӣ ба ҳисоб рафта, ки дорои вижагиҳои маъноӣ ва сохторӣ мебошад, ки дар асоси веб-блог мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Қалидвожаҳо: забон, муошират, интернет, муҳобироти интернетӣ, дискурс, дискурси компютерӣ, дискурси шабакавӣ, навиҳои гуфтор, веб-блог, технологияи иттилоотӣ, ғазои маҷозӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ В ВЕБ-БЛОГАХ И ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВЫХ ЖАНРОВ

Данная статья посвящена анализу и обзору лингволингвистических особенностей текстов в Интернете и социальных сетях. В ней исследуются и сравниваются семантические, лексические и структурные особенности различных типов компьютерных дискурсов и веб-блоков. При этом систематически и системно исследуется общение пользователей Интернета на таджикском языке. С другой стороны, в области технологий блогов, с точки зрения их применения в направлении социальных сетей, происходит быстрое разделение методов, в результате чего возникают новые научные направления, среди которых компьютерный дискурс, Интернет дискурс и веб-блоки, безусловно, являются важными научными подходами. В этой статье мы решили рассмотреть вопрос о веб-блоках, речевых жанрах, а главное, исследование компьютерного дискурса как нового научного дискурса, возникшего в последние годы. В современный период бурно развивается отдельное направление науки, разрабатываются методологические основы и взгляды этого исследования, определяются предмет, объект и цель исследования, а также круг его проблем. Следует отметить, что

исследователи-лингвисты все больше внимания уделяют расширению веб-блогов и сетей Интернет, а также совместимости коммуникаций для человеческого общения. Таким образом, блог рассматривается как разновидность жанра компьютерного дискурса, имеющая те смысловые и структурные особенности, которые были исследованы на основе блога.

Ключевые слова: язык, общение, интернет, интернет-коммуникация, дискурс, компьютерный дискурс, сетевой дискурс, тип речи, веб-блог, информационные технологии, виртуальное пространство.

LINGUISTIC ANALYSIS OF THE LANGUAGE UNITS IN THE WEB BLOGS AND SPEECH GENRES

In this article, we will analyze and review the linguistics and linguoculturology of texts on the Internet and social networks. In it, the features of the meaning vocabulary and structure of various types of computer and web discourses- blogs are studied and compared. At the same time, this communication of Internet network users in the Tajik language has been studied on an ongoing basis. On the other hand, in the field of technology blogs, their use in social networks has accelerated the gap methods, leading to the emergence of new scientific ones. Its appearance at this time includes computer discourse, Internet discourse, and Web blogs are certainly some of the most important scientific approaches. In this article, we decided to focus on web issues. blogs, speech genres and, most importantly, the study of discourse computing as a new scientific direction which has emerged in recent years and is currently an isolated branch of science developing at a rapid pace, the metadata foundations and views of this study have been processed. The object and purpose of the study, as well as the range of its problems, can be determined. It is worth noting that the increasing attention of researchers in the field of linguistics is being paid to the web deployment of blogs and Internet networks and communication compatibility for a person, communication is important. Thus, a web blog is a kind of discursive genre for it is believed that the semantic and structural features embedded in the foundations of a web blog have been explored.

Keywords: language, communication, Internet, Internet communication, discourse, computer discourse, network discourse, speech genre, Internet blog, information technology, virtual space.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Шамсов Бахтовар Салмонович** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, н.и.ф., дотсенти кафедраи информатика. **Суроға:** 734019 Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯч. Муҳаммадиев 17/6 E – mail: shamsovb92@gmail.com Тел.: (+992) 988979197

Мухторов Зайнидин Мухторович – Филиали Донишқадаи рушди менеҷменти Сингапур дар шаҳри Душанбе, д.и.ф., профессор. **Суроға:** 734003 ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33 E-mail: mukhtorov67@gmail.com Тел.: (+992) 907801822

Сведения об авторах: **Шамсов Бахтовар Салмонович** – Международный университет иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзода, к.ф.н., дотсент кафедры информатики. **Адрес:** 734019 Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мохаммадиева, 17/6 E-mail: shamsovb92@gmail.com Тел.: (+992) 988979197

Мухторов Зайнидин Мухторович - доктор филологических наук, профессор, ректор Сингапурского института развития менеджмента в г. Душанбе **Адрес:** 734003 г. Душанбе, ул. Саида Насыра 33 E-mail: mukhtorov67@gmail.com Тел.: (+992) 907-80-18-22

Information about the authors: **Shamsov Bakhtovar Salmonovich** - International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulughzoda, candidate of Philology, associate Professor senior department of informatics. **Address:** 734019 Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. E-mail: shamsovb92@gmail.com Tel.: (+992)988979197

Mukhtorov Zainidin Mukhtorovich - doctor of philological sciences, professor, rector of the Singapore Institute of Management Development in Dushanbe **Address:** 734003 Sh. Dushanbe, Said Nasir Street 33 E-mail: mukhtorov67@gmail.com Tel.: (+992) 907-80-18-22

КАТЕГОРИЯИ СИҒА ВА НАМУДИ ФЕЪЛ ДАР ҶУМЛАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ҚОЛАБИ “ДИЛИ КАСЕ ПУР” ДАР ГҶҲҲҲИ ҶАНУБИ ШАРҚИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА ЗАБОНИ АДАБИИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ

Шералиев Ш.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Ҷумлаҳои фразеологии қолаби “**дили касе пур**” дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ аз ҷумлаи қолабҳои серистеъмол ба шумор рафта, тадқиқ ва баррасии ҳамаҷонибаи категорияи сиға ва намути феъл дар ташаккули маъноҳои мухталиф аз қабилҳои муҳимият, хоҳиш, шарт, таҳайюл ва фарзу гумонҳои амалу ҳаракат, ки дар ҷумлаҳои фразеологии қолаби “**дили касе пур**” низ бетаъсир нестанд, дар системаи таркибии ҷумлаҳои фразеологии қолаби мазкур муҳимияти хоссае дорад. Ба ин восита метавон муайян кард, ки хабари ин қолаби фразеологии забон то ҷӣ андоза устувор ва ё суғд буда, қобилияти ба ҷумлаҳои оддии синтаксисӣ гузаштандро доро аст. Ҳамчунин ба ин восита метавон дараҷаи истеъмоли феълҳои ҷудогонаи ёвари гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикиро дар ҷумлаҳои фразеологии қолаби мазкур муайян намуд.

Забони гуфтории тоҷикон аз лиҳози таърихӣ дар густиранди собиқии забонҳои эронии матрук – суғдию бохтарӣ ва сақой густириш ёфтааст, аз ин рӯ субстратҳои мухталифи забонӣ дар шаклирии забони тоҷикии гуфторӣ бетаъсир намондаанд. Дар гуфтори сақонаи қисмати шимолии минтақаи истеъмоли забони тоҷикӣ забони суғдӣ ва дар қисмати ҷанубии ин густира забонҳои бохтарию сақой таъсиргуздор будаанд. Албатта омилҳои пасини ташаккули забони гуфтории тоҷикиро, мисли муҳити инкишофи лаҳҷаҳо, таъсири мутақобилаи забонҳо дар марзҳои қорбурди лаҳҷаҳо, омилҳои сиёсӣ дар марзҳои қорбурди лаҳҷаҳо, омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ низ метавон аз назар дур андохт. Вобаста ба ин омилҳо сохтори диалектологияи забони тоҷикӣ ташаккул ёфтааст, ки боиси тафовутҳои гӯйишӣ дар забон гардидааст. Лаҳҷаҳои тоҷикиро вобаста ба хусусиятҳои забонӣ ва мавқеи ҷуғрофияшон ба гурӯҳҳои зерин тақсим кардаанд.

- 1) Гурӯҳи шеваҳои шимолӣ (Лаҳҷаҳои ноҳияҳои шимолии вилояти Суғд, Варзоб, кӯхистони Ҳисор ва Шаҳритуси Тоҷикистон, Самарқанд, Бухоро, водии Сурхандарё, Фарғона, Қашқадарёи Ёзбекистон, лаҳҷаҳои вилояти Ёши Қирғизистон ва Чимкенти Қазоқистон).
- 2) Гурӯҳи шеваҳои марказӣ (болооби Зарафшон – ноҳияҳои Айни ва Мастҷоҳ)
- 3) Гурӯҳи шеваҳои ҷанубӣ (водии Қаротегин (Рашт), вилояти Хатлон ва лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон)
- 4) Гурӯҳи шеваҳои ҷануби шарқӣ (водии Ванҷ ва Дарвоз)

Дар воҳидҳои фразеологӣ калимаҳои фаровонро метавон дарёфт, ки дар онҳо калимаҳои субстратӣ ва ҳамчунин таърих ва фарҳанги ҷудогонаи ин ё он халқият инъикоси худро ёфтааст. Дар байни қолабҳои гуногуни ҷумлаҳои фразеологӣ ҷумлаҳои фразеологии қолаби “**дили касе пур**” мавқеи махсусро ишғол мекунад. Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ ин қолаби фразеологӣ дар муқоиса ба дараҷаи истеъмоли навъҳои гуногуни қолабҳои фразеологӣ аз ҷумлаи қолабҳои серистеъмол махсуб ёфта, системаи шаклҳои грамматикӣ он хеле мураккаб аст. “Қолаби **дили касе пур**, ки онро баръакси **мисли касе (чизе) баромад** ҷумлаи фразеологии номӣ унвон додан мумкин аст, дорои хусусиятҳои мураккаби грамматикӣ” [19, 303]. Ин қолаби фразеологии забонро ҷумлаҳои фразеологии номӣ унвон додан ба мақсад мувофиқ буда, ҷузъи асосии он асосан бо ҳиссаҳои номии нутқ ифода меёбад. Саҳми ҳиссаҳои номии нутқ дар созон додани таркиби луғавии ин навъи қолаби фразеологӣ бисёр бузург мебошад.

Мураккаб будани хусусиятҳои грамматикӣ ин қолаби фразеологӣ самтҳои фарқкунандаи онро аз дигар навъҳои гуногуни қолабҳои фразеологӣ ошкор месозад. Маҳз, системаи қомилан мураккаби шаклҳои грамматикӣ он дараҷаи истеъмоли ин қолабро дар нутқи шифоҳӣ ва қитобӣ муайян месозад. Имконияти тобишҳои мухталифи семантикӣ қабул

кардани онҳо ва мавҷудияти унсурҳои гуногуни забонӣ ҳамчун ҷузъи доимӣ ва баъзан тағйирёбанда, пеш аз ҳама, аз системаи мураккаби шаклҳои грамматикӣ он вобастагӣ дорад.

Таркиби лексикӣ воҳидҳои фразеологӣ аз ҷузъҳои ҳатмӣ ва тағйирнопазир иборат аст, ки баъзан ба яке аз ин ҷузъҳо бандакҳои гуногун (бандакҷонишинҳо, бандаки изофӣ, бандаки феълӣ ва бандаки хабарӣ) илова гардида, ба онҳо тобишҳои гуногуни маъноӣ мебахшанд. Дар баъзе мавридҳо чунин бандакҳо метавонанд, унсурҳои ҳатмӣ таркибии луғавӣ воҳидҳои фразеологӣ бошанд. Тағйир додани ҷузъҳои воҳидҳои фразеологӣ воҳиди мустақил будани онҳоро барҳам мезанад. “Ҷумлаҳои фразеологӣ қолаби **“дили касе пур”** аз ҷиҳати таркиби лексикӣ грамматикӣ низ фарқ доранд. Одатан, онҳо аз се ҷузъи асосӣ таркиб ёфтаанд: мубтадои грамматикӣ, предикат – хабар ва ҷузъи ивазшаванда, ки ба соҳиби амал далолат мекунад” [19, 306].

Ҷумлаҳои фразеологӣ қолаби **“дили касе пур”** дар забони адабии муосири тоҷикӣ мавқеи хос ва муайянеро ишғол мекунад. “Дар байни қолабҳои гуногуни ҷумлаҳои фразеологӣ, ҷумлаҳои фразеологӣ қолабҳои **дили касе пур** ва **миси касе (чизе) баромад** аз ҷиҳати хосиятҳои гуногуни грамматикӣ худ мавқеи махсусро ишғол мекунад. Пеш аз ҳама ин қолабҳои фразеологӣ дар забони имрӯзаи тоҷикӣ аз ҷумлаи қолабҳои серистеъмол мебошанд. Аз ҷиҳати ифодаи маъноӣ грамматикӣ онҳо аксар сохторҳои сохторҳои мафъулианд. Системаи шаклҳои грамматикӣ чун шаклҳои морфологӣ феълҳо хеле мураккаб аст” [19; 303].

Дар ҷумлаҳои фразеологӣ қолаби **“дили касе пур”** низ категорияи сиға метавонад ифодаҳои гуногуни модалитати амал, аз қабили муҳимият, хоҳиш, шарт, тахайюл ва фарзу гумонҳои амалу ҳаракатро инъикос намояд, ки онҳо дар навбати худ маъноҳои махсуси грамматикӣ доранд. Бояд таъкид кард, ки дар ҷумлаҳои фразеологӣ қолаби **“дили касе пур”**, умуман воҳидҳои фразеологӣ забон феъл метавонад аз маъноӣ аслии худ дур рафта, қомилан маъноӣ нави маҷозӣ гирад, ки албатта он функсияе, ки дар хусуси сиғаи феъли забони тоҷикӣ мушоҳида карда мешавад, аз ин ғуруҳи алоҳидаи забон ба қуллӣ фарқ мекунад. Ҷиҳати муштаракӣ чунин воҳидҳои фразеологӣ дар робита бо категорияи сиға дар он аст, ки метавон тамоми нави ифодаи замонири дар онҳо мушоҳида кард. Мавриди зикр аст, ки феълӣ ҷумла метавонад, дар таркиби воҳиди фразеологӣ бошад ва ҳамзамон фикри ҷумла дар он хотима ёфта бошад. Аз ин рӯ, таъсири категорияи сиға дар ин нави қолабҳои фразеологӣ бараъло мушоҳида мешавад. “Азбаски хабари қолаби фразеологӣ **дили касе пур** бо ҳиссаҳои номии нутқ ифода ёфтааст, он чун хабарҳои номӣ бандакҳои хабарӣ ва феълҳои ёвари **шудан, будан** ва муродифоти дигари грамматикӣ ин феълҳои ёварро қабул карда, шаклҳои гуногуни замонӣ ва сиғаҳоро ба вуҷуд оварда метавонад. Дар ифодаи шаклҳои замонӣ сиғаи хабарӣ баробари бандакҳои хабарӣ (бештар бандаки шахси сеюми танҳо) феълҳои ёридиҳандаи будан ва шудан низ ба қор бурда мешаванд. Ин қолаб ба маъноӣ замони ҳозираи сиғаи хабарӣ метавонад бе бандаки хабарӣ ҳам истеъмол шавад. Дар ин маврид, одатан, бандаки хабарӣ шахси сеюми танҳо дар назар аст” [19; 311].

Ам ке итава ҷъзи аҷойиба дӣ, **рангъ рӯш бъканд**, бароё ке яъкм бор дийаст и ҷъза (Ёгед, Ширговд; 2023). Ай хърсандиша **дълъш бъшкъфт** (Ширговд; 2023). Бади и хабари тавара шнавийа, **чигаръм реш гашт** (Шкев; 2021). Ай динайе веқарор қор қарестам, **хангъм бъканд** (Ёгед; 2020). **Дъстму боло**, бачаму дар мъсобиқа яъкм ҷо гъръфт, вало сарбъландму қар (Ёгед; 2024).

“Бояд гуфт, ки чунин мисолҳое, ки дар онҳо ҷузъи ишорӣ зикр нашуда бошанд, хеле қам вомехӯранд. Дар аксар ҷумлаҳои фразеологӣ қолаби **дили касе пур** ҷузъи ишорӣ зикр шудааст. Ҷузъи ишорӣ одатан, бо бандакҷонишинҳои шахсӣ, номҳои ифодакунандаи шахс ва ё таъхисшуда, инчунин, бо қонишинҳои шахсӣ ва таъинӣ ифода мешавад ва ҳатман шахс – субъектро ифода мекунад” [19, 307].

Ҷузъи ишорӣ ва ё тағйирёбанда, ки онро метавон ҷузъи ҳатмӣ таркиби ин қолаби фразеологӣ унвон дод, асосан бо бандакҷонишинҳои ифода меёбад. Хусусияти тағйирёбанда будани ҷузъи ишорӣ, пеш аз ҳама, ба имконияти васеи қойивазкунии бандакҷонишинҳо, ки

онҳоро метавон озодона бо ном ва ё исмҳои таъхисшуда иваз кард, вобастагии ногусастанӣ дорад. Бандакҷонишинҳо дар воҳидҳои фразеологӣ қолаби **“дили касе пур”** нақши муҳимро мебозанд. Хизмати онҳо дар таҳкими мазмуни воҳидҳои фразеологӣ муайян мегардад. Дар пасвандҳо ва аломатҳои дигари морфологӣ баъзе хусусиятҳо дида мешавад, ки бандакҷонишинҳо аз ин хусусият ори ҳастанд. “Агар пасвандҳои ҷамъбандии исмҳо ва аломатҳои дигари морфологӣ бевосита ба ҷузъи номӣ иловашаванда ба тамоми қолаби воҳиди фразеологӣ оҳангу тобишҳои иловагии грамматикӣю модалӣ зам намоянд, дар хусуси бандакҷонишинҳо ва унсурҳои лексикӣи дигари ивазкунандаи онҳо инро гуфтан мумкин нест” [19, 307]. Онҳо ҳамчун ҷузъи ишорӣ барои муайян намудани шахсу шумораи соҳиби амали ин навъи қолаби фразеологӣ хизмат мекунанд.

Ҷумлаҳои фразеологӣ қолаби **“дили касе пур”** дар ифодаи маъноӣ замони ҳозираи сиғаи хабарӣ метавонад бо бандаки хабарии аст истеъмол ёбад. Масалан:

Ай ўно ке **дълъм пър** аст, тоқа ройишу каръм (Равнов; 2023). Бояд дъстгирит кьна бароке амза **дълъш нарме аст** ке, кори мьна чанд бор ве ичи буд кар (Равнов; 2023).

Сиғаи хабарӣ ба маъноӣ замони ҳозира-оянда:

И коръ бори инора бине, **хангъ мангту бьканама** (Ширговад; 2021). Агар як бори га аму меҳмуной олиқадръ бийан бай қъшлокмуна, меҳмудорийешу мекнем ке, **димоғшу чоқ** мегаравъ дига фъромъшт нақнаман (Шкев; 2021). Раҳматӣ боби Ризвоншо амза мьқумой хъшрўйе менавохт ке ҳама вадикат гўшъш мекаран, **чигарора ов мекар** овози шъринъш (Ёгед, 2022).

Сиғаи хабарӣ ба маъноӣ замони гузаштаи наздик: **дъли касе къшойан; димоғи касе сўхтан; чехрай касе гъл каран:**

Аз дидани ин манзара, чӣ хеле мегўянд, як гўшаи **дилаш кушода гашт**, хуб кард, ки омад, хабар дод (К. Мирзоев, Марги бегуноҳ, 15). – Ба сари ман дод назан, Рустам, ман ягон кори ношоиста накардаам, “ҳа” нагуфтам! – **димоғи** Парвона **сўхт** (К. Мирзоев, Марги бегуноҳ, 29). ... Шогирди муншӣ Рўзимурод дар кунче ҳаросон меистод ва **чехрай** амир гул кард (У. Кўҳзод, Ҳайчо, 4).

Сиғаи хабарӣ ба маъноӣ замони гузаштаи дур: **гапи касе гърехтан; чъшми касе тарсийан:**

Ин гапат рост, - гуфт – Азиз, ки дар ҳақиқат як ду бор бо Остонов **гапаш гурехта** буд (Ҷ. Икромӣ, Хатлон, 10). Дашномҳо, шаттаҳо, шапалоқҳои Арбоб чунон **чашмашро тарсонид** буд, ки ёрои сар бардошта ба ў нигоҳ карданро надошт (С. Айнӣ, Одина, 15).

Сиғаи хабарӣ ба маъноӣ замони ҳозираи давомдор: **ба сари касе чормағз шькастан; танови касера кашийан:**

Ана оқибат миси коратон баромада монду мардум ба касофати он акнун **ба сари ман чормағз шикаста истодаанд** (Ф. Ниёзӣ, Вафо, 217). Лекин **танобашонро** кашида ист, ки аз худ нараванд (С. Турсун, Се рўзи як баҳор, 89).

Сиғаи хабарӣ ба маъноӣ замони гузаштаи нақлӣ: **рўй касе сия; хуни нофи касе рехтан:**

Мегўянд-ку, **рўямро сиёҳ кардааст**, ду бутта ришам, ғами тую очат дар дилам (К. Мирзоев, Зиндагӣ ҳам нафасе, 19). Онҳо онҷоианд, дар шаҳр ба дунё омада, **хуни нофашон** он ҷо **рехтааст** (К. Мирзоев, Зиндагӣ ҳам нафасе, 5).

Сиғаи хабарӣ ба маъноӣ замони гузаштаи нақлиӣ ҳикоягӣ: **чъшми касе парийан; бўни касе теғ кашийан; димоғи касе гърфтан:**

Чанд рўз боз **чашмам** беҳуда **намепааридааст** (Ф. Ниёзӣ, Вафо, 18). Шукр, холо **биннат теғ накашидааст**, ки аз зиндагӣ дасту дил бишўй (Ҷ. Ақобир, Пазмонӣ, 6). Кадом як кал аз афти кор сарашро луч кардааст, ки **димоғи** ҳаво **гирифтааст** (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид, 291). Вай се сол пеш аз ба ин ҷо омадани ман бо худкушӣ **корашро тамом кардааст** (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид, 214).

Сиғаи хабарӣ ба маъноӣ замони ояндаи дур: **кори касе боло гирама;**

Ман гумон доштам, ки баъд аз ба даст даромадани ин духтарон **кори ман боло хоҳад гирифт** (С. Айнӣ, Ғуломон, 13).

Сиғаи хабарӣ ба маънои замони гузаштаи ҳикоягӣ: *ай забони касе қандъ ҳасал рехтан; гӯши касе бовар накаран; дар кърта нагънҷиан*:

Зани раҳмати Исмоилхон ба ҳама меҳрубон буд, аз забонаш қанду асал мерехт (К. Мирзоев, Зиндагӣ ҳам нафасе, 6). Саидбек дар аввал моту мабхут гашт, **гӯшхояш бовар намекард**, ки Калтаи Мансур чуръат карда, ба вай гап мезанад, ба кор баро, мегӯяд (К. Мирзоев, Зиндагӣ ҳам нафасе, 11). Улфатов аз ин таърифҳо **ба куртааш намегунҷид** (Ф. Ниёзӣ, Вафо, 217).

Тобишҳои маъноии шаклҳои сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ, дар ҷумлаҳои фразеологӣ қолаби “**дили касе пур**” ҷун ҷумлаҳои одди синтаксисӣ ғайр аз сохти ҷумла ва оҳанг, бо калимаҳои ёридиҳанда, пайвандак ва ҳиссачаҳо равшантар ифода мешавад. Ҳар як унсури грамматикӣ ва калимаи ёридиҳанда бо тобиши махсуси грамматикӣ омада, маънои сиғавӣ ва ҷилои услубии феълҳоро, хусусан шаклҳои аористро ошкор месозад ва то андозае қувват медиҳад. Масалан, дар сурате ки маънои шарт дар нутқ ба воситаи оҳанг ифода мегардад, пайвандаки агар ин маъниро равшантар ва оҳанги суҳанро равшантар месозад. Илова бар ин, бо пайвандаки то маънои замони ва бо ҳам маънои ҳилоф возеҳтар таъкид мешавад:

Бале, *агар бахтамон тофта*, ба онҳо рӯ ба рӯ наоем, аз дарё гузаштан ҳам осон мегардад (С. Турсун, Се рӯзи як баҳор, 86). – Айб накунед, хола, чизи дигаре надорем, *агар дилатон кашад*, ҳаминашро, ҳаминашро хӯред! – гуфт (С. Айнӣ, Ғуломон, 143).

Ифодаи эҳтимолият ва тахмину фариза ва гумони ғӯянда дар ин навъи қолабҳои фразеологӣ бо калимаҳои ҷун рафту, аз афташ, барин низ мушоҳида мешавад:

Рафту бо касе **гапаш гурезад**, то ба вай даст ба гиребон нашавад, ба гуфти ҳудаш, аз ҷаҳаҳои сари ӯ хун нагирад, думашро сар намедод (К. Мирзоев, Зиндагӣ ҳам нафасе, 11). *Аз афташ*, ғайбати мо **гӯшатонро тафсонд**, ки кофта омадед (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид, 287). Афту андоми ақои Олиму Улфатов торафт ғазаболуд мегашт ва ҳар дуяшон ҳам **ба курташон кайк даромадагӣ барин**, бегоҳат мешуданд (Ф. Ниёзӣ, Вафо, 158).

Илова бар ин, мавҷудияти ҳуди камимаи эҳтимом ва ё шояд низ метавонад маънои тахминӣ ва ба шарте вобаста будани амалро равшан инъикос кунад:

Агар ба ин гапҳо аз тахти дил бовар кунед, ҳаёлотӣ ширин, *эҳтимол*, то ба ҷое бирасад, ки ба одамони сиҳат **раҳматон биёяд** (Ф. Муҳаммадиев, Куллийт, 19). Ё *шояд* бафурсат **корро пазонда бошад**, ки медонад (С. Турсун, Се рӯзи як баҳор, 101).

Сиғаи амрӣ изҳори хоҳиш ва супориш, фармон ва таъкид ва ё водор кардан ба амалро, ки асосан ба шахси дуум равона карда шудааст, мефаҳмонад. Дар ҷумлаҳои зайл супориш ба шахси дуум равона карда шудааст:

Ба хизматгори дари хона, ба номаш ҷораккор ё ҷӯпон, **бештар забон деҳ** (С. Турсун, Се рӯзи як баҳор, 89). Ҳушатро ба сар гир, **каллоро кор фармо**, бачагию беақлӣ бас (К. Мирзоев, Зиндагӣ ҳам нафасе, 34). **Дила васеъ кун**, ошно (Ф. Муҳаммадиев, Куллийт, 28).

Умуман, таъсири ҳама гуна навъҳои замони сиғаи феълро дар таркиби ҷумлаҳои фразеологӣ қолаби “**дили касе пур**” метавон мушоҳида кард, ки то андозае онҳо ба ҷумлаҳои одди синтаксисӣ наздикӣ доранд.

Нишонаи асосии инъикоси навъҳои гуногуни сиғаи феъл дар ҷунин қолабҳои фразеологӣ, пеш аз ҳама, ба хабари онҳо, ки бо ҳиссаҳои гуногуни номии нутқ ифода меёбад, вобастагӣ дорад.

Намуди умумӣ амалу ҳолатро ба таври умумӣ ва номуайян ифода мекунад. Тамоми шаклҳои замони феъл метавонанд, шаклҳои грамматикӣ намуди умумии ҷумлаҳои фразеологӣ ин қолабро ташкил диҳад. Шаклҳои грамматикӣ намуди умумӣ қариб ки дар тамоми шаклҳои замони вомехӯрад.

Замони ҳозираи сиғаи хабарӣ, ки бо бандакҳои хабарӣ ифода меёбад, дар иҷрои амалро дар замони ҳозира номуайян ифода мекунад. **Замони ҳозира – оянда** аз асоси замони ҳозира бо иловаи префикси **ме-** сохта шуда ҷараёни амали ҳозираро барои оянда ба таври номушаххас баён менамояд. **Замони гузаштаи наздики** ҷумлаҳои фразеологӣ қолаби “**дили касе пур**” аз асоси замони гузашта бо бандакҳои феълӣ таркиб ёфта, иҷрои амалу ҳаракатро ба таври умумӣ ва номуайян ифода менамояд ва дар онҳо лаҳзаҳои ҷудогонаи

чараёни амал инъикос намеёбад. **Замони гузаштаи дур** “дар шакли асосӣ сирф бар умумияти чараёни амал далолат карда, онро бидуни ишора ба чигунагии чараёни баохиррасии амал дар гузаштаи дур ба вуқӯ пайвастанӣ онро нишон медиҳад”. Замони гузаштаи дур аз шакли сифати феълии феъли асосӣ бо иловаи шакли замони гузаштаи феъли ёридиҳандаи **будан** сохта мешавад. **Шакли ҳикоягии замони гузашта** аз асоси замони гузашта бо иловаи преффикси **ме-** ва бандакҳои феълӣ сохта мешавад. Он “сарфи назар аз вазифаҳои гуногуни грамматикӣ бар умумияти чараёни амал далолат карда, вазифаи таърихӣ он, ки ифодаи давомнокии амал мебошад дар забони муосири тоҷикӣ дар шакли ниҳоят хира боқӣ мондааст... Шаклҳои ҳикоягӣ асосан амалро ба таври умумӣ бидуни ишора ба махсусиятҳои чараёни амалишавии он ифода карда, амали мавҷударо ба тариқи ҳикоят кардан баён мекунад” [3, 92]. **Шакли замони гузаштаи дур**, ки аз шакли сифати феълии феъли асосӣ бо иловаи шакли замони гузаштаи феъри ёридиҳандаи **будан** сохта мешавад, дар қолаби мазкур бо риояи пурраи қоидаҳои синтисисӣ ин шакли замони ифода карда метавонад. **Замони гузаштаи нақлӣ**, ки аз шакли сифати феълии феъли асосӣ бо иловаи бандакҳои ҳабарӣ сохта мешавад, дар замони гузашта воқеъ шудани амалро дар шакли нақлӣ ва категорияи феълии намуди умумӣ ифода мекунад. Бо феълҳои ёридиҳандаи **шудан** ва **будан** шаклҳои замони гузаштаи сиғаи ҳабарӣ сохта мешавад. Ҷузъи **хабар** дар баъзе аз ҷумлаҳои фразеологӣ ин қолаб бо ҳиссаҳои гуногуни номӣ ифода ёфтааст, ки дар онҳо низ чараёни амал ва ҳолатҳои гуногуни шахс номуайян аст. Ҷузъи феълии ҷумлаҳои фразеологӣ ин қолаб дар шакли **феъли ҳол** омада ба замони гузашта бе тобиши қатъияти замонӣ далолат мекунад. **Замони ояндаи дур** аз асоси замони ҳозираи феъли ёридиҳандаи **хостан** ба вучуд меояд дар қолаби мазкур иҷроиши амалро дар замони оянда бе тобиши давомнокӣ баён мекунад. **Шакли аористи** ин қолаб дар замони оянда чигунагии чараёни амалро номуайян ифода мекунад.

Намуди умумӣ дар ҷумлаҳои фразеологӣ қолаби дили касе пур тавассути замони ояндаи дур, шакли аористӣ, замони гузаштаи нақлӣ, замони гузаштаи дур ва наздик, шакли ҳикоягии замони гузашта, замони ҳозира-оянда ва замони ҳозираи сиғаи ҳабарӣ ифода ёфта, чараёни амалро ба таври умумӣ баён менамояд. Феълҳо метавонанд дар шаклҳои гуногуни сиғавӣ омада, чараёни амалро ба таври умумӣ нишон диҳанд ё дар замони гузашта, ҳозира ва ё оянда, ки ин навъро намуди умумии феъл меғӯянд. Масалан:

– Чаро ин хел донам-надонам **харф мезанӣ**, оча, - ба модараш эътироз **баён кард** Сафар, - раваду дар ҳақиқат **касал бошад** (Ф. Н, Вафо, 83).

Дар феълҳои ҷумлаҳои боло чараёни амал номуайян буда, дар он лаҳзаҳои ҷудогонаи чараён ёфтани амал зикр нагардидааст ва он ба таври умумӣ ифода ёфтааст.

“Намуди умумӣ мавҷудияти амалро таъин карда вуқӯи онро ба таври умумӣ ё номуайян ифода менамояд. Он маҳз ба тавассути ҳамин хусусияти хосаш дар байни намуди мутлақ ва давомдор ҳадди васатро ишғол намуда, бо ҳамин хусусияташ аз онҳо фарқ мекунад” [3, 45].

Шояд намуди умумӣ ё номуайян дуру дароз вучуд доштани амалро нишон диҳад, бо вучуди ин, он “ба чигунагии чараёни амал ишора намекунад, мундариҷаи асосии онро қайди факти амал ташкил медиҳад” [2, 322].

Бо феълҳои ёридиҳандаи **шудан (шийан)** ва **будан (бийан/бидан)** шаклҳои замони гузаштаи сиғаи ҳабарӣ сохта мешавад:

Азбаски аз суҳанони котиб **дилам хичил шуд (дълъш хичил шӣ)**, дарро зуд баста, ба сӯи кабинети ӯ раҳсипор шудам (А. Ш, Ҳ. А, Шахло ва Шифо, 4). Баъд боз ба Анвар нигарист. Некқадм, ки **хунаш вайрон шуда (хунӯш веру шӣ)** асабияташ гирифта хӯрияш омада буд, найи худро аз болои рег гирифта пок карда ба лабаш бурда навохтан гирифт (С. Айнӣ, Ғуломон, 135). **Дилаш** аз ӯ **хунук**, ба порчаҳои ях баробар **шуд** (К. Мирзоев, Зиндагӣ ҳам нафасе, 31). Умуман, ҷиҳати муҳимтарини фарқкунандаи намуди умумӣ аз намуди мутлақ ва давомдор ин муайян набудани давомнокӣ ва ё қатъ гардидани амал аст, ки он дар намуди мутлақ ва давомдор бараъло мушоҳида карда мешавад.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Ҷамшедов П.

Адабиёт:

1. Аловиддинов Б. Ифодаи намуди мутлақ дар ибораҳои фразеології феълии забони тоҷикӣ//Паёми Донишгоҳ. – 2013. - №4 - 111 – 117с.
2. Аловиддинов Б. Муродифҳои феълҳои ёвари намудҳои мутлақ ва давомдори ибораҳои фразеології феъли забони адабии тоҷикӣ//Паёми Донишгоҳ. – 2013. - №4- 56 – 59с.
3. Аловиддинов Б. Намуди умумии ибораҳои фразеології феълии забони адабии тоҷик ва фарқи он аз намудҳои мутлақ ва давомдор//Паёми Донишгоҳ. – 2013. - №4 - 90 – 96с.
4. Розенфельд, А.З. Дарвазские говоры таджикского языка // Тр. ИЯ АН СССР. – 1956. –Т.4. С. 196-227.
5. А. З. Розенфельд. Ванжские говоры таджикского языка. – Издательство Ленинградского Университета. 1964. – 250 с.
6. А. З. Розенфельд. Таджикско-русский диалектный словарь. (Юго-Вос. Таджикистан). – Л.: ЛГУ, 1982.
7. Атобуллоев С. Шеваи чанубии забони тоҷикӣ. Ҷилди 4. Душанбе: Дониш, 1984, 252 с.
8. Ғ. Ҷӯраев. Р. М. Холназаров. Лаҳҷашиносӣ. – Душанбе: “Сомон-граф”, 2020. – 192 с.
9. Дҷамшедов П, Мирбобоев А. Иранистика. Душанбе, РТСУ, 2013. – 214 с.
10. Мирбобоев А. Мукаддимаи филологияи эронӣ. Душанбе: 2015. – 342 с.
11. Дӯстов Ҳ.Ҷ. Воҳидҳои фразеології ташбеҳӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик.- Душанбе, “Ҷонибек”.- 2014, 186саҳ.
12. Маҷидов Ҳ. Аломатҳои фарқкунандаи воҳидҳои фразеології забони тоҷикӣ.//Масъалаҳои забони тоҷикӣ. Ун-ти давлатии Тоҷикистон.- Душанбе: Ирфон, 1967.- С. 61-78.
13. Маҷидов Ҳ. Воҳидҳои фразеологӣ ва калима.//Мақтаби советӣ.-1984.- №4. – с. 19-21.
14. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик.-Ҷ.1. Луғатшиносӣ.- Душанбе,2007. – 242 с.
15. Маҷидов Ҳ. Таркиби лексии воҳидҳои фразеологӣ.//Мақтаби советӣ. 1986.-№10. С. 72-78.
16. Маҷидов Ҳ. Таркибҳои фразеологӣ. //Мақтаби советӣ. -1980. -№1 -С. 21-24.
17. Маҷидов Ҳ. Фразеології забони ҳозираи тоҷик.-Душанбе. 1982. 104с.
18. Маҷидов Ҳ. Ҷумлаҳои фразеологӣ. //Мақтаби советӣ. – 1978.-№5.-С. 15-19.
19. Маҷидов Ҳ. Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ. -Душанбе. “Дақиқӣ”. -2014. 352 с.
20. Расторгуева В. С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров. – Москва, Наука, 1964. – 188 с.
21. Шеваи чанубии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1981. – 331 с.

**КАТЕГОРИЯИ СИҒА ВА НАМУДИ ФЕЪЛ ДАР ҶУМЛАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ
ҚОЛАБИ “ДИЛИ КАСЕ ПУР” ДАР ГҶҲИШИ ҶАНУБИ ШАРҚИИ ЗАБОНИ
ТОҶИКӢ ВА ЗАБОНИ АДАБИИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ**

Дар мақолаи маркур муҳимтарин хусусиятҳои категорияи сиға ва намуди феъли гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ва забони адабии муосири тоҷикӣ дар робита бо ташаккули маъноҳои мухталиф аз қабili муҳимият, хоҳиш, шарт, таҳайюл ва фарзу гумонҳои амалу ҳаракат бевосита дар қолаби ҷумлаи фразеологii “**дили касе пур**” мавриди тадқиқ қарор гирифтааст. Нишонҳои асосии инъикоси навъҳои гуногуни сиғаи феъл дар ҷунин қолабҳои фразеологӣ, пеш аз ҳама, ба хабари онҳо, ки бо ҳиссаҳои гуногуни номии нутқ ифода меёбад, вобастагӣ дорад. Дар гуфтори қисмати шимолии минтақаи истеъмоли забони тоҷикӣ забони суғдӣ ва дар қисмати ҷанубии ин густара забонҳои бохтарию сақой таъсиргуздор будаанд. Албатта омилҳои пасини ташаккули забони гуфтории тоҷикиро, мисли муҳити инкишофи лаҳҷаҳо, таъсири мутақобилаи забонҳо дар марзҳои қорбурди лаҳҷаҳо, омилҳои сиёсӣ дар марзҳои қорбурди лаҳҷаҳо, омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ низ метавон аз назар дур андохт. Вобаста ба ин омилҳо сохтори диалектологii забони тоҷикӣ ташаккул ёфтааст, ки боиси тафовутҳои гӯйишӣ дар забон гардидааст.

Калидвожаҳо: категорияи сиза, намуд, гӯйиши ҷануби шарқӣ, забони адабии муосири тоҷикӣ, ҷумлаҳои фразеологӣ, феъл, унсурҳои грамматикӣ, замонҳои феъл

THE CATEGORY OF MOOD AND ASPECT IN VERBAL PHRASEOLOGICAL UNIT ON LAYER OF “SUBJECT CHANGING PART PREDICATE” IN THE SOUTHEAST DIALECT OF THE TAJIK LANGUAGE AND MODERN TAJIK LITERARY LANGUAGE

The article discusses the most important features of the category of mood and aspect in the south-eastern dialect of the Tajik language and the modern Tajik literary language in connection with the formation of various meanings such as importance, desire, condition, imagination and presumptions of action and movement directly in the form of the phraseological unit on layer of “subject changing part predicate”. The main symbol of the reflection in the category of mood depends on predicate, which is expressed with different nominal parts of speech. The main sign of reflection of different types of verbs in such phraseological patterns depends, first of all, on their message, which is expressed by different nominal parts of speech. In the speech of the northern part of the area where the Tajik language is spoken, the Sogdian language and in the southern part of this region the Bactrian and Saka languages were influential. Of course, the factors behind the formation of the Tajik spoken language, such as the environment for the development of dialects, the interaction of languages in the boundaries of dialects, political factors in the boundaries of dialects, political, economic and social factors can also be ignored. Depending on these factors, the dialectological structure of the Tajik language has been formed, which has led to differences in speech in the language.

Keywords: *the category of mood, aspect, south-eastern dialect, modern Tajik literary language, phraseological units, verb, grammatical elements, verb tenses*

КАТЕГОРИЯ НАКЛОНЕНИЯ И АСПЕКТА В ГЛАГОЛЕВОЙ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЕДИНИЦЕ НА СЛОЕ “ПОДЛЕЖАЩЕЕ, ИЗМЕНЯЮЩЕЕ ЧАСТЬ СКАЗУЕМОГО” В ЮГО-ВОСТОЧНЫХ ГОВОРАХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА И СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются важнейшие особенности категории наклонения и вида в юго-восточном диалекте таджикского языка и современном таджикском литературном языке в связи с формированием различных значений, таких как важность, желание, состояние, воображение и презумпции. действие и движение непосредственно в форме фразеологизма на слое “подлежащего изменяющей часть предикат”. Главный символ отражения в категории наклонения зависит от сказуемого, которое выражается разными именными частями речи. Основной признак отражения разных типов глаголов в таких фразеологических конструкциях зависит, прежде всего, от их сообщения, которое выражается разными именными частями речи. В речи северной части ареала распространения таджикского языка влияние имел согдийский язык, а в южной части этого региона - бактрийский и сакский языки. Конечно, могут быть и факторы формирования таджикского разговорного языка, такие как среда развития диалектов, взаимодействие языков в границах диалектов, политические факторы в границах диалектов, политические, экономические и социальные факторы. игнорироваться. В зависимости от этих факторов сформировалась диалектологическая структура таджикского языка, что привело к различиям в речи на языке.

Ключевые слова: *категория наклонения, аспект, юго-восточный говор, современный таджикский литературный язык, фразеологизмы, глагол, грамматические элементы, времена глагола*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шералиев Шералӣ – Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ, доктор PhD. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел: (+992) 988 50 94 93. Email: sherka1997@inbox.ru.*

Сведения об авторе: *Шералиев Шерали – Института языка и литературы имени Рудаки, НАНТ, докторант PhD. Адресс: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 21. Телефон: (+992) 988 50 94 93. Email: sherka1997@inbox.ru.*

Information about the author: *Sheraliev Sherali – Institute of languages and literature named after Abuabdulloh Rudaki of the National Academy of sciences of Tajikistan, PhD student. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21. Phone: (+992) 988 50 94 93. Email: sherka1997@inbox.ru.*

ФЕЪЛИ ҲОЛИ «ГИРИФТА» -ЧУЗЪИ АСОСИИ ИБОРАҲОИ ФЕЪЛИҲОЛИИ МАФҲУМИ ҲАМРОҲИДОШТА

Ҷабборова Ш.С.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода

Муқаддима. Ибораҳои феълиҳолӣ мафҳуми ҳамроҳидоштае, ки тавассути алоқаи пасояндӣ ташаккул меёбанд, хеле маъмул буда, дар шакли қолабҳои гуногун истеъмол мешаванд. Онҳо тарзҳои мухталифи ташаккулёбӣ доранд. Таркибҳои феълиҳолӣ **ҳамроҳ гирифта, ҳамроҳи худ гирифта, ҳамроҳаш гирифта, бо худ гирифта**, ҳамчун ҷузъи асосии ибораҳои феълиҳолӣ, бо ёрии пасояндӣ «-ро» калима ва ибораҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораҳоро ташкил медиҳанд, ки мафҳуми ҳамроҳӣ дошта, бар шарҳи амали ҷумла меоянд ва онро бо иловаи тобишҳои гуногуни маъноӣ боз ҳам мушаххастару возеҳтар ифода менамоянд.

Ибораҳои феълиҳолӣ дар алоҳидагӣ мавриди тадқиқ қарор нагирифтаанд. Фақат дар баъзе асарҳои илмӣ ба синтаксис, махсусан ҳолшарҳкунандаҳо бахшидашуда вобаста ба баррасии баъзе паҳлӯҳои онҳо оид ба ибораҳои феълиҳолӣ дахл карда шудаанд. Дар китобҳои дарсии грамматика барои мактабҳои олии оид ба феъли ҳол ва ибораҳои феълиҳолӣ, ҳамчун як роҳи муҳимми ифодаи ҳолшарҳкунандаҳо маълумоти зиёд оварда шудааст. Дар китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик» чунин қайд карда шудааст: «Вазифаи асосии синтаксисии феъли ҳол дар ҷумла ҳол аст» [31, 274].

Ҳусейнов дар мақолаи худ «Ибораҳои феъли ҳамчун синоними ҷумлаи пайрави замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик» (1957) дар бораи бо ибораҳои феълиҳолӣ ифода шудани ҷумлаи пайрави замон андешаҳои ҷолиб баён менамояд.

Исматуллоева М. дар рисолаи илмӣ «Очеркҳои грамматикӣ оид ба ҳолшарҳкунандаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик» (ибора аз ду қисм, қисми 1 -1971, қисми 2 -1986) оид ба ифодаи ҳолҳои гуногун бо ибораҳои феълиҳолӣ маълумотҳои муфид додааст.

Ибораҳои феълиҳолӣ мафҳуми ҳамроҳидошта мавриди тадқиқи пурра қарор нагирифтаанд. Ман – муаллифи ин сатрҳо мақолаеро бо номи «Роҷеъ ба як навъи ибораҳои феълиҳолӣ мафҳуми ҳамроҳидошта бо алоқаи пешояндӣ» (2025) ба ҷоп расондам.

Мақсади тадқиқот аз баррасии нақши феъли ҳоли “гирифта” дар ташаккули ибораҳои феълиҳолӣ мафҳуми ҳамроҳидошта, ки тавассути алоқаи пасояндӣ ташаккул меёбал, иборат мебошад.

Дар рафти таълифи тадқиқот аз методҳои таҳлилу ташхис ва хулосабарорӣ истифода шудааст.

Тадқиқу таҳлили маводди забонӣ далелеро ба мушоҳида расонид, ки он бори дигар аз боигарии табиати забони тоҷикӣ ва рангорангии тарзи баёни он шаҳодат медиҳад. Ин далел он аст, ки калимаи **гирифта**, ҳамчун ҷузъи феълии таркибҳои феълиҳолӣ **ҳамроҳ гирифта, ҳамроҳи худ гирифта, ҳамроҳаш гирифта, бо худ гирифта** ва синонимҳои онҳо, баъзан бе ҷузъҳои таркибии худ - пешоянҳои **бо, ҳамроҳи** ва монанди инҳо, инчунин ҷонишини нафсӣ-таъкидии **худ**, ки ҷузъи ҷудонашавандаи ин қолабҳо мебошанд, дар алоҳидагӣ дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ истеъмол мешавад. Феъли ҳоли **гирифта** дар ифодаи ин маънӣ он мафҳумеро фарогир мешавад, ки қолабҳои боло дар пуррагӣ онро ифода менамоянд:

1.Баъд Султон **занаширо гирифта** ба мавсими кори заводи пахта мерафт [16,с. 29];

2.Ман Мухторро **гирифта** овардам, занак ба дуи мо як коса шӯлла дод [14, с. 239];

3. Диловар ҷавони резаустухони сиёҳабрӯ фарзанди ҳамин деҳ аст, ки дӯсташиро **гирифта** ба истироҳату тамошо овардааст [10, с. 54];

4. Дар рӯзи таътили ҳамон ҳафта ӯ **Хайратро гирифта** омад [4, с. 47];

5. Се модар... **фарзандҳояшонро гирифта** ба кӯча баромаданд [11, с. 239].

Дар ҷумлаҳои боло калимаҳои **мерафт, овардам, овардааст, омад, баромаданд** хабар мебошанд, ки сетоаш бо феълҳои монда ва дутои дигараш бо феълҳои гузаранда ифода шудаанд. Дар ҷумлаҳои якум, чорум, панҷум, ки хабари ҷумла бо феълҳои мондаи **мерафт, омад, баромаданд** ифода шудаанд, феъли ҳоли **гирифта** хусусияти вобастакунӣ зоҳир намуда, калимаҳои **занаширо, Хайратро, фарзандҳояшонро** бо ёрии пасоянди «-ро» ба худ тобеъ шамуда, дар қолаби ибора истеъмол шудааст ва муносибати ҳамроҳиро бо иловаи тобиши маъноии таъкид ифода менамояд. Дар ҷумлаи дуюму сеюм дар назди феълҳои гузарандаи **овардам, овардааст** калимаи **гирифта** дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ дар алоҳидагӣ, яъне мустақил, истеъмол шудааст. Дар ҳар ду маврид феъли ҳоли «гирифта» ба шарҳи амали ҷумла омада, онро ифода менамояд, ки субъект дар иҷрои амалҳои худ шахси дигарро ҳамроҳ гирифтааст. Калимаи **гирифта**-ро дар назди феълҳои монда пешоянди **ҳамроҳи, бо ҳамроҳии** ва дар назди феълҳои гузаранда зарфи **ҳамроҳ** бешубҳа иваз карда метавонанд ва ин ҳолат ба мазмуни ҷумла ягон ноқисие ворид намесозад:

1. Баъд Султон **ҳамроҳи занаши** (занаширо гирифта) ба мавсими кори заводҳои пахта **мерафт**;

2. Ман Мухторро **ҳамроҳ** (гирифта) овардам...;

3. Диловар... дӯсташиро **ҳамроҳ** (гирифта) ба истироҳату тамошо овардааст;

4. Дар рӯзи таътили ҳамон ҳафта ӯ **ҳамроҳи Хайрат** (Хайратро гирифта) омад;

5. Се модар... **ҳамроҳи фарзандҳояшон** (фарзандҳояшонро гирифта) ба кӯча баромаданд.

Бояд қайд кард, ки масдари **гирифтан** ҳамчун феъл дорои семантикаи басо бой буда, маъно ва тобишҳои гуногуни маъноиро дар бар мегирад. Оид ба тобишҳои гуногуни маъноии феъли **гирифтан** дар асари Растаргуева В.С., Керимова А.А. «Система таджикского глагола» (1964) муфасссал маълумот дода шудааст.

Феъли ҳоли **гирифта** дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ, ҳамчун ҷузъи феълии хабари таркибии **ҳамроҳ гирифт**, яъне ҳамчун феъли ёридиҳанда бо калима ва ибораҳои гуногун дар қолабҳои гуногун ба вазифаи хабарҳои номӣ меояд. Ана, дар ҳамин замина шаклҳои феълиҳолӣ **ҳамроҳ гирифта, ҳамроҳи худ гирифта, ҳамроҳаш гирифта, ҳамроҳи худааш гирифта, бо худ гирифта** ба вучуд меоянд ва дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ кор фармуда мешаванд.

Тавре аз таҳлили мисолҳои боло бар меояд, калимаи **гирифта** дар ифодаи муносибатҳои ҳолшарҳкунандагӣ- ҳамроҳӣ аз қисмати номии худ маҳрум гашта, баъзан худааш танҳо дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ истеъмол мешавад. Бояд қайд кард, ки ин калима дар танҳои ҳамон маъниеро ифода менамояд, ки қолабҳои боло дар пуррагӣ онро ифода месозанд. Бамаврид аст, бигӯем, ки дар забони тоҷикӣ ин ҳодиса ягона нест, балки ҳодисаи маъмул мебошад, ки бо баъзе калимаҳои дигар низ рух медиҳад. Яъне, калима ҷузъан ё қисман маъниеро ифода карда метавонад, ки шакли пуррааш онро ифода мекунад. Нисбат ба калимаи **гирифта** низ ҳамин ҳодиса рух додааст.

Калимаи **гирифта** дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ чун таркибҳои дигари феълиҳолӣ дорои хусусиятҳои умумӣ мебошад, яъне, пеш аз ҳама, он бар шарҳи феълҳои гуногун меояд ва дар назди ҳар кадоми онҳо тағйири шакл менамояд. Ин ҳодиса аз хусусиятҳои феълии калимаи мазкур сар мезанад, ки он бори дигар аз асоси феълӣ доштани калимаи

гирифта дарак медиҳад ва бори бигар тасдиқ менамояд, ки он ҷузъи феълии таркибҳое мебошад, ки дар ҷумла ба вазифаи хабар меоянд.

Калимаи **гирифта** дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ хусусияти тобеъкунӣ зоҳир менамояд ва ин маъниро бештар дар қолаби ибора ифода менамояд. «Вобастакунӣ яке аз хусусиятҳои намоёни феъли ҳол мебошад, вай калимаҳои дигарро, ҳамчун феъл, вобаста карда метавонад» [6, с. 342]. Феъли ҳоли «гирифта» тавассути алоқаи вобастагӣ, махсусан бо ёрии пасоянди «ро», калимаву ибораҳои дигарро ба худ тобеъ менамояд ва ибораҳои феълиҳолии мафҳуми ҳамроҳидоштаро ташкил медиҳанд, ки онҳо чун ибораҳои дигари дар боло зикршуда муносибати ҳамроҳиро бо иловаи тобишҳои маъноӣ ифода менамоянд. Ин ҳодиса аз хусусиятҳои феълии калимаи мазкур сар мезанад, ки он бори дигар аз асоси феълӣ доштани калимаи **гирифта** дарак медиҳад.

Калимаи **гирифта** дар назди феълҳои монда, ки дар ҷумла ба вазифаи хабар меоянд, хусусияти феълии худро бештар зоҳир менамояд. Калимаи мазкур бо ёрии пасоянди «-ро» калимаву ибораҳои гуногунро ба худ тобеъ намуда, дар қолаби ибора дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ истемол мешавад ва онро шарҳ медиҳад, ки иҷрокунандаи асосии амал дар иҷрои амалҳои хеш ашхоси дигарро ҳамроҳи худ мегирад:

1. *Анорғул ва Гулизор бачаҳоро гирифта ба боз рафтанд* [13, с. 21];

2. *Бародараи Адҳам «ин қору боратон ба ман нафорида» гуфта занҳояшро гирифта ба Кабола рафт* [15, с. 388];

3. *Хуб, пас аз ин маслиҳат мекунем,- гуфта, маҷлисро тамои қард ва нафарони худро гирифта* *Ҳоҷӣ Абдулқодирро пеш андохта ба тарафе рафт* [3, с. 383];

4. *Пагоҳ занатро гирифта ба қор баро!* [15, с. 82].

Дар мисолҳои овардашуда феъли ҳоли **гирифта** калимаву ибораҳои **бачаҳоро**, **занҳояшро**, **нафарони худро**, **занатро** ба худ тобеъ менамояд, ки ин ба хусусияти феълии он ишора менамояд. Аз ин рӯ, таркибҳои **бачаҳоро гирифта** (ҷумлаи якум), **занҳояшро гирифта** (ҷумлаи дуюм), **нафарони худро гирифта** (ҷумлаи сеюм), **занатро гирифта** (ҷумлаи чорум) мафҳуми ҳамроҳӣ дошта, амалҳои **рафтанд**, **рафт**, **баромадаанд**, **баро**, ки бо феълҳои монда ифода шудаанд, шарҳу эзоҳ медиҳанд. Пас, феъли ҳоли **гирифта** дар назди феълҳои монда тафсил меёбад ва муносибати ҳамроҳиро дар қолаби ибора ифода месозад. Дар чунин мавридҳо калимаи **гирифта** ҷои худро бо пешоянди **ҳамроҳи** иваз карда, бо қолабҳои **ҳамроҳи бачаҳо (рафтанд)**, **ҳамроҳи занҳояш (рафт)**, **ҳамроҳи нафарони худ (рафт)**, **ҳамроҳи занат (ба қор баро)** дар муносибати синонимӣ қарор мегиранд.

Феъли ҳоли **гирифта** дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ бар шарҳи феълҳои гузаранда танҳо меояд. Дар чунин маврид ин шакли феълиҳолии як тобиши маъноӣ махсусро дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ соҳиб мегардад ва онро эзоҳ медиҳад, ки иҷрокунандаи асосии амал дар иҷрои амал шахсиро ҳамроҳи худ мегирад, ки таъсири амал, пеш аз ҳама, ба он нигаронда шудааст ва он дар ҷумла чун объекти бевосита дар шакли пуркунандаи бевоситаи суратёфта тарҳрезӣ мешавад:

1. *Инро гуфта Ҳоҷиумар меҳмонашро гирифта бурд* [12, с. 85];

2. *Гоҳ маро ҳам гирифта мебурд* [14, с. 117];

3. *Муллозим Юсуфро гирифта бурд* [3, с. 179];

4. *Ман Ҷӯрабекро гирифта мебарам* [12, с. 376].

Дар ҷумлаҳои боло хабар бо феъли гузарандаи **бурдан** ифода шудааст ва дар назди худ пуркунандаи бевоситаи суратёфтаре талаб менамояд, ки дар ҷумлаҳои боло бо калимаҳои **меҳмонашро**, **маро**, **Юсуфро**, **Ҷӯрабекро** ифода шудаанд. Феъли ҳоли **гирифта**, ки дар назди хабари ҷумла омадааст, муносибати ҳамроҳиро ифода менамояд ва онро шарҳ медиҳад, ки иҷрокунандаи амал дар иҷрои амалҳои худ маҳз ҳамон ашхосро

ҳамроҳ гирифтааст, ки таъсири амал, пеш аз ҳама, ба он ҳамчун объекти ҷумла нигаронда шудааст. Дар ин гуна мавридҳо, ба хусус дар назди феълҳои гузарандаи **бурдан**, **овардан**, **даровардан**, **баровардан**, ки хабари ҷумларо ифода менамоянд, калимаи **гирифта** бо зарфи **ҳамроҳ** муносибати синонимӣ пайдо менамояд ва онро иваз карда метавонад:

1. *Инро гуфта, Ҳоҷиумар меҳмонашро **ҳамроҳ** (гирифта) бурд;*

2. *Гоҳо маро ҳам **ҳамроҳ** (гирифта) мебурд;*

3. *Муллозим Юсуфро **ҳамроҳ** (гирифта) бурд;*

4. *Ман Ҷӯрабекро **ҳамроҳ** (гирифта) мебарам.*

Чи тавре мушоҳида мешавад, бо иваз кадани калимаи **гирифта** бо зарфи **ҳамроҳ**, ки яке аз роҳҳои маъмулу серистемоти ифодаи муносибати ҳамроҳӣ мебошад, мазмуни ҷумла халал намеёбад. Ин бори дигар аз он далолат менамояд, ки феъли ҳоли **гирифта** дар танҳои низ муносибати ҳамроҳиро ифода карда метавонад ва дар ҷумла ҳол мешавад.

Дар ифодаи муносибатҳои ҳолшарҳкунандагӣ истеъмол шудани феъли ҳоли **гирифта** ва дар ҷумла ба вазифаи ҳол омадани онро аз рӯи хусусиятҳои зерин муайян кардан мумкин аст:

-калимаи **гирифта** дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ чун ҳол бар эзоҳи амали ҷумла меояд ва онро аз рӯи иштироки якҷояи ашхоси гуногун дар иҷрои амал шарҳ медиҳад, ки хусусияти асосии синтаксисии ҳол чун аъзои мустақили ҷумла аз ҳамин иборат мебошад:

1. *Норинисо дидааст, ки савораҳои зиёде Шаҳбонуро **гирифта** бурдаанд [15, 247];*

2. *Баъди ду рӯз ба пеши Нуралӣ янгааш Хайриниссо Зебиро **гирифта** омад [12, с. 146];*

3. *Беҳтараиш Мавлонро **гирифта** бозро сайр кун [15, с. 139].*

Дар мисолҳои овардашуда феълҳои **бурдаанд**, **омад**, **сайр кун**, ки ба вазифаи хабари ҷумла омадаанд, дутоаш феъли монда ва яктоаш феъли гузаранда мебошад. Дар ҷумлаи якум калимаи **гирифта** (бурданд) ва дар ҷумлаи дуюму сеюм таркибҳои **Зебиро гирифта**, **Мавлонро гирифта** ба шарҳу эзоҳи амалҳои боло омада, муносибати ҳамроҳиро ифода менамоянд ва ҳамроҳию якҷоягии иҷрокунандагонро бо ашхоси номбаршуда дар иҷрои амалҳои боло ифода менамоянд.

-ҳодшарҳкунандаҳо, пеш аз ҳама, бо хабари ҷумла алоқаманд мебошанд, аммо дар назди хабарҳо мавҷудияти онҳо ҳатмӣ нест. Агар онҳо аз ҷумла партофта шаванд ҳам, мазмуни ҷумла халал намеёбад, ки ин ҳам яке аз хусусиятҳои муҳими ҳолшарҳкунандаҳо ба шумор рафта, дар масъалаи фарқи ҳол аз ҷумла ба таркибҳои ифодакунандаи муносибати ҳамроҳӣ калимаи **гирифта** (дар ҷумлаи якум), таркибҳои **Зебиро гирифта**, **Мавлонро гирифта** (дар ҷумлаи дуюму сеюм), ки бар шарҳи амали ҷумлаҳо омадаанд, аз матн партофта шаванд ҳам, ҷумлаҳо ноқис ва нопурра наменамоянд:

1. *Норинисо дидааст, ки савораҳои зиёде Шаҳбонуро ... бурдаанд;*

2. *Баъди ду рӯз ба пеши Нуралӣ янгааш Хайриниссо ... омад;*

3. *Беҳтараиш ... бозро сайр кун.*

Феъли ҳоли **гирифта** дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ дар назди феълҳои монда хусусияти вобастакунӣ зоҳир менамояд. Зеро он ҳамчун шакли феълӣ дар ифодаи муносибатҳои ҳоли «бисёр вақт ба тафсил (таркиботи феълиҳолӣ) эҳтиёҷ дорад» [9, с. 53]. Ин шакли феълиҳолӣ дар назди феълҳои монда тафсил ёфта, калима ва таркибҳоро ба худ тобеъ менамояд ва дар қолаби ибора бар шарҳи амал кор фармуда мешавад:

1. *Ман дар байни мардум сар бардошта наметавонам, модарат ва укаҳоятро **гирифта** ба ҷои дигар мекуҷам, баъд ту ҳар коре мекунӣ, ихтиёрат [12, с. 141];*

2. *Ҳар шаби арафаи Якуми Май зану бачаҳоямро **гирифта** ба тамошои шаҳр мебаромадам [16, с. 70].*

Дар мисоли ибораҳои феълиҳои **модарат ва укаҳоятро гирифта** (ҷумлаи якум), **зану бачаҳоямро гирифта** (ҷумлаи дуюм), ҷузъи асосиашон феълиҳои «**грифта**» мебошад, тавассути он мафҳуми ҳамроҳиро соҳиб гашта, ба шарҳи амалҳои **меқўчам** (ҷумлаи якум), **мебаромадам** (ҷумлаи дуюм) омада, онро ифода менамоянд, ки субъекти амал дар иҷрои амалҳои зикргардида модару укаҳо ва зану бачаҳоро ҳамроҳ гирифтааст.

Феъли ҳоли **гирифта**, ҳамчун ҷузъи асосии ибораҳои феълиҳои мафҳуми ҳамроҳидошта, метавонад ибораҳоро ба худ тобеъ намояд ва дар қолаби ибораи мураккаб дар мафҳуми ҳамроҳӣ бар эзоҳи амал омада, онро бо иловаи ягон тобиши маъноӣ боз ҳам равшантару возеҳтар ифода намояд ва дар қолаби ибора ба вазифаи ҳол оянд:

1. **Абдулваҳоб ном рафиқи мактабиамро гирифта** омадам [11, с. 36];

2. **Боре (Барака) занаш, ҷураи ҳамкораи Пэт ва зани ӯро гирифта** ба саёҳати Хоҷаобигарм бирафт [16, с. 234].

Дар мисолҳои мазкур феъли ҳоли «**гирифта**» ибораҳои **Абдулваҳоб ном рафиқи мактабиам** (ҷумлаи якум), **занаш, ҷураи ҳамкораи Пэт ва зани ӯ** (ҷумлаи дуюм) – ро бо ёри пасоянди «-ро» ба худ тобеъ намуда, дар қолаби ибораҳои феълиҳои **Абдулваҳоб ном рафиқи мактабиамро гирифта** (ҷумлаи якум) ва **занаш, ҷураи ҳамкораи Пэт ва зани ӯро гирифта** (ҷумлаи дуюм) бар шарҳи амали ҷумла омадааст.

Дар забони тоҷикӣ феъли **гирифт** дар шакли феъли тасрифшуда низ дар ифодаи мафҳуми ҳамроҳӣ истеъмол мешавад. Чунин тарзи ифода ҳам дар забони адабии ҳозира ва ҳам дар забони адабиёти классикӣ маъмул аст:

1. **Пас малик шохзодаро баргирифт** ва ба Миср омад [17 с. 134];

2. **Зокир ба қасди он омада буд, ки духтарҳоро мегираду** сипас хонаи Исфандиёр мераванд... [10, с. 204].

Ҷумлаи зерин далели равнопазире мебошад дар бобати он ки калимаи **гирифта**, дар ҳақиқат, ҳамчун узви фаъоли ибораҳои феълиҳои мафҳуми ҳамроҳидошта метавонад муносибати ҳамроҳиро бо иловаи тобишҳои гуногуни маъноӣ ифода намояд ва бо дигар роҳу воситаҳои ифодаи ин маънӣ муносибати омонимӣ пайдо менамояд. Ин зухурот аз он шаҳодат медиҳад, ки муносибати ҳамроҳӣ бо роҳҳои мухталиф ифода меёбад ва табиати беҳамтои забони тоҷикӣ онҳоро барои рангорангии тарзи баён ба вуҷуд овардааст:

Ба ин гуна маҷлис комсомолецҳои заңдор бо зани худ ва безанон модар ва хоҳари худро гирифта меомадан [11, с. 243].

Аз тадқиқи ин ҷумла бармеояд, ки **меомадан** хабари ҷумла буда, таркибҳои **бо зани худ** ва **модар ва хоҳари худро гирифта** муносибати ҳамроҳиро ифода намуда, бар шарҳи амал ба таври такрор омадаанд. Ин такрор метавонист бо як восита сурат бигирад, ки он ба мазмуни ҷумла ҳалал расонда наметавонист, яъне дар шакли «**Ба ин маҷлис комсомолецҳои заңдор бо зани худ ва безанон бо модару хоҳари худ** (ба ҷои модару хоҳари худро гирифта) меомадан». Нависанда барои такрор ва дилбазан нашудани тарзи ифода роҳҳои мухталифи онро ба кор бурдааст. Чунин далелҳо дар забони тоҷикӣ кам нестанд.

Аз мушоҳидаҳои боло метавон ба чунин хулоса омад, ки ибораҳои феълиҳои мафҳуми ҳамроҳидошта муносибати ҳамроҳиро дар шакли қолабҳои гуногуни дар боло зикршуда тарҳрезӣ менамоянд, ки решаи амиқи таърихӣ дошта, ҳанӯз дар забони адабиёти классикии тоҷик, ки таърихи чандинасра дорад, дар истеъмол будаанд. Дар забони имрӯзаи тоҷик ин роҳи ифода инкишоф ёфтааст ва шакли қолабҳои гуногуни худро пайдо намудааст.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Насруллозода М. Адабиёт:

1. Абдурахимов С. Ибораҳои зарфӣ. / С. Абдурахимов // Мактаби советӣ. 1979, №12

2. Абдурахимов С. Дар бораи ибораҳо. / С. Абдурахимов.// Мактаби советӣ. – Душанбе, 1970, №7
3. Айнӣ С. Куллиёт, ҷ. 2. / С Айнӣ.- Сталинобод, 1960.- 442 с.
4. Айнӣ С. Куллиёт, ҷ. 6. / С Айнӣ.- Сталинобод, 1962.- 433 с.
5. Грамматикаи забони адабии тоҷик, ҷилди 2.- Душанбе, 1986.- 372 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик, қисми 1 (лексикология, фонетика, морфология). -Душанбе, 1973.- 481 с.
7. Исматуллоев М. Очеркҳои грамматикӣ оид ба ҳолшарҳкунандаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.1. / М.Исматуллоев.- Душанбе, 1971.- 175 с. 129
8. Исматуллоев М. Очеркҳои грамматикӣ оид ба ҳолшарҳкунандаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.2. / М. Исматуллоев. -Душанбе, 1986- 128 с.
9. Маҳмудов Г.Ш. Синтаксис современного персидского литературного языка. -Боку, 1982.- 100 с.
10. Кӯҳзод Ӯрун. Писандара./ Ӯрун Кӯҳзод.- Душанбе, 1984.- 208 с.
11. Раҳим Ҷалил. Маъвои дил./ Ҷалил Раҳим.- Сталинобод, 1958.- 368 с
12. Сотим Улуғзода. Мунтахабот, ҷ.2./ Улуғзода Сотим.- Душанбе, 1988.- 432 с.
13. Сотим Улуғзода. Восеъ. / Улуғзода Сотим.- Сталинобод, 1958.- 360 с.
14. Сотим Улуғзода. Субҳи ҷавонии мо. / Улуғзода Сотим.- Сталинобод, 1958.- 360 с.
15. Сорбон. Занги аввал. / Сорбон.- Душанбе, 1981.- 240 с.
16. Фазлиддин Муҳаммадиев. Асарҳои мунтахаб, Ҷ.2./ Муҳаммадиев Фазлиддин.- Душанбе, 1980. – 504 с.
17. Ҷомеъ- ул ҳикоят, ҷ. 1. – Душанбе, 1980. 464 с.
18. Ҷабборов Ш.С. Роҷеъ ба як навъи ибораҳои феълиҳои мафҳуми ҳамроҳидошта бо алокаи пешояндӣ //Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ (Маҷаллаи илмӣ), № 1 (114)./ Ш.С. Ҷабборов. - Душанбе, 2025. – С. 85-90
19. Роҷеъ ба як навъи ибораҳои зарфӣи замонӣ бо алокаи изофӣ. //Паёми донишгоҳи забонҳо (Маҷаллаи илмӣ), №1 (57). Ш.С. /Ҷабборов -Душанбе, 2025. – С. 177-184

ФЕЪЛИ ҲОЛИ “ГИРИФТА” – ҶУЗЪИ АСОСИИ ИБОРАҲОИ ФЕЪЛИҲОЛИИ МАФҲУМИ ҲАМРОҲИДОШТА

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи он меравад, ки феъли ҳоли “гирифтв”, ҳамчун ҷузъи феълии таркибҳои феълиҳои **ҳамроҳ гирифта, ҳамроҳи худ гирифта, ҳамроҳаш гирифта, бо худ гирифта** баъзан дар алоҳидагӣ, яъне мустақил, дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ бар шарҳи амал истеъмол мешавад ва ҳамон маъноеро фаро мегирад, ки таркибҳои феълиҳои боло ифода менамоянд.

Феъли ҳоли “гирифта” дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ хусусияти тобеъкунӣ зоҳир намуда, дар шакли қолабҳои гуногун истеъмол мешавад.

Махсусан, дар назди феълҳои монда феъли ҳоли “гирифта” тафсил ёфта, бо ёрии пасоянди “-ро” калима ва ибораҳои дигарро ба худ тобеъ менамояд ва ибораҳои феълиҳолиро ташкил медиҳанд, ки мафҳуми ҳамроҳиро соҳиб мегарданд. Ибораҳои мазкур бар шарҳи амал омада, онро ифода менамоянд, ки субъекти амал дар иҷрои амали хеш ашхоси дигарро ҳамроҳ мегирад, яъне ташаббускорӣ ин ҳамроҳӣ худӣ ўст.

Феъли ҳоли “гирифта” дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ бо дигар роҳу воситаҳои ифодаи ин маънӣ, махсусан зарфҳои “ҳамроҳ” ва “якҷоя”, муносибати муродифӣ дошта, ҷои хурро иваз карда метавонанд.

Калидвожаҳо: феъли ҳол, феъли ҳоли “гирифта”, муносибати ҳамроҳӣ, ибора, ибораҳои феълиҳолий, пасоянди “-ро”, феълҳои монда, феълҳои гузаранда, хусусияти тобеъкунӣ, ҷузъи асосии ибора.

ДЕЕПРИЧАСТИЕ “ГИРИФТА (ВЗЯВ)”- ГЛАВНЫЙ КОМПОНЕНТ ДЕЕПРИЧАСТНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЯ С ЗНАЧЕНИЕМ СОВМЕСТНОСТИ

В данной статье речь идёт о деепричастии «гирифта (взяв)», как глагольный компонент деепричастного оборота «ҳамроҳ гирифта» (**взяв с собой**) и других вариантов этих оборотов,

который выражает отношения совместности в различных формах и конструкциях. Деепричастие «гирифта (взяв)» очень популярен, как главный компонент деепричастных словосочетания.

Деепричастие «гирифта (взяв)» имея подчинительные способности, присоединяет к себе другие слова и словосочетания. Особенно при пояснении действия, выражающиеся непереходным глаголом, подчиняет себе другие слова и словосочетания с помощью послелога «-ро», и образуют деепричастных словосочетаний с значением совместности. Данные словосочетания при пояснении действия выражает то, что субъект при выполнении каких-либо своих действий возьмёт с собой других лиц, и является инициатором совместности.

Деепричастие «гирифта (взяв)» при выражении отношения совместности поддерживая синонимическое отношение с другими путями и средств выражающиеся отношения совместности, особенно с наречиями **вместе и совместно**, легко заменяют друг друга.

Ключевые слова: деепричастие, деепричастие «гирифта (взяв)», отношение совместности, словосочетание, деепричастные словосочетания, послелог “-ро”, переходные и непереходные глаголы, свойства примыкания, главный компонент.

ADVERBIAL PARTICIPLE "GIRIFTA (TAKING)" - THE MAIN COMPONENT VERBAL ADVERB PHRASES WITH VALUE OF COMPATIBILITY

In this article it is about an adverbial participle "girifta (taking)" as a verbal component of a verbal adverb phrase "хамроҳ гирифта, хамроҳи худ гирифта, хамроҳаш гирифта, бо худ гирифта" (having taken with him/her/it+self, with someone) and other options of these turns which expresses the compatibility relations in various forms and designs. Adverbial participle "girifta (taking)" is very popular as the main component adverbial participle phrases.

Adverbial participle "girifta (taking)" having subordinate abilities, attaches to itself other words and phrases. Especially at an explanation of action, expressed to intransitive verbs, subordinates to himself other words and phrases by means of a postposition "-ro (-po)", and form verbal adverb phrases with value of compatibility. These phrases at an explanation of action are expressed that subject when performing any actions Dietz will take with himself others, and is an initiator of compatibility.

Adverbial participle "girifta (taking)" at expression of the relation of compatibility maintaining the synonymic relation with other ways and means of expression of the compatibility relations, especially with adverbs together and in common, easily replace each other.

Keywords: adverbial participle, adverbial participle "girifta (taking)", compatibility relations, phrase, verbal adverb phrases, postposition "-ro (-po)", transitive and intransitive verbs, properties of an adjunction, the main component.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҷабборови Шарофат Сафаралиевна** - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, н.и.ф., дотсенти кафедраи забониносии. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, телефон: 917 12 55 55, 010170100

Сведения об авторе: **Джаббарова Шарофат Сафаралиевна** - Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде, к.ф.н., доцент кафедры языкознания. Адрес: 734029, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Мухаммадиев а 17/6, телефон: 917 12 55 55; 010170100

Information about the author: **Jabborova Sharofat Safaraliyeva** - Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda, PhD in Philosophy, docent departments of linguistics. Address: 734029, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 17/6 Muhammadiyev str. Phone: 917 12 55 55; 010170100

МАВҚЕИ ОСОРИ БАДЕИИ СОТИМ УЛУҒЗОДА ДАР ОМУЌИШУ БАРРАСИИ ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБ

Юсупова Б.Ғ.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода.**

Забон на танҳо василаи ирсоли иттилоот, балки оинаи тафаккур ва ҷаҳонбинии милли мебошад. Аз ҷумла, осори нависандаи барҷастаи адабиёти муосири тоҷик Сотим Улуғзода намунаи олии корбурди санъатмандонаи имконоти забони адабии тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Таҳлили ҷанбаҳои нахви насри ӯ, махсусан, сохтор ва вазифаи ҷумлаҳои мураккаб, барои дарк намудани вижагиҳои нахв ва равандҳои рушди забони адабии тоҷик аҳамияти илмӣ хоса дорад.

Мусаллам аст, ки ҷумлаҳои мураккаб ҳамчун воҳиди сохтории забон ва воситаи асосии ифодаи алоқаҳои мантиқӣ ва мазмунӣ дар насри бадеӣ мақоми барҷаста доранд. Онҳо бо фарогирии муносибатҳои шартӣ, сабабӣ, мақсадӣ ва пайдарпайии рӯйдодҳо, фазои маънавӣ ва дидгоҳи равонии қаҳрамонро ифода мекунанд. Аз ин рӯ, таҳқиқи хусусиятҳои таркибӣ ва сохтории ҷумлаҳои мураккаб дар осори Сотим Улуғзода имкон медиҳад, ки на танҳо хусусиятҳои нахви нигориши ӯ, балки равандҳои умумии инкишофи забони адабии тоҷик дар марҳилаи муосир муайян карда шаванд.

Тавачҷуҳ ба ҷумлаҳои мураккаб дар насри Улуғзода аз он ҷиҳат муҳим аст, ки онҳо на танҳо барои расонидани маънӣ хизмат мекунанд, балки ба васеъ кардани ҳудуди тафаккури бадеӣ мусоидат менамоянд. Ҷумлаҳои мураккаби пайваст, тобеъ ва омехта дар осори ӯ барои баёни фазои равонӣ, шиддати эҳсосот ва тавсифи чараёни шадиди фикрӣ нақши муассир мебозанд.

Бо дарназардошти аҳамияти мавзӯ, мақолаи мазкур ба омӯзиши назариявӣ амалӣ ва таҳлили нахви ҷумлаҳои мураккаб дар осори Сотим Улуғзода равона шудааст. Ин таҳқиқ имкон медиҳад, ки механизмҳои забонӣ ва услубӣ, ки муаллиф барои сохтани матни бадеӣ истифода бурдааст, бо усули илман асоснок фаҳмида ва шарҳ дода шавад.

Дар илми забоншиносӣ, ҷумлаи мураккаб ҳамчун сохтори нахвӣ фаҳмида мешавад, ки аз ду ё зиёда ҷумлаи сода иборат буда, тавассути муносибатҳои мантиқӣ, маъноӣ ва нахвӣ ба ҳам пайваст шудаанд. Ҳар як қисми ҷумлаи мураккаб дорои хусусиятҳои ҷузъии ҷумлаи мустақил аст, вале дар доираи як воҳиди семантикӣ ва сохторӣ муттаҳид мегардад.

Ҷумлаи мураккаб бо вучуди гуногунии шакли зоҳирӣ, дар асл, таҷассумгари муносибатҳои мантиқӣ ва замонӣ миёни воқеаҳо ва андешаҳо мебошад. Ба таъбири дигар, ҷумлаи мураккаб воситаи муҳими тасвир ва мураттабсозии фикр ба шумор меравад, ки тавассути он муаллиф метавонад чараёни фикрӣ ва рӯйдодҳоро бо риояи низоми мантиқӣ ва услуби хос баён намояд.

Аз ҷиҳати назариявӣ, ҷумлаи мураккаб бар асоси хусусияти иртиботии қисматҳояш ба ду навъи асосӣ ҷудо мешавад:

Ҷумлаҳои мураккаби пайваст: Ҷумлаҳое, ки қисматҳояшон дорои мустақилияти нисбӣ мебошанд ва бо пайвандҳои пайваст, монанди ва, ё, балки, лекин, аммо ба ҳам пайваст шудаанд. Ин намуди ҷумла бештар барои тасвири ҳамзамонӣ ё муқоисаи воқеаҳо истифода мегардад.

Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ: Ҷумлаҳое, ки дар онҳо яке аз қисматҳо нисбат ба қисми дигари ҷумла вобаста буда, ҳамчун тобеи маъноӣ ва сохторӣ амал мекунанд. Пайвастагии қисматҳо тавассути пайвандҳои тобеъ, ба мисли ки, чунки, агар, ҳарчанд, то ки ва ғайра таъмин карда мешавад.

Илова бар ин, дар нахви забони тоҷикӣ, инчунин ҷумлаҳои мураккаби омехта низ фаровон ба назар мерасанд, ки дар онҳо ҳам алоқаи пайваст ва ҳам тобеияти қисматҳо, ҳамзамон, ҳузур доранд.

Таҳлили ҷумлаҳои мураккаб аз нимаи дуҷумлаи асри XIX ба таври назариявӣ шакл гирифт ва аз ҷониби забоншиносони машҳур, аз қабили А.А. Потёбня, В. В. Виноградов ва баъдан дар забоншиносии тоҷик аз ҷониби Б.Ниёзмамадов, А. Мирзоев, Д. Тоҷиев, Р. Ғаффоров, Б. Камолиддинов рушд дода шуд.

Ба андешаи В. В. Виноградов, ҷумлаи мураккаб "воҳиди мураккаби фикрӣ аст, ки дар он муносиботи мантиқӣ ва хронологӣ тавассути воситаҳои грамматикӣ ифода меёбанд" [4, с. 134].

Дар забони адабии тоҷик, ҷумлаи мураккаб дорои чунин вижагиҳо мебошад:

А) Пайвастунии васеи мантиқии қисматҳо;

Б) Усулҳои гуногуни алоқасозӣ (пайвандҳои пайвастунида ва тобеъкунанда, аломатҳои китобатӣ);

В) Нигориши эҳсосӣ ва бадеии фикр тавассути шаклҳои гуногуни наҳвӣ;

Г) Мутобиқати мантиқи ҷумлаҳо ба сохтори наҳвӣ ва семантикии матн.

Маҳз ҳамин вижагиҳо замина фароҳам меоранд, ки дар осори бадеии адибон, аз ҷумла Сотим Улуғзода, ҷумлаи мураккаб на танҳо сохтори забонӣ, балки василаи муҳимми эҷоди фазои бадеӣ ва таҷассуми фикр гардад.

Вобаста ба ин дар китоби Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик оварда шудааст: "Ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаҳои мураккаб бо ҳам ягонагии маъно доранд, бо як интонатсияи ягона ифода мегарданд, онҳо аз ҷиҳати маъно яке дигареро ва ё ҳамдигарро эзоҳ медиҳанд ва пурра мекунад ва дар натиҷа фикри ягонаи нисбатан пурраи ба охирирасидаро ифода мекунад" [5, с. 220].

Навҳои ҷумлаҳои мураккаб дар насри Сотим Улуғзода. Истифодаи ҷумлаҳои мураккаб дар насри бадеии Сотим Улуғзода на танҳо як воситаи забонӣ, балки усули сохтани пайдарпайии фикр ва фазои бадеӣ мебошад. Улуғзода бо корбурди огоҳона ва бомаврид истифода намудани навҳои гуногуни ҷумлаҳои мураккаб тавонистааст, ки фикрро пурра ва ҳисси равонии қаҳрамонҳояшро амиқтар намоиш диҳад.

Дар асоси таҳлили осори ӯ, метавон чунин навҳои асосии ҷумлаҳои мураккабро муайян намуд:

Ҷумлаҳои мураккаби пайваст. Ҷумлаҳои мураккаби пайваст дар насри Сотим Улуғзода васеъ истифода шудаанд ва тавассути онҳо алоқаи ҳамзамонӣ ё пайдарпайии воқеаҳо ва ҳиссиёт ифода меёбад. Қисматҳои ин ҷумлаҳо мустақилияти нисбии семантикӣ доранд ва бештар бо пайвандҳои пайҳам, ҳилофӣ ва ҷудой, аз қабили ва, -у, -ю; аммо, вале, лекин, балки ва ё, ё...ё, ё ин ки ва ғайра пайваст мешаванд.

Мисол аз романи "Восеъ": «*Доруға аспашро қамчин зада пеш рондани мешуд, аммо Гулизор бо ду даст ба ҷилави он саҳт часпида буд ва сар намедод*» [1, с. 15].

Таҳлили наҳвӣ:

Пайвастунии ду амали ба ҳам зид тавассути пайвандҳои пайвастунидаи ҳилофии аммо;

Ифодаи ҳамзамонӣ ва шиддати рӯйдодҳо;

Тақвияти ритми динамикии воқеа.

Ҷумлаҳои мураккаби пайваст дар асарҳои Сотим Улуғзода, бештар барои пайдарпай ифода кардани фикр хизмат мекунад ва чарағи рӯйдодро ба таври табиӣ ва воқеъбинона намоиш медиҳанд.

Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар осори Улуғзода, хусусан, барои ифодаи муносибатҳои шартӣ сабабӣ ва нишон додани олами ботинии қаҳрамонҳо нақши калидӣ мебозанд. Қисми тобеъ, вобаста ба қисми асосӣ, вобастагии мазмунӣ ва мантиқиро ифода мекунад.

Мисол:

«*Ҳарчанд шамол саҳт метозид, Восеъ устуворона пеш мерафт*» [1, с. 219].

Таҳлили наҳвӣ: "Восеъ устуворона пеш мерафт" сарҷумла буда, агар ба он саволи "бар ҳилофи чӣ устуворона пеш мерафт?"-ро гузорем, "Ҳарчанд шамол саҳт метозид" ҷумлаи пайравии ҳилоф мешавад. Яъне, ҳам дар ҷумлаи мураккаби пайваст маънии ҳилофӣ дида

мешавад ва ҳам дар ҷумлаи мураккаби тобеъ. Пас, фарқ дар он аст, ки дар ҷумлаи мураккаби тобеъ ду ҷумлаи сода баробархуқуқ набуда, ҷумлаи якум ба ҷумлаи дуум тобеъ гардидааст ва тазод ва тезутундшавии ҳодисаро барҷаста инъикос намудааст. Ба ғайр аз ин, дар ҷумлаи мазкур муқовимати ботинӣ ва иродаи қаҳрамон, муайянсозии алоқаи зиддият ва руҳбаландии дохилӣ равшан ифода ёфтааст, ки нависанда дар баёни фикр ба мақсад расидааст.

Шарҳ: Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар асарҳои Сотим Улуғзода амиксозандаи фикри марказӣ ва василаи равшан намудани фикри ғӯянда ва ҳолати тасвир мебошанд.

Ҷумлаҳои мураккаби омехта. Дар баъзе ҳолатҳо, нависанда Сотим Улуғзода таркибҳои мураккаbero истифода мебарад, ки дар онҳо якҷоя ҳам алоқаи пайваст ва ҳам алоқаи тобеият мавҷуд аст. Ин гуна ҷумлаҳо барои ифодаи мураккабии фикр ва мураккабии вазъиятҳои тасвиршуда хизмат мекунанд.

Мисол:

«*Ў гуфт, ки халқ озодӣ мехоҳад ва ӯ барои ин мубориза мебарад*» [1, с. 104].

Таҳлил:

Ҷумлаи тобеъ *Ў гуфт, ки халқ озодӣ мехоҳад* бо ҷумлаи пайваст *ӯ мубориза мебарад* ҳамроҳ шудааст;

Ифодаи ду самти андешавӣ: ақида ва амал.

Шарҳ: Ҷумлаҳои омехта дар осори Сотим Улуғзода хусусияти занҷиравии мантиқӣ ва баёни фикри ғӯяндаро таҷассум мекунанд ва дар пуррагӣ нишон додани руҳи мафкураи қаҳрамон мусоидат менамоянд.

Ҷумлаи мураккаби сертаркиб. Ин намуди ҷумлаҳои мураккаб низ дар осори нависанда корбурди зиёд дорад: *Восеъ ҳар балое, ки ба сари ҳудаи ояд, тайёр буд тан диҳад, вале ӯ аз барои Аноргул тарсид: Наимшоҳ мумкин аст духтараширо қин кунад* [1, с. 58].

Ин ҷумла аз чор ҷумлаи сода иборат буда, *Восеъ ҳар балое тайёр буд тан диҳад* сарҷумла, саволи ба сарҷумла дода *кадом балое? Ҳамон балое, ки ба сари ҳудаи ояд* ҷумлаи пайрави муайянкунанда мебошад. Байни ин ҷумлаи мураккаби тобеи пайраваш муайянкунада ва ҷумлаи сеюм *“вале ӯ аз барои Аноргул тарсид”* алоқаи пайваст буда, агар ба ҷумлаи сеюм саволи *“Чаро метарсид?”*-ро гузорем, *“Наимшоҳ мумкин аст духтараширо қин кунад”* ҷумлаи чорум ба ин савол ҷавоб медиҳад. Яъне, ҷумлаи чорум ҷумлаи пайрави сабаб мебошад.

Нақши навъҳои ҷумлаи мураккаб дар асарҳои Сотим Улуғзода.

Навъҳои гуногуни ҷумлаҳои мураккаб дар осори Сотим Улуғзода на танҳо як зарурати наҳвӣ, балки пуробурангии забон ва услубии нигориши нависанда мебошанд. Ин намудҳо:

1. Барои сохтани фазои ҳилофию тазодӣ ва занҷираи забонӣ (ҷумлаҳои пайваст);
2. Ифодаи устуворӣ ва баёни мантиқии фикр (ҷумлаҳои тобеъ);
3. Барои ташаккули чараёни мураккабтари фикрӣ (ҷумлаҳои омехта ва сертаркиб)

хизмат мекунанд.

Ҳамин тариқ, Сотим Улуғзода бо корбурди огоҳона ва ҳадафмандонаи навъҳои гуногуни ҷумлаҳои мураккаб услуби ифодаи бадеӣ ва баёни андешавии худро шакл додааст ва насри муосири тоҷикро бо мазмуну мундариҷаи забони адабии тоҷикӣ ғанӣ гардондааст.

Воситаҳои пайвасткунандаи ҷумлаҳои мураккаб. Пайвасткунии қисматҳои ҷумлаи мураккаб яке аз масъалаҳои асосии наҳв ва услубшиносии матнӣ ба ҳисоб меравад. Дар осори Сотим Улуғзода истифодаи гуногунандешонаи воситаҳои пайвасткунанда нақши муҳимро мебозад, зеро онҳо на танҳо барои ташкили алоқаи мантиқӣ ва грамматикӣ байни қисматҳо хизмат мекунанд, балки хусусияти наҳвӣ, лаҳнӣ ва таъсири бадеии матнро низ шакл медиҳанд.

Намудҳои воситаҳои пайвасткунанда. Таҳлили васеи насри Улуғзода нишон медиҳад, ки ӯ аз се шакли асосии воситаҳои пайвасткунандаи ҷумлаҳои мураккаб истифода мебарад:

- а) Воситаҳои алоқаи пайваст (пайвандакҳои ҳамзамон ва зидду муқобил)

Ин навъи пайвандакҳо дар он ҷо истифода мешаванд, ки байни қисматҳо муносибати баробарӣ ва ё муқобилат вучуд дорад. Бештари ҷунин воситаҳо дар насри Улуғзода инҳоянд:

Пайвандакҳои пайвастанандаи пайхам: ва, ҳам, низ, инчунин;

Пайвандакҳои зиддиятӣ: аммо, лекин, вале, бошад ҳам;

Пайвандакҳои ҷудой: ё, хоҳ.

Мисол:

«Субҳ буд ва дар ҳаво ҳаводиси нав эҳсос мешуд» [1, с. 87].

Таҳлил: Пайвандаки "ва" алокаи ҳамзамонӣ ва муттаҳидии ду воқеаро нишон медиҳад.

б) Воситаҳои пайвандаки тобеъ (пайвандакҳои шартноса сабабӣ, маконию замонӣ, мақсадию микдору дараҷагӣ ва ғайра)

Пайвандакҳои тобеъ барои ифодаи муносибатҳои пайравӣ истифода мешаванд, яъне пайрав эзоҳдиҳандаи сарчумла аст.

Воситаҳои маъмул дар насри Улуғзода иборатанд аз:

Пайвандакҳои шартӣ: агар, ҳарчанд, агарчи;

Пайвандакҳои сабабӣ: зеро, чунки, азбаски;

Пайвандакҳои мақсадӣ: то ки, барои он ки;

Пайвандакҳои серистеъмоли ки.

Мисол:

«Ман медонам, ки роҳи мо мушкил хоҳад буд» [2, с. 144].

Таҳлил: Пайвандаки "ки" тобеият ва вобастагии фикрии ҷумлаи дуюмро нисбат ба ҷумлаи аввал таъмин мекунад. Яъне, «Ман медонам» сарчумла буда, «роҳи мо мушкил хоҳад буд» ҷумлаи пайрав мебошад. Савол: Чиро ман медонам? Онро, ки роҳи мо мушкил хоҳад буд. Дар ин ҷумлаи мураккаби тобеъ, ҷумлаи пайрав пуркунанда аст.

в) Воситаҳои аломати китобатӣ.

Дар осори Сотим Улуғзода, ба хусус дар қисматҳои пурҳиссиёти матн, аломатҳои китобатӣ ҳамчун воситаҳои номустақими пайвастанунӣ нақш мебозанд:

Вергул (;): «*Миришабхона*» ҳавлии беруни худӣ миришаб буд, ӯ дар он ҷо «духтардузд»-ро ба сӯтун баст [1, с. 59].

Нуқта вергул (;): *Хеле истод, аз деҳа азони бомдодии муаззин шунида шуд, ба болои кӯҳи Дарвоз сапеда дамида, чашми рӯз во шудан гирифт; пардаи нимторикӣ аз болои деҳа бардошта шуд, аммо дар пайраҳақасе пайдо нагардид* [1, с. 55].

Аломати ду нуқта (:): *Аммо сухани ӯ нохост бурида шуд: дар бозор талатӯбе бархост, аз ҷониби шаҳрча тапар-тапарӣ суми аспон ба гӯш расид* [1, с. 231].

Ин воситаҳо бе иштироки пайвандакҳои лексикӣ қисматҳои ҷумлаи мураккабро ба ҳам мепайванданд ва баёни фикрро тақвият мебахшанд.

Мисол:

«Восеъ ба осмон нигарист: ситорагон хомӯшона мекурахшиданд» [1:230].

Таҳлил: Аломати ду нуқта муносибати тавзеҳӣ ва равшанкунандаро байни қисматҳои нишон медиҳад.

Нақши услубӣ ва бадеии воситаҳои пайвастанунӣ.

Истифодаи гуногунандешонаи воситаҳои пайвастанунӣ дар насри Сотим Улуғзода:

Чараёни тафаккури қаҳрамонро ифода мекунад (масалан, тавассути пайвасти тез ё шикастаи ҷумлаҳо);

Муносибатҳои мураккаби маънавӣ ва ахлоқиро бо ёрии васоити наҳвӣ ба таври таъсирбахш намоиш медиҳад.

Дар заминаи ифодаи фикр, воситаҳои пайвастанандаи Сотим Улуғзода на танҳо нақши механикӣ пайвастан намудани ҷумлаҳоро иҷро мекунанд, балки дар ташкили ҷузъҳои ҳиссӣ, тавсеаи ҳикоя ва ифодаи тафаккури мантиқӣ забони қаҳрамонҳо саҳми муассир доранд.

Вазифаи бадеӣ ва услубӣ ҷумлаҳои мураккаб. Истифодаи ҷумлаҳои мураккаб дар осори Сотим Улуғзода на танҳо як зарурати грамматикӣ, балки як воситаи пурқуввати эҷодӣ ҷузъҳои бадеӣ ва ташаккули хусусиятҳои услубӣ асарҳои ӯ мебошад. Ҷумлаҳои мураккаб дар асарҳои Сотим Улуғзода вазифаи бунёдӣ доранд: онҳо чараёни рӯйдодҳоро шарҳ медиҳанд,

олами ботинии қаҳрамонҳоро мекушоянд ва пайдарпайии фикри муттасилро таъмин менамоянд.

Ќумлаҳои мураккаб, бо риштаҳои мантиқии дохилӣ ва алоқаи ҷузъҳои семантикӣ, дар насри нависанда барои бунёди занҷираи матн хизмат мекунанд. Ќумлаҳои мураккаби пайваст дар лаҳзаҳои ҳаракати рӯйдодҳо ё зуҳури пайдарпайи амалҳои истифода мешаванд, ки ҷараёни бози воқеа ва ҳаракати зехнии қаҳрамонро инъикос менамоянд.

Мисол:

«Азизҷон дар паҳлуи кампир ҷой гирифта буд ва кампир аз табақи умумӣ ба табақчаи ӯ хӯрок гирифта меандохт [3, с. 111].

Таҳлил: Пайвандаки "ва" ҳаракат ва андешаи қаҳрамонро ба таври динамикӣ мепайвандад ва фазои эҳсосиро афзун месозад.

Ќумлаҳои тобеъ дар осори Сотим Улуғзода бештар барои кушодани ҳолатҳои ботинии қаҳрамон ва вачҳҳои драмавии ҳикоя истифода мешаванд. Истифодаи васеи пайвандҳои шартӣ, сабабӣ ва мақсадӣ имкон медиҳад, ки ҳолатҳои равоӣ ва зиддиятҳои ботинӣ бо нозукии бадеӣ таҷассум ёбанд.

Мисол:

«Ҳарчанд шамол шадидан мевазид, иродаи Восеъ дар ҷой устувор буд.» [1, с. 220].

Таҳлил: Ќумлаи тобеъи шартӣ бо пайвандаки "ҳарчанд" шиддати муборизаи дохилии шахсият ва иродаи қаҳрамонро намоиш медиҳад, яъне маънои ҳилофро барҷаста инъикос мекунад.

Ќумлаҳои мураккаби омехта, ки ҳам алоқаи пайваст ва ҳам тобеъро фаро мегиранд, дар таҳияи симои мафкуравии қаҳрамон ва шакли идеологии матн нақши калидӣ мебозанд.

Мисол:

«Бек умедвор буд, ки Кулӯх мингбошӣ Восеъро ба зудӣ зинда ё мурда дастгир хоҳад кард, аммо як ҳафта боз кори мингбошӣ рангу рӯе намегирифт, Восеъ ба даст намеафтид» [1, с. 240].

Таҳлил: Ҷамъшавии ду муносибат — гумон ва амал — воситаи тавонманди эҷоди образи устувори шахсият аст.

Бо истифодаи ҷумлаҳои мураккаб, Сотим Улуғзода на танҳо ҳаракати рӯйдодҳоро таъмин мекунад, балки муҳити маънавии умумии асарро месозад. Ќумлаҳои мураккаб тавассути эҷоди тартиби мантиқӣ ва ҳолати эҳсосӣ фазои умумии қисса ё романро пур мекунанд ва ба хонанда таъсири амиқӣ равоӣ мерасонанд.

Ќумлаҳои мураккаб дар осори Сотим Улуғзода: воситаи муҳимми ташкили мантиқи ботинӣ ва сохтори бадеӣ мебошанд, барои баёни муносибатҳои сабабӣ, шартӣ мақсадӣ ва зиддиятии руҳию ахлоқии қаҳрамонҳо хизмат мекунанд, ҷаҳонбинӣ ва тафаккури мантиқии хонандаро таҳким мебахшанд.

Гуфтан ба маврид аст, ки истифодаи оқилона ва ҳадафмандонаи ҷумлаҳои мураккаб яке аз нишонаҳои сабуку услуб ва бадеияти баланди Сотим Улуғзода мебошад.

Ҳамин тариқ, таҳлили ҷумлаҳои мураккаб дар осори Сотим Улуғзода нишон медиҳад, ки нависанда забонро на танҳо ҳамчун воситаи ифодаи фикр, балки ҳамчун абзори муҳимми сохтани фазои бадеӣ ва шакл додани ҷаҳонбинии қаҳрамонон истифода кардааст. Ќумлаҳои мураккаб дар сабаки бадеии ӯ нақши меҳварӣ дошта, барои ташкили равиши мантиқии андешаҳо, рушди драматизми рӯйдодҳо ва нишон додани паҳлуҳои ботинии қаҳрамонҳо хизмат мекунанд.

Улуғзода бо истифодаи гуногунандешонаи навъҳои ҷумлаҳои мураккаби пайваст, тобеъ, омехта ва сертаркиб тавонистааст, ки забони асарро зинда ва мукамал намояд. Ќумлаҳои мураккаби пайваст асосан барои баёни ҳамзамонӣ ва таҳаввулоти рӯйдодҳо, ҷумлаҳои тобеъ барои инъикоси иртиботи сабабӣ, шартӣ ва ҳиссӣ ва ҷумлаҳои омехта барои тасвири равандҳои мураккаби фикрӣ ва руҳии персонажҳо истифода шудаанд.

Воситаҳои пайвасткунандаи мантиқӣ ва грамматикӣ аз ҷумла пайвандҳои пайвасткунанда ва тобеъкунанда, инчунин, аломатҳои китобатӣ дар асарҳои Сотим Улуғзода

бо завқи хос ва ҳассосияти бадеӣ корбаст шудаанд, ки ин ба забон, услуб ва мазмуни матн таъсири ҷиддӣ мерасонанд.

Ҳамин тавр, таҳқиқи ҷумлаҳои мураккаб дар осори Сотим Улуғзода на танҳо ҷанбаҳои нахвӣ матнҳои ўро ошкор мекунад, балки ба фаҳмиши амиқи сабки адабии ў, принсипҳои бадеӣ ва равиши фикрии эҷодиёти ў мусоидат менамояд. Ин таҳқиқ собит месозад, ки ҷумлаи мураккаб барои Улуғзода воситаи муҳимми иртиботи шакл ва мазмун, фикр ва эҳсос, сохт ва маъно мебошад.

Аз ин рӯ, таҳлили ҷумлаҳои мураккаб на танҳо барои омӯзиши хусусиятҳои забонӣ ва услубии осори Сотим Улуғзода аҳамият дорад, балки дар маҷмӯъ, барои таҳқиқи раванди такомули нахви забони адабии тоҷик ва сабки нигориши нависанда низ арзиши назаррас дорад.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Қосимов О.

Адабиёт:

1. Улуғзода, Сотим. Восеъ (роман) / Сотим Улуғзода. – Душанбе: Адиб, 1983. С. 87, 213, 214, 219, 220, 230.
2. Улуғзода, Сотим. Офтоб (қисса) / Сотим Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1975. С.144.
3. Улуғзода, Сотим. Саргузашти Собир
4. Виноградов, В. В. Синтаксическая система русского языка / В.В. Виноградов. – Москва: Наука, 1972. 134с.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик (лексикология, фонетика, морфология). қ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 464 с.
6. Норматов, М. Таҳлили синтаксисии ҷумлаи мураккаби тобеъ дар забони тоҷикӣ / М. Норматов. – Душанбе, 1985.
7. Норматов М. Забони адабии муосири тоҷик / М. Норматов.-Душанбе, Матбуот, 2011, 324с.
8. Раҳматова, С. Ҷумлаи ҷидаъзо дар забони адабии ҳозираи тоҷик / С. Раҳматова. – Душанбе, 1984.
9. Рустамов, Ш. Мушкилоти синтаксис / Ш.Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 339 с.
10. Тоҷиев, Д. Ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиба / Д. Тоҷиев. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 40с.
11. Тоҷиев, Д. Ҷумлаи мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик (Ҷумлаҳои пайрави ҳол) / Д. Тоҷиев. – Душанбе: Дониш, 1981. – 218 с.

МАВҚЕИ ОСОРИ БАДЕИИ СОТИМ УЛУҒЗОДА ДАР Омӯзишу баррасии ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБ

Мақола оид ба мавқеи осори бадеии Сотим Улуғзода дар омӯзишу баррасии ҷумлаҳои мураккаб мурағбат шудааст. Муаллиф масъалаи истифодаи ҷумлаҳои мураккабро ҳамчун воситаи асосии сохтани фазои бадеӣ ва ташаккули сабки инфиродии нависанда баррасӣ намуда, ҷанбаҳои назариявии нахв ва ҷойгоҳи ҷумлаҳои мураккабро дар эҷодиёти нависанда тафсир мекунад.

Дар мақола мафҳум ва нахвҳои ҷумлаҳои мураккаб (пайваст, тобеъ ва омехта) бо таҳлилҳои муфассал ва намунаҳои зиёде аз романи «Восеъ» ва қиссаи «Офтоб» баррасӣ мегарданд. Муаллиф равшан месозад, ки чӣ гуна воситаҳои алоқа ва тобишҳои маъноии ҷумлаҳои мураккаб дар нахви Улуғзода барои эҷоди забони асар ва ташаккули дидгоҳи ботинии қаҳрамонҳо хизмат мекунад.

Ҳамзамон, дар мақола нақши ҷумлаҳои мураккаб дар таъмини пайвастагии мантиқӣ, рушди ҳиссиётӣ ва ташкили фазои маънавии асарҳо нишон дода мешавад. Бо таъкид ба таҳлилҳои илмӣ ва истинод ба осори забоншиносони тоҷик ва рус, мақола саҳми Сотим Улуғзодаро дар ғанӣ гардонидани сохтор ва тобишҳои гуногуни маъноии забони адабии тоҷик арзёбӣ менамояд.

Мақола барои донишҷӯён, муҳаққиқон ва дӯстдорони забони тоҷикӣ, инчунин барои муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ ва махсусан, нахви муосир, ки имрӯз бознигарии таҳқиқи илмӣ меҷӯяд, муфид хоҳад буд.

Калидвожаҳо: *ҷумлаи мураккаб, насри Сотим Улугзода, пайвасти ва тобеъ, тафаккури бадеӣ, вазифаи грамматикӣ, воситаҳои алоқа, ҷанбаҳои раванӣ дар наср, забони адабии тоҷик.*

МЕСТО ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ СОТИМА УЛУГЗОДА В ИЗУЧЕНИИ И ОБЗОРЕ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

Статья посвящена месту произведений Сотима Улугзода в изучении и анализе сложных предложений. Автор рассматривает проблему использования сложных предложений как основного средства создания художественного пространства и формирования индивидуального стиля писателя, а также разъясняет теоретические аспекты грамматики и место сложных предложений в творчестве писателя.

В статье рассматриваются понятие и виды сложноподчиненных предложений (сложносочиненных, придаточных и сложноподчиненных) с подробным анализом и многочисленными примерами из романа «Восе» и рассказа «Офтоб». Автор выясняет, как средства коммуникации и смысловые нюансы в прозе Улугзаде служат созданию произведения и формированию внутреннего видения персонажей.

В то же время в статье показана роль сложных предложений в обеспечении логической связности, эмоциональном развитии и организации духовной атмосферы произведений. В статье на основе научного анализа и ссылок на труды таджикских и русских лингвистов оценивается вклад Сотима Улугзода в обогащение структуры и различных семантических оттенков таджикского литературного языка.

Статья будет полезна студентам, исследователям и любителям таджикского языка, а также исследователям в области языкознания, и в частности, современной грамматики.

Ключевые слова: *сложное предложение, проза Сотима Улугзода, союз и подчинение, художественное мышление, грамматическая функция, средства связи, психологические аспекты в прозе, таджикский литературный язык.*

THE PLACE OF SOTIM ULUGHZODA'S ARTISTIC WORKS IN THE STUDY AND REVIEW OF COMPLEX SENTENCES

The article is devoted to the place of Sotim Ulughzoda's works in the study and analysis of complex sentences. The author examines the problem of using complex sentences as the main means of creating artistic space and forming the writer's individual style, and also explains the theoretical aspects of grammar and the place of complex sentences in the writer's work.

The article examines the concept and types of complex sentences (compound, subordinate and complex) with a detailed analysis and numerous examples from the novel "Vose" and the story "Oftob". The author finds out how the means of communication and semantic nuances in Ulughzade's prose serve to create the work and form the inner vision of the characters.

At the same time, the article shows the role of complex sentences in ensuring logical coherence, emotional development and organization of the spiritual atmosphere of works. Based on scientific analysis and references to the works of Tajik and Russian linguists, the article evaluates Sotim Ulughzoda's contribution to enriching the structure and various semantic shades of the Tajik literary language.

The article will be useful for students, researchers and lovers of the Tajik language, as well as researchers in the field of linguistics, and in particular, modern grammar.

Keywords: *complex sentence, prose by Sotim Ulughzoda, conjunction and subordination, artistic thinking, grammatical function, means of communication, psychological aspects in prose, Tajik literary language.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Юсупова Бибиҷон Ғаниҷоновна – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забонишиносӣ ва рӯзноманигорӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 987532524*

Сведения об авторе: *Юсупова Биби́дҷон Ғанидҷоновна - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания и журналистики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 987532524*

Information about the authors: *Usupova Bibijon Ghanijonovna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Linguistics. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 987532524*

ЧАНБАҲОИ ЛИНГВОФАРҲАНГИИ ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ ҲОЛАТУ ВАЗЪИЯТ ВА АМАЛҲО ҲАНГОМИ БЕМОРИ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ЧИНӢ

Зафарзод О.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улӯғзода**

Дар мақола чанбаҳои лингвофарҳангии вожаҳои ифодакунандаи амалҳо ҳангоми беморӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст.

Аслан, вожаҳои ифодакунандаи ҳолату вазъиятро феъл меноманд. Дар забоншиносии тоҷик системаи феълҳо ба таври густурда аз ҷониби донишмандону муҳаққиқон таҳқиқ шудааст. Дар таҳлилу таҳқиқи феълҳои забони тоҷикӣ саҳми муҳаққиқону донишмандони тоҷик аз қабили Т. Сиёев, Д. Тоҷиев, С. Ҳалимов, Д. Хоҷаев, С. Шербоев, Ж. Гулназарзода, М. Чабборӣ ва дигарон бағоят калон аст. Гарчанде таҳқиқоти зиёде роҷеъ ба феълҳои ва муқоисаи онҳо дар забоншиносии тоҷик ба мушоҳида расанд ҳам, вале омӯзиши феълҳои ифодакунандаи мафҳумҳои беморӣ ва муқоисаи онҳо бо забони чинӣ то андозае аз мадди назари муҳаққиқон дур мондааст.

Аз сабаби он ки феълҳои ифодакунандаи мафҳумҳои беморӣ бештар хусусияти лингвофарҳангиро зоҳир менамояд, аз ин лиҳоз онҳоро дар мақола аз нигоҳи лингвофарҳангӣ таҳлилу таҳқиқ намудем.

Воқеан, таркиби луғавии забон ҳамеша дар рушду такомул аст. Бо пешрафти ҷомеа таркиби луғавии забон ҳам бойу ғанӣ гашта, боз ҳам мукамалтар мегардад. Забони мо дар ҷараёни такомулот ва тараққиёти худ аз сарчашмаҳои пурсарват об меҳӯрад. Майли асосии инкишофи он бо андӯштани унсурҳои лозимаи зарурӣ ва такмили қоидаҳои асосии он ба ҳам зич алоқамандӣ доранд [13, с. 16]. Забони ҳар миллат таҷрибаи пешинаи ҷомеаро инъикос менамояд, ки дар ниҳоят бо мафҳумҳои фарҳангӣ шаклҳои устуворро мегирад.

Яке аз сарчашмаҳои пурсарвати забонамон ин калимаву истилоҳоти соҳаи тиб маҳсуб меёбад, ки аз гурӯҳҳои зиёде иборат мебошад. Вожаҳои ифодакунандаи ҳолату вазъияти инсон ҳангоми беморӣ низ ба лексикаи тиббӣ шомил буда, хусусиятҳои лингвокултурологиро зоҳир менамоянд. Омӯзиши лексикаи соҳавӣ дар доираи лингвокултурология дар айни замон яке аз масъалаҳои мубрам ба шумор меравад.

Чӣ тавре ки маълум аст, дар охири асри XX омӯзиши забон ва фарҳанг дар якҷоягӣ аниқтару дақиқтар гардида, ба худ номи «лингвокултурология»-ро гирифт, Лингвокултурология (илм доир ба робитаи забон ва фарҳанг) ҳамчун як шохаи илми забоншиносӣ, пеш аз ҳама, хусусиятҳо ва робитаи фарҳанг ва забонро, ки дар якҷоягӣ майдони маъноиро ташкил медиҳанд, тасниф менамояд [5, с. 31].

Омӯзиши чанбаҳои лингвокултурологӣ ва майдони маъноии забони тоҷикӣ низ дар солҳои охир ба яке аз масъалаҳои мубрам табдил ёфта истодааст. Дар забоншиносии тоҷик ба ин раванд диққати махсус дода, корҳои илмӣ таҳқиқотӣ зиёде ба анҷом расонида истодаанд. Ин раванд аз ташаккулёбии робитаҳои байнизабонӣ ва байнифарҳангии халқи тоҷик бо миллату халқҳои дигар дарак медиҳад. Аз ин рӯ, ҳангоми омӯзиш ва муқоисаи забон аз ҷиҳати лингвокултурологӣ бояд ба тасвири ҷаҳони забони омӯхташаванда ё муқоисашаванда, майдони маъноӣ, хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи ин забонҳо ва он сарчашмаҳои фарҳангӣ, ки ба ташаккул ва пешрафти онҳо асос гузоштаанд, диққати махсус дода шавад [11, с. 4].

Воқеан, яке аз масъалаҳои лингвокултурология ин таҳқиқи забон дар ҷаҳолияти ҳаёти одамон ҳамчун интиқолдиҳандаи фарҳангу тамаддуни муайян ва муқоисаву муқобилгузори он бо намояндагони як гурӯҳи этникии мушаххас, дорандаи шууру тафаккури этникӣ ва бо дигар ҷамъиятҳои лингвокултурӣ ба ҳисоб меравад.

Чунон ки зикр гардид, омӯзиши забони тоҷикӣ аз лиҳози назариявӣ ва лингвокултурологӣ дар солҳои охир масъалаи хеле муҳим ва диққатҷалбкунанда маҳсуб меёбад. Ин аз рушди робитаҳои байнифарҳангӣ, зарурати ба назар гирифтани хусусиятҳои

умумӣ, ки хоси рафтор ва муоширати халқҳои гуногун, муҳимияти муайян ва ифодаи дақиқи арзишҳои фарҳангие, ки асоси муошират ва иртиботи байни инсонҳоро ташкил медиҳанд, бармеояд. Дар ин раванд ҳар як намояндаи забон ҳамчун предмети омӯзиши забоншиносӣ ва ҳамчун образи ҷамъбасти соҳиби арзишҳои фарҳангии забонӣ ва ҷаъолияти муошират, донишҳо, урфу одатҳо ва муқаррароти муайяни рафтор ба ҳисоб меравад [11, с. 5].

Чӣ тавре ки дар боло зикр намудем, низоми феъли забони тоҷикӣ таърихи куҳан ва густурда дошта, аксарияти онҳо аз давраҳои аввали рушди забони тоҷикӣ маншаъ мегиранд. Сабаби тавачҷуҳи бештар олимони ба маънои феъл, пеш аз ҳама дар он аст, ки феъл дар ҷумлаи нақши марказӣ ва асосиро мебозад ва вазифаи муҳабиротӣ дорад [8, с. 57].

Ҳангоми беморӣ истифодабарии теъдоди зиёди феълҳо дар нутқи мардум ба мушоҳида мерасанд. Аксарияти феълҳое, ки ҳангоми беморӣ дар нутқи мардуми тоҷик мавриди истифода қарор мегиранд, хусусияти халқӣ-гуфтугӯиро касб намудаанд. Воқеан, ҳангоми беморӣ бештар таркибҳое вирди забони тоҷикон мегарданд, ки дар онҳо мавқеи феълҳо баръалло намоён буда, майдони маъноашон аз миёни тоҷикзабонон дур рафта наметавонанд, аз қабилӣ: “Қасалӣ ду рӯза меҳмон”; “Тани гарм бе дард намешавад”; “Саломатӣ ганҷи бебаҳо аст”; “Худованд дарда(ро) дод, шифояшро ҳам медиҳад”; “Худованд дардро ба одами аз ҳама дӯстдошташ медиҳад.”; “Аз Худованд саломатӣ талаб кун”; “Худованд шифои комил диҳад” ва амсоли инҳо.

Дар забони тоҷикӣ дар мавриди беморӣ таркибҳое вуҷуд доранд, ки онҳо барои намоёндогании забонҳои ҷинӣ бегона буда, марзи маъноашон аз байни тоҷикзабонон дур рафта наметавонанд. Гарчанде, маънову муҳтавои таркиби “саломатӣ ганҷи бебаҳо аст” барои ворисони забони ҷинӣ низ ошно буда, дар шакли 萨拉马蒂·甘利·贝巴霍·阿斯特 мавриди истифода қарор гирад ҳам, аммо таркиби “вақт охир шудан” ба маънои “умри кӯтоҳ шудан”, кам мондани зиндагӣ” [20, с. 67] дар ин маврид дар забони ҷинӣ қорбаст намегардад. Дар нутқи ҷинизабонҳо истифодабарии таркиби “晴朗的天空下, 可能突然爆发暴风雨”. (Дар осмони соф туфони метавонад ногаҳон сар шавад), ба маънои ба “оромии зоҳирӣ бовар накунад” ба мушоҳида мерасад.

Ҳангоми таҳлили мавод муайян шуд, ки калимаву истилоҳоте, ки дар ин мавридҳо дар забонӣ ҷинӣ қорбаст мегарданд хусусиятҳои хоси худро доро мебошанд, зеро суннату анъанаҳои тиббӣ мардуми Чин хусусиятҳои хоси худро доро мебошад. Тиббӣ мардуми Чин аз гузашта дар тамоми ҷаҳон маъмулу машҳур буда, таърихи пайдоиши худро доро мебошад. Таърихи тиббӣ суннатии ҷинӣ миллионҳо сол дорад ва пайдоиши он ба ҷомеаи ибтидоӣ бармегардад. Одамони қадим аксари растаниҳои маҳаллиро барои ғизо омӯхтанд ва дарёфтанд, ки баъзе растаниҳо метавонанд беморию табобат кунанд ё дардро сабук кунанд. Тавассути озмоиш ва ҳатоғӣ, шакли асосии тиббӣ гиёҳии ҷинӣ дар Чин инкишоф ёфт. Илми тиб қисми муҳими фарҳанги анъанавии Чин мебошад. Дар тули ҳазорсолаҳо, илми тиббӣ анъанавӣ ба шухратманд шудани миллати Чин саҳми бузург гузоштааст.

Усулҳои он бо самаранокии возеҳи худ, расмиёти беназир, назарияҳои систематикӣ ва маълумоти фаровон машҳуранд. Инчунин, дар соҳаи тандурустӣ ва донишҳои тиббӣ тиббӣ анъанавии Чин дар саросари ҷаҳон саҳми назаррас гузоштааст. Тиббӣ анъанавии Чин ба таҷрибаи таърихӣ чандинасраи худ така қарда, босуръат тараққӣ мекунад. Аввалин бозёфтҳо ва пешрафтҳо дар соҳаи тиббӣ суннатии Чинро метавон аз замонҳои қадим мушоҳида кард, ки ҳуди кашф ва мушоҳидаи он, ки баъзе ғизоҳо метавонанд аз беморию ва дардҳо пешгирӣ кунанд, одамонро бо асбоби дониш дар мубориза бо табиат мусаллаҳ кард.

Воқеан, калимаву истилоҳоти соҳаи тиб як раванди алоҳидаро барои паҷуҳиши муҳаққиқону донишмандони соҳаи забоншиносӣ низ фароҳам оварда тавонист. Пайдоиши ин равандро аз тафовути суннату анъанаҳои фарҳангӣ дидан мумкин аст. Маҳз, гуногунии суннату анъанаҳои тиббӣ барои баррасӣ ва тарҷумаи маъноии ин гурӯҳи калимаҳо мушкилиҳои зиёдеро фароҳам оварда тавонистанд. Албатта миёни муҳаққиқони ҷинизабон ҳам дар баррасии ин масъала фикру ақидаҳои зиёде ба мушоҳида мерасанд, ки ҳамчун намуна лозим донистем андешаи муҳаққиқи ҷинизабон Ван Шуанро орем: “Тафовути анъанаҳои фарҳангӣ дар сохтори забон бештар ҳангоми тарҷумаи матнҳои тиббӣ ба

мушоҳида мерасад, зеро баробарии комилро дар тарҷумаи, матнҳои хусусиятҳои ғании фарҳангидошта душвор мегардонад ва аксар вақт дар раванди тарҷума “норасоии фарҳангӣ” ба вучуд меояд. Тарҷумаи тиббӣ аз тарҷумаи умумӣ бо он фарқ мекунад, ки матнҳои тиббӣ бо дараҷаи баланди ҷиддият ва кордонӣ хосанд. Тиббӣ суннати чинӣ як ҷузъи муҳим ва намоёндаи хоси фарҳанги анъанавии Чин буда, инчунин, дар табодули фарҳангии байналмилалӣ нақши муҳим мебозад. Барои миллати Чин, тиббӣ суннати чин на танҳо илмӣ тиб, балки системаи тиббист, ки фалсафа, астрономия, ҷуғрофия ва дигар фанҳои Чинро муттаҳид мекунад ва забони он фарҳанги ғании анъанавии Чинро дорад. Тиббӣ Чин дорои системаи беназири назарияи тиббӣ мебошад [4, с. 131]. Махз, гуногунии тиббӣ суннати Чин калимаву вожаҳоеро ташаккул додааст, ки дарки маънӯву муҳтавои онҳо барои намоёндагони дигар забонҳо мушкилиро пеш меорад.

Ин раванд дар забони тоҷикӣ низ ба мушоҳида мерасад. Махсусан, тафовут бештар дар феълҳои ифодакунандаи мафҳумҳои беморӣ ба назар расид, ки аксарияти онҳо хусусияти сирф милливу фарҳангиро зоҳир менамоянд. Теъдоди онҳоро ба инбат гирифта, дар мақола онҳоро ба таври зерин гурӯҳбандӣ намудем:

а) феълҳои, ки ба ҳолати бемор алоқаманданд: маза набудан / бемор шудан - 贝莫尔·舒丹, сихат нашуда, аз ҷойгаҳ хестан - 他哈达尔·西特·纳舒达, Азизлог·凯斯坦; ба роҳ даромадан / пас аз касалии вазнин аз ҷой хеста роҳ гаштан - 巴罗达罗马丹/帕斯·阿兹·卡萨利亚·瓦兹宁·阿兹·赫斯塔·罗斯·加什坦; бекора шудан / вазнин шудан - 贝科拉舒丹; аз гапу ҳарф мондан / аз гап мондани бемор - 阿兹·加普·哈夫·蒙丹 / 阿兹·加普·蒙丹尼; овлоҳӣ гуфтан / дар вақти доштани таби баланд дар хоб гап задан - 奥夫洛斯古夫坦/达尔瓦蒂多什塔尼塔比巴兰达尔霍布差距; варама кардан ҷангоми беморӣ - 瓦拉姆卡丹汉戈米贝莫; авҷ гирифтани дард, ӯ, Ҷилифтанӣ·达尔德; ҷазара бастан / аз таби баланд кафидани лаб ҷангоми беморӣ - 生病期间因高烧而嘴唇干裂; ҷойгир гирифтани / суку ҳасуд даромадан - 嫉妒; доду бедод аз сӯзиши дард кардан - 因灼痛而尖叫; қайд кардан - 记录(сихат шудан) - 康复; фурувардан / дуохонӣ кардан ҷангоми беморӣ - 生病期间祈祷; сихат шудан - 西哈特·舒; димоғ маҳкам шудан - 迪莫格·马赫卡姆·舒丹 ва ғайра.

Гарчанде аз забони тоҷикӣ ба забони чинӣ феъли номии “сихат шудан”-ро бемонеа тарҷума карда тавониста бошем ҳам, вале дар нутқи гуфтугӯии мардуми тоҷик гунаҳои дигари он арзи вучуд доранд, ки сирф хусусиятҳои миллиро зоҳир менамоянд. Масалан, таркибҳои “шай шудан”, “тузук шудан”, “нағз шудан” ва ғайра ба маънои “сихат шудан” мавриди истифода қарор мегиранд. Роҷеъ ба феъли “нағз шудан” ҳаминаро гуфтанием, ки этимологияи калимаи “нағз” (хуб), ки тавассути он феъли “нағз шудан” ташаккул ёфтааст, ба забони суғдии қадим рафта мерасад [12, с. 97].

Феъли “тузук шудан” тавассути калимаи иқтибосии “тузук (хуб)” - и узбекӣ ташаккул ёфтааст. Инчунин, оид ба муайян намудани баромади таркиби феълии “шай шудан” сайё кушишҳои зиёде намудем, аммо иртиботи онро бо вожаи “шайъ” забони арабӣ, ки дар забони тоҷикӣ донишмандон онро ба маънои “ашё” қорбастан намуданд, [12, с. 54]. пайдо карда натавонистем. Тафовут, аллбата, дар он ба мушоҳида мерасад, ки вожаи “шайъ” исми буда, маънои “ашё”-ро ифодагари аст, аммо истифодабарии вожаи “шай” танҳо дар таркиби феълии “шай шудан” (сихат шудан) ба мушоҳида расида, бо “шайъ” -и ифодакунандаи мафҳуми “ашё” ягон иртиботе надорад.

Илова ба андешаҳои боло ҳаминаро зикр намуданием, чунин нави калимаву истилоҳот дар забони чинӣ низ ба мушоҳида мерасанд, гарчанде дар забони тоҷикӣ ҳамагӣ чор шева ба мушоҳида расад ҳам, вале дар забони чинӣ зиёда аз 10 шева ба мушоҳида мерасад, ки хоҳ ноҳа таъсирашонро ба калимаву истилоҳоти ифодакунандаи мафҳумҳои беморӣ расонидаанд.

Масалан, маънӯву муҳтавои таркиби “норасоии ян шудан - 阳虚”; “ёфтани меридиани энергетикӣ даст - 手太阴”; “ғирифтори Ци-Флегма шудан - 吉里夫托里 气痰舒丹” сирф хусусиятҳои лингвофарҳангиро зоҳир намуда, маънӯву муҳтавои онҳо танҳо ба ворисони

забони чинӣ ошноянд. Барои пайдо намудани муодилҳо дақиқи онҳо дар дигар забонҳо тарҷумон бояд сайу кӯшиши зиёде намояд [4, с. 134].

Дар забони тоҷикӣ низ ин падида ба мушоҳида мерасад, яъне таркибҳои феълие мавҷуданд, ки хусусияти хоси худро доро мебошанд. Масалан, гарчанде таркиби феълии “димоғ маҳкам шудан”-ро аз забони тоҷикӣ ба забони чинӣ бемонеа тарҷума намоем: 患上精神疾病 ҳам, вале маънову муҳтавои ибораҳои “дев лаҷом бастан” (баромадани захм дар кунҷи лабҳо), “гуҳмиҷа баромадан” (баровардани захм дар болои чашм), “дилпечак шудан” (исҳол шудан), “дил аз хонааш баромадан” (сахт задани дил), ки дар ташаккули онҳо мавқеи феълҳо бағоят калонанд танҳо бо роҳи тарҷумаи тавсифӣ интиқол дода метавонем

Бештар дар тарҷумаи таркибҳои феълии ифодакунандаи мафҳумҳои тибӣ аз забони чинӣ ба забони тоҷикӣ тарҷумаи тавсифӣ ба кор меояд. Тарҷумаи тавсифӣ як навъи тарҷумаест, ки ба интиқоли маълумоти асосӣ ва ғояи матни асл ба забони дигар асос ёфтааст. Тарҷумаи тавсифӣ ба интиқоли ғояи асосӣ, маъно, тасвирҳо ва эҳсосоти матн нигаронида шудааст. Ин, махсусан, вақте муфид аст, ки матни сарчашма дорои тасвирҳо ва ибораҳои аз ҷиҳати фарҳангӣ хос аст, ки дар забони мавриди истифода муодили равшан надоранд. Дар забони чинӣ ибораи фразеологии «маза набудан» вучуд надорад, аммо дар ин маврид таркиби худро нороҳат ҳис кардан 感到不舒服 хеле серистеъмол аст.

Тарҷумаи тавсифӣ ба мо имкон медиҳад, ки маъно ва мундариҷаи эҳсосии онҳоро бидуни такрори айнан ба забони дигар расонем. Он инчунин, вақте татбиқ мешавад, ки матни асли дорои ибораҳои мураккаб ё ибораҳои норавшан аст. Ҳангоми тарҷумаи ин таркибҳо тарҷумон бояд аввал маънои аслии ин вожаҳоро дар забони асл дарк кунад ва баъд аз усули тавсифи мувофиқ ба воситаҳои ифодакунандаи забони мавриди таваҷҷуҳ истифода барад, то хонандагон маънои аслиро дуруст дарк кунанд. Масалан дар забони чинӣ ибораи 使用 “龙骨” – истеъмоли доруи устухони аждаҳо вучуд дорад ки марзи маъноии он барои мардуми начандон айён аст. Ва агар ин вожаҳо ба маънои аслиаш, яъне “истеъмоли устухонҳои аждаҳо” тарҷума намоем, дарки маънои он мушкилиро пеш меорад, зеро симои “аждаҳо” дар тафаккури мардуми мо образи “бадӣ” инъикос ёфтааст, ки тавассути истеъмоли он шифо ёфтан ғайри имкон аст. Тарҷумаи он бо номи латинии гиёҳи “Fossilia” рост меояд. Ин дору дар таркибаш шаш компонент дошта, барои зуд сихат шудани шахси бемор мусоидат менамояд.

б) феълҳои, ки ба амалҳои зиди беморӣ алақаманданд: таъхис кардани беморӣ- 诊断疾病; муайян кардани беморӣ-疾病诊断; табобат кардан-治疗; колак задан/ ҳичома кардан-万向轴; маҳс кардан - 马克斯·卡丹; дору додан-多鲁多; дору молидан- 多鲁·莫利丹; дору ҷакондан-多鲁查孔丹; табро фаровардан-塔布罗·法罗瓦丹; свет мондан-轻型孟丹; сӯзандору мондан - 针刺治疗; малҳам молидан-涂抹药膏; ба хуш овардан-让我想起 ва ғайра. Илова бар ин, ҳаминро дарҷ намуданием, ки таркибҳои дар ин маврид дар забони тоҷикӣ вучуд доранд, ки марзи маъноииашон аз байни тоҷикзабонон дур рафта наметавонанд, аз қабилӣ: *ивазӣ ном кардан, тарқбандӣ кардан, тав бастан, чилёсин хондан, қайтарма кардан, оби дам додан, алобу алас кардан* ва ғайра. Марзи маъноӣ гӯё худудест, ки дар он дараҷа ба дараҷа аз рӯйи тартиби муайян воҳидҳои зиёди луғавӣ дар як сохтор (система) муттаҳид гашта, аз ҷиҳати маъно ҷойи худро, мавқеи хешро дороянд. Гурӯҳи воҳидҳои луғавие, ки онҳо марбути як маънои умумианд, мансуби марзи муайяни маъноӣ мебошанд. Пас марзи маъноиро метавон чунин маънидод кард: марзи маъноӣ - «маҷмуи воҳидҳои забонӣ дар асоси маънои умумӣ муттаҳидшуда ва инъикоскунандаи монандшавии мафҳум, ашъ ва вазифаҳо, ки ифодакунандаи воқеиятанд, мебошад» [10, с. 99]

Ҳангоми таҳлили мавод собит намудем, ки феълҳо н дар забони чинӣ на танҳо ҳолати беморро ифода менамоянд, инчунин, дар номгӯии давоҳои забони чинӣ низ ба мушоҳида мерасанд, аз қабилӣ:

清热解毒药 - даво, ки гармиро хунук мекунад ва токсинҳоро хориҷ мекунад;

消食药 - давоҳое, ки ҷамъшавии ғизоро бартараф мекунад;

活血化瘀药 - даво, ки хунро эҳё мекунад ва синтези хунро ҳал мекунад;

活血调经药 - давое, ки хунро эҳё мекунанд ва фаъолияти бачадонро ба эътидол меоранд;
止咳平喘药 -давое, ки сулфоро қатъ мекунанд ва тангии нафасро бартараф мекунанд;
补血药 – давое, ки пуркунандаи хун [3, с. 118]

Сабаби дар номи давоҳо низ воқеъ будани феълҳо дар он аст, ки забони чинӣ хусусиятҳои хоси худро доро мебошад. Забони чинӣ забонест, ки ба мутақобилаи семантикии унсурҳои забонӣ асос ёфтааст, ҷамоҳангии нутқ ба семантикаи мантиқӣ ба мушоҳида мерасад, аз ин рӯ, одатан нисбат ба дигар забонҳо дараҷаи номуайянии ифодаро менамояд.

Бо мақсади таъмини расман мувофиқати тарҷума ба меъёрҳои забони иҷрокунанда, илова кардан ё нагузоштани баъзе унсурҳо дар асл усулҳои маъмули тарҷума мебошанд. Аммо чунин илова ё истисно бояд ба принципи тарҷума мувофиқат кунад. Ин ба он маъност, ки он чи изофа шудааст, гарчанде ки аслан дар асл нест, маънояш бояд дар миёни вожаҳо ва сатрҳо ҷустуҷӯ шавад; он чизе, ки партофта шудааст, гарчанде ки айнан дар асл аст, аммо маъно аллакай интиқол ва дар байни калимаҳо ва сатрҳо пинҳон шудааст [21, с. 105].

Чӣ тавре ки маълум гардид, вожаҳое ки ҳолату вазъият ва амалҳоро ҳангоми беморӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ ифода менамоянд дорои маънои луғавии худ мебошанд. Маънои луғавии калима нишонаи фардии он аст ва ин нишона калимаро на танҳо аз калимаҳои мансуби дигар ҳиссаи нутқ фарқ мекунонад, балки дар дохили калимаҳои ҳамон як ҳиссаи нутқ низ фарқ дорад. Ба ғайр аз маънои луғавӣ мундариҷаи калима дорои маънои дериватсионӣ ва таснифотӣ мебошад. Маънои дериватсиониро калимаҳои аслӣ, ки тавассути маънои реша ва морфемаҳои калимасоз муайян мегардад, дороанд. Ин навъи маъно ба хусусияти грамматикии калима таъсиргузор аст ва ҳангоми омӯзиши ҳиссаҳои нутқ ба инобат гирифта мешавад. Маънои таснифотӣ дар ҳар ҳиссаҳои нутқ гуногун аст. Масалан, дар шумора луғавӣ аст, дар зарф грамматикӣ ва дар сифат ва феъл бошад луғавӣ-грамматикӣ. Дар ҳолати ба ҳиссаҳои нутқ ҷудо кардани калимаҳо бояд вижагиҳои грамматикӣ-сарфӣ ва нахвӣ низ ба инобат гирифта шавад. Тағйирпазирӣ ва тағйирнопазирӣ нишонаи сарфист. Ҳар ҳиссаи нутқ типӣ парадигмаи худро дорад. Тасриф ва сиға махсуси феъл аст. Феъл бо мундариҷаи худ аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунад ва «мафҳумҳои [6, с. 20].

Хулоса. Ҳамин тариқ, ҳангоми таҳлил ошкор намудем, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ вожаҳои ифодакунандаи ҳолату вазъият ва амалҳо ҳангоми беморӣ хусусиятҳои хоси худро доро буда, аз сабаби гуногунии тасвири забони ҷаҳони тоҷикзабонҳо муодилҳои аксарияти онҳоро дар забони чинӣ пайдо карда натавонистем. Маънову муҳтавои ин гурӯҳи вожаҳоро танҳо бо роҳи тарҷумаи тавсифӣ интиқол додан мумкин аст.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Гулназарзода Ж.Б.
Адабиёт:

1. Абдуллоева Г.З. Ҷанбаҳои этнолингвистикии калимаву истилоҳоти ифодакунандаи мафҳумҳои тиббӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор [Матн] / Г.З. Абдуллоева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2021. – №5. С. 115-123.
2. Ахмедова А.А. Шарҳи маъноҳои луғавии вожаи «health» (саломатӣ) дар забони англисӣ / А. А. Ахмедова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2021. – №4. – С. 72-78.
3. Ван Шуан. Исследование языковых особенностей китайской медицины [Текст] / Шуан Ван // Вестник таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2024. – №2. – С. 116-125.
4. Ван Шуан. Хэ Сюйхун. Исследование влияния приобретения профессиональных знаний на качество перевода (на примере китайско-русского перевода текстов по китайской медицине [Текст] / Шуан Ван // Вестник таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2024. – №4. – С. 131-136.
5. Воробьёв, В.В., Л.Г. Саяхова. Русский язык в диалоге культур. Учебное пособие / В.В. Воробьёв. Саяхова Л.Г – М: Ладомир, 2006. – 283 с.
6. Гулназарзода Ж. Типологияи маънои феъл // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2016. – №4/4 (206) – С. 20-23.

7. Гулназарзода Ж. Марзи маъной [Матн] / Ж. Гулназарзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2016. – №4/5(209) – С. 20-23.
8. Гулназарзода Ж. Низоми маъноии феъл дар забони адабии тоҷикӣ. [Матн] / Ж. Гулназарзода. – Душанбе, 2022. – 330с.
9. Калонтаров, Я.И. Луғати имлои забони тоҷикӣ [Матн] / Я.И. Калонтаров – Душанбе: Ирфон, 1974. – 331 с.
10. Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение [Текст] / С. Д. Кацнельсон. – М.: Наука, 1965. – 110 с.
11. Лузина, Зафардухт. Таҳлили лексикаи урфу одат ва ҷашну маросим дар забонҳои гуногунсохтор: ҷанбаҳои назариявӣ ва лингвофарҳангӣ: дисс. .. номзади илмҳои филологӣ [Матн] / Зафардухт Лузина. – Душанбе, 2022. – 205
12. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик (Луғатшиносӣ) [Матн] / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 242 с.
13. Раҳимзода М.С. Таҳлил ва таснифи ибораҳои феълӣ бо пешояндҳо дар забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ. [Матн] / М.С. Раҳимзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – №6 – С16-22.
14. Саидова М. Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами тарҷумашиносӣ: назария ва методҳои таҳқиқи тарҷуманопазирӣ” (ДБЗХТ ба номи Сотим Улуғзода, 24.12.24.). – Душанбе, 2024. – с. 511-514.
15. Саъдуллоев У.Қ. Шарҳи ҷанд феъл дар “Қуръони Қудс [Матн] / У.Қ. Саъдуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2016. – №4/1(195) – С. 66-69.
16. Сиёев Т. Очеркҳо оид ба таърихи феъли забони тоҷикӣ [Матн] / Т. Сиёев. – Душанбе 1968. – 100 с.
17. Сирочуддин, Алихони Орзу. Ҷароғи ҳидоят [Матн] / Орзу Алихони Сирочуддин. – Душанбе, 1992. – 238 с.
18. Тоҷиев Д. Сифати ф феълӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Д. Тоҷиев. – Душанбе, 1954. – 106 с.
19. Тураҳсанов К.Ш. Некоторые теоретические вопросы изучения таджикской медицинской терминологии [Текст] / К.Ш. Тураҳсанов // Вестник таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2024. – №4/3(203). – С. 14-18.
20. Ҷӯраев Ғ. Фарҳанги ибораҳои халқӣ. [Матн] / Ғ. Ҷӯраев – Душанбе: Адиб, 1988. – 400 с.
21. Хасиёти Хаҷзы, Хэ Сюйхун. Анализ различий между китайским и русским языком в переводе с китайского на русский язык [Текст] / Хаҷзы Хасиёти, Сюйхун Хэ // Вестник таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2024. – №2. – С. 102-109.

ҶАНБАҲОИ ЛИНГВОФАРҲАНГИИ ВОҶАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ ҲОЛАТУ ВАЗЪИЯТ ВА АМАЛҲО ҲАНГОМИ БЕМОРИ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ЧИНӢ

Дар мақола ҷанбаҳои лингвофарҳангии вожаҳои ифодакунандаи амалҳо ҳангоми беморӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ ба риштаи таҳқиқи кашаи шудааст.

Инчунин, оварда шудааст, ки гарчанде таҳқиқоти зиёде роҷеъ ба феълҳои ва муқоисаи онҳо дар забоншиносии тоҷик ба мушоҳида расанд ҳам, вале омӯзиши феълҳои ифодакунандаи мафҳумҳои беморӣ ва муқоисаи онҳо бо забони чинӣ то андозае аз мадди назари муҳаққиқон дур мондааст.

Муаллиф зикр намудааст, ки вожаҳои ифодакунандаи ҳолату вазъият ҳангоми беморӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ хусусиятҳои хоси худро доро мебошанд. Дар забони тоҷикӣ таркибҳои феълие вучуд доранд, ки муодилҳои онҳоро аз забони чинӣ пайдо кардан ғайри имкон аст, Ин раванд дар забони чинӣ низ ба мушоҳида мрасад. Аз сабаби он ки тибби суннатии чинӣ хусусиятҳои хоси худро доро мебошад, маънову муҳтавои калимаву истилоҳоти фарогири ин мафҳумҳоро низ аз забони чинӣ ба дигар забонҳо интиқол додан бениҳоят мушкул аст.

Калидвожаҳо: забони чинӣ, забони тоҷикӣ, тибби суннатӣ, беморӣ, забон, калима, истилоҳот, феъл, вазъият, ҳолат, амал, мавод, хусусият, калима, таркибҳои феълӣ.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СЛОВ, ВЫРАЖАЮЩИХ СОСТОЯНИЯ, СИТУАЦИИ И ДЕЙСТВИЯ ВО ВРЕМЯ БОЛЕЗНИ В ТАДЖИКСКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются лингвокультурологические аспекты слов, выражающих действия во время болезни в таджикском и китайском языках.

Также отмечается, что хотя в таджикской лингвистике существует множество исследований, посвященных глаголам и их сравнениям, изучение глаголов, выражающих понятия болезни, и их сравнение с китайским языком осталось несколько вне досягаемости исследователей.

Автор отмечает, что слова, выражающие состояния и ситуации во время болезни в таджикском и китайском языках, имеют свои специфические особенности. В таджикском языке существуют глагольные образования, которым невозможно найти эквиваленты в китайском языке. Этот процесс наблюдается и в китайском языке. Поскольку традиционная китайская медицина имеет свои уникальные особенности, крайне сложно перенести значение и содержание слов и терминов, охватывающих эти понятия, с китайского языка на другие языки.

Ключевые слова: китайский язык, таджикский язык, народная медицина, болезнь, язык, слово, термины, глагол, ситуация, состояние, действие, материал, признак, слово, глагольные соединения.

LINGUOCULTURAL ASPECTS OF WORDS EXPRESSING STATES, SITUATIONS AND ACTIONS DURING ILLNESS IN TAJIK AND CHINESE LANGUAGES

The article examines the linguocultural aspects of words expressing actions during illness in Tajik and Chinese languages.

It is also noted that although there are many studies in Tajik linguistics devoted to verbs and their comparisons, the study of verbs expressing concepts of illness and their comparison with the Chinese language has remained somewhat out of reach of researchers.

The author notes that words expressing states and situations during illness in Tajik and Chinese languages have their own specific features. In the Tajik language, there are verb formations that cannot be equivalent in Chinese. This process is also observed in Chinese. Since traditional Chinese medicine has its own unique features, it is extremely difficult to transfer the meaning and content of words and terms covering these concepts from Chinese to other languages.

Keywords: Chinese language, Tajik language, traditional medicine, illness, language, word, terms, verb, situation, state, action, material, feature, word, verb compounds.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зафарзод Олисомон – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторанти курси якуми зинаи PhD аз рӯйи ихтисоси рӯйи ихтисоси 6D021300 – Забониносии Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: +992 553917171 T-mail: Olik_0000@mail.ru

Сведения об авторе: Зафарзод Олисомон – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, докторант первого курса PhD по специальности 6D021300 – Лингвистика. Адрес: 734019, ш. Душанбе, улица Мохаммадиева 17/6, телефон: +992 553917171 T-mail: Olik_0000@mail.ru

Information about the authors: Zafarsod Olisomon - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, first-year doctoral student at the PhD level in the specialty 6D021300 - Linguistics. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Tel.: +992 553917171 T-mail: Olik_0000@mail.ru

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ МУХОТАБ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Гулматов А.Б.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Мухотаб одатан дар баробари калимаҳои туфайлӣ ҳамчун ҷузъи мураккаби ҷумла баррасӣ карда шуда, бино бар мураккабӣ ва зиддиятнокии табиати забони мухотаб як қатор ҷанбаҳои он, аз қабилӣ “масъалаҳои марбут ба муайян кардани аломатҳои асосии мухотаб то ба имрӯз баҳсталаб боқӣ мондааст ва ақидаи забоншиносон дар хусуси он мухталиф мебошад” [3, с. 120-140].

Сарфи назар аз қорбурди густурдаи мухотаб дар забон, сохтори мухотаб дар забони англисӣ масъалаест, ки пажӯҳиши алоҳидаро талаб мекунад, зеро бо муайян кардани сохту таркиби мухотаб дар забони англисӣ забонмӯзон ва муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ метавонанд, ки мухотабро дар таркиби ҷумла ба осонӣ ҷудо кунанд, аз ин рӯ, таҳқиқи сохту таркиби мухотаб дар забони англисӣ мубрам арзёбӣ мегардад. Натиҷаҳои чунин таҳқиқот заминаи мусоидро барои фарқ кардани мухотаб аз дигар воҳидҳои луғавии забон фароҳам меорад.

Мақсади мақолаи мазкур аз таҳлил намудани таркиби мухотаб дар забони англисӣ иборат мебошад.

Асосҳои методологии таҳқиқро методи таҷрибавӣ-лексикӣ – ҳангоми шарҳу тафсири мухотаб ва методи муқоисавӣ-таъбиқӣ – ҳангоми ҳаллу ҷасли масъалаҳои дорои ҷанбаи забонӣ-типологӣ ташкил медиҳанд.

Мухотаб ҷузъи мустиқили ҷумла буда, шахс ё ашёро нишон медиҳад, ки мухотаби нутқ аст. Мухотаб ба таркиби ҷумла дохил мешавад, аммо ҳамчун аъзои ҷумла муайян намешавад, зеро он на ба вазифаи саръазо ва аъзои пайрави ҷумла қорбурд намешавад. Он дорои оҳанг ва вижагиҳои хоси дарстури мебошад.

Нақши мухотаб дар муоширати байни одамон муҳим буда, ба робитаи мутақобилаи гӯянда ва шунаванда мусоидат мекунад ва бо ин васила ҷазои махсуси иртиботиро ба вуҷуд меорад. Бино бар ақидаи М.В. Панкратова “мухотаб бевосита ба меъёрҳои одоби муошират рабт дорад, зеро хусусияти таркибии нутқ мақсаднокии он мебошад” [6, с. 136]. Муаллиф чунин мешуморад, ки мухотаб дорои шакли муайян, басомади баланди қорбаст дар нутқ буда, ҳамчун воҳиди одоби муошират муайян шудааст.

Мухотаб ва шаклҳои он воситаи забони ифодаи муносибатҳои мутақобилаи байни одамон дар як ҷомеаи муайяни иҷтимоӣ буда, “интиҳоби шакли боназакатона ва ё дағалонаи мухотаб на танҳо услуби баёни нутқи шахси алоҳидаро, балки маҳорати забони табақаҳои алоҳидаи ҷомеа ё тамоми ҷамъиятро нишон медиҳад” [1, с. 11].

Ба масъалаи мухотаб дар забони англисӣ як зумра олимони ва муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ, аз қабилӣ С. Гринбаум [12], Д. Бибер [10], О.Г. Минина [5], Т.М. Чирко [9], В.Е. Голдин [2] ва дигарон таваҷҷуҳи хоса дода, як қатор масоили мубрамро марбут ба он таҳқиқу баррасӣ намудаанд.

Бояд гуфт, ки дар забони англисӣ тамоюли тасниф кардани мухотаб дар асоси вазифаҳо ва маъноҳои он ба назар мерасад. Дар мақолаи мазкур мо сайъ кардем, то мухотабро дар асоси таркибу сохти он ба гурӯҳҳо ҷудо намоем.

Дар забони англисӣ як вожа дар алоҳидагӣ ва ё ду калимаҳои ҷудонопазир дар шакли ибора ҳамчун мухотаб амал карда метавонанд. Ин вижагиҳои сарфии мухотаб имкон медиҳад, ки мухотаби забони англисиро ба мухотабҳои сода, тафсилӣ ва ҷида ҷудо намоем.

Мухотаби сода аз як калима иборат аст, ки дорои сохту таркиби гуногун мебошад:

“This is a handy cove,” says he at length; “and a pleasant sittuated grog-shop. Much company, mate?” [13, с. 6].

Тавре ки дар мисоли мазкур дида мешавад, калимаи *“mate”* дар ҷумла ба вазифаи мухотаб омада, аз ҷиҳати сохт сода мебошад. Вожай *“mate”* дар фарҳангҳои тафсирии забони

англисӣ ҳамчун *“a companion or a friend”* [8, с. 285] – **тарҷ.мухак.** ҳамсафар, ҳамроҳ, ҳамсуҳбат, ҳамнишин ёр ва дӯст, рафиқ маънидод шудааст. Дар фарҳанги электронии *“Cambridge Dictionary”* он ҳамчун мухотаб чунин маънидод шудааст: *“used as a friendly way of talking to someone, especially a man”* [11] – **тарҷ. муҳак.** ҳангоми меҳрубона муошират кардан бо касе, махсусан мард истифода мешавад. Калимаи *“mate”* ҳамчун мухотаб бо мақсади баён амудани муносибати дӯстонаи худ нисбат ба мусоҳиб қорбааст мешавад, ки мард мебошад. Он на танҳо ҳангоми бо мусоҳиб ошно будан, балки ҳангоми ношинос будани ҳамсуҳбат низ мавриди истифода қарор мегирад. Дар мавриди ношинос будани ҳамсуҳбат гӯянда бо истифода аз ин мухотаб меҳаҳад ба он шахсе, ки мурочиат карда истодааст, самимити худро изҳор намояд. Вожаи мазкур одатан дар охири ҷумла, бо мақсади нишон додани сатҳи баланди муносибати дӯстонаи худ нисбат ба ҳамнишин қорбурд мешавад.

Ҳамчунин, ҳангоми мурочиат намудан ба шахси ношинос дар забони англисӣ вожаи *“matey”* ҳамчун мухотаб қорбааст мешавад, ки ифодакунандаи муносибати дӯстонаи гӯянда нисбат ба шахси хитобшаванда мебошад:

‘Well, then,’ said he, ‘this is the berth for me. Here you, matey,’ he cried to the man who trundled the barrow [13, с. 6].

Аз мисоли мазкур бармеояд, ки қаҳрамони асар вожаи *“matey”*-ро ҳангоми хитоб намудан ба шахсе истифода намудааст, ки ба ӯ шинос нест. Шарҳи ин вожа дар фарҳанги тафсирии забони англисӣ чунин дода шудааст: *“used as an informal form of address”* [11] – **тарҷ.мухак.** ҳамчун шакли ғайрирасмии мухотаб истифода мешавад. Ин шакли мухотаб бештар тобиши истеҳзоангез дорад.

Интиҳоби шакли мухотаб ба як қатор омилҳо вобастагӣ дорад. Яке аз омилҳое, ки шакли мухотабро муайян месозад, вазъи иҷтимоии муошираткунандагон маҳсуб меёбад. Мухотаб танзимгари муносибатҳои иҷтимоии муошираткунандагон буда, он дар раванди муошират ҳамчун нишондиҳандаи муносибатҳои иҷтимоӣ ва байнишахсӣ амал мекунад:

“Were you addressing me, sir?” says the doctor..... “I have only one thing to say to you, sir,” replies the doctor, “that if you keep on drinking rum, the world will soon be quit of a very dirty scoundrel!” [13, с. 11].

Тавре ки дар ин мисол дида мешавад, гӯянда ҳангоми мурочиат намудан ба мухотаб аз вожаи *“sir”* истифода намудааст. Мухотаби мазкур ҳангоми мурочиат намудан ба шахси боиззату мӯхтарам қорбааст мешавад ва нишондиҳандаи мартабаи волои мусоҳиб мебошад. Он аз ҷиҳати сохт сода мебошад.

Мусалам аст, ки вазифаи аввалиндараҷаи мухотаб ҷалби таваҷҷӯҳи мусоҳиб ва муайян кардани шахсе мебошад, ки суҳан ба он равона карда шудааст. Тавре муҳаққиқ Л.П. Рижова қайд менамояд: “мухотаб вазифаи маҳсуси худро дорад, ки ҷалб намудани диққати шунаванда мебошад” [7, с. 9]. Ҳангоми мурочиат чун дар дигар амалҳо амали гуфтор (баёни мухотаб), амали мақсаднок (мақсади суҳанвар барои муқаррар намудани алоқа, тавсифи мухотаб ва ғайра) ва амали таъсиррасонӣ (таъсир ба мухотаб)-ро фарқ кардан мумкин аст. Ҳамин тавр, “мухотаб амали нутқ маҳсуб ёфта, амали мақсадноки нутқ мебошад, ки тибқи шартҳо ва қоидаҳои рафтори нутқӣ дар ҷомеаи муайян қабул карда мешавад” [4, с. 412]. Мухотаб бо мақсади таъсир расондан ба шунаванда ва ҷалби таваҷҷӯҳи ӯ қорбааст мешавад. Ҳангоми қорбасти мухотаб танҳо бо ин мақсад, яъне ҷалби диққати мусоҳиб ва ё номбар кардани ӯ дар забони англисӣ бештар исмҳои хос, махсусан номи мусоҳиб дар танҳои мавриди истифода қарор мегирад:

“Come, Bill, you know me; you know an old shipmate, Bill, surely,” said the stranger” [13, с. 16].

Тавре ки дар мисоли мазкур дида мешавад, ҳангоми мурочиат ба мусоҳиб гӯянда аз номи ӯ истифода намудааст ва он аз ҷиҳати сохт ба қатори мухотабҳои сода шомил мешавад, зеро танҳо аз як вожа таркиб ёфтааст.

Ҳангоми мурочиат кардан ба шахс бо истифода аз номи шахсии ӯ василаи осонтарин ва муассиртарини бехтар намудани муносибат маҳсуб меёбад. Донишмандони номи шахс қадами аввалин дар барқарор кардани муносибатҳои хуб бо мухотабон ба шумор меравад.

Ҳангоми ба мухотаб бо номи шахсиаш хитоб кардан талаботи равоии ӯ барои эътироф ва эҳтиром қонеъ гардида, сатҳи изтиробӣ ӯ коҳиш меёбад.

Дар забони англисӣ корбурди номи шахс ҳамчун шакли мухотаб маъмул мебошад. Мурочиат намудан ба мусоҳиб бо истифода аз номи шахсии ӯ фардияти хитобшавандаро нишон дода, барои барқарор кардани муносибатҳои наздиктар истеъмом мегардад:

*“Now, **Morgan**,” said Long John very sternly, “you never clapped your eyes on that Black—Black Dog before, did you, now?” [13, c. 62].*

Дар мисоли фавқ корбурди номи шахсии “**Morgan**”-ро дар вазифаи мухотаб мушоҳида намудан мумкин аст. Он нишондиҳандаи муносибатҳои наздик ва дӯстона миёни хитобкунанда ва хитобшаванда мебошад. Мухотаби мазкур аз ҷиҳати сохт сода ба ҳисоб меравад.

Шакли мухотабро гӯянда тавре интихоб мекунад, ки тавассути он мусоҳиб дар раванди муошират нисбат ба вазъияти додашуда равшан муайян карда мешавад. Дар забони англисӣ, мухотабҳои ифодакунандаи касб одатан дар танзимои расмӣ, махсусан ҳангоми мурочиат ба одамон дар соҳаи касбӣ мавриди истифода қарор мегирад:

*“But what is the black spot, **captain**?” I asked” [13, c. 23].*

Калимаи англисии “**captain**” ҳамчун “капитан”, яъне унвони офитсерӣ дар армия ва флот, сардори киштӣ ва роҳбари команди варзишгарон тарҷума шудааст. Он ҳамчун калимаи ифодакунандаи рутба ё мансаб буда, ҳамчун шакли мухотаб дар нутқ дар раванди муошират низ истифода мешавад. Ҳангоми мурочиат намудан ба капитан дар муҳити расмӣ вожаи “**captain**” пеш аз насаб ё ном корбаст мешавад. Дар ҳолатҳои ғайрирасмӣ калимаи “**captain**” дар танҳои ҳамчун мухотаб дар номбар кардани мусоҳиб истифода мешавад, ки ҳолати мазкурро дар мисоли болозикр мушоҳида кардан мумкин аст.

Вазифаи асосии мухотаб муайян кардани мухотаби нутқ ҳангоми муошират намудан бо ӯ маҳсуб меёбад. Дар баробари он мухотаб дигар вазифаҳои муоширатӣ, аз қабili номгузорӣ кардан, хитоб намудан, муносибатҳои иҷтимоиро муайян кардан ва тавсиф кардани мухотабро иҷро мекунад:

*“**Doctor**, let me speak. Get the captain and squire down to the cabin” [13, c. 91].*

Дар забони англисӣ вожаи “**doctor**” ҳамчун мухотаб бо мақсади ишора намудан ба шахсе истифода мешавад, ки дараҷаи докторӣ одатан дар тиб ё илм дорад. Дар ҷумлаи мазкур мухотаби “**doctor**” ифодакунандаи шахсе мебошад, ки духтур буда, ба таъбири мардум машғул мебошад, аз ин рӯ, ҳангоми мурочиат намудан бо ӯ доимо калимаи “**doctor**” корбаст мешавад. Бояд гуфт, ки раванди муошират дар ҷумлаи мазкур дар муҳити ғайрирасмӣ сурат гирифтааст, аз ин рӯ, калима дар алоҳидагӣ истеъмом шудааст. Мухотаби “**doctor**” аз ҷиҳати сохт сода буда, исми ҷинс мебошад.

Мавҷудияти категорияи шумора хоси мухотаб дар забони англисӣ мебошад. Мухотаб дорои шумораи танҳо ва ҷамъ мебошад. Дар сурати ифода намудани як нафар маъмулан шумораи танҳо ва ҳангоми баён намудани ду ва ё зиёда ашхос мухотаб дар шакли ҷамъ мавриди истифода қарор мегирад:

*“Scatter, **lads**, and find ‘em.” [13, c. 38].*

Дар ҷумлаи фавқ вожаи “**lads**”, ки ифодакунандаи мухотаб аст, дорои шумораи ҷамъ мебошад. Дар ин мисол гӯянда ба якчанд нафар мурочиат намуда истодааст, аз ин рӯ, мухотабро дар шумораи ҷамъ истеъмом намудааст, ки аз рӯи сохт сода мебошад.

Дар забони англисӣ корбурди исмҳои ҷинс барои ифода намудани одамон зиёд ба назар мерасад, ки асосан бо мақсади нишон додани муносибати мурочиаткунанда нисбат ба мурочиатшаванда истифода мешавад:

*“Scat ter and look for them, **dogs**! Oh, shiver my soul,” he cried, “if I had eyes!” [13, c. 39].*

Дар мисоли мазкур корбурди исми ҷинси “**dogs**”-“сағҳо”-ро барои ифода намудани он нафароне мушоҳида намудан мумкин аст, ки гӯянда ба онҳо мурочиат намудааст. Дар ин

маврид сухангӯ бо истифода аз чунин вожа муносибати манфии худро нисбат ба мурочиатшавандагон изҳор намудааст. Калимае, ки дар ҷумлаи фавқ ба вазифаи мухотаби ҷумла корбааст шудааст, аз рӯйи сохт сода буда, дорои шумораи ҷамъ мебошад ва барои ифода намудани одамон истеъмол гардидааст.

Бояд тазакурр дод, ки ғангоми тасниф намудани мухотаб ба гурӯҳҳо аз рӯйи сохт мо на сохти худи калимае, ки ба вазифаи мухотаб корбааст шудааст, балки ҷузъҳои мухотабро ба назар мегирем:

*“And now, **shipmates**, this black spot? ‘Tain’t much good now, is it?’ [13, c. 225].*

Дар мисоли фавқузикр барои ифода намудани мухотаб калимаи “**shipmates**” мавриди истифода қарор гирифтааст, ки худи калима аз рӯйи сохт мураккаб буда, аз ду реша “**ship**” ва “**mate**” таркиб ёфтааст. Ҷангоми муайян намудани вожаи “**shipmates**” ҳамчун мухотаб, онро ба қатори мухотабҳои сода дохил менамоем, зеро он аз як ҷузъ таркиб ёфтааст. Тавре зикр намудем, ғангоми таснифи мухотаб аз рӯйи сохт мо ҷузъҳои таркиби мухотаб, на ҷузъҳои таркиби калимаро ба асос мегирем.

Мухотаби тафсиلى дар забони англисӣ бо роҳҳои гуногун сохта мешавад. Яке аз василаҳои ташаккул ёфтани мухотабҳои тафсиلى натиҷаи якҷояшавии мухотабҳои сода мебошад:

*“You have your hands on thousands, **you fools**, and you hang a leg!” [13, c. 39].*

Дар ин мисол мухотаб бо таркиби “**you fools**” ифода ёфтааст, ки он аз ду мухотаби содаи ба ҳам муттаҳхидшуда: ҷонишини шахсии “**you**” ва вожаи “**fool**” дар шумораи ҷамъ таркиб ёфтааст. Мухотаби “**you fools**”-ро ба қатори мухотабҳои тафсиلى шомил намудан мумкин аст, зеро он дар натиҷаи якҷояшавии мухотабҳои сода ташкил ёфтааст.

Корбурди якҷояи ду мухотаби содаро дар шакли мухотаби тафсиلى дар мисоли зер низ мушоҳида намудан мумкин аст:

*“Come in, Mr. Dance,” says he, very stately and conde scending. “Good evening, Dance,” says the doctor with a nod. “And good evening to you, **friend Jim**. What good wind brings you here?” [13, c. 45].*

Дар ҷумлаи фавқ мухотаби тафсиلى дар шакли “**friend Jim**” ифода ёфтааст. Тавре ки дида мешавад, ин мухотаб аз ду мухотаби сода “**friend**” ва “**Jim**” таркиб ёфтааст, ки дар забони англисӣ корбасти онҳо дар алоҳидагӣ зиёд ба назар мерасад.

Шакҳои маъмултарини мухотаб, ки дар раванди муошират миёни одамон истифода мешавад, шаклҳои қолибии мухотаб мебошанд. Мухотабҳои қолибӣ, ки дар забони англисӣ бештар корбааст мешаванд, мухотабҳои Mr, Miss, Mrs, Ms, Sir, Madam ва амсоли инҳо мебошанд.

Шакли аз ҳама қобили қабули мухотаби ифодакунандаи хушмуомилагӣ ифодаи Mr, Mrs ё Miss + *насаби шахси мурочиаткунанда* ба шумор меравад. Шакли Miss + *насаб* мухотаби оддӣ ва қолибӣ ба зани мучаррад мебошад. Ифодаи Mrs + *насаб* ғангоми мурочиат ба зани оиладор истифода мешавад. Ҳолати мазкурро дар ҷумлаи зер дидан мумкин аст:

*“Now, **Mrs. Hawkins**, just you run upstairs to your husband and tell him, if possible, nothing about it” [13, c. 19].*

Дар ҷумлаи фавқ мухотаби “**Mrs.**” дар ҳамбастагӣ бо насаби зане истифода шудааст, ки оиладор буда, модари қаҳрамони асар мебошад.

Дар забони англисӣ корбурди ном ва насаб ҳамчун мухотаби нутқ бештар дар муҳити расмӣ ба назар мерасад. Дар раванди таҳлил ҳолатҳои корбасти ном ва насабро ба вазифаи мухотаб дар муҳити ғайирасмӣ дучор омадем:

*“By the powers, **Tom Morgan**, it’s as good for you!” exclaimed the landlord” [13, c. 62].*

Дар мисоли мазкур гӯянда ном ва насабро ба ҳайси мухотаб ғангоми мурочиат намудан ба яке аз роҳзанҳое истифода намудааст, ки Ҷон Силверро ҳамроҳӣ мекунад. Ҷон Силвер ғангоми мурочиат намудан бо ӯ аз ному насабаш истифода менамояд, то ҷиддӣ будани вазъият ва ҳашми худро ба мусоҳиб нишон диҳад.

Дар мисоли мазкур корбурди ду мухотаби сода, ки яке бо антропоними “**George**” ва дигаре бо исми ҷинси “**friend**” ифода ёфтааст, барои мурочиат намудан ба як шахс мушоҳида

намудан мумкин аст, аз ин рӯ, онро метавон ба қатори мухотабҳои тақрор ё чида дохил намуд.

Ҳамин тавр, мухотаб дар забони англисӣ бо мақсади иҷро намудани як қатор вазифаҳо, аз қабилӣ номбар кардани мухотаби нутқ, рағона намудани гуфтор ба хитобшаванда, муайян сохтани дараҷаи иҷтимоии мухотаб, нишон додани муносибати ғўянда нисбат ба мухотаб қорбааст мешавад. Дар забони англисӣ мухотаб бештар аз рўйи маъно ва вазифаҳояш ба ғурўҳҳо тақсиф мешавад, аммо дар мақолаи маққур мо сохту таркиби мухотабро дар забони англисӣ муайян кардем.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Турсунов Ф.М.
Адабиёт:

1. Будагов, Р.А. Человек и его язык (Заметки об отношении людей к литературному языку) / Р.А. Будагов // Вопросы языкознания. – М., 1970. – № 6. – С. 3-14
2. Гольдин, В.Е. Обращение: теоретические проблемы / В.Е. Гольдин. – Саратов, 1987. – 127с.
3. Иванчикова, Е.А. Обращение / Е.А. Иванчикова // Грамматика русского языка: в 2 т. – М.: АН СССР, 1960. – Т. 2. Ч. 2: Синтаксис. – С. 120–140.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 683 с.
5. Минина, О.Г. Обращение в современном английском языке: Коммуникативно-прагматический аспект: автореф. диссер. канд. филол. наук:10.02.04 / О.Г. Минина. – Белгород, 2000. – 15 с.
6. Панкратова, М.В Business Correspondence in English / М.В. Панкратова. – М.: - 2005. – 136с.
7. Рыжова, Л.П. Коммуникативные особенности обращения / Л.П. Рыжова // Содержательные аспекты предложения и текста. – Калинин, 1983. – С. 128-134.
8. Хокинс, Дж. Толковый словарь английского языка Oxford=Oxford Concise School Dictionary: 40 000 слов и выражений / Дж. Хокинс, Э. Делахант, Ф. Макдональд. – М.: Астрель, АСТ, 2008. – I-IV, 556 с.
9. Чирко, Т.М. Модель логической последовательности выбора форм обращений / Т.М. Чирко // Педагогически ориентированное описание языка. – Воронеж, 1986. – С. 102-107.
10. Biber, D. Longman Grammar of Spoken and Written English / D. Biber, G. Johanson and others. – London: Pearson Education Limited, 1999. – 1204 p.
11. Cambridge Dictionary [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://dictionary.cambridge.org>
12. Greenbaum, S. An Introduction to English Grammar. Third Edition. / S. Greenbaum, G. Nelson. – Malaysia: Pearson Education Limited, 2009. – 277 p.
13. Stevenson, R.L. Treasure Island / R.L. Stevenson. – GB.: BPCC Paperbacks Ltd, 1993. – 183p.

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ МУХОТАБ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи маққур сохт ва таркиби мухотаб дар забони англисӣ муайян шудааст. Дар муқаддима муаллиф дар бораи аҳамияти мавзуи таҳқиқ, мақсади мақола ва методҳое маълумот додааст, ки дар рағанди таҳқиқ мавриди истифода қарор ғирифтаанд. Ё иброз медорад, ки мухотаб дар забон васеъ қорбааст шуда, ҷанбаҳои ғуноғуни он дар забоншиносии муосир баррасӣ ғардидаанд, аммо сохтори мухотаб дар забони англисӣ маъсалааст, ки паҷуғиши алоғидаро талаб мекунад. Муайян кардани сохту таркиби мухотаб дар забони англисӣ ба забонмўзон ва муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ имкон медиҳад, ки мухотабро дар таркиби ҷумла ба осонӣ ҷудо кунанд, аз ин рӯ, таҳқиқи сохту таркиби мухотаб дар забони англисӣ мубрам арзёбӣ меғардад. Натиҷаҳои ҷунин таҳқиқот заминаи мусоид барои фарқ кардани мухотаб аз дигар воғидҳои луғавии забон фароғам меорад.

Дар қисмати асосӣ муаллиф мухотабро аз рўйи сохт ба се ғурўҳ: сода, тафсилий ва чида ҷудо намуда, онҳоро бо мисолҳо аз асарҳои бадеӣ асоснок кардааст. Дар қисмати хулоса муаллиф фикру ақидаҳои худро хулосабандӣ намудааст. Ё ба хулосае омадааст, ки мухотаб

дар забони англисӣ бо мақсади иҷро намудани як қатор вазифаҳо корбаст мешавад. Дар забони англисӣ мухотаб бештар аз рӯи маъно ва вазифаҳои ба гурӯҳҳо таъсиф мешавад.

Калидвожаҳо: мухотаб, сохт, таркиб, маъно, таъсифот, мухотаби сода, мухотаби тафсилӣ, мухотаби чида ва забони англисӣ

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ОБРАЩЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматривается структура и состав обращения в английском языке. Во введении автор сообщает о важности темы исследования, цели статьи и методах, использованных в процессе исследования. Он отмечает, что обращение широко используется в языке, и его различные аспекты обсуждаются в современной лингвистике, однако структура обращения в английском языке представляет собой проблему, требующую отдельного исследования. Определение структуры и состава обращения в английском языке позволяет изучающим языка и исследователям в области лингвистики легко выделять обращение в составе предложения, поэтому изучение структуры и состава обращения в английском языке считается актуальным. Результаты такого исследования создают благоприятную основу для выделения обращения среди других лексических единиц языка.

В основной части автор делит обращение на три группы по его структуре: простое, развернутое и однородное, и обосновывает это примерами из художественных произведений. В заключении автор суммирует свои мысли и идеи. Он приходит к выводу, что в английском языке обращение используется для выполнения ряда функций. В английском языке обращение в основном классифицируется по группам в зависимости от его значения и функций.

Ключевые слова: обращение, структура, состав, значение, классификация, простое обращение, развернутое обращение, однородное обращение и английский язык.

STRUCTURAL ANALYSIS OF ADDRESS IN ENGLISH

This article examines the structure and composition of addresses in English.

In the introduction, the author reports on the importance of the research topic, the purpose of the article and the methods used in the research. He notes that addresses are widely used in the language, and its various aspects are discussed in modern linguistics, but the structure of addresses in English is a problem that requires a separate study. Determining the structure and composition of addresses in English allows language learners and researchers in the field of linguistics to easily identify addresses in a sentence, so studying the structure and composition of addresses in English is considered relevant. The results of such a study create a favorable basis for identifying addresses among other lexical units of the language.

In the main part, the author divides addresses into three groups according to their structure: simple, expanded and homogeneous, and substantiates this with examples from works of art. In the conclusion, the author summarizes his thoughts and ideas. He comes to the conclusion that addresses in English are used to perform a number of functions. In English, address is mainly classified into groups depending on its meaning and functions.

Keywords: address, structure, composition, meaning, classification, simple address, expanded address, homogeneous address and English language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулматов Аҳлиддин Бобоназарович – Донишгоҳи давлатии Данғара, унвонҷӯи кафедраи забонҳои хориҷӣ. Суроға: Вилояти Хатлон, н. Данғара, кӯчаи Марказӣ 25. Тел: (+992) 903 55 56 05.

Сведения об авторе: Гулматов Ахлиддин Бобоназарович – Дангаринского государственного университета, соискатель кафедры иностранных языков. Адрес: Хатлонская область, р. Дангара, улица Центральная, 25. Тел: (+992) 903 55 56 05.

Information about the author: Gulmatov Akhliddin Bobonazarovich - Dangara State University, applicant of the Department of Foreign Languages,. Address: Khatlon region, Dangara district, Central street, 25. Tel.: (+992) 903 55 56 05.

ТДУ 821.521(470)

**МАРҲИЛАИ ИБТИДОИИ ТАШАККУЛИ ЖАНРҲОИ АДАБӢ ВА ҲАҚВӢ ДАР
РӢЗНОМАҲОИ «ОВОЗИ ТОЧИК» ВА «БЕДОРИИ ТОЧИК»**

Абдурраҳимзода Б.А.

**Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода**

Баъди қатъ гардидани фаъолияти маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» (1919–1921), ки бо заҳматҳои Саидризо Ализода ва устод Садриддин Айнӣ як солу ҳашт моҳ чоп мешуд, танҳо пас аз ду солу ҳашт моҳ нашрияти нав бо номи «Овози тоҷик» таъсис ёфт. Ин рӯзнома 24 августи соли 1924, дар арафаи таъсиси вилояти мухтори Тоҷикистон дар ҳайати Ҷумҳурии Ўзбекистон арзи вучуд намуд ва ба гуфтаи устод Айнӣ, «овози худро баланд кард». Дар таъсиси рӯзномаи мазкур саҳми зиёди аҳли адаби тоҷик, махсусан, устод Садриддин Айнӣ, ҷойгоҳи муҳим дорад. Муҳаррири аввали он Абдуқайюм Қурбӣ (1886–1941), собиқ корманди хизбӣ ва иштирокчии фаъоли «Шуълаи инқилоб», гарчанде аз нигоҳи шеърнависӣ маҳорати баланд надошт, дар ташкили рӯзномаи тоҷикӣ хизматҳои назаррас анҷом дод. Ӯ бо пешниҳоди Кумитаи хизбии вилоят ба вазифаи муҳаррир таъйин гардида, дар давраи роҳбарии худ то ҳадди имкон ба чопи матолибе мусоидат намуд, ки барои ҷомеаи тоҷик аҳамияти аввалиндараҷаи сиёсӣ иҷтимоӣ доштанд [14, с. 72–74].

Дар маромномаи «Овози тоҷик» бар хусусияти «адабӣ» доштани он ишора шудааст: «ҷаридаи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва адабӣ аст, ки ҳоло ҳафтае як бор нашр мешавад». Аз ин рӯ, қариб дар тамоми шумораҳои дастрас, дар қисмати болоии саҳифаи сеюм ғӯшаи махсуси «Адабиёт» ҷой дода шуда, шеърҳо мунтазам ба таъбир мерасиданд.

Дар бораи забон ва сабки рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо, ки баъди соли 1924 ба фаъолият оғоз карданд, бояд зикр намуд, ки онҳо аз нашрияҳои қаблӣ тафовут доранд ва мутаассифона, ин тафовут на ҳамеша ҷиҳати мусбат буд. Ба андешаи муҳаққиқон, забони маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» (1919–1921) нисбат ба рӯзномаҳои баъди се сол таъсисёфта аз лиҳози бадеият ва услуб як қадами қиддӣ болотар меистад. М. Шакурӣ низ дар ин хусус таъкид кардааст: «Агар забони маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» (Самарқанд, 1919–1921) бо рӯзномаҳои «Овози тоҷик» (1924) ва «Бедории тоҷик» (1925) муқоиса шавад, бештар аз ҳама ба назар мерасад, ки дар забони ин ду рӯзнома унсурҳои гуфтугӯии авомона ва беқоидагӣ босуръат афзоиш ёфта ва забон оҳиста–оҳиста аз форсии адабии ҳазорсола дур шудааст» [13, с. 198].

Муаллифони рӯзномаҳо бештар ба масъалаҳои миллият, мушкilotи забон, таълим бо забони модарӣ ва таълифи китобҳои дарсӣ бахшида матолиби сершумор нашр мекарданд. Пешвои асосии талошҳо дар роҳи ҳифз ва тақомули забони адабии тоҷик устод Садриддин Айнӣ буд, ки масъулиятро аз дасти шарқшиносони хориҷӣ, ки на ҳамеша беғаразона амал мекарданд, ба уҳда гирифт.

Мақолаи ӯ таҳти унвони «Дар бораи адабиёт ва китобҳои мактабии Тоҷикистон» идомаи ҳамин масъала аст. Дар он устод менависад: «Дар бораи адабиёт ва китобҳои мактабии Тоҷикистон» идомабахши мавзӯи мазкур мебошад. Дар он омадааст: «Аз Маскав, аз Нашриёти марказии Шарқ як дӯсти ман ба ман навишта: «Дар ин ҷо шуъбачаҳои нашриёти ўзбек, тоҷик ва туркман ҳаст. Барои чоп кардан ба соли 1925 ба ўзбекҳо 125, тоҷикҳо 25 ва туркманҳо 40 варақаи чоп ҳақ додаанд. Кори ўзбекон ба пеш рафтан аст, аммо аз тоҷик ва туркман ин ҷо одами коркун нест. Барои тоҷикон танҳо як алифбо аз тарафи бародар Лохутӣ тартиб шудааст». Дар ин бораи дӯсти ман аз ман мепурсад: «Оё дар Самарқанд барои тоҷикон чизе тартиб ёфтааст? Ё ки дуруст таълифёфта чизе ҳаст? Чизҳои барои тоҷикон тартибёфта ё ки тартибёбандаро ҳаёли дар Масков таъбир кардан ҳаст, ё не?...» [5. №16.1925.12 феврал].

Устод Айни иқроф мекунад, ки ҷавоби кофӣ дода натавонист, вале таъкид намуд: «Агар дар соли бисту панҷум 25 варақаи ҷоп китоби мактабӣ ва мутолиа барои тоҷикон дар Москов табъ ёбад, хеле эҳтиёҷи маънавии Тоҷикистонро таъмин мекунад». Ба назари ӯ, вазифаи аввалиндараҷа истифода аз ҳукуки таърихӣ худ аст.

Дар ҳамин замина, китобҳои С. Ализода («Соли нахустин») чанд маротиба барои Тоҷикистон нашр гардида, ҳуди ӯ, инчунин, китобҳои табиӣ ва ҳисобро аз русӣ ба тоҷикӣ тарҷума мекард. Айни масъалаи наشري китобҳои тоҷикӣ дар Тоҷикистонро ба миён гузошта, пешниҳод кардааст, ки ҳангоми ҷоп ҳатман мутахассисоне, ки забон ва шеваҳои тоҷикиро хуб медонанд, иштирок намоянд.

Садриддин Айни бо муҳаррир Абдуқайюм Қурбӣ бо рӯзномаи «Овози тоҷик» иртиботи хуб дошт. Дар солҳои аввал (1924–1928) ба истиснои қиссаи машҳури ӯ «Одина» ва чанд очерки хурду бузург, асарҳои дигари насри бадеӣ дар он ҷоп нашудаанд.

Яке аз намунаҳои нахустини матолиби дорои хусусияти очеркӣ дар рӯзномаи «Овози тоҷик» мақолаи «Мусоҳиба»-и муаллифе бо таҳаллуси «Ташна» мебошад. Асар бо услуби ҳикоя оғоз мешавад: «Солҳои солҳост, ки ман ба касби деҳқонӣ машғул будам. Падарам ҳам деҳқон буд... Барои кишти тирамоҳӣ лозим аст, ки замин об дода шавад. Чанд рӯз таваққуф кардам, об наёмад. Лоилоҷ каланди худро ба китф бардошта, ба сари об равона шудам. Дидам ду нафар шахси камбағал, ки онон ҳам ба мисли ман деҳқон ҳастанд, ба сари об дар даруни ҷӯи хушк нишаста суҳбат мекунанд. Ман дар тааҷҷуб шудам, ки об кучо рафта бошад, ки ҷӯи хушк аст, ба даруни ҷӯи хушк ин ду кас нишастааст, ё ки ман ба хоб мебинам. Чашмони худро имтиҳон кардам, ки бедорам на ба хоб...» [5. №9.1924.30 октябр, с. 2].

Баъди ин, миёни деҳқонон суҳбати тӯлонӣ сураат мегирад ва маълум мешавад, ки то соли 1922 аз ҳамин ҷӯи беш аз панҷоҳ сол об мегирифтанд ва ҳеҷ гоҳ кам намешуд. Аммо дар ду соли охир обрасонӣ қатъ гардидааст. Мироб аз деҳқонон талаб мекунад, ки маблағи муайян супоранд, дар ҳоле ки онҳо аз беобӣ ҳосил намегиранд ва имкони пардохт надоранд. Дар шаҳри Самарқанд низ ҳолати камобӣ ба мушоҳида мерасад. Яке аз деҳқонон нақл мекунад: Ман қадом рӯз дар шаҳр рафта будам,.. дар кӯчаҳо аз камоли чанг каси дигарро дида намешавад». Дар дарё об бисёр аст, аммо идораи об онро соҳибӣ карда гирифтааст ва ба касе намедихад. Сабаби он дар очерки мазкур бо бадеияти хос тасвир ёфтааст: «Як вақт бубинем, дар ҷӯи об чорист. Шодон гуфтем: Эй рафиқон об омада! Нек назар кунем, ки ин об набудааст, балки оби чашмони мо будааст...» [5. №9.1924.30 октябр, с. 3]. Ин порча бо забони бадеӣ навишта шуда, ҳиссиёти иҷтимоии деҳқононро бо ҳунари шоирона таҷассум кардааст.

Рӯзномаи «Овози тоҷик» ба наشري шеър таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекард. Гӯшаи махсуси «Адабиёт», ки дар он танҳо шеър ҷоп мешуд, далели равшани ин ҳолат аст. Дар шумораи дувуми рӯзнома, дар саҳифаи аввал ва дар ҳамин гӯша, яке аз шеърҳои маъруфи устод ба муносибати наشري «Овози тоҷик» ба табъ расида буд:

Фақат бемактабӣ дар асри ҳозир

Каме монед шуд аз парвози тоҷик.

Пас аз чанде ба хомӯшӣ ғунудан

Баромад оқибат «Овози тоҷик» [№5.1924.4 сентябр, с. 4].

Байти аввали шеъри «Суханро чун арӯсон зеб дода; Забони маърифатпардозӣ тоҷик» то имрӯз дар маҳфилҳо садо медихад. Шоир дар он умед иброз кардааст, ки падидаи нав – таъсиси рӯзнома идомаи пойдор хоҳад дошт, зеро то он вақт ягон наشري тоҷикӣ умри тӯлонӣ надида буд. Бо вучуди ин, шоир бовар менамуд, ки «анҷомаш ба хайр аст». Дар саҳифаҳои рӯзнома ҳамзамон масъалаи асосӣ – бемактабӣ пайваста таъкид мегардид. Байти хотимавии асар: «Пас аз чанде ба хомӯшӣ ғунудан; Баромад оқибат «Овози тоҷик» хотиррасон месозад, ки пас аз «Шуълаи инқилоб» забони тоҷикӣ дар остонаи хомӯшӣ қарор гирифта буд.

Дар бораи назми солҳои бистум муҳаққиқ А. Азимов андешаи ҷолиб иброз кардааст: «Мавзӯву мундариҷаи назми солҳои 20–ум асосан тавсифи Инқилоб, дастовардҳои Ҳокимияти Шӯроӣ, озодии занон, мактабу маориф, таълиму тарбия, шикоят аз замони

гузашта, захмати меҳнаткашон, инсондӯстӣ, ватандӯстӣ, ифтихори миллӣ, ақидаҳои зидди динӣ ва ғайраҳо буд. Назми солҳои 20–ум табиатан назми тарғиботӣ–ташвиқотӣ гардид» [2, с. 44]. Ин падида ҷавобгӯи талаботи замон буд ва муаллифони рӯзнома ба он содиқ монданд.

Дар шумораҳои аввали рӯзномаи «Овози тоҷик» ашъори муҳаррири он Абдуқаюми Қурбӣ ба таври фаровон нашр мешуд. Чунонки пештар ишора гардид, Қурбӣ ҳамчун корманди сиёсӣ ва ташкилотчии мохир хизматҳои арзанда анҷом додааст [13, с. 72–73], аммо маҳорати шоирӣ надошт. Ба эҳтимол, ӯ барои машҳур шудан ба машқи шеър пардохта, онҳоро дар рӯзномаи худ ба таъб мерасонд. Шеърҳои ӯ, гарчанде ба талаботи сиёсати вақт мутобиқат доштанд, аз назари бадеият камарзиш буданд.

Намунаи аввалини назми Қурбӣ чунин аст:

Хонданд қонуни адаб аз он китоби мо ғалат,

Карданд ҷамъ қачравон к–ин фаслу боби мо ғалат. [5.1924.№1.24 август, с. 3].

Бо вучуди нуқсонҳои маъноӣ, лафзӣ, мантиқӣ ва вазнӣ дар он кӯшиши ифодаи ақидаҳои марбут ба қафомонии илм ва маориф мушоҳида мешавад:

Фабрику фан даркор не! Он «чача» бобои мо,

Мошинаи мо ин бас аст, ин «риштатоби» мо ғалат.

Албатта, чунин шеърҳо мавриди интиқоди эҷодкорон қарор мегирифтанд. Ҳатто, ҳамкораш Т. Зеҳнӣ ба яке аз шеърҳои Қурбӣ бо оҳанги танзу масҳара ҷавоб навиштааст, ки он бо номи «Назира ба ғазали Қурбӣ» дар рӯзнома ба таъб расид:

Тарзи ҳисоби мо чигил, ё фаслу боби мо ғалат,

Сарлавҳаи мо ё хато, сатри китоби мо ғалат... [5.1924.№3, сентябр, с. 3].

Ба шеърҳои Қурбӣ назираҳои дигар низ навишта шуданд, аз ҷумла назираҳои Айнӣ, Т. Зеҳнӣ ва Сиддиқӣ, ки хусусияти ҳаҷвӣ доштанд. Муҳаққиқ И. Усмонов онҳоро «пародия» номида, чунин шарҳ додааст: «жанри пародия ҳаҷв аст, аз ҳамаи унсурҳои, ки ҳоси ҳаҷв аст, истифода мекунад, ин ҳаҷв ҳислати адабӣ ва публицистӣ дорад, дар хусуси шахси аниқ ё эҷоди ӯ баҳс мекунад ва камбудии воқеиро дарбар мегирад. Пародия танқид нест, хандаи ҳамкасб аст» [10, с. 126]. Бо вучуди ин, пародияҳои дӯстона Қурбиро аз навиштани шеър бознадоштанд ва ӯ бо ҳамин услуби ноустувор шеърҳои зиёде эҷод кард, ки дар давраи муҳарририаш нашр шуданд.

Ба қавли Раҳим Ҳошим, «Қурбӣ дар нашр қунондани шеърҳои бемазаи худ давом менамуд ва ба суҳанони рӯзноманависи таҷрибанок, марди фозил Саидризо Ализода ҳам, ки газетаро феълан идора мекард, гӯш намеандохт» [11, с. 234]. Баъзе аз шеърҳои Қурбӣ бидуни имзо ҷоп мешуданд, вале аз сабаби камбудии маъноӣ ва мазмунӣ муаллифияти онҳо ошкор мегардид.

Ниҳоят, дар шумораи 74–уми рӯзнома шеъре аз Абдуқаюми Қурбӣ ба таъб расид, ки ба гуфтаи муосирон далели заъфи зеҳнӣ ва қамаҳаммиятии шеърӣ ӯ буд:

Барои фикри истибдод гуфтор инчунин бояд,

Тақозои ҳукумати ин ки асрор инчунин бояд

Маҳз ҳамин шеър устод Айнӣ, ба қавли Раҳим Ҳошим, «тоқат карда натавониста, дар маҷаллаи ўзбекии «Машраб» як шеъри ҳаҷвии бисёр саҳт навишта баромад» [10, с. 235]. Пас аз танқидҳои шадиди ҳамқаламон Қурбӣ аз шеърнависӣ даст кашид. Бо вучуди ин, айбдор кардани ӯ ба нодонӣ ва мансабталовӣ, тавре ки баъзе муҳаққиқон имрӯз меғӯянд, дуруст нест. Нақши ӯ дар ташкили рӯзнома ва дар ҷопи мақолаҳои дорои аҳамияти сиёсӣ иҷтимоии замон шоистаи қадрдонист.

Яке аз намунаҳои ғарбпазири ашъори устод Айнӣ шеъри «То ба кай?» мебошад, ки хусусияти маънавӣ дорад ва дар он санъати тақрор устодона истифода шудааст:

То ба кай ошuftаи зулфи парешон аст дил?

То ба кай хунгаштаи лаъли суҳандон аст дил? [5.1924.№4.21 сентябр, с. 3].

Шоир, пас аз баёни мушкilotи маънавияи моддии инсон, ба ҳулосаи муҳим омадааст, ки раҳой аз онҳо танҳо бо саъю кӯшиши ҳуди одамон имконпазир аст:

Вақти он омад, ки дар саъю амал ҳиммат кунем,

Дар сари осудагии хеш худ хидмат кунем.

Дар шеъри «Камбағал»—и Асадуллоҳ Кошонӣ вазъи сангини деҳқонон ифода ёфтааст. Муаллиф онҳоро ба мубориза барои ҳуқуқхоёшон даъват намуда, таъкид кардааст, ки бо иттиҳод ва меҳнати созанда метавон ҷомеаи азобкашидаву тангдастро ба гулистон табдил дод:

Эй ба зерӣ чархи истибдоди баён камбағал,
Анкабутосо ду дасту пой печон камбағал.
Рӯзушаб бошӣ қарини оҳу афғон камбағал,
Волаву ҳайрон ба саҳрову биёбон камбағал...
Гар ба якдигар диҳед аз меҳр дасти иттифок,
Дӯзахи дунё шавад ҳамчун гулистон камбағал. [5.№5.1924.28 сентябр, с. 3].

Дар шеъри дигар ҳамин шоир роҳи ягонаи тараққиро мурочиат ба илму маърифат доништа, осудагӣ ва хушбахтии миллатро бо маориф пайванд додааст:

Иzzати одам ба илм бошад дониш,
Зиндагии мо бувад ба бӯи маориф.
Миллати мо ҷуз ба хоби хеш набинад,
Рӯйи тараққӣ магар зи рӯйи маориф [5.№9.1924.30 октябр, с. 3].

Тамҳид, яке аз равшанфикрон ва шоирони соҳибистеъдоди он давра, низ дар рӯзнома фаёлона ширкат дошт. Ашъори ӯ, ки дар қолаби шаклҳои классикӣ эҷод шуда буданд, мазмунҳои навро таҷассум мекарданд:

Ҳар лаҳза фикан сӯи ҷароид назар имрӯз,
З—аҳволи ҷаҳон то ки шавӣ бохабар имрӯз... [5.№6.1924.5 октябр, с. 3].

Тамҳид дар тарғиби мактаб ва маориф, ҳавасмандгардонии хонандагон ба мутолиаи рӯзномаҳо ва ташвиқи иштироки фаёлона дар қорҳои ҷамъиятӣ саҳми арзанда гузошт. Ғазали ӯ низ бо ҳунари баланд офарида шуда, дар он баробари тасвири зебоиёти зиндагӣ, масъалаҳои иҷтимоӣ ва талош барои ободии Ватан мавқеи хос пайдо кардааст:

То боз намудем ҷу гулгунча даҳанро,
Мизроби баён гашт забон сози суханро... [5.№10.1924.7 ноябр, с. 5].

Дар рӯзнома чанд шеъри корманди он Т. Зеҳнӣ ба таъъ расидааст. Гарчанде аз ҷиҳати бадеият арзиши баланди адабӣ надоранд, ба қавли А. Азимов, «аз лиҳози фатҳи мавзӯ ва ниёзҳои иҷтимоӣ ифодагари дардҳои ҷомеаи навбунёд буданд» [2, с. 55]. Дар шеъри «Таассуроти бинои Шохизинда» масъалаи ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ матраҳ мегардад [3.57]:

Ҳар кас биниҳад қадами хеш дар ин ҷо,
Бинад ҷаманистони ҳунар дар назар ин ҷо... [5.1924.№11.23 ноябр, с. 3].

Дар шеъри «Суруди баҳорӣ» Зеҳнӣ табиатро васф намуда, дар айнӣ ҳол ҳукумати шӯравиро ситоиш кардааст. А. Азимов онро Азимов «аз лиҳози сабқу услуб, тасвир ва тарзи баён суфта» арзёбӣ кардааст, гарчанде дар он калимаҳои ба мисли «бинобар ин» низ ба назар мерасанд. Бештари шеърҳои Зеҳнӣ ба масъалаҳои маориф, озодии занон ва тасвири табиат бахшида шудаанд. Шеъри «Духтари тоҷик» низ аз ҳамин қабил аст:

Қадат барои хиромидан ар ҷаман ояд,
Пайи зиёрати ӯ сарву ёсуман ояд... [5.1925.№11.5 август].

Бо вучуди маҳдудиятҳои санъатӣ, назми Зеҳнӣ бахше аз адабиёти солҳои бистум ба ҳисоб меравад ва таҷассумгари тамоми паҳлуҳои зиндагии он давра мебошад [2, с. 55].

Бехтарин намунаҳои гӯшаи «Адабиёт» дар солҳои 1925–1926, бешак, ашъори устод Лоҳутӣ мебошанд. «Овози тоҷик» нахустин бор дӯстдорони адабро бо шеърҳои пурҳаяҷони инқилобии Лоҳутӣ ошно кард. Ба навиштаи муҳаққиқон, бо зухури эҷодиёти ӯ дар фазои назми тоҷик ситораи дурахшоне пайдо гардид ва бо шеърҳои пурэхсосу пуршӯраш лирикаи тоҷикро руҳи тоза бахшид [12, с. 232]. А. Азимов шумораи шеърҳои нашршудаи Лоҳутиро дар рӯзнома 33 адад медонад [2, с. 45], аммо ин рақам дақиқ нест, зеро тамоми шумораҳои рӯзнома дастрас намебошанд. Аз ҷумла, шеърҳои «Ба духтарон» (12 феввали 1925), «Имдод бикун бародаронро!» (25 феввали 1925) ва махсусан «Калимаи шаҳодати ранҷбарӣ», ки дар маҷлисҳо вирди забон гардида буд, дар ҳамин рӯзнома ҷоп шудаанд:

Шаҳодат медиҳам бар ин ки ман аз миллати «кор»—ам,

Нажоди саъю тухми ранчу насли тӯдаи захмат.
Ватан рӯи замину дини ман фармудаи захмат,
Ба ҷуз захмат надорам мазҳабе, ин аст иқрорам!.. [5.№26.1925.8 апрел].

Шеърҳои Лоҳутӣ «Озодии захмат шиори мо бувад», «Чамани сӯхта», «Эй деҳотӣ!», «Ҳеч нагуфт», «Бе вучуди мо», «Дигар ҳеҷ!» ва «Гар бихоҳӣ метавонӣ» низ дар рӯзнома чоп шудаанд. Онҳо ҳама ба меҳнат, озодӣ, маориф ва зиндагии коргарону деҳқонон бахшида шудаанд.

Дар ҳамин солҳо дар гӯшаи «Адабиёт» шеърҳои шоирони дигар низ дар пайравӣ ба Лоҳутӣ нашр гардидаанд. Ба навиштаи Раҳим Ҳошим, «мазмунӣ шеърҳои солҳои 1925–1928 бештар даъват ба маориф, озодӣ, васфи меҳнат ва озодии занонро дар бар мегирифтанд, аммо аз назари санъати шеърӣ ҳамеша дар сатҳи баланд набуданд» [11, с. 233]. Бо вучуди ин, онҳо арзиши таърихӣ доранд, зеро як давраи муҳимми ташаккули назми навини тоҷикро таҷассум мекунанд.

Дар ин замина метавон аз ашъори Ноили Истаравшанӣ, Пинадӯз, Фаҳриддини Рочӣ ва дигарон ёд кард. Масалан, Ноил шеъре бахшида ба маориф таҳти таъсири Лоҳутӣ сурудааст:

Гул нишаста хичил аз гули рухсори маориф,
Булбул шуда дилбастаи гулзори маориф...

Аз Пинадӯз, шоири бухорӣ, чанд шеър ба таъъ расидааст, ки мавзӯ ва шакл бештар ба Лоҳутӣ наздиканд. Аз ҷумла, «Ду Рустаи охир расид», «Хитоб ба духтари Шарк» ва ғазали даъватӣ:

То кай ба хоби ғафлатӣ бедор шав, бедор шав!
То чанд ту афсурдай, рафтанд ба манзил ҳамраҳон.

Аз дигар намунаҳои ин давра шеъри «Дидӣ, ки чӣ тур шуд?» аст, ки Пинадӯз дар он меҳнаткашонро ба мубориза даъват кардааст:

Эй ранҷбарон ҳосилатон вақти дарав шуд. – Дидӣ, ки чӣ тур шуд,
Он замзамаи ашроҳ ҳама ғарқи алав шуд. – Дидӣ, ки чӣ тур шуд...

Дар гӯшаи «Адабиёт», инчунин, ашъори Мирзо Иброҳим, Суҳайлӣ, «Мулло» ва дигарон чоп шудаанд, ки мазмунан мардумро ба хушёрӣ, бедорӣ ва ғаъолиятҳои иҷтимоӣ даъват мекарданд.

Ҳамзамон, бо шеърҳои иҷтимоиву инқилобӣ, дар ин давра жанри суруд ва тарона низ ба адабиёти тоҷик ворид шуд. Намунаи он шеърест бо имзои «Син.» таҳти унвони «Навои булбул»:

Халкро босавод бояд кард,
Дар фунун устод бояд кард.
Бояд афрӯхт шамъи донишро,
Чаҳро вақфбод бояд кард... [13, с. 131].

Гӯшаи «Адабиёт» бо наشري ашъори навину замонавӣ, суруд, марш ва таронаҳо дар тарғиби илму маориф, ситоиши ҳукумати шуро ва парвариши инсонӣ равшанфикр хонандаи тоҷикро руҳбаланд сохтааст. Мавзӯ бештар иҷтимоӣ буда, лирикаӣ ишқӣ ва тасвири табиат андакан ба назар мерасад; аз ҷиҳати шакл ғазал, рубоӣ ва мусаддас фаровон дида мешаванд.

Рӯзномаи дувуми Тоҷикистон, ки нахустин бор дар ҳудуди ҷуғрофии он ба чоп оғоз намуд, «Иди тоҷик» ном дошт. Аз шумораи дувум унвони он ба «Бедории тоҷик» табдил ёфт. Нашрия ҳамчун «ношири афкори бюрои ташкилоти фирқаи иштирокиюн, Кумитаи инқилобӣ ва бюрои ташкилоти иттифоқи касабаҳои марказии Тоҷикистон» аз моҳи апрели соли 1925 чоп мешуд. Мутаассифона, бастаҳои ин рӯзнома дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон номукамланд: аз соли 1925 як шумора, аз соли 1926 ду шумора, аз соли 1927 ҳафт шумора ва аз соли 1928 дувоздаҳ шумора дастрас аст. Бо тақя ба ҳамин мавод низ метавон дар бораи муҳтаво ва самти наشريи расмӣ аввалини Ҷумҳурии Тоҷикистон тасаввур пайдо кард.

Дар «Бедории тоҷик» низ гӯшаи «Адабиёт» ғаъол буд. Дар он, аз ҷумла, шеърҳои Лоҳутӣ – «Дорад–надорад» (28 декабри 1925), Пайрав Сулаймонӣ – «Ҳиндустон», асарҳои Мунзим – «Хурсандии тоҷик», назира ба ғазали Адиб Собии Тирмизӣ, ашъори Азизӣ –

«Карданист», «Шабе, ки ситора мешуморидам» ба табъ расидаанд. Бо сабаби хирравии саҳифаҳои баъзе шумораҳо баррасии муфассали ин намунаҳо имконнопазир шуд. Ҳамчунин, дар ҳамин ғӯша ашъори Акбар Аббозодаи Ғармӣ – «Озодии занон», Сайфулло Курбонӣ – «Ғалла», Шафиев – «Ободии дунё», Муминзодаи Хучандӣ – «Нест роҳе ба ин чаман асло!», «Печ дар чомаи сиёҳ имрӯз!», «Ба аскарони сурхи тоҷик мебахшам», «Эй кӯдакон!» чоп гардидааст.

Яке аз фарқиятҳои муҳими «Бедории тоҷик» аз «Овози тоҷик» дар он аст, ки дар аввали насри бадеӣ ва навиштаҳои дорои оҳанги ҳаҷвӣ бештар ба назар мерасанд. Дар «Овози тоҷик» матолиби ҳаҷвӣ дар солҳои ибтидоӣ кам буда, ғӯшаҳои махсус баъдтар пайдо шуданд; «Бедории тоҷик» аз рӯзҳои аввал ба ҳаҷв рӯ оварда, ғӯшаи доимии ҳаҷвӣ дошт. Дар ин хусус, муҳаққиқи соҳаи ҳаҷви тоҷик М. Муродӣ ба дурустӣ навиштааст: «Ҳафтаномаи «Шуълаи инқилоб» ба пайдоиши ҳаҷви шӯроии тоҷик замина гузошт ва баъд аз таъсис ёфтани матбуоти даврӣ рӯзномаҳои «Овози тоҷик» ва «Бедории тоҷик» барои ташаккули ҳаҷви адабии муосир, ки аслан ва бештар сифати публитсистӣ дошт, ҳиссагузори менамуданд» [4, с. 26–27].

Ба назар мерасад, ки аввалин бор дар «Бедории тоҷик» (бар асоси шумораҳои дастрас) ҳаҷвие ба шакли намоишнома бо номи «Як парда аз бюрократизм» ба табъ расидааст. Қаҳрамони асосӣ – корманди рӯзнома бо ҳадафи ҷалби ҳамкорон ба Кумитаи ҳизбии шаҳр муроҷиат мекунад:

«Мепурсад: – Рафиқ Афзалӣ омадааст ё не?

Рафиқ Ноутово: – Ба хонаи дигар даромад, ҳозир меояд.

Зани дигар: – Чӣ кор доред?

Муҳаррир: – Ман муҳаррири масъули «Бедории тоҷик» ҳастам, омадам, пурсам, барои чӣ аз зиндагии фирқаиён хабар наменависед?

Он зан (бо хунукии тамом): – Вақт надорем.

Муҳаррир: – Шумо дар ин ҷо чӣ вазифа доред?

Зан: – Ман раиси шуъбаи таблиғот ва ташвиқоти горкум (шаҳркум) ҳастам.

Муҳаррир: – Шумо ҳам раиси шуъбаи ташвиқоти фирқа ҳастед ва ҳам дишаб дар маҷлиси фаъолон он ҳама суҳанхоро шунидед. Бо вучуди ин, бо як муҳаррири рӯзнома дар хусуси хабар додан чунин ҳарф мезанед. Офарин, офарин!

Зан (лабҳояшро боло кашида мегӯяд): – Не бизпокуйтис! (яъне, нороҳат нашавед!), ман дар идораи «Советский Тоҷикистон» будам, дидам, чӣ хабар аст. Шумо аввал худатонро идора кунед!

Муҳаррир: – Аввалан ман барои идораи «Советский Тоҷикистон» ҷавобгар нестам, сониян, маълум нест, ки шумо чӣ шикоят аз кучо доред...

Пасон:

«Афзалӣ: (ба ҳамон зан): – Магар рафиқро намениносед? Ошно шавед – муҳаррири масъули «Бедории тоҷик».

Зан: – Ҳамин тавр-ми? Ман ҳаёл кардам, ки ин кас дар газета сутуни «Зиндагии фирқа»-ро идора мекунад. Ҳамин тавр бошад, пожалушта, албатта, бояд хабар навишт ва вайро ёрӣ кард.

Муҳаррир худ ба худ: – Ҳайф, ки забон намедонам... Парда». [3.№26.1927, 6 июн].

Аз порча, пеш аз ҳама, носуфтакории забон пайдост. Яке аз хусусиятҳои хоси забони матбуот дар нимсолаи дуҷуми солҳои бистум, ки муҳаққиқон борҳо қайд кардаанд [13, с. 198]. Аз мазмун бармеояд, ки масъули шуъбаи ташвиқоти кумитаи ҳизбӣ (зани русзабон) аз мавҷудияти рӯзнома бо номи «Бедории тоҷик» огоҳ нест ва нисбат ба корманди он бепарвояи нишон медиҳад. Котиби кумитаи шаҳрӣ Афзалӣ узр меҷӯяд, аммо ҳамзамон эътироф мекунад, ки дар ирсоли ахбор ба нашрия кӯтоҳӣ мавҷуд аст. Нишонаи танқид аз бетаваҷҷуҳии баъзе идораҳои ҳизбии давлатӣ нисбат ба ҳамкории матбуотӣ дар ҳамин порча возеҳ менамояд.

Дар рӯзномаи «Бедории тоҷик» оҳанги танқидӣ, танз ва ҳаҷв ба таври барҷаста зоҳир шудааст. Аз ҷумла, мақолаи ҳаҷвие бо номи «Мактуб аз Душанбе ба ҷаноби Мулло

Мушфиқӣ саламаллоҳу таоло» ба таъб расидааст, ки муаллифи он бо лақаби «Мухбири бепулу бадхӯ» баромад кардааст. Дар он, пас аз салому паём, омадааст: «Аз аҳволоти баъзе масъулкоргарони Душанбе наменависам, ки ҳар рӯз дар соати 10 ва 11 ба кор омада, соати якуним мераванд ва дигарон ибрат мегиранд гуфта шуморо дарди сар намекунам...» [3.№40.1927.2 август, с. 4].

Дар навиштаи мазкур нахуст интизоми кори роия накардани кормандони масъул мавриди танқид қарор гирифтааст. Забони матн сода, лаҳҷавӣ ва аз бадеият ҳолӣ буда, дар қиёс бо асарҳои нашрияҳои пешазинқилобӣ, ҳатто, нисбат ба «Шуълаи инқилоб», қадамҳои ақиб нишонда шудааст. Дар идома ғайолияти идораи «Ўзбекторг» зикр гардидааст, ки аз сабаби дурии роҳ баъзе ноҳияҳо, аз ҷумла, шаҳри Душанберо фаромӯш намуда, ҳатто маҳсулоти зарурии мардумро, мисли чой, таъмин намекард. Бисёре аз молҳои зарурӣ ба дасти савдогарон меафтоданд. Ҳамзамон, дар бораи сустии тақсими рӯзномаи «Бедории тоҷик» низ ишора мешавад: чанд рӯз матбуот дар идораҳо нигоҳ дошта шуда, ба деҳот дер мерасид. Масалан, деҳаи Сарисийёб, ки аз Душанбе фосилаи «чоряк чакрим» дорад, рӯзномаро баъди ду–се рӯз дастрас мекард. Ҳарчанд масъалаҳои матн муҳим ва саривақтӣ будаанд, ба таъкиди муҳаққиқон, забони он заиф ва носуфта аст.

Оҳанги танқидӣ дар мақолаҳои дигар низ мушоҳида мешавад. Масалан, хонандае бо таҳаллуси «Раҳмдил» хабари «Ба котибии мудии давлат лоиқ нест»–ро навишта, ба он назмеро таҳти унвони «Аз забони Мирзоқулӣ Ҳочӣ» илова кардааст. Дар он рафторҳои ношоистаи як корманди давлатӣ фош гардидаанд. Гуфта мешавад, ки шахси номбурда дар идораҳои гуногун кор карда, мардумро зулму ҷафо намудааст ва ҳатто, ба ҳукми олий маҳкум шуда, баъдан аз он раҳо ҷфтааст. Аз забони «қаҳрамон» чунин шеър омадааст:

Ба мактабҳои русӣ чанд хондам,

Ки худро бо чиновникӣ расондам.

Чунон хурдам, ки хуни ҷинси одам,

Ба хунҳорӣ шудам яктои олам... [3.№52.1927.10 сентябр, с. 3].

Дар соли 1927 дар рӯзнома ғӯшаи маҳсули ҳаҷвӣ бо номи «Гӯшмол» таъсис ҷфт, ки қариб як саҳифаро фаро мегирӣфт. Он бо тасвирҳои ҳаҷвӣ оро ҷфта, ҳикоя, мақола ва шеърҳои ҳаҷвиро дар бар мегирӣфт. Навиштаи нахустини он, бо унвони «Нақшаи зиндагии ду техник», ба танқиди бадмастӣ равона гардида, дар шакли назм тартиб ҷфтааст: «Мундариҷа: 1) Нӯш майи чил градус; 2) Кун пули бисёр бод; 3) Зулм кун, аз дасти ту; 4) Ҳама биёяд ба дод». Дар он ишора мешавад, ки баъзе мутахассисон, ки вазифадорони ободони пойтахт буданд, вақти худро бештар ба майнӯшӣ сарф карда, таъмири пулу ҷўйборҳоро сарфи назар менамуданд [3.№26.1927.6 июн]. Ба матн илова шудааст, ки мавод ба прокуратураи шаҳр ирсол гардида, барои андешидани чора ва хабар додан ба рӯзнома супурда шудааст.

Дар ҳамин ғӯша «Эълон»–ҳои ҳаҷвӣ низ ҷой доштанд. Масалан, «Тарбияткунандаи бараҳнаҷӯён» чунин шарҳ ҷфтааст: «Ба ҳамаи хосу ом маълум карда мешавад, ки камина мудии мактаб–интерноти шаҳри Қаротғ Муҳаммадалӣ Абдулрахимзода мебошам. Агар кӯдакон хушафт, бараҳнаҷӯӣ бошанд, дар интернот маалмамнуният қабул мекунам. Талабаҳои бадафт ва хунукҷӯро аз дибос ва аз дигар ҷизҳои интернот маҳрум хоҳам кард...» Эълони дигар «Баҳои испрофкаи як либос ҷит» ном дошта, чунин шарҳ ҷфтааст: «Ба диққати деҳқонон ва камбағалони нодон расонида мешавад, ки камина котиби Шӯрои ҷамоати Кашиндараи тумани Муминобод (тобегии вилояти Кӯлоб) мебошам. Агар испрофка, шаҳодатнома ва дигар хатҳо лозим шавад, дарҳол ба ман муроҷиат кунед. Барои ин ғусфанд ва дигар ҷизҳо тараддуд накунад, маҳронаи ман ҷудо арзон аст. Яъне, як либос ҷит кифоят мекунад» [3. №26.1927.6 июн].

Дар ҳамин ғӯша шеърҳои ҳаҷвӣ низ ҷой доштанд. Яке аз онҳо бо номи «Фелетун» чунин аст:

Мулло мегӯяд:

Деҳқон бояд, ки ҳар бимонад,

Аз олам беҳабар бимонад!

*Олим бишавад агар, ки деҳқон,
Дигар надихад ба муфтхӯр нон...*

«Бедории тоҷик»:

*Эй бешарафон, ба номи имон
То чанд хӯред хуни деҳқон?
Бедор шуданд ранҷбарҳо,
Муфта надиханд ҷав ба харҳо. [3.№26.1927. 6 июн].*

Дар чунин ашъори ҳаҷвӣ ҷабру зулм, норасоӣҳои иҷтимоӣ ва муборизаҳои синфӣ бозтоб ёфтаанд. Дар соли 1928 ғӯшаи «Гӯшмол» мунтазам нашр мешуд. Масалан, дар шумораи солинавии рӯзнома шеърӣ «Аз ҳар кала як садо» ба шакли бадеҳа эҷод шудааст:

*Соли нав омад ҳаме шодӣ кунем,
Саъй андар роҳи озодӣ кунем.
Нест карда хоинони муфтхор,
Маҳв ворисҳои шахзодӣ кунем.*

Деҳқон:

*Мо ҳама асбоби кишти корро,
Сохта аз нав кунемаи ҷобаҷо.
Гову ҳам омочро партофта,
Мекунемаи корро бо мошинҳо.*

Шеърӣ «Мекунад» ба танқиду одатҳои пешин ва васфи расму одатҳои нав бахшида шудааст:

*Пойлӯчон ин замон сайлови шӯро мекунад,
Муфтхӯронро ба ҳар сӯроҳҳо ҷо мекунад... [3.№1.1928.3 январ, с. 4].*

Дар ғӯшаи «Гӯшмол» ҳикояи танзомез бо номи «Арвоҳи парешон» ҷой дода шудааст, ки ҳадафаш танқиди руҳониёни ифротгаро мебошад. Дар он бо ҳазлу шӯҳӣ нақл мешавад, ки руҳи Ҳазрати Исо баъди 1927 сол аз мавлуди худ аз осмони чорум фуруд омада, ба ҳар шаҳр ташриф меорад, то аз аҳволи умматонаш огоҳ шавад. Ниҳоят, ба шаҳри Душанбе мерасад ва меҳодад ибодати умумӣ мардумро тамошо кунад, аммо маросимҳои динӣ намебинад. Ногоҳ руҳони рус ӯро мешиносад ва бо нола мегӯяд, ки пас аз ба даст гирифтани ҳукумат аз ҷониби шуроҳо дигар барои фиребу найранги худ шароите надоранд. Аз ин рӯ, руҳи Исо дар ҳолати сардаргумӣ аз кишвар парвоз мекунад.

Дар ҳамин саҳифа ҳикояи дигар бо номи «Домуллоимони Пошум» нашр шудааст, ки дар он аз фаъолияти муллои деҳаи Пошум – Курбон Давлатзода, сухан меравад. Ӯ бо дониши ночиз бештар ба ҷодугарӣ, туморнависӣ ва табобати мардум машғул будааст. Вақте ки идораи андоз бо назардошти шароити зиндагии ӯ андозро аз панҷ сӯм ба садӯ панҷоҳ сӯм баланд мекунад, мулло аз идомаи зиндагӣ дар деҳа даст кашида, ногаҳон аз он ҷо ғайб мезанад.

Аҳаммияти ғӯшаҳои ҳаҷвӣ рӯзномаҳои аввалини расмӣ тоҷик, аз ҷумла, «Гӯшмол»-и «Бедории тоҷик», дар таърихи адабиёти миллӣ басо муҳим аст. Ба қавли муҳаққиқ М. Муродӣ «воқеан ғӯшаҳои ҳаҷвӣ «Овози тоҷик», ҳамчунин «Бедории тоҷик» сабаби таъсис ёфтани нахустин маҷаллаи ҳаҷвӣ шӯроӣ тоҷик гардиданд» [4, с. 28].

Бо вучуди он ки шумораи асарҳои бадеӣ дар аввалин рӯзномаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон – «Бедории тоҷик» назар ба дигар нашрияҳо бештар ва мунтазам буд, сатҳи забон ва услуби баёни онҳо, бинобар тақозои замон, камтаҷрибагӣ ва шумораи хеле маҳдуди адибону журналистони касбӣ дар Душанбе, паст арзёбӣ мегардад. Аз ин ҷиҳат, забон ва сабки нашрияҳои тоҷикии баъди ташкили Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди Ўзбекистон низ нисбат ба нашрияҳои пешазинқилобӣ ва ҳатто «Шуълаи инқилоб» поёнтар буд. Ин нуқтаро муҳаққиқ М. Шакурӣ низ таъкид кардааст. Танҳо забони маҷаллаи «Раҳбари дониш», ки дар атрофи он адибон ва маорифпарварони зиёд ҷамъ омада буданд, нисбатан пурқувват арзёбӣ мешавад.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Мақсудзода Б.

Адабиёт:

1. Азимов, А. Воқеияти зиндагӣ ва матбуоти тоҷик [Матн] / А. Азимов. – Душанбе: Сино, - 2000. – 184 с.
2. Азимов, А. Очеркҳо аз таърихи матбуоти тоҷик (солҳои 1920–30) [Матн] / А. Азимов. – Душанбе: Адиб, 1998. – 90 с.
3. «Бедории тоҷик» [матн]. – 1925–1928.
4. Муродов, М. Аз таърихи ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публитсистӣ дар матбуоти даврии тоҷик [Матн] / М. Муродов. – Душанбе: Сино, 2007. – 144 с.
5. «Овози тоҷик» [Матн]. – 1924–1928.
6. «Раҳбари дониш» [Матн]. – 1927–1928.
7. Самад, В. Аз қаъри Хазар то авҷи Зуҳал [Матн] / В. Самад. – Душанбе: Маориф, - 1991. – 220с.
8. Солеҳов, С. Ҳаҷв дар матбуоти тоҷикии солҳои 20–30 [Матн] / С. Солеҳов. – Душанбе, 1969. – 60 с.
9. Усмонов, И. К. Журналистика: Қисми 1 [Матн] / И.К. Усмонов. – Душанбе: Империял-Групп, 2005. – 480 с.
10. Усмонов, И. К. Таърихи журналистикаи тоҷик [Матн] / И.К. Усмонов. – Душанбе, 2008. – 280 с.
11. Ҳошим, Р. Сухан аз устодон ва дӯстон [Матн] / Р. Ҳошим. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 272с.
12. Ҳошим, Р. Солҳо дар саҳифаҳо: Мақолаҳо ва ёддоштҳо [Матн] / Р. Ҳошим. – Душанбе: Адиб, 1988. – 320 с.
13. Шакурӣ, М. Хуросон аст ин ҷо: маънавият, забон ва эҳёи миллии тоҷикон [Матн] / М. Шакурӣ. – Душанбе: Оли Сомон, 1997. – 292 с.
14. Шакурӣ, М. (М.Ш. Бухорой). Сарнавишти форсии тоҷикии Фарорӯд дар садаи бист [Матн] / М. Шакурӣ. – Душанбе: Адиб, 2003. – 340 с.

МАРҲИЛАИ ИБТИДОИИ ТАШАККУЛИ ЖАНРҲОИ АДАБӢ ВА ҲАҶВӢ ДАР РӢЗНОМАҲОИ «ОВОЗИ ТОҶИК» ВА «БЕДОРИИ ТОҶИК»

Мақола ба омӯзиши нахустин рӯзномаҳои тоҷикӣ баъди соли 1924, аз ҷумла, «Овози тоҷик» ва «Бедории тоҷик» бахшида шудааст, ки дар таърихи матбуот ва адабиёти навини тоҷик мақоми махсус доранд. Муаллиф таъкид мекунад, ки саҳми устод Садриддин Айнӣ дар таъсис ва рушди такомули «Овози тоҷик» хеле назаррас будааст. Дар рӯзнома гӯшаи доимии «Адабиёт» ҷой гирифта, шеърҳои зиёде бо мавзӯҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва тарбиявӣ ба таърифи расидаанд. Мавзӯҳои асосии шеърҳо маориф, мубориза бо бесаводӣ, истиклолияти миллӣ, озодии занон ва ифтихори миллӣ буданд.

Дар бахши дигар мақола нақши рӯзномаи «Бедории тоҷик» мавриди таҳлил қарор гирифта, фарқи асосии он аз «Овози тоҷик» мушаххас мегардад. «Бедории тоҷик» аз рӯзҳои аввал ба ҳаҷву танз тавачҷуҳ нишон дода, гӯшаи махсуси «Гӯшмол»-ро таъсис додааст. Ин гӯша бо мақола, ҳикоя ва шеърҳои ҳаҷвӣ забони танкидии матбуоти тоҷикро ташаккул дод. Аз ҷумла, асарҳои «Арвоҳи парешон», «Домуллоимони Пошум» ва мақолаҳои ҳаҷвӣ аз носуфтагии забон ва сатҳи пасти масъулияти баъзе шахсиятҳо парда бардоштаанд. Муаллиф бо истинод ба муҳаққиқон таъкид мекунад, ки сатҳи забон ва услуби нашрияҳои солҳои бистум нисбат ба «Шӯълаи инқилоб» поёнтар буд.

Калидвожаҳо: матбуоти тоҷик, «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик», гӯшаи «Адабиёт», ҳаҷв ва танз, Абдуқайюми Қурбӣ, Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, адабиёти иҷтимоӣ, назми тарғиботӣ, пародия, назира, «Гӯшмол», шеърҳои иҷтимоӣ, таърихи адабиёти тоҷик.

НАЧАЛЬНЫЙ ЭТАП ФОРМИРОВАНИЯ ЛИТЕРАТУРНЫХ И САТИРИЧЕСКИХ ЖАНРОВ В ГАЗЕТАХ «ОВОЗИ ТОҶИК» И «БЕДОРИИ ТОҶИК»

Статья посвящена изучению первых таджикских газет после 1924 года, в частности, «Овози тоҷик» и «Бедории тоҷик», которые занимают особое место в истории таджикской

печати и новой литературы. Автор подчеркивает, что вклад Садриддина Айни в основание, развитие и становление «Овози тоҷик» был весьма значительным. В газете существовала постоянная рубрика «Адабиёт», где публиковалось большое количество стихотворений на социальные, политические и воспитательные темы. Основными мотивами этих произведений были просвещение, борьба с неграмотностью, национальная независимость, освобождение женщин и национальная гордость.

В другой части статьи анализируется роль газеты «Бедории тоҷик», при этом выявляется её принципиальное отличие от «Овози тоҷик». «Бедории тоҷик» с первых номеров проявила интерес к сатире и юмору, учредив специальную рубрику «Гушмол». Эта рубрика посредством статей, рассказов и сатирических стихов способствовала формированию критического языка таджикской журналистики. В частности, такие произведения, как «Арвоҳи парешон», «Домуллоимоми Пошум» и другие сатирические публикации, обнажали языковую незрелость и низкий уровень ответственности отдельных личностей. Автор, ссылаясь на исследователей, отмечает, что уровень языка и стиля изданий 1920-х годов был ниже по сравнению с журналом «Шуълаи инқилоб».

Ключевые слова: таджикская печать, «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик», рубрика «Адабиёт», сатира и юмор, Абдуқайюм Курби, Садриддин Айни, Абулқасим Лоҳути, социальная литература, агитационная поэзия, пародия, назира, «Гушмол», социальная поэзия, история таджикской литературы.

THE INITIAL STAGE OF THE FORMATION OF LITERARY AND SATIRICAL GENRES IN THE NEWSPAPERS OVOZI TOJIK AND BEDORII TOJIK

This article examines the earliest Tajik newspapers published after 1924, particularly *Ovozi Tojik* ("The Voice of the Tajik") and *Bedorii Tojik* ("The Awakening of the Tajik"), which hold a special place in the history of Tajik press and modern literature. The author emphasizes that Sadriddin Aini's contribution to the foundation, development, and consolidation of *Ovozi Tojik* was highly significant. The newspaper featured a permanent "Adabiyot" (Literature) section, where numerous poems on social, political, and educational themes were published. The dominant motifs of these poems were education, the struggle against illiteracy, national independence, women's emancipation, and national pride.

Another part of the article analyzes the role of *Bedorii Tojik*, highlighting its principal distinction from *Ovozi Tojik*. From its very first issues, *Bedorii Tojik* paid special attention to satire and humor, establishing a dedicated section entitled *Gushmol* ("Rebuke"). Through articles, stories, and satirical poems, this section shaped the critical discourse of Tajik journalism. Works such as *Arvohi Pareшон* ("Restless Spirits"), *Domulloimomi Poshum*, and other satirical writings exposed linguistic shortcomings and the low level of responsibility of certain figures. Referring to scholarly assessments, the author notes that the linguistic and stylistic quality of the 1920s periodicals was lower compared to the journal *Shu'lai Inqilob* ("Flame of Revolution").

Keywords: Tajik press, *Ovozi Tojik*, *Bedorii Tojik*, "Adabiyot" section, satire and humor, *Abduqayum Qurbi*, *Sadriddin Aini*, *Abulqosim Lahuti*, social literature, propagandistic poetry, parody, *nazira* (poetic response), *Gushmol*, social poetry, history of Tajik literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдулрахимзода Бахтиёр Абдулрахим – дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода. Телефон: (+992) 904-10-85-85. E-mail: donishafzo-2025@mail.ru

Сведения об авторе: Абдулрахимзода Бахтиёр Абдулрахим – доцент кафедры теории и истории литературы Международного университета иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзода. Тел.: (+992) 904-10-85-85. E-mail: donishafzo-2025@mail.ru

Information about the author: *Bakhtiyor Abdurrahimzoda* – Associate Professor, Department of Theory and History of Literature, International University of Foreign Languages of Tajikistan named after *Sotim Ulugzoda*. Phone: (+992) 904-10-85-85. E-mail: donishafzo-2025@mail.ru

МАҚОМИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ ДАР МАҲБУБИЯТУ МАЪРУФИЯТИ ҒАЗАЛ

Абдулманнонзода М.А.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Аз даврони ҳукумати Сомониён ба баъд, дақиқтар: аз вуруди устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ба сахнаи шеър адаби порсӣ ғазал ба ҳайси яке аз анвои шеърӣ истиқлол пайдо намуд ва дар даврони шоир Дакиқӣ банду бастии устувортарро доро шуд. Дар марҳалаи аввали инкишофи худ, аллакай, устод Рӯдакӣ исми хешро ба ҳайси ғазалсарои бузург миёни кулли шоирони хунараманду хирфай номзад карда буд, чунонки Унсурии Балхӣ – маликушшуарои дарбори Ғазнавиён ва муосири Ҳаким Фирдавсӣ тарзи ғазалсароии устодро мавриди таҳсин қарор дода, истеъдоди хешро дар баробари Рӯдакӣ оид ба сурудани ғазал ночиз мешуморад:

Ғазал рӯдакивор некӯ бувад,
Ғазалҳои ман рӯдакивор нест.
Агарчи бикӯшам ба бориквахм,
Бад-ин парда-андар маро бор нест [7, с. 231].

Агарчи баъзе донишмандон миёни қисмати насиби қасида ва ғазал фарқеро нишон додаанд, чунонки муаллифи «Ал-муъҷам» низ онро зимни таърифи ғазал зикр кардааст, вале бояд қайд намуд, ки қисмати насиб ё ташбиби қасида ва ғазал, аслан, худ як чизанд ва миёни ҳар ду аз ҳайси фарогирии мазмун ва мавзӯ умумияти возеҳе ба назар мерасад. Аммо, набояд фаромӯш кард, ки ин умумият танҳо дар алоқамандӣ ба мавзӯи асосии онҳо вучуд дорад, ки иборат аз ҳадиси маъшук ва маю чағона ва хушгузаронӣ бо маъшук аст. Вагарна дар байни ташбиб ва ғазал фарққое низ мавҷуданд, ки ба ҷиҳатҳои сохториву зоҳирӣ ва мавзӯоти дувумдараҷаи ғазал алоқамандӣ доранд. Чун ғазал ҳамчун жанри алоҳида дорои абёти муайян аст, ҳудуди ҳафт то 15 байтро фаро мегирад. Ин ки баъзе шоирон дар мавриди қорбурди абёти зиёдтар дар ғазал кӯшиш намудаанд, онро метавон бар ибтикороти онон дар ҷиҳати сохтории ғазал унвон кард, чун дар асл ғазал набояд ҳудуди фаннии худро убур намояд.

Дар ғазал, баъдан, пас аз тай намудани мароҳили инкишоф, таҳаввулоте низ дар иртибот бар мавзӯи он аз ҷониби баъзе аз шоирон, аз ҷумла, Саъдии Шерозӣ, Ҳоҷа Ҳофиз, Соиби Табретӣ рӯйи қор оварда шуд, ки ин ҷиҳат фарқи дигареро низ миёни ташбиб ё насиб ва ғазал ба вучуд овард. Аз ин ҷиҳат, гуногунии мавзӯ дар ғазал фосиларо миёни ташбиб ва ғазал зиёдтар намуд, чун қисмати мазкурӣ қасида танҳо мунҳасир ба васфи ишқу ошиқӣ ва тасвири зебоиҳост ва қоидаан, шоир дар ин қисмат набояд он чиро ки дар урфи қасидасарой аст, вайрон кунад ва дар қисмати ташбиб ба мавзӯи дигаре, масалан, панду андарз, амсоли ҳикамӣ ва мавзӯоти иҷтимоӣ бипардозад. Аммо, бояд қайд намуд, ки миёни қасида ва ғазал як умумияте вучуд дорад, ки он бар мавзӯ ва сабк ё тарзи нигориш алоқамандӣ дорад, чун дар ҳар ду мурочиати шоир ба инсон аст ва дар ҳар ду ҳадафи шоир сухани накӯ ва дилписанд гуфтан нисбат бар объект мебошад, ки он инсон аст. Чунонки дар қасида қасди шоир мурочиат бар инсон аст, дар ғазал ҳам ҳадафи шоир инсон аст. Аммо фарқе, ки дар ин маврид миёни ду объекти нигариш вучуд дорад, рутбаи онҳост, ки дар қасида мамдуҳ номида мешавад ва ишорат бар шоҳу амир ва вазиру кабир мекунад ва дар ғазал шахси маъшук ба ҳисоб меравад, ки, албатта, ишорат бар ҷинси зан аст. Ҳадафи шоир дар муносибат бар объекти мавриди тасвир ҳам дар ҳар ду жанр бо вучуди умумияти инсонии худ фарқ менамояд: дар қасида он бастагӣ бо мадҳу ситоиши мамдуҳ ва дар қасида изҳори эҳсосот нисбат ба шахси маъшук дорад. Мадҳу ситоиши мамдуҳ фарогири мавзӯоте монанди ҷалолу шукӯҳ, ҳашмату виқор, салобату сарбаландӣ, адлу дод, ҷасорату далерӣ, ҷуду саховат ва дигар сифоту ҳисоли шоистаи инсонӣ мебошад, ки аз тариқи онҳо шоир василаи мурочиати худ ба объекти тасвиrho фароҳам меоварад. Аммо дар мавриди объекти тасвир дар ғазал шоир сифоту ҳисоли фароҳури шахси маъшукро дар силки тасвир мекашад, ки

иборатанд аз зебоиву фатонат, нозу карашма, бениёзиву ғурур ва ҳар сифате, ки як ошиқ дар сурати маъшуки хеш дида метавонад. Бо ин фарқҳо, ки ҳар ду ро метавон бунёди ном гузошт, қасида аз ғазал фосила мегузинад ва ғазал ба ҳайси як жанри ҷудогона ташхис мешавад.

То ба арсаи шеър адаб қадам ниҳодани Саъдии Шерозӣ ғазал мароҳили аслии сохторӣ ва мавзуии худро тай намуд, аммо боз ҳам он авҷ ва ташаккули олиеро, ки баъдан Саъдӣ аз ҳама ҷиҳат, ҳам аз ҳайси сохтору шакл, ҳам аз боби забону лафз, ҳам аз нигоҳи адабу бадеият ва ҳатто, одоб ва маданияти гуфтор (ки аз он метавон ба малоҳат ва латофати калом ном гирифт) бар он афзуда буд, то вуруди вай ба сахнаи шеър адаби порсӣ пайдо накарда буд. Гӯё, ҳама устодони пештозе, ки то Саъдӣ дар пайдоиш, ташаккул ва таҳаввули ғазал сахми қобили мулоҳизае бар ҷой гузошта буданд, аз устод Рӯдакӣ то Саноиву Мавлоно, он ҳамаро барои ҳунари Саъдӣ омода карда буданд, то ӯ бо истифода аз ҳамаи онҳо бинои ғазалро муҳкаму устувор, пойбарҷо ва зебову фиребо гардонад ва дигар бими вайрон шудани он вучуд надошта бошад. Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар равзаи ҳафтуми «Баҳористон» Саъдиرو «қудваи мутағазилон» гуфта, ҳамчунин, зикр кардааст, ки «ҳеҷ кас пеш аз вай беш аз вай тариқи ғазал наварзида ва суҳанони вай ҳама тавоифро мақбул афтада» [1, с. 462]. Соҳиби «Наштари ишқ» ҳам дар мавриди пояи ғазалсаройии Саъдӣ қайд менамояд: «Шайх бинои ғазалро ба ҷое расонида, ки пеш аз вай аҳадеро ин мартаба ҳосил набуда ва ҷадду мухтарей тарзи ғазал аст ва бонии мабонии суҳани пуршуру намак. Лиҳазо девони вайро намақдони шуаро гӯянд» [1, с. 663].

Манзури муаллифи мазкур аз «мухтарей тарзи ғазал» на ихтироъкунандаи ғазал ба ҳайси навъ ё фанни алоҳидаи адабӣ, балки сабку шеваи нав аст. Ғазалиёти Саъдӣ сурати бакамолрасида, пухтарасида ва умумишудаи ҳама вижагӣҳое, ки қабл аз вай дигар устодони суҳани манзуми порсӣ дар жанри ғазал ба вучуд оварда буданд, ба ҳисоб меравад. Аммо, ин сурат дар ғазалиёти Саъдӣ ба тавре умумӣ шудааст, ки мактаб ва сабки вижа ва алоҳидаеро ба вучуд овардааст, ки махсус танҳо ба вай аст. Ин ки Мазоҳири Мусаффо дар бобати ғазал қайд менамояд, ки он аз асри шашуми ҳиҷрӣ ба баъд истиқлоли тамом ёфт, бешубҳа, ишорат бар ғазали Саъдӣ аст [8, с. 60].

Саъдии Шерозӣ ҳамчун бузургтарин шоири ғазалсаро чи дар Эрон ва чи дар берун аз он ҳанӯз дар айёми зиндагонии худ шуҳрату эътибор пайдо карда буд. Ҷунонки Мучтабо Минавӣ қайд менамояд, ҳанӯз 20 сол қабл аз даргузашти Саъдӣ ҳатто дар бурун аз Эрон шоирон аз ашъори вай таматтуъ меҷустанд ва бар ғазалҳои ӯ назираҳо мегуфтанд [8, 98]. Ин нишон медиҳад, ки ҳанӯз ҳангоми дар ҳаёт будан, ғазалҳои Саъдӣ барои шоирони ғазалсаро ҳамчун намунаву меъёр ва ба истилоҳ, улғуи ғазалнависӣ қабул гардида, суҳанварони мумтоз дар ҷаҳорҷӯби ғазалҳои Саъдӣ авотиф ва эҳсосоти қалбии худро баён мекарданд. Ҳама Ҳофиз – ин яккатози майдони ғазали форсӣ, ҳарчанд ки дар тарзи сурудани ғазал ҳештанро пайрави Ҳоҷи Қирмонӣ гуфтааст, Шайх Саъдиرو устоди ғазал номидааст:

Устоди ғазал Саъдист пеши ҳама кас, аммо

Дорад суҳани Ҳофиз тарзи суҳани Ҳоҷи [4, с. 340].

Муҳаққиқони адаби порсӣ бар ин назаранд, ки ҳуди Ҳоҷи дар фанни ғазал пайрави Саъдии Шерозӣ аст. Ҷунончи дар ин маврид Абдулҳусайни Зарринқӯб қайд намудааст: «Аммо дар тарзи ғазал, ки Ҳофиз ба изъон худ суҳан бад-он шева рондааст, дар воқеъ, Ҳоҷи ҷуз татаббуи услуби Саъдӣ коре накардааст» [51, с. 372]. Ҷуз аз Ҳама Ҳофиз тамомии шоирони пас аз Саъдии Шерозӣ ўро ба ҳайси устоди барҳаққи суҳан ва ҳикмату андарз эътироф намуда, аз вай ба некиву эҳтироми хосса ёд намудаанд. Дар таърихи шеъри форсӣ Саъдии Шерозӣ ҳамчун бузургтарин шоири фанни ғазал эътироф шудааст, ки ин манзаланат то ба ҳол нисбат бар ягон суҳанвари дигар раво дида нашудааст. Ҷунонки Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ дар эҷоди дostonҳои ҳамосавӣ, Анварии Абевардӣ дар сурудани қасоиди ғаррову расо ҳамчун паямбари жанрҳои мазкур эътироф шудаанд, Саъдии Шерозӣ ҳам ба ҳайси паямбари ғазалсароён номзад шудааст:

Дар шеър се тан паямбаронанд,

Ҳарчанд ки «Ло набия баъди».

Авсофу қасидаву ғазалро

Фирдавсиву Анвариву Саъдӣ [5, с. 128].

Муаллифи «Хизонаи омира» ҳам дар ишорат бар ҳамин пояи Саъдӣ ўро «аз русули салосаи шуаро» таъриф намудааст [5, с. 248].

Ғазалиёти Саъдии Шерозӣ чи аз ҳайси сохтору шакл, чи аз ҳайси вазн ва қофияву радиф ва чи аз нигоҳи мавзӯ ва мундариҷа намунаи камолёфтатарини ин жанри адабӣ дар таърихи адаби порсӣ маҳсуб мешаванд. Саъдӣ теъдоди абёти ғазалро дар ҳадди муайян то андозае муқаррар намуд. Дар девони ғазалиёти вай қисмати аъзами ғазалиёт иборат аз 9-12 байт буда, ғазалиёти иборат аз 13-15 байт дар девони ӯ қойи дувумро ишғол менамоянд. Аз ин ҷиҳат, бинои ғазалҳои вай, аксаран, фарогири 9-12 байт мебошанд. Агар дар девони шоир ғазалҳои аз ҳайси теъдоди абёт зиёдтар, масалан ҳовии 20-24 ё аз он зиёд ба назар расанд, онҳо бисёр каманд ва дар қиёс бо намунаҳои 9-12-байтӣ басо каму ночизанд. Ин ҷиҳати ғазалсароии Саъдӣ далолаткунандаи ин маънӣ аст, ки вай бештар ба кӯтоҳбаёниву мухтасаргӯӣ майлу рағбат доштааст. Ҳамин хусусияти ғазали Саъдӣ барои ҷалби таваҷҷуҳи ҳар хонанда ва иштиёқманди сухани бадеу мавзун ба масобаи оҳанрабост. Ин вижагӣ минбаъд дар шоирони дигари ғазалсаро, хосса Шайх Камолу Хоҷа Ҳофиз мояи қорбурд қарор гирифтааст.

Саъдии Шерозӣ ҳарчанд яке аз бузургтарин намояндагони сабки ироқӣ аст ва дар қатори дигар намояндагони сабки мазкур, амсоли Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Шайх Камолӣ Хуҷандӣ, Хоҷа Ҳофиз дар инкишофи жанри ғазал саҳми бузурге гузоштааст, хидмати ӯ ҳам дар сохтору шакл, ғояву мавзӯ ва кашфи мазомини балиғу беназири ғиноӣ дар жанри мазкур аз ғазалсароёнӣ на танҳо сабки ироқӣ, балки қулли адаби форсӣ назаррас мебошад; то он дараҷа ки ғазали форсиро бе Саъдӣ тасаввур қардан амри муҳол аст ва Саъдиву ғазал имрӯз дар адаби форсӣ чун ду вожаи мутабиқ ёд мешаванд.

Дар ғазалиёти Саъдӣ ҳифзи ваҳдати мавзӯ яке аз вижагиҳои қобили таваҷҷуҳ ба ҳисоб меравад. Агарчи ин қоида баъдтар аз ҷониби Хоҷа Ҳофиз шикаста ва ғазал ба мавзуоти пароканда табдил дода шуд ва қисмати аз шоирон дар пайравӣ аз равиши Ҳофиз ба парокандагӯӣ дар ғазал кӯшиш намуданд, аммо боз ҳам қисмати зиёде аз шоирони форсигӯ, бахусус намояндагони доираи адабии Ҳирот, ки Мавлоно Абдуллоҳи Ҷомӣ саромади он буд, равиши Саъдиро дар иртибот бо риояи ваҳдати мавзӯ дар матни ғазал идома доданд. Хусусан, дар ғазалиёти Мавлоно Ҷомӣ ва Бадриддин Ҳилолӣ ин равиш ба гунаи хоссе мавриди истиқбол қарор гирифтааст, то он ҷо ки яке аз вижагиҳои ғазалсароии онҳоро ташкил медиҳад.

Ҳифзи ваҳдату ягонагии мавзӯ, аслан, мансуб ё марбут бар ҳунари шоирии Саъдӣ нест, ин хусусият ҳанӯз дар эҷодиёти шоирони сабки хурсонӣ, ба вижа ғазалҳои равону ошиқонаи устод Рӯдакӣ ва ҳамзамонони ӯ ба ҷашм мерасад. Агарчи дар эҷодиёти «Соҳибқирони шоирон» ғазалҳои кам мавҷуд аст, аз муҳтавои онҳо то ҷӣ дараҷа риоя ғардидани ягонагии мавзӯ ба таври равшан мушоҳида мешавад. Аммо, фарқе ки дар ин мавзӯ миёни ғазалиёти дигар шоирон ва Саъдӣ вучуд дорад, иборат аз он аст, ки Саъдӣ ягонагии мавзӯро дар ҳама мавзуоти ғазалҳояш: ҳам дар ошиқона, ҳам орифона ва ҳам ҳикматӣ ё пандуахлоқӣ риоя намудааст. Чунончи, дар ғазалиёти бо сармисраъҳои маъруфи «Эй лӯбати хандон, лаби лаълат кӣ макидаст?» [9, с. 200], «Бигзор, то бигирям чун абр дар баҳорон» [9, с. 385], «Ишқбозӣ чист? Сар дар пойи ҷонон бохтан» [2, с. 145], «Аз ҷон бурун наёмада, ҷононат орзуст» [9, с. 218], ки аввалӣ, дар мавзуи пандуахлоқӣ, дувумӣ, дар мавзуи ошиқона ва боқӣ дар мавзуи ирфонӣ суруда шудаанд, ваҳдати мавзӯ басо ҷашмрас мебошад.

Ваҳдати мавзӯ дар ғазалиёти Саъдӣ, умуман, бо ду роҳ сурат мегирад: 1) бо истифода аз ҷанд матлаб барои матлаби умумии матн; 2) якбора таваҷҷуҳ қардан ба як матлаб. Ҳар ду навъро метавон дар ғазалиёти пандуахлоқии шоир хубтар муайян қард, зеро ручӯ ба панду мавъиза дар ғазалиёти Саъдӣ яке аз роҳҳои асосии таъмини ваҳдати мавзӯ мебошад. Аз ин рӯ, дар эҷодиёти Саъдӣ ваҳдату ягонагии мавзӯ бештар дар ғазалҳое дида мешавад, ки ба андарзу мавъиза бахшида шудаанд ва ҳовии афкори пандуҳикматиянд. Вале набояд фаромӯш

кард, ки дар мавзуъҳои ошиқона ва орифонаи шоир ҳам ваҳдати мавзуъ кам эҳсос намешавад.

Агарчи мавзуъҳои пандуахлоқӣ дар матни як ғазали Саъдӣ гуногун мебошанд, вале бо сабаби он ки онҳо ҳамагӣ ба панду ахлоқ тааллуқ дошта, дар гирди як доираи меҳварӣ: ҳикмату ахлоқ давр мезананд ва аз мавзуъҳои ошиқона ё орифона фарқи назаррас доранд, онҳоро дар маҷмӯъ ҷуз аз ғазалҳои дорои як мавзуъ ё мавзуи воҳид наметавон ҳисоб намуд. Бо таҳлили умумии мавзуъҳои ахлоқие, ки дар матни як ғазал истифода гардидаанд, метавон назари умумии шоирро пайдо намуд, яъне метавон муайян кард, ки мақсуди вай аз иброи чанд панду андарз чист. Инро дар ғазали бо матлаи зерин, ки иборат аз 11 байт аст, муайян кардан мумкин аст:

Чу касе даромад аз пову ту дастгоҳ дорӣ,
Гарат одамияте ҳаст, дилаш нигоҳ дорӣ
Ба раҳи бихишти фардо натавон шудан зи маҳшар,
Магар аз диёри дунё, ки сари ду роҳ дорӣ
Ҳама айби халқ дидан на муруват асту мардӣ,
Ниғаҳе ба хештан кун, ки ту ҳам гуноҳ дорӣ. ...
Кӣ забони хок донад, ки ба гӯши мурда гӯяд,
Чӣ хуш аст айши ворис, ки ба ҷойгоҳ дорӣ?
Ту ҳисоби хештан кун, на итоби халқ, Саъдӣ,
Ки бизоати қиёмат амали табоҳ дорӣ [2, с. 36-37].

Саъдӣ дар ғазали мазкур агарчи дар чанд мавзуъ панду андарз медиҳад, вале мақсуди ӯ, умуман, як матлаб аст: неки кардан дар ин дунё баҳри тӯшаи охират.

Дар ғазали мазкур мавзуи умумӣ панду ахлоқ ё ҳикмату мавъиза аст. Ҳама мавзуъҳои матраҳнамудаи муаллиф, монанди дили дармондагонро нигоҳ доштан (байти 1-ум), роҳи охиратро тавассути ин дунё ва кирдорҳои нек равшан кардан (байти 2-юм), айби мардум надидану бар худ нигаристан (байти 3-юм), аз қарам ва лутфу эҳсон бар худ қулоҳ кардан (байти 4-ум), ба молу ҷоҳ мағруру хушнуд нашудан (байти 5-ум), мақсуди дунёро чун ҳайвони гиёҳхор иборат аз ҳӯрдан надоништан (байти 6-ум), харитаи ҳаёти худро бо гуноҳ сиёҳ накардан (байти 7-ум), ба Худой тақарруб ҷустан (байти 8-ум), бевафои дунёро дарк кардан (байти 9-ум), беҳуда аз мерос хушнуд нагардидан (байти 10-ум), барои тӯшаи охират ҳисоби хештанро дар ин дунё намудан (байти 11-ум) дар атрофи он муттаҳид мешаванд ва дар маҷмӯъ як мавзуи воҳидро ташкил медиҳанд.

Дар девони Саъдӣ, ҳамчунин, намунаҳое дида мешаванд, ки бар ҳилофи навъи боло муаллиф дар онҳо ба як мавзуъ муроҷиат карда, андешаҳои хешро дар гирди як матлаб мутамарказ гардондааст. Ин хусусият дар ғазалҳои шоир бо ду роҳ сурат мепазирад: 1) тавассути радиф; 2) тавассути қофия ё бе истифода аз радиф. Дар навъи якум, махсусан радифҳои мучиби эҷоди ягонагии мавзуъ мешаванд ва бори маънӣ кашанд, монанди радифи «одамият» дар ғазали маъруфи шоир бо матлаи:

Тани одамӣ шариф аст ба ҷони одамият,
На ҳамин либоси зебост нишони одамият [9, с. 240].

Радифҳои ғазали мазкур бештар тавассути исмҳо ба вучуд оварда шуда, шоир аз тариқи онҳо матни ғазалро ба як мавзуи воҳид тобеъ мегардонад. Дар девони Саъдӣ чандин ғазал мавҷуданд, ки бо радифҳои «дӯст» ва ё «эй дӯст» анҷом мепазиранд. Ин ғазалҳо, аслан, орифонаанд, зеро дар онҳо мақсуди муаллиф аз «дӯст» Холиқ аст. Аз ҷумла, дар ғазали бо матлаи зерин ҳамин хусусият ба назар мерасад, аввалан, тавассути радифи «эй дӯст» шоир як мавзуъро матраҳ намудааст, сониян, мақсуд аз «дӯст» на инсон, балки Худост:

Маро ту ғояи мақсудӣ аз ҷаҳон, эй дӯст,
Ҳазор ҷони азизам, фидои ҷон, эй дӯст [16, с. 80-81].

Дар ғазалҳои берадифи Саъдӣ ҳам муроҷиат ба як мавзуи воҳид ба таври равшан мушоҳида мешаванд. Ин гуна ғазалҳо аз ҷиҳати мавзуъ бештар ба пандуандарзиву мавъизатӣ тааллуқ доранд. Масалан, дар ғазали зерин ҳамин хусусият дида мешавад, чун мавзуи он воҳид буда, шоир дар он таъкид бар дуриҷӯӣ аз инсонии дурӯя менамояд:

Ҳар ки ҳар бомдод пеши касест,
Ҳар шабонгоҳ дар сараш ҳавасест. [15, с. 77-78].

Дар ғазалиёти Саъдӣ ягонагии мавзӯ тавассути мутамарказ гардонидани чанд матлаб гирди як мавзуи умумӣ ва ручӯ ба як мавзуи воҳид созмон мепазирад. Навъи якум, бештар дар ғазалҳои пандуахлоқии шоир мушоҳида мешаванд. Навъи дувумро метавон дар ҳама гуна мавзуоти ғазалҳои Саъдӣ мушоҳида кард. Дар наъви дувум, радиф нақши қобили таваҷҷуҳ дорад, зеро маҳз тавассути бакоргии радиф дар матни ғазалҳои Саъдӣ ягонагии мавзӯ таъмин мегардад.

Дар девони Саъдӣ ғазалҳое низ дида мешаванд, ки аз ҳайси иртиботи маъноии абёт парокандаанд ва ба якдигар аз ҳайси мавзӯ ва мундариҷа робитаи мавзӯ надоранд. Яъне, дар чунин наъви ғазалҳо ваҳдати мавзӯ умуман, вучуд надорад, зеро ҳар байт мавзуи алоҳидаро фаро мегирад. Агарчи ин наъви ғазалҳо ҳоси шоирӣ Саъдӣ нест, бояд зикр кард, ки дар ин маврид Саъдиро метавон аз асосгузори парокандагӣ дар жанри ғазали форсӣ эътироф кард, ки баъд аз вай Ҳоҷи Қирмонӣ онро ҳусни идома бахшида, Ҳоҷа Ҳофиз ба ҳадди авҷи худ расонид. Вале чун ин наъви ғазалҳо дар девони Саъдӣ дар қиёс бо ғазалҳои дорой як мавзуи воҳид камтар ба назар мерасанд, парокандагӣ дар шеърӣ форсӣ бо номи Ҳоҷи Қирмонӣ сабт гардидааст. Аз ҳамин ҷиҳат аст, ки Ҳоҷа Ҳофиз худро пайрави тарзи сухани Ҳоҷи шумурдааст.

Бузургтарин нақши Саъдии Шерозӣ дар рушду ташаккули ғояву мавзуи жанри ғазал – ин тасвири воқеии эҳсосоти инсон ва ишқи инсонист. Дар муқоиса бо қулли шоирони ғазалсарои адабиёти классикӣ Саъдӣ ба мавзуи ишқ, аслан, аз дидгоҳи воқеӣ назар дӯхтааст ва эҳсосоти автифи ботинӣ ӯ дар қисмати аъзами ғазалҳояш марбут бар инсонии воқеӣ буда, ба ҷинси зан нигаронида шудаанд. Холиқ Мирзозода қаҳрамони лирикии ғазалҳои Саъдиро умуман ба ду гурӯҳ тақсим намудааст, гурӯҳи 1-ум: «ман» ва «мо», гурӯҳи 2-юм: «ту», «шумо», «онҳо», ки қобили қабул аст [1, с. 105]. Бар ин таснифот метавон илова кард, ки агар манзур аз гурӯҳи 1-ум танҳо худӣ шоир бошад, манзур аз гурӯҳи 2-юм, аввалан, инсон аст, дар сурати зан, ки шоир аз он ба унвонҳои ёр, нигор, маъшуқа, маҳбуба ва монанди инҳо ном мегирад; сониян, Худованд, ки ҷуз аз унвонҳое, ки ба маъшуқаи заминӣ нисбат дода шудаанд, шоир аз ӯ ба унвони дӯст низ ном мебарад. Вобаста ба ин тафовут, ғазалҳои Саъдиро метавон ба ошиқона ва орифона ҷудо кард. Дар наъви якум, шоир аз ишқи воқеӣ ё ба истилоҳ, маҷозӣ ва дар наъви дувум, аз ишқи орифона ё маърифати Илоҳӣ, ки мавзуи он баёни эҳсосоти болотар аз ишқи заминӣ аст, сухан мегӯяд.

Дар иртибот бар қаҳрамони ғазалиёти Саъдӣ, ба истиснои ду гурӯҳи зикршуда, ки ба мавзуи ғинаӣ тааллуқ доранд, метавон гурӯҳи сеюмро низ илова намуд, ки он ғинаӣ нест ва ба ашҳоси алоҳидаи дигар тааллуқ доранд, монанди шахсиятҳои воқеӣ. Ба инҳо мисол шуда метавонанд, шоҳону ҳокимони давр аз қабилӣ Атобакони Форс (сулолаи Зангиён). Ин қаҳрамонон дар ғазалҳои алоҳидаи шоир (ғайриғинаӣ), ки муҳтавои маъъизаву андарз доранд, ба сифати муҳотаб омадаанд ва теъдодан басо каманд.

Бар ин асос, қаҳрамони ғинаӣ ғазалиёти Саъдӣ, аслан, худӣ шоир ва муҳотабони ӯ – инсон ва Холиқ мебошанд. Сайри маъноии қаҳрамони ғинаӣ гурӯҳи дуюм асос ва меҳвари фикрӣ ва ҷавҳари эҳсосоти қалбиву ботинӣ Саъдиро ба вучуд овардаанд. Саъдӣ, агар, аз як тараф, дар манзари таҳайюли шоиронаи худ инсон ва зебоии отифӣ онро дар сурати зан мавриди тасвир қарор диҳад, аз сӯи дигар, ҷамоли бемонанди зоти Худоро бо маҳорати нотақрору тааҷҷубоваре дар силки назм мекашад. Ду кутб дар тасвирҳои ғинаӣ ва баёни эҳсосоти қалбиву ботинӣ шоир сайри таолии таҳайюли шоиронаи ӯро ташкил медиҳанд, ки инҳо ишқи заминиву воқеӣ ва ишқи ирфониву осмонӣ ба ҳисоб мераванд.

Саҳми Саъдӣ дар рушду инкишофи ҳам ғояву мавзӯ ва ҳам шаклу сохтори ғазали форсӣ қобили таваҷҷуҳ буда, таҳаввулоте, ки ӯ дар дарунмоя ва сохтори жанри мазкур ба вучуд овардааст, барои шоирони минбаъдаи ғазалсаро мояи ибрату истиқбол гардидаанд. Тасвири воқеии ишқи муҳаббат ва эҳсосоти инсонӣ, ҳифзи ягонагӣ дар мавзуи ғазал, риояи теъдоди муайяни абёти ғазал аз хусусиятҳои аслии ғазалиёти Саъдӣ ба шумор рафта, ӯ

тавассути ин хидматхояш ба ғазали форсӣ як навъ қонунмандӣ ва нишони устувори жанрӣ бахшидааст.

Зимнан қайд кардан бамаврид аст, ки ғазалиёти Саъдии Шерозӣ то имрӯз дар Тоҷикистон ва хориҷ аз он борҳо рӯйи чопро дида, манзури мухлисонӣ иштиёқмандони шеърӯ адаб гардидаанд. Нусхаҳои гуногуни хаттиву қаламӣ ва чопии ғазалиёти Саъдӣ имрӯз ҳам дар китобхонаҳои ватанӣ ва ҳам дар хориҷ аз кишвар мавҷуд мебошанд. Қадимтарин нусхаи куллии осори Саъдӣ дар Тоҷикистон марбут бар 10-15 сол баъд аз вафоти шоир мебошад, ки алҳол дар Ғанҷинаи дастнависҳои шарқии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон зери шумораи шартии №503 ҳифз карда мешавад [1]. Нусхаи мазкур, чӣ гуна ки адабиётшинос ва мусахҳеҳи матни интиқодии куллии Саъдӣ Саҳобиддин Сиддиқов қайд менамояд, ҳам аз ҷиҳати саҳеҳии матн ва ҳам аз нигоҳи наздикӣ бо забони назму насри даврони шоир дорои афзалият мебошад [1, с. 30].

Яке аз қуҳантарин нусхаҳои марбут бар чопи муосири осори Саъдӣ дар Тоҷикистон – ин «Мунтахаби куллий»-и шоир мебошад, ки бо ҳамин унвон соли 1956 дар нашриёти «Нашрдавтоҷ»-и Сталинобод тавассути Иброҳим Ализода ва Абдусалом Деҳотӣ ба чоп расидааст. Дар нусхаи мазкур аз осори Саъдӣ, аз ҷумла «Ғулистон»-у «Бӯстон», рубоӣ, муфрадот, қитаот, ғазалиёт, тарҷеот ва қасоид ба таври интихобан ҷойгир карда шудаанд. Ин нусха агарчи баргузидаи ашъори шоир аст, аммо як хусусияти ҷолибаш иборат аз он аст, ки ғазалиёти шоир дар он ба монанди нусхаҳои форсӣ ба таври умумӣ наёмада, балки бо унвонҳои маъруфе, ки ҳуди шоир онҳоро барои ғазалхояш номгузорӣ кардааст, оварда шудаанд, яъне: «Тайибот», «Бадоеъ», «Хавотим» ва «Ғазалиёти қадим». Аммо нусхаи мазкур ба ҷиҳати мунтахаб будани худ дар таҳқиқи мо мавриди истифода қарор нагирифт, зеро дар он ҳамагӣ 95 ғазал аз Саъдӣ интихоб гардидаанд, ки аз он 43-то ба «Тайибот», 25-то ба «Бадоеъ», 16-то ба «Хавотим» ва 11-то ба «Ғазалиёти қадим» мансуб мебошад.

Навтареин нусхаи чопии дар Тоҷикистон батаърифи девони ғазалиёти Саъдӣ марбут бар соли 2014 мебошад, ки бо таҳияву тадвин, муқаддима ва шарҳи Мубашшир Акбарзода дар нашриёти «Адиб» рӯйи чопро дидааст. Ин нусха «Ғазалиёт» унвон дошта, 639 ғазали Саъдиро дар бар мегирад. Он, ҷунонки муҳаққиқи мазкур қайд кардааст, дар асоси нусхаи муҳаққиқи эронӣ Муҳаммадали Фурӯғӣ тадвин гаштааст [8, с. 8]. Аз шумори муътамадтарин ва маъруфтарин нусхаҳои куллии Саъдӣ нусхаи интиқодии Муҳаммадали Фурӯғӣ ба ҳисоб меравад, ки дар натиҷаи муқобалаҳои як нусхаи мутааллиқ ба охириҳои асри XIII ва ҳашт нусхаи марбут бар асри XIV, ки аз китобхонаҳои ҷаҳон (Эрон, Лондон, Париж, Оксфорд, Бомбай) дарёфт гардидаанд, таҳия гаштааст. Аммо, бояд зикр намуд, ки нусхаи мазкур, бо вучуди маъруфият ва муътамадии худ, дар муқобил бо нусхаи тоҷикистони зери шумораи шартии №503 дорои баъзе иллатҳои матнӣ мебошад, ҷунонки С. Сиддиқов ин иллатҳоро дар муқаддимаи хеш бо далелҳои муътамаду мисолҳои шохид ва собиту муътамад қайд намудааст [1, с. 30-31].

Қайд кардан бамаврид аст, ки яке аз муътамадтарин нусхаҳои чопии осори Саъдии Шерозӣ дар Тоҷикистон – ин нусхаи омоданамудаи Саҳобиддин Сиддиқов ва Назира Қаҳҳорова ба шумор меравад, ки дар нашриёти «Адиб» дар ҷаҳор ҷилд ба чоп расидааст [1; 20; 1; 22]. Нусхаи омоданамудаи муҳаққиқони мазкур илмӣ-интиқодӣ буда, дар муқоиса ва муқобалаи ҳам нусхаи қадимтарини ватанӣ зери шумораи №503, ҳам нусхаи дигари зери рақами шартии №421 ва ҳам нусхаи таҳиякардаи Муҳаммадали Фурӯғӣ, ки дар асоси нусхаҳои зиёди қадим мудавван гаштааст, таҳия шудааст. Бинобар ин, ҳарчанд ки мо нусхаи Фурӯғиро низ дар ихтиёр доштем, бинобар қадимитар ва саҳеҳтар будани маъҳази нусхаи омоданамудаи Саҳобиддин Сиддиқов ва Назира Қаҳҳорова дар таҳқиқоти хеш аз он истифода намудем, ки дар ду ҷилди аввали куллии шоир солҳои 1988-1989 пайдарпай ба таърифи расидаанд [9; 20]. Як хусусияти назарраси нусхаи омоданамудаи С. Сиддиқов ва Н. Қаҳҳорова боз дар он аст, ки дар он ба мисли нусхаи омоданамудаи И. Ализода ва А. Деҳотӣ тартиби мушаххаси унвонии ғазалҳо - «Тайибот», «Бадоеъ», «Хавотим» ва «Ғазалиёти қадим» риоя гардидааст.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Хатлонӣ С.

Адабиёт:

1. Ғуломризоӣ, М. Сабкшиносии шеърӣ форсӣ: Аз Рӯдакӣ то Шомлу / М. Ғуломризоӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2017. – 252 с.
2. Дастгардӣ, Ваҳид. Ғазалсароӣ Саъдӣ / Ваҳиди Дастгардӣ // Армуғон. – №7. – Техрон, 1298. – С. 417-428.
3. Даштӣ, Алий. Қаламрави Саъдӣ / Алиӣ Даштӣ. – Техрон: Интишороти Асотир, 1364. – 408 с.
4. Муваҳҳид, Зиё. Мусиқии ғазали Саъдӣ / Зиё Муваҳҳид // Китоби моҳи адабиёт. – №48 (182). – Техрон. – 1390. – С. 32-35.
5. Мунир, М. Породукс ё таркиби маҳолнамо яке аз аносири сабкии шеърӣ асри Ҷомӣ / М. Мунир // Илм ва фановарӣ: баҳши филология. – Душанбе: Ирфон, 2014. – С. 176-183.
6. Сайфуллоев, А. Тафаккур ва образ / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 168 с.
7. Салимӣ, Н. Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсӣ тоҷик (асрҳои IX-XII) / Н. Салимӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2002. – 398 с.
8. Сарвариён, Бехрӯз. Баён дар шеърӣ форсӣ / Бехрӯзи Сарвариён. – Техрон: Барг, 1369 х. – 157с.
9. Сарвистонӣ, Куруш Камоли. Даҳаи саъдишиносӣ ва донишномаи Саъдӣ / Куруш Камоли Сарвистонӣ // Номаи порсӣ. – №1(11). – Техрон, 1385. – С. 165-171.
10. Сиддиқов, С. Саъдӣ ва матни девони ӯ / С. Сиддиқов // Шерозӣ, Саъдӣ. Куллийёт. – Ҷ. 1. Мураттиб ва муаллифи сарсухан: Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Адиб, 1988. – С. 5-32.
11. Сирус, Б. Арузи тоҷикӣ / Б. Сирус. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 286 с.
12. Ҳикмат, Алиасфар. Дарсе аз девони Ҳофиз / Алиасфари Ҳикмат. – Техрон: Ҷаҳоннамо, 1320. – 48 с.
13. Ҳодизода, Р. Аз Рӯдакӣ то имрӯз / Р. Ҳодизода. – Душанбе: Адиб, 1988. – 288 с.
14. Ҳусайнпур, Муҳаммадалӣ. Ҷаҳонбинии Саъдӣ / Муҳаммадалӣ Ҳусайнпур // Адабиёти куҳан. Омӯзиши забон ва адаби форсӣ. – №4 (23). – Техрон, 1389. – С. 3-7.
15. Ҳусейнзода, Ш. Сайри таҳаввул ва тақомули адабиёти форсӣ – тоҷик (аз асри X то асри XV) / Ш. Ҳусейнзода // Гуфтор аз ганҷи суҳан. – Душанбе: Ирфон, 1985. – С. 43-81.
16. Ҷавод, Ризо Доӣ. Таърихи адабиёти Эрон. – Ҷ. 1. Аз ҳамлаи муғул то нимаи аввали давраи Сафавия. Аз Камол то Соиб / Ризо Доӣ Ҷавод. – Исфаҳон: Ширкати матбуот, футукопии соли 1985. – 245 с.

МАҚОМИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ ДАР МАҲБУБИЯТУ МАЪРУФИЯТИ ҒАЗАЛ

Мақола дарбаргирандаи мақоми саъдии шерозӣ маҳбубияту маъруфияти ғазал, буда, як баҳши илми адабиётшиносӣ ба ҳисоб меравад.

Муаллиф дар мақола таҳлилу баррасии мақоми Саъдии Шерозӣ маҳбубияту маъруфияти ғазалро мавриди баррасӣ қарор дода, густариши ин баҳши илми адабиётро аз ибтидои омӯзиш то шароити кунунӣ шарҳ дода, онро дар давраҳои гуногуни рушди адабиётшиносӣ киёс намудааст.

Ба андешаи муаллиф “Дар ғазал, баъдан, пас аз тай намудани мароҳили инкишоф, таҳаввулоте низ дар иртибот бар мавзӯи он аз ҷониби баъзе аз шоирон, аз ҷумла, Саъдии Шерозӣ, Ҳоҷа Ҳофиз, Соибӣ Табрзӣ рӯйи қор оварда шуд, ки ин ҷиҳат фарқи дигареро низ миёни ташбиб ё насиб ва ғазал ба вуҷуд овард. Аз ин ҷиҳат, гуногунии мавзӯ дар ғазал фосиларо миёни ташбиб ва ғазал зиёдтар намуд, чун қисмати мазкури қасида танҳо мунҳасир ба васфи ишқу ошиқӣ ва тасвири зебоиҳост ва қоидадан, шоир дар ин қисмат набояд он чиро ки дар урфи қасидасароӣ аст, вайрон кунад ва дар қисмати ташбиб ба мавзӯи дигаре, масалан, панду андарз, амсоли ҳикамӣ ва мавзӯи иҷтимоӣ бипардозад”.

Калидвожаҳо: Саъдии Шерозӣ, ғазал, вазну қофия, сабку услуб, эҷодиёт фосила, ташаккул ва таҳаввул, маъно, интиҳоб, нашр.

РОЛЬ СААДИ ШИРАЗИ В ПОПУЛЯРНОСТИ И РАСПРОСТРАНЕНИИ ГАЗЕЛИ

Статья содержит положение Саади Ширази о популярности и известности газели и рассматривается как раздел литературоведения.

В статье автор анализирует и обсуждает статус Саади Ширази, рассуждает о популярности и известности газели, объясняет развитие этой отрасли литературной науки от начала ее изучения до современных условий, сравнивает ее в разные периоды развития литературоведения.

По словам автора, «в газели, позднее, пройдя через этапы развития, некоторые поэты, в том числе Саади Ширази, Ходжа Хафиз и Саиб Тебризи, внесли некоторые изменения в ее тему, что создало еще одно различие между ташбибом или насибом и газелью». В связи с этим разнообразие тем в газели увеличило разрыв между сравнением и газелью, поскольку эта часть касиды посвящена исключительно описанию любви и красоты, и, как правило, поэт не должен нарушать то, что принято в традиции написания касид в этой части, и сосредотачиваться в разделе сравнений на других темах, таких как советы, мудрость и социальные темы.

Ключевые слова: *Саади Ширази, газель, метр и рифма, стиль и манера, творческое пространство, формирование и эволюция, значение, отбор, публикация и т. д.*

THE ROLE OF SAADI SHIRAZI IN THE POPULARITY AND SPREAD OF THE GHAZEL

The article contains Saadi Shirazi's position on the popularity and fame of the ghazal and is considered as a section of literary criticism.

In the article, the author analyzes and discusses the status of Saadi Shirazi, discusses the popularity and fame of the ghazal, explains the development of this branch of literary science from the beginning of its study to modern conditions, compares it in different periods of the development of literary criticism.

According to the author, "in the ghazal, later, having gone through stages of development, some poets, including Saadi Shirazi, Khwaja Hafiz and Saib Tabrizi, made some changes to its theme, which created another difference between tashbib or nasib and ghazal." In this regard, the diversity of themes in the ghazal has widened the gap between the simile and the ghazal, since this part of the qasida is exclusively devoted to the description of love and beauty, and as a rule, the poet should not violate what is accepted in the tradition of writing qasidas in this part and focus on other topics such as advice, wisdom and social issues in the simile section.

Keywords: *Saadi Shirazi, ghazal, meter and rhyme, style and manner, creative space, formation and evolution, meaning, selection, publication, etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдулманнозода Муҳаммадсиддиқ Абдучаббор - н.и.ф., дотсенти кафедраи забон ва адабиёи тоҷики Донишгоҳи давлатии Дангара. Нишони: н. Дангара. Вилояти Хатлон. Тел 985297474.*

Сведения об авторе: *Абдулманнозода Муҳаммадсиддиқ Абдуджаббор - к.ф.н., доцент кафедры таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета. Адрес: н. Дангара. Хатлонская область. Тел. 985297474.*

Information about the author: *Abdulmannonzoda Muhammadsiddik Abdujabbor - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Tajik Language and Literature of Dangara State University. Address: d. Dangara. Khatlon region. Tel. 985297474*

ШАҲИДИ БАЛҲӢ ШОИРИ МАЪНИҲОИ РАНГИН

Анзурати М.

Институти забон ва адабиёти ба Рӯдакии АМИТ

Ин ки номи Абулҳасани Шаҳидро шоирони ҳамзамонаш ва баъдинагон ҳамради бо исми Устод Рӯдакӣ зикр кардаанд ва ўро низ, ба унвони Устод шинохтаанд, ба андешаи мо вобаста ба хидматҳои намоёни ӯ дар густариши шеър ва забони порсии дарӣ будааст. Воқиян Устод Рӯдакӣ ва ҳамаҳдони ӯ бо ҳисси баланди худшиносӣ ва меҳанпарастӣ дар асри X қудрат ва тавоноии забони порсии дариро дар баробари забони арабӣ нишон дода, дар андак муддат тавонистанд бо ашъори оламғири хеш забони шеър ва ҳунару фарҳанг будани онро собит намоянд. Дар ин ҷода Шаҳиди Балхӣ яке аз ҳаммаслакони содиқи Устод Рӯдакӣ будааст.

Тавре ки аз таркиби луғавии шеърҳои ҳамасрони Устод Рӯдакӣ ва хосса Шаҳиди Балхӣ аён мегардад, онон тавассути истифодаи васеъ аз забони гуфори мардум, имконоти ин забонро боз ҳам васеътар ва доираи қорбурди калимоти онро бо таъкиқ кардан ба забони ноби мардуми бумӣ на танҳо бештар намуданд, балки инчунин ба ҳайси забони дувуми ислом шинохта шудани он мусоидат кардаанд. Ҳар яке аз аҳли қаламу андеша дар аҳди Сомонӣ қўшидаанд, ки қудрату тавони ин забонро дар баробари забони арабӣ нишон дода, онро бар маснади рушду такомул бинишонанд. Дар адои ин амри таърихӣ хидмати Шаҳиди Балхӣ камтар аз дигар суҳанварони ҳамзамонаш махсусан Устод Рӯдакӣ, Мӯсои Фароловӣ, Шокири Бухорӣ, Абулҳасани Муродӣ Бухорӣ ва дигарон набудааст.

Ҳақим Абулҳасани Шаҳид пас аз Устод Рӯдакӣ шояд дувумин шоирест, ки баҳри содагии забон ва ба мардум наздик овардани шеъру суҳан талош карда, аз истифодаи калимаву таъбир ва луғату истилоҳоти муғлақӣ арабӣ иҷтиноб варзида, бо калимоти ноби порсии дарӣ шеъри содаву зебои барои мардум мафҳум эҷод кардааст. Ва ҳампахлу бо Устод Рӯдакӣ ба равияи соданависӣ ва оммафаҳм гардонидани суҳан асос гузоштааст, ки минбаъд он ба сабки маъмули шоирони ин замон табдил ёфта буд. Шаҳид ин ҷодаи ифтихорофарини миллиро барои шоирони пасин хусусан Ҳақим Майсарӣ, Дақиқии Балхӣ ва Абулқосими Фирдавсӣ ҳамвору поктар сохта буд.

Бинобар он шоирони баъдӣ ҳақ доштанд бо ихлоси тамом Шаҳидро дар баробари Рӯдакӣ бо унвони «Устод» ёд карда, шеъри ўро васф намоянд.

Аз ҳамасрони Шаҳид Устод Рӯдакӣ ва Дақиқии Балхӣ шеъри ин шоирро мавриди нақду баррасӣ қарор додаанд. Дақиқӣ Устод Рӯдакӣ ва Шаҳидро дар қитъаи зерини худ ба ҳайси шоирони соҳиббикор, яъне «Устод» эътироф карда, шеъраро дорои «алфози хушу маонии рангин» донистааст:

Устод Шаҳид зинда боистӣ

В-он шоири тирачашми равшанбин.

То шоҳи маро мадеҳ гуфтандӣ.

Балфози хушу маонии рангин. [1, с. 329]

Дақиқӣ тамоми ҳунари шоирӣ ва вежаҳои ашъори ин ду шоири забардасти пешгузаштаи худро дар таъбири «алфози хушу маонии рангин» баён карда, суҳани онҳоро хуш ва ифодакунандаи маъниҳои рангин номидааст. Ба ифодаи дигар Устод Рӯдакӣ ва Шаҳид шоирони маънипарвар номида шудаанд. «Лафзи хуш»-и чунин шеър бегумон ишора ба забони баён тааллуқ дорад ва маҳз лафз «василаи маонии рангин» шуда метавонад.

Қабул аз ин гуфтаи Дақиқии Балхӣ Устод Рӯдакӣ низ дар як байти қасидааш дар ситоиши шеъри мадҳиявии худ чунин тавсифро ба қор бурдааст, ки моҳиятан байти мазбури Дақиқӣ ба он шабоҳати комили маъноӣ дорад. Ва он байт ин аст:

Инак мадҳе чунон ки тоқати ман буд,

Лафз ҳама хубу ҳам ба маънӣ осон. [2, с. 147]

Дақиқӣ дар қитъаи худ чунон ки ба мушоҳида гирифтем, ҷамъи вожаи «алфоз»-ро ба ҷойи «лафз» ва «хуш»-ро ба ҷойи «хуб», ки Устод Рӯдакӣ дар сифати шеърӣ худ истифода карда буд, бармегузинад, аммо матлаб дар байтҳои мазкури ҳар ду шоир ҳамоно як аст.

«Лафз ҳама хубу ҳам ба маънӣ осон»-и Рӯдакиро шоир Дақиқӣ дар шакли «алфози хушу маонии рангин» ифода кардааст, ки мазмунан ифодагари маромномаи эҷодии Устод Рӯдакист. «Алфоз»-е, ки Дақиқӣ дар сифати шеърӣ ду устоди бузург интиҳоб кардааст, ҷамъи ҳамон «лафз» аст, ки дар байти Устод Рӯдакӣ ба кор рафта, маънии он сухан калом мебошад. Вожаҳои ин ду мисраъи ду шоир гарчи шаклан аз ҳамдигар андаке тафовут доранд, аммо ба назари мо маънан як матлабро ифода мекунанд. Бо сухани содаи бепироя, ки бо «алфози хуш» таъбир шудааст, маънии рангинро ифода карда тавонистани шоир дар шеър яке аз муҳассаноти асосии шеърӣ аҳди Сомонӣ ба шумор меомадааст. Сухани дар зоти худ сода, аммо аз назари маънӣ рангину чандпаҳлуро аз Устод Рӯдакӣ шуруъ карда, то ҳамзамонони бузургаш мароми кори хунарии худ қароро додаанд ва ғӯяндагони чунин шеърро аҳли сухан дар шумори устодони бузург зикр кардаанд. Суханеро, ки бо сифати содаю осон, аммо аз назари маънӣ рангину дилнишин таъбир шудааст ва асосгузори он барҳақ Устод Рӯдакӣ будааст, қабл аз Дақиқӣ ҳаким Шаҳиди Балхӣ дар қитъаи зеринаш, ки як навъ нақде бар шеърӣ Рӯдакист, ситуда буд:

Ба сухан монад шеърӣ шуаро
Рӯдакиро суханаш талвиноист.
Шоиронро ҳаҳу аҳсант мадеҳ,
Рӯдакиро ҳаҳу аҳсант ҳичост. [3, с. 493]

Тавре мебинем, Шаҳид дар нисбати шоирони дигари замонаш, ки шеърӣ онҳо ба сухан – гуфтори маъмулӣ монанд шудааст, сухани Устод Рӯдакиро талвино (на тилви Нубо), яъне **(рангин кардан, ба ранги дигар даровардан, ҳар гуна ҷилва додан, бисёрпаҳлу ва серчанба намудан, маъниҳои таҳтӣ бахшидан ба сухани одӣ)** хондааст. Ин гуна шинохти сухан баландтарин баҳои як нафар устоди беназири илми ҳикмат ва сухан дар нисбати шеърӣ Устод Рӯдакӣ мебошад. Ин баҳои Шаҳид ҳам ба лафз ва ҳам ба маънии шеърӣ Устод Рӯдакӣ оид аст. Талвин карда тавонистани сухан бастагӣ ба хунари баланди шоирӣ дорад. Маҳз шоирони тавоное чун Устод Рӯдакӣ бо қудрати таъби ҳаллоқ ба талвин кардани лафзу маънӣ дар шеър шарафёб гардидаанд, ки Шаҳид низ дар силки онҳост. Ва рангинии сухани Устод Рӯдакӣ дар жанри мадеҳа бештар аксандозӣ кардааст. Ҳоло баҳси бештареро роҷеъ ба ин гуфтаи Шаҳид (барои тӯлонӣ нашудани сухан) ба вақти дигар вогузошта, ҳамин қадар меафзоем, ки ин мисраъи қитъаи мазкури Шаҳидро дар шакли ғалати «Рӯдакиро сухане тилви нубост» тасҳиф кардаанд, ки саҳеҳ намебошад. [4, с. 216]. Ҳамин тавр рангин кардани сухан ё ба ифодаи Шаҳид талвин кардани сухан ва баёни маонии рангин танҳо тавассути калимоти забон сурат гирифта метавонаду бас. Яъне вожаҳои забон дар дасти шоирони бузург василаи ранг задани лафзу маънӣ мегардад, ҳамон тавр ки ранг дар дасти наққоши чирадаст воситаи тасвири зебоиҳои дилангез шуда метавонад.

Ҳамин тавр, шинохти Устод Рӯдакӣ ва ҳам Шаҳиду Дақиқии Балхӣ аз шеър ва хунари шоирӣ айнан як гуна буда, онҳо тарафдори шеърӣ ба истилоҳ «лафзаш ҳама хубу маънияш осону рангин» будаанд. Ба маънии дигар ин шоирон услуби эҷодии «саҳли мумтанеъ»-ро, ки асосан тавассути қорбурди мавридшиносона ва устодонаи имконоти забон ва вожаҳои он сурат мегирад ва яке аз воситаҳои аслии рангин сохтани сухан ба ҳисоб меравад, дар кори хунарий писандидаанд.

Пас сухани «хуш»-и Устод Рӯдакӣ ва Шаҳид чӣ суханест, ки Дақиқии шоир чунин суханро сазовори мадҳи шоҳон дониставу шеърӣ худро бо вучуди хунари волои шоирӣ назди ин гуна сухан нотавон эҳсос кардааст?

Ба «сухани хуш» ва «маъноии рангин» тавсиф шудани шеърӣ Рӯдакиву Шаҳид аз ҷониби Дақиқии Балхӣ ҳамон шеърӣ «лафз ҳама хуб»-и Устод Рӯдакиро ба хотир меорад, ки ҳар ду ба як маънӣ сухани нағз, нек, гуворо, фораҷ ва ширин тафсир мешавад. Аммо вожаи «хуш» сергунҷоштар аз «хуб» буда, мазмунҳои шод, хуррам ва хурсандро низ дар бар дорад. Вожаҳои ба кор рафта дар ин ду мисраъи ду шоир гарчи шаклан аз ҳамдигар андаке

тафовут доранд, аммо маънан як матлаб ва мароми эҷодӣ ва ҳунари доштани онҳоро ифода менамояд.

Агар тафсири вожаҳои мазкурро ба эътибор гирем, каломи бадеии Устод Рӯдакӣ ва Шаҳид сухани хушу гуворо ва дорои мазмунҳои рангин арзёбӣ гардидааст, ки баҳои хеле баланд дар тавсифи шеъри онҳо мебошад. Рангинии мазмуну маъниро, ки ҳам Шаҳид (Рӯдакиро суханаш талвиност) ва ҳам Дақиқӣ дар шеъри Устод Рӯдакӣ ба мушоҳида гирифтаанд, ишораи рӯшан ба ҳаёлангезӣ, чандпахлӯӣ ва зебою сода будани шеъри онҳост, ки чунин вежагӣ бегумон пеш аз ҳама тавассути муносибати огоҳонаи онҳо ба забон ва сарвати маънавии халқ ба вучуд омадааст. Ба ифодаи дигар истифодаи мавридшиносонаи вожагони забон рангинии мазмуну маъно ва содагии шеъри онҳоро таъмин кардааст, ки чунин тарзи муносибат ба сухани бадеӣ дар аҳди Сомониён ба услуби роиҷи адабиёти давр табдил ёфт, ки баъдҳо бо номи услуби эҷодии «саҳли мумтанеъ» мусаммо гардид. Бинобар он «сухани хуб» ё «алфози хуш» ишора ба ширинӣ ва содагии табииву дилангезии забони порсии дарӣ низ дорад. Устодони бузурге ҳамчун Рӯдакиву Шаҳид чун саррофони гавҳаршинос аз баҳри бекарони забон ва фарҳанги мардум дурру гуҳар берун кашида, тавассути суханҳои «хубу нек» ва «хуш»-у гуворо «маъниҳои осон»-ро ба монанди панду андарз, ишқу муҳаббат, мадҳу ситоиш ва ғайра ва ҳ.к. дар либоси шеър ҷилвагар сохтаанд. Ва ба ҳайси шоирони дараҷаи аввал (ҳатто Устод Рӯдакӣ ба унвони аввалин шоире, ки рисолати пайғамбарӣ ва шоири ҷаҳонӣ дар адабиёти порсии дарӣ касб кардааст) [5, с. 12], маъруфият пайдо карда, дар рушду такомули ин забон ҳисса гузоштаанд.

Содагӣ, табиати осон ва мусиқии форами ин забонро тавассути корбурди унсурҳои шоистаи он ба шеъри худ ворид карда тавонистани Устод Рӯдакӣ ва як зумра ҳамасрони ӯро агар аз як тараф аз ҳисси меҳанпарастонаи онҳо донем, аз сӯйи дигар аз огоҳии комили эшон аз табиату хусусияти ин забони қадимии пуриқтидор бояд ба шумор оварем. Ва бинобар ин «сухани хуб» ва «маънии осон» дар баёни шоирони ин аср қаблан ба сифати асосии забони порсии дарӣ қорбасти шудааст, ки ин сифати хеле барҷаста ҳамзамон ба яке аз вежагииҳои асосии шеъри шоирони асри X табдил ёфта буд. Ва ба гумони ғолиб ин сифат дар нисбати табиати мушкӣ ва суханҳои печидаву муғлақ ва душворписанди дур аз ғамзи забон ва шеъри арабӣ низ ба қор гирифта шудааст, ки як навъ ишораи ифтихоромез аз зебою сода ва форами гӯшнавоз будани забони порсии дарии тоҷикӣ, ки шукӯҳу иқтидор ва рангинии он дар ашъори «сездаҳ раҳ сад ҳазор»-и Одамушшуаро Рӯдакии Самарқандӣ ва пайравони ӯ бозтоби муҷаллое пайдо карда буд.

Ҳарчанд забони арабӣ ба ҳайси забони асосии илм шӯҳрат ва қудрати бештаре дошт, аммо аҳли илму фазл дар аҳди Сомониён бо як ифтихормандӣ бо забони порсии дарӣ навиштани осори худро сидқан хостааст. Яке аз чунин шахсиятҳои намоёни ин замон, ки ҳисси ифтихори бо забони порсӣ иншо намудани осори худро парваридаанд, донишманди соҳаи тиб Ҳаким Майсарӣ будааст. Ин донишманди маъруфи асри Сомониён аз ҳунари шоирӣ низ бурхурдор буда, манзумаи тиббии худ «Донишнома»-ро бо забони модариаш – порсии дарӣ тадвин карда, хостааст, ки он ба ин васила умри ҷовидонӣ ёбад ва доираи хонандагони он низ бешумор бошад. Ин орзуи ӯ дар муқаддимаи асараш чунин ифода шудааст:

... Ки чун гӯям-ш ман, то дер монад
Ва ҳар кас дониши ӯро бидонад.

Бигӯям тозӣ, арна порсӣ нағз,

Зи ҳар дар ман бигӯям мояву мағз. [1, с. 221]

Ҳаким Майсарӣ забони порсиро забони «нағз» ва ягона васила ва манбаи баёни ҳар «мояву мағз» дониста, бо забони тозӣ навиштани «Донишнома»-и тиббияшро қатъан нахостааст. Ва ҳам забони паҳнаи Эрон будани порсии дариро таъкид ва ба порсидонии аксари сокинони бумии он ишора кардааст. Ин андешаи Майсарӣ барои доништани вазъи забони порсӣ ва муносибати аҳли қалам ба он дар асри X хеле муҳим аст. Бо вучуди забони расмии коргузори будани забони арабӣ таваҷҷуҳи мардум ба порсии дарӣ беш аз андоза

будааст. Бинобар он Майсарӣ маҳз бо ин забон иншо намудани асари манзуми худро кори нек доништааст:

Ва пас гуфтам замини мост Эрон,
Ки беш аз мардумонаш порсидон
В-агар тозӣ кунам некӯ набошад,
Ки ҳар касро аз ӯ нерӯ набошад.
Дарӣ гӯям-ш, то ҳар кас бидонад.
Ва ҳар кас бар забонаш барбиронад. [1, с. 221]

Тавре ки аз гуфтаҳои ҳаким Майсарӣ аён аст, ин забон дар замони Сомониён бо порсии дарӣ мусаммо будааст ва ин донишманди соҳаи тиб низ забони «нағз» ва сарчашмаи «мояву мағз» будани порсиро тасдиқ кардааст. Бо таъбири манбаи ҳар «мояву мағз» тавсиф шудани забони порсӣ низ бесабаб набуда ба пешинаи пурбори он ишорат дорад. Зеро бо ин забон осори арзишманди ҳикамӣ, ҳунари ва илмии зиёде офарида шуда буд, ки барои Майсари ҳаким барин донишманди табиб манбаи омӯзишу илҳом шуда метавонист.

Пас ба сифати суҳанҳои «хуб»-у «нағз» ва дорои «маънии осон» тавсиф шудани шеъри Рӯдакӣ ва Шаҳид аз табиати сода ва нағзӣ хушоҳангии ҳуди забони порсии дарӣ тоҷикӣ маншаъ гирифта, дилнишинӣ ва оӣ аз ҳар гуна душворписандӣ ва печидагӯӣ будани шеъри онҳоро нишон медиҳад. Муҳим он аст, ки шинохти шеърӯ суҳан аз ҷониби ин ду устои бузурги суҳан бо Майсари ҳаким монанд аст. Забони шеърӯ шоирӣ ва ҳунари будани порсии дарӣ тоҷикиро Майсари табиб дуруст дарк карда, манзумаашро бо ин забон навиштааст.

Чунин забони ғаноманди қадима дар замони Эҳёи Эронитаборон ягона манбаи омӯзиш ва василаи ифтиҳорангези мардум гардида, онҳоро ба як растохези азими маданӣ ҳидоят кард. Аҳли завқ илму дониши худро тавассути ин забон ба қор андохта, дар бедории фикрӣ ва маънавии мардум саҳми босазо гузоштаанд.

Шеърӯ адаб, ки яке аз васоили омӯхтани маърифат ва ҷаҳоншинохтии замонӣ ба шумор меравад, раванди содабаёнӣ баргузида буд. Барои ба чунин содагии табиӣ ноил овардани адабиёт шоирони даврони Сомониён бештар аз забон ва фарҳанги мардум ёрӣ ҷустаанд. Аз ин сабаб шеъри онҳо аз забони гуфтори мардуми рӯзгорашон тафовут ва фосилаи чандоне надошта, балки баръакс, гӯйишҳо, унсурҳои забон ва фарҳанги мардумӣ яке аз васоили асосии ғаномандии шеъри шоирони мавриди музокира ба шумор мерафт. Ва ё ба ифодаи дигар чунин зарурати таърихро ҳуди замон ва рисолати бузурги адабиётфарӣ пешорӯи аҳли адаб гузошта буд, ки ба ин нукта адабиётшиносии нозукбин Садрӣ Саъдиев низ дуруст ишорат кардаанд: «Дар он давр (аҳди Сомониён – А.М.) забони адабии форсӣ-дарӣ ба забони гуфтугӯии халқ тамоман наздик буда, сарчашма ва маъҳазӣ асосии он забони зиндаи мардуми Хуросон ва Мовароуннаҳр, хусусан мардуми Бухоро ва Самарқанд буд». [6, с. 34]

Чунин таъсирпазирии эҷодқорона дар эҷодиёти Устод Рӯдакӣ, Шаҳид ва дигарон равшан намоён аст. Хусусан шеъри Рӯдакӣ ва Шаҳид аз сарчашмаи зулолу мусаффоии забони зиндаи мардум шодоб аст, ки ин баҳрагирии огоҳона шеъри онҳоро умри ҷовидонӣ бахшида, мазмуни ашъорашро тару тоза, ҳамазамонӣ ҷилва медиҳад. Бо он ки ин ду суҳанвари Устод дар маъҳазҳои адабӣ ба унвони ҳаким ёд мешаванд ва ин унвон аз илмҳои мутадовили замони ҳеш баҳрае тамом доштани онҳоро собит менамояд, аммо забони шеърашон ҷунон сода аст, ки хонанда гумон мебарад, ки муаллифи ин ашъор як шоири мардумии муосир бошад. Зеро имрӯз ҳам забони ашъорашон мафҳум ва мазмуни он имрӯзӣ менамояд. Ба як маънӣ содагӣҳои забон ва тарзи баёнӣ онҳо ба содагӣ ва зебоӣҳои дастнаҳурдаи ҳуди табиат монанд аст. Аммо ин содагӣ аз содагии берангу якнавохти омиёна куллан тафовут дошта, дар ҳар як вожаи шеъри онҳо (махсусан шеъри Устод Рӯдакӣ) як ҷаҳон маънию мазмунҳои таҳтони паҳлдоре нухуфтааст, ки барои қушодани гиреҳи асрори маъниҳои он ноҳуни андешаи амиқрав лозим меояд. Як вожаи содаро ба ҷаҳон маъно зикр карда, ба василаи он мазмуни олиеро таҷассум намудан аз маҳорати баланди шоирӣ онҳо дарак медиҳад. Бинобар он содагӣҳои шеъри аҳди Сомониёнро аз содагии маъмуливу авомонаи оӣ аз

ҳикмати рӯзгорон тафовут бояд дод. Шеъри намояндагони бузурги ин даврон хоса, шеъри Шаҳид гарчи бо содагии худ шинохта шудааст, аммо дорои фалсафаи амиқи аз рӯзгорон ҳосилшуда мебошад. Шеъри ӯ сухани содаи дорои маъниҳои рангину дилангез аст. Ба ифодаи дигар содагии сухани онҳо содагии муъҷизаосо ва сеҳрангезу рангин буда, хусусияти эҳёи дорад. Дар тинати чунин одӣ ва бетакаллуфу бетасаннуъ будани сухани онҳо растохези азими эҳёи маънавӣ нухуфтааст, ки шеъри онҳоро аз шеъри тамоми замонаҳои инкишофи адаби порсии дарӣ тоҷикӣ таъйин мекунад. Зеро шеъри шоири даврони Сомонӣ аз ақлу доноӣ ва воқеияти зиндагӣ сар зада, аз ҳикмати раднопазир ва собитшудае ба хонанда ҳикоят мекунад, ки онро пас аз хондан кас бечуну чаро қабул менамояд. Масалан вақте Устод Рӯдакӣ мегӯяд, ки:

Гар бар сари нафси худ амирӣ мардӣ,
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ мардӣ. [2, с. 222]

Шоир дар ин ҷаҳорпора сухан аз боби мардӣ матраҳ карда, беистифодаи санъати бадеӣ бо ёрии калимоти забон хирадмандона паёмеро ба хонанда расондааст, ки он барои тамоми замонаҳо муфид ва хушдордиҳанда мебошад. Шояд баъдтар дар заминаи ин гуфтаҳои Устод Рӯдакӣ, ки бегумон назарияи мардиҷаҳон ба миён гузошта буд, адабиёти ҷавонмардӣ ба вучуд омад, ки гоҷаи аслии он моҳиятан тарбияти инсонӣ комил ва ахлоқан тарбияти инсонӣ комил ва ахлоқан поку нексиришт доништа мешуд. Бинобар ин рангинии шеъри Устод Рӯдакӣ ва шоирони ҳамзамонаш бештар аз хираду дониш ва ҳикмату фалсафаи амиқи ахлоқӣ файзёб аст. Шеъри онҳоро ҳикмат рангин сохтааст, на ин ки тасаннуфоти шоирона. Яке аз эҷодгарони шеъри ҳикматнависанда Шаҳиди Балхист, ки сухани ҳақимонаро дар шеър ҷонибдорӣ кардааст. Ин мазмун дар байти зерини ӯ ифода ёфтааст:

Даъво кунӣ, ки шоири даҳрам, валеқ нест
Дар шеъри ту на лаззату на ҳикмату на ҷам. [1, с. 54]

Тавре аз ин байти Шаҳид бармеояд дар сухани бадеӣ мавҷуд будани ҳаловату хушӣ (лаззат), донишу хирад (ҳикмат) ва маънӣ (ҷам) шартӣ шеъри рангину дилнишин будааст. Ва шоирони аҳди Сомонӣ дар асоси чунин шинохти комил аз шеър даст ба кори ҳунарий задаанд. Ин се нуктае, ки Шаҳид дар шинохти эҷоди бадеӣ баён доштааст, дар шеъри ҳуди ӯ ва ҳамзамонаш ба эътибор гирифта шудааст. Ин вержағҳо шеъри онҳоро ба дараҷаи эъҷозӣ ҳунарий расонидааст. Ва маҳз ин вержағҳо ҳоси услубӣ эҷодии саҳли мумтанеъ аст, ки офаридани чунин шеър дар назар осон намояд ҳам, ба вучуд овардани он номумкин аст. Зеро асоси чунин шеър бар пояи ақлу дониш ва дарки маъниҳои рангини вожагони забон устувор хоҳад буд. Шеъри Шаҳид низ рангину пурмуҳтаво ва ҳақимона буда, ба хонанда ҳаловату хушӣ низ мебахшад. Дарего, ки аз чунин шоири рангинҳаёли ҳақим мероси хеле кам иборат аз қитъаву абъти пароканда то рӯзгорони мо маҳфуз мондааст, ки бо забоне содаву ҳамафаҳм гуфта шудааст.

Муқаррир: д.и.ф., профессор Олимӣ Х.

Адабиёт:

1. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. таҳияи матн ва луавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. Душанбе. Адиб. 2007, 480 саҳ.
2. Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ. Ашъор. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоти тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хурсой.
3. Тазкираи «Лубоб-ал-боб»-и Муҳаммади Авфӣ. Аз рӯи ҷопи профессор Браун, бо муқаддима ва таълиқоти аллома Қазвинӣ. Чопхонаи Мумтоз, баҳори 61, 918 саҳ.
4. Садриддин Айний. Мунтахаби асарҳои илмӣ. Чилди дувум (Асарҳои адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ). Душанбе, Дониш. 2008. Таҳия ва танзими Абдуҳолиқи Набавӣ ва Фирӯз Набиев. 311 саҳ.
5. Садриддин Саъдиев. Маркази адабии Самарқанд дар шоҳроҳи таърих. Тошканд. с. 2012. саҳ. 34.
6. Забҳуллоҳи Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон. ҷ. 1, С. 299
7. Насриддин Абдулманнон. Матншиносии осори адабӣ. /Абдулманнони Насриддин. – Душанбе, Пайванд, 2011. – 392с.
8. Малиқзод А. Шаҳиди Балхӣ - шоири бузурги замони Сомониён / А. Малиқзод. - Душанбе: Ирфон, 2016. – 116 с.
9. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик: иборат аз III ҷ. Ҷ.I–Душанбе: ЭСТ, 1988. – 544с.
10. Энциклопедияи советии тоҷик: иборат аз VIII ҷ. Ҷ.I. – Душанбе: ЭСТ, 1978. – 666с.

ШАҲИДИ БАЛҲӢ ШОИРИ МАЪНИҲОИ РАНГИН

Шаҳиди Балхӣ тарафдори шеъри рангину пурмаънӣ ва ҳақимона будааст. Аз ҳамзамонони тавонои Устод Рӯдакӣ буда, шеъри ӯро нақд кардааст ва ба сифати рангину хаёлангез онро васф намудааст, ки он дар шинохти шеъри ӯ нақши меҳвариро адо мекунад. Ва гӯяндаи шеъри рангин будани Устод Рӯдакиро маҳз Шаҳиди Балхӣ дар шеъраш ба мушоҳида гирифтааст ва аз ин устоди бузурги замон боифтихор ёдоварӣ намудааст. Шеъри ками аз Шаҳид боқӣ монда рангину дилнишин буда, яке аз шоирони номдори замони Сомониён будани ӯро собит менамояд. Шеъри Шаҳид аз назари мазмуну мундариҷа низ рангину пурбор буда, намунаҳои ками аз ӯ боқимонда намоёнгари ҷавҳари ҳунари ва шоири дар маслаку маром бо Устод Рӯдакӣ ҳамсатҳу ҳампоя будани ӯро собит менамояд. Забони шеъри Шаҳид низ содаву рангин буда, таркиби луғавии ашъори ӯ намоёнгари дороиҳо ва сарвати маънавии халқ ба шумор меояд.

Калидвожаҳо: забони порсӣ, содабаёнӣ, маониҳои рангин, тавсиф, мадҳ, лафз, маънӣ, таркиби луғавӣ.

SHAHIDI BALKHI A POET OF COLORFUL MEANINGS

Shahidi Balkhi was a supporter of colorful, meaningful and wise poetry. He is one of the powerful contemporaries of Ustad Rudaki, he criticized his poetry and praised it as colorful and imaginative, which plays an important role in the recognition of his poetry. And it was Shahidi Balkhi who observed the colorful poetry of Ustad Rudaki in his poetry and proudly mentioned this great master of the time. The few poems left by Shahid are colorful and heartwarming, and it proves that he is one of the famous poets of the Somonian era. Shahid's poetry is also colorful and rich in terms of content, and the few examples left of him prove that he is a master of art and a poet who is at the same level as Ustad Rudaki. The language of Shahid's poetry is also simple and colorful, and the lexical composition of his poems shows the wealth and spiritual wealth of the people.

Keywords: Persian language, simplicity, colorful meaning, description, praise, word, meaning, lexical composition.

ШАҲИДИ БАЛҲӢ — ПОЭТ КРАСОЧНОГО СМЫСЛА

Шаҳиди Балхи был сторонником красочной, содержательной и мудрой поэзии. Он один из влиятельных современников Устада Рудаки, он критиковал его поэзию и хвалил ее как красочную и творческую, что играет важную роль в признании его поэзии. И именно Шаҳиди Балхи заметил в своих стихах красочную поэзию Устада Рудаки и с гордостью упомянул этого великого мастера того времени. Несколько стихотворений, оставленных Шахидом, красочны и трогательны, и это доказывает, что он является одним из знаменитых поэтов сомонской эпохи. Поэзия Шахида также красочна и богата по содержанию, а немногие оставшиеся от него примеры доказывают, что он мастер искусства и поэт, находящийся на одном уровне с Уставом Рудаки. Язык поэзии Шахида также прост и красочен, а лексическая композиция его стихов показывает богатство и духовное богатство народа. Большое количество благородных слов нашего народа использовано в трогательных стихах этого красноречивого поэта и сохранилось именно благодаря его ценным произведениям. Именно поэтому он назвал этого поэта одним из хранителей языка и национальной идентичности таджикского народа во времена правления Оли Сомона и гордился его личностью и наследием.

Ключевые слова: персидский язык, простота, красочное значение, описание, похвала, слово, значение, лексический состав.

Маълумот дар бораи муаллиф: Анзурати Маликзод – ходими пешбари илмӣи Институти забон ва адабиёти ба Рӯдакии АМИТ, Тел: (+992) 915 04 19 75; E-mail: anzuratm-2005@mail.ru

Сведения об авторе: Анзурати Маликзод – ведущий научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, Тел: (+992) 915 04 19 75; E-mail: anzuratm-2005@mail.ru

About the author: Anzurati Malikzod – Leading Specialist of the Institute of literature and languages by name Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan Институти забон ва адабиёти ба Рӯдакии АМИТ, Тел: (+992) 915 04 19 75; E-mail: anzuratm-2005@mail.ru

ЗАМИНАҲО ВА АНГЕЗАҲОИ СИЁСӢ ВА ИҶТИМОӢ ДАР ТАШАККУЛИ ОБРАЗИ ВОСЕЪ ДАР АДАБИЁТИ ТОҶИК

Абдурраҳимзода Б.А., Ашурова М.Б.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Дар шароити кунунии ҷаҳонӣ, ки муборизаҳои идеологӣ, зухуроти ифротгарой ва падидаҳои даҳшатафканӣ шиддат дорад, эҳтиёҷ ба эҳёи симо ва тасвири қаҳрамонони миллӣ, ки ормон, арзишҳо ва руҳи истиқлолхоҳиву ватандӯстии халқи тоҷикро таҷассум мекунамд, беш аз ҳарвақта эҳсос мешавад. Таваҷҷуҳи аҳли адаб ва илми тоҷик ба симои қаҳрамони халқ Восеъ хеле барвақт, замоне ки аз рӯйдодҳои таърихӣ шӯриши халқии ӯ чандон ғосилаи замонӣ нагузашта буд, оғоз ёфтааст. Ба таъбири яке аз муҳаққиқони аввалини Восеъ Л. Бузургзода: «Халқи озод ва хушбахти тоҷик қаҳрамони худ Восеъро ҳаргиз фаромӯш нахоҳад кард» [2, с. 5] ва ин андеша имрӯз низ аҳаммияти хосса ва арзиши таърихиву маънавии худро нигоҳ доштааст. Образи Восеъ дар адабиёти тоҷик, асосан, тавассути адибон дар замонҳои гуногун ташаккул ёфта, дар таърихи адабиёт ва фарҳанги миллӣ ҷойи махсус дошта, таъриф ва таҳлилҳои гуногунро барои шиносоии тафсиلى мантиқи идеологии муносири тоҷик ба вучуд овардааст. Ташаккули образи Восеъ дар асарҳои насри бадеии тоҷик дар замонҳои гуногуни таърихӣ тоҷикон ба таври амиқ бо масъалаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ низ пайванд хӯрдааст. Аз ин рӯ, мақсади мавзӯи мазкур муҳим арзёбӣ шуда, ба таҳлили заминаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ, ки ба адибон барои ташаккули образи Восеъ таъсиргузор буда метавонад, равона шудааст.

Нахустин асари бадеӣ дар бораи Восеъ намоишномаи А. Фитрат “Шӯриши Восеъ” (1927) мебошад, ки ба муносибати даҳсолагии Инқилоби Октябр ба теъдоди 2070 нусха нашр гардидааст [17, с. 59-93]. Тибқи иттилои рӯзномаи “Овози тоҷик”, ин намоиш аввалин маротиба рӯзи 30-юми январи соли 1928 аз ҷониби хонандагони курси марказии таълиму тарбияи тоҷикон ва гурӯҳе аз ҳаваскорони маҳаллӣ дар кохи коргарони Самарқанд ба сахна гузошта шуда буд. Омӯзиши сабаби бавучудоии асари мазкур ва ба тасвири образи Восеъ даст задани А. Фитрат ва умуман, адибони дигари тоҷик барои ҳалли як қатор масъалаҳои муҳими таърихӣ сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии халқи тоҷик кумаки калон мерасонад. Бо сароҳат гуфтан мумкин аст, ки аҳамият ва овозаи шӯриши Восеъ то он даврон – даҳсолаи аввали барқарории ҳукумати шӯравӣ ба андозае фарогир шуда буд, ки ҳатто, намоёнҳои барҷастаи ҷараёни пантуркизм ва донишманди маъруфи замон – А. Фитрат, ки дар муҳити сиёсӣ фарҳангии он солҳо ҳамчун як ҷеҳраи калидии илму адаб шинохта мешуд, ба зиндагӣ, мубориза ва корномаи намоёнҳои мардуми тоҷик – Восеъ рӯ овардааст. Ба назари мо, дар ин раванд, **омили сиёсӣ** нақши аввалин, меҳварӣ ва муайянкунанда бозидааст, зеро дар охири ҳамаи сол даҳсолагии Инқилоби Октябр таҷлил мегардид ва қаҳрамони Восеъ ҳамчун рамзи муборизаи синфҳои поёнии ҷомеа бар зидди истисморгарон мавриди таваҷҷуҳи муҳити сиёсӣ адабӣ қарор гирифт. Аз ин бармеояд, ки дар он давра воқеаи Восеъ дар зехн ва ёддошти мардуми одӣ ва зиёӣ пешсаф ҷойгоҳи хоси худро ҳифз намуда, як намои муборизаи миллӣ ва озодихоҳии халқии тоҷик ба ҳисоб мерафт. Баъд аз эҳёи номи халқи тоҷик ҳамчун яке аз халқҳои бостонии Осиёи Марказӣ ва эҳёи эҳтироми мероси фарҳангиву таърихӣ он тавассути адибон ва донишмандоне чун устод С. Айнӣ ва академик В. Бартолд, зарурати тасвири қаҳрамони як фарзанди кӯҳистон – Восеъ, ки воқеаи шӯриши ӯ дар худуди Ҷумҳурии мухтори Тоҷикистон иттифоқ афтодааст, аз назари Фитрат муҳим доништа шуд ва ӯ нахустин шуда ба офариниши асари драмавӣ дар бораи ин воқеа иқдом намуд. Ҳамин тавр, ба сахна овардани намоишномаи “Шӯриши Восеъ” аз ҷумлаи рӯйдодҳои муҳими сиёсӣ ва адабии солҳои бистуми асри XX ба шумор меравад.

Омили дуюм, ки аз шароити иҷтимоӣ вобаста аст, ба ин воқеа ангеаи тоза бахшид. Халқи одӣ, деҳқонон ва камбағалони тоҷик, ки баъд аз таъсиси Ҷумҳурии Мухтори

Тоҷикистон (соли 1924) ва барҳам хӯрдани сохтори амирӣ соҳиби давлат ва имкониятҳои сиёсӣ иҷтимоӣ гардиданд, ба ғояи асосии шӯриши Восеъ, яъне, муборизаи оммавӣ бар зидди истисмор ва ситами иҷтимоӣ рӯй оварданд. Дар натиҷа, воқеаи шӯриши Восеъ аз нав дар зеҳн ва зисти маънавии мардум эҳё гардид, заминаи эҷоди як қатор асарҳои бадеӣ ва пажӯҳишҳои илмӣ адабиро фароҳам овард. Ҳамин тавр, чунин таваҷҷуҳ ба симои Восеъ дар адабиёти ибтидоии шӯравӣ, бешак, заминаҳои *сиёсӣ ва идеологӣ* дошт. Дар солҳои 20-ум шӯришҳои мардумӣ ва муборизаи деҳқонон муқобили феодалон ва ҳокимони маҳаллӣ дар адабиёт ҳамчун нишонаи бедории сиёсӣ ва муборизаи синфӣ тарғиб мешуд. Аз ин рӯ, Восеъ ҳамчун қаҳрамон, ки муқобили тартиботи кӯҳна ва золимон мубориза бурда, ҷони худро барои озодӣ фидо намудааст, ба образи сиёсӣ ва идеологии давр табдил ёфт. Агар ба маҷмуи заминаҳо ва ангеҷаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар ташаккули образи Восеъ дар адабиёти тоҷик назар афканем, мебинем, ки ин раванд дар пайванди мустақими эҳёи хувияти миллӣ, бедории сиёсӣ ва эҳёи таърихӣ халқи тоҷик дар оғози асри XX ва солҳои аввали даврони шӯравӣ сурат гирифтааст.

Саҳнасозии нахустин баёнгарӣ он аст, ки ин қаҳрамони халқ дар зеҳни аҳли адаби ҳамон давра ҷойгоҳи арзишманд дошта, мавқеи озодиҳоӣ ва адолатпешагӣ ҳамчун арзиши миллӣ ва маънавӣ матраҳ гардидааст. А. Фитрат дар драмаи мазкур Восеъро шахсияти «миёнсол» тасвир мекунад. Аз тарзи гуфтор ва кирдори ӯ пайдост, ки Восеъ шахси кордон, ташаббускор ва дорои қобилияти баланди раҳбарӣ буда, тавони ҷалби омма ва роҳнамоии онҳоро дар мубориза бар зидди золимон дорад. Яке аз хислатҳои намоёни қаҳрамонро муаллиф нотарсӣ ва ростгӯӣ дар муқобили мансабдорони зулмпарвар тасвир кардааст. Сухани маъруфи ӯ: «Мо намаки шуморо нахӯрадем, ки кӯрнамакӣ карда бошем» [17, с. 90], баёнгарӣ ҷаҳонбинии мустақил ва иродаи шикастнопазири Восеъ мебошад. Ҳамин тавр, А. Фитрат аввалин адибе буд, ки номи Восеъро бо мақсадҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар шакли асари бадеӣ эҳё намуда, симои ин қаҳрамони мардумиро зинда гардонид.

Бояд зикр намуд, ки маҳз дар ҳамин марҳала, яъне, солҳои аввали таъсиси Ҷумҳурии мухтори Шӯравии Тоҷикистон, эҳёи симои Восеъ ва баррасии саҳми таърихӣ ӯ дар муборизаи мардумии тоҷикон аҳаммияти хос пайдо кард. Таҳаввулоти мазкур дар фаҳмиш ва шеваи нигориши аҳли эҷод, ки бевосита ба сиёсат ва муносибатҳои ҷамъиятӣ вобастагӣ дошт, аз эҳтиёҷоти худшиносии миллии тоҷикон ва эҳёи қаҳрамонони халқӣ маншаъ мегирифт. Маҳз дар ин замон зарурати офариниши симоҳои таърихӣ, ки таҷассуми ормону муборизаи миллӣ ва иҷтимоии тоҷикон буданд, ба миён омад. Зеро дар шароити шиддат гирифтани сиёсатҳои фарҳангии шӯравӣ ва зарурати ташаккули симоҳои қаҳрамони таърихӣ барои муаррифии руҳи ватандӯстӣ ва муборизаи иҷтимоӣ, таҷассум намудани образи Восеъ ҳамчун рамзи муқовимат ва озодиҳоӣ на танҳо амри бадеӣ, балки зарурати сиёсӣ иҷтимоӣ низ ба ҳисоб мерафт. Аҳаммияти асар аз он иборат аст, ки дар ин марҳила муборизаи Восеъ ҳамчун рамзи озодиҳоӣ ва муқовимат бар зидди истисморгарон дар тафаккури ҷомеа мақом ва ҷойгоҳи тоза пайдо кард.

Дуюмин намоишнома бо ҳамин ном – «Шӯриши Восеъ»-и Ғ. Абдулло аст, ки с. 1937 офарида шуд [22, с. 57]. Ҳарчанд намоиш имкони ба саҳна баромадан пайдо карда, аз ҷумла, 17 июли соли 1937 ба саҳна гузошта шуд, муддате нагузашта аз барномаҳои театри ҳазф гардид. Сабаби ин ба эҳтимоли зиёд душмани халқ дониста, табъид кардани муаллиф Ғ. Абдулло будааст. Ба қавли С. Эмомалӣ, ҷустуҷӯ ва барқарорсозии ин асар дар корзори таърихӣ адабиёт амали зарурӣ ва арзишманд маҳсуб мешавад, зеро он метавонад тасаввури пурратаре дар бораи таҳаввули образи Восеъ дар адабиёти драмавӣ фароҳам созад [22, с. 56].

Драмаи дигари саҳнавӣ, ки симои Восеъро таҷассум намудааст, асари С. Улуғзода мебошад. Дар ин драма, монанди романи «Восеъ»-и ҳамин муаллиф, ки дар охир мавриди баррасӣ қарор хоҳем дод, симои қаҳрамон бо вежагиҳои инсонии мубориз, сарвар ва шахсияти ватандӯст тавсиф ёфтааст. Муаллиф дар драма Восеъро 42-сола тасвир кардааст, ки ба арзёбиҳои муаллифони дигар (А. Фитрат) дар бораи миёнасол будани қаҳрамон мувофиқ аст. Суханон ва андешаҳои Восеъ дар драма, ки мазмунан бо гуфторҳои ӯ дар роман ҳамсон мебошанд, моҳияти муборизавӣ, нотарсӣ ва даъвати мардум ба шӯришро дар

бар мегиранд. Аз ҷумла, суханони пурмуҳтавои ӯ: «Бародарон! Фақирон! Ғазо кунед! Ман ба золимон тег кашидам. Чавру зулм аз ҳад гузашт, мулк қазирбод шуд, халқон хору зор...» [17, с. 143]. Агар мазмуни ин ҷумлаҳо бо мисраъҳои сурудҳои халқӣ муқоиса шаванд, монандӣ мушоҳида мешавад. Восеъ ба ҳеҷ вачҳ аз мубориза даст намекашад ва муқовиматро, сарфи назар аз хатарҳои ҷонӣ, вазифаи муқаддас мешуморад. Чунин тарзи баён ва тақвияти паёмҳои ахлокиву сиёсӣ дар симои қаҳрамон, дар мачмӯ, образи Восеъро ҳамчун рамзи иродаи миллӣ ва муқовимати халқӣ устувор месозад. Қаҳрамон дар ин драма то андозае шахсияти сахтгӯ ва шадидулқавл таҷассум ёфтааст. Ӯ дар изҳори ҳақиқат ҳеҷ гуна истиҳола намекунад ва барои ӯ идеяи мубориза, садоқат ба мардум ва адолат аз ҳама арзишҳои дигар, ҳатто, аз ҳешутаборӣ болотар меистад. Маҳз ҳамин хусусият боис мегардад, ки нисбат ба додараи Қосим ва язнааш Сангалӣ бо суханони шадид ва таҳдидомез муроҷиат мекунад: «Беномус! Номард!.. Агар боз гурезӣ, мекушамат!» [17, с. 147]; «Ғапҳои хом задӣ, Сангалӣ. Бефаҳмита нишон додӣ» [17, с. 152]. Ин ҳолатҳо шаҳодат медиҳанд, ки симои Восеъ дар драма ҳамчун қаҳрамони устувору дорои иродаи матин, шахсияти озодихоҳ ва ҷонфидои халқ таҷассум ёфтааст. Ӯ аз марғ наметарсад ва ҳонаводаи худро низ ба мардонагӣ, ватандӯстӣ ва идомаи мубориза раҳнамоӣ мекунад. Дар ин робита, суханони ӯ барои наслҳои баъдӣ пандомӯз мебошанд: «Ба набераҳоям... саргузашти маро бигӯ, падару бобояшонро фаромӯш накунад. Насиҳати ман ин ки онҳо ҳамеша мард бошанд, баномус бошанд, ба чавру зулм, беҳақиқатӣ асло тан надиҳанд» [17, с. 149]. Чунин даъватҳо барои ҷавонони имрӯзаи Тоҷикистони соҳибистиклол муҳим арзёбӣ шуда метавонанд. Бо вучуди шикасти ҷисмонӣ ва парокандашавии шӯриш, қаҳрамон маънан шикаст намехӯрад. Ӯ аз амали анҷомдода пушаймон намешавад ва таҷрибаи муборизаро барои худ ва наслҳои оянда муҳим ва арзишманд мешуморад. Аз ҳама муҳим, ба ояндаи озод ва поки Ватан бовар дорад. Суханони ӯ дар останаи шикаст низ саршор аз ирода ва умеди матин мебошад: «Одамизод як бор ба дунё меояду меравад. Ман мегӯям, аз мурдан ба хори чавру зулм бехтар, ки одам дар ҷанги золимон мардона бимирад... Иншооллоҳ, рӯзе меояд, ки ҳокимон каллапо мераванд... Ман як зарра пушаймон нестам; агар коре шавад зинда монам, боз қиём мекунам, дар сад кӯҳ сад гулхани шӯриш меафрӯзам» [9, с. 187]. Суханони мазкур на танҳо ифодаи қаҳрамонӣ ва устувории иродаи Восеъ, балки дарси муҳиммест барои тарбияи ватандӯстӣ ва худшиносии насли имрӯз.

Аз драмаи «Восеъ»-и С. Улуғзода ба суоли дигар дар мавриди ҳадафи Восеъ аз даъвати шӯриш ҷавоби қотеъ ба даст меояд. Восеъ оё барои мансаб мубориза мебурд? Қаҳрамон дар посух ба таънаи Сангалӣ, ки мегӯяд: «Сари ту ҳавои мирӣ гирифтаӣ», бо қатъият ҷавоб медиҳад: «Аввал ин ки мақсади ман мир шудан нест. Фақирон маро мири ғазот, мири ҷанг хостанд» [17, с. 152]. Ин гуфтор метавонад баёнгари он бошад, ки муборизаи Восеъ на барои мансаб ва дорой, балки барои адолат ва озодии мардуми заҳматкаш равона шудааст.

Ба ин тартиб, дар драмаҳои зикршуда симои Восеъ, бо вучуди тафовутҳои ҷузъӣ, бо усули бадеӣ, таърихӣ ва иҷтимоӣ таҳия гардида, ҳамчун қаҳрамони миллӣ ва рамзи озодихоҳӣ таҷассум ёфтааст. Таҳқиқ нишон медиҳад, ки симои Восеъ дар осори драмавӣ назар ба асарҳои насрӣ ва назмӣ бо шиддат ва таъсири бештар офарида шудааст. Ин, бешубҳа, яке аз хусусиятҳои жанрии драма мебошад, ки бештар имкони тасвир ва таҷассум намудани хусусиятҳои қаҳрамонӣ, шӯру ғалаён ва муборизаи шахсиятро бевосита дар пеши назари тамошобин дорад. Баробари ин, гуфтан мумкин аст, ки паҳлуҳои дигари фаъолияти Восеъ мавзӯи асарҳои нави драмавӣ буда метавонанд.

Дар солҳои минбаъда, хусусан, даврони баъд аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ки ҳадафи тарбия ва тақвияти ҳисси ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ афзун мегардид, образи Восеъ бештар мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифт. Дар ин замина, романи «Восеъ»-и С. Улуғзода (1967), ки яке аз асарҳои мукамалтарини адабиёти шӯравии тоҷик ба шумор меравад ва симои қаҳрамонро дар заминаи таърихӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқӣ инъикос намуда, паёми мубориза барои озодӣ, адолат ва эҳтироми арзишҳои миллӣ ва инсонӣ медиҳад, ба вучуд омад. Дар ин ҷо ҳам суоли аввалин матраҳ мегардад, ки дар охири солҳои шастуми асри XX заминаҳо ва ангеҷаҳои адабӣ ва сиёсии бавучудоии ин асар аз чӣ иборат буда метавонист?

Маълум аст, ки дар солҳои зикршуда муборизаҳои идеологӣ, ҷанги сард ба авҷи худ расида, масъалаи сулҳ, озодии халқҳо, муттаҳидии меҳнаткашони дунё ба ҷойи аввал баромада, дар маркази таваҷҷуҳи ҷомеа ва аҳли адабу фарҳанг қарор гирифт. Маҳз дар ҳамин солҳо, ки С. Улуғзода ба навиштани асар иқдом кард, осори барҷастаи адибони шӯравӣ чун «Дони ором»-и М. Шолохов, шеърҳои достонҳои М. Турсунзода ба вуҷуд омада буданд, ки то имрӯз аҳамияти ватандӯстӣ ва худшиносии миллии мардумони кишварҳои мухталифро таҳким мебахшанд. Ба ин монанд асари бузурги монументалии С. Улуғзода, ки натиҷаи заҳматҳои ҷадинсолаи нависанда маҳсуб меёбад, ҳамчун беҳтарин намунаҳои адабиёти таърихӣ-бадеии тоҷик, василаи муассири шинохти шахсияти Восеъ дар тафаккури миллии то ба имрӯз шинохта мешавад. Маҳз ба туфайли истеъдоди адабӣ ва маҳорати баланди бадеии С. Улуғзода, ҳонанда бо зиндагӣ, мубориза ва талошҳои ҷонфидоёнаи Восеъ далер дар роҳи озодии халқу диёр аз зулму ситами амирону истилогарон ошно мегардад. Нависанда Восеъро бори аввал тавонист на танҳо ҳамчун як муборизи сиёсӣ, балки ҳамчун инсон бо эҳсосоти амиқ, ормонҳои баланди миллии ва ахлоқӣ тасвир намояд.

Тибқи маълумоти муҳаққиқон ва шохидон, нависанда ҳангоми таълифи ин асар муҳити таърихӣ асри XIX, макон ва муҳити иҷтимоӣ, ки дар он айёми кӯдакӣ, ҷавонӣ ва миёнсолии Восеъ гузаштааст, бо диққати вежа ва баррасиҳои саҳеҳ ба мушоҳида гирифтааст: *«Устод Улуғзода маконро, ки дар он айёми кӯдакӣ, ҷавонӣ ва миёнсолии Восеъ гузаштааст, ваҷаб ба ваҷаб ба мушоҳида гирифтааст»* [21, с. 143]. Ин муносибати бевосита бо муҳити воқеӣ ба нависанда имкон додааст, ки манзара ва воқеаҳои таърихро бо диди зинда ва воқеӣ дар тасвир биёварад. Аз ҷумла, дар рафти офариниши образи Восеъ, нависанда аз хислатҳои падари худ – Умархон, ки симои ӯ дар повести «Субҳи ҷавонии мо» тасвир ёфтааст, илҳом гирифтааст. Яке аз хислатҳои барҷастаи падари нависанда Умархон қатъият ва устувории ирода буда, ки аз забони ҳудаш низ ҷанд бор ифода ёфтааст: *«Ман, ки ба ягон қор ҷазм кардам – тамом! Аз роҳам намегардам!»* [21, с. 145]. Маҳз ҳамин хислати падарро Улуғзода дар симои Восеъ низ таҷассум намуда, тасвири равшане аз иродаи қавӣ, матонати бемисл ва устувории қаҳрамони марказии романро ба ҳонанда манзур намудааст. Худи нависанда ин иродаро ба таври рӯчӯ ё сухани муаллиф чунин баён кардааст: *«Восеъ агар ба қоре аз мекард, маҳол буд, ки қасе ӯро аз азмаш гардонад»* [21, с. 146]. Чунин ҳамгунӣ ҳадафи адибро дар тақвияти паёми ватандӯстӣ, адолатталабӣ ва озодихоҳии халқи тоҷик таъйин намудааст. Маҳз ҳамин ҷанбаҳои Улуғзодаро водор сохтанд, ки яке аз масъалаи калидии ҷомеашиносӣ **«қаҳрамон ва халқ»**-ро ҳамчун меҳвари асари таърихӣ худ қарор диҳад. М. Шакурӣ бар он аст, ки мавзӯи «қаҳрамон ва халқ» дар ин асар маркази маърифати бадеии онро ташкил медиҳад [19, с. 63]. Восеъ бо муборизаи худ паёми арзишҳои ватандорӣ, адолат ва озодиро ба мардум мерасонад. Ба қавли муҳаққиқ, симои **Восеъ** дар аҳди мустақилияти Тоҷикистон ифодаи авҷ ва эҳёи таърихи халқи тоҷикро ба намоиш мегузорад, ки мардумро ба худшиносии асили миллии даъват мекунад.

Тавассути таҷассум ва ташаккули симои Восеъ, С. Улуғзода муҳимтарин масъалаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ замони, аз қабилҳои ватандӯстӣ, адолатхоҳӣ, озодихоҳӣ ва худшиносии миллии, инчунин, мубориза бар зидди зулму ситамро бо тамоми ҷузъиёт дар қолаби тасвирҳои бадеӣ ба риштаи таҳлили адабӣ мекашад. Дуруст аст, ки «дар таърихи адабиёт ва фарҳанги асри XX, пас аз устод Айнӣ, адибе, ки дар инъикоси бадеии таърихи халқи тоҷик, масоили миллии, худшиносӣ ва бедорӣ, ғаму шодӣ ва сарнавишти пуршӯби миллат саҳми арзанда дорад, Сотим Улуғзода мебошад». [21, с. 63].

Романи «Восеъ» на танҳо паҳлуҳои адабии образи қаҳрамонро меомӯзад, балки арзишҳои ватандӯстӣ, ифтихори миллии ва ҳимояи шарафу номуси инсонро ба ҳонанда интиқол медиҳад. Дар роман, Восеъ бо муроҷиати худ: «Ман меҳоям як бор ба ин золимон, ба ин хунхорон, ба ин дарандагони дупо нишон диҳам, ки мо, фақирон ҳам одамом, ҷондорем, номусдорем, якдилу якҷоя шавем, онҳоро зада метавонем», паёми рӯшану самимӣ ва бунёдиро ба ҷомеа мерасонад. Андешаи мазкур, ки бо ифодаи ҷасурунаи ҳуқуқи инсон ва озодихоҳӣ садо медиҳад, ба симои Восеъ ба ҳайси як рамзи муборизаи мардумӣ ва озодихоҳии миллии ғановати бештар мебахшад. Саҳми бузурги С. Улуғзодаро дар офариниши

образи қахрамонони халқи тоҷик Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо сипоси зиёд ёдовар шуда, дар яке аз мақолаҳои худ изҳор доштанд: «Сотим Улуғзода... чун пайрави сазовори Айнӣ ба тасвири бадеии таърихи пурфӯҷаи халқи тоҷик ва шахсиятҳои беназири он камар мебандад. Ин мавзӯ дар он замон барои эҳёи хотираи таърихӣ, худшиносии миллӣ, бедорӣ ва шинохти фарзандони фарзонаи миллат чун обу ҳаво зарур буд...» [13, с. 332]. Чунин мулоҳизаи Пешвои миллат аҳаммияти сиёсӣ, таърихӣ ва иҷтимоии асарҳои нависанда, аз ҷумла, романи «Восеъ»-ро бори дигар собит менамояд.

Бояд гуфт, ки дар адабиётшиносии тоҷик мақолаву таҳқиқот перомуни романи «Восеъ» зиёданд. Аз ҷумла, С. Эмомалӣ дар ин бобат таҳқиқоти зиёд бурдааст. «Восеънома» (2003), «Сотим Улуғзода ва фарҳанги миллӣ» (2011), «Тасвири бадеии таърих дар насри Сотим Улуғзода (солҳои 60–80-уми асри XX)» (2020), «Арзишҳои миллӣ дар насри бадеии Сотим Улуғзода» (2021), «Восеънома» (2022) аз ҷумлаи асарҳои ӯ буда, ҷузъи муҳимми таҳқиқотро оид ба осори С. Улуғзода ташкил медиҳанд. Аксари муҳаққиқон бар онанд, ки рӯй овардани С. Улуғзода ба таърихи халқи худ ва омӯзиши сарнавишти миллат аз солҳои бистуми асри гузашта оғоз гирифта, қараёни мазкур то охири умри ӯ идома ёфтааст [21, с. 8-9]. Тавре ки дар повести «Субҳи ҷавонии мо» аз забони профессор М. Андреев оварда мешавад, сухани маъруфи ӯ «Халқи худро шинос» ба Сотими ҷавон ҳамчун роҳнамо хидмат кард ва минбаъд ӯ ба навиштани асарҳои таърихӣ ва тасвири симоҳои барҷастаи гузаштагонӣ қаҳрамон ва бузурги халқи худ шуруъ намуд. Ба дурустӣ метавон гуфт, ки «ба ягон нависандаи муосири тоҷик муяссар нашудааст, ки мисли С. Улуғзода таърих ва тақдири шахсиятҳои таърихӣ асрҳои гузаштаеро ба ин андоза амику муфассал тасвир карда бошад» [1, с. 18].

«Восеъ» ҳамчун асари таърихӣ, ки воқеоти таърихӣ ва шахсиятҳои барҷастаи миллатро бо маҳорати баланд бозсозӣ намудааст, дар жанри романи таърихӣ эҷод шудааст. «Романи таърихӣ романи аст, ки дар он ашхоси барҷастаи таърихӣ ва силсилаи воқеоти наҳзатҳои гузашта бозсозӣ мешаванд» [18, с. 141]. Воқеан, офариниши асарҳои таърихӣ воқеӣ на ба ҳар кас муяссар мегардад, «ин кор танҳо ба онҳое муяссар мешавад, ки қудрати таҳайюли ҳуб дошта бошанд» [18, с. 166]. Ба С. Улуғзода дар ин маврид қувваи таҳайюл кумак расондааст, то тавонад воқеиятро тавассути тасвири қаҳрамонҳо ҷоннок ва ҳассос нишон диҳад.

Муҳаққиқ М. Раҷабӣ дар мақолаи «Таҷрибаи бадеии зиндагии хусусӣ» на танҳо ба зиндагӣ ва шахсияти С. Улуғзода, балки ба асолати бадеии ӯ ва иртиботи зиндагии шахс бо эҷоди адабӣ таваҷҷуҳ намуда, робитаи байни тафаккури иҷтимоӣ, муҳити зиндагӣ ва вежагӣҳои равонии персонажҳои романи «Восеъ»-ро мавриди таҳқиқ қарор медиҳад. Муҳаққиқ тавассути таҳлили образи Восеъ муносибати қаҳрамонро бо инсонҳо, дӯстӣ ва муҳити атроф на аз рӯи мансубияти қавмӣ ва ҳешутаборӣ, балки бар асоси арзишҳои инсониву ахлоқӣ арзёбӣ мекунад. Ин нуқта дар муҳити танқиди адабии тоҷик, ки бештар ба таърих ва идеология таъя мекард, тоза ва ҷолиб ба назар мерасад. Яке аз нуқтаҳои назаррас дар ҳислати Восеъ аз он иборат аст, ки ӯ назар ба бародару ягонаш – Қосим ва Сангалӣ ба Назир барин ҳамсафони худ наздикии бештар дошт, ки нишонгари ҷанбаи фалсафии муносибатҳо дар ҷомеа ва инсоншиносии Улуғзода мебошад. Муносибат ва дӯстӣ, ҳешутаборӣ ва муҳаббат дар назари Улуғзода арзишҳои нестанд, ки ба таври сунъӣ ба асар ворид шаванд, балки натиҷаи дид, фаҳмиш ва таҷрибаи шахсии ҳуди адибанд. Ҳисси боварии Восеъ ба мардуми одӣ ва заҳматкаш ҷунун қавӣ аст, ки бо вучуди «сағираи сарҳуд» будани Ризо, ба ӯ эътимод намуда, аспашро ба ӯ месупорад ва дар оянда меҳодад ӯ домодаш шавад. «Муносибати Восеъ ба инсон ва дӯстии ӯ бо атрофиён низ на аз рӯи ҳамхунӣ ва ҳешию табарӣ, балки аз рӯи сифатҳои арзишмандии инсонӣ сурат гирифтааст» [14, с. 110].

Дар оиладорӣ низ гуфтор, рафтор ва ҳислатҳои Восеъ намунаи иборат аст. Ишқу муҳаббат барои Восеъ ва завоҷаш аз ҳар арзиш болотар буда, онҳо аз маҳалгарой, худбинӣ ва молпарастӣ бебаҳраанд ва дар бунёди хонавода ба эҳтиром ва садоқат таъя мекунанд. Гарчанде Восеъ дар мувофиқат бо андеша ва урфи замон, ҳамеша бо ҳамсараш машварат карданро зарур намешуморад, аммо эҳтироми ӯро ба ҷо оварда, бо нармаӣ ва адолат

фикрашро баён месозад. Аз ҷумла, нависанда ин хислатро борҳо бо истифодаи ибораи «эълон кардан» нишон додааст: «Пагоҳӣ Восеъ ба оилааш қарори худро *эълон кард*... Аммо зан ва духтари Восеъ ба қарору азми Восеъ эътироз накарданд: модом ки ӯ шаҳрисабзравиро ихтиёр карда бошад, маълум мешавад, ки рафтаниш лозим будааст, ӯ худ беҳтар медонад» [15, с. 41]; ё «Аноргул! Ман духтарамон Гулизорро ба Ризо номзад кардам! - *эълон кард* Восеъ... Аноргул ва соҳибхонаҳо аз ин ҳукми ногоҳонии Восеъ ҳайрон шуда, дармонда бошанд ҳам, беихтиёр дастхошонро ба рӯй кашиданд» [15, с. 266]. Тасвирҳои мазкур баёнгари он аст, ки Восеъ дар хонадон ҳуқуқи баланд дорад ва дар ҳама ҳолатҳо ҳамчун мард ва саробони хонадон, шахси қарораш қатъӣ баромад мекунад.

Ба қавли М. Раҷабӣ романи «Восеъ» дорои нигоришҳои баландпарвози романтикӣ нест, тамоми масъалаҳои мавҷуда бо таҳкими ҷанбаи психологӣ ва табиӣ инсонӣ ҳаллу ҷасл мегарданд. Муҳаққиқ сабаби рафторҳои қаҳрамонони мусбати Улуғзодаро дар мураккабии табиати инсон мебинад, ки ин фаҳмише аз анъанаи психологизми классикӣ ва навини адабӣ аст. Яъне, рафтори Восеъ на танҳо натиҷаи муҳит, балки ифодаи низои ботинӣ ва ҷустуҷӯи арзишҳои шахсии ӯст. Таҳқиқи зикршудаи М. Раҷабӣ на танҳо барои арзёбии романи «Восеъ» ва шахсияти муаллифи он, балки барои рушди равиши таҳлили психологӣ ва иҷтимоӣ образҳои таърихӣ дар адабиёти тоҷик аҳамияти хос дорад. Ин ҳам муҳим аст, ки образи **Восеъ дар асари С. Улуғзода** “идеалӣ” нест, балки дар он услуби реализм ҷойи аввалро ишғол мекунад. Восеъ чун Рустам, Шераку Муқаннаъ на қаҳрамони орзӯӣ, балки як нафар шахси воқеӣ аст, ки хислатҳои инсонӣ ва маънавияш ба зоҳири кӯҳнаи адабиёти классикӣ ворид мешаванд.

Таъкид бояд кард, ки аҳамияти офариниш ва омӯзиши тасвири Восеъ дар адабиёти муосири тоҷик, чун дар солҳои бистум ва шастуми асри 20 дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон низ бештар эҳсос мегардад. Зеро чунин осор на танҳо мақоми адибонро дар ташаккул ва тақомули худшиносии миллӣ муқаррар месозад, балки ҷомеаро ба эҳтироми арзишҳои таърихӣ, ҳифзи мероси фарҳангӣ ва иҷрои рисолати шаҳрвандӣ даъват менамояд. Метавон гуфт, ки таҷассум ва таҳлили образи Восеъ дар адабиёти тоҷик, хусусан дар насри таърихӣ С. Улуғзода, на танҳо аз ҷиҳати адабӣ, балки аз лиҳози сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва миллӣ низ дорои аҳамияти махсус буда, дар рафти бедории миллии тоҷикон ва эҳёи арзишҳои миллӣ нақши калидӣ иҷро кардааст. Омӯзиши осори мазкур, хусусан, дар масъалаи таҷассум ва тарғиби арзишҳои миллӣ, яке аз заруратҳои муҳими адабиётшиносии муосири тоҷик буда, онҳо ҷомеаро ба шинохти таърих, ифтихори миллӣ ва масъулияти шаҳрвандӣ раҳнамун месозанд. Ҳамчунин, асарҳое, ки дар замонҳои душвори таърихӣ офарида мешаванд, як навъ дарак ва паём барои мардум мебошанд. Дар чунин асарҳо, қаҳрамонон на танҳо симои воқеии фарзандони миллат ва таърихи он, балки рамзи мубориза, истодагарӣ ва мардонагиро ба намоиш мегузоранд. Восеъ ҳамчун қаҳрамони халқ, тасвиргари муҳаббати бегараз ба Ватан ва иззат ба ҳуқуқи инсон аст, ки дар замонҳои душвори таърихӣ дар муқобили истисморгарон ва ғосибон баромад мекунад. Бо назардошти таҳлилҳои мазкур оид ба омилҳои таваҷҷуҳи адибон ба образи Восеъ дар адабиёти тоҷик, ба ҳулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Симои Восеъ дар асарҳои насрӣ ва драмавӣ ба таври амиқ ва муфассал ба тасвир кашида шудааст. Дар он муборизаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва идеологӣ, муносибатҳои инсонӣ ба таври воқеӣ нишон дода шудаанд. Аз ҷумла, муносибати Восеъ бо атрофиён на аз рӯи хешию таборӣ, балки дар асоси синфӣ, инсонгарой ва анъанаҳои ватандӯстӣ асос ёфтааст.

2. Восеъ дар асарҳои бадеии зикршуда ҳамчун инсони воқеӣ ва барҷаста тасвир ёфтааст. Ӯ на танҳо ҳамчун қаҳрамони миллии таърихӣ, балки як шахсияти воқеӣ бо муаммоҳо ва хислатҳои гуногуни пурзидият ба таври назаррас тасвир гаштааст.

3. Асарҳои бадеии мазкур таърихи халқи тоҷикро бо истифода аз замонҳои гуногуни таърихӣ тасвир мекунанд ва тавассути образи Восеъ идеяи озодӣ, истиклолият ва худшиносии миллиро тақозо менамоянд.

4. Осори насрӣ ва драмавӣ дар замони худ ба як симои бадеии воқеии халқи тоҷик барои худшиносӣ ва тарбияи ватандӯстӣ табдил ёфтанд, ки дар рушди адабиёт ва таърих ба таври барҷаста таъсир гузоштанд. Аҳаммияти онҳо аз он иборат аст, ки на танҳо ба тасвири таърихи халқи тоҷик, балки ба таҳкими арзишҳои ватандӯстӣ, Истиқлоли давлатӣ ва ҳештаншиносӣ дар адабиёти миллӣ кумак мекунанд. Аз ин рӯ, таҳқиқи масъалаи мазкур, омилҳои таваҷҷуҳ ба образи Восеъ дар замонҳои гуногуни таърихӣ барои фаҳмиши вазъи иҷтимоии халқи тоҷик дар замонҳои гузаштаи таърих муҳим ва саривақтӣ мебошад.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Хатлонӣ С.

Адабиёт:

1. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Давраи нав) [матн] / Х.Асозода.- Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014.-672 саҳ.
2. Бузургзода, Л., Ҷалилов Р. Инъикоси шӯриши Восеъ дар фолклор [матн] / Л.Бузургзода, Р.Ҷалилов: Сталинобод-Ленинград, 1941.-140 саҳ.
3. Восеънома (Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор ва тавзеҳот Б.Шермуҳаммадов) [матн] / Душанбе: Ирфон, 1985.-128 саҳ.
4. Восеънома (Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор С. Эмомкул) [матн] / Душанбе: Матбуот, 2003.-48 саҳ.
5. Ғафуров, Б. Тоҷикон. Ҷ.2 [матн] / Б.Ғафуров.-Душанбе: Ирфон, 1985.-441 саҳ.,
6. Демидчик, Л.Н. Образ Восе в драматургии [матн] / Л.Н.Демидчик // Из истории народных движений в Средней Азии.-Душанбе: Ирфон, 1988.-с. 84-96.
7. Из истории народных движений в Средней Азии (Сборник статей, посвященных 100-летию восстания Восе). Сост.и автор предисловия А.Мухтаров [текст] / Душанбе: Дониш, 1988.-134 саҳ.
8. Имронӣ, Ҳ. Р., Порсинажод, К. Адабиёти дostonӣ дар Эрон. Паҳлавии аввал: Аз соли 1300 то 1320 бо таъкид бар сайри таҳаввулотӣ сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ [матн] / Ҳ. Р. Имронӣ, К. Порсинажод // Техрон: Катиба.-1397, 175 саҳ. (ба хатти форсӣ), с. 156.
9. Маджлисов, О. Крестьянское волнения и восстания в Восточной Бухаре во второй пол.19-века [текст] / О.Маджисов.-Душанбе: Ирфон, 1967.
10. Маъсумӣ, Н. Шӯриши Восеъ ва сурудҳои таърихӣ (Ба 65-солагии Шӯриши Восеъ) / Из истории народных движений в Средней Азии (Сборник статей, посвященных 100-летию восстания Восе). Сост.и автор предисловия А.Мухтаров [текст] / Н.Маъсумӣ.-саҳ.67-83 // Душанбе: Дониш, 1988.-134 саҳ.
11. Николаев, П.А. историзм в художественном творчестве и литературоведении [текст] / П.А.Николаев.-М.: Изд-во МГУ, 1983.-256 стр.
12. Пирумшоев, Х. История изучения восстания Восе [текст] / Х.Пирумшоев.- Душанбе: Маориф, 1995.-137 саҳ.
13. Раҳмон, Э. Чехраҳои мондагор [матн] / Э.Раҳмон.-Душанбе: Эр-граф, 2016.- 363 саҳ.
14. Раҷабов, М. Образы Восеъ дар насри муосири тоҷик [матн] / М.Раҷабов // Из истории народных движений в Средней Азии.- Душанбе: Дониш, 1988.-саҳ. 107-125.
15. Улуғзода, С. Восеъ [матн] / С. Улуғзода.- Душанбе: Ирфон, 1969.-360 саҳ.
16. Улуғзода, С. Восеъ (драма) [матн] / С. Улуғзода.- саҳ.128-188 // Эмомалӣ С. -Восеънома.- Душанбе, 2022.-189 с. -с. 152.
17. Фитрат, А. Шӯриши Восеъ (Чор парда) [матн] / А.Фитрат.-саҳ.59-93 // С. Эмомалӣ.- Восеънома.-Душанбе, 2022.-189 с. , саҳ.59-93.
18. Хумайро Ранҷбар Имронӣ, Комрон Порсинажод. Адабиёти дostonӣ дар Эрон. Паҳлавии аввал: Аз соли 1300 то 1320 бо таъкид бар сайри таҳаввулотӣ сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ / Хумайро Ранҷбар Имронӣ, Комрон Порсинажод // Техрон: Катиба.-1397, 175 саҳ. (ба хатти форсӣ).
19. Шукуров, М. Сотим Улуғзода [матн] / М.Шукуров.- Сталинобод: Нашр.давлат.тоҷик, 1961.-60 саҳ.
20. Эмомалӣ, С. Сотим Улуғзода ва фарҳанги миллӣ [матн] / С. Эмомалӣ.- Душанбе: Истеъдод, 2011.-110 саҳ.

21. Эмомалӣ, С. Таҷассуми бадеии таърих дар насри Сотим Улуғзода (Солҳои 60-80-уми асри 20) [матн] / С. Эмомалӣ. Душанбе, 2020.-238 саҳ.
22. Эмомалӣ, С. Восеънома (Васоити таълимӣ) [матн] / С. Эмомалӣ. – Душанбе: 2022.-189 саҳ.

ЗАМИНАҲО ВА АНГЕЗАҲОИ СИЁСӢ ВА ИҶТИМОӢ ДАР ТАШАККУЛИ ОБРАЗИ ВОСЕЪ ДАР АДАБИЁТИ ТОҶИК

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи заминаҳо ва ангезаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар ташаққули образи қаҳрамони миллии Восеъ дар адабиёти тоҷик бахшида шудааст. Муаллифон нишон медиҳанд, ки таваҷҷуҳи аҳли адаб ба симои Восеъ аз солҳои аввали баъди шӯриши ӯ оғоз ёфта, дар давраҳои гуногун идома ёфтааст. Аввалин асари бадеӣ оид ба Восеъ намоишномаи А. Фитрат «Шӯриши Восеъ» (1927) буд, ки ба муносибати даҳсолагии Инқилоби Октябр эҷод гардид. Асари мазкур Восеъро рамзи муборизаи синфҳои поёнии ҷомеа бар зидди истисморгарон нишон дод. Дар ин замина, ҳам омили сиёсӣ ва ҳам иҷтимоӣ таъсири калидӣ гузоштанд ва шӯриш ҳамчун бедории мардум таҷассум ёфт. Минбаъд дар драмату насри тоҷикӣ симои Восеъ боз ҳам мукаммал гардид ва ба рамзи озодихоҳӣ табдил ёфт. Намоишномаҳои Ғ. Абдулло ва С. Улуғзода низ ба таҳкими мавқеи қаҳрамон саҳм гузоштанд.

Хусусиятҳои шахсияти Восеъ чун иродаи матин, нотарсӣ, ростгӯӣ ва садоқат ба мардум ҳамчун меҳварҳои ахлоқӣ ва сиёсӣ ифода шудаанд. Романи «Восеъ»-и С. Улуғзода (1967) ҳамчун асари монументалӣ арзёбӣ шуда, образи қаҳрамонро бо заминаҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ пайваст кардааст. Муаллифон таъкид мекунанд, ки Восеъ дар ин роман на танҳо муборизи сиёсӣ, балки шахси воқеӣ бо ормонҳои миллии ва ахлоқӣ тасвир шудааст. С. Улуғзода муҳити зист ва таҷрибаи шахсиро ба таври воқеъбинона омӯхта, қаҳрамонро бо реализм ва ҷанбаҳои раванӣ муаррифӣ намудааст.

***Калимаҳои калидӣ:** Восеъ, образи қаҳрамон, адабиёти тоҷик, шӯриши миллии, озодихоҳӣ, ҳудудиносии миллии, сиёсати шӯравӣ, драмаи таърихӣ, романи таърихӣ, иродаи миллии, муборизаи иҷтимоӣ, ангезаҳои сиёсӣ, арзишҳои маънавӣ, С. Улуғзода.*

ПОЛИТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ И МОТИВЫ В ФОРМИРОВАНИИ ОБРАЗА ВОСЕ В ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Настоящая статья посвящена исследованию политических и социальных предпосылок и мотивов в формировании образа народного героя Восе в таджикской литературе. Авторы показывают, что интерес литературной общественности к личности Восе возник уже в первые годы после его восстания и продолжал развиваться в разные исторические периоды. Первым художественным произведением о Восе стала пьеса А. Фитрата «Восстание Восе» (1927), созданная к десятилетию Октябрьской революции. В этом произведении Восе представлен как символ борьбы низших слоев общества против эксплуататоров. В данном контексте решающую роль сыграли как политический, так и социальный факторы, а само восстание стало воплощением народного пробуждения. В дальнейшем в таджикской драматургии и прозе образ Восе был значительно углублен и превратился в символ свободы и независимости. Существенный вклад в укрепление позиции героя внесли также пьесы Г. Абдулло и С. Улуғзода.

Личностные качества Восе - твёрдая воля, бесстрашие, прямота и преданность народу - осмыслены как основные нравственные и политические ценности. Роман С. Улуғзода «Восе» (1967) был оценён как монументальное произведение, связавшее образ героя с историческими и социальными реалиями. Авторы подчеркивают, что в этом романе Восе предстаёт не только как политический борец, но и как реальная личность с национальными и нравственными идеалами. С. Улуғзода, изучив историческую среду и жизненный опыт героя, сумел представить его с позиций реализма и психологической достоверности.

***Ключевые слова:** Восе, образ героя, таджикская литература, народное восстание, свобода, национальное самосознание, советская политика, историческая драма,*

исторический роман, национальная воля, социальная борьба, политические мотивы, духовные ценности, С. Улугзаде.

POLITICAL AND SOCIAL PREREQUISITES AND MOTIVES IN THE FORMATION OF THE IMAGE OF VOSE IN TAJIK LITERATURE

This article is devoted to the study of the political and social prerequisites and motives in shaping the image of the national hero Vose in Tajik literature. The authors show that literary interest in Vose's personality emerged in the very first years after his uprising and continued to develop during different historical periods. The first literary work about Vose was A. Fitrat's play "The Uprising of Vose" (1927), written to mark the tenth anniversary of the October Revolution. In this work, Vose is depicted as a symbol of the struggle of the lower strata of society against exploiters. In this context, both political and social factors played a decisive role, and the uprising itself became the embodiment of popular awakening. Later, in Tajik drama and prose, the image of Vose was significantly deepened and transformed into a symbol of freedom and independence. A substantial contribution to strengthening the hero's position was also made by the plays of G. Abdullo and S. Ulughzoda.

Vose's personal qualities – strong will, fearlessness, frankness, and devotion to the people – were interpreted as key moral and political values. S. Ulughzoda's novel "Vose" (1967) was recognized as a monumental work that linked the image of the hero with historical and social realities. The authors emphasize that in this novel Vose appears not only as a political fighter but also as a real individual with national and moral ideals. Having studied the historical environment and the life experience of the hero, S. Ulughzoda was able to present him from the standpoint of realism and psychological authenticity.

Keywords: *Vose, hero image, Tajik literature, popular uprising, freedom, national self-awareness, Soviet policy, historical drama, historical novel, national will, social struggle, political motives, spiritual values, S. Ulughzoda.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Абдулрахимзода Бахтиёр Абдулрахим* – дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода. Телефон: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

Ашурова Матлуба Бобомуродовна – унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 98 808 89 61. E-mail: matojon@mail.ru

Сведения об авторах: *Абдулрахимзода Бахтиёр Абдулрахим* – доцент кафедры теории и истории литературы Международного университета иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзаде. Телефон: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

Ашурова Матлуба Бобомуродовна – соискатель кафедры теории и истории литературы Международного университета иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзаде. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 98 808 89 61. E-mail: matojon@mail.ru

Information about the authors: *Abdurrahimzoda Bakhtiyor Abdurahim* – associate Professor, Department of Theory and History of Literature, International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulughzoda. Phone: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

Matluba Ashurova – *Ashurova Matluba Bobomurodovna* – applicant for the Department of Theory and History of Literature at the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 98 808 89 61. E-mail: matojon@mail.ru

МУХТАССОТ ВА МУШАХХАСОТИ ҚОФИЯИ РУБОИҲОИ ВОҚИФИ ЛОҲУРӢ

Асомиддинзода Ш.

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ

Қофия дар шеър ончунон мавқеъро соҳиб аст, ки онро назарияпардозони шеър аз дараҷаи лавозиму саноати шеърӣ ба пояи илми алоҳида расондаанд ва роҷеъ ба ин унсури шеърӣ асарҳо эҷод намуданд. Ҳанӯз Муҳаммад ибни Родуёнӣ, муаллифи нахустин асари илми шеършиносӣ – «Тарҷумон-ул-балоғ» гувоҳӣ додааст, ки новобаста аз ҳамаи асарҳои илми шеър ба забони арабӣ, «магар арӯз, ки Абӯюсуф ва Абӯаълои Шуштарӣ ба порсӣ кардаанд» [4, с. 3].

Агарчи мо намедонем, ин устодон аз хусуси қофия ба чӣ миқдор ва ба чӣ сифат андешаро баён намуда бошанд, зеро ба ҷуз ишора ба заҳмати онҳо, сафҳае андар дасти аҳли таҳқиқ нест, вале собит ин аст, ки ҳанӯз аз давраҳои аввали пайдоиши шеъри форсии тоҷикӣ назарияи он ҳам пайдо шуда буд. Ҳарчанде, ки назарияпардозони гузаштаи адабиёти мо Шамси Қайси Розӣ, Ҳоҷа Насируддини Тӯсӣ, Шамси Фаҳрӣ, Ваҳиди Табрешӣ, Атоуллоҳ Маҳмуд Ҳусайнӣ ва чанд симои дигар дар асарҳои ба назарияи шеър бахшидашон аз қофия ҳамчун санъат, лузум ва илм гуфта бошанд, дар ин самт осоре махсус ба қонуну қавоиди қофия ихтисос дода шуд ва он чун илми алоҳида дар миёни илмҳои шеършиносӣ муаррифӣ гардид. Аз ҷумла, “Қанз-ул-қофия”-и Баҳромии Сараҳсӣ, “Рисолаи қофия”-и Ҷомӣ, “Илми қофия”-и Ҳабиби Яғмоӣ, “Рисола дар илми қовофӣ”-и Атоуллоҳ Ҳусайнӣ ва мисли инҳо намунае аз осори алоҳида дар ин самт ба шумор меоянд. Ба қофия инчунин олимони адабиёти муосири тоҷик низ таваҷҷуҳ зоҳир намуданд ва асарҳои алоҳидае мисли “Назарияи нави қофия дар назми тоҷик” [6], “Қофия дар назми тоҷик” [5], “Фарҳанги истилоҳоти қофия” [8] рӯи қор омаданд.

Бо тақя ба андешаҳои назарӣ ва таҳлили намунаи осори шоирон аз ҷониби назариячиёни гузашта ва муҳаққиқони муосир, мо муҳимтарин хосиятҳои қофияро дар рубоиёти Воқифи Лоҳурӣ ба риштаи таҳлил мекашем, то дараҷаи огоҳии ин шоир аз талабот ба жанри рубой ба таври қулл ва ба риояти мустафод аз қофия ҳамчун лузум ва ҳамчун санъат дар он ба таври ҷузъ ва ҳунари ўро андар сароидани рубой нишон дода тавонем. Дар баробари ин, масъалаҳои дигари роҷеъ ба сохтори рубоиҳои шоир, аз ҷумла роҷеъ ба заъфи ў дар мустафод аз қофия дар жанри рубой низ таҳлил анҷом хоҳад шуд.

Ҳисоби рубоиёти дар Девони шоир омада маълум намуд, ки аз миқдори умумии рубоиҳо (209-то рубой) 200-тоашон дар шакли қофиябандии **ААБА** сароида шудаанд ва 9-тоашон қофияи якхела дошта, ба шакли **АААА** эҷод шудаанд. Аз 209 рубой 150 (72 %) рубой дорои радиф мебошанд. Аз теъдоди умумии рубоиҳои радифдор 143 рубоии шоир бо шакли қофиябандии **ААБА** ва 7 рубой бо шакли қофиябандии **АААА** эҷод гардидаанд. Шаклҳои дигари қофиябандӣ ба назар нарасиданд ва аз ин ҷо маълум мегардад, ки дар истифода аз унсурҳои шеърӣ қофия ва радиф Воқифи Лоҳурӣ анъанаи рубоисароии гуфторӣ ва навиштории адабиёти классикиро пурра риоя намудааст. Рубоиҳои ин ду навъи қофиябандиро дар илми шеър рубоии ҳасӣ (*ааба*) ва рубоии тарона (*аааа*) меноманд [2, с. 59].

Муҳаққиқи назарияи адабиёти тоҷик Раҳими Мусулмонӣ бар мабной андешаҳои пешгузаштагон қофияро «ҳам лавозими шеър» ва ҳам «санъати шеърӣ» гуфта онҳоро ба ин тавр ташреҳ намудааст: «Агар қофия ё дар охири мисраву байт, ё пеш аз радиф омада, боиси ягонагии яклухтии асар шуда бошад ва шеър бидуни он манзум нашавад он лавозими шеър аст. Вале агар қофия дар ҷойҳои дигари пеш аз қофияи лавозим, барои хушоҳангию ороиши сухан оварда шавад, он санъати шеърӣ» [3, с. 254]. Ибтидо мо рубоиҳои Воқифи Лоҳуриро дар тарозуи ҳамин шарҳи қофия дида мебароем.

Метавон гуфт, ки қофияи аксари рубоиҳои Воқиф дар нақши лавозим баромад мекунад. Махсусан, он рубоиҳое, ки радиф надоранд, дар онҳо қофия аксаран барои изҳори ҳадафи асосии шоир хизмат мекунад. Барои мисол, дар ин рубой калимаҳои ҳамқофияи «тараб» ва «шаб» натиҷаи мисраъҳои аввалу дуюмро фароҳам оварда, калимаи «Раб» чамъбасти мазмуни ду мисраи охир ва ифодагари ҳадафи гуянда мебошад:

Дил рафту бадал гашт ба ғам айшу **тараб**.

Субҳам гардид шому рӯзам шуда **шаб**.

Ҳарчанд, ки хайрбод нокарда бирафт,

Ҳар ҷо бошад, ба хайр бошад, ё **Раб**. [1, с. 810].

Гуфтаҳои болои мо дар хусуси рубоиҳои радифдор он маъноро надоранд, ки қофияҳои ин қабил рубоиҳо ҳамчун лавозим баромад намекунад. Мақсади сухани мо ин аст, ки дар қисмати зиёди рубоиҳои мараддафи шоир радиф ба ҳайси воситаи ифодакунандаи мақсади ниҳони шоир баромад мекунад ва дар ин маврид қофия ҳамчун санъати шеърӣ нақш пайдо мекунад. Вале рубоиҳои мараддаф низ ҳастанд, ки бовучуди радифи хушоянд доштанишон, қофияи онҳо ягонагии композитсионии рубоиро таъмин менамоянд, чунончи дар ин рубой:

Он наргиси **пурхумор**, субҳоналлаҳ.

В-он сунбули **мушкбор**, субҳоналлаҳ.

Он ноз, он ишва, он хиром, он қомат,

Субҳоналлаҳ, **ҳазор**, субҳоналлаҳ. [1, с. 841].

Ё дар ин рубой:

Ҷоно, зи дурӯза дурият дил **реш** аст.

Боз ой, ки чон супурданам дар **пеш** аст.

Ту сахл гирифтаиву, лекин бар мо

Заҳр аст ҷудой, ки ками он **беш** аст. [1, с. 817].

Чунон ки гуфта гузаштем, қофия дар шеър ба вазифаи санъат низ меояд, ба шарте ки барои таъмини хушоянӣ ва ороиши сухан пеш аз қофияи лозима омада бошад. Муҳаққиқон навъҳои гуногуни санъати қофияро нишон додаанд, ки машҳуртаринашон *зуқофиятайн* ва *зулқавофеъ* мебошанд.

Чуноное, ки маълум аст: “Санъати зуқофиятайн яке аз санъатҳои зебои бадеи форсии тоҷикӣ буда, арзиши ҳунарии он дар ду қофия омадани шеър аст” [12, с. 462]. Аммо дар миёни рубоиҳои Воқифи Лоҳурӣ санъатҳои *зуқофиятайн* ва *зулқавофеъ* ба назар нарасиданд. Баръакси ҳол, дар ҷанд рубоии ангуштшумори шоир шакли қофиябандии монанд ба зуқофиятайн расид ба ин тартиб, ки дар ду мисраи рубой калимаҳои ҷуфт ҳамқофия шудаанд, вале дар мисраи дигари ҳамқофия шакли қофияи танҳо ба назар расид. Ин тарзи эҷоди рубой бештар барои адабиёти шифоҳӣ хос аст ва як мисолро дар поён аз ин қабил рубоиҳои Воқиф меорем:

Хубӣ ва дилрабоӣ арзандаи ту,

Дил сайди нигоҳи фархундаи ту.

Як дам беҳ ҳеч шармандаи ту,

Ман ҷокари ту, ғуломи ту, **бандаи** ту. [1, с. 840].

Ҷои тазаккур аст, ки дар миёни рубоиҳои шоир намунаҳои ин жанри лирикӣ ба назар расиданд, ки ҳар ҷаҳор мисраъ дорои қофия ва ҳам радиф ҳастанд. Дар ин қабил намунаҳо такрор омадани қофия ва радиф дар ҳар ҷаҳор мисраъ натавон боиси боз ҳам равонӣ ва хушоянӣ рубоиҳо мегарданд, балки мундариҷаи рубоӣҳоро қавӣ мегардонанд. Масалан, дар рубоии поён, ки мақсади гуянда нишон додани нокомии ҳеш аз ишқ тавассути мурочиати ҷаҳорбора ба дил баён гардидаст:

Дар ишқ басте шубоб **кардӣ**, эй дил!

Ошиқ шуда изтироб **кардӣ**, эй дил!

Ин қор на бар савоб **кардӣ**, эй дил,

Худрову маро хароб **кардӣ**, эй дил! [1, с. 828-829].

Бовучуди ин, қайд кардан зарур аст, ки қофия дар аксари қабилҳои рубоиҳои Воқиф, ҷи пеш аз радиф ва ҷи бидуни радиф ҳамчун унсуре лозими шеър истифода шудааст ва ин

ишора дорад ба он, ки шоир унсури қофияро барои ҳунарсанҷӣ ва зебу зиннати рубой мустафод нанамудаст, балки он чузъи ҷудонашавандаи мисраъҳои муқаффо буда, ба ҳайси воситаи чамъбасти андеша ва ифшои матлаби шоир баромад кардааст. Аз ин рӯ, чанде аз хусусиятҳои зоҳирии қофияи рубоӣҳои шоирро ҳам аз нигоҳи ҳунар ва ҳам аз назари камбудӣ дида мебароем.

Дар назми классикии тоҷик ду навъи қофияро муайян кардаанд, ки якеро қофияи мутлақ ва дигарро қофияи муқайяд мегӯянд. Қофияи мутлақро қофияи комил ё пурра низ гӯянд ва «дар илми бадеи классикӣ қофияеро гӯянд, ки дар он ҳарфи раӣ бо васл часпида бошад» [8, с. 86]. Дар қофияи муқайяд бошад, «ҳарфи раӣ ба васл начаспида» аст [8, с. 87].

Қофия ҳуруф ва ҳаракотеро доро аст [9, с. 108-128], ки дар асоси онҳо навъҳои гуногуни он муайян гардиданд. «Адабиётшиносони гузаштаи форс-тоҷик вобаста ба иштироки ҳарфҳо, ҳаракатҳои қофия ва мавҷудияти ҳарфи раӣ зиёда аз 35 навъи қофияро муайян намудаанд» ва «дар шеърҳои классикии форс-тоҷик асосан 25 навъи қофия мавриди истифода қарор гирифтааст...» [8, с. 79-80; 11, с. 340-353].

Таҳлили сохтори рубоӣҳои Воқифи Лоҳурӣ нишон дод, ки дар онҳо асосан чунин навъҳои қофияи пурбаҳо истифода гардидаанд:

1. *Қофияи муқайяди муҷаррад*. Дар ин тарзи қофия ҳарфи раӣ бидуни ҳарфи дигар меояд, чуноне ки дар рубоии поён ҳарфи равии «р» дар калимаҳои қофиядори «хор», «зор» ва «бор» омадааст:

Хор он, ки ту аз назар фикандӣ ўро,
Зор он, ки ту аз назар фикандӣ ўро.
Бардоштаниш кучост мақдури касе,
Бор, он, ки ту аз назар фикандӣ ўро. [1, с. 707-708].

2. *Қофияи муқайяд бо ҳарфи қайд*. Шакли қофияе, ки ҳарфи қайд дорад, яъне ҳарфи ҳамсадое, ки пеш аз ҳарфи раӣ меояд. Масалан, дар рубоии зер ҳамсадои «ш» пеш аз ҳарфи равии «т» омада, қофияи муқайяди ҳарфи қайддорро фароҳам овардааст:

Не хуб маро қабул дорад, не зишт,
Дар ҳарамаи роҳ на рӯям ба кунист.
Ё Раб, ба кучо равам, бифармой, ки ман,
Не дархӯри дӯзахам на шоёни биҳишт. [1, с. 816].

Ин ҳолро дар қофиябандии рубоии дигар низ мебинем, ки тавассути ҳамсадои «р» пеш аз ҳарфи равии «д» фароҳам омадааст:

То чанд дар ин ғамкада хун мебояд хурд,
В-аз ҳасрати ҷоми айш мебояд мурд.
Эй кош, фалак бишканад, эй кош, ки то
Не соф дар ин шиша бимонад, не дурд. [1, с. 819].

3. *Қофияи муқайяд бо ридфи муфрад*. Ридфи муфрад он аст, ки садонок пеш аз ҳарфи раӣ ояд, чунончи дар ин рубоӣҳо:

Ишқ омаду синаи маро пурхун кард,
Ҳуш аз сару сабр аз дилам берун кард.
Маъзурам, агар туро бигӯям Лайлӣ,
Ҷоно, чи кунам, ғараз маро Маҷнун кард. [1, с. 822].

Воқиф, ғамгин мабош, агар чун паргор,
Саргашта шудӣ зи дасти чархи даввор.
К-ин доира мешавад тамои охири кор,
Оғоз ба анҷом расад, дил ҳуш дор. [1, с. 825-826].

4. *Қофияи муқайяд бо ридфи мураккаб*. Дар ин намуди қофия дар миёни садонок ва ҳарфи раӣ як ҳамсадо меояд ва ин намуди қофияро асли ва зоида меноманд. Барои мисол, дар рубоии поён миёни ҳарфи равии «т» ва садоноки «о» ҳамсадои «с» омадааст ва шакли қофияро ридфи мураккаб сохтааст:

Ҷонам, ки гирифтори тани зулматзост.

Аз паҳлуи дил ҳамеша дар вовайлост.
Чон нест, асирест ба зиндони бадан,
Дил чист, балое зи балоҳои Худост [1, с. 815].

5. *Қофияи муқайяд бо таъсис ва даҳил*: Таъсис гуфта, вазъро меғунд, ки дар қофия садоноки «о» пеш аз ҳарфи раӣ меояд, вале дар байнашон як ҳамсадо ва як садоноки кӯтоҳ мавҷуд аст. Ҳамсадои байни таъсис ва ҳарфи равиро даҳил меҳонанд. Мо ин шакли қофиябандиро дар рубоии зер ба дурустӣ мешоҳида карда метавонем:

Дунё, ки балои чон бувад иқболаш,
Оқил наравад зи ҷо ба истикболаш.
Золи дунёву толибонаш гӯем,
Як модасаге ҳазор саг дунболаш [1, с. 828].

6. *Қофияи мутлақи муҷаррад*: Дар қофияи мутлақи муҷаррад ҳарфи раӣ ба васл паваста аст. Васл гуфта, ҳамсадоҳо, садонокҳо ва ётбарсарҳои пас аз ҳарфи равиро меноманд. Дар рубоии ба ҳайси мисол овардашуда калимаҳои «сарам», «чигарам», «бидарам» ҳамқофия буда, «р» ҳарфи раӣ аст ва садоноки кӯтоҳи «а» ва ҳамсадои «м» васл шуда омадаанд:

Афтода ҳавои ишқи дигар ба сарам,
Эй вой, ки хун гашт зи дил то чигарам.
Бар ақл фишондам остин, эй ҳамдам,
Дастам бигуздор, то гиребон бидарам [1, с. 824].

7. *Қофияи мутлақ бо қайд*: Ин навъи қофия бо ҳазв, қайд, раӣ ва васл меояд. Дар ин навъи қофия ҳарфи раӣ ва ҳарфи қайд нақши асосӣ бозӣ мекунад. Барои мисол:

Ҳусни ту, ки банда интиҳобаш кардам,
Кард аз ҳама хубони ҷаҳон диласардам.
Бо нози ту нози дигарон кай монад,
Эй соҳиби тарзи хос, гирдат гардам [1, с. 830].

8. *Қофияи мутлақ бо ридфи муфрад ё аслӣ*: Яке аз хосиятҳои ин навъи қофияи мутлақ он аст, ки дар он ҳарфи раӣ дар миёни ду садонок меояд, чунончи дар рубоии зер:

Воқиф, ки ту дур зи остони ёрӣ,
Бояд, ки ба сӯи Каъба худ рӯ орӣ.
Ман худ аҳроми тавфи кӯяш бастам,
Бисмиллаҳ, агар ту ҳам сари Ҳаҷ дорӣ [1, с. 842].

Вале метавонад пас аз ҳарфи раӣ ҳарфҳои дигари қофияи мутлақ оянд ва дар ин шакл ҳам қофия ридфи муфрад ё аслӣ мемонад, чунончи:

Ёрон, аз вазъи ошноӣ дурам,
Умрест, ки аз ваҳшати маҳшурам.
Набвад омехтан ба кас мақдурам,
Маҷбури табиати худам, маҷбурам [1, с. 832].

9. *Қофияи мутлақ бо ридфи мураккаб (аслӣ ва зоҳид)*. Ин намуди қофия аз ридфи муфрад, ридфи зоида, ҳарфи раӣ, маҷро ва васл иборат аст.

Дар даври камондорӣ чашми мастат.
Пайкон хӯрдаст оламе аз дастат.
Қурбон шавамаст, бигӯ, ки ман аз ҷи гуноҳ,
Шармандаи як тир найам ас шастат!? [1, с. 813].

10. *Қофияи мутлақ бо ридфи муфрад ва хуруҷ*. Дар ин навъи қофия қисмати он аз ридфи муфрад, ҳарфи раӣ, маҷро, васл ва хуруҷ иборат мешавад. Чунончи, дар рубоии поён қисмати қофияи он аз «и»-ридфи муфрад, «н»-ҳарфи раӣ, «а»-маҷро, «н»-васл ва «д»-хуруҷ иборат гардидаст.

Ширинписарон шӯри дили мискинанд,
Аз ҳусни гулӯсӯз балои динанд.
Аз хурду бузургашон ҳаловат резад,

Чун резакии қанд ҳама ширинанд [1, с. 820].

Чуноне ки мебинем, дар бештари рубоӣҳои шоир, қофия ҳамчун мизони муайянкунандаи шакли шеърӣ дар навъҳои қофияи мутлақ эҷод шудааст.

Чун қофия илме аз улуми шеър аст, уламои назариячӣ дар ҳар даври замон ба он таваҷҷуҳ намуданд ва тамоми тарафҳои онро мавриди таҳлилу пажӯҳиш қарор доданд. Дар миёни ин таҳлилҳо уюб, яъне айбҳо ё худ заъифӣҳои қофияро махсус чудо кардан мумкин аст, ки муҳаққиқон шарҳи онҳоро «ё роҷеъ аст бо ҳоли ҳуруф ва ҳаракоти қофия, ё роҷеъ нест» гуфтаанд [9, с. 116]. Бар мабной андешаҳои кудам пасояндагон уюби қофияро бар ҳашт ном мувофиқ донистанд ва онҳоро ақво, икфо (акфо), синод, ито, муноқиза, тазмин, тахлеъ, удул ном ниҳоданд [8, с. 69].

Мо дар ин қисмати таҳлил заъфи қофиябандии рубоӣҳои Вокифи Лоҳуриро дар доира ҳамина ҳашт навъи уюб дида мебароем ва муайян намоем, ки кадоме аз онҳо бештар ва кадоме камтар ба мушоҳида мерасанд.

Иқво, ки яке аз анвои уюби қофия аст ва ба қавли муҳаққиқ Сируси Шамисо ҳар гоҳ дар ҳиҷои қофия бар ҳилофи қоида ҳамсонии мусаввӣ риоят нашоад, қофия дорои айби иқво хоҳад буд [10, 107]. Мисол:

Фардо, ки ба аҳли зуҳд ҷаннат бахшанд,
Дар моидаи нов нӯши неъмат бахшанд.
Мо беамалон низ умеде дорем,
Шояд моро ба оҳу ҳасрат бахшанд [1, с. 824].
*** *** ***

Аллоҳ карим аст, ато мебахшад,
Ҳам пӯшад айбу ҳам хато мебахшад.
Зоҳид, ҳарчанд пургуноҳем, вале
Моро ба рағми ту Худо мебахшад [1, с. 821].

Икфо айберо дар қофия гӯянд, ки дар он ҳарфи равӣ ба ҳам аз лиҳози шакл мувофиқат надорад, вале аз ҷиҳати талаффуз то дараҷе монанд ҳаст. Боз ҳам Шамисо рӯи онҳоро дар талаффуз яксон ё наздик ба ҳам, вале дар навиштан мутафовит мегӯяд [10, с. 107].

Афсӯс, ки оташи ҷавонӣ шуд **сард**.
Фарёд, ки дармон напазирад ин **дард**.
Ҳокистари афсурдаи пирӣ ночор
Дар мотами зиндагӣ ба сар бояд **бурд** [1, с. 822].
*** *** ***

Аз аҳли ҷаҳон **вазъи** ҷудой дорам,
Айши дигар аз **файзи** ҷудой дорам.
Шармандаи як қатра наям з-ин дарё,
Монанди садаф ризқи ҳавой дорам [1, с. 823].
*** *** ***

Шаб то саҳар аз дард дилам **менолид**,
Фарёд, ки ҳеч кас ба додам **нарасид**.
Дар гиря касе нашуд шарикӣ чашмам,
Ҷуз абри сиёҳ, ки рӯи ӯ бод **сафед** [1, с. 823].

Ито. Тибқи шарҳи Сирус Шамисо ито айбест, ки дар қофия шудани калимоти мураккаб пеш меояд ва он вақтест, ки қофия танҳо бар асоси такрори ҷузъи дуҷуми калимаи мураккаб бошад [10, с. 108]. Ито ду навъ мешавад, ки якеро итои ҷалӣ ва дигареро итои ҳафӣ меноманд. Агар итои ҷалӣ ошкоро ба назар расад, итои ҳафӣ то андозае барои ҳамқофия шудани мисраъҳо бештар мувофиқат мекунад. Шарҳи ин ду навъи иторо муаллифони китоби дарсии «Қаломани манзум» ба таври хеле сода шарҳ додаанд ва мо ҳам аз он истифода намуда, бар мабной ҳамина шарҳ ба ҷанде аз намунаҳои рубоӣҳои Вокифи Лоҳурӣ назар меафканем.

«*Итои ҷалӣ* он аст, ки суффиксҳои ба вазифаи қофия омада дар як шеър такрор мешаванд» [7, с. 319]. Мисол аз рубоӣҳои Вокиф:

Кардам ҳама вазъу табъи **даврон** маълум,
Кайфият на, гунбади **гардон** маълум.
Афлок ба коми ғайру мо саргардон,
Шуд кадршиносии **бузургон** маълум [1, с. 821].

«*Итои хафӣ* он аст, ки такрори калимаҳо (суффексҳо) дар қофия чандон намоён нест» [7, 319]. Масалан, дар рубоии зерин калимаҳои «гӯристон» ва «нопурсон» бо калимаи «Мултон» қофия баста шудаанд, ки ноқисанд, вале ноқисиашон чандон маълум ва ошкор нест:

Гӯям ба ту он чӣ тӯхфаи **Мултон** аст,
Гармову гадову гарду **гӯристон** аст.
Бемор, агар шавӣ наменпурсандат,
Мултон гӯй ту, шаҳри **нопурсон** аст [1, с. 817].

Муҳаққиқон истеъмоли итои хафиро бар итои ҷалӣ зиёд гуфта, онро дар ашъори шоирони номӣ низ мушоҳида намудаанд [7, с. 320]. Мо низ онро дар рубоӣҳои Воқиф зиёдтар мушоҳида кардем.

«*Синод* ихтилофи ҳарфи ридф буда, аксарияти шоирони бузурги нуктасанҷ аз истифодаи он худдорӣ кардаанд. Агар дар шеър калимаҳои «тахт»-у «ёфт», «афрӯхт»-у «кӯфт»-ро қофия созем, ридфи зоид ва агар калимаҳои «дар»-«дер», «зӯр»-у «зер»-ро қофия созем, ихтилофи ридфи муфрад ва агар калимаҳои «сохт»-у «кӯфт»-ро қофия созем, ҳам ихтилофи ридфи муфрад ҳам ихтилофи ридфи зоид ба амал меояд» [7, с. 319]. Барои ин айб метавон рубоии зеринро мисол овард, ки дар он калимаи бо овози «е» дар калимаи «умед» ба таври «и»-и устувор талаффуз шуда, бо калимаҳои «шунид» ва «шаҳид» қофия баста шудааст:

Хӯбон ба ман, он чи **мешунидам**, карданд,
Бо теги ситам қатъи **умедам** карданд.
Бозӣ-бозӣ маро шинонданд ба хун,
Охир ин кофирон **шаҳидам** карданд [1, с. 819].

Чуноне, ки дида мешавад, аз айбҳои асосие, ки муҳаққиқони пешин барои қофия қоиладанд, дар рубоӣҳои Воқифи Лоҳурӣ аксарашон ба назар мерасанд, вале ин маънои айби хунари шоирро надорад, балки он бештар марбут аст ба истисноҳои забон ва қоидаи арабӣ дар ин бахш. Рубоӣ бошад ҳамчун жанр падидаи назми форсии тоҷикӣ аст ва он бо тамоми латофаташ дар ашъори қуллӣ шуарои тоҷик мақоми махсусро доро мебошад.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Абдулрахимзода Б.А.

Адабиёт:

1. Воқифи Лоҳурӣ, Нурулҷайн. Девони Воқиф. Бо кӯшиши Ғулом Раббонӣ Азиз. – Лоҳур, 1963. – 845 с.
2. Мусулмонқулов, Р. Анъана ва навоҷарӣ [Матн] [Матн] / Раҳим Мусулмонқулов. – Душанбе: УДТ, 1985. – 114 с.
3. Мусулмонӣён, Раҳим. Назарияи адабиёт [Матн] / Раҳими Мусулмонӣён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 336 с.
4. Родуёӣӣ, Муҳаммад ибни Умар. Тарҷумону-л-балоға [Матн] / Муҳаммад ибни Умари Родуёӣӣ. Чопи дувум. Ба тасҳеҳ ва эҳтимоми Аҳмад Оташ. – Техрон: Асотир, 1362.–263с.
5. Сирус, Б. Қофия дар назми тоҷик [Матн] / Баҳром Сирус. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1955. – 186 с.
6. Сирус, Б. Назарияи нави қофия дар назми тоҷик [Матн] / Баҳром Сирус. – . Душанбе: Ирфон, 1972. – 47 с.
7. Тоиров, У., Ибодов, Б., Тоиров, Ш. Каломи манзум [Матн] / У. Тоиров, Б. Ибодов, Ш. Тоиров. – Душанбе: Шарқи Озод, 2005. – 455 с.
8. Тоиров, У. Фарҳанги истилоҳоти қофия [Матн] / У. Тоиров. – Душанбе: Маориф, 1997. – 152 с.
9. Тӯсӣ, Насируддин. Меъёр-ул-ашъор [Матн] / Насируддини Тӯсӣ. Таҳияи Урватуллои Тоир, Мирзо Абдуллоев, Раҳмуддини Ҷалол. – Душанбе: Ориёно, 1992. – 152 с.

10. Шамисо, Сирус. Ошной бо арӯз ва қофия [Матн] / Сируси Шамисо. - Техрон: Фирдавсӣ, 1379. - 343 с.
11. Шарифов Х., Тоиров У. Назмшиносӣ [Матн] / Х. Шарифов, У.Тоиров. – Душанбе: Ҳумо, 2005. – 384 с.
12. Юсуфӣ, Умриддин. Таъсири мутақобилаи илми бадеъи Арабу Аҷам дар асрҳои IX-XV [Матн] /Умриддин Юсуфӣ. – Душанбе: Дониш, 2021. – 588 с.

МУХТАССОТ ВА МУШАХХАСОТИ ҚОФИЯИ РУБОИҲОИ ВОҚИФИ ЛОҲУРӢ

Бо тақя ба назарияҳои пешина ва таҳлилҳои намунаҳои осори шоирон аз ҷониби назарияшиносони гузашта ва муҳаққиқони муосир, мо муҳимтарин хусусиятҳои қофияро дар рубоиёти Воқифи Лоҳурӣ таҳлил менамоем. Ҳадафи асосӣ муайян кардани дараҷаи огоҳии шоир аз талаботи жанри рубой ва арҷгузорӣ ба қофия ҳамчун унсур зарурӣ ва санъатманд дар ин жанр аст. Ҳамзамон, мо маҳорати шоирро дар иҷрои мустафод аз қофия дар сатҳи ҷузъӣ ва ҳунари меомӯзем. Ғайр аз ин, масъалаҳои марбут ба сохтори рубоиҳои Воқифи Лоҳурӣ, аз ҷумла нуқсонҳо ва заъфҳои ӯ дар истифодаи қофия низ мавриди таҳлил қарор мегиранд.

Калидвожаҳо: *Воқифи Лоҳурӣ, рубоиёти Воқиф, хусусиятҳои қофия дар рубоиёти Воқиф, жанри рубой, сохтори рубоиёти шоир, таърихи адабиёт, жанрҳои адабӣ.*

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ РИФМЫ В РУБАИ ВАКИФИ ЛАХОРИ

Опираясь на предыдущие теории и анализ образцов произведений поэтов, выполненный учёными прошлого и современными исследователями, мы анализируем ключевые особенности рифмы в рубаи Вакифи Лахори. Основная цель - определить степень осведомлённости поэта о требованиях жанра рубаи и его уважение к рифме как необходимому и художественному элементу этого жанра. В то же время мы изучаем мастерство поэта в использовании рифмы на частном и художественном уровне. Кроме того, рассматриваются вопросы, связанные со структурой рубаи Вакифи Лахори, включая его недостатки и слабости в использовании рифмы.

Ключевые слова: *Вакифи Лахори, рубаи Вакифа, особенности рифмы в рубаи Вакифа, жанр рубаи, структура рубаи поэта, история литературы, литературные жанры.*

BRIEF SUMMARY AND RHYME FEATURES IN THE RUBAIYAT OF WAKIFI LAHORI

Building on previous theories and analyses of poetic works by past and contemporary scholars, this study examines the key features of rhyme in the rubaiyat of Wakifi Lahori. The main objective is to assess the poet's awareness of the genre's requirements and his regard for rhyme as both a necessary and artistic element. At the same time, the research explores the poet's mastery in using rhyme on both technical and artistic levels. Additionally, the structure of Wakifi Lahori's rubaiyat is considered, including shortcomings and weaknesses in his use of rhyme.

Keywords: *Wakifi Lahori, Wakifi's rubaiyat, rhyme features in Wakifi's rubaiyat, rubai genre, structure of the poet's rubaiyat, literary history, literary genres.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарофиддин Асомиддинзода –Институту илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ, номзади илмҳои филологӣ. Нишони: 736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хоруғ, к. У.Холдорова 4. Тел: (+992) 553301717*

Сведения об авторе: *Шарофиддин Асомиддинзода –Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, кандидата филологических наук. Адрес: 736000, Республика Таджикистан, г. Хоруғ, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992) 553301717*

Information about the author: *Sharofiddin Asomiddinzoda –Institute of Humanities named after academician B. Iskandarov of NAST, candidate of philological sciences. Address: 736000, Republic of Tajikistan, Khorug city, 4 U. Kholdorov str. Tel: (+992) 553301717*

МАВҚЕИ ФОЛКЛОР ДАР ЭҶОДИЁТИ ҒАФФОР МИРЗО

Давлатбекзода Т.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Дар адабиёти муосири тоҷик, бахусус, шеърӣ даврони шӯравӣ фолклор ҷойгоҳи мустаҳкаме дошт, балки яке аз сарчашмаҳои илҳомбахши шеърӣ ин даврон ба ҳисоб мерафт. Сабаби таваҷҷуҳи шоирони ин даврон ба фолклор аз сиёсати “ҳалқияти адабиёт” дар замони шӯравӣ маншаъ мегирифт. Аз ин рӯ, адибон ба хоҳири наздик кардани мавзӯи асарҳои худ ба халқ ва иҷрои талаботи эҷоди асари бадеӣ, аксаран ба фолклор рӯ меоварданд. Ба ибораи дигар, фолклор дар он замон ҳам сарчашмаи пайдо кардани мавзӯ буд ва ҳам аз назари забонӣ воситаи наздиктар шудани адибон ба халқ ва оммафаҳм шудани забони асарҳои бадеӣ. Ҳамин сиёсати адабӣ сабаби эҳё ва ҳифзи осори даҳанакии халқӣ тоҷик дар асри ХХ гардид. Аксари адибони насли аввали адабиёти шӯравӣ дар баробари эҷод, ба ҷамъоварии осори фолклор низ машғул будаанд. Ба ҳамин тартиб, фолклор дар раванди шаклирии адабиёти халқӣ дар Тоҷикистон дар асри ХХ мусоидат кардааст. Ғаффор Мирзо низ аз ин қоида мустасно набуд. Гарчанде ӯ мактаби адабии Маскавро хатм кардааст, аммо ҳангоми эҷоди асарҳои бадеӣ хеш таҳти таъсири асарҳои фолклорӣ қарор доштааст. Ӯ дар баробари навоҷарӣ, ки дар шеърӣ муосир роҷ намуд, ҳамзамон бахши дигари ғайрияти эҷодии худро сарфи омӯзиши фолклор ва муаррифии асарҳои фолклорӣ ба ҳонандагон дар қолаби нав кардааст. Муҳаққиқони адабиёт ба ин бахш аз ғайрияти эҷодии шоир баҳои сазовор дода, тозақориҳои ӯро зикр кардаанд.

Қобили зикр аст, ки Ғаффор Мирзо аз фолклор беш аз ҳама дар офариниши асарҳои бачагонаи хеш истифода кардааст. Бештари шеърҳои бачагонаи ӯ илҳомгирифта аз осори даҳанакии халқ мебошад. Шоир бо истифода аз таҷрибаи адабие, ки дар Маскав ба даст оварда буд ва огоҳии хубаш аз шеърӣ рус ба таълифи шеърӯ дostonҳои бачагона дар заминаи фолклор рӯ овард ва онҳоро дар шакли қолаби нав эҳё намуд. Аз ин ҷиҳат, ғайриятиҳои шоирии Ғаффор Мирзо дар адабиёти бачагонаи тоҷик хусусияти навоҷарона касб кардааст.

Ғаффор Мирзо аз шоирони боистеъдоди нимаи дувуми асри ХХ-и тоҷик буда, дар адабиёти муосир ҳамчун адиби навоҷар шинохта шудааст. Эҷодиёти ӯ роҳи дуру дарозро тай накарда бошад ҳам, дар муддати нисбатан кӯтоҳ ӯ тавонистааст бисёр шеър, дoston, ҳикоя, очерк ва мақола нашр кунонида, шеърҳои нависандагони русу Европаро тарҷима кардааст.

Дар нимаи дувуми асри ХХ таъсири бевоситаи эҷодиёти даҳонии халқро мо на танҳо дар асарҳои адибони кӯҳансоли тоҷик С. Айни, А. Лоҳутӣ, М. Турсунзода, М. Миршакар, Р. Ҷалил ва дигарон, балки дар осори адибони ҷавон, ки акнун ба майдони адабиёт қадам гузоштаанд, низ мушоҳида мекунем. Ғаффор Мирзо ҳам аз ҷумлаи он адибоне мебошад, ки аз эҷодиёти даҳонакии халқ ба таври васеъ истифода бурдааст. Агар мо эҷодиёти адибони ҷавонро аз нуқтаи назари илмӣ аз назар гузаронем, бемуболиға гуфта метавонем, ки эҷодиёти Ғаффор Мирзо дар таъсири бевоситаи эҷодиёти халқ ба вучуд омадааст ва ташаккул ёфтааст.

Шоир аксарияти асарҳое, ки барои бачагон офаридааст, дар таъсири бевоситаи фолклор эҷод кардааст. Ин қор, яъне аз фолклор истифода бурдани ҳар як адиб, таваҷҷуҳ ва маҳорати ҳунарии ӯро талаб менамояд. Ҳамаи адибон дар ин қор муваффақият пайдо карда наметавонанд.

Эҷодиёти шоир Ғаффор Мирзо роҳи дуру дарозро тай накарда бошад ҳам, ӯ дар аксар вақт аз ӯҳдаи ин қор ба хубӣ баромада тавонистааст.

Агар мо асарҳои ӯро варақ занем, аз аввал то ба охир дар пеши ҷашми мо унсурҳои фолклорӣ намудор мегарданд.

Маълум аст, ки шоирони советӣ ба эҷодиёти даҳонии халқ аз нуқтаи назари танқидӣ нигоҳ мекунанд. Маҳз ҳамин хусусият ба эҷодиёти Ғаффор Мирзо хос мебошад. Шоир ҳар

унсури фолклориеро истифода бурда бошад, албатта, дар он мазмунҳои нав дохил намуда, аз нав кор карда ва онро боз аз сари нав ба соҳиби он, - халқ баргардондааст. Ҳар он чизе, ки шоир дар асоси эҷодиёти даҳонии халқ эҷод намудааст, аз ҷиҳати шакл ва мундариҷаашон оҳангҳои халқиро ба хотир меоранд. Дар тараққӣ ва инкишофи ашъори шоир махсусан таъсири бевоситаи афсонаҳои халқӣ калон аст. Дар достонҳои “Санговдавак” /1957/, “Чилдухтарон” /1961/, “Достак” /19.. / ва ғайраҳо, ки шоир барои бачагон эҷод намудааст, таъсири бевоситаи афсонаҳои халқӣ дида мешавад. Махсусан таъсири афсонаҳои халқӣ дар ашъори шоир назар ба дигар жанрҳои фолклорӣ мавқеи муайяноро ишғол менамояд. Онҳо албатта, сабаби реалӣ ва ҳаёти доранд, ки шоир ба мисли дигар адибони пешқадам бештар ба ин жанри фолклорӣ дода шудааст. Азбаски шоир ҳаёти наврасии худро дар хонаи бачагон гузаронидааст, ба мисли дигар бачагон аз мураббӣ афсона ва нақлҳои аҷибӣ таъсирбахшро мешунид, ки ба ӯ бе таъсир намондааст.

Бесабаб нест, ки шоир худааш дар ин хусус чунин навиштааст:

Шунида қиссаю афсонаҳои
Аҷибу ғароиби мураббӣ,
Шунида аз мураббӣ аз барои
Ба хок олуда будан саҳт танбех.
Ба монанди ҳама тифлони дунё
Ғае ғиёён, ғае хандон давида,
Навозиш дидаю коҳиш шунида,
Калонтар мешудам аз моҳ то маҳ. [10, с. 104].

Ба чунин ишораҳо мо дар осори шоир бисёр дучор мешавем, ки онҳо муносибати бевоситаи шоирро ба эҷодиёти даҳонии халқ нишон медиҳанд.

Шоир ба мисли афсона аз ривоятҳои халқӣ низ дуруст истифода бурдааст. Ҳамаи ривоятҳои, ки мо дар ашъори шоир Ғаффор Мирзо дида метавонем, аз халқ гирифта шудаанд ва шоир дар асоси ҳамин ривоятҳои халқӣ шеър эҷод намудааст. “Санговдавак”, “Маҷнунбед”, “Камони Рустам” ва ғайраҳо аз ҳамин қабил ривоятҳои мебошанд, ки дар байни мардум маълуманд. Ҳаминаро қайд кардан лозим аст, ки ривоят дар асарҳои аввалии шоир нисбат ба даврони минбаъдаи эҷодиёташ зиёдтар аст. Мисоли ин маҷмуаи “Аз самими дил” /1952/ ва “Ҳазор раҳмат” /1956/ шуда метавонанд.

Қобили зикр аст, ки шоир агар, аз як тараф, дар асоси қиссаҳои халқӣ шеър офарида бошад, аз дигар тараф, худааш дар зерин таъсири бевоситаи эҷодиёти халқ қиссаҳои нав эҷод намудааст, ки хонанда ҳеҷ гоҳ вайро аз онҳо шоир гуфта наметавонад. Ҳар чанд қиссаҳои Ғаффор Мирзо ба тариқи шеър навишта шуда бошанд ҳам, аз ҷиҳати оҳанг ва тарзи ифодаи баён характери нақлӣ доранд. Қиссаҳои “Оби ҳаёт”, “Ситораҳо”- ва “Қиссаи Офтоб ва Моҳтоб” ҳамин хусусиятро доро мебошанд. Кас гумон мекунад, ки қиссаҳои маҷнунро ягон гӯяндаи халқӣ нақл карда истодааст. Шоир махсусан қиссаи “Ситораҳо” –ро аз забони мураббӣ оварда ва худӣ шоир дар ин ҷо ҳамчун як шахси шунаванда иштирок менамояд.

Ин тарзи баёни фикр вобаста ба маҳорати баланди адабӣ-бадеӣ мебошад, ки шоир Ғаффор Мирзо аз ӯҳдаи ин кор ба хубӣ баромадааст. Шоир дар баробари афсона, ривоят ва қиссаҳои халқӣ аз унсурҳои дигари фолклорӣ: байт, зарбулмасал, мақол ва ҳаҷв низ ба хубӣ истифода бурдааст. Ҳаминаро бояд гуфт, ки байт, суруд ва чистон дар ашъори шоир кам вомерӯяд. Аммо шоир зарбулмасал ва мақолро дар ашъораш ба таври васеъ кор фармудааст. Дар баробари истифода намудани зарбулмасал ва мақолҳо шоир қисми зиёди онҳоро тағйир додааст.

Ба ҳамин тарик, мо унсурҳои фолклории осори шоир Ғаффор Мирзоро ба қисмҳои зерин тақсим менамоем: Мавзӯ ва сюжет, образ, воситаҳои тасвири бадеӣ ва забон. Дар баробари ба қисмҳои дар боло номбаршуда тақсим намудани ашъори шоир, мо ҳар кадом аз онҳоро алоҳида-алоҳида дида мебароем, ва дар бораи онҳо маълумот медиҳем. Аз он ҷумла, шоир Ғ. Мирзо ҳам афсонаҳоро дар эҷодиёташ хеле хуб ва ба таври васеъ кор фармудааст. Яке аз афсонаҳои, ки дар байни аҳолии районҳои кӯҳистони тоҷик хеле машҳур ва маълум аст афсонаи “Чилдухтарон” мебошад.

Достони афсона асари манзумест, ки бунёд ва ё пояи асосии онро афсона ташкил медиҳад. Афсона воқеаву ҳодисаҳои ҳаёлии сеҳромезу пурмочаро, саргузашту рӯйдодҳои аз доираи ақлу тавони инсон дуру игроқомез, мутантану фоҷиабор, ғайритабииву ғайриоддӣ, фавкулода, тасвиру суҳанҳои бофтаву сохта, дурӯғи малеҳ ва ҳаёлбофии маҳз аст, ки дар пеши шукӯҳу азаматашон ақли инсонӣ дар шигифт мемонад. Танҳо орзуву армон ва пардозии ҳаёлотии инсон дар рӯёруй ва алайҳи беадолативу бенизомӣ, ҷабру зулму тааддӣ ва мушкилоти зиндагӣ – чунин нерӯи фавқуттабииро халқ эҷод кардааст ва кас агар дар зиндагии воқеӣ натавонад бо ин беадолатиҳои замону нирӯҳои аҳриманӣ пирӯз бишавад, барои тасаллоии дил меҳонад дар ҳаёлот пирӯз бишавад ва ё орзу кунад, ки рӯзе инсон қудрати азими мағлуб сохтани чунин нирӯҳои фавкулода ва ҷаҳонҳои аҳриманиро пайдо кунад.

Агар гӯем, ки шоир манзумаи худ “Чилдухтарон”-ро дар асоси ҳамин вариант навиштааст, ҳеҷ ҷои шубҳа нест. Ҳоло мо дар бораи ин афсона, ки бо номи “Чилдухтарон” машҳур аст, истода мегузарем. Дар совети қишлоқи Ховалинг, ки тобеи райони Восеъ мебошад, кӯҳе ҳаст, ки як қисми онро “Кӯҳи Чилдухтарон” меноманд.

Ин достон дар асоси як ривояти халқӣ эҷод шудааст, ки дар ҳамаи марҳалаҳои тоҷикнишин машҳур аст. Дар вақти нақли он одатан ба ҷое ишора мешавад, ки он ҷо гӯё чил духтар ба хоҳири наҷот ёфтанд аз асорати душман санг шуданро ихтиёр кардааст. Ғаффор Мирзо ин мазмунро ба давра ба шароити муайяни таърихӣ-ба замони истилоии Искандари Макдунӣ нисбат дода, мундариҷаи иҷтимоию ватанпарварӣ ва зимнан обу рангии романтикии асари халқиро хеле пурқувват гардондааст.

Ба ҳамин тартиб, оид ба ин ривояти халқӣ дар адабиёти тоҷик бори аввал шоир Ғаффор Мирзо достонеро бо номи “Чилдухтарон” эҷод намудааст. Мазмуни мухтасари достон ин аст:

Искандари Зулқарнайн ба сарзамини тоҷик ҳуҷум карда, шаҳрҳои қадими Хатлонзамин /Кӯлоби имрӯза/ Мунк, Барбар ва ғайраро хароб менамояд, бисёр халқҳои бегуноҳи ин сарзаминро мекушад, осори маданияти онҳоро поймол мекунад. Дар майдони муҳориба баъд аз ғалаба кардани лашкари Искандар танҳо чил нафар дугонаҳо мемонанд. Лашкар духтаронро муҳосира мекунад, Искандар ба аскаронаш фармон медиҳад, ки онҳо духтаронро зинда ба даст дароранд. Духтарон ба душман таслим шуданро нахоста, бо зорию тавалло ба “Худо” муроҷиат мекунанд, ки онҳоро санг гардонад. Дуои онҳо қабул шуда, ҳамаашон ба санг табдил меёбанд.

Искандар аз ин муъҷизот дар ҳашм афтада, фармон медиҳад, ки ҷасади сангаштаи духтаронро шикананд. Дар ин вақт Меҳри /офтоб/ сарзамини тоҷик хандаи тамасхуромез карда, беҳуда қувва сарф кардани Искандарро мазоқ мекунад ва Искандар бо таҳдиди Меҳр аз шикастани ҷасади сангаштаи духтарон даст мекашад. Ғ. Мирзо дар образи чилдухтарон муборизаи қаҳрамононаи тамоми халқи тоҷикро нишон додааст. Идеияи ватандӯстӣ ва муҳаббати бепоёни ба Ватан доштаи чил духтари ҷасури тоҷик сар то сари достонро фаро гирифтааст, ки шоир онро чунин тасвир намудааст:

“Эҳтиёт! Эҳтиёт!” – мегуфтанд,

Духтарон байни халқаҳои адӯ.

“Дастии душман ба ҳар касе бирасад,

Менагардад қабул дуои ӯ”.

Мана наҳсе, таноб андар даст

Меҳзад сӯи духтаре пинҳон,

Лек айни таноб афкандан

Диду зад наъраву фиғон аз ҷон.

Наъра зад духтарак, ки: “Яздонам,

Санг бандон, ки дар ватан монам!” [10, с. 63].

Шоир дар ин мираҷҳо олиҷанобӣ, покдоманӣ ва меҳру муҳаббати ба Ватан доштаи духтарони далери тоҷикро нишон додааст. Онҳо санги ватани худ шуда монданро аз тамоми боигарӣ, зебу зинат ва нозу неъматҳои Юнон афзалтар медонанд.

Шоир дар достон ҳасадхӯрӣ, чоҳилий ва макқории Икандарро хеле санъаткорона тасвир намудааст. Образи Искандар он золимони аҷнабие мебошад, ки онҳо ба сари халқҳои Осиёи Миёна, аз он ҷумла халқи тоҷик азоб меоварданд:

Чун ба ин муъҷиза назар карданд,
Аз ҳасудон нидои ҳайрат хест.
Назар онҳо ба якдигар карданд:
“Санъате инчунин ба Юнон нест!”
“Нест аз санги зинда дар Юнон,
Не худо, не фаришта, не инсон!” [10, с. 62].

Шоир дар ин достон муқолаи байни Искандар ва Меҳри тоҷикро хеле хуб нишон додаст. Шоир дар ин ҷо дар образи Меҳр ғалабаи революцияи Октябрро дар назар дорад, ки онро ба Искандари ғоратгар муқобил мегузорад:

Ту гузаштӣ зи Мингу аз Барбар,
Лек дар пеш бисёрранд
Вужду Афросиёбу Балху Бухор
Бо Ҳисору Хучанд подоранд. [10, с. 64].

Шоҳи мағрур шуд кабуд аз хашм,
Наъра зад ҳокимона бар хуршед.
- О-оҳ-оҳ, кирми хок, Искандар! -
Мӯсафед – офтоб меҳандид.
- Дараву кӯҳи бераҳми тоҷик
Доми марг ту гашту лашкари ту.
Шоҳ, ҳайрони ҳоли зори туям.
Ба саломат чӣ гуна ҷон барӣ ту? [10, с. 65].

Нависанда ба ин суҳанҳои Меҳр тоқат накардани Искандарро ба муқоризаи ватандӯстонаи духтарони тоҷик тоб наоварда, тарк намудани ин сарзаминро хеле хуб нишон додааст:

Шоҳ бо лашкари маъби хеш
Нафаси маргро шунид аён,
Кӯҳи Чилдухтарони тоҷикро
Монду баргашт бо ғигони ниҳон.
Лек беҳуда роҳ мечустанд:
Кӯҳи тоҷик бо ҳазор асрор,
Бо ҳама ярчу тармаву селаш
Гашта побанди кӯсаҳои асал, . [10, с. 65].

Шоир воқеаҳо ва манзараҳои табиатро хеле устодона ва санъаткорона тасвир намудааст:

Об аз рӯи сабза мелағжид,
Сабза дар рӯи об мерақсид.
Оҳувон моили чаро буданд,
Кабку бедона дар саро буданд.
Фиррӣ мекарду мепарид зи санг
Мурғи даштӣ чу шуълаи ҳафранг.
Дар амонию дар фароғати кулл
Ҳама бо бахти хеш буд машғул. [10, с. 61].

Чунин тарзи тасвири шоир ба оҳанг ва тасвирҳои афсонаҳои халқӣ хеле монандӣ дорад. Ё қайд мекунад, ки Искандар гарчанде шаҳрҳои Мунк, Барбар ва ғайраро забт карда бошад ҳам, вале дар пеши роҳи ӯ боз шаҳрҳои Самарқанд, Бухоро, Хучанд, Ҳисор ва ҳатто хатлонзамин боқӣ мондаанд.

Ҳол он ки дар достон мубориза айнан дар шаҳрҳои хатлонзамин: Мунк, Барбар ва ғайраҳо меравад. Бояд қайд намуд, ки шоир дар инкишофи мавзуи фолклорӣ муваффақият пайдо кардааст.

Достони “Чилдухтарон” хусусияти халқии худро гум накарда, тамоми хусусияти халқии он нигоҳ дошта шудааст. Ғ. Мирзо образҳои фолклориро гирифта, бештар дар достон ва манзумаҳои бачагонааш ба кор бурдааст.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Абдулрахимзода Б.

Адабиёт:

1. Акбаров Ю. Асарҳое, ки ба дили бачагон роҳ меёбад / Ю Акбаров // Маориф ва маданият. – 1966, № – 16 июн. – С. 12-13.
2. Акбаров Ю. Барои бачаҳо асарҳои пурмазмун офарем // Маориф ва маданият, 1969, № 29-уми июн.
3. Акбаров Ю. Назми хурдсолон истеъдоди баланд ва дониши фаровон металабад-дар китоби:// мақолҳои оид ба адабиёти бачагон.-Душанбе: Ирфон, 1967.
4. Амонов Р. Адабиёт ва бачаҳо.- Душанбе: Адиб, 1981.-224 сах.
5. Амонов Р. Адабиёти бачагона.-Таърихи адабиёти советии тоҷик.Ҷ.6 (қ.1) ; Душанбе: Дониш 1982.-346 с.
6. Амонов Р. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Душанбе: Дониш. 1982 ҷ.6, 346 сах
- 7.Бобокалонова Ҷ. Материалҳо оид ба адабиёти бачагонаи тоҷик.- Душанбе: Маориф, 1975.
8. Файзуллоев, Н. Назми кӯдакон / Н. Файзуллоев. – Хучанд. 2010.- 662с.
9. Ғаффор, М. Санговдавак / М. Ғаффор. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1957. – 12 с.
10. Ғаффор, М. Аз ғахвора то майдон. “Кӯҳи Чилдухтарон”, “Асрор” – Душанбе: Маориф , 1981-224 с.
11. Ғаффор Мирзо. Гунчишкак. – Сталинобод. – 1961. – 20 с.
12. Ғаффор Мирзо. Раҳмат ба ту, эй Офтоб. – Душанбе: Маориф, 2016. 32 с.
13. Самад А. Сарояндаи шеърӣ зиндагӣ (Ба ифтихори 80 солагии Шоирони халқии Тоҷикистон Ғаффор Мирзо) / Адабиёт ва санъат. - 8 январи соли 2009. - №2 (1453). - С. 3-14.
- 14.Юсупов С. Шоир бо тақдири шикаста ва ғурури шоиста. Минбари халқ. - 29 апрели соли 2015 .№18 (199).
- 15.Тазкираи адабиёти бачагон. - Ҷ.1. - Душанбе, 1979. - С. 138 - 139.

МАВҶЕИ ФОЛКЛОР ДАР ЭҶОДИЁТИ ҒАФФОР МИРЗО

Шоир аксарияти асарҳое, ки барои бачагон офаридааст, дар таъсири бевоситаи фолклор эҷод кардааст. Ин кор, яъне аз фолклор истифода бурдани ҳар як адиб, устод ва маҳоратнокии ӯро талаб менамояд.

Ҳамаи адибон дар ин кор муваффақият пайдо карда наметавонанд.

Эҷодиёти шоир Ғаффор Мирзо роҳи дуру дарозро тай накарда бошад ҳам, ӯ дар аксар вақт аз ӯҳдаи ин кор ба хубӣ баромада тавонистааст

Маълум аст, ки шоирони советӣ ба эҷодиёти даҳонии халқ аз нуқтаи назари танқидӣ нигоҳ мекунанд. Маҳз ҳамин хусусият ба эҷодиёти Ғаффор Мирзо хос мебошад. Шоир кадом унсурҳои фолклориеро истифода набурда бошад, албатта, дар онҳо мазмунҳои нав дохил намудааст, аз нав кор карда баромадааст ва онро боз аз сари нав ба соҳиби он, - халқ баргардондааст. Ҳар он чизе, ки шоир дар асоси эҷодиёти даҳонии халқ эҷод намудааст, аз ҷиҳати шакл ва мундариҷаашон оҳангҳои халқиро ба хотир меорад. Дар тараққӣ ва инкишофи ашъори шоир махсусан таъсири бевоситаи афсонаҳои халқӣ калон аст. Дар достонҳои “Санговдавак” /1957/, “Чилдухтарон” /1961/, “Достак” /19.. / ва ғайраҳо, ки шоир барои бачагон эҷод намудааст, таъсири бевоситаи афсонаҳои халқӣ дида мешавад. Махсусан таъсири афсонаҳои халқӣ дар ашъори шоир назар ба дигар жанрҳои фолклорӣ мавҷеи муайяноро ишғол менамояд.

Калидвожаҳо: Ғаффор Мирзо, шоир, адабиёти бачагона, жанр, шеър, образ, мавзӯ, забони адабӣ, олами ботинӣ, манзума.

МЕСТО ФОЛЬКЛОРА В ТВОРЧЕСТВЕ ГАФФОРА МИРЗО

Большую часть своих произведений для детей поэт создал под непосредственным влиянием народного устного творчества. Эта работа, то есть использование устного народного творчества, требует от каждого писателя умения и мастерства.

Не всем писателям это удастся. Хотя творчество поэта Гаффара Мирзо не получило широкого распространения, во многих случаях оно было успешным.

Известно, что советские поэты критически относились к устному народному творчеству. Именно это характеризует творчество Гаффара Мирзо. Какие бы элементы фольклора ни использовал поэт, он непременно наполнил их новым смыслом, переработал и вернул их истинным владельцам — народу. Все, что создает поэт на основе народного устного творчества, по форме и содержанию напоминает народные мелодии. Особое значение в развитии и расцвете поэзии поэта имеет непосредственное влияние народных сказок. Прямое влияние народных сказок отчетливо прослеживается в рассказах поэта для детей, таких как «Санговдавак» /1957/, «Чилдухтарон» /1961/, «Достак» /19../. В творчестве поэта влияние народных сказок занимает особое место по сравнению с другими фольклорными жанрами.

Ключевые слова: Гаффар Мирзо, поэт, детская литература, жанр, стихотворение, образ, тема, литературный язык, внутренний мир, поэма.

THE PLACE OF FOLKLORE IN THE WORKS OF GAFFOR MIRZO

The poet created most of his works for children under the direct influence of folk oral art. This work, that is, the use of folk oral art, requires skill and mastery from every writer.

Not all writers succeed in this. Although the work of the poet Gaffar Mirzo was not widely distributed, in many cases it was successful.

It is known that Soviet poets were critical of oral folk art. This is what characterizes the work of Gaffar Mirzo. Whatever elements of folklore the poet used, he certainly filled them with new meaning, reworked them and returned them to their true owners - the people. Everything that the poet creates on the basis of folk oral art is reminiscent of folk melodies in form and content. The direct influence of folk tales has a special significance in the development and flourishing of the poet's poetry. The direct influence of folk tales is clearly visible in the poet's stories for children, such as "Sangovdavak" /1957/, "Zhildukhtaron" /1961/, "Dostak" /19../. In the poet's work, the influence of folk tales occupies a special place in comparison with other folklore genres.

Keywords: Ghaffar Mirzo, poet, children's literature, genre, poem, image, theme, literary language, inner world, poem.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Товус Давлатбекзода* – докторанти (PhD)-шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, (+992) 901311400; davlatbekzoda90@mail.ru

Сведения об авторе: *Товус Давлатбекзода* – докторант (PhD) отдела современной литературы Института языка и литературы имени А. Рудаки АМИТ, davlatbekzoda90@mail.ru

Information about the author: *Tovus Davlatbekzoda* – doctoral student (PhD) in the Department of Modern Literature at the Rudaki Institute of Language and Literature AMIT, davlatbekzoda90@mail.ru

МОТИВИ ИЗДИВОЧИ БАЙНИ ИНСОНУ ҲАЙВОН ДАР АФСОНАҲОИ ХАЛҚИИ ТОЧИКӢ

Раҳимӣ Д.К.

Намояндагии доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди ЮНЕСКО

Робитаи инсону чонварон аз даврони қадим дар асотиру фолклор, санъат ва дину эътиқоди халқҳои ҷаҳон ба таври густарда инъикос ёфтааст. Мавзӯи издивоч, яъне зиндагӣ кардани инсон бо ҳайвон, ки дар афсонаҳои бисёр халқҳои ҷаҳон ба мушоҳида мерасад, ба давроне рост меояд, ки чонварон натавонанд як унсӯри табиат буданд, балки одамон бархе аз онҳоро муқаддас мешумориданд ва муътақид буданд, ки ин ё он чонвари мушаххас ҳеши ҳамхун ва ҳатто тотем, яъне қадду ниёи онҳо мебошад.

Хирс дар асотиру афсонаву ривоятҳои бисёр халқҳо, аз он ҷумла, дар фолклори русҳо, белорусҳо, украинҳо, лаҳистониҳо, маҷорҳо, халқҳои Сибир ва ғайра ҳамчун ҳайвони пурзӯро доно тасвир шудааст. Дар суннатҳои фолклории баъзе халқҳои Авруосиё ва Амрико он тимсоли худо, руҳи ниғаҳбон, қаҳрамони устуравӣ, саркардаи аҷдод ва ҳокими беша ба шумор меравад.

Дар афсонаҳои тоҷикӣ мотивҳои ҷуфтшавию ҳамзистии инсонҳо бо чонварон мисолҳои зиёд дар даст надорем, вале он ҷӣ ба мо дастрас аст, метавон дар асоси онҳо баъзе ҳулосаҳоро баровард. Яке аз чонварони маъруфи сарзамини тоҷикон хирс мебошад, ки дар кӯҳхӯву бешазорон зиндагӣ мекунад. Хирс ҳайвони пурзӯрест, ки бадани пурпашм дошта, гоҳе мисли одамон одати сари ду по рост истоданро дорад. Хирс чонвари гӯштхӯр буда, туфайли қувваи худ ҳайвоноти хурдтарро шикор мекунад ва яке аз нишонаҳои аҷиби ӯ ин аст, ки лонаи занбӯронро ёфта, асали онҳоро меҳӯрад. Маҳз ҳамин хусусиятҳои хирс аз қадим боиси ба вучуд омадани боварҳову ақидаҳои тотемистӣ шудаанд. Барои он ки образи хирс ва мотиви издивочи хирсро бо инсон баррасӣ кунем, нахуст моро лозим аст, ки бо чанд намуна аз афсонаҳои тоҷикӣ шинос шавем.

Дар афсонаи «Хирсиддин» (аз китоби «Афсонаҳои мардуми навоҳии Ғозималику Ҳисор ва Ленин») қаҳрамони асосӣ Хирсиддин мебошад, ки инсон буда, аммо зӯро тавони зиёд дорад. Мазмуни мухтасари афсона чунин аст: падари ӯ хирс ва модараш шохдӯхтар буда, хирс боре дар чорбоғ шохдӯхтарро дида, медуздад ва ба хонаи худ бурда, бо вай зиндагӣ мекунад. Онҳо писардор мешаванд ва номашро Хирсиддин мегузоранд. Хирсиддин вақте калон мешавад, аз сирру аҳвол огоҳ шуда, бо модараш ба мулки бобояш – подшоҳ мегузарад. Дар он ҷо низ зиёд истода наметавонад, ба сайру тамошо ва ҷустуҷӯи мочароҳо мебарояд. Дар сафар бо паҳлавонон гуштии гирифта, ҳамаро мағлуб мекунад, бо чандин дев ҷангида, онҳоро сар мебурад. Лонаи Симург ва ҷӯҷаҳои вайро аз мори бадҳайбате наҷот медиҳад.

Ҳамчунин, Хирсиддин шохдӯхтар ва қулли мардуми шаҳрро аз шарри аждаҳое ҳалос мекунад ва ниҳоят подшоҳ дӯхтарашро ба занӣ ба ӯ медиҳад ва ҳамин тавр онҳо ба муроду мақсадашон мерасанд [2, с. 37-45].

Нусхаи дигар ин афсона бо номи «Хирсполвон» дар маҷмуаи «Таджикские сказки» (мураттиб Б. Ниёзмӯҳаммадов, Сталинобод, 1945) мунташир шудааст. Ин нусхаи И. Митрополский соли 1915 дар деҳаи Бурҷмуллои наздикии Тошканд, аз афсонагӯи Карим Розик навишта будааст. Дар нусхаи «Хирсполвон» андаке дигаргунӣ мушоҳида мешавад. Подшоҳе дӯхтари ягона дошт, ки ўро 40 канизак хидмат мекарданд. Боре дар ҷамъи гул сайругашт доштанд, ки махлуқи азимҷуссае омада, шохдӯхтарро дузда, ба хонааш мебарад. Шохдӯхтарро зани худ мекунад ва аз онҳо бачае таваллуд мешавад, ки ўро Хирсполвон ном мегузоранд. Хирсполвон калон шуда, зебову пурқувват мешавад, аммо ӯ хеле пурхӯр буд, ба ҷойи сад қас хӯрок меҳӯрд, рӯзе гӯшти се шутурро нӯши ҷон мекард. Рӯзе Хирсполвон аз бобояш иҷозат мегирад, ки ба сайри ҷаҳон барояд. Бо хоҳишаш ба ӯ

кафши 40-пудй, занчири 40-пудй ва зангулаи 40-пудй месозанд. Хирсполвон аз бобояш 40 шутур гирифта, баромада меравад [10, с. 151-152].

Мочароҳо ва корнамоиҳои Хирскулӯлаполвон аз афсонаи «Хирскулӯлаполвон» бештар ва рангинтар аст. Ў ба сафар баромада, ҳам шерҳоро мағлуб мекунад ҳам паҳлавонони пуркуватро. Бо деви сиёҳу деви сурх мечангад ва онҳоро нобуд карда, паридухтаронро наҷот медиҳад ва парии хурдиго ба занӣ мегирад [11, с. 80-83].

Чи тавре ки дар мазмуни ин се варианти афсона дида мешавад, хирси духтардузд ҳайвон мебошад, аммо фарзандони онҳо ё инсонанд ва ё нишонаҳои ҳам хирс ва ҳам одамиро доранд. Издивоҷ бо ҳайвон барои шохдухтарон як навъ имтиҳони сабру таҳаммул, садоқату вафодорӣ ва оромии ботинии онҳо мебошад. Фарзанд ёфтани ӯ ба сурати инсон дили ӯро ба зиндагӣ гарм карда, то ба воя расидани писараш сабру тоқат мекунад. Ниҳоят ҳамроҳи писараш бозгашти ӯ ба ҷамъияти мардум расидан ба мақсадаш махсуб мешавад.

Дар сужети издивоҷи инсону хирс бозмондаҳои тасаввуроти қадимии тотемистӣ ба назар мерасанд. Издивоҷ бо ҷонварон дар афсонаҳо тасаввуроти бостонии пайванди ҳамхунии инсон бо ҳайвони муайянро инъикос кардааст, метавонад рамзи иртибот бо ҷонварони муқаддаси аҳди қадим бошад.

Хирс яке аз персонажҳои афсонавиест, ки дорои хусусиятҳои антропоморфӣ буда, рамзҳои сернасли ва қудрату саломатиро ифода мекунад. Аз тарафи дигар, ҳадс задан мумкин аст, ки хирс (маҳлуки азимҷусса дар нусхаи “Хирсполвон”) ҳамчун ҷонвари пуркуват тимсоли мардони бегона, аҷнабиёни ғоратгар мебошад, ки дар замонҳои қадим омада, духтаронро бо зӯрӣ мебурданд.

Ба ҷуз аз мотиви издивоҷи шохдухтар бо хирс дар афсонаҳои тоҷикӣ шакли дигари сужети издивоҷ бо ҷонварон дучор мешавад, ки қаҳрамон бо амри тақдир чанд муддат бо ҳайвоне зиндагӣ мекунад, аммо маълум мешавад, ҳамсараш инсон ё парӣ будаасту қадом соҳире ӯро бо сеҳру ҷоду тилисм кардааст.

Чунин сужети шавҳар қардан ба ҷонвар ва ё зан қардани ҳайвони тилисмшуда, дар афсонаҳои халқҳои гуногун инъикос шудааст. Масалан, дар афсонаи русии “Қурбоққа-шохдухтар”, афсонаи даниягии «Шохзода гург», “Саги сафеди кӯҳӣ” аз Ирландия, “Шохзода-қурбоққа”-и олмонӣ ва ғайра қаҳрамондухтар ё ҷавонписар бо шарту сабабе ба ҳайвон издивоҷ мекунад. Вале ҳамсараш ҳайвон набуда, балки инсони сеҳру тилисмшуда будааст.

Дар афсонаи «Саги баррок» духтар ба як саги сиёҳ мерасад. Тибқи сужети афсона, марде барои духтари севумаш овардани гули қақаро ваъда карда, ба ҷустуҷӯӣ мебарояд. Дар роҳ бо деве рӯ ба рӯ мешавад ва мақсадашро мегӯяд. Дев ба ӯ гулро медиҳад, аммо мегӯяд, ки вақте духтарат қалон шуд, ба ман оварда медиҳӣ. Мард ночор розӣ мешавад, аммо пас аз чанд сол бо маслиҳати занаш духтарашро мегурезонанд. Дар роҳ барои ҷустуҷӯӣ об духтарак ба хонае мебарояд, аммо дари он зуд аз пасаш маҳкам мешавад. Дар он хона ғайр аз як саги сиёҳ дигар қасе набуд. Духтар ба тақдираш тан медиҳад. Аммо ин саг аслан тилисмшуда буд, ӯ шаб пӯстинашро қашида, ҷавони нозанин мешавад. Ҳамин тавр, онҳо чанд муддат зиндагӣ мекунанд. Духтар оқибат пӯстини шавҳарашро оташ мезанад, вале ҳамсараш саг, ки аслаш парӣ будаст, ранҷида, баромада меравад. Пас ҷустуҷӯӣҳои зиёд, дар хобаш мӯйсафеде ӯро роҳнамоӣ мекунад. Париҳо мисли як села қабӯтарон парвоз карда омада, либосашро қашида, дар ҳавз оббозӣ мекунанд. Духтар шавҳарашро аз миёни парӣён шинохта, либосашро пинҳон мекунад ва онҳо ҳамдигарро ёфта, хушу хурсандона зиндагӣ мекунанд [11, с. 207-210].

Афсонаи дигар, ки дар он ҳамсарӣ ва ҳамзистии қаҳрамондухтар бо саги зард иттифок мефтад, «Султон Саги зард» унвон дорад. Дар афсона гуфта шудааст, ки саги зард Султон ном одаме буд, ки ӯро тилисм карда буданд. Султон Саги Зард шабона одам мешуду рӯзона саги зард. Ҳар рӯз аҳвол ҳамин, охир духтар тоқат карда натавонисту як рӯз ниқоби Султон Саги Зардро ба оташ партофта сӯзонид. Султон Саги Зард аз хоб хест, ки ниқобаш нест, ба духтар гуфт: Ту бевафогӣ қардӣ, акнун ман меравам! Духтар пас аз рафтани ӯ пушаймон шуда, кӯҳ ба кӯҳу дашт ба дашт, аз як мамлакат ба мамлақати дигар гашта, шавҳарашро

мечӯяд. Баъди чандин солу моҳ чоруқаш мисли пиёз тунуку асояш мисли сӯзан хурд шуда, ниҳоят шавҳарашро пайдо мекунад. [3, с. 190-197].

Ба ҳамин монанд дар афсонаи “Хутуки дилдода ба духтари подшоҳ” низ қаҳрамони тилисмшуда дар ниқобу либоси хутук ё харбача зоҳир мегардад. Хутук аз инсон таваллуд шуда, калон шуда, духтари шоҳро хостгор мешавад ва пас аз иҷрои шартҳои сангини подшоҳ шохдӯхтарро ба занӣ мегирад [4, с. 112-121].

Дар ин афсона низ ҳамон сужети афсонаҳои болоӣ, аммо қаҳрамони тилисмшуда на сағ, балки хутук мебошад. Бояд қайд кард, ки персонажҳои марказии тилисмшуда Сағи сиёҳ, Султон Сағи зард ва Хутук ҳар се мардҳо буда, ба ҷинси парӣ тааллуқ доранд. Онҳо пас аз нобуд кардани либосу ниқоби ҳайвонияшон баромада мераванд ва қаҳрамондӯхтарон онҳоро то чоруқашон мисли пиёз тунуку асояшон мисли сӯзан хурд шудан мечӯянд ва ниҳоят пайдо мекунанд. Аммо дар фолклори тоҷик афсонаҳои дигар дорем, ки дар он духтар паризоди тилисмшуда буда, ҷавонписарон ба ҷустуҷӯи ҳамсарашон мебароянд. Масалан, дар афсонаи “Момахолбика”, ки сужети он нусхае аз “Царевна-лягушка”-и афсонаи русӣ мебошад, тири камони шохзодаи хурдӣ дар интиҳоби арӯс ба қурбоққа мерасад.

Момахолбика – духтари шоҳи парӣҳо буда, ниқоби қурбоққаро дошт. Шохзода ниқоби занашро ба оташ меандозад, пас аз ин Момахолбика кабӯтар шуда, парίδα меравад. Пас аз ҷустуҷӯҳои зиёд, бо маслиҳати мӯйсафеде мебинад, ки парӣҳо омада, дар ҷашма оббозӣ мекунанд, либоси занашро рафта, мегирад ва ӯ қасам меҳӯрад, ки бо шавҳараш мемонад. Ҳамин тавр, онҳо ҳамдигарро бозёфта, чил шабу чил рӯз тӯй дода, хушу хурсандона зиндагӣ мекунанд [4, с. 186-191].

Дар мисоли афсонаҳои тоҷикии овардашуда қаҳрамони асосӣ барои шикастани қоидаи маъншуда ҷазо мебинад, тавассути мочарову ҳодисаҳо аз имтиҳон мегузарад, ҳатто худро дарк мекунад ва баъдан ба қадри зиндагӣ мерасад. Ишқу муҳаббати самимӣ ва вафодорӣ ба қаҳрамонро кумак мекунад, шаклу сурати инсониро ба ҳамсараш баргардонад ва зиндагии хушбахтона дошта бошад.

Мотиви издивоҷи одам бо ҳайвон дар фолклори бисёр халқҳо роиҷ буда, бо маъноии рамзии амиқ таъсири мутақобилаи инсон ва табиатро ифода мекунад. Ин сужетро паҷуҳишгарон бештар ба мотивҳои тағйирёбии тану ҷеҳраи қаҳрамон, аз якдигар ҷудошавӣ, ҷустуҷӯ ва пайвандшавӣ тақсим кардаанд.

Роҷеъ ба мавзуи мавриди баррасии мо, яъне сужету мотивҳои издивоҷи инсону ҳайвон як қатор олимони илҳори андеша кардаанд. Аз он ҷумла, Ҷон Учвинд Сван дар асари “Афсонаи Купидон ва Психея” (1955) беш аз 1100 нусхаи афсонаи мазкурро, ки дар асоси устураи “Амур ва Психея”-и юнонӣ ба вуҷуд омадаанд, таҳлили муқоисавӣ карда, таъсири онро ба мотиви “Ҳайвон-шавҳар” дар фолклори халқҳои Аврупо нишон додааст.

Аз рӯи таснифи сужети афсонаҳои Аарне-Томпсон-Утер ҷунин мазмун ба типии АТУ 425 – “Ҷустуҷӯи шавҳари гумшуда” мутобиқат мекунад. Дар ҷунин афсонаҳо шохдӯхтар ба махлук ё ҷонваре (хирс, гург, сағ ва ғ.) ба шавҳар мебарояд, аммо оқибат маълум мешавад, ки ӯро ҷоду карда будаанд [1, с. 140].

Сужети мавриди баррасии мо, воқеан як бофтаю эҷоди тасодуфӣ набуда, балки натиҷаи таҳаввули тасаввуроти одамони ҷомеаи ибтидоӣ ба шумор меравад. Зимни мотиви ҷуфтшавӣ ё издивоҷи инсону ҳайвон маъниҳо ва рамзу розҳое нухуфтаанд, ки дар афсонаҳо, ҳамчун ойинаи рӯзгору ақоиди қадимӣ бозтоб шудаанд. Пас аз овардани мисолҳову таҳлилу баррасиҳо ба ҷунин ҳулосаҳо меоем:

- ин мотив инъикоскунандаи мазмуни робитаи инсону табиат дар мисоли ҳайвонот мебошад;
- хирс дар афсонаҳои тоҷикӣ тимсоли қувваю тавоноӣ аст;
- издивоҷ бо хирс ва дигар ҷонварон нишондиҳандаи хотираи таърихи халқҳо мебошад, ки дар аҳди қадим аз ҳисоби ҳамин гуна ҳайвонот тотемӣ хосси худро доштанд;
- Издивоҷ бо ҷонвари дилноҳҳо бозтоби издивоҷи маҷбурӣ дар ҷомеаи суннатӣ мебошад;

– либосу ниқоби шахсони ҷонваршуда василаи ҷодуӣ мебошад, ки тавассути он персонаж ду нақш (ҳайвон ва инсон)-ро иҷро мекунад;

– ишқу муҳаббат ва вафодорӣ дар анҷом ғалаба мекунад.

Хулоса, афсонаҳо дар бораи зан ё шавҳари ҳайвон таҳайюли одию сода набуда, матнҳои бадеии мураккаби мифопоэтикӣ ба шумор меравад. Дар мундариҷаи ҷунин афсонаҳо намодҳои бостонии тарсу ҳарос, ҳамоҳангӣ бо табиат, орзу ва хостаҳои инсоният бозтоб шудаанд.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Хатлонӣ С.

Адабиёт

1. Antti Aarne's. The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Translated and enlarged by Stith Thompson. – Helsinki: Academia Scientiatum Fennica. 1961. – 584 p.
2. Афсонаҳои мардуми навоҳии Ғозималику Ҳисор ва Ленин / мураттиб С. Қарабулоқӣ. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 80 с
3. Афсонаҳои тоҷикӣ / Мураттибон Амонов Р., Обидов Д. – Душанбе: Дониш, 2008. – 432с.
4. Афсонаҳои халқи тоҷик. / Мураттиб ва муаллифи сарсухан Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 374 с.
5. Бундаҳишн // Мероси хаттии бостон / таҳиягарон Б. Ғафур, М. Ҳотам, М. Диловар. – Душанбе: Бухоро, 2013. – Китоби II. – Ҷ. 1. – С. 12-112.
6. Варламов, А.Н. Образ медведя-предка в фольклоре и мировоззрении эвенков / А.Н. Варламов // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2009. №115. – С. 178-184.
7. Marjanić, Suzana. Genre (and) interpretations: fables, tales of animal bridegrooms (the beauty and the beast archetype) and animal wives, and the interpretations thereof // Disenchantment, reenchantment and folklore genres disenchantment, re-enchantment and folklore genres / Radulović, Nemanja ; Đorđević Belić, Smiljana (ur.). Beograd: Institute for literature and arts, 2021. Pp. 121-139.
8. Раҳимов, Д. Тасвири унсурҳои фарҳанги мардум дар ҳикояҳои Баҳманёр / Д. Раҳимов // Шоире аз Сармаддеҳ / Маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба 60-солагии Баҳманёр). – Душанбе: Адиб, 2015. – С. 123-129
9. Ризвоншоева, Г. Афсонаҳои сеҳромези Бадахшон (Таҳқиқи ғоя ва образ) / Г. Ризвоншоева. – Душанбе: Дониш, 2011. – 256 с.
10. Таджикские сказки / Составитель Б. Ниязмухамедов. – Сталинабад: Госиздат при СНК Таджикской ССР, 1945. – 276 с.
11. Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё / Мураттиб ва гирдоваранда Р. Қодиров. – Ҷилди 1. – Душанбе: Оли Сомон, 1998. – 276 с.
12. Zipes, Jack. The Enchanted Screen: The Unknown History of Fairy-Tale Films. London and New York: Routledge, 2011. Pp. 224-226.

МОТИВИ ИЗДИВОЧИ БАЙНИ ИНСОНУ ҲАЙВОН ДАР АФСОНАҲОИ ХАЛҚИИ ТОҶИКӢ

Мундариҷаи афсонаҳои тоҷикӣ, бавижа афсонаҳои сеҳромез хеле рангин аст. Издивочи инсону ҷонварон, инсону махлуқоти фавқуттабӣ ба монанди деуи парӣ аз мотивҳои маъруфи афсонаҳои сеҳромез буда, дар тасаввуроти динию асотирӣ ва фолклору адабиёти бисёр халқҳо мавқеъ дорад. Яке аз ҷонварони маъруфи сарзамини тоҷикон хирс мебошад, ки дар кӯҳхову бешазорон зиндагӣ мекунад. Хирс ҳайвони пурзӯрест, ки бадани пур пашм дошта, гоҳе мисли одамон одати сари ду по рост истоданро дорад. Дар афсонаҳои тоҷикии «Хирсиддин» ва нусхаи он – «Хирсполвон» ва «Хирскулӯлаполвон» хирс шохдӯхтарро дузда, бо ӯ зиндагӣ мекунад ва фарзанди пурқуввате аз онҳо таваллуд мешавад. Издивоч бо хирс барои шохдӯхтарон як навъ имтиҳони сабру таҳаммул, садоқату вафодорӣ ва оромии ботинии ӯ мебошад. Дар сужети издивочи инсону хирс бозмондаҳои тасаввуроти қадимии тотемистӣ ба назар мерасанд.

Дар афсонаҳои тоҷикӣ инҷунин шакли дигари сужети издивоч бо ҷонварон дучор мешавад, ки қаҳрамон бо амри тақдир чанд муддат бо ҳайвоне зиндагӣ мекунад, аммо маълум мешавад, ҳамсараш инсон ё парӣ будаасту кадом соҳире ӯро бо сеҳру ҷоду тилисм кардааст. Ҷунин мазмун дар

афсонаҳои «Саги баррок», «Султон Саги зард», «Хӯтуки дилдода ба духтари подшоҳ» ва «Момахолбика» мушоҳида мешавад, ки қаҳрамони тилисмшуда дар ниқобу либоси саг, хӯтук ё харбача ва қурбоққа зоҳир мегарданд.

Аз рӯи таснифи сужети афсонаҳои Аарне-Томпсон-Утер чунин мазмун ба типии АТУ 425 – "Қустуҷӯи шавҳари гумшуда" мутобиқат мекунад.

Калидвожаҳо: *фолклор, афсонаҳои тоҷикӣ, мотив, сужет, издивоҷ бо ҳайвон, хирс, парӣ, сеҳру ҷоду, асотир, тотемизм.*

МОТИВ БРАКА МЕЖДУ ЧЕЛОВЕКОМ И ЖИВОТНЫМ В ТАДЖИКСКИХ ВОЛШЕБНЫХ СКАЗКАХ

Сюжеты таджикских волшебных сказок отличаются яркой образностью и глубокой символикой. Одним из устойчивых мотивов, присутствующих в них, является брак между человеком и животным либо с существами сверхъестественной природы – дивам, пери и др. Этот мотив отражает древние религиозные, мифологические и тотемистические представления, укоренившиеся в народном сознании. Особое место в таджикском фольклоре занимает образ медведя – могучего горного и лесного животного, обладающего как физической силой, так и человекоподобными чертами. В сказках «Хирсиддин» и его вариантах («Хирсполвон», «Хирскулаполвон») сюжет построен вокруг принцессы, похищенной медведем, с которым она живёт и от которого рождает сына-богатиря. Подобный сюжет интерпретируется как символическое испытание героини на терпение, преданность и духовную стойкость.

Наряду с этим, в таджикских сказках встречаются сюжеты, в которых животное-спутник героя или героини оказывается заколдованным человеком – как правило, принцем или принцессой. Такие сказки, как «Сияющая собака», «Жёлтый Пёс-Султан», «Осёл, влюблённый в принцессу» и «Момахолбика», иллюстрируют трансформации персонажей в результате магического вмешательства и последующего возвращения к истинной сущности.

По международной классификации сюжетов Аарне – Томпсона – Утера (АТУ) данные сказки относятся к типу 425 – «Поиск пропавшего супруга».

Ключевые слова: *фолклор, таджикские сказки, мотив, сюжет, брак с животными, медведь, пери, магия, мифология, тотемизм.*

THE MOTIF OF MARRIAGE BETWEEN HUMAN AND ANIMAL IN TAJIK FAIRY TALES

The plots of Tajik fairy tales are characterized by vivid imagery and profound symbolism. One of the recurring motifs found in them is the marriage between a human and an animal or with supernatural beings such as *div* (demon), *peri* (fairy), and others. This motif reflects ancient religious, mythological, and totemic beliefs deeply rooted in folk consciousness. A special place in Tajik folklore is occupied by the image of the bear – a powerful mountain and forest animal endowed with both physical strength and anthropomorphic features. In tales such as *Khirsiddin* and its variants (*Khirs-Polvon*, *Khirs-Kululapolvon*), the narrative centers on a princess abducted by a bear, with whom she lives and gives birth to a hero-son. This storyline can be interpreted as a symbolic test of the heroine's patience, loyalty, and spiritual resilience.

In addition, Tajik fairy tales include narratives in which an animal companion of the hero or heroine is revealed to be an enchanted human – typically a prince or princess. Tales such as *The Radiant Dog*, *The Yellow Dog-Sultan*, *The Donkey in Love with the Princess*, and *Momokholbika* depict character transformations resulting from magical intervention and their eventual return to true form. According to the Aarne-Thompson-Uther international folktale classification system (ATU), these stories correspond to type 425 – “The Search for the Lost Husband.”

Keywords: *folklore, Tajik fairy tales, motif, plot, marriage with animals, bear, peri, magic, mythology, totemism.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳимӣ Дилишод Камолзода* - номзоди илмҳои филологӣ, Роҳбари Намояндагии доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди ЮНЕСКО. Телефон: (+33 745141081; e-mail: dilshodr@gmail.com)

Сведения об авторе: *Рахими Дилишод Камолзода* - кандидат филологических наук, Руководитель Постоянного Представительства Республики Таджикистан при ЮНЕСКО. Телефон: (+33)745141081; электронная почта: dilshodr@gmail.com

Information about the author: *Rahimi Dilshod Kamolzoda* - Candidate of philological sciences, Head of the Permanent Delegation of the Republic of Tajikistan to UNESCO. Phone: (+33)745141081; e-mail: dilshodr@gmail.com

ИНЪИКОСИ МАРОСИМҲОИ МАРДУМИИ ТӢӢ ДАР АШӢОРИ ГУЛРУХСОР

*Зайдуллозода С. З.*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни

Таърихи адабиёту фарҳанги ҳар халку миллат пеш аз ҳама бо гуногунрангии анъанаву маросимҳои мардумӣ мавриди диққату пажӯҳиш қарор мегирад. Фаромӯш набояд кард, ки ғановати оламшумули адабиёти тоҷик пеш аз ҳама аз фазилати анъанаву оинҳои милли сарчашма гирифта, дар тафаккури назариявӣ бадеӣ мукамал гардидааст. Адабиёти гуфтории форс-тоҷик аз гузаштаи хеле дур бо инъикоси маросимҳои гуногуни милливу мардумӣ сафҳаҳои норушани ҳаёти халқро тавассути жанрҳои гуногуни бадеӣ муаррифӣ намуда, барои адабиёти навишторӣ низ самтҳои нави таҳқиқотро пешбарӣ кардааст.

Яке аз мавзӯҳои, ки дар таърихи адабиёти тоҷик ҷойгоҳи махсус дорад, инъикоси **маросимҳои мардумии тӢӢ** дар осори адибон махсуб меёбад, ки бешубҳа решаи амиқе дар таърихи куҳанбунёди адабиёти гуфторӣ паҳн кардааст. Бояд гуфт, ки **маросимҳои мардумии тӢӢ** дар ҳар давраи замон махсусияти худро доранд ва “дар натиҷаи табaddулотӣ ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маданӣ расму оин ва анъанаҳо низ тағйир ёфтаанд” [13, с. 11]. Аммо хираду фазилати куҳанбунёди мардумӣ ҳамеша дар меҳвари оинҳои халқӣ нақши калидӣ доштааст. Тазаккур бояд дод, ки дар адабиёти гуфторӣ мавзӯи мазкур асосан, дар жанрҳои рубоиву дубайтӣ, ҷаҳорпорау қитъа ва ғазал суруда шудааст. Аммо дар адабиёти навишторӣ доираи қорбурди ин масъала фарохтар буда, қариб дар тамоми жанрҳои насриву назмӣ ба назар мерасанд.

Ба ин маънӣ шоири халқии тоҷик – Гулрухсор дар ашъори худ мавзӯи **маросимҳои мардумии тӢӢро** асосан, дар жанрҳои дубайтиву рубоӣ, қитъаву маснавиҳои хурд, ғазалу ҷаҳорпора ва шеърӣ сафед сурудааст. Инъикоси маросимҳои тӢӢ дар таърихи адабиёти тоҷик, агар аз як ҷониб муаррифгари тамаддуни мардумӣ бошад, аз ҷониби дигар тараннуми ғояи зебоипарастии адабиёту фарҳанг ба шумор меравад. Пеш аз ҳама бояд қайд кард, ки вожаи “ТӢӢ” калимаи туркӣ буда, дар луғатномаҳо ба маънои чашм, ид, маросими хурсандӣ ба муносибати арӯсӣ, хатнаи писар ва ғайра омадааст (20). Яъне, дар маҷмӯъ, тӢӢҳои мардумӣ асосан: тӢӢи арӯсиву домодӣ ва тӢӢи хатна (хатнасур) мебошанд, ки якҷанд оин ё худ маросимҳои дохилӣ доранд. ТӢӢи арӯсиву домодӣ аз нуқтаи назари муҳаққиқон зербандҳо ё худ анъанаҳои дохилиро дорад, ки ҳамагӣ ҳикматҳои гуногуни мардумиро таҷассум менамоянд. Чунончӣ:

1. **Маросими пеш аз тӢӢ:** хостгорӣ, ноншиканон, фотиҳа, парчабуррон, чомабуррон, маслиҳатошӣ, тӢӢбарон, сурфакушоён, ҷамъомади духтарон, ҳинобандон; омода кардани домоду арӯс ба тӢӢи калон: саршӯёну мӯйбофон, сартарошон, либоспӯшон ва ғайра.

2. **Маросимҳои марҳалаи тӢӢи калон:** никоҳ, домодбиёрон, зиёфати тӢӢ, гусели арӯс ба хонаи домод, рӯбинон ва ғайра.

3. **Маросимҳои пас аз тӢӢ:** ҷойгундорон, торканон, мушқилкушо ё бибисешанбе, домодталабон, арӯсталабон ва амсоли ин.

Бояд гуфт, ки анъанаву оинҳои аз ҷониби муҳаққиқон кашфшуда имрӯзҳо ба пуррагӣ амалӣ намешаванд, аммо муҳимтаринашон то ҳанӯз бо таҷассуми ҳикматҳои мардумӣ иҷро мегарданд. Дар ин замина дар ашъори Гулрухсор асосан, инъикоси тӢӢи арӯсиву домодӣ ва баъзе аз оинҳои мардумии он ба назар мерасад. Дар шеърӣ “Дар тӢӢи ҳамсоя” шоир дар партави инъикоси мавзӯи ҳасбиҳолӣ воқеаи ба тӢӢи ҳамсоя таклиф шудан ва ба тӢӢи ташриф овараданашро бо ишора ба баъзе аз анъанаҳои мардумӣ дарҷ кардааст. Масалан, пӯшидани либоси нав ва ҳатман бо дилхушӣ ба тӢӢихона рафтан аз анъанаҳои муҳимтарини халқӣ тоҷик ба шумор мераванд. Ва Гулрухсор ба ҳамин суннати аҷдодӣ чунин ишора кардааст:

Ғами дилро чу муҳри сарвазирон,

Ниҳам дар сандуқи фӯлоду маҳкам.
Бипӯшам куртаи гулдӯзиямро,
Ки хушрӯз ар наям, хушрӯй бошам... [4, с. 67]

Тавре маълум аст, яке аз оинҳои маросими тӯйи арӯсӣ “саршӯён”-у “мӯйбофон” мебошад, ки пайхам иҷро мешаванд. “Рӯзи тӯй арӯсро занон ба саршӯй омода месозанд. Баъди шустани сараш мӯяшро мебофанд, либоси нав мепӯшонанд. Дар давоми ин маросим суруд мехонанд” [21]. Бояд гуфт, ки анъанаҳои мазкур дар баъзе аз минтақаҳо танҳо бо як ном, яъне, “мӯйбофон” ёд мешавад. Раванди баргузори маросими мазкур дар ҳар минтақа хусусияти хоси худро дорад. Одатан, дар матни чунин сурудҳо якбора моҳияти ду оин: “саршӯён”-у “мӯйбофон” мушоҳида мешавад. “Маросими мазкур таронаи ба худ хос дорад, ки ҳангоми мӯи арӯсро шона задан, сароида мешавад. Суруди саршӯён дар ҳамаи манотиқи кишвар қариб як хел иҷро карда мешавад ва баъзан дар байнаш рӯбоётҳои гуногуни халқиро илова намуда, занону духтарон дар якҷоягӣ зам-зама мекунанд”[21]. Маълумтарин матни суруди “саршӯён”-у “мӯйбофон” чунин аст:

Шӯяк, шӯяк, шӯякуш,
Холаи саршӯякуш.
Оста бизан шонарае,
Накана як мӯякуш.
Эй очаи чон илоҳ-илоҳит кардум,
Хокистари кучата кулолӣ кардум.
Ҳаҷдаҳ сари сол хоната бонӣ кардум,
Имрӯз, ки мерам хоната холи кардум [21].

Гулрухсор дар идомаи шеъри “Дар тӯйи ҳамсоя” бо ишора ба ҳамин оини мардумӣ иброз медорад, ки ба рағми “сӯзу дардаш” ҳатман дар тӯй “мастона” меҳандад ва аз “гулҳои барои ёр чида”-аш дар маросими “мӯйбофон” “зулфи духтари ҳамсоя”-ро оро медиҳад. Чунончӣ:

Барои гиря сӯзу дард кофист,
Вагарна бесабаб мастона хандам?
Зи гулҳои барои ёр чида,
Ба зулфи духтари ҳамсоя бандам... [4, с. 67]

Бояд гуфт, ки раванди тамоми оинҳои тӯйи арӯсиву домодӣ ҳатман бо суруду байтҳои гуногунмӯтаво моҳияти идона мегирад. Ва сурудхониву раксу бозӣ аз анъанаҳои меҳварии оинҳои тӯй ба шумор мераванд. Ҳатто, дар ин росто муҳаққиқон сурудҳои тӯёнаро вобаста ба моҳияту мӯтаво тақсимбандӣ кардаанд. Масалан, муҳаққиқи тоҷик - Зеҳниева Ф. дар китоби худ “Сурудҳои маросими тӯйи тоҷикон” сурудҳои тӯйи арӯсиву домодиро ба 8 ғуруҳ тақсим кардааст:

1. Сурудҳои хабарӣ
2. Сурудҳои тайёрӣ
3. Сурудҳои ҷудой ва фирок
4. Сурудҳои тантанавӣ
5. Сурудҳои табрикӣ
6. Сурудҳои тавсифӣ
7. Сурудҳои рақсӣ
8. Сурудҳои ҳаҷвӣ

Зеҳниева Ф. вобаста марҳилаҳои тӯй низ сурудҳои тӯйиро ба ғуруҳҳо тақсим кардааст:

1. Сурудҳои маросими пеш аз тӯй
2. Сурудҳои маросими тӯйи калон
3. Сурудҳои маросими баъд аз тӯй [11, с. 12-14].

Ба ин маънӣ дар ашъори Гулрухсор қариб ба тамоми навъҳои сурудҳои тӯёна ишораҳо ба назар мерасанд. Тазаккур бояд дод, ки мавқеи чунин сурудҳо дар ашъори шоир гуногунпаҳлу буда, бо услуби хоса инъикос шудааст. Шоир дар ашъораш гоҳо ба ин ё он

навъи суруди тӯёна ишора намуда, гоҳо махсусияти мардумии чунин сурудхоро ба риштаи тасвир кашидааст. Масалан, дар шеъри “Дар тӯйи ҳамсоя” шоир тавассути калимаи “байт”, ки асалан, дар байни мардум ба маънои суруд истифода мешавад, ҳам ба сурудҳои табрикиву тантанавӣ ишора намудааст ва ҳам махсусияти мардумии анъанавӣ тухфа бурданро ба тӯйхона хеле содаву зебо тараннум кардааст. Чунончӣ:

Ба ҷои ҳада байти тоза оред,
Ба рӯзи шодии ҳамсоя, ёрон.
Ба сандуки дили худ кулф созед,
Ғами худро чу муҳри сарвазирон. [4, с. 68]

Масъалаи сурудхонӣ ва интиҳоби дурусти матну оҳанг дар маросимҳои “домодбиёрон”-у “гусели арӯс” ва ҳатто лаҳзоти алоҳидаи он то ҳанӯз таҳқиқталаб аст. Матни сурудҳои тӯёна вобаста ба оинҳову лаҳзаҳои дохилии маросимҳои тӯй аз ҳам фарқ мекунад. Масалан, суруду навои маросимҳои “саршӯён”-у “мӯйбофон” як кам ҳузнангез буда, ҳозиринро ба гиря меоранд. Суруду оҳангҳои маросими “домодбиёрон” шӯху марғубанд, аммо суруду навои “гусели арӯс” дар қисмати аввал ҳузнангез ва дар қисмати дуюм шӯху марғуладор мешаванд. Вобаста ба хусусияту моҳияти сурудҳои маросимии тӯйи арӯсиву домодӣ ва лаҳзоти ҷудогонаи оинҳои он муҳаққиқи дигари тоҷик, санъатшиноси Ҳакимов Н. дар китоби худ “Муסיкии ҷашни арӯсии тоҷик” чунин овардааст: «Муסיкии ҷашни арӯсӣ, хусусан дар жанрҳои лирикӣ бештар ривочу раванқ ёфтааст. Сурудҳои ба маросими ҷашни арӯсии тоҷик воридгардида ба чунин гуруҳҳо тақсим мешаванд: Сурудҳои маросимӣ, лирикию ситоишӣ, сурудҳои ба арӯсу домод бахшида, базмӣ, табрикӣ, ҳазлӣ, рақсӣ, гиря ва ғайра»(19,16). Ба ин маънӣ хонанда ҳангоми хондани мисраъҳои зайл ҳатман эҳсос мекунад, ки дар шеър лаҳзоти шӯху марғуби маросими “домодбиёрон”-у “гусели арӯс” инъикос карда шудааст:

Бо ҳавою бо садои беқарори доира,
Ин дили бесабри ман рақсидаву хонад суруд;
“Эй арӯси нектолеъ, эй шаҳи аз васл шод,
Ишқро аз ошиқе гӯед пайғому дуруд!” [8, с. 112]

Дар байни маросимҳои тӯйи арӯсиву домодӣ оинҳои “арӯсбаророн”(арӯсбарон) ва “домодбиёрон” (домодбарон, шахбиёрон, шахбаророн) мавқеи алоҳида доранд. Домодбарон ё худ домодбиёрон аз маросимҳое махсуб меёбанд, ки дар ҳар минтақа махсусияти худро дорад. Масалан, “Пештар мардони зиёде дар шакли қофилаи ҷашнӣ домодро ихота намуда, бо рақсу сурудхонӣ то хонаи арӯс мебурданд ва агар каме манзили домод дуртар мебуд, арӯсро аспсавор мебурданд. Дар ин раванд ҷӯраҳои домод сурудҳои халқии «Аспа савор кай меой?», «Шаҳ меояде», «Шаҳ муборак бод»-ро месаронданд ва рақсу бозикунон мерафтанд. Ҳоло домодро тавассути мошинҳои нави замонавӣ ва бо гулҳои махсус ороодашуда мебаранд» [6]. Маросими мазкур то кунун дар байни мардум бо услубу равишҳои гуногун доир карда мешавад. Арӯсбаророн ё худ арӯсбарон маросимест, ки раванди аз хонаи арӯс ба хонаи домод рафтани арӯсу домодро дар бар мегирад. Ин маросимро тавассути рақсу суруд анҷом медиҳанд. Ба тамошои арӯсбарон тамоми аҳли деҳа ё маҳалла мебарояд. “Дар гузашта арӯсро аспсавор мебурданд. Ёро ба асп бародар ё тағояш савор мекард ва яке аз инҳо сарчилав (чилавдор) мешуд. Ҳамин ки ба манзили домод мерасиданд, гулхан афрӯхта, дар гирдаш арӯсро давр мезанонданд. Дар баъзе маҳалҳо ин амалро падар, хола ё аммаи домод иҷро мекард. Домод ба сарчилав хизматона (ҷома ва ё пул) дода, арӯсро аз рӯи зин мебардошт ва ба арӯсхона медаровард» [6]. Гулрухсор дар шеъри “Тӯй” якбора ҳам ба маросими “домодбиёрон” ва ҳам ба маросими “арӯсбарон” ишора намуда, аз ҳикматҳои мардумии ин анъанаҳо ёдрас шудааст. Масалан, имрӯз ҳам дар минтақаҳое, ки тӯйи арӯсиву домодӣ барпо мегардад, тамоми маҳалла шодишарики тӯйдорон мешаванд. Яъне, анъанавӣ баргузории сарҷамъонаи ҷашну тӯйҳо ҳанӯз дар байни халқи тоҷик роиҷ аст. Гулрухсор бо тасвири айёми баччагии худ, инъикоси ҳаёту рӯзгори аҳли зодгоҳаш ва тараннуми оини “сурудхонӣ” (суруди тантанавӣ) дар мисраъҳои зайл ба анъанаҳои зебову бостонии мардумӣ ишора кардааст:

Меравам аз кӯчаҳои баччагӣ аз пушти тӯй,
Кӯдаки навроҳа рӯи дасти модар байтгӯй.
Меравад ҳамроҳи ман як деҳа, як қавми бузург,
Пеш-пеши мо равон бо нағма оби софи чӯй...
Дидаҳо пурнуру дилбар ҳамчунон чашмони тифл
Хандаҳо поканду беғаш, ҳамчу домоду арӯс... [8, с. 115]

Дар мисраъҳои баъдии шеър шоир бо истифода аз санъати талмех, яъне, ишора кардан ба яке аз сурудҳои халқии тӯёна (Холаи тӯйдор, давлат ба сарат, Саду садсола шавад гулписарат) маросими **“домодбиёрон”**-ро хеле зебову муассир инъикос кардааст. Аммо бояд гуфт, ки байти халқии “Акаи тӯйдор, давлат ба сарат, Саду садсола шавад гулписарат” дар байни мардуми вариантҳои гуногун дорад. Вариантиҳои байти мазкур бештар дар аввали мисраи якум мушоҳида мешавад. Яъне, мухотаби мисраи аввал дар минтақаҳои Тоҷикистон дар шаклҳои “акаи тӯйдор”, “эй акаи тӯйдор”, “апаи тӯйдор” ва ҳатто “амаки тӯйдор”-у “тағои тӯйдор” вучуд дорад. Аммо дар шеъри Гулрухсор варианти дигари ин мухотаб: холаи тӯйдор ба назар мерасад. Чунончи:

...Аз миёни боғҳо, гулзори гандумзорҳо,
Мерасад бар гӯши ман созу навои ошно.
“Холаи тӯйдор, давлат ба сарат,
Саду садсола шавад гулписарат”,
Аз суруди шоҳмардон орзу бидҳад садо... [8, с. 115]

Дар шеъри мавриди назар (шеъри “Тӯй”) маросими **“зиёфати тӯй”** ва **“гусели арӯс ба хонаи домод”** бо махсусияти зиндагии аҳли деҳа таҷассум гардидааст. Маълум аст, ки маросимҳои тӯй дар ҳар минтақа хусусиятҳои хоси худро доранд, аммо баргузориҳои анъанаву оинҳои тӯёна дар шаҳрҳо, хусусан, дар пойтахт хеле фарқ мекунад. Масалан, дар шаҳрҳо анъанаҳои тӯй ба таври маҳдуд баргузор мешаванд. Ҷашнвора одатан дар ҳудуди як хонавода ва шумори ками ҳамсоҳҳо ҷамъбаст карда мешавад. Аммо дар шеъри Гулрухсор куҳантарину зеботарин ва самимитарин маросими **“зиёфати тӯй”** инъикос гардидааст. Дар ин мисраъҳо доираи васеи баргузориҳои маросими мазкур “дар тамоми деҳа” байни “пиру барно” тараннум шудааст. Чунончи:

Дар фазои деҳа мавҷи шодию овози тӯй,
Дар тамоми деҳа савғотист нону қанди тӯй.
Дар макону дар забони пиру барно сози тӯй,
Кошки якумр бошад зиндагӣ монанди тӯй! [8, с. 113]

Дар шеъри **“АРҶСӢ”** Гулрухсор ба маросими **“гусели арӯс ба хонаи домод”** ишора намуда, аз анъанаи “гиряи модар” ҳангоми гусели духтар ёдрас шудааст. Аммо бояд гуфт, ки ин анъана на дар ҳама минтақаҳо иҷро мешавад. Яъне, “гиряи модар” ҳангоми гусели духтар анъанаи ҳатмӣ ба шумор намеравад. Масалан, шоир бо гуфтани ин, ки “Чӯйҳо – дарёи зинда, Сӯи саҳроҳо гурезанд” ва “Духтарони қадрасида ашки модарҳо бирезанд” маросими гусели (духтарони қадрасида) арӯсро ба хонаи домод ба “чӯйҳо”-и ба саҳро “гурезанда” монанд кардааст. Дар баробари ин “ашки модарҳо” ҳангоми гусели “духтарони қадрасида” яке аз анъанаҳои маросими гусели арӯс аст, ки дар шеъри шоир хеле зебову муассир тасвир гардидааст. Чунончи:

Чӯйҳо – дарёи зинда,
Сӯи саҳроҳо гурезанд.
Духтарони қадрасида,
Ашки модарҳо бирезанд... [8, с. 118]

Дар шеъри “Кӯдакии хешро бигзошта” шоири мардумӣ манзараи дигаре аз фазои тӯёнаро инъикос намудааст, ки дар баробари тараннуми маросими **“шаҳбарону”**-у **“гусели арӯс”**, анъанаи “дуодихӣ”-и падари арӯсро низ мушоҳида кардан мумкин аст. Тазаккур бояд дод, ки раванди “дуодихӣ”-ву “дуогирӣ” дар хонаи падари арӯс дар ҳар минтақа махсусияти худро дорад, аммо дар умум қариб, ки тафовуте дида намешавад. “Пеш аз тарк намудани хонаи падар арӯс бо падараш хайрухуш карда, ҳам шуда пойи падарашро бўсиданӣ мешавад.

Аммо падар ба ӯ ин имконро намода, ӯро аз ҷой меҳезонад ва дуои нек медиҳад. Ин амалро мардум «поипадарбӯсӣ» меноманд»[19]. Дар шеъри Гулрухсор аслан, манзараи тӯйи қаҳрамони лирикӣ тасвир гардида, матни мисраъҳо низ аз номи қаҳрамони лирикии “ман”-и “арӯс” гуфта шудааст. Ҳарчанд дар ин мисраъҳо матни “дуодихӣ”-и падари арӯс расман оварда нашудааст, аммо мисраъҳои “Мардаке гӯяд, ки додои арӯс, Духтаратро дасти домодат супор” ишораи хубу нозуке ба анъанаи “дуодихӣ”-и падари арӯс мебошанд. Ҳамчунин, мисраъҳои “Меравам аз хонадони ту, падар, Сурма молида зи хоки остон...” ва ё “Тӯшаи роҳам ба ҳангоми сафар, Меҳри поки хонадонат, эй падар...” аз анъанаи “дуогирӣ”-ву “дуодихӣ”-и маросими **“гусели арӯс”** шаҳодат медиҳанд. Чунончӣ:

Аз дари ҳавлӣ ба гӯшам мерасад,
Созу оҳанги баланди “шаҳбарор”.
Мардаке гӯяд, ки додои арӯс,
Духтаратро дасти домодат супор...
Меравам аз хонадони ту, падар,
Сурма молида зи хоки остон.
Меравам обод карда манзили,
Файз бахшам баҳри дигар хонадон.
Тӯшаи роҳам ба ҳангоми сафар,
Меҳри поки хонадонат, эй падар. [8, с. 113]

Дар шеъри “Баҷаҳои тӯй” Гулрухсор дар баробари инъикоси маросимҳои тӯйи арӯсиву домодӣ аз ҳикматҳои он низ ёдовар шудааст. Дар шеъри мавриди назар маросимҳои **тӯйхабаркунӣ**, **“шаҳбаророн”**, **“гусели арӯс”** ва **“зиёфати тӯй”** (зиёфати хонаи домод), бо инъикоси ҳикматҳои “ширинипошӣ”-ву “шириничамъкунӣ” тараннум гардидааст. Дар ин шеър фазои тӯёнаи деҳа мунъакис шуда, самимияту хоксорӣ ва ҳикматҳои бегазанди мардумӣ мавриди таҷассум қарор гирифтаанд. Яке аз маросимҳое, ки хоси тамоми тӯйҳои мардумӣ мебошад, анъанаи **тӯйхабаркунӣ** ба шумор меравад. Ҳарчанд дар таҳқиқотҳои то имрӯз амалигардида маросими мазкур аз рӯйхати маросимҳои тӯй ҷудо мондааст, аммо ин анъана дар гузашта бо махсусияти алоҳида иҷро мегардид. Масалан, пештар тӯйдорон як нафарро “тӯйхабаркун” таъин карда, ба ӯ масъулияти тӯйхабаркуниро воғузор мекарданд ва “тӯйхабаркун” бояд тибқи рӯйхат ҳамаро ба тӯй даъват мекард. Дар раванди иҷрои ин анъана ба “тӯйхабаркун” ҳатман даъватшудаҳо “тӯёна” медоданд. Дар мавриди ин маросим Неъматов Г. муҳаққиқи тоҷик чунин овардааст: “Ду-се рӯз қабл аз тӯй волидони духтару писар барои ба тӯй хабар кардани наздиконашон ба хонаи онҳо тӯйхабаркун равон мекунанд. Наздикон барои хабари хуш ба тӯйхабаркун дастсафедӣ медиҳанд. Тӯйхабаркун дастсефедихоро оварда, ба хонаи тӯйдор медиҳад. Тӯйдор ба тӯйхабаркун барои ҳаққи хизматаш чома ва миёнбанд тақдим мекунад”[13, с. 12]. Маросими мазкур имрӯз ҳам дар аксари минтақаҳо (хусусан деҳот) амалӣ мешавад, аммо бо тараққиёти технологияи муосир имрӯзҳо тӯйдорҳо бештар кӯшиш мекунанд, тавассути телефони мобилӣ маросими мазкурро ба таври замонавӣ иҷро намоянд. Тавре маълум аст, яке аз анъанаҳои дигари ҷашни арӯсиву домодӣ “ширинипошӣ”-ву “шириничамъкунӣ” буда, то имрӯз байни мардум иҷро мешавад. Одатан, ин амал дар раванди тамоми тӯйҳои мардумӣ ба мушоҳида мерасад. Дар тӯйи арӯсиву домодӣ анъанаи мазкур ҳам дар хонаи арӯс ва ҳам дар хонаи домод роҳандозӣ мегардад. Бо пошидани ширинҳои гуногун (навҳои гуногуни қанд ва гоҳо як микдор маблағ), ки аслан дар сари домоду арӯс пошида мешавад, падару модар ё худ тӯйдорон як навъ муҳаббати худро ба навхонадорон изҳор намуда, кӯдаконро шод мегардонанд. Роҳандозии равишу услуби ин анъана дар ҳар минтақа махсусияти худро дорад. Дар аксари минтақаҳо тӯйдорон (ҳам аз ҷониби арӯс ва ҳам ҷониби домод) қанду мавизро аз захираҳои худ дар сари арӯсу домод мепошанд, аммо дар баъзе аз минтақаҳо маҳз, аз сандуқи келин ширинҳоро гирифта, ин анъанаро иҷро мекунанд. Дар шеъри Гулрухсор ишораҳои ҷолиб ба маросими **“тӯйхабаркунӣ”** ва анъанаҳои “ширинипошӣ”-ву “шириничамъкунӣ” ба назар мерасанд, ки албатта самимияту садоқати мардумиро инъикос менамоянд. Шоир тавассути мисраъҳои “Даме, ки модари домод аз сандуқи келинаш, Ба рӯйи ҳавли тӯйхона мағзу қанд

мепошид, Бубинад то ки тӯи бачаҳояш дар дами пирӣ, Ба ин ният аз он тӯёна ҳар як модаре мечид...” хеле орифона ҳикмати мардумии “нияти нек – ними давлат”-ро тараннум кардааст:

Шунида гуфтугӯи тӯйро аз номи соҳибтӯй,
Паёми тӯйро бар ҳар дару девор мебурдем.
Ба оҳанги баланди “шаҳбаророн” чӯр мегаштем,
Шарики базми соҳибтӯй гашта, ёр мебурдем.
Даме, ки модари домод аз сандуқи келинаш,
Ба рӯи ҳавлии тӯйхона мағзу қанд мепошид,
Бубинад, то ки тӯи бачаҳояш дар дами пирӣ,
Ба ин ният аз он тӯёна ҳар як модаре мечид.
Ба сад умед модар қанд мепошид, лекин мо
Зи сад якро нафаҳмида, ба шавқу завқ мечидем... [8, с. 113]

Тавре маълум аст, яке аз маросимҳои тӯии арӯсиву домодӣ “келинбинон” маҳсуб меёбад. Ин маросим аслан, баъд аз хонаи падариро тарк кардани арӯс ва ба хонаи домод омадани дар ҳузури ҳешони наздик ва қисман ҳамсоязанҳо доир карда мешавад. Дар ин маврид дар китоби “Суннатҳои маҳаллии яғнобиёни болооби Варзоб”-и Гулмурод Неъматов чунин оварда шудааст: “Маросими келинбинон дар рӯзи дуюми тӯи арӯсу домод баргузор мегардад. Дар маросими келинбинон дар хонаи домод ҳешу табор ва ҳамсоязанҳо даъват шуда, ба ин муносибат зиёфат орошта мешавад. Сипас, бо хоҳиши ҳозирин яке аз занҳои бодавлат аз ҷой хеста, химчаи тарро мегирад ва бо нӯги он чимилик (ҷодар)-ро мебардорад... сипас он зан химчаро луфтак карда, ба оғӯши арӯс бо мақсади серфарзанд шудан мемонад. Баъд барои дидани арӯс ҳешовандони домод ба арӯс ҳар гуна тухфаҳо медиҳанд ва ин тухфаҳоро рӯбинак меноманд.” (13, 12) Бояд гуфт, ки раванди баргузори “келинбинон” қариб дар тамоми минтақаҳои Тоҷикистон бо ҳамин усул ташкил карда мешавад. Ва муҳимтарин ҷиҳати баргузори ин анъана аз он иборат аст, ки баъд аз рафтани арӯс ба хонаи домод хонаи падарӣ (хонаи падарии арӯс) як навъ хомӯшу ҳолӣ мемонад. Гулрухсор дар идомаи шеърӣ “Дар тӯии ҳамсоя” маҳз ба ҳамин махсусияти “келинбинон” (Манзиле хомӯшу ҳолӣ, Маҳфиле ободу тафсон...) ишора намудааст. Ва низ зимни баргузори ин маросим ҳатман анъанаи “зиёфати тӯӣ” бори дигар ташкил карда мешавад:

Гирди мизе бахт хандон,
Дар маконе ҳузн гирён.
Манзиле хомӯшу ҳолӣ,
Маҳфиле ободу тафсон... [8, с. 119]

Гулрухсор чун шоири халқӣ дар миёни халқ бо ҳикмату фазилати мардумӣ ба камол расида, ганҷинаҳои беназири миллиро ҳазм намуда, дубора бо перояи зебову муассири шеър ба миллати худ баргардонидаст. Инъикоси маросимҳои тӯии арӯсиву домодӣ ва анъанаву ҳикматҳои он дар шеърӣ шоир бо ҷаззобияту маҳорати хоса мавриди тараннум қарор гирифтааст. Дар ашъори шоир аслан, инъикоси маросимҳои “тӯйхабаркунӣ”, “саршӯён”-у “мӯйбофон”, “шаҳбарон”-у “арӯсбарон”, “келинбинон”-у “зиёфати тӯӣ” инъикос гардида, анъанаву чун “дуодихӣ”-ву “дуогирӣ” “ширинипошӣ”-ву “ширинчамъкунӣ” хеле содаву самимона тараннум шудаанд.

Гулрухсор дар баробари инъикоси маросиму анъанаҳои мардумии тӯӣ (тӯии арӯсиву домодӣ) кӯшиш кардааст, аз ҳикматҳои азалии фазилати нотамоми халқ ёдрас шавад. Шоир бо тараннуми маросимҳои мардумии тӯӣ барои ҳифзу пайдории ганҷинаҳои беназири халқ дар замони бархурди тамаддунҳо нақши амиқу нотақдор дорад.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Боев Ш.

Адабиёт:

1. Асрорӣ В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. / В.Асрорӣ, Р.Амонов -Душанбе: Маориф, 1980. –303с.
2. Гулрухсор. Девон: Девони ишқу ханда. / Гулрухсор. –Душанбе: Пайванд, 2004. - 958с.
3. Гулрухсор. Руҳи Бохтар. / Гулрухсор. – Душанбе: Адиб, 1987. – 398 с.
4. Гулрухсор. Бунафша. / Гулрухсор. – Душанбе: Ирфон, 1970. - 52 с.

5. Гулрухсор. Ихлос. / Гулрухсор. – Душанбе: Маориф, 1981. – 132с.
6. Гулрухсор. Зан ва чанг. / Гулрухсор. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 45с.
7. Гулрухсор. Човидона. / Гулрухсор. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 218с
8. Гулрухсор. Қасидаи куҳистон. / Гулрухсор. – Душанбе: Адиб, 1988. – 242с
9. Гулрухсор. Занони Сабзбаҳор. / Гулрухсор. – Душанбе: Адиб, 2019. – 432с.
10. Гулрухсор. Оташи Суғд. / Гулрухсор. Душанбе: Ирфон, 1982. – 172с.
11. Зеҳниева, Ф. Сурудҳои маросими тӯи тоҷикон /Ф. Зеҳниева. - Душанбе: Дониш. 1978 .– 162с.
12. Қосимӣ С. А. Адабиёти гуфторӣ ва адабони тоҷик. – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2021. – 135 с.
13. Неъматов Г. “Суннатҳои маҳаллии яғнобиёни болооби Варзоб” Душанбе, Ирфон 2013. С. 42
14. Норматов, С. Ленин дар фолклори тоҷик / С. Норматов. – Душанбе: Дониш, 1969.-120.
15. Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2021. – 543 с.
16. Раҳмонӣ Р., Қосимӣ С. А. Адабиёти гуфтории тоҷикон. – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2020. – 352 с.
17. Раҳимов Д. Фолклори тоҷик. – Душанбе: Эҷод, 2009. -362с.
18. Тилавов Б. Суханҳои руҳафзо. –Душанбе: Деваштич, 2006. –152 с.
19. Ҳақимов, Н.Ғ. “Муסיқии чашни арӯсии тоҷикон”. - Хучанд: Нури маърифат, 2003.-142 с.
11. Ҳақимов, Н.Ғ
20. <https://vazhaju.tj> word., хоб; Вожаҷӯ/ Фарҳанги форсии тоҷикӣ.
21. hamsafon.tj “Ҳабари рӯз”. Тоҷикистон. Мавқеи об дар фарҳанги мардуми тоҷик. Таҳияи Холмуродов Зафар.
22. [Wikipedia/https^/tj.wikipedia.org^wiki](https://tj.wikipedia.org/wiki). Донишномаи озод.

ИНЪИКОСИ МАРОСИМҲОИ МАРДУМИИ ТҶИ ДАР АШЪОРИ ГУЛРУХСОР

Дар мақолаи мазкур муаллиф маросимҳои мардумии тӯиро дар ашъори Гулрухсор маврид таҳқиқу омӯзиш қарор додааст. Аз ҷумла, муаллиф қайд кардааст, адабиёти гуфтории форс-тоҷик аз гузаштаи хеле дур бо инъикоси маросимҳои гуногуни милливу мардумӣ сафҳаҳои норушани ҳаёти халқро тавассути жанрҳои гуногуни бадеӣ муаррифӣ намуда, барои адабиёти навишторӣ низ самтҳои нави таҳқиқотро пешбарӣ кардааст. Яке аз мавзӯҳои, ки дар таърихи адабиёти тоҷик ҷойгоҳи махсус дорад, инъикоси **маросимҳои мардумии тӯӣ** дар осори адибон маҳсуб меёбад, ки бешубҳа решаи амиқе дар таърихи куҳанбунёди адабиёти гуфторӣ паҳн кардааст.

Гулрухсор чун шоири халқӣ дар миёни халқ бо ҳикмату фазилати мардумӣ ба камол расида, ганҷинаҳои беназири миллиро ҳазм намуда, дубора бо перояи зебову муассири шеър ба миллати худ баргардонидааст. Инъикоси маросимҳои тӯӣ арӯсиву домодӣ ва анъанаву ҳикматҳои он дар шеъри шоир бо ҷаззобияту маҳорати хоса мавриди тараннум қарор гирифтааст. Дар ашъори шоир аслан, инъикоси маросимҳои “тӯйхабаркунӣ”, “саршӯён”-у “мӯйбофон”, “шаҳбарон”-у “арӯсбарон”, “келинбинон”-у “зиёфати тӯӣ” инъикос гардида, анъанаву чун “дуодихӣ”-ву “дуогирӣ” “ширинипошӣ”-ву “ширинчамъкунӣ” хеле содаву самимона тараннум шудаанд.

Калидвожаҳо: маросимҳо, ашъор, мавзӯ, услубӣ, бадеӣ, анъанаҳо, фалсафӣ, ҳикматҳо, тӯӣ, саршӯён, мӯйбофон, шаҳбарон, арӯсбарон келинбинон, инъикос, таҳқиқ, мардум.

ОТРОЖЕНИЕ НАРОДНЫХ СВАДЕБНЫХ РИТУАЛОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ГУЛРУХСОРА

В данной статье исследуется тематика отражение народных свадебных ритуалов и церемонии в стихах Гулрухсора. Автор отмечает, что в устной литературы с древних времен

отражаются различные народные ритуалы и церимонии свадебных праздников. Данная тема в устной и письменной литературы воспывается в различных жанрах. Тема отражение народных свадебных ритуалов и церимонии является одним из важнейших направлений в сфере литературоведения. Воспевание темы народных свадебных ритуалов и церимонии в устной литературы рассматривается в сфере фольклористики.

Гулрухсор как народная поэтесса выросла среди народа и воспитывалась народными мудростями. Она изучила народные ценности своей родины и в стихах обратно передала весь мудрость народных ритуалов и церимонии свадебных праздников. Отражение народных свадебных ритуалов и церимонии в стихах Гулрухсора воспеваются наилучшим образом. В её произведениях отражаются такие ритуалы и церимонии как: приглашение на свадьбу, мытье головы невесты, плетение волос невесты, приглашение жениха в дом невесты, переезд невесты в дом жениха, знакомство с невесткой и преподнесение подарков, свадебное угощение, чтение молитвы со стороны отца невесты, раздачи сладостей.

Ключевые слова: церимонии, произведения, тема, стилистика, художественный, традиции, философия, мудрости, свадьба, мытье головы невесты, плетение волос невесты, приглашение жениха в дом невесты, переезд невесты в дом жениха, знакомство с невесткой и преподнесение подарков, отражение, исследование, народ.

THE REFLECTION OF FOLK WEDDING RITUALS IN GULRUHSOR'S WORKS

This article researches the theme of hatching of folk wedding rituals and ceremonies in the poems of Gulrukhsor. Author notes that oral literature from ancient times reflects various folk rituals and ceremonies of wedding festivals. The given theme in oral and written literature is brought up in different genres. The theme of hatching folk wedding rituals and ceremonies is one of the most important directions in the field of Literaturavvision. Reproducing the theme of folk wedding rituals and ceremonies in oral literature is considered in the field of folkloristics.

Gulrukhsor, as a folk poetess, grew up among the people and was educated by folk wisdom. She has studied the folk values of her homeland and in her poems she has conveyed back all the wisdom of folk rituals and ceremonies of wedding festivals. The reflection of folk wedding rituals and ceremonies in Gulrukhsor's poems are brought up in the best possible way. Her works show such rituals and ceremonies as: invitation to the wedding, washing the bride's head, braiding the bride's hair, inviting the bridegroom to the bride's house, moving the bride to the groom's house, getting acquainted with the daughter-in-law and presenting gifts, wedding feast, prayer recitation by the bride's father, giving sweets.

Keywords: ceremonies, works, theme, stylistics, artistic, tradition, philosophy, wisdom, wedding, washing the bride's head, braiding the bride's hair, inviting the bridegroom to the bride's house, moving the bride to the bridegroom's house, meeting the daughter-in-law and presenting gifts, hatching, research, people.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зайдуллозода Саида Зайдулло – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С. Айни; тел: +992.93.745.82.45, mail: zikaeva_1982@mail.ru

Сведения об авторе: Зайдуллозода Саида Зайдулло – кандидат филологических наук, доцент кафедры методика преподавания таджикского языка и литературы факультета таджикской филологии ТГПУ им. С. Аини; тел: +992.93.745.82.45, mail: zikaeva_1982@mail.ru

Information about the author: Zaydullozoda Saida Zaydullo – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Methods of Teaching Tajik Language and Literature, Faculty of Tajik Philology, TSPU named after. S. Aini; tel: +992.93.745.82.45, mail: zikaeva_1982@mail.ru

МУОСИРОНИ АҲМАДИ ДОНИШ ВА ТАҲҚИҚИ РӯЗГОРУ ОСОРИ ӯ

*Ибрагимов Ф.***Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Яке аз масъалаҳои мубрам дар омӯзиши рӯзгору осори Аҳмади Дониш фикру мулоҳизаҳои муосирон ба донишманд мебошад. Бинобар таҳқиқи ин масъала имкон пайдо мекунем, ки то чӣ андоза осори мавсуф заминаҳои иҷтимоӣ доранд ва то чӣ ҳадде бо дарназардошти омилҳои иҷтимоӣ дар рӯзгори Аҳмад Махдум тағйироту навоариҳо ба мушоҳида мерасанд. Андеша ва таҳқиқи вижа дар осори ҳамасрони Аҳмади Дониш яке аз масъалаҳои мебошад, ки моро бобати пажӯҳиши он водор сохта, имкон фароҳам овард, ки зимни баррасӣ бархӯрди ақидаҳои низ ба инобат гирем. Бояд гуфт, ки масъалаи ба таҳқиқ иртиботдоштаи ҳамасрони мутафаккир чиҳати баррасии осору рӯзгораш ханӯз дар садаи XX аз ҷониби донишмандоне чун С. Айнӣ, С. Улуғзода, А. Мирзоев, З. Раҷабов, Р. Ҳодизода ва дигарон пажӯҳиш ёфта, то андозае назари муосирон ба мутафаккир ироа ёфтааст.

Муаррихон дар ҳар замон ҳаводиси ба вуқӯ пайвастаро мутобиқи ҷаҳонбинӣ ва дониши худ инъикос намудаанд. Барои омӯзиши адабиёти бадеӣ донишмандони замони адиб муҳим аст ва дар ин маврид сарчашмаҳои муътамад, қабл аз ҳама осори таърихӣ замони марбут ба шумор меравад. Аз сӯйи дигар ҳуди адибон тавсифкунандаи воқеоти нодири замони худ мебошанд. Дар бисёр маврид ҳатто мадҳияҳои шоирон имкони омӯзиши ҳаводиси замони муайяно фароҳам оварданд. Дар ин давра ва баъдан ҷунин асарҳо таълиф гардидаанд: «Мунтахаб-ут-тавоҳих»-и Ҳоҷӣ Ҳакимхон, «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития»-и Аҳмади Дониш, Мирзо Абдулазими Сомӣ - «Тухфаи шоҳӣ», Мирзо Салимбек - «Таърихи Салимӣ», Муҳаммад Солеҳхоча - «Таърихи ҷадидони Тошканд», «Тавоҳихи манзума»-и Имомалии Қундузӣ ва «Таърих»-и Садри Зиё, ки аз онҳо баъзе ҳуҷҷату санадҳои муҳим пайдо кардан мумкин аст.

Бояд гуфт, ки таъриҳҳои дар охири асри XIX ва аввали асри XX иншо гардида, аз ҷумлаи «Тухфат-ул-аҳбоб фи таъкират-ил-асҳоб» - и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ, «Афзал-ут-тазкор фи зикр-иш-шуаро вал ашъор» - и Афзал Махдуми Пирмастӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Мирсиддиқони Ҳашмати Бухорӣ, «Тазкират-уш-шуаро» - и Абдуллоҳхочаи Абдӣ, «Тазкират-уш-шуаро» - и Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам, «Тазкори ашъор» - и Шарифҷон Махдуми Садри Зиё, «Тазкираи Фаҳмӣ» ва «Намунаи адабиёти тоҷик» - и Садриддин Айнӣ дар бораи осор ва аҳволи Аҳмади Дониш, Шамсуддин Шоҳин, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ, Савдо ва дигар адибони маорифпарвар маълумоти кофӣ додаанд.

Услуби ёддоштнависӣ дар анҷоми сафарҳо, ки мусаннифи сафарномаҳо роҳандозӣ намудаанд, дар нимаи дувуми садаи XIX бештар мушоҳида мешаванд. Шояд ин гуна тамоюл натиҷаи таъсиргузориҳои Аҳмади Дониш дар фикрронии муосиронаш бошад, аммо ба ҳар навъе мо дар он овон ривож ёфтани ёддоштнависиро мебинем. Масалан, ҳамасрони Аҳмади Дониш аз қабили Шоҳин ва Возеҳ рисолаҳои тадвин намудаанд, ки сабки хосси Дониш дар онҳо пайҳас гардида, натиҷаи таъсирпазирии муосиронро аз тарзи тафаккур ва равиши адабии Дониш исбот менамояд.

Ин таъсирпазирӣ ҳам дар “Савониҳ-ал-масолик» ва ҳам дар “Бадоеъ-ус-саноеъ» мушоҳида мешавад. Возеҳ чун Дониш аз сафарҳои хеш ба кишварҳои мухталиф ҳикоят карда, ба хонанда маълумот медиҳад ва бартариҳои шаҳрҳои дидан баробар ба қалам оварда, чун Дониш нақши меъморӣ онҳоро баррасӣ менамояд. Номбурда дар таъкираи худ таҳти унвони “Тухфату-л-аҳбоб фи таъкирати-л-асҳоб» бобати муаррифию баррасии аҳли адаб, ки бо муаллиф муосир будаанд, саҳмгузор буда, дар таҳқиқи авзои маънавии Бухоро нақши муассир дорад.

Муосирони Аҳмади Дониш ўро дар муҳити маънавии Бухоро ғолиб дониста, бинобар иқтисо ва шарту шароити замон гоҳе тавсиф ва гоҳе мазаммат намудаанд. Ҳатто аз зумраи

тазкиранависоне, ки мавсуфро дашномҳо дода, хостаанд Донишро дар муҳит шикаст диҳанд, осори нобоварӣ ба қавлҳояшон мушоҳида мешавад. Агар мо тамоили мусбату манфии баҳогузориҳоро ба мутафаккири маорифпарвар дар нимаи дувуми садаи XIX таҳқиқ кунем, бо дарназардошти ин ки Дониш чун суҳанвари аз дарбор рафта ва гузашта аз он, мунаққиди умурои Манғития маҳсуб мешуд, мебоист ба ҳамлаи ҳамзамонон дучор гардад. Аммо аксари таскиранависон аз қабилӣ Садри Зиё, Шамсуддин Шохин, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ ва дигарон аз мавқеи баррасиҳои мутафаккир ҷонибдорӣ карда, паҳн намудани осори ӯро мисли “Наводир-ул-вақоъ» ва амсолашон мутазаққир шудаанд. Аз ин рӯ, ба таҳқиқи таскиранависони он аҳд иқдом мекунем, ки дар радифи онҳо Шамсуддин Шохин, Абдулқодири Савдо, Мирсиддиқхони Ҳашмат, Возеҳ, Ҳоҷӣ Абдулазими Шаръӣ, Шарифҷон маҳдуми Садри Зиё ва дигарон қарор доранд.

1. Шамсуддин Шохин. Номбурда аз зумраи пайравон ва шогирдони содиқтарини Аҳмади Дониш буда, чиҳати дифоъ ва идома бахшидани равиши маорифпарварии ӯ нақши бориз гузоштааст. Шохин аз миёни пайравони Дониш бештар дар сабку нигориши мутафаккир ҷилва намудааст. Бахусус, мавсуф дар таҳияи асари насрии “Бадоеъ-ус-саноеъ» гироиш ба сабки Дониш дорад. Муҳаққиқони осори Шохин дар аввал майли ӯро ба васфи амирони манғит баррасӣ карда, оқибат хулоса намудаанд, ки адиб дар таблиғи онҳо гурӯҳи маорифпарваронро низ ҷалб намудааст. Масалан, дар пешгуфтори “Девони ашъор» мураттибон чунин овардаанд: “Шохин албатта, дар ҳиссиёти худ фиреб хӯрда, зеро мумкин аст, ки Музаффар нисбат ба Абдулаҳад дар баъзе хусус беҳтар бошад, аммо дар боби хунрезиву саҳтдилӣ он назар ба ин ба дараҷот болотар аст. Шохин дар асари мазкур тарбият кардани амир Музаффар Аҳмад Маҳдуми Дониш ва амсолашро ба хубии ӯ шохид мекунад, ҳол он ки осори Аҳмад Маҳдуми Мирзо Сомӣ саросар аз шикоятӣ он аҳд пур аст» [8, с. 20].

Бадбиниву бадгӯйҳое, ки баъзе муосирон ба мутафаккир эҷод намудаанд, Аҳмади Дониш зимни нигоштани хотирот матраҳ карда, онҳоро ба ҷоплусӣ муттаҳҳам менамояд. Номбурда қасидаеро аз Шохин ва бо таҳмиси Музтариб, ки дар муқовимат бо бадхоҳони Дониш навишта шуда буд, дар ин хотирот ҷой додааст. Дар ин қасида Шохин зимни бозгӯ кардани ҳадафҳои муғризонаи баъзе аз муосирон онҳоро душманони фазли Дониш пиндоштааст:

Ҳар кас, ки ҳаст мункири фазли ту, нокас аст,
Дар ҷашми эътибор вучудаи кам аз хас аст,
Ҳон, суратат ба гавҳари маънӣ мучаннас аст,
Нисбат туро ба Аҳмади Мурсал ҳамин бас аст,
К-ин номи нек байни туву ўст муштарак [6, с. 292].

Албатта, касе ки Шохин ӯро “мункири фазл» донист, яке аз тазкиранависони ҳамзамони Аҳмади Дониш Афзали Пирмастӣ аст, ки мутафаккир дар “Хотирот» ӯро бо унвони “домуллои ҳичогӯӣ» муаррифӣ менамояд: “Ваҷҳи хусумати домулло ҳеҷ маълуми ман нашуд, ҷуз ин қадар ки баъд аз китобати “Наводир-ул-вақоъ» – аз муаллафоти ман, ки ба фармуди маликзода кардаам, ба ҷои он ки ҷои ман бишномад, бештар нашнохт ва хусумат овард, бинобар он ки ноқисфитратони табақаи аҳли қалам ба мустаидони аҳолии худ душман шаванд, аз он ки маъшуқаи маонию маориф дар канори мисли худ дидан натавонанд» [6, с. 291].

Муҳаққиқи осори Шохин Холиқ Мирзозода аз бадгӯёну ҳаҷвнависони муосир ба замони Дониш чунин овардааст: “Афзал Маҳдуми Пирмастӣ – шоири дарбор, маддоҳи амир ва тазкиранависи давраи амир Абдулаҳад, дар ҳаҷви ҳамсуҳбатон ва ба ин восита дар ҳаҷви худӣ Аҳмади Дониш рубоии зеринро навишта аз даҳон ба даҳон паҳн мекард:

Машхур бувад ба мардумон иффати ту,
Чун иффати ту Каромату Неъматӣ ту,
Гар ин бошад Каромату Неъматӣ ту,
Шошам ба Каромати туву Неъматӣ ту.

Дар рубоии мазкур ҳаҷвнавис аз думаъноии калимаҳои “каромату неъмат» (ҳам номи хос ва ҳам исми ҷинс шуда омадани онҳо) ғоида бурдааст. Афзал Маҳдум гарчи ҳамчун

шогирди деринаи Аҳмади Дониш ба ҳурмат кардани ӯ вазифадор буд, вале манфиати синфӣ ва нуктаи назари сиёсии ӯ ҳатто ҳурмати устодии Аҳмади Донишро ҳам аз рӯйи хотир кардани нагузошт. Бинобар ин, ҳам дар ин парчаи ниҳоят беадабонае, ки аз назокати шеърӣ ва ахлоқ хеле дур аст, бо калимаи қабех Аҳмади Дониш ва шогирду ҳамсуҳбатонаш Қорӣ Каромати Танбурӣ ва Қорӣ Неъматро ҳачв намудааст» [7, с. 44].

Ҳамин аҳволро С. Улуғзода низ дар асари “Аҳмади Дониш» баррасӣ намудааст. Бояд мутазаққир шуд, ки сабаби ба Дониш дарафтодани муосирони ӯ қабл аз ҳама назарияҳои тараққипарваронааш мебошад. Дар ин бобат, Сотим Улуғзода мутмаин аст, ки омили ҳачви Пирмастӣ ва дигар уламои дин аз муборизаи тараққипарварону мутаассибон сарчашма мегирад: “Дар як рубой Аҳмад маҳдум ва идеяҳои ӯро ҳачв кардани Афзалӣ ва дар ҷавоби ӯ бо қасидаи Аҳмад маҳдумро мадҳ карда:

Гар лофи Афзалӣ ба ту зад аблаҳе, чӣ бок?

Танбӯри эътибори туро к-ӯ бувад ҳарак!

гуфта Аҳмад маҳдумро ҳимоя ва ба душманони ӯ ҳучум кардани Шоҳин, аз зухуроти ҳамин муборизаи байни он ду гурӯҳ мебошад. Инчунин, Аҳмад маҳдумро ба сабаби назарияҳои тараққипарваронааш кофир ва бедин номида, ба вай ҳучумҳо кардани уламои дин ҳам маълум аст» [10, с. 137].

Зариф Раҷабов муътақид аст, ки Шоҳин аз наздиктарин ҳамақидаҳои Аҳмади Дониш будааст [9, с. 213].

Дигар аз ҳамасрону дӯстони мутафаккир Садри Зиё мебошад. Шарифҷон маҳдум тибқи навиштаҳое, ки дастрасанд, аз пайравони Аҳмади Дониш буд ва ҷавонро ба мутолеаи “Наводир-ул-вақоеъ» ва “Рисола» даъват менамудааст. Ҳамчунин, Садри Зиё аз хаттотон даъват мекардааст, ки осори Донишро китобат карда, зимни хаттотӣ аз андешаҳои воқиф гарданд. “Наводир-ул-вақоеъ» аз нигоҳи муосирин, бавижа, Шарифҷон Садри Зиё бо забони оммафаҳм нигошта шуда, бобати тартиби раиҷатпарварӣ ва услуби мулкдорӣ равиши навине дар фикрронии мардуми Бухорост ва мавсуф дар “Наводири зиёия» хулоса кардааст, ки бинобар содагии баён ҳар кас метавонад аз он истифода кунад [4, с. 80].

Дар “Наводири зиёия» муаллиф Аҳмади Донишро дар улум якто ва дар ҳунарҳо беҳамто гуфта, лаёқати Маҳдумро дар шеър ҳамсони Саъдӣ ва дар наср ба Ҳусайни Кошифӣ баробар медонад. Ҳамчунин, Садри Зиё дар таълифоти мазкур аз осори баргузидаи мутафаккир ёдоварӣ кардааст: “Аҳмад-маҳдуми ўроқ ал-мутахаллис ба Дониш ал-машҳур ба Аҳмади Калла шахсе буд дар ҷамеи улум якто, дар тамоми ҳунар беҳамто... дар таърихдонӣ лосонӣ, дар сураткашӣ ҳамдӯши Беҳзоду Монӣ, дар ахтаршиносӣ назари Улуғбеки Курагонӣ, дар хаттотӣ адили Мир Алӣ, дар мусиқӣ монанди Зӯҳраи фалакӣ, дар лаввоҳию ҷадвалкашӣ Мир Шафёро сонӣ, дар ҳазоқат ва табобат намунаи Абӣ Алӣ, дар сахову ато Ҳотами Той, дар шеър Саъдии Шерозӣ, дар наср Ҳусайни Кошифӣ буд» [4, с. 47].

Бояд мутазаққир шуд, ки Садри Зиё қиссаи бархӯрду муқовимати Донишро бо Афзал маҳдум ҳикоят карда, иқрор мекунад, ки Афзали Пирмастӣ аз шогирдони мутафаккир маҳсуб мешудааст. Муаллиф кирдори Пирмастиро намунаи бетамизӣ қаламдод карда, ҳаҷвияи ўро бобати хидматгузори Дониш бо унвони Қорӣ Неъмат ва Қорӣ Каромат аз олитарин ҳамоқат пиндоштааст: “Афзал-маҳдуми Пирмастӣ – муаллифи “Тазкират-ул-шуаро» аз таломизи ўст. Аз он ҷо ки бетамизӣ ва бепарҳезӣ дар ниҳоди ӯ мустақил буд, ҳуқуқи собитаи ўро “кона ламякун» ангошта, ду нафар хидматгори ўро, ки яке Қорӣ Каромати танбурӣ, дигар Қорӣ Неъмат ном дошт, ки ҳар кадом маҳбуби аҳли ҷаҳон ва марғуби замон буданд, унвон намуда, бад-ин рубой ҳачв намуд» [4, с. 47].

Дар қисми дувуми “Наводири зиёия», ки умарову уламо баррасӣ шудаанд, муаллиф хидмати Аҳмад-маҳдумро зикр карда, аҳволи ўро пеш ва пас аз таснифи “Наводир-ул-вақоеъ» шарҳ додааст. Ба қавли Садри Зиё, агар қудратдорони давр ба умқи афкори мутафаккир даромада, аз ин ганчина воқиф мешуданд, аз рӯйи инсоф хидмати Аҳмад-маҳдумро ба ҷо оварда, ба қадри осори ӯ мерасиданд: “Аҳмад-маҳдуми ўроқи муҳандиси доништаҳассус тамоми умраш сарфи ин шуд, ки шояд амир ё вазир ё қозиқалон ё дигар кордорон мутанаббех шуда, бар сари инсоф омада, дар боби насихатгарӣ бад-он бечора

ёрмандиву ионатрасонӣ кунад, то ки идораи ҳозираашонро тағйир дода, баъзе бидъатҳои хонумонсӯзро бартараф карда... маводи шаръияро аз рӯи фармудаи соҳибшаръ ва умуроти ҳукумати аз рӯи адолат иҷро ва имзо фармуда, раҳнаҳои динро масдуд ва вайрониҳои мулкро мараммат намоянд. Ҳеҷ аҳаде ҳарфе аз вай нашонид, ночор китоби «Наводир-ул-вақоеъ»-ро, ки чанд фаслу бобаш иборат аз услуби мулкдорӣ ва тартиби раиятпарварӣ ва муомилоти ҳадаму ҳашам ва давоъии ҳаробии вилоят ва асбоби ободии мамлакат аз ҳудуди атабаи илия шоистаи эътимодӣ ва меҳрубонӣ кист ва эҳтирозу иҷтиноб аз қадом тоифа лозим буданро ба ибороти соддаву равшан мубайян намуда. Он қадар бетакаллуфона навишта, ки ҳар кас истифода бурда метавонад» [4, с. 80].

Аз ҷумлаи осори Садри Зиё китоби «Таърих» ба таърихи Бухоро бахшида шудааст ва дар он оид ба сулолаи манғития аз замони Раҳимхон то охири амир - Саид Олимхон суҳан меравад. Дар асар оид ба воқеаҳои таърихӣ охири асри XIX, ба мисли ҳуҷуми Русия ба ин сарзамин, вазъият дар вилоятҳои Балх, Қаротегин, Ҳисор ва Дарвоз, шӯришҳои маҳаллӣ суҳан меравад.

Дар байни тазкираҳои Садри Зиё «Шуарои мутааххирин», «Фузалои мутааххирин» ва «Тазкори ашъор» дар бораи адибон ва фозилони охири асри XIX ва аввали асри XX низ маълумот додааст. «Шуарои мутааххирин» дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти 88 нафар шоири олимони асри XIX маълумот медиҳад ва ба қавли Сабоҳиддин Сиддиқӣ дар «Шуарои мутааххирин» рӯзгор ва осори 88 нафарашон аз «Тухфат-ул-аҳбоб»-и Қорӣ Раҳматуллои Возеҳ истифода гардидааст, ки ҳуди Садри Зиё низ дар ин маврид ишора дорад: «Тамом шуд интиҳоби шуарои тазкираи Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ» [4, с. 98].

Ҷиҳати баррасии шоирони нимаи дувуми асри XIX Садри Зиё иловаҳои тозаеро ворид намуда, яке аз иловаҳои асосие, ки бевосита ҳуди Садри Зиё тазаккур додааст, ин оид ба Аҳмади Дониш мебошад. «Фузалои мутааххирин»-и Садри Зиё дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти 79 нафар донишмандони охири асри XIX ва аввали асри XX маълумот додааст.

Дар идомаи фаъолияти маорифпарваронаи Аҳмади Дониш метавон, андешаҳои ҳамзамонони ӯро низ мавриди муҳокима қарор дод, ки шоироне, мисли Шохин, Савдо, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ, Ҳайрат низ афкори маорифпарварона навиштаанд. Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ бештар ба ҷойҳои таърихӣ ва обод таваҷҷуҳ намудааст.

Ҳочӣ Абдулазими Шаръӣ низ бо мутафаккир ҳамзамон буд ва ақидаҳои ӯ бобати таҳияи симои ҳақиқии Аҳмади Дониш беҳтарин армуғон маҳсуб мешавад. Шаръӣ дар тазкирааш ба фаъолияти нависандагии Аҳмади Дониш баҳои арзишманде медиҳад ва меорад, ки «Феҳристи маҷмуаи қамолу биниш, нуқтаи интиҳоби манзумаи фазлу дониш, дебочаи саҳифаи фунуни ҳикмат, унвони ҷаридаи илм, билқалам, нуктапардоз, маънитироз, адофаҳми хушмуҳовара, хӯрдаҳои некӯмуҳозара. Аз фузалои беназири рӯзгор ва нодираи адвор, дар ҷамеаи фунуни адабия мумтоз ва ба тамоми санооти қаламӣ беанбоз» [5, с. 43].

Шаръӣ дар тазкирааш Донишро ба Беҳзод, Восифӣ, Қамолӣ Исфаҳонӣ, Насируддини Тусӣ, Форобӣ ва Бӯалӣ ҳаммонанд кардааст. Дар «Тазкират-уш-шуаро»-и Шаръӣ Аҳмади Дониш бо вучуди тавсиф ёфтаниш, баъзе эродҳо низ дидааст. Бинобар қавли таскиранависи мазкур, Аҳмади Дониш бо сабаби тезбаёнӣ ва қамтаваҷҷуҳӣ ба ғайри худ дар муҳити адабии Бухоро истиқбол нагардидааст. Шаръӣ дар баёни ҳоли Дониш меорад: «Лекин бо сабаби таваҳхуш ва тезбаёнӣ ба пояҳои муносиби ҳолаш тараққӣ намеёфт... Алҳол бо сабаби номусоидии рӯзгор ва инқилоби ҷархи давр ва қавравияи нодурустии баъзе парасторон ва мулозимонаш маъзулӣ ёфта, ба усрат ва факр тамоми айём ба сар мебарад ва шабро ба ситорашумурӣ ба рӯз меорад» [5, с. 44].

Шаръӣ ба «Наводир-ул-вақоеъ» ҷунин арзишро муносиб медонад: «Лоиқи мутолиа ва муқолима аст ва он чи дар боби тақдири маҳкук, оғт ва аҳодиси воридаро тафсиру таъвили лоиқ намуда, ба бароҳини ақлия аз ҳудуди шаръии аслия истимбоби мафҳуме менамуда» [5, с. 46].

Аз баёни Шаръӣ аён мегардад, ки байни Дониш ва ӯ як муддат баҳсу мунозира низ будааст ва баъдан ин муноқиша пас аз мусоҳиба бо ҳам дур гардидааст. Муосирони Дониш нисбат ба ӯ ва осори интиқоднаш ҳанӯз дар замони зиндагии мутафаккир ҳамлаҳо карда, бо

ҳар васила мавриди таҳқиру бадномкунӣ қарор додаанд. Яке аз ин гуна ашхоси соҳибқалам Шаръӣ мебошад. Муҳаққиқи осори Дониш Шариф Чабборов дар ин маврид таваққуф намуда, кирдори Шаръиро чунин ба қалам овардааст: “Муаллифи “Тазкират-уш-шуаро» Хоҷа Абдулазиз бо ҳашм навишта буд, ки “Наводир-ул-вақоеъ» дар байни агниё ва раоё, ки ба роҳи ҳақгӯӣ қадам наниҳодаанд, чун китоби фасодангезе машҳур гашт, ки ба решаи дин теша мезад» [11, с. 7].

Дигар тазкиранависи муосири Аҳмади Дониш Ҳашмати Бухороӣ мебошад, ки тибқи андешаи муҳаққиқон нисбат ба мутафаккири маорифпарвар нигоҳи хосса доштааст. Гузашта аз ин, номбурда алорағми дигарон дар тазкираи хеш амир Абдулаҳадро ба унвони шоир инкор мекунад ва чун Аҳмади Дониш дуртар аз муҳити дарбор қарор дорад. Илҳом Эшонкулов дар ин бобат чунин менависад: “Ба вижа, шахсоне, ки аз низом ва тартиботи давлатдории амир Абдулаҳадхон ҳарфи шиква бар лаб доштанд, бо Мирсиддиқхони Ҳашмат равобити илмӣ ва маънавӣ анҷом меодаанд. Аз ҷумла, вай бо поягузори чараёни маорифпарварии Бухоро олим ва мутафаккир Аҳмади Дониш муносибати самимӣ ва иртиботи маънавӣ дошт» [13, с. 18].

Ба қавли муҳаққиқи мазкур, Мирсиддиқхони Ҳашмат дар як марсияе аз афкори Аҳмади Дониш дастгирӣ карда, ўро ба руди хирад монанд кардааст:

Ба ҳар фан буд комил, аз дигар фан бегумон Дониш,
Чунон комил нарӯяд дар ҳазорон даври кайвоне... [13, с. 18].

Бинобар баррасиҳои Зариф Раҷабов, номбурда дар татбиқи афкори дунявӣ нақши боризе гузоштааст ва аз зумраи аввалин сокинони Бухорост, ки наздикшавии аморатро бо Русия ҷиҳати роҳандозӣ шудани ҷаҳонбинии дунявӣ истиқбол менамудааст [9, с. 214].

Баъдан, дар муҳити адабии Бухоро ҷеҳраҳои наво аз қабилӣ Мирзо Сирочи Ҳаким, Абдурауфи Фитрат ва Садриддин Айнӣ ворид гардида, мавқеи худро нисбат ба афкори Аҳмади Дониш муайян намудаанд. Махсусан, Айнӣ дар “Намунаи адабиёти тоҷик» бобати таъсиргузори мутафаккири маорифпарвар таваққуф намудааст.

Лозим ба ёдоварист, ки афкори пешқадамро на танҳо муосирони Аҳмади Дониш, балки муосирони Берунию Ибни Сино ва дигар мутафаккирони вижаи тоҷик инкор кардаанд. Бар зидди ақидаҳои пешқадами замони онҳое машғул шудаанд, ки бобати интиқод аз мутафаккири маорифпарвар суд меҷустанд ва қудрати манғитӣ ононро дар ин маврид дастгирӣ мекард. Масалан, Афзали Пирмастӣ барин шогирдони манфиатҷӯ на фақат Аҳмади Дониш, балки дигар маорифпарварони нимаи дувуми садаи XIX-ро бинобар андешаҳои пешқадам танқид намуда, алорағми онҳо ҳаҷву истиҳолоҳоро муносиб дидаанд.

Аммо бештари ҳамзамонон аз Дониш пайравӣ карда, афкори пешқадами ўро бо ҳар роҳи васила паҳн менамудаанд. Бинобар ин, чараёни маорифпарварӣ шакл пазируфта, ҳанӯз дар давраи тақвиятёбӣ таҳқиқ шудааст. Агар мо пайравони Аҳмади Донишро чун Шарифҷон Садри Зиё, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ ва Шамсиддин Шохин барин маорифпарварони нимаи дувуми қарни XIX аз нахустин муҳаққиқони осору афкори мутафаккир пиндорем, ҳато намекунем. Маҳз ҳамин пайравону таъсирпазирони афкор буданд, ки ҳам андешаҳои мутафаккир паҳн гардиданд ва ҳам дастнависиҳои асарҳояшро китобат намуда, онҳоро маҳфуз доштаанд.

Дар оғози садаи XIX бухрони сиёсӣ иҷтисодӣ дар ҷомеаи Бухоро бештар ба мушоҳида мерасад. Муноқишаҳои пай дар пайи хонигариҳои минтақа аз авзои бухронӣ шаҳодат медиҳанд. Умарои манғит Бухороро аз чунин вазъият хориҷ сохта натавониста, баръакс боиси боз ҳам шадидтар зуҳур кардани таназзули мулкдорӣ гардиданд. Ҳар яке аз амирон бобати мустаҳкам сохтани ҳокимият ба кам кардани нуфузи руҳониён даст мебуданд, аммо бобати ҷудо кардани дин аз давлат иқдом наменабуданд, чунки маҳз руҳониён муфассири умарои манғит буданд ва ҷонибдорӣ аз онҳо амиронро аз халқ фарсахҳо дур месохт. Масалан, амир Насрулло танҳо руҳониёну сарватмандонро шикаст меод, ки алайҳи ӯ муқовимат кардаанд. Боқимондаҳо таҳқиқ наменабуданд, ки ҳастии онҳо имкон дорад ҳастии давлатро зерӣ шубҳа гузошта, боиси аз байн рафтани низоми сиёсӣ шавад. Ҷангҳои мудовим харобиовар буда, бештари аҳолиро дар факру тангдастӣ нигоҳ медошт.

Бинобар ин, бо ин ки қудрат аз дасти амири кӯҳна дар ихтиёри амири нав афтид, вазъ ва аҳволи аҳолии аморат тағйир нахӯрда, боз ҳам шадидтар гардид ва хурофоту таассуби динӣ тамоми самтҳои ҳаётро дар қомеаи Бухоро гирифторм намуд. Замони ҳукуматронии амир Музаффар барои қудратҳои беруна имкон фароҳам овард, ки аморатро бо роҳи ғасб намудани минтақа дар итоати хеш қарор диҳанд. Ҳамин тавр, дар нимаи дувуми қарни XIX генерал-губернатории Туркистон ташкил ёфтум минтақа дар ихтиёри императории Русия гузашт. Агар саҳеҳтар гӯем, дар ғасб гардидани минтақа аз қониби асокираи рус на онҳо, балки амири ғофил ва дарбори бетадбираш гунаҳкор буданд. Аз ҳамин хотир буд, ки ғасби Бухоро аз қониби аҷнабӣ ба манфиати аҳолии хонигариҳо баррасӣ мешуд, чунки бо ҳамроҳ шудани Осиёи Миёна ба Русия минбаъд авзои иҷтимоию иқтисодии аҳоли тағйир меёбад ва дар манотиқи ҳамроҳгардида на фақат роҳи оҳан, ҳамчунин, корхонаҳои истеҳсолӣ пайдо мешаванд.

Ҳанӯз дар даврони шуравӣ муҳаққиқон аҳамияти прогрессивии ба Россия ҳамроҳшавии Осиёи Марказиро зикр менамуданд ва алҳол дар даврони соҳибистиқлолӣ, ки ҳадафи давлати миллӣ рушди афкори дунявист, ин андеша бештар баррасӣ мешавад. Чунки ба Россия ҳамроҳшавии минтақа натиҷаи сиёсати мустамликавии ин кишвар буд, вале дар қиёс бо тарзи мулкдории умумӣ манғит масъулини сиёсии Русия дар Ховари Миёна корхоро анҷом доданд, ки ин минтақаро оқибат аз бухрон баровард. Барои мисол метавон муроҷиати Аҳмади Донишро бобати масъалаи обёрӣ минтақа овард. Мутафаккир борҳо таъкид медошт, ки обёрӣ Бухоро бояд диғаргуна сурат бигирад, аммо амирони манғит ба ин ҳарфҳо аҳамият намедоданд, аммо суҳбати ӯ бо масъулини дарбори императори рус натиҷа доданд ва ҳатто қиёсати бозомӯзии ин масъала таъкидҳо низ шуданд. Бо вуҷуди ин, мо наметавонем сиёсати мустамликавии подшоҳи русро дар нимаи дувуми садаи XIX дастгирӣ кунем, чунки қиёсҳои таҳқиқие, ки байни амирони қохталаб ва масъулини аҷнабӣ мекунем, агар бартарии онҳоро аз вақсонияти амир ва амалдораш исбот кунад, омили корбарии онҳо хосси аҷнабӣ буданд ва ҳузури соҳибкоруни сармоядорони рус дар минтақа низ бештар сохтани аҳволи деҳқонону коргарони маҳаллӣ набуд, балки бештар аз хоҳири судҷӯй роҳандозӣ мешуд. Соҳаҳои хидматрасонӣ аз қабилӣ пизишкӣ ва мударрисӣ тарзи антиқии хидматрасониро пайгирӣ менамуданд. Дар макотибу мадрасаҳо бо омӯхтани улуми диншиносӣ қонё гардида, пажӯҳише бобати илмҳои табиатшиносӣ ба мушоҳида намерасад, чунки омӯзиши бахши дунявии улуми муосир аз қабилӣ биолужӣ, ҳандаса, риёзӣ, кимия ва ғайра аз барномаи таълими мадрасаҳо соқит шуда буд.

Аҳмади Дониш зимни сафарҳои худ ба Санкт-Петербург бо низому тафаккур ва тарзи зистшиносии онҳо шинос шуда, вижаҳои ба худ хосси мардуми русро бо анъана ва тарзи мулкдорӣ Бухоро муқоиса мекунад. Таҳқиқи қиёсҳое, ки мутафаккир анҷом медиҳад, қаҳонбинии аҳли Бухоро зер шубҳа гузашта, онҳоро барои қаҳолату таассубу худфиребӣ интиқод менамояд. Мутафаккир бобати тағйир додани низомӣ мулкдорӣ Бухоро ислохотро иқрор шуда, андешаҳои ислохталабонашро ба амир ва зердастонаш пешниҳод мекунад. Ҳадафи Аҳмади Дониш аз ислохот қорӣ гардидани низомӣ муайяни идорӣ буд ва ба қавли мутафаккир давлат на аз хоҳири бовариҳои динӣ, балки мутобиқ ба сиёсати муосир ва роҳҳои нави татбиқи он бояд идора гардад.

Аҳмади Дониш мутмаин буд, ки тамоми сохтори давлатии мавҷудбуда дар Бухоро ба ислохот ниёз дошта, бо талаботи муосир бобати мулкдорӣ қавобгӯ намебошад. Бинобар ин, ӯ дар осори хеш соҳти давлати амирро таҳлил карда, ба ҳар қузи ҳоқимият тағйирот ворид месозад. Аммо пешниҳодҳои Аҳмади Дониш дар назди амири манғит пазируфта нашуд ва пазируфтани инчунин пешниҳодот барои раҳбари дар қаҳолат ғуттавар ҳам дар гумон буд. Бинобар ин, дар доираҳои ҳоқим муносибати душманона алайҳи мутафаккир пайдо гардида, дар навиштаҳои мухталиф роҳҳои бадномсозии ӯ татбиқ мешуданд. Азбаски Аҳмади Дониш бо русҳою аврупоӣҳо муомилаи хуб дошту дар осораш андешаи онҳоро баррасӣ мекунад, аксар уламои дин ӯро ба қуфр қатво доданд ва яке аз омилҳои кам пайдо шудани мутафаккир дар қамъомадҳо маҳз ҳамин иқдомҳои пешақӣ таҳияшуда буд.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Олимӣ Х.

Адабиёт:

1. Дониш, Аҳмад. Наводирулвақоеъ. Китоби 1. /Аҳмади Дониш –Душанбе: Дониш, 1988. - 288 с.
2. Дониш, Аҳмад. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 2. / Аҳмади Дониш – Душанбе: Дониш, 1988. -344 с.
3. Мухтарам Ҳочӣ Неъматуллоҳ. Тазкират-уш-шуаро. / Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Алиасғари Ҷонфидо; зери назари Камол Айнӣ. – Душанбе: Дониш, 1975, - 399 с.
4. Садри Зиё. Наводири зиёи. Таҳияи М.Шукуров ва С. Сиддиқов /Садри Зиё -Душанбе: Адиб, 1991. -128 с.
5. Шаръӣ Ҳочӣ Абдулазим. Тазкират-уш-шуаро. Ганҷинаи дастанвисҳои шарқии АИ ҶУ ба номи Абурайҳон Берунӣ. – Тошканд: Дастхати №3396. – 95 с.
6. Шохин, Шамсидин. Тухфаи дӯстон ва Бадоеъ-ус-саноеъ. Таҳия ва тавзеҳи Асрори Раҳмонфар ва Илҳомиддин Давлатзода. / Шамсиддини Шохин – Душанбе: Дониш, 2018. - 116 с.
7. Мирзозода Х. Шамсиддин Шохин, - Сталинобод: Комбинати полиграфии Вазорати маданияти РСС Тоҷикистон, 1956, - 256 с.
8. Назрӣ Ҷурабек, Раҳмонфар А. Шаҳбози баландпарвози кайҳони суҳанпардозӣ / Шамсиддин Шохин. Девони ашғор. – Душанбе: Дониш, 2018. – 287 с.
9. Раҷабов З. Маорифпарвар Аҳмади Дониш. / З.Ш. Раҷабов –Душанбе: Ирфон, 1964. - 308с.
10. Улуғзода С. Аҳмади Дониш. – Нашриёти давлатии Тоҷикистон, Сталинобод: 1946. -64с.
11. Ҷабборов Ш. Андешаҳои сиёсии Аҳмади Дониш. / Ш. Ҷабборов –Душанбе: 2005. -196с.
12. Шукуров М. Пайванди замонҳо ва халқҳо (Маҷмуи мақолаҳо). / М. Шукуров – Душанбе: Ирфон, 1982. – 224 с.
13. Эшонкулов И. Ҳашмати Бухорӣ ва тазкираҳои ӯ. – Тошканд: Турон-Иқбол, 2019, -200с.

МУОСИРОНИ АҲМАДИ ДОНИШ ВА ТАҲҚИҚИ Рӯзгору осори ӯ

Дар ин мақола муаллиф кӯшидааст, ки таҳқиқи ҳамасрони Аҳмади Донишро дар замонҳои зиндагӣ баррасӣ карда, омилҳои тухмату бухтонҳое, ки баъзе муосирони мутафаккир ба ӯ задаанд, таҳқиқ кунанд. Бинобар ин, аҳли ҷаҳолат, хоссатан, руҳониёни риёкор мавсуфро аҳли куфр гуфта, дар ҳар мурочиати худ Аҳмади Донишро маломат менамуданд.

Бо вучуди ин, аҳли қалам дар васфи мутафаккир камари ҳиммат баста, бобати осор ва афкори ӯ хабарҳо паҳн менамуданд. Ба вижа, Шохин, Садри Зиё, Шаръӣ, Ҳашмат ва дигарон атрофи ҷаҳонбинии илмӣ Аҳмади Дониш маълумот додаанд. Ҳамчунин, ҳамасрони мутафаккир ҳаҷвияи Афзали Пирмастиро низ таҳлил намуда, ҷоплусӣ ва риёкорӣро ӯро дар мазаммати муҳити Аҳмади Дониш баррасӣ кардаанд.

Хуллас, дар мақола омилҳои рӯварии муосирон ба осор ва афкори мутафаккир таҳқиқ шуда, муаллиф ба хулосае омадааст, ки истиқбол нагардидани ӯ дар дарбори амир сатҳи ҷаҳонбинии мутараққие мебошад, ки Аҳмади Дониш онро пайгирӣ намудааст. Бинобар ин, маҳз ҳамин андешаҳои прогрессивӣ муосиронашро водор сохтаанд, ки аз осору афкораш воқиф гарданд.

Калидвожаҳо: амир, сохтори давлатӣ, ислоҳот, руҳониёни мутаассиб, мутафаккир, мулкдорӣ, Русия, ҷаҳонбинии дунявӣ.

СОВРЕМЕННОСТИ АХМАДА ДОНИША И ИССЛЕДОВАНИЯ ЕГО ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА

В этой статье автор попытался рассмотреть жизнь Ахмада Дониша при его жизни и исследовать факторы, стоящие за клеветой и злословием, которые некоторые современники мыслителя возводили на него. По мнению автора, причиной неприязни эмира и его чиновников к мыслителю является его реформаторская позиция. Поэтому невежественные

люди, особенно лицемерное духовенство, называли мыслителя неверующим и критиковали Ахмада Дониша в каждом обращении.

Но, писатели были очень щедры в описании мыслителя и распространении новостей о его трудах и мыслях. В частности, Шахин, Садри Зия, Шари, Хашмат и другие предоставили информацию о научном мировоззрении Ахмада Дониша. Современники анализировали сатиру Афзали Пирмасти, обсуждая его лести и лицемерие в критике окружения Ахмада Дониша.

Таким образом, в статье рассматриваются факторы, побудившие современников обратиться к трудам и идеям мыслителя, и автор приходит к выводу, что его неприятие при дворе эмира является отражением уровня прогрессивного мировоззрения, которого придерживался Ахмад Дониш. Именно эти прогрессивные идеи заставили современников узнать о его трудах и идеях.

Ключевые слова: эмир, государственное устройство, реформы, фанатичное духовенство, мыслитель, государственность, Россия, светское мировоззрение.

CONTEMPORARIES OF AHMAD DHONISH AND STUDIES OF HIS LIFE AND WORKS

In this article, the author has attempted to examine the life of Ahmad Donish during his lifetime and to examine the factors behind the slander and backbiting that some of the thinker's contemporaries leveled at him. According to the author, the reason for the emir and his officials' hostility towards the thinker was his reformist position. Therefore, ignorant people, especially the hypocritical clergy, called the thinker an unbeliever and criticized Ahmad Donish in every address.

However, writers were very generous in describing the thinker and spreading news about his works and thoughts. In particular, Shahin, Sadri Zia, Shari, Hashmat and others provided information about Ahmad Donish's scientific worldview. Contemporaries analyzed Afzali Pirmasti's satire, discussing his flattery and hypocrisy in criticizing Ahmad Donish's entourage. Thus, the article examines the factors that prompted contemporaries to turn to the works and ideas of the thinker, and the author comes to the conclusion that his rejection at the emir's court is a reflection of the level of progressive worldview that Ahmad Donish adhered to. It was these progressive ideas that made contemporaries learn about his works and ideas.

Keywords: emir, state structure, reforms, fanatical clergy, thinker, statehood, Russia, secular worldview.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ибрагимов Файзалӣ** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторант (PhD)-и кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишони: 734019, ш. Душанбе, кӯча. Мухоммадиев, 17/6. E-mail: Fair2345@mail.ru

Сведения об авторе: **Ибрагимов Файзали** – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, докторант (PhD) кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухоммадиева 17/6. E-mail: Fair2345@mail.ru

Information about the author: **Ibragimov Faizali** - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, doctoral student (PhD) of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Dushanbe, st. Muhummadieva 17/6. E-mail: Fair2345@mail.ru

ҶОЙГОҲИ ШЕЪРИ ҶАҲОРПОРА ДАР ЭҶОДИЁТИ НУРМУҲАММАД СИРОҶӢ

Имомиён Р. И.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Шеър, таҳсили ҳунар ва саликаи шоири ҳар фарди эҷодкор аст ва, бахусус эҷодкоре, ки дар чунин санъати мавзун фикру каломашро муназзам карда метавонад ва дар ҳар навъ, ки писандидаву мақбул афтода бошад, ин сармояи шуурии хешро шеър унвон мекунад. Албатта, имрӯз ҳам бо ташаббус ва саликаи шеърофарии шоирони муваффақ дар назми муосири тоҷик, эҷоди бештари навъҳои шеъри суннатӣ, аз ҷумла, рубой, ғазал, маснавӣ, қасида, мухаммас, мусаддас, мувашшаҳ, таркиббанд, тарҷеъбанд ва монанди инҳо, дар шаклҳои тозатару ҷолибу ҷаззоб, бо ҳамон сунъу равише, ки доштанд, идома доранд ва ҳатто метавон қайд кард, ки бо саъйи талоши бесобиқаи аҳли адаб, бахусус пешгомони назми балеғ, барои болои кор овардани навъҳои густардатару нави шеър заминаи мусоид фароҳам овардаанд.

Ин раванд дар шеъри даврони муосир ба ҳамин монанд бештар ба назар мерасад, ки шоирон бо истифода аз санъатҳои мухталифи тасвирсоз дар гунаи офаридани ҷаҳорпораҳои дилангез, шаклҳои тозаи онро фаровон болои кор овардаанд. Аз ҷумла нави ҷаҳорпораи шеър низ ҳосили ҳунари отифии шоирест, ки дилбастагиву ҳассосияти худро сари мавзӯ таҷассум карда бошад ва, Нурмуҳаммад Сироҷӣ аз зумраи он шоиронест, ки дар ин манзар ҷойгоҳи худро касб кардааст.

Бар ин назар афзудан мебояд, ки агар яке аз чунин шаклҳои маъмули шеъри имрӯз эҷоди ҷаҳорпора бошад, пас, ўро бештар дар ин замина, дар баробари иншои дигар навъҳои шеърӣ, бо офаридани тасвирҳои серобуранг ва пурмаънӣ муваффақ доштааст. Ин тарзи офариниши тасвирҳо дар шеъри ҷаҳорпораи ӯ ибразгари ҳақиқати эҷодӣ маҳсуб меёбанд, ки албатта дар адабиёти муосири тоҷик ба тадриҷ раванг ёфтаанд ва ривоч гирифтани ин нави шеърӣ, пеш аз ҳар назаре, далолатгари тозаофарӣ дар шеъри замони нав ба шумор меравад.

Масалан, дар шеъри “Кош бошӣ!..”, ҳарчанд назари маъмулӣ бар рафти умри гузарон ва, дар маврид гуфтугӯ ё муколама бо худ дорад, аммо бо риояи тамоми сунъҳои гунаи шеъри ҷаҳорпора, аз орзуву омили хеш ангора меофарад, ки ҷавобгӯи матлаби шоирона ва ҳам дар завқи хонанда хушоянд аст:

Нисфи ҳафтод аст имрӯз умри ту,
Кош то ҳафтод бошӣ шоире.
Дарди халқатро даво бахшӣ ба шеър,
Бар ҳақиқат гашта марди нозире...

Ғарра бар табъи худододат машав,
Пуштибонат кист андар ин ҷаҳон?
Худ асои хеш шав дар зиндагӣ,
Пуштибонат нест андар ин ҷаҳон!.. [6, с. 150]

Бар ин асосат аст, ки тозагӯиву самимиятро дар шеъри “Чашмҳоят” ба сароҳат мавриди кор қарор медиҳад ва бо ин роҳ, ӯ меҳодад олами рангини ишқ ва саодати ошиқонаро ҷилванамо гардонад, ҳамин саъйи шоирона аст, ки мақсади асосии онро аз дарунмояи шеър фарогирии тасвир ва ҷазби тасаввур дар ҳам ташаккул додааст, низ ба фарогирии мундариҷа ва мазмуну маънӣ бар хостаҳои отифӣ ва бунёдӣ ва саликаи воло, инчунин қабл аз ин ҳам волоияти ҳунари шоирӣ ва ҳаёломезии тасвирҳои офаридааш бар асоси фикрҳои равону салисаш бор додааст. Чунон ки дар зимни ба қиёс овардани “хусни маъшуқа” ва хусни гул” ва барангехтани “оташи ишқ” дар миён, тасвири дилнишине пеши назар меояд ва ин аст, ки меҳонем:

Чашмҳоят шуълапошу шуъларез,

Ҳусни ту бо ҳусни гул андар ситез
Гул ба ҳусни ту баробар кай шавад?
Оташи ҳусни ту бошад, ваҳ, чи тез!

Чашмҳоят созгори сӯзи ман,
Шуълаи уммеду дардомӯзи ман.
То, ки раҳгуме набошам сӯи ту,
Чашмҳои ту чароғи рӯзи ман. [6, с. 131]

Дар шеъри чаҳорпораии хеш Нурмуҳаммад Сирочӣ аз панду ҳикматҳои офарида, дар шахси хеш як инсонии ватанпарвару башардӯст, маслиҳатгару ҳидоятгар ва билохира муаллиму рӯнамо мегардонад ва бо таваҷҷуҳ ба насли башар дар шеъри худ беҳтарин намунаи хитобаҳоеро болои қор меовард, то ба ғӯши аҳл ҳақиқати ҳастиро бозрасонад.

Дуруст аст, ки падидории шеъри чаҳорпора ҳамзамон панду ҳикматҳои ҳаётиро бештар ба бор оварда, дар адабиёти муосир ҷилваву сароҳати наву тозаатареро ба зухур рӯнамо мегардонд. Дар иҷрои чунин амал, шоир огоҳтарин фард аст, ки нахуст худӣ ӯ метавонад аз ҳар ҷиҳат намунаи ибрати мардум бошад, зеро офаридани ҳикмат ва панду андарз додани инсон ва ба роҳи дурусту рост ҳидоят намудани он аз вазифаҳои аввалиндараҷаи ҳар каси эҷодкор маҳсуб мегардад. Ӯ ҳатто масъул аст, ки ба тариқи офаридани каломии мавзун бояд раҳнамо дар қоргоҳи ҳақиқат монад ва талқингари каломе бошад, ки сараввал ба хоҳири таскину оромииш ва шоистагиву эътимоди қавӣ бахшидан бар руҳу равони аҳли ҷомеа созгор баён карда шавад ва, баҳусус дар заминаи чунин каломии пурмаънӣ ҳар хонандаи он тамоюл бар одоби писандида, таъмини рӯзгори осуда ва ифтихороти миллӣ пайдо карда тавонад.

Нурмуҳаммад Сирочӣ аз ин қабилӣ шоирон аст, ки бо чунин ҳикмат, дар шеъри чаҳорпораии “Панд” меҳодад ба фарзанди хеш ва дар симои “писар”-и хеш, дар маҷмӯъ ба аҳли ҷомеа андарзи рӯзгор омӯзад, чунон ки дар чаҳорпораи зерин сароғоз бар хитобаи нозу навозишбор рӯ меоварад ва бо ин роҳ ӯро аз тариқи ростиву вафодориву самимияту садоқат ба арсаи одамият ҳидоят менамояд:

Ҷоно, писаро, панди падар ғӯш намо ту,
Худхоҳию мағрурӣ фаромӯш намо ту!
Аз қибру маънӣ даст ниғаҳ дору ба ҳар ҷо,
Сад шамъи чунин валвала хомӯш намо ту!

Ҷоно, писаро, рост раву ростӣ омӯз,
Дарси адабе, чун ту ба ҳар ҷостӣ, омӯз!
Шоқир бишаву бош ҳаводори қаноат,
Панду сабақи пуррагӣю қостӣ омӯз!..

Ҷоно, писаро, якдилу якрӯй бишав ту,
Дилсоф чу оби лаби ҳар ҷӯй бишав ту!
Бо заҳмати худ ганҷ ба каф ору накӯ бош,
Маҳбуб ба ҳар дидаву ҳар кӯй бишав ту! [6, с. 126]

Нурмуҳаммад Сирочӣ бо ҳамон огоҳие даст ба эҷоди шеър задааст, ки ба ин васила метавонад талқингари ҳама боздидҳои зебову рангини хеш бошад ва барои вусъат бахшидани назари шеърофараи худро аз доираи танги назар берун мекашад. Ӯ ба ҷанбаҳои пандомӯзии ашъораш бештар аз ин лиҳоз таваҷҷуҳ зоҳир кардааст, ки меҳодад дар анҷом суханаш ибратомӯз бошад, ва албатта, бо ин, ки ҷаҳоннигарӣ ва солиқаи хуби шоирӣ дорад, муваффақ ҳам шудааст.

Нурмуҳаммад Сирочӣ дар ҳар сурат шоирест, ки суханаш гуворову гузарост. Назари шоирона ва саъйи тозагӯии ӯро аз шеър то шеъри дигар, бештар мучиби тақомули фикр ва шоирона сухан гуфтаниш метавон дарёфт. Аз шеър то шеъри нав эҷоднамудааш, ҳар вожаву ибораву мисраъ ва абёташро дар навъи чаҳорпора, ҳамчунон дар дигар анвои назмаш, бо

тасвирҳои тоза ва ороҳои рӯидаи ҳаёл, ба хоҳири расо кардани маънӣ метавон ба мушоҳида гирифт, чунон ки ба тариқи чунин рангофариҳои зебо ва ҷолибу ҷозиб кардани маънӣ дар шеъраш, меҳодад назари офарандагӣ ва хунари шоириашро бештар талқингар бошад.

Бо ин иқдоми шоиста, ки ба гуфтани андарзу панд каломӣ маърифативу маънавӣ меофарад, албатта, бар ин аст, ки бо афкори ҳикматбори худ метавонад, ки ба маънавияти инсонҳо афзояд ва ба шоистагии рӯзгори аҳли ҷомеа саҳифаи тозатаре боз намояд ва барои афзудани ҳусни маънӣ, ки намунаи ибрати одамон бошад, дар ҷаҳорпораҳои хеш тасвирҳои дигаргуна, баҳусус ҷолибу ҷозиб ва дилрабоӣ таассурбор меофарад.

Новобаста ба чунин дастовардҳо дар ростои иншоӣ шеърӣ латифу пурмаънӣ, ҳамзамон пайваста мекӯшад, ки бо роҳи истифодаи барҷои санъатҳои бадеӣ, ҷаҳорпораҳои хешро боз ҳам таъсирбахшу хотирмон гардонад. Аз ҷумла, чунон ки бармалост, дар ҷаҳорпораи зерин, ки бо номи “Офтобо!” муҳотаб шудааст, шукргуздор бар он аст, ки бар анвори ин муъҷизаи табиат ҷашму дил равшан дорад ва бо “навозиши панҷаҳояш” руҳнавозӣ мекунад ва муҳим ин аст, ки онро чун намунаи ибрати ҳастиву некӣ ва нуру сафои илҳомбахшу пайдории инсон ва табиат эътирофу эҳтиром мекунад ва мегӯяд:

Офтобо, ҷашми ман равшан зи нури поки туст,

Хонаи қалбам мунаввар аз ҳузури поки туст.

Бо навозиш панҷаҳоят сила созад кӯҳро,

Субҳгоҳон мақдами ту менавозад руҳро.

Аз ту омӯзам сахову хайру эҳсонӣ наҷиб,

Лутфи бахшишу ҷаҳони дарку имкони наҷиб.

Метароӣ зарҳали нураи ба олам бедареғ,

Зиндагӣ илқо намоӣ баҳри одам бедареғ... [6, с. 407]

Шоир ҳамеша дар ҷустуҷӯи маънии тоза ва каломӣ шоистаи ҷолибияту мафтунгар аст, яне ба дунболи дарёфти образҳои тоза мегардад ва пайваста мекӯшад, ки суханаш ба мантиқ созгор бошад.

Аз ин дидгоҳ, чунон ки ба мушоҳида мерасад, Нурмуҳаммад Сирочӣ дар ашъори худ таъбиру тасвирҳои маъмули бадеиро ба тарзу усули нав ва бо забони фасеҳ мавриди баён қарор медиҳад ва рисолати шеърӣ худро дар адабиёт барои дарёфти маъвову манзалат бадеияти хос мебахшад. Айни чунин тасвирҳои зеборо дар ҷаҳорпораи “Роҳҳо” метавон ба мушоҳида гирифт, чунон ки аз назари шоирона ба “панҷаҳои шафқатбор”, “дасти бо мурувват ёр”, “васлгарӣ”, “садоқат доштан”, “умед бахшидан” бар одамон, таҷассуми симои шахсеро ёдовар мешавад, ки пайваста барои некиву некӯкорӣ иқдоми башариятро пеш мебаранд:

Роҳҳо, панҷаҳои шафқатбор,

Роҳҳо, дасти бо мурувват ёр.

Васл бинмуда ёр бо ёре,

Дар садоқат ба ҳикмати дидор.

Роҳҳо, қорвони пурҷӯшанд,

Роҳҳо, оқилони бо ҳӯшанд.

Некӯвонро умед мебахшанд,

Ноқасонро бидида, ҳомӯшанд.

Роҳҳо, ровиёни аҳборанд,

Роҳҳо, дидагони бедоранд.

Роҳҳо, оқилони пайки ҳушанд,

Роҳҳо, қосидони дидоранд. [6, с. 127]

Бо ҳулосагирӣ бар муҳтаво ва мазмуни бахше аз ҷаҳорпораҳои Нурмуҳаммад Сирочӣ, метавон натиҷа ҳосил кард, ки ӯ ба хоҳири ифодаи каломӣ сареҳ ва рӯнамо кардани тасаввури шоиронааш, бештар ба шеърӣ калом таваҷҷуҳ зоҳир кардааст ва барои орои

дарунмояи шеъраш, бо ифодаи маънӣ ва коргирӣ аз истилоҳоту ибораҳои барҷой, бамаврид истифода намудааст. Чунин тарзи коргирӣ бар мантику маънӣ шеъри ўро ба маъниву муҳтавои баланд муаррифӣ кардааст.

Ҳунари шоирии Нурмуҳаммад Сирочӣ бештар ба тариқи тасвирҳои мантиқан созгор ва шоиронаву зебо офаридааш ва, билхоса дар шеърӣ баланди ҷаҳорпораҳояш, мунъакис мегарданд. Ин навъи тасвирифарио барои мисол дар банди оғози шеъри “Ҳочамуъмин” ба мушхиди метавон гирифт, ки бо тасвири вожаи “қачпахлуҳамида”, қомати сабз” ва табассуми пири шайдо” метавон манзараи ҷолиберо пеши назар қарор дод. Чунон ки мебинем:

Пас аз борон, чу қачпахлуҳамида,
Вучуди Ҳочамуъмин гашт пайдо.
Ҷило аз қомати сабзаш дамида,
Табассум дошт хуррам пири шайдо... [6, с. 150]

Бар ин аст, ки инъикоси тасвир дар шеъри ҷаҳорпораи ин шоир бозтоби бештари ҳунариро соҳиб гаштааст. Намунаи беҳини ҷаҳорпораҳои Сирочиро метавон дар шеърҳои “Меҳргон”, “Ёри қалам”, “Доманкашон! Доманкашон!”, “Дунёи родмардон”, “Кохи иззат”, “Боғи фазл”, “Фасли ғам”, “Ҳарф зан!”, “Шамолак”, “Аҷаб зебо”, “Ку роҳнамои Ҳақ?”, “Субҳи тиловат”, “Азму талош”, “Меҳрномаи Ватан”, “Бӯи васли ту кунад”, “Шукргузорӣ аз чилу як соли умр”, “Олуфтанигор”, “Зиндагӣ”, “Зангулаи бахт аст”, “Фаҳмидаам”, “Фардо дер хоҳад шуд”, “Чашмҳоят”, “Имшаб дили ман”, “Кош бошӣ!”, “Суруди певозчӣ”, “Соҳибсухану таронасоз”, “Баҳори деҳа” ва ба ҳамин монанд дахҳо шеъри дигар ба мушхиди гирифт, ки дар қолаби ҷаҳорпора эҷод гардида ва ҳам ба ҳусну малеҳии хеш саршор аз маъниҳои нобу назаррас мебошанд.

Ў ҷаҳорпораҳои хешро дархӯри замон меофарад ва дар ҳар банди шеър саъй мекунад, ки ҳаёлотӣ шоиронаро ғанитар ба қор барад ва дар онҳо тасвирҳои ишқиву иҷтимоиро бамавҷе ҷой дода тавонад ва бо ин роҳ таваҷҷуҳи хонандаро ба ҳақиқати аслии тасвирҳо ошно мегардонад.

Ба ҳамин васила, Нурмуҳаммад Сирочӣ ақидаҳои маърифатбор ва инсонпарваронаи хешро бештар дар шакли ҷаҳорпораи шеър ҷой дода, бо ин роҳ дар ғановати адабиёти муосири тоҷик нақши ҷолиб гузоштааст.

Ашъори ҷудогонаи Нурмуҳаммад Сирочӣ аз роҳҳои мухталиф, баҳусус аз ҷониби ҳамқаламонаш борҳо мавриди баррасӣ қарор гирифта, инчунин ашъори алоҳидааш низ, ки ба тариқи нашрияҳои гуногун китобат шудаанд, баёнгари ҳунари шоирии ў буда, имрӯзҳо диққати паҷуҳишгаронро бештар ба худ ҷалб намудаанд. Бо ирози назар бар эҷодиёти ин шоир, бояд таъкид кард, ки намунаи ба нашр расидаи ашъораш бештар тавонистаанд, ки ўро дар миёни ҳаводорони шеърӯ суҳанаш муаррифӣ намудаанд.

Аммо, месазад афзуд, ки аксарияти ин ҷаҳорпораҳо аз лиҳози мазмуну муҳтаво ҷавобгӯи талаботи шеъри имрӯзи тоҷик буда, метавон ин силсиларо, ки дар “Мунтахаби ашъор”-и ў муназзам ва мураттаб гардидаанд, дар ташаккули диди нав ва шинохти олами маънии ҳаводоронаш хуб баҳогузорӣ кард.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Хатлонӣ С.

Адабиёт:

1. Асозода, Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX. – Душанбе: Маориф, 1999. - 448 с.
2. Аҷамӣ, М. Аз қаламрави шеър, то қаламрави ишқ. (Нигоҳи гузаро ба шеъри Салими Хатлонӣ). – Душанбе: Ҳумо, 2003. - 34 с.
3. Зехнӣ, Ғурақул. Санъати суҳан. – Душанбе: Адиб, 2017. - 400 с.
4. Розӣ, Шамси Қайс. Ал-муъҷам (Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷоп: У. Тоиров). – Душанбе: Адиб, 1991. - 464 с.
5. Сафаров, У. Сиёвуши Касроӣ ва “шеъри нав”-и форсӣ. - Душанбе, 1996. – 144 с.
6. Сирочӣ, Н. Мунтахаби ашъор - Шоҳини маънӣ. – Душанбе: Адиб, 2020. – 440 с.
7. Сирус, Б. Арӯзи тоҷикӣ. - Душанбе, Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 288 с.
8. Тоиров, У. Фарҳанги истилоҳоти арӯзи Аҷам. – Душанбе: Маориф, 1991. – 560 с.

9. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти асри бистуми тоҷик. – Душанбе, 2006. – 455 с.
10. Шеърдӯст, А. Таърихи адабиёти навини Тоҷикистон. – Техрон, 1390. – 758 с.

ҶОЙГОҲИ ШЕЪРИ ҶАҲОРПОРА ДАР ЭҶОДИЁТИ НУРМУҲАММАД СИРОҶӢ

Дар мақола муаллиф хусусияти ҷаҳорпораҳои Нурмуҳаммад Сирочиро аз ҷиҳати жанрӣ, мавзӯӣ ва мазмуну мундариҷа мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Ба таъкиди муаллиф Н. Сирочӣ дар таълифи ҷаҳорпораҳо маҳорати баланд дошта, дар эҷодёташ ин навъи жанрӣ мавқеи хоса доранд. Шоир дар ҷаҳорпораҳо масъалаҳои иҷтимоиро мавриди инъикос қарор дода, бо услуби бисёр сода ва муассир таълиф намудааст.

Калидвожа: Нурмуҳаммад Сирочӣ, ҷойгоҳ, ҷаҳорпора, эҷодиёт, жанр, услуб, тасвир, санъатҳои бадеӣ, шеър, шоир.

“МЕСТО ЧЕТВЕРОСТИШИЙ В ТВОРЧЕСТВЕ НУРМУХАММАДА СИРОДЖИ”

В статье автор анализирует особенности четверостиший Нурмухаммада Сироджи с жанровой, тематической и содержательной точек зрения. По утверждению автора, Н. Сироджи обладает высоким мастерством в создании четверостиший, и этот жанр занимает особое место в его творчестве. В своих четверостишиях поэт затрагивает социальные вопросы, используя очень простой и выразительный стиль.

Ключевые слова: Нурмухаммад Сироджи, место, четверостишие, творчество, жанр, стиль (стилистика), изображение, художественные приемы, стихотворение, поэт.

“THE PLACE OF QUATRAIN IN THE WORK OF NURMUHAMMAD SIROJI”

In the article, the author analyzes the features of the quatrains of Nurmuhammad Siroji from genre, thematic, and content perspectives. According to the author, N. Siroji possesses high mastery in creating quatrains, and this genre occupies a special place in his work. In his quatrains, the poet addresses social issues, using a very simple and expressive style.

Keywords: Nurmuhammad Siroji, place, quatrain, creativity, genre, style (stylistics), imagery, artistic techniques, poem, poet.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Имомиён Раҷабалӣ Иброҳим* - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, докторант PhD-и аз рӯйи ихтисоси филологияи тоҷики МДТ “Суроға: Тоҷикистон, 735140, ш. Бохтар, кӯч. Айни 67. Тел: (+992) 888-88-04-49. Электронная почта: dargohiadab@gmail.com

Сведения об авторе: *Имомиён Раджабали Иброҳим* - Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, докторант PhD по специальности таджикская филология ГОУ “ ”. Адрес: 735140, Таджикистан, г. Бохтар, ул. Айни-67. Тел.: (+992) 888-88-04-49. Эл. почта: dargohiadab@gmail.com.

Information about the author: *Imomiyon Rajabali Ibrohim* - Bokhtar State University named after Nasir Khusrav, PhD student in Tajik Philology at the “Address: 67 Ayni Str., Bokhtar City, Tajikistan, 735140. Phone: (+992) 888-88-04-49. Email: dargohiadab@gmail.com.

ВАСФИ МАНЗАРАҲОИ ТАБИАТИ ХОМУШ ДАР АШЪОРИ АБУИСҲОҚИ ҒАЗЗӢ

Исмоилова С. А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Васфия аз он мавзуоти шеъриест, ки шоири маъруфи арабизабон Абуисҳоқи Ғаззӣ дар он истеъдоди баланд зоҳир намуда, худро ҳамчун шоири «вассофи табиат» муаррифӣ кардааст. Ибни Рашиқ зикр намуда, ки: «Шеър ба истиснои қисмати ками он ҳама ба васф ихтисос дорад» [8, 2, 294].

Аксари ашъори Абуисҳоқи Ғаззиро васфия ташкил медиҳад ва ӯ ба ин мавзӯ майлу рағбати зиёд дорад. Санъати Ғаззӣ бар зебоии бадеӣ ва табиӣ асос ёфтааст. Ӯ зебогии бадеӣ ва табииро тавре бо якдигар омехта мекунад, ки аз рӯйи зиндагонӣ, ҳаракат ва ҳамоҳангӣ як наққошии пурмазмунро чунон фаро мегирад, ки хонанда баъди тасаввур ва воқеият фарқ гузошта наметавонад. Тасвири шоир чунон ҳунармандона аст, ки ҳатто ҳангоми хондани васфияҳо он манзараи пеши назар тасвир мешавад, ки ин баёнгарӣ санъати волои тавсифии шоир аст.

Мавсуфоти бештари ашъори Ғаззиро тавсифи **табиати ҳаракаткунанда**, мисли шутору асп, ки дар сафарҳои пайвастааш дар маконҳои бешумору замонҳои гуногун зоҳир мешавад, ташкил медиҳанд. Ҳамзамон тасвири **табиати ҳомуш**, мисли заминҳои бекорхобида, ҳаробаҳо, абрҳо, ситораҳо, шабу рӯз, баҳор ва гулу борон дар васфияҳои шоир мақоми вежаро касб кардаанд. Дар ҳақиқат Ғаззӣ бо ҳамаи ин тавсифҳо ҳадафи худро хеле моҳирона ифода намудааст.

Дар ашъори шоир бисёр ҷанбаҳои табиати ҳомуш, ба мисли биёбону регҳои тафсонаи он, мушкилоту душворихое, ки ҳангоми сафар дар саҳро рӯ ба рӯ мешаванд, офтоб, ситораҳо, субҳу шом, боғу бустон ва дигар васфҳои шево, ки Ғаззӣ пешкаши хонанда намудааст, бисёр ҷолибу хонданибод аст. Дар пайвастагӣ ба ин, қайд кардан бамаврид аст, ки васфи саҳро дар шеъри суннатии араб ҷойгоҳи хоса дорад ва дар ашъори шоирони он давраи замон низ хеле зиёд ба мушоҳида мерасад, ки ҳар кадоме аз онҳо онро бо сабаку услуби хоси худ васф намудаанд. Ғаззӣ низ аз васфи саҳро сарфи назар накарда, онро бо услуби бадеӣ ва мутамаййиз васф кардааст:

و البید أشداق الفجاج هریة فیها و أشداق الموارد عور
و بطون أودیة یضل بها القطا و یرد طرف العین و هو حسیر
و بحار ال لا تجود بنغبة للطیر تعبیر و المطی جسر

[Саҳрои васеи пахну васеъ, ки дар он фароҳиҳо вуруд ба роҳҳо номуайян аст.

Дар батни водихояш роҳраванда роҳгум мезанад ва ҳангоми тамошои он нигоҳи ҷашм маънос бармегардад.

Баҳрҳои бахиле дорад, ки ҳатто ба паррандаи аз болояш убуркунанда ҷуръае об намедиҳанд.

Бо вучуди ин ҳама барои раҳгузаронаш мисли рафиқи ҷасуру далер аст] [1, с. 165].

Ин тасвири аҷиб дар васфи биёбон аст, ки агар ба маъноҳои тахтуллафзии калимаҳои ин шеър андеша кунем, чунин менамояд, ки чӣ гуна даҳони пур аз дандон метавонад як ҷашма бошад? Ва қари водихои амике, ки роҳраванда дар он гумроҳ мешавад ва ин дар назари аввал метавонад ба хонанда ташбеҳи анъанавӣ дода, онро ба баҳрҳое аз сароби бахил бубарад, ки ҳатто ба паррандагон барои рафти ташнагиашон қатрае аз об намедиҳанд.

Пас ҳоло ба ин манзараи биёбон бодикқат ва тааммул назар меафканем, ки паҳноӣ, хатарнокӣ ва безътиноӣ он мисли китобе аст, ки дар назди шахси бесаводе гузошта мешавад, дар ҳоле ки ӯ хондану навиштанро балад нест. Оё метавонад аз он китоб ҳарфе бихонад? Пас ин саҳро ҳам мисли ҳамин китоб дар муқобили шахси бесавод аст. Яъне, чӣ тавре ки шахси бесавод аз китоб чизе фаҳмидаву ба худ гирифта наметавонад, мусофирони биёбон низ аз он биёбони хушқу беоб чизе ба худ гирифта наметавонанд.

Дар байти зерин бошад, манзараи тахминии васфи саҳро, ки руҳу равони моро тасхир карда, ҳаёл ва ҷашмҳои моро ҷазби худ месозад ва мо аз ин робитае, ки миёни маликаи бузурги саҳро бо яке аз канизонаш дида мешавад, ҳайратзада мешаваем. Ҳамчунин ин бод аст, ки аз шиддати эҳтиром ва ҳайбати ин малика наметавон аз наздаш гузашт, магар ин ки заминро дар наздаш бўса кунӣ:

و طامسة ترى الخريت فيها كأمي تناوله كتابا
و ليس تجوزها النكباء حتى ثقيل من مهابتها الترابا

[Саҳрое, ки дар он роҳбалад мисли нодонест, ки ба дасташ китоб дода шудааст. Ба ӯ аз назди бод гузаштан иҷозат нест, магар ин ки аз ҳайбати он хокро бўса занад] [1, с. 166].

Ғаззӣ манзараҳои табиатро якто-якто ба танҳои дар байтҳо васф накардааст, балки якчанд манзараро дар як тасвир чамъ намудааст ва ба назар чунин мерасад, ки ғӯё шоир ба онҳо дар лавҳаи зебӣ танҳо ба як дид менигарад. Масалан, дар тасвирҳои ӯ ситораҳо бо шаб як ҷо меоянд, раъду барқ аз миёни осмони пур аз абр шуъла мезанад, борон меборад ва субҳ тулуъ мекунад. Ӯ дар ашъори тавсифии худ ҳаракати нооромонаи ситораҳоро ба шиновари ғарқшаванда ё ҳаракати номутаносибашонро ба роҳравии майзадае, ки аз таъсири май сармаст аст, шабоҳат додааст. Ин саҳнаи тасвирнамудаи ӯро раъду барқ равшан месозад. Шоир ин ҳолати раъду барқ задан ва равшанӣ додани онро ба як нури тези босуръат, чунбиши шамшер ва тапиши дили одами тарсу шабоҳат додааст:

و لقد سريتُ و للكاكب في الدجا سيحُ الغريق و مشيةُ النشوان
فالبرقُ ألمعُ من حسام هزّه بطلٌ و أخفقُ من فؤاد جبان

[Дар шаби торик ба ҳаракати ситораҳо назар афкандам, ки ба ҳолати ғарқшавии шиновар ва роҳравии майзада шабоҳат доштанд.

Раъду барқ мисли шамшери бурранда далерона шуъла мезаду мисли тапидани қалби тарсу ғуруб мекард] [1, с. 166].

Дар шеъри тавсифии дигари шоир бошад, дар васфи субҳу шаб, ҳолати дамидани субҳ чунин васф шудааст, ки ғӯё субҳ бо шаб рақобат мекунад ва дар ин рақобат Ғарб мисли ғилофи шамшере пайдо мешавад, ки дар он баъзе ороишҳои ситораҳои боқимонда намоён мешаванд. Дар канори дигар Шарқ мисли теги шамшер медурахшад ва омадаи истикболи субҳ аст. Субҳ бошад, мисли подшоҳе васф шудааст, ки ситорагон чун омадани ӯро диданд, мутеъона ба сачда афтоданд:

لو لا مزاحمةُ الصباح و ان هدى كان الكرى يا طيف قد أسدى يدا
و الغربُ مثلُ الغمد منتظم الحلى و الشرق مثلُ النّصل منتشر المدى
و الصبح ملكٌ و النجوم رعيةٌ بصرت بغرته فخرت سجدا

[Агар субҳ шабро музоҳим намешуд, гарчанде вақти омаданаи фаро расидаасту бо шитоб меояд, шаб ба ҳобу хиёлаш идома меод.

Ғарб мисли ғилофи бо ҷавохир ороишдода шудааст ва Шарқ мисли гандуми густурда шудааст.

Субҳ мисли подшоҳ асту ситорагон чун раият, раият аз дидани подшоҳ ба сачда афтоданд] [1, с. 167].

Инчунин дар ашъори тавсифии Ғаззӣ мушоҳида мешавад, ки ӯ шабонгаҳ дар саҳро сафар карданаширо васф мекунад ва дар аснои ин сафар ситораи урёнро тасвир мекунад, ки дар ҷараёни рӯди соф шино мекунад. Сипас шабро, ки зулумоту торикӣ аз он берун рафтаасту мисли ваъдае пас аз кашолкорӣ ва ихтилофи тулонӣ воёидаш ба он вафо кардааст, дилпазир мегардад. Вақте ки мо ҳар як аз ин мавсуфҳоро дар алоҳидагӣ мулоҳиза мекунем, дарк менамоем, ки ин исмҳои васфшуда, ба монанди саҳро, ситораҳо, шаб ва ғайраҳо олот ва роҳи манзарасозии шоир дар васфи табиат ба ҳисоб мераванд. Чунин мушоҳида мешавад, ки воҳӯрии субҳу шаб дар ашъори шоир ҳамеша дар байни образҳои зид меоянд. Ташбеҳи зулумот ва рӯшноӣ дар эҷодиёти шоир бо ду тазод меоянд: торикии шаб, ки бо шамшери саҳар пароканда мешавад ва он нурҳое ҳастанд, ки баъд аз ихтилофҳои тулонӣ барои хилофат медурахшанд. Ин ду тасвири зебӣ ҳастанд, ки шоир лаҳзаеро миёни дурахши нур ва бардоштани ҷома аз рӯи торикӣ ба тариқи назм тасвир кардааст.

Чунин ҳам гуфтан мумкин аст, ки субҳу шаб дар тасвирҳои Ғаззӣ мисли ду бародари танианд. Чуноне ки дар шеъри зерин дида мешавад, аз як тараф, осори рӯшноӣ дар наздикии субҳ мисли қатраҳои хун бар тани шамшер зоҳир мешавад ва аз тарафи дигар, дузде намоён мешавад, ки меҳода аз чашмҳои пинҳон шавад ва он баъзе ситорагоне ҳастанд, ки аз осори шаб боқӣ мондаанд:

و الصبحُ قد علقَ النجيبُ بنصله و الليلُ يشكو في حشاؤه كلوما
و النجمُ يسرق نفسه من ظلّها متسللاً فرقَ الغريم غريما

[Субҳ аз миёни кӯхистон зоҳир ва ошкор шуду бо найзаи худ тири рӯшноӣ зад, шаб бошад, аз заҳми рӯшноӣ шикоят мекунад

Ситорагон худро аз сояи он мисли дузде аз бадеҳкорон пушти сари ҳам пинҳон месозанд] [1, с. 168].

Васфи насим низ хеле ҷаззобу дилчасп тасвир шудааст. Насими муаттаре, ки сайркунон тамоми ғӯшаву канорро хушбӯӣ месозад ва он аз болои гулу гиёҳҳои хушбӯӣ мурур карда, атри онҳоро ба макону замону руҳу ҷисм паҳн месозад. Харитаи он хеле васеъ аст, ки тамоми ашӯҳоро фаро мегирад. Васфи шоир чунон моҳирона аст, ки ҳангоми мутолиаи ғӯё хонанада атри онро истишмом мекунад.

Борон низ яке манзараҳои тасвирии дилнишин дар ашӯри Ғазӣ мебошад. Он чун обе тасвир шудааст, ки аз абрҳо ҷакида, рангорангтарин ҷомаҳоро мебофад. Яъне, ба висилаи борон гулу гиёҳҳои рангоранг месабзанд ва ин мисли он аст, ки ғӯё борон ба замин ҷомаҳои рангоранг зебо мепошонад.

و نكباء تنقطُ كَمَّ السَّحَابِ فيسبقها ذيلُ المنسحبِ
أَمَاتَ بِهَا المَحَلَّ محيي التَّرى فحأكت برود البياض القشْبِ

[Кӯзаҳое чун абр мерехт ва думи ақибнишиниашро пеш мебурд.

Ба сардии найҳои сафед тақлид карда, ҷойеро, ки дӯстдорони хок бо он мемурданд, мепошонд] [1, с. 170].

Мероси тавсифии ахлоқии ӯ таъсирбахш ва аҷибанд. Бисёре аз онҳое, ки ӯро дар китобҳои асноди суҳанварӣ иқтибос овардаанд, он чиро ки ҳаяҷоновар, хандаовар ва нав аст, баён кардаанд. Аз ҷумла, Хафҷӣ дар баёни тамсили истиора атса задани саҳарро аз байти Ғазӣ овардааст, ки дар он мефармояд:

كم من بكور الى احراز منقبة جعلته لعطاس الفجر تشميناً

[Аз оғоз то расидан ба пирӯзӣ чӣ қадар аст? Ман онро муддати дуо кардан бар атсазананда қарор додам] [1, с. 170].

Ҳангоми қироат кардани ашӯри Ғазӣ манзараҳои аз табиат тасвиринамудаи ӯ пеши назари хонанда чун тасвири ҳаракаткунанда намоён мешаванд. Дар манзараи баҳории намоишгоҳи тасвирии худ шоир ғӯё моро ба як студия мебарад, ки дар он на танҳо рангҳо ва расмҳо пайдо мешаванд, балки рассомони ин расмҳоро эҷод мекунад. Ғӯё дар як намоишгоҳи амалӣ як гурӯҳ рассомон барои тасвир намудани як манзара дастаҷамъона кор мекунанд. Як нафар манзараро ранг мекунад, дувумӣ рангҳоро омехта карда, омода месозад, савумӣ хатҳоро муназзаму мурааттаб мекунад, чаҳорумӣ бо қалам дасташро ҳаракат медиҳад ва панҷуму шашум якҷоя амали якдигарро пурра месозанд.

Васфи талу теппа ва сафар ба сӯи маҳбуба дар шеъри Ғазӣ аз ҷиҳати рангорангӣ асолат ва навсозиаш фарқкунанда аст ва чун боғ бо дарахтони сарсабзу рангҳои дилнишину ҷаззоб ва фараҳбахш аст. Гоҳе шоирро дар баъзе аз оғози қасидаҳои ӯ мебинем, ки мисли шоирони даврони ҷоҳилият бар сари теппаҳо истода, суолкунон аз рафтани маҳбубааш таассуф меҳурад, вале инҳо бештар таваккуфҳои бадеиянд. Гарчанде ки дар ин таваккуф изҳори гиря ва алам аз ҷониби шоир дида мешаванд, вале шоир меҳода бигӯяд, ки бо ин услуб оғоз кардани қасидаам, як навъ вафодорӣ ба сабки шеъри араб аст. Далели ин гуфтаҳо он аст, ки таваккуфҳои ӯ маҳдуданд. Далели дигар он аст, ки шоир ин услубро чун калид барои ворид шудан ба мавзӯ истифода бурдааст ва инчунин аз ҷиҳати бадеӣ низ шеъри ӯ фарқкунанда аст, чунки услубҳои истифода бурдааст, ки хосси шеъри ин шоир аст. Масалан, теппаи забонбурида, шутури ороми тундхӯй ва дигар чунин тасвирҳои ҷаззобро шоир ба риштаи назм қашидааст.

لنا بك ميدان التفكير في لبنى وما الحب الا ما على فكرة يُبنى

[Бо ту мо майдони тафаккур дар бораи Лубно дорем ва ишқ ҷуз он нест, ки бар тафаккур сохта шудааст] [1, с. 172].

Васфи талу теппа яке аз ҷузъҳои шеъри тасвирий ба ҳисоб меравад ва ин теппаи харобазору сарзамини беобу гиёҳ дар байти зер ба шакли ғамгин зоҳир мешавад, зеро бо гузашти замон он омӯхта нашуда, ҳама гуна балоҳо, аз қабилӣ бадбахтӣ, беобӣ ва беҳосилӣ ба сараш омадааст. Ҷойе, ки ҳамлаҳои саҳт ва зиёд онро аз пой дароварданд:

بين الصَّيرِمِ فملتقى الاحقاف طللٌ تآبَدَ فيه رسمٌ عاف

وقفْتُ به النَّكْبَاتُ وقفَةً حاقِدَ و مشى عليه المحلُ مشية حاف

[Миёни водӣ ва гузаргоҳи Аҳқоф харобаест, ки дар он намунаи солим дучор намешавад. Балоҳо бо мавқеи кинае бар он меистод ва макон бо пои луч бар он роҳ мерафт] [1, с. 172].

Шоир дар давоми васфи худ аз талу теппа меғӯяд, ки бо рафтани мардумаш он сарзамин аз сухан бозмонда, ба сукут меравад ва ҷӣ бузург аст ин сукут:

قد أجابك لو فهمت الطلولُ ساع في الشوق ما تمجُّ العقولُ
منطقُ الدار من ترحل عنها طالما أخرجس الديار الرحيلُ

[Агар талу теппаро дарк кунӣ, ба ту посух медиҳанд, дар ҳасрат шитоб мекардӣ, зехнҳо пур намешуд. Ононе, ки аз он ҷо берун рафтанд, бо рафтанишон хонаро гунг карданд] [1, с. 172].

Яъне, ин тарк карданҳову рафтанҳо сарзаминро гунг карда, оқибат онро забонбурида мегардонад, зеро қабл аз тарк шудан ин сарзамин гӯё буд ва корди рихлаткунандагон забонашро қатъ намуду пас он ба сукут рафта, аз гуфтор бозмонд. Манзури шоир аз диёри гунг сарзаминест, ки хушку холӣ ва беодам аст, ки садои ёру дӯстон ва маҳбуба дар он шунида намешавад.

Аксари тасвири набардҳо дар ашъори Ғаззӣ ба тарзи фикрӣ сураат гирифтааст ва шоир низ иддао накардааст, ки ӯ дар набардҳои васфнамудааш иштирок кардааст. Балки ин тасвирҳо барои шоир василае буд, то битавонад мамдуҳонашро, ки иштирокчиёни ин набардҳо буданду пирӯз шуданд, ситоиш намояд. Чуноне ки дар шеъри зерин мушоҳида мешавад, дар тавсифи набард Мукаррам ибн Алоъро мадҳ намудааст, ки бо хавориҷ ҷангидааст:

ورقت كتابا يوم رعت كتيبة فواقعت متلافا و وقعت واهبا
تدق كعوب الرمح في كل دارع و تقتض أ بكر المعاني كواعبا

[Ту дар он рӯзе, ки лашкарро сарпарастӣ кардӣ, китоб навиштӣ. Зарбаи найзаҳо бар ҳамаи ҷойи сипар мезанад, нахуст самараи маъноҳо чун пошна бархост] [1, с. 173].

Ҳамин тавр, шоир дар шеъри дигари худ фирори душманонро дар яке аз набардҳои Низомулмулк тасвир мекунад. Дар ин тасвир чунин омадааст, ки аз тарси шадид аспҳои онҳо баста буданд. Пас онҳо дар ҳоле фирор мекарданд, ки шамшер таъқибашон мекард ва гарданашонро мебурид. Майдони ҷанг то ҳаде пур аз косахонаи сар гашта буд, ки агар баъд аз муддате аз он ҷо гузар мекардӣ, чунин мепиндоштӣ, ки онҳо сабзавот ё асои бозианд. Замин аз ҳайбати лашкари Абуалӣ шоханшоҳи Бувайҳӣ ба ларза даромад, осмон пур аз гарду ғубор гашт, куштору марг чунон осон гашта буд, ки хун мисли наҳр ҷорӣ буд, аспон дар мурдан гӯё сабқат мекарданд, то ҳаде ки фикр мекардӣ, ки ин амри заруриест ва бояд ба таъхир андохта нашавад [1, с. 174].

Аз таҳқиқи мавзуи васфи табиати хомӯш дар эҷодиёти Абуисҳоқи Ғаззӣ метавон чунин бардоште намуд, ки дар онҳо харобаҳо, абрҳо, ситораҳо, шабу рӯз, баҳор ва гулу борон ба силки тасвир кашида шудаанд. Қобили тавачҷуҳ аст, ки Ғаззӣ аз зумраи он шоирони мумтозест, ки дар корбурди аносири ташбеҳ ва тавсифҳои нотақрор дасти тавоно доранд. Ӯ ба ҳайси шоири анъанагаро бештар аз зовияи пайравӣ ба анъанаҳои шеъри арабӣ ба моҳияти тасвир ва васф муносибат кардааст. Бо вучуди ин, ӯ сирф шоири тақлидкор ва тақроргӯ нест. Ҳамеша дар зимни тасвироташ даст ба навовариву мавзӯҳои хунарӣ дорад.

Дар канори ин, омӯзиши васфияҳои Ғаззӣ дар васфи табиати хомӯш нишон медиҳанд, ки онҳо асосан дар пайравӣ аз васфҳои суннати араб, аз қабилҳои васфи биёбон ва табиати нотақрори он, шабҳои ситоразори биёбон ва сафари корвон дар шабҳои зулмот, раъду барқу борон, майдонҳои ҷангу ҳарб ва дигар ашъҳо суруда шудаанд.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Ҳайбуллоев Ш.

Адабиёт:

1. Ал-Ғаззӣ, Абиисҳоқ Иброҳим ибн Усмон ибн Муҳаммад ал- Калбӣ ал-Ашҳабӣ. Дивон ал- Ғаззӣ / Абиисҳоқ Иброҳим ибн Усмон ибн Муҳаммад ал- Калбӣ ал-Ашҳабӣ ал- Ғаззӣ. – Дубай-2007, -874с.
2. Аш-Шариф ал-Муртазо, Алӣ ибн ал-Хусайн ал-Мусавӣ. Тайф-ул-хаёл. Таҳқику Ҳасан Комил ас-Сайрафӣ [Матн] / Абулқосим аш-Шариф ал-Муртазо. – ал-Қоҳира: Визорат-ус-сақофа ва-л- иршоди-л-қавмӣ, ал-Идорат-ул-омма ли-с-сақофа, 1962. – 335 с.

3. Ал-Ғаззӣ, Шамсуддин Абулмаъолӣ Муҳаммад ибн Абдурраҳмон. Дивон-улислом. Таҳқиқ Сайид Касравӣ Ҳасан [Матн] / Шамсуддин Абулмаъолӣ Муҳаммад ибн Абдурраҳмон Ал-Ғаззӣ. – Байрут: Дор ул-кутуби-л-илмийя, 1990. – 358 с.
4. Ал-Исфahонӣ, Имоуддин ал-котиб. Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср фи зикр фузало аҳл Форс . Тақдим ва таҳқиқ ад-дуктур Аднон Муҳаммад Ол Туъма/ Имоуддин ал-Котиб ал-Исфahонӣ. - Техрон: Дафтари нашри мероси мактуб, Ойинаи мерос (Миръот-ут-турос), 1419/1999.- 392с.
5. Ал-Исфahонӣ, Имоуддин-ал-Котиб. Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср. Қисм шуаро аш-Шом. Таҳқиқ Шукри Файсал / Имоуддин ал-Котиб ал- Исфahонӣ. Ал- Матбаъат-ул-Ҳошимия би Димашк, 1375/1955. Адад-ул-ачзоъ 3, ал- чузъ 1. – 712с.
6. Ал-Омидӣ, Абулқосим Ал-Ҳасан ибн Бушр. Ал-Мувозана байна шиър Абутамом ва Ал-Бухтурӣ. Таҳқиқ Ас-Сайид Аҳмад Сакр [Матн]/ Абулқосим ал-Ҳасан ибн Бушрал-Омидӣ . – Миср:Дор-ул-маориф, 1992. – 569 с.
7. Ас-Сафадӣ, Салоҳуддин Халил ибн Айбак ибн Абдуллоҳ. Ал- Вофӣ би-л-вафаёт. Таҳқиқ ва иътино Аҳмад ал- Арноут ва Туркӣ Мустафо / Салоҳуддин Халил ибн Айбак ибн Абдуллоҳ ас-Сафадӣ. – Бейрут- Лубнон: Дор Ихёи-т-туроси-л-арабӣ, ат-табъат-ул-уло, 1400/1980, адад-ул-ачзоъ-29, ал-чузъ 1. – 422 с.
8. Ал-Қайравонӣ, Абулӣ ал-Ҳасан ибн Рашиқ. Ал-умда фӣ маҳосини-ш-шиър ва одобихӣ ва накдихӣ. Таҳқиқ Салоҳиддин ал-Ҳавворӣ [Матн] / Абулӣ ал-Ҳасан ибн Рашиқ ал-Қайравонӣ. – Байрут: Дор ва мактаба ал-Ҳилол, адад-ул-мучалладот – 2. – 1006 с.
9. Ал-Қазвинӣ, Муҳаммад ибн Абдурраҳмон Ҷалолуддин Ал-Хатиб. Ал-Изоҳ фӣ улум ал-балоға, ал-маонӣ ва-л-баён ва-л-бадиъ. Таҳқиқ Иброҳим Шамсуддин/ Муҳаммад ибн Абдурраҳмон Ҷалолуддин Ал-Хатиб Ал-Қазвинӣ. – Байрут: Дор-ул-кутуби-л-илмийя, 2003. – 415 с.
10. Ватвот, Рашидуддин. Ҳадоиқ-ус-сеҳр фӣ дақиқи-ш-шеър. Ба тасҳеҳ ва эҳтимоми Аббос Иқбол [Матн] / Рашидуддини Ватвот. – Техрон: Матбааи Маҷлис, 1308. – 258 с.
11. Ибн Ал-Асир, Иззуддин Абулҳасан ибн Абулкарам. Ал-Комил фи-т-таърих: адад-ул-ачзоъ 11[Матн] / Роҷааҳу ва саҳҳаҳу Муҳаммад Юсуф ад-Даққоқ – ат-табъат-ур-робиа / Иззуддин Абулҳасан ибн Абулкарам ибн Ал-Асир. – Байрут-Лубнон: Дор-ул-Кутуби-л-илмия, 1424/2003. ал-чузъ-ус-сомин. – 532 с. , ал-чузъ-ут-тосиъ. – 504 с. , ал-чузъ-ул-ошир. – 519с.
12. Ибн Халликон, Абулаббос Шамсуддин Муҳаммад. Вафаёт-ул-аъён фӣ анбоъ абнои-з-замон. Ҳаққаҳу ад-дуктур Эҳсон Аббос / Абулаббос Шамсуддин Амад ибн Муҳаммад ибн Халликон.- Бейрут-Лубнон: Дор Содир, адад-ул-мучалладот-8, ал-мучаллад1.- 493.
13. Раҷабова М.Т. Тазкираи “ Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср”-и Имоуддини Исфahонӣ ва аҳамияти адабии он // Монография.- Душанбе,2021.- 200 с.
14. Раҷабова, М.Т. Рушду таҳаввули ғазали мустақим дар адабиёти арабизабони форсу тоҷики садаҳои XI-XII / М.Т. Раҷабова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2020. – С. 208-211.
15. Раҷабова, М.Т. Замима ва ихтисораҳои тазкираи “Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср”-и Имоуддини Исфahонӣ / М.Т. Раҷабова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2015. - №4. – С. 199-204.

ВАСФИ МАНЗАРАҲОИ ТАБИАТИ ХОМЎШ ДАР АШЪОРИ АБУИСҲОҚИ ҒАЗЗӢ

Дар мақолаи мазкур ашъори васфии Абуисҳоқи Ғаззӣ дар васфи табиати хомӯш, мисли заминҳои бекорхобида, биёбон, харобаҳо, абр, ситораҳо, шабу рӯз, баҳор ва гулу борон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҷиҳати равшанӣ андохтан ба ин мавзӯ чанде аз ашъори дар мавзӯи мазкур эҷоднамудаи шоирро таҳлилу баррасӣ намудем. Бо таҳлилу баррасӣ ва мутолиаи ашъори шоир чунин натиҷагирӣ намудем, ки ашъори васфии Ғаззӣ дорои хусусияти баланди эҷодӣ буда, дар пайравӣ аз васфҳои суннатии араб суруда шудаанд. Бо вучуди ин, ӯ шоири сирф тақлидкор ва такроргӯ нест ва ҳамеша дар тасвироташ дасте ба навовариву мавзӯҳои ҳунари дорад. Тасвироти шоир чунон ҳунармандона аст, ки ҳатто ҳангоми хондани онҳо он манзараҳо пеши назар тасвир

мешаванд, ки ин баёнгари санъати волои тавсифии шоир аст. Инчунин ашъори дар васфи табиат эҷоднамудаи Ғаззӣ баёнгари он аст, ки ӯ дар қорбурди аносири ташбеҳ ва тавсифҳои нотакрор қобилияти фавқуллода дорад. Дар ҳақиқат Ғаззӣ бо ин ҳама тавсифҳо ҳадафи худро хеле моҳирона ба риштаи назм кашида, пешкаши хонанда намудааст, ки бисёр ҷолиб ва хонданибоб аст.

Калидвожаҳо: Муъинуддин, Низомулмулк, Ибни Мукарам, Ғаззӣ, табиати хомӯш, биёбон, раъду барқ, баҳор, борон.

ОПИСАНИЕ БЕЗМОЛВНЫХ ПРИРОДНЫХ ЛАНДШАФТОВ В ПОЭМАХ АБУИСХАКА ГАЗЗИ

В данной статье рассматриваются описательные поэмы Абу Исаака Гази, в которых он описывает безмолвную природу, такую как пустоши, пустыни, руины, облака, весна, цветы и дождь. Чтобы пролить свет на эту тему, мы проанализировали и обсудили несколько стихотворений поэта на эту тему. Анализируя, рассматривая и читая стихи поэта, мы пришли к выводу, что хвалебные стихи Гази весьма креативны и поются в соответствии с традиционными арабскими хвалебными стихами. Однако он не просто подражатель и повторяющийся поэт, в его иллюстрациях всегда присутствует нотка новаторства и художественных тем. Описания поэта настолько искусны, что даже во время их чтения эти сцены предстают перед глазами, что свидетельствует о высоком уровне описательного искусства поэта. Стихи Гази, описывающие природу, также демонстрируют его необыкновенную способность использовать метафоры и уникальные описания. На самом деле, с помощью всех этих описаний Гази очень искусно передал свою цель посредством поэтической нити, представив ее читателю в очень интересной и доступной для чтения форме.

Ключевые слова: Муинуддин, Низамулмулк, Ибн Мукарам, Гази, тихая природа, пустыня, гром, весна, дождь.

THE DESCRIPTION OF SILENT NATURE IN THE POEMS OF ABU ISHAQ GHAZI

This article examines the praise poems of Abu Ishaq Ghazi in describing silent nature, such as wastelands, deserts, ruins, clouds, spring, flowers, and rain. In order to shed light on this topic, we analyzed and discussed some of the poems written by the poet on this topic. By analyzing, reviewing, and reading the poet's poems, we concluded that Ghazi's praise poems are highly creative and follow traditional Arabic praises. However, he is not a mere imitator and repeater, and he always touches on innovations and artistic themes in his descriptions. The poet's descriptions are so skillful that even while reading them, the scenes are depicted in front of the reader, which is an expression of the poet's high descriptive art. Also, the poems written by Ghazi describing nature demonstrate that he has an extraordinary ability to use metaphors and unique descriptions. Indeed, with all these descriptions, Ghazi has very skillfully drawn his goal into the thread of poetry and presented it to the reader, which is very interesting and readable.

Keywords: Mu'inuddin, Nizamulmulk, Ibn Mukaram, Ghazi, silent nature, desert, thunder, spring, rain.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилова Сафаргул Абдуллоевна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти доктор phd кафедраи филологияи араб. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: (+992) 989005761.

Сведения об авторе: Исмаилова Сафаргул Абдуллаевна – Таджикский национальный университет, докторант доктора phd кафедры арабской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудакӣ 17. Телефон: (+992) 989005761.

Information about the author: Ismoilova Safargul Abdulloevna - Tajik National University, doctoral candidate of Phd of Department of Arabic Philology. Address: 734025, Republic Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue. Telephone: (992) 989005761.

ТАСВИРИ ВОҚЕАҲОИ СОЛҲОИ 90-УМИ САДАИ ХХ ДАР ҲИКОЯҲОИ НАВИСАНДАГОНИ ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Кенчаева М.З.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров

Ҳар як мамлакат дар давраи тараққиёти хеш гардишҳои халқунандаеро аз сар мегузаронад, ки ба навсозии иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ оварда мерасонад. Бино ба гуфтам адабиётшинос Атахон Сайфуллоев: «Дар давраи Шӯравӣ мегуфтанд, ки шахсият дар дигаргунсозии куллии мамлакат нақши муҳим намебозад. Вале мо дар давоми 15 соли Тоҷикистони навин шоҳиди барҳақ гардидем, ки Эмомалӣ Раҳмон чун роҳбар ва сиёсатмадори типии нав дар раванди таърихӣ тақдири мамлакатро мақоми халқунанда ба иҷро расониданд» [11, 33]. Вақте аз хотираҳои таърих варақгардон мекунем, мебинем, ки Тоҷикистон дар ин муддати кӯтоҳ чӣ қадар ваҳшониятро аз сар гузаронидааст. Таърих гувоҳ аст, ки 9-уми сентябри соли 1991 баъди ба Истиқлол ноил гардидани тоҷикон, иҷлосияи Шӯрои Олии Тоҷикистон бо шаҳомати ҳос Истиқлоли давлатии моро эълон кард. Сад афсӯс, ки ин хурсандии тоҷикон дер давом накард. Президенти кишвар мӯхтарам Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон дар китоби хеш «Тоҷикон дар оинаи таърих» чунин ибрози андеша менамояд: «Маҳз беҳабарӣ аз таърихи миллату давлат, нарасидани ҳисси худшиносӣ, ифтихори миллий ва ватандорӣ, пушти по задани дастовардҳои истиқлолият ва сабақҳои иттиҳоду ягонагӣ буд, ки душманони миллати тоҷик тавонистанд ҷавонони бетачриба ва хунгармро гоҳ ба таъсири пулу сармоя, гоҳ бо ёрии тарғиботи ғаразнокӯ яктарафаи динӣ, гоҳ бо бедор кардани хирси ваҳшиёнаи қасосгирӣ, ғоратгарӣ ва ғазби моли рақиб ба ҳангомаи ҷанги шаҳрвандӣ ва якдигаркушӣ кашида, нақшаи нобут сохтани давлат ва миллати тоҷикро тарҳрезӣ намоянд» [8, с. 12].

Адабиётшинос Худойназар Асозода дар ин маънӣ чунин андеша менамояд: «Миллате, ки аз решаҳои адабию фарҳангӣ ва динии хеш канда шуда буд, натавонистанд «истиқлол доштан»-ро олимона дарк намоянд ва бадбахтона миллати тоҷик солҳои аввали Истиқлол бе роҳбари маънавӣ монд, ба ҳар сӯ, ки менигарист мансабталошу вазифааздастрафта ҳидояташ мекард» [2, с. 612].

Бесарусомониҳои мамлакат то замони қабули Ваҳдати миллий идома дошт. Бино ба гуфтаи шоири халқии Тоҷикистон Муъмин Қаноат: «Ҳаракати Ваҳдати миллий ва эҳёи Тоҷикистон пас аз ба имзо расидани қарордоди ризоияти миллий ва истиқрори сулҳ, дар шаҳри Маскав соли 1997 таъсис ёфт» [5, с. 21].

Хушбахтона, тантанаи Ваҳдат ҳама мушкilotҳоро паси сар кард. Нависандаи халқии Тоҷикистон Абдулҳамид Самад ҷамъи ин афкорро чунин менигорад: «...танҳо Ваҳдати халқ омили раҳобахши истиқлоли миллий ва ҳамбастагии мардуми Тоҷикистон шуд» [12, с. 29].

Ҷараёни пурпечуби таърих дар дарозии худ ба ҳамаи ҷабҳаҳои зиндагӣ таъсири худро хоҳад гузошт. Бешубҳа, инсонҳои рамузгир ва эҷодкор аз ҳар як рӯйдоди таърихи маводи пурарзишро хоҳад гирифт.

Адабиёт, ки қисми ҷудонашавандаи таърих аст, ҳамарӯза дар ҷодаи тараққиёт мебошад. Пешравии адабиёт дар қору фаъолияти адибон зухур меояд. Адабиётшинос Худойназар Асозода чунин мегӯяд: «Адабиёти бадеӣ дард аст. Агар эҷодкор дард надошта бошад, асари азалии ҳунари офарида наметавонад. Дарди адиб дарди инсонхост» [1, с. 3].

Насри тоҷик дар ин даврон ғанӣ ва сабқу услуби тозае пайдо кард, ки ин дар давоми сӣ соли ҳастии Тоҷикистони навин ба вуқӯъ омад. Нависандагони наслҳои гуногун суннатҳои эҷодии устодони бузург С. Айни, Ҷ.Иқромӣ, Р.Ҷалил, С. Улуғзода, Ф.Ниёзӣ, П.Толис, Ф.Муҳаммадиевро идома дода, дар майдони адабиёт нависандагони тозапардозе рӯи қор омаданд, мисоли Меҳмон Бахтӣ, Саттор Турсун, Абдулҳамид Самад, Баҳманёр, Сайф Раҳимзоди Афғарӣ, Ҷонибек Ақобир, Муҳиддин Ҳоҷазод, Қароматуллоҳи Мирзо, Равшани Ёрмуҳаммад, Саидаҳмади Зардон ва дигарҳо буданд. Насри тоҷикро адибони мазкур бо

офаридани ҳикоя, қисса, ёддошт ва роман қобили мутолиа карданд. Бешубҳа, мавзуи баҳси онҳо масъалаи замони худро дар бар мегирифт.

Ҳикоя яке аз маъмултарин жанри адабӣ буда, ривочу равнаки он дар осори А.Баҳорӣ, Ёрун Кӯҳзод, Абдулҳамид Самад, Ҷонибек Ақобир, Гулназар, Сорбон, Баҳманёр, Абдуурофеъ Рабизода, Равшани Ёрмуҳаммад, Равшани Махсумзод зиёдтар дида мешавад.

Бино ба гуфтаи адабиётшиносӣ варзида устод Аттаҳон Сайфуллоев: «Муҳимтарин вежагии ҳикояҳои давраи истиқлолияти давлатии Тоҷикистон инъикоси бадеии ҳақиқати ҳаёт ва рӯзгори мардум мебошад. Китобҳои Ёрун Кӯҳзод «Тоҷикони имрӯза» (2000), «Ҷамъи парешон» (2003), Абдулҳамид Самад «Талош» (2002), Гулназар «Таъми тути балхӣ» (2002), Ҷонибек Ақобир «Оҳанги дарег» (2003), Анвар Мирзоҳақими Олим «Вақти гули зардолу» (1998), Абдуғаффори Партав «Нури дида» (2003), Равшани Ёрмуҳаммад «Гӯрков» (2002), Бобочон Иқромӣ «Ашки сӯзон» (2002), Неъматӣ Бобочон «Зиндаятим» (2001), Юнус Юсуфӣ «Садоҳо хомӯш намешаванд» (1996), Нурмуҳаммад Исоқӣ «Дарди номус» (2005) санъати ҳикояпардозиро ба пояи баланд бардоштаанд» [9, с. 31].

Дар ин замина Ёрун Кӯҳзод, ки нависандаи ду давраи таърихӣ, Иттиҳоди Шӯравӣ ва замони Истиқлол мебошад. Нахустин ҳикоя, очерк ва дostonҳои хурди ӯ солҳои шастум рӯи чопрӯ мебинанд. Хусусан, воқеаву рӯйдодҳои таърихӣ ба эҷодиёти нависанда бетаъсир набуд. Роҷеъ ба гуфтаи адабиётшинос Худойназар Асозода: «Пайваста ба ин ҷиҳат, метавон гуфт, ки сарнавишти таърихӣ ва тасаввуроти ахлоқии халқ дар асарҳои Кӯҳзод мавқеи махсус ишғол мекунад. Ба ин маънӣ назари нависанда ба андозаи муайян ҳам ба таърих ва ҳам ба замони муосир нигаронда шуда, ҷустуҷӯҳои маънавию ахлоқии қаҳрамон, бо мақоми таърихӣ худро шинохтани ӯ баробар ҷараён мегирад» [1, с. 434].

Ёрун Кӯҳзод дар ҳикояи «Гуреза» воқеаҳои солҳои 90-уми қарни бистумро зер тасвир қарор медиҳад. Қисса моҳиятӣ иҷтимоӣ ва ахлоқӣ дошта, масъалаи муборизаи байни хайру шарр, некию бадиро таҳлили бадеӣ менамояд. Муаллиф он беадолатӣ, нофаҳмӣ, хунрезӣ ва даргириҳои ҷанги бародаркушро ба мушоҳида мегирад. Нависанда оташдихандагонии ин ҷанги манҳусро, ки сабаби ба қатли ом маҳкум шудани ҳазорон мардуми бегуноҳ ва беҳонаву дар мондани онҳо гардидаанд, ба зер тозиёнаи танқид қарор медиҳад. Қаҳрамони асосии ҳикоя Нусрати Нуронӣ буда, дар давоми умри ҳаштодсолаи ҳеш бо гурезагӣ ва хавфу хатар зиндагӣ кардааст. Дар солҳои бистум сином дар зер тазкиби босмаҷигарӣ ва дар замони Истиқлол ҷанги хуниин байни тоҷикон ӯро нагузошт, ки оромона дар ватани худ зиндагӣ кунад [9, с. 35].

Ҳикояи дигари Ёрун Кӯҳзод «Гудоз» унвон дошта, ҳодисаҳои номатлуби солҳои 1992, ки дар водии Вахш ба амал меояд, тасвир шудааст. Зухури сифатҳои неку бадӣ одамон то насл ҳаст давом мекунад ва қарнхост, ки на некиаш оламгир мешавад ва бадияш аз байн меравад. Муҳиддин Хочазод дар асари худ «Дурри парешон» бо лаҳни хуш дар ин бора тасвири зебоеро меорад: «Бачаи зор дар тағи по монда буд, парво набуд, кампире ҷон дода буд, даъво набуд. Аз ҳама ғамҳо ғами як бурда нон авло бишуд, дар назар душман ҳама як дӯст ҳам пайдо набуд» [13, с. 17].

Амали ваҳшиёнаи одамон дар ин минтақа низ зухур қард, мисли зинда ба зинда гӯронидани фарзанди одам, забону биниву гӯшро бурида ба азоби дардноке гирифтӣ намудан, кӯдаконро дар батни модар чоҳу пора қардан дар минтақаи Вахш ба амал омад. Дар ин дарозии таърих ҳамиллатонии мо аз даррандахӯии Чингизӣ хунхор ва мисли ӯ ғоратгарон дарси ибрат нагирифт, баръакс дар ҷанги хонумонсӯзи тоҷикон, баду нек дар рӯи об баромад. Инсонҳои бадфитрат аз худ ниқобҳои худро бардоштанду миллати худро дар вартаи фаношавӣ қарор доданд.

Қаҳрамонии асосии ҳикоя Холдона, Моҳшариф ҳамсоии ҷонии ӯ, Муҳаммадамин фарзанди дуҷоми Холдона, ҷавони бо китфу бозу, хушмуомила ва хушахлоқ. Муҳаммадамин бо мошини колхоз хӯрокҳои ҷорворо ба ферма ва говхонаҳо тақсим менамуд. Аммо сад афсӯс, ки ӯ ҳама вазифаашро фаромӯш қарда, супориши ситоди гирдиҳамоиро иҷро қарда, аз инсонии нек ба инсонии бад табдил ёфт.

Нависанда хислат характер, фикру андеша ва ахлоқ одоби қаҳрамонон ва дигар иштироккунандагони ҳикояро дар шароити муташанничи халқ ва кирдори ситоду гирдиҳамоиҳои муҳолифро ба риштаи тасвир мекашад. Муҳаммадамини ғофил низ ба ин гуна афроди номатлуб аз ҳар фермаҳои деҳот, хусусан, Тақоб ғушт ва ҳуруквориро бо мошини колхоз меовард. Кори ин гуна тоифа бо силоҳ паронидан, рехтани хуни бегуноҳон ва молу амволи халқро ғорат қадан буд. Онҳо худро намояндаҳои ҳукумати нав муаррифи мекарданд.

Муаллиф нишон медиҳад, ки ҷанги байни тоҷикон ба зиндагии дурдасти кӯҳистон ҳам соя андохтааст. Деҳаҳои Тақоб ва Болооб, ки аслан бо ҳам дӯсти қарин буданд, дар ин вазъияти мураккаб аз ҳамдигар айбҷӯӣ карда, маҳалгароиро ба авҷи аъло мерасонданд.

Баъди ин ҳодисаҳо Тақобиҳое, ки дар Болооб иқомат доштанд, тарки манзил карданд. Аммо Моҳшариф, ки аслан бобоҳояш аз Тақоб буд, шароити кӯч бастан надошт, чунки иваз кардани манзил низ хароҷоти зиёдро талаб мекард. Рӯзе Муҳаммадамин ба хонаи Моҳшариф даромада, шавҳари ӯро пурсон шуд. Моҳшариф набудани шавҳарашро гуфта ӯро ғазаболуд намуд. Дар ин муддат аз Тақоб будани Моҳшариф ва аз дасти Тақобиҳо ғавтидани ҷандин сарбозонаш ӯро ба асби ғазаб савор кард. Муҳаммадамин сусту қарахт буд, аммо бо вачоҳат ба хонаи Моҳшариф даромада, бачаи хурди ӯро, ки дар назди танӯр хокбозӣ мекард, бо панҷшохи лаби девор ба бадани гарму мулоими кӯдак ғӯтонида, ба сараш бардошт ва бо таппонча ҷандин тир паронд. Фарёди модар оламگیر буд. Аз дарду доғи фарзанд ду моҳ мисли мурда аз ҷой нахест. Баъди ин ҳодиса Муҳаммадамин низ аз ҷониби шахсони номаълум кушта шуд, на ҷисми ҷондораш ёфт шуду на бечонаш.

Аз ҳикояҳои матраҳгардида маълум мегардад, ки Ёрун Кӯҳзод ба ин масъалаҳои нанговар зиёд таҷдиди назар кардааст. Муаллиф дар ҳикояи «Гуреза» танҳо ҳолу аҳволи гурезагонро тасвир карда бошад, дар ҳикояи «Гудоз» симои модарро чун зани боматонату қавиירוда ва ҷонфидо ба тасвир мекашад. Дар рӯзи марги фарзанди ноҳалаф гирия накардани Холдона ва ҷисми ғарқи хунгардидаи кӯдаки ноболиғи худро дида боз қомат афростани Моҳшариф исбот месозад, ки зани тоҷик қаҳрамон, поксирешту покқичдон ва босабр аст. Муаллиф дар симои ин ду зан ҷамъи занҳои азиятдидаи ҷанги хонумонсӯзи шаҳрвандиро инъикос намулдаст.

Ҳикояи дигар ба қалами нависандаи соҳибистеъдод ва соҳибтаҷриба Равшани Маҳсумзод мутааллиқ буда, солҳои охир силсилаи ҳикояҳоро ба ҷоп мерасонад, ки онҳо ҳаёти дируза ва имрӯзаи мардуми тоҷикро нақл мекунад ва ҳеле ибратбахшу пандомӯзанд. Нависанда аз воқеаҳои замони мо бо диди тоза нақл мекунад. Ҳикояҳои хурди Равшани Маҳсумзод ғамҳои бузурги халқро дар солҳои ҷанг ва қаҳтӣ, ки баъзеҳо маҷбуран бо фиребу найранг ва дузд рӯз мегузaronиданд, аммо рӯ ба тавба меоварданд, низ дар бар гирифтааст. Аз ин навиштаҳо бармеояд, ки дар айёми серию пурӣ ва давраҳои хуши рӯзгор он рӯзҳои саҳт ва даҳшатнокро набояд фаромӯш кард, балки шукр бояд гуфт.

Яке аз ҳикояҳои ҷаззоби Равшани Маҳсумзод «Лавҳи сангин» буда, Лавҳи қабри модари чигарпораро, ки аз дасти фарзанди ноҳалаф кушта мешавад, сухан меравад. Мавзуи ҳикояҳои Равшани Маҳсумзод ҳама ҳаётӣ ва бисе муҳталифанд. Сабакҳои рӯзгор ва моҳияти ҳастии инсон, пирӯзии ҳаёт бар марг, дӯстӣ ва инсонпарварӣ, паҳлуҳои гуногуни ахлоқи ҷомеа ва зухури ҷиҳатҳои манфии он дар рафтору гуфтори одамон, ишқу муҳаббати ҷавонӣ, умеду ноумедиҳо, орзую ормонҳо, ва ғайра дар ҳикояҳои нависанда зебою мушаххас ифода ёфтаанд. Панди рӯзгор зухуроти дидактикӣ нест, балки нишонаи инқори шар ва тасдиқи хайр буда, одамонро ба дафъи ҳаводис ҳушёр мекунад.

Нависанда аз як тараф зебоҳои табиатро ба ҷилва орад, аз ҷониби дигар бадкирдорӣ ва расвоии маҳлуқони ҷаллодро ба маъраз мегузорад. Дар қисса бо баробари образҳои манфӣ образҳои мусбӣ бисёрданд. Самандар амак, Яҳё, Иқроми понял, Меҳрихола, Манзура симоҳои мусбӣ буда, қурбони бадкирдориҳо гаштаанд. Образҳои манфӣ бошад, Салим, Самеъ паҳлавон, раис Ҳасан Асадулло мебошанд. Муаллиф дар образи Салим хислатҳои бадтарини силоҳбадастонро моҳирона тасвири бадеӣ намулдаст. Яҳё хатмкунандаи Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон аст, ки баъди хатми донишгоҳ қори илмӣ худро ҳимоя намуда, дар

донишгоҳи мазкур ба фаъолият мепардозад. Дар ин рӯзҳои пурталотум аз Душанбе ба дидорбинии падару модар меояд. Модар, ки дар бистари бемори хоб буд, оҳ кашон духтараш Маъсумаро ба забон мегирифт. Яҳё бо ҳидояти модар барои овардани хоҳараш Маъсума ба деҳаи Кабудҷар раҳсипор мешавад. Ў намедонист, ки дар роҳ ӯро чӣ офатҳо интизор аст. Дар даромади деҳа Яҳё бо силоҳдорони Самеъпахлавон ру ба ру шуд. Камандир Яҳёро ба дасти Салим супорид. Салим, ки ҳамсабақи донишгоҳии Яҳё буд, худро ба ношиноси вонамуд кард ва Яҳёро гирифта ба хонаи худ бурд ва ба дастҳояш кишанд баста, ӯро лату кӯб кард. Шабона модари Салим Меҳрихола пинҳона Яҳёро озод кард ва хоҳиш кард, ки дар ин шаби торик то дамидани субҳ аз деҳа берун шавад. «-Ман ин некии шуморо то дами мурдан фаромӯш намекунам, -гуфт Яҳё банди дастони чангакшударо молиш дода» [7, с. 85].

Баъди чанд вақт Яҳё хабардор шуд, ки Салим модари худро куштааст ва худ низ кушта шудааст. Яҳё хост, ки зиёрати қабри модари чигарсӯхтаро карда, ба сари қабраш санге гузорад. Яҳё сангеро интиҳоб кард, дар сақфи санг навишта шуда буд. «Дар ин қабр модари чигарсӯхта хоб аст. Ёдгорӣ аз фарзандони нохалаф» [7, с. 86].

Чунин аст сужети мухтасари қиссаи «Лавҳи сангин». Қабл аз ҳама бояд таъкид кард, ки нависанда ҳақиқати талхи он солҳои мудҳишро ба тасвир оварда, дар ҳаллу фасли он ба бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ ва ахлоқӣ ҷасуруна мувоҳида намудааст.

Ҳикояҳои Равшани Махсумзод намоёнгари ҷустуҷӯҳои ғоявӣ бадеӣ ва ахлоқии ӯ буда, аз таҳлилҳои руҳӣ равоӣ бархурдоранд. Ҳамзамон бофтаи сохта нестанд, балки шакли бадеии воқеият мебошанд. Муаллиф дар ҳикояи «Лаҳти чигар дар бағал» гурезагонеро нишон додааст, ки дар давраи пурталотумии ҷанги тоҷикон тарки ватан кардаанд. Образи асосии қисса Мансур буда, бо завҷааш ду фарзанди худро дар мамлакати Афғонистон аз даст медиҳад. Якеаш дар Афғонистон қабр мешавад. Дуюм фарзандаш низ дар ин ҷо мефавтад. Барои ба ватани худ ғуронидан зану шавҳар ҷисми бечони фарзандро дар бағал гирифта чандин рӯз роҳ тай мекунад. «Зан аз ҳол рафта, дар ҷояш нишаст. Мансур низ дар бари ӯ ҷой гирифта, дасти рӯсташ дар гардани зан гуфт:

– Майитро маътал кардан хуб не занак. Мо бояд ҳарчи зудтар ҷойи тунуқоби дарёро ёфта ба ватан бирасем. Он тарафаш мулки худамон. Одамони савобҷӯ ёфт мешаванд. То даштак рафтан ёрӣ медиҳанд. То ҳол касе дар ватани худ раҳ гум назадааст» [6, с. 49]. Барои падару модар аз ҳама имтиҳони саҳт ин дидани доғи фарзанд аст. Аммо муаллиф ҳолати руҳии падару модарро хеле санъаткорона ба тасвир кашидааст. Мансур бо сабаби куштору хунрезӣ ва ғоратгарӣ беасосӣ баъзе аз ашхоси манфури ватанаш, бо аҳли оила ва падару модар рӯ ба мамлакати ҳамсоя гуреза шудаанд. Ҷанги бародаркуш буд, ки онҳоро ба мамлакати Афғонистон овард. Ҳаёт дар ин ҷо низ на он қадар орому осуда буд. Симои Мансур иродатмандии фарзанди одамо ба худ таҷассум намудааст.

Ҷанги бемани шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон паҳлуҳои хеле гуногун дошт: мансабҷӯӣ, маҳалгарӣ, қавмпарасти, ғоратгарӣ сарватандӯзӣ, миллатгарӣ, интиқомҷӯӣ ва ғайра. Дар ин маврид андешаи адабиётшинос Муҳаммадҷон Шакурӣ шоистаи ёдоварист: «Аз давраҳои нахустини истиқлоли сиёсӣ, ки дар Тоҷикистон соли 1991 фаро расид, зарур аст, ки мабдаи миллии дар шахсияти инсон ҷойгоҳи асосӣ дошта бошад» [15, с. 137].

Равшани Махсумзод дар ҳикояи «Мучозот» [6] мавзӯи номус, зӯроварӣ, таҷовуз, меҳнати ҳалол ва ҳаромро зерин таҳлил қарор медиҳад. Шералӣ, Зулол, Озода ва шавҳари ӯ қаҳрамонони қисса буда, Шералӣ Образи манфӣ аст. Рафтори хуб, ор, номус ба ин қаҳрамон бегона аст. Ҳикояи «Мучозот» яке аз асарҳои реалистӣ мебошад, ки моҳияти зиддиҳалқии он ҷанги манҳусро ошкор менамояд. Заминаи воқеа ва руҳӣ равоӣ он мустаҳкам, ғояи башардӯстиаш равшан, тарзи баёнаш муассир буда, ягон ҷузъи аз ҳаёт дур ва ноҷоиз надорад. Манзараи мудҳиш ҷанг ва моҳияти ҳаробиоварӣ он бо эътимод инъикос ёфтааст. Инро аз муборизаҳои зиддиҳамдигарии гурӯҳҳои силоҳдор, ки дар шаҳру наввоҳӣ ва деҳоти мамлакати мо рӯи кор омада буданд, метавон пурраи мукамал фаҳмид.

Зулол зани зебо буд, ки бо Шералӣ оиладор шуда соҳиби ду фарзанд мешавад. Шералӣ аз ин лаҳзаи пурталотум истифода бурда мағозаи хӯрокаву пӯшока мекушояд, аммо сад афсӯс, ки бо сабаби дудзиву зӯроварӣ ба таҳдиди душманон меафтад ва молу амволи

мағозаро мусодира карда ба давлати Русия гурезон мешавад. Зуллол мағозаро қуфл карда бо ду фарзандаш мемонад [6, с. 45].

Дар қисса муаллиф занҳои чабрдидаеро тасвир менамояд, ки яке аз шарму номус худро меовезад, дигаре покизагиву иффати худро нигоҳ дошта бо роҳи ҳалол фарзандонашро парвариш мекунад. Ин ҷанги хонумонсӯз пеш аз ҳама занҳоро зери шиканҷаву алам қарор дод.

Аз қиссаву ҳикояҳои Равшани Махсумзод маълум мегардад, ки ӯ дар ҷодаи ҳикояпардозӣ маҳорати тамои дорад. Қиссаи дигари ӯ «Миёнарав» буда, муаллиф дар образи Шодмон Кенча аз як ҷиҳат пизишки соҳибтаҷрибаву ҷонфидоро тасвир карда бошад, аз тарафи дигар хислатҳои ҳақиқати инсониро инъикос намудааст.

Қаҳрамони асосии қисса Шодмон Кенча буда, баъди хатми донишгоҳи тиббӣ ба беморхонаи руҳии ноҳияи дурдаст барои таҷрибаомӯзӣ меравад ва бо инсонҳои он ҷо унс баста, ҳамчун мудирӣ шӯъбаи бемориҳои руҳӣ қор мекунад. Ӯ барои беморони ин маҳал 65 соли умри худро сарфа кардааст. Дар ҳамин деҳа оиладор шуда соҳиби фарзанду хонаву дар шудааст. Бадбахтона, бо сабаби ба вучуд омадани ҷанги манҳуси шаҳрвандӣ зиндагии орому осудаи ин маҳал вайрон гашт. Ба низоми сиёсии ҳукумат ҳеҷ кас гӯш накарда ҳама хунмастии худро идома меод.

Аз субҳи содиқ овози тир мебаромад, силоҳбадастон на инсон ва на ҳайвон меғуфтанду ҳамаро тирборон мекарданд. Шодмон Кенча аз ин ҳол дилаш ба дод омада, хост нияти бадтинатонро фаҳмад ва ба онҳо ин кушторҳои бемаъниву бемантиқро фаҳмонад. Ӯ аз беморхона ба берун баромад, ҳарчанде, ки қаловур фаҳмонд.

«– Наравед, баргардед! – менамояд аз қафо посбон. – Бало ба пасашон, ҷонатонро дар хатар наандозед, онҳо одамгарӣ надоранд чашмашонро хун гирифтааст...» [6, с. 153]. Ӯ аз беморхона берун шуда се чор қадам гузошт, ки тире омада ба қафаси синааш зад ва ӯ ба замин афтод. Ғайр аз ҷасади пизишк боз ҷисми бечони чандин тан дар рӯи замин меҳобид, ки ҳеҷ кас иродаи ҷасадро гирифта гӯронидан намекард.

Аз рафтору кирдори пизишк метавон натиҷа бардошт, ки ӯ дар роҳи оромии беморонаш ҷони худро фикр кард. Бо руҳи беморон нозукона рафтор мекард. Дар ҳаёти ӯ пулу мол ягон қимате надошт. Қисмати инсон ва тақдирӣ ӯ барои Шодмон Кенча арзиши воло дошт. Муаллиф меҳнати пизишк, нотарсии ӯро дар ин роҳи пурхатар хеле зебо инъикос намудааст.

Қиссаи Равшани Махсумзод ба тамоми талаботи жанр пурра ҷавоб медиҳад. Вай на танҳо қиссаи хурдҷам, балки аз силсилаи муайяни воқеаҳо иборат аст.

Мавзуву масъалаҳои мавриди тасвиру таҳқиқ қарорёфтаи ҳикояи «Як ҳалта орд» тасвири воқеа ва симоҳои инсонӣ бо усули руҳию равоӣ инъикос ёфтаанд. Дар ҳикояи нависанда аз як тараф қаҳативу гуруснагӣ тасвир шуда бошад, аз дигар ҷиҳат ғолибияти адолат ва ҳақиқат нишон дода шудааст. Дар зиндагӣ кӯҳ бо кӯҳ рӯ ба рӯ намешавад, аммо инсон бо инсон во меҳӯрад. Аз инсонӣ хуб фақат неқӣ мемонад, бади одамро ҳамеша ба ҷаҳолату бадбахтӣ раҳнамун мекунад.

Ҳамин тавр, бояд қайд кард, ки ҳикояҳои зерӣ таҳлил ва баррасӣ қарорёфта дар маҷмӯъ ҳама масъалаҳои даврони хунини ҷанги додаркушро матраҳ ва инъикос менамояд. Ӯрун Кӯҳзод дар ҳикояи «Гуреза» ҳаёти талхи гурезагонро, ки дар сарзамини бегона паси сар мекунад, ба қалам медиҳад. Саргузашти марде, ки ҳам дар ҷавонӣ ва дар пирӣ аз ҷамъияти нотинҷ зиндагӣ дар гурезагӣ мегузарад хеле аламовар аст. Дар ҳикояи «Гудоз» нависанда маҳалгароиро дар зерӣ тозиёнаи танқид қарор медиҳад. Ҳамчунин, муаллиф ду ҳодисаи гӯшношунидро, ки яке дар марги фарзандаш мотам нагирифтани модар ва дуҷумин ҳосили пахтаеро, ки моҳи марти соли 1992 кишта шуда буд, моҳи марти соли 1993 ғундоштани мардумро фоли баде мешуморад нисбати ҳалқи маълум.

Ҳикояҳои Равшани Махсумзод низ мазӯъ ва масъалаҳои даврони ҷанганд. Дар ҳикояи «Лавҳи сангин» муаллиф тақдирӣ чанд нафар қаҳрамононро зерӣ баррасӣ қарор додааст, ки азиятдидагонӣ ҷанги хонумонсӯзи шаҳрвандӣ аст. Муаллиф дар образи устои донишгоҳ Яҳё шахси бомаърифату бомаданиятро нишон диҳад, дар образи Салим хунхориву бераҳмӣ силоҳбадастон мазмун карда мешавад.

Дар ҳикояи «Лахти чигар дар бағал» босабрии падару модаре, ки лахти чигари худро бо умеди ғарибхок нашуданаш сӯи ватан раҳсипор мешаванд тасвир шуда бошад, дар ҳикояи «Мучозод» ғоратгарӣ, зӯроварии баъзе аз мардони касиферо дар симои Шералӣ ва дар нақши Зулол таҳаммулпазирии зани тоҷик баён гардидааст. Ҳамчунин дар ҳикояи «Миёнарав» қурбон шудани табиби касалиҳои руҳи Шодмон Кенча бо мақсади амни беморони худ ба қалам меорад. Ҳикояи «Як халта орд» баёнгари қаҳгӣ, нодорӣ, зӯрварӣ ва гуруснагии даврони ҷанги солҳои 90-ум мебошад.

Ҷанг халқи моро шикаст, ба кӯчаҳои сарсонӣ даровард, аммо нобуд карда натавонист. Ин ҳама дар адабиёти бадеии мо таҳлили худро ёфтааст. Дар ин маъни шоири халқи Тоҷикистон Гулрухсор дар китоби худ «Зан ва ҷанг» сухани Эразм Роттердамскиро овардааст: «Мардуми оддӣ дар мачмуъ ҳама ба ҷанг нафрат доранд. Танҳо як тӯдаи фосик, ки аз ҳисоби бадбахтиву ноқомии дигарон соҳиби давлату сарватанд, ташнаи ҷанганд...» [3, с. 14].

Маҳз бо заҳмату талошҳои пайгириҳои Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикистон дар интиҳои асри XX аз ғоҷиҳои миллии раҳӣ ёфта, истиқлолияти давлатии худро таҳким бахшид ва миллии тоҷик баъд аз ҳазор сол дар роҳи эҳёи давлатдорӣ миллии ба дастовардҳои бузурги таърихӣ ноил гардид ва имрӯз ба сӯи ояндаи нек устуворона қадам мегузорад [14, с. 9].

**Мукарир: д.и.ф., профессор Исрофилниё Ш.Р.
Адабиёт:**

1. Асозода, Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX. Ҷилди сеюм / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф, 1999. – 447 с.
2. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
3. Гулрухсор. Зан ва ҷанг / Гулрухсор. – Душанбе: Деваштиҷ, 2004. – 167 с.
4. Кӯҳзод, Ў. Бандии озод (ҳикояҳо, роман) / Ў. Кӯҳзод. – Душанбе: Адиб, 1994. – 272 с.
5. Қаноат, М. Кор бояд бар асоси ҳикмат бошад // Садои Шарқ. – 2007. – № 6. – С. 27–29.
6. Махсумзод, Р. Ишқи зистан (қиссаҳо ва ҳикояҳо) / Р. Махсумзод. – Душанбе: Русская литература, 2020. – 192 с.
7. Махсумзод, Р. Лавҳи сангин / Р. Махсумзод // Садои Шарқ. – 2006. – № 12. – С. 69–86.
8. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих: аз ориён то Сомониён: иборат аз ҷаҳон китоб / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 704 с.
9. Сайфуллоев, А. Уфӯқҳои тозаӣ наср. қ. 1 / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Адиб, 2012. – 479с.
10. Сайфуллоев, А. Уфӯқҳои тозаӣ наср. қ. 3 / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Адиб, 2012. – 447с.
11. Сайфуллоев, А. Ваҳдати беэвоҷ // Садои Шарқ. – 2007. – № 6. – С. 33–38.
12. Самад, А. Меҳвари Истиқлол // Садои Шарқ. – 2007. – № 6. – С. 27–29.
13. Хоҷазод, М. Мунтахаби осор / М. Хоҷазод. – Хучанд: Ношир, 2018. – 488 с.
14. Шарифзода, А.; Шамсиддинов, С.; Қосимӣ, З. Президент: нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ ва истиқлолияти миллии / А. Шарифзода, С. Шамсиддинов, З. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.
15. Шакурӣ, М. Хурӯсони асри ин ҷо: маънавият, забон ва эҳёи миллии тоҷикон / М. Шакурии Бухорӣ. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 362 с.

ТАСВИРИ ВОҚЕАҲОИ СОЛҲОИ 90-УМИ САДАИ XX ДАР ҲИКОЯҲОИ НАВИСАНДАГОНИ ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Таърихи мамлакат дар ҳар давраи замон ба ҳамаи ҷабҳаҳои зиндагӣ таъсир мерасонад. Тоҷикистон, ки таърихи бою қадима дорад, солҳои 90-уми садаи бист дар ҷанги ҳонумонсӯзи шаҳрвандӣ аз тарафи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ талафоти зиёд дид. Бо вуҷуди ин ҳама нобасомониҳои адабиёти тоҷик коста нагардид, баръакс назму насри тоҷик ба озодбаёнӣ мустақилият рӯй овард. Доираи мавзӯи ин мақола таҳлил ва баррасии таърихи имрӯзи мамлакат, хусусан, нобасомониҳои ҷанги ҳуниини шаҳрвандӣ аз дидгоҳи насрнависон аст. Дар мақолаи мазкур ду ҳикояи Кӯҳзод «Гуреза», ва «Гудоз» ва ҷор ҳикояи Равшани Махсумзод «Мучозот», «Лахти чигар дар бағал», «Миёнарав», «Як халта орд», ки ба ин мавзӯ нигаронида шудааст, матраҳ карда мешавад. Мавзӯҳои, ки дар ҳикояҳо баррасӣ

мегардад, дар он даврон муаммоҳои доғи рӯз буд, аз ин лиҳоз ҳикояҳо реалистӣ аст. Маҳз адабиёт аст, ки ҳамаи ин воқеаҳо дар оинаи худ тарҳрезӣ мекунад.

Калидвожаҳо: Адабиёт, Истиқлол, наср, ҷанги шаҳрвандӣ, таърих, ҳикоя, Ёрун Кӯҳзод, Равшани Махсумзод, «Гуреа», «Гудоз», «Лавҳи сангин», «Лахти ҷигар дар бағал», «Муҷозот», «Миёнарав», «Як халта орд».

ОТОБРАЖЕНИЕ СОБЫТИЙ 90-Х ГОДОВ XX ВЕКА В РАССКАЗАХ ПИСАТЕЛЕЙ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ

История страны в любую эпоху оказывает влияние на все сферы жизни. Таджикистан, обладающий древней и богатой культурой, в 90-е годы XX века в результате разрушительной гражданской войны понёс тяжёлые социальные, экономические и культурные потери. Однако, несмотря на все потрясения, таджикская литература не утратила своей силы; напротив, проза и поэзия вступили в новый этап — этап свободы и независимости. Предметом настоящей статьи является анализ новейшей истории страны, в частности трагических событий гражданской войны, сквозь призму художественной прозы. В центре внимания — два рассказа Уруна Кухзода («Гуреа» / «Беглец» и «Гудоз» / «Расплавление») и четыре рассказа Равшани Махсумзод («Муҷозот» / «Возмездие», «Лахти ҷигар дар бағал» / «Кусок печени под мышкой», «Миёнарав» / «Посредник», «Як халта орд» / «Мешок муки»), посвящённые этой теме. Поднимаемые в произведениях проблемы в ту эпоху имели остроактуальный характер, что придаёт им выраженную реалистичность. Литература предстает как зеркало, способное запечатлеть и осмыслить эти события.

Ключевые слова: литература, независимость, проза, гражданская война, история, рассказ, Урун Кухзода, Равшани Махсумзод.

REPRESENTATION OF THE 1990s EVENTS IN THE SHORT STORIES OF THE INDEPENDENCE PERIOD WRITERS

The history of any nation inevitably shapes all aspects of its social and cultural life. Tajikistan, with its rich and ancient heritage, suffered severe social, economic, and cultural losses during the devastating civil war of the 1990s. Yet, despite these upheavals, Tajik literature did not decline; on the contrary, both prose and poetry entered a new stage of free expression and independence. This article examines the reflection of contemporary history, and especially the tragic realities of the bloody civil war, through the lens of Tajik prose writers. The focus is placed on two short stories by Urun Kuhzod (“Gureza” [The Fugitive] and “Gudoz” [The Melting]) and four stories by Ravshani Makhsumzod (“Mujozot” [Retribution], “Lakhti Jigar dar Bagal” [A Piece of Liver under the Arm], “Miyonarav” [The Mediator], “Yak Khalta Ord” [A Sack of Flour]). The issues addressed in these works were among the most pressing and painful of that period, which gives the narratives their realistic character. Literature, thus, serves as a mirror that captures and interprets these historical experiences.

Keywords: literature, independence, prose, civil war, history, short story, Urun Kuhzod, Ravshani Makhsumzod.

Маълумот доир ба муаллиф: Кенжаева Маҳлиё Зафаровна — докторанти соли сеюми PhD, кафедраи адабиёти муосири тоҷикӣ, Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров (Тоҷикистон, ш. Хуҷанд).

Сведения об авторе: Кенжаева Махлиё Зафаровна — докторант третьего курса PhD кафедры современной таджикской литературы Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова (Таджикистан, г. Худжанд).

Information about the author: Kenjaeva Mahliyo Zafarovna — 3rd-year PhD student, Department of Modern Tajik Literature, Khujand State University named after Academician B. Gafurov (Tajikistan, Khujand).

ТАШАККУЛИ САБКУ УСЛУБ ВА ГУСТАРИШИ МАЪНОҲОИ ИЧТИМОИВУ ФАЛСАФӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ АСКАР ҲАКИМ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ

Қаҳорзода М.В.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон

ба номи Сотим Улуғзода

Истиқлоли давлатии Тоҷикистон барои эҷодкорон фазои мусоид ва имконияти фаровони санҷиши қаламу истеъдод ва навоариҳо дар шакл ва мазмуну мундариҷа, устувор намудани сабку услуби хоси худро фароҳам овард. Ашъори ин давраи Шоири халқии Тоҷикистон Аскар Ҳаким дар чилдҳои якуму дуюми «Маҷмуаи осор» [12], намунаҳои солҳои охир дар нашрияҳои даврӣ ва саҳифаҳои интернетӣ [25, 26, 27] ба ҷоп расидаанд. Дар давраи дувум сабки шоирии Аскар Ҳаким пурра ташаккул ёфт. Илова ба мавзӯҳои иҷтимоӣ оҳангҳои фалсафӣ ва ҳикматомез махсусияти асосии сабку услуби ӯро ташкил доданд. Маҷмуаи нахустини ин давра «Шаҳри меҳолуд» (солҳои 1990-1993), аз номи истиоравиаш маълум аст, ки мазмунҳои фалсафиро рукни асосии худ қарор додааст. Аз ҷумла, дар шеъри «Баргпайванд» пайванди шахсияти ғиноӣ – ошиқи куҳан бо маъшуқи навоин тавассути баргпайванд, ки усули мураккаби пайвандкунӣ мебошад, аз мазмуни фалсафии он дарак медиҳад.

Дар солҳои ноорому беназми сиёсӣ ҷамъиятии навадуми асри 21 шеърҳои нав шаклгирифтаи иҷтимоӣ шоир бо таъбирҳои файласуфона омезиш ёфта, рангу тобиши нав пайдо карданд. Акнун дар шеъри «Чӣ эҳсоне?!» аз «кӯдакони гушна», «оташдони сармоҳез, ки кайҳо нест аз ангиштсангаш ёд», «шоҳзодаи ҳакиру зору нодор», «дасту домани ҳолӣ», «хонаи пирони зор», «умеди мурдани осони боғбон», «ранҷу машаққатҳо», «марги осон» сухан меравад. Яъне, чун аксари шоирон оҳанги яъсу ноумедӣ дар шеър мавқеъ пайдо кард. Аз ҷумла, дар «Шаҳри меҳолуд»-и Аскар Ҳаким мавҷуд будани оҳанги ноумедиро М. Шакурӣ чунин шарҳ додааст: «Ноумедӣ дар шеъри некбинтарин шоирони имрӯз дида мешавад. Аскар Ҳаким аз ҷумлаи онҳост. Як шеъри ӯ «Шаҳри меҳолуд» ном дошта (ва «меҳ» ин ҷо туман, абри ғализ маънидод шудааст), суруди ҳазинест... Ва як мисраи он ин аст: «Агар як зарраи нуре буд, он ҳам мурд». Яъне, охирин умедҳо бар бод меравад» [2, с. 439]. Ба қавли шоир, шаҳро ҷунон абри сиёҳ гирифта, ки чароғе наметавонад равшан кунад, «охиста, ки зерӣ пойи ту на роҳ аст, бал ҷох аст», мардумон «дар байни роҳ ҳайрону ошуфта», «рӯзи бесару сомону ноҳамвор», «агар як зарра нуре буд, он ҳам мурд».

Шеъри «Чӣ кунам?!» низ иҷтимоӣ буда, берангуборӣ ва ошуфтаҳолӣ вазъи иҷтимоиро ифода кардааст:

*Мо гириستم,
вале бар мо хандиданд.
Уфтодем,
вале бар сари мо по монданд.
Мо ба онон ҳама аз хонаи худ ҷо додем,
Мардуми хонагадо хонахудоро ронданд [12, с. 165].*

Вазъи ноороми кишвар дар ин шеър ба таври бадеӣ тасвир ёфтааст: «Ба сари мурдаи мо ҳеч касе гирия накард, // Баски ҳар кас ба сари мурдаи худ мегирияд» [12, с. 165]. Шахсияти ғиноӣ шеър аз ин ҳолат наметавонад, чӣ кор кунад: бигирияд ё «наъразанон» бархезад. Мавзуи мазкур дар шеъри озодаи «Муаммои ворастан» идома ёфта, ифодаҳои «рӯзи ором, абри гириён, раъди ғуррон, сангборон, бедод, сайёд» ва ғайра ҳолати руҳӣ ва ҳадафи қаҳрамонро ба таври бадеӣ ифода кардаанд. Мувофиқ ба вазъи иҷтимоӣ ҳодисаҳои нохуши табиат низ пайи ҳам ба амал меояд:

*Дар заминҳо обҳо кӯланд,
Чӯчаҳо дар лой мечӯланд...*

Бод мешӯрад...
Абр мегиряд...
Раъд мегуррад [12, с. 166-167].

Ин ҷо ифодаҳои халқии кӯл шудани об, дар лой ҷӯлидан бори маънӣ кашидаанд.

Махсусиятҳои шеърӣ солҳои аввали Истиқлоли кишварро муҳаққиқ М. Шакурӣ иловатан чунин шарҳ додааст: «Шеърӣ солҳои навад ғиғони дили миллатест, ки ба ғочии таърих дучор омадааст... Он оҳанги таассуф ва навамедӣ, ки аз шеърӣ бохтҳо дар солҳои шасту ҳафтод ба ғӯш мерасад, дар солҳои навад пурсӯзтар садо дод» [2, с. 437]. Оҳанги таассуфу навамедӣ аз шеърҳои иҷтимоии Аскар Ҳаким низ ба ғӯш мерасанд. Яъне, ба қавли муҳаққиқ, ӯ «нишонаҳои айёмо чунин баён кардааст»:

Раҳу бераҳаҳо аз чаши пинҳон аст,
Дару девор,
Кӯҳу ҷар,
Баланду наст,
Наояд дар назар сангу дарахту ҳотаву ҷӯбор
Ва гӯё ҳар тараф роҳ аст,
Куҷо роҳ аст,
оҳиста,

Ки зерӣ пои ту на роҳ, бал чоҳ аст. [2, с. 437].

Шеърҳои «Имон», «Арзадошт», «Ҳоби сангин» низ иҷтимоӣ буда, аз вазъи бугранҷ ҳабар медиҳанд. Ҳарчанд Аскар Ҳаким бевосита дар бораи ҷанг, муборизаҳои гурӯҳӣ чун баъзе шоирони ғаёл нанавиштааст, шеърҳои зикршуда низ аз мавқеи баланди шахрвандии ӯ дарак медиҳанд. Мазмуну муҳтавои ашъори индавраи шоир вазъи руҳӣ, иҷтимоӣ ва маънавии мардумро хуб ифода карда, ба замон созгор аст. Чунончи, шеърӣ «Имони сағ» вазъи мазкурро дар либоси бадеӣ ифода кардааст. Ин асарро ӯ, ба қавли худ, дар даврони донишҷӯӣ навишта буд. Азбаски шеърро шоири маъруф Аминҷон Шукӯҳӣ, ки минбаъд Аскар Ҳаким мавсуфро устои асосии худ шинохтааст, напозирuft, шоир аввал аз баҳри он гузашта бошад ҳам, дар давраи дуҷоми эҷодаш бо таҳрир ба ҷоп расонд. Дар мавриди сабаби пазирuftа нашудани «Имони сағ» аз тарафи А. Шукӯҳӣ имрӯз шоир бар он аст, ки шояд мулоҳизаи дар он вақт маъмули «инсонӣ шуравӣ аз худ амали нописанде набояд зоҳир кунад» [14, с. 15], қори худро кардааст. Бо вучуди ин, шеърӣ мазкур минбаъд аз тарафи муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ баҳои баланд гирифт. Мазмунӣ шеър аз он иборат аст, ки сайёде бо сабаби пир шудани сағ вайро ба парондан мебарад. Аммо вай бовар надошт, ки соҳибаш ӯро мекушад, ҳатто, ҳангоми тир ба баданаш расидан гумон кард: «Тири соҳиб хӯрд дар ман аз хато». Аммо сайёди сангдил бо тири дувум вайро паронда кушт: «Монд дашту монд имону шаке // Монд тиру монд инсону саге». Дар ин маврид аксар муҳаққиқон дилсангии инсонро ҳадафи асосии шоир донистаанд. Ба андешаи мо, мазмунӣ ин шеър воқеоти солҳои бесарусомониро низ ба таври бадеӣ ифода кардааст. Зеро дар он замон одамон номехрубон, бевафо гашта буданд:

Монд дашту монд имону шаке,
Монд тиру монд инсону саге [12, с. 173].

Ҳамчунин, агар доираи андешаро васеъ гирем, ақидаҳои бисёриҳоро дар мавриди он ки давлати шуравӣ чизи хуб надошт, метавон илова кард. Мавзуи шеърӣ «Имони сағ» қуҳнашавӣ надорад ва нав ҳам нест. Қариб сад сол пеш аз ин дар шумораи 3-4, соли 1926 маҷаллаи «Дониш ва омӯзгор» порчае аз шеърӣ «Зарра – муаллими Дорулфунуни Шарқ дар Маскав» ҷоп шуда буд, ки дар он муносибати бераҳмонаи инсонро ба ҳайвон тасвир шудааст:

Шунидам, ба санги ҷафо ҷоҳиле,
Сагеро биёзурд бар соҳиле.
Сағ аз пеш, кӯдак давон аз паяш,
На кас, то раҳонад зи ҷанги ваяш... [8, с. 152].

Шеъри мазкур аз он ҳикоят мекунад, ки ҷавони беҳирад сагери ба дарё меафканад ва баъд худаш ҳам лағжида, ба дарё меафтад ва он ҷавони беҳирадро, ки дар об дасту по мезад, боз ҳамон саг аз об кашида мебарорад. Бинобар ин, хулоса шудааст: «*Рафиқе, ки имрӯз хор оядат, / Бувад, то ки рӯзе ба кор оядат*». Дар ҳар ду шеър рафтори бади инсонхое, ки баъзан аз ҳайвон мегузаронанд, мазаммат шудааст. Аз ин рӯ, ба гузаштаи хеш ва дигарон набояд бо ҷашми таҳқир нигарист. Ҳам дар шеъри «Имони саг»-и Аскар Ҳаким ва шеъри сад сол пеш эҷодшудаи шоири номаълуми эронӣ мазмуни ҳикматомез нухуфта аст. Баробари ин, Аскар Ҳаким дар «Гуфтор дар бораи худ» овардааст, ки вақте мепурсанд, «ривояти «Имони саг»-ро аз кучо гирифтед, гуфтам, худ сохтам» [14, с. 77]. Алиасғари Шеърдӯст дар нақди шеъри «Имони саг» ба хунари шоир баҳо додааст, ки «гоҳо саъдивор каломи хешро дар хидмати танбеҳу огоҳии инсон мегирад ва вайро аз лағзишҳову бемехриҳову номуродиҳо огоҳӣ медиҳад... Намунаи ин гуна ашъор манзумаи «Имони саг» аст, ки ба ниҳояти зебӣ ва устодӣ суруда шуда» [23, с. 282].

Чӣ тавре ки мушоҳида шуд, дар даҳсолаи аввали даврони Истиклол шеъри иҷтимоӣ дар эҷодиёти Аскар Ҳаким «ҷойи хоса» пайдо кард. Аз ҷумла, шеъри «Ҳазони умр» бо мисраи одӣ, аммо таъсирбахши «Пиразан бо қомати ҳамгашта мерӯбад ҳазон» шуруъ шудааст. «Ин манзара ҷуз ҳақиқати зиндагӣ боз ҳақиқати таҳтоне дорад, ки хонандаи зақӣ онро мефаҳмад» [24, с. 4]. Анҷоми шеър хулосаи муҳимми иҷтимоӣ дошта, онро «ҷило» мебахшад:

*«Пирзан, эй пирзан,
Кӯчаҳоро он қадарҳо рӯфтӣ дар умри хеш,
Ҷони худро он қадарҳо кӯфтӣ дар умри хеш,
Аз вучуди хеш акнун ҳасрати худро бирӯб,
Ҳам ғубори гафлати худро бирӯб... [12, с. 182].*

Дар маҷмуаи зикршуда шеърҳои тасвирии «Осмон бошаду паҳнои дигар», «Мерос», «Сафар», «Пиндор», «Дар роҳ», «Метавон оё фаро рафт...», «Ҳазони умр», «Ҷароғи дур», «Аспи кишанбанд», «Гурги ошиқ», «Интизор», «Танҳой», «Ду нафар дар лаби дарё» мавҷуданд, ки ба ғайр аз ин, аз мазмунҳои фалсафаю ҳикмат бархурдоранд.

Агар дар маҷмуаи зикршудаи «Шаҳри меҳолуд» мавзуи иҷтимоӣ дар ҷои аввал бошад, маҷмуаи «Баргпайванд», ки низ шеърҳои солҳои 1990-1993 сурударо дар бар мегирад, асосан аз шеърҳои лирикӣ, ишқӣ ва тасвирӣ иборат аст. «Шоистатарин», «Достони ишқи ман», «Шохи шикаста», «Ту суруди дили ман», «Нози гул», «Шеъри зани маҳбуб» аз ҷумлаи онҳост. Дар шеъри «Сарви сабзу тути хушк» бори аввал масъалаи маълум, вале барои шеър нав ба миён гузошта шудааст. Шоири мушоҳидакор пай бурдааст, ки дарахти сарв одатан бӯстонҳои давлатмандонро оро медиҳад, аммо тут дар ҳавлии деҳқон мерӯяд. Дар ин маврид тутро барои деҳқон афзал донистааст:

*Шоҳи хушки туро дар даст гирам ман,
Шаб ба зерӣ пойи сарви сабз мирам ман [12, с. 214].*

Ашъори маҷмуаи «Илтиҷо аз уқоб», ки солҳои 1993-1998 суруда шудаанд, низ асосан иҷтимоист. «Ба камон чӣ гуна хӯ гирам...», «Шеъри хундори ман гирияд...» илова ба ин, ватандӯстиро илқо кардаанд. Дар ин силсила низ ашъоре, ки бевосита воқеаҳои ҷанги шаҳрвандиро ифода кунанд, ба назар намерасанд. Ба нигоҳи мо, ин то андозае аз хулқу ҳуи шоир вобаста аст. Ў аз ҷангу ҷидол ҳамеша худро дур гирифтааст:

*Зи рафоқати камондорон ба дили рамида ғамгинам,
Ба камон чӣ гуна хӯ гирам,
ба камин чӣ гуна бинишам [12, с. 218].*

Дар тасдиқи ин фикр метавон гуфт, ки дар «Шеъри хундори ман гирияд» низ андешаи мазкур ифода шудааст. Шоир ҳасрат карда, ки «Дар ҷаҳони пастроён қомати боло шикаст» [12, с. 220] ва «Сари сабзи ҳар суханвар ба нишони сад нишонзан» [12, 17, с. 222]. Ҳамин тавр, дур буданаш аз сиёсату ҷангро шоир борҳо таъкид карда, дар яке аз шеърҳои минбаъдааш «Кӯча шомгаҳон холист...» эълон доштааст: «На шаҳиду на озодӣ, ин чӣ кору чӣ аъмолест». [12, 17, с. 259].

Ҳамчунин, дар силсилаи мазкур чор ғазал бо сарлавҳаҳои «Шеърӣ хундори ман гиряд», «Эй уқоби гардунсайр!», «Паём аз ишқ меҳаҳад...», «Қимати коло баланду ҳиммати воло шикаст», «Шаби ғусса» чой дода шудаанд, ки вазъи буғранчи солҳои навадуми асри гузаштaro ифода карда, аҳаммияти баланди иҷтимоӣ доранд. «Ғазалқасидаи «Ватан»-ро, ки дар солҳои охир эҷод шудааст, низ ҳамчун ғазали сиёсӣ метавон шинохт:

Ғазали ишқ ба номи ту бихонам ватани ман,

Ки ту ширинтарӣ аз шираи ҷонам ба тани ман [27].

Шоир ин ҷо пайвандии ҳешро бо Ватан, бо ашъи табиат – наҳл, об, дарахт, чашма, сабза, мурғони чаман, ахтару моҳ, истора ва ғайра алоқаманд доништааст. Ҳамчунин, дар он номи шахсиятҳои бузург ва устуравӣ, номҳои зиёди ҷуғрофӣ, таърихӣ ёдовар шудаанд: чашмаи Хизр, Зардушт, Ҷамшед, Ҷам, Кова, Фаридун, Сиёваҳш, Каён, Борбад, Бӯалӣ, Рустаму Сухроб, Таҳматан, Мавлоно, Шамс, Ҳофиз, Камо, Бухоро, Хучанд, Хутан, Хатлону Бадахшону Суғд, Хуросон, Ому, Табреш... Ғазал аз 24 байт иборат буда, азбаски аз ҷиҳати шакл муфассал ва аз рӯи мазмун сиёсӣ иҷтимоӣ аст, шоир онро «ғазалқасида» номидааст. Мавзуи асарро ифтихор аз таърихи гузаштаи халқи тоҷик ва шукргузорӣ аз имрӯз ташкил медиҳад:

Ҷилваи парчами ту барги умеди падарон аст,

Танг ояд зи фараҳ бар тани ман пираҳани ман.

Зинда бошӣ, ки сухан ғўям агар аз дили тоҷик,

Бешумар шукри ватан мерасад аз ҳар сухани ман. [27].

Ҳамин тавр, баъди солҳои навадуми қарни XX Аскар Ҳаким дар биниш ва паҳноии фалсафаи зиндагӣ қадами ҷиддӣ ба пеш гузошт.

Минбаъд, ҷунончи, аз маҷмуаи «...Боз мерасад хуршед» (солҳои 1998-2002) оҳангҳои хушнудӣ ба ғўш мерасанд. Дар шеърҳои ишқию лирикии «Рақси камари ироқӣ», «Ҳасрати ишқ», «Лоилоч», «Умр агар вафо кунад», ҳатто, тасвири фошофош мушоҳида мешавад. Ҷунин шеърҳо дар пайравии шеърҳои Бозор Собир дар ашъори Аскар Ҳаким ба назар расанд ҳам, ӯ дар ин маврид одоб, маданияти баланди ҳеш намоиш додааст. Дар онҳо тасвиру ташбеҳҳои нави ҳаётдӯстона чун «майсӣ миҷғони ту», «кӯли ҷашмон», «мармиҷонҳои лаб», «ман баҳори ишқ, ту ишқи баҳор» ба назар мерасанд:

Майсӣ миҷғони ту сабз аст,

Кӯли ҷашмони сафобаҳиҳои ту нилист.

Сурх бошад мармиҷонҳои лабони ту,

Шоҳае чун шоҳи болоят гулафшон нест [12, с. 248].

Мавзӯҳои устуравии тўфони Нӯҳ ва гандум хўрдаву ронда шудани Ҳазрати Одам аз бихишт дар ашъори Аскар Ҳаким минбаъд хеле зиёд ба назар расиданд. Ин мазмунҳо маҳз дар солҳои аввали Истиқлол ба вучуд омаданд. Аз ҷумла, дар шеъри «Наҷоти хайр» баъди воқеаҳои даҳшатноки солҳои навадум, ба қавли шоир, ҷароғи умед шуълавар гашт:

Бори ғзаб бар ҷамеъи зинту бад,

Гар ғзаб гирад Худо,

То кӣ чун Нӯҳе ба хайри худ диҳад

Насли Одамо раҳо?! [12, с. 229].

Хулоса, тасвири табиат ва тараннуми ишқ дар ин маҷмуа мавқеи назаррас пайдо кард. Баъзан шоир ба ҷунин шеърҳо низ масъалаҳои фалсафӣ ва ҳикматомезро ворид сохтааст («Иштиёқ», «Ҳасрат»). Дар шеъри «Ҳасрат» кӯдакӣ ва бепадариӣ худро ба ёд овардааст, ки ба ғайр аз коғазу қалам муттақо надошт ва фикр мекард шоир мешавад ё санъаткор:

Мани кӯдак на аз ҳавою ҳавас,

Даст бар коғазу қалам бурдам.

Чун набуд шахси меҳрубонам кас,

Ин дуру ёри ҳеш бишмурдам. [12, с. 233].

Кам шудан ва қариб аз байн рафтани шеъри ишқиву лирикиро дар давраҳои муайяни таърихӣ вобаста ба шароити иҷтимоӣ ва сиёсӣ муҳаққиқон зиёд қайд кардаанд. Аз ҷумла, дар солҳои бистуми асри бист «шеъри иҷтимоиву сиёсӣ ва милливу синфӣ (табақотӣ) дар

эҷодиёти Лоҳутӣ шеърӣ ишқиро маҳдуд кард, вале барҳам надод, аммо бисёр шоирон аз шеърӣ ишқӣ ба кулӣ даст кашиданд» [2, с. 58]. Монанд ба ин, Аскар Ҳаким низ дар оғози фаъолияти эҷодӣ бештар ба шеърӣ иҷтимоӣ ва ахлоқӣ рӯй овардааст.

Дар давраи дуҷуми фаъолияти эҷодӣ Аскар Ҳаким дар эҷоди манзума, дoston саликаи баланд пайдо кард. Силсилаи манзумаҳои ӯ «Санги ман – алмос» (соли 1997) аз се дoston иборат буда, дostonҳои «Санги ман – алмос» ва «Анӯшервон дар додгоҳи адл» ба таври шеърӣ озод ва «Ҷакомаи ризои модар» ба услуби чормисраи анъанавии даврони шуравӣ офарида шудаанд. Дар шеърӣ, тасвирҳои аҷибу мондагор ва навоарӣ асарҳои мазкур аз бештарин намунаҳои осори шоир мебошанд:

*Лек афсӯс, маро дар дафтар
Гоҳ-гоҳе на асал ҳасту на занбӯру на себ,
Ҷақат авроқи гули наҷмӯрда-ст* [13, с. 452].

Аз ҳар се дoston, махсусан, аз «Санги ман – алмос» пай бурдан мумкин аст, ки афқору андешаи Аскар Ҳаким бар пояи қоидаҳои муътадилӣ, оромӣ дар зиндагӣ, рафтор ва гуфтор устувор гардидааст. Зеро табиат ва Ҳудованд ба ҳама баробар нуру саодат мебахшад ва аз ҳуди инсон вобаста аст, ки онро чӣ тавр истифода мебарад. Шоир нахуст аз мушкilot ва муаммои зиндагӣ, пастию баландии он сухан сар карда, сипас, ба умеду орзуҳо дода мешавад ва дар мавриди маънии зиндагӣ суолҳо мегузарад. Хулосаи шоир мушаххас нест, аммо хонандаро ба андеша водор мекунад. Як афзалияти шеърӣ фалсафӣ дар ҳамин аст:

*Зиндагӣ аз кайҳон меояд.
Ҷамчу нурест, ки аз роғи даре мегузарад* [13, с. 457].

Ва хулоса кардааст:

*Зиндагӣ
ҳеч на зишт асту на хуб* [13, с. 458].

Ба қавли М. Аҷамӣ, дostonи «Санги ман – алмос» «аз аввал то охир як ҳуҷҷат аст, ки тоҷик дар масири таърих чӣ гуна зистааст» [1, с. 395]. Зеро зиндагӣ душвор аст, аммо ҳар ҷонвар, ҳатто, хурдтарини он аз роҳхое истифода мебарад, ки ба назари кас аҷиб менамояд: масалан, мӯрча барои он ки донаи арзан ва гандуми захира кардааш аз даст наравад (нарӯяд), якумиро ду пора ва дувуми роҳхое карда нигоҳ медоштааст. Асрори он ки чаро арзанро ду пора ва гандумро ҷор пора мекунад, ҳатто, ба донишмандон маълум нагаштааст. Дар натиҷа шоир ба хулоса омадааст: «*Ва агар мӯр бад-ин сон доност, // Чӣ тавон гуфт зи донишвари инсонаш*» [13, с. 459].

Манзумаи таъсирбахши дувуми силсила «Ҷакомаи ризои модар» дар мавзӯи бузургии меҳри модар буда, бо шеваи таъсирбахшӣ ба шеърӣ маъруфи Эраҷ Мирзо «Ризои модар» ҳамсанг буда метавонад.

Бо силсилаи шеърҳои ҳамноми «Санги ман – алмос» (солҳои 2002-2006) бошад, барои шоир гардиши кулӣ, як навъ давраи устувор гаштани равияи эҷодӣ гардид. Агар манзумаҳои ба ҳамин номи «Санги ман – алмос» (соли таълифаш 1997) асосан аз шеърӣ озод иборат бошанд, дар силсилаи ҳамноми «Санги ман – алмос» шеърӣ озод кам буда, бештар шеърҳои навъи анъанавӣ ба назар мерасанд. Аз рӯи мазмуну мундариҷа шеърҳои ин силсиларо метавон чунин тақсимбандӣ кард: 1) иҷтимоӣ; 2) фалсафӣ; 3) ишқӣ заминӣ; 4) ишқӣ илоҳӣ; 5) воқеият ва сюжетнокӣ; 6) ошкорбаёнӣ; 7) тавсифӣ.

Бояд гуфт, шакли шеърҳои хурд, ки минбаъд дар ашъори шоир ташаккул ёфт, дар ин маҷмуа зиёд ба назар мерасид. Дар онҳо маъниҳои фалсафӣ, лаҳзаҳои зиндагӣ тасвир ёфтаанд. Аз ҷумла, дар шеърӣ хурди «Ду шодӣ», ба қавли М. Аҷамӣ, «нафари дувум касе аст, ки ҳақиқати зиндагӣ, маънии зистан ва ҳастиро кашф накардааст» [1, с. 393]:

*...В-он дигар
Туф бар ҷаҷмаи равшан андохт,
Низ болидаву шод,
Ки туфаи,
рост
ба ҷаҷми тари*

Маъниҳои фалсафӣ дар шеърҳои хурдҳаҷми «Ҳавсалаи бекорӣ», «Маро ту хор меҳаҷӣ...», «Агар замона чунин шуд...», «Дигар наво намехезад...» барҷаста ифода шудаанд. Шеърҳои силсилаҳои «Замини сабзи боварҳо», «Ба саломи шукуфаҳо» (солҳои 2007-2012) низ дорои хусусиятҳои фалсафӣ, тасвирию лирикаӣ ишқӣ мебошад.

Бисёр шеърҳои Аскар Ҳаким ба махсусиятҳои ҳунари шеър, ифтихор аз ҳунари ҳеш бахшида шудаанд. Чунин шеърҳо дар маҷмуаҳои қаблӣ ва баъдӣ зиёд ба назар мерасанд. Аз ҷумла, «Шеъри Ватан», «Шеъри сангар», «Шеър баски нест ҳаргиз ҷамъ ё ҷанги сухан», «Дуруд ба Фарзона», «Шоире ояд», «Шеъри хундори ман гиряд», «Ниёиш бар сари турбати Лоик», «Шеъри ман», «Эй шумо, даъвигарон!» «Шоиру шеър чист?», «Аксуламал», «Кист шоир?!», «Ғаҳворабахши эҷод», «Баҳси шеър», «На аз танқид, на аз таъриф...» ва ғайра, ҳамчунин бисёр байту рубоиву дубайтихоро ном бурдан мумкин аст. «Шоири имрӯз» аз шеърҳои рӯзҳои охири Аскар Ҳаким дар бораи шеър шоирӣ аст. Ба қавли шахсияти ғиноӣ, шоири имрӯз ҳарчанд дар дунёи бузургу пурталотум монанди мӯр хурд аст, дар худ дунёро ғунҷонда метавонад. Харф на дар бораи шоирест, ки тақлидкори рафтору кирдорҳои пасти гузаштаи имрӯза аст, балки сухан аз шоирест, ки «воқеан имрӯзист». Ин шоир кист? Дар ин маврид муаллиф ба зиммаи ӯ вазифаҳои гузаштааст, ки воқеан «имрӯзӣ» мебошанд:

*Шоири имрӯз бояд рӯ ба рӯ бо мо сухан гӯяд,
Ҳамчунон бо офтоби дар қиёми рӯз,
То вара бинем мо, на сояи ўро,
Асли моро, мояи ўро [27].*

Шеър дар шакли озод буда, аз бандҳое, ки аз шумораи гуногуни мисраъҳо таркиб ёфтаанд, иборат аст.

Қисмати зиёди шеърҳои солҳои 2012–2017 сароидаи шоир, ки бо номи «Ашъори тоза» дар ҷилди дувуми осораш ҷой дода шудаанд, аз рубоиву дубайтӣ ва ғазалҳо иборатанд. Онҳо мавзӯҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ, ҳикматомез ва ишқӣ-лирикиро дар бар мегиранд. Аз ҷумла, дар шеъри аввалин «Эҷози парвоз», ки як навъ нақша ва барномаи амали фаъолияти эҷодии шоир аст, ба қавли Ф. Раҳимӣ, шоир «талкин мекунад, ки инсон танҳо ҳангоми озод будан рисолати инсонии худро иҷро карда метавонад, зеро ба ақидаи ӯ осмону кайҳон барои парвози инсон офарида шудааст, вагарна ҳатто, офаридани онҳо маъно надошт [6, с. 5]: «Осмон бошаду парвозе на, / Осмон бемаъност».

Мавзӯи ватандӯстӣ, ифтихор аз ҳалқу миллати ҳеш дар ашъори солҳои охири Аскар Ҳаким низ баръало мушоҳида шуда, оҳанги онҳо барҷаставу мутантан гаштааст. Дар бораи шеърҳои ин давраи Аскар Ҳаким аз қавли М. Шакурӣ гуфтан мумкин аст: «Дар шеъри Аскар Ҳаким маъюсиву ноилоҷӣ кам буда, оҳанги ғоҷиавӣ бо неқбинӣ ва андешаи фалсафа ба ҳам омадааст. Ў ишқро ба талотумҳои замона муқобил мегузорад ва умед ба ташнабони ишқ мебандад. Мояи неқбини Аскар ҳамин аст ва таппиши дили ошиқонаро ба нозуқбинӣ ба қалам овардааст» [2, с. 446-447]. Ба ин илова қардан мумкин аст, ки солҳои охир Аскар Ҳаким, пеш аз ҳама, ба шеъри ҳикматомез бештар рӯ овард. Дар умум, Аскар Ҳаким имрӯз «ба сифати шоир дар раванди таҳаввул ва тақомули шеъри муосири тоҷик иштироки бевосита ва муассир дорад» [9, с. 138].

Ҳамин тавр, ашъори давраи дувуми эҷодии Аскар Ҳаким – замони Истиқлоли давлатии кишвар, аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа, шакл ва муҳтаво гуногун буда, дар ин давра сабку услуби шоир пурра ташаккул ёфт. Ба иловаи шеъри тасвирӣ ва ишқии лирикӣ дар ашъори шоир мазмунҳои фалсафӣ ва ирфонӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ ҷойи асосӣ пайдо карданд. Бори аввал ба эҷоди ашъори калонҳаҷм шуруъ намуд. Фарқи дostonу манзумаҳои Аскар Ҳаким аз dostonҳои шоирони классик ва муосири тоҷик дар он аст, ки дар онҳо банду басти яклухт ва сюжетнок мушоҳида намешавад, балки мазмунҳои ҳикматомез ҷойи асосиро ишғол мекунанд.

Бо назардошти ин, мавзӯи ҷойгоҳи Аскар Ҳакимро дар адабиёти муосири тоҷик чунин ҷамъбаст қардан мумкин аст:

- дар даврони Истиқлоли давлатии кишвар сабку услуби шоир ташаккул ёфта, домани мавзӯ ва шакли шеъри ӯ васеъ гардид;
- дар ин давра шеъри иҷтимоии шоир бо маъниҳои файласуфона ва ҳикматомез пайванд гардида, рангу тобиши нав пайдо кард;
- мавқеи шеъри озод дар ашъори шоир бештар гашта, асосан мавзӯҳои иҷтимоӣ, фалсафӣ ва ҳикматро дар бар гирифт;
- солҳои охир Аскар Ҳақим ҳамчун шоири ҳикматпарвар маъруф гашта, дар ин бобат анъанаи шеъри панду насиҳатии классикони форсу тоҷикро идома дод;
- ҳарчанд Аскар Ҳақим дар бораи ҳодисаҳои ҷанги шаҳрвандӣ, муборизаҳои гурӯҳӣ асар нанавиштааст, аз шеърҳои алоҳидааш мавқеи баланди шаҳрвандии ӯ маълум гардида, дар онҳо вазъи руҳӣ, иҷтимоӣ ва маънавии мардум хуб ифода ёфтааст;
- ба ҷойгоҳи Аскар Ҳақим дар адабиёти муосири тоҷик ҳамчун шоири пешқадам, ватандӯст, сулҳпарвар, насиҳатгар, дӯстдори зиндагӣ баҳо додан мумкин аст.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Абдулраҳимзода Б.А.

Адабиёт:

1. Аҷамӣ, М. Нигоҳе кӯтоҳ бар қомати баланди шеър [матн] / М. Аҷамӣ // Паҳлуҳои як истеъдод.- Душанбе, 2021.- 590 саҳ.- с. 385-395.
2. Бухорӣ, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист [матн] / М.Ш.Бухорӣ.- Душанбе: Пайванд.-Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ.- 2006, 456 саҳ.
3. Гулназар «...Ишқи туро ғазал кунам» [матн] / Гулназар // Паҳлуҳои як истеъдод.- Душанбе, 2021.- 590 саҳ.- с. 265-270.
4. Нарзиқул, М. Ҷусторҳо дар назму наср ва нақди адабии муосир [матн] / М.Нарзиқул. - Душанбе: Аршам, 2022.-406 с.
5. Паҳлуҳои як истеъдод. Маҷмуаи мақолаҳо ба муносибати 75-солагии Аскар Ҳақим. Зери назари Президенти АМИТ Ф. Раҳимӣ [матн] / Душанбе: Дониш, 2021.- 590 саҳ.
6. Раҳимӣ, Ф. Паҳлуҳои як истеъдод [матн] / Ф. Раҳимӣ // Паҳлуҳои як истеъдод.- Душанбе, 2021.- 590 саҳ.- с. 3-14.
7. Раҳмонзода А. Назаре ба шеър ва андешаи Аскар Ҳақим [матн] / А. Раҳмонзода // Паҳлуҳои як истеъдод.- Душанбе, 2021.- 590 саҳ.- с. 20-38.
8. Рустамзода, М, Ниҳоли тоза дар баҳори матбуоти тоҷик [матн] / М. Рустамзода.- Душанбе: Адиб, 2014.- 280 саҳ. // Порча аз адабиёти рафиқ Зарра – муаллими Дорулфунуни Шарқ дар Маскав.- с. 152-153.
9. Сатторзода А. Суханронӣ дар маъракаи рӯнамоии «Маҷмуаи осор»- и Аскар Ҳақим [матн] / А. Сатторзода // Паҳлуҳои як истеъдод.- Душанбе, 2021.- 590 саҳ.- с. 135-138.
10. Сухоян, С. Нури сулҳ аст ба ҳар ҳарфи салом... [матн] / С. Сухоян // Паҳлуҳои як истеъдод.- Душанбе, 2021.- 590 саҳ.- с. 271-279.
11. Тоиров, У. Донишномаи илми бадеъ [матн] / У.Тоиров.-Душанбе: СИЭМТ, 2023.- 720 с.
12. Ҳақим, А. Маҷмуаи осор. Иборат аз ҳафт ҷилд. Ашъор. Ҷилди I [матн] / А. Ҳақим. Хучанд: Ношир, 2017.- 424 саҳ.
13. Ҳақим, А. Маҷмуаи осор. Иборат аз ҳафт ҷилд. Ашъор. Ҷилди дувум [матн] / А. Ҳақим. Хучанд: Ношир, 2017.- 492 саҳ.
14. Ҳақим, А. Маҷмуаи осор. Иборат аз ҳафт ҷилд. Гуфтор дар бораи худ. Дар бораи эҷодиёти Аскар Ҳақим. Ҷилди VII [матн] / Аскар Ҳақим. Хучанд: Ношир, 2017.- 496 саҳ.
15. Ҳақим, А. Гуфтор дар бораи худ [матн] / А. Ҳақим. // А. Ҳақим. Маҷмуаи осор.-ҷ. 1.- Хучанд: Ношир, 2017.- 496 с. - с. 5-107.
16. Ҳақим, А. Илтиҷо аз уқоб. Гузидаи ашъор [матн] / А. Ҳақим // Душанбе: Ройзании фарҳангии ЧИЭ дар Тоҷикистон, 1998, 82 с. (бо хатти форсию тоҷикӣ).
17. Ҳақим, А. Боз мерасад хуршед. Китоби ашъор [матн] / А. Ҳақим // Душанбе: Адаб, 2002, 288 с.
18. Ҳақим, А. Замини сабзи боварҳо [матн] / А. Ҳақим // Душанбе: Адиб, 2008, 284 с.
19. Ҳақим, А. Бо саломи шукуфаҳо [матн] / А. Ҳақим // Душанбе: Адиб, 2012, 440 с.

20. Ҳақим, А. Аз Шоҳаи райҳон ва себҳои шукуфта (Аминҷон Шукуҳӣ) [матн] / А. Ҳақим // А. Ҳақим. Маҷмуаи осор. Ҷилди V. Хучанд: Ношир, 2017.-с. 72-127.
 21. Ҳақим, А. Анвои шеърӣ ғиноӣ: нимаи дувуми садаи 20 [матн] / А. Ҳақим // Душанбе: Дониш, 2022, 654 с.
 22. Шарифзода Б. Ҳафт ҷилди илму эҳсос [матн] / Б. Шарифзода // Паҳлуҳои як истеъдод.- Душанбе, 2021.- 590 саҳ.- с. 102-123.
 23. Шеърдӯст, А. Муқаддимаи ношир [матн] / А. Шеърдӯст // Паҳлуҳои як истеъдод.- Душанбе, 2021.- 590 саҳ.- с. 280-283.
- Захираҳои электронӣ:**
24. Насруллоҳ, К. Магар дил боҳтан қор аст, сар боз! / Web – сомона: www.askar-hakim.tj : боргирӣ 17 январ соли 1922.
 25. Ҳақим, А. сомона: [https:// www.askar-hakim.tj](https://www.askar-hakim.tj) ҳамчунин дар сафҳаи «Чамани ишқу андеша» ва шабакаи Телеграмм
 26. Ҳақим, А. Саҳифаи интернетии Фейсбук: Askar Hakim.tj, боргирӣ аз 19.02.2025.
 27. Ҳақим, А. Саҳифаи интернетии Фейсбук: Askar Hakim.tj, боргирӣ аз 4 март соли 2025.

ТАШАККУЛИ САБКУ УСЛУБ ВА ГУСТАРИШИ МАЪНОҲОИ ИҶТИМОИВУ ФАЛСАФӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ АСКАР ҲАКИМ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ

Мақола ба таҳлили фаъолияти эҷодии шоири маъруфи тоҷик Аскар Ҳақим дар давраи Истиқлоли давлатӣ бахшида шудааст. Дар ин давра сабку услуби шоир пурра ташаккул ёфта, домани мавзӯӣ ва шакли шеърӣ ӯ васеъ гардид. Дар маҷмуаҳои аввали ин солҳо, махсусан, «Шаҳри меҳолуд» ва «Баргпайванд» мавзӯҳои иҷтимоӣ бо оҳангҳои фалсафӣ ва рамзҳои пурмазмун омехта шудаанд.

Дар маҷмуаҳои баъдӣ, аз ҷумла, «Илтиҷо аз уқоб» ва «Санги ман – алмос» маъсалаҳои фалсафӣ, ирфонӣ ва иҷтимоӣ бо шаклҳои гуногуни шеърӣ, аз ғазал то манзума ва достон, таҷассум ёфтаанд. Хоса, достони «Санги ман – алмос» ба сифати асари пураарзиши фалсафӣ мавқеи шоирро дар адабиёти муосир таҳким бахшидааст. Ҳамзамон, дар эҷодиёти ин давра ашъори ишқӣ ва лирикӣ низ ҷойгоҳи хос доранд, ки бо ифодаҳои тоза ва ташбеҳҳои навин шинохта мешаванд.

Хусусияти барҷастаи давраи дуҷуми эҷодии Аскар Ҳақим пайванд додани мавзӯҳои иҷтимоӣ бо андешаҳои фалсафӣ ва ҳикматомез мебошад. Ӯ, бо вучуди қанорагирӣ аз тасвири мустақими ҷанги шаҳрвандӣ, бо забони рамзӣ ва бадеӣ вазъи иҷтимоиву маънавии мардумро бозтоб кардааст. Дар маҷмӯъ, мақола ба ҳулоса мерасонад, ки Аскар Ҳақим дар замони Истиқлоли давлатӣ на танҳо ҷойгоҳи устувор пайдо карда, балки бо нақши худ ҳамчун шоири ватандӯст, сулҳпарвар ва ҳикматгар дар адабиёти муосири тоҷик саҳми арзанда гузоштааст.

Калидвожаҳо: Аскар Ҳақим, адабиёти муосири тоҷик, давраи Истиқлол, шеърӣ иҷтимоӣ, шеърӣ фалсафӣ, шеърӣ ҳикматомез, сабк ва услуб, шеърӣ озод, ғазалқасида, «Имони сағ», «Шаҳри меҳолуд», «Санги ман – алмос», жанри манзума, шеърӣ ишқӣ, арзишҳои миллӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ СТИЛЯ И РАСШИРЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИХ СМЫСЛОВ В ТВОРЧЕСТВЕ АСКАРА ХАКИМА В ПЕРИОД ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

Статья посвящена анализу творческой деятельности известного таджикского поэта Аскара Хакима в период Государственной независимости. В этот этап его стиль и поэтическая манера окончательно сформировались, а тематико-жанровый диапазон заметно расширился. В ранних сборниках данного периода, особенно в «Городе в тумане» и «Прививке ветвей», социальные мотивы сочетаются с философскими интонациями и насыщенной символикой.

В последующих книгах, таких как «Мольба к орлу» и «Мой камень – алмаз», философские, мистические и социальные проблемы воплощены в различных поэтических формах – от газели до поэмы и поэтической повести. Особенно поэма «Мой камень – алмаз» укрепила авторитет поэта в современной литературе как значительное философское произведение. Одновременно в этот период особое место занимают любовная и лирическая поэзия, отличающаяся свежими образами и новыми сравнениями.

Отличительной чертой второго этапа творчества Аскара Хакима является соединение социальных тем с философскими и мудрыми размышлениями. Поэт, избегая прямого изображения гражданской войны, посредством символического и художественного языка отразил социальное и духовное состояние общества. В целом статья приходит к выводу, что в эпоху Независимости Аскар Хаким не только утвердил прочное положение в литературе, но и внёс весомый вклад как поэт-патриот, певец мира и философ в развитие современной таджикской словесности.

Ключевые слова: Аскар Хаким, современная таджикская литература, период Независимости, социальная поэзия, философская поэзия, мудрые стихи, стиль и поэтика, свободный стих, газаль-касийда, «Вера собаки», «Город в тумане», «Мой камень – алмаз», жанр поэмы, любовная лирика, национальные ценности.

THE FORMATION OF STYLE AND THE EXPANSION OF SOCIO-PHILOSOPHICAL MEANINGS IN THE POETRY OF ASKAR HAKIM DURING THE PERIOD OF NATIONAL INDEPENDENCE

This article is devoted to the analysis of the creative activity of the prominent Tajik poet Askar Hakim during the era of National Independence. In this period, the poet's style and artistic manner became fully established, while the thematic and formal scope of his poetry significantly broadened. In his early collections of this stage, especially *City in the Mist* and *Grafted Branch*, social themes are interwoven with philosophical tones and rich symbolism.

In later volumes, such as *Appeal to the Eagle* and *My Stone is a Diamond*, philosophical, mystical, and social issues are embodied in diverse poetic forms ranging from the ghazal to long narrative poems. In particular, the poem *My Stone is a Diamond* has consolidated the poet's status in contemporary literature as a significant philosophical work. At the same time, his lyrical and love poems of this period hold a distinct place, marked by fresh imagery and innovative metaphors.

A distinctive feature of the second stage of Askar Hakim's creativity is the merging of social concerns with philosophical and wisdom-oriented reflections. While refraining from direct portrayals of the civil war, he employs symbolic and artistic language to reflect the social and spiritual condition of the people. Overall, the article concludes that during the period of Independence, Askar Hakim not only secured a firm place in national literature but also contributed significantly as a patriotic poet, a proponent of peace, and a moral philosopher to the development of modern Tajik poetry.

Keywords: Askar Hakim, modern Tajik literature, Independence period, social poetry, philosophical poetry, wisdom poetry, style and poetics, free verse, ghazal-qasida, *The Faith of a Dog*, *City in the Mist*, *My Stone is a Diamond*, narrative poem, love lyric, national values.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қаҳорзода Меҳроҷиддини Вайсиiddин – унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода. Телефон: (+992) 011519595. E-mail: mehrojiddinqahori@mail.ru

Сведения об авторе: Каҳорзода Меҳроҷиддини Вайсиiddин – соискатель кафедры теории и истории литературы Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзоды. Телефон: (+992) 011519595. E-mail: mehrojiddinqahori@mail.ru

Author information: Qahorzoda Mehrijiddini Vaysiddin – PhD candidate, Department of Theory and History of Literature, International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulughzoda. Tel: (+992) 01 151 95 95. E-mail: mehrojiddinqahori@mail.ru

ВАЗЪИ СИЁСИВУ ИҶТИМОӢ ВА ФАРҶАНӢ - АДАБИИ ЗАМОНИ ЗИНДАГИИ ИЛӢ АБУМОЗӢ

Қурбонзода Р.Қ., Сайфуллоев М.Ҳ.

**Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Лубнон дар ғарби Осиё ва дар ҳошия Медитрона воқеъ гардида, дар гузашта бахше аз Шом буд ва дар аввали асри гузашта, ба ҷумлаи кишварҳои тасарруфшудае шомил мешуд, ки дар зер тобеияти усмонӣ қарор дошт.

Вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии Лубнон дар он рӯзгор ваҳим арзёбӣ шуда, ба мушкилоти зиёд рӯбарӯ гашта буд. Аҳолии он асосан ба шуғлҳои кишоварзӣ ва моҳидорӣ машғул буданд, вале, аз як сӯ, густариши фасоди идорӣ, ришваситонӣ, ғакру нодорӣ ва зулму истибдоди амалдорон, аз сӯи дигар наҷодпарастиву мазҳабгарой омилҳое буданд, ки ба рушди он муҳолифат мекард.

Хусусан истеҳсоли дохилии он худкифо набуда, талаботи ҷомеаи Лубнонро ҷавобгӯ набуд. Илова бар ин, ҳаҷми воридоти маҳсулоти хориҷӣ зиёд гардида, истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ коҳиш меёфт. Аммо сарфи назар аз ин новобаста аз ин корхонаҳои маҳаллӣ муфлис гардида, сатҳи иқтисодии он ба мушкилоти зиёд мувоҷеҳ буд. Бар замми ин, ҳукумати феодалии Лубнон андозҳои зиёдеро ба рӯи мардум таҳмил мекард.

Аз ҷумла, «Султон Абдулҳамид, ки императори давлати усмонӣ буд, менависад Сайидфазлуллоҳ Мирқодирӣ, - барои гузаронидани ислоҳот дар ҷанбаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ, дигаргун кардани низомии идорӣ, таъсиси парламент, бунёди роҳи оҳан ва беҳбуд бхшидан ба низомии таълиму тарбия иқдом намуд» [15, с. 3].

Ҳарчанд чунин иқдомҳо нисбатан дар Лубнон ва кишварҳои ишғолкардаи туркони усмонӣ ҷорӣ шуданд, вале ваъзи умумии ноороми онҳоро беҳбуд бахшидан натавонист.

Дар мисоли Лубнон ҳаминро метавон гуфт, ки маҳз омилҳои ғакри саросарӣ ва фасоди идорӣ сабаб шуд, ки бисёре аз сокинонаш, хусусан ҷавонон ва онҳое, ки қувваи қорӣ доштанд, тавассути баҳри Миёназамин ба василаи киштиҳо ба кишварҳои аврупоӣ ҳиҷрат карданд. Вале ин салоҳи қор набуд.

Албатта, ангеаҳои муҳоҷират дар миёни лубнониҳо бисёр буд, вале муҳимтарини онҳоро, ки бо масоили иҷтимоӣ ва сиёсӣ марбут мебошанд, зикр менамоем:

а) вазъи ногувори иқтисодиву сиёсӣ

Ҳукумати усмонӣ ба хоҳири нигоҳ доштани мудирияти кишвар ва оромии низомии сиёсӣ аз ҳама гуна роҳҳо, аз ҷумла бо роҳи фишори равонӣ, зиёд кардани ҳаҷми андозҳо, ситонидани андозҳои гуногун дар ҳар вақти муносиб истифода мекард ва мардуми одӣ зулму ситамро раво медид. Шароити маишии мардум, хусусан, агар баҳорон камбориш шавад, бисёр танг гашта, қаттию қиматӣ ба амал меомад. Бинобар ин, бархе аз лубнониҳо барои фирор аз ин гуна зулму ситамҳо дар ҷустуҷӯи зиндагии оромӣ осуда буданд ва муҳоҷиратро беҳтарин қора медонистанд. Яке аз шоирони мактаби адабии «Маҳҷар»^{*} ИлӢ Абумозӣ дар абёти зерини худ ба ғакру нодорӣ мардум ишора карда, вазъияти ҷомеаи Лубнонро ҷунонки ҳаст, бар риштаи тасвир қашида, садо баланд мекунад, ки Лубнон дар он рӯзгор моҷомоли неъмату ободонӣ будааст, вале ҳоло аз он ҷизе боқӣ намондааст.

б) озодиталабӣ ва раҳӣ аз асорати истилогарон

Дар ибтидои аср равшанфикрони лубнонӣ беҳтар кардани вазъи сиёсии кишвари худро мубориза ва муқовимат бар зидди туркони усмонӣ медонистанд, вале эҳсос карданд, ки қудрати муқовимат бо ҳокимони ситамқорро надоранд. Вале бо ин ҳама, муборизаро

^{*}Адабиёти «Маҳҷар» навзӯҳур буда, тақрибан дар ибтидои асри XX оғоз ёфтааст, ки асосгузӯронаш ҷавонони равшанфикри арабҳои муҳоҷиршуда мебошанд.

давом медоданд ва яке аз роҳҳои онро дар чопи рӯзномаву маҷаллаҳо диданд, ки ба бедории умумии фикрии мардуми одӣ мусоидат мекард. Баъзе ҷавононе, ки рӯйирост ба зидди низоми ҳукмрон мубориза мебуданд, таъкиб мешуданд ва онҳо ягона роҳи халосиро дар муҳоҷирати кишвар медонистанд. Муҳоҷират аз чор ҷиҳат ба онҳо муҳим буд: амнияти фардӣ, мавҷудияти озодии суҳан, дарёфти ризку рӯзии нисбатан муносибтар ва ниҳоят гурез аз зулму истибдод. Масалан, Фавзӣ Маълуф шоири дигари мактаби адабии «Маҳҷар» иллати муҳоҷирати худро аз рӯйи майлу хоҳиш наменшуморад, балки маҳҷур аз он аст, ки аз хонаводаи худ дур мондааст. Илова бар ин, ӯ аз авзои шахшудаи кишвараш саҳт ғамгин буда, аз вазъи ғуломии он шиква дорад:

قسا بأهلى لم أفارق عن رضى أهلى وهم ذخرى وكل عمادى
لكن أنفت أن أعيش بموطنى عبداً وكنْتُ به من الأسىاد [3, с. 121]

(Тарҷума: қасам ба хонадонам, ки ман аз онҳо бо майлу хоҳиш ҷудо нашудаам, дар ҳоле ки онҳо тақягоҳу сарвати ман буданд.

Аммо аз зистан бо ҳамдиёронам чун ғулом, нафрат дорам, дар ҳоле ки байни онҳо аз бузургзодагон будам.)

в) таъсиси муассисаҳои таълимии амрикоиву аврупоӣ

Омили дигаре, ки ба раванди муҳоҷират таҳрик бахшид, ин баъди ислоҳоти Султон Абдулҳамид дар Лубнон таъсис ёфтани муассисаҳои таълимии амрикоиву аврупоӣ буд, ки дар як муддати кӯтоҳ ба ҳатту савод баровардани шудани мардум ёрӣ дода, дар баробари ин барои замонмӯзӣ, хусусан забонҳои англисӣ ва фаронсавӣ заминаи мустақкам гузошт. Дар ин марҳалаи муҳоҷират ҷавонони лубнонӣ бештар барои таҳсил ва ёд гирифтани касб ба хориҷа сафар мекарданд. Илова ба ин, дар кишвари Лубнон ҷонибдорони дини масеҳӣ зиёд буданд ва мубаллиғони аврупоӣ ба хоҳири таблиғи дин ба онҳо меомаданд, вале фаъолиятҳои сиёсӣ мекарданд. Бар ин асос, метавон гуфт, ки фарҳанги аврупоӣ нисбат ба дигар кишварҳои арабӣ ба ҷуз Миср, дар Лубнон нуфуз пайдо карда, ҳам дар таҳрики раванди муҳоҷирати қорӣ ва муҳоҷирати таълимӣ таъсири басазо дошт.

Сироч Нудра Ҷамол соҳиби китоби арзишманди «Шуаро-ур-робитат-ил-қаламия», ки раванди шаклгирӣ ва таҳаввули анҷумани адабии «Робитаи қаламӣ»-ро таҳқиқ кардааст, дар ин маврид чунин изҳори назар дорад: «Лубнон аз ҷиҳати ҷуғрофӣ минтақаи сайёҳӣ маҳсуб меёфт, ташрифи зиёди мубаллиғони динӣ аз кишварҳои ғарбӣ меафзуданд ва ин ҳама боиси он гардид, ки бештари лубнониҳо ба вижа ҷавонон, ба кишварҳои дигар, бахусус Аврупо ҳиҷрат намоянд» [13, с. 24].

г) муҳоҷират тавассути роҳи обӣ

Қисми аъзами ин муҳоҷират тавассути роҳи обӣ, миқтараш ба василаи соҳилҳои баҳри Миёназамин сурат гирифт. Бо набудани қавонину муқаррароти убури сарҳадӣ ҳар касе, ки меҳост ба кишварҳои аврупоӣ сафар кунад, худро бемушкилӣ ба онҳо бирасонад.

Ҷамзамон, омили дигаре, ки ба ин амр мусоидат менамуд, хабарҳои хуше, ки аз ҷониби муҳоҷирон ба самъи лубнониён мерасиданд, ин баргузориҳои анҷуманҳои адабии «Робитаи қаламӣ» ва «Усбат-ул-андалусия» («Иттиҳоди андалусӣ») ба шумор мерафт, зеро фаъолияти адабии ин ду анҷуман шавқи лубнониҳоро барои муҳоҷират боз ҳам бештар мекард.

Илова ба ин, лубнониҳо ба ғайр аз муҳоҷират ба кишварҳои аврупоӣ, аз кишварҳои арабӣ ба Миср, ки он замон яке аз кишварҳои пешқадами арабӣ буда, рӯзномаву маҷаллот ва корхонаҳои саноатӣ дошт, сафар менамуданд.

Сироч Нудра Ҷамол раванди муҳоҷирати лубнониҳоро ба Миср ба ду марҳала ҷудо кардааст: «Давраи аввали муҳоҷирати лубнониҳо ба замони ҳукумати Иброҳимпаша (1832 м.) ва давраи дувум ба ҳангоми ишғоли Миср аз ҷониби англисҳо (1882 м.) рост меояд. Дар давраи дуюм бархе аз лубнониҳои муҳоҷир, ки ба тичорат шугл доштанд, воридаи дунёи илму фарҳанг низ шуданд, ки миёни намояндагони барҷастаи онҳо метавон аз Ҷурҷи Зайдон, Бинёнгузор Ал-Ҳилол, Яъқуб Саруф ва Форс Намр, поягузори маҷаллаи «Ал-Муқтатаф» ва низ Илё Абумозӣ ном бурд» [13, с. 45].

Илѐ Абумозъй – шоири лубнонѐй, ки аҳволу осораши мавриди таҳқиқи ҳозир аст, ба далели вазъи бади иқтисодӣ ва сиёсии Лубнон, ҳанӯз соли 1900 дар синни ѐздаҳсолагӣ, монанди бисёри дигар аз ҳамватанони худ ба Миср ҳичрат кард. Сабаби муҳочирати ӯ ба Миср ин даъвати бародари бузургаш Мурод ва амакаш буд, ки дар онҷо ба тичорати танбоку шуғл доштанд. Яъне, ӯ дар Миср дар зер раҳнамоии онҳо ду нафар кору зиндагӣ мекард ва бо муҳити нави сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ шинос гардида, нахустин шеърҳояшро дар онҷо навиштааст. Давраи наврастӣ ва ҷавонии ӯ дар Миср сипарӣ шуд.

Миср дар ин даврон аз мамлакатҳои мустамликаӣ англисҳо ба ҳисоб мерафт. Илѐ Абумозъй пеш аз муҳочират андешаҳои озодиталабӣ ва истиқлолхоҳии равшанфикрони мисрӣ бар зидди англисҳоро шунида буд, ки онҳо меҳостанд истиқлоли воқеиро ба даст оранд. Чунонки ишора шуд, дар ин самт маводи рӯзномаву маҷаллоти арабӣ ҳамчун аслиҳаи асосии бедории афкор ба шумор мерафт ва Илѐ Абумозъй дар сафи пеши истиқлолхоҳон қарор дошт.

Яке аз омилҳои муҳими раванди муҳочирати меҳнатӣ ошноӣ бо фарҳангҳои ҷадид ва иртиботи наздиктар бо онҳост. Ин ошноӣ уфукҳои навро ба рӯй онҳо боз намуд. Намояндагони ҷараёни адабии «Маҳҷар» натавонанд дар тарвиҷи фарҳангу ҳунар, балки аз ҷаҳолони самти сиёсӣ низ ба шумор мерафтанд. Аз ин рӯ, ҷараёни адабии «Маҳҷар» барои ба вучуд овардани фазои ягонаи фикрӣ, аз ҷумла бедории сиёсӣ, муштарақоти фарҳангӣ ва вусъат додани равобити амалӣ миёни нависандагони араб, ҷӣ дар дохил ва ҷӣ дар хориҷ нақши умда ва муассир дорад. Тафаккури пешқадам ва андешаҳои маорифпарвари намояндагони ин ҷараёни адабӣ, чунонки мулоҳиза мешаванд, бо пайванд кардани тамаддуни исломӣ бо тамаддуни фарангӣ ба вучуд омадааст, дар сарзаминҳои арабӣ ба хушӣ миёни мардум истиқбол гардид. Аз ҷумла, онҳо дар дигаргун кардани низоми идорӣ, дуруст ба роҳ мондани муносибатҳои дин бо давлат назаррас буданд. Масалан, дар он давра таъсири асарҳои донишманди машҳури аврупоӣ Эдгор Олан По вобаста ба муаммои вучуд ва фалсафаи марғу зиндагӣ ба намояндагони ҷараёни адабии «Маҳҷар» хеле зиёд эҳсос мешуд.

Илѐ Абумозъй дар огози ҷаҳолияти эҷодияш, ки дар Миср сипарӣ мешуд, бо шеърҳои андешаи шоироне чун Аҳмад Шавқӣ, Халил Мутрон, Ҳофиз Иброҳим ошно гардида, инчунин тавассути мутолиаи рӯзномаҳои сиёсӣ, аз ҷумла рӯзномаи «Ливо» аз афкору андешаҳои озодихоҳона огоҳӣ пайдо кард.

Дар ҳамин марҳила дар Миср ду ҷараёни фикрӣ паҳлуи ҳамдигар яксон рушд мекард, яке ҷараёни фикрие, ки аз тарафи «Ал-Азҳар» ҳидоят мешуд ва бештар ғароии динӣ дошт. Дувум, ҷараёни дигар ин ҷанбаи фикриест, ки аз дунёи мағрибзамин маншаъ мегирифт, ки дар он фанни тарҷума нақши барҷаста дошта, мисриёро бо адабиёту андешаҳои мағрибзамин ошно месохт.

Вобаста ба ин, соли 1908 дар Миср якбора чанд донишгоҳ ифтитоҳ шуд, ки дар низоми таълими он омӯзиши бархе аз илмҳои аврупоӣ, хусусан забонҳои хориҷӣ, мантиқ, равошноосӣ, ҳисоб ва ғайра ворид гардид, ки ин ба ҷавонони Миср ангеҳае шуд, то барои таҳсили улум ба донишгоҳҳои Ғарб сафар кунанд.

Илѐ Абумозъй дар муҳите парвариш меёфт, ки Миср аз самтҳои гуногун бо фарҳангу тамаддун ва адабиёти Ғарб ошноӣ пайдо мекард ва ин самт барои парвози андешаҳои озодихоҳона заминаҳои устувор мегузошт ва, муҳимтар аз ҳама, ба зуҳури ҷунбиши миллии зидди ҳукумати англис мусоидат намуд.

Дар ин маврид Фазлуллоҳ Мирқодирӣ дар мақолаи арзишманди худ ба номи «Ҷилваҳои тааммул дар осори Илѐ Абумозъй» изҳори назар мекунад, ки: «Илѐ Абумозъй замоне ки дар Миср ба сар мебуд, хешро бештар фарогири масоили сиёсӣ карда буд, ки ӯ бо чунин ҷаҳолиятҳои маданӣ ва сиёсӣ ба хатари ҷиддӣ мувоҷеҳ шуд. Воқеан, муборизаи сиёсии Илѐ Абумозъй дар ҳунари нависандагӣ андешаҳои шоиронаи ӯ таҷаллий ёфтааст. Шоири лубнонӣ беҳтарин силоҳи муборизаро қалам ва беҳтарин роҳи муҷоҳадатро касби ҳунар медонист» [15, с. 13].

Марҳалаи аввали эҷодиёти Илѐ Абумозъй чун ҳамаи шоирон бо тавсифи ишқу муҳаббат шуруъ гардид.

Илѐ Абумозӣ ҳунари шоирии худро бо мавзӯҳои иҷтимоӣ оғоз намуда буд, вале вазъи мавҷуда ва андешаҳои пешқадами озодихонаи ислоҳотгарони бузурге чун Саййид Ҷамолуддини Асадободӣ ва Рашид Ризо дар овони ҷавонӣ ўро ҳамчун шоири ислоҳотгаро вориди сахнаи адабиёт карданд. Инчунин, диққати ўро фалсафаи Шарқ, хусусан рубоиёти Умари Хайём - намояндаи барҷастаи адабиёти форсии тоҷикӣ ҷалб мекард. Ашъори сиёсӣ ва меҳанпарастонаи ў тарғиби пос доштани забони модарӣ, дӯст доштани Ватан, зебоӣҳои диёр ва мубориза бар зидди истилогарони аҷнабӣ даъват мекард.

Адабиётшиноси маъруфи араб Солим Ал-Мауш, дар асари худ «Илѐ Абумозӣ байн-аш-Шарқ ва-л-Ғарб» чунин ақидаро пеш меронад, ки: «Илѐ Абумозӣ зери таъсири муҳити фикрии Миср андешаҳову эҳсосоти худро маътуфи масоили сиёсӣву иҷтимоӣ сохт ва онҳоро ба забони ҳунар дар шеърҳояш баён дошт» [14, с. 125].

Мушкилоти иҷтимоӣ сиёсӣ, ки бо забони шеър баён мешавад, бешубҳа, ҳунар аст. Ҳунару маҳорати шоирии Илѐ Абумозиро аксари муҳаққиқони адабиёти муосири араб сугудаанд. Муҳимтарин масъалаи иҷтимоӣ, ки дар ибтидои асри XX дар Миср ва соири кишварҳои арабӣ вучуд дошт, ин ба даст овардани истиқлол буд.

Ғоҳе шоирон аз мубориза хаста мешуданд, ки аз дасташон ҳеч коре ҷуз гуфтани шеър барнамеояд ва ин лаҳзаҳоро бо яъсу навмедӣ, дарду андӯҳ ва ҳасрату надомати хеш ифода мекарданд. Ва ба адабиёти гузаштаи худ рӯчӯ намуданд, ки оё дар асрҳои пешин аз шуаро касе ҳаст, ки дар осори ў эҳсоси ғаму ҳичрон бештар таровиш ёфта бошад. Оре, онҳое, ки бештар дар худ мушкилоти фардиро эҳсос мекарданд, ба таълифоти ал-Мааррӣ рӯй меоварданд. Ин «ғамзудой» дар навиштаҳои бархе аз намояндагони адабиёти маҳҷар ба ҳубӣ эҳсос мешавад. Дигар ин ки аксар намояндагони адабиёти маҳҷар дар хориҷ аз кишвар мезистанд мавзӯи дурӣ аз ватану хонавода, фироқ аз ёру диёр дар осори онҳо мавқеи муҳимро ишғол мекард. Ин навъи таъсирпазирӣ аз ал-Мааррӣ ва шоирони қадими араб, аз як тараф, ҷудои шоирро аз ватану маҳбубааш ифода кунад, аз тараф дигар, ба масъалаҳои дӯст доштани Ватан ва ватанпарастӣ ватандӯстӣ онҳо тақдирӣ мебахшид.

Маҳз ҳамин даъват ба инқилоб, сарнагун кардани ҳукумати аҷнабиён дар Миср мучиб шуд, ки ҳукумати вақт барои чунин корҳои сиёсӣ ва ғояҳои озодихӯи шоирро таъқиб намояд ва ў пас аз ёздаҳ соли зиндагӣ дар Миср ба хоҳири ҳифзи ҷони хеш ба Амрико сафар кард. Ин сафар соли 1912 иттифок афтод ва то охири умр 1957 дар он ҷо сукунат намуд.

Амрико барои Илѐ Абумозӣ тамоман дунёи нав буд, вазъи онро наметавон бо Лубнону Миср муқоиса кард. Ҳарчанд шоир аз ватани аслии худ ба дурихо сафар карда буд, вале дар асл ишқе, ки ба Ватан дошт, ўро пайваста ба андешаву омили муҳаббати Ватан алоқаманд мекард. Дар ин миён авзои адабии Амрико дар таҳаввули андешаҳои озодихонаи Илѐ Абумозӣ ва навиштани шеъри иҷтимоӣ мусоидат намуда, ў як силсила қасоиди ватандӯстона эҷод кард. Маҳз дар Амрико ў бо ҷараёни адабии «романтикӣ» ошно шуд, ки таваҷҷуҳи ўро ба худ ҷалб намуд. Албатта, ҷараёнҳо ва сабқҳои адабӣ, ки ҳар кадоме бо нигоҳи ҳоси худ ба нақду таҳлили масоили иҷтимоӣ мебардохтанд. Аммо ҷараёни адабии «романтикӣ», ки мавзӯҳое чун меҳри Ватан, паноҳ овардан ба табиат, баҳусус рӯй овардан ба маъсумияти аздастрафта, тааммуку тааммул дар зот ва рӯй овардан ба гӯшанишинӣ ва ғарқ шудан дар ғамро пайгирӣ мекард, барои шоири муҳочир ва танҳое чун Илѐ Абумозӣ он бисёр мувофиқ афтода буд.

Абдуддоим Собир дар асари «Адаб-ул-Маҳҷар» менависад: «Як гурӯҳи калони шоирони адабиёти «Маҳҷар» бо таъсирпазирӣ аз адабиёти фарангӣ, аз ҷумла амрикоӣ ғояҳои пешқадами замони худро бо назму насири арабӣ ба он интиқол доданд ва масъалаҳои зиёди иҷтимоиро бо забони бадеӣ тасвир карданд. Аз ин рӯ, ин шуаро дар шеъри ҷаҳони араб тағйироти бузурге ба вучуд оварданд, ки ин шеър дар адабиёти муосири араб ба таври адабиёти алоҳида баррасӣ мешуд» [1, с. 42] ва саҳми Илѐ Абумозӣ дар шаклгирӣ ва таҳаввули он низ назаррас мебошад.

Адабиёт:

1. Абдуддоим, Собир. Адаб-ул-Маҳҷар [Матн]. / Собир Абдуддоим. – Қоҳира, 1993 м. – 578 с.

2. Абдулҳаким, Балбаъ. Ҳаракат-ут-таҷдид-иш-шеърӣ фи-л-маҳҷар байна назария ва татбиқӣ [Матн]. / Балбаъ Абдулҳаким. – Қоҳира: ал-Ҳайат-ул-мисрият-ул-омма ли-л-кутуб, 1980 м. – 334 с.
3. Абуфозил, Рабаи Бадиъ. Фавзӣ ал-Маълуф шоир-ул-алами ва-л-ҳилмӣ [Матн]. / Рабаи Бадиъ Абуфозил. – Бейрут: Дор-ул-Машриқ, 1993 м. – 365 с.
4. Алӣ, ибни Ҳусайн, Бохарзӣ. Думят-ул-қасри ва асрату аҳлил асри [Матн]. / Ҳусайн ибни Алӣ. – Ҳалаб: Матбаат-ул-илмия, 1930 м. – 326 с.
5. Аҳмад, Ҳофиз Аваз. Шуаро-ул-фурс: Умар Ал-Хайём [Матн]. / Аваз Ҳофиз Аҳмад. Ал-Маҷаллат-ул-мисрия, ал-адад-ус-сонӣ, 1901 м. – 76 с.
6. Аюб, Комил. Илё Абумозӣ шоир-ул-маҳҷар. Рисола дуктура Лимарш фи илм-ил-луғот [Матн]. / Комил Аюб. – Санкт-Петербург, 1998 м. – 225 с.
7. Баккор, Юсуф Ҳусайн. Таъсир-ул-ҷамоат-уд-дейфон би рубоӣёт-ил-Хайём [Матн]. / Ҳусайн Юсуф Баккор. – Бейрут: Дор носиф, 1982 м. – 326 с.
8. Баккор, Юсуф. Умар Ал-Хайём ва рубоӣёту фӣ осор-ид-диросайни-л-араб [Матн]. / Юсуф Баккор. – Бейрут: Дор-ул-маноҳил, 1987 м. – 248 с.
9. Бехчат, ас-Содоти Ҳичозӣ; Фоиза Раҳмӣ. Чилваҳои адабиёти пойдорӣ дар шеърӣ Илё Абумозӣ [Матн]. / Ҳичозӣ ас-Содот, Дуктур Бехчат. – Техрон: Фаслномаи лисони мубин (паҷуҳиши адаби арабӣ, илмӣ-паҷуҳишӣ), соли дувум, давраи ҷадид, шумораи дувум, 1389 ш. – С. 42-58.
10. Бобак, Аҳмадӣ. Ҳедгар ва пурсиши бунёдин [Матн]. / Аҳмадӣ Бобак. – Техрон: Маркази нашр, 1382 ш. – 722 с.
11. Бодқубаи Ҳазовӣ, Мустафо. Зиндагии Хайём. – Техрон: Ширкати тавсиаи китобхонаҳои Эрон, 1368 ш. – 234 с.
12. Бурҳониддин, Муҳаммад Табрзӣ. Бурҳони қотеъ [Матн]. / Табрзӣ Муҳаммад Бурҳониддин. – Техрон, 1331, ҷ. 2, – 963 с.
13. Ҷамал, Сироч Нудра. Шуаро-ур-робитат-ил-қаламийя / Нудра Сироч Ҷамал. – Қоҳира: Дор-ул-маориф, 1957 м. – 391 с.
14. Солим, Ал-Мауш. Илё Абумозӣ байн-аш-Шарқ ва-л-Ғарб [Матн]. / Ал-Мауш Солим. – Бейрут: Муассаса Баҳсун, 1997 м. – 464 с. 172
15. Фазлуллоҳ, Мирқодирӣ. Чилваҳои тааммул дар осори Илё Абумозӣ [Матн]. / Мирқодирӣ Фазлуллоҳ // Маҷаллаи байналмилалии донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии донишгоҳи Техрон, давраи 38, 1378 ш. – С. 328.

ВАЗЪИ СИЁСИВУ ИҶТИМОӢ ВА ФАРҲАНГӢ - АДАБИИ ЗАМОНИ ЗИНДАГИИ ИЛЁ АБУМОЗӢ

Дар нимаи дуюми асри XIX ва аввали асри XX кишварҳои арабӣ дар зери юғи истисмор ва истилогарони аҷнабӣ қарор доштанд. Озодиталабӣ ва истиқлолхоҳӣ, хусусан Инқилоби Октябри соли 1917, ки дар Русия ба вуқӯъ омад, ба Шарқи мусулмонии мазлум низ таъсири амиқ гузошта, ҷӣ дар ҳаёти сиёсӣ, ҷӣ дар ҳаёти маданӣ таҳаввулотӣ азим ворид кард. Хусусан, ҳукумати усмонӣ, ки қисми аъзами ҳудуди сарзаминҳои арабиرو фаро мегирифт ва ҳукуматҳои колониалии фаронсавӣ, англисӣ ва итолёвӣ низ бахше аз сарзаминҳои арабиرو ғасб карда буданд, аз ин мавҷи ҷадиди инқилобӣ ҳаросида, меҳостанд ба ҷомеа, ки дар он фақру нодорӣ ҳукмфармо буда, ҷавру ситам ба авҷи аъло мерасид, садои мардуми мазлум, ки ба гӯши касе ворид намешуд, сабукиҳо оварда, ислохот ҷорӣ кунанд.

Мавҷи инқилобӣ, тавассути рӯзномаву маҷаллаҳои, ки ба Миср ва Лубнон ворид мешуданд, ба тамоми сарзаминҳои арабӣ, маҳз тавассути равшанфикрон паҳн мегашт.

***Калидвожаҳо:** Маҳҷар, озодиталабӣ, муҳоҷират, Аврупо, Лубнон, шоирон, мубориза, иҷтимоӣ, зулму ситам, забони арабӣ.*

ПОЛИТИЧЕСКАЯ, СОЦИАЛЬНАЯ И КУЛЬТУРНАЯ СИТУАЦИЯ - ЛИТЕРАТУРА ПРИЖИЗНИ ИЛЬИ АБУМОЗИ

Во второй половине XIX и начале XX века арабские страны находились под гнетом эксплуатации и иностранной оккупации. Стремление к свободе и независимости, особенно

Октябрьская революция 1917 года, произошедшая в России, также оказала глубокое влияние на угнетенный мусульманский Восток, вызвав огромные изменения как в политической, так и в культурной жизни. В частности, османское правительство, которое охватывало большую часть арабских земель, а также французские, английские и итальянские колониальные правительства, также захватившие части арабских земель, опасались этой новой революционной волны и хотели принести облегчение и провести реформы в обществе, где царили нищета и лишения, угнетение и притеснение достигли своего пика, а голоса угнетенных людей не были услышаны.

Революционная волна распространилась по всему арабскому миру через газеты и журналы, проникла в Египет и Ливан, именно через интеллектуалов.

Ключевые слова: Махджар, стремление к свободе, миграция, Европа, Ливан, поэты, борьба, социальный, угнетение, арабский язык.

POLITICAL, SOCIAL AND CULTURAL SITUATION - LITERATURE OF ILYA ABUMOUZI'S LIFETIME

In the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, the Arab countries were under the yoke of exploitation and foreign occupation. The desire for freedom and independence, especially the October Revolution of 1917 that took place in Russia, also had a profound impact on the oppressed Muslim East, causing huge changes in both political and cultural life. In particular, the Ottoman government, which covered most of the Arab lands, as well as the French, English and Italian colonial governments, which also seized parts of the Arab lands, were afraid of this new revolutionary wave and wanted to bring relief and reform to a society where poverty and deprivation reigned, oppression and harassment reached their peak, and the voices of the oppressed people were not heard. The revolutionary wave spread throughout the Arab world through newspapers and magazines, and penetrated Egypt and Lebanon, precisely through intellectuals.

Keywords: Mahjar, desire for freedom, migration, Europe, Lebanon, poets, struggle, social, oppression, Arabic language.

Маълумот дар бораи муаллифон: Курбанзода Рухшона Курбон - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, доктори илмҳои филология, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёти; Нишонӣ: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121. Тел.: 981066534

Сайфуллоев М.Х., Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктор PhD, муаллими калони кафедраи филологияи Шарқи Наздик. Суроға: 734019, ғ. Душанбе, к. Муҳаммадиев 17/6, Тел. (992)900-51-55-49.

Сведения об авторах: Курбанзода Рухшона Курбон - Таджикский государственный педагогический Университет имени Садриддина Аини, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы; Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. Тел.: 981066534

Сайфуллоев Муслихиддин Хайбуллоевич - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода доктор PhD, старший преподаватель кафедры ближневосточной филологии. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, Тел. (992)900-51-55-49.

Information about the authors: Qurbanzoda Rukhshona Qurbon - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, pr. Rudaki, 121. Tel: 981066534

Sayfulloev Muslihiddin Haybulloevich - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda doctor PhD, senior teacher of the Department of Near Eastern Philology. Address: 734019, Dushanbe, ul. 17/6 Muhammadiev, Tel. (992) 900-51-55-49.

ҶОЙГОҶИ АШЪОРИ ҒИНОӢ ДАР ЭҶОДИӢТИ МУҲТАРАМ ҲОТАМ

Меликов Ф.Л.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Шеърӣ асил, новобаста ба он ки дар кадом мавзӯ суруда шудааст, мавриди истикболи васеи хонандагон қарор гирифта, бевосита ба дили ҳаводорони каломӣ бадеъ роҳ меёбад. Ба ин агар аз нигоҳи мушаххасот ва таъйини мавзӯ назар шавад, дар ин миён лирикаӣ ғиноӣ, ки бо ҷолибӣ ва ҷаззбияти мавзӯӣ ва мундариҷавӣ авлавияти бештар касб кардааст, зеро дар ин замина тавсифи мавзӯӣ ишқ бештар матраҳ мегардад ва ишқ яке аз мавзӯҳои ҷовидонаи адабиёти ҳамаи давру замон шинохтаву эътироф шуда мебошад.

Чӣ гунае ки аз назару андешаҳои муҳаққиқону адабпажӯҳони гузаштаи муосир бармеояд, мавзӯӣ ишқ бо тамоми бурду бохтҳо, бо ҳама нокомиҳо, васлу ҷудоӣҳо, дарду ҳасрати танҳоӣ, ғӯшанишинӣ ва розу ниёзаш ҳамеша дар вучуди инсон маскун шуда, бо кулли паёвардҳояш равшангари қалби ҳазорон дилбохтагонӣ ин роҳ будаву ҳаст ва барои шоирон шеваи тағаззул карданро омӯхтааст. Бар ин асос аст, ки ин мавзӯӣ бисёрпахлу ва ба маънӣ ҷаззоби адабиёти ҷаҳон дар давраҳои муайяни таърихӣ бештар бор оварда ва аз ҷониби шуарои адабиёти классик ва ҳамчунин даврони муосир истикболи фаровон шуда ва мавриди истифода қарор гирифтааст.

Таърихи адабиёти тоҷик шоирони барҷастаеро ёд дорад, ки қисмати аъзами эҷодиёти онҳоро маҳз ашъори ошиқона ташаккул додаанд. Бар асари чунин муқайяд будан бар мавзӯӣ ишқ аст, ки ҳатто поягузори адабиёти форс-тоҷик, устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ба тавсиф “дар ишқ”-и ёр худро “бадомӯз” мебинад ва рӯзи бидуни ёр буданаширо “он рӯз мабод” ба қалам медиҳад, Камоли Хучандӣ бошад “як соат” аз ёри худ “ҷудой”-ро “хуш” надошта, Ҳилолии шӯридадил, ки умри худро сарфи васфу ситоиши ҳусни зебои маҳбӯбааш кардаву дар ашъори худ гоҳе аз вафодорӣ ва гоҳе аз ҷафоҳои ёр сухан дар миён гузоштааст, ашъори дилангезе дар мавзӯӣ ишқ суруда, бо таъкид бар ин ишқ мефармояд, ки: “Дар ишқи ту расвои ҷаҳон гашт Ҳилолӣ!..”.

Мавзӯӣ мазкурро бо ҳузури гарму пурҳарорат ва дарки эҳсосоти пуртаровати инсонӣ метавон дар ашъори шоирони муосир – Мирзо Турсунзода, Аминҷон Шукӯҳӣ, Муъмин Қаноат, Ғоиб Сафарзода, Бозор Собир, Лоик Шералӣ, Гулрухсор, Ҳабибулло Файзулло, Гулназар, Ҳақназар Ғоиб, Раҳмат Назрӣ, Камол Насрулло, Муҳаммад Ғоиб, Салими Хатлонӣ, Фарзона, Муҳаммадали Аҷамӣ, Шаҳрия, Низом Қосим, Рустами Ваҳҳоб, Алимӯҳаммад Муродӣ, Давлати Раҳмонӣён ва даҳҳо адибону суханварон мушоҳида кард, ки беҳтарин ва тозатарин намунаҳои шеърӣ ошиқонаро сурудаанд. Дар ин миён метавон ҳамчунон бо таваҷҷуҳ бар ашъори ба ин мавзӯ бахшидаи шоири хушбаён Муҳтарам Ҳотам низ ёдовар шуд, ки дар баробари тараннуми лутфу зебоӣҳои ёру диёр, бештар ба тасвиркорӣ дар мавзӯӣ ишқ ва сарнавишти ошиқонаи хеш рӯбиову дубайтӣ ва ғазалу ҷаҳорпораҳои дилангез эҷод намуда, манзури ҳаводорони каломӣ бадеъ гардондааст.

Дар эҷодиёти Муҳтарам Ҳотам таҷассуми мавзӯӣ ишқу муҳаббат нисбат ба дигар мавзӯҳо, агар дар ҷои аввал набошад ҳам, муаммоя нест, зеро ин шоир дар эҷодиёти хеш ба мавзӯҳои муҳталиф, аз ҷумла сиёсӣ иҷтимоӣ ва таърихӣ бештар таваҷҷуҳ соҳир кардааст ва бояд таъкид кард, ки ин паҳлуи эҷодиёти шоир, ҳарчанд то кунун аз ҷониби адабиётшиносон, муҳаққиқон ва мунаққидон камтар мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифта бошад ҳам, албатта, минбаъд дар мақолот ва гузоришҳои алоҳида, ба таври мукамал матраҳ хоҳанд шуд.

Бояд таъкид кард, ки Муҳтарам Ҳотам дар тарзи офариниши шеър бештар бо саликаи шоирӣ худ назар дорад ва шеърро дилнишину ҷаззоб мегӯяд. Чунин ҷаззобияти ашъори, баҳусус ошиқонаҳои ӯ, дар зимни коргирӣ аз санъатҳои бадеӣ ва шакл додани ҳар мисраъ ва байту қитъаҳо бештар тасвирбор ва таъсиргузор мебошанд. Аз ин ҷост, ки Маҳмуд Шодиев

дар мақолаи худ таҳти унвони “Шоири ватанпарвар”, дар мавриди ҳусну малоҳат ва арзиши ашъори Мухтарам Ҳотам менависад, ки “шоир ба ҳар мавзӯе, ки рӯ биёрад, онро шоирона тасвир карда, ҳеҷ шеърро аз ташбеҳу истиора, талмеҳу таҷнис ва дигар санъатҳои шеърӣ бенасиб наместонад. Шеърро равону дилкаш мегӯяд” [10, с. 3].

Қасди мо дар ин мақола равшанӣ андохтан ба паҳлуҳои норавшани ашъори ғиноӣ ва, баҳусус, лирикаӣ ошиқонаӣ шоир мебошад, ки бештар дар атрофи ин навъи ашъори ӯ фароҳам омадааст. Албатта, дар маҷмуаҳои шеърӣ ба таъб расонидаи шоир бо мавзӯҳои мухталиф ва фаровоне рӯ ба рӯ шудан мумкин аст, ки дар қолабу жанрҳои хоси лирикаӣ ғиноӣ ба монандӣ байт, дубайтӣ, рубой, қитъа ва ғазал гуфта шудаанд ва шоир дар ағлаби ин ашъори хеш бештар баёни розу ниёзи ишқ кардааст ва бе шак метавон гуфт, ки дар ҳама ҳолат дар ороиши мазмуну муҳтаво ва ҳадафмандона болои кор овардани мақсади хеш бо камоли ҳунаромандӣ муваффақ ҳам гардидааст. Ин тарзи шакл додани мавзӯ ва комёбиҳои шоиронаи Мухтарам Ҳотамро метавон дар ҳама навъҳои шеърӣ ӯ дид ва ин ҳам гувоҳ бар рушди саликаи шоирӣ ӯ мебошад. Барои мисол, дар ғазали “Нома”, чунон ки аз унвонаш маълум аст, ҳолат ё худ манзарае тасвир шудааст, ки бевосита ба нома, яъне тағаззул қардан, рабт дорад ва шоир нахуст меҳаҳад арзи дили хешро ба маъшук баён дошта бошад, зеро қаҳрамони лирикии шоир ошиқ аст ва он ҳама муроди дил ва орзуҳои худро бар асари беқарорихову изтиробӣ бороварда бар “васлу чудой” ба тавассути номае меҳаҳад ба манзури маҳбуба, ёр ва ё маъшуқаи хеш ирсол намояд ва то ҳақде тавонад, ки бо ин каломӣ таскинбахш дили худро осудаву ором дарёбад. Чунон ки ин ҳолати ҳолии шоирро дар чанд байти зерин ба мушоҳида мегирем:

Ман нома кунам, нома ба ҷонон бифиристам,
Бо бӯса бари он лаби хандон бифиристам.
Ҳарчанд ки ӯ нома накарду нафистод,
Сад нома кунам аз дилу аз ҷон, бифиристам.
Бо қатраи ашқам, ки ҷакида-ст ба қоғаз,
Аҳволи дилу дидаи гирён бифиристам... [9, с. 89].

Агарчи, шоир дар ин қитъа калимаҳои “ҷонон”, “хандон”, “ҷон” ва “гирён” ва ғайраро, ба сифати қофия ба кор бурда бошад, мафҳуми дигари диққатҷалбкунанда ин ҷо вожаи “бифиристам” аст, ки дар шеърӣ мазкур ба вазифаи радиф истифода шудааст ва бо таносуби сухани шоирона хеле мувофиқ афтада, ба ҳақди кофӣ дар ҷамъбандии андешаҳои қаҳрамони лирикии шоир устокорона ва барҷо ба кор рафта ва арзи дили номанигорро мутобиқи матлаб рӯнамо кардааст.

Дар идома боз сухан аз аҳду вафодорӣ, ки ойини ошқон буда, тамоми умр дар рӯ ба рӯи тазоддҳои зиндагӣ баҳри рӯзи висол баёни матлаб мешавад, дар миён гузошта шудааст. Мафҳумҳои “бӯса”, “ҷонон”, “қатраи ашқ”, “аҳволи дил”, “дидаи гирён”, инчунин “нома” дар ғазали мазкур боз ҳам навову ҳавои ғазалро дар баҳои ишқ ва ғановати он дар ташаккули ҷунин як шеър таъмин намуда, мавзӯро мазмунан дилнишину гуворо ва ба зеҳну назари хонанда мутобиқ гардониданд.

Чунон ки аз адабиёти аҳди қадим ва баҳусус ирфонӣ маълум аст, қасди ошиқ ва ё “нома”-нигори ишқ, пеш аз ҳама арзи фидой ва ҷоннисор будан аст ва бар ин асос аст, ки қаҳрамони лирикии Мухтарам Ҳотам бо арзи каломӣ хеш розӣ аст, ки агар дар он нома ҳатто зарурати ирсоли “ҷон” пайдо мешуд, аз баҳри ҷон мегузашт, зеро он ҳама ҳарфҳоро баҳри нисори маъшуқаи худ нокифоя медонад.

Тасвири сифату сират ва сурати маҳбубаро то андозае пурратар ва ба маонии пурвусъат дар дигар ғазали Мухтарам Ҳотам, ки “Ман номи туро...” унвон гирифтааст, ба мушоҳида гирифта метавонем. Барои исботи арзи меҳру муҳаббати қалбии худ, қаҳрамони лирикӣ омодааст, ки ҳатто номи маҳбубаашро сарлавҳаи дафтари девон гузорад. Аз назари ошиқе, ки гирифтӣ ва маҳви меҳрубонӣ дилбар шудааст, ҳозир аст ҳатто он номаро, ки дар сафҳаҳои он зеботарин каломӣ ишқ ҷой дорад, пора-пора кардаву на як бор, балки аз он бештар ва ошиқонатару содиқонатар бинависад, чунон ки ин назари шоирро дар бахш-бахши ин ғазали манзур дарёфтем. Ин, ки мегӯяд:

Ман номи туро нома ба дафтар бинависам,
Он нома кунам пораву аз сар бинависам [9, с. 90].

Ҳарчанд, чунин чуръат дар адабиёти куҳансоли мо кам рух дода бошад ҳам, аммо аз таассуроти бардошта бар ин ғазали Мухтарам Ҳотам, ошиқ аз камоли муҳаббат дар назди дилдодааш бочуръатона иброз медорад, ки агар он хомаву он дафтар матонати тасвири чамоли туро надошта бошанд ҳам, қавл медиҳам, ки ҳамеша дар ишқи ту ва ба тавсифи муҳаббати ту роз хоҳам гуфт, ҳатто ба ҳадде, ки агарчи ишқро оташи сӯзанда низ меҳонанд, дар ин оташ месӯзам ва қодирам, ки “унвони дилам”-ро “мурғи Самандар”, ки мурғи оташ аст, ба тасвир диҳам. Ва чунин тавсифот дар адабиёт чун санъати муболиға ҳам ёд шавад, аммо шоир ин фикри хешро бе муболиға баён мекунад:

Не хомаву не номаву дафтар написанданд
Ќуз ишқи ту як ҳарфи дигар гар бинависам.
Ишқ аст агар оташи сӯзанда ба унвон,
Унвони дилам мурғи Самандар бинависам [9, с. 90].

Чунон ки аз ашъори шоир бармеояд, Мухтарам Ҳотам ҳамеша дар талоши гуфтани ҳарфу ҳичои тоза ва офаридани тасвирҳои ҷолиби ошиқона аст. Ҳазорон суҳанварони гузаштаву муосир он қадар ба васфу ситоиши маҳбуба эътибор додаанд, ки дар назари аввал чизи тоза гуфтан барои шоир гаронӣ мекунад, лекин Мухтарам Ҳотам саъй мекунад, ки дар тозагӯиву навоарӣ дар шеър комёб бошад ва бо ин роҳ меҳодад дар сайқал бахшидани ҳунари шеъргӯии худ дар адабиёт, махсусан, дар пуробуранг кардани тасвири симои маҳбуба бештар даст ёбад. Бар ин асар аст, ки дар идомаи ғазал шоир сарнавишту саргузашти ишқи худро ба “қиссаи тиллоӣ”, “ишқи тиллоӣ” ташбеҳ медиҳад, агарчи то имрӯз достони ишқ ҳеҷ гоҳ тиллоӣ набудааст, аммо ин тавсифоти шоир ситоишиву мадҳӣ болои қор омада ва як навъ ба ороишоти қаломӣ ӯ ғановати маънавӣ зам кардаанд.

Дар байти мақтаи ғазал, шоир диққати хонандаро ба як андешаи хеле ҷолиб, ки аз забони қаҳрамони лирикӣ садо медиҳад, ҷалб мекунад ва бо ин иддао ба ҷовидонагии номи хеш, ки бо фидой будан достони ишқро мумтозӣ бахшидааст, таъкид ба амал овардааст, то баъди марг ҳам дар “лавҳи мазор”-аш, ки бар “мармар” ораста шудааст, танҳо вожаи “ишқ”-ро сабт гардонад:

Ин қиссаи тиллоӣ ин ишқи тилоист,
Аз ишқи тилоӣ ба хати зар бинависам.
То ин ки фаромуш нашавад лавҳи мазорам,
Як вожа, фақат ишқ ба мармар бинависам [9, с. 90].

Айни чунин тавсифоти саршор аз лутфу кинояро дар дигар ғазали Мухтарам Ҳотам, “Дилам дар ёди ҷонон меравад...” низ ба мушоҳида мегирем, ки дар он маонии аёнӣ ниҳон назари ошиқ ва боровардҳои ишқро ба маъшуқааш рӯнамо кардааст. Мазмун ва ҳадафи ин ғазалро агар идомаи ғазали “Ман номи туро...” арзёбӣ кунем, дуруст аст, зеро чунин эҳсос мешавад, ки шоир он чизе, ки дар ғазали боло гуфтани буд, нопурра мондааст ва бо ин ҳадаф дар ғазалҳои дигар меҳодад ин мавзӯро боз ҳам шевотару дилнишинтар манзури назари хонандаи ашъораш гардонад.

Бо овардани чунин далоил, оё метавон қайд кард, ки шоир дар ғазалҳои худ, побанди як мавзӯ нагардида, якбора чандин мазмун, ки дар зиндагӣ инсонро ҳамроҳӣ мекунанд, баррасӣ кардааст? Дар ғазали “Дилам дар ёди ҷонон меравад...”, агарчи дарунмояи ин шеърро бо мавзуи ишқ ҷилваву ҷило дода бошад ҳам, дар мисраъҳои аввал мо бо мафҳумҳои ба монанди, “хуршед” ва “фардо” дучор меоем, ки шоир барои боз ҳам таъсирнок гардидани фикр ва дар зимн аз ҷовидона набудани умр ва аз ҳар лаҳзоти умр самаронок истифода карданро талқин мекунад. Агар ба дурустии маънӣ ва мазмуни мавзӯ таваҷҷуҳ дошта бошам, ки бо ифодаи “Дилам дар ёди ҷонон меравад” оғоз мегирад, пеши назари мо ҳамон тасвирҳои саршор бар мафҳуми ишқ бештар руҳ менамоянд, аммо баъдан дар маврид мавзӯ ҷанбаи иҷтимоӣ ва ҳасбиҳолӣ мегирад, ки ин тарз ва усули коргирӣ бар мавзӯ аз шаҳодат бар ғиноӣ будани ашъори шоир гувоҳ медиҳад:

Дилам дар ёди ҷонон меравад, дигар намеояд,

Чу тифл аз хона нолон меравад, дигар намеояд.
Агар хуршед рафт имрӯз, фардо боз меояд,
Зи дунё лек инсон меравад, дигар намеояд [9, с. 93].

Мусаллам аст, ки дар миёни ошиқ ва маъшук барои рӯзи висол аҳд баста мешавад ва, ошиқ то охири умр ҳамон аҳдро, ки сармояи қавл ва матонати мардонагист, пайгирӣ мекунад. Шоир, ки дар асли худ қаҳрамони асосӣ, яъне дар шеър ошиқ тасвир меёбад, маъшуқаро баробари ҷон, ки азизтарин маҳбуб аст, азиз медорад ва таъкид мекунад, ки дар вақти рафтани дилдор ба ваъдаи “боз меоям” бовар кардан иштибоҳ аст, зеро руҳу ҷон барои инсон абадӣ буда наметавонад ва “умр” ташбеҳи “фасл” аст, ки бояд онро гиромӣ дошт ва шоир бо ин роҳ самимияти инсонро меҳаҳад ташвиқгар бошад:

Агар дар вақти рафтан гуфт меоям, макун бовар,
Ки ӯ ҷон асту чун ҷон меравад, дигар намеояд.
Хати сабзу гули лаб, навбахори чехрааш бингар,
Ки ин фасли баҳорон меравад, дигар намояд... [9, с. 93].

Шоир дар ин маврид бо ҳама нозукназарӣ сабӣ кардааст, ки байти мақтаъро бештар бо тасвире ҷолиб тақвият бахшад, ҷунон ки дар ду байти охири ин ғазал, бо тавачҷуҳ бар қаҳрамони шеър, бо ёду ҳаёли маъшуқа зистанро аз ҳама чи боло медонад, ва бо орояи суварӣ ҳаёл менигорад, ки ҳатто дар сурати ба танҳой ба сар бурдан, дар ҳоле, ки “нигоҳ аз чашм ҳайрон меравад”, аммо бо илтиҷо аз маъшуқааш “марав аз ман” мегӯяд, мавҷудияти бенишони ишқро марҳабо ва таҳсин меҳонад ва намехоҳад, ки дар сурати акси ҳол аввалин ва охирин имконеро, ки дар ҷаҳон бар асари ин офарандаи ишқ дошааст, аз даст диҳад. Ва бо ҳамрадифии каломи “меравад, дигар намеояд!” аз тазарруъ номаи ҷолибе менигорад:

...Ҳаёлат дар сарам меояду вопас намегардад,
Нигоҳ аз чашм ҳайрон меравад, дигар намеояд.
Марав аз ман, ки бе ту дар ҷаҳон бе дасту дил монам,
Чу аз дасту дил имкон меравад, дигар намеояд [9, с. 93].

Шеърҳои “Танҳой”, “Ишқ”, “Ошиқон”, “Ин баҳорон гар биёяд, дилкашонам, гулшинонам”, “Руҳи сафеди ту бувад чу навбахори сафед”, “З-он пеш, ки ой ба барам, кош намирам”, “Ишқи ту бувад дар дилу дар ёд – ба ёдам”, ки дар қолаби жанри ғазал эҷод шудаанд, самимонаву пуробуранг буда, пеши назар ҳамчун симфонии садоқату вафодорӣ, дар аҳди худ устувор мондан, ки рисолати асосӣ ва ҷовидонии ошиқон мебошад, садо медиҳад. Шоир ва адабиётшинос Муҳаммадали Аҷамӣ ҷунин мепиндорад, ки “Шеър забони эҳсос аст ва эҳсос дар бархӯрд ба ҳақиқат ва воқеиятҳои зиндагӣ бедор мешавад” [1, с. 284].

Воқеан ҳам ҷунин аст, зеро дар сурати мавҷуд набудани эҳсос шеър метавонад аз як унсури муҳимми зотӣ маҳрум ва камтароват гардад. Мо медонем, ки шеър ва баҳусус шеъри ғиной, маҳсули мушоҳидаҳои дуру дароз ва ё лаҳзаинаи шоир аст, ки дар қолаби ин ё он навъу жанри адабӣ суруда мешавад ва дар ягон ҳолат аз саҳнаи зиндагӣ дур набуда ҳамеша дарбаргирандаи воқеаҳои зиндагӣ мебошад.

Муҳтарам Ҳотам дар кори эҷодӣ шеър ҳеҷ гоҳ дар банди жанру қолаб дар намондааст. Шоир дар шеъри асили хеш ба мазмун авалавияти бештар дода, дар ин ё он мавзӯ таъбозмӯй карда, дар баробари ғазал, шеъри ҷаҳорпоравау озод, инҷунин рубоӣҳои дилнишин ва дигар навъҳои шеърӣ низ эҷод намудааст, ки дар онҳо эҳсосоти нотақрори инсонӣ бо рангҳои гуногуни зиндагӣ омезиш ёфта, таҷаллӣ мекунанд. Дар эҷодиёти шоир паҳлуҳои гуногуни ишқ ба монанди васфи қаду қомат, чехра, зулф, абрувони тобдор, розу ниёз, қаҳру ғазаб, беқарорихову танҳой, дард, фирок, ғаму ғусса, чашминтизориву шабзиндадорӣ хеле ҳунармандона ва бо услуби шоирона таҷассум ёфта, далел бар ҳунари волои шоирӣ ӯ мебошанд. Дар асл бошад, ин назарро бештар ба тасвиркорӣҳои ӯ шохис кардааст, ки ба ҷуз дар тағаззул кардан, дар рубоӣҳои зерини ӯ низ ба мушоҳида мегирем:

Дидӣ ту диле, к-ӯ дами беғам задааст,
Ҳар ҷо ки дилест, он, яқин, ғамзада аст.
Қисмат, ки гарон фитод бар боми ҷабин,
Болори ду абрӯй аз он ҳам задааст [7, с. 202].

Чунин мушоҳидаҳои таҳқиқӣ бар шеъри Мухтарам Ҳотам, гувоҳи ҷолибии шеъри ӯ мебошад, ки тавонистаанд назари хонандаро бештар ба худ ҷазб кунад.

Ашъори ӯ, ки аз ҷиҳати бандубаст ва шаклгирӣ бештар ба шеъри суннатӣ гироиш кардаанд, самимиву ҷавобгӯи талаботи аруз ва дигар қонуниятҳои шеъри расо мебошанд. Аз ин лиҳоз аст, ки мавзуи ашъори ин шоир фароҳу густарда ва ба маънӣ назаррас буда, ба таҳлил ва таҳқиқу тадқиқи бештар ниёз дорад.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Ваҳхобзода Р.И.

Адабиёт:

1. Аҷамӣ, М. Ҷилваҳои мавзунӣ андеша // М. Аҷамӣ. Тафаккур ва ҳис дар шеър. – Душанбе: Адиб, 2008. – С. 284-294.
2. Ваҳхобзода, Р. Шеър ва дониш (рисолаи илмӣ-омӯзишӣ) / Р. Ваҳхобзода. – Душанбе: Адиб, 2017. – 188 с.
3. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 336 с.
4. Ҳақимов, А. Дар қаламрави сухан / А. Ҳақимов. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 224 с.
5. Ҳотам, М. Як қадам аз саргузашт, Як қалам аз сарнавишт / М. Ҳотам. – Душанбе. “Ориёно” – 1996. – 63 с.
6. Ҳотам, М. Дафтари рубой / М. Ҳотам. – Душанбе: Адиб, 2020. – 192 с.
7. Ҳотам, М. Дуруд ва падруд / М. Ҳотам. – Душанбе: Адиб, 2023. – 400 с.
8. Ҳотам, М. Сурӯши Сухан / М. Ҳотам. – Душанбе: Адиб, 2009. – 272 с.
9. Ҳотам, М. Сухандору / М. Ҳотам – Душанбе: Адиб, 2018. – 192 с.
10. Шодиев, М. Суханвари ватанпарвар / М. Шодиев. // Адабиёт ва санъат. 2020. – С. 3.

ҶОЙГОҲИ АШЪОРИ ҒИНОӢ ДАР ЭҶОДИӢТИ МУҲТАРАМ ҲОТАМ

Дар эҷодиёти Мухтарам Ҳотам таҷассуми мавзуи ишқу муҳаббат нисбат ба дигар мавзӯҳо агар дар ҷои аввал набошад ҳам, муаммоя нест, зеро ин шоир дар эҷодиёти хеш ба мавзӯҳои муҳталиф, аз ҷумла сиёсӣ-иҷтимоӣ ва таърихӣ бештар таваҷҷуҳ зоҳир кардааст ва бояд таъкид кард, ки ин паҳлуи эҷодиёти шоир, ҳарчанд то кунун аз ҷониби адабиётшиносон, муҳаққиқон ва мунаққидон камтар мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифта бошад ҳам, албатта, минбаъд дар мақолот ва гузоришҳои алоҳида, ба таври мукамал матраҳ хоҳанд шуд. Бояд таъкид кард, ки Мухтарам Ҳотам дар тарзи офариниши шеър бештар бо саликаи шоирӣ худ назар дорад ва шерро дилнишину ҷаззоб мегӯяд. Чунин ҷаззобияти ашъори, баҳусус ошиқонаҳои ӯ, дар зимни коргирӣ бо санъатҳои бадеӣ ва шакл додани ҳар мисраъ ва байту қитъаҳо бештар тасвирбор ва таъсиргузор мебошанд.

Қасди мо дар ин мақолаи ҳозир, равшанӣ андохтан ба паҳлуҳои норавшани ашъори ғиноӣ ва, баҳусус лирикаи ошиқонаи шоир мебошад, ки бештар дар атрофи ин навъи ашъори ӯ фароҳам омадааст. Албатта, дар маҷмуаҳои шеърӣ ба таъъ расонидаи шоир бо мавзӯҳои муҳталиф ва фаровоне рӯ ба рӯ шудан мумкин аст, ки дар қолабу жанрҳои хоси лирикаи ғиноӣ ба монандӣ байт, дубайтӣ, рубой, қитъа ва ғазал бор овардаанд ва дар маврид шоир дар ағлаби ин ашъори хеш бештар баёни розу ниёзи ишқ кардааст ва бе шак, метавон гуфт, ки дар ҳама ҳолат дар ороиши мазмуну муҳтаво ва ҳадафмандона болои қор овардани мақсади хеш бо қамолӣ ҳунаромандӣ муваффақ ҳам гардидааст.

***Калидвожаҳо:** ишқ, ашъори ошиқона, шоир, ғазал, ошиқи вафодор, рубой, муҳаббату садоқат, илҳом, мавзӯ.*

МЕСТО ГВИНЕЙСКОЙ ПОЭЗИИ В ТВОРЧЕСТВЕ МУХТАРАМА ХОТАМА

В творчестве Мухтарама Хатама воплощение темы любви и привязанности по сравнению с другими темами не является загадкой, если не на первом месте, так как этот поэт в своих произведениях уделял больше внимания различным темам, в том числе политическим, социальным и историческим, и следует подчеркнуть, что эта сторона творчества поэта, хотя до сих пор и менее обсуждалась литературоведами, исследователями и критиками. Несмотря на то, что внимание было уделено, они, безусловно, будут подробно освещены в отдельных статьях и отчетах. Следует отметить, что Мухтарам Хатам в своем

поэтическом стиле чаще всего смотрит на льва с поэтическим талантом и говорит о Льве ласково и очаровательно. Такие стихи, особенно любовные, наиболее выразительны и трогательны при работе с художественным искусством и формировании каждой строфы, стиха и строки.

Наша цель в этой статье состоит в том, чтобы определить неясные стороны поэзии гины и, в частности, на любовную лирику поэта, которая в основном строится вокруг этого типа его стихов. Конечно, в поэтических сборниках, опубликованных поэтом, можно встретить множество различных тем, которые по характерным формам и жанрам гинойской лирики напоминают стих, дубайт, Рубай, континуум и Газель, и в этом случае поэт в большинстве своих стихов выразил больше розы и нужды в любви, и, без сомнения, можно сказать, что во всех случаях в содержательном оформлении и целенаправленном совершенствовании его цель также была достигнута в совершенстве мастерства.

Ключевые слова: любовь, романтическая поэзия, поэт, Газель, верный любовник, рубай, любовь и верность, вдохновение, тема.

THE SPACE OF GUINEAN POETRY IN THE WORKS OF MUKHTARAM KHOTAM

In the works of Mukhtaram Khatam, the embodiment of the theme of love and affection in comparison with other themes is not a mystery, if not in the first place, since this poet in his works paid more attention to various themes, including political, social and historical, and it should be emphasized that this side of the poet's work, although so far less discussed by literary scholars, researchers and critics. despite the fact that attention was paid, they will certainly be covered in detail in separate articles and reports. It should be noted that Mukhtaram Khatam in his poetic style most often looks at the lion with poetic talent and speaks about Leo tenderly and charmingly. Such poems, especially love poems, are most expressive and touching when working with artistic art and forming each stanza, verse and line.

Our aim in this article is to shed light on the obscure sides of Gina poetry and in particular on the poet's love lyrics, which are mainly built around this type of his poems. Of course, in the poetry collections published by the poet, one can find many different themes that resemble the characteristic forms and genres of Gina lyric poetry, dubait, rubai, continuum and ghazal, and in this case, the poet in most of his poems expressed more rose and need for love, and, without a doubt, it can be said that in all cases, in the meaningful design and purposeful improvement, his goal was also achieved in the perfection of mastery.

Keywords: love, romantic poetry, poet, Ghazal, faithful lover, rubai, love and fidelity, inspiration, theme.

Маълумот дар бораи муаллиф: Меликов Фарҳод Лақайбекович- Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, докторант аз рӯи ихтисос (PhD)-и кафедраи назария ва таърихи адабиёт. **Нишонӣ:** 730419, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 938117719, e-mail: farkhod.m97@mail.ru

Сведения об авторе: Меликов Фарход Лакайбекович-Таджикский Международный университет иностранных языков им.Сотима Улуғзода, докторант (PhD) по специальности теории и истории литературы. Адрес: 730419, Республика Таджикистан, г. Душанбе Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 938117719, e-mail: farkhod.m97@mail.ru

About the author: Melikov Farhod Lakaibekovich - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, doctoral student (PhD) in the specialty of theory and history of literature. Address: 730419, Republic of Tajikistan, Dushanbe Dushanbe, Muhammadiev str., 17/6, tel.: 938117719, e-mail: farkhod.m97@mail.ru

МАВҚЕИ ЖАНРҲОИ ПУБЛИТСИСТӢ-БАДЕӢ ДАР МАЧАЛЛАИ «ХОРПУШТАК»

Мухуддинзода Қ.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маҷаллаи «Хорпуштак» аз нахустин шумораи худ, ки моҳи майи соли 1953 нашр шуд, то ба имрӯз дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон – роҳи рушди бузургеро тай кардааст. Дар тӯли ин солҳо мазмун, муҳтаво, шакл ва намуди жанрҳои дар маҷалла истифодашаванда ба таври назаррас тағйир ёфта, бо талаботи замон ва эҳтиёҷоти хонандагон мутобик гардонида шуданд. Тағйиротҳои баамаломата махсусан дар таносуби жанрҳои публитсистӣ, ки дар муҳтавои маҷалла ҷойгоҳи муҳим доранд, равшан эҳсос мешаванд. Ин раванд на танҳо натиҷаи тағйирёбии замона, балки самарайи таҳқиқоти илмӣ донишмандон ва муҳаққиқони соҳаи журналистикаи тоҷик мебошад. Муҳаққиқони шинохта, аз қабيلي И. Усмонов, А. Нуралиев, А. Саъдуллоев, М. Муродӣ, П. Гулмуродзода, М. Муқимов, С. Хочазод, З. Муминҷонов, С. Гулов, С. Салимзода, О. Ҳошимзода Б. ва дигарон, бо таҳқиқоти худ дар бораи жанрҳо ва равандҳои журналистика, саҳми беназире дар инкишофи соҳа гузоштаанд. Натиҷаҳои таҳқиқоти онҳо дар шакли китобҳои дарсӣ, дастурҳо ва мақолаҳои илмӣ чоп шуда, ба рушди журналистикаи миллии заминаи мустақкам фароҳам овардаанд. Ин рушди пайваста на танҳо ба инъикоси масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мусоидат кардааст, балки «Хорпуштак»-ро ба яке аз сарчашмаҳои муҳими ҳаҷвӣ тоҷик табдил додааст, ки барои наслҳои гуногун аҳамияти баланд дорад. Муҳаққиқони тоҷик мафҳуми «жанр»-ро бо равишҳои гуногун шарҳ додаанд. Тибқи таъбири И. Усмонов, ки ба маълумоти «Энсиклопедияи советии тоҷик» таъя мекунад, жанр чунин маънидод мешавад: «Жанр, ё жанри бадеӣ (аз калимаи фаронсавии *genre*, ки маънояш чинс ё намуд аст), ба гурӯҳбандии дохилии ҳамаи шаклҳои санъат, ки дар раванди таърих ташаккул ёфтааст, ишора мекунад».[22, с. 4] Ҳамзамон, муҳаққиқ М. Муродӣ чунин меғӯяд: «Жанр ба шаклҳои гуногуни инъикоси воқеият, рӯйдодҳо, ҳолатҳо ва равандҳо дахл дошта, хусусиятҳо, аломатҳо ва сохтори такроршавандаи умумӣ ва хосро дарбар мегирад».[11, с. 110] Дар ҳамин ҳол, таърифи М. Муродӣ бештар ба хусусиятҳои сохторӣ ва мазмунӣ тамаркуз мекунад. Аз рӯи андешаи ӯ, жанр инъикосгари шаклҳои гуногун ва муҳталифи воқеият аст, ки дар он аломатҳои умумӣ ва хусусиятҳои такроршаванда низ нақши муҳим мебозанд. Ин равиш ба мо имкон медиҳад, ки жанро на танҳо ҳамчун як қоидаи тасниф, балки ҳамчун омил ташаккули робита байни эҷодкор ва воқеият баррасӣ намоем. Жанр мафҳуми гуногунандеш аст, ки муҳаққиқони соҳаҳои гуногуни адабиёт ва журналистика онро бо назари муҳталиф арзёбӣ намудаанд. Дар таҳлилҳо он ҳамчун «шакли кӯтоҳи адабӣ ё навъи махсуси эҷодӣ»,[16, с. 33] «нигариши мақсаднок ва низомӣ мураттаби воқеаву рӯйдодҳо» [11, с. 142], «Жанрҳои ахбориву таҳлиливу публитсистӣ бо ҳам дар сарҳади қатъиву шадид қарор надоранд. Матне ки дар доираи ин ё он жанр омода мешавад, дар он муаллиф ҳатман хусусияти дигар жанрҳоро ҷалб менамояд» [5, с. 236], «жанр ба ҳунари эҷодӣ тааллуқ дорад»[22, с. 5], «жанрҳои публитсистӣ – бадеӣ набзи рӯзро бозгӯ менамоянд» [8, с. 314-316], «ҳаҷму самти мушаххас ва таъиноти аниқ» [6, с. 14-15] ва «як шакли публитсистӣ» [16, с. 48] Мафҳуми жанр бо доманаи васеи маъно ва таъриф ҳамроҳ буда, маҳдудият надорад. Муҳаққиқон аз дидгоҳҳои гуногуни адабиётшиносӣ ва публитсистикашиносӣ ба таҳлилу шарҳи он пардохтаанд. «шакли хурди адабӣ ва баъзан навъи адабӣ»[14, с. 33], «ифодаи мақсад ва низомӣ ғунҷоиши воқеаву рӯйдодҳо» [19, с. 142], «ваҳдати мазмун ва шакл бо мақсади таъсирбахшӣ» [20, с. 48,], «имкони истифодаи воситаҳои муассиркунандаи баён»[22, с. 4], «доираи фарогирӣ ва доираи таъиноти мушаххас»[7,с. 14-15],«намуди маводи публитсистӣ» [16, с. 48] маънидод шудааст. Ҳар жанр бо услуб, забон ва тарзи баёни хосаш фарқ мекунад ва барои расидан ба ҳадафҳои муайян кӯмак мерасонад. Ин гуногунрангӣ на танҳо мавзӯро содда мекунад, балки инчунин дар ташкили сохтор ва намуди визуалии

нашрия нақши муҳим мебозад. То ба имрӯз дар мавриди жанрҳои журналистика жанрҳои публитсистию бадеӣ лавҳа, очерк, сафарнома фелетон, памфлет, пародия, луқма ва ғайраро дохил намудаанд. Маҷаллаи «Хорпуштак» ҳамчун як нашрияи ҳаҷвӣ ва танқидӣ дар фазои матбуоти тоҷик нақши назаррас дошта, тавассути забони ҳунарии худ масъалаҳои муҳимми иҷтимоиро баррасӣ мекунад. Ҳадафи ин мақола таҳлили равонковии танқиди камбудихои иҷтимоӣ ва амалҳои номатлуби ашхоси алоҳида дар қолаби жанрҳои гуногуни маҷалла мебошад. Дар китоби «Журналистикаи советии тоҷик» [18, с. 170] ба ин гурӯҳ лавҳа, очерк, фелетон, памфлет, пародия, луқма ва эпиграмма дохил карда шудааст. Танқид дар жанрҳои ҳаҷвӣ на танҳо барои расонидани паёмҳои иҷтимоӣ хизмат мекунад, балки дар сатҳи раванӣ низ ба шуур ва зершуури хонанда таъсир мерасонад. Тавассути танқид, маҷаллаи «Хорпуштак» мекӯшад: Огоҳӣ ва бедорӣ: Тавассути ҳаҷв мардумро ба мушкилоти мавҷудаи иҷтимоӣ ва фарҳангӣ огоҳ мекунад. Ислоҳи рафтор: Бо нишон додани оқибатҳои амалҳои номатлуб, ба тағйири фикру рафтори шахсият таъсир мерасонад. Дар маҷалла бештар жанрҳои Фелетон, памфлет, эпиграмма Карикатура, Шеърҳои ҳаҷвӣ, истифода шудаанд.

Дар маҷаллаи «Хорпуштак» маводҳои гуногунмавзӯ ва гуногунжанрро дарёфт кардан мумкин аст, ки аксарияташон ба мавзӯҳои доғи рӯз ва танқиди шахсони алоҳида равона шудаанд. Махсусан ба жанрҳои публитсистӣ-бадеӣ аз ҷумла фелетон ва панфлет эпиграма, чистон, латифа, шеърҳои ҳаҷвӣ сураат кракиатура дар маҷаллаи номбурда мавқеи марказӣ дорад. Бояд зикр кунем, навиштани памфлет ва фелетонҳои хубу ҳирфай то солҳои 90-уми асри гузашта дар «Хорпуштак» бештар мушоҳида мегаштанд. Маҷаллаи «Хорпуштак» аз як ҷониб инъикоси ҳаҷвиёти эҷодиёти шифоҳии мардум ва адабиёти классикии тоҷик буда, аз ҷониби дигар, таҷассумгари таъсири матбуот ва фарҳанги пешрафтаи ҷаҳонӣ ба ташаккули матбуоти тоҷик мебошад. Таъсири ин раванд, ки аз замони ба Русия ҳамроҳ шудани Осиёи Миёна дар охири асри XIX оғоз ёфта буд, махсусан пас аз Инқилоби соли 1905 бештар ба ҷашм мерасад.

Зиёиёни тоҷик бо осори адибони пешқадами рус, ба монанди Лев Толстой, Пушкин, Лермонтов, Кривов, Гогол ва дигарон, асосан тавассути таърифи бевоситаи худ ин осор ва тарҷумаҳои мустақим шиносӣ пайдо мекарданд. Пеш аз Инқилоби Октябр, эҷодиёти нависандагони узбек, аз ҷумла Муқимӣ, Фурқат ва Ҳамза Ҳакимзода, инчунин асарҳои адибони озарӣ, ба мисли Мирзо Фатҳалии Охундов ва Ҷалил Мамадулизода, муҳаррири журнали ҳаҷвии «Мулло Насриддин», дар ҳаёти фарҳангии зиёиёни тоҷик нақши муҳим бозиданд. Дар баробари ин, асарҳои ҳаҷвии Алиакбар Собир, драматургияи Дакбердиев ва шеърҳои шоири бузурги тотор Абдулло Тукай, ки бо мазмуну сабки хоси худ маъруф буданд, таваҷҷуҳи зиёиёни тоҷикро ҷалб намуда, ба ташаккули афкори адабии онҳо таъсир расониданд. Дар маҷаллаи «Хорпуштак» жанрҳои публитсистию бадеӣ мавқеи меҳварӣ доранд.

Маҷаллаҳои ҳаҷвӣ мисли «Мулло Мушфиқӣ», «Қалтак», «Биғиз» ва «Хорпуштак» василаи инкишофи жанрҳои ҳаҷвӣ гардидаанд. Тавасути фаъолияти эҷодии ҳаҷвнависони бомаҳорати тоҷик, «Хорпуштак» дар солҳои баъдиҷангӣ нақши баланд бозид. Маҷаллаи «Хорпуштак» василаи муассир бошад, ки дар тарбияти ҳаҷвнависон ва пешрафти ҳаҷвӣ тоҷик нақши бешумор гузошт. Аз маводҳои ҷопшуда дар ин маҷалла ҳикояҳои ҳаҷвӣ, фелетон, памфлет ва жанрҳои дигар бо маводи мувофиқон пешниҳод гардида, ки дар инкишофи фикри таъсиргузори иҷтимоӣ доранд. Маҷаллаи «Хорпуштак» нақши калидӣ дар рушди жанрҳои публитсистию бадеӣ аз қабилӣ фелетон, ки нақши калиди бозид. Аз оғози наشري ин маҷалла то имрӯз, ҳазорҳо фелетонҳо ба таъъ расидаанд, ки ин далели равшани маъруфияти жанр мебошад. Дар фелетон, масоили гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ бо забони танқидӣ ва дар шакли ҳаҷв ба тасвир қашида мешаванд. Ҳадафи асосии он на танҳо хандаовар кардани воқеаҳо, балки ҷалби таваҷҷуҳи ҷомеа ба камбудихо ва пешниҳоди роҳи ҳалли онҳо мебошад. Ба назари муҳаққиқ В. Ворошилов, «фелетон дар матбуоти оммавӣ ба ду ҷанбаи муҳим асос ёфтааст» [5, с. 231] асоснокӣ факт ва бадеият. Ин маънои онро дорад, ки фелетон ҳамчун жанри рӯзноманигорӣ бояд ҳодисаҳоро бо далелҳо ва далелҳои асоснок пешниҳод кунад. Ҳамзамон, он бояд бо истифода аз воқитаҳои бадеӣ, ба мисли лафзи зинда,

ташбеҳот ва ибораҳои бадеӣ, диққати хонандаро ҷалб кунад ва таъсири равонӣ расонад. Муҳаққиқ И. Усмонов дар мавриди аҳамияти фактҳо ва воқеият дар ин жанр баҳс мекунад. «ҳаққонияти факту рақам ва ному насаб» [22, с. 114] Фелетон жанрест, ки бештар ба тасвири симои манфӣ ва ба таври ошкор нишон додани нуқсонҳо равона шудааст. Ҳадафи он бештар ошкор кардани камбудии воқеӣ мебошад. И. Усмонов бар он аст, ки бадеияти ҳаёлангези фелетон аҳамияти зиёде надорад. Баръакс, ҳаққонияти фактҳо, рақамҳо ва номҳо, ки бо далелҳои возеҳ асос меёбанд, барои ин жанр муҳимтар ба ҳисоб мераванд. «Фелетон ҳамчун жанри публицистӣ-бадеӣ дар худ хусусиятҳои публицистика, сатира ва бадеиятро муттаҳид месозад» [5, с. 231]. Ин жанр на танҳо воқеиятро бозгӯ мекунад, балки онро бо шеваи танқидӣ, масхараомез ва дар айни замон, бо истифода аз унсурҳои бадеӣ ва ҳунари пешкаш менамояд. Фелетон ба воқеаҳо ва масъалаҳои воқеии ҷомеа таъсия мекунад. Ҳадафи асосӣ таъкид кардани масъалаҳои муҳим, камбудии ё норасоии мавҷуда мебошад. Дар ин росто, публицистика ҳамчун замина барои фелетон хизмат мекунад, ки дар он масъалаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ё фарҳангӣ мавриди таҳлил қарор мегиранд. Фелетон аз сатира васеъ истифода мебарад, то воқеиятро бо шеваи танқидӣ ва ҳаҷвомез инъикос намояд. Масхара, муболиға, таҳқир ва шеваҳои дигаре, ки ҳоси сатираанд, дар фелетон ба қор бурда мешаванд, то норасоӣҳо ва хатоҳои возеҳтар нишон дода шаванд. Барои ҷаззоб гардонидани матн ва таъсири амиқ расонидан ба хонанда, фелетон аз унсурҳои бадеӣ, мисли тасвирҳо, маҷоз, муболиға ва ҳатто диалогҳои таҳайюлӣ истифода мебарад. М.Муродов ҳамчун муҳаққиқи ҳаҷви публицистӣ нақши муҳими таҳайюли бадеӣ ва фикри озода муаллифро дар эҷоди жанри фелетон таъкид кардааст. [17, с. 243] Ин андеша нишон медиҳад, ки барои муваффақшудан дар жанри ҳаҷв, танҳо интиқоди воқеият кифоя нест, балки маҳорати бадеӣ ва тавоноии фикрии нависанда низ аҳамияти бузург дорад. Таҳайюл ва озодии фикр ба муаллиф имкон медиҳад, ки на танҳо воқеиятро бо шеваи танқидӣ баён кунад, балки хонандаро бо ҳунари суҳанварии худ ҷалб намояд ва таассуроти қавӣ ба ҷой гузорад.

В. Лазутина, муҳаққиқи барҷаста, баҳси печида ва мураккаби марбут ба шакл ва моҳияти фелетонро ҳеле бо диди амиқ ва таҳлил ҳал намудааст. Ба андешаи ӯ, «фелетон ҳамчун як жанри адабӣ дар ду шакл мавҷуд аст, ки ҳар дуи онҳо дорои хусусиятҳои ҳоси худ мебошанд. Ин шакли фелетон дар заминаи идомаи анъанаҳои адабӣ ташаккул ёфтааст. Он бештар хусусияти умумӣ дорад ва ба як шахс ё ҳолати мушаххас равона нашудааст. Ҳадафи ҷунин фелетонҳо интиқоди умумӣ, шинос кардани мушкилот ё норасоии иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар доираи васеъ мебошад. Шакли дигари фелетон мушаххастар буда, ба як мавзӯ, шахс, ё ҳолати муайян равона шудааст. Он одатан бо ҳадафи интиқоди ошкоро ва ифодаи мавқеи равшан нисбат ба воқеаҳои мушаххас таҳия мегардад» [10, с. 176]. Шарҳи Лазутина ба мо имкон медиҳад, ки фелетонро ҳам аз ҷиҳати шакл ва ҳам мазмун амиқтар дарк кунем. Тафриқа гузоштан миёни ин ду шакли фелетон муҳим аст, зеро ҳар кадом дар таъсир ва усули интиқоди худ нақши муайян мебозад.

Муҳаққиқ М.Муқимов бар он назараст, ки «шарҳи ҳаҷвӣ» [15, с. 296-300] яке аз унсурҳои асосии фелетон аст, ки ба воситаи он нависандагон тавонистаанд ҷуръат ва ҷасорати худро дар муҳтавои асар ифода кунанд. Дар асоси ин андеша, муҳим аст, ки факт ё воқеият дар жанри фелетон дуруст омӯхта шавад, зеро он асоси эътимоднокии матнро ташкил медиҳад. Таъкид бар ин аст, ки дар рӯзгори имрӯза фелетон ҳамчун жанре, ки таҳқиқоти журналистиро дар бар мегирад, бештар ба таъйиди фактҳо ниёз дорад. Ҳаҷв, ки яке аз хусусиятҳои асосии фелетон маҳсуб мешавад, имрӯз дар доираи маҳдуд истифода мегардад, аммо дар айни замон аҳамияти худро аз даст намодааст. «Шарҳи ҳаҷвӣ» яке аз василаҳои муҳими тасвир ва интиқоди иҷтимоӣ аст. Ин унсур ба фелетон ҳосияти ҳоси ҳаҷвӣ мебахшад, ки тавассути он ҳодисаҳо, шахсиятҳо ё мушкилоти иҷтимоӣ бо лаҳни масхараомез, вале тафаккурбарангез баён мешаванд. М.Муқимов дуруст қайд кардааст, ки ин унсур барои таҷассум намудани ҷуръат ва ҷасорати муаллиф нақши муҳим мебозад. Ҷуръат дар фелетон он қост, ки нависанда метавонад бо истифода аз ҳаҷв нуқсонро камбудии ошкоро танқид кунад, дар ҳоле ки ҷасорат дар интиқоби мавзӯ ва тарзи пешниҳод инъикос меёбад. Масалан, дар фелетонҳо ҳаҷв барои нишон додани муаммоҳои иҷтимоӣ, ба мисли

фасод, норасоии одоб, ё масъулиятшиносӣ дар мақомоти давлатӣ истифода мешавад. Шарҳи ҳаҷвӣ боиси он мешавад, ки хонанда бо табассум, вале ҳамзамон бо ҷиддият ба масъала назар андозад. Воқеият дар фелетон аз аввалин шартҳои муҳим аст. Агар фелетон асоси воқеӣ надошта бошад, он эътимодноқӣ ва таъсири худро аз даст медиҳад. Бинобар ин, таҳқиқоти журналистӣ дар жанри фелетон аҳамияти калон дорад. Журналист бояд пеш аз эҷоди фелетон далелҳоро ҷамъоварӣ, таҳлил ва санҷиш кунад. Ҳамин далелҳо асоси матнро ташкил медиҳанд ва хонандаро ба ҳулосаҳои дуруст ҳидоят мекунанд.

Ба андешаи Мавлонов Абдуллоҷон: Фелетон жанри махсуси публицистика мебошад, ки унсурҳои бадеӣ ва ҳаҷвиро бо мазмунӣ ҷамъиятӣ ва публицистӣ муттаҳид мекунад. Ин жанр аз мақола ё корреспонденсия тавассути истифодаи тарзи баёни эҷодкорона, образноқӣ ва унсурҳои ҳаҷвӣ фарқ мекунад. Ҳамзамон, он аз асари бадеӣ тавассути мазмунӣ конкретӣ ҷамъиятӣ, ки асоси онро фактҳои мушаххаси воқеӣ ташкил медиҳанд, ва бо хусусияти фошкунандагии тезу тунд фарқият дорад [2, с. 184]. Ҳангоми таҳқиқ маълум гардид, ки дар маҷалла намудҳои зерини фелетонҳо нашр гардидаанд: фелетон-корреспонденсия, фелетон-мақола, фелетон-ҳикоя, фелетон-қисса, фелетон-афсона, фелетон-мақтуб, фелетон-рӯзнама, фелетон-латифа ва монанди инҳо. Ҳар як шакли фелетонҳои номбаршуда услуби ифодаи худро дар маҷаллаи «Хорпуштак» доштанд. Дар ҳар шумораи маҷаллаи ҳаҷвӣ аз 3 то 4 фелетон дар мавзӯҳои гуногун нашр мешуд, ки он умуман аз се як ҳиссаи маводҳои маҷалларо ташкил медод. Фелетонҳо, ки дар саҳифаҳои «Хорпуштак» нашр гардидаанд, аз ҷиҳати шакл ва мундариҷа хеле гуногунанд. Дар атрофи маҷалла гуруҳи фелетоннависони тоҷик ҷамъ омадаанд, ки маҷалла барои онҳо майдони қувваозмоя дар ин жанри ҳаҷвӣ ва мактаби маҳорат гардида буд. Барои пуробуранг гардидани маҷалла як қатор қаламдороне ҷалб шуданд, ки маҳз қадамҳои аввалини эҷодии худро дар навиштани фелетонҳо дар мавзӯҳои гуногун дар саҳифаҳои маҷалла сар карда, ба воя расидаанд. Аз ҷумла, инҳо буданд: Тоҷӣ Усмон, Самад Ғанӣ, Ҳочӣ Содик, Басир Расо, Шариф Ҷалил, Ибод Файзуллоев, Ф. Баҳодур, Н. Назирӣ, Ҷ. Ҷумъаев, Л. Азиз, Бурҳон Ғанӣ, И. Бозоров ва У. Халилӣ. Инҳо фелетоннависони бомаҳорати маҷаллаи мазкур буда, дар миқёси ҷумҳурий кайҳост, ки шухрат ёфтаанд. Танқиди кушод ва рӯшан дар фелетонҳо василаи муассири фаҳмидани мушкилот ва пайдо кардани роҳҳои ҳалли онҳо маҳсуб мешуд: «Хорпуштак» №2 август соли 1953 саҳ 9 «Ҳосили баланди ҷавобаланди»[24, с. 9] Ҳулоса ва аҳамияти фелетонҳои маҷаллаи «Хорпуштак»: Фелетонҳои маҷалла як василаи муассири назорати ҷамъиятӣ мебошанд, ки беадолатиро ва фасоди идориро ошкор мекунанд. Онҳо ба воситаи ҳаҷв ва танқид на танҳо барои хандаовар сохтани воқеаҳо, балки барои тарбияи ахлоқии ҷомеа хидмат мекунанд. Маҷаллаи «Хорпуштак» тавассути фелетонҳои худ саҳми муҳим дар пешбурди адолати иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҷомеа гузоштааст.

Ҳикояҳои ҳаҷвӣ: Ҳикояҳои ҳаҷвӣ ҳамчун жанри адабӣ дорои таърихи тӯлонӣ ва аҳамияти баланди иҷтимоӣ ва тарбиявӣ мебошанд. Ин жанр тавассути шеваи ҳунарии худ баёнгари камбудҳои иҷтимоӣ, рафторҳои номатлуб ва мушкилоти ахлоқӣ мебошад. Олимони соҳа, аз ҷумла М. Муродов, А. Деҳотӣ ва Пӯлод Толис, ҳикояҳои ҳаҷвиро на танҳо ҳамчун як воситаи фароғат, балки ҳамчун абзори муҳими тарбияи ахлоқӣ ва иҷтимоӣ таҳлил намудаанд. Тибқи назари М. Муродов, ҳикояҳои ҳаҷвӣ на танҳо барои фароғат, балки барои бедор кардани шуури ҷамъиятӣ ва таълим додани арзишҳои ахлоқӣ хизмат мекунанд. Ба гуфтаи А. Деҳотӣ, ҳикояҳои ҳаҷвӣ дорои хусусиятҳои зеринанд: Маҳдудияти ҳаҷм: Ҳикояҳои ҳаҷвӣ кӯтоҳ ва мухтасар буда, ба мавзӯҳои асосӣ тамаркуз мекунанд.

Маҷаллаи «Хорпуштак» ҳамчун платформаи марказии интишори ҳикояҳои ҳаҷвӣ нақши муҳим бозидааст. Нависандагони барҷаста, аз қабилӣ Самад Ғанӣ, Абдусалом Деҳотӣ ва Пӯлод Толис, асарҳои ҳаҷвии худро дар ин маҷалла мунтазам нашр мекарданд. Ҳикояҳои нашршуда дар «Хорпуштак» на танҳо воқеаҳои хурди ҳаётро тасвир мекунанд, балки ба тарбияи шаҳрвандӣ ва ташаккули шуури ахлоқӣ мусоидат менамоянд. Дар маҷаллаи «Хорпуштак» Ҳикояҳои ҳаҷвӣ ҳамчун яке аз жанрҳои муҳими насри ҳаҷвии тоҷик, дар таърихи адабиёти муосири кишвар мавқеи хос доранд. Маҷаллаи «Хорпуштак» дар рушди ин

жанр нақши калидӣ дошта, ба ташаккули тарзи навишт ва шаклгирии образҳои танқидии иҷтимоӣ мусоидат кардааст. Ин жанр тавассути забони ҳунари ва танқидии худ, баёнгари мушкилоти иҷтимоӣ ва камбудии равонӣ ва сиёсӣ мебошад. Масалан рӯ меорем ба шумораи №12 (32) декабр 1955 «Хорпуштак» саҳ 4 «Хористони хорпуштак» «Дар бобати рафтори беадабонаи баъзеҳо» [23, с. 4] Маҷаллаи «Хорпуштак» бо ҳикояҳои ҳаҷвӣ ва танқидии худ ҳадафҳои мушаххасро пайгирӣ мекард: Ҳикоя бо истифода аз тамасхур ва ҳаҷв фасоди маорифро фош мекунад. Пешгирии ҳолатҳои монанд тавассути огоҳ кардани мардум аз оқибатҳои рафторҳои номатлуб. Таъкид бар зарурати мубориза бо фасод ва таҳкими назорат дар муассисаҳои таълимӣ. Тавассути ҳаҷв ва образҳои манфӣ, хонандаро ба худандешӣ водор месозад. Инъикоси поймолшавии ҳукуки замон ва таълим дар ҷомеа.

Памфлет: Таърихи инкишофи памфлет дар матбуоти тоҷик махсусан дар даврони Шӯравӣ мавқеи муҳим пайдо намуд. Чопи он дар маҷаллаҳои ҳаҷвӣ, аз ҷумла «Хорпуштак», барои фош кардани нуқсонҳои иҷтимоӣ ва камбудии сохторҳои роҳбарӣ мусоидат кардааст. Ба андешаи муҳаққиқ Қутбиддинов.А Памфлет жанре доништа мешавад, ки дар он интиқод, танз, ҳукм ва ҳулоса шиддат дорад [9, с. 134]. Дар он ба андешаи муҳаққиқон сатира қатъӣ аст ва он як ҷиҳати фарқкунанда мебошад: «Памфлет бо хусусияти сатира доштани фарқ мекунад» [19, с. 154]. Ба андешаи М.Муродов «забони фасеҳу оммафаҳми памфлет» [17, с. 270]. Истифодаи васеи унсурҳои бадеии баён дар памфлет бо мақсади ошкору маҳкум намудани симои манфури душману хиёнаткор, ба ҳиссиёти амиқи нафрат, кина ва адоват дар шуури хонанда таъсир мерасонад. Ин таъсир аз ҳиссиёти амиқи оштинопазирӣ бархоста, бо роҳи таъсир ба ҳиссиёт ва эҳсосоти ботинӣ, боис ба таҳрик ва ангишти мавқеъгирии шахс нисбати зухуроти номатлуб мегардад.

Дар саҳифаҳои маҷаллаи «Хорпуштак» памфлетҳои хуб бо қалами адибони маъруф ба монанди Абдусалом Деҳотӣ, Мирсаид Миршакар, В. Молдавер С. Ғанӣ, ва Б. Ғаниев рӯи ҷоп омадаанд. Абдусалом Деҳотӣ дар памфлети «Аз қаромати пири мо чи аҷаб», «Маккора», «Ба даст деҳу ба по дав», дар саҳифаҳои маҷалла инчунин памфлетҳои дар мавзӯҳои байналхалқӣ мавзӯҳо нашр гардидааст: «Намур бузакам, баҳор меояд» ҳадафҳои ғаразнокӣ империалистони Амрико мавриди танқид қарор додааст. Ӯ дар матлабаш таъкид мекунад, ки ин нерӯҳо на танҳо рӯи заминро байни худ тақсим кардан мехоҳанд, балки нияти фатҳи моҳ ва истифодаи он барои манфиатҳои ғаразнокӣ худро низ доранд.

Маҷаллаи «Хорпуштак» бо истифода аз жанри памфлет фаъолият мебард. Он барои ошкор кардани амалҳои хиёнаткорона ва фош кардани дуздӣ мансабдорон кӯшиш менамуд. Матолиби маҷалла бо услуби ҷолиб ва таъсирбахш таҳия мешуданд, ки таваҷҷуҳи хонандагонро ба худ ҷалб менамуд ва дар ошкор кардани ҷунин ҳолатҳо соҳибқаламҳо нақши муҳим доштанд. Аммо мутаасифона дар замони муосир, ҷунин равиҷи қариб ки мавҷуд нест ва ҷунин матлабҳои умуман дар маҷалла во намеҳуранд масалан дар шумораҳои Хорпуштак №6(74) июни 1959 саҳифаи 9 памфлет бо номи «Аз қаромати пири мо чи аҷаб», Хорпуштак №3(83) март 1960 саҳифаи 8 бо памфлет бо номи «Маккора», Хорпуштак №2 июни 1972 саҳифаи 2 памфлет бо номи «Ба даст деҳу ба по дав» аз Б. Ғаниев бо ҷунин матлаб нашр гардидаанд.

Эпиграмма.Аз нигоҳи муҳаққиқон, эпиграмма як воситаи таъсиргузори адабӣ мебошад, ки бо истифодаи ҳунари каломӣ ва танз, андешаҳои мухталифро ба таври мухтасар баён мекунад. Ба андешаи муҳаққиқон, эпиграмма аз адабиёти бадеӣ ба журналистика ворид шуда, дар матбуот тобишу шаклҳои нави худро пайдо кардааст. Ба ақидаи муҳаққиқ И.Усмонов, «эпиграмма пеш аз ҳама кинояву рамз аст ва ҳаҷви он хандаи созанда ва хандаи пурлутф» [22, с. 127] мебошад. Бо вуҷуди ин, анъанаи классикӣ жанри ҳанӯз ҳам ба таври назаррас руҳи адабии худро ҳифз кардааст. Дар ин маврид андешаи муҳаққиқ М.Муродов дуруст аст, ки анъанаи қадимии жанриро эътироф кардааст: «..эпиграмма дар соли 1960-1970 маъмул гардида бошад ҳам, анъанаи классикӣ дошт» [17, с. 282]. Эпиграмма як воситаи пуртаъсири баёни эҳсосот ва танқиди иҷтимоӣ мебошад.Дар саҳифаҳои маҷаллаи «Хорпуштак» эпиграмма дар мавзӯи ашхоси алоҳида бо мазмунҳои гуногун нашр гардидааст. Ҷунончи дар шумораи №4 феврал 1989 саҳифаи 6 «Хорпуштак» бо номи

«Фонди адабӣ» нашр гардидааст[1,с. 6]. Эпиграммаҳои маҷаллаи «Хорпуштак» асосан ба танқиди камбудии иҷтимоӣ ва ҳислатҳои манфии шахсиятҳо равона шудаанд. Ин жанр бо забони бурро ва ҳаҷвomez камбудии ҷамъиятиро равшан мекунад ва хонандаро водор месозад, ки дар бораи масъулият ва ахлоқи шахсӣ андеша кунад.

Махсусан эпиграммаи «Фонди адабӣ», ки дар шумораи №4, феврали 1989 нашр шудааст, масъулияти шахсро дар истифодаи дониш ва маърифат таъкид менамояд. Шоир бо истифода аз калимаҳои рамзӣ, камбудии мудирӣ дуқони китобро, ки бе баҳрабардорӣ аз сарчашмаҳои дониш зиндагӣ мекунад, танқид мекунад. Эпиграммаҳо дар маҷаллаи «Хорпуштак» бо ҳунари каломӣ ва мазмунӣ танқидӣ, ки бо қалами ҳамчун василаи тарбияи ахлоқӣ ва бедор кардани шуури интиқодӣ нақши муҳим мебозанд. Бо ин хусусиятҳо, эпиграмма на танҳо барои хандаовар будан, балки барои таҳлили масъалаҳои ҷиддии иҷтимоӣ хизмат мекунад.

Маҷаллаи «Хорпуштак» ҳамчун яке аз нашрияҳои пешсафи ҳаҷвии тоҷик, аз замони таъсисаш (соли 1953) то имрӯз, дар рушд ва ташаккули жанрҳои публитсистӣ-бадеӣ, хусусан фелетон, памфлет, эпиграмма, шеърҳои ҳаҷвӣ ва ҳикояҳои ҳаҷвӣ нақши калидӣ бозидааст. Ин маҷалла на танҳо як минбари танз ва ҳаҷв, балки мактаби воқеии фелетоннависӣ ва ҳаҷвнигорӣ барои ҷандин наслҳои адабон ва рӯзноманигорон гардидааст. Дар «Хорпуштак» ҳар жанр на танҳо ҳамчун як воситаи ахборӣ, балки ҳамчун абзори таъсиррасон ба зершуур ва афкори ҷамъият истифода мешавад. Фелетонҳо, ки мавқеи меҳвариро дар сохтори маҷалла ишғол мекунанд, бо далел, танқид, тасвир ва забони ҳаҷвomez камбудии иҷтимоиро равшан мекунанд ва дар ташаккули ҷомеаи бедор ва масъулиятшинос саҳм мегузоранд. Ҳамзамон, ҳикояҳои ҳаҷвӣ, ки тавассути образсозии пуртаъсир ва танқидҳои нозук, дардҳои иҷтимоӣ ва ахлоқии замонаро инъикос мекунанд, дар тарбияи маънавӣ ва иҷтимоии хонанда нақши муассир доранд. Муҳаққиқони барҷаста мисли М. Муродов, И. Усмонов ва М. Муқимов бо таҳқиқот ва андешаҳои худ ба рушду такмили назарии ин жанрҳо кумак кардаанд. Масъалаи муҳими дигаре, ки дар таҳлили шумо хуб инъикос ёфтааст, омезиши жанрҳо, таъсири адабиёти рус ва анъанаҳои классикии ҳаҷвии форсӣ-тоҷикӣ дар ин маҷалла мебошад. Ин ҳамкориҳои фарҳангӣ боиси ташаккули жанрҳои мутобиқ ба муҳити миллий, вале ҳамзамон замонаву таъсиргузор гардидааст. Дар маҷмӯъ, маҷаллаи «Хорпуштак» бо истифодаи васеи жанрҳои публитсистӣ-бадеӣ на танҳо ҳамчун як минбари интиқод ва ҳаҷв, балки ҳамчун оинаи ҳаёти иҷтимоӣ, мактаби нависандагии ҳаҷвӣ ва абзори бедории иҷтимоӣ ва ахлоқӣ хизмат кардааст ва мекунад.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Олимӣ Х.

Адабиёт:

1. Давлатзода А. Об дар кузаву арз дар сандук // хорпуштак №4 февралӣ 1989-6
2. Абдуллоҷон Мавлонов “Ҳаҷв ва мутоиба дар адабиёти нимаи дуюми садаи хх-тоҷик” Хучанд 2012 283- с 184
3. Аз қаромати пириӣ мо чи аҷаб //хорпуштак №6(74) июни 1959 -С. 9
4. Ба даст деҳу ба по дав //хорпуштак №2 июни 1972-С. 2
5. Ворошилов В.В. Журналистика. Базовый курс / В. В. Ворошилов. – СПб.: Изд –во Михайлова В.А., 2004. – 704 с. -С. 231.
6. Жанры советской газеты. – Москва, 1972. – 424 с. С. 14-15
7. Жанры советской газеты.- М.: Высшая школа, 1972.-С. 14-15.
8. Қутбиддинов А.Ҳ. “Набзи замон” дар асри иттилоотӣ / А.Қутбиддинов//Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон (баҳши илмҳои филологӣ)№3/9, 2014.-С. 314-316
9. Қутбиддинов А.Ҳ. “Хусусиятҳои мундариҷавию жанрии публитсистикаи бадеии матбуоти маҳаллии Тоҷикистон” (дар мисоли нашрияҳои “Шаҳриёр” ва “Набзи Файзобод”) Душанбе - 2021- 245-С. 134
10. Лазутина Г.В, Распопова С. С. Жанры журналистского творчества: Учебное пособие для студентов вузов / Г.В.Лазутина, С. С. Распопова. – М.: Аспект Пресс, 2012. – 320 с. -С. 176
11. Муродӣ М., Салимзода О. “Асосҳои эҷодии рӯзноманигорӣ” Душанбе “Донишварон” 2022 –359- С. 110

- 12.Мавлонов.А“Ҳаҷв ва мутоиба дар адабиёди садаи ҳх-тоҷик” Хучанд-2012 -283-С. 20
- 13.Макора // хорпуштак» №3(83) март 1960- С8
- 14.Мирзозода Х. Луғати мухтасари адабиётшиносӣ.-Душанбе: Маориф,1992.- С. 33.
15. Муқимов М. Шарҳи ҳаҷвӣ жанри нави газетаҳои тоҷик / М.Муқимов// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. №4/1(159) , 2015. – С. 296 – 300.
- 16.Муродов М. Луғати мухтасари истилоҳот ва мафҳумҳои рӯзноманигорӣ.-Душанбе, 2011.- с. 48.
- 17.Муродов, М. Публицистикаи ҳаҷвӣ (масъалаҳои пайдоиш, инкишоф ва таҳаввул) / М. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 320 с. – С. 243.
- 18.Нуралиев А, Саъдуллоев А, Усмонов И, Гулмуродов У / А. Нуралиев, А. Саъдуллоев, И. Усмонов, У. Гулмуродов. Журналистикаи советии тоҷик. – Душанбе, 1989.–173 с. -С. 154
- 19.Раҳмонзода А.А. Ҳаёт, адабиёт, воқеият. Китоби якум / А.А.Раҳмонзода. – Душанбе, 2019. – 388 с. –С. 142.
- 20.Саъдуллоев А. Истеъдод парвариш меҳодад // Матбуоти муосири тоҷик: пешомад ва проблемаҳо (маҷмуаи мақолаҳо).-Душанбе, 1998.–64 с. –С. 33. 21.Муродов М. Луғати мухтасари истилоҳот ва мафҳумҳои рӯзноманигорӣ. – Душанбе, 2011. – 146 с – С. 48
- 22.Усмонов И.К. Жанрҳои публицистика / И.К. Усмонов -Душанбе, 2009-138-С. 114
23. Хористони хорпуштак // хорпуштак» №12(32) декабр1955-С. 4
- 24.Ҳосили баланди ҳавобаланди // хорпуштак №2 август соли 1953 -С. 9

МАВҚЕИ ЖАНРҲОИ ПУБЛИЦИСТИ-БАДЕИ ДАР МАҶАЛЛАИ «ХОРПУШТАК»

Мақола ба таҳлили мақоми жанрҳои публицистӣ-бадеӣ дар маҷаллаи ҳаҷвии «Хорпуштак» бахшида шуда, равандҳои рушди ин жанрҳо аз оғози фаъолият то замони муосирро фаро мегирад. Дар матн таъкид мешавад, ки «Хорпуштак» аз соли 1953 ба ин сӯ бо истифодаи васеи жанрҳои фелетон, памфлет, эпиграмма, шеърҳои ҳаҷвӣ ва карикатура, ҳамчун василаи мубориза бо камбудҳои иҷтимоӣ ва рафтори номатлуби шахсони алоҳида хидмат мекунад. Муаллиф тавассути назари муҳаққиқон ва мисолҳои мушаххас таъсири адабиёти рус, адабиёти классикии тоҷик ва эҷодиёти шифохиро ба ташаккули ҳаҷв дар ин маҷалла нишон медиҳад.

Фелетон ҳамчун жанри меҳварӣ бо хусусиятҳои публицистӣ, ҳаҷвӣ ва бадеӣ тавсиф ёфта, нақши он дар бедор кардани шуури ҷамъиятӣ, ташвиқи ахлоқи солим ва танқиди ошкорои амалҳои номатлуб таъкид мегардад. Ҳамзамон, ба нақши фелетоннависони тоҷик ва навъҳои гуногуни ин жанр дар дохили маҷалла ишора шудааст. Ҳикояҳои ҳаҷвӣ низ ҳамчун василаи муассири интиқоди иҷтимоӣ ва тарбияи ахлоқӣ шинохта мешаванд.

Мақола бар замми шарҳи назариявии жанрҳо, ба таҳлили мисолҳои мушаххаси ҷопшуда дар маҷалла таъя мекунад ва саҳми «Хорпуштак»-ро дар рушди жанрҳои публицистӣ-бадеӣ ва адабиёти ҳаҷвии тоҷик баланд арзёбӣ менамояд.

***Калидвожа:** жанрҳои публицистӣ-бадеӣ, ҳаҷв, фелетон, памфлет, эпиграмма, шеърҳои ҳаҷвӣ, карикатура, маҷаллаи «Хорпуштак», адабиёти тоҷик, адабиёти рус, эҷодиёти шифохӣ, интиқоди иҷтимоӣ, тарбияи ахлоқӣ.*

РОЛЬ ПУБЛИЦИСТИКО-ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ЖАНРОВ В ЖУРНАЛЕ «ХОРПУШТАК»

Статья посвящена анализу роли публицистико-художественных жанров в сатирическом журнале «Хорпуштак» и охватывает процессы их развития с начала деятельности издания до современного этапа. Отмечается, что с 1953 года «Хорпуштак» активно использует такие жанры, как фельетон, памфлет, эпиграмма, сатирическая поэзия и карикатура в качестве средств борьбы с социальными недостатками и негативным поведением отдельных личностей. Автор на основе мнений исследователей и конкретных примеров раскрывает влияние русской литературы, классической таджикской словесности и устного народного творчества на становление сатиры в журнале.

Фельетон рассматривается как центральный жанр с публицистическими, сатирическими и художественными чертами, подчёркивается его роль в пробуждении общественного сознания, пропаганде нравственных ценностей и открытой критике негативных явлений. Также рассмотрен вклад таджикских фельетонистов и различные формы фельетона, представленные в издании. Сатирические рассказы также признаются эффективным средством социальной критики и нравственного воспитания.

Статья опирается не только на теоретический обзор жанров, но и на анализ конкретных опубликованных материалов, высоко оценивая вклад «Хорпуштак» в развитие публицистико-художественных жанров и таджикской сатирической литературы.

Ключевые слова: публицистико-художественные жанры, сатира, фельетон, памфлет, эпиграмма, сатирическая поэзия, карикатура, журнал «Хорпуштак», таджикская литература, русская литература, устное народное творчество, социальная критика, нравственное воспитание.

THE ROLE OF PUBLITSISTIC-ARTISTIC GENRES IN THE MAGAZINE «KHORPUSHTAK»

This article analyzes the role of publitsistic-artistic genres in the satirical magazine “Khorpushtak,” covering the development of these genres from the magazine’s inception to the present day. It emphasizes that since 1953, “Khorpushtak” has widely used genres such as feuilleton, pamphlet, epigram, satirical poetry, and cartoons as tools to combat social shortcomings and negative individual behavior. The author, drawing on scholars’ perspectives and concrete examples, illustrates the influence of Russian literature, classical Tajik literature, and oral folk creativity on the development of satire in the magazine.

The feuilleton is identified as the central genre, characterized by its publitsistic, satirical, and artistic features. Its role in awakening social consciousness, promoting moral values, and openly criticizing negative practices is highlighted. The contribution of Tajik feuilleton writers and various forms of this genre featured in the magazine are also discussed. Satirical stories are likewise seen as an effective means of social critique and ethical education.

Alongside a theoretical overview of genres, the article focuses on the analysis of specific examples published in the magazine and positively evaluates the contribution of “Khorpushtak” to the development of publitsistic-artistic genres and Tajik satirical literature.

Keywords: publitsistic-artistic genres, satire, feuilleton, pamphlet, epigram, satirical poetry, cartoons, “Khorpushtak” magazine, Tajik literature, Russian literature, oral folk creativity, social critique, moral education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мухуддинзода Курбонхоҷаи Саидӣ - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, мудири радиои «Садои ДМТ» факултети журналистика. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 93-333-59-66. E-mail: muhuddizoda@mail.ru

Сведения об авторе: Мухуддинзода Курбонходжа Саиди - Таджикский Национальный Университет, руководитель радио «Садои ДМТ», факультет журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 93-333-59-66. E-mail: muhuddizoda@mail.ru

Author Information: Muhuddinzada Qurbonkhoja Saidi - Tajik National University, Head of Radio «Sadoi DMT», Faculty of Journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 93-333-59-66. E-mail: muhuddizoda@mail.ru

ТЕМАТИЧЕСКОЕ РАЗНООБРАЗИЕ ЛИРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МАХТУМКУЛИ ФРАГИ

Раджабова К.Х.

**Таджикский международный университет иностранных языков
имени Сотима Улугзода**

Основоположником туркменской классической литературы по праву считается Махтумкули по прозвищу Фраги (XVIII в). В поэзии Махтумкули завершился этап освоения арабо-персидской поэтики туркменской поэзией.

Сборники лирических произведений Махтумкули в подлиннике неоднократно издавались в Ашхабаде и в последующие годы: в 1940-1941, в 1944, в 1957 и в 1959 гг. Стихи поэта печатались и в различных сборниках, альманахах, антологиях. Отдельными книгами на русском языке были опубликованы избранные произведения в Ашхабаде, Москве и Ленинграде. Кроме того, жизненному и творческому пути поэта посвящены кандидатские и докторские диссертации, статьи и очерки, а также произведения литературы и искусства. Уместно отметить работы В.М. Жирмунского «Ритмико-синтаксический параллелизм как основа древнетюркского народного эпического стиха» («Вопросы языкознания», 1964, № 4), А.М. Щербака «Соотношение аллитерации и рифмы в тюркском стихосложении» (Народы Азии и Африки, 1961, № 2), Р. Реджепова «Лирическое содержание и искусство стиха» - Ашхабад: Ылым, 1968 (на туркм. яз.), М. И. Алиева «Метрика азербайджанского стиха» (силлабический стих). - Баку, 1983 (на азерб.яз.), Д. Поцелуевского «Стихотворная техника Махтумкули» (Рукопись), (Рукописи: фонд Ин. языка и лит-ры, им. Махтумкули АН ТССР, 1970), Б.А. Каррыева «Махтумкули» (Ашхабад: Ылым, 1975.- с. 83), Г.О. Чарыева «Махтумкули – мыслитель» (Ашхабад: Ылым, 1971.- с. 191 на туркм. яз), А. Гаджиева «Реализм в литературах советского Востока» (Баку: Язычы, 1978.- с. 30).

А.Бекмуратов указывает: «Основным лирическим зачином в гошуках Махтумкули является обращение. Если в двухтомнике его стихотворений всего насчитывается 433 гошука, то 208 из них – обращения. Лирические зачины поэта этого типа, в свою очередь, можно подразделить на три группы: обращение к аудитории; обращение к объекту; обращение к самому себе. В такого рода лирических зачинах Махтумкули Фраги мастерски сумел разработать три риторических фигуры – **обращение, восклицание, вопрос.**

В зависимости от своего душевного состояния и настроения, поэт обращается к тем или иным из них. Многие гошуки он начинает словами «О, друзья-мусульмане!». К этому можно добавить и слова «иллер» («люди»), «агалар» («старшие братья», «уважаемые»), «бырадарлар» («братья»). Их Махтумкули использует обычно в начале стихотворений. Если же лирический герой гневен, обижен, недоволен, тогда поэт начинает стихотворение со слов «адам» («человек»), «адамзат» («род человеческий, люди»), «адам оглы» («сын человека»). Когда он особо хочет подчеркнуть свои мысли, взгляды, то обращается к аудитории просто «сен» («ты»)) [3, с. 13]

Например:

Jahan keşdesi gedalar,
Meniň kibi ýanan barmy?
Yşk aşygy perwanalar ,
Ol ataşdan ganан barmy?
Bady- saba geler bildy ,
Her jaýda bir galar boldy,
Pana nazar salar boldy,
Adalatly soltan barmy?
Arman ýokdyr jahandan,

Erenler diýiň zybandan,
 Boý satyn alyp ýamandan,
 Baky ondan dynan barmy?
 Saz eýläň boldyň gargydan ,
 Başym bendidr bergiden ,
 Murgalara bu gyrgydan,
 Jahan içre aman barmy? [10].

Странники, взгляните на меня.
 Кто ещё, подобно мне, томится?
 Мотыльки, любовники огня,
 Кто из вас к блаженству не стремится?
 Ветер, ветер, ты в чужих краях
 Пел в ушах, вздымал дорожный прах...
 Есть ли в мире справедливый шах,
 Где его счастливая столица?
 Муж святой, ты видел горный рай,
 Ты земной благословляешь край,
 А по белу свету ходит бай.
 Укажи, где нищете укрыться?
 Дудку сделал я из тростника –
 Ростовщик слышал должника.
 Птицы вы мои! От ястребка.
 Разве может спрятаться синица?
 («Лебеди», пер. А. Тарковского) [6, с. 259].

В этих стихотворениях поэт требует у себя отчёта относительно выполнения своего долга, того, что им сделано или не сделано, он проверяет себя. Это своеобразная исповедь, размышления, связанные с духовно-нравственным совершенствованием поэтической личности. Это можно видеть в стихотворении «Äleme belgilidir». Поэт, изображая своё горе, показывает внутренние противоречия.

Это своеобразная исповедь, размышления, связанные с духовно-нравственным совершенствованием поэтической личности. Это можно видеть в стихотворении «Äleme belgilidir». Поэт, изображая своё горе, показывает внутренние противоречия:

Dostlar-a, dostum meniň şirin jandan söýgülidir,
 Jan kibi pynhan jahanda äleme belgilidir.
 Baş bile barsam aňa, handan olursa güzeri,
 Tutsam ol ýerde watan, ol ýer ki anyňý oludyr.
 Diýrdi ýar: Men aşygym öz elim le katl edem,
 Andan owwal gam meni paýmal edip almalydyr.
 Özge aşyklaryň olsa paýy bent zülþ-taryna,
 Men garyby-bendäniň hem eli, hem aýagydyr.
 Gaýry le bezm eýleýip, eýlese hoş köňlüni ýar,
 Mejlis içre ýat edip diý: “Ol garyp gaýgylydyr”.
 Ýar geler, wagt-da gider, gaflata batmyş gözlerim,
 Açaýyn diýsem, açylmaz, ne agyr uýkulydyr.
 Bilmeýen soranlara aýdyň bu garyp adymyz,
 Asly gerkez, ýurdy Etrek, ady Magtymgulydyr [10].

Друзья! У меня любимая есть, живёт она вдали,
 Но славу о ней по всей земле влюблённые разнесли.
 Я сердце своё ей дал снести, не знаю только пути;
 Я там бы родину вновь обрёл, и счастье б мы обрели.

Я ей сказал бы: «Любовь моя! Себя уничтожу я,
 Но будь моею, дай счастье мне, безумным словам внимли!»
 Быть может, с другими сидит она, счастливых дум полна;
 Быть может, ею приглашены, влюблённые к ней пришли.
 Войди я к ней, улыбнись она, блесни глазами она,
 Я там остался б навеки: мне не надо родной земли!
 Коль чёрные косы крепче цепей в плену томят людей,
 То я ей душою и телом раб, простёртый пред ней в пыли,
 А дни идут, и пройдет весна, а мне не расторгнуть сна;
 Хочу я глаза открыть, увы: свинцом они затекли...
 Коль спросят путники про меня, скажите, лицо клоня:
 «Гоклен он родом, с Атрека он, а имя – Махтумкули» [5, с. 56].

Гыртыч (бот.мятлик луковичный) – пейзажная лирика. Эта жанровая форма лирической поэзии, или гыртыч, занимает важное место в творчестве Махтумкули. В пейзажной лирике Махтумкули формировались традиции ашыхской поэзии. В жанре «гошук» поэт следовал принципам пейзажной лирики ашыхской поэзии. В лирических стихах Махтумкули наблюдаются новые идейно-художественные мотивы. Об этом упоминает туркменский литературовед Бекмурадов:

«В ашыхской (любовной) поэзии основная часть пейзажной лирики Махтумкули» посвящена описанию гор [3, с. 11], например в стихотворении «Гурген»:

Вершины горные: туманы там и тут;
 Морского ветра вой среди высот Гургена;
 Когда промчится дождь, безумствуя, ревут
 Потоки мутные вспененных вод Гургена.
 Леса густые - там по берегам тростник;
 Красавиц в серебре блестит живой цветник;
 Там серая овца, конь белый, черный бык,
 Там буйвол есть и тур: обилен скот Гургена!
Махтумкули прошёл немало разных стран,
 Но в сердце никогда не чуял столько ран:
 Вот пери нежная, колеблясь, как джейран,
 Отыскивает брод средь буйных вод Гургена.
 («Гурген», пер.Г.Шенгели) [6, с. 26].

Новаторство Махтумкули заключается в том, что он впервые пейзажной лирике придал исторический характер. Например, воссоздал образ Чоудор-хана:

Выходят гоклен и йомуд на дорогу.
 И смотрят: не скачет ли в стан Чоудор-хан?
 С молитвой припав к милосердному богу,
 Муллы дочитали Коран, Чоудор-хан!
 На поиски горлицы вдаль полетели,
 Рванулись и выпили реку форели;
 Невесты халаты кроили – хотели
 Окутать шелками твой стан, Чоудор-хан!
 В туманы оделся гранит крутоглавый,
 На небе Мюррих показался кровавый;
 Не в силах взлететь, через мёртвые травы
 Влачится, трубя, ураган, Чоудор-хан!
 ...Высокое имя гремит по Вселенной;
 Кто был в Хиндостане – вернулся мгновенно.
 Гадающим ныне по книге священной
 Не сможет помочь и Лукман, Чоудор-хан!
 Стрела у туркмена застыла на луке.

На мир возложил могучие руки,
И скрылся. Склонясь, обречённый на муки,
Исходит слезами Туран, Чоудор-хан!
(«Чоудор-хан», пер. А. Тарковского) [6, с. 219-220].

В ашкской поэзии тема природы разработана частично. В творчестве Махтумкули, как указывает Бекмурадов: «впервые пейзажу был придан национальный колорит» [3, с. 12].

В контексте поэтического описания пейзажа развита тема взаимосвязи, созвучия природы и человека:
Я - погребённый в пустыне мертвец.
И мертвецами я буду оплакан.
Не насладившийся жизнью слепец –
Даже глупцами я буду оплакан.
Странник - весь мир обошёл я кругом,
В городе горя остался - и в нём
Гибну, голодным степным вороньём
И ястребами я буду оплакан
(«Плач», пер. А.Тарковского) [84, с. 85].

«Дузарба». В туркменской литературе прошлого века такое название получили стихотворения на военно-героическую тематику» [2, с. 11].

Дузарбы Махтумкули Фраги немногочисленны. Следует отметить, что историко-художественное значение дузарбы очень велико: «В первую очередь, они свидетельствуют о том, что гражданская и творческая личность поэта полностью сформировалась уже в его молодые годы, когда Махтумкули было ещё 21-22 года. С другой стороны, поэт основательно развил жанровые возможности дузарбы» [2, с. 11]:

Овеяна ширь от хазарских зыбей,
До глади Джейхуна ветрами Туркмении.
Блаженство очей моих, роза полей,
Поток, порождённый горами Туркмении!
И тень, и прохлада в туркменских садах:
И неры и майи пасутся в степях;
Рейхан расцветает в охряных песках;
Луга изобильны цветами Туркмении...
В зелёном ли, алом ли пери пройдёт,-
В лицо благовонною амброй пахнет.
Возглавлен дружнейшими мудрый народ,
Гордиться земля сыновьями Туркмении.

...Куда бы дороги туркмен ни вели,

Расступятся горные кряжи земли.
Потомкам запомнится Махтумкули,
Поистине станет устами Туркмении

(«Будущее Туркмении», пер. А.Тарковского) [6, с. 270-271].

Варсакы – означает гошуки любовного содержания в ашкской поэзии. Ахмет Бекмурадов отмечает: «В собственно же туркменской литературе прошлого данным термином обозначалась вся любовная лирика. Сам термин произошёл от названия одного из огузско-туркменских племён - варсак» [3, с. 11]. Здесь уместно отметить стихи о Менгли:

Живую душу погубили
Два палача – твои глаза;
Опять немилостивы были,
Как два бича, твои глаза.
Одной тебе ходить не надо,
Крутую бровь сурмить не надо,

На встречных наводить не надо
Два злых меча – твои глаза.
Пощады я прошу, стена,
На мир ложится мгла ночная,
Разит влюблённого двойная
Твоя праща – твои глаза.
Горит Фраги, а в горнем стане
Царит смятение: здесь, в Туране,
Поют не бога мусульмане,
А два луча – твои глаза
(«Глаза Менгли», пер. А. Тарковского) [6, с. 145].

Озмак (обгонять, опережать) Традиция поэтических раздумий в форме диалога появилась в гошуке ещё «в древний период, в результате чего в нём выделились самостоятельный лирический жанр типа муназаре». Озмаки Махтумкули имеют весьма большое значение при изучении литературной среды поэта, её особенностей, целей идейно - художественных концепций. Они дают возможность в определённой степени проследить путь совершенствования Мастерства Дурды – шахира» [3, с. 13].

Можно увидеть симпатию Махтумкули к Дурды-шахиру. Этот вопрос можно выяснить в озмаке «Nabar ber - şeyledir » , где поэт размышляет и даёт ответы на вопросы Дурды-шахира:

- Кто, если стар, – багрян, и жёлт, если юн?
Кто безо всяких ног отличный прыгун?
Кто, семь раз пронырнув, осилит бурун?
Если шахир ты, дай нам ясный ответ.
«Плод, если стар, – багрян, и жёлт, если юн.
Змей – безо всяких ног отличный прыгун.
Сельдь, семь раз пронырнув, осилит бурун.
С низким поклоном ответ мы наш даём».
- Что это, - бьёт крылом, хоть рассудка нет?
Что это, - ворот есть, а нагрудка нет?
Что это, - пищу ест, а желудка нет?
Если шахир ты, дай нам ясный ответ.
«Бабочка бьёт крылом, хоть рассудка нет.
К савану ворот есть, а нагрудка нет.
Кладбище пищу ест, а желудка нет.
С низким поклоном ответ мы наш даём»
(Пер. Г. Шенгели) [6, с. 381].

Е.Э. Бертельс сопоставил мастерство Махтумкули с волшебной чашей легендарного Джемшида: «если затронуть её края, она станет изображать всё, что случается в мире» [8, с. 54].

Стихи Махтумкули любимы народом, передаются от поколения к поколению музыкантами и сказителями. Нередко поэт рвёт установившуюся традицию и создаёт собственные образы, почерпнутые из круга жизненных наблюдений человека того времени. Его стихотворения приближены к народной речи, построены в народной силлабической системе. В результате поэзия Махтумкули очень близка народу, значительная часть его строк получила вторую жизнь в качестве как пословиц и поговорок.

Литература:

1. Андалеб, Н. Насими Хазар /Н. Андалеб. - Душанбе, 2008. – 224с.
2. Аширов, А. А. Поэт и мыслитель Махтумкули Фраги /А.А.Аширов //Вест.Библиотечной Ассамблеи Евразии.- 2014.-№4.-С. 82-86

3. Бекмурадов, А. Поэтическое мастерство Махтумкули Фраги: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10. 01.03/Бекмурадов Ахмед. - Ашхабад, 1990. - 49с // Вестн. Библиотечной Ассамблеи Евразии. - 2014. - № 4. - С. 82-86.
4. Махтумкули [Фраги] Избранные стихи/Махтумкули. - М., 1948. - 375с.
5. Махтумкули [Фраги]. Избранные произведения/Махтумкули. - Ашхабад: Туркменгосиздат, 1957. - 137 с
6. Махтумкули [Фраги]. Избранные произведения/Махтумкули. - Ашхабад: Туркменгосиздат. 1960. - 442с.
7. Махтумкули Стихотворения/Махтумкули. - Л., 1949. - 332с.
8. Махтумкули Памятник. - Ашхабад: Туркменгосиздат, 1959. - 54 с.
9. Махтумкули Памятник. - Ашхабад: Туркменгосиздат, 1959. - 54 с.
10. [http://www. Magtymguly.org /](http://www.Magtymguly.org/) for portraits of great turkmen writers. Magtymguly.

ТЕМАТИЧЕСКОЕ РАЗНООБРАЗИЕ ЛИРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МАХТУМКУЛИ ФРАГИ

В статье говорится о том, что стихи Махтумкули Фраги можно разделить на пять основных циклов: раздумья о родине, раздумья о судьбах и поведении человека, раздумья о себе, раздумья о любимой и раздумья о мире.

Его стихотворения приближены к народной речи, построены в народной силлабической системе. В результате поэзия Махтумкули Фраги очень близка народу, значительная часть его строк получила вторую жизнь в качестве как пословиц и поговорок.

Исследование вопросов поэтики и эволюции жанров всегда выступает в качестве одной из актуальных неотложных задач литературоведения. Основная часть творчества поэта Махтумкули относится к жанру гошука.

Жанровая форма лирической поэзии, или гыртыч, занимает важное место в творчестве Махтумкули Фраги. В пейзажной лирике Махтумкули Фраги формировались традиции ашыкской поэзии. В жанре «гошук» поэт следовал принципам пейзажной лирики ашыкской поэзии. В лирических стихах Махтумкули наблюдаются новые идейно-художественные мотивы. В ашыкской поэзии основная часть пейзажной лирики Махтумкули посвящена описанию гор.

В этих стихотворениях поэт требует у себя отчёта относительно выполнения своего долга, того, что им сделано или не сделано, он проверяет себя. Это своеобразная исповедь, размышления, связанные с духовно-нравственным совершенствованием поэтической личности. Новаторство Махтумкули Фраги заключается в том, что он впервые в пейзажной лирике придал исторический характер. В ашыкской поэзии тема природы разработана частично. В творчестве Махтумкули, как указывает Бекмурадов: «впервые пейзажу был придан национальный колорит».

Ключевые слова: раздумья, обращение, восклицание, внутренние противоречия, исповедь, размышления, придать, исторический характер, воссоздать.

ГУНОГУНИИ МАВЗУЙ ДАР АСАРҲОИ ЛИРИКИИ МАХТУМҚУЛИИ ФИРОҚӢ

Дар мақола зикр мешавад, ки Махтумқули Фироқиро аз лиҳози мавзуъ метавон ба панҷ баҳши асосӣ ҷудо кард: андешаҳо дар бораи ватан, андешаҳо дар бораи тақдир ва рафтори инсон, андешаҳо дар бораи худ, андешаҳо дар бораи маъшуқа ва андешаҳо дар бораи ҷаҳон.

Ашъори ӯ ба забони зиндаи халқ наздик аст ва онҳо дар низоми хичоии халқӣ эҷод шудаанд. Аз ин рӯй назми Махтумқули Фироқӣ ба дили мардум хело наздик аст ва микдори эҷодиёти ӯ ба ҳукми зарбулмасалу мақол даромада, умри дубораро соҳиб шудаанд.

Пажуиши масалаҳои назм ва таҳаввули жанрҳо ҳамеша яке аз вазифаҳои мубрами таъхирнопазири адабиётшиносон ба ҳисоб меравад. Бахши асосии эҷодиёти шоир Махтумқули дар жанри гошук эҷод шудааст.

Шакли жанрии назми лирикӣ ва ё гиртич дар эҷодиёти Махтумқули ва суннатҳои назми ишқӣ ташаккул ёфтаанд. Дар жанри «гошук» шоир принципҳои лирикаӣ манзаравии назми ишқиро пайгирӣ кардааст. Дар ашъори лирики Махтумқули нақшаҳои нави ғоявӣ-бадеӣ мушшоҳида мешаванд. Дар назми ишқӣ қисмати асосии лирикаӣ манзаравии Махтумқули ба тасвири кӯҳҳо бахшида шудааст. Дар ин ашъор шоир аз худ доир ба он чизе ки ӯ анҷом додаст, ҳисоботро талаб мекунад ва худро месанҷад. Ин як навъ иқроршавӣ ва мулоҳизаҳо оид ба тақомули маънавию ахлоқии шахсияти шоир ба шумор меравад. Навоварии Махтумқули дар он зоҳир мегардад, ки нахустин шуда ба лирикаӣ манзаравӣ хусусияти таърихӣ бахшидааст. Дар назми ишқӣ мавзӯи табиат қисман инкиос ёфтааст. Дар эҷодиёти Махтумқули, тавре ки Бекмуродов зикр мекунад, “ба манзара бори нахуст рангубори милӣ илова карда шудааст”.

Калидвожаҳо: андешаҳо, муроҷиат, хитоб, тазодҳои дарунӣ, иқрор шудан, мулоҳизаҳо, илова кардан, хусусияти таърихӣ, бозофарӣ.

THEMATIC VARIETY OF LYRICAL WORKS OF MAKHTUMKULI FRAGI

The article states that the verses of Makhtumkuli Fragi can be divided into five main cycles: thinking about the homeland, thoughts about the fate and behavior of man, thinking about himself, thinking about his beloved and thought about the world. His poems are close to folk speech, built in the folk syllabic system. As a result, the poetry of Makhtumkuli Fragi is very close to the people, a significant part of its lines received a second life as proverbs and sayings. The study of the issues of poetics and the evolution of genres always acts as one of the urgent tasks of literary criticism.

The main part of the poet Makhtumkuli belongs to the Goshuk genre. The genre form of lyrical poetry, or Gyrtych, occupies an important place in the work of Makhtumkuli Fragi. In the landscape lyrics, Makhtumkuli fragments formed the traditions of Ashyk poetry. In the Goshuk genre, the poet followed the principles of landscape lyrics of Ashyk poetry. In the lyrical verses of Makhtumkuli, new ideological and artistic motifs are observed. In Ashyk poetry, the main part of the landscape lyrics of Makhtumkuli is devoted to the description of the mountains. In these poems, the poet requires a report regarding the fulfillment of his duty, what he has done or has not done, he tests himself. This is a kind of confession, thoughts associated with the spiritual and moral improvement of a poetic personality.

The innovation of Makhtumkuli Fragi is that he first gave a historical character with a landscape lyrics. In Ashik poetry, the theme of nature is partially developed. In the work of Makhtumkuli, as Bekmuradov points out: "For the first time, the landscape was given a national flavor."

Keywords: thoughts, appeal, exclamation, internal contradictions, confession, thoughts, give, historical character, recreate

Сведения об авторе: Раджабова Каноат Ходжиматовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории русской литературы Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)918 80 56 55, E-mail: Suhrod92@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Раджабова Қаноат Ҳоджиматовна, номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти руси Донишгоҳи байналмиллалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Мухаммадиев, 17/6, тел.: (+972) 918-80-56-55 Email: Surad92@mail.ru

Information about the author: Radjabova Kanoat Khodjimatovna - Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Theory and History of Russian Literature, Tajik State Institute of Languages named after SotimUlughzoda, 734019, 17/6 Muhammadiyevst., Dushanbe, phone: (+992)918 80 56 55, e-mail: Suhrod92@mail.ru

ТАРАННУМИ ХУДШИНОСӢ, ВАҲДАТ ВА ИСТИҚЛОЛ ДАР ЭҶОДИЁТИ РАӢНОИ МУБОРИЗ

Саидаҳмадова Ш.А.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Табиист, ки шеърӣ асил дар ҳиссиёти хонанда бояд таъсиргузор ва тасвиргари ҳолати воқеии ҳоли муштараки ҳам шоир ва ҳам ҳаводори каломӣ ӯ бошад. Дар маврид, чунон ки адабиётшиноси шинохтаи имрӯзи тоҷик Мисбӯҳиддини Нарзиқул қайд мекунад: "...манзараи умумии шеъру шоирӣ ҳолате табиӣ мебошад", [2, с. 256] месазад, ки ба ин "манзара", баҳусус дар зимни шинохтани назару андешаи манзум ва асолати сухани шоирон бештар авачҷуҳ дошт, то ба василае аз аҳаммият ва рисолати маънӣ бар асари мазмун ва муҳтавои шеърӣ онҳо ошно гардем.

Дар чунин ҳолат, нахуст пеш омадани мавзӯ ва мазмуну мундариҷаи шеър метавонад мавриди баҳсу баррасӣ қарор гирад ва шоирони асил низ вобаста ба таваҷҷуҳи бештар доштан ба пешомадҳои иҷтимоиву сиёсӣ ва таърихиву фарҳангии кишвар дар ҳар даври замон саъй кардаанд, ки дар мавриди мувофиқ шеърӣ балеғ ва дилнишин офарида бошанд. Тавсиф ва тараннуми мавзӯҳои дорои таваҷҷуҳоти ҳиссӣ ва зеҳнии ҳар эҷодкор марбут ба Ватан, Модар, хувият, забон, тарғиби ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ, васфи сулҳу ваҳдат, дастовардҳои замони соҳибистиклолӣ ва дигар муқаддасоти мардуми кишвар, албатта, дар ҷои аввал қарор дошта, ҳар якеро барои гуфтани каломӣ беҳтарин водор кардааст.

Чунин тарзи коргирӣ ба мавзӯҳои ёдшуда, баҳусус дар давраҳои гузариш ва ё таҳаввулотӣ таърихӣ ҳар кишваре бештар ба ҳунар ва саликаи эҷодии шоирон таъсиргузор буда, аз чунин иқдоми муассир албатта, шоирони тоҷик низ баҳраманд будаанд. Дар робита метавон ба саҳафоти эҷодии ҳар шоире, баҳусус шоирони даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон дар ин замина мутаваҷҷеҳ шуд, ки бе муболиға аз коргирӣ дар жанрҳои шеърӣ, вазну ҳичо ва маъниву муҳтавои муҳталиф тавонистаанд ашъори бо мавзӯҳои зикргардида иншоамудай хешро манзури назари ҳаводорони калом гардонанд. Бар ин асос аст, ки адабиётшиноси шинохтаи тоҷик Солеҳ Қосимов дар робита ба шеърӣ замони соҳибистиклолии кишвар таваҷҷуҳи амиқ намуда, қайд мекунад, ки: "Дар замони истиклолият шеърӣ тоҷик аз ҷиҳати мавзӯ, жанр, лафзу маънӣ васеъ ва густарда гардид"[1, с. 3] ва, дар ҳоле ки аз мулоҳизаҳо ва андешарониҳо бармеояд, ин мавзӯ дар адабиёти навини тоҷик, албатта, ҷойгоҳи хос дорад.

Чунон ки маълум аст, Истиклолият барои бедор намудани ҳисси худшиносии миллӣ ва дарки бештари русуми оин ва дастовардҳои таърихиву маданияи мардум заминаҳои мусоид фароҳам оварда бошад, пас, "ваҳдати миллӣ" буд, ки эътимоди мардуми кишварро ба дастовардҳои замони истиклолият бештар таҳким бахшид ва устувориву пойдории онро боз ҳам боварбахш ва қавӣ гардонд.

Аз ин лиҳоз шоирони даврони соҳибистиклолии кишвар дар сурудани ашъори бахшида ба мавзӯҳои зикршуда хеле комёб мебошанд ва, ҳатто шоиреро наметавон пайдо кард, ки бо афкори рангину ҷаззоб дар ин мавзӯҳо шеъре нагуфта бошад ва Раънои Мубориз низ аз зумраи он шоирони муваффақ аст, ки аз ҳарфу ҳичои қиматбаҳои хеш дурри маънӣ меофарад ва аз ин дурр марворид месозад ва онро барои орои суханаш шаддабандӣ мекунад. Айни чунин гавҳари нобу суфта дар мавзӯҳои зикргардида, бештар дар ашъори ӯ ба рангиниву асолати хос сабт ёфтаанд ва ин шоир дар шеърӣ равони хеш пайваста ва бо самимияти қалбӣ аз вазъи ба истиклол расидани кишвар ва дастовардҳои он дар ҳама самтҳои муҳимм, аз ҷумла иҷтимоӣ фарҳангу маданият ва дигар аркони созандаи он сухан дар миён мегузорад ва пеш аз ҳама дар тавсифоти хеш барои пос доштани каломӣ озодӣ, худшиносӣ ва бедорӣ, ватандӯстӣ, меҳанпарастӣ, комилхуқуқӣ, баробарӣ ва бештар ба

дурустӣ шинохтани хувияти миллӣ ва ҳифзи ваҳдати миллӣ ба тариқи сухани таъсирбахши хеш хушдор медиҳад. Бар ин аст, ки шоири халқии Тоҷикистон Ато Мирхоча дар пешсухани китоби “Садбарги кӯҳӣ” ба тавсиф аз ҳунари шоирии Раънои Мубориз ёдоварӣ карда, мегӯяд: “Дили Раъно коргоҳест, ки ҷавохироти маънавиро дар дастгоҳи фикрату андеша суфтаву пардоз дода, ба риштаи заррини назм мекашад” [3, с. 3] ва ин гуфтаҳоро метавон бараъло дар ҳар шеъри бахшида ба ин мавзӯ ва умуман эҷодиёти ҳуди шоир ба шаҳодат дарёфт.

Ранои Мубориз, пеш аз он, ки шоири лирик ва тавсифгари мавзӯҳои иҷтимоӣ ба шумор меравад, калому паёми озоидро, ки таҷассумгари истиқлоли комили Ватан аст, дар ҳар маврид аз мавзӯҳои муносиб барои эҷодиёти хеш дарёфтааст. Бар ин аст, ки ӯ бо шукргузорӣ бар иқдоми Роҳбари давлат ва Пешвои миллат, ҳудро аз чехраҳои фидоиву ҷоннисори Ватан мешуморад ва бо шукргузорӣ меситояд:

Бо азму талоши Пешвои миллат,
Ингуна баланд шуд ливои миллат.
Дар сояи амни ин ливо шуд Раъно,
Як шоираи ватансарои миллат. [4, с. 3]

Масъалаи дастовардҳои Истиқлол ва пешрафти миллат дар замони соҳибистиқлолии мамлакат, ки албатта, пеш аз ҳама ба иқдоми созандаи Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иртиботи ногузастанӣ доранд, низ аз мавзӯҳои ба шумор меравад, ки ба шоистагии ин симои сулҳовар ва ваҳдатовар, фарзонафарзанди соҳибназару соҳибхиради тоҷик, баҳусус дар шеъри шоирон ҷойгоҳи хосеро соҳиб гардидааст, ки албатта, бо самимият ба ихлосмании аҳли эҷод иртиботи қавӣ дорад. Раънои Мубориз низ аз шоиронест, ки бо изҳори орзуҳои самимӣ, маҳбубияти содиқонаи хеш, орзуву ормонҳои дили ҳассосашро дар васфи Пешвои миллат, дар шеъри “Поянда бимон!” бо тасвирҳои зебо, ташбеҳоти мучазу таъсирбор ва дорои матлаъи мушаххас, манзури ҳаводорони калом гардонидааст. Метавон чунин арзи самимиятро дар шеъри зерин бархурдор гардид, ки мегӯяд:

Раҳмон сифати поки Худованди карим аст,
Эмом, Имом асту Алӣ ёри Пайамбар!
Эй подшаҳи кишвари хуршедии тоҷик,
Ин гуна туро номи накӯ гашта муяссар.
Оре, ки чунин ному насаб фоли нақӯест,
Яъне, ки худододаиву аз ҳама бартар.
Ҳурмузднамудиву саропо ҳама чудӣ,
Нуронии бо чехраи хуштарҳи мунаввар.
Дунё зи накӯсиратиат монда ба ҳайрат,
Сомонии хушпайкариву фарди хирадгар.
Хушҳарфтарӣ аз ҳама ёрони сухангӯӣ,
Мағлуб шавад пеши ту ҳар марди суҳанвар.
Аз насли Каюмарсу Курушиву Ҳушангӣ,
Аз Ҳурмузу Парвизу зи Ҷамшеди музаффар.
Эй Нӯширавон, ҳадяи Эзад ба ҷаҳонӣ,
Ободгари кишвари гардида муҳакқар.
Яздон зи ту шод асту набӣ шоду имомон,
Зеро, ки халоиқ зи ту шод аст саросар.
Раънои Мубориз зи раҳи меҳр бигӯяд,
Поянда бимон, шоҳи назаркардаи кишвар! [5, с. 7]

Айни чунин ифтихор ва болидагири Раъно бо ҳамон ҳиссиёти шоиронааш, баҳусус дар ашъори ватанпарваронаву меҳандӯстонааш, ки бешак дар тараннуми мавзӯҳои Истиқлолу ваҳдат ва худшиносӣ суруда шудаанд, аз шеър то шеъри нав кӯч додааст. Ҳатто, дар ҳолати болои кор овардани таҳайюлотӣ тасвиргарояш дар шеър, ба ҳадде ин эҳсосот дар вучуди ӯ ба шӯр меояд, ки дар сурати як мубаллиғи дастовардҳои Ватан, мардони онро бо

ифодаҳои рамзиву ҷазбдиҳанда ва маъниҳои обдори аз дарунмояи сухан тобишёфта, ба часорату устуворӣ ва матонат дар ҳифзи хоку марзу буми диёр даъват мекунад.

Албатта, чунин тарзи кор бурдани санъати тасвир нахуст эҳсосоти ҳуди шоирро бо ҳулки ҳамида ва содиқонааш ба Ватан ифшо мегардонад, то ба ҳадде, ки аз Модар будан ва фарзандофарии ҳеш бештар ифтихорманд аст ва, инчунин ҳудро дар радифи мардон, барои омода намудани муҳофизони сарзамин сарфарозу муътақид дармеебад ва бо ишорат бар адуи Ватан мегӯяд:

Сарҳад машикан, ки ман амини ватанам,
Ҳар ҳад машикан, ки дар замини ватанам!
Гӯй, ки писар наям, ки аскар бошам,
Ман духтари аскарофарини ватанам. [4, с. 3]

Бояд зикр кард, ки мавзуи мавриди назар дар шеъри Раънои Мубориз дар рӯнамоии чунин маъниофарӣҳои возеҳ ба ҳадди густардагӣ расида ва ҳанӯз аз нахустин ҷақидаҳои ҳомааш ба хонандаи нуктасанҷ ошно буд, ки ҳатто баъдтар дар афкори истиқлолхоҳона ва иҷтимоии ӯ мавқеи ҳудро ба ҳубӣ боло бурд.

Раънои Мубориз, шоири ормонҳои дил аст ва тараннумгари хостаҳои эҳсосотӣ бар асари дастовардҳои кишвар ва мардуми он, ки ба номи Ватан ва ҳамбастагиву дӯстиву яқдили ҳеш меболанд. Ин аст, ки бо чунин ифтихороти ватанпарварона ва истиқлолхоҳона дар шеъри “Тоҷдоронем” ин ормонҳои дили ҳудро бо муроҷиат ба ҳамватанони ҳеш, ки бояд аз саҳибистиклолии кишвар ва фаротар аз ному қаламрави таърихи он, инчунин ба худшиносиву ҳувияти миллӣ арҷгузор бошанд, болои саҳфа меорад:

Мову ту соҳиби истиқлолем,
Насли Сомонии шоҳинболем.
Сарбаландему нақӯиқболем,
Чун алифем, на мисли долем!..
*** ***
Ориё манзили мо, маскани мо,
Ориёи ҷаҳон ҳамтани мо.
Покии зотии мо, ҷавшани мо,
Сабзу сабзанда бувад Майҳани мо!..
*** ***

Мову ту хушдилу хушиқболем,
Тоҷдорони ҳумоюнфолем.
Бо ҳамему ба чи хуш аҳволем,
Мо зи баҳти хуши худ меболем! [5, с. 11]

Ашъоре, ки дар маврид бар ҷаззобияту муҳтавои онҳо зикр намудем, ҳамагӣ саропо ба мавзуҳои муҳталиф баҳшида шудаанд, ки шоир дар ин анвои бадеии ҳеш бештар ба водор кардани хонанда барои дарки маънии истиқлол, худшиносӣ, меҳанпарастӣ ва шинохти ҷалолати ҳувияти миллӣ тавачҷуҳ кардааст.

Баҳши дигаре, ки ба ин монанд дар ин саҳафот ба даст расидааст, бозгӯкунандаи айни маъоние мебошанд, ки то кунун мавриди баррасиву андешаву таҳлил қарор додем ва метавон хушбин буд, ки ашъори дар ин сабк офаридаи Раънои Мубориз молломол бар тасвирҳои тоза ва саршор бар лутфу назокати сухани расо болои кор омадаанд ва аз ҳар ҷиҳат хонданӣ ва хотирмон хоҳанд буд. Албатта, пеш аз ҳама ашъоре, ки дорои мундариҷа ва сохтори асосӣ ҷазбдиҳанда ба худшинохтӣ ва манобеи водоркунанда бар эҳтиромоти дастовардҳои Истиқлол мебошанд ва айни мавзӯҳои, ки тавсифи ваҳдати миллӣ мағз андар мағзи онҳоро таҷассум мекунад.

Дар сурате, ки ин шоир мавзуи Истиқлол ва ваҳдату худшиносии миллиро мавриди як рукни эҷодӣ худ қарор додааст, ҳамчунон бевосита ба ин мавзӯ самимияти қалбӣ дорад ва тарғибу ташвиқи ин мавзӯро низ барои ҳамбастагиву худшиносӣ ва яқдили миллат ва тамоми мардумони Тоҷикистони азизаш муҳим мешуморад. Бар ин аст, ки баррасиву тавсифи мавзуи Истиқлол ва, бахусус дастовардҳои замони соҳибистиклолии кишвар, яке аз

чанбаҳои муҳимми эҷодиёти ўро фаро мегирад, ки ин ҳам нишони садоқат ба муқаддасот ва озодиҳои мардуми мамлакат ба шумор меравад.

Масалан, дар ҳоле, ки бо тамоми ҳастӣ саодати истиқлолро эҳсос мекунад ҳавову навои онро ба ҷону дил мепазирад ва ба васфи он, чунон ки дар шеъри “Истиқлол” меситояд, нишонаи садоқати ҳешро ошкоро баён мекунад:

Неъматӣ бебаҳост истиқлол,
Баҳти беинтиҳост истиқлол!
Эй бародар, шунидай ё не?
Ормони ниёст истиқлол!
Дар Ватан беватан будан марг аст,
Об, оби баҳост истиқлол!
Нест дарде ба даҳр бетадбир,
Дардхоро давост истиқлол!
Бар шикасту шикастаҳои ҳама,
Марҳаму мумиёст истиқлол!
Шукри ин неъматӣ муқаддас кун,
Ҳадае аз Худост истиқлол! [6, с. 13]

Унвони ин ашъор, ки дар эҷодиёти Раъноӣ Мубориз ба мавзуи дахлдор бахшида шудаанд, бозгӯкунандаи мазмуни ғоявӣ ва мундариҷаву муҳтавои ин бахши ҳунари шоирӣ ӯ ба шумор меравад, ки дар асл шаҳодат бар боровардҳои рӯзгору ҳаёти воқеии ӯ буда метавонанд. Ба ҳамин иртибот аст, ки адабиётшиноси шинохта Варқа Охонниёзов бо таваҷҷуҳ ба мавзуи истиқлол ва тараннуми ин вожаи қудсӣ дар шеъри Раъноӣ Мубориз қайд мекунад, ки: “Шоир, Раъноӣ Мубориз бо таҳнияти рӯзи Истиқлол ба ҳамзамону ҳамзабони хеш мурочиат намуда, ўро “вориси озодагон”, “насли неки ориён”, ҳамсадову ҳамусул”, “намунаи Авасто ва Зардушт”, “насли Каюмарсу Куруш, Дориюшу Ардашер” ва амсоли онҳо гуфта, маҳз тақя ба рисолати таърихӣ забони тоҷикӣ дорад, ки рукне аз пойдории миллат дар тӯли таърих то ба рӯзи Истиқлоли кишвар будааст”. [3, с. 89]

Аз ин ҷост, ки метавон Раъноӣ Муборизро дар баробари тараннумгари шеъри асил будан, ҳамзамон бояд сазовор бар ақидаҳои истиқлолхоҳона ва ватанпарваронаву ваҳдатгарой бояд донист, зеро ӯ шоирест, ки бо таваҷҷуҳ ба иродаи худшиносӣ ва озодадешӣ, бо дарки мухторияту озодӣ ва шинохти моҳияти Истиқлол ва дастовардҳои он маънӣ меофарад ва мақсудаш низ иборат аз ин аст, ки бо матлаб бар таълиму табияи хонандагони каломаш дар қадршиносӣ бар ҳувияти миллӣ ва огоҳӣ бар ватандорӣ некбину неқназар бошанд. Аз ҷумла, ашъори бахшида ба мавзуи “ваҳдат” низ дар эҷодиёти ӯ бо бархурдориҳо бар шаҳомату шукӯҳи Истиқлол ва ҳамбастагиву худшиносии миллат болои қор омада, бештари онҳо имрӯзҳо вирди забони хонандагон гардидаанд.

Бар ин асар аст, ки бо таваҷҷуҳ бар муқаддастарин калимаи оробахшу тақвиятбахши истиқлол, ба вожаи “ваҳдат” рӯ оварда, дар шеъри “Ваҳдатнасабам” бо ихлосмандии хос таъкид мекунад:

Ҳамвазни калимаи саодат, ваҳдат,
Тамчиди нубуввату имомат, ваҳдат.
Сарчашмаи зиндагии пурҷӯшу хурӯш,
Ҳам матлаи хубию асолат, ваҳдат. [5, с. 12]

Шоир, ҳаммаром бо ҷунин орзуҳои ибратбахш, қариб дар саросари ашъори худ ба тараннуми падидаҳои оробахши каломӣ ваҳдат рӯ меоварад ва ҳатто бо таҷассуми бадеият ба ин мавзӯ, дар китоби “Гулбоғи рубой” як силсилаи ҷолиби рубоихояшро таҳти унвони “Гулвожаҳои ваҳдат” ба табъ расонида, дар ин навъи шеърӣ, тасвири онро бо ҳама шаҳомату зебоӣҳо ва аҳаммияти писандидаи он манзури ҳаводорони суҳанаш гардонидааст.

Раъноӣ Мубориз бо дарки масъулият бар шинохти асолати шеър, маънӣ ва мазмуни мавзуии онро дар дигар анвои шеъриаш низ хеле дилнишин болои қор овардааст, чунон ки шаҳомати маънавӣ ва назокати ҷолибияти ин каломӣ дилнишин ва ба ҷамъу яқдигиву

пайвастагӣ чазбдихандаро шоир дар шеъри “Нури ваҳдат” чаззобтару боз ҳам дилнишин ба қалам медиҳад:

Чамоат зӯр шуд аз нури ваҳдат,
Балоҳо дур шуд аз нури ваҳдат.
Замона пур шуд аз оҳанги тавҳид,
Садоҳо чӯр шуд аз нури ваҳдат.
Тамоми ҳамхудоён бо ҳам омад,
Риёҳо дур шуд аз нури ваҳдат...
Замин шуд сабз аз гармои дидор,
Само пурнур шуд аз нури ваҳдат.
Шабони тор рафта, боз аз нав,
Саҳар манзур шуд аз нури ваҳдат... [5, с. 9]

Ба ҳар ҳол, Раънои Мубориз шоири ваҳдатсаро ва тавҳидгаро будани худро дар саросари ашъораш то ҳаде ба сароҳат маълум кардааст, чунон ки каломи “ваҳдат” ва тавсифи ин вожаи васлофару васловарро аз ҳар назар дар шеъри худ воло мегузорад ва ба ин номи ин вожаи калидии ашъораш қасам ёд мекунад, чунон ки дар шеъри “Савганди ваҳдат” бо арҷгузорӣ ба ин пешомади тақдиси, онро ба “сураи Нур” ташбеҳ медиҳад:

Қасам ба номи Худо, хуррамист аз ваҳдат,
Қасам ба номи Худо, ваҳдат аст сураи Нур! [6, с. 10]

Албатта ба чунин тарзи таманниёт ва хостаҳои отифии Раънои Мубориз дар вобастагӣ ба мавзуи “ваҳдат” ва ситоиши ин вожа дар саросари ашъори ӯ, бавижа дар шеърҳои “Шукрона”, “Ватан”, “Нерӯи ваҳдат”, “Ҳадиси ваҳдат”, “Баҳти беҳамто”, инчунин рубоӣҳо ва дубайтиҳо ва беш аз ин дар нигоштаҳои ҷудогонаи мансури ӯ, билхоса “Қиссаи ману ваҳдати миллӣ” фаровон дучор меоем, ки бо афкори моллом ба самимияту садоқати ӯ танзим шудаанд.

Дар хулоса метавон қайд кард, ки сабки нигориш ва суҳанофарии Раънои Мубориз дар шеъри муосири тоҷик дорои вижаҳои хос буда, шаҳодат бар заводи баланди эҷодӣ, самимият ва салиқаи ҳунари волои шоирии ӯ мебошанд. Ин ашъор аз ҷиҳати вазну қофия ва таносуби каломи шоир муваффақона болои қор омада, ҳарчанд бо таъсирпазирӣ бар рӯйдодҳои муҳит ва мавриди ташвиқ қарор гирифтани ин мавзӯҳо эҷод шуда бошанд ҳам, албатта маълум аст, ки доштани арзи назар ба каломоти муқаддас ҷанбаҳои ҳоси ботинии мушаххас буда, ҳаргиз тақлидӣ ва ё зерӣ таъсири ҳеҷ касе ва ҳеҷ назаре ба шеър табдил ёфта наметавонанд, чун ба тариқи самимият, садоқат ва хостаҳои қалбии шоир фаввора мезананд ва Раънои Мубориз ҳам мавзӯҳои интихобнамудаашро дар ин доира бо маъниҳои тоза мавриди назари хонанда қарор додааст, ки ашъори ӯ баёнгари гуфтаҳои болост.

Муқаррир: д.и.ф., профессор Хатлонӣ С.

Адабиёт:

1. Қосимов Солеҳ Салимович. Рӯзгор ва осори Салими Хатлонӣ. Душанбе, «Истеъдод»-2014, с. 3. -192 с.
2. Мисбӯҳиддини Нарзиқул. Ҷусторҳо дар назму наср ва нақди адабии муосир. (Назаре ба шеъри ҷавонон ва як ғалати машҳур). Душанбе, ҚДММ «Аршам»-2022. -406 с.
3. Охонниёзов Варқа Дӯстович. Таҳаввули адабиёти Бадахшон дар даврони Истиқлолият. Душанбе, «Сифат-Офсет»-2023, с. 89. -198 с.
4. Раънои Мубориз. Гулбоғи рубоӣ. Душанбе, «Адиб»-2014. -48 с. ё
5. Раънои Мубориз. Мусоҳиби офтоб. Душанбе, «Адиб»-2010. -112 с.
6. Раънои Мубориз. Нури ваҳдат. Душанбе, «Адиб»-2015. -144 с.
7. Раҷабӣ, М. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ (Асосҳои назариву эстетикӣ адабиёти тоҷикӣ марҳалаи якуми шӯравӣ. Солҳои 1920-1954). Душанбе, «Адиб»-1997. - 208 саҳ.
8. Шарифов, Х. Суҳан аз адабиёти миллӣ: маҷмуаи мақолаҳо. “Душанбе, “Пайванд”-2009.-476с.
9. Шафеии Қадқанӣ. Мусиқии шеър. // Садои Шарқ, №5.-2024. -саҳ. 112.
10. Шукуров, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикӣ садаи бист. Душанбе, “Пайванд”-2006. -456 с.

ТАРАННУМИ ХУДШИНОСӢ, ВАҲДАТ ВА ИСТИҚЛОЛ ДАР ЭҶОДИЁТИ РАӢНОИ МУБОРИЗ

Муаллиф дар ин мақола мавзуи Истиқлол ва ваҳдату худшиносии миллиро мавриди омӯзиш қарор додааст. РаӢнои Мубориз, бевосита ба ин мавзӯ самимияти қалбӣ дорад ва тарғибу ташвиқи онро ба хотири ҳамбастагиву худшиносӣ ва яқдили миллат муҳим мешуморад. Бар ин аст, ки баррасиву тавсифи мавзуи Истиқлол ва, бахусус дастовардҳои замони соҳибистиқлолии кишвар, яке аз ҷанбаҳои муҳими эҷодиёти ӯро фаро мегирад, ки ин ҳам нишони садоқат ба муқаддасот ва озодиҳои мардуми мамлакат ба шумор меравад.

Таҳқиқи шеърӣ РаӢнои Мубориз ҳиссиёти баланди ӯро дар пайдо намудани саодати истиқлол ва эмин доштани он муайян месозад

Калидвожаҳо: Истиқлол, Ватан, Пешвои миллат, модар, ҳувият, забон, тарғиби ватандӯстӣ, васфи сулҳу ваҳдат, дастовардҳои замони соҳибистиқлолӣ, муқаддасоти мардуми кишвар.

ОПИСАНИЕ САМОПОЗНАНИЯ, ЕДИНСТВА И НЕЗАВИСИМОСТИ В ТВОРЧЕСТВО РАНАО МУБОРИЗ

В данной статье автор исследует тему независимости, национального единства и самосознания. РаӢно Мубориз напрямую привержен этой теме и считает ее продвижение и поощрение важными ради национальной солидарности, самосознания и единства. Поэтому обсуждение и описание темы Независимости, и особенно достижений страны за этот период, составляет один из важных аспектов его творчества, что также является признаком преданности святыням и свободам народа страны. Изучение поэзии РаӢно Мубориз раскрывает ее возвышенные чувства по поводу обретения счастья независимости и его сохранения.

Ключевые слова: Независимость, Родина, Лидер нации, мать, идентичность, язык, пропаганда патриотизма, восхваление мира и единства, достижения эпохи независимости, святость народа страны.

DESCRIPTION OF SELF-KNOWLEDGEMENT, UNITY AND INDEPENDENCE IN THE WORK OF RANOI MUBORIZ

In this article, the author has studied the topic of independence, national unity and self-awareness. Ranaoi Muboriz is directly sincere about this topic and considers its promotion and encouragement important for the sake of the unity, self-awareness and self-awareness of the nation. Therefore, the discussion and description of the topic of independence and, in particular, the achievements of the country's independence period, covers one of the important aspects of his work, which is also a sign of loyalty to the sanctities and freedoms of the people of the country. The study of Rana Muboriz's poetry reveals her high feelings for finding the happiness of independence and preserving it

Keywords: Independence, Homeland, Leader of the Nation, mother, identity, language, promotion of patriotism, praise of peace and unity, achievements of the independence era, sanctity of the people of the country.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидахмадова Шахло Ашрафҷоновна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторанти (PhD), аз рӯйи ихтисоси 6D020500 - Филология. (6D020501) - Адабиёти тоҷик). **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, маҳаллаи Гулпарвар (+992) 91-08-51-38

Сведения об авторе: Сайдахмадова Шахло Ашрафджоновна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, докторант (PhD), специальность 6D020500 – Филология. (6D020501) - Таджикская литература). **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, микрорайон Гулпарвар (+992) 91-08-51-38

Information about the author: Saidahmadova Shahlo Ashrafjonovna – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, doctoral student (PhD), specialty 6D020500 - Philology. (6D020501) - Tajik Literature). **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Gulparvar neighborhood (+992) 91-08-51-38

ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРИИ ҒАЗАЛИЁТИ САИДЧОН ҲАКИМЗОДА

Сафарова Н.С.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Ғазал аз навъҳои маъмул ва писандидатарини адабиёти форсии тоҷикист. Аз миёни анвои шеъри форсии тоҷикӣ ғазал беш аз дигар навъҳои шеър таваҷҷуҳи шоирони давру замонҳои гуногунро ба худ ҷалб намуда, қисмати аъзами ашъори форсиро ташкил менамояд. Ба қавли Бедил, шоири ғазалсаро аз қабилӣ беҳтарину тавонотарин адиб маҳсуб меёбад:

Бедил, гуҳари назм касерост, ки имрӯз

Дар баҳри ғазал заврақи андеша дағонад [3, с. 303].

Дар “Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ” оварда шудааст: “Ғазал (калимаи арабӣ – дӯст доштан) – порчаи шеъриё, ки вазн ва қофияи якхела дорад” [1, с. 143]. Адабиётшинос Р. Мусулмонӣ дар шарҳи калимаи ғазал чунин гуфтааст: “Ғазал” - дар луғат изҳори ишқу муҳаббат кардан аст” [7, с. 169].

Қабул Муҳаммад дар “Ҳафт кулзум” (ҷ. VII) таърифи нисбатан пурраи ғазалро чунин баён мекунад: “Бидон, ки ғазал дар луғат дӯст доштани ҳадис бо занон ва дар истилоҳ абёти чанд аст муттаҳид дар вазну қофия ва байти аввали он мусарраъ бошад ва мусарраъ байтеро гӯянд, ки ҳар ду мисраи ӯ қофиядор бошад, онро матлаъ ва мабдаъ номанд ва байти сонӣ, агар ҳар ду мисрааш қофиядор бошад, зеби матлаъ ва ҳусни матлаъ ва байти охирро мақтаъ ва хотима хонанд...” [9, с. 70].

Воқеан, дар адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик шоиреро пайдо кардан душвор аст, ки ғазал насурода бошад. Муаллифони сарчашмаҳои илмиву адабӣ низ ҳангоми шарҳи рӯзгору осор, ҳунару истеъдод ва завқу саликаи суҳангустари адибон дар баёни матолиб бештар аз ғазалиёти онҳо намунаҳо меоваранд.

Бино ба маълумоти назариётчиёни асримиёнагӣ ва асарҳои муҳаққиқони форсу тоҷик, қонуниятҳои жанрии ғазал на якбора, балки тадриҷан шакли хоса гирифта, шинохти он низ аз ҷониби адабиётшиносони баъдӣ такмил ёфтааст. Донишмандони мумтози асримиёнагӣ Шамси Қайси Розӣ, Шамси Фаҳрии Исфаконӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ, Қабул Муҳаммад ва дигарон дар муайян кардани хусусиятҳои жанрии ғазал осори илмӣ арзишманд таълиф намудаанд, ки адабиётшиносони муосир ба андешаҳои онҳо тақия мекунанд.

Гарчанде ки дар осори аввалин шоирони порсигӯ шеърҳои ғазалгуна ба ҷашм мерасанд, аммо адабиётшиносон бар он назаранд, ки мусалламан, ба сурудани ғазал устод Рӯдакӣ оғоз кардааст. И. С. Брагинский изҳор доштааст, ки: “Дар адабиёти форсу тоҷик ғазал таърихи қадима дорад ва асоси он дар фолклор аст. Аз ин рӯ, ғазал ҳанӯз дар адабиёти асри X вучуд доштааст ва он дар эҷодиёти Рӯдакӣ истифода шудааст” [4, с. 100].

Шоирони баъдинаи ғазалсаро ба ин суннати эҷодӣ татабуъ намуда, онро аз лиҳози ҳаҷму маънӣ такмил доданд ва бо гузашти айём ба қолаби ғазал тадриҷан мавзӯҳои сиёсӣ иҷтимоиро ворид карда, доираи фарогирии онро вусъат бахшиданд.

Воқеан, дар адабиёти даврони шуравӣ (асри XX) низ ғазал дар миёни шоирони тоҷик ба таври густурда интишор ёфтааст. Аз устод Айнӣ ва шоирони ҳамрӯзгори ӯ - А. Лоҳутӣ, С. Пайрав, С. Ҷавҳаризода, М. Аминзода, М. Раҳимӣ, М. Турсунзода, А. Шукӯҳӣ ва дигарон сар карда, ғазал сурудаанд ва вобаста ба имконоте, ки ғазал дорад, дар шаклу мундариҷаи он наовариҳое дохил кардаанд. Ибтидои асри XX дар назми шуравии тоҷик ин жанр чун анъанаи кӯҳнасароӣ як андоза маҳдуд гардида буд, аммо аз солҳои 60-ум инҷониб ғазал басо маъмул гашт ва ба худ оҳанги наву замонавӣ касб намуд. “Ба назари мо, – андешаронӣ кардааст адабиётшинос Ш. Саидҷафаров, – дар эҷодиёти адибон А. Сафар, С. Ҳакимзода, Ҳ. Ғоиб, М. Ғоиб, С. Айюбӣ зиёд гардидани ғазал аз ду ҷиҳат аст: Ҳамкорӣ кардан ба раванди умумии адабиёти муосир ва таъсири файзбори адабиёти гузашта. Таъсири ғазалсароии

адабиёти гузашта ба адибони муосир аз он ҷиҳат ҳам афзуд, ки солҳои 70 - 80 нашри осори бузургони гузашта аз тарафи чопхонаҳои ҷумҳурии ҷоннок гардид. Ҷойи тардид ҳам нест, ки батакрор чоп кардани осори Амир Хусрав, Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Сайидо, Соиб ва амсоли онҳо дар ин бобат таъсири дилхоҳ расонд” [12, с. 4-5].

Дар адабиёти даврони Истиқлол (асри XXI) ғазал вусъати тоза пайдо намуда, махсусан, дар эҷодиёти Ш. Лоик, Б. Собир, С. Гулрухсор, К. Насрулло, Гулназар, Ҳ. Ғоиб, М.Ғоиб, А. Муродӣ, Р. Назрӣ, М. Ғоиб, А. Сафар, С. Айюбӣ, Фарзона, С. А. Маҳзун, Шаҳрия, Ш. Бунёд, Озарахш намоёнтар ҷило медиҳад.

Ҳамзамон, ғазал ҳамчун жанри сермуштарии адабиёти форсу тоҷик дар осори шоири номвари тоҷик Саидҷон Ҳакимзода (1939-2004) мавқеи аввалиндараҷа ва арзанда дорад. Воқеан, шоири рангинҳаёли адабиёти муосири тоҷик, узви Иттиҳоди журналистони ИҶШС (1971), узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон (1990), Корманди шоистаи фарҳанги Тоҷикистон (1996) Саидҷон Ҳакимзода дар қаламрави сухан беш аз чил сол хомафарсой намуда, аз худ 12 маҷмуаи шеър ба мерос гузоштааст ва донишмандону ихлосмандони каломи мавзун ўро ҳамчун шоири хушзавқу хушсалиқа ва соҳибистеъдод эътироф кардаанд.

Шоир намоёндаи наслест, ки охири солҳои панҷоҳум ва ибтидои солҳои шастуми қарни гузашта бо андешаҳои саршор аз ифтихори миллӣ ва назарҳое тоза дар шаклу дарунмояи шеър ба арсаи адабиёт ворид гардида, дар ташаккул ва таҳаввули назми тоҷик саҳми муносиб ҳамроҳ намуд. “Ин насли тозанафас, – қайд мекунад профессор У. Сафар, – бо қалби пуршӯр меҳост шеъри тоҷикро ба сарғаху аслияти пешин бозгардонад, дар заминаи офаридаҳо ва суннату анъанаҳои пешиниён таҷдиди назар намояд ва пайванде мустақим миёни шеъри тоҷик ва ҷаҳон халқ созад” [13, с. 23].

Дар “Куллийёт” – и С. Ҳакимзода, ки соли 2009 бо ибтикори Ш.Ҳакимзода, М.Ғоиб ва А.Раҳнамо бахшида ба 70 – умин солгарди шоири зиндаёд ба зевари таъъ ораста гардид, ғазал 343 ададро ташкил медиҳад. Маврид ба зикр аст, ки 3 ғазали С. Ҳакимзода, ки аз шашбайтӣ иборатанд ва 12.09.1965 дар саҳифаи сеюми рӯзномаи минтақавии “Ҳаёти кишлоқ” нашр ёфтаанд, дар ягон маҷмуаи ашъор ва “Куллийёт”- и шоир ба ҷашм нарасид. Яъне, ғазалҳои рӯзномавии шоир (“Рӯят ба мисоли офтоб аст”, “3-он дам, ки фитод дил ба домат” ва “Ман ишқпарастӣ устуворам” [16,с.3] бо сабабҳои номаълум аз доираи назари мураттибону муҳаррирон берун мондаанд. Бо замири онҳо шумораи умумии ғазалҳои С. Ҳакимзода ба 346 адад мерасад.

Дар мавриди махсусиятҳои ғазалиёти ин шоири ширинкалом таҳқиқоти ҷиддӣ ҳанӯз рӯйи қор наомадааст. Бинобар ин мо тасмим гирифтем, ки бо муруре кӯтоҳ ба хусусиятҳои сохтории ғазалиёти С. Ҳакимзода равшанӣ андозем.

“Унсурҳои ғазалро (аз нигоҳи шаклӣ) метавон зерини сохт (архитектоника) ва композитсия баррасӣ намуд, ки иборатанд аз матлаъу мақтаъ, таҳаллус, адади абёт, тарзи қофиябандӣ” [18 с. 139].

МАТЛАЪ. Дар фарҳангу луғатҳо матлаъ ба маънии оғоз, тулуъгоҳ шарҳ ёфта, истилоҳан байти аввали ғазалу қасида аст, ки мусарраъ шуда, ҳар ду мисраъ ҳамқофия бошад. Ин хусусияти матлаъ аз оғози шеъри форсӣ то имрӯз риоя мешавад ва дар фарҳангу осори назарии гузаштаву имрӯзаи адабиётшиносӣ мусарраъ будани матлаъ ҳатмӣ доништа шудааст. Вале адабиётшиносии муосири Эрон Сируси Шамисо ду шеъри Фурӯғии Бистомиро бо унвони “ғазали бидуни матлаъи мусарраъ” оварда менависад, ки: “Гоҳе ба нудрат ба ғазалиёте бармехӯрем, ки матлаъи онҳо мусарраъ нест. Аз ин рӯ гоҳ дар таи қитъаоти девонҳо дарҷ шудаанд. Матлаи ин ду ғазал чунин аст:

- 1) Зеби ғазал кардам ин се байти маликро,
То ғазалам садри ҳар муросала бошад.
- 2) Бархез, нигоро, ки зи фармудаи Хусрав
Мавзун ғазале чун қадӣ дилҷӯи ту дорам” [18, с. 219-220]

Чунин ғазалҳои бе матлаъи мусарраъ дар девони на ҳамаи шоирон мавҷуд аст ва ин қори шоир Фурӯғӣ ҳолати истисноӣ дорад.

Дар “Куллиёт”-и Саидҷон Ҳакимзода низ бо чанд намуна шеър вомехӯрем, ки шакли қофиябандии китъаро доранд (ба, ва, га...), вале дар асл мавзуи онҳо ғазал аст ва онҳоро дар радифи ғазалҳои Фуруғии Бистомӣ метавон ба ин навъи шеър мансуб донист. Чунончи:

Ёри ман танҳо туй, танҳо туй,
Ёри ту танҳо манам, танҳо манам.
Аз ҳама зебо туй, зебо туй,
Аз ҳама зебо манам, зебо манам [15, с. 298].

Ё ин шеър:

Як шабе гардӣ агар чонпарвари ман,
Низ мегардам шабе чонпарвари ту.
Сабза пошӣ аз муҳаббат бар сари ман,
Сабза пошам аз муҳаббат бар сари ту... [15, с. 302].

Дар “Куллиёт” – и Саидҷон Ҳакимзода инчунин, чанд шеъре омадааст, ки қофиябандии маснавиро доранд (аа, бб, вв...), вале дар вазни маъмулии маснавӣ суруда нашудаанд, вазнашон аз вазнҳои маъмулии ғазалу қасида аст. Масалан:

Буд докаи сари ӯ монанди пахтазорон,
Буд чехраи тари ӯ монанди обшорон.
Ӯ пахта чид бо ман, ман пахта чид бо ӯ,
Дунёи орзуро дар хеш дида бо ӯ... [15, с. 304].

Ё ин шеър:

Санчид бӯ кунад паҳн,
Зарбед мӯ кунад паҳн.
Аз шоҳҳои пургул
Дорад анор кокул... [15, с. 517].

Ин гуна тасарруфот дар шакли ғазал ба нудрат ёд мешавад, ки наметавонад ҳамчун анъана қабул гардад ва хилофи қонунҳои жанрии шеър ғазали бидуни матлаъ ва ё ғазали муздавач муаррифӣ шавад

ҲУСНИ МАТЛАЪ Матлаи ғазал тақозои ороствагии лафзу барҷастагии маъниро дорад. Он байти пурмазмуну барҷаста, ки дар ҳадди талаботи маънӣ бошад ва хонандаро ба мутолиаи идомаи шеър таҳрик диҳад, дар адабиётшиносии асримиёнагӣ ҳусни матлаъ номида шудааст. Муҳаммад ибни Умари Родуёнӣ дар ин бора гуфтааст: ”Ва яке аз ҷумлаи балоғат он аст, ки оғози сухан сахл ва бадеъ бошад. Ва агар қасидае бувад, бояд, ки байти нахуст некӯ ороства бувад ба лафзу маънӣ, чунон ки шунаванда бидонад, ки ин аввалбайт аст” [6, с. 6]. Ороства будан ба лафзу маънӣ на танҳо хосси матлаи қасида, балки хосси матлаи ғазал низ ҳаст. Аз ин зовия, матлаи ғазалҳои Саидҷон Ҳакимзода бо каломи равону фасеҳ ва баёни сарех ороставу пероста шуда, орӣ аз калимоти зишту ҳашв аст:

Шеърҳои ишқиамо дар баҳорон гуфтаам,
Қиссаи ғамҳои худро рӯзи борон гуфтаам.
Ҳар қадар ки мебурандам, боз боло меравам,
Ин сухан ман аз забони тоқзорон гуфтаам.
Дар баландиҳо бимирад ҳар уқоби тезчанг,
Ин ҳақиқат дар мисоли Сарбадорон гуфтаам... [15, с. 33].

МИҚДОРИ АБЁТ. Адабиётшиносони асримиёнагӣ ва муосир доир ба миқдори абёти ғазал андешаҳои гуногун баён кардаанд. Аз асри XIV сар карда, адибон ба ин масъала тавачҷуҳи хосса зоҳир намуданд. Донишманди асримиёнагӣ Шамси Фаҳрии Исфаҳонӣ миқдори абёти ғазалро аз ҳафт то ёздаҳ байт мувофиқ медонад: “...бояд, ки аз ёздаҳ байт дарнагузарад ва аз ҳафт байт, ки аҳсани аъдод аст, камтар набошад ва илло мухайиранд аз панҷ то ёздаҳ, зеро ки то бист ҷоиз доништаанд, аммо авлову ансаб он аст, ки аз ёздаҳ байт дарнагузарад”. Ҳусайн Воизи Кошифӣ ҳаҷми ғазалро аз панҷ то понздаҳ байт авло доништааст, вале Қабул Муҳаммад то нуздаҳ байт ҳадди онро муайян кардааст [10, с. 18].

Адабиётшинос Х. Шарифов ҳукми қатъӣ надоштани қоидаи маҳдудияти абёти ғазалро дар ноустувории шакли он дониста, дуруст қайд мекунад: “Пас устувории шакли ғазал ҳукми

қатъӣ надорад ва имкони каму беш кардан дар худӣ он мавҷуд аст. Ин сабаби якуми имконоти фаровони шаклӣ доштани ғазал аст. Вобаста ба талаби мавзӯ ва мавриди суҳан ҳаҷми онро кам ё зиёд кардан мумкин аст ва ҳар шоире мувофиқи мақсаду мароми эҷодӣ аз ғазал истифода менамояд” [19, с. 13]. Воқеан, сабаби аз меъёри муқарраршуда зиёдтар шудани абёти ғазал ба имконоти фаровони шакли он вобаста аст, ки як сабаби дар адабиёт мавқеи устувор доштани он ҳам ҳамин аст. Таркиби ғазалҳои С. Ҳақимзода аз ҷиҳати миқдори абёти дар “Куллийёт” ҷойдода чунинанд:

Ғазале, ки аз 4 байт иборат аст: 21 адад;
Ғазале, ки аз 5 байт иборат аст: 63 адад;
Ғазале, ки аз 6 байт иборат аст: 115 адад;
Ғазале, ки аз 7 байт иборат аст: 86 адад;
Ғазале, ки аз 8 байт иборат аст: 28 адад;
Ғазале, ки аз 9 байт иборат аст: 8 адад;
Ғазале, ки аз 10 байт иборат аст: 9 адад;
Ғазале, ки аз 11 байт иборат аст: 5 адад;
Ғазале, ки аз 12 байт иборат аст: 2 адад;
Ғазале, ки аз 13 байт иборат аст: 2 адад;
Ғазале, ки аз 14 байт иборат аст: 2 адад;
Ғазале, ки аз 16 байт иборат аст: 1 адад;
Ғазале, ки аз 17 байт иборат аст: 1 адад;

Ғазалҳои С. Ҳақимзода маъмулан аз чор то чордаҳ байтро дар бар мегиранд, ки ин мувофиқи меъёрҳои муқаррарнамудаи суҳаншиносон мебошад. Ғазалҳои чорбайтӣ ва чордаҳбайтӣ хеле кам буда, аксари ғазалҳои шоир аз шаш то ҳашт байтро фаро мегиранд.

МАҚТАЪ. Дар фарҳангу луғот ва осори адабию тафсирии олимони гузаштаю муосир аксаран мақтаъро байти охири ғазалу қасида гуфтаанд, ки бо лафзе марғуб натиҷаи фикри шоирро ҷамъбаст менамояд. Гоҳ мақтаи ғазал метавонад аз як байт ҳам зиёд бошад. Мувофиқи талаботи ҳусни мақтаъ анҷоми шеър бояд бо лафзи фасеҳ ва баёни сареҳ ба хонанда осори некӯ гузорад. Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусейнӣ мегӯяд, ки суҳанварон бояд “хатми калом ба чизе кунанд, ки ба ҳасби лафзу маънӣ хубу марғуб бошад, ҷӣ он охири чизест, ки ба гӯши сомеъ мерасад. Пас, агар хуб бошад, лаззати латофати он дар хоҳири ӯ мемонад. Ва агар дар абёти собиқа қусуре воқеъ шуда бошад, онро бартараф мекунад. Монанди таоми лазизи латиф, ки дар охири таомҳо меҳӯранд” [17, с. 186].

Дар ҳақиқат, назокати маонӣ ва фасоҳати мақтаъ ҳусни ғазалро меафзояд ва он ноҳамворие, ки гоҳ дар абёти пешин роҳ ёфта бошад, барканор месозад. Мақтаи аксари ғазалҳои С. Ҳақимзода дар лафзу маънӣ барҷаста буда, ҳулосаю андешаҳои ҷамъбастии шоир фарогири ҳолату бардоштҳои ӯ аз муҳит мебошанд:

Ҳамдарди халқ шоир гар нест дар ҳама умр,
Шеъраш намак надорад монанди оби борон [15, с. 226].
Эй Худо, асло ҷудо аз Тоҷикистонам макун,
Эй Худо, хокам бикун дар ҳокдони тоҷикӣ. [15, с. 249].

ТАҲАЛЛУС. Яке аз унсурҳои таркибии ғазал таҳаллус аст, ки маъмулан дар мақтаъ сабт мешавад. Вале дар замони мо овардани таҳаллус дар мақтаи ғазалҳо чандон маъмул нест. “Агар дар давраҳои феодализм бинобар тақозои шароити конкретӣ ҳаёти дар ғазал байти таҳаллус ба тарзи ҳатмӣ ба анъана табдил ёфта бошад, дар давраи нав (манзур адабиёти муосир) байти таҳаллус ҳатмӣ нест, яъне ин анъана қудрати худро гум кардааст” [2, с. 51]. Ҳанӯз дар асри XX аксари шоирони муосир, аз Мирзо Турсунзода ва ҳамтоёни ӯ шуруъ карда, дар ғазалҳои худ таҳаллусашонро зикр накардаанд ва ин анъана то имрӯз идома дорад. Дар ғазалиёти С. Ҳақимзода низ мавқеи таҳаллус маҳдуд аст ва ҳамагӣ дар панҷ шеърӣ (чаҳор ғазал ва як мураббаи таркиб) шоир байти таҳаллус ба ҷашм мерасад:

- 1) Мо ба ҷашми худ, Саид, ин рӯзгорон дидаем,
Ҷанг байни хеш хезад, ошно бегона аст [15, с. 55].
- 2) Дар суҳангӯи равони ро раво диду Саид,

Аз раҳи худ рафта – рафта шоири машҳур шуд [15, с. 187].

- 3) Аз молу зари дунё болост ҳамин иззат,
Гӯянд варо тифлон бобои Ҳакимзода [15, с. 306].
- 4) Қиссаи марги турову ғаму андуҳи маро,
Бинавиштаст Ҳакимзода Саидҷон, писарам [15, с. 363].
- 5) Саид аз фаҳру шодӣ месарояд,
Ки гаштам бо ту ҳамсар, духтари рус [15, с. 770].

Дар як ғазали ҳасбиҳоӣ шоир таҳаллуси худро ҳамчун радиф интиҳоб намудааст:

Як дидаву рӯ дорад оқои Ҳакимзода,
Андарзи накӯ дорад шеърони Ҳакимзода.
Қалби ҳама кас бошад дидори варо пазмон,
Чашми ҳама кас бошад раҳпони Ҳакимзода.
Бо ханда кунад афсун, асло нашавӣ берун,
Як бор шавӣ меҳмон дар ҷои Ҳакимзода.
Ҳар он чи Ватан додаш, аз кони суҳан додаш,
Шеър аст дар ин дунё тиллои Ҳакимзода... [15, с. 306].

Воқеан, аксари ғазалҳои С. Ҳакимзода мураддафанд ва радиф барои равшану возеҳ ифода ёфтани мундариҷаи ғоявии онҳо зиёда ёрӣ мерасонад.

Ғазалро аз нигоҳи сохти композитсионӣ ба ду навъ тасниф кардаанд: воқеабанд (мусалсал) ва пароканда.

Ғазалиёти С. Ҳакимзода низ аз ҷиҳати сохт ду навъ шакл гирифтаанд: якум, ғазалҳое, ки аз аввал то ба охир дар як мавзӯ суруда шудаанд. Шумораи онҳо дар “Куллийёт”-и шоир 151 адад ва бо иловаи се ғазали рӯзномавие, ки дар ягон маҷмуа ва “Куллийёт” - и шоир ворид карда нашудааст, 154 ададро ташкил медиҳад. Чунин ғазалҳо вобаста ба тасвири ҳолатҳои гуногуни қаҳрамони ғиноӣ ё воқеоту ҳодисот номгузорӣ шудаанд. Адабиётшиносон чунин ғазалҳоро ғазалҳои воқеабанд ё мусалсал ном мебаранд. Масалан, шеърҳои “Бо тӯем, Куба!”, “Духтари рус”, “Суҳан”, “Сурудам”, “Рақси тоҷикӣ”, “Тоҷикбачаҳо”, “Дар васфи Рӯдакӣ” аз қабилҳои ғазалҳои мусалсал мебошанд:

Шаҳдгуфторанд тоҷикбачаҳо,
Чашми бедоранд тоҷикбачаҳо.
Зодгоҳи хешро аз ҷону дил
Дӯст медоранд тоҷикбачаҳо.
Аз раҳи неки ниёгон мераванд,
Номбардоранд тоҷикбачаҳо.
Бар сари ин Тоҷикистони азиз
Тоҷ бигзоранд тоҷикбачаҳо [48, с. 276].

Ғазали мазкур дар баҳри рамали мусаддаси маҳзӯф ё мақсур суруда шуда, мураддафу муқофост. Ғазалҳои мусалсал дар ашъори С. Ҳакимзода нисбатан каманд. Шояд таъсири зиёди шоирони сабки ҳиндӣ ба ин боис шуда бошад, зеро истифодаи зиёди санъати ирсоли масал ва овардани масалҳои машҳуру ибтикороти худӣ шоир гувоҳи онанд, ки С. Ҳакимзода ба шеъри шоирони сабки ҳиндӣ таваҷҷуҳи зиёд доштааст.

Дуюм, ғазалҳое, ки ҳар байти онҳо сари худ истиклол доранд ва дорои мазмунҳои гуногун мебошанд. Дар “Куллийёт”-и шоир чунин ғазалҳо 192 ададро ташкил медиҳанд. Чунин ғазалҳои С. Ҳакимзода дар мавзӯи ишқӣ- иҷтимоӣ эҷод шуда, оҳангҳои ҳикматбор ва андарзӣ доранд:

Шеърҳои ишқияро дар баҳрон гуфтаам,
Қиссаи ғамҳои худро рӯзи борон гуфтаам.
Ҳар қадар ки мебурандам, боз боло меравам,
Ин суҳанро аз забони тоқзoron гуфтаам.
Дар баландиҳо бимирад ҳар уқоби тезчанг,
Ин ҳақиқат дар мисоли Сарбадорон гуфтаам.
Хешро бо қисмати халқу Ватан пайваस्ताам,

Ҳар чи гуфтаам аз барои ҳамдиёрон гуфтаам [15, с. 33].

Шамси Қайси Розӣ дар асари хеш қазоват мекунад, ки :”Шеър аз таркиби вазни хушу лафзи ширин ва қофияи матин иборат аст” Бинобар ин ӯ дар ин маврид мегӯяд: “Шеър суханест хаёлангез, ки аз суханоне мавзуну баробар сохта шуда бошад” [11,с. 161]. Аммо Насируддини Тӯсӣ вазро аз аносири зотии шеър доништа, таъкид мекунад, ки: ”Ва агар аз вазну қофия ҳолӣ бувад ва агарчи мухайял бувад, онро шеър нахонанд [14,с. 76].

“Вазн бунёд ва меҳвари асосии шеър аст, - менависад адабиётшинос М. Нарзиқул, - ки дар баробари қофия каломи мавзунро аз дигар навъҳои каломи адабӣ мушаххас мекунад” [10, с. 6].

Чунон ки тазаккур гардид, Саидҷон Ҳакимзода дар ғазалсароӣ қареҳаи хуш дорад ва аз тақозои жанр ва табиати авзон огоҳона кор мегирад. Аксари ғазалҳои шоир дар авзони баҳри рамал эҷод шудаанд. Оҳанги андарзии жанри мазкур тақозои баҳри рамал дорад Чунончи:

Дар ғами дунё ба дунёбеҳабар бовар макун,
Эй сафарнодида, ту бар навсафар бовар макун.
Дӯст бар сайри ҷаҳон хонад агар, бо ҷон бирав,
Душманат гӯяд, баро то пушти дар, бовар макун.
Чун гувоҳи марги Сухроб аст шамшери падар,
Дар набарди зиндагонӣ бар падар бовар макун.
Тифлакони хобанд дар ғахвораҳои ҷӯби бед,
Бедро гӯянд нахли бесамар, бовар макун [15, с. 53].

Ҳар як байти ғазали ғавқуззикр маъниву мазмуни мустақил дорад. Дар он радифи “бовар макун” бештар бори маънӣ мекашад. С. Ҳакимзода ҳангоми баёни матлаб аз санъати таносуби суҳан, такрор, тавсиф ва тазод бо камали маҳорат кор гирифтааст. Такрор ёфтани радиф ба ғазал оҳанги гуворо бахшида, ҷозибар ва самимияти онро, ки марбут ба рукҳои “фойлотун” – и вазни рамал мебошад, афзун гардондааст. Аз нуқтаи назар ва диди ҳосси Муҳаммадризо Шафеии Кадқанӣ: ”Шояд беҳтарин таъриф ин бошад, ки бигӯем: вазн навъе таносуб аст” [20, с. 39]. “Ҳар чи ин таносуб бештар бошад, вазн дилпазиртар асту бештар эҳсос мешавад, - таъкид мекунад ҳамин донишманд”[20,с. 40].

Маврид ба зикр аст, ки ҳамин мутаносибии шакли зоҳирӣ, бо ҷузъиёти дарунмоясозии ғазалиёти С. Ҳакимзода, асосан тавассути авзон хушоянд аст. Дар намунаи зерин, ки хоҳарони шафқат - посбонони сӯҳатии мардум васфу ситоиш ёфтааст, мушоҳида мегардад, ки шоири огоҳ аз суннати эҷоди бузургтарин истеъдодҳо, аз шеваи баёни Мавлоно илҳом гирифта, онро дар шакли солими баҳри раҷаз (яъне ҷаҳор маротиба “мустафъилун”) сурудааст, ки ҳолати музтарибии гӯяндаро ифода мекунад.

Эй ҷони мо, эй ҷони мо, ҳамшираҳо, ҳамшираҳо,
Дармони мо, дармони мо, ҳамшираҳо, ҳамшираҳо.
Ҳастед монанди замин гардон ба гирди меҳвараш,
Гирди сари гардони мо, ҳамшираҳо, ҳамшираҳо.
Бедард бошад одамӣ, оянда ҳам гул мекунад,
Ояндаи рахшони мо, ҳамшираҳо, ҳамшираҳо [48, с. 266].

С. Ҳакимзода баъзан ба шеър аз равзанаи мулавлании таҳайюл огоҳона нигариста, ғазалҳое эҷод кардааст, ки онҳоро дар 2-3 баҳр ё вазн хондан мумкин аст. “Талаввун дар луғат ранг ба ранг шудан ва муталаввин рангбарангшаванда гуфтан аст” [5,с. 182]. Ғазалҳои “Дунёи орзу”, “Рақси ҷиҳӣ”, “Чун ёри моҳпайкар” ва ғайра дар “Куллият”-и шоир бо санъати муталаввин ё зулбаҳрайн ораста шудаанд. Чунончи, ғазали зерин аз аввал то охир дар ду вазн (баҳрҳои музореъ - мафъулу фойлотун мафъулу фойлотун ва мунсарех - мустафъилун фаулун мустафъилун фаулун) хонда мешавад:

Чун ёри моҳпайкар дар роҳ рӯ ба рӯ зад,
Ҳафтодсола дардам аз як нигоҳ рӯ зад.
Сӯзе, ки буд дар дил, аз дидаам фурӯ рехт,
Ҳар дона ашки сӯзон дар хоки орзу зад.

Наврӯзи ормонам бо чанбари гул омад,
Дастони гулпарастам дар барги мушкбӯ зад. [15, с. 110]

Умуман, С. Ҳақимзода дар эҷоди ғазал сабки хосси худро дорад, ки аз ғазалсароёни муосири тоҷик қиёсан мутафовит аст. Шоир бештари ғазалҳои худро, хусусан ғазалҳои андарзии худро дар баҳри рамал эҷод кардааст, зеро табиати баҳри мазкур тасхири зехро дорад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки С. Ҳақимзода ғазалиёти худро, инчунин дар баҳрҳои ҳазаҷ, раҷаз, қариб, музореъ, ҳафиф ва мутақориб низ бо маҳорати баланди суҳанварӣ сурудааст.

Ҳамин тариқ, бо муруре кӯтоҳ ба ғазалиёти С. Ҳақимзода чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки ӯ аз шоирони муваффақи ғазалсаро дар адабиёти муосири тоҷик маҳсуб меёбад. Шоир ҳудогоҳ ва баъзан ноҳудогоҳ дар ғазалҳои худ даст ба ибтикороте задааст, ки собиқаи начандон зиёд дорад. Баъзе аз хусусиятҳои шаклӣ, чун мусикии дохилӣ (вазн) ва мусикии канорӣ (қофияю радиф) - и ғазалиёти шоир, меҳварҳои ҳаёл (уфукӣ ва амудӣ), суварии ҳаёл ва бадеияти шеърӣ С. Ҳақимзода ба таҳқиқи жарф ниёз дорад ва ба ин восита бо ҳунаро ва маҳорати баланди шоирӣ ӯ метавон дақиқтар ошноӣ пайдо кард.

Муқаррир: д.и.ф., профессор Олимӣ Х.

Адабиёт:

1. Атахонов, Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ [Матн] / Т. Атахонов. – Душанбе: Шарқи озод, 2002. – 454 с.
2. Афсаҳзод, А. Ҷомӣ – шоири ғазалсаро. – Душанбе: Маориф. – 1989. – 256 с.
3. Бедил, М. А. Осор. Ҷ. 3 [Матн] / Мирзо Абдулқодири Бедил. – Душанбе: Адиб, 1991. – 432 с.
4. Брагинский, И.С. О возникновении газели в таджикско-персидской литературы [Матн] / И.С. Брагинский. – Советское востоковедение. – 1958. – №2. – С. 100-102.
5. Зехнӣ, Т. Санъати суҳан [Матн] / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 328 с.
6. Мунтахаби “Тарҷумон – ул - балоға” ва “Ҳадоиқ – ус - сеҳр”. Таҳияи матн ва тавзеҳоти Х. Шарифов. – Душанбе.: Дониш. – 1987. – 144 с.
7. Мусулмонӣён, Р. Назарияи адабиёт [Матн] / Р. Мусулмонӣён. – Душанбе: Маориф, -1990. – 336с.
8. Мусулмонқулов, Р. Анъана ва навоарӣ [Матн] / Р. Мусулмонқулов. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 250 с.
9. Наққош, И. Ҳазор ғазал аз сад шоир (Дебӯча) [Матн] / И. Наққош. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 599 с.
10. Нарзиқул, М. Муқаддимаи шеършиносӣ [Матн] / М. Нарзиқул. – Душанбе: Сино, 2004. – 76с.
11. Розӣ, Шамси Қайс. Ал-муъҷам (Муаллифи сарсуҳану тавзеҳот ва ҳозирқунандаи ҷоп: У. Тоиров) [Матн] / Шамси Қайси Розӣ. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
12. Саидҷаъфаров, Ш. Ҳамқадами замон / Ш. Саидҷаъфаров [Матн] // Хатлон. – 1991.
13. Сафар, У. Зистан бо шеър (Нақду баррасии сурудаҳо ва масири эҷодии Ҳ. Файзулло) [Матн] / У. Сафар. – Душанбе, 2015. – 180 с.
14. Тӯсӣ Насируддин. Меъёр – ул – ашъор”. – Техрон. - 1341 ҳозирқунандаи ҷоп У.Тоиров. – Душанбе:Адиб. – 1991. – 464с.
15. Ҳақимзода, С. Кулӣёт [Матн] / Саидҷон Ҳақимзода. – Душанбе: Адиб, 2009. – 928 с.
16. Ҳақимзода, С. Се ғазал [Матн] / Саидҷон Ҳақимзода // Ҳаёти кишлоқ. – 1965.
17. Ҳусайнӣ, А.М. Бадоеъ–ус–саноеъ [Матн] / Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 272 с.
18. Шамисо. Сирус. Сайри ғазал дар шеърӣ форсӣ. – Техрон: Фирдавс. – 1370. – 368 с.
19. Шарифов Х. Муаммои Ғазал / Шоир ва шеър. – Душанбе: Адиб. – 1998. – С. 127-136.
20. Шафай Муҳаммадризо Кадканӣ. Мусикии шеър. – Техрон. – 1378.

ХУСУСИЯТҲОИ СОҲТОРИИ ҒАЗАЛИЁТИ САИДҶОН ҲАҚИМЗОДА

Саидҷон Ҳақимзода дар қаламрави суҳан беш аз чил сол хомафарсой намудааст ва донишмандону ихлосмандони суҳани воло ўро ҳамчун шоири хушзавқу хушсалиқа ва

сохибистеъдод эътироф кардаанд. Шоир намояндаи наслест, ки ибтидои солҳои 60-уми қарни гузашта бо андеша ва диди нав ба арсаи адабиёт ворид гардид. Ин насли тозанафас бо қалби пуршӯр меҳост шеъри тоҷикро ба сарғаху аслияти пешин бозгардонад, дар заминаи офаридаҳо ва суннату анъанаҳои пешиниён таҷдиди назар намояд ва пайванде мустақим миёни шеъри тоҷик ва ҷаҳон халқ созад.

Як зумра шоирони ин давра чи дар қолабҳои суннатӣ ва чи дар шаклҳои нав шеър эҷод кардаанд. Аз таҳқиқи шеърҳои аввалини С. Ҳакимзода бармеояд, ки ӯ бо қадамҳои устувор дар радифи шоирони наваҷод ва маъниофари адабиёти муосири тоҷик мавқеи муносибро ишғол менамояд.

Калидвожаҳо: Саидҷон Ҳакимзода, адабиёт, жанр, шеър, ғазал, сохтор, хусуният, эҷодиёт.

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГАЗЕЛЕЙ САИДЖОНА ХАКИМЗОДА

Саидҷон Ҳакимзода уже более сорока лет является поэтом в области речи, а ученые и приверженцы высокой речи признали его добродушным и талантливым поэтом. Поэт — представитель поколения, вошедшего в сферу литературы с новой мыслью и видением в начале 60-х годов прошлого века. Это свежее поколение с сильным сердцем хотело вернуть таджикской поэзии ее оригинальность, пересмотреть ее на основе творений и традиций древних, создать прямую связь таджикской поэзии с миром. Ряд поэтов этого периода писали стихи как в традиционной, так и в новой форме. Исследование первых стихотворений С. Ҳакимзода показывает, что он занимает достойное положение среди новых поэтов и творцов современной таджикской литературы с устойчивыми шагами.

Ключевые слова: Саидҷон Ҳакимзода, литература, жанр, поэзия, ғазель, структура, характер, творчество.

STRUCTURAL FEATURES OF SAIDJON HAKIMZODA'S GHAZALS

Saidjon Hakimzoda has been a poet in the field of speech for more than forty years, and scholars and devotees of high speech have recognized him as a good-natured and talented poet. The poet is a representative of the generation that entered the field of literature with a new thought and vision at the beginning of the 60s of the last century. This fresh-breathing generation wanted to return Tajik poetry to its originality with a strong heart, to revise it on the basis of the creations and traditions of the ancients, and to create a direct link between Tajik poetry and the world. A number of poets of this period wrote poems both in traditional and new forms. From the research of the first poems of S. Hakimzoda shows that he occupies a suitable position among the new poets and creators of modern Tajik literature with steady steps.

Keywords: Saidjon Hakimzoda, literature, genre, poetry, ghazal, structure, character, creativity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарова Наргис Сайфуддиновна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ф.Муҳаммадиев, 17/6. тел: (+992) 888300566.

Сведения об авторе: Сафарова Наргис Сайфуддиновна - Таджикский международный университет иностранных языков Таджикистана имени С. Улуғзода. к.ф.н., доцент кафедры теории и истории литературы. Адрес: Республики Таджикистан, г.Душанбе, ул. Ф.Мухаммадиева, 17/6, моб: (+992) 888300566.

Information about the author: Safarova Nargis Sayfuddinovna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of Philology, docent of chair of Theory and History of Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev st. phone: (+992) 888300566;

ТАҲЛИЛИ СИМОҲОИ АСОСИИ ДОСТОНИ “ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО”-И АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Ҷавҳарӣ М.О.

**Кумитаи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба
масъалаҳои иҷтимоӣ, оила ва ҳифзи саломатӣ**

Ҳайати иштироккунандагон дар достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Абдураҳмони Ҷомӣ, ки хатти сужети асар ба ғаёлияти онҳо вобаста аст, зиёданд, вале асоситарин ва ғаёлттарин онҳо Юсуф ва Зулайхо мебошанд. Падари Юсуф -Яъқуб, бародарони ӯ, сардори қорвон-Молик, падари Зулайхо, доя, Азизи Миср, подшоҳи Миср, занони Миср, меъмори, мусаввир, духтаре аз қавми Од бо номи Бозға ва ғайра асосан барои тақмили симои Юсуф ва Зулайхо нигаронида шудаанд ва гоҳе ғаёлият нишон медиҳанд зуд нопадид мегардиданд. Ҷунонқи қаблан низ ёдрас шуда будем, Абдураҳмони Ҷомӣ воқеаҳои қиссаро, ки дар асоси сужети Таврот, Қуръон ва тафсириҳо омадааст, муфасссал баён накарда, мушаххасбаёнро пеша кардааст.

Қаҳрамони асосии достони Абдураҳмони Ҷомиро донишманди тоҷик Зоҳир Аҳрорӣ ҷаноби ишқ мегӯяд: “Вале агар ошқор ва бепарда гӯем, қаҳрамони асосии достон ҷаноби Ишқ аст – ишқи бузург, тавоно, сӯзандаву созанда, гиро ва ҷаззоб, ишқе, ки бар дари остони худ Ҷомиро ба зонуи тафаккур ва сачдаи эҷод нишонд, ишқе ки дар тору пуди латифи Зулайхо танида, бар ҳама тазодҳо пирӯз омад” [1, с. 9].

Достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Абдураҳмони Ҷомӣ баёнгари инкишофи густариши ҷаҳраҳои асар ва воқеаву ҳодисаҳои он аст, ки дар робита ба афкори ороғ, ташаккули ҷаҳонбинӣ, камолоти шахсият ва ниҳоят эҳсоси ошиқонаи онҳоро фаро гирифтааст.

Юсуф, ки фарзанди пайғамбар Яъқуб аст, аз рӯзҳои аввали ҳаёташ то охир дар бархӯрду муборизаи ботиниву руҳонӣ ва ҷиҳод бо нафс ғаёлият дорад, ки ҳамвора бо камбудии иҷтимоӣ дар набард аст ва кӯшиш мекунад, ки ҳамаи камбудии иҷтимоиро тавассути ахлоқи ҳамида ва риёзати ботинӣ ҳаллу фасл намояд.

Бархӯрди аввалини Юсуф бо разолати иҷтимоӣ муносибати бади бародарон ба ӯст, ки аз муҳаббати зиёди падар нисбат ба ӯ сар зада, онҳо бо машварати қаблӣ муттафиқ ба нест кардани ӯ гашта, бо фиреб аз назди Яъқуб ӯро ба саҳро мебаранд:

Ғиғон 3-ин ҷархи дӯлобӣ, ки ҳар рӯз,
Ба ҷоҳе афканад моҳе дилафрӯз.
Ғизоле дар риёзи ҷон ҷаранда,
Ниҳад дар панҷаи гурги даранда.
Ҷу 3-эшон кард Яъқуб ин суҳан гӯш,
Зи узр ангеҳтан гардид хомӯш.
Ба саҳро бурдани Юсуф ризо дод,
Балоро дар диёри худ сало дод [1, с. 215].

Дар байти дигар Абдураҳмони Ҷомӣ ин бародаронро ба гург ташбеҳ кардааст:

Ҷу Юсуфро ба он гургон супурданд,
Ғалак гуфто ки: “- Гургон барра бурданд” [1, с. 215].

Ин гуна разолату қабохат бо як тифли ханӯз ба балоғат нарасида ваҳшонияти азим аст, ки инсон ба ҳамнаслони худ дар ҳар муҳити иҷтимоӣ раво мебинад, ки ин зиштӣ дар достон бо тамоми падидаҳои таъсир ёфтааст:

Ғаҳе дар хуну ғаҳ дар хок меҳуфт,
Зи андӯҳи дили садҷок меҳуфт:
“Қучой, эй падар, охир қучой,
Зи ҳоли ман ҷунин ғофил ҷарой?
Биё, бингар қанзакзодагонро,
Зи роҳи ақлу дин афтадагонро [1, с. 217].

Дар ин ҷо мо Юсуфи пайғамбарзодаи хору зорро мебинем, ки ғоибона ба падар мурочиат мекунад, аз ӯ мадад мецоҳад, ки ҷаро аз ҳоли ӯ ғофил аст. Юсуф бародарони разилашро канизакзода ва аз роҳи ақлу дин дурафтода меҳисобад.

Рафтори бародарони сангдил аз ин байтҳо ба баъд, боз шиддат гирифта, ҳар яки онҳо Юсуфро лату кӯб мекунанд ва либосашро кашида, ба ҷоҳ мепартоянд ва бо ин рафтори ношоистаи худ, ба андешаи Абдурахмони Ҷомӣ то қиёмат ба худ аз маломат либосе дӯхтанд:

Кашиданд аз бадан пирохани ӯ,
Чу гул аз ғунча урён шуд тани ӯ.
Ба қадди худ буриданд аз маломат,
Либосе то ба домони қиёмат.
Фурӯ овехтанд он гаҳ ба ҷоҳаш,
Дар об андохтанд аз нимароҳаш [1, с. 218].

Лаҳзаи дигари аз ин саҳттар ва қабехтар, ки Юсуф бо он рӯбарӯ мешавад - ин баъд аз ҷоҳ баровардани хизматгори Молик ва аз ҷониби бародарон фурӯхта шудани ӯ мебошад, ки ин нуктаро Ҷомӣ саҳт мазаммат кардааст:

Дар ислоҳаш аз ин пас менакӯшем,
Ба ҳар қимат, ки бошад, мефурӯшем.
Чавонмарде, ки аз ҷаҳ баркашидаш,
Ба андак қимате з-эшон харидаш.
Зиёнкор он, ки ҷинси ҷон фурӯшад,
Чунон ҷинсе, чунон арзон фурӯшад.
Хирочи Мисру як дидор аз вай,
Матои ҷону як гуфтор аз вай [1, с. 222].

Ҷоҳеи дигари сеюми иҷтимоӣ, ки Юсуф дар синни хурдӣ бо он мувоҷеҳ гардидааст - бо тӯҳмат зиндонӣ шудани ӯст. Юсуф ба ҳамаи макру ҳиял бо сабру суботи ҳеш тоқат карда, ҳаргиз хиёнатро нисбат ба Азизи Миср ва поси хотири нону намаки ӯ раво надид ва нисбат ба ин тӯҳмат зиндонро авло донист.

Юсуф ҳарчанд дар зиндон буданро бартар донист, вале ин амали Юсуф ба назар осон намояд ҳам, лекин ин нишони эътирози ӯ бар зидди ноадолатии ҷомеа аст. Юсуф ҳамчун муршид, ки риёзати ботинӣ маслаки ӯст ва мушкилписандӣ шеваи ӯ, ин мушкилотро ба худ мегирад, то дигареро панд диҳад ва ба роҳи рост ҳидоят намояд.

Юсуф дар ҳар ин се саҳнаи дoston, ки ёдрас шудем ва мушкилӣ дар рӯбарӯяш қарор дорад, камфаъолият аст, эътирози саҳте намекунад ва ҳамеша таъя ба Худованд дорад, зеро медонад, ки сафои ботини нишони растагориаст.

Симои Юсуф баъди ба мартабаи вазирӣ расидан хеле фаъол мегардад, ки бо тадбиру ҷорабинӣ мардумро аз қатъӣ наҷот дода тавонист, хоби подшоҳро пешгӯии дуруст қард ва қаблан вақте ки дар зиндон буд, бо зиндонӣён меҳрубонӣ мекард ва хоби он ду хизматгори шоҳро низ дуруст шарҳу баён намуд [8, с. 28].

Ниҳоят, ба дидори Зулайҳо расида, ишки ӯро қабул қардан, бо ӯ хонадор шудан, ҳамрози якдигар будан, шабе аз назди Юсуф гурехтани Зулайҳо ва давидани Юсуф ва даридани пирохани Зулайҳо ва ба хотири Юсуф ибодатхонае бино қардани Зулайҳо гувоҳ ва далели фаъолияти Юсуф аст. Юсуф образест, ки ҳама фаъолияти ӯ дар дoston тавассути иҷозати Худованд ва расидани мужда тавассути Ҷабраил иҷро мегардад. Ҳатто марғаш низ тавассути себе, ки Ҷабраил аз боғи биҳишт овардааст ва аз бӯй қардани он амалӣ мегардад ва дар ин ҷо тасвири ин лаҳза аз устои суҳан будани Абдурахмони Ҷомӣ гувоҳӣ медиҳад, ки ин ҷузъҳо дар дигар дostonҳои «Юсуф ва Зулайҳо»-ҳо, хусусан дostonи Ховарии Шерозӣ дида намешавад.

Образи Юсуф дар дostonи Ҷомӣ бо ҳама зебоии зоҳирӣ ва ботинияш тасвир гардида, саҳт пойбанди дин аст ва бе хости Худованди якто ягон амалро иҷро намекунад, оқилу доност, ки аз ибтидои ҳар қор фарҷомашро мебинад, ба ҳама муносибати нек дошта, аз ҳама ин нуктаро хоҳиш дорад [4, с. 73-74].

Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар симои Юсуф аввал кӯдакero тасвир кардааст, ки аз вачоҳати ӯ нишонаҳои пайғамбарӣ ва пешвой ҳувайдост. Юсуф дар ҳар амалаш нишоне аз хирадмандӣ ва ояндабинӣ ба назар мерасад. Муъҷизаи ӯ тавассути дуо, пешгӯӣ ва таъбири хоб амалӣ мегардад, ки ин низ як шоҳаи муҳими илм аст.

Замони зиндагии Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ ба давраи шукуфоии хонадони Темуриён, хусусан подшоҳии Султон Ҳусайни Бойқаро ва вазири хирадманди ин хонадон, дӯст ва шогирди ӯ Алишери Навоӣ рост меояд ва Ҷомӣ дар достони «Юсуфу Зулайхо»- и худ дар симои Юсуф вазири хирадманди Темуриён Алишери Навоиро дар назар дорад [5, с. 234].

Зоҳир Аҳрорӣ чунин андеша дорад, ки дар симои Юсуф Абдурахмони Ҷомӣ «шаҳси хирадманду доно, инсони ранҷу заҳматкашида, сабуру бурдбор, пок ва аз олудагӣҳои нафсониву ҷисмонӣ парҳезкунанда, инсони вазифашинос, ба ҳамнавбон содиқу самимӣ, ғамхору дилсӯз дар усули идораи мамлакат одил, бо рою тадбир, оқил ва дурандешро тасвир намуда, дар маърази намоиши ҷомеаи вақти худ кашидааст» [1, с. 15]. Ва ин шаҳси хирадманду донову ғамхору дилсӯз дар усули идораи мамлакат одил ва ғайра Алишери Навоӣ мебошад. Алишери Навоӣ воқеан аз вазирони оқилу дурандеш ва хирадманду ботадбири хонадони Темуриёни Ҳироти асри XV мебошад.

Дар достони Абдурахмони Ҷомӣ Зулайхо аз ғаълотарин чехра, кӯшотарин шаҳсият, ҷолибтарин симо ва зеботарин зан аст. [9, с. 254] Зулайхо симои зани дирӯз, имрӯз ва фардост, ки бо тамоми ғаъолияти ҷолиби худ хатти сужети дostonро дилкаш ва рангин намудааст. Агар Ҷомӣ Зулайхоро бо чунин дилрабоӣ ва ғаъолиятмандӣ тасвир намекард, бо сабаби нишон надодани бисёр саҳнаҳои қисса ин дoston бад-ин ҷаззобияти баланд ва муҳаббати зиёд байни хонандагон эътибор пайдо намекард.

Мавлоно Ҷомӣ дар боби «Дар сифату насаби Зулайхо, ки Мағриб аз тулӯи офтоби ҷамолаш Машриқ гашта буд, балки ба ҳазор дараҷа аз он даргузашта» аслу насаби Зулайхо, дар ҳусну ҷамол яқтои олам будани ӯ ва тамоми сифати зебоии ӯро бо як маҳорати ҳос тасвир кардааст, ки тасаввур мекуни, ки Мавлоно Ҷомӣ як рассоми ҷирадасте будааст, ки бо хунари баланд симои зоҳирӣ ва ботинӣ Зулайхоро дар коғаз овардааст:

Чунин гуфт он суҳандони суҳансанҷ,
Ки дар ганҷина будаш аз суҳан ганҷ.
Ки дар Мағрибзамин шоҳе баномус
Ҳаме зад кӯси шоҳӣ, ном Таймус...
Зулайхо ном зебо духтаре дошт,
Ки бо ӯ аз ҳама олам саре дошт [1, с. 157-158].

Ҷомӣ баъд аз ин байтҳо тадриҷан ба бозгӯии сифатҳои зебоии Зулайхо оғоз мекунад, ки ӯ қадӣ зебое дорад, ки аз нахли раҳмат офарида шуда, аз бӯстони латофат сар кашидааст, ӯ шоҳдӯхтар аст, ду ҳесӯяш мисли ҳиндуи расансоз аст ва фалак ё Худованд чунин зебоаш офаридааст:

Қадаш нахле зи раҳмат офарида,
Зи бӯстони латофат сар кашида.
Зи ҷӯи шаҳриёрӣ об хӯрда,
Зи сарви ҷӯйборӣ об бурда.
Ду ҳесӯяш ду ҳиндуи расансоз,
Зи шамшоди сарафрозаш расан боз.
Фалак дарси ҷамолаш карда талқин,
Ниҳода аз ҷабинаш лавҳи симин [1, с. 158-159].

Дар байтҳои дигар Абдурахмони Ҷомӣ, ки устоди тасвир аст, бо истифода аз ҳарфҳои арабии “нун”, “сод”, “мим”, “алиф”, “син” тарҳи абрувон, ҷашмон, бинӣ, даҳон, холигии даҳон ва дандонро, ки аз узвҳои бадани Зулайхост, моҳирона ба тасвир гирифтааст, ки ин тасвири зеборо рассоми ҷирадаст кашида ва алоҳида-алоҳида нишон дода метавонад ва Мавлоно Ҷомӣ чунин тасвири зебоеро ба воситаи суҳан баён кардааст:

Зи тарфи лавҳи симинаш намуда,

Ду **нуни** сарнагун аз мушки суда.
 Ба зери он ду **нун** турфа ду **содаш**,
 Навишта килки сунъи устодаш.
 Зи ҳадди **нуни** ӯ то ҳалқаи **мим**,
Алифворе кашида бинӣ аз сим.
 Фузуда бар **алиф** сифри дахонро,
 Яке даҳ карда ошӯби ҷаҳонро.
 Шуда **синаш** аён аз лаъли хандон,
 Кушода **мимро** укда ба дандон... [1, с. 159].

Баъд аз бобҳои анъанавӣ дар достони Ҷомӣ якбора сужети дoston аз таваллуд шудани ӯ, шохдухтар будани ӯ, хоби сегона дида, ба Юсуф ошиқ шудани ӯ ва ғайра шуруъ мегардад, ки ин назари хоси муаллифи дoston аст. Абдурахмони Ҷомӣ дар чанд боби дoston Зулайхоро бо тамоми нозукӣ хеле зебо нишон додааст:

На духтар, ахтаре аз бурчи шохӣ,
 Фурузон ахтаре аз дурчи шохӣ.
 Нагунҷад дар баён васфи ҷамолаш,
 Кунам табъозмоя бо ҳаёлаш.
 Зи нӯшин лаълаш истимдод ҷӯям,
 Зи васфаш он ҷӣ даргунҷад, бигӯям [1, с. 158].

Абдурахмони Ҷомӣ дар байтҳои дигар ҳамаи сифати Зулайхоро як-як баён намудааст, ки: «Ӯ аслан олиҳаи ишқи пок аст, ки барои расидан ба васли дилдори худ то охир кӯшиш мекунад» [10, с. 260].

Ишқи муҳаббати Зулайхо баъд аз дидани Юсуф нисбат ба ӯ бештар гардида, ӯро боз ҳам ғайбона мегардонад, ки аз нигоҳи хатти сужет авҷи воқеаҳо оғоз гардида, шиддати он тезу тунд мегардад. Ба хоҳири висоли Юсуф Зулайхо ҳонаи ойинабандие сохт, ки дар дару деворҳои он аксҳои Юсуф бо Зулайхо кашида шудааст, ки дӯстдоштаҳо бо ҳам роз мегӯянд ва дар тасвири ин ҳона Ҷомӣ мисли наққоше ҳунари баланди шоирӣ нишон додааст:

Ба ҳукми доя заррин дасти устод,
 Зарандуда сарое кард бунёд.
 Дар он ҳона мусаввар сохт ҳар ҷо
 Мисоли Юсуфу нақши Зулайхо.
 Ба ҳам биншаста ҷун маъшуку ошиқ,
 Зи меҳри ҷону дил бо ҳам мувофиқ.
 Ба як ҷо ин лаби он бўса дода,
 Ба як ҷо он миёни ин кушода... [1, с. 270].

Симои Юсуф баъд аз хоби шоҳи Мисро таъбири дуруст кардан ва ба маснади вазорат расидан хеле ғайбона гардида, Зулайхо дар номаду ҷудой зиста, дар ҷустуҷӯи Юсуф аст ва барои ба ҳадаф расидан номадҳо ӯро пайгиранд. Дар тасвири Ҷомӣ ин номади кори ӯ аз ғайбу зори ӯ аз бути бечону беҳаракат аст, ки Зулайхо ҳамвора аз ӯ мадад меҷӯяд, аммо ӯ ба имдодаш намерасад. Баъд аз рафтани ба ҳона ва шикастани бут ва ба парастии Худои воҳид рӯй овардани ӯ муваффақият ёри ӯ мегардад ва Юсуф ба дидори ӯ мерасад:

Ба пеш овард он сангин санамро,
 Забон бикшод таскини аламро.
 Ту сангӣ, хоҳам аз нанги ту растан,
 Ба санге гавҳари қадрат шикастан.
 Бигуфт ин пас ба захми санги ҳора,
 Халилоса шикасташ пора-пора...
 Тазарруъ карду рӯ бар хок молид,
 Ба даргоҳи Худои пок нолид [1, с. 341-342].

Донишманди эронӣ Абдулҳусайни Зарринқӯб дар мавриде, ки аз маснавиҳои Ҷомӣ сухан меҷӯяд, чунин таъкиде дорад, ки бар тақвияти андешаи ғайб аст: «Дар «Юсуфу Зулайхо» ҳикояти тозае ҷиҳати татабӯи «Хусраву Ширин» пайдо кардааст. Ин дoston, ки аз

Қуръони карим гирифта шудааст ва ғайр аз Ҷомӣ низ баъзе шоирон онро назм кардаанд, бар хилофи бештари қиссаҳои ишқӣ он касе, ки дар оташи ҳирмону таманно месӯзад, зан аст, (яъне Зулайхост- Ҷ.М.), агарчи мард низ навбати хешро аз даст намедихад» [2, с. 221].

Дар роҳи ишқи Юсуф Зулайхо аз ҷон ва дину ойини худ низ гузар мекунад ва аз нигоҳи ғояи ваҳдати вучуд ӯ соликero мемонад, ки барои расидан ба васли маъшук аз ҳама чиз гузар карда, танҳо симои зоти Ҳақро мебинад ва дар роҳи васли ӯ ягон чизе садди роҳ шуда наметавонад.

Дар достони Абдурахмони Ҷомӣ фасли алоҳидае омадааст, ки Юсуф барои Зулайхо ибодатхона месозад, [3, 78] то дар он ҷо ӯ ба тоату ибодат машғул бошад ва парастии Худои воҳидро кунад:

Зулайхо ҳам ба тавфиқи илоҳӣ,
Нишаста бар сарири подшоҳӣ,
Дар он хилватсаро мебуд хурсанд
Ба васли Юсуфу фазли Худованд [1, с. 354].

Образи Зулайхоро дар бобҳои охири достони Ҷомӣ, баъд аз бо дуои Юсуф ҷавониву зебӣ ёфтани, ба висоли ӯ расидан ва баъди даргузашти Юсуф парешон мебинем, ки ӯ ба ҳичрон тоб наоварда, худро кӯр мекунад. Ин усули тасвирсозӣ аз муассиртарин лаҳзаҳост, ки дар достонҳои дигари «Юсуф ва Зулайхо», хусусан дар достони Ховарии Шерозӣ ба назар намерасад. Лаҳзаи муассири дигари достон он аст, ки баъд аз марги Зулайхо ўро дар паҳлуи Юсуф ба ҳок месупоранд, ки ин нукта дар достони Ховарии Шерозӣ низ ҳаст:

Зи гарди фурқаташ рух пок карданд,
Ба ҷанби Юсуфаш дар ҳок карданд.
Надида ҳаргиз ин давлат пас аз марг,
Ки ёбад сӯҳбати ҷонон пас аз марг [1, с. 363].

Вале Абдурахмони Ҷомӣ дар байтҳои зерин ба таассуф қайд мекунад, ки ин ду ошиқи воқеӣ дар зери ҳок ҳам ба висоли якдигар нарасиданд ва дар ин ҷо ривоятро меорад, ки гӯё дар тарафи пушти қабри Юсуф, дар маҳалҳо касалии вабо ва қаҳту гуруснагӣ ҳост ва бо маслиҳате тобути сангини Юсуфро қирандуд карда, ба зери дарёи Нил гузоштанд.

Фаъолияти Юсуфу Зулайхо дар достон бо ҳамин байтҳо ва хотимаи пуртаъсир қатъ гардида, сужети достон ба охир мерасад.

Образҳои Яъқуб, падари Зулайхо - Таймус, бародарони Юсуф, аммаи ӯ, дояи Зулайхо, подшоҳи Миср, Молик, қорвониён, Азизи Миср, устоҳову наққошон, зиндонӣ аз симоҳое ҳастанд, ки дар достони Абдурахмони Ҷомӣ ҳатти сужети достонро пурра мекунанд ва фаъл тасвир нагардидаанд, аммо то ҷое нақшро иҷро мекунанд, ки мавзӯи достон муассир гардад.

Образи падари Юсуф - Яъқуб баъд аз он ки Юсуфро аз ҳонаи хоҳараш меорад, ҳоби Юсуфро мешунавад ва бародаронаш бо фиреб ўро аз наздаш ба саҳро мебаранд, дигар дар достон фаъолият надорад, аммо дар достони Ховарии Шерозӣ образи Яъқуб хеле фаъл аст.

Малик Таймус – шоҳи Мағрибзамин, падари Зулайхо низ баъди хабар ёфтани Зулайхо аз нишони Азизи Миср, духтарашро бо номае ба ӯ пешкаш мекунад, ки чехраи хеле камфаъолият, очизу нотаваҷ ва то дараҷае бепарвост [6, с. 108].

Образи бародарони Юсуф дар достони Абдурахмони Ҷомӣ баъди Юсуфро ба ҷо афкандан ва бо нархи ночизе қурӯҳтани ӯ дигар дар ҳатти сужети достон ба назар намерасанд.

Подшоҳи Миср, Азизи Миср, аммаи Юсуф, Молик, қорвониён, устоҳову наққошон, зиндонӣ як ё ду лаҳза дар достон омадаанд ва дигар фаъолият надоранд ва образҳои лаҳзавӣ мебошанд.

Образи доя ё парастори Зулайхо баъд аз шунидани ҳоби ӯ ва ба Миср расонидани Зулайхо, баён кардани муҳаббати Зулайхо ба Юсуф, тадбирҳо ҷуста, ҳонаи ойнабандӣ сохтан ва бо ташвиқи ўву занони мисрӣ ба зиндон афкандани Юсуф ва шабона ҳамроҳи Зулайхо ба зиндон ба дидори Юсуф рафтан, [7, с. 29] дигар фаъолият надорад. Аммо якҷанд саҳнаи достон, ки Юсуфро ба ишқи Зулайхо таҳрик мекунад, ба фаъолияти доя вобастааст.

Ҳамин тавр, аз таҳлили фаъолияти образҳои достони Абдурахмони Ҷомӣ метавон ба хулоса ва натиҷае расид, ки шоир бо истифода аз чехраҳое, ки таҳлилашон баён гардид, тавассути тахайюли баланди бадеии худ чунин як достони баландмазмуне офаридааст, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ қойгоҳ ва мақоми хосро дорост ва дар мактаби «Юсуф ва Зулайхо» - сароии адабиёти форсии тоҷикӣ ва халқҳои ҳамҷавор, аз ҷумла: туркҳо, ўзбекҳо, тоҷикҳо, қазоқҳо, қурдҳо, озарӣҳо, паштуҳо (афғонҳо), туркманҳо ва уйғурҳо саҳми назаррас ва таъсири зиёд дорад.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Олимӣ Х.

Адабиёт:

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Осор дар ҳашт ҷилд. Ҷилди чорум. «Субҳатул- аброр» ва «Юсуф ва Зулайхо». Мураттибон: З.Аҳрорӣ ва М. Мамедова -Душанбе: Адиб, 1988. -384 саҳ.
2. Зарринқӯб А. Бо қорвони ҳулла. Таҳия ва тавзеҳи Ш.Шокирзода ва Р. Соҳибназар. - Душанбе: Пайванд, 2004. - 332 саҳ.
3. Қулиев А. Поэма «Юсуф и Зулейха» Абдурахмана Джами. Автореферат кандидатской диссертации. - Боку, 1966. - 28 стр.
4. Қулиев А. Қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» ва инъикоси бадеии он дар эҷодиёти Абдурахмони Ҷомӣ //Абдурахмони Ҷомӣ. Маҷмуи материалҳои ҷашни 550-солагии. - Душанбе:Дониш, 1073. - 230 саҳ. - саҳ.73-84.
5. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 1(2).- Душанбе:Маориф, 1989. - 421 сҳ.
6. Нағиева Ҷ. Ҷомӣ дар Озарбойҷон. - Боку:Илм, 2007. - 131 саҳ.
7. Раҳмонов А. Пиндорҳои асотирӣ дар адабиёти тоҷикӣ.- Душанбе:Диловар, 1999. - 196 саҳ.
8. Салимов Ю. Насри ривоятӣ. Маҷмуи мақолаҳо. Мураттибон: О.Аминзода, Н Салимов. - Душанбе:Ирфон, 1986. - 128 саҳ.
9. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 1.- Душанбе, 1988.-320 саҳ.
10. Этте Ҳ. Таърихи адабиёти форсӣ. Тарҷума бо ҳавошии Ризозода Шафак. - Техрон, 1977 м. - 301 саҳ.

ТАҲЛИЛИ СИМОҲОИ АСОСИИ ДОСТОНИ “ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО”-И АБДУРАХМОНИ ҶОМӢ

Дар достони “Юсуф ва Зулайхо”- и Абдурахмони Ҷомӣ образҳои зиёд мавриди истифодаи шоир қарор гирифтаанд, ки чарағи хати сюжет ба фаъолияти онҳо вобастааст. Асоситарин образҳо дар достон Юсуф ва Зулайхо мебошанд.

Юсуф, ки фарзанди пайғамбар Яқуб аст, аз рӯзҳои аввали ҳаёташ то охир дар бархӯрду муборизаи ботиниву руҳонӣ ва чиҳод бо нафс фаъолият дорад, ки ҳамвора бо камбудии иҷтимоӣ дар набард аст ва кӯшиш мекунад, ки ҳамаи камбудии иҷтимоиро тавассути ахлоқи ҳамида ва риёзати ботинӣ ҳаллу фасл намояд. Юсуф бо ҳама зебоии зоҳирӣ ва ботинияш, саҳт пойбанди дин аст, оқилу доно, ки аз ибтидои ҳар қор фарҷомашро мебинад, ба ҳама муносибати нек дошта, аз ҳама ин нуктаро хоҳиш дорад.

Дар достони мазкур Зулайхо аз ҷаҳлатарин чехра, кӯшотарин шахсият, ҷолибтарин симо ва зеботарин зан аст. Маҳз ҷаззобияти достон ба дилрабоӣ ва ҷаҳлатмандии Зулайхо марбут аст. Зулайхо шохдӯхтар аст, дар ҳусну ҷамол яқтои олам аст. Ў олиҳаи ҳусни беҳамто ва ишқи пок аст, ки барои расидан ба висоли дилдори худ то охир кӯшиш мекунад, аз дину ойини хеш мегузарад. Яқуб-падари Юсуф, бародарони ӯ, сардори қорвон-Молик, падари Зулайхо, доя, Азизи Миср ва ғайра қаҳрамонҳои лаҳзавии достон мебошанд, ки барои тақмили симои Юсуф ва Зулайхо нигаронида шудаанд ва гоҳе ҷаҳлат нишон медиҳанду зуд нопадид мегардиданд.

Қалидвожаҳо: *Юсуф, Зулайхо, Яқуб, образҳо, симои зоҳирӣ ва ботинӣ, ахлоқ, ҷаҳлат, ишқи пок.*

АНАЛИЗ ГЛАВНЫХ ГЕРОЕВ ПОЕМЫ АБДУРАХМОНА ДЖОМИ «ЮСУФ И ЗУЛЕЙХА»

В повести Абдурахмона Джомии «Юсуф и Зулейха» поэт использует множество персонажей, от поступков которых зависит развитие сюжета. Важнейшими героями повести являются Юсуф и Зулейха.

Юсуф, сын пророка Исак, с первых дней своей жизни и до конца ведёт внутреннюю и духовную борьбу и джихад против себя. Он постоянно борется с социальными недостатками и пытается разрешить их посредством нравственной добродетели и внутреннего аскетизма.

Юсуф, при всей своей внешней и внутренней красоте, глубоко религиозен, умен и мудр, видит исход каждого дела с самого начала, относится ко всем хорошо и ожидает этого от всех.

В этой истории Зулейха – самое деятельное лицо, самая открытая личность, самая привлекательная фигура и самая красивая женщина. Очарование истории связано с обаянием и активностью Зулейхи. Зулейха – принцесса, единственная в мире по красоте. Она – богиня непревзойденной красоты и чистой любви, которая стремится до конца достичь цели своего возлюбленного, выходя за рамки своей религии и обычаев. Яков, отец Юсуфа, его братья, караванщик Малик, отец Зулейхи, повитуха, Азиз Египетский и другие — второстепенные персонажи повествования, которые призваны подчеркнуть образ Иосифа и Зулейхи и которые иногда появляются, а затем быстро исчезают.

Ключевые слова: Юсуф, Зулейха, Исак, образы, внешний и внутренний образ, нравственность, деятельность, чистая любовь.

ANALYSIS OF THE MAIN CHARACTERS OF THE STORY “YUSUF AND ZULAYKHA” BY ABDURAKHMON JOMI

In Abdurakhmon Jomi's story "Yusuf and Zulaykha", the poet uses many characters, and the flow of the plot depends on their actions. The most important characters in the story are Yusuf and Zulaykha.

Yusuf, the son of the prophet Jacob, is engaged in an inner and spiritual struggle and jihad against the self from the first days of his life until the end. He is constantly at war with social shortcomings and tries to resolve all social shortcomings through moral virtue and inner asceticism.

Yusuf, with all his external and internal beauty, is a staunch believer in religion, intelligent and wise, who sees the end of every task from the beginning, has a good attitude towards everyone, and desires this from everyone.

In this story, Zulaykha is the most active person, the most ambitious personality, the most attractive figure, and the most beautiful woman. The charm of the story lies in the charm and activity of Zulaykha. Zulaykha is a princess, unique in the world in beauty. She is a goddess of unparalleled beauty and pure love, who strives to the end to achieve the goal of her beloved, breaking her religion and customs. Jacob, Yusuf's father, his brothers, the caravan leader Malik, Zulaykha's father, the midwife, Aziz of Egypt, and others are momentary characters in the story, who are intended to enhance the image of Yusuf and Zulaykha, and who sometimes appear and then quickly disappear.

Keywords: Yusuf, Zulaikha, Jacob, images, external and internal image, morality, activity, pure love.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Чавҳарӣ Муҷиббахон Одил*- раиси кумитаи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои иҷтимоӣ, оила ва ҳифзи саломатӣ. Суроға: 735920, ш. Душанбе, кӯчаи Пушкин-1, ҳуҷраи 49, телефон: (+992) 935221004. Email javhari.71@mail.ru

Сведения об авторе: *Джавхари Муджибахон Одил*- председатель Комитета Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан по социальным вопросам, семьи и здравоохранения. Адрес: 735920, г. Душанбе, ул.Пушкина -1, кв 49, телефон (+992) 935221004. Email javhari.71@mail.ru

Information about the author: *Javhari Mujibakhon Odil*- chairman of the Committee of the Majlisi namoyanagon of the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan on social, family and health issues. Address: 735920, Dushanbe, Pushkin-1, Room 49. Phone (+992) 935221004, Email javhari.71@mail.ru

Шарифова Г.Ҳ.

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Нахустин маҷмуаи осори Ёрун Кӯҳзод «Сареу савдое», ки соли 1971, замони дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» ҷаёлият намуданаш ба чоп расид, ўро ҳамчун нависандаи ҷӯянда ва тозаназар ба хонанда шиносонид.

Ин китоб аз ҳикоятҳои ҳаҷвии нависанда фароҳам омада, ифодагари назари интиқодӣ ва моҳиятҷӯии нависанда аст, ки мутаассифона дар оғози ҷаёлияти эҷодӣ ҳамчун равиши норавои «кайфияти хӯрдагирӣ ва саросар инкоркунӣ» маломат шудааст [3, с. 51].

Ҳазилдин Муҳаммадиев ду ҳикояи аввалини Ёрун Кӯҳзод «Аз таърих» ва «Роҳ»-ро нақд карда дар оғози ҷаёлияти эҷодӣ Кӯҳзодро «нависандаи умедбахш» унвон карда, афзуда буд, ки ҳикояву фелетонҳои хуб навиштааст. Дар насри муқаррарӣ ҳам қобилияти нағз зоҳир кардааст, ки ҳикояи «Роҳи ағба» ба ин далели равшан аст. Ҳаводорони наср ба вай умедҳо доранд» [3, с. 52].

Ҳамин ҳикояи зикршудаи «Роҳи ағба»-ро баъдтар нависанда бо андаке таҳрир дар шакли повест интишор дод, ки дар заминаи он М.Шукуров (М.Шакурӣ) ўро нависандаи мушоҳидакор унвон карда, таъкид ҳам карда буд, ки «муҳитеро, ки ба тасвир гирифтааст, нағз медонад» [5, с. 178].

Аз ҳикояҳои аввалин маҷмуаи нависанда маълум буд, ки вай ба ин жанр дилбастагии хос дошта, онро воситаи самарабахши «хонарӯбӣ ва аз ифлосӣ пок кардани иқоматгоҳи» мо медонист. Ба таъкид ва таъйиди ӯ «дар адабиёт аз жанри ҳаҷв ростгӯитар жанре нест» [11, с. 93].

Ёрун Кӯҳзод дар ҳикояҳои ҳаҷвиаш хулқу ҳӯи одамони сустирода, хомтамаъ, кӯтоҳандеш, замонасоз, ҷоҳил ва ғайраро тасвир мекунад. Бо эҷоди ҳикояи ҳаҷвӣ нависанда мазмун ва ғояи ҳаҷви публисистири низ такмил бахшид. Таъриз, мутоиба, ришханди нишонрас ва драматизми тасвир аз хусусияти хоси ҳикояҳои ҳаҷвии ӯ буда, нависанда бештар «дар мавзӯҳои танқиди камбудӣҳои зиндагӣ ва маҳдудиятҳои шахсии инсон, нокифоягии шуури иҷтимоии вай баҳс мекунанд». Ҳикояҳои «Ҳеши дур», «Хомтамаъ», «Саломӣ ҳамсоя», «Вақти қиммат», «Пагоҳ фардо», «Дӯстон», «Маърака», «Аҳли рикоб», «Оҷаи бачаҳо», «Абрҳои осмони соф» ва ғайра масъалаҳои доғи ахлоқиро ба миён гузошта, бо тасвири мушаххас нависанда ҳолати ҷомеа ва амалу кирдори шахсиятҳои ҳикояҳояшро нишон додааст, ки арзиши хоси таълимӣ ва зебоишинохтӣ доранд.

Маҷмуаи «Як сару сад ҳаёл» (1983) зинаи тозаи ташаккули ҳунари нависандагии Ёрун Кӯҳзод буда, ҳикояҳои дар солҳои гуногун эҷодкардаи нависандаро дар бар мегирад. Ин маҷмуа ифодагари саъю талоши нависанда дар ташаккул ва таҳаввули ҳикояи равоншинохтӣ (психологӣ), ҳаҷвии публисистӣ, ҳаҷвии танқидӣ мебошад. Ҳадафи нависанда аз эҷоди ин гуна ҳикояҳо, пеш аз ҳама, ислоҳи ахлоқи ҷомеа ва беҳбуд бахшидан ба зиндагии инсонҳо ва вазъи маънавии ҷомеа мебошад.

Нақди адабӣ дар заминаи ҳикояҳои маҷмуаи зикршуда камбудӣҳои онро низ ёдрас карда буд. Аз ҷумла, адабиётшинос Абдуҳолиқ Набавӣ тангии доираи мавзӯ, маҳдудияти тасвир, фабулаи сохта ва оддиро, ки дар масъалаҳои маъмул баҳс мекунанд, чун норасоӣҳои ҳикояҳои нависанда ба мушоҳида гирифта, чунин тарзи таълифро ғайритабӣ унвон кардааст [5, с. 122].

Аз ибтидои солҳои ҳафтод сар карда, Ёрун Кӯҳзод илова ба ҳикоя қиссаҳои «Роҳи ағба» (1971), «Писанддара» (1974), «Кини Хумор» (1976), «Як рӯзи дароз, рӯзи бисёр дароз» (1977), «Тақвими раҳгум» (1986), румонҳои «Ҳам кӯҳи баланд, ҳам шаҳри азим» (1983), дар таҳрири тоза бо номи «Бандии озод» (1994) ва «Ҳайҷо»-ро (2007) навишт, ки ҳар кадоме ифодагари марҳилаҳои тоза ва пурсамари ҷустуҷӯҳои эҷодии ӯянд. Ёрун Кӯҳзод бо эҷоди ҳикояҳо бунёди андеша ва руҳиянигориро дар ин жанр тақвият бахшида, ба ин васила сиришти инсонии шахсиятҳои осорашро бармало кард. Дар ин гуна ҳикояҳо, аз ҷумла,

ҳикояҳои «Саттори роҳбалад», «Достони муаллим», «Никоҳ бо корд», «Модар ва Азроил» ва дигарҳо шахсият ва орзуву омоли инсонҳои озодиҳо саодатҷӯ, устодон, занони дар аҳд собитқадам, муҳаббати фарзанд ба модар тасвир шудаанд.

Нависанда дар аввалин ҳикояҳояш мутаваҷҷеҳи хилқати инсон буд. Дикқати ўро тавонони маънавии инсон, ормонҳои ахлоқию зебоишинохтӣ ва касодии маънавият ба худ ҷалб карда буд. Ин тамоюл дар насри тоҷикӣ бо саъю талоши Фазлиддин Муҳаммадиев ташаккул ёфта, бо кӯшиши нависандагони дигар, таҳаввул ва равишҳои тоза пайдо кард, ки дар ин самт хидмати Ёрун Кӯҳзод низ зиёд аст.

Осори Ёрун Кӯҳзодро хонда вусъати андеша ва маҳорати тасвиркорӣҳои ўро пеши назар оварда, кас афсӯс меҳӯрад, ки омилҳои буданд, ки монеаи пешрафти ҳунари нависанда шудаанд. Дар ин замина то чое нақди адабӣ низ гунаҳкор аст. Албатта нақди адабӣ сари вақт истеъдоди Ёрун Кӯҳзодро шинохт ва қадр ҳам кард. Вале вақте бо баъзе асарҳои нависанда бархӯрди ғайривоқеӣ ва носолим ба вуқӯъ омад, нақд аз ӯ ҳимоят накард. Баръакс, диди моҳиятҷӯи ўро дар шинохти воқеият «кайфияти хӯрдагирӣ ва саросар инкоркунӣ» таъбир карданд, ки албатта ба нависанда бетаъсир намонд.

Назари интиқодӣ ва моҳиятҷӯи Ёрун Кӯҳзод ба идеологҳои замони шӯравӣ писанд набуд. Нависанда дар бехтарини осораи аз мушкilotи зиндагӣ, аз норасоӣҳои низом, масъалаҳои доғи иҷтимоӣ ва маънавӣ ҳадафмандона сухан мекард. Мақолаҳои гузоришот ва асарҳои бадеии ӯ консепсия хоси диди бадеӣ ва иҷтимоии соҳибашонро матраҳ мекарданд. Вале ин танқиди созанда ва «инкоркунӣ» ба сиёсати ҳоким ва коргузоронаш писанд мешуд. Монеаҳои эҷодшуда, ба хусус сензура ба ташаккули ҳунари нависанда бетаъсир набуд. Дар ин боб, Ёрун Кӯҳзод бар ин назар аст, ки фишор овардан ба ҳамаи касбу кор зарар дорад. Сензура низ фишор аст. Вусъати фикрро дар маҳдудият нигоҳ медорад. Баёни фикр, ки маҳдуд шуд, ба услуб, ба тасвир ва ба савти забон таъсири бад мерасонад. Услуб сабукбор ва тасвир мухтасар ва забон бешира ва ҷумлаҳо ноқис мешаванд» [11, с. 100].

Мутаассифона, дар вақташ бехтарин осори нависанда аз таъсири бади сензураи вақт эмин намонд. Худи Ёрун Кӯҳзод иқрор аст, маҳдудияти фикр ва сусти тасвир дар ҳикояҳои «Гардани қач», «Меҳи девор», «Тӯйи арӯсӣ», «Саломӣ ҳамсоя» ва монанди инҳо зер таъсири сензураи вақт сурат гирифтааст. Повести «Роҳи ағба» ва романи «Ҳам шаҳри азим, ҳам кӯҳи баланд» низ дар вақташ аз сензура осеб дида буданд ва табиист, ки чунин муносибат ба нависанда бетаъсир набуд ва монеаи пешрафти ҳунарии ӯ мешуд.

Бо вучуди ин, Кӯҳзод тавонист, ки аз оғози фаъолияташ мавзӯи масъалаҳои асосии эҷодиёташро муайян кунад ва бо фикру андешаҳои муҳиме ба саҳнаи адабиёт қадам гузорад. Аз ин ҷиҳат аз оғоз руҳи ислохотҳои дар навиштаҳо ва андешаву осори ӯ нуфуз дошт. Нависанда ба тасвир ва арзёбии ҳодисаҳои майли қатъӣ дошт, ки ба инкишофи фардияти инсон, ба пешрафти ҳамаҷонибаи шахс ва ҷомеа мамониат мекунад. Ҳамин равиш тамоюли ахлоқии осор ва хусусияти хоси тафаккури бадеии ўро муайян мекунад. Ин тамоюл дар ҳикояҳои ӯ ба назар расида, дар асарҳои калонҳаҷмаш вусъати тоза пайдо кардааст. Дар нахустин повесташ «Роҳи ағба» нависанда масъалаи ахлоқии иҷтимоиро ба миён гузошта, камолоти маънавии инсонро омили бақои насл ва пешрафти ҷомеа шинохта буд.

Дар ин асар нависанда ба моҳияти муносибатҳои ахлоқии одамон диққат дода, мусодамаи маънавию ҳамчун воситаи ошкор сохтани хилқати шахсиятҳои осораи корбасти намудааст. Одамияти асил ва адолати иҷтимоӣ дар тафсири бадеии ӯ поядорони саодати инсон ва амну осоиши ӯянд.

Дар повести «Писанддара» низ тасвир ва арзёбии масъалаҳои одоби ахлоқ, ҷустуҷӯҳои маънавии наврасон ҷойгоҳи хос дорад. Нависанда дар заминаи амалу кирдори шахсиятҳои асараш омили аслии заволи ахлоқии инсонро дар «зиндагии бемаънавият» мебинад. Пайравии кӯркӯрона ба суннатҳои меросӣ, нашинохтани неку бади онҳо низ аз масъалаҳои ҳамаҷониба, ки нависанда сари онҳо меандешад. Нависанда бо тасвири амалу кирдори шахсиятҳои повест хостааст ба хонанда нишон диҳад, ки неқӣ чӣ қадру манзалате дорад.

Дар повести «Писанддара» ва дигар осори нависанда тасвири воқеӣ бо таҳлили муътамади равонии иҷтимоӣ ба ҳам омада, муносибатҳои инсонро ҷомеа хеле ҷиддӣ ба тадқиқ

омадааст. Ин тарзи биниш дар дигар асарҳои бузургҳаҷми Кӯҳзод такмил ёфта ва хусусияти умдаи фарқияти эҷодии ӯро таҷассум кард. Ҳамчунон ки Н.Салимов низ муътақид аст [8], ба роману повестҳои нависана як силсила масъалаҳое низ умумият бахшидаанд, ки ҳар дафъа дар сатҳҳои гуногуни иҷтимоию ахлоқӣ мавриди баррасӣ қарор ёфтаанд. Аз ҷумла, масъалаи «психологияи одат» ва тангназарии ноҳудоғоҳӣ, ки дар заминаи зиндагии мардуми кӯҳистон («Писанддара»), сифати таълиму тарбия ва сатҳи маърифати мардум («Кини Хумор») аз ҷанд паҳлу ба маърази муҳокима гузошта шудааст.

Дар ин замина метавон гуфт, ки ягонагии мавзуву масъалаҳо дар эҷодиёти Ёрун Кӯҳзод яке аз вижагиҳои тафаккури бадеии ӯст. Аз аввалин навиштаҳои ӯ маълум буд, ки фикру андешаҳои муҳиме дорад ва ҳамаи онҳо дар атрофи як масъалаи муайяни иҷтимоиву маънавӣ ҷарх мезананд. Махсусан дар осори калонҳаҷм мавзӯ ва масъалаҳои мушаххас диққати ӯро ба худ кашида, андешаашро пойбанд доштаанд. Масъулияти қалам ӯро водошта буд, ки масъалаҳои фасоди молӣ ва ахлоқӣ, риёкорӣ, дурӯғбофӣ, зоҳирнамоӣ, маҳалгароиву маҳалбозӣ, ришвахӯрӣ, ҳама гуна қонуншиканӣ ва ғочаҳои сиёсӣ ахлоқии замони шӯравиро дар осораи фаро гирад, тасвир ва таҳлил кунад.

Ба ифодаи дигар, Ёрун Кӯҳзод равиши эҷодии Фазлиддин Муҳаммадиевро дар идроки бадеии ахлоқӣ иҷтимоӣ ва фардӣ идома дода, дар ин замина баъд аз қиссаи «Писанддара», «Кини Хумор», «Як рӯзи дароз, рӯзи бисёр дароз», «Таҳвими раҳгум», румонҳои «Бандии озод», («Ҳам кӯҳи баланд, ҳам шаҳри азим») ва романи ба ифодаи ҳудаш «ғочаӣ»-и «Ҳайҷо»-ро навишт, ки масоили муҳими иҷтимоӣ, ахлоқӣ, таърихиву фарҳангиро фаро мегиранд [10, с. 27].

Агар повести «Писанддара» ба наҳве ифодакунандаи андешаву орои нависанда дар бораи тангназарӣ, кӯтоҳандешӣ ва ҷаҳолати ғолиб бар ормонҳои солим бошад, қиссаи «Кини Хумор» ин мавзӯро дар заминаи амиқтар ва бунёдии ҷомеаи тоҷикон идома медиҳад. Муҳаммадҷон Шукров аҳамияти ҷудоғонаи повести «Кини Хумор»-ро дар адабиёти тоҷик ёдрас шуда, аз ҷумла меафзояд: «Нависанда умдатарин масъалаҳои доимии ҳаётро аз қабилӣ ин, ки инсон бояд чи гуна бошад, мақсад аз зиндагӣ чист, чи чизеро бахт номидан мумкин аст ва ҳоказо» [2] ба муҳокима гирифта, таҳлил ва арзёбӣ кардааст, ки арзиши бузурги маънавию маърифатӣ дорад.

Ёрун Кӯҳзод бо таълифоташ, дар асоси тадқиқу таҳлили воқеияти ҳамаҷуза ва равиши зиндагии мардум ба таври боварибахш собит кардааст, ки тарзи зухуроти хислатҳои таърихӣ инсон бо муносибатҳои иҷтимоиву маънавӣ пайванди қавӣ дошта, сатҳи ахлоқӣ иҷтимоӣ ва маънавияти шахс ифодагари моҳияти замони таърихӣ ва фарҳангӣ мебошанд. Дар ҳамин контекст эҷод шудани повести «Як рӯзи дароз, рӯзи бисёр дароз» дар эҷодиёти нависанда ҳодисаи тасодуфӣ набуд. Ин асар дидгоҳҳои тозаии ӯро дар бораи ҷунбишҳои фикрию иҷтимоии ибтидои асри XX ва ғочаи як инсонӣ бедору равшанбин ироа мекунад, ки моҳияти андешаву орои нависанда ба замони мушаххаси таърихӣ фарҳангӣ маҳдуд намешавад. Яъне сарнавишти Айни дар тасвири нависанда сабақи таърихӣ буда, ҳаққи меросбариро таъйид мекунад.

Повести «Таҳвими раҳгум» низ ҳамин концепсияи идроки бадеии воқеиятро дар заминаи ҳаводиси таҳрибкори ҷомеаи тоҷикон амиқтар ва ҳунармандона фаро гирифтааст. Ин повест ба ифодаи Худой Шарифов «дар сабки асарҳои пешинаи муаллиф навишта шудааст. Аммо мазмунӣ асар ва образҳои ғарҷӣ аз самти асосии назари танқидии нависанда ва шакли образфаринии ӯ дур нестанд, навию тозагии мувофиқи замон доранд» [4].

Ин повест, соли 1987 таълиф шуда, воқеият ва ҳаводиси соли 1982-ро инъикос мекунад. Агарчи ҳодисаҳои асар дар замони мушаххас меғузаранд, моҳияти он ба замони маҳдуд тааллуқ надорад. Нависанда дар повест масъалаҳои фасоди роҳбарӣ, ахлоқӣ бад, маънавиёти норасо, ривочи ҷоплусиву муфтхӯриро ба миён гузошта, ба ин васила аҳли ҷомеаро аз хатари нобудии ахлоқиву маънавӣ ҳушдор медиҳад.

Романи «Ҳам кӯҳи баланд, ҳам шаҳри азим», ки баъдтар бо номи «Бандии озод» ҷоп шуд, низ концепсияи ислоҳотҳои нависандаро ифода мекунад ва аз бисёр ҷиҳат дидгоҳҳои бадеию иҷтимоии нависанда дар ин осор ташаккул ва таҳаввул ёфтааст. Ҷунонки ишора шуд,

ин роман дар вақташ (соли 1983) «буридаву хойида...тарошида» ба чоп расида буд. Нависанда дар таҳрири нав порчаҳои афтодари барқарор карда, ишораву нимишораҳои андаке тафсил додааст ва ба ин васила муҳити вазъи руҳии шахсиятҳои асарашро бо фикру амали онҳо мувофиқ кунонидааст. Дар таҳрири нав баъзе тасвирҳои афтида, тасвирҳои тавсифҳои тоза ба он илова шудааст. «Бандии озод» дар таҳрири тозаи нависанда асари сифатан нав дар ҳама қолабест, ки нависанда нияти эҷоди онро доштааст. Ин романро муҳаққиқон асари ахлоқии исёнгарона ва таърихномаи худшиносии зиёиёни ҳушёрдил унвон кардаанд [9, с. 11]. Ниҳоят соли 2007 тозатарин ва пурмоятарин романи нависанда «Ҳайчо» ба чоп расид, ки онро муҳаққиқон «пурдартарин сафҳои адабиёти тоҷик пас аз навиштаҳои Аҳмади Дониш ва аз беҳтарин романҳои адабиёти тоҷик шинохтаанд [8, с. 163].

Нависанда дар ин роман пеш аз ҳама ба суолҳои «Кӣ будем? Кӣ шудем? Кӣ мешавем?»- посух дода, талош кардааст, ки рӯзгор ва афкори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва сиёсии кишварро дар заминаи ҷавоб ба ин се суол, мавриди андеша ва гуфтугӯ қарор диҳад. Ёрун Кӯҳзод дар тафсири хусусияти жанрии роман онро роман -фочиа унвон мекунад ва меафзояд: «Дар оғози қор ниятам навиштани як романи қаҳрамонӣ буд. Қаҳрамони воқеӣ, на бофтаву сохта. Ном ҳам надошт. Баъд дар давоми қор воқеият ва ҳақиқати таърих ғолиб омад ва қаҳрамони фочиаӣ шуд. Як фочиаи ақлу тамиз ва фаҳму фаросат ва донишу биниш ва ғайрату ҳиммат, фочиаи як миллати соҳибкитобу мактабдор ва як марзу буми фароҳу обод, ки имрӯз аз ҳама чиз бенасиб ва бебаҳра мондааст» [11, с. 97].

Дар роман нависанда дар баробари нишон додани фочиаҳои иҷтимоӣ ва маънавии таърихи миллат саъй кардааст, ки гузаштаву имрӯзаи маърифат ва ҳислати миллатро бе рӯириё ва беталаботи айнулвақт ва белофу газоф, соф, ҳолисона ва сирф ҳақиқатнигорона мавриди таҳқиқ ва таҳлил ва ташвиқ қарор диҳад ва дар ин замина комёб низ шудааст, ба ифодаи ҳадаш «мағзи гапро» гуфтааст.

Ёрун Кӯҳзод дар ин роман аз даврони нақхатбори ҳокимияти сулолаи подшоҳони манғития нақл мекунад. Он чи нависанда тасвир кардааст ба сарнавишти дирӯзаву имрӯзаи миллати мо пайванд меҳӯрад. М.Шукуров (М.Шакурӣ) яке аз хусусиятҳои насри Кӯҳзодро ҷиҳати маърифатомӯзии он доништа, дар ин замина моҳияти маорифпарварии осори ӯро таъкид карда буд [2, с. 32]. Ин тамоюли эҷодӣ, ки бешак, ҳодисаи мусбат аст, дар романи «Ҳайчо» бо тасвири амиқи ҳаводиси иҷтимоиву сиёсии як давраи пурфочиаи таърихи халқи тоҷик боз ҳам таҳким ёфтааст. Гароиши нависанда ба ин тамоюли эҷодӣ ва дар асарҳои ӯ, бахусус румони ахир қувват гирифтани ҷанбаи ахлоқиву маърифатомӯзӣ, аз ормонҳо ва ҳадафҳои эҷодии нависанда берун меояд.

Нависанда дар эҷодиёташ, пеш аз ҳама, манфиати миллӣ ва тафаккури миллиро таҷассум карда, ин масъала дар романи ахир умқ ва вусъати тоза пайдо менамояд. Дар ин асар дарси таърих ҳамчун унсури таърихсоз ва пешрафту шукуфоии миллат маънидод шуда, сабақгирӣ аз он ҳамчун омили наҷот ва пешрафт мушаххас гардидааст. Муаллиф дар роман муаммоҳои ҳастии таърихӣ ва фарҳангии миллатро ба миён гузоштааст. Аз назари тақдири таърихӣ тоҷикон асар ҳадафи ошкоро ва созандаи миллӣ дорад. Нависанда бо тасвири фочиаи рӯзгор, ситами миллӣ ва оқибатҳои вайронгари он ҳушдор медиҳад, ки тоҷикон бояд аз таърихи худ огоҳ бошанд ва аз он сабақ гиранд, то роҳи барои ояндашон ҳамвор гардад. Дар ин замина нависанда воқеоти таърихро барои адабиёт ҳамон вақт муҳиму муфид мешуморад, ки агар «ба дарди замони бихӯрад». Дар романи «Ҳайчо» воқеоти таърихӣ ба дарди замони меҳӯрад. Таърих ва воқеоти он нияти бадеии нависандаро таҷассум мекунад. Ин тамоюл аз «Достони Исмаил» оғоз ёфта, дар романи «Ҳайчо» таҳаввул ёфт ва барои амиқ дарк кардани моҳияти рӯйдодҳои ахлоқию иҷтимоӣ ва маънавии замони мо ёрӣ медиҳад.

Аз ин мурури кӯтоҳ метавон натиҷа гирифт, ки ҳикояҳо ва повесту романҳои Ёрун Кӯҳзод хонандаро ба бозсозии тафаккури маънавият, ба шинохти меъёрҳои адолати иҷтимоӣ омода сохта, завқи дунёшиносӣ ва зебоишиносии ӯро баланд мебардорад.

Ёрун Кӯҳзод аз оғози фаъолиятҳои дар баробари ҳикояву повест ва роман, мақолаву гузоришоти фаровонро низ эҷод карда, онҳоро дар маҷмуаҳои «Лоҳутӣ ва баъди ӯ» (2002),

«Ахлоқи воло, дафъи бало» (2003) ва дигар китобҳояш чоп кардааст, ки арзиши онҳо сарфи назар аз замони таълифашон ҳамчунон барчост.

Эҷодиёти Ёрун Кӯҳзод дар маҷмуъ навҷуиҳои насри навини тоҷик, хусусан тамоюли тадқиқиву таҳлили онро тақвият бахшида, ҳарфи тоза ва ҳунармандонаест дар таърихи адабиёти навини мо. Бинобар ин ҳам, осори бадеии ӯ миёни хонандагони забонҳои дигар, аз ҷумла забони русӣ низ маҳбубият пайдо карда, повестҳояш «Роҳи ағба», «Писанддара», «Кини Хумор», «Як рӯзи дароз, рӯзи бисёр дароз», «Ҳам кӯҳи баланд, ҳам шаҳри азим» ба забонҳои русӣ ва украинӣ тарҷума шудаанд. Ҳамчунин ин нависандаи пуркор осори бисёре аз нависандагони дигар халқҳо, аз ҷумла романи Габриэл Гарсиа Маркес «Ҳазони умри одамхудо» (1983), ҳикояҳои Азиз Несин «Дӯстдори адабиёт» (1978), «Шеър хоҳам навишт» (1977), «Маҷлиси падару модарон» (1976), «Ватан гул кунад» (1976), қиссаи А.П.Чехов «Дашт» (1986), «Қиссаҳои нобоғта»-и В.Вересаев, ҳикояи Ҳамид Ғулом «Чашмҳо» ва ғайраро ба тоҷикӣ баргардонидаст, ки ҳиссаи ӯ дар ошноии хонандаи тоҷик ба адабиёти ҷаҳон мебошад. Дар заминаи он чи гуфта шуд, метавон чунин натиҷа гирифт, ки зиндагиномаи Ёрун Кӯҳзод гувоҳи роҳи камоли ӯ буда, аз оғоз то ба эҷоди «Ҳайҷо» таҷрибаи эҷодӣ таҷассумгари ташаккул ва таҳаввули диди бадеӣ ва ҳунари нависандагии ӯст. Ин роҳ барои ӯ ҳамвор набудааст, балки пастиву баландиҳо, омаду наомадҳо дошта, нависандаи таҷрибаандӯхта ва камолёфтaro парваридааст. Он чарақаи фардии истеъдоди нависандагӣ, ки дар нахустин навиштаҳои дурахшид, умедворкунанда буд, парвариш ва тақомул ёфта, дар ҳикояҳо, повестҳо ва романҳои баъдиаш муайянкунандаи чехраи ҷомеи инсонӣ ва нависандагии ӯ гардид, ки боиси ифтихори адабиёти тоҷик аст.

Муқаррир: н.и.ф., дотсент Сирочӣ Н.

Адабиёт:

1. Андеша ва гуфтугӯ (Мусоҳибаи нависанда ва пажӯҳишгар Мирзо Шукурзода бо Нависандаи халқии Тоҷикистон Ёрун Кӯҳзод) // Садои Шарк, 2013, №4. с. 5.
2. Қуллапаймои сухан. – Душанбе: Деваштич, 2009. - 177 с. 9
3. Муҳаммадиев, Ф. Тири адиб набояд хок хӯрад. Қуллапаймои сухан. (маҷмуи мақолаҳо) – Душанбе, 2009. – С. 43-53
4. Муҳаммадиев, Ф. Тоҷи сари дӯстон. – Душанбе: Ирфон, 1985.3
5. Набавӣ, А. Зиндагонӣ сарбасар савдост – дар китоби Қуллапаймои сухан. –Душанбе, 2009. –с. 114-123.
6. Рустам, Қ. Китобе ки бояд ҳама хонад - дар китоби Қуллапаймои сухан. – Душанбе, 2009, С. 163-170.
7. Салимов, Н. Дидаи ҳақбин // Тоҷикистони Советӣ, 1988, 29-уми сентябр. 6
8. Шарифов, Х. Достони нави кӯҳна // Адабиёт ва санъат, 1987, 20-уми август. 8
9. Шарифов, Х. Иқтидори ҷаҳолат. //Адабиёт ва санъат, 1989, 23-юми ноябр. 11
10. Шукуров, М. Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ. – Душанбе: Ирфон, 1976. 2
11. Шукуров, М. Садоқат ба идеалҳои олий - дар китоби Муҳаммадҷон Шукуров. Мактаби одамият. Баъзе масъалаҳои адабиёт ва маънавият. – Душанбе: Адиб, 1991. – 272 с. 7

ВОҶЕИЯТИ ЗИНДАГӢ ВА ДАРКИ БАДЕИИ ОН

Нависандаи халқии Тоҷикистон Ёрун Кӯҳзод дар замони шӯравӣ ва Тоҷикистони мустақил зиста, эҷод намудааст. Муаллифи мақола ҳикояҳо, повест ва романҳои нависандаро дар мизони баёни воқеияти ҳаёт ва дарки бадеии он гузошта, таҳлил менамояд. Муаллиф ба чунин ҳулоса омадааст, ки Кӯҳзод мушкilotи иҷтимоии зиндагӣ ва пастию баландиҳои ҳаётро хуб дарк ва ба усули содаи бадеӣ онҳоро баён месозад. Дар асарҳои нависанда, намунаи ҷолиби насри андеша ва дониши равоншиносии ӯ равшан ба назар мерасад. Муаллиф менигорад, ки “Ягонагии мавзуву масъалаҳо дар эҷодиёти Ёрун Кӯҳзод яке аз вижаҳои тафаккури бадеии ӯст. Аз аввалин навиштаҳои ӯ маълум буд, ки фикру андешаҳои муҳиме дорад ва ҳамаи онҳо дар атрофи як масъалаи муайяни иҷтимоиву маънавӣ ҷарх мезананд. Махсусан дар осори калонҳаҷм мавзӯ ва масъалаҳои мушаххас диққати ӯро ба худ кашида, андешаашро пойбанд доштаанд. Масъулияти қалам ӯро водошта

буд, ки масъалаҳои фасоди молӣ ва ахлоқӣ, риёкорӣ, дурӯғбофӣ, зоҳирнамоӣ, маҳалгароиву маҳалбозӣ, ришвахӯрӣ, ҳама гуна қонуншиканӣ ва ғочҳои сиёсӣ ахлоқии замони шӯравиро дар осораи фаро гирад, тасвир ва таҳлил кунад."

Калидвожаҳо: Урун Кухзод, нависанда, реализм, ҳикоя, повестҳо, насли андеша, сохти шувари, ҳаҷвиёт, тақриз, муаллиф, иҷтимоӣ, роман, таҳлил, таҳқиқ.

ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ ЖИЗНИ И ЕЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОПИСАНИЕ

Народный писатель Таджикистана Урун Кухзод жил и творит в советское время и в независимом Таджикистане. Автор статьи анализирует рассказы, повести и романы писателя с точки зрения изображения в них жизненной действительности и ее художественного восприятия. Автор приходит к выводу, что Кухзод хорошо понимает социальные проблемы жизни, ее перипетии и выражает их простым, художественным способом. В произведениях писателя отчетливо виден интересный пример его вдумчивой прозы и знания психологии. Автор отмечает, что «Единство тем и проблем в творчестве Уруна Кухзода является одной из особенностей его художественного мышления. С самых ранних его произведений было ясно, что у него были важные идеи и мысли, все из которых вращались вокруг определенной социальной и духовный вопрос». Особенно в его крупных работах конкретные темы и проблемы привлекали его внимание и служили отправной точкой его размышлений. «Обязанностью пера было освещать, описывать и анализировать в своих произведениях вопросы финансовой и моральной коррупции, лицемерия, лжи, ostracism, местничества и взяточничества, всякого рода беззакония, а также политические и моральные трагедии в советское время».

Ключевые слова: Урун Кухзод, писатель, реализм, рассказ, короткие рассказы, проза мысли, советская система, сатира, критика, автор, социальный, роман, анализ, исследование.

THE REALITY OF LIFE AND ITS ARTISTIC DESCRIPTION

People's writer of Tajikistan Urun Kuhzod lived and worked in Soviet times and in independent Tajikistan. The author of the article analyzes the writer's stories, novellas and novels from the point of view of their depiction of life's reality and its artistic perception. The author comes to the conclusion that Kuhzod understands well the social problems of life, its vicissitudes and expresses them in a simple, artistic way. The writer's works clearly show an interesting example of his thoughtful prose and knowledge of psychology. The author notes that "The unity of themes and problems in the works of Urun Kuhzod is one of the features of his artistic thinking. From his earliest works, it was clear that he had important ideas and thoughts, all of which revolved around a certain social and spiritual issue." Especially in his major works, specific themes and problems attracted his attention and served as a starting point for his reflections. "The duty of the pen was to illuminate, describe and analyze in his works the issues of financial and moral corruption, hypocrisy, lies, ostracism, parochialism and bribery, all kinds of lawlessness, as well as political and moral tragedies in Soviet times."

Keywords: Urun Kuhzod, writer, realism, story, short stories, prose of thought, Soviet system, satire, criticism, author, social, novel, analysis, research.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифова Гулпарӣ Ҳамдамовна, Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, номзади илмҳои филологӣ, устоди калони кафедраи забон ва адабиёти тоҷик, тел.: 927332312, E-mail: gulparisarifova5@gmail.com

Сведения об авторе: Шарифова Гулпарӣ Ҳамдамовна, Таджикский педагогический институт в городе Пенджикент, старший кандидат филологических наук, преподаватель кафедры Таджикского языка и литературы, тел.: 927332312, E-mail: gulparisarifova5@gmail.com

Information about the author: Sharifova Gulpari Hamdamovna, Tajik Pedagogical Institute in the city of Penjikent (Tajikistan), senior lecturer of the Tajik language and literature department. Тел.:927332312, E-mail: gulparisarifova5@gmail.com

ЧОЙГОҲИ РУБОЙ ВА ДУБАЙТӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ САЛИМИ ХАТЛОӢ

Ширинова О.Ф.

Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ

Дар назми беш аз ҳазору дусадсолаи тоҷик, бо таваҷҷуҳ аз замони қабл аз устод Рӯдакӣ, то кунун тамоми навъҳои шеърӣ навкорӣ ва ба мазмуну мундариҷа бештар таъсиргуздор гардида, шуҳрати адабиёти тоҷикро боз ҳам афзоиш додаанд ва густариш ёфтани маънӣ ва ғояти мантиқӣ дар жанри рубой низ то кунун бештар таъсиргуздор гардида ва ҳатто аз оғоз то кунун шоиреро наметавон номбар кард, ки дар кори эҷодӣ ин жанри бадеӣ хунари хешро наозмуда бошад.

Чунон ки рубоиро ба яке аз қадимтарин навъи шеърӣ форсӣ-тоҷикӣ медонанд, албатта, бар ин ақида бештар таъкид шудааст, ки Шамси Қайси Розӣ пайдоиши онро ба замони падари шеърӣ оламғирӣ мо, Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ нисбат дода ва дар “Ал-муъҷам” ба таъкид овардааст, ки: “Яке аз мутақаддимони шуароӣ аҷам ва пиндорам Рӯдакӣ, аз навъи аҳраму аҳраби баҳр (яъне баҳри Ҳазач) вазне таҳриҷ кардааст, ки онро вазни рубой хонанд” [7, с. 95].

Дар робита ба дақиқ дарёфтани вазну маънӣ дар ин навъи кӯтоҳи шеърӣ, баҳусус рубой, дар китоби «Ҳафт девони рубой», дар баҳши «Рубой – маҳмили эҷоз», бо таваҷҷуҳ ба эҷози рубоӣ Аттори Нишопурӣ омадааст, ки: «Рубой, пеш аз дубайтӣ, кӯтоҳтарин қолаби шеърӣ форсӣ аст. Вазни рубой «мафъулу мафоилу мафоилун фаъ» ва баландтар аз вазни дубайтӣ «мафоилун мафоилун мафоил» аст. Ин, ки шоир битавонад дар лаҳзаҳои... асаргуздор, он чиро амиқан... ҳис кардааст... дар муассиртарин шакли мумкин ба тасвир бикашад ва муҳотабро низ дар мушоҳидаву дарки худ саҳим кунад, дар маъноии рубой нақши босазое дорад» [10, с. 16].

Бо дарназардошти қадимӣ, якмаром ва асосёфта бар қоидаҳои ҳоси худ будани вазни рубой, ки дар ин навъи шеърӣ бетағйир мондааст, адабиётшиносии шинохтаи тоҷик Шавкат Боев назари хос дорад, ки дар мақолаи роҷеъ ба ин мавзӯ баҳшидаи хеш мефармояд: «Ба назар ҷунин мерасад, ки офаридани жанри рубой ҷандон осон нест, зеро ин жанр аз замони пайдоиш то ба имрӯз қолаби ягонаи ҳудро ҳифз намуда, аз шоир маҳорати баланди касбиро тақозо менамояд. Шоир дар интиҳоби вазни дигар анвои шеърӣ озод бошад ҳам, дар интиҳоби вазни рубой озод буда наметавонад» [1, с. 163, 162, 165].

Месазад қайд кард, ки рубой ва дубайтӣ, ба ҳисоби мисраъҳо ба якдигар баробар буда, дар қофиябандӣ низ ба ҳам монанд мебошанд, аммо ба вазну оҳанг ва дарозиву кӯтоҳии ҳичой аз ҳамдигар тафовут дошта, ҳарду жанри адабӣ дар тули асрҳо ҳам дар шифоҳӣ ва ё эҷодиёти даҳонии мардум ва ҳам дар эҷодиёти шоирони номвари форсу тоҷик ба авҷ расидааст ва дар миёни дигар навъҳои шеърӣ бештар маъмул ва машҳур гардидаанд.

Бо ҷунин далел метавон барои равшан ва ба сароҳат дарёфтани мақсад, ба сарчашмаҳои ғаноманди адабиёт, сароғоз аз рубоӣҳои Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абӯалӣ Ибни Сино, Умари Хайём, Шайх Абӯсаиди Абулхайр, Абдуллоҳи Ансорӣ, Аттори Нишопурӣ, Бобо Кӯҳӣ, Бобо Афзали Кошонӣ, Сармади Кошонӣ, Маҷди Ҳамгар, Абулвафои Хоразмӣ, Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ, Бедилӣ Деҳлавӣ, Туғрали Аҳрор, Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ, дубайтиҳои Маҳмуди Варроқ, Пиндори Розӣ, Бобо Тоҳири Урён, Рӯзбеҳони Шерозӣ, ва шоирони даврони муосир, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, Аминҷон Шукӯҳӣ, Ғоиб Сафарзода, Маҷнун Шералӣ, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Ҳабибулло Ғафуров, Гулназар, Ҳақназар Ғоиб, Аскар Ҳаким, Гулруҳсор, Ҳоҷӣ Мурод, Камол Насрулло, Раҳмат Назрӣ, Муҳаммад Ғоиб ва дигарон ба таври возеҳ ошно гардид, ки дар миёни адибони даврони истиқлоли Тоҷикистон, дар густариши ин ду жанри собиқадори адабиёт, нақши Салими Хатлонӣ бағоят муайян гардидааст.

Дар самти адабиётшиносии тоҷик, баҳусус дар робита ба таҳқиқи истеъдод, хунари шоирӣ ва тасвиркориву ҳаёлпардозӣ дар ашъори Салими Хатлонӣ, муҳаққиқон ва донишмандони муътабарӣ кишвар, аз ҷумла устод Соҳиб Табаров, Мирзо Муллоаҳмад,

Аламхон Кӯчарзода, Абдулхай Маҳмадаминов, Шамсуддини Солеҳ, Аслам Адҳам, Шоххайдар Ёдгорӣ, Зиё Абдулло, Умар Сафар, Абдучаббори Раҳмон, Муҳаммадали Аҷамӣ, Рустами Тағоймурод, Комилҷони Саидолим, Солеҳ Қосимзода, Шавкат Боев, Нурмуҳаммад Сирочӣ, Муҳаррам Қодирӣ, Мубашшири Акбарзод, Муҳаммадали Нуралӣ, Сафарбег Нуров, Музаффар Мунавварзоди Муҳаммадӣ, Давлат Назрӣ, Абдулло Ҳақими Раҳнамо, Ҷумъахон Темурзода ва даҳҳо мунаққидони дигари адабиёт фикру назари хешро дар мақолати пурмазмунӣ таҳқиқотӣ пешкаши хонандагон гардониданд.

Муҳаққиқ ва адабиётшинос, Мубашшири Акбарзод, бо таваҷҷуҳ бар рубоӣ ва дубайтиҳои ин шоир, дар пешсухани чилди ҷаҳоруми “Куллиёти осор”-и ӯ, ки мураттаб бар ин ду жанри номбурда мебошад, таъкид кардааст, ки: “Шеърӣ Салими Хатлонӣ, ҳамчунин рубоӣ ва баргирифта аз таҷрибаи рӯзгор ва пастию баландиҳои он аст, ки бо каломе омехта ба фалсафаву ҳикмат ба қалам омадааст. Вай ба ҳар чӣ, ки менигарад, нигоҳу бардошташ шоирона аст ва нуктаҳои нозуки масъаларо мавриди баррасӣ қарор медиҳад” [5, с. 3].

Агар рубоӣ ва ё дубайтӣ дар шаклҳои шифоӣ ва ё фолклорӣ, оҳанги муноҷотиву фалакиётро матраҳ карда бошанд, дар рубоӣ ва дубайтиҳои Салими Хатлонӣ, касб кардани мавзӯ ва мазмунӣ иҷтимоӣ, ирфонӣ ва фалсафӣ, бо таҷриба шудани афкори муҳимми фарҳангиву сиёсии ӯ бештар таъсирпазир расида, барои ибратангез гардидани ҳулосаи он дар баробари дарки масъулияти шоирона, ки ба моҳияти мазмуну мундариҷаи он низ таъсиргузор мебошад, ҳамчунин дорои мазмун ва мундариҷоти иҷтимоиву ҳасбиҳолӣ низ гардидаанд.

Адабиётшинос ва яке аз аввалин муҳаққиқони рӯзгор ва осори Салими Хатлонӣ, устод Солеҳ Қосимзода, дар таълифоти хеш роҷеъ ба рубоӣ ва дубайтиҳои офаридаи ин шоир таваҷҷуҳ намуда, бо овардани далелҳои муътамад таъкид мекунад, ки: «Дар ҳақиқат, рубоӣ ва дубайтиҳои Салим ба тамоми паҳлуҳои зиндагӣ нигаронида шуда бошанд ҳам, дар онҳо мавзӯи ишқу муҳаббат мавқеи сазовор дорад» [2, с. 153].

Барои доштани далел метавон ба ин рубоӣ зерини шоир диққат дод, ки саропо ҷавобгӯи матлаби дар боло зикргардида мебошад:

То ояти ишқ бар забон овардем,
Хомӯш, нуҳуфта, бебаён овардем!
Ё Раб, ба чӣ даст менавозӣ моро?
Мо дил ба дари ту, ҷонфишон овардем! [5, с. 321].

Бо чунин рӯнамоии маънӣ ва мазмунӣ рубоӣ ва дубайтиҳои шоир, адабиётшинос Мубашшири Акбарзод, бо таваҷҷуҳ ба мавзӯ дар ин жанрҳо ҷои дигар қайд кардааст, ки: “Мавзӯи ишқ, яке аз мавзӯҳои меҳварии рубоӣ ва дубайтиҳои ин шоир аст. Дар ин силсила ба намунаҳои зиёде аз ин даст мувоҷеҳ мешавем, ки гӯянда андешаи худро дар бораи ин мавзӯ хеле хубу дилнишин баён кардааст... Бо дубайтиҳои устод Салими Хатлонӣ ҳам андешаҳои ишқияш омехта бо андешаи фалсафӣ соя афкандаанд” [5, с. 5].

Вобаста ба таҳқиқ дар шеърӣ муосир ва, бавижа дар жанри рубоӣ ва дубайтӣ, ки дар замони соҳибистиклолии кишвар болои қор омадаанд, аз ҷумла, дар мавриди ин ду шакли ёдшудаи шеърӣ, аз ҷониби пажӯҳишгарон ва ноқидони адабиёт, таваҷҷуҳи зиёд зоҳир гардидааст, ки фарогири тамоми ҷанбаҳои бадеии ҳаёти инсон, минҷумла сиёсию фарҳангӣ ва иҷтимоӣ, ахлоқиву ирфонӣ ва ишқиву фитрии шоирони гуногунсалиқа ба шумор меравад. Чунон ки дар ин миён ба мазмуну мундариҷа ва муҳтавои рубоӣ ва дубайтиҳои Салими Хатлонӣ, ки бештар дар мавзӯи ишқу ирфон ва тараннуми вазъи иҷтимоӣ ҷомеа болои қор омадаанд, метавон ба бахшҳои умдаи маънавии рубоӣ ва дубайтиҳои ӯ мутаваҷҷеҳ гардид. Чунон ки меҳонем:

Эй хирс ба нону об, шав гушнаи ишқ,
Дар гушнагӣ, бар азоб шав гушнаи ишқ!
Бигзар чу зи хӯрду хоб, шав гушнаи ишқ,
То дар ту диҳад ба тоб, шав гушнаи ишқ! [5, с. 746].

Дар тоби чунин маънӣ гардидани мавзӯи ёдшуда, дар дубайтии зерин низ ба шаҳодат мерасад, ки Салими Хатлонӣ тараннумгари мавзӯи ишқ аст ва, ҳатто дар тасвир ва тасаввури ин маънӣ хеле комёб аст. Ва, чунон ки меғӯяд:

Кашид аз интизори ишқ моро,
Фано овард кори ишқ моро!
“Аналҳақ” гуфтани Мансур омӯхт,
Ки бинмояд ба дори ишқ моро! [5, с. 1185].

Салими Хатлонӣ дар кори тасвир яке аз шоирони озмудашуда ба ҳисоб меравад, ки метавонад гоҳе ба тариқи коргирӣ бо санъатҳои бадеии рамзу ташбеҳу муаммо ва ғайра, аз ин ишқ тасвири Офаридгор ва гоҳе соҳиби “майқада”-ву “қадах”, соқиву майу мутрибу “соғардор”-ро, чунон ки дар адабиёти ирфонӣ роиҷ будааст, мавриди таваҷҷуҳи хонанда қарор диҳад ва бо роҳи бозӣ додани маънӣ дар калимаҳо, тасвир ва манзараҳои зебо меофарад:

Эй ишқ, ки дасти туст соғардорам,
Дар пой дари майқадаат сар дорам!
Чашм аз қадаҳи ту бар надорам боре,
Меғӯ ба ишорате, ки то бардорам! [5, с. 753].

Чунин дарёфтани калимаи ишқро, ки бунёд бар оташ ва сӯзу сози ошиқон дорад, аммо, ҳамзамон дар ин мартабат меҳодад муноҷоте оварад, ки бо дарду сӯзу сози ошиқ муроди бошад ва умеди дар ин оташи пурмоҷаро то дами қифот меҳодад сӯз ёбат, ки бар таби он тобу тавон ёбад. Ин, ки дар дубайтии зерин меғӯяд:

Сафо меҳоҳамат, эй ишқи софӣ,
Ки дар бунёди мардон эътирофӣ!
Ту болотар зи ин лофу газофӣ,
Маро бояст дар ту сӯхт кофӣ! [5, с. 844].

Бахши рубоӣ ва дубайтиҳои шоир, ки дар ин мақола мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, нишон медиҳанд, ки Салими Хатлонӣ аз қадом зовия ба манзари офариниши тасвирҳо дида во кардааст ва бо ҷи шеваи ба худ хос меҳодад манзараи рангинро дар рубоӣ ва дубайтиҳои хеш ҷой диҳад ва бо мақсади рӯнамоии чунин суварӣ дилнишин, ҳам зебонигарии хешро ба намо мегузорад ва ҳам хонандаи хешро ба зебоишиносӣ мутаваҷҷеҳ мегардонад.

Бо таваҷҷуҳ бар ин, ки рубоӣ ва дубайтиҳои шоир аз манзари эҳсосоти саршор сарчашма гирифтаанд, бештар ба таровиши руҳонӣ ва таҳайюлии ӯ тавҷам расида ва моллом бар мушоҳидаҳои, ки баёнгарӣ ҳолу ҳолати фикрӣ ва фитрии ӯ мебошанд, ҳамчунин ифшоғари розу ниёзи шоирона, ки маҳз ба хусусияти тафаккур, андеша ва ҳосили фаҳмиш ва дарроқияти ӯ ба шумор мераванд, бо зехну заковати офарандаи ин шоир алоқамандии хос пайдо кардаанд, таъсиргузор ва водоркунанда бар шинохти бадеияти он низ падида овардаанд. Чунон ки, агар рубоӣ ва ё дубайтӣ, ки аз чор мисраъ мураттаб мегардад, аммо шоир дар ин навъи кӯтоҳи ҷаҳрмисрағии шеър тавонистааст, ки як мавзӯи домандор ва ё манзараи зебои ҳамабинро мавриди назари хонанда қарор диҳад.

Салими Хатлонӣ, бо интиҳоби жанри рубоӣ ва дубайтиҳои худ, бештар ба устураҳо ва падидаҳои арзишманди таърихӣ, ки барои худшиносӣ ва дарки ҳувиятӣ миллӣ ва, бахусус марбут ба тарбияи маънавии мардум нигаронида шуда, дар кори таълими башарӣ мусоид ва созгор мебошанд, рӯ оварда, ба ин тариқ моҳияти ибратбахши ифтихороти ватандориро дар маркази таваҷҷуҳи омма қарор медиҳад.

Чунон ки бо назари рӯёпардозӣ фалсафӣ, ба устураҳои таърихӣ “Искандар” ва қаҳрамони ифтихороварӣ миллӣ “Ҷамшед” ва ҳамчунон мулки “Ҷам”-ро меоварад ва бо дақиқназарӣ меғӯяд:

Дар дафтари эътибор, моникаламе,
Овард ба тасвири ману мо рақаме...
Биништ, ки: “Аҳди зиндагонист даме,
На монд Сикандареву не Ҷоми Ҷаме!” [5, с. 84].

Бо чунин тасвирифариноҳ, ӯ дар баробари нишон додани ҷойгоҳи маърифатӣ инсон, таърихи замон ва ёдоварӣ бар устураҳо, хонандагонӣ каломӣ хешро ба худогоҳии миллӣ, дур

будан аз тоифаи беҳабарон ва ғофилназарон, инчунин ба дарки муҳаббат ва садоқати бепоеён доштан бар ёру диёр даъват мекунад.

Ҳамчунон, ин шоир, дар кори эҷодии хеш, дар доираи фикр маҳдуд наместонад, балки бештар аз дидгоҳи нозукназар ба манзараи мавриди таваҷҷуҳи хеш, бо фаронигарӣ бар таҳайюлот гоҳо вориди ҷаҳони руъёбори эҳсосот мегардад ва гоҳо ба тариқи номҳои шоиставу мондагоре чун “Довуд” ва ё “Ҳаддод”, ба аносири устураҳо менигарад ва шеърӣ мухтасару пурмаънӣ меофарад:

Аз коргаҳе, ки хотираш барбод аст,
Ёдовари обу оташ, ин фарёд аст!
Созе, ки зи лаҳни оҳан омад берун,
Дар нағмаи Довуду дами Ҳаддод аст! [5, с. 195].

Ва, ё, дар рубоии дигар бар устураи “гурғ”, “бародарони Юсуф”, “Юсуф”, “бӯи пирохан”, “дидағони кӯр”, “Яъқуб” (падари Юсуф) ва, билохира, бозӣ дорондани масали “ҳок бар дида пошидан”, дар мавриди офаридани рубоӣ ошно мегардем, ки рӯидаи ҳунари шоирӣ Салими Хатлонӣ ба шумор меравад ва хонандаро ба як қиссаи дурударози таърихӣ ва ё устуравӣ раҳнамун магардонад:

Гурге надариду чист бар хуни ҷигар,
Ин дарди фироқу ҳичрати ҷони падар?
Ҳоке, ки бародарони Юсуф задаанд,
Яъқуб зи даҳр мебарад кӯр басар! [5, с. 194].

Ба ин монанд, дар баробари дигар жанрҳои кӯтоҳи шеърӣ, назари рубоиву дубайтиҳои Салими Хатлониро метавон дар ин замина ба асос гирифт ва ба ҳулосае расид, ки ба ҳар ҳол даст додани маънӣ ва мантиқ дар рубоигӯӣ ва дубайтиофаринаш, ба салиқа ва ҳунари ҳоси шоирӣ ӯ иртиботи қавӣ ва мустаҳкам дорад.

Адабиётшиноси маъруф, академик Соҳиб Табаров бо таваҷҷуҳ ба маҳорати баланди рубоисароӣ ва махсусияти дубайтиҳои шоир назар афканда, бо таваҷҷуҳ ба тарзи коргирии ӯ дар ин ду жанри бадеӣ дар китоби “Ҳокистари ҳубоб”-и шоир, таъкид кардааст, ки: “Салими Хатлонӣ ... дар эҷоди рубоӣ, тамоми равия ва қонунҳои дохилии ин жанро, ки ҳоси рубоисароӣ классикӣ мебошад, ба назари эътибор гирифта, ... дар эҷоди дубайтиҳо низ маҳорат ва истеъдоди фардӣ худро намоиш додааст. ... дар асл дар эҷоди дубайти танҳо шоире дастболо гардида метавонад, ки соддабаёнӣ онро пеш аз ҳама дар услуби равияи саҳли мумтанеъ ба даст дароварда тавониста бошад” [5, 1224].

Бо таваҷҷуҳ бар ин, ақида, метавон афзуд, ки Салими Хатлонӣ, чунон ки аз мазмуни ин навъи шеърҳои ӯ бармеояд, эҷоди рубоӣ ва дубайтиро бештар дар мавриди коргирӣ бар санъатҳои бадеӣ амсоли муколама, рамзнигорӣ, ташбеҳофарӣ, лутфнигорӣ ва ғайра, бо сабки мавзуӣ он, молломол бар ҳикмату ирфон, тасвирҳои ошиқона ва дорои муҳтавои иҷтимоӣ, зебоишиносӣ, фалсафӣ ва тафаккури сиёсӣ, инчунин бо истифода аз санъатҳои муайяни бадеӣ ба роҳ менамояд ва муҳим он аст, ки тамоми мақсади ӯ барои ҳидояти инсон ба дарёфти роҳи ростин ва садоқату самимият нигаронида шудааст. Чунон ки дар мавриди худшиносӣ ва шинохти Ҳақ дар рубоии зерин меғӯяд:

Ҳар кас, ки шинохт иззати зотатро,
Донад ҳама ту, арзу самовотатро!
Ёбад ба сафо сайкали миръотатро,
Дар он бинад ба айн исботатро! [5, с. 703].

Ва, ё дар ин дубайти, асрори дили хешро, ки меҳодад дар диди ҳама ифшо гардонад, бо таваҷҷуҳ бар ишқу самимияти халқи Худо, ки дар кӯшиши қушоиши ин ишқ ба забон омадаанд, таъкид мекунад:

Ба тан зарбафт, ё дар далқ, ин аст,
Ки расму ройу хулқ халқ ин аст!
“Аналҳақ!” мезанам, то ҳаст бокӣ,
Ба номи Ҳақ маро дар халқ ин аст! [5, с. 1223].

Ў, баъзан дар рубоиёти худ, бештар ба эҳсосоти амиқи ирфонӣ ва фалсафӣ меҳоҳад фикри худро печидатар ва ҷозибтар баён кунад ва дар маврид пай бурдан мумкин аст, ки метавонад вобастагҳои мутанаввӣ доштани баёну назари хешро бо тарзи рубоисароии адибони гузашта ва нишон дода тавонистани арзишҳои бардоштнамудааш бар заминаи шеърӣ адабиёти классикии форсу тоҷик, бо алоқаи хос пешкаши хонандагон гардонад.

Бар ин асос аст, ки шоир ва муҳаққиқи нуктасанҷ Муҳаммадали Аҷамӣ дар мақолаи худ “Балоғати нигоҳ ва асолати шеър”, дар муқаддимаи ҷилди сеюми “Мунтахаби ашъор”-и шоир, бо дарназардошти шеърӣ асали ӯ таъкид мекунад, ки “Салими Хатлонӣ дар қолиби маснавӣ ва рубоӣ ва дубайтӣ низ калом ва шеърро ба таҷруба гирифтааст. Сохтори маснавӣҳои шоир руҳонияти ғазалҳои ӯро дорад. Маърифат, кашфи худ, ирфон ва балоғати маънавӣ дар маснавӣҳои Салим бештар реша дорад. Ҷилваи маънавии дубайтиву рубоӣҳояш ҳолати мутанаввиро фаро гирифтааст” [3, с. 28].

Таҳлилҳо, бо таваҷҷуҳ бар мундариҷа, мазмуну муҳтаво ва тасвиروفаринҳои шоиронаи Салими Хатлонӣ нишон медиҳанд, ки ӯ намои тасвиrho аз ҷилвасори ҳаёл ва пешомадҳои маросимӣ, назари амиқ доштан ба воқеоту ҳаводис, дарёфти ҳамвазнии табиати инсон бо табиати атроф, мутаассир будан бар суннату урфиятҳо ва ҷашнҳои милливу суннатӣ, руҳдодҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва, зиёда аз ин ҳама дарки муҳаббату самимият ва садоқат бар ишқ, Модар, Ватан ва диёри маҳбӯб бархурдор гардида, ин ҳама мучиботи фитриро бар асоси ҳунари шоирӣ худ, баҳусус дар зимни эҷоди ин жанрҳои шеърӣ муваффақона ба қор бурдааст.

Мазмун ва муҳтавои рубоиёт ва дубайтҳои Салими Хатлониро дар баробари ҳиссиёти ошиқона, ҳамчунин мавзӯи Ватан ва ҳамгирӣ ва ҳувияту худшиносии милли, дӯстиву рафқат ва пайванду садоқат ва ваҳдати одамон бештар инъикос менамоянд. Ў шоирӣ ҳассос ва меҳанпарастест, ки дар оғӯи Ватан буданро аз ҳама ифтихорот воло медонад ва аз номи Ватан меболад:

Бо ҳоки Ватан будам, фараҳзод будам,
Бе ҳоки Ватан, фикандаи бод будам!
Як лаҳза ба ин ҷаҳон набудам шодон,
Ҷуз он, ки ба оғӯи Ватан шод будам! [5, с. 135].

Дар мавриди дигар, дур аз Ватан будан ва дар ғарибӣ ба сар бурданро, ки ранҷу азияти фируку хичронро ба бор меоварад, чандон наменвисандад ва орзуи соҳиби қафан гаштан ва дар оғӯи Ватан ҷон супурданро шарафи инсонӣ мешуморад, Ин матлабро дар дубайтии зерини шоир метавон ба мушоҳида гирифт:

Ғарибимурдари ғам мумтаҳан буд,
Ҳама ранҷаш яке, ёди Ватан буд.
Нигоҳаш то насиб афрӯхт аз марг,
Ғубори ҳасраташ, розе... қафан буд [5, с. 782].

Масъалаи дигар, ки шоирро бештар нигарон медорад, пеш аз ҳама ранҷи маҳалбозӣ ва дасиандозии мунофиқон аст, ки ҳамбастагии мардум ва маҳалҳои кишварро намехоҳанд ва фирефтаи назари ҷудоиандозон гардида, амнияти кишвар ва мардуми онро ҳалалдор мекунанд.

Салими Хатлонӣ бо ҷунин дарди бедаво наметавонад мувофиқ бошад ва бо таваҷҷуҳ бар оқибати нохушоянди он, сирри маҳалбозии мунофиқро зери тозиёнаи танқид мегурад. Ҷунон ки мегӯяд:

На дарде дарди миллат мешуморанд,
Ғубору гарди миллат мешуморанд.
Аҷаб дорам зи номардони миллат,
Ки худро марди миллат мешуморан [5, с. 1224].

Дар ҳар маврид, аз намунаҳои эҷодии Салими Хатлонӣ пай бурдан мумкин аст, ки шоир ҳар мавзуро, ки интиҳоб карда бошад, бо санъати баланди тасвиркорӣ, дар қолаби рубоӣ ва дубайтӣ манзури ҳавадорони каломӣ хеш мегардонад ва дар боби боло бурдани маърифати худшиносӣ худогоҳии милли хеле сабӣ талош мекунад ва ҷунин иқдоми борвар бар

маъниву мазмуни ирфонӣ дар рубоиёт ва дубайтиҳои Салими Хатлонӣ хеле фаровонанд, ки хонандаро бештар бар маънии огоҳӣ мутаваҷҷеҳ мегардонанд. Бо ин далел метавон собит сохт, ки шоир метавонад дар роҳи ба ҳам омадани мардум бо назари аҳли дил сухан гӯяд ва мефармояд:

Кӯшед, зи дил гарди ниқор афшонед,
Ранчи баду неку баргу бор афшонед!
Дар боли адам нишастаро роҳ якест,
Аз дӯши хаёл, рӯзгор афшонед! [5, с. 187].

Салими Хатлонӣ, гоҳо монанди адибони дигар ҳам ба мавзӯҳои забонзадаи боду бода, ҷому май, мастиву риндӣ, мароми сидқиву ишқӣ зоҳир менамояд, аммо ин мавзуи пурсобикаи адабиёти куҳанбунёдро бо як равиши тоза, мазмуни фарогири навгароёнаи пандомӯз ва ишқро манбаи ваҳдат ва ба висолу ба ҳам расидан маънидод намуда, моҳияти ҷовидонагиву ба бақо расидани башариятро низ дар ин маънӣ бо асолати ҷазбдиҳанда таҷассум мекунад, ки ба ҳар навъ хеле бо саликаи баланди шоирӣ муваффақ мегардад ва дар ин раванди бесобика шоир будан ва комёбии хешро собит месозад. Чунон ки мегӯяд:

Паймонаи ишқ, бодааш оташ буд,
Бар чуръакашони булҳавас нохуш буд!
Аз об рамидаву ба оташ хӯрда,
Моро дили ранчидаи хичлаткаш буд! [5, с. 200].

Бо ин мақсад, метавон таъкид кард, ки рубоӣ ва дубайтиҳои Салими Хатлонӣ аз сарчашмаи маърифату маънавиёти адабиёти гузаштаи ирфонӣ обишхур дошта, метавонанд бехтарин намунаи ин ду навъи шеърӣ дар адабиёти муосири тоҷик бошанд.

Муҳаққиқи осори Салими Хатлонӣ, профессор Солеҳ Қосимзода дар баҳши таҳлилии рубоӣ ва дубайтиҳои ин шоир бо таваҷҷуҳ ба воқеънигарии ӯ, ба мавқеъ такид мекунад, ки: “Салими Хатлонӣ бо рубоӣ ва дубайтиҳои худ дар рушду камоли шеъри суннатии давраи нави тоҷик саҳми муносиб гирифта, бо ҳамин дар замони мо аз имкониятҳои васеи ғоявию бадеӣ бархурдор будани ин ду жанри марғубро собит намудааст” [2, с. 157].

Дар ҳулоса бояд таъкид кард, ки дар маҷмӯъи рубоиёт ва дубайтиҳои шоир далели донишу ҷаҳонбинии вусъатноку густурда ва андешаҳои амиқ ва аз нигоҳи равшанбинии ӯ эҷод гардидаанд. Дар мавриди тамоми ашъори ин шоир метавон сухани зиёд гуфт, вале танҳо бо таваҷҷуҳ бар рубоӣ ва дубайтиҳои шоир андешаҳо ва назарҳо илмиро месазад бо назардошти таҳлилҳои ҳамаҷониба мавриди баҳрабардорӣ қарор дод. Зеро, наметавон шеъри ӯро ҳамчун суханони дорои танҳо низому мазмуни назм қабул кард, чунон ки пеш аз ҳама бояд ҷанбаҳои маърифатии онҳоро, ки бо зарурияти қорбурди тамоми санъатҳои бадеӣ офарида шудаанд, мебояд мавриди таҳқиқ қарор дод.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Боев Ш.

Адабиёт:

1. Боев Ш. Э. Андешаҳо роҷеъ ба маншаъ, пайдоиш ва баъзе вижагиҳои жанри рубоӣ / Ш. Боев // Паёми Донишгоҳи забонҳо. № 2(54), Душанбе, -2024. -С. 161-165.
2. Қосимов С. Рӯзгор ва осори Салими Хатлонӣ / С. Қосимов. - Душанбе, «Истеъдод»-2014. -192 с.
3. Муҳаммадали Аҷамӣ. Балоғати нигоҳ ва асолати шеър. “Мунтахаби ашъор”, ҷ. 3. Душанбе, “Истеъдод”-2010. -680 с.
4. Охонниёзов Варқа Дӯстович. Таҳаввули адабиёти Бадахшон дар даврони Истиқлолият. / В.Д. Охонниёзов. - Душанбе, «Сифат-Офсет»-2023. -198 с.
5. Салими Хатлонӣ. Куллии осор, ҷ. 4. (Рубоиёт ва дубайтиҳо) / Хатлонӣ Салим. - Душанбе, «Истеъдод»-2024. -1236 с.
6. Табаров, Соҳиб. Оғаҳи дорам, ки аз дил оғаҳӣ. / С. Табаров // “Минбари халқ”, 02.05.2002.
7. Шамси Қайси Розӣ. Ал-муъҷам. Душанбе, «Адиб»-1991. -464 с.
8. Шукуров, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Шукуров. –Душанбе: “Пайванд”-2006. -456 с.
9. Ҳақимов, Аскар. Шеър ва замон / Аскар Ҳақим. Душанбе, «Ирфон»-1978. -252 с.
10. Ҳафт девони рубоӣ. Душанбе, «Дониш»-2023. -728 с.

ЧОЙГОҲИ РУБОЙ ВА ДУБАЙТӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ САЛИМИ ХАТЛОӢ

Дар мақола сухан рӯч ба ҷойгоҳи рубой ва дубайтӣ дар ашъори Салими Хатлонӣ меравад. Муаллиф кӯшиш намудааст, ҷойгоҳи рубой ва дубайтиро то андозае шарҳу тавзеҳ диҳад. Салими Хатлонӣ, аз зумраи он шоиронест, ки бештар аз дигар ҳамқаламони ҳамдаврони хеш ба навъи суннатии шеър ва, бахусус жанри рубой ва дубайтӣ рӯ овардааст. Агар, рубой ва ё дубайтӣ дар шаклҳои шифоҳӣ ва ё фолклорӣ, оҳанги муноҷотиву фалакиётро матраҳ карда бошанд, дар рубой ва дубайтиҳои Салими Хатлонӣ, касб кардани мавзӯ ва мазмуни иҷтимоӣ, ирфонӣ ва фалсафӣ, бо таҷриба шудани афкори муҳимми фарҳангиву сиёсии ӯ бештар таъсирпазир расида, барои ибратангез гардидани ҳулосаи он дар баробари дарки масъулияти шоирона, ки ба моҳияти мазмуну мундариҷаи он низ таъсиргузор мебошад, ҳамчунин дорои мазмун ва мундариҷоти иҷтимоиву ҳасбиҳолӣ низ гардидаанд.

Калидвожаҳо: Салими Хатлонӣ, рубой, дубайтӣ, фаъолият, эҷодиёт, таҷриба, шоир, таъсирпазир, сарчаиша, маърифат.

МЕСТО РУБАЙ И ДУБАЙ В ТВОРЧЕСТВО САЛИМИ ХАТЛОНИ

В статье рассматривается место рубаев и двустиший в поэзии Салима Хатлони. Автор попытался в какой-то степени объяснить место рубаи и дубаи. Салим Хатлони — один из тех поэтов, кто больше, чем кто-либо из его современников, обращался к традиционной форме поэзии, особенно к жанру рубаи и двустишия. Если в устной или фольклорной форме рубаи или двустишия вызывали в памяти мелодию молитвы и астрономии, то в рубаи и двустишиях Салима Хатлони обретение социальных, мистических и философских тем и содержания стало более значимым с переживанием его важных культурных и политических идей чтобы сделать его заключение поучительным, наряду с пониманием поэтической ответственности, которая также влияет на сущность его содержания, оно имеет также социальное и этическое содержание.

Ключевые слова: Салим Хатлони, рубаи, двустишие, деятельность, творчество, опыт, поэт, впечатлительный, источник, просветление.

PLACE OF RUBAI AND DUBAI IN THE WORK OF SALIMI KHATLONI

The article examines the place of rubai and couplets in the poetry of Salim Khatloni. The author tried to explain to some extent the place of rubai and dubai. Salim Khatloni is one of those poets who, more than any of his contemporaries, turned to the traditional form of poetry, especially to the genre of rubai and couplets. If in oral or folkloric form the rubai or couplets evoked the melody of prayer and astronomy, then in the rubai and couplets of Salim Khatloni the acquisition of social, mystical and philosophical themes and content became more significant with the experience of his important cultural and political ideas. To make its conclusion instructive, along with the understanding of poetic responsibility, which also influences the essence of its content, it also has a social and ethical content.

Keywords: Salimi Khatloni, rubai, couplet, activity, creativity, experience, poet, impressionable, source, enlightenment.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ширинова Омина Фахриддиновна - Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктор (PhD)-и курси якуми ихтисоси забон ва адабиёти тоҷики Ниишони: 2210328, ш. Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 33. Тел.: 888447986

Сведения об авторе: Ширинова Омина Фахриддиновна - Институт языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, аспирантка I года обучения по специальности «Таджикский язык и литература». Адрес: 2210328, г. Душанбе, улица Рудаки, 33. Тел.: 888447986

Information about the author: Shirinova Omina Fakhriddinovna- Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, first-year postgraduate student in the specialty "Tajik language and literature". Address: 2210328, Dushanbe, Rudaki street, 33. Tel.: 888447986

ШИНОХТИ ИСТИЛОҲИ ҲИССОМЕЗӢ

Эҳсон Х. Р.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Ҳиссомезӣ аз мавзӯҳои қобили баҳси асабшиносӣ, забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ аст. Аз онҷое, ки чанд ҳис бо ҳам таркиб мешаванд, вазъияти неврологӣ (асабшинохтӣ) аст. Дар сурате, ки ин вазъият хеле пешрафта бошад, метавонад бемории синестезия (ҳиссомехтагӣ) рух диҳад, ки фарди синестезӣ савтхоро ба сурати ранг ҳис мекунад [10, с. 123] ва ҳатто тафқиқ ва мувозинату ҳамоҳангии марзҳои ҳисҳои панҷгонааш нисбатан ҷобачо мешаванд, масалан садоро ба сурати ранг эҳсос мекунад, дар ҳоле ки садо мутааллиқ ба ҳисси шунавоист.

Нахустин гузориш дар бораи ҳиссомезӣ дар соли 1812-и мелодӣ дар як рисолаи пизишкӣ ба забони латинӣ аз тарафи пизишке ба номи Шос ироа шудааст. Ин гузориш шарҳи ҳоли худ нависанда ва хоҳари ӯст, ки ҳар ду дучори ҳиссомезии шадиди ранг, садо, рақамҳо ва дигар додаҳои адабӣ буданд [16, с. 59]. Бар ин асос мабноси дониши ҳиссомезӣ аз илми асабшиносӣ бармеояд ва ин истилоҳ аз асабшиносӣ ба забоншиносию адабиётшиносӣ роҳ ёфтааст.

Танҳо истилоҳи ҳиссомезӣ нест, ки аз илми асабшиносӣ ворида забоншиносӣ ва адабшиносӣ шудааст. Фердинанд де Соссюр истилоҳи “нишонашиносӣ”-ро аз илми пизишкӣ ворида забоншиносӣ кард ва нисонашиносӣ сипас ворида устурашиносӣ ва адабшиносӣ низ шуд. Назарияи анвои адабӣ ҳам бо хостгоҳи гунаҳои Чарлз Дарвин иртибот дорад ва бархе аз ҷумла, Шамисо дар китоби “Анвои адабӣ” ба ин иртибот ишора кардаанд [15, с. 20]. Бинобар ин риштаҳои илмӣ ва илмҳо бо ҳам иртиботдоранд ва истилоҳот аз як риштаи илмӣ метавонад ворида риштаҳои илмӣ дигар шаванд. Ин ки истилоҳи ҳиссомезӣ аз асабшиносӣ ворида забоншиносӣ ва адабшиносӣ шудааст, ҷойи тааҷҷуб надорад.

Аммо коркарди истилоҳоти муштарақ дар риштаҳои илмӣ тафовут мекунад ва бардошту таърифи мутафовит аз он истилоҳот аз як риштаи илмӣ то риштаҳои дигари илмӣ вучуд дорад. Истилоҳи ҳиссомезӣ дар илми асабшиносӣ ишора ба беморӣ дорад, аммо ин истилоҳ дар адабиётшиносӣ ба маъно ва мафҳуми яке аз саноеи адабӣ ва суvari ҳаёл аст ва коркарди ҳаёлбарангез дорад, ки мунҷар ба ҳаллоқияти адабӣ ва шоирона мешавад.

Дар ин пажӯҳиш ба ҳиссомезӣ дар адабиёт пардохта мешавад, зеро ҳиссомезӣ дар асабшиносӣ ва забоншиносӣ хориҷ аз мавзӯи баҳс ва таҳқиқи феълӣ аст. Мавқеае, ки ҳиссомезӣ дар илми пизишкӣ шинохта шуд, забоншиносон ва адабиётшиносон мутаваҷҷеҳ шуданд, ки ҳиссомезӣ дар забону адабиёт низ бозтоб дорад. Бинобар ин аз ин истилоҳ дар забоншиносӣ ва адабшиносӣ истифода шуд.

Истилоҳи ҳиссомезиро адибони аврупоӣ нахустин бор дар қарни бистум дар адабиёт ба кор бурданд ва дар даҳаҳои ахири қарни бист, ин истилоҳ мавриди таваҷҷуҳи адибони адабиёти форсӣ қарор гирифт ва истилоҳи ҳиссомезӣ аз адабиёти аврупоӣ тарҷума ва ворида адабиёти форсӣ гардид [7, с. 32], дар нақду баррасии шеърҳои форсии тоҷикӣ ба бозтоби ҳиссомезӣ таваҷҷуҳ шуд ва намунаҳои ҳиссомезӣ аз шеърҳои пешин ва муосири форсии тоҷикӣ ироа шуданд. Бинобар баррасиҳо ин воқеият ошкор шуд, ки ҳиссомезӣ аз оғоз дар шеъри форсии тоҷикӣ вучуд ва бозтоб дошта, аммо ном надоштааст, зеро балоғатшиносони суннатӣ дар китобҳои балоғат ба ҳиссомезӣ ишора накарда ва номе бар санъати адабии ҳиссомезӣ нагузоштаанд.

Истилоҳи аврупоӣ ҳиссомезӣ “synesthesia” (синестезия) аст. Ин истилоҳ аз ду вожа таркиб шуда аст, ки “syn” ба маънои пайванд ва “esthesia” ба маънои эҳсос аст. Маънои ҳар ду бо ҳам таркиб ва пайванди эҳсос аст. Тарҷума ва муодили “synesthesia” (синестезия) дар забони форсии тоҷикӣ «ҳиссомезӣ» аст.

Ҳиссомезӣ дар забони форсии тоҷикӣ аз назари луғавӣ ду ҷузъ дорад, ки «ҳис» ва «омезӣ» аст. Ҳис, яъне ончи бар асоси ҳавоси панҷгонаи бинӣ, шунавоӣ, ҷашонӣ, бӯй ва

басовой (ламсӣ) эҳсос мешавад ва ҳар инсони бархурдор аз ҳавоси панҷгона аст ва ашёву рӯйдодҳои ҷаҳони берунро тавассути ҳамин ҳисҳо дармеёбад. “Омезӣ” дар забони форсии тоҷикӣ аз феъли “омез” ва “омехтан” гирифта шудааст. Бинобар ин, маъно ва таърифи луғавии ҳиссомезӣ дар забони форсии тоҷикӣ “омезиши ҳисҳо” ё “омехтани ҳисҳо” мешавад.

Таърифи истилоҳии ҳиссомезӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба унвони як унсури балогӣ ва адабӣ ин аст:

«Ҳиссомезӣ ҳунари бакоргирии тасарруфи қувваи ҳаёл дар ҳавос аст, ки бинобар тасарруф дар қувваи ҳаёл, коркардҳои як ҳис ба ҳисси дигар иснод дода мешавад» [2, с. 2].

Тасарруфи қувваи ҳаёл дар ҳавос, ин гуна худро дар шеър нишон медиҳад:

Гӯши олуида нанӯшад он бонг,

Ҳар сазое ба сазо меояд [12, с. 340].

Гӯш дорои ҳисси шунавоист, бонгро бояд бишнавад, аммо Мавлоно дар ин байт бар асоси тасарруфи қувваи ҳаёл дар ҳавос, ҷобачоии ҳиссӣ эҷод кардааст ва бонгро, ки шунида мешавад, ба нӯшидан иснод додааст. Ин ҷобачоии ҳисҳо санъати ҳиссомезиро ба вучуд оварда ва сабаби ошноизудӣ ва ҳаллоқияти адабӣ дар ин байти Мавлоно шудааст. Бинобар ин ҳиссомезӣ дар шеър зарфияти адабиест, ки ба шеър вижагии таҳайюлӣ ва шоирона мебахшад ва ҳонандаи шеърро мутаҷҷиб месозад. Агар Мавлоно месурӯд: «Гӯши олуида нашнавад он бонг» ҳиссомезӣ руҳ намедод ва ошноизудӣ дар забони шеър иттифок намеафтод ва ҳонанда дучори таҷҷуб ва тааммул намешуд, зеро забону баёни «Гӯши олуида нашнавад он бонг» сарросту возеҳ аст, ки ниёз ба таҷҷубу диққат надорад. Фурӯғ дар шеъри «Он рӯзҳо» ҳисси диданро бо ҳисси нӯшидан меомезад ва ҷобачо мекунад:

Он рӯзҳо рафтанд,

Он рӯзҳое, к-аз шикафи пилқҳои ман

Овозҳоям чун ҳубоби аз ҳаво лабрез мечӯшид,

Чашмам ба рӯи ҳар чӣ мелағзид

Онро **чу шири тоза менӯшид** [13, с. 273].

Аз истилоҳи ҳиссомезӣ тавре тасаввур мешавад, ки фақат тасарруф ва омехтагӣ дар ҳавос сурат мегирад, аммо коркарди ҳиссомезӣ фаротар аз тасарруф ва таркиби ҳавос ба омехтор ва омезиши ҳавосу падидаҳои зеҳнӣ ва ақлӣ низ иртибот мегирад:

Кист 3-ин гулшан ба рангу бӯи маънӣ ворасад?

Гунча ҳам, Бедил, намедонад чӣ гул дар чанги ўст [3, с. 314].

Дар ин байт ду падидаи ҳиссӣ бо як амри интизоӣ (зеҳнӣ) ва ақлӣ (“маънӣ”) омехтааст. “Маънӣ” бо ақлу андеша дарк мешавад, на бо ҳисҳо. Аммо Бедил ба “маънӣ” рангу бӯй бахшида ва онро қобили дидан ва бӯидан кардааст. Ин гуна ҳиссомезӣ дар ҳақиқат нерӯ ва ҷони ҳаллоқонаи тоза ба шеър мебахшад ва ҳонандаро шигифтзада месозад, ки “маънӣ” чӣ гуна дорои ранг ва бӯй шудааст. Ин қудрати ҳаллоқонаи таҳайюли шоир аст, ки аз забон чунин истифодаҳои шигарф ва таҷҷубовар мекунад. Бедил шоири ҳиссомезиҳои зебо, зариф ва шигарф аст, ки назири ўро дар ҳиссомезӣ камтар дар шеъри форсии тоҷикӣ метавон пайдо кард.

Анвои саноеи адабӣ ба шаклҳои мутафовите дастабандӣ мешаванд ва бо дастабандии анвои саноеи адабӣ аст, ки аз аҷзои саноеи адабӣ бо диққату шинохт ироа мешавад. Бинобар ин ороияи адабии ҳиссомезӣ низ бояд ба анвои дастабандӣ шавад то шинохте дақиқ аз анвои ҳиссомезӣ ироа гардад. Анвои ҳиссомезӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ бар асоси таркиби ҳавос дастабандӣ шудааст. «Бинобар таносуби панҷ ҳавоси зоҳирӣ ва аз назари таркиб ё табдили ин ҳавос ба якдигар метавон бисту панҷ навъ ҳиссомезӣ фарз намуд, ки бисёре аз онҳо ҳеч гоҳ дар забони форсӣ қобили тасаввур намебошад» [9, с. 16]. Тавре ки аз истилоҳи ҳиссомезӣ бармеояд, дар ҳиссомезӣ бар асоси таркиб ва табдили ҳисҳо ороияи адабӣ сохта мешавад. Шафеии Қадканӣ бисту панҷ навъ ҳиссомезиро бар асоси таркиб ва табдили ҳавос дар назар мегирад, аммо таъкид дорад, ки бисёре аз ин бисту панҷ навъ дар шеъри форсӣ қобили тасаввур ва бозтоб нест.

Бар асоси панҷ ҳавоси биной, шунавой, бӯёӣ, чашой ва басовой (ламсӣ ё палмосидан) 9 гуна ороияи ҳиссомезӣ дар шеъри форсии тоҷикӣ қобили мушоҳида аст, ки иборат аз **биной**

бо шунавой, биной бо бўёй, биной бо чашой, биной бо басовой (ламсӣ), шунавой бо чашой, шунавой бо бўёй, шунавой бо басовой, бўёй бо басовой ва бўёй бо чашой ҳастанд, ки албатта, ҳангоми табдилу таркиби ин ҳавос бо якдигар, аз назари аввал ё охир будани вижагиҳои ҳисҳо ҳолати баръакси мавридҳои 9-гонаи ёдшуда низ қобили тасаввур аст.

Сохтори балоғӣ ва лафзии ҳиссомезӣ бештар ба сурати таркиби васфию изофӣ, калимаи мураккаб ва ғайритаркибӣ меояд ва метавонад дар тасвирҳои ташбеҳӣ, истиорӣ, киноӣ ва маҷозӣ бозтоб ёбад [7, с. 36]. Агар диққат кунем «овози равшан» сохтори таркиби васфӣ дорад, аммо «шакарханд» ба сурати калимаи мураккаб зоҳир шудааст. Овоз шуниданист, лекин ба равшанӣ рабт дода шудааст. Ханда дида мешавад, вале ба ҳисси чашой иртибот ёфтааст. Дар ҳар ду маврид ҷобачоии ҳиссӣ руҳ додааст.

Орояи ҳиссомезӣ агарчи метавонад дар тасовири ташбеҳӣ, истиорӣ, киноӣ ва маҷозӣ намуд пайдо кунад ва руҳ диҳад, аммо Стефан Улман ба ин назар аст, ки жарфсохт ва асоси ҳиссомезӣ устувор бар истиора аст, зеро дар ҳиссомезӣ равобити ҷонишинӣ матраҳ аст ва як ҳис ба ҷойи ҳисси дигар қарор мегирад, ки ин ҷобачой дар ҳақиқат мабнои истиорӣ дорад ва сабаби тағйироти маъноӣ ва отифӣ низ мешавад [1, с. 81]. Ин дидгоҳ бештар забоншиносона аст, ки асоси ҳамонандӣ ва мушобеҳатро истиора дар назар мегирад [8, с. 184], аммо аркони ташбеҳ низ устувор бар ҳамонандӣ ва мушобеҳат аст.

Бинобар ин муҳим он аст, ки асос истиора дар назар гирифта шавад ё ташбеҳ. Агар асос истиора дар назар гирифта шавад, ташбеҳ низ навъе аз истиораи густаришёфта аст; дар сурате, ки мабно ташбеҳ дар назар гирифта шавад, истиора навъе аз ташбеҳи фишурда аст. Агар гуфта шавад «лаълаш ширин аст» истиора руҳ додааст ва агар баён шавад «лаъли лаб» ташбеҳ сурат гирифтааст, аммо ҳамонандӣ ва шабоҳат асос ва меҳвари ҳар ду навъ истиорӣ ва ташбеҳист, ки бинобар ҷонишинӣ анҷом ёфтааст. Дар сурате, ки бозтоби адабии ҳиссомезиро дар шеър дар назар бигирем, ҳиссомезӣ дар тасовири киноӣ, ташбеҳӣ, маҷозӣ, истиорӣ ва ғайра меояд.

Орояи ҳиссомезӣ аз назари тарафайн маъмулан ду рӯйкард ва тарз дорад, ки ду тарафи ороя ё ҳиссӣ ҳастанд ё ҳиссию интизоӣ (зеҳнӣ). Дар оғози шеъри форсии тоҷикӣ, яъне дар сабки хуросонӣ, тарафайни орояи ҳиссомезӣ аксаран ҳиссӣ будааст. Тарафайни ҳиссӣ метавонад ибтидоӣ ва сода бошад, зеро маҳдуд ба ҳисҳои зоҳирист. Аммо шигирди балоғии ҳиссомезӣ дар сабки ҳиндӣ ва дар давраи шеъри муосири форсии тоҷикӣ ба жарфои бештаре даст ёфта ва аз тарафайни ҳиссӣ ба тарафайни ҳиссию интизоӣ расида ва ворида қаламрави идрокоти ботинӣ шудааст, ки дарёфти он бо ҳавосси зоҳирӣ чандон имконпазир нест [5, с. 78]. Салмони Ҳиротӣ дар шеъри «Тадфини модар» аз ин навъи ҳиссомезӣ (ҳиссомезие, ки як тарафаш ҳиссӣ ва тарафи дигар зеҳнӣ аст) истифода мекунад ва аз «ранги саранҷом» сухан мегуяд:

Он гоҳ бедаранг
модарбузурги ман
дар **ҷомае ба ранги саранҷом**
печида шуд [14, с. 32].

“Ранг” як амри ҳисси биной ва дидорист, аммо ба “саранҷом”, ки як амри интизоӣ (зеҳнӣ) аст, иртибот дода мешавад. Чунин иртиботе, қаламрави эҳсос ва идроки тарафайни орояи ҳиссомезиро аз марзҳои ҳиссии ҳисҳои панҷгона фаротар мебарад ва ворида қаламрави идрокоти ботинӣ ва зеҳнии печидаи равоношиносона ва отифӣ мекунад.

Дар орояҳои ҳиссомезӣ, бинобар ҷобачоии ҳавос аз забони рӯзмарра ва маъмул, ошноизудой сурат мегирад ва мучиби халлоқияти тахайюлӣ ва адабияти ҳунарий дар забони шеър мешавад. Аз назари формолистҳо «адабият» натиҷаи фароянди ошноизудой аз забон аст, ки дар ин фароянд забон ба забони адабӣ ва шоирона табдил мешавад. Ба василаи ҳамин фароянди ошноизудой аз забон аст, ки ҳонанда дар ниҳоят ба ошноизудои идрокӣ ва равише барои нигоҳи дубораву тоза ба ҷаҳони матни адабӣ даст меёбад [4, с. 46].

Ҳиссомезӣ яке аз шигирдҳои ошноизудой дар забони адабӣ ва дар забони шеър аст, зеро бо ҷобачоии ҳисҳо ҳонандаи шеърро водор ба таваҷҷуҳ ва диққати бештар дар шеър мекунад ва аз ҷобачоие, ки дар ҳавос руҳ додааст, ҳонанда дучори тааҷҷуб ва эҳсоси отифии

зебоишиносона мешавад. Аз таваҷҷуҳ ба ин байти Бедил метавон ба ошноизудой ва зебоишиносии отифӣ ва идрокӣ дар орояи ҳиссомезӣ пай бурд:

Сурати бемаънии ҳастӣ надорад имтиҳон,

Акси гул назора кун, аммо **мабӯ ойинаро** [3, с. 246].

Дар забони маъмул ва рӯзмарра аз рӯи мантиқи забон бояд гуфта шавад: “ойнаро мабин”. Аммо Бедил дар шеър гуфтааст “мабӯ ойинаро”. Ошноизудой бар асоси ҷобачоии ҳисҳои ҷашой бо биной дар забони шеър сурат гирифтааст ва ин ошноизудой хонандаро вомедорад, ки бештар ба муносиботи забонӣ ва маъноии байт диққат кунад. Вақте хонанда ба шигарди ошноизудой дар орояи ҳиссомезӣ пай мебарад, дучори тааҷҷуб мешавад ва ин тааҷҷуб бар идроки отифии зебоишиносонааш таъсир мегузорад, зеро дар ҳиссомезӣ ҷобачоии эҳсосӣ сурат гирифта ва ҷобачоии эҳсосӣ боиси ҷобачоии қаламравҳои идрокӣ низ мешавад, ки ба таҷаллиҳои равшанӣ дар зеҳни инсон меанҷомад [11, с. 225].

Бинобар ин метавон гуфт, ки ҳиссомезӣ аз шигирдҳост, ки дар фароянди ошноизудои забон, нақши асосӣ дорад ва сабаби ҷамолшиносӣ ва зебоишиносии зоҳирӣ ва шакли отифӣ дар шеър адабиёт мешавад. муҳимтар аз ҳама ин ки дар таҳқиқоти равшанӣ ин натиҷа ба даст омадааст, ки бисёре аз инсонҳо ҳиссомез ҳастанд, аммо он қадар ба ҳиссомезӣ ҳӯ гирифтаанд, ки ҳузури онро дар қаламрави идрокии худ эҳсос намекунанд.

Ҳиссомезӣ фаротар аз адабиёт дар донишҳо ва ҳунарҳои гуногун бозтоб дорад. Ван Кампен яке аз пажӯҳишгаронест, ки ба ҳиссомезӣ фаротар аз адабиёт дар илмҳо ва ҳунарҳои гуногун пардохта ва ҳатто фасле аз китобашро ба мабоҳиси равшанӣ ҳиссомезӣ ихтисос додааст [6]. Ӯ бар асоси пажӯҳише, ки дар бораи ҳиссомезӣ анҷом дода, натиҷа мегирад, ки инсон дар оғози зиндагӣ ва қудакӣ нисбатан дучори тадохули ҳавос дар фароянди идрокии худ аст ва ин тадохули ҷобачоии ҳавос ба мурури замон ва бо бузург шудани қудак камранг мешавад, аммо ҳиссомезӣ ба шеваҳои зарифона дар забон, адабиёт, шеър, ҳунар ва илмҳои дигар бозтоб меёбад ва қобили мушоҳида аст.

Муқаррир: д.и.ф., профессор Қосимов О.

Адабиёт:

1. Абудайб, Камол. Мақолоти адабӣ ва забоншинохтӣ / Камол Абудайб. Тарҷумаи Алимӯҳаммади Ҳақшинос. – Техрон: Нилуфар, 1370. – 340 с.
2. Акбарии Гандумонӣ, Меҳрдод. Таҳлили сохтори ҳиссомезӣ дар “Ғазалиёти Шамс” / Меҳрдод Акбарии Гандумонӣ // Пажӯҳишномаи мутуни адабии давраи ироқӣ. – 1401. – №2. – С. 1-20.
3. Бедил Деҳлавӣ, Абдулқодир. Ғазалиёт / Абдулқодир Бедил Деҳлавӣ. Девон. Ҷ. 1. Ба тасҳеҳи Халилуллоҳи Халилӣ. – Техрон: Симои дониш, 1384. – 703 с.
4. Бертенс, Юҳонес Виллям. Мабоии назарияи адабӣ / Юҳонес Виллям Бертенс. Тарҷумаи Мӯҳаммадризо Абулқосимӣ. – Техрон: Моҳӣ, 1395. – 288 с.
5. Беҳном, Мино. Ҳиссомезӣ: сиришт ва моҳият / Мино Беҳном // Фаслномаи илмӣ-пажӯҳиши “Пажӯҳиши забон ва адабиёти форсӣ”. – 1389. – №19. – С. 67-92.
6. Ван Кампен, Кретин. Маъноии пинҳон: ҳиссомезӣ дар илм ва ҳунар / Кретин Ван Кампен. Тарҷумаи Саид Алимӯҳаммади Мусавӣ. – Техрон: Ибни Сино, 1399. – 176 с.
7. Илҳомӣ, Шарора. Баррасии ҳиссомезӣ дар ғазалиёти Бедил Деҳлавӣ / Шарора Илҳомӣ // Фаслномаи Адабиёти ирфонӣ ва устурашинохтӣ. – 1387. – №12. – С. 30-48.
8. Ихтиёр, Мансур. Маънишиносӣ / Мансури Ихтиёр. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1348. – 270с.
9. Кадканӣ, Мӯҳаммадризо Шафай. Муסיқии шеър / Мӯҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. – Техрон: Огоҳ, 1370. – 609 с.
10. Каримӣ, Парасту. Ҳавоси панҷгона ва ҳиссомезӣ дар шеър / Парасту Каримӣ // Нашрияи илмӣ-пажӯҳиши Гавҳари гӯё. – 1387. – №8. – С. 117-150.
11. Лоренс Траск, Роберт. Муқаддамоти забоншиносӣ / Роберт Лоренс Траск. Тарҷумаи Фарёри Ахлоқӣ. – Техрон: Най, 1370. – 344 с.

12. Мавлавии Румӣ, Мавлоно Чалолиддин Муҳаммад. Куллиёти Шамси Табрезӣ / Мавлоно Чалолиддин Муҳаммади Мавлавии Румӣ. Шарҳи ҳоли Мавлавӣ ба қалами Бадеуззамони Фурӯзонфар. – Техрон: Амир Кабир, 1376. – 1570 с.
13. Фаррухзод, Фурӯғ. Девони ашъор / Фурӯғи Фаррухзод. – Техрон: Марворид, 1404. – 456с.
14. Ҳиротӣ, Салмон. Даре ба хонаи хуршед / Салмони Ҳиротӣ. – Техрон: Суруш, 1368. – 96с.
15. Шамисо, Сирус. Анвои адабӣ / Сируси Шамисо. – Техрон: Митро, 1403. – 360 с.
16. Ione, A., Tyler, C. Neuroscience, History and the Arts: Synesthesia: Is F-Sharp Colored Violet? / A. Ione, C. Tyler // Journal of the History of the Neurosciences. – 2004. – №13 (1). – p. 58-65.

ШИНОХТИ ИСТИЛОҲИ ҲИССОМАЗӢ

Дар ин мақола нахуст гуфта мешавад, ки чи гуна риштаҳои илмӣ метавонанд аз якдигар истилоҳе бигиранд ва дар мисоли ҳиссомазӣ ин падида равшан дида мешавад. Ҳиссомазӣ дар адабиёт ба як санъати адабӣ бисёр шигифт ва зебо гуфта мешавад, ки дар аввал ҳамчун истилоҳ дар илми асабшиносӣ вуҷуд дошта ва баъдан ба қаламрави забону адабиёт ворид шудааст. Дар идома ба ин истилоҳ аз нигоҳи луғавӣ дар забонҳои аврупоӣ ва забони форсии тоҷикӣ пардохта мешавад. Баъдан таъриф ва намунаи мисолҳо аз адабиёти форсӣ тоҷикӣ оварда мешавад ва ба нақшу аҳаммияти ин ороя дар шоиронагӣ ва ошноизудӣ дар забону адабиёт ишора мешавад.

Калидвожаҳо: ҳиссомазӣ, санъати бадеӣ, истилоҳ, шинохти истилоҳ, аҳаммият, ошноизудӣ, шеърӣ, сабки ҳиндӣ

ПОНИМАНИЕ ТЕРМИНА СИНЕСТЕЗИЯ

В данной статье сначала упоминается как научные дисциплины могут заимствовать термины друг у друга, и на примере «синестезии» это явление ярко проявляется. Синестезия в литературе считается красивым и удивительным литературным приёмом, которое изначально существовало как термин в нейронауке, а затем вошло в сферу языка и литературы. Далее рассматривается этот термин с лексической точки зрения в европейских языках и таджикско-персидского языка. Затем приводятся определения и примеры из таджикско-персидской литературы, а также обсуждается роль и значение этого приёма в поэтичности и остранении в языке и литературе.

Ключевые слова: синестезия, фигуры речи, термин, распознавание термина, важность, остранение, поэтичность, индийский стиль.

UNDERSTANDING THE TERM SYNESTHESIA

This article first mentions how scientific disciplines can borrow terms from each other, and the example of "synesthesia" clearly demonstrates this phenomenon. Synesthesia in literature is considered a beautiful and amazing literary device, which originally existed as a term in neuroscience and then entered the field of language and literature. Next, this term is considered from a lexical point of view in European languages and Tajik-Persian. Then, definitions and examples from Tajik-Persian literature are given, and the role and significance of this device in poeticity and estrangement in language and literature are discussed.

Keywords: synesthesia, figures of speech, term, term recognition, importance, defamiliarization, poeticity, Indian style.

Маълумот дар бораи муаллиф: Эҳсон Хуршед Рӯзӣбой –Институти забон ва адабиёти тоҷики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, унвонҷӯ. Нишони: ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 21. Gmail: khurshedehsan410@gmail.com, тел: (+992)550430033.

Сведения об авторе: Эхсон Хуршед Рузӣбой - Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Национальной академии наук Таджикистан, соискатель. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 21. Gmail: khurshedehsan410@gmail.com, тел: (+992)550430033.

About the author: Ehson Khurshed Ruziboy –Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, applicant. Address: Dushanbe, Rudaki 21. Gmail: khurshedehsan410@gmail.com, tel: (+992)550430033.

**РАҚАМИКУНОНӢ ВА АРЗӢБИИ КВАЛИМЕТРИИ
САЛОҲИЯТҲОИ ОМУӢГОРОН ДАР ПАРТАВИ СИЁСАТИ МИЛЛИИ
ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН**

Гулназарзода Ж. Б.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 20 март соли 2024 зимни суҳанронӣ дар ифтитоҳи бинои муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №19 шаҳри Душанбе фармуданд: «Соли 2022 Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042 тасдиқ карда шуд. Ҳамчунин, бо мақсади баланд бардоштани сифати таҳсилот Барномаи ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024–2028 қабул гардид, ки мақсади асосии Барнома ин ноил шудан ба сифати нави таълим бо роҳи ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, тағйир додани шакл ва усулҳои таълим, таъмини сифат ва сайёр будани хизматрасониҳои таълимӣ ва баланд бардоштани эътирофи низоми миллии маориф мебошад» [5].

Ҳамзамон, Пешвои миллат санаи 30 августи соли 2025 зимни суҳанронии хеш дар Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон ба муносибати Рӯзи дониш ва Дарси сулҳ таъкид намуданд: «Таъмин намудани муассисаҳои таълимӣ бо кадрҳои омӯзгорӣ яке аз масъалаҳои асосӣ дар соҳаи маориф маҳсуб ёфта, раванди бомароми таълиму тарбия ва баланд бардоштани сатҳи дониши хонандагон ба он робитаи бевосита дорад. Таҳсилоти олии касбӣ яке аз пояҳои асосии рушди иҷтимоиву иқтисодии ҳар як давлат ба шумор меравад. Дар ҷаҳони муосир, ки босуръат тағйир ёфта, талаботи бозори меҳнат пайваستا навад, зарурат ба таҳсилоти олии ҳамчун муҳити тавлиди дониш, технология ва инноватсия беш аз пеш эҳсос мегардад. Маҳз тавассути таҳсилоти олии босифат ҷомеа метавонад ба кадрҳои така намояд, ки бо дониш, масъулиятшиносӣ ва диди васеъ мучаххаз буда, дар ҳама соҳаҳои ҳаёт нақши фаъол бозида метавонанд» [14].

Дар партави ин таъкидҳои дурбинона, вазифаи мо – кормандон ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии иборат аз он аст, ки дар омода намудани мутахассисони рақобатпазир дар бозори меҳнати ҷаҳонӣ нақши фаъол ва созанда дошта бошем.

Дар заминаи ин ҳадафҳо ва бо назардошти афзалиятҳои стратегӣ, дар доираи сиёсати рушди таҳсилоти рақамӣ ва баланд бардоштани сифати оморасозии мутахассисони соҳаи маориф, дар Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода лоиҳаи илмӣ-таҳқиқотии «Квалиметрия ҳамчун воситаи арзёбии сифати таҳсилоти олии касбӣ» (РҚД: 0122ТJ323) татбиқ мегардад. Лоиҳа ба таҳқиқи масъалаҳои марбут ба сифати таҳсилот, баҳодиҳии квалиметрии салоҳиятҳои донишҷӯён ва истифодаи афкори педагогии мутафаккирони тоҷик барои рушди устувори таҳсилоти касбӣ равона шудааст. Дар ҷараёни таҳқиқот заминаҳои илмӣ арзёбии сифат, сатҳи касбият ва таҳкими салоҳиятҳои омӯзгорони оянда бо така ба усулҳои муосири рақамӣ ва методҳои таҳлили квалиметрӣ муайян гардида, таҷрибаи ҷаҳонӣ дар ҳамоҳангӣ бо воқеияти миллии таҳсилот мавриди омӯзиш қарор гирифт.

Лоиҳа бо меҳвари асосии конференсияи байналмилалӣ «Ташаккули салоҳиятҳои касбии омӯзгорони оянда дар раванди рақамикунонии низоми таҳсилот» иртиботи мустақим дошта, ҳамчун як намунаи амалии таҳқиқоти илмӣ дар самти рақамасозии таҳсилот ва таҳкими иқтисодии зехнии муассисаҳои таълимӣ хидмат мекунад. Натиҷаҳои бадастомада, аз ҷумла, таҳияи монография, маҷмуаҳои илмӣ, мақолаҳои сершумор ва баргузориҳои конференсу

семинарҳо имконият медиҳанд, ки таҷрибаи таҳқиқоти мазкур дар дарсҳои педагогика, методикаи таълим ва идораи интеллектуалӣ татбиқ ёбад. Ин таҳқиқот бо роҳандозии усулҳои квалитетӣ ва ҳамкориҳои илмӣ бо пажуҳишгоҳҳои миллӣ заминаи набе барои баланд бардоштани салоҳиятҳои рақамӣ ва касбии омӯзгорони оянда фароҳам овардааст.

Илова бар ин, дар самти таҳқиқи масъалаҳои маънавӣ ва худшиносии миллӣ низ дар Донишгоҳ қорҳои илмӣ муҳим ба роҳ монда шудаанд. Лоихаи илмӣ-таҳқиқотии «Таҳқиқи ғояҳои миллатсозӣ дар таълимоти мутафаккирони тоҷик ва ташаккули консепсияи худшиносии миллӣ» (РҚД: 0125ТJ1669) аз 1 январи соли 2025 то 31 декабри соли 2028 идома меёбад ва ба омӯзиши заминаҳои назариявӣ таърихӣ худшиносии миллӣ ва арзишҳои фикрии миллатсозӣ дар таълимоти мутафаккирони тоҷик бахшида шудааст. Лоиха ба таҳлили фалсафӣ ва иҷтимоии раванди ташаккули тафаккури миллӣ, ҳамгироии ғояҳои миллию умумибашарӣ ва таҳкими заминаҳои маънавӣ маърифатӣ ҳома равона гардида, дар он 1 нафар доктор ва 9 нафар номзадони илм бо нақшаи инфиродӣ фаъолияти таҳқиқотӣ мебаранд.

Лоиха бо самти асосии конференсияи байналмилалӣ «Ташаккули салоҳиятҳои касбии омӯзгорони оянда дар раванди рақамикунории низомӣ таҳсилот бо истифода аз таҷрибаи ҷаҳонӣ» робитаи мустақим дошта, таҳқиқи ғояҳои миллатсозӣ ва худшиносии миллӣ ҳамчун пояи салоҳиятҳои ахлоқӣ маънавии омӯзгоронро дар замони рақамӣ мавриди таваҷҷуҳ қарор медиҳад. Таҳқиқот дар амал татбиқи консепсияи «омӯзгори миллии замони рақамӣ»-ро дастгирӣ менамояд, ки ҳам даркунандаи арзишҳои миллӣ ва ҳам соҳибмаърифати рақамӣ бошад. Натиҷаҳои аввалияи лоиха, ки то имрӯз 20 фоизи ҳадафҳои стратегиро дарбар мегиранд, ба рушди донишҳои миллию фалсафӣ, таҳкими пояҳои худшиносии ҳома ва боло бурдани салоҳиятҳои маънавии омӯзгорони оянда мусоидат менамоянд.

Дар доираи таҳқиқоти забоншиносӣ ва сиёсати давлатӣ оид ба рушди забони миллӣ, лоихаи дигар низ дар Донишгоҳ бо номи «Низомӣ арзёбии сатҳи дониши забони тоҷикӣ» амалӣ мегардад, ки ба таҳия ва татбиқи низомӣ ягонаи миллӣ барои санҷиши донишу малака ва салоҳияти забонӣ дар сатҳҳои мухталиф равона гардидааст. Ҳадафи асосӣ он бунёди пойгоҳи мукаммали арзёбӣ мебошад, ки қобилияти фаҳм, гуфтор, хондан ва навиштани забони тоҷикӣ дар сатҳҳои гуногунро муайян намуда, ҳамчун меъёри ягона барои муассисаҳои таълимӣ, марказҳои омӯзишӣ ва сохторҳои байналмилалӣ хизмат мекунад. Лоиха, ҳамчунин, ба ҳамгунсозии маводди санҷишӣ ва барномаҳои таълимӣ дар муассисаҳо ва марказҳои омӯзиши забони тоҷикӣ дар дохил ва хориҷи кишвар нигаронда шуда, имконият фароҳам меорад, ки сатҳи дониши забонӣ бо меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқат дошта бошад. Аз ин роҳ, барномаҳои таълими забони тоҷикӣ барои забонмӯзони хориҷӣ такмил ва таҷдид гардида, муҳити таълимии рақамӣ ва усулҳои муосири арзёбӣ қорӣ мешаванд, ки дар натиҷа забони тоҷикӣ ба сатҳи забонҳои байналмилалӣ омӯзишӣ бароварда шуда, заминаи устувори таҳкими мавқеи он ҳамчун забони давлатӣ ва забони илм фароҳам меояд.

Боиси тазаккур аст, ки дар даврони Истиқлоли давлатӣ пешниҳод ва пазируфтани панҷ ташаббуси сатҳи байналмилалӣ Пешвои миллат оид ба масоили обу иқлим, инчунин қабули иқдоми шашум – қатъномаи Маҷмаи Умумии СММ аз 25 июли соли 2025 таҳти унвони «Нақши зеҳни сунъӣ дар фароҳам овардани имконоти навин барои рушди устувор дар Осиёи Марказӣ» – моёи ифтихори тамоми аҳли илму маориф аст ва саҳми Тоҷикистонро дар ҳалли мушкилоти ҷаҳонӣ бозгӯ мекунад.

Санади мазкур, ки бо пуштибонии яқдилонаи кишварҳои узви СММ қабул гардид, қадами муҳимест дар роҳи бунёди ризоияти ҷаҳонӣ оид ба истифодаи беҳатар ва бар пояи ахлоқ асосёфтаи зеҳни сунъӣ. Он ба рушди механизмҳои худтанзимкунӣ ва мудирияти масъулиятноки технологияҳои зеҳни сунъӣ дар сатҳи минтақавӣ ва миллӣ мусоидат намуда, ҳамзамон механизмҳои асосии истифодаи муосири ин технологияҳоро барои таъмини рушди устувор дар Осиёи Марказӣ муайян месозад.

Қабули чунин қатъномаҳо ва дигар ташаббусҳои сатҳи байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон моро водор месозанд, ки дар самти омода намудани кадрҳои баландхаттасос, махсусан омӯзгорони дорои салоҳиятҳои рақамӣ ва забонӣ, саҳми бештар гузорем. Барои расидан ба ин ҳадаф зарур аст, ки дар раванди таълиму тарбия на танҳо аз дастовардҳои илмӣ ва амалӣ, балки аз таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ истифода бурда, сатҳи таълим ва омодагии касбии омӯзгорону мутахассисони ояндаро ба талаботи ҷаҳони рақамӣ мутобик созем.

Дар ин замина саволи муҳим ба миён меояд: чӣ гуна метавон таҷрибаи ҷаҳониро самаранок азхуд намуда, омӯзгорони ояндаро бо техника, усулҳои нави таълим ва зехни сунӣ тавре муҷахҳаз сохт, ки ин донишҳо на танҳо барои азбаркунӣ, балки барои фаъолияти амалии онҳо хидмат намоянд? Аз ин мавқеъ, ҳар як омӯзгор ва донишҷӯ бояд дарк намояд, ки имрӯз илм бо суръати қайҳонӣ рушд мекунад ва талаботи нав онҳоро водор месозад, то худомӯзӣ ва худташаққули ба ҷузъи ҷудонашавандаи фаъолияти таълимии онҳо табдил ёбад.

Чуноне ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карданд: «Дар замони мо, ки рушди босуръату бесоликаӣ илму дониш, техникаву технологияҳо ва баҳусус, зехни сунӣ хусусияти барҷастаи он мебошад, донишомӯзӣ аҳаммияти аввалиндарача ва ҳатто, ҳаёти пайдо кардааст. Яъне асре, ки мо дар он қору зиндагӣ карда истодаем, асри илму дониш, кашфиёту ихтироот, техникаву технологияҳои наватарин – замони пешрафту тараққиёти миллату халқҳои босаводу донишманд ва навоару ихтироъкор мебошад. Ба шарофати истиқлолу озодӣ, сулҳу суботи қомил ва ваҳдати миллий дар Тоҷикистони азизӣ мо барои илму донишомӯзии насли наврас ва ҷавонон тамоми шароити имкониятҳои зарурӣ муҳайё карда шудаанд» [14]

Ин андешаҳо меҳвари асосии конференсияи имрӯзаанд, ки ба масъалаҳои ташаққули салоҳиятҳои касбии омӯзгорон, тавсеаи рақамикунонӣ ва истифодаи таҷрибаи ҷаҳонӣ бахшида шудааст. Дар бахшҳои гуногуни он олимон ва муҳаққиқон андешаҳои илмӣ худро дар мавриди татбиқи амалии ин раванд ироа хоҳанд намуд.

Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамолики зиёди ҷаҳон дар соҳаҳои муҳталиф, аз ҷумла, дар илму маориф, ҳамкорӣҳои судманд ба роҳ мондааст. Ин ҳамкорӣ бо истифода аз имкониятҳои муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва шарикони байналмилалӣ сураат мегирад. Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода низ дар ин самт фаъол аст: то имрӯз бо зиёда аз 60 муассисаи таҳсилоти олӣ ва марказҳои илмӣ инноватсионӣ дохилию хориҷӣ шартномаҳои ҳамкорӣ ба имзо расидаанд. Дар доираи онҳо барномаҳои табодули академӣ, бозомӯзии касбӣ, ҷалби омӯзгорон аз хориҷ барои тренингҳо ва таҳкими иқтидорҳои илмӣ амалӣ мегарданд.

Барои намуна метавон гуфт, ки дар ҳамкорӣи байналмилалӣ бо муассисаҳои шарик, Донишгоҳ пайваста дар ҷорабиниҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ иштирок мекунад. Аз ҷумла, семинари байналмилалӣи «Accelerating English Language Learning in Central Asia (AELLCA)» («Суръатбахшии омӯзиши забони англисӣ дар Осиёи Марказӣ»), ки бо ташаббуси Шурои Британия ва Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода баргузор гардид, як қисми муҳими таълимӣ дар самти таҳкими салоҳиятҳои касбии омӯзгорон тавассути рақамикунонии равандҳои таълим ва татбиқи таҷрибаи ҷаҳонӣ махсуб меёбад. Барнома ба омодакунии омӯзгорони забони англисӣ бо истифода аз платформаҳои инноватсионӣ, усулҳои муосири педагогӣ ва ҳамроҳсозии минтақавӣ равона шуда, заминаи татбиқи мафҳуми «омӯзгори рақамӣ» дар низомии таҳсилоти олии кишварро фароҳам овард.

Натиҷаҳои семинар бо меҳвари асосии конференсияи байналмилалӣ иртиботи мустақим доранд, зеро ҳар ду ҷорабинӣ ташаққули салоҳиятҳои касбӣ, рушди захираи инсонӣ омӯзгорон ва тавсеаи истифодаи технологияҳои рақамиро дар маркази тавачҷуҳ қарор медиҳанд. Дар ин замина, таҷрибаи барномаҳои Шурои Британия ҳамчун намунаи муваффақӣ ҳамгироии илм, педагогика ва рақамикунонӣ метавонад ба тақмили низомии

миллии тайёркунии мутахассисони соҳаи маориф мусоидат намуда, ба омӯзгорони оянда имкони истифодаи васеи захираҳои рақамӣ ва таҷрибаи байналмилалиро фароҳам созад.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода дастуру супоришҳои Пешвои миллат ва Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба инобат гирифта, моҳи сентябри соли равон бо қарори Шурои олимони «Маркази инноватсия, рақамикунонӣ ва зехни сунъӣ»-ро дар назди Донишгоҳ таъсис дод. Маркази мазкур ба рушди салоҳиятҳои рақамӣ, таҳкими дониш ва малакаҳои касбии омӯзгорон, инчунин, татбиқи таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ дар раванди таълим нигаронда шудааст.

Дар доираи баҳогузори рейтингии омӯзгорон, пеш аз ҳама, ба он аҳаммият дода мешавад, ки то чӣ андоза онҳо аз мероси педагогии миллӣ истифода карда, онро бо таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи маориф эҷодкорона пайваست менамоянд. Меъёри асосии муваффақият дар он аст, ки омӯзгор вақтро самаранок истифода бурда, салоҳиятҳои худро дар заминаи илму техника ва зехни сунъӣ пайваста рушд диҳад.

Дар замони имрӯза, ки ҷаҳони маърифат босуръат тағйир меёбад, омӯзгор бояд на танҳо дорандаи дониш, балки таблиғгари ахлоқ, фарҳанг ва масъулияти иҷтимоӣ бошад. Мутафаккирони бузурги тоҷик Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ ва дигарон дар асарҳои худ аз эҳтиёҷи ҷомеа ба омӯзгорони соҳибдилу хирадманд ёдовар шудаанд. Аҳмади Дониш дар «Наводир-ул-вақоеъ» зарурати илмҳои муосирро барои наҷоти ҷомеа таъкид карда, маърифатро василаи бедории фикрӣ мешумурд. Садриддин Айнӣ бошад, омӯзгорро «мисоли ҷароғе» меномид, ки роҳи маърифатро барои насли ҷавон равшан месозад. Ин андешаҳо имрӯз низ арзиши ҷаҳонӣ доранд ва ба равандҳои рақамикунонӣ ва худомӯзии асри XXI мувофиқат менамоянд.

Ҳамин рӯҳия имрӯз низ идома дорад. Дар Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода фаъолияти илмӣ-педагогӣ маҳз ба ҳамин ҳадаф равона шудааст – тарбияи омӯзгорони дорои ҷаҳонбинии миллӣ, зехни рақамӣ ва салоҳиятҳои умумибашарӣ. Барномаҳои таҳқиқотӣ, аз ҷумла, лоиҳаҳо дар мавзӯоти «Квалиметрия ҳамчун воситаи арзёбии сифати таҳсилоти олии касбӣ (дар асоси маводи таҳқиқоти илмӣ-педагогии муҳаққиқони тоҷик)», «Таҳқиқи ғояҳои миллатсозӣ дар таълимоти мутафаккирони тоҷик ва ташаккули концепсияи худшиносии миллӣ» ва «Низомии арзёбии сатҳи дониши забони тоҷикӣ» ба таҳкими заминаҳои назариявӣ ва амалӣ барои рушди педагогикаи миллӣ хидмат мекунанд.

Хулоса, омӯзгори асри XXI бояд шахсияти фаъол, фикркунандаи мустақил ва дорои ахлоқи баланди шахрвандӣ бошад. Ӯ бояд аз анъанаҳои педагогии гузашта ва дастовардҳои илми муосир ба таври ҳамзамон истифода бурда, бо зехни кушода ба таҷрибаи ҷаҳонӣ рӯ оварад. Танҳо чунин омӯзгор метавонад шогирдони худро ба роҳи худшиносӣ, донишандӯзӣ ва эҷодкорӣ раҳнамун созад. Маҳз ба шарофати ин гуна фидокорӣ ва андешамандӣ, мактаби миллии педагогикаи тоҷик дар раванди ҷаҳонишавии таълим мавқеи хоси худро пайдо мекунад ва Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон низ дар ин ҷода саҳми арзанда мегузорад.

Тавре ки олими рус Данилова Л. Н. таъкид кардааст: «Яке аз хусусиятҳои умумии эътирофшудаи омӯзгор ин огоҳӣ аз муваффақияти хонандагон мебошад. Ӯ бояд дониш дар бораи рушди когнитивӣ (равандҳои шинохти инсон ва қобилиятҳои зехнӣ), иҷтимоӣ ва эҳсосии шогирдонро донанд, инчунин, ба ниёзҳои инфиродӣ, манфиатҳо ва қобилиятҳои онҳо таваҷҷуҳ намояд. Омӯзгори воқеӣ бо муҳаббат ба касб, садоқат ба кор ва талош барои самаранокӣ фаъолияти педагогӣ шинохта мешавад» [4].

Файласуфи маъруфи рус Гершунский Б. С. менависад: «Омӯзгор, пеш аз ҳама, мутафаккирест, ки масъулияти ба камол расидани шахсеро, ки ба ӯ бовар намудаанд, ба уҳда дорад. Инчунин, ӯ масъули он аст, ки ҳар яке аз толибилмон дорои неруи зехнӣ, маънавиёт ва дигар хислатҳои начибе гарданд, то тавонанд ояндаи тараққиёти мамлакат, ҷаҳон ва тамоми башариятро таъмин намојанд» [2].

Имрӯз замоне фаро расидааст, ки педагогикаи миллӣ бояд бо таъя ба дастовардҳои илми муосир ва технологияҳои нав ташаккул ёбад. Ин вазифаи муҳими олимони ва

муҳаққиқони соҳаи педагогика мебошад, то таҳсилотро ба сатҳи рақамӣ, инноватсионӣ ва башардӯстона бароранд.

Дар натиҷаи таҳқиқот, татбиқи лоиҳаҳои илмӣ ва ҷамъбасти барномаҳои донишгоҳӣ метавон хулоса кард, ки равандҳои рақамикунӣ, квалитетия ва ҳамгироии таҷрибаи ҷаҳонӣ ба ташаккули модели нави омӯзгори миллии заминаи устувор фароҳам овардаанд.

Вобаста ба баррасии масоили ҷавоб метавон чунин хулосаи умумӣ кард:

1. Дар замини рақамикунӣ таҳсилот, омӯзгор на танҳо интиқолдиҳандаи дониш, балки офарандаи муҳити зеҳнӣ ва фарҳангии омӯзиш аст. Таҳқиқи масъалаи квалитетия нишон дод, ки арзёбии илмӣ ва рақамии салоҳиятҳо воситаи муассири баланд бардоштани сифати таҳсилот мебошад.

2. Татбиқи лоиҳаҳои илмӣ-таҳқиқотии мавзоти «Квалитетия ҳамчун воситаи арзёбии сифати таҳсилоти олии касбӣ (дар асоси маводи таҳқиқоти илмӣ-педагогии муҳаққиқони тоҷик)», «Таҳқиқи ғояҳои миллатсозӣ дар таълимоти мутафаккирони тоҷик ва ташаккули консепсияи худшиносии миллии» ва «Низомии арзёбии сатҳи дониши забони тоҷикӣ» дар Донишгоҳ нишон медиҳад, ки илм ва амалия дар як ҷода ҳамгиро шудаанд. Ин лоиҳаҳо ба ташаккули омӯзгори миллии замини рақамӣ равона гардидаанд, ки дар баробари дониши касбӣ дорои худшиносии миллии, масъулияти иҷтимоӣ ва тафаккури инноватсионӣ бошад.

3. Мероси педагогии мутафаккирони тоҷик ҳамчун пояи мактаби педагогикаи миллии хидмат мекунад. Дар партави ин андешаҳо, омӯзгорони имрӯза вазифадоранд, ки таҷрибаи миллии ва ҷаҳониро бо ҳам пайваст намуда, дар раванди рақамикунӣ арзишҳои маънавӣ ва ахлоқиро ҳифз намоянд.

4. Натиҷаҳои пажӯҳишҳои квалитетӣ собит месозанд, ки сифати таҳсилот на танҳо ба воситаи назорат ё стандарт, балки тавассути таҳлили илмӣ салоҳиятҳо муайян мегардад. Квалитетия имкон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои касбӣ, ахлоқӣ ва эҷодии омӯзгорон бо усулҳои муассири таҳлил чен карда шаванд ва дар асоси ин натиҷаҳо стратегияи тақмили кадрҳои омӯзгорӣ таҳия гардад.

5. Дар низомии таҳсилоти олии, ҳамкориҳои байналмилалӣ нақши муҳим мебозанд. Барномаҳои муштарак бо Шурои Британия ва дигар шарикони хориҷӣ барои таҳкими салоҳиятҳои рақамӣ ва забонӣ замина фароҳам меоранд. Ин ҳамкорӣ намунаи муваффақи ҳамгироии илм, педагогика ва технологияҳои рақамӣ буда, барои баланд бардоштани сатҳи омӯзиши забонҳо ва тайёр кардани мутахассисони рақобатпазир мусоидат мекунад.

6. Дар маҷмӯъ, таҳқиқоти илмӣ, лоиҳаҳои инноватсионӣ ва сиёсати муассир дар соҳаи маориф собит месозанд, ки Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода дар маркази равандҳои ҷаҳонии таҳсилоти рақамӣ қарор дорад. Кӯшишҳои олимону омӯзгорон дар самти татбиқи квалитетия, рушду таҳкими салоҳиятҳои омӯзгорон ва татбиқи таҷрибаи ҷаҳонӣ барои сохтани низомии устувори таҳсилоти миллии аҳамияти калидӣ доранд.

Муқаррир: д.и.п., профессор Шохӣён Н.

Адабиёт:

1. Азгальдов, Г. Г. Теория и практика оценки качества товаров. Основы квалитетии [Текст] / Г. Г. Азгальдов. – М.: Экономика, 1982. – 190 с.
2. Гершунский, Б.С. Философия образования / Б.С. Гершунский. – М.: Флинта, 1998. – 250с
3. Гулназарзода Ж.Б., Шосаидзода С.Ҳ. Масъалаҳои сифати таҳсилот дар осори илмӣ академик Файзулло Шарифзода // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих. – 2023.-№3 (51). – С. 212-221
4. Данилова Л.Н. Проблема системогенеза ценностей педагогической деятельности в условиях цифровизации общества / Л.Н. Данилова и др. // <https://vestnik-pip.kosgos.ru/attachments/article/437/hodyrev-am-danilova-ln-ledovskaya-tv-solynin-ne-vestnik-pip-2020-4-ru.pdf>
5. Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042 [Захираи электронӣ] <https://omuzgor.tj/wp-content/uploads/2025/02>

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» [Захираи электронӣ]: URL: <https://www.mmk.tj/> (Санаи мурочиат 12 октябри соли 2025).
7. Субетто, А. И. Введение в квалиметрию высшей школы [Текст] / А. И. Субетто. – М., 1991. – 182 с.
8. Сафонтсев, С. А. Образовательная квалиметрия как фактор повышения эффективности контроля качества процесса обучения [Текст]: дисс. ... д-ра пед. наук / С. А. Сафонтсев. – Ростов-на-Дону, 2004. – 395 с.
9. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн], ш. Душанбе, 26 декабри соли 2018 [Маводи электронӣ]. – URL: <http://www.prezident.tj/ru/node/19715> (Санаи мурочиат: 04.10.2025).
10. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн]. – Душанбе: Шарқи озод, 2019. – 47с.
11. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» [Маводи электронӣ]. – Душанбе, 21 декабри соли 2021. – URL: <http://www.prezident.tj/ru/node/19715> (Санаи мурочиат: 11.10.2025).
12. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», ш. Душанбе, 28 декабри соли 2023. – Душанбе: Шарқи озод, 2023. – 64 с.
13. Эмомалӣ Раҳмон. Рушди маориф–асоси таҳкими аркони давлат. – Душанбе, 2009. – 335с.
14. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам ба муносибати Рӯзи дониш ва Дарси сулҳ, шаҳри Душанбе, 30-юми августи соли 2025

РАҚАМИКУНОНӢ ВА АРЗӢБИИ КВАЛИМЕТРИИ САЛОҲИЯТҲОИ ОМУЗГОРОН ДАР ПАРТАВИ СИЁСАТИ МИЛЛИИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба омӯзиши масъалаҳои арзёбии квалиметрии салоҳиятҳои омӯзгорон дар заминаи сиёсати миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар он рафти рақамикунонии низоми таҳсилот, татбиқи квалиметрия ҳамчун воситаи илмӣ баланд бардоштани сифати таълим ва нақши омӯзгорони замони рақамӣ таҳлил гардидааст. Муаллиф бо таърифи Паёмҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ҳадафҳои стратегӣ ва барномаҳои давлатӣ дар соҳаи маорифро баррасӣ намуда, зарурати татбиқи усулҳои квалиметрӣ дар арзёбии касбият ва малакаи омӯзгоронро асоснок менамояд. Дар мақола таҷрибаи ҷаҳонӣ ва таҷрибаи миллии дар соҳаи таҳсилоти рақамӣ муқоиса шуда, таъсири он ба баланд бардоштани сатҳи салоҳиятҳои педагогӣ нишон дода шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқот собит месозанд, ки квалиметрия ҳамчун воситаи илмӣ метавонад ба тақмили низоми таълим, ташаккули омӯзгори миллии рақамӣ ва таҳкими салоҳиятҳои ахлоқӣ, фарҳангӣ ва забонӣ мусоидат кунад. Мақола дорои хулосаҳои амалӣ мебошад, ки ба сиёсати миллии таҳсилоти Тоҷикистон дар самти рушди устувор ва рақобатпазирии кадрҳои омӯзгорӣ ҳамоҳанг аст.

***Калидвожаҳо:** квалиметрия, рақамикунонӣ, салоҳият, омӯзгор, таҳсилот, сифат, арзёбӣ, сиёсати миллии, таҳқиқи илмӣ, педагогика, таҷрибаи ҷаҳонӣ, инноватсия.*

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И КВАЛИМЕТРИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА КОМПЕТЕНЦИЙ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются вопросы квалиметрической оценки компетенций преподавателей в условиях цифровизации системы образования Таджикистана. Автор анализирует применение квалиметрии как научного инструмента повышения качества образования и ее значение в формировании современного педагога цифровой эпохи. Особое внимание уделено реализации национальной образовательной политики, отраженной в

Посланиях Президента Республики Таджикистан, а также государственным программам, направленным на совершенствование педагогического мастерства. В работе проведено сопоставление отечественного и международного опыта в области цифрового образования и показано их влияние на развитие профессиональных компетенций педагогов. Исследование подтверждает, что квалиметрия способствует совершенствованию системы оценки качества, формированию инновационного мышления и укреплению этического-культурных и языковых компетенций преподавателей. Полученные результаты соотносятся с целями устойчивого развития и стратегией подготовки конкурентоспособных педагогических кадров в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: квалиметрия, цифровизация, компетенции, преподаватель, образование, качество, оценка, национальная политика, педагогика, инновации, исследование, устойчивое развитие.

DIGITALIZATION AND QUALIMETRIC ASSESSMENT OF TEACHERS' COMPETENCIES IN THE CONTEXT OF TAJIKISTAN'S NATIONAL EDUCATION POLICY

This article examines the qualimetric assessment of teachers' competencies within the framework of Tajikistan's national education policy. It explores digital transformation processes in higher education and the implementation of qualimetry as a scientific tool for improving the quality of teaching. Drawing on the strategic messages of the President of the Republic of Tajikistan, the study highlights the importance of applying qualimetric methods in evaluating teachers' professional skills and pedagogical performance. The author analyzes the integration of global best practices with national approaches to digital education and their impact on professional competency development. The research findings demonstrate that qualimetry serves as an effective means for enhancing educational quality, fostering innovative thinking, and strengthening teachers' ethical, cultural, and linguistic competencies. The article provides practical conclusions aligned with Tajikistan's national educational strategy aimed at sustainable development and the training of competitive educators for the digital era.

Keywords: *qualimetry, digitalization, competence, teacher, education, quality, assessment, national policy, pedagogy, innovation, global experience, sustainability.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулназарзода Жило Бурӣ – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, д.и.ф., профессори кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ. Нисшонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: +992 232 5000 E-mail: ddzt@ddzt.tj;

Сведения об авторе: Гулназарзода Жило Бури – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, д.и.ф., профессор кафедры теории и практики языкознания. Адрес: 734019, ш. Душанбе, улица Мохаммадиева 17/6, телефон: +992 232 5000 E-mail: ddzt@ddzt.tj

Information about the author: *Gulnazarzoda Zhilo Buri – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philology, Professor, Rector. Address: 734019, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Tel.: (+99237) 2325000; Email: ddzt@ddzt.tj*

ОРГАНИЗАЦИЯ И РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Азимова М.Х.

**Худжандский государственный университет
имени академика Бободжона Гафурова**

В данной статье мы рассматриваем особенности коммуникативной толерантности – это процесс, когда отношение личности к людям, показывает степень переносимости ею неприятных и неприемлемых, по её мнению, психических состояний, качеств и свойственных поступков партнёров по взаимодействию в процессе социально-бытовых и творческих отношений в различных направлениях. «В процессе обучения терминологическое направление принимая серьёзный характер, сливаясь с социумом получает название фундаментальная толерантность» [4, с. 86].

Вначале хотелось бы определить понятие самого слова толерантность, которая в последние несколько десятилетий предложена как необходимый ответ на глобальный рост культурного и светского разнообразия, и эта идея стала заметной во многих контекстах образовательного, художественно-публицистического и научного характера.

В человеческих взаимоотношениях социальные вопросы регулируются системой общественных норм. Традиционные нормы и обычаи представляют собой устойчивую систему, которая формировалась на протяжении длительного времени на опыте и мудрости многих поколений и народов. Раннее средневековье и последние несколько столетий подают импульс для освещения данного вопроса в целом. Толерантное отношение возрождает любовь и уважение к иному, нечто новому.

Каждая группа социальных сфер в процессе жизнедеятельности опирается на свою систему правил и жизненные нормы, живет с учетом своих обычаев и традиций. Они выражаются в особом языке, манере поведения, в религии, в системе эстетических взглядов и образовавшихся социальных институтах.

«Термин «толерантность» формировался на протяжении долгого времени и вошел в научный оборот различных наук. Она отражает отношения с пониманием к чувствам, мнению, поведению, мировоззрению другого человека. Толерантность соотносится с синонимом терпимость и принятие» [7, с. 50].

«Толерантность» — модное слово или термин в национальных, международных и организационных контекстах для установления многокультурной справедливости и мирного сосуществования людей в социальных и бытовых условиях. Все бытовые условия связаны с мироощущением людей, которые привержены к образованию.

Верная оценка и постижение иных культур, проявление человеческой индивидуальности и способов самовыражения к нечто новому – это относится к значению слова толерантность. Это слово исходит от латинского слова *tolerant*, что в переводе на русский язык означает терпение. Толерантность – это осмысленное отношение к чувствам человека, чужому мнению, каким бы оно не было, поведению, установкам, мировоззрению другого человека в любых отрезках времени. Например, мы одобряем мнение и позицию Геродота, Аристотеля, Эйнштейна, Тагора, Ломоносова или Шиллера – это и есть позиция толерантности. Синонимами этого слова являются терпимость, принятие, терпеливость, уважение, взаимопонимание и даже одобрение. Толерантный человек – это личность, которому присущи духовные, моральные ценности и качества, человека, обладающего высшим разумом, человека умного.

Человек стремится к установлению адекватных отношений к любому научному или гуманитарному исследованию понятийно-категориальных характеристик, обладающих сложными вопросами. Это вопросы должны исходить от интеллекта самого человека, от образа его жизни и поведения в социуме. Мы рассматриваем социальные взаимодействия

между людьми или классовыми единомышленниками, они являются объектом самого изучения или комплекса гуманитарных дисциплин в системе образования. Система образования полностью контролирует и подготавливает коммуникативную толерантность, для оперативности его функций, каждая из которых базируется на определенных теоретико-методологических основах.

Исследованный вопрос вносит в определение одного и того же научного понятия-термина свои особенности и предложения. Они могут раскрывать общий характер постановки данного вопроса, вопроса логического восприятия исследуемого понятия в процессе образования. Начальная школа или разноструктурная вузовская система, помогает укреплению позиций вузовской системы. Возникает вопрос, почему одна группа должна одобрять или воспринимать чужие мнения или взгляды? Что она может внести в корректировку коммуникативной толерантности? Ответ один, люди одобряют положительное, необходимое, полезное. Именно во всём позитивном сходятся их взгляды, и они в этом вопросе единомышленники – в этих позициях рождается толерантность в общем понятии его установки.

«Терпимость и толерантность идентичны в отражении своих семантических позициях. Они проявляются в зависимости друг от друга и от смыслового отражения в словообразовательной формулировке. К этому можно относить науку, образование, театр, кино, этнографию, средства массовой информации, литературу, национальные кухни, моду, фундаментальные основы архитектуры городов и многие другие социальные преобразования в жизни человека» [4, с. 101].

Невзирая на различные догмы, доказано, что терпимость появилось прежде, чем толерантность. Они идеально сочетаются и одновременно характеризуют различные понятия и взгляды, выдвигаемые различными культурными ареалами. Само понятие «терпимость» или «терпение» имея в русском языке единые этимологические корни, почти во всех словарях толкуются одинаково. В Толковом словаре В.И. Даля слово «терпимость» толкуется как свойство или качество человека, которое способствует его жизнедеятельности, образу поведения или воспитания, его способности проявлять терпение «только по милосердию, снисхождению».

По мнению учёного, лексикографа И. С. Ожегова понятие «толерантность» толкуется, как: «умение без вражды, терпеливо относиться к чужому мнению, взглядам, поведению». Это определение говорит о том, что толерантное отношение к взглядам, доводам, предложениям во всех сферах жизни рождает коммуникативность, то есть связи и взаимопонимания, уважение и помощь во всём. Такие же понятия можно встретить и в других типах словарей [11, с. 89].

В «Историко-этимологическом словаре современного русского языка» под авторством П.Я. Черных, приводится следующее толкование глагола «терпеть»: стойко и безропотно переносить, переживать что-либо тяжелое или неприятное, крепиться, мужаться, мириться с наличием чего-либо тебе незнакомого, проявлять сострадание, уважение или понимание к другим в трудные и безвыходные положения» [20, с. 162].

Этимологический словарь русского языка под редакцией М. Фасмера глаголу «терпеть» дает более конкретное значение – «цепенеть, застывать». Аналогичное определение приведено и в кратком этимологическом словаре Н.М. Шанского. Цепенеть, то есть «удивляться, восхищаться и одновременно воспринимать увиденное или услышанное» [19, с. 40].

Например: существительное «терпимость» или глагол «терпеть» в соответствии с приведенными нами толкованиями включают в себе главное значение, пассивное принятие окружающей реальности, непротivление, способность «подставить вторую щеку». Но это не так, терпимость и терпение это состояние души и состояния человека, полностью зависящего от его уровня воспитания или от влияния окружающей среды, где он вырос.

Понятие «толерантность» в научный оборот ввел в XVIII в. Дестют де Траси. Он трактовал так «терпеливость», а затем как «терпимость», имеют единый семантический

корень. В России понятие толерантность стало употребляться в либеральной печати с середины XIX в., в позитивном смысле, которую вначале трактовали только в научно философской трактовке, как нечто абстрактное.

Эволюционное возрастание интереса к понятию «толерантность» («терпимость») в историко-философской мысли в поликультурном пространстве языков рассмотрел В.М. Золотухин. Он показал многообразность определения данного суждения, на ее достаточную разработанность и чёткость в историко-философском плане. В.М. Золотухин приводит отличающиеся друг от друга определения толерантности (терпимости), сформулированные в различные исторические периоды и в различных философских школах и направлениях, что свидетельствует не только о различии взглядов на понятие и связанные с ним проблемы, но и подчеркивает их многогранность, «...толерантность, как процесс, возникает хаотично, мигрируя из одного национально-культурного ареала в другой, путём познания истины и правды, морали и культуры. Во многих случаях эти качества были накоплены у народности веками» [7, с. 111].

Вопрос развития толерантности является общепризнанным глобальным приоритетом для человека. В настоящее время с уверенностью можно сказать, что результативное и прочное общество создается там, где складывается высокая степень толерантности, эта толерантность процветающее в самом человеке, в позициях его мироощущения и логического мышления.

Толерантность не является лишь продуктом «объективной» общественно-исторической эволюции, но и во многом следствием целенаправленного общекультурного управления. Эти управленческие позиции могут изменяться или возобновляться годами и столетиями.

Для современного деятельного человека существует обилие форм для саморазвития, он может проявить себя как индивидуум, проявить свои интеллектуальные качества в толерантности ко всему и всем. Индивидуальная толерантность содействует образованию коммуникативной толерантности, это необходимая инновация для общества. Отсутствие терпимости к окружающей среде и к мнению людей, воспринимается негативно, физиологические качества людей и их духовно-культурные качества отличаются от других, человек должен уметь их воспринимать. Желательно индивидуальные качества не должны нарушать нормы поведения и восприятия человека.

Для того чтобы благополучно и профессионально воздействовать на развивающееся общество, человек должен уметь вникнуть в понятие «коммуникативная компетентность». Коммуникативная компетентность будет способствовать образованию коммуникативной толерантности, которая проявляется во взаимопонимании общественных норм.

«Организация и развитие коммуникативной толерантности в процессе обучения формируется в средних школах. Приступив к формированию данное направление еще в процессе развития, обеспечивает молодое поколение приобретению всевозможных навыков и уважительных норм поведения к различным наукам, культурам, этносу и правилам жизни. Этому способствует период приобретения высшего или среднего профессионального образования» [7, с. 90].

Это обусловлено рядом характеристик, составляющих коммуникативную компетентность, без которых профильное образование не будет выпускать полномерно грамотных специалистов в различных областях знания.

Параллельно с термином коммуникативная компетенция также рассматривается понятие коммуникативной толерантности, которое представляет с собой более одностороннюю направленность характеристик личности к людям. Толерантный человек, это человек достигший высших моральных качеств – реципиент с большой буквы.

Коммуникативную толерантность в числе отечественных лингвистов и психологов рассматривали Бойко В.В., Русакова С. В., Золотухин В. М., Мельникова Н.М., Козлов В.В. и Санникова Н.Г., Стернин И.А. и Шилихина К.М.

Об аспектах и воспитании коммуникативной толерантности у студентов вузов в своих работах писали Зеленова В.С., Терехин В.А. и Евецкая С. В., Яцевич Л. П., Мисхонджера Ф.А. мы рассмотрели их взгляды и предложения, у них взгляды сходятся.

Усложнение социальной организации общества, развитие современной инфраструктуры, сопряженное с проблемами глобализации мирового сообщества, приводит к усилению роли воспитательных форм. Их разнообразия влияющих на регулирование социальных отношений подрастающего поколения и их деятельности в создании коммуникативной толерантности резко ощущаются.

Компетентность в составе коммуникативной толерантности толкуется как побуждение к общению, к контактированию и взаимопониманию. При этом, умения личности обуславливают положительное направление социализации в коммуникативном процессе.

Н.М. Мельникова в своих научных трудах общественный интеллект определяет «как интегральную интеллектуальную способность понимать и прогнозировать поведение людей в разных житейских ситуациях, распознавать намерения, чувства и эмоциональные состояния человека по невербальной и вербальной экспрессии». [9, с. 156].

В мировом сообществе процесс развития коммуникативной толерантности представляет собой общественную необходимость и потребность, актуальную для общества в целом в обеспечении психологической безопасности каждой личности и социальных групп в повышении эффективности межличностного взаимодействия в мире.

В результате этого воспитание коммуникативной толерантности в настоящее время является одной из самых существенных задач социально-культурных институтов общества - семьи, образовательных и культурных учреждений.

Исследователи дают следующее определение данного понятия: «Коммуникативная толерантность – это характеристика отношения личности к людям, показывающая степень переносимости ею неприятных или неприемлемых, по ее мнению, психических состояний, качеств и поступков партнеров по взаимодействию» [2, с. 60].

Например В.М. Гришук, С. В. Русакова отмечают, что «...коммуникативная толерантность в современном сообществе – это психосоциальная характеристика личности, проявляющаяся при взаимодействии личности с окружающими его людьми и характеризующаяся бесконфликтным, коммуникативным поведением и принятием различных качеств и поступков субъектов для достижения положительных целей» [3, с. 134].

Необходимо усвоить и следующее мнение учёных, они отмечают, что «...коммуникативная толерантность для каждого индивида, это способность личности и общества в целом к нормативному, этикетному, бесконфликтному, гармонизирующему общению, формирование у всей лингвокультурной общности в целом умения слушать собеседника и уважать его мнение, сохранять спокойствие в споре и конфликте, умение спокойно и этично вести и межличностный спор, и публичную дискуссию» [15, с. 34-35].

Подобное личностное качество для человека, как коммуникативная толерантность, будет способствовать развитию индивидуума в целом, так и формированию профессиональной компетентности, что, в свою очередь, будет выражаться в реализации надлежащей деятельности необходимой для развития общества.

Как структурный компонент коммуникативной толерантности коммуникативная компетентность включает комплекс коммуникативных способностей, общая направленность которых «ориентирована на человека, что можно считать основанием конструктивного общения в коллективе, в социальных группах в кланах, сектах, партийных структурах, кружках и организациях». Это означает, что человек сознательно и целеустремленно ориентирует себя замечать только положительные качества в другом. Подобный подход способствует раскрытию личностного потенциала общающихся сторон, в которых проявляется взаимоуважение, одобрение и толерантность.

Исследовано, что «коммуникативная компетентность как структурный компонент толерантности активизирует познавательную основу социальной перцепции, в первую

очередь, мышление; создает возможность анализировать поступки и видеть мотивы, побуждающие к ним» [1, с. 27].

Мисхонджеева Ф.А. в своем исследовании отмечает, что условием успешного общения человека с другими людьми в условиях коммуникации, как известно, является «социально-психологической перцепцией, включающая в себя идентификацию, эмпатию, социальный интеллект и социальную рефлексия, являющееся отражением его внутреннего мира. В этом мире происходит уважение к самому себе и терпимость к окружающему миру» [10, с. 36].

Коммуникативная толерантность в наше время это один из профессионально значимых качеств специалистов различного профиля, в прошлом его можно было называть «коллективизацией», которая отражается в государственных образовательных стандартах высшего образования по разным течениям обучения. Эти течения дипломатически контактируют с другими сообществами в современных межгосударственных системах.

Своевременная подготовка студентов к продуктивному межкультурному взаимодействию, приводит к тому, что развития у них коммуникативной толерантности в последствии обуславливается процессами интернационализации высшего образования. Высшее общество в свою очередь и есть системой созданной на базе образовательной системы. Чем грамотней общество в структуре государства, тем оно внедряется в структуру понятия коммуникативная толерантность.

В условиях поликультурной среды в высших учебных заведениях коммуникативная толерантность становится немаловажным фактором благополучного обучения и формирования личности студента. В первую очередь это изучение иностранных языков, зная несколько языков молодое поколение старается уважительно относиться к культуре данного народа, знакомясь с этическими нормами их развития.

В современных психолого-педагогических изысканиях можно отметить разнообразные суждения «коммуникативная толерантность». Это толерантность образовавшаяся на базе уважительных актов, в процессе обмена опытом и взаимодействия с культурой народов. В этой культуре зеркалом является образование, наука, литература.

Отмечаются авторы, которые дают понятию «коммуникативная толерантность» психосоциальную характеристику развивающемуся личности с доминантной направленностью сознания на терпимое, бесконфликтное коммуникативное, уважительное и компетентное поведение. К таким авторам относятся Гришук В.М. и Бойко В.В. [2, с. 95].

О.Б. Скрыбина рассматривают это понятие как устойчивое личностное состояние человека в различных неопределённых ситуациях, определяющее особый тип взаимодействия индивида с другими людьми, культурами и этносами.

Л.П. Яцевич, Л.П. Толстикова устанавливают такое понятие, что «...коммуникативная толерантность как способность взаимодействия индивида с другими людьми, способность, которая обеспечивает продуктивную профессиональную деятельность специалистов образуется одновременно во всех странах» [21, с. 68].

Т.Ю. Фадеева, как специалист в области естествознания подтверждает, что коммуникативная толерантность представляет собой общую структурирующую характеристику индивидуума, так как с ней сочетаются и гармонируют некоторые психологические единства и качества человека, это может быть, «эмпатийность, альтруизм, неконфликтность и психическая устойчивость, причем последняя наиболее часто и повседневно встречающаяся [18, с. 114].

Коммуникативная толерантность образовавшаяся в обществе в своем полном значении выступает как «...терпимость по отношению к партнеру в общении, адаптации к партнеру и его восприятию, обусловленное стремлению достичь взаимопонимания, согласованию к разным установкам, не прибегая к насилию, ненависти, неприязни, нацизму и подавлению человеческого достоинства» [6, с. 80].

Из этого следует, что коммуникативная толерантность выступает как сложная система взаимодействия её компонентов. Коммуникативная толерантность рассчитывает на наличие эмпатии – это самоконтроль, выдержка и интеллектуальная гибкость, исходящая от

индивида. Научные труды рассмотрели вопрос коммуникативной толерантности, как сложную характеристику личности в обществе.

Коммуникативная толерантность как направление – сложное явление, оно представляет широкий потенциал для обучения специалистов в области гуманитарных и социальных наук.

Необходимо отметить, что современная психология большое внимание уделяет эмпирическим исследованиям согласно коммуникативной толерантности студентов, которая касается разных элементов личности. Личность требующий к своему мнению уважение, является толерантным.

В.В. Козлов и Н.Г. Санникова анализируя коммуникативную толерантность студентов творческих и нетворческих профессий в образовательной системе отмечают:

« Личностная толерантность вырабатывается у студентов во время обучения. Однако наличие установок и предубеждений к определённым социальным группам приводит к нетерпимости и негативизму, что выражается в общей негативной коммуникативной установке. Установка вырабатывает ответственность к толерантности» [8, с. 76].

Результаты исследования личностной толерантности и особенностей конфликтного поведения студентов в различных ситуациях описаны в определенных работах ученых, освещающих коммуникативную толерантность. Рассмотрим некоторые вопросы.

Так, А.А. Денисова утверждает, что коммуникативная толерантность имеет положительные корреляционные связи с такими стилями поведения в конфликте, как компромисс, избегание и приспособление [5, с. 99].

По мнению В.А.Терехина и С. В. Евецкой проведения эмпирических исследований, показали, что студенты, которые обучаются по специальности «Социально-культурный сервис и туризм», обладают проявленной отрицательной коммуникативной установкой, степень которой уменьшается в процессе обучения, образования, переквалификации обменам опыта [16, с. 54].

О.В. Рудыхина отметила, что совокупность экспериментальных отличительных психологических особенностей толерантной личности студента, зависит от культурно-воспитательной аудитории. В эту совокупность входят такие интеллектуальные качества как: стремление к саморазвитию; ориентация на эстетические ценности; стремление к искренности и гармонии в межличностном взаимодействии; предпочтение гуманных способов разрешения проблемных ситуаций. Уважение к различным культурам, такт и этика [13, с. 98].

Все педагогические и психолого-педагогические исследования с научной позиции, затрагивают вопросы полноценной организации коммуникативной толерантности в области образования. Материалами освещающие значения коммуникативной толерантности служат труды в области технических, научных, образовательных и общественно-политических связей. Существенную часть составляют труды учёных, посвященные проблемам развития коммуникативной толерантности в процессе обучения студентов иностранным языкам.

В развитие коммуникативной толерантности, которая связана с человеческим фактором влияет поликультурная образовательная среда, встречается она в некоторых результативных наблюдениях. Эти наблюдения исследуют результаты влияния поликультурной среды на позитивные стороны толерантных отношений и их укрепления. Существует образовательная среда определяющий данный процесс в учебной и не учебной деятельности подрастающего поколения.

Множество научных трудов посвящены коммуникативной толерантности, они затрагивают вопрос студенческой аудитории, привлекаемых к этому направлению. Они, готовясь к различным профессиональным навыкам повышают свою квалификационную специальность. Набирают опыт у своих коллег внутри и за пределами страны.

Так как студенческая аудитория является основным фактором общественной компетентности их задачей остаётся совершенствование своих навыков во взаимосвязи с современной наукой и образованием. Современный студент является маяком будущих коммуникативных отношений в взаимосвязью с толерантностью.

По мнению В.С. Пузикова: «Одним из проявлений языковой личности, обусловленной совокупностью ее индивидуальных свойств, определяющих степень ее толерантности, ее когнитивный диапазон, сформировавшийся в процессе толерантного опыта, ее умение выбрать коммуникативный ход в обеспечение толерантного восприятия в конкретной речевой ситуации, является речевая коммуникация» [12, с. 15].

Таким образом, коммуникативная толерантность в своём воплощении в жизнь или образы действия человеческих свойств – это способность человека принимать и терпеть неприятные или неприемлемые для него качества, особенности, поступки и психические состояния других людей. Она является основой для развития всех видов толерантности, так как позволяет строить гармоничные отношения в обществе. Человек с развитой коммуникативной толерантностью способен принимать других людей такими, какие они есть, без попыток изменить их, терпеливо относится к особенностям поведения, характера и мировоззрения окружающих, прощать ошибки и недостатки других людей, находить общий язык с разными людьми, несмотря на возможные разногласия. Коммуникативная толерантность способствует развитию уважения к многообразию культур, взглядов и убеждений, а также формированию терпимости и понимания между людьми. Она помогает создавать атмосферу взаимоуважения и сотрудничества, что является важным условием для развития гармоничного общества.

Рецензент: к.п.н., доцент Гадоев К.

Литература:

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 176 с.
2. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и других / В. В. Бойко. М.: Информационно-издательский дом «Филинъ», 1996. - 472 с.
3. Гришук В.М. Формирование коммуникативной толерантности у студентов гуманитарных специальностей в вузе: Дис. канд. пед. наук: 13.00.08. – Киров, 2005.- 170с.
4. Даль В.И. Толковый словарь русского языка. М., 1998. 900 с
5. Денисова А.А. Толерантность личности в конфликтной ситуации: Точки зрения конфликтолога, преподавателя и студента//Вестник РУДН. Серия «Вопросы образования: языки и специальность». 2007. №2. 215 с.
6. Зеленова В.С. Коммуникативная толерантность и уровень ее сформированности у студентов разных профилей// Научное обозрение. Педагогические науки. – 2022. – № 3 – С. 25-29 (ФГБОУ ВО «Ульяновский государственный технический университет»)
7. Золотухин В.М. Две концепции толерантности. Кемерово, Изд-во КГТУ, 1999. – 63с. – 145 с.
8. Козлов В.В., Санникова Н.Г. Диагностика коммуникативной толерантности среди студентов творческих и нетворческих специальностей//Вестник Ярославского государственного университета им. П.Г. Думидова. Серия Гуманитарные науки. 2013., №3.С. 185 с
9. Мельникова Н.М. Социально-психологическая компетентность старшеклассников в общении: дис. канд. психол. наук / Н.М. Мельникова. – М., 1992. – 178 с
10. Мисхонджева Ф.А. Педагогические условия формирования коммуникативных отношений старшеклассников на основе развития коммуникативной культуры: дис. канд. пед. наук / Ф.А. Мисхонджева. – Владикавказ, 2012. – 234 с.
11. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е издание. - М.: 2010. 939 с.
12. Пузиков, В.С. Коммуникативные качества руководителей: автореф. дис. канд. психол. наук / В.С. Пузиков. – СПб., 1994. – 158 с.
13. Рудыхина О.В. Методологические основы психологии. Учебно-методическое пособие. Издательство: РГПУ им. А.И. Герцена. 2021.- 124с.
14. Русакова С. В. Формирование коммуникативной толерантности у учащихся общеобразовательной школы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru> (дата обращения: 01.11.2016).

15. Стернин И.А., Шилихина К.М. Коммуникативные аспекты толерантности / И.А. Стернин, К.М. Шилихина. Воронеж: Истоки, 2001. – 400 с.
16. Терехин В.А и Евецкая С. В. Конкурентоспособность личности молодого специалиста // Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Серия: общественные науки. 2006. № S 26. С. 190 с.
17. Толстикова С. Н. Роль коммуникативной толерантности в процессе становления личностной позиции в стратегии взаимодействия. Прикладная юридическая психология. 2012; № 1: 265 с.
18. Фадеева Т.Ю. Коммуникативная толерантность как базовый компонент толерантной личности в этнокультурном пространстве. Социокультурная интеграция и специальное образование. Сборник научных статей. Москва: Перо, 2015: 212 с.
19. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. СПб, 1996. 678 с.
20. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. М., 1994. 420 с.
21. Яцевич Л.П. К вопросу о структуре коммуникативной толерантности. Вестник Амурского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. 2009; 237 с.

ОРГАНИЗАЦИЯ И РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

В статье подробно исследуется процесс формирования коммуникативной толерантности у будущих специалистов в рамках педагогической и психологической подготовки.

Автор статьи провел анализ как отечественных, так и зарубежных исследований, чтобы выявить основные аспекты формирования коммуникативной толерантности. Их исследование фокусировалось на студентах вуза и формировании коммуникативной толерантности в образовательном процессе.

В ходе исследования было проведено детальное изучение основного понятия «коммуникативная толерантность» и выявление ее структурных элементов авторами, с последующим созданием способа формирования коммуникативной толерантности. Коммуникативная толерантность проявляется в тех случаях, когда человек либо не видит особых различий между подструктурами своей личности и личности партнера, либо не испытывает негативных переживаний по поводу различий.

Человек, обладающий высоким уровнем коммуникативной толерантности, достаточно уравновешен, совместим с очень разными людьми. Благодаря этим достоинствам создается психологически комфортная обстановка для совместной деятельности, достижения синергического эффекта. Общаясь с толерантной личностью, вы испытываете комфорт. Отсутствие же коммуникативной толерантности или ее низкий уровень объясняются негативными реакциями индивида на обнаруженные различия между подструктурами своей личности и личности партнера. Коммуникативная толерантность предполагает наличие эмпатии, самоконтроля, выдержки и интеллектуальной гибкости.

Ключевые слова: коммуникация, структура, толерантность, личность, эмпатия, интеллектуальность, когнитивность, формирование, саморазвитие, ориентация, эстетические ценности, общественные нормы, общество, образование, наука.

ТАШКИЛ ВА ИНКИШОФИ ТАҲАММУЛПАЗИРИИ КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР РАВАНДИ ТАӢЛИМ

Дар мақола ба тарзи муфассал раванди ташкилѐбии таҳаммулпазирӣи коммуникативӣи барои мутахассисони оянда, дар чорчубаи тайѐр намудани педагог ва психологон таҳқиқ карда шудааст.

Муаллифи мақола таҳқиқотҳои олимони дохилӣ ва берунашмарзиро омӯхта ташакулѐбии таҳаммулпазирӣи коммуникативиро муайян намудааст. Ин таҳқиқотҳо барои донишҷуѐни мактабҳои олии рағона шуда, барои дар ниҳоди онҳо тарбия намудани таҳаммулпазирӣи коммуникативӣи рағона карда шудааст.

Дар раванди таҳқиқот омӯзиши амиқи мафҳуми “таҳамулпазирии коммуникативӣ” унсурҳои сохтори онҳо аз тарафи муаллифонашон ва бозсозӣ намудани ин мафҳум дар раванди таълим омукта шудааст. Таҳамулпазирии коммуникативӣ дар он маврид роҳандози мешавад, ки инсон фарқияти байнисохторҳои ин мафҳумро дарк намекунад, ё ин ки нисбати эҳсосотҳои ба худ бегона бепарвои зоҳир менамояд.

Инсон, агар дорои зеҳнияти баланд бошад, таҳамулпазирӣ, бурдборӣ ва муносибатҳоро бо атрофиён зерӣ назорат мегирад. Вобаста ба ин дар ҷаҳоди онҳо ҷаҳоди як муносибати боваринок маҷрои худро мегирад. Агар таҳамулпазирии коммуникативӣ дар сатҳи паст бошад, муносибати бо атрофиён барқарор намудан мушкул аст. Таҳамулпазирии коммуникативӣ аз одамон сабр, тоқат, ҳамдигарфаҳмӣ ва зеҳнияти қавиро талаб менамояд.

Калидвожаҳо: коммуникатсия, сохтор, таҳамулпазирӣ, шахсият, эмпатия, зеҳният, когнитив, таъликуҷӣ, нешрафт, самт, эстетика, муқадасот, меъёрҳои ҷамъиятӣ, ҷамъият, маориф, илм.

THE ORGANIZATION AND DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE TOLERANCE IN THE PROCESS OF TRAINING

The article examines in detail the process of developing communicative tolerance among future specialists within the framework of pedagogical and psychological training. The author of the article analyzed both domestic and foreign studies to identify the main aspects of the formation of communicative tolerance. Their research focused on university students and the formation of communicative tolerance in the educational process. During the study, a detailed study of the basic concept of “communicative tolerance” was carried out and the authors identified its structural elements, followed by the creation of a method for the formation of communicative tolerance.

Communicative tolerance manifests itself in cases when a person either does not see any particular differences between the substructures of his personality and the personality of his partner, or does not experience negative feelings about the differences. A person with a high level of communicative tolerance is fairly balanced and compatible with very different people. Thanks to these advantages, a psychologically comfortable environment is created for joint activities and achieving a synergistic effect. When communicating with a tolerant person, you feel comfortable. The absence of communicative tolerance or its low level is explained by the individual’s negative reactions to the discovered differences between the substructures of his personality and the personality of his partner.

Keywords: communication, structure, tolerance, personality, empathy, intellectuality, cognition, formation, self-development, orientation, aesthetic values, social norms, society, education, science.

Сведения об авторе: Азимова Маишхурахон Ходжиевна - Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова, кандидат педагогических наук, доцент кафедры теории и методики дошкольного образования. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская область, г. Худжанд, проезд Мавлонбекова 1., Телефон: +992 92 744 1042.

Маълумот дар бораи муаллиф: Азимова Маишхурахон Ҳоджиевна - Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи назария ва методикаи таълими томактабӣ. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбекова 1., Телефон: +992927441042.

Information about the author: Azimova Mashkhurakhon Khodzhiyevna - Khujand State University named after Academician Bobodzhon Gafurov, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Preschool Education. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city, Mavlonbekova passage 1., Phone: +992927441042.

ҲИКМАТИ ОМУЗГОР ДАР ПАЁМҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Бойзода Қ.Қ.

Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳикмати таълим ва тарбият чузӣ фарҳанги миллат буда, василаву абзорест, ки ба воситаи он фарҳанг пойдор мемонад. Чунон ки гӯшту нохунро наметавон аз ҳам ҷудо кард, ин ду мавзӯ низ ҷудонопазиранд. Аз ин ҷиҳат тасаввури он ки миллате равиш ё худ суннатҳои таълиму тарбияти миллати дигареро пазируфта зиёне намебинад, иштибоҳи ислоҳнопазир мебошад. Агар миллате аз фарҳанги худ даст бикашад, ин худкушӣ аст. Фарҳанги бегонаро пазируфтани ва худро зерӣ нуфузи он қарор додан навъе худбохтан аст.

Фарҳанги ҳар миллате, аз ҷумла халқи мо низ иборат аз идеалҳо, армонҳои иҷтимоӣ ва арзишҳои хос аст, ки назари хоси миллатро дар бораи зиндагӣ ва фарҳанг ифода мекунад. Агар таҳсил ва таълиму тарбият чузӣ фарҳанги миллат бошад, пас, пазируфтани ва ё қорбурди усули таҳсил ва таълиму тарбияти бегонагон ба бунёди ҳувиёти иҷтимоӣ ва маънавии миллат теша задан аст. Бинобар ин мо бояд ба он равиши таҳсилу тарбият таваҷҷуҳ дошта бошем, ки маҳсули таърих ва фарҳангамон бошад ва бо омули армон ва суннатҳои халқамон созгору ҳамоҳанг бошад.

Дар замони муосир усули таҳсилу тарбият дар мактабҳо то ҷое аз равиши суннати омузишу парвариш фосила гирифт ва зиёни он дар ҳамаи соҳаҳои зиндагии мо эҳсос мешавад. Касолати забон, маънавиёти иҷтимоӣгари ва беванду бориҳои ахлоқӣ маҳсули гаравидан ба фарҳанги бегона буд. Инак, истиқлоли кишвар тадриҷан истиқлоли фарҳангии моро фароҳам меоварад ва мо рӯзафзун аз таҳсилу тарбияти сиёсатзада канор рафта, ба омузиш ва дарёфти арзишҳои маънавии худиву башарӣ рӯ меоварем.

Ба қавли профессори америкоӣ Нейблет, «маънии тарбият дунбалаи вазӣ рушд ва такомуле аст, ки башар ба он ноил мешавад, сурати аз лиҳози ташаккули ҷисмӣ нӯх моҳ қабл аз он ки мутаваллид шавем, дар мо нақш мебандад. Вале пас аз он ки мутаваллид шудем, ин фарҳанги ҷомеа аст, ки сурат ва мавқеияти раҳми модарро ба худ мегирад ва дар муҳити иҷтимоӣ ин руҳ аст, ки шакл мегирад на ҷисм».

Таҳсилу таълим ва тарбият аз ҳар ҷиҳат бо фарҳанг ва армонҳои иҷтимоии ҳар миллате бояд иртиботи ногустаи дошта, низом ва роҳу усули тозаи он бо асосҳои илмиву методологӣ саҳеҳ ва дақиқ муайян гардида устувор бошад. Ҳама гуна кӯшишу талоше, ки барои ҷудоии ин масъала ва равишҳо ва худбиниву ходимиҳои шахсони масъули низоми таҳсилот равона мешавад, омили шикаст ва заволи ҳамон низом ва дигаргунсозӣ мегардад. Таҳсил, таълим ва тарбият бояд дар заминаи воқеӣ ва имконияти мавҷудаи иҷтимоӣ сурат гирад, бозтоби фарҳанги мардум бошад ва омили таҳсилу тарбият ин фарҳангро барои наслҳои оянда ҳифз кунад.

Назаре ба таърих ин мавзӯро рӯшан мекунад, ки дар қадим ҳаётитарин ва муассиртарин равишҳои таҳсил мақсадҳояшонро ба таври қотеъ дар назар доштаанд ва ин мақсадҳо ба сурати сифоти шахсӣ ва муассисоти иҷтимоӣ маҳсус будааст. Яъне таҳсил ва ё таълиму тарбият бояд аз назари фикрӣ ба сурате ҷадид дарояд, зеро таҳсил василае аст барои ҳадаф на худ ҳадаф. Ва ҳадаф тарзи тафаккур ва фарҳанги мардум аст, ки дар роҳи хидмат ба мардум амалӣ мешавад.

Дар Паёми Президент ҷиҳати баланд бардоштани сатҳу сифати таълим ва дар низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ қорӣ намудани усулҳои инноватсионӣ ва фаъоли таълим, тақмили сатҳи касбии омузгорон масъалагузорӣ шуда, таъкид шудааст, ки «омузгор дар раванди таълиму тарбия ҳукуқи хато қарданро надорад, зеро тақдири насли ояндасоз ва пешбарандаи давлату ҷомеа дар дасти ӯст».

Дар ҳақиқат, воқеияти имрӯз дар назди мактаб ва омузгор масъалаҳои ҷиддиро пеш мегузорад. Шинохти манфиати миллат, худшиносӣ ва хидмати содиқона дар роҳи пешрафт ва ободии диёр масъулияти омузгоро дар назди имрӯзу оянда зиёд месозад. Пайвастагии

илму амал дар хонанда шавки пурсучӯ ва кунҷковӣ фароҳам оварда ўро ба ҷаҳони инсон будан, яъне дунёи дониш ва озод зистан раҳнамоӣ мекунад. Инсони огоҳу озод ситампазиру бандаи одамиён намешавад. Ҳар чиро мешунавад ва меҳонад, кӯркӯрона намепазирад. Мағзапро ба кор мегирад ва пеш аз он ки ҳарфи касеро бипазирад, андеша мекунад. Бояд донист, ки агар таҳсил ва таълим судманд наафтад, мо дастҳои фарзандонамонро кушода, мағзҳо ва андешаҳояшонро мебандем, акро зиндониву ҷаҳро майдонӣ месозем. Агар моҳияти аслии илму дониш ва таҳсилоти асилро ба хонанда расонда тавонем, ўро инсони комилан дигар месозем. Дигар ӯ асири хурофот намешавад, мо ўро олим сохта, бо аслиҳаи илм, мантиқ ва имон мусаллаҳ месозем. Вақте инсоне ба силоҳи илму мантиқ мусаллаҳ шуд, дар бораи ҳама чиз дуруст ва саҳеҳ ҳукм мекунад, бо шучоат ва шаҳомат аз ҳақ дифоъ ва бебокна дар зиндагӣ роҳи рост ва дурустро интиҳоб менамояд. Дар ҳикмати ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ мамлакат Паём ҳамчун ҷароғи фурузон, фишанги доимоамалкунанда ва пешбарандаи ҷомеа ҷило намуда, амалӣ шудани нақшаву вазифаҳои гузашташудаи имрӯзу фардо ва пеш аз ҳама мутобиқ ба талаботи замон бо ин роҳу василаҳои навинро дарку тарҳрезӣ ва пешниҳод менамояд.

Ҳикмати Паёмҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар заминаи ғояҳои пурҷавҳар ва пурҳикмат инъикос ёфта, қисми ҷудонашавандаи сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар ба ҳисоб рафта, ҷомеаро ба қору ғайолияти пурсамар даъвату ҳидоят менамояд.

Ҳикмати ҳамасолаи Паёмҳои Пешвои миллатро паҳлуҳое, ки дар он мақоми омӯзгор матраҳ шудаанд, таҳқиқ ва баррасии илмӣ намоем.

Таҳқиқоти илмӣ исбот мекунад, ки ниёгони мо дар ҳама давр ситоиши омӯзгор мекарданд ва онро тарбиятгари асосии насли башар медонистанд. Қобили зикр аст, ки мақоми омӯзгорӣ ба маънои тоҷаш касби басо пуршараф, пурмасъулият ва зарурии ҷомеа аст, зеро агар инсоният бо ақлу заковат ва заҳмати худ табиатро дигаргун созад, омӯзгор бо донишу маҳорати волои хеш табиати ҳуди инсонро майқал медиҳад. Аз сӯи дигар пайдорӣ ва устувории ҳар кишвар ба наслҳои барумандаш тааллуқ дорад. Сиришти чунин наслҳои ояндасоз маҳз аз заҳмати фидокоронаи омӯзгор вобаста аст.

Ҳадафи омӯзгор, муаллим ё устод ин тарбиятгар, ҳидоятгар ва мушкулкушои инсон буда, ӯ ҷароғи равшанест, ки дар зулматҳои роҳи ҳаёт равшанӣ менамояд. Омӯзгор башарро бо донишу хирадаш аз доираи ҷаҳолат, нодонӣ ва хурофот мераҳонад. Инсонро илму хирад, касбу малака меомузонад.

Омӯзгор ба шогирд манбаъи тамоми саодатмандиро ва муваффақиятҳо ба зиндагии шоиста ноил шудани роҳи шинохти ҳикмат мегузорад.

Ба ҳамин маънӣ Саноии Ғазнавӣ басо мушикофона қазовате дорад, ки барҳақ аст:

Рӯзҳо бояд, ки то гардуни гардон як шабе,
Ошиқеро васл бахшад ё ғариберо ватан,
Ҳафтаҳо бояд, ки то як мушти пашм аз пушти меш,
Зоҳидеро хирқа гардад ё ҳиммореро расан.
Моҳҳо бояд, ки то як пунбадона з-обу хок,
Шоҳидеро ҳулла гардад ё шаҳидеро кафан.
Солҳо бояд, ки то як кӯдаке аз рӯи табъ,
Олиме гардад нақӯ ё шоире ширинсухан.
Умрҳо бояд, ки то як санги аслӣ з-офтоб,
Лаъл гардад дар Бадахшон ё ақиқ андар Яман.
Қарнҳо бояд, ки то аз пушти одам нутфае,
Боязид андар Хуросон ё Увайсе дар Қаран.

Хушбахтона, танҳо истиқлолият имконият дод, ки мо ғояи худшиносии миллиро парчами замон кунем ва ба пояи сиёсати давлатӣ бардорем. Ин нуқтаро ҳанӯз Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2004 ҳангоми ироаи Паёми навбатии хеш баён дошта буданд: "...то ин ки ифтихори миллӣ бо шири модар, бо аллаи фаромӯшнопазири ӯ ва бо нахустин ҳарфҳои устод дар мактаб ба дилу шуури ҳар фарди тоҷик абадан ҷой гирад" [1].

Тавре медонем, ҳар киро дар зиндагӣ устодест. Имрӯз чӣ муаллиму чӣ духтур, чӣ ронанда ва чӣ коргару бофанда ҳама устодону шогирдони худро доранд. Ҳамаро дар ҳаёт касе омӯзонидааст. Ягон қору амал, ягон пешравию афзалият, ягон бурду бохт бе заҳмат, бе машаққату қадршиносии устоде ба авҷи камолот намерасад. Инсон то даме, ки чашм ба олами ҳастӣ мекушояд, бо як истеъдоди зақӣ аммо худ танҳо бе сарварӣ, бе роҳнишондихӣ ва бе устоде соҳиби мақому мартабае шуда наметавонанд.

Бояд ин нуктаро Президенти мамлакат дар таамоми баромаду суҳанрониҳои худ ёдовар мешаванд ва махсусан дар Паёми хеш баён дошта буданд, ки “Тарбияи кадрҳо хусусан барои соҳаи маориф, таъмини сифат ва сатҳи дониши кадрҳои омӯзгорӣ, дуруст ҷобачо кардани мутахассисони ҷавон ва фароҳам овардани шароити мусоиди қорӣ барои онҳо, пеш аз ҳама дар деҳот аз ҷумлаи вазифаҳои муҳимтарине мебошад, ки бояд ҳамеша дар маркази диққати Вазорати маориф ва ҳукуматҳои маҳаллӣ қарор дошта бошад. Дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ 13 ҳазор муаллим намерасад ва ин масъала чанд сол инҷониб ҳалли худро намеёбад. Шояд вақти он расидааст, ки мақомоти дахлдор масъалаи ихтисори бастҳоро баррасӣ карда, маблағҳои аз ин ҳисоб озодшударо барои маоши иловагии муаллимон, ки бо самара ва сифати баланд фаъолият мекунанд, сарф намоянд. Дар сиёсати иҷтимоии давлат кафолати ҳадди ақали кумакҳои иҷтимоӣ, нафақа ва дигар пардохтҳои иҷтимоӣ ба пиронсолон ва маъҷубон мавқеи асосӣ дорад. Пешбурди сиёсати давлат дар соҳаҳои иҷтимоӣ, пеш аз ҳама ҳифзи иҷтимоии аҳоли, таъмини иҷрои ҷорабиниҳо дар бораи беҳдошти саломатии мардум, аз ҷумла занону кӯдакон, рушди илм, маориф, фарҳанг ва тарбияи кадрҳо натавонанд аз вазифаҳои асосии Ҳукумати кишвар мебошад, балки ҳукуматҳои маҳаллӣ низ вазифадоранд дар доираи салоҳият ва имкониятҳои худ барои амалӣ шудани ин сиёсат кӯшишҳои ҷиддӣ намоянд” [2].

Ҳамчунон ки Пешвои муаззами миллат дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар 23 апрели соли 2014 гуфта буданд: “Омӯзгор дар меҳвари соҳаи маориф қарор дорад ва сатҳи сифати дониши шогирдон ва тарбияи шоистаи онҳо маҳз ба донишу таҷриба, малакаву маҳорати касбӣ, усули таълим ва дигар паҳлуҳои фаъолияти шахсии омӯзгор вобастагии зич дорад” [3].

Ҳанӯз соли 2013 мақомоти қонунбарори кишвар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»-ро дар таҳрири нав қабул кард, ки дар ин қонун нахустин маротиба мақоми омӯзгорро боби алоҳида бахшида шуд.

Президенти кишвар афзуданд, ки “... мо бори дигар нишон додем, ки омӯзгор дар ҷомеаи мо мақоми хоса дорад” [3].

Яъне, омӯзгорӣ танҳо як касб нест. Ин як ҳунар аст, як санъатест, ки аз таҳти дил анҷом дода мешавад. Омӯзгор ба шогирдонаш на танҳо донишу илмро меомӯзонад, балки зиндагиро таълим медиҳад. Вақте ки ӯ бо қалами худ ҳуруфи аввалини донишро дар саҳифаи тозаи шогирд менависад, ӯ сароғози як сафари беохирӣ маърифат мешавад.

Махсусан самти маорифро Президенти кишвар ба инобат гирифта, пешниҳод карданд, ки “... мо минбаъд низ барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоии соҳаи маориф ва баланд бардоштани мақому манзалати омӯзгор дар ҷомеа ҳамаи ҷораҳои заруриро амалӣ мегардонем, зеро тақдирон хотирнишон месозам, ки омӯзгорон тарбиятгарони наслҳои ояндасозии миллат ва давомдиҳандагони анъанаву суннатҳои пурифтихори миллии мо мебошанд. Маҳз ба ҳамин хотир, ки маориф соҳаи ояндасозии ҳаёти кишвар мебошад, мо ба нақша гирифтаем, ки бо мақсади ҳалли масъалаҳои таълиму тарбияи насли навраси халқамон ва умуман ҷиҳати таъмин намудани рушди соҳаи маориф ва беҳтар гардонидани таъминоти иҷтимоии аҳли маориф дар 7 соли оянда 27 миллиард сомонӣ ҷудо намоем” [3].

Омӯзгорон мисли боғдоронанд. Онҳо тухми донишро кошта, бо меҳрубонӣ ва сабр онро парвариш мекунанд. Ҳар шогирд мисли як гули рангоранг аст, ки бо меҳру ҳидояти омӯзгор мешукуфад. Аммо бузургии омӯзгор дар он аст, ки ӯ интизори меваи заҳматҳои худ нест. Ӯ танҳо аз донишу пешрафти шогирдонашон шод аст.

- Омӯзгор роҳнамо, ки тухми дониш ва маърифатро дар боғи дил мекорад. Ӯ бо сабру ишқ инсонро ба камол мерасонад.

- Кадом хислатҳо ба омӯзгор беш аз ҳама заруранд?

- Омӯзгоро бояд чунин хислатҳо обу тоб диҳанд:

1. Сабр – Зеро омӯзиш вақт меҳодад ва ҳар шогирд роҳи худро дорад.

2. Ихлос – Дилро пок нигоҳ доштан ва ниятро танҳо барои нафъи шогирд кардан.

3. Меҳрубонӣ – Барои кушодани дари дил ва бедор кардани ишқ ба дониш.

4. Маърифат – То худ роҳи ҳақро рафта бошад ва ба дигарон нишон диҳад.

5. Адолат – То шогирдонро бо инсоф ва баробарӣ роҳнамоӣ кунад.

- Усули самараноктарини омӯзиши шогирдон кадом аст?

- Усули самараноктарини омӯзиш — ишқ ба дониш бедор кардан аст. Агар дил барои омӯзиш фурузон шавад, шогирд худ роҳ меҷӯяд.

Омӯзгор бояд мисолҳои равшан диҳад, шогирдро ба фикр водорад ва ба ҳар савол бо сабр посух гӯяд. Инчунин, муаллим бояд худ намунаи амал бошад.

- Чи тавр метавон ишқ ба донишро бедор кард?

- Ишқ ба донишро метавон бо се роҳ бедор кард:

1. Савол додан – Шогирдро водор кун, ки пурсад ва бичӯяд. Савол ангезаи ҷустуҷӯ аст.

2. Мисолҳои равшан – Донишро бо зиндагии воқеӣ пайваст кун, то шогирд маъно ва арзиши онро дарк кунад.

3. Шавқу эҳсосот – Бо ҳикояҳо ва ҳикматҳои пурмазмун илҳом бахш.

Исбот гардидааст, ки дар замони муосир пешрафти иқтисодии ҳар як кишвар аз сатҳи фаъолият ва дараҷаи тарбияи мутахассис дар мактаби олий вобастагии зиёд дорад.

Бояд гуфт, ки дар Паёми Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳатто ба масъалаҳои дохилии соҳаи маориф низ диққати ҷиддӣ дода мешаванд. Махсусан, аз ҷониби Ҳукумати кишвар то имрӯз масъалаҳои муҳиму аввалиндараҷаи раванди таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳаллу фасл шудаанд. Масъалаҳои баланд бардоштани сатҳу сифати таълим ва дар низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ, ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионӣ ва фаъоли таълим, инчунин баланд бардоштани сатҳи касбии омӯзгорон тавачҷуҳи боз ҳам бештарро касб кардааст.

Президенти кишвар, ҳанӯз дар Паёми худ соли 2015 баён кардаанд, ки “Омӯзгор дар раванди таълиму тарбия ҳуқуқи хато карданро надорад, зеро тақдири насли ояндасоз ва пешбарандаи давлату ҷомеа дар дасти ӯст. Яъне омӯзгор дар раванди таълиму тарбия баробари падару модар ва шахсоне, ки онҳоро иваз мекунанд, нақши асосӣ дорад ва ҳамчун роҳнамои маънавӣ барои ба камол расонидани насли шоистаи даврон масъул аст” [4].

Ҳикмати талаботҳои судманди Пешвои миллат истифода карда, ҷиҳати баланд бардоштани самту малакаи касбии омӯзгорон ба таври доимӣ ташкил кардани курсҳои тақмили ихтисос, бозомӯзӣ шинос намудани онҳо бо технологияҳои муосири таълим мунтазам дар самти маорифи кишвар ба роҳ монда шудааст.

«Мо мактабро ба ҳайси боргоҳи илму дониш, саводу маърифат ва омӯзгорро чун шахси мафкурасозу тарбиятгари насли наврас эътироф карда, ба онҳо арҷу эҳтиром гузоштанро аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимтарин медонем» - иброз доштанд Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми ироанамудаи худ ба Маҷлиси Олии кишвар аз 23.12.2022сол [5].

Дар тамоми давраи замон ҷомеаи башариро бе омӯзгор дарк кардан хеле душвор мебошад. Зеро омӯзгор таълим медиҳад ва бо роҳи ростӣ зиндагӣ омода менамояд. Бузургон беҳуда нагуфтаанд- муаллим мисли шамъ аст худаш месӯзад ва ба дигарон равшанӣ мебахшад. Ҷавҳаре, ки дар ҷомеа омӯзгор набошад он ҷомеа ё табақа аз бесаводӣ ба нестии маънавияи фарҳангӣ рафта, миллат аз байн меравад.

Ба ҳамин маънӣ Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ дар қасидаи «Ҷило-ур-руҳ»-и худ фармудааст:

Муаллим кист?-ишқу кунҷи хомӯшӣ дабистонаш,

Сабақ нодониву доно дилам тифли сабақхонаш.

Зи ҳар қасс н-ояд ин устод- шогирдӣ, на ҳар ку кӯҳе,

Бадахшон бошаду ҳар сангпора лаъли рахшонаш,

Забон чуз безабонӣ нест ин нодир муаллихро.

Дареғо, дар ҳама олам надонам кас забондонаш.

Аз таҷрибаи мактабу маориф бисёр хуб медонем, ки хонандагон чӣ гуна омӯзгорро дӯст медоранд. Албатта, ҳамон омӯзгоре миёни мактабиён иззату обрӯ дорад, ки дониши хуб, илми расо ва омӯзгори шоиста ва инсонии комил бошад ва хулқу ҳӯяш мутобиқи меъёрҳои ахлоқии дирузу имрӯз сурат гирад. Фазилатҳои ахлоқии омӯзгор, албатта истисно намешавад, вале беш аз ин рӯ бояд соҳибилм ва босавод бошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки омӯзгороне, ки дониши кофӣ назарию амалӣ надоранд, дар роҳи корбурди усулҳои судманди таълим низ мӯҳтоҷ мешаванд, дар ҳалли мушкилоти ҳоси хусусияти адабиётшиносӣ дошта очиз мемонанд. Ба ҳамин далел саводнокии омӯзгор ва сифатҳои дигари барои мактаб зарур ба дараҷаи аввал меистад. Агар чунин савияю фазилат набошад, ҳамагуна барномарезӣ, ҳазинагузорӣ ва ҷаҳду ҷадал бенатиҷа хоҳад монд. Ин мушкилот ба хусус имрӯз аҳамияти хос пайдо мекунад, зеро бо сабабҳои омилҳои маълум сатҳи маърифатписандии ҷомеа хеле поин рафта, сифати таҳсилу таълим ва тарбия дар мактаби миёнаву олии қонеъкунанда нест. Ин ҳама ба пешрафти мактабу маориф бетаъсир намеронад.

Илму маориф ва фарҳангро Ҳукумати мамлакат яке аз самтҳои асоситарин ва афзалиятноки сиёсати худ қарор дода, барои расидан ба ин ҳадафҳо маҳз нақши мактаб ва омӯзгорро омили калидӣ меҳисобад.

Бешубҳа, агар қисми ҳикматшиносон ва муттафакирони олам мактабро барои ҷомеаи башар аз ҳама муҳим шинохта бошанд, сипас ҳаёти омӯзгор дар маънавиёти ҷомеа мақоми дуввумро ба худ ҷой дода ва барҳақ аст. Таҷриба нишон медиҳад, ки омӯзгороне, ки дониши кофӣ назарию амалӣ надоранд, дар роҳи корбурди усулҳои судманди таълим низ мӯҳтоҷ мешаванд. Ба ҳамин далел саводнокии омӯзгор ва сифатҳои касбии дигари барои мактаб зарур дар дараҷаи аввал меистад. Агар чунин савияю фазилат набошад, ҳамагуна барномарезӣ, ҳазинагузорӣ ва ҷаҳду ҷадал бенатиҷа хоҳад монд. Ин ҳама ба пешрафти мактабу маориф бетаъсир намеронад.

Чунончи, Пешвои муаззами миллат дар Паёми худ хитоб намуданд: «... агар мактаб ва омӯзгор набошад, сатҳи маърифатнокии мардум паст мегардад, миллат бесавод мемонад, ҷомеа ба ҷаҳолат гирифта мешавад ва дар натиҷа оромиву сулҳу субот, амниятӣ осоиш ва муҳимтар аз ҳама, рушди давлат саҳт халалдор мегардад» [5].

Омӯзгор пешвои ҷамъият аст. Машғале фурузон ба даст дорад аз хираду маърифат, садоқат ва муҳаббат.

Омӯзгорӣ муродиф ба шабҳои беҳобӣ, фидокорӣ омӯзишу ҷустуҷӯи ҳикмат мебошад.

Омӯзгор ҳамоноест, ки ҳамеша китобу дафтари хона рӯи даст дорад, ҳамеша дар фикру зикри он аст, ки чӣ тарзу тариқи мақбулу бештар қорағару созгореро дарёбад, то шогирдонашро ҳар чӣ бештар вурӯд ба олами вусъатманди дилписанди илму дониш созад. Тору пути ҳастии омӯзгор сиришта аз наққориву созандагист. Агар маънии рӯзгорони ӯро ба се вожа ифода қарданӣ шавем, кофист, ки се раҳ заҳмат бигӯем.

Наметавон бе мураббӣ алфозе омӯхт, наметавон бе роҳнамо дониш андӯхт, наметавон худ бевосита ба ҷое бирасид, наметавон муаллихро омӯзандаи алфози бузург наномид.

Муаллим аз ҳар як норасоиву носазоиҳо ва беаҳамиятии шогирдони худ ба изтироб меафтад. Қуввати худро барои тарбияи фарзанди мардум дарёғ намеронад. Мекӯшад, ки бо вучуди машаққатҳои зиёду бепоён шогирд ба воя расонад ва соҳибмаълумот гардонад.

Инчунин Паёми Президенти кишвар ҷиҳати баланд бардоштани сатҳу сифати таълим ва дар низомии таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионӣ ва фаъоли таълим, тақмили сатҳи касбии омӯзгорон масъалагузорӣ шуда, таъкид шудааст, ки «Бунёди миллати мутамаддин аз маориф оғоз меёбад» [5, с. 28]

Зимнан, бояд гуфт, ки дар сиёсати иҷтимоии давлату Ҳукумат рушди бонизомии соҳаи маориф, мақому манзалати омӯзгор ва фароҳам овардани шароити мусоиду беҳтарро барои наврастони ҷавонон яке аз самтҳои афзалиятнок доништа, барои рушди ин соҳаи муҳими низомии иҷтимоӣ ҳамаи ҷораҳои заруриро роҳандозӣ қарда истодааст. Агар ба нишондодҳои оморӣ назар афканем, маълум мегардад, ки соли 2022 аз ҳисоби бучети давлатӣ ба соҳаи

маориф 12,6 фоиз зиёдтар аз соли 2021 маблағ чудо гардида, қариб 19 фоизи ҳаҷми умумии хароҷоти буҷетро ташкил медиҳад.

Мақсад аз амалӣ сохтани тамоми иқдомот дар самти рушди илму маориф баланд бардоштани сатҳи саводнокиву маърифатнокии миллат, мунтазам беҳтар гардонидани сатҳу сифати таълим ва тарбияи кадрҳои ба талаботи замона ҷавобгӯй мебошад.

Дар ҳақиқат, воқеияти имрӯз дар назди мактаб ва омӯзгор масъалаҳои ҷиддиро пеш мегузорад. Шинохти манфиати миллат, худшиносӣ ва хидмати содиқона дар роҳи пешрафт ва ободии диёр масъулияти омӯзгорро дар назди имрӯзу оянда зиёд месозад.

Ногуфта намонад, ки танҳо дар сурати ҳамкории доими байни ниҳодҳои муҳимтарин, ба монанди оила, мактаб ва ҷомеа метавонем насли ҷавонро ба роҳи дурусти зиндагӣ раҳнамун созем.

Инкишофи илму маориф калиди пешрафти ҳамаи соҳаҳо ва омили муҳимтарини таъмин намудани ояндаи босуботи давлат ва фардои босаодати ҷомеа ба ҳисоб меравад, ки ангезандаи он рушди сармояи инсонӣ мебошад.

Дар ироаи Паёми худ аз соли 2024 Пешвои муаззами миллат муҳимияти ин омилро ёдоварӣ намуданд: “Рушди сармояи инсонӣ омили калидии баланд бардоштани сатҳу сифат ва самаранокии соҳаҳои иҷтимоӣ, махсусан, маорифу тандурустӣ, илму инноватсия, инчунин, фаъолияти самараноки муассисаҳои илмӣ мебошад” [6].

Дар ин раванд, бояд ба масъалаҳои тақмили ихтисоси омӯзгорони ҷавон, мақоми омӯзгор дар ҷомеа, истифодаи бештари технологияҳои иттилоотӣ, тақмили муносибати босалоҳият ба таълим эътибори аввалиндараҷа дода шавад.

Ногуфта намонад, ки дар Паёми имсолаи худ Пешвои муаззами миллат таъкид намуданд, ки: «Дар зинаи таҳсилоти олӣ масъалаҳои сатҳу сифати таълим, дараҷаи касбии омӯзгорон ва истифодаи технологияҳои муосир аз ҷониби онҳо, ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар раванди таълим, таҳкими заминаи моддиву техникӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, табодули илмӣ омӯзгорону донишҷӯён, корҳои илмиву таҳқиқотӣ ва тадбирҳои тарбиявӣ ҳанӯз ба тақвият ниёз доранд» [7].

Пешвои муаззами миллат рушди Тоҷикистонро тавассути рақамикунонӣ, зеҳни сунъӣ ва низоми пешрафтаи маорифи кишвар зарур шумориданд, ки дар сарғаҳи ин пешравиҳо бояд омӯзгорон нақши барҷаста дошта бошанд.

Боиси хурсандист, ки дар тамоми Паёмҳои Пешвои муаззами миллат мавзуи маорифи кишвар дар меҳвари асоси қарор дошта, рисолати омӯзгор мавқеи калидӣ дорад. Ин падидаҳо омӯзгорони кишварро бояд руҳбаланд намуда, дар тарбияи насли ояндасози кишвари азизамон бояд ҳиссагузор бошанд.

Муқарриз: д.и.п., профессор Шохӣён Н.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 04.04.2003. [боргиришуда аз Интернет]
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 30.04.2004. [боргиришуда аз Интернет]
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 23.04. 2014. [боргиришуда аз Интернет]
4. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 23.01. 2015. [боргиришуда аз Интернет]
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 23.12. 2022. [боргиришуда аз Интернет]
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2023. [боргиришуда аз Интернет]
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2024. [боргиришуда аз Интернет]

8. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн], ш. Душанбе, 26 декабри соли 2018 [Маводи электронӣ]. – URL: <http://www.prezident.tj/ru/node/19715> (Санаи мурочиат: 04.10.2025).
9. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе: Шарқи озод, 2019. – 47с.
10. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» [Маводи электронӣ]. – Душанбе, 21 декабри соли 2021. – URL: <http://www.prezident.tj/ru/node/19715> (Санаи мурочиат: 11.10.2025).
11. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», ш. Душанбе, 28 декабри соли 2023. – Душанбе: Шарқи озод, 2023. – 64 с.

ҲИҚМАТИ ОМУЌЗГОР ДАР ПАЁМҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Мақолаи мазкур ба нақши омузгор дар рушди ҷомеа ва тарбияи насли наврас дар асоси паёмҳои Пешвои Миллат бахшида шудааст. Дар он мафҳуми ҳикмати омузгор, саҳми ӯ дар ташаккули маънавияю ахлоқии ҷавонон ва тарбияи ватанпарастӣ баррасӣ мегардад. Ҳамчунин, аҳамияти таълим ва тарбия дар сиёсати давлатӣ ва ҳидоятҳои Пешвои Миллат оид ба баланд бардоштани маҷеи омузгор дар ҷомеа шарҳ дода мешаванд.

Калидвожаҳо: *Ҳикмати омузгор, Пешвои Миллат, тарбия, маърифат, рушди ҷомеа, арзишҳои миллӣ, сиёсати давлатӣ, таълим, ахлоқ, ватанпарастӣ.*

МУДРОСТЬ УЧИТЕЛЯ В ПОСЛАНИЯХ ЛИДЕРА НАЦИИ

Данная статья посвящена роли учителя в развитии общества и воспитании молодого поколения на основе посланий Лидера нации. В ней рассматривается концепция мудрости учителя, его вклад в духовно-нравственное формирование молодежи и воспитание патриотизма. Также освещается значение образования и воспитания в государственной политике, а также наставления Лидера нации по повышению статуса учителя в обществе.

Ключевые слова: *Мудрость учителя, Лидер нации, воспитание, просвещение, развитие общества, национальные ценности, государственная политика, образование, нравственность, патриотизм.*

WISDOM OF TEACHER IN THE MESSAGES OF THE LEADER OF NATION

This article is dedicated to the role of the teacher in the development of society and the upbringing of the younger generation based on the messages of the Leader of the Nation. It examines the concept of the teacher's wisdom, their contribution to the spiritual and moral formation of youth, and the fostering of patriotism. The significance of education and upbringing in state policy, as well as the Leader of the Nation's guidance on enhancing the status of teachers in society, are also highlighted.

Keywords: *Teacher's wisdom, Leader of the Nation, upbringing, enlightenment, social development, national values, state policy, education, morality, patriotism.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бойзода Ҷамшед Ҷумабой* - дотсенти кафедраи фанҳои ҷамъиятии Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, полковники милитсия, email. 935082145@mail.ru, тел. (+992) 939225086.

Сведения об авторе: *Бойзода Джамишед Джумабой* - доцент кафедры гуманитарных наук Академии МВД Республики Таджикистан, полковник милиции, email. 935082145@mail.ru, тел. (+992) 939225086.

Information about the author: *Boyzoda Jamshed Jumaboy* – Associate Professor of the Department of Social Sciences at the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Police Colonel. Email: 935082145@mail.ru Phone: (+992) 939225086

ЭВОЛЮЦИЯ СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ЯЗЫКОВОМ ОБРАЗОВАНИИ: ОТ ТРАДИЦИИ К ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Гадоев К.Х.

**Таджикский международный университет иностранных языков
имени Сотима Улугзода**

Современное высшее образование сталкивается с вызовами цифровой эпохи, требующими от вузов гибкости, интерактивности и ориентации на компетентностный результат. Данный этап развития определяется доминированием инновационных технологий, интегрированных в процесс обучения вузовских дисциплин, которые позволяют модифицировать современные методы, подходы и формы педагогической деятельности, тем самым оказав масштабное влияние на учебном процессе в целом.

Одним из приоритетных направлений модернизации вуза является развитие информационных технологий, призванное обеспечить использование лучших мировых практик в обучении. Отмечается чрезвычайная важность развития электронных образовательных ресурсов для формирования нового качества образовательной среды университета. В обобщённом понимании смешанное обучение представляет собой такую модель организации образовательного процесса, при которой сочетаются как традиционные очные занятия (в формате непосредственного взаимодействия преподавателя и обучающихся), так и элементы дистанционного обучения, включая онлайн-форматы различной интенсивности. Считается, что объём онлайн-обучения в смешанном формате должен в среднем составлять от 30 до 80 % от всего объёма учебной деятельности [8, с. 5]. В случаях, когда дистанционный компонент не превышает 30 %, речь идёт об очной форме с элементами цифровой поддержки; если же онлайн-обучение занимает более 80 %, курс трактуется как дистанционный [8, с. 11]. Следует подчеркнуть, что смешанное обучение реализуется на основе разнообразных цифровых и педагогических решений, предусматривающих использование оптимально адаптированных форм, методов и технологий как традиционного, так и инновационного характера.

Одним из инструментов, позволяющих эффективно интегрировать традиционные педагогические методы, подходы и цифровые технологии, является смешанное обучение (blended learning). Оно становится актуальным в условиях, когда профессиональная подготовка специалистов требует не только знания языка, но и умения использовать его в профессионально ориентированных коммуникативных ситуациях.

В настоящее время смешанное обучение становится чрезвычайно востребованным как в области обучения иностранным языкам в вузе, так и в других сферах профессионального образования. Современные студенты уже ожидают наличие онлайн компонента, сопровождающего основной курс по предмету. Использование метода смешанного обучения, по нашему мнению, должно привести к качественному изменению содержания обучения по иностранному языку. Разнообразие ресурсов электронной составляющей смешанного курса открывает новые возможности презентации учебного материала в доступной и интересной форме. Потенциал компьютерных средств для реализации качественного обучения языку, основанного на принципе гибкости и вариативности, позволяет студентам определять индивидуальную траекторию изучения предмета самостоятельно.

Цель настоящего исследования – описать возможности адаптации моделей смешанного обучения (blended learning) к условиям современной отечественной системы высшего образования посредством воздействующих факторов на условия проведения образовательного процесса в высших учебных заведениях.

С нашей точки зрения, смешанное обучение (blended learning) является наиболее логичной и естественной эволюцией традиционной модели обучения. Исходя из названия метода, следует говорить о комбинировании традиционной модели и электронной модели

обучения. Иными словами, данный метод обучения предлагает сочетать инновационно-технические достижения электронной модели обучения и проверенный годами опыт традиционной модели, где осуществляется взаимодействия преподавателя и студентов в рамках аудиторных занятий.

За последнее десятилетие, благодаря быстрому развитию информационно-коммуникационных технологий, концепция смешанного обучения стала чрезвычайно популярной образовательной концепцией, и ученые по всему миру признают ее эффективность и высокий потенциал для десятилетий вперед. Как отмечают американские ученые Грэхем и Бонк «Смешанное обучение не только вписывается в современный, связанный образ жизни, но и может обеспечить определенные преимущества для студентов, преподавателей и администрации...» [9, с. 318].

Теоретико-методологическая база. Смешанное обучение трактуется как сочетание онлайн- и офлайн-обучения, обеспечивающее синергию между самостоятельной цифровой активностью студента и деятельностью в традиционной аудитории [9, с. 332]. Исследования смешанного обучения являются относительно новыми и эту модель обучения ученые связывают с такими образовательными областями как компьютерное обучение языку (CALL) и дистанционное образование, образовательные технологии, также и методика преподавания английского языка [12].

Blended Learning, или смешанное обучение – это образовательная концепция, в рамках которой студент/школьник получает знания и самостоятельно онлайн, и очно с преподавателем. Такой подход дает возможность контролировать время, место, темп и путь изучения материала. Смешанное образование позволяет совмещать традиционные методики и актуальные технологии.

Смешанная модель обучения не предполагает полного отказа от традиционного формата образования, известного как Brick-and-Mortar (B&M), который символизирует устойчивость и классические формы очного обучения. Очное взаимодействие остаётся важным компонентом, так как именно оно способствует развитию речевых навыков, формированию социокультурной компетенции и личностной вовлечённости обучающихся. Вместе с тем, в рамках смешанного подхода активное место занимает использование так называемых компьютерно-опосредованных видов учебной деятельности (Computer-Mediated Activities), в которых основную роль играют цифровые технологии: персональные компьютеры, мобильные устройства, интернет-среда, а также специализированные образовательные платформы и приложения.

Изначально термин «смешанное обучение» не имел чёткого определения. В литературе одновременно использовались несколько близких по смыслу терминов: «смешанное обучение» (blended learning), «гибридное обучение» (hybrid learning), а также «наставление через технологии» (technology-mediated instruction), «веб-расширенное обучение» (web-enhanced instruction) и «обучение в смешанном режиме» (mixed-mode instruction).

Гаррисона и Ваугана (Garrison, Vaughan) в своей книге утверждают, что смешанное обучение было разработано на основе сильных сторон очного и дистанционного обучения. Данный вид обучения объединяет оба типа обучения, поскольку традиционные лекции в классе и онлайн-обучение используются в процессе преподавания и обучения [10, с. 117].

Описывая смешанное обучение, Ноймайер (Neumeier) заявляет, что «самой важной целью дизайна смешанного обучения является поиск наиболее эффективной и действенной комбинации двух режимов обучения для отдельных предметов обучения, контекстов и целей» [11, с. 164].

Другие ученые как Сенффнер и Кеплер отметили, что смешанное обучение является гибким, масштабируемым и значимым способом преподавания и обучения. То есть онлайн-компонент смешанного обучения позволяет студентам учиться в любое время и в любом месте, где они предпочитают, не ограничиваясь группами или партнерами [14, с. 55].

По словам Ризля, Лоулесса и Брауна (2016), «среды смешанного обучения предоставляют студентам онлайн- и очные места для встреч, совместной работы и работы

над значимыми проектами. Каждое из этих пространств имеет особые преимущества для успешного обучения» [13, с. 189].

Исходя из вышесказанных можно прийти к мнению, что смешанное обучение это интеграция двух видов обучения, традиционное, который большинство недостатков годами были исправлены, изменены и были ведены нововведение, и электронное (онлайн, дистанционный и т.д.) обучения, которое при масштабным темпом развития предоставит нам новые возможности.

Хотелось бы отметить, что в данный момент, и в течении следующих десятилетии невозможно и нельзя отказаться от традиционной системе образования, поскольку она формировалось несколько столетии и доказало свою прочность подготовки высококвалифицированным специалистам. Помимо этого, очень быстрый темп прогресса инновационных технологии, которые внедряются в образовательное пространство, продиктует свои правило, предлагают новые возможности и доказывают, что использование новых технологии позволяют экономит время, при этом качественно получить образования. Поэтому, необходимо пошагово внедрит инновационные технологии во всех уровнях системы образования, использовать возможности современной науки и высоко технологические достижения человечества для более качественного обучения дисциплин и подготовки квалифицированных специалистов.

Современные тенденции и проблемы. Смешанное обучение (blended learning) сосредоточено на персонализации, гибкости и цифровой интерактивности. Она дает достаточно много возможности, имеет ряд преимуществ, и из-за дня в день доказывает дальнейшие перспективы применение в сфере образования. Далее хотелось бы вкратце описать моменты, которые данный метод способен персонализировать учебных процесс, может предложит гибкие подходы к учебному процессу и путем цифровой интерактивности повысить интерес студентов к изучению иностранным языкам.

Говоря о персонализации и индивидуализации студентов за последние десятилетние выполнено очень много исследовательских работ. Данная тема по сей день считается актуальным и требует более тщательного исследования. Ученые и исследователи изучают данный вопрос, определяют проблемы и предлагают свои варианты решение этих проблем.

Смешанное обучение может акцентироваться на более масштабное персонализация студентов по любим дисциплинам. На ряду с другими дисциплинами ее можно использовать также и при обучении иностранным языкам, где каждый студент может индивидуально настраивать свою образовательную траекторию путем выбора из представленной дополнительных учебных материалов для изучение иностранных языков. При этом студенты могут не оторваться от основного учебного материала, используемые во время занятий в вузе. Предложенные для усвоение дополнительные материалы использованием смешанного обучения, студенты могут самостоятельно работать над материалами, при этом формировать в себе чувства ответственности.

Смешанное обучение (blended learning) сосредоточено на персонализации, гибкости и цифровой интерактивности. Оно предоставляет широкие возможности, обладает рядом преимуществ и с каждым днём всё более убеждает в своей перспективности в контексте современного образования. Ниже кратко обозначим ключевые аспекты, посредством которых данный подход способствует персонализации учебного процесса, предлагает гибкие модели обучения и, благодаря цифровой интерактивности, усиливает мотивацию студентов к изучению иностранных языков.

Гибкость смешанного обучения проявляется прежде всего в возможности варьировать формы подачи материала, темп обучения и уровни сложности. Студент может осваивать материал в индивидуальном ритме, адаптируя обучение под свои потребности, что особенно важно в условиях разнородных учебных групп. Преподаватель, в свою очередь, получает возможность применять как синхронные, так и асинхронные форматы взаимодействия, включая вебинары, онлайн-консультации, видеолекции и форумы, что позволяет эффективно сочетать традиционные и цифровые методы.

Цифровая интерактивность выражается в использовании мультимедийных ресурсов, образовательных платформ и специализированных языковых приложений, которые делают процесс обучения более увлекательным и вовлекающим. Такие инструменты, как интерактивные упражнения, онлайн-симуляции, игровые задания (gamification), а также автоматическая обратная связь, способствуют формированию устойчивого интереса к изучению языка, развитию автономности обучающихся и более глубокому усвоению материала. Более того, цифровая среда позволяет организовать коллаборативное обучение, в рамках которого студенты могут взаимодействовать друг с другом и преподавателем в онлайн-пространстве, что особенно актуально при формировании коммуникативной компетенции.

Таким образом, персонализация, гибкость и цифровая интерактивность в рамках смешанного обучения выступают не только как средства оптимизации учебного процесса, но и как значимые факторы повышения его эффективности при обучении иностранным языкам.

Перспективы применения в неязыковых вузах Таджикистана. При переходе с заочного образования на дистанционное, как в вузах, так и со стороны студентов Республики Таджикистан наблюдается рост применение цифровых технологии, которые требует данная система обучения. Также, в целях реализации ряд государственных программ сферы образования с 2012 года до настоящего времени продолжается оснащения образовательных учреждений компьютерными технологиями. Это позволит преподавателям широко использовать эти технологии на занятиях иностранного языка, мотивируя студентов, создав языковые пространства и подготовит будущих специалистов к профессиональной иноязычной коммуникации. интеграция

Каждое высшее учебное заведение формирует собственные требования к подготовке будущих специалистов, включая развитие их профессионально-коммуникативных компетенций. В условиях стремительного расширения технологических возможностей и модернизации материально-технической базы вузов меняются и подходы к организации учебного процесса. Современный этап развития образования требует от преподавателей активного внедрения компьютерных, цифровых и мультимедийных технологий в учебную практику.

Для достижения качественных результатов в подготовке специалистов, владеющих иностранными языками, необходимо использование современных методов обучения, инновационных подходов и разнообразных форм педагогического взаимодействия. Одним из перспективных направлений является интеграция смешанного обучения (blended learning) с традиционными формами преподавания, что требует системной методической проработки и организационной поддержки на всех уровнях образовательного процесса.

Особую актуальность приобретает применение смешанного подхода в обучении английскому языку студентов неязыковых специальностей — технических, экономических и медицинских. Такой подход позволяет создать условия для формирования профессионально-коммуникативной компетенции на основе моделирования реальных профессиональных ситуаций, проектной и проблемно-ориентированной деятельности. Через сочетание очного и дистанционного компонентов создаётся гибкая образовательная среда, в которой студенты развивают навыки письменной и устной коммуникации, анализируют профессиональные тексты, участвуют в ролевых играх и обсуждениях, имитирующих реальные профессиональные диалоги.

Таким образом, смешанное обучение становится не просто средством передачи знаний, но и механизмом формирования ключевых компетенций, необходимых для успешной профессиональной деятельности в условиях многоязычного и мультикультурного пространства.

Заключение. Смешанное обучение (blended learning) прошло путь от вспомогательной формы, сопровождающей традиционные офлайн-курсы, до становления полноценной образовательной парадигмы, сочетающей синхронные и асинхронные формы обучения. Его потенциал особенно значим в системе профессионального языкового образования, где

требуется не только формирование общелингвистических навыков, но и обеспечение прочной связи между изучаемым языком и будущей профессиональной деятельностью студентов.

В условиях стремительно развивающегося цифрового общества и вызовов глобализации смешанное обучение открывает широкие возможности для индивидуализации и контекстуализации учебного процесса. Это особенно актуально в неязыковых вузах, где иностранный язык должен интегрироваться в профессиональные компетенции будущих специалистов. Через гибкие образовательные форматы, цифровые платформы, онлайн-ресурсы и виртуальные симуляции смешанное обучение позволяет строить профессионально ориентированную языковую среду, близкую к реальным условиям трудовой деятельности.

В условиях Республики Таджикистан развитие и институционализация смешанного обучения может стать стратегическим направлением в повышении качества и доступности высшего образования. Использование данной модели способствует устранению территориальных и инфраструктурных барьеров, расширяет доступ студентов из отдалённых регионов к качественным образовательным ресурсам, повышает вовлечённость и мотивацию обучающихся, а также создает условия для профессионального роста преподавателей.

Таким образом, смешанное обучение представляет собой эффективный инструмент модернизации системы высшего образования и формирования профессионально-коммуникативной компетенции студентов, что отвечает современным требованиям национального и международного образовательного пространства.

Рецензент: к.п.н., дотсент Товбаева М.

Литература:

1. Бермус А.Г. Цифровая трансформация высшего образования с позиций междисциплинарного подхода: обзор гуманитарных исследований // KANT. 2022. № 1 (42). С. 6–16. DOI: 10.24923/2222-243X.2022-42.1.
2. Бешенков С. А. Моделирование и формализация: метод. пособие. М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2002. 336 с.
3. Гузеев В.В. Педагогика смешанного обучения: теоретико-практический аспект. – М.: Центр педагогического мастерства, 2012. – 128 с.
4. Костина Е.В. Модель смешанного обучения (blended learning) и ее использование в преподавании иностранных языков // Известия вузов. Серия: Гуманитарные науки. 2010. №1(2). С. 141-144.
5. Ляшенко А.А. Модели смешанного обучения: потенциал личностной ориентированности // The scientific heritage. 2021. № 61 (3). С. 9–13. DOI: 10.24412/9215-0365-2021-61-3-9-13.
6. Медведева М.С. Интегрированная образовательная среда — необходимое условие смешанного обучения [Электронный ресурс] / М.С. Медведева // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал), 2012.- №10(18).
7. Якубов А.Х. Смешанное обучение в вузах Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 146 с.
8. Allen, I.E., Seaman, J., Garrett, R. Blended in: The Extent and Promise of Blended Education in the United States. – Needham, MA: Sloan Consortium, 2007. – 35 с.
9. Bonk, C.J., Graham, C.R. Handbook of blended learning: Global Perspectives, Local Designs. – San Francisco, CA: Pfeiffer Publishing, 2005. – 624 p.
10. Garrison, D.R., Vaughan, N.D. Blended learning in higher education: Framework, principles, and guidelines. – San Francisco, CA: Jossey-Bass, 2008. – 272 p.
11. Neumeier, P. A closer look at blended learning: Parameters for designing a blended learning environment for language teaching and learning // ReCALL. – 2005. – Vol. 17. – P. 163–178. DOI: 10.1017/S0958344005000224.
12. Picciano, A.G., Dziuban, C., Graham, C.R. Blended learning: Research perspectives. – New York, NY: Routledge, 2013. – 320 p.

13. Riel, J., Lawless, K.A., Brown, S.W. Listening to the teachers: Using weekly online teacher logs for ROPD to identify teachers' persistent challenges when implementing a blended learning curriculum // Journal of Online Learning Research. – 2016. – Vol. 2, №2. – P. 169–200.
14. Senffner, D., Kepler, L.G. Blended learning that works. – Alexandria, VA: Association for Talent Development, 2015. – 112 p.
15. Benandos, E.A. Blended - learning pedagogical model for teaching and learning EFL successfully through an online interactive multimedia environment // CALICO Journal. – 2006. – № 23 (3). – Pp. 533-550.
16. Curtis, J. Bonk The Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, Local Designs / Curtis J. Bonk, Charles R. Graham // Pfeiffer. – 2006.
17. Duhaney D. Technology and higher education: Challenges in the halls of academe// International Journal of Instructional Media. — 2005, Vol.32, No 1. – P. 7-15.

ЭВОЛЮЦИЯ СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ЯЗЫКОВОМ ОБРАЗОВАНИИ: ОТ ТРАДИЦИИ К ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

В статье рассматривается эволюция смешанного обучения (blended learning) как инновационного направления в системе профессионального языкового образования. В условиях цифровой трансформации современного высшего образования возрастает потребность в гибких, индивидуализированных и интерактивных формах организации учебного процесса, способствующих формированию профессионально-коммуникативной компетенции студентов. Смешанное обучение представляет собой интеграцию очных и дистанционных форм, сочетающую традиционные педагогические подходы и цифровые технологии.

Автор анализирует теоретико-методологическую основу модели смешанного обучения, раскрывает её принципы, преимущества и потенциальные ограничения. На основе научной литературы и международного опыта рассмотрены ключевые компоненты: персонализация учебной траектории, гибкость темпа и формата, интерактивность цифровой среды, коллаборативность, а также возможности автономного обучения. Обосновывается, что смешанное обучение обеспечивает не только более высокую мотивацию обучающихся, но и повышение качества языковой подготовки в профессиональном контексте.

Особое внимание уделяется применению данной модели в неязыковых вузах Республики Таджикистан. Подчёркивается, что внедрение смешанного обучения способствует преодолению территориальных и технических барьеров, расширяет доступ к качественному образованию, а также создаёт условия для модернизации подготовки специалистов в соответствии с требованиями цифровой эпохи.

Ключевые слова: смешанное обучение, цифровая трансформация, высшее образование, профессионально-коммуникативная компетенция, иноязычная подготовка, образовательные технологии, Таджикистан.

THE EVOLUTION OF BLENDED LEARNING IN PROFESSIONAL LANGUAGE EDUCATION: FROM TRADITION TO DIGITAL TRANSFORMATION

This article examines the evolution of blended learning as an innovative approach in the context of professional language education. In light of the ongoing digital transformation of higher education, there is an increasing demand for flexible, personalized, and interactive teaching models aimed at developing professional communicative competence among students of non-linguistic majors. Blended learning, as an integration of face-to-face and online formats, combines traditional pedagogy with digital technologies.

The author analyzes the theoretical and methodological foundations of blended learning, identifies its principles, advantages, and potential limitations. Drawing on scientific literature and international experience, the article outlines key components of the model: personalized learning trajectories, flexible pacing, digital interactivity, collaborative learning environments, and

autonomous learning opportunities. It is argued that blended learning fosters higher student motivation and enhances the quality of foreign language training within professional contexts.

Special attention is given to the relevance and applicability of this model in non-linguistic universities of the Republic of Tajikistan. The article emphasizes that the implementation of blended learning helps overcome territorial and infrastructural barriers, improves access to quality education, and promotes the modernization of specialist training in accordance with the demands of the digital age.

Keywords: *blended learning, digital transformation, higher education, professional communicative competence, language instruction, educational technologies, Tajikistan.*

ТАҲАВВУЛИ ОМУЗИШИ ОМЕХТА ДАР ТАҲСИЛОТИ КАСБИИ ЗАБОНӢ: АЗ АНЪАНА БА ГУЗАРИШИ РАҚАМӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили раванд ва моҳияти омӯзиши омехта (blended learning) ҳамчун як равиши инноватсионӣ дар низоми таҳсилоти касбии забонамӯзӣ бахшида шудааст. Дар шароити рушди босуръати технологияи рақамӣ ва рақамикунони таҳсилоти оӣ, эҳтиёҷ ба шаклҳои чандчанбаи таълим, ки хусусияти фардисозишуда ва интерактивӣ доранд, рӯз ба рӯз афзоиш меёбад. Омӯзиши омехта, ки дар он шаклҳои анъанавӣ рӯ ба рӯ бо усулҳои муосири рақамӣ муттаҳид мешаванд, имконияти фароҳам овардани муҳити босамари таълимиро ба вуҷуд меорад.

Муаллиф заминаи назариявӣ ва методологии омӯзиши омехтаро таҳлил намуда, афзалиятҳо, принципҳо ва маҳдудиятҳои эҳтимолии онро баррасӣ мекунад. Дар асоси манбаъҳои илмӣ ва таҷрибаи байналмилалӣ унсурҳои калидии таълими омехта — фардисозии раванди таълим, чандчанбаи формат ва суръати омӯзиш, муҳити интерактивӣ рақамӣ, ҳамкорӣ ва рушди малакаҳои мустақилона омӯхта мешаванд. Таъкид мегардад, ки истифодаи омӯзиши омехта метавонад ба болоравии сатҳи ангежа ва сифати оморасозии забонӣ дар заминаи касбӣ мусоидат намояд.

Таваҷҷуҳи махсус ба имконият ва аҳамияти истифодаи ин модел дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардидааст. Дар мақола зикр мегардад, ки қорӣ намудани таълими омехта метавонад монеаҳои ҷуғрофӣ ва инфрасохториро рафъ намуда, дастрасиро ба таҳсилоти босифат васеъ гардонад ва шароити мутобиқгардонии раванди таълимиро ба талаботи асри рақамӣ фароҳам оварад.

Калидвожаҳо: *омӯзиши омехта, рақамикунонӣ, таҳсилоти оӣ, малакаҳои коммуникатсионии касбӣ, омӯзиши забон, технологияҳои таълимӣ, Тоҷикистон.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гадоев Каримҷон Хайруллоевич - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улағзода, н.и.п., дотсент, сардори раёсати муносибатҳои байналмилалӣ. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев17/6. Тел.: (+992) 983 888 111. Суроғаи эл.: gkarimjon@mail.ru*

Сведения об авторе: *Гадоев Каримджон Хайруллоевич - Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода, к.п.н., доцент, начальник департамента международных отношений. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева17/6. Моб. тел.: (+992) 983 888 111. Эл. почта: gkarimjon@mail.ru*

Information about the author: *Gadoev Karimjon Khairulloevich - Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda, c. p.s. docent, head of the department of international relations. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mukhamadiev Str. 17/6. Mob. Phone: (+992) 983 888 111. E-mail: gkarimjon@mail.ru*

ОБУЧЕНИЕ И ВОСПИТАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ СТУДЕНТОВ В ВУЗАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Самадова Г.Ю., Содикова М.С.

**Таджикский государственный медицинский университет
имени Абу Али ибн Сино**

Образование всегда являлось ключевым фактором развития общества и государства [1, с. 37-45]. В условиях стремительных социальных, экономических и технологических изменений в мире особое значение приобретает подготовка молодого поколения, способного успешно адаптироваться и вносить вклад в развитие своей страны. В этом контексте высшие учебные заведения выступают не только как источники знаний, но и как центры воспитания и формирования мировоззрения молодых людей. Исторически система образования в Таджикистане проходила несколько этапов, начиная с советского периода, когда главной целью было формирование социалистической личности [2]. После обретения независимости в 1991 году Республика Таджикистан столкнулась с необходимостью переосмысления образовательной политики, ориентированной на национальные ценности, традиции и современную глобализацию [9]. Важным аспектом стало воспитание студентов в духе патриотизма, уважения к культуре и истории страны, а также формирование гражданской ответственности. Это стало ответом на вызовы переходного периода, включая политическую нестабильность и экономические трудности, которые повлияли на молодежь и образовательную среду [11]. Современные тенденции требуют интеграции инновационных педагогических методов и форм воспитания, способствующих всестороннему развитию личности. Акцент смещается с механического усвоения знаний на формирование компетенций, ценностей и мотивации к самосовершенствованию [14, с. 23-30].

Таким образом, актуальность данной статьи определяется необходимостью глубокого анализа методов и практик воспитательной работы в вузах Таджикистана с целью повышения качества образования и формирования социально активных граждан.

Целью настоящего исследования является выявление современных тенденций и методов обучения и воспитания студентов в высших учебных заведениях Республики Таджикистан, а также определение направлений совершенствования воспитательной работы в образовательной среде.

Задачи исследования

1. Проанализировать теоретические основы воспитания студентов в вузах с учетом отечественного и зарубежного опыта.
2. Исследовать современные методы воспитательной деятельности и их практическое применение.
3. Оценить роль педагогического коллектива и институтов кураторства в формировании нравственных и гражданских качеств студентов.
4. Выявить основные проблемы воспитательной работы и предложить пути их решения.

Методы исследования:

В исследовании использованы комплексные методы:

- Теоретический анализ научных трудов отечественных и зарубежных педагогов [7, с. 14-44].
- Сравнительный анализ методик воспитательной работы, применяемых в таджикских вузах и в зарубежной практике.
- Эмпирический метод — наблюдение и анкетирование студентов и преподавателей, анализ результатов воспитательных мероприятий в Таджикском государственном институте культуры и искусств [15].
- Систематизация и обобщение полученных данных для формирования рекомендаций.

1. Теоретическая основа: понятия, подходы, история вопроса

1.1 Понятие воспитания в системе высшего образования

Воспитание в высшей школе представляет собой целенаправленную и систематическую деятельность, направленную на формирование у студентов мировоззренческих, нравственных, патриотических и профессиональных качеств. В научной литературе воспитание рассматривается как «социальный механизм передачи и освоения культурных и духовных ценностей», а также как способ социализации личности в условиях образовательного учреждения [3, с. 267-278].

А.С. Макаренко считал воспитание отдельной областью педагогической деятельности, нацеленной на «формирование коллектива и индивидуальной личности одновременно» [10]. В вузовской среде это проявляется в развитии гражданской позиции, толерантности, ответственности, стремления к саморазвитию и профессиональному росту.

1.2 Подходы к воспитанию студентов

Современная педагогика выделяет несколько ключевых подходов к воспитательной деятельности:

- Личностно-ориентированный подход — акцент на индивидуальные особенности, мотивацию, интересы и внутренний мир студента. Этот подход особенно актуален в условиях мультикультурной среды таджикских вузов [6].
- Компетентностный подход — развитие у студентов ключевых компетенций, включая коммуникативную, гражданскую, культурную и этическую.
- Аксиологический подход — воспитание через систему ценностей: патриотизм, уважение к культуре, традициям, семье и труду.
- Деятельностный подход — организация воспитания через вовлечение студентов в реальные социально-значимые действия: волонтерство, участие в проектах, студенческом самоуправлении и др.

Подобная многогранность требует от преподавателей профессиональной гибкости и наличия педагогической культуры высокого уровня.

1.3 Исторический контекст и специфика в Таджикистане

Становление системы воспитания студентов в Республике Таджикистан прошло несколько ключевых этапов:

- В советский период акцент делался на идеологическое воспитание, коллективизм, дисциплину и уважение к труду.
- В период независимости (1991 года) на первый план вышли национальные ценности, культурная идентичность и необходимость воспитания патриотизма в новых условиях.
- С начала 2000-х годов в образовательной политике акцент сместился в сторону формирования «гражданина нового типа», способного к критическому мышлению, творческой активности и адаптации к вызовам глобализации.

Сегодня в таджикских вузах особое внимание уделяется не только профессиональной подготовке, но и морально-нравственному воспитанию, что подтверждается нормативными документами, включая Закон Республики Таджикистан «О высшем и послевузовском профессиональном образовании» и государственные образовательные стандарты.

1.4 Воспитательная среда вуза

По мнению Лисовского, успешное воспитание невозможно без сформированной образовательной среды, которая включает:

- Психологический климат в студенческой группе;
- Стиль общения между преподавателем и студентами;
- Наличие внеучебной активности: студенческие клубы, конференции, культурные и спортивные мероприятия;
- Воспитательные традиции вуза.

В таджикских вузах активно развивается институт кураторства, который способствует индивидуальному сопровождению студента, созданию сплочённого коллектива и решению воспитательных задач в рамках академической группы.

2. Практика воспитательной работы в вузах Таджикистана

Воспитательная работа в высших учебных заведениях Республики Таджикистан осуществляется через совокупность форм, методов и механизмов, направленных на формирование не только профессиональных, но и духовно-нравственных качеств личности. Рассмотрим наиболее распространённые и эффективные практики, реализуемые в таджикских вузах.

2.1 Внеклассная и внеаудиторная работа

Одним из главных направлений воспитательной деятельности является организация внеучебных мероприятий, направленных на патриотическое, нравственное и культурное развитие студентов. Примеры включают:

- Проведение патриотических мероприятий, приуроченных к государственным праздникам (например, День независимости, День молодежи, День Конституции), где студенты участвуют в конкурсах, викторинах, литературных вечерах.
- Организация культурно-просветительских акций, театральных постановок, встреч с деятелями культуры и науки, особенно в вузах с гуманитарным и творческим профилем (например, Таджикский государственный институт культуры и искусств им. Мирзо Турсунзаде).
- Проведение спортивных мероприятий: турниры, фестивали здоровья, спартакиады, что способствует укреплению командного духа и здорового образа жизни.

В результате таких мероприятий у студентов формируется чувство причастности к общественной и культурной жизни страны, развивается коллективная ответственность и патриотизм.

2.2 Работа кураторов и наставников

Система кураторства в таджикских вузах носит персонализированный характер. Каждый академический поток закреплён за куратором, который играет ключевую роль в формировании нравственного климата группы, профилактике конфликтов и мотивации студентов.

Кураторы не только контролируют посещаемость и дисциплину, но и организуют:

- Индивидуальные беседы и консультации;
- Тематические классные часы;
- Встречи с успешными выпускниками;
- Экскурсии в музеи, театры, исторические места.

Подобная модель, основанная на доверии и постоянной обратной связи, способствует формированию устойчивых ценностных ориентиров у студентов.

2.3 Роль студенческого самоуправления

Механизмы студенческого самоуправления становятся важным каналом воспитательного воздействия. Через участие в советах, клубах, научных обществах, волонтерских объединениях студенты получают опыт коллективной ответственности, инициативности, организаторских навыков.

Подобные формы самоуправления позволяют студентам почувствовать свою социальную значимость, формируют лидерские качества, ответственность и гражданскую позицию.

3. Методы воспитательной работы и их эффективность

Методы воспитания в высшей школе представляют собой совокупность педагогических средств, направленных на формирование моральных, культурных и гражданских качеств у студентов. Эффективность применения тех или иных методов зависит от целей воспитательной работы, особенностей студенческой аудитории, а также образовательной среды вуза. Рассмотрим ключевые методы, применяемые в практике таджикских высших учебных заведений.

3.1 Метод убеждения

Метод убеждения направлен на формирование у студентов устойчивых ценностных установок, мировоззрения и личностных ориентиров. Он реализуется через:

- лекции, беседы и дискуссии;

- просветительские мероприятия;
- кураторские часы и тематические встречи.

4. Анализ и обсуждение: вызовы, проблемы и пути повышения эффективности воспитательной работы в таджикских вузах

Воспитательная работа в высших учебных заведениях Таджикистана — важный, но одновременно сложный процесс, сопровождающийся рядом проблем и вызовов. Анализ существующей практики позволяет выявить основные трудности и определить пути их преодоления.

4.1 Вызовы современной воспитательной работы

В условиях социально-экономических и культурных изменений в Таджикистане, воспитательная деятельность сталкивается с новыми вызовами:

- Разнообразие студенческих групп. Студенты имеют разный уровень подготовки, социальный и культурный бэкграунд, что требует дифференцированного подхода в воспитании.
- Воздействие современных медиа и интернета. Широкий доступ к информации влияет как положительно, так и отрицательно на ценностные ориентиры молодежи.
- Переход к самостоятельной учебной деятельности. Уменьшение прямого контроля преподавателей повышает ответственность студентов, но одновременно снижает возможности для систематического воспитательного влияния.

4.2 Проблемы реализации методов воспитательной работы

Анализ методической базы и практики показывает ряд проблем:

- Недостаточная подготовленность преподавателей к воспитательной деятельности. Многие педагоги не обладают специальными знаниями в области воспитательной педагогики и психологической поддержки.
- Односторонность применения методов: преобладание либо убеждения, либо поощрения, при недостаточном использовании комплексного подхода.
- Ограниченность ресурсов для внеучебной работы: нехватка времени, финансов и материальной базы для организации качественных воспитательных мероприятий.

4.3 Исследования эффективности методов воспитательной работы

4.4 Пути повышения эффективности воспитательной работы

На основе анализа литературы и эмпирических данных выделены рекомендации по оптимизации воспитательного процесса:

- Повышение квалификации преподавателей в области воспитательной педагогики, внедрение тренингов и семинаров по психологии общения и конфликтологии.
- Использование комплексного подхода, сочетающего методы убеждения, поощрения и примера с акцентом на индивидуализацию воспитательной работы.
- Расширение внеучебной деятельности: создание студенческих клубов, волонтерских проектов, культурных и спортивных мероприятий, которые объединяют студентов и формируют социальные навыки.
- Активное применение современных технологий (интерактивные платформы, социальные сети) для воспитательной работы, создания онлайн-дискуссий и обучения этике в цифровой среде.

Заключение. Воспитательная работа в высших учебных заведениях Таджикистана представляет собой сложный и многогранный процесс, направленный на формирование у студентов нравственных, патриотических и профессиональных качеств. Исследование теоретических основ и практического опыта показало, что для достижения высокой эффективности необходимо комплексное использование разнообразных методов воспитания — убеждения, поощрения, примера и упражнения.

Анализ вызовов современной эпохи выявил потребность в адаптации воспитательных методов к социально-культурным условиям и интересам молодежи, с учётом влияния новых медиа и разнообразия студенческих групп. Практические исследования подтвердили значимость индивидуального подхода и внедрение наставничества как эффективного

инструмента. Рекомендации по повышению эффективности включают повышение квалификации педагогов, расширение внеучебной деятельности и активное использование цифровых технологий, что создаст условия для всестороннего развития личности студентов и укрепления корпоративной культуры в вузах.

Таким образом, системный и инновационный подход к воспитательной работе станет залогом успешного формирования ответственного и активного молодого поколения, готового к профессиональной и социальной жизни.

Рецензент: д.и.п., профессор Каримзода М.Б.

Литература:

1. Адлер Ю.П., Шпер В.Л. Образование в XXI веке: проблемы, перспективы, решения // Качество и жизнь. 2015. № 4. С. 37-45.
2. Атакуллаев У.И. Развитие общего образования в Республике Таджикистан в период независимости (1991-2005 гг.) // Авт. дис. на соис. уч. степ. к.п.н. Душанбе, 2010.
3. Бабочкин П.И. Основные направления системы воспитания студентов вузов // Стратегия воспитания в образовательной системе России: подходы и проблемы: сб. / под ред. И.А. Зимней. М.: Агентство «Издательский сервис», 2004, С. 267-278.
4. Будаева Т.И. Формирование личности молодого специалиста в процессе обучения в вузе / Педагогическая наука и практика: проблемы и перспективы. Сборник науч. статей. Выпуск второй. - Москва: ИОО МОН РФ, 2004.
5. Григорьева Н.Г. Влияние системы ценностей на формирование будущих специалистов // Специалист. - 2005. - № 5.
6. Гурова Р.Г. Современная молодежь: социальные ценности и нравственные ориентиры / Педагогика. - № 10. - Мн., 2000. от 03.07.2012г. №834, от 28.12.2012г. №917, от 28.12.2012г. №
7. Зимняя И.А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека // Высшее образование сегодня. 2005. № 11. С. 14-44.
8. Лисовский В.Т. Воспитание студентов вузов Российской Федерации (материалы концепции) // Стратегия воспитания в образовательной системе России: подходы и проблемы: сб. / под ред. И.А. Зимней. М.: Агентство
9. Назаров Р. Проблемы качества образования трансформирующегося таджикского общества (социально - философский анализ). Душанбе, 2011.
10. Никитина Н.Н., Железнякова О.М., Петухов М.А. Основы профессионально - педагогической деятельности: Учеб пособие для учреждений сред. проф. образования. - М.: Мастерство, 2002
11. Рахмонов Э. Соҳаи маориф - самти стратегии сиёсати давлат // Садои мардум. 23.12.2005.
12. Рушди маориф дар Тоҷикистон. URL:<https://www.tajmedun.tj>rush>.
13. Соловьев В.П. О фундаментальной подготовке линейных инженеров // Высшее образование сегодня. 2015. № 1. С. 10-15
14. Сливина, Е. (2008). Комплексный подход в воспитательной деятельности. Педагогический журнал, 14(1), 23–30.
15. Самадова Г., Содикова, М. (2023). Внеучебная деятельность студентов и её влияние на мотивацию. Вестник образования Таджикистана, 11(2), 55–62.

ОБУЧЕНИЕ И ВОСПИТАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ СТУДЕНТОВ В ВУЗАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются актуальные аспекты обучения и воспитания современных студентов в высших учебных заведениях Республики Таджикистан. Анализируются методы воспитательной работы, направленные на формирование высоконравственной, активной и патриотичной личности. Особое внимание уделяется интеграции воспитательных элементов в образовательный процесс, роли преподавателя, наставничеству и внедрению культурных ценностей в учебную среду. Представлены примеры успешной практики, а также данные

опросов, подтверждающие эффективность комплексного подхода к воспитанию молодежи в вузах.

Ключевые слова: воспитание, обучение, высшая школа, нравственные ценности, патриотизм, методы воспитания, студенческая молодежь, Республика Таджикистан.

ТАҲСИЛ ВА ТАРБИЯИ ДОНИШЧҶҶҶНИ МУОСИР ДАР ДОНИШГОҶҶҶОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола ҷанбаҳои муҳими омӯзиш ва тарбияи донишҷӯёни муосир дар муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мешаванд. Муаллифон усулҳои гуногуни тарбиявиरो таҳлил менамоянд, ки ба ташаккули шахсияти баландахлоқ, ғаъол ва ватандӯст равона шудаанд. Ба нақши омӯзгор, ворид намудани арзишҳои фарҳангӣ ба муҳити таълимӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир шудааст. Намунаҳои таҷрибаи муваффақ ва натиҷаҳои назарсанҷиҳо пешниҳод мегарданд, ки самаранокии равиши маҷмуиро тасдиқ мекунанд.

Калидвожаҳо: тарбия, таълим, таҳсилоти оӣ, арзишҳои ахлоқӣ, ватандӯстӣ, усулҳои тарбиявӣ, қавонон, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

EDUCATION AND UPBRINGING OF MODERN STUDENTS IN UNIVERSITIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article explores the key aspects of teaching and upbringing of modern students in higher education institutions of the Republic of Tajikistan. It analyzes various educational and moral development methods aimed at shaping morally upright, active, and patriotic individuals. Particular attention is paid to the integration of moral education into the academic process, the role of instructors, mentoring, and the incorporation of cultural values into the learning environment. The article presents practical examples and survey data confirming the effectiveness of a comprehensive approach to student development in universities.

Keywords: upbringing, education, higher education, moral values, patriotism, educational methods, student youth, Republic of Tajikistan.

Маълумот дар бораи муаллифон: Самадова Гулҷаҳон Юсуфҷонова - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент омӯзгори кафедраи забони русии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино. Нишони: ш. Душанбе, кӯчаи Сино 29-31, тел.: +(992)935242226

Содиқова Матлюба Сайфуллоева, номзоди илмҳои педагогӣ, кафедраи забони русии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абу Али ибни Сино. Нишони: ш. Душанбе, ноҳияи Сино, хиёбони Рӯдакӣ 139. Тел: 937177133

Сведения об авторах: Самадова Гульдҷаҳон Юсуфҷановна - кандидат педагогических наук, доцент преподаватель кафедры русского языка Таджикского государственного медицинского университета имени Абу Али ибн Сино. Адрес: г. Душанбе, ул. Сино 29-31, ., тел.: +(992)935242226

Содиқова Матлюба Сайфуллоева, к.п.н., кафедра русского языка Таджикского государственного медицинского университета имени Абу Али ибн Сино. Адрес: г. Душанбе, район Сино, пр. Рӯдаки, 139. Тел: 937177133

Information about the authors: Samadova Guljakhon Yusupdzhanovna - candidate of pedagogical sciences, teacher of the Russian language department of the Abuali ibni Sino Tajik State Medical University. Address: Dushanbe, Sino st. 29-31, phone: +(992)935242226

Sodikova Matlyuba Sayfulloevna, Candidate of Pedagogical Sciences, Department of Russian Language of Tajik State Medical University named after Abu Ali ibn Sino. Address: Dushanbe, Sino district, Rudaki Ave., 139. Tel: 937177133

АСОСҲОИ ПЕДАГОГӢ-ПСИХОЛОГИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ-ИРТИБОТӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Сангов Н.Н., Саидзода Қ.А.

**Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни**

Хусусияти стандартҳои муосири таълим ба намудҳои воқеии фаъолият диққати асосӣ медиҳад. Вазифаи гузошташуда, гузаришро ба низоми нави фаъолияти таълимӣ, ки дар навбати худ бо куллан тағйир додани фаъолияти омӯзгор алоқаманд мебошад, талаб мекунад. Чунин муносибат ба амалӣ шудани стандартҳои нави таълимӣ мусоидат менамояд. Инчунин, технологияҳои таълиму омӯзиш, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ низ барои васеъ намудани ҳудуди таълим аз ҳар як ҷанба дар муассисаи таълимӣ мусоидат менамояд. Дар чунин шароитҳо мактаби анъанавӣ, ки модели таълими классикиро амалӣ мекард, беаҳсол мебошад. Дар назди омӯзгорон мушкilot ба вучуд меояд - таълими анъанавиро, ки барои азхудкунии дониш, маҳорат ва малака равона карда шудааст, ба раванди инкишофи шахсияти кӯдак табдил диҳад. Дур шудан аз дарси анъанавӣ бо истифода аз технологияҳои навин (муосир) имкон медиҳад, ки якрағии муҳити таълимгирандагон ва яқшаклии раванди таълимиро бартараф намуда, барои таълимгирандагон шароит барои иваз намудани намудҳои фаъолияти таълимӣ фароҳам оварем.

Технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ (ТИК) ба тамоми равандҳои таълимӣ ва тарбиявии донишҷӯён (хонандагон) таъсири калон мерасонад, чунки куллан схемаи интиқоли дониш ва усулҳои таълимиро иваз менамояд. Ба ғайр аз ин бояд қайд кунем, ки воридшавии ТИК ба системаи маориф на танҳо ба технологияҳои таълимӣ таъсир мерасонад, инчунин барои ҳосил намудани навгониҳо дар ин соҳа мусоидат мекунад. Технологияҳои мазкур инчунин бо пайдоиши воситаҳои нави таълимӣ дар фаъолияти омӯзгор алоқаманд мебошанд.

Ба ақидаи И.В. Роберт: “Воситаҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионии (иртиботии) таиноти таълимӣ–воситаҳои технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионие мебошанд, ки бо маводҳои таълимӣ-методӣ, меъёрӣ - техникӣ ва ташкилӣ - дастурдиҳӣ истифода бурда мешаванд ва амалишавии технологияҳои оптималии истифодаи педагогии онҳоро таъмин менамоянд”

Воситаҳои таҷҳизотӣ. Воситаи асосии ТИК барои муҳити иттилоотии системаи маориф ин компютери шахсӣ- таҷҳизоти универсалии коркарди иттилоот мебошад.

Принтер – имкон медиҳад, ки дар қоғаз иттилооти ёфташуда ва эҷодшудаи хонандагон ё омӯзгорро барои хонандагон, ба қайд гирад (чоп намояд). Барои истифода дар бештари мактабҳои принтерҳои ранга зарур мебошанд.

Проектор–ба таври қатъӣ: сатҳи айёниятро дар қори омӯзгор баланд бардошта, ба таълимгирандагон имкони ба аъзоёни синф намоиш додани натиҷаи қори худро фароҳам меоварад.

Экран – барои акснамоии тасвир бо компютер хизмат мекунад.

Тахтаи электронӣ (интерактивӣ) - ин экрани сенсорӣ буда, бо компютер пайваст карда мешавад ва тасвир дар тахтаи электронӣ аз проектор дода мешавад. Кино мебошад, ки ба тахтаи электронӣ даст расонем ва корро бо компютер оғоз намоем. Барномаи махсуси таъминотӣ барои тахтаҳои электронӣ (интерактивӣ) имкон медиҳад, ки бо матн ва объектҳо, маводҳои аудиоӣ ва видеоӣ, Интернет-захираҳо кор кунем, аз даст дар сатҳи ҳуҷҷатҳои кушодашуда сабтҳо намоем ва иттилоотро нигоҳ дорем. [5, с. 15-20].

Таҷҳизот барои сабти (вориднамоӣ) иттилооти визуалӣ (босиравӣ) ва овозӣ (сканер, фотоаппарат (аксгиранда), камераи видеоӣ) –имкон медиҳанд, ки бевосита ба раванди таълим манзараҳои иттилоотии муҳити ҷаҳониро ворид намоем.

Таъминоти барномавӣ. Қисми чудонашавандаи компютери муосир, планшет, смартфон ва ноутбук ТБ (таъминоти барномавӣ) – “дили” ин таҷҳизотҳоро ташкил медиҳад, чунки бидуни барнома онҳоро ҳамчун тӯдаи оҳанпора тасаввур кардан мумкин мебошад. Маҳз барномаҳо имконияти компютерро муайян мекунанд: оё он нақшаҳои лоиҳавӣ ва схемаҳоро кашида метавонад ва ғайра. Ҳама барномаҳоро, ки дар компютер кор мекунанд шартан ба се дараҷа (категория) чудо карда мешаванд. Дар системаҳои муосири маориф барномаҳои универсалии амалӣ ва воситаҳои ТИК васеъ истифода бурда мешаванд: протсессорҳои матнӣ, ҷадвалҳои электронӣ, барномаҳо барои тайёр намудани рӯнамо, системаҳои идоракунии нишондодҳои заминавӣ, органайзерҳо, бастаҳои графикӣ ва ғайра [3, с. 816-817].

Барномаҳои системавӣ, ки функсияҳои гуногуни ёрирасонро иҷро мекунанд.

Дар байни дахҳо ҳазор барномаҳои системавӣ ҷойи асосиро системаҳои амалиётӣ ишғол мекунанд, ки идоракуниро бо захираҳои компютер бо мақсади истифодаи самараноки онҳо таъмин менамоянд.

Системаҳои барномаҳои асбобӣ барои компютер раванди таъсис додани барномаҳои навро (редакторҳо, воситаҳои ҷобачогузори барномаҳо, барномаҳои созунаанда, яъне барномаҳое, ки барои ёфтани ва бартараф намудани ҳатогиҳо дар барнома, бастаҳои графикӣ ва ғайра ёри мерасонанд) [4].

Захираҳои рақамии таълимӣ. Захираҳои рақамии таълимӣ-ин аксҳо (расмҳо), лаҳзаҳои видеоӣ, моделҳои статикӣ ва динамикӣ, объектҳои виртуалии воқеӣ, амсиласозии интерактивӣ, маводҳои картографикӣ, сабтҳои овозӣ, объектҳои рамзӣ, графикаи корӣ, ҳуҷҷатҳои матнӣ ва дигар маводҳои таълимие мебошанд, барои ташкили раванди таълимӣ зарур мебошанд.

Бо истифодаи воситаҳои шабакавии ТИК имконияти дастрасӣ ба иттилооти таълимӣ-методӣ ва илмӣ, ташкили ёрии машваратӣ, амсиласозии фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ, гузаронидани дарсҳои таълимии виртуалӣ (семинарҳо, лексияҳо) дар речаи вақти ҳақиқӣ, васеъ мешавад

Навъи захираҳои рақамии таълимӣ:

1. Қисматҳои (таркибияти) интерактивӣ-саволҳо ва масъалаҳо, корҳои санҷишӣ ва мустақил, моделҳои интерактивӣ ва аниматсия (расмҳо);
2. Графикаи намоишӣ-тасвирҳо, аниматсия, порчаҳои видеоӣ;
3. Матнҳо-бандҳои матн, матнҳои овозӣ, тарҷумаи ҳоли олимон, ҷадвалҳо;
4. Маводҳо барои омӯзгор-рӯнамо ва машғулиятҳо.

Бо пайдоиши шабакаҳои компютерӣ ва дигар шабакаҳо, воситаҳои технологияҳои иттилоотӣ компютерӣ таълим сифати навро мегирад, ки пеш аз ҳама бо имконияти фавран гирифтани иттилоот аз ҳама гуна нуқтаи курраи замин алоқаманд мебошад. Бо воситаи шабакаи ҷаҳонии Интернет имкони зуд воридшавӣ ба захираҳои иттилоотӣ амалӣ карда мешавад (бо воситаи китобхонаи электронӣ, пойгоҳи нишондодҳо, маҳзани файлҳо ва ғайра).

Дар захираҳои оммафаҳми Интернет-доми ҷаҳонии WWW зиёда аз ду миллиард ҳуҷҷатҳои мултимедӣ ҷой карда шудаанд. Дар шабакаи дигар воситаҳои паҳншудаи ТИК ба монанди почтаи электронӣ, рӯйхатҳои мактубҳо, гурӯҳи ахборотҳо ва чат таалукдоранд [5, с. 1081-1082].

Барои муошират дар речаи ҳақиқии вақт барномаҳои махсус коркард карда шудаанд, ки имкон медиҳанд пас аз барқарор намудани алоқа, матни бо клавиатура воридшуда, овоз, тасвирҳо ва ҳама гуна файлҳоро интиқол диҳанд. Чунин барномаҳо имкон медиҳанд, ки кори муштаракро бо истифодабарандагони роҳдур барномаро ташкил намоянд. Бо пайдоиши алгоритмҳои нав нишондодҳои фишурдашуда бо шабакаи компютерӣ дастрас шуданд, сифати овоз беҳтар карда шуда, он ба сифати овоз дар шабакаҳои муқаррари телефонҳо наздик карда шуданд. Дар натиҷаи он воситаи нави технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ба монанди Интернет-телефония инкишоф меёбад. Бо воситаи таҷҳизоти махсус ва барномаи таъминотӣ метавонем аудио ва видеоконференсия гузаронем. Барои таъмин намудани ҷустуҷӯи самараноки иттилоот дар шабакаҳои телекоммуникатсионӣ

воситаҳои автоматикардшуда мавҷуд мебошанд, ки мақсади онҳо ҷамъоварии захираҳои шабакаи ҷаҳонии компютерӣ буда, ба истифодабарандагон пешниҳод намудани онҳо мебошад. Бо воситаи системаҳои ҷустуҷӯӣ метавонем ҳуҷҷатҳои шабакаи умумичаҳонӣ, файлҳои мултимедӣ ва барномаҳои таъминотӣ, иттилооти суроғавӣ оид ба ташкилотҳо ва одамон ро ҷустуҷӯ намоем [6, с. 1081-1083].

Аз микдори зиёди иттилоот, ки дар шабакаи Интернет ва захираҳои маориф пешниҳод карда мешаванд, ба омӯзгор зарур мебошад, ки маводҳои мувофиқро барои таълими донишҷӯён (ҳонандагон) интихоб намояд. Барои осон роҳнамои намудани омӯзгор ба иттилооти ба ӯ пешниҳодшуда, талаботҳои муайян ба захираҳои таълимии рақамӣ муайян карда шудаанд. Захираҳои муосири рақамии таълимӣ бояд ба талаботҳои зерин ҷавобгӯ бошанд:

- ба моҳият ва таркибияти китобҳои таълимӣ, санадҳои меъёрии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, барномаҳои таълимӣ мувофиқат намоянд;
- ба шакли таълими муосир роҳнамои кунад ва таълими сатҳи баланди интерактивӣ ва мултимедиро таъмин намояд;
- имкониятҳои тафрикаи сатҳӣ ва таълими фардиро таъмин намояд;
- намуди фаъолияти таълимиро, ки донишҷӯёнро барои гирифтани таҷрибаи ҳалли проблемаҳои ҳаёти дар асоси донишҳо ва маҳорат дар ҳудуди фанни мазкур пешниҳод намояд;
- истифода бурдани кори мустақил ва гурӯҳиро таъмин намояд;
- вариантҳои банақшагирии таълимиро, ки сохтори модулиро доро мебошад, нигоҳ дошта тавонад;
- интерфейси мувофиқ дошта бошад.

Ҳама гуна воситаҳои технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (робитаӣ), ки дар таълим истифода бурда мешаванд бо хусусиятҳои худ ва таинот ба дараҷаҳои (категорияҳои) зерин ҷудо карда мешаванд:

Воситаҳои таълимӣ

Тренажерҳо;

Воситаҳои иттилоотӣ ҷустуҷӯӣ ва маълумотномадихӣ;

Воситаҳои намоишдихӣ;

Воситаҳои тақлиднамоӣ (иммитатсионӣ);

Воситаҳои тамсилаӣ (моделсозӣ);

Воситаҳои ҳисокунанда;

Воситаҳои таълимӣ-нақшбозӣ.

Воситаҳои таълимии ТИК барои омӯзонидани донишҳо, ташаккул додани малака ва маҳорат ё фаъолияти амалӣ ба донишҷӯён буда, сатҳи зарурии таълимро таъмин менамоянд [7, с. 22-23].

Тренажерҳо – барои ташаккули ҳама гуна малака ва маҳоратҳо, тақроркунӣ ё мустаҳкамкунии маводҳои гузашта хизмат мекунад. Тренажерҳо бояд ба мақсади гузашташуда равона карда шуда бошанд.

Барнома барои гузаронидани санҷишҳо, таҳлил намудан ва аз нав машқ додани донишҳои зарурӣ равона карда шудааст;

Воситаҳои иттилоотӣ-ҷустуҷӯӣ ва маълумотдихандаи ТИК ахборотҳоро пешниҳод мекунад, донишу малакаҳо ва маҳоратро оид ба системанокнамоии иттилоот ташаккул медиҳанд;

Воситаҳои намоишдихии ТИК объектҳои омӯхташаванда, ҳодисаҳо, равандҳоро бо мақсади таҳқиқот ва омӯзиш онҳо намоиш медиҳанд;

Воситаҳои тақлиднамоии (иммитатсионии) ТИК ҷанбаҳои муайяно барои омӯзиши сохтори онҳо ё хусусиятҳои функционалии онҳоро пешниҳод менамоянд;

Воситаҳои тамсилаӣ (моделсозӣ) имкон медиҳанд, ки объектҳо, ҳодисаҳо, равандҳоро бо мақсади таҳқиқот ва омӯзиш тамсиласозӣ намоянд;

Воситаҳои ҳисокунандаи ТИК ҳама гуна ҳисобкуниҳо ва дигар амалиётҳои мураккабро ба тарзи автоматӣ иҷро мекунад.

Воситаҳои таълимӣ-нақшбозии ТИК барои ташкил намудани вазъиятҳои таълимӣ, ки дар онҳо фаъолияти таълимгиранда бо шакли нақшбозӣ амалӣ карда мешавад хизмат мекунад [2, с. 943-944].

Дар фаъолияти амалӣ омӯзгор бо навъҳои гуногуни ТИК вомехӯрад. Барои мисол, метавонем системаи технологияҳои иттилоотии таълимро пешниҳод намоем. Ҳамзамон метавонем қайд намоем, ки дар соҳаи маориф шартӣ асосии сифати ҳамгироии технология ин тайёрии касбии омӯзгор (педагог), инчунин мутахассисоне мебошад, ки система ва воситаҳои технологияи иттилоотиро истифода бурда метавонанд. Ҳамаи иштирокчиёни раванди таълимӣ ҳангоми истифода бурдани ТИК бояд сатҳи зарурии саводнокии иттилоотӣ ва инчунин фаҳмиши ҳамаҷонибаи технологияҳои истифодашавандаро дошта бошанд. Дар як қатор давлатҳои (мисол Британия Кабир) барои ин мақсад ҳуҷҷати тасдиқкунандаи мувофиқ (сертификат) мавҷуд мебошад. Воридкунии ҳуҷҷатҳои мазкур барои иштирокчиёни раванди таълимӣ имкон медиҳад, ки шомилшавии технологияҳои иттилоотии таълимро дар раванди таълим осон намоянд [3, с. 816].

Амалишавии таълими дастрас (кушода) бо истифодаи ТИК метавонад аз ҳисоби таҳсилоти фосилавӣ амалӣ карда шавад. Таҳсилоти фосилавӣ-ин фаъолияти нави омӯзгор (педагог) ва системаи педагогии хизматрасониҳои кушодаи таълимӣ аз он ҷумла мактабӣ мебошад, ки аз ҷониби табақаҳои васеи аҳоли дар кишвари мо ва дар хориҷи кишвар бо воситаи муҳити таълимии махсуси иттилоотӣ пешниҳод карда мешаванд. Такмилдиҳии системаи маориф дар асоси технологияҳои иттилоотӣ, вориднамоии васеи он дар раванди таълим ба пайдошавии курсҳои (бахшҳои) виртуалии системаи кушодаи таҳсилот оварда мерасонад.

Барои амалӣ намудани таҳсилоти фосилавӣ бештар системаҳои иттилоотии махсус истифода бурда мешаванд, ки онҳоро системаҳои идоракунии таълим (learning management system, LMS) ё системаҳои барномавӣ-педагогӣ меноманд. Аз рӯи қоида, чунин системаҳои иттилоотӣ аз маҷмуи модулҳо иборат мебошанд, ки таҳсилоти пураарзиши фосилавиرو таъмин менамоянд. Ҳоло миқдори зиёди системаҳои коркардшудаи идоракунии таълим мавҷуд мебошанд, ки ҳам дар асоси тичоратӣ ва ҳам озод васеъ паҳн шудаанд. Ҳамзамон, миқдори зиёди муассисаҳои таълимии ”барои худ” коркунанда мавҷуд мебошанд. Аммо, бештари муассисаҳои таълимӣ ба системаҳои дар амалия санҷидашуда, афзалият медиҳанд [8, с. 20-21].

Дар солҳои 20-уми асри гузашта таҳсилоти фосилавӣ ба намуди таҳсилоти ғоибона ба вучуд меояд. Ҳоло системаи таҳсилоти ғоибона инчунин оммавӣ мебошад ва васеъ истифода бурда мешавад, лекин вобаста ба мутақобилаи байни донишҷӯ ва омӯзгор сифати чунин таҳсилот на ҳама вақт баланд мебошад ба таълимгиранда зарур мебошад, ки таҳсилотро худаш назорат намояд ва қисми зиёди маводҳои таълимро мустақил азхуд намояд. Истифодаи технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон ”Дар бораи маориф” соли 2013 ва Фармони Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ”Густариш ва ҷорӣ намудани низоми фосилавии таълим дар ҳамаи зинҳои таҳсилоти касбӣ”, ”Оид ба истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ” соли 2014 ба муассисаҳои таълимӣ имкон доданд, ки онҳоро дар ҳама гуна шакли таълим истифода баранд. Аз моҳи декабри соли 2020 Қонуни нав ”Дар бораи маориф” (аз 17.12.2020 № 1738) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шуд, ки дар он диққати асосӣ ба истифодаи таълими электронӣ равона карда шудааст ва ба муассисаҳои таҳсилоти олӣ имкониятҳои навро фароҳам меоварад. Бо ин қонунҳо на танҳо имконияти истифодаи технологияҳои нав, инчунин ӯҳдадориҳои таъминоти онҳо ба захираҳои таълимӣ бо намуди электронӣ муайян карда шудаанд.

Таълими электронӣ (E-Learning). Дар аввал чунин таълим ҳамчун таълим бо компютер фаҳмида мешуд, лекин технологияҳои нав вазъиятро иваз намуданд ва мафҳуми таълими электронӣ бештар васеъ шуда, ба ду гурӯҳ тақсим карда шуд: синхронӣ ва асинхронӣ. Таълими электроники синхронӣ-ин таълиме мебошад, ки байни таълимдиҳанда ва

таълимгиранда дар речаи online дар масофаи дур гузаронида мешавад. Таълим метавонад фардӣ ё гурӯҳӣ бошад, мисол веб-семинарҳо. Барои ташкил намудани чунин таълим таъминоти барномавии махсус зарур мебошад. Таълими электронии асинхронӣ –ин таълиме мебошад, ки ҳангоми гузаронидани он таълимгиранда маводҳоро барои омӯзиши мустақилона аз захираҳои интернетӣ ё барандагони электронӣ мегирад ба монанди CD, DVD ё flash-картаҳо. Таълимгиранда худ қарор мебарорад, ки кадом вақт ва чӣ хел ӯ бояд таълим гирад, курсҳои CD, курсҳои таълимии электронӣ ва ғайра барои мисол пешниҳод карда мешаванд [4]. Таълими электронӣ бештар диққати одамонро, ки шугли меҳнатӣ доранд барои такмили ихтисос ҷалб менамояд. Дар бештари ширкатҳо ва ташкилотҳо шубҳаҳои махсус оид ба таъсис додани таълими электронӣ ташкил карда мешаванд.

Технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ. Таълими фосилавӣ - ин синтези худтаълимгирии интерактивӣ ва дастгирии шиддатноки машваратӣ мебошад. Ҳамин тариқ, таълими электрониро метавонем яке аз воситаҳои таълими фосилавӣ ба ҳисоб гирем. Таълими фосилавӣ – ин маҷмуи технологияҳое мебошад, ки дар раванди он таълимгиранда маводи таълимиро мегирад ва дар он мутақобилаи интерактиви (ҳамгирои) таълимгиранда ва омӯзгор дар раванди таълим ба вуҷуд меояд. Ҳамзамон таъминоти китобҳо ва дастурҳо метавонад бидуни истифодаи компютер ва Интернет амали карда шаванд.

Бартарии таълими фосилавӣ:

- технологияҳои фосилавӣ дар таълим имкон медиҳанд, ки аз шаҳр берун набаромада маълумот гирад. Шаклҳои таълими фосилавӣ ба одамон, ки таълим эҳтиҷ доранд ва имконияти аз ҷойи истиқомат ба дигар шаҳрҳои калон рафтано надоранд, ёрӣ мерасонад;

- ба таълимгирандагон имкон дода мешавад, ки фаъолияти кориро бо таълим мувофиқа намояд ва дараҷаи ихтисоси худро баланд бардорад ё маълумоти олии дигарро гирад;

- таълимгиранда метавонад ҷадвали фаъолияти худро мустақилона ба нақша гирад, дар ҳама лаҳзаи зарурӣ нависад ва бо омӯзгор машварат намояд, маводҳои зарурии таълимиро ба даст оварад;

- технологияи таълими фосилавӣ назорати доимии сифати маводҳои таълимӣ ва имконияти азхудкунии донишҳоро дар назар мегирад;

- баҳодиҳии натиҷаҳо дар фосила имкони гирифтани ришвахӯриро бартараф намуда, ба баҳодиҳии беғарази кор меоварад.

- мутобиқшавии натиҷаи ҳама гуна суръати азхудкунии иттилоот таълими фосилавиرو барои ҳама қулай месозад. [8, с. 20].

Муқаррир: н.и.п., дотсент Наврасов А.

Адабиёт:

1. Астафьева О.Н., Захарова О.А. Информационно-коммуникативная компетентность личности в условиях становления информационного общества [Электронный ресурс]. URL: <http://gigabaza.ru/doc/86387.html> (Дата обращения: 22.04.2017)
2. Демьянова Е. Г., Колесник А. А. Информационная зависимость как психолого-педагогическая проблема // Молодой ученый. -2014. - №4. -С. 943-945.
3. Клименко Е. И. Информационно-коммуникативная компетенция — ключевое понятие современного образования // Молодой ученый. — 2015. — №22.-С. 816-818.
4. Королькова С. А. К вопросу о структуре информационно-коммуникативной компетенции [Электронный ресурс]. URL: <http://novainfo.ru/article/2782>
5. Лыкова И. В. Информационно-коммуникационно-технологическая компетенция (ИКТ-компетенция) // Молодой ученый. -2014.- №4., С. 1016-1018.
6. Мелихова А.А. Понятие информационно-коммуникативной компетентности в контексте проблем гуманитаризации процесса подготовки современного специалиста в техническом вузе// Вестник Тюменского государственного университета. 2012. № 9. С. 1081-1087
7. Попова Г. И. Конструирование электронных учебных материалов в профессиональной подготовке учителей: автореф. дис. канд. пед. наук. -Краснодар, 2006. -23 с
8. Смирнова И. Г. Педагогические условия формирования информационно-коммуникативной компетенции студентов в образовательном процессе вуза: автореферат

диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук; [Воронеж. гос. техн. ун-т]. - Воронеж, 2011. - 22 с.

9. Рыбникова, М. А. Методика преподавания литературы / М. А. Рыбникова. – М.: [б. и.], 1930. – 362 с.

10. Соловьев В.П. О фундаментальной подготовке линейных инженеров // Высшее образование сегодня. 2015. № 1. С. 10-15

АСОСҲОИ ПЕДАГОГӢ-ПСИХОЛОГИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ-ИРТИБОТӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Дар мақола муаллиф диққати асосиро ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ (ТИК) дода, қайд мекунад, ки он ба тамоми равандҳои таълимӣ ва тарбиявии донишҷӯён (хонандагон) таъсири калон мерасонад, чунки куллан схемаи интиқоли дониш ва усулҳои таълимиро иваз менамояд. Ба ғайр аз ин ӯ қайд мекунад, ки воридшавии технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ ба системаи маориф на танҳо ба технологияҳои таълимӣ таъсир мерасонад, инчунин барои ҳосил намудани навгониҳо дар ин соҳа мусоидат мекунад. Технологияҳои мазкур инчунин бо пайдоиши воситаҳои нави таълимӣ дар фаъолияти омӯзгор алоқаманд мебошанд. Муаллифи мақола воситаҳои таҷҳизоти барои муҳити иттилоотии системаи маориф ба монанди компютери шахсӣ, принтер, проектор, экран ва тахтаи электронӣ (интерактивӣ) номбар намуда, муҳимияти онҳоро шарҳ медиҳад. Муаллиф ба таъминоти барномавӣ аҳмият дода, онҳоро ҳамчун қисми ҷудонашавандаи компютери муосир, планшет, смартфон ва ноутбук шарҳ медиҳад. Таъминоти барномавӣ – “дили” ин таҷҳизотҳо ташкил медиҳад, чунки бидуни барнома онҳоро ҳамчун тӯдаи оҳанпора тасаввур кардан мумкин мебошад. Маҳз барномаҳо имконияти компютерро муайян мекунад: оё он метавонад, ки нақшаҳои лоиҳавӣ ва схемаҳо кашада метавонад ва ғайра. Яке аз самтҳои илмӣ мақола ин истифодаи технологияҳои таълими фосолавӣ мебошад, ки муаллиф онро шарҳи пурра додааст.

Калидвожаҳо: истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ (ТИК), схемаи интиқоли дониш, усулҳои таълим, системаи маориф, технологияҳои таълимӣ, воситаҳои таҷҳизотӣ, таъминоти барномавӣ, технологияҳои таълими фосолавӣ.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

В статье автор особое внимание уделяет использованию информационно-коммуникационной технологии (ИКТ) в учебной и воспитательной работы студентов (учащихся) так как в полной мере изменяет схему передачи знания и методов обучения. Кроме того автор отмечает, что внедрения информационно-коммуникационной технологии (ИКТ) в систему образования не только влияет на технологию обучения но и образует новизну в данном направлении. Данная технология также связано с новыми средствами обучения и деятельностью преподавателя. Автор статьи оценивая значения средства и оборудования обучения как: персональный компьютер, принтер, экран, и электронную доску в системе обучения дает им полную объяснения. Автор статьи также дает особое внимание программному обеспечению и считает их неразъемной частью современного компьютера, планшета, смартфона и ноутбука. Программное обеспечение – это “сердце” данного оборудования, так как без программного обеспечения все названные оборудования являются кучой металлолома. Только программа дают возможность компьютеру определить может ли он создать проектные планы и схемы и тд. Одно из направлений в статье является использования технологии дистанционного обучения, что автор дает им полное объяснение.

Ключевые слова: использование информационно-коммуникационной технологии (ИКТ), схема передачи знания, методы обучения, система просвещения, технологии обучения, средства оборудование, программное обеспечение, технологии дистанционного обучения.

PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

In the article, the author pays special attention to the use of information and communication technology (ICT) in the educational work of students, as it completely changes the scheme of knowledge transfer and teaching methods. In addition, the author notes that the introduction of information and communication technology (ICT) into the education system not only affects educational technology but also creates a novelty in this direction. This technology is also associated with new teaching tools and teacher activities. The author of the article, assessing the importance of training tools and equipment such as: a personal computer, printer, screen, and electronic board in the training system, gives them a full explanation. The author of the article also pays special attention to software and considers them an integral part of a modern computer, tablet, smartphone and laptop. Software is the “heart” of this equipment, since without software all of the above-mentioned equipment is a heap of scrap metal. Only the program allows the computer to determine whether it can create project plans and diagrams, etc. One of the directions in the article is the use of distance learning technology, which the author gives them a full explanation.

Keywords: *use of information and communication technology (ICT), knowledge transfer scheme, teaching methods, education system, teaching technologies, equipment, software, distance learning technologies.*

Маълумот дар бораи муаллифон: **Сангов Нуриддин Набиевич** - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, н.и.т., дотсенти кафедраи фанҳои умумии техникӣ ва мошиншиносӣ. Нисбонӣ: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121.

Саидзода Курбони Аҳтам - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, докторант (PhD)-и кафедраи методикаи таълими технология ва соҳибкорӣ Нисбонӣ: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121 E-mail: sq.official@list.ru

Сведения об авторах: **Сангов Нуриддин Набиевич** - Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айна, кандидат технических наук, доцент кафедры общетехнических дисциплин и машиноведения.. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121.

Саидзода Курбони Аҳтам - докторант (PhD) кафедры методики преподавания технологии и предпринимательства Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айна 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121 E-mail: sq.official@list.ru

Information about the authors: **Sangov Nuriddin Nabievich** — Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, candidate of technical sciences, associate professor of the Department of General Technical Disciplines and Machine Science. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121.

Saidzoda Qurboni Ahtam - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Doctoral student (PhD) of the Department of Methods of Teaching Technology and Entrepreneurship. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121 E-mail: sq.official@list.ru

ПРОБЛЕМНОЕ ОБУЧЕНИЕ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ В СТАРШИХ КЛАССАХ

Тошова Б.Р.

**Таджикский государственный педагогический университет
имени Садриддина Айни**

В настоящее время наше общество сталкивается с острой необходимостью в социально активных и креативных личностях, которые способны самостоятельно принимать обоснованные решения, как в своей профессиональной сфере, так и в личной жизни. Современная школа играет ключевую роль в формировании таких людей. Решение данной проблемы может быть достигнуто через внедрение в образовательный процесс проблемного обучения, которое предоставляет обширные возможности для развития логического мышления, творческих навыков и формирования познавательного интереса у современных школьников.

Говоря о проблемном обучении неправильно будет если мы не заглянем на открытия и научные труды известных психологов и методистов в этой области. Многочисленные исследования в области проблемного обучения начались в 60-х годах XX века. Идея и принципы в этой области в русле исследования психологии мышления разрабатывались советскими психологами С. Л.Рубинштейном, Д.Н.Богоявленским, Н.А.Менчинской, А.М.Матюшкиным, а в применении к школьному обучению такими дидактами, как М.А.Данилов, М.Н.Скаткин. Много этими вопросами занимались Т.В.Кудрявцев, Д.В.Вилькеев, Ю.К.Бабанский, М.И.Махмутов и И.Я.Лернер. Педагогической наукой, практикой школы накоплен значительный опыт по использованию проблемного обучения в школе. В педагогической литературе исследуемый нами вопрос нашел свое отражение в работах Махмутова М.И., Селевко Г.К., Оконя В., Лернера И.Я., Ильиной Т.А., Матюшкина А.М., Брызгаловой С. И., Реза З.Я. и др., где освещаются сущность основных понятий, содержание методов проблемного обучения.

Проблемное обучение не является совершенно новым понятием в области педагогики. Элементы этого подхода можно обнаружить в эвристических диалогах Сократа, а также в уроках, разработанных для Эмиля Жан Жаком Руссо. Особенно близок к этой концепции был К.Д. Ушинский. Он, к примеру, утверждал, что наилучший способ преобразования механических комбинаций в осмысленные идеи заключается в методе, который использовал Сократ и который получил название сократовского. Сократ не навязывал свои идеи слушателям, а, осозная, какие противоречия существуют между различными мыслями и фактами в их неясных сознаниях, с помощью вопросов выводил эти противоречия на свет, заставляя их сталкиваться, разрушаться или находить примирение в новой, объединяющей мысли [3, с. 317].

История проблемного обучения берет свое начало с внедрения, так называемого исследовательского подхода, многие элементы которого были разработаны Джоном Дьюи в рамках буржуазной педагогики. В 1894 году он основал экспериментальную школу в Чикаго, где традиционная учебная программа была заменена на игровые и трудовые занятия. Чтение, арифметика и письмо преподавались исключительно в контексте потребностей и инстинктов, которые у детей возникали естественным образом в процессе их развития и физиологического созревания. Для образовательных целей Дьюи выделял четыре основные потребности инстинкта: социальную, конструктивную, художественную и исследовательскую.

Мышление как психический процесс проявляется наиболее явно в ситуациях, когда, к примеру, человек долго и настойчиво пытается решить сложную для себя задачу или проблему. В результате своих продолжительных и упорных усилий он в конечном итоге либо находит решение, либо, наоборот, не может его обнаружить. Это и есть итог всего

предшествующего психического и мыслительного процесса. **Мышление** представляет собой постоянный процесс поиска и открытия чего-то нового и значимого. Даже маленький ребенок, развивая у себя базовые формы мыслительной активности, начинает замечать новое в мире вокруг. К примеру, он может задумываться о том, как устроена та или иная игрушка, стремится разобраться в некоторых межличностных отношениях, осваивает всё более сложные навыки и умения. В итоге наш юный исследователь совершает небольшие открытия и начинает осознавать вещи, которые ранее были ему непонятны.

Открытие, происходящее в ходе мышления, является новым только по сравнению с предыдущими этапами мышления и всей жизнью данного человека [2, с. 14]. Проблемное обучение появилось как следствие успехов современных практик и теорий в области обучения и воспитания, и в сочетании с традиционными методами обучения, оно представляет собой эффективный инструмент для общего и интеллектуального развития студентов. В педагогической литературе существует множество попыток определить это явление.

Сущность проблемного обучения И.Я.Лернер видит в том, что «учащийся под руководством учителя принимает участие в решении новых для него познавательных и практических проблем в определённой системе, соответствующей образовательно-воспитательным целям школы» [4, с. 18- 21.].

На основе обобщения практики и анализа результатов теоретических исследований М.И. Махмутов даёт следующее определение понятия «проблемное обучение»: «Проблемное обучение – это тип развивающего обучения, в котором сочетаются систематическая самостоятельная поисковая деятельность учащихся с усвоением ими готовых выводов науки, а система методов построена с учетом целеполагания и принципа; процесс взаимодействия преподавания и учения ориентирован на формирование познавательной самостоятельности учащихся, устойчивости мотивов учения и мыслительных (включая и творческие) способностей в ходе усвоения ими научных понятий и способов деятельности, детерминированного системой проблемных ситуаций» [6, с. 114].

А.А. Вербицкий определяет «проблемное обучение» как метод, организованный преподавателем, который способствует активному взаимодействию участников образовательного процесса с содержанием, представленным в виде проблем. В этом процессе они знакомятся с объективными противоречиями науки, социальной и профессиональной практики, а также с методами их разрешения, развивают навыки критического мышления, устанавливают продуктивные коммуникации и творчески осваивают знания.

В настоящее время проблемное обучение (технология проблемного обучения) рассматривается как способ организации учебного процесса, который включает в себя создание проблемных ситуаций в сознании учащихся под руководством преподавателя и организацию их активной самостоятельной деятельности для решения этих проблем. Это приводит к творческому усвоению знаний, умений и навыков (ЗУН), а также способствует развитию мыслительных способностей [8, с. 61].

Основные особенности проблемного обучения:

1) учащиеся получают новую информацию в процессе решения как теоретических, так и практических задач; 2) в процессе решения проблемы студент преодолевает все возникающие трудности, его активность и самостоятельность достигают значительного уровня; 3) скорость передачи информации определяется учащимся или группой учащихся; 4) высокая активность студентов способствует формированию положительных мотивов и снижает необходимость в формальной оценке результатов; 5) результаты обучения являются достаточно высокими и стабильными. Учащиеся легче применяют полученные знания в новых условиях и одновременно развивают свои навыки и творческие способности.

Техника проблемного обучения включает в себя такую деятельность учителя и учащегося, как:

- организация проблемной ситуации;

- формирование проблем;
- индивидуальное или групповое решение проблем учащимися;
- проверка полученных решений, а также систематизация, закрепление и применение вновь приобретённых знаний в теоретической и практической деятельности [4, с. 19].

Проблемное обучение представляет собой один из самых действенных способов активизации мышления учащегося. Суть активности, возникающей в процессе проблемного обучения, заключается в том, что ученик должен анализировать предоставленный материал и работать с ним таким образом, чтобы самостоятельно извлечь новую информацию. Иными словами, это процесс расширения и углубления знаний с использованием уже усвоенного материала или новое применение ранее полученных знаний. Найти новое применение старым знаниям не может ни педагог, ни учебник; это открытие осуществляется самим учеником, который оказывается в соответствующей ситуации.

Умственный поиск представляет собой непростой процесс. Не всегда поиск связан с появлением проблемы. Когда учитель задаёт ученикам задание и объясняет, как его выполнять, даже если они работают самостоятельно, это не является решением проблемы. Ученики могут активно участвовать в научно-исследовательской деятельности, собирая эмпирические данные, но при этом не решая никаких задач. Истинная активизация учащихся проявляется в их самостоятельном поиске путей решения проблем.

Существует шесть дидактических методов, которые помогают организовать процесс проблемного обучения:

Метод монологического изложения.

Рассуждающий метод обучения.

Диалогический метод изложения.

Диалогический метод изложения.

Исследовательский метод.

Метод программированных заданий.

Цель проблемного обучения заключается в том, чтобы ученики не только осваивали научные знания, но и понимали процесс их получения. Это включает в себя развитие познавательной активности учащихся и их творческих навыков. Кроме того, проблемное обучение помогает заинтересовать студентов, активизирует их умственные способности и способствует формированию положительной мотивации к обучению.

Основу проблемного обучения составляют так называемые *проблемные ситуации*, которые учитель создает целенаправленно и систематически, формулируя проблемные вопросы, задачи и задания. Проблемная ситуация представляет собой обстоятельство, в котором учащийся стремится решить сложные для него задачи, но сталкивается с нехваткой информации и знаний, что заставляет его искать их самостоятельно. Ключевым элементом проблемной ситуации является нечто неизвестное, новое, что необходимо открыть для выполнения требуемого действия. Для того чтобы инициировать проблемную ситуацию в процессе обучения, нужно поставить ученика перед необходимостью выполнить задание, в котором усваиваемое знание будет выступать в роли неизвестного.

Слишком часто в школьном литературном анализе произведений наблюдается неудача, поскольку ученики не осознают, зачем необходим анализ. Для них литературный анализ превращается в бесполезную задачу, лишённую смысла. «Потребность определяет интеллектуальную активность», без которой невозможно ни обучение, ни взаимодействие с искусством [5, с. 7]. Проблемное обучение стимулирует интерес к литературе как к науке и формирует у учеников потребность в анализе. Поэтому стремление к проблемному обучению среди преподавателей литературы становится все более выраженным.

Давайте подумаем, сколько эстетического, жизненного и мировоззренческого опыта необходимо ученикам, чтобы понять основной смысл проблематику «Героя нашего времени» М. Лермонтова, комедию Н.А. Гоголя " Ревизор» или пушкинское " Вновь я посетил»? Какова длительность изучения живого и многогранного произведения искусства: один урок, две недели или целая жизнь? Чтение книги не равно ее пониманию. Осознание

литературного произведения является наиболее личным процессом по сравнению с изучением других школьных дисциплин. Погружение читателя в литературу во многом так же уникально, как и сам акт литературного творчества.

Таким образом, как уже упоминалось в предыдущей главе, основой проблемного обучения является острый, актуальный вопрос. Рез З.Я. справедливо заметил, что не каждый вопрос, который вызывает мыслительную активность и побуждает ученика к самостоятельным усилиям, можно считать проблемным. Например, когда мы спрашиваем школьников, почему в поэме А. Блока «Двенадцать» сквозными образами выступают ветер и снег, мы действительно требуем от них умственных усилий, но при этом еще не создаем проблемной ситуации.

Рез З.Я. утверждает, что не только вопросы, в которых присутствует альтернативный выбор, но и те, что сформулированы более нейтрально, могут иметь неоднозначное содержание и приводить к возникновению проблемных ситуаций. Этот же методист задает вопрос: «В чем же заключается отличие проблемного вопроса от вопроса, ориентированного на репродуктивную деятельность?» И сам же находит ответ: «Как правило, он является сложным, иногда проявляется в виде противоречия, но при этом разрешим для учащихся» [7, с. 109-110].

Если вопрос открывает множество путей для его решения и предлагает различные варианты ответов (например, «Почему в финале поэмы возникает образ Христа?»), это совершенно другой случай. Он также отметил, что проблемный вопрос иногда может принимать альтернативную форму, что становится естественным способом выражения противоречия («Спасает или губит Раскольникова Порфирий Петрович?»). Однако это не является обязательным: главное, чтобы вопрос создавал возможность для неоднозначных ответов и способствовал поиску и детальному обоснованию решения. Чтобы проблемный вопрос перешел в проблемную ситуацию, необходимо выявить различные аспекты его решения и сопоставить разные варианты ответов.

Рецензент: д.п.н., профессор Шохийн Н.

Литература:

1. Баксанский, О. Е., Чистова, М. В. Проблемное обучение: обоснование и реализация / О. Е. Баксанский, М. В. Чистова // Наука и школа. – 2000. – № 1. – С. 19–25.
2. Брушлинский, А. В. Психология мышления и проблемное обучение / А. В. Брушлинский. – М.: Знание, 1983. – 96 с.
3. Ильина, Т. А. Педагогика: курс лекций / Т. А. Ильина. – М.: Просвещение, 1984. – [указать количество страниц, если известно].
4. Лернер, И. Я. Вопросы проблемного обучения на Всесоюзных педагогических чтениях / И. Я. Лернер // Советская педагогика. – 1968. – № 7. – С. 18–21.
5. Матюшкин, А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А. М. Матюшкин. – М.: Педагогика, 1972. – [указать количество страниц, если известно].
6. Махмутов, М. И. Проблемное обучение: основные вопросы теории / М. И. Махмутов. – М.: Педагогика, 1975. – 367 с.
7. Рез, З. Я. Методика преподавания литературы / З. Я. Рез. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1985. – 368 с.
8. Работа по формированию навыка чтения в современной начальной школе: методические рекомендации для учителей начальных классов / сост. С. Г. Калашникова. – Омск: Омский гос. ун-т, 2004. – С. 27.
9. Рыбникова, М. А. Методика преподавания литературы / М. А. Рыбникова. – М.: [б. и.], 1930. – 362 с.

ПРОБЛЕМНОЕ ОБУЧЕНИЕ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ В СТАРШИХ КЛАССАХ

В статье рассматриваются актуальные приёмы и способы проблемного метода обучения русской литературы и закономерности применения этого метода в национальных и

русских классах. В настоящее время проблемное обучение (технология проблемного обучения) рассматривается как способ организации учебного процесса, который включает в себя создание проблемных ситуаций в сознании учащихся под руководством преподавателя и организацию их активной самостоятельной деятельности для решения этих проблем.

Ключевые слова: урок, литература, обучение, школа, старшие классы, технология, метод, проблемное обучение.

ТАЪЛИМИ МАСЪАЛАГУЗОРӢ ДАР ДАРСӢОИ АДАБИЁТ ДАР СИНФӢОИ БОЛОӢ

Дар мақола усулҳо ва усулҳои муносири усули проблемавии таълими адабиёти рус ва шаклҳои истифодаи ин усул дар синфҳои миллӣ ва русӣ баррасӣ карда мешаванд. Дар айни замон таълими проблемавӣ (технологияи таълими проблемавӣ) ҳамчун роҳи ташкили раванди таълим ба ҳисоб меравад, ки он дар зехни хонандагон таҳти роҳбарии омӯзгор ба вучуд овардани ҳолатҳои мушкilot ва ташкили фаъолияти фаъоли мустақили онҳоро дар бар мегирад. ҳалли ин проблемаҳо.

Калидвожаҳо: дарс, адабиёт, таълим, мактаб, мактаби миёна, технология, усул, омӯзиши мушкilot.

PROBLEMATIC TRAINING AT LITERATURE LESSONS IN HIGH SCHOOL

In article relevant receptions and ways of a problem method of training of the Russian literature and regularity of application of this method in national and Russian classes are considered. Now problem training (technology of problem training) is considered as a way of the organization of educational process which includes creation of problem situations in consciousness of pupils under the leadership of the teacher and the organization of their vigorous independent activity for the solution of these problems.

Keywords: lesson, literature, training, school, high school, technology, method, problem training.

Сведения об авторе: Тошова Барно Рузикуловна – Таджикский государственный педагогический университет имени Садридина Айни, старший преподаватель кафедры методики преподавания русского языка и литературы. **E-mail:** tbarno87@mail.ru. **Телефон:** +992 904 00 41 87

Маълумот дар бораи муаллиф: Тошова Барно Рузикуловна – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садридин Айни, муаллими калони кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти рус. **Суроға:** **Почтаи электронӣ:** tbarno87@mail.ru. **Телефон:** +992 904 00 41 87

Information about the author: Toshova Barno Ruzikulovna – Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini, senior lecturer at the Department of Methods of Teaching Russian Language and Literature. **E-mail:** tbarno87@mail.ru. **Phone:** +992 904 00 41 87

АСАРҲОИ БАДЕӢ ВА ИМКОНΙΑТИ ИСТИФОДАИ ОНҲО ЯКЕ АЗ ВОСИТАҲОИ САМАРАНОКИ ТАШКИЛИ ҚОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ ЗИМНИ ДАРСҲОИ ЗАБОНИ МОДАРӢ

Ҷалилова М.Н., Каюмов Н.Н, Юсунова С. А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Донишқадаи давлатии омӯзгории Самарқанд

Яке аз қоидаи асосии сиёсати давлат дар соҳаи маориф ин ҷанбаи илмӣ, дунявӣ ва башардӯстонаи таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ ба ҳисоб меравад. Амалигардонии ин қоида дар мавриде ба миён меояд, ки агар дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ хусусиятҳои фардӣ синнусолӣ, қобилият, шавқу ҳавас ва имконоти хонандагон пурра ба ҳисоб гирифта шавад. Бо донишҳои психологиву педагогӣ мусаллаҳ гардидани омӯзгорон имконият медиҳад, ки ба моҳияти иҷтимоии фаъолияти педагогӣ ва қонунҳои инкишофи психологӣ хонандагон дар давраҳои гуногуни синнусолӣ сарфаҳм рафта, раванди қорҳои таълиму тарбияро тавре ба роҳ монанд, ки он ба ташаккули шахсияти хонандагон таъсири мусбӣ расонда тавонад. Аз ин лиҳоз, муҳим он аст, ки шакли фикру мулоҳизаҳои технологияи нави таҳсилотро қоркард намуд, то хонандагон имконияти ба талаботи муассисаҳои таълимӣ қонеъкунанда шомил гардида, дар ташаккули қобилияти эҷодии худ кӯшиш намоянд.

Дар замони муосир барои ҳаматарафа инкишоф додани насли наврас ва баланд бардоштани сатҳи сифати дониши хонандагони хурдсоли муассисаҳои таълимӣ тарзи дуруст ба роҳ мондани ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ нақши басо муҳимро мебозад. Барои дар хонандагон тарбия намудани мустақилият, пеш аз ҳама, ба хонандагон омӯзонидани мустақилона азхудкунии дониш, малака, маҳорат ва ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ ва омӯзонидани мустақилона дар амал татбиқ кардани донишҳои назариявӣ андӯхташон ниҳоят зарур мебошад. Аз ин рӯ, омӯзиши луғатҳои забони модарӣ, қонуну қоидаҳои грамматикӣ-имлоӣ машғулиятҳои мунтазам ва давомнокро аз хонандагони хурдсол талаб менамояд. Ба дарсҳои забони модарӣ, ки шакли асосии таълиму тарбияро дар бар мегирад, агар ташкил кардани қорҳои беруназсинфиро илова намоем он гоҳ дар раванди таълим омӯхтани забони модарӣ хеле самаранок мешавад. Зеро бачагони синфҳои ибтидоӣ кунҷков буда, бисёр чизҳоро доништан мехоҳанд. Аз ин ҷост, ки саволҳои зиёди Ҷаро? Барои чӣ?-ро медиҳанд. Хонандагони синфҳои ибтидоӣ чистону зарбулмасалҳо, шеърӯ тезгӯякҳоро дӯст медоранд ва дар лаҳзаҳои, ки муаллим ин қорҳоро мегузаронад, ҳама фаъолона иштирок менамоянд.

Ташкил ва гузаронидани қорҳои беруназсинфӣ аз забони модарӣ имконият медиҳад, ки маводи дар раванди дарс омӯхташуда шуурона дарк карда шавад, захираи луғавӣ хонандагон зиёд шуда, дар онҳо нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ инкишоф ёбад, инчунин шавқу ҳаваси хонандагони хурдсол ба таълими забони модарӣ зиёд мегардад ва ниҳоят, вақте ки онҳо ба синфҳои болоӣ мегузаранд, ба машғулиятҳои беруназсинфӣ иштирок қаранро давом медиҳанд.

Ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ яке аз воситаи муҳими ташаккул додани шахсияти хонандагон ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, ба омӯзгор лозим меояд, ки дар ин самт қорҳои зеринро ба итмом расонад:

- ✓ ташаккул додани ҷаҳонбинии хонандагони сулҳон;
- ✓ шарҳи қорҳои ҳуби хонандагон;
- ✓ ба дарсҳои санъату меҳнат, суруд ва мусиқӣ бештар қалб намуда, бо ҳамроҳи хонандагон барои дарсҳои забони модарӣ асбобҳои аёнӣ сохтан;
- ✓ бо матбуоти даврӣ шинос намудани хонандагон;
- ✓ гузаронидани бозиҳои шавқовар аз фанни забони модарӣ;
- ✓ намоиш додани қорҳои эҷодии хонандагон;

- ✓ чалб намудани хонандагон ба корҳои ҷамъиятӣ;
- ✓ бо ёрии аҳли синф тарбия намудани хонандагон;
- ✓ ҳавасманд гардонидани хонандагони суҷхон;
- ✓ дар машғулиятҳои беруназсинфӣ супоридани нақшҳои сода ба хонандагони суҷхон;
- ✓ ҳангоми сайёҳатҳо хонандагони суҷхонро бештар ба корҳои назариявӣ ва амалӣ чалб намудан.

Ташкил кардан ва гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ як қисми муҳими таълими забони модарӣ ва ташкили корҳои тарбиявӣ ба шумор меравад.

То кадом маврид самаранок ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ ба дониш, маҳорат ва малакаи омӯзгор вобаста аст.

Ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ дар синфҳои ибтидоӣ аз синфи якум оғоз меёбад. Баъди анҷом ёфтани давраи саводомӯзӣ, баъди хат ва китобхон намудани хонандагон, бозҳои гуногун ва сайёҳатҳо ба ҷойҳои таърихӣ, хонаи адибон, ғӯшаи табиати зинда, осорхонаҳои таърихӣ гузаронида мешавад.

Ҳар як ҷорабинӣ вобаста ба характери худ хусусиятҳои хоси илмӣ, адабӣ, таълимӣ ва тарбиявӣ дорад. Ҳангоми гузаронидани ҳама намуди ҷорабиниҳои беруназсинфӣ аз маводи адабиёти бачагона истифода бурдан бамаврид аст. Бинобар ин, асоси педагогӣ, психологӣ ва дидактикии ин мавод дар ҷойи аввал меистад, ки мақсади асосии омӯзгор ҳам дар ҳамаи ҷода меёбад. Омӯзгор бо ташкили бозҳои гуногуни барои хонандагони хурдсол дилкашу шинос, афсонагӯию шеърхонӣ, тезгӯяку чистонгӯии шахсияти онҳоро такмил медиҳад.

Хонандагон дар ин синну сол бозиро аз ҳамаи шаклҳои номбаршуда бештар дӯст медоранд. Бозӣ дар ҳаёти хонандагон мавқеи хеле таъсирбахшро ишғол менамояд ва хеле барвақт оғоз меёбад. Хонандагони хурдсол ба ҳаракат ва суҳангӯии калонсолон аҳамият дода, ба онҳо тақлид карда истода ба бозҳои гуногун мепардозанд.

Баъдтар дар синну соли хурди томақтабӣ ин бозӣҳо хусусияти иҷтимоӣ ҷамъиятӣ мегирад. Дар мушоҳидаи бозҳои хонандагон мебинем, ки онҳо норасоӣ ва хусусиятҳои касбиро низ дарк карда метавонанд.

Ҳангоми иҷрои бозҳои “Савдогарӣ”, “Духтурбозӣ”, “Муаллимбозӣ”, “Лӯхтакбоз” хусусияти ин касбҳо аз тарафи хонандагони хурдсол бараъло ба назар мерасад.

Хушбахтона солҳои охир наъри рӯзномаю маҷаллаҳои кӯдакона аз ҳама бештар барномаҳои телевизионии “Тоҷикистон”, “ТВ Сафина”, “ТВ Баҳористон”, “ТМТ Шаҳнавоз”, “Душанбе HD”, “Ҷаҳоннамо”, “Синамо”, “Мавҷи Истиқлол”, “Илм ва Табиат”, “ТВ Сайёҳӣ” ва ғайра дар ҳақиқат ҳам барои болоравии дониши хонандагон таъсири мусбат мерасонанд.

Пеш аз ҳама барномаи телевизионии “Баҳористон” бо хусусияти хоси афсонаю чистон, шеърӯ сахнаҷаҳои ба ҳаёти хонандагони хурдсол бахшидашуда, ки манзури онҳо мегардонад, манбаи асосии ташаккулёбии шахсияти кӯдак ба ҳисоб меравад.

Ташкил ва гузаронидани маҳфилҳои гуногун дар муассисаҳои таълимӣ, истифодаи афсонаю қиссаҳо ва асарҳои адабиёти бачагона воситаи муҳими инкишофи шахсияти кӯдакон ба шумор меравад. Омӯзгор барои инкишофи нутқи хонандагон аз маҷмуи афсонаҳо, чистонҳо, зарбулмасалҳо, панду ҳикматҳо истифода бурда, оид ба мавзӯҳои: “Рӯзи Истиқлолият”, “Рӯзи омӯзгорон”, “Рӯзи қабули Конституция”, “Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Соли нав”, “Рӯзи артиши миллӣ”, “Рӯзи модарон”, “Рӯзи Наврӯз” ва ғайра соати тарбиявӣ мегузаронад.

Ҳангоми ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ хондани шеърӯ суруд, лавҳаҳо, гуфтори бузургони муосири тоҷик, сахнаҷаҳо ва тезгӯякҳо нутқи хонандагони хурдсолро бурро мегардонад. Дар шароити имрӯза бо баракати истиқлолият дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ ҷашнҳои “Сада”, “Меҳргон”, “Наврӯз”, бо тамоми шукӯҳу шаҳомат гузаронида мешаванд. Огоҳӣ аз таърихи пайдоиши ҷашнҳои номбурда дониши хонандагони хурдсолро бо гузаштаи пурифтихори халқи тоҷик бой гардонидан, дар болоравии тарбияи зебоипарастӣ ва ватандӯстии онҳо ҳисса гузошта, меҳру муҳаббати хонандагони хурдсолро ба меҳнат кардан зиёд намуда, майлу хоҳиши онҳоро ба касбҳои кишоварзӣ бедор менамояд.

Хонандагони хурдсол бо дидани натиҷаи меҳнати калонсолон, шунидани нақлҳо дар бораи ашхоси меҳнатдӯст, қаҳрамонҳои меҳнат, тамошои манзараҳои гуногун, заминҳои сероб диёри худро бештар дӯст медоранд ва миллату ватанашонро эҳтиром менамоянд.

Ҳангоми таҳлили сарчашмаҳои педагогӣ ва психологӣ ва методӣ маълум мешавад, ки ташкил ва гузаронидани корҳои беруназсинфӣ дар системаи мафҳумҳои дидактикӣ яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол менамояд. Мазмун ва муҳтавои корҳои беруназсинфиро аз нигоҳи назариявӣ омӯхта, ҷудо шудани самтҳои гуногуни фаъолиятро аз рӯи мустақилияти омӯзиши онҳо дидан мумкин аст.

Чуноне ки омӯзгорон медонанд, ҳангоми ташаккули донишҳо ва маҳоратҳои хонандагон тарзи омӯзиши қолабӣ, асосан шифохӣ самаранок мегардад. Нақши корҳои беруназсинфӣ хонандагон, инчунин вобаста ба тағйирёбии мақсади омӯзиш, самтнокии он ба ташаккули маҳоратҳо, фаъолияти эҷодӣ ва инчунин вобаста ба раванди таълим баланд мегардад.

Нақш ва мавқеи истифодаи корҳои беруназсинфӣ асосан дар омӯзиши забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ аҳамияти беандоза дорад. Мо бояд фаромӯш насозем, ки хонандагон як умр побанди муассисаҳои таълимӣ нестанд. Хонандагон баъди чанде ин зинаҳоро сипарӣ намуда, ба кори амалӣ ба зиндагии мустақил мепардозанд. Барои он ки вай дар зиндагии шахсӣ ва ҷамъиятии худ фаъолона амал карда тавонад, ҳанӯз аз давраи таҳсили ибтидоӣ бояд ба гузаронидани корҳои беруназсинфӣ шинос бошад.

Мақсади ташкил ва гузаронидани корҳои беруназсинфӣ дар муассисаҳои таълимӣ, пеш аз ҳама, баланд бардоштани сифати дониши хонандагон мутобиқ ба талаботҳои имрӯзаи ҷомеа ва ҷавобгӯ ба Стандартҳои давлатӣ буда, дар ҳалли масъалаҳои таълимӣ, тарбиявӣ ва инкишофдиҳӣ ёрӣ расонидан, яъне он барои аз худ намудан ва амалӣ гардондани донишҳо равона карда шудааст. Зеро омӯзгор бояд кӯшиш намояд, ки хонандагони хурдсол мустақилона кор карданро омӯзанд.

Ҳамин тавр, дар тамоми чараёни машғулиятҳои беруназсинфӣ дар фаъолияти хонандагони хурдсол жанрҳои хурди бадеӣ онҳоро ҳамроҳӣ менамояд, ба онҳо шавқу ҳавас ва маънавиёт мебахшад ва дар инкишофи тафаккур, нутқ, ҷаҳонбинии онҳо ёрӣ мерасонад.

Дар ин замина Ф. Икромов чунин фикру мулоҳизаронӣ кардааст: “Адабиёти бадеӣ воситаи тавоноии тарбия маънавӣ, ахлоқӣ ва зебоипарастӣ буда, дар инкишофи нутқи талабагон нақши амиқ мегузорад. Асарҳои бадеӣ ҳиссиёт, ҳаёлотӣ талабагонро рангин ва пуробуранг намуда, онҳоро ба намунаҳои барҷастаи маводи забони модариашон шинос менамояд” [5].

Дар бисёр маврид муносибати ашхоси бузурги таърихӣ ба ин ё он ҳодиса низ мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифта, барои боло рафтани маънивиёти мардум асос гардидаанд.

Гузаронидани ҷорабиниҳои гуногуни хонандагони хурдсоли муассисаҳои таълимӣ аз хатми “Алифбо” оғоз шуда, то маҳфилҳои фаннию эҷодӣ дар ташаккули шахсияти онҳо мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Мувофиқи матлаб гузаронидани онҳо ба болоравии завқи зебоипарастии хонандагони хурдсол мусоидат менамояд. Хонандагон зимни ташкил ва гузаронидани маҳфилҳои адабӣ, санъати тасвирӣ, ҳаваскорони санъат, гузаронидани ҷашнҳо ва ҷорабиниҳои муассисаҳои таълимӣ иштирок намуда, маҳорату малакаҳои худро рушд дода, ҷаҳонбинии худро бой мегардонанд. Дар муассисаҳои таълимӣ маҳфилҳои гуногун ба монанди “Афсона” ва ғайра амал менамояд, ки дар асоси барнома гузаронида мешавад. Аъзоёни маҳфилро аз ҳисоби хонандагони хурдсол интихоб кардан зарур аст.

Маҳфил барои хонандагони хурдсол дар рӯзҳои алоҳида ва бо барномаи махсус, ки хусусиятҳои синнусолии онҳо ба ҳисоб гирифта мешавад, тартиб дода шуда, гузаронида мешавад. Ҳадафи ташкил ва гузаронидани маҳфил инкишоф додани нутқи шифохии хонандагон ва омӯзонидани забони адабии ҳозираи тоҷик мебошад. Омӯзгор дар навбати аввал ба хонандагон имконият медиҳад, ки афсонаҳои дар хона шунидашонро бо забони адабӣ нақл кунанд.

Барои дар руҳияи башардӯстӣ ва ёрии рафӣқонаи байни ҳамдигар тарбия намудани хонандагони хурдсол, омӯзгор афсонаҳои “Мурғ”, “Мурғобӣ ва Муш”, “Се харғӯш”, “Рӯбоҳ, Сангпушт ва Мӯрча”-ро истифода мебарад.

Дар ин афсонаҳо тарбияи меҳнатдӯстӣ, инсондӯстӣ, зебоипарастӣ, ҳамкорӣ дар шакли сода ва бо мазмуни хеле баланд ифода шудааст. Омӯзгор бо воситаи чунин афсонаҳо дар хонандагони хурдсол меҳнатдӯстиро тарбия менамояд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки аксарияти афсонаҳо дар асоси муборизаи ду қувва - некӣ ва бадӣ бунёд карда мешавад. Барои ҳамин ҳам кӯдак аз панду насиҳатҳои нависанда не, балки аз рафтору кирдори қаҳрамонони асарҳо ибрат мегирад. Омӯзгор бояд барои кушода додани тавсияву хусусиятҳои фаъолияти амалиёти қаҳрамонони асар бештар кӯшиш намояд. Дар асоси асари хондашуда хулосаҳои тарбиявӣ бароварда, ҳислати неку бади қаҳрамонҳои асарро ба хонандагон фаҳмонида додан зарур аст. Зеро дар ин синну сол хонандагони хурдсол дар фарқ кардани корҳои неку бад душворӣ мекашанд.

Ба китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ аъзо шудани хонандагони хурдсол, хондани маҷаллаҳою рӯзномаҳо, тамошои филмҳои тасвирӣ, байтбаракҳо, иҷрои нақшҳои бачагона низ ба инкишофи нутқи хонандагони хурдсол мусоидат менамояд. Барои он ки чунин чорабиниҳо муфиду ба мақсад мувофиқ гузаранд тақдирӣ китобхонаи муассисаҳои таълимӣ фонди асосии таълиму тарбияро ба ашхоси қобилу донишманд супоридан зарур аст.

Китобдор фаъол дар ташкил намудани намоиши китобҳои бачагона, “Ҳафтаи китобҳои бачагон”, “Воҳӯри бо адибон”, чашну маросимҳои халқӣ мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Бо ташкили чунин чорабиниҳо тарғиби китобу китобхонӣ меҳру муҳаббати бачаҳоро нисбат ба китоб афзун менамояд, ки барои ташаккули шахсияти онҳо зарур аст. Дар шароити имрӯз вобаста ба имконияту иқтидори муассисаҳои таълимӣ китобхонаҳои электронӣ ташкил карда мешаванд, ки бениҳоят муфид буда ба болоравии маънавияти хонандагони хурдсол таъсири мусбат мерасонад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки инкишофи нутқи шифоҳии хонандагони хурдсол на танҳо дар раванди дарсҳои забони модарӣ, математика, табиатшиносӣ, санъат ва меҳнат, суруд ва мусиқӣ, тарбияи ҷисмонӣ, забони давлатӣ, алифбои ниёгон, инчунин саёҳатҳо дар табиат, осорхонаҳо, ҷойҳои таърихӣ ва монанди инҳо ба роҳ монда мешавад.

Роҳу усулҳои воситаҳои донишхосилкунӣ, ки барои хонандагони хурдсол пешниҳод карда мешавад, як мақсади муайян дорад. Истифодаи чистонҳо низ мақсади муайяни худро дошта аз тарафи омӯзгорон дар корҳои беруназсинфӣ ба таври фаровон ва гуногун истифода карда мешавад.

Чистонҳо аз як тараф хонандагонро бо тафаккури шахсони гузашта, бо асбобу аёниятҳои пешина шинос менамоянд, аз тарафи дигар хушзеҳнӣ ва муаммокушоиро дар онҳо тарбия менамояд ва доираи фикру мулоҳизаронии хонандагонро инкишоф медиҳад. Бо ин мақсад омӯзгор метавонад, ки дар корҳои беруназсинфӣ хонандагони синфро ба ду гурӯҳ ҷудо намуда, дар байни онҳо оид ба чистонгӯӣ, чистонёбӣ ва ғайра мусобиқа ташкил намояд. Ин мусобиқаҳоро то 5-7 дақиқа давом додан мумкин аст. Дар ин маврид хонандагон мондашавиро ҳис намеkunанд, диққаташон мутамарказ мешавад ва вақт самаранок мегузарад.

Ҳамин тавр, омӯзгорон ҳангоми истифодаи чистонҳо бояд ба саволҳои хонандагон ҷавоб гардонанд. Чистону зарбулмасалу мақолҳо воситаи муҳим аст дар ташаккули фикрронии хонандагон, ғанӣ гардонидани захираи луғавии онҳо, зеро онҳо пайдарҳамии амалиёти меҳнатӣ, муҳокимаронӣ ва ташаккули тафаккури мантиқӣ, тарзу услуби махсуси баёни фикрро талаб менамоянд, ки омӯзгор аз онҳо дар раванди машғулиятҳои беруназсинфӣ фаровон истифода мебарад. Истифодаи чистону зарбулмасалу мақолҳо дар раванди таълиму тарбияи хонандагони хурдсол аз дигар ҷиҳат ба тафаккури миллии халқи тоҷик мувофиқат менамояд.

Хулоса, дар тамоми раванди корҳои беруназсинфӣю берунамактабӣ дар фаъолияти хонандагон адабиёти бачагона онҳоро ҳамроҳӣ менамояд, ба онҳо завқу ҳавас ва маънавият мебахшад, дар инкишофи тафаккур, нутқ, ҷаҳонбинияшон кӯмак менамояд, ҳудогоҳию ҳудушносиашонро ташаккул медиҳад. Агар ба таърихи тамаддуни мардуми дунё, баҳусус

мардуми форсу тоҷик назар андозем, хоҳем дид, ки дар тӯли ҳазорсолаҳои инкишофи ҷомеаи инсонӣ бузургтарин ходимони давлату ҷамъият, олимону мутафаккирон, шоирону нависандагон бехтарин офаридаҳои худро барои тарбияи инсон, бахусус барои тарбияи насли наврас бахшидаанд.

Муқарриз: н.и.п., дотсент Наврасов А.

Адабиёт:

1. Вульф, В.З, Поташи, М.М. Организатор внеклассной и внешкольной воспитательной работы. - М.: Просвещение, 1983. - С. 14-18
2. Готокович, Я.А. Внеклассная и внешкольная работа по литературе. - М.: Просвещение, 1970, - С. 72-75
3. Давлатова, Р. Маводҳои дидактикӣ оид ба грамматика, имло ва инкишофи нутқи дар синфи дуюм. - Душанбе: Маориф, 1976. - 76 с
4. Икромов Ф, Довудов Р. Маводҳои дидактикӣ оид ба таълими савод. - Душанбе: Маориф, 1986. - 38 с
5. Икромов Ф. Бой намудани захираи луғати талабагони синфи як дар дарсҳои хониш. Маҷмуаи илмӣ. Ҷилди 79. ИПДД ба номи Т.Г. Шевченко. - Душанбе: 1971, - С. 37-48.
6. Кенчаев С, Шербоев С. Корҳои беруназсинфӣ аз забони модарӣ (Васоити таълим). - Хучанд: Шамъ, 2000
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». - Душанбе: 2004. - 40 с.
8. Кутъев В.О. Внеклассная деятельность школьников. - М.: Просвещение. 1983. - С. 72-75
9. Лутфуллоев, М. Методикаи таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ. - Душанбе: Маориф, 1985. - 375 с.
10. Лутфуллоев М. Асосҳои таълими ибтидоии забони модарӣ. Душанбе: Собириён, 2007. - 463с
11. Рамзаева, Т.Г, Львов, М.Р. Методика обучения русскому языку в начальных классах. - М.: Просвещение, 1979. - 416 с
12. Редозубов, С. П. Методика русского языка в начальной школе. - М.: Учпедгиз, 1955. - 478с.
13. Ушинский, К.Д. Избранные педагогические сочинения. - М.: 1954. -Т. 2. - 734 с
14. Шербоев, С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. - Душанбе: Сомониён, 2010. - 437 с

АСАРҲОИ БАДЕӢ ВА ИМКОНИЯТИ ИСТИФОДАИ ОНҲО ЯКЕ АЗ ВОСИТАҲОИ САМАРАНОКИ ТАШКИЛИ КОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ ЗИМНИ ДАРСҲОИ ЗАБОНИ МОДАРӢ

Дар мақолаи мазкур имконияти истифодаи асарҳои бадеӣ яке аз воситаҳои самараноки ташкили корҳои беруназсинфӣ ҳангоми дарсҳои забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ зимни машғулиятҳои дарсӣ қарор дода шуда, мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудааст.

Бояд гуфт, ки мо зимни истифодаи мавзӯи мазкур тасаввуроти ҳонандагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таълимиро ҳамчун маъвои омӯзиши илму дониш ташаккул дода тавонанд. Ин равиҷ ба мо имкон медиҳад, ки сатҳи донишомӯзии ҳонандагони синфҳои ибтидоӣ рушд ёфта, барои бартараф кардани мушкилиҳо омода шавем, инчунин мавқеи худро ҳангоми ташкили корҳои беруназсинфӣ дар раванди дарсҳои забони модарӣ фаъолнокӣ ва маҳорату малакаи қобилияти эҷодкории худро инкишоф диҳем.

Калидвожаҳо: таҳсилот, дониш, малака, маҳорат, имконият, истифода, фаъолият, қобилият, забони модарӣ, ҳонандагон, омӯзгорон, корҳои беруназсинфӣ, муассисаи таълимӣ.

ПРОИЗВЕДЕНИЯ ИСКУССТВА И ВОЗМОЖНОСТЬ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЯВЛЯЮТСЯ ОДНИМ ИЗ ЭФФЕКТИВНЫХ СРЕДСТВ ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕКЛАССНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА

В данной статье разрабатывается, изучается и анализируется возможность использования произведений искусства как одного из эффективных средств организации внеклассной работы на уроках родного языка в начальной школе.

Следует отметить, что с помощью данной темы мы можем сформировать у учащихся младших классов восприятие образовательных учреждений как средства познания науки и знаний. Такой подход позволяет развивать уровень знаний учащихся младших классов и готовить их к преодолению трудностей, а также развивать свою позицию при организации внеклассной работы в процессе уроков родного языка, свою активность и творческие умения и навыки.

Ключевые слова: образование, знания, умения, навыки, возможности, использование, деятельность, способности, родной язык, учащиеся, учителя, внеклассная работа, образовательное учреждение.

WORKS OF ART AND THE POSSIBILITY OF THEIR USE ARE ONE OF THE EFFECTIVE MEANS OF ORGANIZING EXTRA-CURRICULAR ACTIVITIES IN NATIVE LANGUAGE LESSONS

This article develops, studies and analyzes the possibility of using works of art as one of the effective means of organizing extracurricular activities in native language lessons in primary school.

It should be noted that with the help of this topic we can form in primary school students the perception of educational institutions as a means of learning science and knowledge. This approach allows us to develop the level of knowledge of primary school students and prepare them to overcome difficulties, as well as develop their position in organizing extracurricular activities during native language lessons, their activity and creative skills.

Keywords: education, knowledge, skills, abilities, possibilities, use, activity, abilities, native language, students, teachers, extracurricular activities, educational institution.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чалилова Мавлуда Наҷмуддиновна - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, н.и.п., дотсенти кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоӣ, Тел: (+992) 900758986, **E-mail:** jmavluda@inbox.ru.

Қаюмов Нодир - Донишқадаи омӯзгории ўзбекистониву финляндиягии Донишгоҳи давлатии Самарқанд, муаллими калон, доктори (PhD). Адрес: Ҷумҳурии Ўзбекистон, ш. Самарқанд, кўчаи Спитаменшоҳ 166.

Юсупова Сурайё Абдумажидовна - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, н.и.ф., дотсенти кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоии, Тел: (+992) 985 904 006, **E-mail:** Surayo@gmail.ru

Информация об авторах: Джалилова Мавлюда Наҷмуддиновна - Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айна, к.п.н., доцент кафедры методики начального образования. Тел: (+992) 900758986, **E-mail:** jmavluda@inbox.ru

Қаюмов Нодир - Узбекско-финский педагогический институт Самаркандского государственного университета, старший преподаватель, доктор (PhD). Адрес: Республика Узбекистан, г. Самарканд ул Спитаменах 166.

Юсупова Сурайё Абдумажидовна - Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айна, к.п.н., доцент кафедры методики начального образования, Тел: (+992) 985 904 006, **E-mail:** Surayo@gmail.ru

Information about the authors: Jalilova Mavlyuda Nazhmuddinovna - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, c.p.s, Associate Professor of the Department of Methods of Primary Education. Tel: (+992) 900758986, **E-mail:** jmavluda@inbox.ru.

Kayumov Nadir - Uzbek-Finnish Pedagogical Institute of Samarkand State University, senior lecturer, doctor (PhD). Address: Republic of Uzbekistan, Samarkand, 166 Spitamenshakh str.

Yusupova Surayo Abdumajidovna - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, c.p.s., Associate Professor of the Department of Methodology of Primary Education of the, Tel: (+992) 985 904 006, **E-mail:** Surayo@gmail.ru

О ДВОЙСТВЕННОЙ РОЛИ ОТКЛОНЯЮЩЕГОСЯ ПОВЕДЕНИЯ В ОБЩЕСТВЕ – ПАЛКА О ДВУХ КОНЦАХ

Умурзакова З.А.

**Таджикский государственный педагогический университет
имени Садриддина Айни**

Развитие человека многогранно и сложно. Развитие, происходящее не без внешнего влияния среды и внутренних сил, присущие человеку, как и любому живому организму. Воздействие социальной среды, будучи внешним фактором, во взаимодействии с целенаправленной деятельностью по формированию у детей позитивных качеств, к внутренним, т.е. наследственные и биологические факторы.

Воздействия (факторы) могут быть как управляемые, так и неуправляемые.

По определению, девиантное поведение это поведение, отклоняющееся от принятых, социальных норм. Будучи исходным при исследовании любых отклонений, понятие «норма» заслуживает особого рассмотрения.

«Норма», с латинского, обозначает – «правило», «предписание». Норма, уполномоченная обществом, выполняет контролирующую функцию за исполнением «предписаний». Независимо от характера отношения людей к ним, нормы существовали и действовали всегда.

Статус, положение личности в обществе, является его непреложным показателем усвоения образцов поведения, общепринятых норм и нравственных ценностей. Но в социализации нередко неудачи и сбои.

Проявлением неудач, неуспешности и является девиантное поведение в социализации, выступающие в различных формах негативного поведения, аморальность, пороки, безнравственность, осознанное поступлениями нравственными принципами и правилами. [5, с. 78].

Основные формы девиантного поведения принято считать правонарушаемые действия: криминал, пьянство, проституция, суицид, наркомания.

Разнообразие форм девиантного поведения говорят о состоянии противостояния между интересами личности и общества. Отклонение - это попытка уйти из общества, избежать решения ежедневных проблем, преодоление чувства собственной неполноценности и неудовлетворённости посредством определённых компенсирующих способов.

Однако, не всегда девиации негативны. Отклонения могут быть связаны со стремлением и желанием поиска нового, попыткой изменить устоявшееся, это различные виды художественного, научного, технического творчества.

Остановимся на видах социальных отклонений:

- Культурные и психические отклонения, которые включают в себя отклонения от норм культуры и личностной организации (психозы, неврозы и др.). Многие тесно связывают выделенные нами первый и второй вид отклонений: к примеру, алкоголизм, наркомания и другие отклонения в социальной сфере приравнивают к личностной дезорганизации (психическое). По сути, это не единственная причина девиантного поведения. Как правило, психически неустойчивые люди в целом выполняют все правила и нормы, которые приняты в обществе, и, наоборот, у психически вполне нормальных личностей проявляются весьма серьёзные отклонения. Решение этого вопроса – задача и для социологов, и для психологов.

- Индивидуальные и групповые отклонения, где под первым видом подразумевается отвержение индивидом норм своей субкультуры, а второй вид рассматривается как конформное поведение члена отклоняющейся группы по отношению к её субкультуре (пример – дети из трудных семей, ведущие «подвальный » образ жизни). «Подвальная

жизнь» для них – норма, там живут по «подвальному» моральному кодексу, своим законам и установкам. Здесь налицо «групповое отклонение от доминирующей культуры, так как дети живут в соответствии с нормами собственной субкультуры» [3, с. 113].

- Первичное и вторичное отклонения подразумевают соответственно – как поведение личности, которое в целом не отклоняется от культурных норм, принятым в обществе (т.е. незначительны и терпимы отклонения, это просто маленькая шалость или ошибка), и как отклонение от существующих в среде норм (девиантное).

- Культурно-одобряемые отклонения

- Культурно-осуждаемые отклонения

Культурно- одобряемые отклонения – это отклонения оценивающийся с точки зрения общепризнанной культуры в обществе. Что предусматривает выделение способов и качеств поведения, приводящих к одобрению и признанию обществом. [3, с. 115-118]. Это:

- Сверхинтеллектуальность - как способ поведения, одобряемые обществом, при достижении ограниченных статусов. То есть, средний уровень интеллекта не присущ, например, учёному или деятелю культуры, и наоборот, сверхинтеллектуальность необязательна спортсмену, артисту или политику.

- Особые склонности - проявление таланта в сфере более узкого спектра действия.

- Сверхмотивация. По мнению большинства социологов , сверхмотивация – это компенсат пережившим лишениям в детстве, отрочестве.

- Личностные качества, натура, характер, способствующие совершенствованию личности.

- Удача, счастливый случай - это талант плюс удачное его проявление в «определённом месте и в определённый час».

Культурно-осуждаемые отклонения. Особые, экстраординарные достижения, направленные на совершенствование признанных ценностных норм культуры всегда поддерживалось обществом. Нарушение и преступление правил морали, соответственно, подвергались осуждению и строго наказывались.

Попытаемся теперь найти причины, способствующие возникновению отклонений в поведении.

Особого внимания заслуживают три вида теорий, предполагающие изучение причин девиаций:

- теории типов, изучающие физиологическое развитие индивида;

- теории психоаналитического характера;

- теории культурные, т.е. социологические.

Рассмотрим каждую:

1. Все теории физического типа предполагают, что определённые физические личностные черты предопределяют поведенческие отклонения. Одними из сторонников теорий данного типа являются Э.Кретшмер, Ч.Ламброзо, В.Шелдон. Все исследования названных учёных пронизаны единой мыслью: что только люди с недостаточной физической конституцией характеризуются отклоняющимся поведением неодобряемые обществом. [3, с. 118]. Но, практически, несостоятельность положений физического типа, была доказана. Практике известны случаи, когда люди с «ангелоподобными» лицами, совершали ужасные преступления, и наоборот, когда «квазимодоподобные» не могли обидеть и мухи.

2. Психоаналитические теории изучают внутренние конфликты, происходящие в сознании самой личности. Согласно теориям фрейдистов, у каждой личности под внешним слоем сознания находится нечто бессознательное, заложенное самой природой. Личность вполне способна защититься от внутреннего «беспредела», путём формирования своего Я, «сверх- Я», руководствуясь правилами и нормами общества. Нередко возникают ситуации, когда «Я», «сверх-Я» вступают в конфликт с бессознательным, и наше внутреннее, природное выплёскивается наружу, в виде отклонений от социальных правил и норм.

3. Согласно социологическим теориям, индивид становится девиантным вследствие неудачной социализации, что влияет на внутреннее содержание личности. То есть успешная социализация предопределяет легкость адаптации личности к существующим нормам и

правилам, понимание и принятие их, и становятся для индивида непреложным законом. Состояние отсутствия норм, возникшие в результате увеличения числа конфликтных норм, неспособность выбора соответствующего поведения, приводит к явлению, именуемого – аномией. Впервые это понятие было введено Э.Дюркгеймом. Аномия, по Э.Дюркгейму, - это ситуация, когда индивид не имеет твёрдого чувства принадлежности, никакой уверенности и надёжности в выборе одобряемого - нормативного поведения. [4, с. 121].

Некоторые изменения в дюркгеймовскую теорию, внесли К.Роберт и Р. Мертон. По Р.Мертону, причиной отклонений считается разрыв между общепризнанными правилами, нормами и способами их достижения. [6]. Например, общество способствует и помогает своим членам в желании и стремлении достичь благосостояния и высокого социального статуса. Но если человек, в силу отсутствия талантов и способностей, не может достигнуть желаемого, он может прибегнуть к способам неодобряемые обществом: мошенничество, подлог, воровство.

Исходя из сказанного, Р.Мертоном, была разработана типология личностного поведения в зависимости от целей и способов.

Согласно типам отношений к способам и целям выделяются:

- конформист, член общества лояльно и терпимо относящийся к одобряемым культурным целям и средствам;
- новатор, личность пытающаяся достичь культурных целей посредством неодобряемых обществом средств вплоть до незаконных и криминальных;
- ритуалист, абсолютизирует и принимает институциональные способы, цели же забываются или игнорируются. Для ритуалиста, церемониал, ритуалы и правила являются основой поведения, отвергая при этом уникальные, нетрадиционные способы.
- изолированный тип, предполагает полную изоляцию от традиционных , культурных целей, средств, например: хронические алкоголики, наркозависимые, бомжи.
- мятежник, мятущийся в поисках целей и средств, стремясь создать новую систему целей и новых способов [3, с. 121-123].

Новые ценностные нормы редко возникают посредством обсуждения и последующего его признания обществом. Социальные, новые же нормы появляются и развиваются на протяжении всей деятельности индивида, в противостоянии постоянно возникающих проблем. Девиантное поведение, в отличие от устоявшихся привычных норм, может стать рождением новых образцов норм. Затем, преодолевая традиционное, девиантное поведение, более жизнеспособное, осознанно принимается людьми. В процессе усвоения обществом новых поведенческих норм такое поведение перестаёт быть девиантным.

Рецензент: к.п.н., дотсент Наврасов А.

Литература:

1. Беличева, С.А. Социально-психологические основы предупреждения десоциализации несовершеннолетних / С.А. Беличева. - М. - 1989. – 45с.
2. Братусь, Б. С. Аномалии личности. - М.: Мысль, 1988.- 304с.
3. Головченко, В. В. Эффективность правового воспитания, понятие, критерии, методика измерения / В.В. Головченко. К.; Наукова думка, 1985. -128с.
4. Дюркгейм, Э. Самоубийство: Социологический этюд/Пер, с фр. с сокр.; Под ред. В. А. Базарова.—М.: Мысль, 1994.— 399с.
5. Ковалев, А.Г.. Психология личности./А.Г.Ковалёв – Зизд-е. -М.: Просвещение, 1970.-319с.
6. Мертон, Р. К. Социальная структура и аномия // СоцИС. 1992. № 3-4.
7. Агабекян, Л. Г. Методика преподавания русского языка в вузе. — М.: Просвещение, 2017.
8. Актуальные проблемы преподавания русского языка в Таджикистане. — Душанбе: ИРП, 2021.
9. Богуш, А. М., Барбанель Т. Л. Мотивация и интерес в обучении. — М.: Знание, 2008.
10. Гальскова, Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика. — М.: Академия, 2018.

О ДВОЙСТВЕННОЙ РОЛИ ОТКЛОНЯЮЩЕГОСЯ ПОВЕДЕНИЯ В ОБЩЕСТВЕ — ПАЛКА О ДВУХ КОНЦАХ

В настоящей статье рассматривается феномен девиантного поведения сквозь призму его противоречивой социальной природы. Девиация определяется автором как форма несоответствия между личностными устремлениями и общественными ожиданиями, проявляющаяся в различных формах ухода от принятых норм. Подчёркивается, что отклоняющееся поведение может быть как деструктивным, нарушающим социальный порядок, так и конструктивным, способствующим адаптации общества к новым культурным и социальным реалиям. Таким образом, девиантность предстает как «палка о двух концах»: с одной стороны — вызов устоявшимся нормам, с другой — потенциальный источник трансформации и обновления социальных структур. Автор делает акцент на социальной функции девиантности как возможного механизма культурной адаптации, особенно в периоды кризисов, неопределённости и смены общественных парадигм. В статье также рассматриваются причины девиации — от личностных комплексов и чувства отчуждённости до состояния социальной аномии и неполноценной социализации.

Ключевые слова: девиантность, поведенческая норма, индивид, адаптация, социум, аномия, социализация, культура.

THE DUAL ROLE OF DEVIANT BEHAVIOR IN SOCIETY — A DOUBLE-EDGED SWORD

This article explores deviant behavior as a complex social phenomenon that embodies both disruptive and adaptive functions. The author defines deviance as a condition of dissonance between individual interests and societal norms, often manifested as an attempt to escape from the demands of everyday life, overcome feelings of inferiority, or compensate for personal dissatisfaction. At the same time, such behavior can serve as a means for cultural and social adaptation during times of change. The article argues that deviance is not merely a violation of norms but may act as a signal for social transformation, especially in contexts of systemic crisis or cultural transition. Thus, deviant behavior is viewed as a “double-edged sword”: while it can undermine order, it can also promote the evolution of societal values and norms. Attention is also given to the underlying causes of deviance, including alienation, psychological factors, and weakened socialization processes.

Keywords: deviance, behavioral norm, individual, adaptation, society, anomie, socialization, culture.

НАҚШИ ДУГОНАИ РАФТОРИ МУНҲАРИФ ДАР ЧОМЕА — ЧҶУБИ БО ДУ НҶҲ

Мақолаи мазкур ба таҳлили моҳияти иҷтимоии рафтори девиантӣ ҳамчун падидаи дугона бахшида шудааст. Муаллиф девиантиро ҳамчун ҳолати мухолифат миёни манфиатҳои шахсият ва интизориҳои ҷомеа тавсиф мекунад, ки бо шаклҳои гуногуни дурӣ ҷустан аз қоидаҳои маъмулӣ зухур мекунад. Аз як тараф, рафтори мунҳариф метавонад таҳдид ба тартиботи иҷтимоӣ бошад, аммо аз ҷониби дигар — воситаи мутобиқшавии фарҳанг ба воқеиятҳои нав ва ислоҳоти иҷтимоӣ. Муаллиф таъкид мекунад, ки девиантӣ на танҳо нишондиҳандаи бӯҳрони шахсӣ аст, балки метавонад ҳамчун механизми мутобиқшавии фарҳанг дар шароити бӯҳрон ва ноустуворӣ хидмат кунад. Дар мақола сабабҳои рафтори девиантӣ, аз ҷумла эҳсоси камбаҳойӣ, аномия ва раванди нотамоми иҷтимоӣ кунӣ низ баррасӣ шудаанд. Дар ниҳоят, чунин рафтор ҳамчун “ҷуби бо ду нҷҳ” арзёбӣ мегардад — ҳамзамон метавонад харобкор ва ислоҳгар бошад.

Калидвожаҳо: девиантӣ, меъёри рафтор, шахсият, мутобиқшавӣ, ҷомеа, аномия, иҷтимоӣ кунӣ, фарҳанг.

Сведения об авторе: Умурзакова Зулфия Ахмеджоновна - Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни, к.п.н., старший преподаватель кафедры современного русского языка и общего языкознания. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121.

Маълумот дар бораи муаллиф: Умурзакова Зулфия Аҳмадҷоновна - Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори калони кафедраи забони муосири русӣ ва забонишиносии умумӣ, факултети забон ва адабиёти рус. Нисшонӣ: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121.

Information about the author: Umurzakova Zulfiya Akhmedzhanovna - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni c.p.s., Senior Lecturer, Department of Modern Russian Language and General Linguistics, Нисшонӣ: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121.

ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ ТАФАККУРИ МАКТАББАЧАҒОНИ ХУРДСОЛ

Раҷабова Ф.О.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода**

Инкишофи босуръати ҷомеаи муосир дар назди илми педагогика вазифаҳои нав ба навро мегузорад, ки яке аз муҳимтарини онҳо ташаккул ва инкишофи шахсиятест, ки соҳиби тафаккури рушдфтои эҷодӣ, ақли солиму мустақилона, қобилияти баланди зеҳнӣ бошад. Чарағи таълим аз хонандагон талаб мекунад, ки сатҳи нисбатан баланди тафаккур дошта бошанд.

Яке аз вазифаҳои муҳими педагогикаи муосир на танҳо таъмини азхудкунии дониш, маҳорат ва малакаҳо ё худ салоҳиятнокӣ, балки ташаккули усулҳои фаъолияти маърифатӣ ҳамчун зухуроти фарҳанги зеҳнии хонандагони синни хурди мактабӣ ба шумор меравад.

Педагоги маъруф Л.С. Виготский чунин меҳисобид, ки таълим ва ташаккули тафаккури хонанда бо ҳам алоқаман мебошанд. Тафаккури хонанда танҳо ҳамоно вақт хуб ташаккул ва инкишоф меёбад, ки агар ӯ ба таҷриба, малака ва маҳорату қобилияти доштааш дониш ва малакаву маҳоратҳои нав ба навро, тавассути омӯзиш, илова намояд ва онҳоро ба таври васеъ сайқал диҳад [2, с. 136].

Ташаккули шахсияти кӯдакони синни хурди мактабӣ бевосита ба рушди қобилияти зеҳнии онҳо дар чарағи таълим саҳт вобаста мебошад. татбиқи васеи усулҳои муосири таълим барои беҳтар намудани сатҳу сифати дониши мактаббачагони хурдсол воситаи муҳимест, ки бояд мунтазам мавриди омӯзиш ва татбиқ қарор дода шавад.

Синни хурди мактабӣ (аз 6-7 то 9-10 сола) бо воқеаи муҳим - ба мактаб рафтани кӯдак оғоз мегардад. Баробари ба мактаб рафтани кӯдак дар назди ӯ уҳдадорӣ доимӣ, вобаста ба фаъолияти таълимӣ, пайдо мешавад. Падару модари кӯдак, шахсони калонсоли ба ӯ наздик, муаллимон, ҳамчунин одамони бегона, бо кӯдак нафақат ҳамчун шахси ташаккулёбанда, рушдкунанда, балки ҳамчун шахси ба таҳсил машғулгардида муносибат менамоянд [5, с. 86].

То оғози марҳилаи аввали синни хурди мактабӣ рушди психикии кӯдак ба сатҳи баланд рафта расида, тамоми чарағҳои психикӣ - идрок, хотир, тафаккур, тасаввурот, нутқ, аллакай роҳи дарози инкишофро паси сар намудааст ва аз ин рӯ, кӯдаки 6-7 сола аллакай бисёр амалҳоро иҷро карда метавонанд. Ин кӯдак ба муҳити атроф диққати бештар зоҳир карда, дар бораи ин муҳит маълумоти муайяне дошта, иттилооти гуногунмазмун, ҳикоя ва афсонаҳои зиёдеро бо осонӣ ба хотир мегирад, расмкаширо метавонад ва дӯст медорад, компютерро хуб медонад ва ғайра.

Тафаккур аслан ҳама он чизеро, ки инсон метавонад дар ҳаёт ба даст орад, муайян ва пайгирӣ мекунад, зеро фикр поя ва бунёдгузори роҳи ҳалли ҳамаи муаммо ва мушкилоти ҳаётӣ мебошад. Маҳз ҳалли масоили ҳаётӣ тамоми натиҷаҳои дар ҳаёт ба даст оварандаи инсонро (хуб ё бад) муайян менамояд [7, с. 98].

Тафаккур кори мақсадноки шуур ба хоҳири расидан ба қабули қарору ҳулосаҳо мебошад. Кори мақсаднок чарағи бунёдгузори фикр, идора кардани фикр (қобилияти фикр кардан) мебошад. Бунёд ё заминаи тафаккур донишҳо (тасаввурот оид ба чизе ва равобити миёни ин тасаввурот) ва мантиқ (қоидаи коркарди донишҳо ва аҳбори ба зеҳн воридшаванда) мебошад. Зеҳн бевосита масъули рушди тафаккур аст, ки ҳамаи унсурҳои зарурии кори фикр ва инкишофи онро дар бар мегирад. Тафаккури кӯдаки синни хурди мактабӣ дар марҳилаи ҳалқунандаи рушд қарор дорад. Самти асосии рушди тафаккурро дар синни хурди мактабӣ ҳамчун ба анҷом расидани раванди гузариш аз тафаккури зоҳирӣ-маҷозӣ ба нутқӣ-мантиқӣ, ки ҳануз дар синни томактабӣ оғоз гардида буд, фаҳмидан мумкин аст.

Раванди таълим чунон ба роҳ монда шудааст, ки тафаккури нутқӣ-мантиқӣ бартариат дорад. Агар дар давоми ду соли аввали таҳсил кӯдакон асосан ба мисолҳои аёнӣ диққати бештар диҳанд, пас, дар синфҳои болоӣ ҳаҷми чунин машғулиятҳо маҳдуд карда мешавад.

Танҳо дар муассисаҳои таълимии майли гуманитарӣ-эстетикидошта зимни машғулятҳо тафаккури зоҳирӣ-образӣ назар ба тафаккури нутқӣ-мантиқӣ камтар инкишоф меёбад [1, с. 138].

Дар марҳилаи охирини синни хурди мактабӣ (инчунин баъдтар) фарқияти фардӣ-хос зоҳир мегардад: психологҳо дар байни кӯдакон гурӯҳи зеринро чудо мекунад:

«назариячиён» ва «мутафаккирон», ки масъалаҳои таълимиро аз нигоҳи нутқ ҳал мекунад;

- «таҷрибадорон», ки онҳо ба зоҳир ва амалҳои таҷрибавӣ така менамоянд;

- «рассомон», ки тафаккури ҳаёли доранд.

Дар қисми зиёди кӯдакон тавозуни нисбӣ байни намудҳои мухталифи тафаккур мушоҳида мешаванд.

Кӯдак дар синни хурди мактабӣ малакаҳои махсуси психофизикӣ ва психикиро соҳиб мешавад, ки барои иҷрои намудҳои зерини фаъолияти таълимӣ истифода мегарданд: навиштан, иҷрои мисолҳои математикӣ, варзиш, расмкашӣ, меҳнати дастӣ ва ғайра. Дар заминаи фаъолияти таълимӣ, зимни шароити хуби омӯзиш ва сатҳи кифояи рушди зехнии кӯдак, барои ташаккули шуур ва тафаккури ӯ заминаи зарурӣ пайдо мешавад. Ҳамчунин, фаъолияти таълимӣ аз кӯдак рефлексияи махсусро вобаста бо амалиёти зехнӣ талаб мекунад: таҳлили вазоифаҳои таълим, назарат ва ташкили иҷрои корҳо, инчунин назорат ба диққат, банақшагирии зехнӣ ва ҳалли масъалаҳо [8, с. 120].

Кӯдак дар вазъияти нави иҷтимоӣ ба ҳаҷони меъёрҳои ҷиддии муносибатҳо ворид гардида, бояд талаботи вазъияти мазкурро иҷро намояд, масалан, масъул будан ба масъалаи интизом, роҳ надодан ба худсарӣ, азхуд кардани маҳорту малакаи фаъолияти таълимӣ, инчунин рушди зехнӣ.

Ҳамин тариқ, вазъияти нави иҷтимоӣ шароити ҳаёти кӯдакро саҳт намуда, барои ӯ ҳамчун омили стресс амал мекунад. Дар ҳар як кӯдаки синни хурди мактабӣ фишори психикӣ ба чашм мерасад. Чунин ҳолат на танҳо дар саломатии ҷисмонӣ, балки дар муоширати кӯдак низ дида мешавад.

Яке аз хусусиятҳои аввалини тафаккур хусусияти миёнаравии он ба шумор меравад. Он чизеро, ки инсон бевосита ё мустақиман азхуд карда наметавонад, бояд ба таври ғайримустақим азхуд намояд.

Тафаккур доимо ба таҷрибаи эҳсосӣ: эҳсос, идрок, ирода, тасаввур, ғояҳо ва ва инчунин ба донишҳои назариявии пешакӣ гирифта така мекунад. Азхудкунии ғайримустақим азхудкунии бавосита ба шумор меравад.

Хусусияти дуҷуми тафаккур ҷамъбасткунии донишҳои азхудшуда мебошад. Ҷамъбасткунӣ ҳамчун раванди доништа гирифтани ҷиҳатҳои умумӣ ва муҳимми объектҳои амалкунанда ба шумор меравад, зеро хосиятҳои ин объектҳо бо ҳам алоқаманд ҳастанд.

Бояд қайд намуд, ки ба рушди тафаккури мактаббачагони хурдсол омилҳои зерин таъсир мерасонанд: фаъолияти таълимӣ, муошират, бозӣ, оила. Таъсири омилҳои мазкур ба рушди намудҳои мухталифи тафаккур дида мешавад: зоҳирӣ-фаъол, зоҳирӣ-мачозӣ, нутқӣ-мантиқӣ.

1. Омилҳои фаъолияти таълимӣ:

- азхуд намудани мафҳумҳои илмӣ. Ин донишҳо асоси тафаккури назариявиро инкишоф медиҳанд.

- рушди амалҳои фикрӣ. Мисол, таҳлил аз ҳолати ҷузъӣ ба ҳолати маҷмӯӣ ва сипас ба ҳолати системавӣ мегузарад. Синтез бошад аз ҳолати одӣ ба ҳолати васеъ ва мураккаб табдил меёбад.

- дарк намудани амалҳои фикрии худӣ. Ин ҳолат имкон медиҳад, ки дар раванди донишандӯзӣ худназораткунӣ ба роҳ монда шавад [4, с. 87].

2. Омилҳои муошират

- иҷрои кори муштарак бо ҳамсолон. Зимни кори гурӯҳӣ фаъолиии зехнӣ баланд бардошта шуда, маводи таълимӣ беҳтар азхуд карда мешавад. Раванди худтанзимкунӣ

инкишоф меёбад, чунки кӯдакон рафти кори муштаракро назорат карда, имкониятҳо ва сатҳи дониши худро беҳтар баҳо медиҳанд;

- васеъ намудани самтҳои муошират бо одамони атроф, махсусан, калонсолон, ки барои мактаббачагони хурдсол ба сифати омӯзгор баромад карда, намунаи ибрат мебошанд ва сарчашмаи асосии донишҳои мухталиф ба шумор мераванд.

3. Омилҳои бозӣ:

- васеъ намудани мисолҳои фикрӣ дар шакли ивазкунӣ. Ҳалли мисоли бо шиддати зехнӣ ва бартараф кардани душвориҳои алоқаманд буда, ба кӯдак машғул шудан ба меҳнати фикриро омӯзонида, якбора тафаккури мантиқиро рушд медиҳад;

- истифодаи масъалаҳо, машқҳо ва бозиҳо дар ҷустуҷӯи қонуниятҳо, вазифаҳои мантиқӣ. Мисол, чистон барои рушди тафаккури образӣ ва мантиқӣ, такмили маҳорати ҷудо намудани нишонаҳои муҳим ва муқоиса кардани онҳо мусоидат мекунад.

4. Омилҳои оила:

- рушди шавқу завқи мактаббачагони хурдсол ба донишандӯзӣ. Падару модар барои кӯдак муносибати хуб ва мусбиро ба фаъолияти таълимӣ ташаққул дода, тасаввуротро дар бораи муҳимият ва аҳамияти фаъолияти таълимӣ ба вучуд меоранд;

- нишон додани ибрати шахсӣ - падару модар ба кӯдак нишон медиҳанд, ки онҳо низ барои доништа гирифтани ягон чизи нав кушиш менамоянд;

- фаъолияти муштараки донишандӯзӣ - падару модар метавонанд ба кӯдак дар масъалаи иҷрои вазифаҳои хонагӣ кумак расонанд, фаъолияти муштараки ба самти донишандӯзӣ равонашуда ташкил намоёнд;

- диққати ҷиддӣ додан ба муваффақият ва қомеъбину дастовардҳои кӯдак - падару модар бояд ба натиҷаҳои мусбӣи кӯдак дар самти таълим диққати ҷиддӣ дода, ўро ҳавасманд кунанд. Чунин амалҳои падару модар шавқу ҳаваси кӯдакро ба таълим зиёд намуда, фаъолияти фикрро ба зехнии ўро метезонад [9, с. 184].

Ғайр аз омилҳои мазкурӣ ба рушди намудҳои мухталифи тафаккур таъсиррасонанда, инчунин боз омилҳои ба раванди ташаққули тафаккури мактаббачагони хурдсол таъсиррасонандаро ҷудо кардан мумкин аст.

Дар системаи таълими рушдбандаи Д.Б. Элконин - В.В. Давидов дар байни навовариҳои психологӣи синни хурди мактабӣ мавқеи асосиро тафаккури назариявӣ ва қисмҳои асосии он ишғол менамоянд [10, с. 69]:

- таҳлил, ҳамчун воситаи муайян намудани заминаи генетикии баъзе қисмҳои кулл;

- рефлексия, ки ба шарофати он инсон пайваста заминаи асосии амалҳои фикрии худро муайян карда, ба ин восита яке аз он амалҳоро ба дигараш пайваस्त карда, робитаи тарафайни дохилии онҳоро ошкор менамояд;

- банақшагирӣ, чунки тафаккури назариявӣ асосан дар нақшаи озмоиши фикрӣ амалӣ карда мешавад.

Д.Б. Элконин ва В.В. Давидов чунин мешуморанд, ки ташкили фаъолияти таълимӣ бояд барои дар кӯдакон ташаққул додани маҳз тафаккури назариявӣ, ки назар ба тафаккури эмпирикӣ хусусиятҳои хос ва фарқкунандаи худро дорад, равона карда шавад [10, с. 74].

Тафаккури назариявӣ яке аз намудҳои тафаккур буда, асоси онро ҷудо кардан ва таҳлил намудани зиддияти ибтидоии ҳолати таҳқиқшаванда ва ё вазифаҳои иҷрошаванда ташкил медиҳанд. Ҷустуҷӯи воситаҳо барои ҳалли зиддияти мазкур ба ташаққули чунин воситаи амалкунӣ оварда мерасонад, ки имкон медиҳад гурӯҳи калони вазифаҳо ҳал карда шаванд. Асоси тафаккури эмпирикиро бошад ҷамъбасти намудани хосиятҳо ва муносибатҳои аз нигоҳи ҳис даркшаванда ва маълумоти зоҳиридошта ташкил медиҳад.

Мувофиқи назарияи Пиаже дар бораи рушди зехнии кӯдак, мактаббачаи хурдсол дар марҳилаи инкишофи зехнӣ, ки ба сатҳи амалиёти мушаххас мувофиқ аст, қарор дорад. Пиаже амалиётҳоеро, ки барои синни хурди мактабӣ хос аст амалиётҳои мушаххас номидааст, зеро онҳо метавонанд танҳо дар маводи мушаххас ва аён ё намоён истифода карда шаванд. Ба андешаи Пиаже, хусусиятҳои асосии тафаккури кӯдакон дар синни хурди мактабӣ инҳо

мебошанд: чандирӣ, баргардандагӣ, бисёрпахлугӣ, қобилияти хулосабарорӣ, ҷустуҷӯи робитаҳои сабабу натиҷа ва ғайра [6, с. 147].

Нуктаи калидии назарияи Пиаже тасаввурот дар бораи иштироки фаъолонаи психика ва тафаккури кӯдак дар ҷараёни донишандӯзӣ ба шумор меравад. Ташаккули сохтори мантикии идоракунандаи ҷараёни тафаккур дар натиҷаи робитаи тарафайни кӯдак бо муҳити атроф ба вучуд меояд.

Дар ҷараёни инкишофи тафаккури мактаббачагони хурдсол ду марҳилаи асосиро ҷудо кардан мумкин аст. Дар марҳилаи якум (синфҳои 1-2) тафаккури кӯдакони синни хурди мактабӣ аз тафаккури кӯдакони синни томактабӣ фарқи ҷиддӣ надорад. Мактаббачагони хурдсол асосан ба ҳалли масъалаҳои ба фаъолияти таълимӣ вобаста (бозӣ, санъати тасвирӣ ва ғайра) машғул мебошанд. Таҳлили маводи таълимӣ асосан тавассути нақшаи аёнӣ-воқеӣ ва аёнӣ-образӣ амалӣ карда мешавад.

Кӯдакони синни хурди мактабӣ дар барои ашӯҳо ва воқеаву ҳодисаҳои муҳити атроф бештар аз рӯи нишонаҳои алоҳидаи берунии онҳо, рӯякӣ, яктарафа ва нопурра баҳо медиҳанд. Хулосабарории онҳо ба заминаҳои аёнӣ, ки дарк карда мешаванд, асос ёфтааст. Хулосаҳо бе диққат додан ба далелҳои мантиқӣ бароварда мешаванд. Мафҳумҳо ва хулосабарории мактаббачагони хурдсол ба хусусиятҳои берунии ашӯҳо асос ёфта, фақат он хосиятҳоеро, ки дар берун ба ҷашм мерасанд, фаро мегиранд.

Аммо дар марҳилаи дуюми инкишофи тафаккури мактаббачагони хурдсол, ки аз синфи сеюм оғоз меёбад, давраи сифатан нав сар мешавад, ки акнун муайян намудани алоқаи дар байни ҷузъҳои алоҳидаи маводи таълимӣ ҷойдошта имконпазир мешавад. Дар ин марҳила мактаббачагони хурдсол муносибатҳои якхелаи дар байни нишонаҳои алоҳидаи мафҳумҳо ҷойдоштаро меомӯзанд ва дар вучуди кӯдакон намуди таҳлилий-синтетикии фаъолият пайдо мешавад, ки чунин ҳолат оғози ташаккули тафаккури нутқӣ-мантиқӣ ба шумор меравад. Акнун дар кӯдакони синни хурди мактабӣ қобилияти иҷро кардани масъалаҳои хеле мураккабу душвор ба вучуд омада, қобилияти мулоҳизакунӣ, асоснокунии фикри худ, муқоисакунӣ, ҷамъбаस्तкуниву хулосабарорӣ ва мушаххасгардонӣ инкишоф меёбанд [3, с. 210].

Дар синни хурди мактабӣ рушди фаъолонаи амалиёти асосии маърифатӣ ба амал меояд. Рушди фаъолияти таҳлилкунии кӯдак аз ҷузъ ба кул ва сипас, ба система мегузарад. Намудҳои афзалиятноки таҳлил дар кӯдакони синни хурди мактабӣ ҷузъӣ ва маҷмӯӣ мебошанд. Фаъолияти таҳлилии мактаббачагони хурдсол ба самти аз таҳлили ашӯҳо ва ҳодисаҳои алоҳида ба таҳлили алоқа ва муносибати байни онҳо равона карда мешавад.

Дар баробари таҳлил фаъолияти синтезкунии кӯдакони синни хурди мактабӣ низ инкишоф меёбад: аз одӣ ба васеъу мураккаб. Муҳимаш он аст, ки дар мактаббачагони хурдсол таҳлил назар ба синтез бо суръати баланд инкишоф меёбад.

Дар ҷараёни таълиму тарбия дар оила ва мактаб имконияти зиёди рушди тафаккури мактаббачагон пайдо мегардад. Онҳо тавассути таҳсили муваффақона дар мактаб тадричан мустақилона ба омӯзиши асарҳои афсонавӣ ва дар синфҳои болотар 5-7 ба хондани асарҳои таърихӣ завқ пайдо карда, ҷаҳонбинии худро васеъ мекунанд.

Дар рафти таълиму тарбия барои рушди шахсият ва тафаккури хонандагони синфҳои ибтидоӣ зарур аст, ки волидон ва омӯзгорон ба онҳо чунин саволҳои диҳанд, ки хонандагонро ба фикркунӣ маҷбур созад. Масалан, саволи «Абӯабдулло Рӯдакӣ қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-ро кай навиштааст?» аз хонанда чандон фикру мулоҳизаро тақозо намекунад. Вале саволи «Чаро Абӯабдулло Рӯдакӣ асари «Шикоят аз пирӣ»-ро навишт?» хонандаро маҷбур месозад, ки оид ба ин масъала фикр карда, ақидаи худро баён созад ва маҳорати фикррониро ташаккул диҳад.

Баъзе аз кӯдакони синни хурди мактабӣ қобилияти хуби фикркунӣ дошта, чунин қобилияти баъзеи дигарашон суст мебошад. Аммо ҳамаи кӯдакон бояд қобилияти хуби фикрронӣ дошта бошанд. Қобилияти сусти фикрронии кӯдаконро ба воситаи саволу ҷавоб бояд инкишоф дод. Чунончӣ: агар ин чиз бояд чунин бошад, чаро бояд чунин бошад; агар набояд чунин бошад, чаро набояд чунин бошад ва ғайра. Агар хонанда гӯяд, ки «Ин дуруст

аст» бояд пурсид, ки «Чаро дуруст аст?» ва агар гӯяд, ки «Нодуруст аст», бояд пурсид, ки «Чаро нодуруст аст?».

Дар шароити муосири низоми таҳсилот рушди тафаккури мактаббачагони хурдсол масъалаи муҳим ва ҳалталаб гардидааст. Аз ин рӯ, омӯзгорони синфҳои ибтидоиро зарур аст, ки дар фаъолияти кори худ тағйирот ворид намуда, барои инкишофи фикрронии кӯдакон диққати бештар диҳанд.

Ба андешаи мо, зарур аст, ки ҳанӯз дар синфҳои ибтидоӣ пайвасти машғулиятҳои зехнӣ ташкил карда шавад, то дар онҳо хонандагон тавонанд масъалаҳои ғайриоддӣ, ҷустуҷуй ва эҷодиро, ки берун аз маводи таълимӣ мебошад, ҳал кунанд. Ҳалли чунин масъалаҳо натавонанд ба донишҳои дар мактаб гирифтаи кӯдакон, балки бештар ба фаъолнокӣ, зиракӣ ва ҷустуҷукунии онҳо асос меёбад. Аз ин рӯ, кӯдак масъалаҳоро ҳал карда, ба дастовардҳои худ ҳисси қаноатмандӣ ва ба имконияту ва нерӯи зехнӣ ақлии худ ҳисси боварӣ пайдо мекунад, ҳатто агар ягон вазифаи таълимӣ ва масъаларо наҷавондону дуруст ҳал карда бошад ҳам.

Ҳамин тариқ, хусусиятҳои хоси синни хурди мактабӣ суръати баланди рушди тафаккур, тағйирёбии сохторӣ ва сифатӣ дар равандҳои зехнӣ, фаъолнокии баланди маърифатӣ буда, ҳангоми ташкили методикаи махсуси таълим мактаббачагони хурдсол метавонанд маводи таҳияшуда ва назариявиро азхуд намоянд.

Муқарриз: д.и.п., профессор Ашурова Д.

Адабиёт:

1. Баматова Д.К. Теория и методика формирования приемов анализа и синтеза у младших школьников в процессе обучения математике /Д. К. Баматова // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. - 2010. - №5. - С. 135-140.
2. Выготский, Л. С. Мышление и речь. - СПб.: Питер. - 2017. - 432 с.
3. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. - М.: ИНТОР. - 1996. - 544 с.
4. Лихачев Б.Т. Педагогика. - М.: Юрайт. - 2013. - 316 с.
5. Лутфуллозода М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик. - Душанбе, 2015.- 126 с.
6. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. - М.: Международная педагогическая академия. - 1994. - 680 с.
7. Подласый И.П. Педагогика. - М.: Владос. - 2017. - 239 с.
8. Талызина Н.Ф. Педагогическая психология. - М.: Издательский центр «Академия». - 2018. - 288 с.
9. Харламов И.Ф. Педагогика. - М.: Гардарики. - 2015. - 533 с.
10. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. - М.: Педагогика, 1989. - 560с.

ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ ТАФАККУРИ МАКТАББАЧАҲОНИ ХУРДСОЛ

Дар мақолаи мазкур зарурат ва аҳамияти рушди тафаккури мактаббачагони хурдсол нишон дода шудааст. Моҳияти мафҳуми тафаккур кушода шуда, хусусиятҳои хоси тафаккури кӯдакони синни хурди мактабӣ муайян карда шудааст. Қайд шудааст, ки ба рушди тафаккури мактаббачагони хурдсол омилҳои зерин таъсир мерасонанд: фаъолияти таълимӣ, муошират, бозӣ, оила. Муаллиф самтҳои асосии таъсири омилҳои зеринро шарҳ додааст. Ҳамчунин муаллиф дигар омилҳои ба раванди ташаккули тафаккури мактаббачагони хурдсол таъсиррасонандаро ҷудо намуда, моҳияти онҳоро кушодааст. Таъкид шудааст, ки дар байни навоариҳои психологии синни хурди мактабӣ мавқеи асосиро тафаккури назариявӣ ва қисмҳои асосии он ишғол менамоянд. Муаллиф хусусиятҳои хоси ду марҳилаи ҷараёни инкишофи тафаккури мактаббачагони хурдсолро нишон додааст. Қайд гардидааст, ки хусусиятҳои хоси синни хурди мактабӣ суръати баланди рушди тафаккур, тағйирёбии сохторӣ ва сифатӣ дар равандҳои зехнӣ, фаъолнокии баланди маърифатӣ мебошанд.

Вояҳои калидӣ: тафаккур, синни хурди мактабӣ, омилҳо, хусусиятҳо, мактаббачагони хурдсол, фаъолияти маърифатӣ, раванди таълим, оила, бозӣ, муошират.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В данной статье показана необходимость и важность развития мышления младших школьников. Раскрывается сущность понятия «мышление» и определяются специфические особенности мышления младших школьников. Отмечается, что на развитие мышления младших школьников влияют следующие факторы: учебная деятельность, общение, игра, семья. Автор поясняет основные направления влияния следующих факторов. Автор также выделяет другие факторы, влияющие на процесс формирования мышления младших школьников, и раскрывает их сущность. Подчеркивается, что среди психологических новаций младших школьников главное место занимает теоретическое мышление и его основные части. Автор показывает особенности двух этапов процесса развития мышления младших школьников. Отмечается, что специфическими особенностями младших школьников являются высокий темп развития мышления, структурные и качественные изменения психических процессов, высокая познавательная активность.

Ключевые слова: мышление, младшие школьники, факторы, особенности, младшие школьники, познавательная активность, учебный процесс, семья, игра, общение.

CHARACTERISTICS OF THINKING DEVELOPMENT IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN

This article demonstrates the necessity and importance of developing primary school students' thinking. It explores the concept of "thinking" and identifies the specific characteristics of primary school students' thinking. It notes that the following factors influence the development of primary school students' thinking: educational activities, communication, play, and family. The author explains the main influences of these factors. The author also identifies other factors that influence the development of primary school students' thinking and reveals their essence. It emphasizes that theoretical thinking and its main components occupy a central place among primary school students' psychological innovations. The author demonstrates the characteristics of two stages in the development of primary school students' thinking. Specific characteristics of primary school students include a rapid rate of thinking development, structural and qualitative changes in mental processes, and high cognitive activity.

Keywords: thinking, primary school students, factors, characteristics, primary school students, cognitive activity, educational process, family, play, communication.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ражабова Фирӯза Олмаҳмадовна* - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи психологияи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улугзода. 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Мухаммадиев, 17/6. Тел.: 93-567-10-84. E-mail: f.o.rajabova@mail.ru

Сведения об авторе: *Раджабова Фирюза Олмахмадовна* - кандидат педагогических наук, доцент, зав. кафедры психологии Таджикского международного университета иностранных языков имени С. Улугзаде. 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: 93-567-10-84. E-mail: f.o.rajabova@mail.ru

Information about the author: *Rajabova Firusa Olmahmadovna* - candidate of the pedagogical sciences, associate professor, head Department of Psychology, Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulugzade. 734019, Dushanbe, Muhammadiev street 17/6. Tel.: 93-567-10-84. E-mail: f.o.rajabova@mail.ru

ТДУ 9. 61 (575)

**НАЗАРЕ БА ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ
ЧАҲОНГАРДӢ ВА САӢӢӢӢ**

Қодирзода Ф.С.

**Институти сайӢӢӢ Донишгоҳи байналмилалӣ
сайӢӢӢ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон**

Таърихи сайӢӢӢ-ин таърихи таваҷҷуҳи аҳли башар нисбат ба дарки олам, таассуроти нав, истироҳат ва худдарккунӣ мебошад. Маҳз ҳамин таваҷҷуҳ барои рушди минбаъдаи тамаддун, нақлиёт, иқтисодиёт ва муносибатҳои ҷамъиятӣ замина гузошта, ҷойгоҳи сайӢӢӢ ва ҷаҳонгардиро ҳамчун қисми таърихи инсоният мустаҳкам намуд. Таърихи эволютсияи сайӢӢӢ ва ҷаҳонгардӣ ба дарки воқеияти рушди рағбатҳои одамон нисбат ба сайӢӢӢю ҷаҳонгардӣ, дигаршавиҳои характери ҷаҳонгардӣ ва сайӢӢӢ ва нақши он дар рушди тамаддун замина мегузорад.

Таърихи ташаккули сайӢӢӢ ва ҷаҳонгардиро ба панҷ давра ҷудо намудан мумкин аст:

1. Дунёи қадим (то асри **V** замони мо);
2. Асрҳои миёна (асрҳои **V-XV**);
3. Замони нав (асрҳои **XVI-XVII**);
4. Асрҳои **XIX-XX**;
5. Асри **XXI**.

Бо дарназардошти дар давраи тосинфӣ мавҷуд набудани хат маълумот роҷеъ ба ҳаракатҳои одамон аз як ҷой ба ҷойи дигар дар асоси бозёфтҳои тавассути ҳафриёти бостоншиносӣ ошкоргардида дарёфт карда мешавад. Ин бозёфтҳои бостоншиносӣ дар мавриди мушаххассозӣ ва дарки тарзи ҳаёти одамон, хатҳои ҳаракати одамон ва мутобиқшавии онҳо ба муҳити нави атроф кӯмак мекунанд. Тасвирҳои рӯйсангӣ, бозмондаҳои ҷойгиршавии нуктаҳои аҳолинишин ва дигар бозёфтҳои бостоншиносӣ метавонанд шояди ҷаҳонгардиҳои қадима бошанд.

Аввалин сафарҳои характери зиёратию ибодатидошта ҳанӯз дар ҷомеаи тосинфӣ ба миён омадааст. СайӢӢӢи қадим аз ҷаҳонгардиҳои характери динӣ-зиёратидошта, сафарҳои динӣ ба маконҳои муқаддас, маъбадҳо ва зиёратгоҳҳо бо мақсади ибодат ба худоён сарчашма мегирад.

Одамон ба чашмаҳои муқаддас, куҳҳо, дарахтон, ки гӯё атрофи онҳо худоҳо ва арвоҳҳо гаштугузор мекунанд, ба зиёрат мерафтанд.

Дар замонҳои пеш аз таърих, чунон ки маълум аст, одамони қадим дар ҷустуҷӯи ғизо дар гирду атрофи ҳудуди истиқомати худ ҳаракат мекарданд, ки ин тарзи зиндагӣ дар ибтидои таърихи худ асоси зинда мондани инсоният буд. Ҳаракат дар ҷустуҷӯи ғизо қадимтарин василаи таъмини мавҷудияти одамоне буд, ки тавассути ҷамъоварӣ ва шикор ҳама чизи барои ғизо ва рӯзгори худ заруриро ба даст меоварданд. Аммо ин гуна муҳочирати одамони қадим хеле суст, баъзан дар давоми садсолаҳо сурат гирифта, ба иқлим, муҳити зист, офатҳои табиӣ, инчунин мавҷудияти олами набототу ҳайвонот вобастагии амиқ дошт. Бо вуҷуди ин, одамон на танҳо зинда монданд, балки дар тӯли ҳазорсолаҳои таърихи худ дар тамоми қитъаҳои сайёраи мо паҳн шуданд. Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки қобилияти ҳаракат ба масофаҳои дур як ҳолати табиӣи биологӣи мавҷудияти ҷомеаи инсонӣ ба ҳисоб мерафт.

Дар замонҳои тотатрихӣ ҳаракатҳои одамони қадим ба мақсадҳои имрӯзаи сайру саёҳат мувофиқ набуданд ва бинобар ин, онҳо ба маънои ҳозираи калима саёҳат чандон наздикӣ надошта, танҳо заминаи пайдоиши он буда метавонанд.

Бо ташаккул ва инкишофи ҷомеаи инсонӣ ҳаракатҳо аз зарурати биологӣ тадриҷан ба саёҳат ҳамчун як намуди муайяни фаъолияти иҷтимоӣ фарҳангии одамон табдил ёфтанд. Аз ин рӯ, барои дарки моҳияти саёҳат ҳамчун падидаи таърихӣ фарҳангии башарият бояд

шаклҳои онро, ки дар тӯли ҳазорсолаҳо инкишоф ёфтаанд, ин ҷо ёдрас намоем. Зеро, дар тамоми таърихи бисёрахазорсолаи худ инсоният майлу хоҳиши дарки донишҳои ҷаҳонӣ ва ҳаракат барои ҷустуҷӯи захираҳо, рушди савдо, забт кардан ва азхуд кардани заминҳои наво, инчунин роҳҳои нави нақлиёт хос буд. Ҳадаф ва ангезаҳои ин сафарҳо хеле гуногун буда, сабабҳои асосӣ инҳо буданд:

- ҷустуҷӯи озуқаворӣ ва масолеҳи бинокорӣ;
- муҳоҷирати мавсимӣ, ки бо корҳои кишоварзӣ ва ҷорводорӣ алоқаманданд;
- сафарҳои тиҷоратӣ ва шахсӣ;
- сафар кардан бо супориши роҳбарони ҳукумат;
- юришҳои ҷарбӣ;
- муҳоҷирати оммавии халқҳо дар натиҷаи офатҳои табиӣ;
- зиёрати динӣ;
- сафарҳои таълимӣ;
- сафари корӣ ва касбӣ;
- сафарҳо барои истироҳат, фароғат ва табобат [4, с. 27].

Аз ҷое ба ҷое сафар кардан бо мақсади ба даст овардани ғизо аз қадимтарин намунаҳои сафари одамон ва ҷомеаҳои башарӣ-авлод, қабила, гуруҳҳо ва ғайра, аз ҷумла муҳоҷирати мавсимӣ, ки бо корҳои кишоварзӣ ва ҷорводорӣ алоқаманданд, мебошанд. Чунин саёҳатҳо ҳоси мардумоне буд, ки тарзи ҳаёти бодиянишиниро пеш мебарданд. Қучманчиён ҷойҳои гузар мекарданд, ки иқлими мувофиқ ва барои дарёфти хӯроки ҷорво мусоид бошад. Муҳоҷират ва иваз намудани макони зист хусусияти ҳоси саёҳати одамон дар дунёи қадим ба ҳисоб мерафт. Муҳоҷират ва иваз намудани макони зист омилҳои табиӣ, иқлимӣ ва иҷтимоӣ мебошанд.

Обҳезии дарёҳо, оташфишонии вулқонҳо, тармафарой, тӯфон ва дигар офатҳои табиӣ аз ҷумлаи омилҳои табиӣ иқлимӣ мебошанд, ки ҷамоати одамонро аз шароити зист дар як минтақаи муайян маҳрум мекунад.

Ба омилҳои иҷтимоӣ бошад, пеш аз ҳама паҳншавии оммавии бемориҳо, аз ҷумла эпидемияҳо, инчунин якбора баланд шудани сатҳи таваллуд ва дар натиҷа натавонистани таъмини ғизо бо сабаби норасоии захираҳо алоқаманд буданд.

Муҳоҷирати одамони қадим омилҳои объективии тарзи зиндагии онҳо ба шумор меравад. Ивазкунии ҷойи истиқомат бо мақсади шароити мусоиди шикор, моҳидорӣ, ҷамъовариҳои меваҳои буттамева ва ғайра зарурат дошта, муҳоҷирати мавсимӣ низ дар робита ба мақсадҳои зикргардида ба амал меомад.

Бо ба майдон омадани равандҳои тақсмоти меҳнат ва афзоиши ҳосилнокӣ молҳои аз доираи талаботи истеъмоли зиёдатӣ пайдо шудан гирифтанд, ки дар натиҷаи он мубодилаи натиҷаи истеҳсоли маҳсулот миёни қабилаҳои ҳамсоя, ҷамъи қабилаҳои авлодҳо ба миён омада, батадриҷ ба намуди фаъолияти савдоӣ табдил ёфт. Сафарҳои тиҷоратӣ барои мубодила ва сипас фурӯши молҳои гуногун, ки дар як ҷо истеҳсол ва ба минтақаҳои дигар интиқол дода мешуданд, яке аз қадимтарин сафарҳои тиҷоратӣ дар таърихи инсоният гардид.

Маъмулан, ибтидои рушд ва барқароршавии тамаддун бо рушд ва мустаҳкамшавии робитаҳои миёни давлатҳои гуногун, халқҳо ва минтақаҳои мухталиф рабт дорад. Бисёре аз сайру саёҳатҳо бо мақсадҳои муайянсозӣ ва омӯзиши минтақаҳои ҳамсоя, руҳияи дӯстона ва ё душманонаи доштани онҳо, ҷустуҷӯи бозорҳо, ҷустуҷӯи кор, харидорӣ молу коло ва ашёҳо, дарёфти донишҳои наво ва амалии инҳо сурат мегирифтанд. Баъдтар, саёҳатҳо барои қишре аз ҷомеа-бахрнавардон, муҳаққиқон, савдогарон, диндорон ба шуғли зарурӣ мубаддал гардид. Минбаъд, гуруҳи одамон ба майдон омаданд, ки рабати дидани одамони наво, заминҳои наво ва ё дарёфти таассуроти навро доштанд [1, с. 4]. Ҳамаи ин гуна одамонро сайёҳон ном мебаранд. Маҳз, ҳамин тоифаи одамон дар дарёфти донишҳои гуногун аз ҷониби инсон боис гардида, сабаби пайдоиши намуди маҳсули ҷаҳонгардӣ-сайёҳӣ гардид.

Дар замони аввалин давлатҳои қадима ба монанди Юнон, Рим, Форс ва Парфия (Портҳо), Вавилон, Ошуро, Бохтар, Шом қисми зиёде аз ҷаҳонгардиҳо бо мақсади мубодилаи молу коло ва ашёҳо сурат мегирифтанд. Дар ин давра дар баробари

чаҳонгардиҳои характери тичоратдошта инчунин, чаҳонгардиҳо бо мақсадҳои амалиётҳои вобаста ба муҳорибаҳои ҷангӣ низ ба майдон меояд. Дар натиҷаи юришҳои ҳарбии Искандари Мақдунӣ, шоҳони форс, римиҳо ва юнониҳо заминҳо ва халқҳои нав кашф гардиданд, ки дар ин бора хари таҳо ва дастнависҳои қадим гувоҳӣ медиҳанд. Ин кушоишҳо ба одамон ҷиҳати дарки олам ва дар он ҷой доштани зухуроти то ин дам кашфношуда имконият фароҳам оварданд.

Аввалин чаҳонгардиҳои характери сайёҳидошта дар замоне рӯи кор омаданд, ки сафарҳои характери тичоратдошта аҳамияти худро гум карданд. Саёҳатҳо ҳанӯз дар Мисри қадим чор ҳазор сол қабл аз замони мо шуруъ гардида, асосан мисриҳо ба саёҳат бо мақсадҳои шиносӣ бо аҳромҳо, шаҳрҳо, кушкҳо ва кӯлҳо мебаромаданд. Дар баробари ин, бо сабаби мавҷуд набудани роҳҳо, ҷойҳои буди бош барои шабгузаронӣ, норасоии ғизо интгуна сафарҳо бо мушкилӣ анҷом меёфтанд. Сайёҳӣ дар замони эллинизм ҳамчун манбаи даромад зухур накарда буд. Зеро ки, омилҳои ба монанди муҳорибаҳои ҷангӣ, ғоратгарӣ ва бидуни тавачҷуҳ будани сайёҳӣ аз ҷониби давлатҳо ҷой доштанд.

Дар аҳди қадим аҳамияти роҳҳо танҳо форсҳо, ки дар ҳудуди империя системаи коммуникатсиониро рушд карда буданд, ба ҳубӣ эҳсос мекарданд. Вале, ин роҳҳо низ барои рушди нақлиёт, иқтисодиёт ва фарҳанг созгор набуданд. Ибтидо, роҳҳо барои юришҳои форсҳо ба самти Юнон пешбинӣ гардида, тавассути он армияи форсҳо имконияти бидуни монеаҳо ва дар муддати кӯтоҳ то ба соҳилҳои Осиёи хурд расиданро пайдо карда буд. Ин роҳҳо дар таърих ба унвони “Роҳҳои шоҳон” машҳур буда, Вавилон (ҳудуди Ироқи имрӯза), Шӯш (дар ҳудуди Эрони имрӯза), Спарда (дар ҳудуди Туркияи имрӯза), Хигматон (Экбатана, Ҳамадони Эрони имрӯза)-ро бо ға мепаиваст. Дар ҳар 30 мил роҳ (анқариб 50 км.) ҷойҳои тавакқуфи муваққатӣ бо пешниҳоди ҷойи хоб, хурук, нигоҳубини чорвои корвонӣ, нуктаҳои хурук ва истироҳатӣ мавҷуд буданд, ки ҳаммонанди меҳмонхонаҳои сарироҳии ҳозира мебошанд.

Пешрафти чаҳонгардии аҳди қадим ба давраи эллинистӣ ва Юнони қадим мансуб мебошад. Минбаъд чаҳонгардӣ дар Рими қадим ҳамчун юришгар ҷониби сарзаминҳо ва халқҳо дар он замон низ ба майдон омад. Ин ҳодисаҳои таърих бешубҳа барои инсон боиси дидан ва дарки олам гардид.

Рағбати асосии ба чаҳонгардӣ шуғл варзидани одамон муддати тулонӣ савдо боқӣ монда буд. Баъдтар, ба ин рағбат рағбатҳои дигар-дидан намудан аз бозиҳои олимпӣ ва ё иштирок дар онҳо, инчунин зиёрати ҷойҳои муқаддас илова гардид [2, с. 6].

Дар замони империяи Рим дар Аврупо намуди нави чаҳонгардӣ-чаҳонгардии фароғатӣ ба миён омад. Қишрҳои болоии ҷомеаи римӣ ҷониби Юнон барои донишомӯзӣ ва дарёфти бойигарӣ сафар мекарданд. Тадриҷан ин сафарҳо характерӣ фароғатию вақтхушкуниро касб карданд. Саёҳат ба Юнон бо аҳли оила ва ё муҷаррадони сарватманд ба хоҳири вақтхушӣ сурат мегирифт. Илова бар ин, римиҳои сарватманд дар ғушаву канори империя қитъаҳои замини худро доштанд ва барои аз заминҳои худ дидан карда ва назорати қорҳои кишт ва ҳосилгундорӣ онҳо аз пойтахт ба минтақаҳои роҳҳои тулониро тай намуда, ба он ҷойҳо мерасиданд. Ин гуна заминҳо дар Галлия (Номи римиӣ як қисми таърихии Аврупо), Испания, Италия, Олмон, Юнон, Македония, Миср ва Осиёи Хурд вучуд доштанд.

Дар ин давра Роҳи бузурги абрешим рӯи кор омад. Роҳи бузурги абрешим роҳи корвонист, ки Осиёи Шарқӣ ва Баҳри Миёназаминро дар давраҳои қадим ва асрҳои миёна бо ҳам мепаиваст. Ин роҳ соли 1877 аз ҷониби ҷуғрофишиноси олмонӣ Фердинанд фон Рихтхофен «Роҳи бузурги абрешим» номида мешавад. Роҳи бузурги абрешим муҳимтарин лоиҳаи тамаддун дар таърихи инсоният буда, дар марҳалаҳои гуногуни мавҷудияти он мазмуну моҳият, самт ва миқёси равобити кишварҳо дар робита ба он тағйир ёфт [3, с.67].

Роҳи бузурги абрешим бо мақсади содироти абрешим дар ҳудудҳои дохили Чин ва хориҷи мамлакат истифода мекардид ва номи роҳ низ аз ин ҷо бармеояд. Истифодаи роҳ ҳанӯз дар асри II пеш аз милод шуруъ гардида, ибтидо аз Сион ба воситаи Ланҷжоу ба Дунхуан мебард. Дар идома, ин роҳ ба ду самт- роҳи шимолӣ аз Турфон гузашта, тавассути Помир ба Фарғона ва даштҳои Қазокистони имрӯза, ва роҳи ҷанубӣ аз кӯли Лоп Нор дар

канори чанубии биёбони Такламакон тавассути Ёрканд ва Помир ба Бохтар ва аз он ҷо ба Парфия, Ҳиндустон, Шарқи Наздик то баҳри Миёназамин мебурд [5, с. 49-63].

Поягузори Роҳи бузурги абрешим дипломат ва сайёҳи чинӣ, бозкунандаи кишварҳои Осиёи Марказӣ барои чинӣҳо дар асри II пеш аз милод Чжан Тсян мебошад. Роҳи бузурги абрешим дар баробари шароит барои ҳаракати қорвони пур аз молу коло, инчунин василаи мубодилаи эътиқоди динӣ-пахн шудани ислом дар давраи хилофати араб, динҳои буддӣ ва насонӣ дар Шарқ гардид. Рушди тиҷорат барои пайдоиши хоҷагиҳои шаҳрӣ ва шаҳрҳо ҳамчун марказҳои ҳунармандӣ ва савдо заминаи мусоид фароҳам овард.

Маҳз дар давраи рушди Роҳи абрешим, асрҳои I-VIII ва баъдтар асрҳои IX-XIII халқҳои сокини давлатҳои ин роҳ аҳамияти робитаҳои фарҳангӣ, муоширати наздикро ба хубӣ эҳсос намуданд ва дар ин замина арзишҳои умумии фарҳангӣ, анъанаҳои умумии фарҳангии халқҳои ҳудуди аврусиёӣ ба майдон омаданд [7, с. 6-7]. Шаҳрҳои Самарқанд, Бухоро, Марв, Қошғар, Бунҷикат, Итаравшан, Ҳулбук ва амсоли инҳо, ки роҳи абрешим аз онҳо убур мекард, дар ҳамон давра аллакай ба унвони марказҳои фарҳангӣ зехнӣ, ҷое, ки идеяҳо ва анъанаҳо ба ҳам омезиш меёфтанд, шинохта гардида буданд. Дар баробари ин, бо пешрафти савдо, тиҷорат ва зиёрати муқаддасот дар ин шаҳрҳо барои осоиши ҷаҳонгардон қорвонсаройҳо, нуқтаҳои истироҳатӣ, нуқтаҳои тановули ғизо, бозорҳои савдо фаъолият менамуданд.

Дар замони қадим ду намуди роҳҳо-обӣ ва хушкӣ фаъол буданд. Роҳҳои асосии обӣ аз тариқи Баҳри миёназамин, ҳудудҳои дарёи Нил, инчунин дар Мессопотами (ҳудуди Ироқи имрӯза)- мобайни дарёҳои Тигр ва Евфрат (Вавилон) убур мекард. Ҷаҳонгардии обӣ нисбат ба хушкгардӣ осон, қулай ва беҳатар буд. Зеро ки, ҷаҳонгардон аз хатарҳои табиӣ, ҳуҷумҳои ғосибон, ҳасташавӣ дар роҳҳои тулонӣ эмин мемонданд.

Асри I пеш аз милод дар империяи Рим роҳҳо барои ҳаракати юришгарон ва саворагон ба майдон омаданд. Вале, инфрасохтори вобаста ба истироҳат вобаста ба характери инфиродӣ ва хусусӣ доштани сафарҳо ба минтақаҳои гуногун ва дохили мамлакат дар ин роҳҳо дар мадди дувум боқӣ монда буд.

Дар асрҳои миёна мақсади сафарҳо тадриҷан ба тағйирёбӣ рӯй овард. Афзоиши гардиши молу маҳсулот ва юришҳои зуд-зуд баамалоянда ба мубодилаи ақидаҳои нав оварда расонид. Дар натиҷа, омилҳои нав барои ҷаҳонгардӣ-пахнсозии андешаҳои зехнӣ ва динӣ ба миён омад. Ба диндорон, зиёратчиён ва ҷаҳонгардон оворагардону юришагон низ ҳамроҳ мешуданд ва онҳо гоҳ пиёда, гоҳ савори асп ва ё дигар воситаҳои ҳаракат асосан байни Аврупо ва Осиё равуо мекарданд [6, с. 112].

Дар баробари намудҳои ҷаҳонгардӣ, ки дар боло зикраш рафт, инчунин намудҳои гардишгарӣ ҷой доштанд, ки бо аз ҷое ба ҷое сафар кардани оилаҳо аз кишрҳои болоии ҷомеа, аз қасрҳои зимистона ба тобистона ва баръакс, сафарҳо ба кишварҳои дуртар барои бастанӣ акди никоҳи оилаҳо ва шартномаҳои ҳамкорӣ, барои ҳифзу назорат ва васеъ намудани доираи ҳукмронӣ аз болои ҳудудҳои ишғолкардаашон алоқаманд буданд. Ин намуди гардишгарӣ, инчунин шумораи бисёри ҳамроҳон (роҳбаладон), дарбориён, ва афсарон, фиристодагонро фаро гирифта, бо фаъолияти феодалҳо алоқамандӣ дошт. Дар натиҷаи ин гардишгарӣ батадриҷ хизматрасониҳо дар самти истироҳатро дар шафати хатҳои ҳаракат ва роҳҳои тиҷоратӣ ба майдон овард. Паҳншавии “сайёҳии аристократӣ” дар Аврупо ба рушди сайёҳӣ аз ин ё он ҷиҳат таъсири ҳудро расонид. Дарбориён барои саёҳат ба кишварҳои Аврупо ба монади аз Инглистон ба Фаронса ва минбаъд ба шаҳр-давлатҳои итолиёӣ, ба Шветсария, Олмон, Нидерланд сафар мекарданд. Ин гуна саёҳатҳо серхарҷ буданд ва ба он танҳо кишрҳои тавоноии ҷомеа дастрасӣ доштанд.

Дар асрҳои миёна бо сабаби зуд-зуд рух додани амалиётҳои ҷангӣ саёҳатҳо аз Аврупо ба Осиё чандон маруф набуданд. Ҳатто, дар дохили Аврупо низ сафарҳои сайёҳон асосан танҳо тавассути Аврупои ғарбӣ ва маркази сураи мегирифт. Ҷомеаи феодалӣ имконияти аз ҷониби деҳқонон тарк гардидани заминҳояшонро намедоданд. Ба ҷуз аристократҳо, намоёндагони тиҷоратӣ, иштирокдорони юришҳо, диндорон ва сокинони озоди шаҳрҳо низ имконияти ба сафарҳо баромаданро доштанд. Дар ин давра воситаи аз ҷама шинохтатарине,

ки ба воситаи он ба ҷаҳонгардӣ мебаромаданд, асп ба ҳисоб мерафт. Маъруфияти аспҳо ҳамчун воситаи муҳими сафар тавассути роҳҳои хушкгард то нимаи дууми асри XIX –то пайдо гардидани қатораҳо ва автомашинаҳо давом кард.

Кушоишҳои бузурги ҷуғрофӣ ба рушди сайёҳӣ таъсири калон расониданд. Кашфи заминҳои нав дар шарқу ғарб имкон дод, ки ҷуғрофияи сайёҳӣ васеъ гардида, барои одамон, ки орзуи озодӣ, баробарӣ ва сарватмандиро доштанд, дидан ва омӯхтани ҷаҳони нав як муъҷизаеро мемонд. Дар робита ба васеъ гардидани ҷуғрофияи сайёҳӣ хатҳои сайрӣ сайёҳӣ ва истироҳатгоҳҳо низ тағйир меёбанд. Роҳҳои асосии тиҷоратӣ Аврупо ро бо Ҳиндустон, Аврупо ро бо Амрико, Африқоро бо Амрикои Ҷанубӣ мепайваст. Ҳамин тариқ, хатҳои роҳ тавассути убури уқёнуси Атлантика нақши калидиро соҳиб гардида, савдо ва саёҳат тавассути убури Баҳри Миёназамин дуюмдараҷа гардид. Бархе аз муҳаққиқон ин ҳодисаро бо Роҳи бузурги Абрешим, ки ба далели кашфи роҳҳои нави баҳрӣ қатъ гардид, рабт медиҳанд.

Рушди низоми мустамликадорӣ ба пешрафти минбаъдаи сайёҳӣ ва ҷаҳонгардӣ таъсири хуб расонид. Аввалан, шумораи сокиншавии одамон дар заминҳои нав бамаротиб афзуд. Мустамликаҳо дар баробари сарчашмаи таъминкунандаи ашёи хом, ҳамзамон ҳамчун ҷойҳои истироҳатӣ шинохта гардиданд. Бо дарназардошти ҷойгиршавии мусоиди ҷуғрофӣ, бисёре аз мустамликаҳо дар ниҳоят ба осоишгоҳҳои мукамал табдил ёфтанд. Дуюм, мавҷудияти мустамликаҳо ба рушди хоҷагии роҳҳо ва нақлиёт мусоидат намуда, боиси пайдоиши низоми хизматрасонии меҳмонхонавӣ бо таъмини шароити хуб барои истироҳат гардиданд [8, с. 81].

Дар асрҳои XVII– XVIII одамон, барои истироҳат, табобат, бо мақсадҳои динӣ, таълимӣ ва иқтисодӣ ба кишварҳои дигар сафар мекарданд. Инфрасохтори роҳ, буди бош, истироҳат ба беҳтар шудан шуруъ мекунад, вале, воситаҳои ҳаракат ҳамоно чун пештара, мутааллақ ба асрҳои миёна боқӣ мемонанд. Дар баробари ин, шумораи меҳмонхонаҳое, ки онҳо муддате иқомат ва истироҳат намудан мумкин аст, зиёд мегардад. Баробари ба вучуд омадани қатораҳо (поезд) ва нақлиёти автомобилӣ, озодии меҳнат ва кӯшишҳои сарватмандшавӣ сайёҳии фароғатӣ дастраси тамоми кишварҳои ҷомеа гардид.

Фарқи асосии миёни сайёҳӣ дар гузашта ва имрӯз мавҷудияти бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ мебошад. Дар асрҳои XVIII– XIX одамон ба маркетинг ниёз надоштанд, зеро аксари ширкатҳо хурд буданд ва мизочони худро аз рӯи дид мешинохтанд. То асри XIX ширкатҳои сайёҳӣ умуман вучуд надоштанд, бинобар ин тамоми сафарҳо бо ташаббуси худи одамон ва бо истифода аз воситаҳои нақлиёти шахсӣ сурат мегирифтанд. Танҳо дар соли 1863, вақте ки Томас Кук аввалин ширкати сайёҳиро дар ҷаҳон кушод, ғуруши як нави хизматрасонӣ – саёҳат роҳандозӣ гардида, равандҳои рушди сайёҳиро ба кулӣ тағйир дод. Маҳз дар ҳамин давра сайёҳӣ ҳамчун як намуди мушаххаси фаъолияти соҳибдорӣ таърихи худро оғоз кард.

Дар шароити имрӯза сайёҳӣ аз таркиботи муҳими ҳаёти инсонӣ ба шумор меравад. Сайёҳӣ дар баъзе кишварҳо ба муваффақиятҳои бузург ноил гардидааст. Аммо ба ин нигоҳ накарда, он ҳанӯз дар ҳоли инкишоф қарор дорад. Таърихи инкишофи сайёҳиро на анҷомёфта, на дар марҳилаи муайян қароргирифта ҳисобидан номумкин мебошад. Сайёҳӣ бо таърихи инсоният алоқаманд буда, рушди он ба иқтисодиёт ва ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангии инсон таъсири бориш мегузорад.

Муқаррир: н.и.т. Мирақзода Ф.

Адабиёт:

1. Александрова А.Ю. Международный туризм: Учебник. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 470с. – с.4
2. Буйленко В.Ф. Туризм. – Ростов н/Д.: Феникс, 2008. – 416 с. -с.6
3. Докашева Е. Великий шёлковый путь (Полная история).- Москва: АСТ, 2020.-320 с. -с. 67
4. История туризма: Китоби дарсӣ /Мураттиб ва муҳаррири масъул Ю.В. Путрик.- М.:Агентии федералӣ оид ба сайёҳӣ, 2014.-256 с. -с. 27
5. Каримова Н. Э., Тулибаева Ж. М. Историческая география Великого Шелкового пути: сведения восточных письменных источников по Центральной Азии // Оазисы шелкового

- пути: исторические истоки интеграционных процессов в Евразии: материалы VI Международного Золотоордынского Форума «Рах Tatarica: генезис и наследие государственности Золотой Орды», круглого стола «„Via Tatarica“: Золотая Орда на Великом Шелковом пути» (Казань, 26—28 июня 2019 г.). — М.—Казань: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ; ИД «Исламская книга», 2020. — С. 49—63.
6. Квартальнов В.А. Туризм: Теория и практика. — М.: Финансы и статистика, 1998. — 312 с.
 7. Тиллоев С. С. Роль Великого шёлкового пути в формировании и развитии городов на территории современного Таджикистана в II в. до н.э.-XVI в. н.э./ С. С. Тиллоев: дисс. докт. ист. наук: .-Д., 2013.-333с. -с. 6-7.
 8. Шаповал Г.Д. История туризма. — Минск: Эноперспектива, 1999. — 216.-с. 81.
 9. Мираззода, Ф.Ю. Потенциал горного региона и вопросы развития туризма / Ф.Ю.Мираззода// Вестник Таджикского национального университета. Душанбе: ДМТ, 2017.—№ 2/7.—С.143-145
 10. Сайфуллоев Н.Н. Асосҳои туризм / Н.Н. Сайфуллоев, Р.Д. Диловаров, Ҷ.Н. Ёров. — Душанбе, 2013. — 244с.

НАЗАРЕ БА ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ ҶАҲОНГАРДӢ ВА САӢӢӢӢ

Мақола ба омӯзиши ташаккул ва рушди ҷаҳонгардӣ ва сайёҳӣ дар замонҳои қадим бахшида шуда, ба нақши ҳаракатҳои инсонӣ дар давраҳои қадим ва тотаърихӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст. Дар мақола шаклҳои аввалини сафарҳо, ки маъмулан бо тичорат, муҳоҷират, зиёратҳои динӣ ва экспедитсияҳои ҳарбӣ алоқаманд буданд, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Муаллиф ҷаҳонгардиҳои мисриёни қадим, юнониён, румҳо ва дигар халқҳоро мавриди таҳлил қарор дода, онҳоро воситаи густариши дониш дар бораи ҷаҳон ва табодули робитаҳои фарҳангиву тичоратӣ медонад. Дар мақола ҳамчунин нақши зиёратҳои бузург, аз қабилҳои сафарҳо ба маконҳои муқаддас, ки дар ин давра маъруфият пайдо кардаанд, таъкид шудааст. Шаклҳои аввалини инфрасохтори сайёҳӣ, аз қабилҳои корвонсаройҳо, таваққуфгоҳҳо ва ҳаммомҳо як ҷузъи муҳими ҳаёти ҷамъиятӣ гардида, ба рушди сайёҳӣ дар он замон мусоидат мекунанд.

Дар мақола ба аввалин хатҳои ҳаракат- роҳҳои тичоратӣ, ки дар васеъ намудани уфқҳои ҷуғрофӣ ва ҷалбгардии одамон ба сафарҳои гуногун нақши созгор бозиданд, диққати махсус дода мешавад. Ҳамзамон, таъкид шудааст, ки саёҳат дар замонҳои қадим на танҳо дар ҳаёти рӯзмарра, балки дар рушди табодули фарҳангӣ, динӣ ва тичоратӣ нақши муҳим бозида, барои рушди минбаъдаи сайёҳӣ дар давраҳои минбаъдаи таърихӣ замина гузоштааст.

Калидвожаҳо: ҷаҳонгардӣ, сайёҳӣ, зиёратҳои динӣ, маконҳои муқаддас, роҳҳои тичоратӣ, табодули фарҳангиву тичоратӣ, инфрасохтори сайёҳӣ.

ОБ ИСТОРИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПУТЕШЕСТВИЙ И ТУРИЗМА

Статья посвящена исследованию становления и развития туризма и путешествий в древности, с акцентом на роль перемещений людей в античные и ранние исторические эпохи. В работе рассматриваются первые формы путешествий, которые, как правило, были связаны с торговлей, миграциями, религиозными паломничествами и военными экспедициями.

Автор анализирует путешествия древних египтян, греков, римлян и других народов, рассматривая их как средство расширения знаний о мире, обмена культурными и торговыми связями. В статье также освещается роль великих паломничеств, таких как путешествия к священным местам, которые начали набирать популярность в этот период. Первые формы туристической инфраструктуры, такие как гостиницы и бани, становятся важной частью общественной жизни и способствуют развитию путешествий в то время. Особое внимание

уделяется римским дорогам и сети торговых путей, которые сыграли ключевую роль в расширении географических горизонтов и стимулировании перемещений людей.

Статья подчеркивает, что путешествия в древности играли важную роль не только в повседневной жизни, но и в развитии культурных, религиозных и торговых обменов, что стало основой для дальнейшего развития туризма в более поздние исторические эпохи.

Ключевые слова: путешествие, туризм, религиозные паломничества, святыне места, торговые пути, культурный и торговый обмен, туристическая инфраструктура.

ON THE HISTORY OF THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF TRAVEL AND TOURISM

The article is devoted to the study of the formation and development of tourism and travel in ancient times, with an emphasis on the role of people's movements in ancient and early historical eras. The work examines the first forms of travel, which were usually associated with trade, migrations, religious pilgrimages and military expeditions.

The author analyzes the travels of the ancient Egyptians, Greeks, Romans and other peoples, considering them as a means of expanding knowledge about the world, exchanging cultural and trade ties. The article also highlights the role of great pilgrimages, such as journeys to sacred sites, which began to gain popularity during this period. The first forms of tourist infrastructure, such as hotels and baths, become an important part of social life and contribute to the development of travel at that time. Particular attention is paid to Roman roads and the network of trade routes, which played a key role in expanding geographical horizons and stimulating the movement of people.

The article emphasizes that travel in ancient times played an important role not only in everyday life, but also in the development of cultural, religious and trade exchanges, which became the basis for the further development of tourism in later historical eras.

Keywords: travel, tourism, religious pilgrimages, holy places, trade routes, cultural and trade exchange, tourism infrastructure.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қодирзода Фазлиддин Садриддин – Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, директори институти сайёҳии . Суроға: Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. E-mail: edelvis-07@mail.ru Телефон (+3772) 988314004

Сведения об авторе: Кодирзода Фазлиддин Садриддин — Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат педагогических наук, доцент, директор института туризма. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5 E-mail: edelvis-07@mail.ru. Телефон (+3772) 988314004.

Information about the author: Kadirzoda Fazliddin Sadriddin - Institute of Tourism International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the. Address: 48/5 Borbad Avenue, Dushanbe, Tajikistan. E-mail: edelvis-07@mail.ru, Tel.: (+3772) 988314004.

**АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ И ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВИДЕТЕЛЬСТВА СТАНОВЛЕНИЯ
ВЯЗАЛЬНОГО ДЕЛА В РЕГИОНЕ СРЕДНЕЙ АЗИИ***Содикова С. А.***Институт истории, археологии и этнографии
имени Ахмада Дониша НАНТ**

Изучение истории формирования вязального ремесла в Средней Азии опирается на комплексный анализ источников, охватывающих как археологические данные, так и письменные, художественные и мифологические свидетельства. Особенность этой проблематики заключается в крайне низкой степени сохранности текстильных изделий, обусловленной органической природой материала, что делает каждую находку или упоминание исключительно значимыми для реконструкции ранних форм петельной техники обработки волокна.

Одни из самых ранних археологических свидетельств, указывающих на наличие примитивного вязального инструментария, датируются энеолитом (IV–III тыс. до н. э.) и происходят из Геоксюрского археологического комплекса (древняя Маргиана), а также оседлого поселения Саразм в долине верхнего Зеравшана. Как отмечается в исследовании: «Образцы костяных вязальных крючков эпохи энеолита – бронзового века (4–3 тысячелетия до н. э.) найдены в городище Древней Маргианы Геоксюр-9 (в дельте реки Теджен) и на территории Таджикистана, в оседло-земледельческом поселении Саразм» [18, с. 140]. Эти находки дают основание полагать, что уже в период раннеземледельческих сообществ формировались навыки обработки нитей путём образования петель, что предполагает зачатки вязального процесса.

С научной точки зрения особую значимость представляет синхронное обнаружение подобных артефактов в двух географически удалённых, но культурно связанных регионах. Это указывает на возможность независимого или параллельного освоения вязальной техники, либо на существование межрегиональных обменов знаниями и технологиями в рамках культурной общности оседло-земледельческого населения.

Важным аргументом в пользу экзогенного происхождения вязального ремесла в Саразме является анализ миграционных связей данного центра. Согласно выводам археологов, становление культуры Саразма происходило при участии переселенцев из южных районов — Маргианы и Систана, — которые могли быть носителями ранней текстильной традиции. В частности, в одном из исследований подчёркивается: «Согласно заключению археологов, рождение культуры Саразма связано с общиной, переселившейся в верховья Зеравшана из Маргианы. Значит, есть основания полагать, что люди, занимавшиеся обустройством энеолитического Саразма, уже владели навыками вязания» [12, с. 42]. С точки зрения автора, данная гипотеза не только обосновывает региональные каналы трансляции ремесленных практик, но и проливает свет на процессы культурной преемственности в рамках становления оседлых форм хозяйства в Центральной Азии.

Технологическая специфика самого процесса вязания также позволяет отнести его к числу древнейших текстильных ремёсел. В отличие от ткачества, требующего наличия ткацкого станка и более сложной организации труда, вязание осуществляется с помощью ограниченного числа орудий — крючков, спиц — и не нуждается в предварительном натяжении основы. В этом контексте выдвигается гипотеза о первичности петельной техники по отношению к ткачеству, особенно в условиях архаических обществ. Е. Е. Кузьмина, в частности, пишет: «Если учесть, что вязаный продукт, в отличие от ткани, может быть получен всего лишь из одного конца нити, не исключено, что вязальное ремесло, подобно искусству плетения, вполне могло предшествовать ткачеству» [9, с. 157]. Данный тезис представляется автору убедительным в свете анализа простейших форм ручной

текстильной обработки, нацеленных прежде всего на удовлетворение базовых потребностей в одежде и утеплении.

Обращение к материалам эпохи бронзы, обнаруженным на территории южного Узбекистана — в частности, в долине Сурхандарьи и на памятниках сапалинской и джаркутанской культур, — дополняет картину раннего бытования вязания как специализированного ремесла. Наличие бронзовых крючков и спиц, преимущественно в составе женских погребальных инвентарей, указывает на устойчивую гендерную специализацию, характерную для доиндустриального общества. Один из таких предметов описан следующим образом: «Вязальный крючок из проволоки начала 2 тысячелетия до н. э. найден в долине Сурхандарьи, в городище сапалинской культуры <...> Ее длина составляет 11,5 сантиметров» [17]. Конструктивные особенности артефакта — наличие утолщения с одной стороны и крючкообразного окончания с другой — служат прямым подтверждением его утилитарной функции, связанной с петельным набором и протягиванием нитей.

Особый интерес с точки зрения социальной организации и гендерной структуры древних обществ представляют археологические находки из Джаркутана, где орудия вязального труда были зафиксированы в составе инвентаря исключительно женских погребений. Этот факт, отражённый в археологической документации, имеет значение не только для предметной типологии, но и для социокультурной интерпретации: в условиях патриархальной модели раннеоседлых сообществ вязание формировалось как женское ремесло, ориентированное преимущественно на внутрисемейные и репродуктивные потребности [17, 25-27]. Систематическое присутствие вязальных орудий в женских погребениях указывает на включение этой практики в нормативный корпус женских ремёсел, передаваемых по материнской линии, наряду с прядением, ткачеством и плетением.

Свидетельства, полученные при раскопках комплекса Гонуртепе (ок. 2300 г. до н. э.), позволяют расширить представления о социальной статусности вязального ремесла. В ряде женских захоронений так называемого «царского некрополя» были обнаружены парные каменные предметы с высокой степенью полировки, морфологически сходные с вязальными спицами. Исследователь В. И. Сарияниди выдвигает гипотезу об их функциональном назначении как инструментов текстильного производства, подчёркивая, что размещение таких предметов в погребениях представительниц высшего сословия может указывать на элитный характер производимого изделия [17]. Автор настоящего исследования полагает, что эти предметы могли использоваться в создании сложных петельных изделий — носков, чулок или рукавов — что свидетельствует не только о технологическом уровне, но и о важности эстетики и функциональности одежды в культуре бронзового века.

Инвентарные материалы из Сумбарских могильников (датировка: XIV–XII вв. до н. э.) дополняют картину устойчивого присутствия вязального инструментария в погребальных обрядах. В ряде женских захоронений были обнаружены острые бронзовые стержни, помещённые в непосредственной близости от скелета — в ногах, у головы или за спиной [17]. Подобное расположение артефактов типично для предметов, имевших прижизненную ценность и продолжавших «функционировать» в представлениях древних людей как часть посмертного быта. Такая семиотика погребального инвентаря позволяет рассматривать вязание не как маргинальное занятие, а как ремесло, интегрированное в ритуальные и бытовые практики.

Тем не менее, идентификация подобных артефактов представляет собой методологически непростую задачу. Как справедливо отмечает С. А. Содикова, при обнаружении единичного предмета вытянутой формы — металлического или костяного стержня — археологи зачастую не интерпретируют его как инструмент вязания, поскольку его форма может совпадать с широким спектром утилитарных объектов: шилом, булавкой, шпилькой, штифтом или элементом костюма [17]. Однако, как подчёркивает автор, в тех случаях, когда подобные предметы найдены в паре или в составе комплекта — особенно в совокупности с пряслицами, игольниками, веретёнными грузиками и иными компонентами

текстильного инвентаря, — вероятность их принадлежности к вязальному ремеслу значительно возрастает.

Комплексный анализ археологических материалов, охватывающих территорию Центральной Азии и относящихся к периоду III–II тыс. до н. э., позволяет заключить, что техника вязания была известна и применялась в рамках раннего оседлого хозяйства задолго до изобретения ткацких станков и механизированного текстильного производства. Учитывая географический контекст — в частности, холодные климатические зоны предгорий и горных долин, где требовалась плотная и тёплая одежда, — можно предположить, что вязание получило развитие как наиболее доступная и адаптивная форма изготовления шерстяных изделий. Эти данные подтверждают не только архаичность петельной техники, но и её функциональную укоренённость в хозяйственно-бытовой системе древнеоседлых обществ Центральной Азии.

Помимо археологических данных, значительный интерес для реконструкции истоков и культурной значимости вязального ремесла в Средней Азии представляют письменные и мифологические источники. Несмотря на их фрагментарность и опосредованный характер сведений, эти тексты позволяют выявить устойчивые представления, в рамках которых ремесло осмыслялось не только как технический навык, но и как культурно значимая, сакрально маркированная практика. Среди источников, заслуживающих особого внимания, выделяются «История пророков и царей» ат-Табари[3], зороастрийский трактат «Бундахишн», «Наврузнаме» Омара Хайяма, а также хроника «Равзат ус-сафо» Мирхонда[13]. Зафиксированные в ряде публикаций архетипические образы первых прях и вязальщиц, символически связанные с Евой (Момо Хаво) и Хазрати Бурх Сармастом, указывают на устойчивую мифологему происхождения ремесленного труда [17]. Анализ этих текстов показывает, что прядение и изготовление шерстяной одежды мыслились как божественно санкционированные действия, связанные с актом сотворения мира и первыми этапами культурного становления человечества. Так, в «Истории Табари» сообщается, что архангел Гавриил наставил первых людей на изготовление одежды из шерсти, а Ева названа первой женщиной, изготовившей рубашу и накидку из пряжи [4]. Хотя сам способ изготовления изделий — ткачество или вязание — в тексте не конкретизируется, уже сам факт фиксации шерсти как первого текстильного материала позволяет включать этот источник в более широкий нарратив о зарождении петельных и волокнистых техник в раннеисторических сообществах.

Представляется особенно значимым, что хронологические координаты мифологических преданий о первых ремесленниках и правителях — таких как Каюмарс, Джамшед, Тахмурес — соотносятся с археологическими данными эпохи энеолита. По расчётам Абу Райхана Беруни, Каюмарс правил в середине IV тысячелетия до н. э. — периоде, к которому относятся находки вязальных инструментов в Геоксюре и Саразме [5]. Такое совпадение не может быть признано случайным: по мнению автора, оно отражает «память» о древнейших культурных практиках, сохранившуюся в символично-нарративной форме.

В фокусе данных источников находится и устойчивый архетип женского начала как носителя прикладного знания и хранителя ремесленных традиций. В ряде таджикских регионов, по свидетельству Содиковой, покровителем вязания и плетения считался Хазрати Бурх Сармаст, в образе которого соединились мифологические черты первоматери (Евы) и ремесленного наставника. В Каратаге он известен как Хасти Бурхи Сармаст, «происхождение которого связывали с Момо Хаво» [17, 33]. Таким образом, мифологическая генеалогия ремесла выводится от женского сакрального начала, что отражает более широкую закономерность: в доиндустриальных культурах именно женский труд, связанный с домашним производством, наделялся функцией охранения, воспроизводства и трансляции сакральных смыслов.

Эти сюжеты органично вписываются в структуру ритуального времени, зафиксированного в таджикском фольклоре. Женские персонажи — «Биби-Сешанбе»,

«Биби-Чоршанбе», «Биби-Фотима» — не только воплощают покровительство ремёслам, но и соотносятся с определёнными днями недели, в которые надлежит заниматься теми или иными видами труда. Такая системность свидетельствует о глубокой ритуализации ремесленного цикла и его встраивании в повседневную сакральную хронологию. По мнению автора, подобная мифо-ритуальная регламентация деятельности указывает на включённость вязания не просто в быт, но и в ценностную и обрядовую структуру традиционного общества. В ряде исследовательских наблюдений подчёркивается, что вязание, в отличие от ткачества, характеризуется большей технологической простотой и универсальностью. «В отличие от ткачества с его сложной и длительной технологической цепочкой, примитивным вязанием занимались в кругу каждого хозяйства, следовательно, эта отрасль промыслов была более распространённой» [17, 18]. Эта характеристика не только позволяет рассматривать вязание как более доступный вид текстильной деятельности, но и создаёт основания для выдвижения гипотезы о его хронологической первичности по отношению к ткачеству. Такая постановка вопроса подкрепляется данными материальной культуры: многочисленные находки вязальных крючков и спиц на памятниках бронзового века контрастируют с относительным отсутствием элементов ткацких станков, что, по мнению автора, указывает на более раннее и массовое распространение именно петельной техники в доцеховых условиях. Стабильность инструментальной базы объясняется не только простотой, но и высокой технологической эффективностью. Петельная техника позволяла создавать изделия сложной формы без необходимости предварительного раскроя или сшивания деталей. Это свойство приобретало особую важность в контексте ограниченного пространства, нехватки специализированных приспособлений и требований к быстрой реакции на климатические изменения — например, в условиях внезапного похолодания или сезонных осадков. Именно поэтому вязание можно рассматривать как форму производства, идеально встроенную в экономический и экологический контекст жизни раннеземледельческих и скотоводческих общин.

Суммируя эти наблюдения, автор подчёркивает, что вязание было энергоэкономичным, гендерно маркированным и локально воспроизводимым ремеслом, устойчиво функционировавшим в структуре семейного хозяйства. Археологические и письменные источники, свидетельствующие о раннем распространении вязания, подтверждают его глубокую интеграцию в систему повседневного производства и культурной памяти народов Средней Азии.

Особую значимость в этом контексте приобретают археологически подтверждённые случаи помещения вязальных орудий в женские захоронения. Археологические материалы свидетельствуют о том, что во всех восьми захоронениях, содержащих металлические спицы, были погребены женщины; кроме того, в этих комплексах обнаружен текстильный инвентарь, включающий ковроткацкие ножи, иглы с ушками, шилья и пряслица [17, с. 28]. Подобные находки не оставляют сомнений в том, что вязание было не только функциональным навыком, но и частью женской культурной идентичности, включённой в ритуальные и бытовые структуры традиционного общества. Оно выполняло роль не просто утилитарного труда, а института воспроизводства социальной памяти, передававшегося по материнской линии.

Этнографические данные и фольклорные материалы усиливают эту интерпретацию. Изделия вязального ремесла — джурабы, шапки, рукавицы — отличались не только практическим назначением, но и художественным, символическим содержанием. Орнаментальные мотивы, фиксируемые на носках и головных уборах, интерпретировались как носители сакрального смысла. В мифологическом нарративе они ассоциировались с образами женских покровителей ремесла — Биби-Чарха, Биби-Фотима, Хазрати Бурх Сармаст — что подтверждает включённость вязания в сферу сакрализованного труда [13].

Таким образом, данные материальной и литературной традиции дают основание утверждать, что вязание формировалось как неотъемлемая часть социокультурного комплекса древнеоседлых обществ. Оно объединяло утилитарную функцию, художественное

оформление, устойчивую передачу навыков по женской линии и сакральные представления, связанные с защитой, теплом и продолжением рода. Не случайно образ женского ремесленника в таджикской мифологии ассоциирован с покровительницами домашнего труда — такими, как Биби-Чарха и Хазрати Бурх Сармаст [17].

Системное рассмотрение вязального ремесла в контексте археологических, фольклорных и письменных источников позволяет не только обосновать его древность и широкое распространение, но и обозначить перспективные направления дальнейших исследований. В частности, актуальными представляются уточнение хронологии становления вязальных техник в рамках трансрегиональных обменов и анализ символических кодов орнаментальных мотивов как выражения гендерной и этнической идентичности. В этом отношении вязание предстает не просто как ремесло, но как форма материальной культуры, тесно связанная с духовной жизнью традиционного общества.

Рецензент: д.и.н., профессор Пирумшоев Х.

Литература:

1. Андреев, М. С. Таджики долины Хуф (верховья Аму-Дарья) / Подгот. к печати и снабжён примеч. и доп. А. К. Писарчик. — Сталинабад: Изд-во Акад. наук Тадж. ССР, 1958. — 526 с.
2. Аскарлов А. А. Могильник эпохи бронзы в Муминабаде // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. — 1970. — Вып. 122. — С. 64–66.
3. Ат-Табари, Мухаммад ибн Джарир. История пророков и царей / пер. с араб. В. И. Беляева, О. Г. Большакова, А. Б. Халидова; отв. ред. О. Г. Большаков. — М.: Восточная литература, 1987. — 398 с.
4. Ат-Табари, Мухаммад ибн Джарир. История пророков и царей / пер. с араб. В. И. Беляева, О. Г. Большакова, А. Б. Халидова; отв. ред. О. Г. Большаков. — Ташкент: Фан, 1987. — 474 с.
5. Беруни, Абу Райхан. Памятники минувших поколений / пер. с араб. и коммент. А. Ш. Шомахмадова. — Душанбе: Дониш, 1990. — 321 с.
6. Бобринский А. А. Орнамент горных таджиков Дарваза (Нагорная Бухара). — СПб.: Тип. Имп. Акад. наук, 1908. — 36 с., ил.
7. Гейер, И. И. Весь Русский Туркестан. — Ташкент: С. Р. Конопка, 1908. — [4], 308, XXXII с.
8. Зарубин И. И. К вопросу о художественном оформлении народного костюма таджиков // Старина и искусство. — 1916. — № 2. — С. 43–50.
9. Кузьмина, Е. Е. Откуда пришли индоарии? Материальная культура племен андроновской общности и происхождение индоиранцев / Е. Е. Кузьмина. — М.: Наука, 1994. — 464 с.
10. Массон, В. М. Алтын-депе / В. М. Массон. — Л.: Наука, 1981. — 176 с.
11. Массон, В. М. Геоксюрская группа поселений эпохи энеолита / В. М. Массон. — М.: Наука, 1989. — 164 с. — (Археология СССР). — Библиогр.: с. 157–161.
12. Массон, В. М. Культурогенез Древней Центральной Азии / В. М. Массон. — СПб., 2006. — 384 с.
13. Мирхонд Мухаммед ибн Хонд-шах ибн Махмуд. Равзат ус-сафо (Сад праведников) / Пер. под ред. Б. Дорн. — СПб.: Импер. Акад. наук, 1860. — Т. I. — 402 с.
14. Омар Хайям. Наврузнаме / Хайям, О. — Душанбе: Ирфон, 1989. — 160 с.
15. Раззоков А. Р. Орудия труда и хозяйство древнеземледельческих племён Саразма. — Душанбе: Дониш, 1986. — 94 с.
16. Сарианиди, В. И. Маргуш: Древневосточное царство в старой дельте реки Мургаб / В. И. Сарианиди. — Ашхабад: Ёлым, 2002. — 216 с. : ил.
17. Содикова, С. А. История зарождения и совершенствования вязального дела таджиков (IV тысячелетие до н.э. — первая половина XX в.): дис. ... канд. ист. наук: 5.6.1 / С. А. Содикова. — Душанбе: Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАН Таджикистана, 2022. — 165 с.
18. Шишкин, И. Б. У стен великой Намазги / И. Б. Шишкин. — М.: Наука, 1977. — 191 с.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ И ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВИДЕТЕЛЬСТВА СТАНОВЛЕНИЯ ВЯЗАЛЬНОГО ДЕЛА В РЕГИОНЕ СРЕДНЕЙ АЗИИ

В статье анализируются археологические и письменные источники, подтверждающие становление и эволюцию вязального ремесла на территории Средней Азии начиная с энеолитической эпохи. На основе предметных находок (вязальные крючки, спицы, пряслица) и письменных памятников — от «Истории пророков и царей» ат-Табари до «Наврузнаме» Омара Хайяма — обосновывается идея о раннем формировании вязания как одного из древнейших видов текстильного производства, существовавшего наряду с ткачеством или предшествовавшего ему. Особое внимание уделено культурным взаимодействиям между регионами (Маргиана, Саразм, Бактрия), а также мифологическим представлениям, отражающим сакральное значение шерстяных волокон и женского труда в домохозяйственной культуре древности.

Ключевые слова: вязание, Средняя Азия, энеолит, археология, текстиль, крючок, спицы, джурабы, мифология.

ARCHAEOLOGICAL AND LITERARY EVIDENCE OF THE DEVELOPMENT OF KNITTING IN CENTRAL ASIA

This article analyzes archaeological and written sources that attest to the formation and evolution of knitting as a craft in the territory of Central Asia, beginning with the Eneolithic period. Based on material finds (crochet hooks, knitting needles, spindle whorls) and literary records — from al-Tabari's *History of the Prophets and Kings* to Omar Khayyam's *Nowruznameh* — the author substantiates the early emergence of knitting as one of the oldest forms of textile production, which either preceded or developed alongside weaving. Particular attention is given to cultural interactions between regions (Margiana, Sarazm, Bactria), as well as to mythological conceptions that reflect the sacred perception of wool and the traditional role of women's labor in ancient domestic culture.

Keywords: knitting, Central Asia, Eneolithic, archaeology, textile, hook, needles, jurabs, mythology.

ДАЛЕЛҲОИ АРХЕОЛОҒӢ ВА АДАБИИ ИНКИШОФИ БОФАНДАҒӢ ДАР МИНТАҚАИ ОСИЁИ МИЁНА

Дар мақола маъхазҳои бостоншиносӣ ва ҳаттӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд, ки далели ташаккул ва таҳаввули ҳунари бофандагӣ дар қаламрави Осиеи Марказӣ аз давраи энеолитӣ мебошанд. Дар асоси бозёфтҳои моддӣ — чангакҳо, сӯзанҳои бофандагӣ, чархҳои ресмонтапӣ — ва ёдгориҳои ҳаттӣ, аз «Таърих»-и Табарӣ то «Наврӯзнама»-и Умари Хайём, фарзияе матраҳ мегардад, ки бофандагӣ яке аз куҳантарин шаклҳои истехсоли нассочӣ буда, ба тозақорӣ муқаддам ё ҳамзамон бо он рушд ёфтааст. Дар мақола ба робитаҳои фарҳангии байни минтақаҳо (Марғиён, Саразм, Бохтар), инчунин ба тасаввуроти мифологӣ таваҷҷуҳ зоҳир мегардад, ки дар онҳо нахҳои пашм ва меҳнати занонаи хонагӣ дорои аҳамияти ҳосса маҳсуб меёбанд.

Калидвожаҳо: бофандагӣ, Осиеи Миёна, энеолит, бостоншиносӣ, нассочӣ, чангак, сӯзанҳои бофандагӣ, ҷӯроб, мифология.

Маълумот дар бораи муаллиф: Содиқова Сайёра Абдурақибовна – номзоди илмҳои таърих, ходими хурди илмӣ Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониш Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. E-mail: sayorka_s@mail.ru

Сведения об авторе: Содикова Сайёра Абдуракибовна – кандидат исторических наук, младший научный сотрудник Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана. E-mail: sayorka_s@mail.ru

Information about the author: Sodikova Sayora Abdurakibovna – Candidate of Historical Sciences, Junior Research Fellow at the Institute of History, Archaeology and Ethnography named after A. Donish, National Academy of Sciences of Tajikistan. E-mail: sayorka_s@mail.ru

МУРУРИ МУХТАСАР БА САЙРИ ТАЪРИХИИ НАВРӢЗ

*Охониёзов А.***Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ**

Ин ки Наврӯз яке аз қадимитарин ҷашни тоҷикон буда, реша дар умқи дарозии таърихи мардумони ориёинажод дорад, собит аст. Вале он ки ин ҷашни аҷдодӣ дар масири таърих, мисли соҳибону меросдоронашон пастиву баландиҳои зиёдеро паси сар намудааст, ҳанӯз ба пажӯҳишу кӯшишҳои зиёде ниёз дорад. Танҳо тавассути пажӯҳиши раванди таназзул ва таҳаввули он дар тӯли таърихи зиёда аз 6 ҳазорсолааш метавон бузургӣ ва шаҳомати онро боз ҳам бештар ва хубтар дарк намуд. Ин ҷашн ҳатто дар таърихи начандон дури миллати мо, яъне дар даврони Шуравӣ то ҳудуде аз табу тоб афтода буд, аммо ҳамчунон дар миёни мардуми тоҷик ҷойгоҳи ҳосе дошт ва бо тамоми ишқу алоқа таҷлил мегардид. Наврӯз ба шарофати истиқлоли давлатии Тоҷикистон ва бо иқдоми фарҳангдӯстона ва миллатдӯстонаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бори дигар рангу бӯи тоза ва миллии бештареро ба худ гирифта, ҳамасола ба сурати густурда ва бо шӯқу тамом ба унвони ҷашни миллии ва аҷдодӣ таҷлил мегардад. Маҳз бо ибтикороти Сарвари Тоҷикистон ва дастгирии сарони кишварҳои ҳавзаи Наврӯз дар соли 2009 Наврӯз ҷашни байналмилалӣ эълон гардид ва бо ин иқдომ боз як варақи тозаи дигаре ба таърихи ифтихороти миллии мо афзуда шуд.

Дар ин мақола сабъи шудааст, то дар бораи Наврӯз ва ҷашнгирии он дар ҳавзаҳои мухталиф, аз ҷумла Хуросонзамин, ки маҳди тамаддуни ориёӣ ва макони аслии Наврӯз маҳсуб мешавад мурури кӯтоҳи илмиву таърихӣ намуд, то ба ин васила ба ин фаҳмиш расид, ки Наврӯз то чи андоза як ҷашни маҳбӯб ва умумибашарӣ буда, дар тӯли таърих алорағми тохтутозҳо, истилоҳгарихову фарҳангсизеҳо на танҳо аз байн нарафт, балки ҷойгоҳи муқаддаси хешро ҳифз намуда тақвият бахшид.

Мусаллам аст, ки Наврӯз дар Хуросони Бузург ва Эронзамин ҳамчун як ҷашни бостонии мардумӣ аз ҷойгоҳи вижае бархӯрдор буд ва дар ашъору осори бузургону донишмандони ин сарзамин тараннум меёфт. Шоирону нависандагони тоҷику форс аз Рӯдакӣ шуруъ карда то Фирдавӣ, Умари Хайём, Берунӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва ғайра дар васфи Наврӯзи бостонӣ ашъори зиёде офариданд ва асарҳо менигоштанд. Умари Хайём ба ин муносибат “Наврӯзнама”-ро эҷод кард ва Абурайҳони Берунӣ роҷеъ ба ин ҷашн дар асарҳои мондагоруш “Китоб ут-тафҳим” ва “Осор-ул-бақия” маълумоти хеле нодиреро ҳам аз ҷиҳати илмӣ ва ҳам аз ҷиҳати таҷлили он пешкаш намудааст. Ин осору иттилоот ба муаррифии зиёд ниёз надорад, зеро қулли осори дигари баъдина аз он ёдовар шуда, бар мабной он иттилооти дигареро ироа намудааст. Аммо бо ин вучуд осоре дигар роҷеъ ба бузургӣ, ҳашамат ва таҷлили ин иди аҷдодӣ дар тамаддуни миллати мо ва миллатҳои дигар мавҷуд аст, ки ҷанбаҳои дигари пураарзиши натавон Наврӯз ҳамчун ҷашни мардуми Аҷам, балки ҳамчун ҷашни қулли башар ва муносибат ба онро таҷассум мекунад. Доништан, таҳқиқ ва пешниҳоди ин маълумот барои хонандаи имрӯза тақозои замон аст, то насли муосир битаронад аз арзишҳои милли хеш ҳамагирона оғох бошад ва дар роҳи ҳифзу нағҳдорӣ ӯ ҳамвора талош намояд.

Яке аз манбаъҳои, ки ба ҷойгоҳи Наврӯз ва ҷашнгирии он иртибот дорад ва аслан барои хонандаи тоҷик шинос нест, маснавии “Рӯзу Шаб”-и Ҳаким Низории Қаҳистонӣ мебошад. Ҳаким Низории Қаҳистонӣ, шоири қарни 14 мебошад ва осори зиёде аз худ боқӣ гузоштааст, ки “Девони ашъор”, “Сафарнома”, “Адабнома”, “Дастурнома”, “Шабу Рӯз” аз ҷумла осори ӯ ба шумор меравад. Ҳаким Низорӣ яке аз шуарои ҳамасри Саъдӣ буда, шоирони бисёре, аз ҷумла Ҷомӣ бар ин ақида аст, ки ашъори Ҳофиз зери таъсири осори Низорӣ эҷод шудааст, ки албатта ин мавзӯи дигар аст ва иртибот бо нигоштаи мо надорад. Танҳо зикри бояд кард, ки шоире ба мисли Ҳофиз, ки донандаи “лисонулғайб” аз ӯ ном

бурда мешавад, агар воқеан тахти таъсири Низорӣ қарор гирифта бошад, пас осору ашъори Низории Қаҳистонӣ қобили мутолиаи ҷидӣ ва омӯзиш аст.

Ҳамон тавр ки қаблан зикр шуд, маснавии “Шабӯ Рӯз”, ба ҷашни Наврӯз иртибот дошта, маҳз дар рӯзи Наврӯз ва ба муносибати ҳамин ҷашн эҷод шудааст. “Рӯзу Шаб” саввумин маснавӣ аз панҷ маснавии Низории Қаҳистонӣ мебошад, ки дар баҳри мутақориб эҷод шуда, таълифи он ба замони ҷашни Наврӯз рост меояд. Таҳлилу тавсифи маснавӣ ва пардохтан ба паҳлуҳои мухталиф ва муҳтавои он дар маҷоли ин мақола нест ва танҳо чизе, ки дар ин ҷо зикри он муҳим ба назар мерасад, ин маснавиро Ҳаким Низорӣ ҳамчун тухфаи наврӯзӣ барои шоҳ эҷод кардааст. Насруллоҳ Пурҷаводӣ дар тасҳеҳ ва муқаддимаи маснавӣ менависад: “...Низорӣ ин маснавиро дар шаби Наврӯз, мутобиқи ҷамодиюсонии 699, баробар бо моҳи марти 1300 мелодӣ, суруда ва ба унвони тухфаи наврӯзӣ ба Шоҳ Алӣ Шамсиддин, подшоҳи Бирҷанд (Бирҷанд шаҳрест дар Хуросони ҷанубии имрӯза - А.О) ва Хусф ва атрофи он, тақдим кардааст” [2, 8].

Агар кӯтоҳ ба таърихи иншои маснавии “Рӯзу Шаб” назар андозем метавон дарёфт, ки Наврӯз аз ҷӣ ҷойгоҳи вижае дар назди хосу оми мардумони Хуросонзамин бархӯрдор будааст, ки эҷоди маснавии ёдшуда ҳамчун ҳадяи ҷашни наврӯзӣ ва дастовезе барои дилҷӯй аз Шоҳ далеле бар ин гуфтаҳост. Гуфта мешавад, ки шоҳ аз Ҳаким Низорӣ ранҷида ўро ба ҷашни наврӯзӣ даъват накардааст ва шоири ранҷидахотир маҳз ин маснавиро дар рӯзи Наврӯз воситае барои дилҷӯй аз шоҳ ва мавриди бахшоиши ў қарор гирифтани иншо намудааст. Шоир бо ғамгин будан аз ин, ки ба ҷашни наврӯзӣ даъват нашуда ва дар танҳой мондааст чунин мегӯяд:

Шаби Наврӯз дар харобаи хеш,
Чому чону ману қаробаи хеш... [2, 44].
...Дигарон бо нишоти наврӯзӣ,
Мани дилхаста бо ҷигарсӯзӣ...[2, 45].

Достони маснавии “Рӯзу шаб” ба мучодилаи баҳси миёни рӯзу шаб мепардозад, ки дар охир рӯз бар шаб пирӯз мешавад, ки маъмулан чунин пирӯзӣ рамзи пирӯзии нур бар зулмот доништа мешавад. Ҷо дорад ёдовар шавем, ки масъалаи нуру зулмот аз асоситарин масъалаҳои фалсафаи мардуми ориёнасл доништа мешавад ва муҳтавои аслии маснавии “Рӯзу Шаб”-ро низ метавон баргирифта аз ҳамин фалсафа донист, агарчи ба ақидаи бархе аз муҳаққиқон “Низорӣ тавачҷуҳе ба низои нуру зулмот дар ақидаҳои пеш аз ислом надоштааст.” [2, 19] Шоир таърихи поён ёфтани маснавии худро низ бо Наврӯз ва баҳор мепайвандад ва мегӯяд:

Навбаҳорӣ ба моҳи найсонӣ,
Назм кардам ҷамодиюссонӣ.
Ҷашни Наврӯз бар мубораки фол,
Тисъа ва тисъина ва ситтамоия зи сол.
Соҳтам аз пайи дилафрӯзӣ,
Тухфаи ҳолиё ба наврӯзӣ... [2, 94].

Таълифи маснавии “Рӯзу Шаб”, ки дар аёми Наврӯз ва бо ҳадафи мавриди бахшоиш қарор гирифтани шоир дар назди шоҳ эҷод шудааст, бори дигар ин нуктаро барои мо рушан месозад, ки Наврӯз аз ҷӣ ҷойгоҳ ва эҳтироме дар пеши ҳамагон бархӯрдор будааст.

Афзудан равоаст, аз ин ки Наврӯз дар Хуросонзамин ҳазорсолаҳо аз ҷойгоҳи мумтозе бархӯрдор буда, шоирону андешмандони мо аз гузашта то ҳол дар васфи он шеърӯ тарона, достону қиссаҳо офаридаанд, ки ин ҷои шигифтӣ надорад. Аммо ҳашамати Наврӯз аз маҳдудии он берун рафт ва манотиқи дигареро дарнавардид ва ҳатто дар ҷаҳони Ислом низ тавонист ҷойгоҳи хосеро барои худ пайдо намояд. Дар идомаи мақола нигоҳи иҷмолӣ ба ин мавзӯ хоҳем дошт, ки ҷӣ гуна Наврӯз тавонист аз ғаҳвораи хеш фаротар пой ниҳад ва на танҳо мағлуб нашавад, балки маҳбӯб ҳам гардад.

Агарчи дар Ислом сареҳан ба таҳрим кардани Наврӯз чизе гуфта нашудааст, аммо таърих гувоҳ аст, ки ин ҷашни бостонӣ дар замони паҳншавии Ислом бо мушқил рӯ ба рӯ шуд. Аз он, ки дар Қуръон ё ҳадис дар хусуси маҳв ё таҳрими ин ҷашни бостонӣ сароҳатан

чизе гуфта нашудааст, наметавонад далеле бошад бар ин ки он мавриди истикболи гарми ҳукамои диндор қарор гирифта бошад. Ҳамон гуна ки дар бораи сӯзондани китобу осори бостонии ниёгон ба сароҳат чизе гуфта нашуд, аммо ногуфта пайдост чунин иқдомот сурат гирифта буд ва дар хусуси китобсӯзиву нобуд кардани осори бостонии мардумони эронитабор борҳо ва борҳо дар манобеу сарчашмаҳо гуфта шудааст ва мо дар ин ҷо фақат бо оварадани танҳо як далел иктифо мекунем.

Дар китоби “Ду қарни сукут” аз осори зиёди давраи Сосониён ёдоварӣ шудааст, ки танҳо номе аз онҳо дар китобҳо боқӣ мондааст: “Номи бисёре аз китобҳои давраи Сосонӣ дар китобҳо монда, ки ному нишоне аз онҳо нест, ҳатто тарҷумаҳои онҳо, ки дар аввалҳои давраи Аббосиён анҷом шуда, аз байн рафтааст ...Вақте Саъд бинни Ваққос бар Мадоин даст ёфт дар он ҷо китобҳои зиёде дид ... ҳамаи он китобҳоро дар обу оташ афканданд...” [1, 96].

Ҳамин тавр, Наврӯз низ ба унвони чашни бостонии барои бегонагон аз ин қоида мустасно набуд. Аммо бо ин вучуд, дар таҳриму маҳв кардани он на ҳамеша муваффақ будаанд ва ё ба иҷбор ё ба ихтиёр ба он гардан ниҳоданд ва бо он ба таомул пардохтанд ё дар бисёре аз маворид онро пазируфтанд. Гуфта мешавад, Наврӯз дар авоили давраи Аббосиён бо ҳамон шукуҳе, ки дар даврони Сосониён чашн гирифта мешуд, таҷлил гардид. Мардум шодӣ мекарданд, ба ҳамдигар ҳадя меоданд, оташ меафрӯхтанд, хулафо ва ҳокимон низ ҳадя дарёфт мекарданд ва амсоли он. Бархе аз муҳаққиқон ба чанд омили пойдории Наврӯз дар давраи Аббосиён таъкид мекунанд ва менигоранд “ҷамъ шудани молиёт (андоз), додани ҳадяҳо, шодиву хурсандӣ кардани мардумон ва дарбориён аз омилҳои пойдории Наврӯз буданд” [8, 35].

Дар ин ҷо метавон ба ду омили дигар ишора кард, ки дар пойдории Наврӯз дар замони Аббосиён муҳим ба назар мерасад: яке нуфузи мардумони эронинажод ва фарҳанги мардумони ин сарзамин, ки дар бисёре аз манобеъ гуфта шудааст, ки ҳатто дар давлатдорӣ низ аз шеваи Сосониён истифода мешуд. Ба иловаи ин дар ёд дошта бошем Аббосиёро Абумуслими Хуросонӣ сари қудрат овард ва бидуни тардид ӯ наметавонист нисбат ба фарҳангу тамаддуни аҷдоии худ бетафовут бошад; ва омили дигар тарс аз норизоиятӣ ва ошӯби мардумоне, ки Наврӯз ва чашнҳое аз ин қабил барои онҳо муҳтарам ва ҷузъи ҷудоинопазири тамаддуну фарҳанги онҳо ба ҳисоб меомад.

Дар ҳар сурат мо шоҳиди нуфузи Наврӯз дар берун аз ғахвораи аслии ҳудаш, яъне Хуросонзамин ҳастем ва ин маҳбубияти Наврӯз маҳдуд ба як макон ё як хилофату ҳукумат набудааст. Дар бораи ҷойгоҳи рафеи Наврӯз дар замони Хилофати Фотимиёни Миср (/ 297-567 ҳ.қ / 909 м -1171 м.), ки беш аз 250 сол бар баҳши аъзае аз ҷаҳони ислом ҳукумат доштанд, хеле зиёд дар манобеъ навишта шудааст, ки чи гуна Наврӯз дар Миср дар сатҳи баланд таҷлил гардида, ҳатто Султони Миср худ дар он ширкат варзидаст. Ба навиштаи Тақиюддин Абулаббос Аҳмад ибни Алӣ ал Мақризӣ (1364-1442), аз таърихнигорон ва ҷуғрофидонони қарни 14-15 Миср, дар бораи таҷлили Наврӯз дар замони Фотимиёни Миср менависад, ки бозорҳо таътил ва рафту омад дар роҳҳо кам мешуд. Либос ва пӯшок байни кормандон ва хонаводаҳояшон тақсим мешуд. Ниёзҳои наврӯзӣ ба онҳо дода мешуд ва мардум оташ меафрӯхтанд ва об ба рӯйи ҳамдигар мепошиданд [4].

Нуъмон бинни Муҳаммад бинни Тамими Мағрибӣ муълақаб ба Қозӣ Нуъмон - қозиулқузоти давраи Фотимиёни Миср дар китоби маъруфи худ “Даоим-ул-Ислом” ҳадисеро аз Пайғамбари Ислом нақл мекунад, ки чунин аст: “**Агар битавонед ҳар рӯз Наврӯз кунед, яъне ҳар рӯз дар роҳи Худо ба ҳамдигар ҳадя бидиҳед ва бо якдигар пайванд (дӯстӣ) барқарор кунед**” [3, 326]. Мо дар бораи дурустӣ ва ё нодурустии ин ҳадис баҳс намекунем, зеро бо баҳси мо чандон муртабит нест, аммо чизе ки барои мо дарки он муҳим аст ҷойгоҳи Наврӯз дар замони Фотимиён дар Миср аст, ки вақте як донишманду фақеҳ ва қозии хилофат дар китоби худ аз Наврӯз сухан мегӯяд ва барои тақвияти сухани хеш аз Пайғамбар ҳадис меоварад худ нишон аз ҷойгоҳи Наврӯз дар Миср дар он замон дорад. Агарчи дар мавриди Наврӯз дар Миср гуфта мешавад, ки он таърихи қадима дорад ва бархе аз ривоятҳо онро ба замони султай ҳахоманишиён бар Миср марбут медонанд, ки баҳси дигар аст.

Ин танҳо мисоле нест, ки аз ҳашамату шукуҳи Наврӯз дар Миср ҳикоят дорад. Ҳаким Носири Хусрав дар “Сафарнома” рочеъ ба ду иди муҳим дар Миср менависад: “Султон (манзур халифаи Фотимиён - А. О.) дар соле ба ду ид хон биниҳад ва бор диҳад хавосу авомро, он ки хавос бошанд дар ҳазрати ӯ бошанд ва он чи авом дар дигар сороҳо ва мавозеъ...” [7, 107]. Ҳаким аз ин ду ид ном намебарад, аммо то он ҷо, ки дар ҳамин нигошта ба моҳи Рамазон ишора мекунад, эҳтимол меравад, яке аз ин ду ид Рамазон бошад. Аммо Фидоии Хуросонӣ дидори Носири Хусрав бо Халифаи Фотимӣ- Мустансирро дар рӯзи Наврӯз медонад. Ӯ дар китоби худ “Ҳидоят-ул-муъминин ал-толибин” дар он ҷое, ки дар бораи иқомати Ҳаким Носири Хусрав дар Қоҳира ва дидори ӯ бо Халифаи Фотимӣ Мустансири Биллоҳ суҳбат мекунад, аз забони Носири Хусрав чунин ривоятро меоварад: “...ин матлабро аз он хизри ҳидоят шунидам, то ду моҳи дигар таҳаммул намудам, то Наврӯзи Султонӣ шуд, бар сари роҳи Мустансир истодам, то замоне ки ташриф оварданд.” [5, 78].

Ба эҳтимоли зиёд манзур аз “хизри ҳидоят” Муваиддини Шерозӣ мебошад, ки Носир ӯро муаллим ва устои худ медонад ва аз ӯ шунда бошад, ки бояд барои дидани Султони Миср ду моҳи дигар таҳаммул кунад, то Наврӯз ояд. Ибораи “*Наврӯзи Султонӣ*” ҳам дар навбати худ ҷолиб аст ва он аз ҷойгоҳи мумтози иди бостонии Наврӯз дар умқи яке аз хилофатҳои исломӣ дар қуруни вусто ҳикоят дорад.

Носири Хусрав дар “Сафарнома”-и хеш, ҳадди ақал ба иттилои нигоранада, фақат дар як ҷо аз Наврӯз барои муқоисаи обу ҳавои Ҳаррон бо Хуросон ёдовар мешавад ва менависад: “Рӯзи одинаи бисту панҷуми ҷимодил-ухрои санаи самону ва салосина ва арбаъамиати (437) ба Ҳаррон расидем. Бисту дуввуми даймоҳ. (дар матни форси дуввуми озармоҳи қадим) Ҳавои он ҷо дар он вақт чунон буд, ки ҳавои Хуросон дар Наврӯз.” [6, 13]

Бо ҳамаи он чизе, ки гуфта шуд метавон ба унвони натиҷа чанде аз авомилро зикр кард, ки сабаби маҳбубияти Наврӯз дар назди ҳамагон гардидааст. Пештар дар бораи авомили ҷойгоҳи Наврӯз дар он ҷое, ки дар бораи ин чашн дар замони Аббосиён гуфта шуд, зикр гардида буд, гирифтани андоз ва пур кардани ҳазона, гирифтани ҳадя ва дарёфти тухфаҳо ва шодмонӣ кардан аз арзишҳои наврӯзӣ маҳсуб мешуданд, аммо дар ин ҷо ба чанд омили мондагории Наврӯз меҳоме ишора кунем.

Пеш аз ҳама Наврӯз дар зоти худ як иди башарӣ ва инсонист ва ҳеҷ тазоду ситезе бо ҳеҷ маросиме ё чашне ё адёну мазоҳиб ва ақвому миллат надорад, зеро моҳияти Наврӯз фаротар аз ин чизҳо аст.

Дигар, чунончи рочеъ ба иллати ҷойгоҳи Наврӯз дар хилофатҳои исломӣ суҳан бигӯем, дар замон аввали Аббосиён, он чизе ки дар боло гуфта шуд, метавон аз авомиле чун нуфузи мардумони эронинаҷод ва баҳусус бармакиён дар авомили хилофати ин силсила аз як сӯ ва тарс аз шӯришу ошӯб ва норизоиятии мардум, ки чашнҳои суннатие мисли Наврӯз барои онҳо хеле гирифта буд аз сӯи дигар, аз омилҳое буданд, ки ҷойгоҳи Наврӯзро дар давраи аввали хилофати Аббосиён таҳким бахшид. Зимни ин, ки нақши Абумуслими Хуросонӣ дар ба қудрат овардани Аббосиёнро низ набояд нодида гирифт ва тардиде нест, ки ӯ пойбанд ба арзишҳои қавмӣ ва суннатии худ буд ва ҳадди ақал дар ҳифзи он мекушид.

Агар дар бораи сабабҳои пайдории Наврӯз дар замони Фотимиён дар Миср суҳан бигӯем, метавонем ба чанд омили дигар ба таври зимнӣ ишора кунем.

Аввалан, ручӯи аз ҳад зиёди сардамдорони ин хилофат ба илму фарҳанг ва таъсиси марокизи илмиву фарҳангӣ, ки донишгоҳи Ал-азҳар намунае аз онҳост.

Дуввум, ҷалби афроди сиёсӣ, нухбагонии илм, донишмандон дар давлатдорӣ ва марокизи илмӣ сарфи назар аз мансубияти динӣ, мазҳабӣ, қавмӣ ва эҳтиром ба суннату фарҳанги миллатҳо ва қавмҳо ва мавриди омӯзиш қарор додани онҳо бидуни таассуб нисбат ба фарҳангу суннатҳо, чашну маросимҳои ақвоми дигар.

Саввум, нуфузи афроде бо суннатҳои эронии қадимӣ ва забонӣ тоҷикӣ-форсӣ аз қабилҳои Муваиддини Шерозӣ, Ҳамидиддини Кирмонӣ, Абуяъкуби Сичистонӣ, Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ ва амсоли онҳо дар дарбори хилофати Фотимиён, ки бидуни шак

пойбанд ба фарҳангу забон ва суннати аҷдодии худ буданд ва то он ҷое, ки дасташон расид ва пояшон кашид аз ин фарҳангу суннат дифоъ мекарданд.

Ин аз ҷумла чанд омиле буданд, ки ба назари мо барои мондагории Наврӯз ва ҷойгоҳи он дар миёни кишварҳо ва хилофатҳои берун аз маҳдудии суннати он, ки дар мақолаи кӯтоҳ зикраш рафт, мусоидат намуданд. Бадеҳист, ки авомили дигари зиёде низ вучуд дорад, ки кору таҳқиқоти бештаре метавонд онро муайян ва мушаххас кунад.

Муқарриз: н.и.ф. Додихудоев Ё.

Адабиёт:

1. Зарринкуб, Абдулҳусайни, Ду қарни Сукут / Абдулҳусайни Зарринкуб. – Техрон: Амир Кабир, 1336 х. – 335 с.
2. Қаҳистонӣ, Низор, Рӯзу Шаб / Низории Қаҳистонӣ, ба тасҳеҳ ва бо муқаддимаи Насруллоҳ Пурҷаводӣ.- Техрон: нашри Най, 1385. – 98 с. саҳ, саҳ.
3. Нуъмон, Қозӣ, Даоим- ул -Ислом, ҷ. 2 / Қозӣ Нуъмон. - Қоҳира, 1963. Тарҷумаи Абдуллоҳ Умедвор. - 568 с.
4. Ойин ва русуми Наврӯз дар Эронӣ чаҳон. Наврӯз дар Миср, iranmojri.com санаи вуруд 24. 02. 2025.
5. Хуросонӣ, Фидоӣ, Ҳидоят-ул-муъминин ал-толибин / Фидоии Хуросонӣ, бо тасҳеҳ ва эҳтимоми А. Семёнов. – Техрон, 1373.- 187 с.
6. Хусрав, Носир, Сафарнома / Носири Хусрав тасҳеҳи Маҳмуд Ғанизода. – Техрон: Асотир, 1384. – 144 с.
7. Хусрав, Носир, Сафарнома / Носири Хусрав. - Душанбе: Бухоро, 2014. - 285 с.
8. Хокранд, Ш., Зардушт, З. Чашнҳои эронӣ дар давраи аввали Аббосӣ / Шукруллоҳ Хокранд, Заҳро Зардушт // Ҷасторҳои таърихӣ, шумораи дувум, тирамоҳ ва зимистони 1390.- С. 23-41.

Сарчашмаҳо:

9. Абулқосими Фирдавсӣ . Шохнома, ҷ.1-Душанбе. 1987
10. Абӯрайҳони Берунӣ. Осор-ул-боқия.-Душанбе.1990
11. Ҳаким Умари Хайёми Нишопурӣ.Наврӯзнама.Армуғон.1995,март. №3

МУРУРИ МУХТАСАР БА САЙРИ ТАЪРИХИИ НАВРӯЗ

Наврӯз яке аз чашнҳои бостонӣ ва аҷдодии мардумони кулли ориёитаборон ва хосса сокинони Хуросонзамин аст, ки дар тӯли таърих пасту баландии зиёдеро пушти сар кардааст. Роҷе ба ин чашни аҷдодӣ ҳанӯз аз давраи қадим то ба имрӯз осори зиёде рӯи ҷоп омадаст, вале ҳанӯз ҳам рамзу розҳои он пурра кушода нашудаанд. Аз ҷумла, дарозумрии ин чашн ва аз ҷониби тамоми давлатдориҳои таърих пазируфта шуданаш яке аз рукнҳои бузургии он мебошад, ки ба таҳқиқоти муттасил зарурат дорад. Дар ин мақола саъй шуда, то ба сурати мухтасар ибтидо дар бораи ҷойгоҳи Наврӯз дар Хуросонзамин ва маснави “Рӯзу Шаб”-и Ҳаким Низории Қаҳистонӣ маълумот дода шавад ва сипас дар хусуси ҷойгоҳи Наврӯз берун аз Хуросонзамин, ба вижа дар даврони солҳои аввали хилофати Аббосиён ва замони хилофати Фотимиён дар Миср сухане чанд гуфта шавад. Ҳамчун иди худӣ пазируфта шудани Наврӯз ва тақвияти ҷойгоҳи он аз ҷониби ин сулолаҳо омилҳои дошт, ки низ дар мақола баррасӣ гардидаанд.

Калидвожаҳо: *Наврӯз, чашни Наврӯз, Наврӯзи ҷаҳонӣ, Хуросонзамин, Низории Қаҳистонӣ, маснави “Рӯзу Шаб”, аббосиён, фотимиён.*

КРАТКИЙ ОБЗОР ИСТОРИЧЕСКОГО ПУТИ НАВРУЗА

Навруз-один из древних и исконных праздников всех арийских народов, особенно жителей Хорасана, который на протяжении своей истории пережил множество взлетов и падений. Об этом историческом празднике с древнейших времен и до наших дней опубликовано множество работ, однако его символы и тайны до сих пор не раскрыты до конца. В частности, долговечность этого праздника и его принятие всеми правительствами на протяжении всей истории является одним из столпов его величия, требующих

постоянного исследования. В данной статье делается попытка сначала кратко изложить информацию о статусе Навруза в Хорасане и маснави Хакима Низари Кахистани «День и ночь», а затем изложить несколько слов о почитании Навруза за пределами Хорасана, особенно в первые годы Аббасидского халифата и Фатимидского халифата в Египте. Принятие Навруза в качестве национального праздника и укрепление его позиций этими династиями имели факторы, которые также обсуждались в статье.

Ключевые слова: *Навруз, празднование Навруз, всемирный Навруз, территории Хорасана, Низари Кахистани, маснави «День и Ночь», Аббасиды, Фатимиды.*

A BRIEF OVERVIEW OF THE HISTORICAL PATH OF NAVRUZ

Nowruz is one of the ancient and original festivals of all Aryan peoples, especially the people of Khorasan, which has experienced many ups and downs throughout its history. Many works have been published about this historical festival from ancient times to the present day, but its symbols and secrets have not yet been fully revealed. In particular, the longevity of this festival and its acceptance by all governments throughout history is one of the pillars of its greatness that requires constant research. This article attempts to first briefly outline the status of Nowruz in Khorasan and Hakim Nizari Kahistani's masnavi "Day and Night" and then to say a few words about the veneration of Nowruz outside of Khorasan, especially in the early years of the Abbasid Caliphate and the Fatimid Caliphate in Egypt. The adoption of Nowruz as a national holiday and the strengthening of its position by these dynasties had factors that were also discussed in the article.

Keywords: *Nowruz, celebration of Nowruz, worldwide Nowruz, territories of Khorasan, Nizari Kakhistani, masnavi "Day and Night", Abbasids, Fatimids.*

Маълумот дар бораи муаллиф: **Абдурахмон Охониёзов** - номзади илмҳои филологӣ, ходими пешбари илмии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ш.Хусейнзода, 35. Тел.: 935373938, E-Mail: merosikhatti@inbox.ru

Сведения об авторе: **Абдурахмон Охониёзов** – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник Центр письменного наследия при президиуме НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Ш.Хусейнзода, 35. Тел.: 935373938, E-Mail: merosikhatti@inbox.ru

Information about the author: **Abdurakhmon Okhoniyozyov** – Candidate of Philological Sciences, leading scientific employee of the Center for Written Heritage under the Presidium of NAST. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Sh. Khuseinzoda street, 35. Tel: 935373938, E-Mail: merosikhatti@inbox.ru

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ - CONTENT

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

<i>Абдуллоева Г.З.</i> Масъалаҳои назарияи матн дар забоншиносии муосир.....	5
<i>Бӯстонзода Т.</i> Таносуби ҳелҳои маъноӣ луғавӣ бо вожа дар матни бадеӣ ва гуфтор.....	12
<i>Ёраҳмадзода Ш.Р.</i> Таҳлили сохториву маъноии чанд истилоҳи этникии “Шоҳнома”.....	18
<i>Даминова М.З.</i> Роҳҳои экстралингвистии инкишофи вожагони меъморӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	25
<i>Иқромзода Х.И.</i> Сравнительный анализ структурно-семантических особенностей спортивной лексики таджикского и русского языков в контексте перевода.....	33
<i>Иматиева М.Б.</i> Категория одушевленности и неодушевленности существительного в шугнанском, таджикском и английском языках.....	38
<i>Камолзода Х.М.</i> Вожаҳои марбут ба нерӯҳои мусаллаҳ ва амалиёти низомӣ дар насри ривоятӣ...44	
<i>Кесамирова С. Р.</i> Асимметрияи байнизабонӣ дар истилоҳоти илмҳои гуманитарии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	52
<i>Маҷидова Б.</i> Мавқеъ ва истеъмоли истилоҳи «раг» дар «Тибби Мансурӣ»-и Закариёи Розӣ.....	59
<i>Мирзоева Г. Х.</i> Мнения русских лингвистов о некоторых различиях между морфемикой и словообразованием.....	64
<i>Муминова К.М.</i> Вожаи истилоҳоти дӯзандагӣ бофандагӣ дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ.....	69
<i>Насруллоев М.Н.</i> Корбурди узввожаҳо дар осори Убайди Зоконӣ.....	74
<i>Нурматов Д.О.</i> Особенности репрезентации безэквивалентной лексики в языке.....	80
<i>Ризоева Г.И.</i> Виҷагҳои ибораҳои рехта ва мушқилоти тарҷумаи онҳо (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ).....	86
<i>Одинаев А.С.</i> Таъбиқи тавҷеҳи грамматикӣ забони арабӣ дар китоби “Ал-Баҳр ал-Муҳит”-и Абуҳайёни Андалусӣ.....	92
<i>Раҳмонова Д. И.</i> Сравнительный анализ придаточных предложений причины в русском и немецком языках.....	101
<i>Раҳимова Ш.Д.</i> Таҳлили сохторӣ ва тарҷумаи калимаҳои такрорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	107
<i>Сарахонзода М.С.</i> Тема любви в произведениях Саади в интерпретации европейских переводчиков.....	112
<i>Сулаймонӣ У.</i> Фикру андешаҳои дастуршиносони Эрон дар бораи пасвандҳои масдарӣ.....	119
<i>Солиҳов Н.Х.</i> “Ҳадияи Сулаймонӣ” - фарҳанги нодиру мондагори даврони истиқлол.....	127
<i>Султанова Р.М.</i> Проблема переводимости/непереводимости лексических средств выразительности.....	136
<i>Темурзода К.К.</i> Мавқеи унсури гурба дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ва зарбурмасалу мақолҳои забони тоҷикӣ.....	141

Турсунов Ф.М., Шодиев Дж.С. Гендерная роль и образ женщины в японских, таджикских и русских пословицах: лингвокультурологический аспект.....	148
Умаралиева Т. Юғу испор ва чузъҳои вобаста ба онҳо: таҳлили маъноӣ ва сохторӣ дар заминаи маводи забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ.....	157
Хоҷамирзода М.Х. Шинохти матн дар афкори забоншиносии асримиёнагии форсу тоҷик.....	164
Ходжатов Б.Д. К вопросу о прагматике перевода вводных слов: русско-таджикский аспект (на материале романа «Преступление и наказание» и его перевода)	173
Шамсов Б. С., Мухторов З. М. Пажӯҳиши воҳидҳои забон дар веб-блокҳо ва хусусиятҳои жанри нутқ.....	180
Шералиев Ш. Категорияи сифа ва намуди феъл дар ҷумлаҳои фразеологии қолаби “дили касе пур” дар ғӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ва забони адабии муосири тоҷикӣ.....	187
Ҷабборова Ш.С. Феъли ҳоли «гирифта» - чузъи асосии ибораҳои феълиҳои мафҳуми ҳамроҳидошта.....	194
Юсупова Б.Ғ. Мавқеи осори бадеии Сотим Улуғзода дар омӯзишу баррасии ҷумлаҳои мураккаб.....	201
Зафарзод О. Ҷанбаҳои лингвофарҳангии вожаҳои ифодакунандаи ҳолату вазъият ва амалҳои хангоми беморӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва ҷинӣ.....	208
Гулматов А.Б. Таҳлили сохтори муҳотаб дар забони англисӣ.....	215
<u>АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERARY CRITICISM</u>	
Абдулраҳимзода Б.А. Марҳилаи ибтидоии ташаккули жанрҳои адабӣ ва ҳаҷвӣ дар рӯзномаҳои «Овози тоҷик» ва «Бедории тоҷик»	221
Абдулманнонзода М.А. Мақоми Саъдии Шерозӣ дар маҳбубияту маъруфияти ғазал.....	231
Анзурати М. Шаҳиди Балхӣ шоири маъниҳои рангин.....	239
Абдулраҳимзода Б.А., Ашурова М.Б. Заминаҳо ва ангеҷаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар ташаккули образи Восеъ дар адабиёти тоҷик.....	245
Асомиддинзода Ш. Мухтассот ва мушаххасоти қофияи рубоӣҳои Воқифи Лоҳурӣ.....	254
Давлатбекзода Т. Мавқеи фолклор дар эҷодиёти Ғаффор Мирзо.....	261
Раҳимӣ Д.К. Мотиви издивоҷи байни инсону ҳайвон дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ.....	267
Зайдуллозода С. З. Инъикоси маросимҳои мардумии тӯй дар ашъори Гулрухсор.....	272
Ибрагимов Ф. Муосирони Аҳмади Дониш ва таҳқиқи рӯзгору осори ӯ.....	280
Имомӣ Р. И. Ҷойгоҳи шеърӣ ҷаҳорпора дар эҷодиёти Нурмуҳаммад Сирочӣ.....	288
Исмоилова С. А. Васфи манзараҳои табиати хомӯш дар ашъори Абуисҳоқи Ғаззӣ.....	293
Кенҷаева М.З. Тасвири воқеаҳои солҳои 90-уми садаи XX дар ҳикояҳои нависандагони замони Истиқлол.....	399
Қаҳорзода М.В. Ташаккули сабуку услуб ва густариши маъноҳои иҷтимоиву фалсафӣ дар эҷодиёти Аскар Ҳаким дар даврони истиқлоли давлатӣ.....	306

<i>Қурбонзода Р.Қ., Сайфуллоев М.Х.</i> Вазъи сиёсату иҷтимоӣ ва фарҳангӣ - адабии замони зиндагии Илём Абумозӣ.....	315
<i>Меликов Ф.Л.</i> Ҷойгоҳи ашъори ғиноӣ дар эҷодиёти Мухтарам Ҳотам.....	321
<i>Мухуддинзода Қ.С.</i> Мавқеи жанрҳои публитсистӣ-бадеӣ дар маҷаллаи «Хорпуштак».....	327
<i>Раджабова К.Х.</i> Тематическое разнообразие лирических произведений Махтумкули Фраги.....	335
<i>Саидаҳмадова Ш.А.</i> Тараннуми худшиносӣ, ваҳдат ва истиклол дар эҷодиёти Раъноӣ Мубориз.....	342
<i>Сафарова Н.С.</i> Хусусиятҳои сохтори ғазалиёти Саидҷон Ҳакимзода.....	348
<i>Ҷавҳарӣ М. О.</i> Таҳлили симоҳои асосии достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Абдурахмони Ҷомӣ.....	356
<i>Шарифова Г.Ҳ.</i> Воқеияти зиндагӣ ва дарки бадеии он.....	363
<i>Ширинова О.Ф.</i> Ҷойгоҳи рубоӣ ва дубайтӣ дар эҷодиёти Салими Хатлонӣ.....	369
<i>Эҳсон Х.Р.</i> Шинохти истилоҳи ҳиссомезӣ.....	376

ПЕДАГОГИКА – PEDAGOGY

<i>Гулназарзода Ж. Б.</i> Рақамикунонӣ ва арзёбии квалитетии салоҳиятҳои омӯзгорон дар партави сиёсати миллии таҳсилоти Тоҷикистон.....	381
<i>Азимова М.Х.</i> Организация и развитие коммуникативной толерантности в процессе обучения...388	
<i>Бойзода Ҷ.Ҷ.</i> Ҳикмати омӯзгор дар паёмҳои Пешвои Миллат.....	397
<i>Гадоев К.Х.</i> Эволюция смешанного обучения в профессиональном языковом образовании: от традиции к цифровой трансформации.....	404
<i>Самадова Г.Ю., Содикова М.С.</i> Обучение и воспитание современных студентов в вузах Республики Таджикистан.....	411
<i>Сангов Н.Н., Саидзода Қ.А.</i> Асосҳои педагогӣ-психологӣ истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ дар раванди таълим.....	417
<i>Тошова Б.Р.</i> Проблемное обучение на уроках литературы в старших классах.....	424
<i>Ҷалилова М.Н., Каюмов Н.Н., Юсупова С. А.</i> Асарҳои бадеӣ ва имконияти истифодаи онҳо яке аз воситаҳои самараноки таълики қорҳои берунасинфӣ зимни дарсҳои забони модарӣ.....	429
<i>Умурзакова З.А.</i> О двойственной роли отклоняющегося поведения в обществе –палка о двух концах.....	435
<i>Рачабова Ф.О.</i> Хусусиятҳои рушди тафаккури мактаббачагони хурдсол.....	439

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ – HISTORY

<i>Қодирзода Ф.С.</i> Назаре ба таърихи пайдоиш ва ташаккули ҷаҳонгардӣ ва сайёҳӣ.....	445
<i>Содикова С. А.</i> Археологические и литературные свидетельства становления вязального дела в регионе Средней Азии.....	452
<i>Охониёзов А.</i> Мурури мухтасар ба сайри таърихи Наврӯз.....	458

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ

«Паёми Донишгоҳи забонҳо» пешниҳод мегарданд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводди илмие, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводди дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 15 саҳифа бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Саидов С. А.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матнҳои асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯй ва на бештар аз 25 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи кори муаллиф;

– ба мазмуну муҳтавои мақолаҳо муаллифон масъул мебошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник университета языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 15 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Саидов С. А.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [6, с. 42]. То есть, литература №6 и страница 42;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на таджикском, русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора);
- авторы несут ответственность за содержание статей.

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ЗАБОНҶО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)

Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих» соли 2011 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 маротиба нашр мегардад. Шакли ҷопии маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зеринро барои ҷоп қабул менамояд:

Илмҳои филологӣ (10.00.00), педагогӣ (13.00.00) ва таърих (07.00.00).

Шакли пурраи электронии маҷалла дар сомонаи маҷалла (www.payom.ddzt.tj) дастрас аст.

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ЗАБОНҶО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)

2025. № 3 (59)

Шумораро ҳайати зерин омода намуд:

Котиби масъул: Азизмуродов М.Р.

Мусахҳеҳи забони тоҷикӣ: Ифтихори А.

Мусахҳеҳи забони русӣ: Ҳоҷатов Б.Д.

Мусахҳеҳи забони англисӣ: Азизмуродов М.Р.

Паёми Донишгоҳи забонҳо
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих):
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom.dbz@mail.ru
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Ба ҷоп супорида шуд: 29.09.2025. Ба ҷоп имзо шуд: 30.09.2025.

**ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

Научный журнал «Вестник университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00) и исторические науки (07.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте журнала (www.payom.ddzt.tj).

**ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

2025. № 3 (59)

Над номером работали:

Ответственный секретарь: Азизмуродов М.Р.

Корректор таджикского языка: Ифтихори А.

Корректор русского языка: Ходжатов Б.Д.

Корректор английского языка: Азизмуродов М.Р.

**Вестник университета языков
(серия филологических, педагогических и исторических наук):**
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.
Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom.dbz@mail.ru
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Сдано в печать: 29.09.2025. Подписано к печати 30.09.2025.